

3-5 Ekim
October, 3-5
2018

Editörler

Dr. Öğr. Üyesi Mümin HAKKIOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi M. Ahmet TÜZEN
Öğr. Gör. Çağlayan DOĞAN
Arş. Gör. Zeynep ŞİMŞEK
Arş. Gör. Fatih UYAR

BİLDİRİLER KİTABI ***FULL PAPER PROCEEDINGS***

1

Uluslararası
International

BİR BİLGE BİR ÜLKE SEMPOZYUMU
A LUMINARY A COUNTRY SYMPOSIUM

Aliya İzzetbegović ve Bosna-Hersek
Alija Izetbegovic and Bosnia-Herzegovina

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ARALIK 2018

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Gümüşhanevi Kampüsü, Bağlarbaşı Mahallesi, 29100, Gümüşhane

Telefon: +90 456 233 10 00

Faks: +90 456 233 11 19

ISBN: 978-605-4838-19-6

Eser Adı: I. Uluslararası Bir Bilge Bir Ülke Sempozyumu: Aliye İzzetbegović ve Bosna-Hersek Bildiriler Kitabı

Yayın Türü: e-kitap (Aralık 2018)

Editörler / Editors

Dr. Öğr. Üyesi Mümin HAKKIOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi M. Ahmet TÜZEN

Öğr. Gör. Çağlayan DOĞAN

Arş. Gör. Zeynep ŞİMŞEK

Arş. Gör. Fatih UYAR

Grafik Tasarım & Dizgi / Graphic Design & Typesetting

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali GÜCER (Gümüşhane Üniversitesi / *Gümüşhane University*)

Bu çalışma “Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü”nce desteklenmiştir. **Proje No: 18.F1211.08.01**

*This study has been supported by “Gümüşhane University Scientific Research Projects Coordination Department”. **Project Number: 18.F1211.08.01***

Yayın hakları Gümüşhane Üniversitesi'ne ait olan bu eserin, hukuki ve etik sorumluluğu yazarlarındır. Tüm hakları saklıdır. İzinsiz kopyalanamaz ve çoğaltılamaz.

SEMPOZYUM ONUR KURULU
HONORARY BOARD

Okay MEMİŞ

Gümüşhane Valisi / Governor

Prof. Dr. Halil İbrahim ZEYBEK

Gümüşhane Üniversitesi Rektörü / Gümüşhane University, Rector

Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM

Uluslararası Saraybosna Üniversitesi Rektörü / International University of Sarajevo, Rector

DÜZENLEYENLER
ORGANISERS

Gümüşhane Üniversitesi | Uluslararası Saraybosna Üniversitesi
Gümüşhane University | International University of Sarajevo

DESTEKLEYENLER
SPONSORS

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı / Turkish Cooperation and Coordination Agency

Gümüşhane Belediyesi / Municipality of Gümüşhane

Gümüşhane Üniversitesi / Gümüşhane University

Uluslararası Saraybosna Üniversitesi / International University of Sarajevo

Gümüşhane Ticaret ve Sanayi Odası / Gümüşhane Chamber of Industry

Halkbank / Halkbank

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU
ORGANISING BOARD

Dr. Öğr. Üyesi Mümin HAKKIOĞLU

(Düzenleme Kurulu Başkanı / Chair)

Gümüşhane Üniversitesi / Gümüşhane University

Doç. Dr. Fatih YALÇIN

Gümüşhane Üniversitesi

Gümüşhane University

Doç. Dr. Aliye Fatma MATARACI

International University of Sarajevo

Uluslararası Saraybosna Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AYYILDIZ

Gümüşhane Üniversitesi

Gümüşhane University

Dr. Öğr. Üyesi Bülent BAL

Gümüşhane Üniversitesi

Gümüşhane University

Dr. Öğr. Üyesi Kadir SANCAK

Gümüşhane Üniversitesi

Gümüşhane University

Dr. Öğr. Üyesi Emre Ş. ASLAN

Gümüşhane Üniversitesi

Gümüşhane University

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TÜZEN

Gümüşhane Üniversitesi

Gümüşhane University

Öğr. Gör. Çağlayan DOĞAN

Gümüşhane Üniversitesi

Gümüşhane University

Arş. Gör. Fatih UYAR

Gümüşhane Üniversitesi

Gümüşhane University

Arş. Gör. Zeynep ŞİMŞEK

Gümüşhane Üniversitesi

Gümüşhane University

Hüseyin KANSU

20-21-22. Dönem İstanbul Milletvekili

BİLİM KURULU SCIENTIFIC BOARD

Prof. Dr. Adnan JAHIC	University of Tuzla, Bosnia-Herzegovina
Prof. Dr. Ahmet SARI	Atatürk Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ali UTKU	Atatürk Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Asım YAPICI	Çukurova Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Barış ÖZDAL	Uludağ Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Bayram NAZIR	Gümüşhane Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Camgırbek BÖKÖŞOV	Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Prof. Dr. Coşkun TOPAL	Gümüşhane Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Dzermaludin LATIC	University of Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
Prof. Dr. Enes DURMISEVIC	University of Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
Prof. Dr. Gökhan ÇETİNSAYA	İstanbul Şehir Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hayri KIRBAŞOĞLU	Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Akif AYDIN	İstanbul Medipol Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Ali BÜYÜKKARA	İstanbul Şehir Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Birgül DEMİRTAŞ	TOBB ETÜ, Türkiye
Prof. Dr. Mirzatay JOLDASBEKOV	L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazakhstan
Prof. Dr. Mustafa ORÇAN	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU	Bayburt Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nur SARALAEV	Kyrgyz State Technical University, Kyrgyzstan
Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN	Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Tarik OBRALIC	University of Travnik, Bosnia-Herzegovina
Prof. Dr. Vefa TAŞDELEN	Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Zuhdija HASANOVIC	University of Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
Doç. Dr. Aigerim ŞİLBEOVA	Atyrau State University, Kazakhstan
Doç. Dr. Ali Servet ÖNCÜ	Atatürk Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Aliye Fatma MATARACI	International University of Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
Doç. Dr. Engin JABLE	University of Pristina, Kosovo
Doç. Dr. Fatih GÖKTAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Fatih YALÇIN	Gümüşhane Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Lütfi SUNAR	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Mahmut Hakkı AKIN	Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Mehmet Sait DİLEK	Atatürk Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Mesut ÖZCAN	Dışişleri Bakanlığı Diploması Akademisi, Türkiye
Doç. Dr. Ragıp Kutay KARACA	Nişantaşı Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Rahman ADEMİ	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Süleyman ERKAN	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Yakup KAHRAMAN	Gümüşhane Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman BABACAN	İstanbul Medipol Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Adem İNCE	Siirt Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Admir MULAOSMANOVIC	International University of Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
Dr. Öğr. Üyesi Almasa MULALIC	International University of Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
Dr. Öğr. Üyesi Ayça EMİNOĞLU	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Behruz Bekbabayi	Allameh Tabataba'i University, Iran
Dr. Öğr. Üyesi Berat SARIKAYA	Gümüşhane Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Faruk KARAASLAN	Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Goran SIMIC	International University of Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÖNERİGÖK	Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer ŞENEL	İstanbul Şehir Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Nudzejma OBRALIC	International University of Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan EKİNCİ	Erzurum Teknik Üniversitesi, Türkiye
Dr. Abdiraşit BABATAEV	Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Dr. Zülfıyye Veliyeva ÖNLEN	Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan

KATILIMCI LİSTESİ

LIST OF PARTICIPANTS

Prof. Dr. Ali AKDOĞAN
 Prof. Dr. Coşkun TOPAL
 Prof. Dr. Dzemaludin LATIC
 Prof. Dr. Enes DURMISEVIC
 Prof. Dr. H. Haluk ERDEM
 Prof. Dr. Hanifa OBRALIC
 Prof. Dr. Hüseyin SADOĞLU
 Prof. Dr. Hüsnü Ezber BODUR
 Prof. Dr. İsmail BARDHI
 Prof. Dr. M. Çağatay OKUTAN
 Prof. Dr. Mehmet RZAYEV
 Prof. Dr. Mustafa KAHRAMANYOL
 Prof. Dr. Orhan BAJREKTAREVIC
 Prof. Dr. Sead OMERHODZIC
 Prof. Dr. Semsudin PLOJOVIC
 Prof. Dr. Tarik OBRALIC
 Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU
 Prof. Dr. Ülkü ELİUZ
 Prof. Dr. Vefa TAŞDELEN
 Doç. Dr. Abbas AHMEDOV
 Doç. Dr. Abdurrahman ALTUNTAŞ
 Doç. Dr. Ali Rıza SANDALCILAR
 Doç. Dr. Aliye Fatma MATARACI
 Doç. Dr. Amel ALIC
 Doç. Dr. Cenani KUVANCI
 Doç. Dr. Hanifi ŞAHİN
 Doç. Dr. Hilmi KARAAĞAÇ
 Doç. Dr. İsmail KÖSE
 Doç. Dr. Kamil SARITAŞ
 Doç. Dr. Mehmeddin İSPİR
 Doç. Dr. Mehmed GANIC
 Doç. Dr. Mehmet DİNÇOĞLU
 Doç. Dr. Mojmir SABOLOVIC
 Doç. Dr. Muhidin MULALIC
 Doç. Dr. Mustafa Zeki ÇIRAKLI
 Doç. Dr. Nicat MAMEDOV
 Doç. Dr. Raşad ASGEROV
 Doç. Dr. Senad BUSATLIC
 Doç. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ
 Doç. Dr. Özgür SELVİ
 Dr. Öğr. Üyesi Admir MULAOSMANOVIC
 Dr. Öğr. Üyesi Ahmet UYANIKER
 Dr. Öğr. Üyesi Ali CANÇELİK
 Dr. Öğr. Üyesi Almasa MULALIC
 Dr. Öğr. Üyesi Asim DURAN
 Dr. Öğr. Üyesi Azra BRANKOVIC
 Dr. Öğr. Üyesi Bahar ÖZTÜRK
 Dr. Öğr. Üyesi Baqır BABAYEV
 Dr. Öğr. Üyesi Berat SARIKAYA
 Dr. Öğr. Üyesi Bora YILMAZ
 Dr. Öğr. Üyesi Davut AĞBAL
 Dr. Öğr. Üyesi Emre Ş. ASLAN
 Dr. Öğr. Üyesi Fatih ORHAN
 Dr. Öğr. Üyesi Fehmi TURGUT
 Dr. Öğr. Üyesi Fethi NAS
 Dr. Öğr. Üyesi Güler YARCI
 Dr. Öğr. Üyesi Hamza AKTAŞ
 Dr. Öğr. Üyesi Hasan YERKAZAN

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize, Türkiye
 Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye
 University of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
 University of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
 Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye
 University of Travnik, Travnik, Bosnia-Herzegovina
 Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, Türkiye
 Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniv., Kahramanmaraş, Türkiye
 Akademisyen – Yazar / Academician - Author, Skopje Macedonia
 Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, Türkiye
 Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan
 Emekli Öğr. Üy., Bşbk. Balkan İş. Eski Uyum., Ankara, Türkiye
 University of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
 University of Tuzla, Tuzla, Bosnia-Herzegovina
 International University of Novi Pazar, Novi Pazar, Serbia
 University of Travnik, Travnik, Bosnia-Herzegovina
 Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye
 Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, Türkiye
 Kyrgyz-Turkish Manas University, Bishkek, Kyrgyzstan
 Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan
 Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye
 Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize, Türkiye
 International Univ. of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
 University of Zenica, Zenica, Bosnia-Herzegovina
 Erciyes Üniversitesi, Kayseri, Türkiye
 Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye
 Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye
 Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, Türkiye
 Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye
 Erzurum Teknik Üniversitesi, Erzurum, Türkiye
 International Univ. of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
 Muş Alparslan Üniversitesi, Muş, Türkiye
 Czech Technical University, Prague, Czech Republic
 International Univ. of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
 Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, Türkiye
 Azerbaijan National Academy of Sciences, Baku, Azerbaijan
 Azerbaijan National Academy of Sciences, Baku, Azerbaijan
 International Univ. of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
 Erzurum Teknik Üniversitesi, Erzurum, Türkiye
 Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, Türkiye
 International Univ. of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
 Ardahan Üniversitesi, Ardahan, Türkiye
 Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, Türkiye
 International Univ. of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
 Ordu Üniversitesi, Ordu, Türkiye
 International Univ. of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
 Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye
 Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan
 Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye
 Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi, Van, Türkiye
 Amasya Üniversitesi, Amasya, Türkiye
 Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye
 Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Erzincan, Türkiye
 Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, Türkiye
 Bartın Üniversitesi, Bartın, Türkiye
 Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
 Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye
 Amasya Üniversitesi, Amasya, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Caner TÜRK
 Dr. Öğr. Üyesi Metin AKYÜZ
 Dr. Öğr. Üyesi Muhammet AYDIN
 Dr. Öğr. Üyesi Murat KEKLİK
 Dr. Öğr. Üyesi Murat POLAT
 Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AYYILDIZ
 Dr. Öğr. Üyesi Mümin HAKKIOĞLU
 Dr. Öğr. Üyesi Nudzejma OBRALIC
 Dr. Öğr. Üyesi Numan ÇAKIR
 Dr. Öğr. Üyesi Onur AKÇAKAYA
 Dr. Öğr. Üyesi Recep ÇELİK
 Dr. Öğr. Üyesi Salih YALIN
 Dr. Öğr. Üyesi Servet TİKEN
 Dr. Öğr. Üyesi Şekip Şadiye YAŞAR
 Dr. Fatih Ali Hasaneyn Muhammed ŞERİF
 Dr. Elvir DURANOVIC
 Dr. Ermamat ERGESHOV
 Dr. Harun KARCIC
 Dr. Hikmet KARCIC
 Dr. Hüseyin KANSU
 Dr. Samir VILDIC
 Dr. Süleyman GÜNDÜZ
 Öğr. Gör. Çağlayan DOĞAN
 Öğr. Gör. Araz ASLANLI
 Öğr. Gör. İsmail Hakkı PASLI
 Öğr. Gör. İsmail HODZIC
 Öğr. Gör. Kürşad KARA
 Öğr. Gör. Selahattin ÖZBERK
 Öğr. Gör. Tuğçe ULUBAY
 Arş. Gör. Ahmet VURAL
 Arş. Gör. Hasan Bozkurt ÇELİK
 Arş. Gör. Kezban AYRAN CİHAN
 Arş. Gör. Öznur YEMEZ
 Arş. Gör. Tunahan HACİİMAMOĞLU
 Arş. Gör. Veli KILIÇARISLAN
 Arş. Gör. Neva DOĞAN
 Emir ASCERIC
 Uzm. Laman SULEYMANLI
 Uzm. Karim ASGHARİ
 Araştırmacı Özkan ÜNAL
 Araştırmacı Çağatay BALCI
 Davut NURİLER
 Ahmet SERT
 Z. Deniz ALTINSOY
 Sonay GÜZEL ÖZÇUBUKÇU
 Aynur LİMON

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Erzincan, Türkiye
 Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu, Türkiye
 Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye
 Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, Türkiye
 Amasya Üniversitesi, Amasya, Türkiye
 Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye
 Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye
 International Univ. of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
 Bayburt Üniversitesi, Bayburt, Türkiye
 Ardahan Üniversitesi, Ardahan, Türkiye
 Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye
 Erciyes Üniversitesi, Kayseri, Türkiye
 Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye
 Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye
 Yazar – Aktivist / Author – Activist, Khartoum, Sudan
 Ins. for Islamic Trad. of Bosniaks, Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
 Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye
 Al Jazeera Balkans Tv, Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
 International Univ. of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia-Herzegovina
 20- 21- 22. Dönem İstanbul Milletvekili, İstanbul, Türkiye
 Uludağ Üniversitesi, Bursa, Türkiye
 Gazeteci – Yazar, İstanbul, Türkiye
 Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye
 Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Bakü, Azerbaycan
 Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, Türkiye
 Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, Türkiye
 Bayburt Üniversitesi, Bayburt, Türkiye
 Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniv., Kahramanmaraş, Türkiye
 Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniv., Kahramanmaraş, Türkiye
 Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye
 Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye
 Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize, Türkiye
 Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, Türkiye
 Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize, Türkiye
 Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye
 Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye
 Deputy Mayor of Novi Pazar, Novi Pazar, Serbia
 Kafkasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, Türkiye
 Kafkasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, Türkiye
 Emniyet Teşkilatı, Ankara, Türkiye
 Polis Akademisi, Ankara, Türkiye
 Başbakanlık E. Müşaviri, İstanbul, Türkiye
 Uluslararası Alija Düşünce Derneği, Bursa, Türkiye
 Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye
 Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye
 Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar, Türkiye

ÖNSÖZ PREFACE

Her yıl bir ülkeyi ve o ülke ile özdeşleşmiş bir şahsiyeti merkeze alarak, hem bilim dünyasına katkıda bulunmak hem de sözü edilen ülkenin bilim insanları ile bir araya gelerek diyalog alanları üretmek hedefiyle yaklaşık bir buçuk yıl önce filizlenen bir düşüncenin gerçeğe dönüşmüş olmasının haklı gururunu yaşıyoruz. Gönül derinliğimizin gereklerini göz önünde bulundurarak Balkanlar, Orta Asya, Orta Doğu ve Afrika olarak belirlediğimiz çalışma alanımız içinde ortak bir geçmişe sahip olduğumuz coğrafyalarla ortak bir gelecek inşa etme yönündeki çabalara samimi bir katkı koyacağımızı umut ediyoruz.

Bu kapsamda, ilk temasını “Aliya İzzetbegoviç ve Bosna-Hersek” olarak seçtiğimiz üç gün süren Uluslararası Bir Bilge Bir Ülke Sempozyumu’umuzda sunulan bildiriler ve yapılan konuşmalarla bir yandan Hakk’a yürüyüşünün 15. sene-i devriyesinde Aliya İzzetbegoviç’i anlamak için akademik bir platform oluşturmaya, bir yandan da farklı kültürlerin temsilcileri aracılığı ile ortak bir bilinç geliştirmeye çalıştık. Gerek devlet adamı olarak, gerekse Doğu’yu ve Batı’yı derinliğine bilen bir aydın olarak sanata yaklaşımından siyaset anlayışına, dava bilincinden özgürlük tutkusuna, dini kavrayışından ahlaki duruşuna, öğretmen bakışından aktivist tavırlarına kadar sayısız örnek yönünün konuşulduğu sempozyumumuz aracılığı ile İzzetbegoviç’i ülkesi ile bütünleştirerek özellikle genç kuşaklarla buluşturmayı amaçladık. Ayrıca İzzetbegoviç’in düşünce dünyası ve pratik mirasının unutulmayacağına ve Bosna halkıyla aramızdaki bağların canlı tutulacağına yönelik kararlılığımızı ve Aliya’nın mirasının hepimizin mirası olduğuna ilişkin bakışımızı bir kez daha vurguladık.

Yedi oturum ve yirmi yedi paralel oturumda gerçekleşen sempozyumuza Türkiye, Bosna-Hersek, Azerbaycan, Kırgızistan, Sırbistan, Çek Cumhuriyeti ve Makedonya’dan 29’u yabancı 115 bilim insanı 92 bildiri, 4 konuşma ve 1 panel programı ile katkıda bulunmuştur. Ayrıca Bosna Halk Müziği (Sevdalinka) Konseri düzenlenmiş, Bosna-Hersek Dostları Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Sayın Saffet Erdem Beyefendi’nin bizlerle paylaşma cömertliğini gösterdiği “1992-1995 Kuşatma Altındaki Saraybosna’dan Savaşa Ait Fotoğraf Kareleri” ile Eğitim-Bir-Sen Gümüşhane şubesi tarafından hazırlanan “Aliya İzzetbegoviç ve Bosna-Hersek” adlı 2 fotoğraf sergisi katılımcıların ve ziyaretçilerin istifadesine sunulmuştur.

Bu yoğun ve oldukça verimli çalışmayı gerçekleştirmemizde bizlerden yardımlarını ve ilgilerini esirgemeyen birçok kişiye teşekkür borcumuz var. Sürecin başından sonuna dek desteğini eksik etmeyen Rektörümüz Sayın Prof. Dr. Halil İbrahim ZEYBEK’e ve sempozyum ortağımız Uluslararası Saraybosna Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM’a; Gümüşhane Belediye Başkanımız Sayın Ercan ÇİMEN’in şahsında Gümüşhane Belediyesi’ne; Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)’na; Gümüşhane Halkbank Şube Müdürümüz Sayın Ercan BİRTEK’in şahsında Halkbank Genel Müdürlüğü’ne, Sayın İsmail AKÇAY Beyefendi’nin şahsında Gümüşhane Sanayii ve Ticaret Odası’na, Sayın Hasan ÇİÇEK’in şahsında Hasankeyf Kafe’ye, Sayın Abdülbaki KARA’nın şahsında ilimiz pestil ve köme üreticilerine, Gümüşhane İl Milli Eğitim Müdürümüz Sayın Seydi DOĞAN Beyefendi’ye en kalbi şükranlarımızı sunuyoruz. Kendilerinden ricada bulunduğumuzda bütün açık yüreklilikleri ile mevzubahis Aliya ise gerisi teferruattır diyerek bizlere büyük katkılarda bulunan hemşehrilerimiz Sayın Kurban KARAGÖZ’e ve 22. Dönem Gümüşhane Milletvekili Sayın Sabri VARAN’a çok teşekkür ediyoruz. Bu kitabın hazırlanmasındaki emeklerinden ve özverisinden ötürü Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali GÜCER hocamıza borcumuzun büyük olduğunu biliyor, şaşmaz dostluğunu ve yüce gönüllüğünü unutmayacağımızı ifade etmek istiyoruz.

Güçlü duygular ve güzel umutlarla “Aliya İzzetbegoviç ve Bosna-Hersek” temalı I. Uluslararası Bir Bilge Bir Ülke Sempozyum’umuzun ve sunulan bildiriler arasından seçilerek oluşturulan elinizdeki Bildiriler Kitabı’nın hayırlara vesile olmasını diliyoruz.

Sempozyum Düzenleme Kurulu

SUNUŞ PRESENTATION

3-5 Ekim 2018 tarihlerinde üniversitemiz ev sahipliğinde ve Uluslararası Saraybosna Üniversitesi ortaklığında “Aliya İzzetbegoviç ve Bosna-Hersek” temasıyla düzenlemiş olduğumuz I. Uluslararası Bir Bilge Bir Ülke Sempozyumu’nu başarı ile gerçekleştirmiş olmanın haklı gururunu yaşıyoruz. 29’u yurtdışından olmak üzere toplam 115 bilim insanının katkı verdiği bu bilimsel çalışmamızın sempozyum dünyasında şimdiden önemli bir yer edindiğini belirtmekten mutluluk duyuyoruz. İki yılda bir yapılacak ve Balkanlar, Orta Asya, Orta Doğu ve Afrika’dan bir ülkeyi ve o ülke ile özdeşleşmiş bir şahsiyeti değişik disiplinlerde ele alacak “Uluslararası Bir Bilge Bir Ülke Sempozyumu” dizimizle hem bilim dünyasına katkıda bulunmayı hem de o coğrafyalarla olan gönül bağlarımızı sürdürmeyi amaçlamaktayız.

Üniversitemizin kuruluşunun 10. yılında, sempozyum dizimize vefatının 15. sene-i devriyesinde Aliya İzzetbegoviç ve güzel ülkesi Bosna-Hersek ile başlamak bizler için ayrı bir kıvanç vesilesidir. İzzetbegoviç, hiç kuşkusuz, doksanlı yılların başında Batılı iktidar sahiplerinin sessizliği karşısında kararlılığı, söylemleri, duruşu ve eylemleriyle insanlığa yitirdiklerini hatırlatan bir uyarıcı, bir öğretmen olmuştur. Biz de, bu büyük bilgeyi anmak, kendisine ve ülkesine yönelik hassasiyete katkıda bulunmak adına bilim dünyasında bir kapı aralamak istedik. Sempozyumumuz sonrası aldığımız birbirinden kıymetli geri dönüş ve değerlendirmeler çabalarımızın karşılık bulduğunu, beklentilerimizin gerçeğe dönüştüğünü göstermesi bakımından son derece sevindirici ve heyecan vericidir.

Bütün görsellerimizde ve elinizdeki bu Bildirler Kitabı’nda gördüğünüz sempozyum logomuz biri kırmızı diğeri siyah iki hilalden oluşmaktadır. Kırmızı hilal vatanımız ve gönül coğrafyamız için canlarını ve kanlarını veren aziz şehitlerimizi ve gazilerimizi, siyah hilal ise İslam dünyasının bugünkü halini simgelemektedir. Ortadaki bilge –ki bu sempozyumumuzda Aliya İzzetbegoviç’tir- düşünceleri ve mücadeleleri ile bu kuşatılmışlıktan çıkabilmemiz için bizlere yol açan her daim ihtiyaç duyduğumuz öncülerini anlatmaktadır. Bu vesileyle Malazgirt’ten İstanbul önlerine; Kosova’dan Çanakkale’ye; Galiçya’dan Kafkasya’ya, Sarıkamış’tan Karabağ’a, Gazze’ye, Srebrenitsa’ya, Saraybosna’ya ve 15 Temmuz’a inançları uğruna hayatlarından vazgeçen bütün şehitlerimizin ve gazilerimizin aziz hatıraları önünde minnetle ve hürmetle eğiliyor, vefatının 15. Sene-i devriyesinde bulunduğumuz Aliya İzzetbegoviç’e Allah’tan rahmet diliyorum.

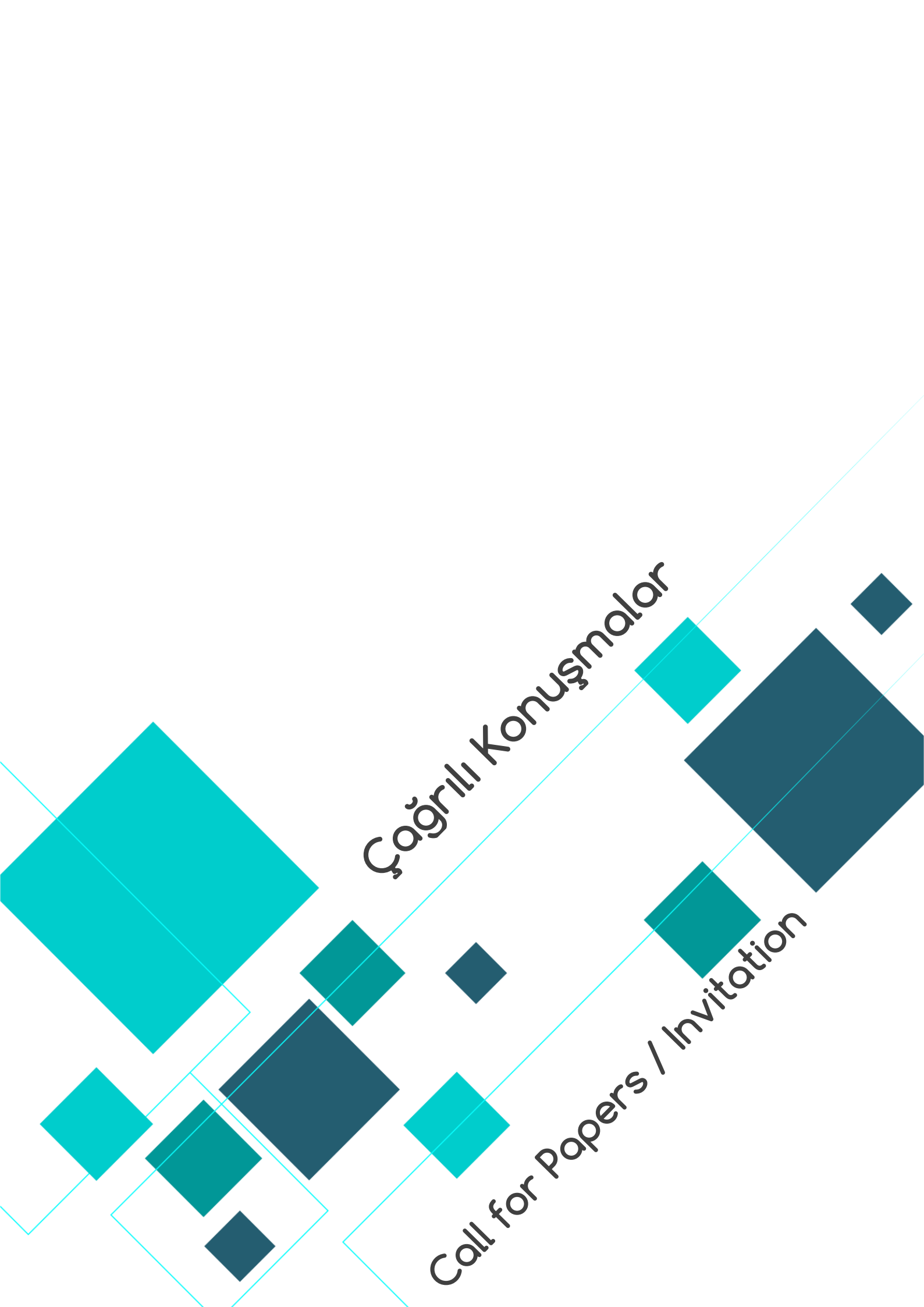
Başta düzenleme kurulu başkanı Dr. Öğr. Üyesi Mümin HAKKIOĞLU olmak üzere, “Uluslararası Bir Bilge Bir Ülke Sempozyumu”muzun düzenlenmesinde emeği geçen ve sürece değişik ölçülerde bireysel ve kurumsal olarak katkı verenlere teşekkür ediyor, sizleri muhabbetle selamlıyorum.

Prof. Dr. Halil İbrahim ZEYBEK
Gümüşhane Üniversitesi Rektörü

İÇİNDEKİLER CONTENTS

Politička i Društvena Misao Alije Izetbegovića	1
Alijina „Ideja Bosne“ Na Putu Svoga Ostvarenja.....	9
Boşnaklar'ın Haysiyet ve Hürriyet Mücadelesi Soykırım Tehdidi Altındaki Bosna'nın Savunmasında Türkiye'nin Yeri.....	20
Aliya İzzetbegović'in Kur'an'ı Anlama Biçimi.....	32
1877-1895 Yıllarında Hersek, Saraybosna, Travnik, Banaluka Sancaklarından Türkiye'ye Gelen Göçmenler.....	44
Bosna-Hersek'te Tasavvufi Hayat	60
Psiko-Sosyal Açından Aliya İzzetbegović'in Din ve Ahlak Düşüncesi.....	69
Dr. Fatih Ali Hasaneyn Muhammed Şerif'in Gözünden Aliya.....	96
Türkiye ile Bosna-Hersek Arasındaki Ticaretin Sektörel Analizi	112
Concept of Duty and Price of Interests between 'East' and 'West'	118
Doğu-Batı Diyalektiği Bağlamında Dini Gelenekleri Yeniden Düşünmek: Ali Şeriatî ve Aliya İzzetbegović Üzerine Bazı Karşılaştırmalar	126
Aliya İzzetbegović'te Din ve Ahlak	140
Turkey and Bosnia and Herzegovina Economic Relations	146
Türk Televizyonunda İzzetbegović: Alija Dizisi	156
Bosna Savaşı'nı Anlatan Sinema Filmleri Üzerine Bir Okuma Denemesi: Pretty Village, Pretty Flame (Lepa Sela, Lepo Gore).....	169
Aliya İzzetbegović'de “Dinî Yenilenme” Fikri	173
Bölgesel Güvenlik Kompleksi Ekseninde Avrupa Birliği-Bosna Hersek Cumhuriyeti İlişkileri	182
Aliya İzzetbegović'te Kur'an ve Müslüman Şahsiyet	196
The European Islam, Bosnian Islam and Islamic Tradition of Bosniaks in the Thought of Alija Izetbegovic	204
Alija Izetbegovic and Sandzak	212
Bir Marka Kişilik Olarak Aliya İzzetbegović'in Türk Toplumundaki Algısı	227
“Turska Krivica” – Jedan Od Motiva Genocida Nad Bošnjacima	238
Maddi Kültür Öğelerine Göre Bosna Hersek'te Türk Kültürünün İzleri	249
Metin Bir Bilge, Müstahkem Bir Ülke: Aliya'nın Bosnası'nda Osmanlı Kaleleri	260
Aliya İzzetbegović Düşüncesinde Ortak Yaşama Kültürü.....	297
Aliya İzzetbegović'in Düşüncesinde Ahlak-Terbiye İlişkisi	301
Aliya İzzetbegović'in İhya Düşüncesi: Müslümanların Geri Kalma Nedenleri ve Çözüm Önerileri	309
Boşnak Kimliğinin İnkişafında Etkin Rol Oynayan Faktörler.....	326
“İslâm Beş Esas Üzerine Kurulmuştur...” Hadisini Aliya İzzetbegović ile Anlamak.....	339
Aliya İzzetbegović'in Düşünce Dünyasında Allah Tasavvuru	350
Aliya İzzetbegović'in Başkomutanlığı ve Askerlik Hayatı	358
Bosna Savaşı'nın İngiliz Parlamentosundaki Yansımaları ve Aliya İzzetbegović	360
Boşnak Halk İnançlarında Ziyaret Yerleri: Ayvaz Dede Örneği	379
Bosna'daki Katliamlar Engellenebilir Miydi? Dönemin CIA Belgeleri	386
Bosna'nın Kurucu Metni “Tarihe Tanıklığım” ve Aliya İzzetbegović	395
Aliya İzzetbegović'in Konuşma Metinlerine ve Eserlerine Yansıyan Değerlerin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi.....	413

Şuara Tezkirelere Göre Bosnalı Şairler	426
Twenty-Six Years of Independence of Bosnia and Herzegovina: The Economics of Early Transition and How to Go Further?.....	446
Aliye İzzetbegović'in "Doğu ve Batı Arasında İslam" Eserinde Dinle Ahlakın Felsefî Bağlılığı.....	455
Bir Modern Çağ Tragedyası: Bosna Şarkısı	463
Aliya İzzetbegović'in Düşüncesinde Dinlerin Diyalektiği ve İslam.....	471
Critical Analysis of Izetbegovic's Socio-Political Thought.....	490
Mesîhî'de Doğal Söyleyiş.....	501
Bir Siyasetçi ve Hukukçu Gözüyle İslam Hukuku (Aliya İzzetbegović Örneği).....	513
Aliya İzzetbegović'in Düşüncesinde Dini Çoğulculuk.....	539
Bosna ve Boşnaklar	548
Masumiyetin Ölümü: İngiliz Şiirinde Bosna Savaşı'nın Çocuk Kurbanları	567
Argümantasyon Yoluyla Fikir İklimi Oluşturma: Aliya İzzet Begović Örneği	579
Post-War Generations' Awareness and Knowledge of the Life and Works of Alija Izetbegović	590
Aliya İzzetbegović'in Düşünce Dünyasında Kur'an	596
Savaş Sonrası Dönemde Mostar'da Entegrasyon Problemi.....	621
Aliye İzzetbegović'in Felsefesinde Entellektüel Özgürlük Düşüncesinin Başlıca Çizgileri.....	627
Aliya İzzetbegović'in Yararıcı Ahlak Eleştirisi	634
İnsani Müdahale ve Meşruluğu; Bosna Örneği.....	648
Alija Izetbegovic: Natural Leadership Qualities and Approaches	676
Aliya İzzetbegović ve Bosna-Hersek Bir Osmanlı Mirası: Hacı Aliya Camii.....	683
Alija Izetbegovic - the Charismatic Leader of the Middle Path.....	692
Aliya İzzetbegović'in Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam Hakkındaki Düşünceleri	697
Başkaldıran Ruhların Simgesi: Aliya İzzetbegović	704
Aliya İzzetbegović'in Devlet ve Toplum Anlayışında İnşacı Bir Unsur Olarak Eğitim.....	718
Bir Edebiyat ve Düşünce Dergisi Kayıtlar'da Bosna-Hersek Hassasiyeti	729
Boşnak Ninnileri Üzerine Bir İnceleme	737

Çağrılı Konuşmalar

Call for Papers / Invitation

Politička i Društvena Misao Alije Izetbegovića

Admir MULAOSMANOVIĆ

*International University of Sarajevo, Faculty of Art and Social Sciences,
amulaosmanovic@ius.edu.ba*

Prizor poražene pravde, koja i takva, pobijedena, osvaja naša srca, pojavljuje se kao činjenica koja nije od "ovog svijeta". Jer kakvim se ovosvjetskim, prirodnim, logičnim, naučnim, i uopće umnim razlozima može pravdati postupak heroja koji pada (gine) jer ostaje na strani pravde i vrline. Ako ima samo ovaj svijet zatvoren u prostor i vrijeme, i samo priroda ravnodušna pred pravdom i nepravdom, žrtva junaka koji u ovom svijetu gubi zato što ostaje na strani pravde besmislena je.

Obrnuto, upravo ovaj njegov postupak, jer odbijamo da ga smatramo besmislenim, stoji tada kao objava Boga, vijest o još jednom svijetu sasvim drugog smisla i zakona, nasuprot ovog svijeta prirode i svih njenih zakona i interesa. Mi taj "bezumni" postupak odobravamo, stojimo na njegovoj strani svim svojim bićem, ne znajući objašnjenje za to niti tražeći bilo kakvog objašnjenja (...) Veličina herojskog podviga nije u korisnosti, jer je on često nekoristan, niti u umnosti, jer je on često bezuman. Drama doživljena i preživljena ostaje najsvjetliji trag Božanskog u ovom svijetu. U tome je njena neprolazna i univerzalna vrijednost i značaj za sve ljude na Zemlji.

Poštovani domaćini, poštovane kolege,

Zahvaljujem se organizatoru na pozivu i datoj mogućnosti da danas govorim na zadanu temu o čovjeku čiji značaj sve više prelazi granice Bosne i Balkana zbog aktuelnosti i intrigantnosti njegove misli. Vjerujem da će Alijin utjecaj vremenom bivati i veći. Započeo sam sa ovim citatom u želji da čitavo izlaganje bude skica misli čovjeka koja je na strani drame, unutarnjeg, nejasnog i nelogičnog ali ipak duboko posvjedočenog i istinitog.

No, na samom početku bih da dam tek nekoliko biografskih napomenao o Aliji Izetbegoviću. Rođen je 1925. godine. Dakle, rođen je u vrijeme kada su se već odigrale velike društveno- političke promjene na globalnom nivou. Tokom i nakon Prvog svjetskog rata pala su tri velika

carstva; Osmanska država, Rusko i Austro-Ugarsko Carstvo, a Ujedinjeno Kraljevstvo je počelo

gubiti svoje pozicije u Aziji i Africi. Historijski gledano, svijet je ušao u potpuno novu fazu.

U Bosni i Hercegovini je ova promjena manifestirana kroz novu političku realnost, izrastanje zajedničke države Južnih Slavena kojom je dominirala srpska politička elita i na čijem čelu je bila srpska kraljevska dinastija Karađorđević. Za Bošnjake je ta realnost predstavljala dramatičan obrat i daljnji društveno-politički nazadak. Odlazak Osmanske države krajem 19. stoljeća pruzrokovao je teške traume, a tokom vladavine A-U vodila se

velika borba za vjersko- prosvjetnu autonomiju i samostalno upravljanje vakufima i imovinom. Južnoslavenski kontekst, pak, Bošnjake je učinio minornom političkom zajednicom. Od pozicije upravitelja Bosnom do nepoželjnog elementa prošlo je tek nekoliko decenija. Na udaru su se našli vjera, identitet, kultura, materijalna dobra i na kraju životi Bošnjaka. Od 1918. do 1921, kada je južnoslavenska država uspostavljena, Srbi su ubili približno dvije hiljade Bošnjaka, a da počinio, iako su bili poznati, nisu odgovarali pred sudom pravde. Ova činjenica veoma zorno svjedoči o ondašnjem položaju našega naroda.

U ovakvim okolnostima odrasta Alija Izetbegović i sazrijeva u vrijeme eskalacije Drugog svjetskog rata kada se unutar bošnjačkog bića počinju razlikovati dvije političke filozofije. Revolucionarno komunistička i tradicionalno islamska čiji su proponenti Mladi muslimani, pokret bošnjačke omladine čiji je član bio i sam Alija.

Iako je odgajan u tradicionalnom islamskom duhu, grozničavo traženje odgovora o smislu čovjekovog postojanja Aliju je vodilo i prema drugačijim filozofijama i svjetonazorima. Upravo zbog sloma društvenog poretka i izrastanja novog i Alija je nastojao naći smisao društvenih obrata kroz razumijevanje čovjeka kao takvog. Poznato je njegovo "skretanje" zbog utjecaja značajnih dijela koje je čitao, ali i povratak korijenu, kako je znao sam tumačiti ove životne obrate. Zbog, za njega nedvojbene činjenice o besmislu bezbožnog svijeta, uvjerenost u validnost islama je prevladala i ostala osnovnom karakteristikom Izetbegovićeve misli.

Uslijed konstantnog traženja već na početku trećeg desetljeća života Izetbegović je imao teorijski temelj na kojem je gradio svoj pristup jer je, prema vlastitoj tvrdnji, najznačajnije postavke djela *Islam između Istoka i Zapada* dovršio prije odlaska u zatvor 1946. godine.

Vrhunac, kao teoretičara društva i angažiranog intelektualca, za Izetbegovića predstavlja dovršetak *Islamske deklaracije* 1970. godine. Između konceptualnog uobličavanja *Islama između Istoka i Zapada* i *Islamske deklaracije* stoji niz članak i nekoliko predavanja kojima je Izetbegović tematski nastojao doprijeti u javnost idejama i razmišljanjima o vjeri, političkim sistemima i ostalim pitanjima koja su ga zaokupljala. Izdvajaju se članci "Zašto su muslimani zaostali", "Razmišljanje uz 1400. godišnjicu Kur'ana", "Islam i suvremenost", "Odgajamo li muslimane ili podanike", "Za islamsku revoluciju", "Islam i borba muslimanskih naroda za nacionalno i socijalno oslobođenje" i drugi. Dok je *Islamska deklaracija*, doista, "tipični politički manifest iz islamske perspektive", *Islam između Istoka i Zapada* predstavlja esencijalistički vapaj o smislu postojanja i odnosu spram postojanja.

Društvena i politička misao Alije Izetbegovića djeluje kao kovanica koja nedovoljno govori jer je Alijina misao na razmeđu dva prapočela, dva svijeta, dva reda stvari, koja su različitog porijekla, različite prirode i različita u vremenu, dva, kako je on naveo, "sukcesivna" svijeta (sadašnji i budući). Mogu se promatrati, uipak, i kao različite po prirodi, po smislu, ali dva istovremena, "simultana" svijeta. Ovaj dualizam je stalni pratilac čovjeka, a njegovo prevladavanje, objedinjavanje svjedokom je dosezanja najviše ljudske filozofije. "Bipolarno jedinstvo", sinteza dvije suprotnosti,

esencijalistički monizam je i najdublje značenje islama prema Aliji Izetbegoviću. Otuda "Islamski" Izetbegoviću služi kao ime za metodu, a ne gotovo rješenje, i označava princip sinteze suprotnih i protivrječnih načela.

(Citat) Nauka islama, koja je u pisanom obliku Kur'ana mogla izgledati neuhvatljiva i protivrječna, u Muhammedovom životu iskazala se kao potpuni, prirodni sklad i kao vrlo efikasno jedinstvo ljubavi i sile, uzvišenog i realnog, Božanskog i ljudskog. Pretočena u život naroda, ova "eksplozivna smješa" religije i politike oslobodila je ogromne energije najviše vrste. Formula islama u jednom trenutku se podudarila sa samom formulom života.

O Islamu je Izetbegović razmišljao kao o sistemu.

(Citat) Jedna od najčešćih općih konstatacija o islamu glasi: "Islam nije samo religija, on je više od toga. On je *din*, što znači način cjelokupnog, ne samo ličnog nego i društvenog života i ponašanja čovjekova". (...), u posljednjim decenijama (otkako se sve više spominje islamski preporod) počinje da znači više od jedne puke naučne konstatacije: ova formula dobiva borbeni prizvuk i hoće da bude zahtjev da muslimani u islamu (a ne u stranim ideologijama) potraže rješenja za sve svoje probleme, ne samo duhovne i lične, nego podjednako i društvene i političke.

Alija je islam živio shodno vlastitim shvaćanjima. Čvrstina vjerovanja bila je neupitna ali ga je stalno i iznova zaokupljala društvena dimenzija koja je dolazila sa stranica Kur'ana ili se čitala u djelima o muslimanskoj prošlosti. Zbog toga je i Izetbegovićovo razumijevanje Islama postavljeno u kontekst društvenog aktivizma i mijenjanja toka povijesti. Sasvim je jasno da je nastojao podvući ulogu koju je, prema njegovom shvaćanju Bog namijenio ljudima. U njegovom shvatanju to je konstantni rad i permanentno djelovanje.

(Citat) Kada sam davno, kao mlad čovjek, čitao Kur'an, znam da sam se posebno zaustavljao kod ajeta koja su govorila o radu, borbi, pravednosti. (...) posebno sam bio impresioniran ajetom koji govori o obavezi otpora tiraniji. Naime, na jednom mjestu, govoreći o liku muslimana - vjernika, Kur'an ih, pored ostalog, opisuje i kao one koji "... kada ih kakvo nasilje pogodi, odupru mu se".

Beskompromisnost u promoviranju islama je općeprisutna u Alijinim djelima ali i kritički odnos prema muslimanima ništa manje ne zaostaje. Time je, zapravo, pokazao da je vjerovao u promjenu koja dolazi iznutra i da krivnja za poziciju muslimanskog svijeta leži u samim muslimanima, a ne u zloj namjeri drugih, bez obzira bila ili ne opasnost po muslimane.

To me je podsjetilo da je i veliki Ebu Hamid el-Gazali kritikovao muslimane, njihovo stanje, vođe i međusobne odnose. U Damasku, u Emevijskoj džamiji u kojoj je bio u dobrovoljnoj izolaciji i pojačanoj kontemplaciji jedne je prilike vazio (govorio), a prisutni slušalac je priupitao: "Šejh, kako možeš toliko negativnog govoriti o muslimanima, a pogledaj kršćane kakva zvjerstva čine - radi se periodu u kojem se dogodio Prvi križarski rat 1096-1099 - i kako se odnose prema muslimanima i njihovim

svetinjama; Zašto o njima tako ne govoriš, a mi smo žrtve njihovog barbarizma"? Šejh je odgovorio: "Da ste VI bolji to se ne bi događalo".

U ovome kontekstu se može razumjeti i Alijin govor o ženi u islamu kada on naglašava da "mi nismo zadovoljni stanjem i položajem žene u islamskoj porodici i društvu, ali ne zato što on nije europski, nego zato što on nije dovoljno islamski".

Šta tek kazati za njegov govor početkom 1995. godine kojim je kritizirao islamski svijet skrećući im pažnju na potpuno neislamske pojave u njihovim društvima, između ostalog na jaku prisutnost kulta ličnosti, netačnosti, prljavštine itd. I svoje drugove je prilikom obnove rada organizacije Mladi muslimani upitao zašto se ne bave idejom umjesto što broje pakete humanitarne pomoći nastojeći ih ponukati ka radu na suštinskim promjenama.

Kritika Europi i Zapadu također je bila otvorena i utemeljena. Kada se tolerancija pokušala povezati sa kršćanskom Europom, pa čak i njegova lična tolerancija uokviriti u europejstvo, on je bio brutalno jasan.

(...) moja tolerancija nije europskog, nego muslimanskog porijekla. Ako sam tolerantan, ja sam to prvo kao musliman, a zatim kao Europljanin. Europa ima neke zablude kojih se nikako ne može osloboditi, uprkos očiglednim činjenicama. U Bosni, u ovom ratu, naprimjer, uništene su stotine crkava i džamija. Sve su ih uništili "Europljani", nijednu Bošnjaci. Turska vlast nije bila baš "svilena", ali svi kršćanski narodi i svi njihovi najvažniji srednjovjekovni spomenici preživjeli su pet stotina godina turske vlasti. To je činjenica. (...) Fašizam i komunizam nisu azijski, nego europski proizvod. Ni sada Europa nije pokazala neku veliku osjetljivost prema pojavi fašizma na Balkanu. Ja cijenim Europu, ali mislim da ona ima odveć visoko mišljenje o sebi.

Iz gore navedenih citata i mišljenja primjećuje se vrlo otvoreno zastupanje vlastitih ideja i pogleda. Šta je dominantna misao Alije Izetbegovića kada govorimo o društvu i državi? Koji su njeni temelji?

Moralni imperativ i socijalna osjetljivost su dvije stavke oko kojih je Izetbegović gradio svoju viziju društva i države. Njegov diskurs je isključivo panislamski, a objašnjenja u domeni suštinskog problematiziranja osnovnih društvenih kategorija i njihovih funkcija. Sam sebi je postavljao pitanje - Šta je to što čini da jedan narod nađe sebe i postane velikim i značajnim, dok drugi unutar istog ili sličnog okruženja tavori bezobličan i nepoznat? Prema Izetbegoviću objašnjenja se vrte u krugu: da su krive vođe, ustanove, ekonomske prilike, neprosvijećenost masa itd. Narod je neprosvijećen pa trpi pokvarene vođe, vođe su sebične pa ne prosvjećuju narod. Ustanove su rezultat kulturnog nivoa sredine, koji je opet sa svoje strane uvjetovan poretком, to jest tim istim ustanovama. Logično pitanje tu doista jeste šta je tu uzrok a šta posljedica?

U ovoj dilemi i pitanjima vezanim za uzrok i posljedicu Izetbegović, zapravo, već naslućuje odgovore, a potom ih i podastire sa vrlo upečatljivim primjerima. Za stagnaciju muslimanskih naroda kriv je moralni sunovrat, u

prvom redu elite tih naroda, i pokušaj nametanja drugih i drugačijih obrazaca, a ne islama, što je, prema njemu, prirodno i jedino moguće.

Kao primjer navodi zemljoposjed koji je *Islamski propis* dao zajednici, to jest svim muslimanima. Manjina moćnih prigrabila je najveći dio sebi, ostavljajući milione seljaka bez ikakva posjeda. Ilustrirao je to primjerom Iraka gdje je prije agrarne reforme 1958. godine, od 22 miliona dunuma obradive zemlje, 18 miliona dunuma ili 82% držali su veleposjednici. Slična situacija bila je, dakako, u mnogim drugim muslimanskim zemljama.

(Citat) Islam kaže: "Muslimani su braća", ali činjenica je da feudalac i kmet nisu braća. Islam je proklamirao da u imanju bogatih postoji dio koji pripada siromašnima, načelo čija bi dosljedna primjena pouzdano vodila stalnom smanjenju socijalnih razlika. A mnogi islamski gradovi pružaju prizore istovremene obijesne raskoši i bezgranične bijede. Islam kaže: nije musliman onaj ko pre- noći sit dok je njegov susjed gladan.

U ovim citatima oslikava se Izetbegovićovo razmišljanje o tome kako društvo treba ustrojiti. U prvom redu, to je nacrt muslimanskim narodima kako trebaju postaviti temelje u vlastitim državama da bi izašli iz stoljetne stagnacije i tavorjenja na dnu povijesnih zbivanja. Postati subjekt povijesti i društvenih događanja, to je princip koji Izetbegović promovira i nameće kao jedini moguću put u očuvanju vrijednosti, vjere i tradicije muslimana. I uvijek i stalno, njegova pozicija je univerzalna i okrenuta ka muslimanskim područjima na kojima je nekada cvjetala islamska kultura i civilizacija.

Za njega su ta područja 'islamski Pijemont' koji će obasjati ostatak svijeta i pomoći uspostavi dijaloga i razumijevanja između civilizacija. U tome ponovnom 'pronalaženju sebe', prema Izetbegoviću, islamski svijet, u odnosu spram drugih, treba raditi ono što je radio od same svoje pojave – preuzimati ono što je dobro. "Islamski svijet treba od Zapada da prihvati smisao za poslovnost i organizaciju, metod naučnog rada i tehniku", ističe Izetbegović, "ali u pogledu unutrašnjeg života, životne filozofije, moralnih shvatanja i porodičnog života, Europa ne predstavlja uzor. U nekim slučajevima evropski način života je primjer kako ne treba da se živi".

Izetbegović ovim stavovima pokazuje da ne poznaje dovoljno muslimansku historiju koju je krasilo upravo ono što je on vidio da posjeduje Zapad i što promovira kao vrijednost. Njegov pogled je pogled suvremenika, ponajprije jer i moralna izopačenost zapadnjaka, kako tvrdi, nije produkt povijesti već suvremenosti. Izrazitu kritiku zapadnog svijeta Izetbegović je gradio na apsurdima suvremenosti. Dok je hvalio zapadnjačku metodičnost i radinost, kuduo ih je zbog nemorala i gubitka veze sa Bogom. Tako su na njegovu osudu naišla razmatranja Nordijskog savjeta o mogućnosti izmjene u bračnom zakonodavstvu gdje nevjera jednog od bračnih drugova ne bi ubuduće neposredno davala pravo na razvod braka, a cilj je bio spašavanje porodice(!?). Teme kojima su se bavili zapadni intelektualci bile su spuštanje iz jednog kruga pakla u naredni, još dublji. Ovaj sunovrat, prema Izetbegoviću, našao je odraza u dramama apsurdna - Becketta, Jonescua, Adamova, Camusa, koje su slikali potpunu moralnu i duhovnu dezorijentaciju savremenog čovjeka.

Islamski poredak i društvo

Izetbegović, dakle, snažno i glasno promovira islam, kao vjeru i društveni poredak, zapravo, jedini put kojim muslimanski narodi mogu i trebaju ići. Vrlo odrično i nepokolobljivo izjavljuje da "Islam mora definirati vlastitu politiku". "On mora okupiti i u čvrste redove postrojiti svoje borce. Moraju se naći nove snage idejno odane samo islamu. Te nove islamske snage moraju prestati misliti i raditi kao Alžirci, kao Libijci, kao Iranci, kao Afganistanci, Somalijci, Nigerijci i si. Sve one moraju da budu samo muslimani".

Ovakva razmišljanja i promovirani stavovi često su korišteni protiv Izetbegovića, u ostalom kao i prema drugim islamskim učenjacima koji su zastupali slične ideje, kao islamskog fundamentaliste i netolerantnog čovjeka. S tim u vezi značajno je napraviti uvid u Izetbegovićeve poglede na druge religije i drugačije ideologije i društvene sisteme, u prvom redu socijalizam i demokraciju, a u kontekstu uspostave islamskog poretka.

Obzirom da je socijalizam uobličavao Izetbegovićevu svakodnevnicu, a sudbonosno odredio

značajne etape njegovog života, posvetio mu je mjesto snažne ideologije ali vrlo oprečne

njegovu vlastitom svjetonazoru. U objašnjenju razlika između islama i socijalizma nameće se Izetbegovićevo životno iskustvo kao moment koji ga je vodio u pokazivanju nepremostivosti između njih.

(Citat) I islam i socijalizam su isuviše obuhvatni i kompleksni sistemi, da bi se bilo kakva izjednačavanja mogla vršiti na osnovu nekih vanjskih – ma koliko značajnih manifestacija. Valja imati u vidu da iza ova dva sistema stoje dvije različite filozofije. Islam (...) u svemu polazi od Boga, dakle od svijesti. Svaki socijalizam polazio je i mora polaziti od suprotne premise.

No, materijalizam kao osnovni pristup socijalizma, kao napokon i kršćanstvo, nisu ostali dosljedni obrasci. Deformiranje i religije i materijalizma, njihovo odstupanje od izvornih učenja odvijalo se po nekoj vrsti zakonitosti, jer se u oba slučaja radi o jednom istom: o potrebi da se nešto što je izraz samo jednog aspekta života primijenjeno na život u cjelini. Utopije u Kini, Koreji ili Vijetnamu, koje su sebe smatrale najdosljednijim obrascima marksističkog učenja, primjer su kompromisa i nedosljednosti jer su preuzele, i u svoju službu stavile, tradicionalne moralne vrijednosti tih društava, a posebno dvije: skromnost i poštovanje starijih. Tako su se u samim temeljima sistema, uz principe radikalnog marksizma, kaže Alija, našle i dvije najpoznatije norme zatečenih religija.

Vratimo se islamskom društvu. U djelu *Islamska deklaracija* Izetbegović daje sliku islamskog društva i države. Ističe da "Najkraća definicija islamskog poretka, definira ga kao jedinstvo vjere i zakona, odgoja i sile, ideala i interesa, duhovne zajednice i države, dobrovoljnosti i prisile". Opisujući dalje što to zapravo znači u konkretnom slučaju naglasak stavlja na vjeru, moral i savjest, a ne na zakon i određene institucije. Time ponovo pokazuje da iz vlastite borbe koju je prošao, kafkijanskog pojedinca protiv

okrutnog sistema teško može izaći i objektivno pokušati postaviti odnose unutar islamskog poretka i njega spram drugih sistema i ideologija.

(Citat) Na pitanje: šta je muslimansko društvo, mi odgovaramo: to je zajednica sastavljena od muslimana, i smatramo da je time rečeno sve ili gotovo sve. Smisao ove definicije je da ne postoji sistem ustanova, odnosa i zakona, koji bi se mogli odvojiti od ljudi koji su njihov subjekat i za koje bi se moglo reći: to je islamski sistem. Nijedan sistem nije islamski ili neislamski po sebi. On je to samo po ljudima koji ga čine. Europljanin vjeruje da se društvo uređuje pomoću zakona, još od Platonove *Države*, pa preko poznatih utopija o idealnom uređenju društva, sve do najnovije od ovih utopija, marksizma, europski duh traga za jednim nacrtom, jednom shemom u kojoj bi se pukom izmjenom odnosa između ljudi ili skupina ljudi, konstruiralo idealno društvo. Zato se u Kur'anu nalazi relativno malo pravih "zakona", a mnogo više "vjere" i zahtjeva za praktičnim djelovanjem u skladu s ovom vjerom.

Postavivši odnose u ovu ravan Izetbegović dalje pokušava pojasniti kako se ovakvi parametri primjenjuju i postaju društveno operativni. U objašnjenju je izrekao i stav koji ga je, u očima protivnika, najviše inkriminirao i učinio 'netrpeljivim'. Naime, izvodeći određene zaključke on napominje: "Prvi i najvažniji takav zaključak svakako je zaključak o nespojivosti islama i neislamskih sistema. Nema mira ni koegzistencije između "islamske vjere" i neislamskih društvenih i političkih institucija". Zluradosti je bilo u pojašnjavanju ovoga Izetbegovićevog stava o 'nepostojanju koegzistencije', a njegov integralni tekst pojašnjava šta je doista mislio.

Izetbegović napominjeda je ovo prvi i najvažniji zaključak iz prilaza islamu kao integralnom poretku. Ostala tri isto tako važna - ali manje isključiva - zaključka su:

1. Samim tim što se izjasnio za ovaj svijet, islam se izjasnio za najbolje uređen svijet. Ništa što čini da svijet bude bolji ne može biti a priori odbačeno kao neislamsko.
2. Otvorenost prema prirodi znači otvorenost prema nauci. Svako rješenje, da bi bilo islamsko, mora ispunjavati dva uvjeta: mora biti maksimalno efikasno i maksimalno humano. Ono mora, dakle, biti najviši izraz usaglašenih stavova vjere i nauke.
3. Ukazujući na jedan oblik povezanosti između vjere i nauke, morala i politike, individualnog i kolektivnog, duhovnog i materijalnog, na kojim pitanjima je duhovno podijelilo današnji svijet, islam ponovo dobiva ulogu posredničke misli a islamski svijet ulogu posredničke nacije u podijeljenom svijetu. Predstavljajući obećanje "religije bez mistike i nauke bez ateizma", islam može podjednako interesirati sve ljude bez razlike.

Ono šta je jasno, Izetbegović ne želi degradirati islam formirajući novi, islamski nacionalizam, bez religiozno-etičke sadržine, ispraznog i jednakog u tom pogledu svim drugim nacionalizmima. Musliman tada ne znači, kaže

Alija, nikakav poziv ili obavezu, nikakvu moralnu ili religioznu težnju, nikakav odnos prema univerzalnoj istini; taj naziv znači samo pripadnost jednoj skupini, različitoj od drugih skupina. A islam nikada nije htio biti samo nacija. On je htio biti "narod koji poziva na dobro i sprječava zlo" koji, dakle, vrši jednu moralnu misiju.

Na ovome mjestu možemo primjetiti istinskog Izetbegovića. I slobodno ću kazati onoga koji svojim pogledima ne odudara od prvih generacija koje su izgadile zajednicu i državu sljedeći zorno misiju i razumijevajući sebe kroz istu. Ne treba zapostaviti političku komponentu jer se gubi historijsko tlo pod nogama i prešutno pristaje na potlačenost i ropstvo. S druge strane, zanemarujući religioznu komponentu u islamu, prestaje se biti bilo kakva snaga u moralnoj i općeljudskoj kulturnoj sferi. Izetbegović pita – Zar je važno da li će se neki imperijalizam zvati britanski, njemački ili islamski, ako se on u svakom slučaju svodi samo na голу vlast nad ljudima i stvarima?

I ovime se vraćamo na početak izlaganja i citat koji govori o ljupkoj besmislenosti akta požrtvovanja. Politički ciljevi islamske vlasti nemaju ništa sa ovosvjetskim ciljevima. TA vlast dominantno služi ispunjavanju misije čiji krajnji rezultat ostaje nepoznat i pripada vječnosti. Konkretno požrtvovanje, rad i htjenje svoju puninu će imati tek kada sve opipljivo nestane i poput heroja koji gine ostvarujući se u višim, sljedećim sferama i oblicima postojanja, tako i islamska vlast radeći za dobro na ovome svijetu, svoje ciljeve ostvaruje u budućem. Učestvuje u drami ali ne apsurdna već esencijalnoga smisla.

Zato Izetbegović ne prihvata društvo, kao kategoriju, zbog njegove zasnovanosti na materijalnoj potrebi, na interesu, a promovise zajednicu, zasnovana na duhovnoj potrebi, na težnji. U

društvu ljudi su anonimni članovi, vezani interesom ili razdvajani interesom. U zajednici ljudi su braća, vezani zajedničkom mišlju, povjerenjem ili jednostavnim osjećanjem da su jedno.

Čovjekova težnja za životom u društvu ne proizlazi dakle iz njegovog pravog bića, nego iz nužde.

Ne traži se društvenost kao takva, nego koristi koje iz nje proizlaze – konstatuje Izetbegović citirajući Hobbesa.

Na kraju, djeluje da je Alija bio utopista. Doista. Ipak, historija je zabilježila zajednicu, ustanovljenu na principu naređivanja dobra i odvrćanja od zla. Njen uspon i uspjeh. Savameni muslimani, nažalost, ne posjeduju potencijal da ispune misiju za koju kažu da su je na sebe preuzeli.

Alijina „Ideja Bosne“ Na Putu Svoga Ostvarenja

Džemaludin LATIĆ

University of Sarajevo, Faculty of Islamic Sciences, dzemlat@gmail.com

Za Aliju Izetbegovića su njegovi brojni savremenici rekli da je "Iqbal na Zapadu." Iako pretenciozna, ova ocjena je u bitnome tačna. Poput najveće figure islamskog mišljenja u XX st., idejnog utemeljitelja Pakistana, Muhammeda Iqbala, i Alija Izetbegović se u svojim radovima primarno bavio pitanjem ljudske slobode, oživljavanjem islamske misli u našoj epohi, popravljanjem žalosnog stanja muslimanskih naroda, odnosom muslimanskog svijeta i Zapada, islama i ostalih svjetskih religija, itd.

Prije nego što će ga komunistički režim uhapsiti zbog njegovih ideja, objavio je tri knjige: *Probleme islamskog preporoda*, *Islam između Istoka i Zapada* i *Islamsku deklaraciju*. Iako nije studirao teologiju, on je – kako je sam isticao – u svojim knjigama "ispisivao svjedočenje svoje vjere". I baš zato što je riječ o svjedočenju, te su knjige pune originalnog promišljanja i zrelog iskustva; one su ispisane rukom muslimana koji misli kao Zapadnjak, a osjeća kao Istočnjak; one nose pečat jednog od najsurovijih stoljeća i sudbine autorovog nesretnog naroda, koji živi na "velikoj granici" gdje se sudaraju velikodržavni planovi i plemenite i barbarske ideje i gdje zajedno žive i miješaju se različite kulture i civilizacije.

U svojoj najpoznatijoj esejističkoj knjizi *Islam između Istoka i Zapada* (za koju je 1993. god. dobio Fejsalovu nagradu) Alija Izetbegović kritički analizira domete i slabosti dva najveća društvenopolitička sistema u XX st., kapitalizam i socijalizam, i najavljuje islam kao alternativu jednom i drugom, kao "treći put". Ispisujući "odu kršćanstvu / hrišćanstvu" kao "čistoj religiji", Izetbegović islam vidi kao "spoj religije i politike", kao "bipolarno jedinstvo." On islam i na ovoj, religijskoj ravni sagledava kao "srednji put" koji miri zahtjeve kršćanskog onosvjetskog i judaističkog ovosvjetskog poziva. Kršćanima / hrišćanima i Jevrejima ovaj pisac nudi život s muslimanima u miru zajedničke Božanske istine i baštine na čitavoj Planeti.

Za *Islamsku deklaraciju* Aliju Izetbegovića je komunistički sud u Sarajevu 1983. god. osudio na 14 godina zatvora. Od tada do danas ne prestaje buka u vezi sa ovim vjersko-političkim manifestom. Posljednje desetljeće svoga života njegov autor, upravo zbog nestišane hajke na ovo njegovo djelo, zbog silnih falsifikata njegovih ideja i političkih manipulacija njime (čime se žele opravdati zlodjela nad Bošnjacima!), o njemu uopće nije želio da govori; prepustio je historiji da to ona učini.

Ako To Kršćani Budu Htjeli...

A šta zagovara *Islamska deklaracija*? Društveno-političko uređenje na temeljima islama u onim zemljama gdje muslimani čine većinu i gdje ostvarivanje takvog uređenja ne bi vodilo u nasilje; uspravnost i afirmaciju muslimanskih naroda; ukidanje svakog oblika ugnjetavanja; slobodu

vjerovanja, umjetničkog i političkog izražavanja i organiziranja; koegzistenciju ljudi i naroda različitih vjera, nacionalnosti i kultura; ravnopravnost spolova; vladavinu prava; jednakost pred zakonom; borbu protiv zloupotrebe vlasti; eliminaciju idolatrije, kiča i nemorala...

Tako su, živeći na početku i na kraju istog stoljeća i na dva kraja Svijeta, jedan na istoku, a drugi na zapadu, Muhammed Iqbal i Alija Izetbegović svojim umnim rukopisima opovrgli čuvenu Hegelovu tezu, izrečenu u *Filozofiji povijesti*, da je "pustinjski" islam davno završio svoju povijesnu misiju i da je iščezao u miru Orijenta.

* * *

"Islamski svijet, nasljednik kolosalnih kulturnih i političkih tradicija, nosilac žive islamske misije, ne može dugo ostati u položaju najamnika. Ne postoji sila koja bi mogla spriječiti novu muslimansku generaciju da ne učini kraj tome nenormalnom stanju!"

"Pošto priznaje Boga, ali ne priznaje nikakve dogme i hijerarhiju, islam se ne može pretvoriti u diktaturu, i svaki oblik inkvizicije i duhovnog terora je onemogućen."

"Ako to kršćani budu htjeli, budućnost može pružiti primjer razumijevanja i saradnje dviju velikih religija za dobrobit svih ljudi čovječanstva, onako kako je prošlost bila poprište besmislene netrpeljivosti i trvenja."

"Sa Jevrejima smo vijekovima živjeli zajedno i čak stvorili kulturu u kojoj se, u nekim slučajevima, ne može razlučiti šta je u njoj islamsko a šta jevrejsko...Jerusalem nije samo pitanje Palestinaca, niti samo pitanje Arapa; to je pitanje svih muslimanskih naroda...Mi bismo htjeli razlikovati Jevreje od cionista – ako sami Jevreji nađu snage da povuku ovu razliku..." (Iz *Islamske deklaracije*)

Predanost Sudbini

"Predanost sudbini potresan je odgovor na veliku čovječansku temu o stradanju koje se ne može izbjeći...Ali, došla kao rezultat osjećaja nemoći i nesigurnosti, predanost sama postaje jedna nova moć i jedna nova sigurnost. Vjera u Boga i Njegovu promisao daje nam takav osjećaj sigurnosti koji se ničim drugim ne bi dao zamijeniti niti nadoknaditi. Sve junačke rase vjerovale su u sudbinu, tvrdi Emerson...Ali, predanost ne znači pasivnost...Predanost prema volji Božijoj znači nezavisnost prema volji ljudskoj. Pokoravanje Bogu isključuje pokoravanje čovjeku. To je novi odnos između čovjeka i Boga, pa stoga i novi odnos između čovjeka i čovjeka...Predanost – to je jedini ljudski, dostojanstveni izlaz iz nerješivosti i besmisla života, izlaz bez pobune, očaja, nihilizma, samoubistva. To je herojsko osjećanje ne heroja nego običnog čovjeka u neizbježnim životnim nevoljama...Predanosti – tvoje ime je islam!" (Iz knjige *Islam između Istoka i Zapada*)

Protiv Fašizma I Protiv Komunizma

Alija Izetbegović je rođen 1925.god. u Bosanskom Šamcu, a odrastao je u Sarajevu. Njegovi roditelji, otac Mustafa i majka Hiba, imali su još četvero djece.

U Sarajevu je Alija završio Prvu mušku gimnaziju 1943.god. Tokom Drugog svjetskog rata, progonjen od ustaša, odbijajući fašističku, a kasnije i komunističku ideologiju i praksu, pristupa Mladim muslimanima, organizaciji srednjoškolske i studentske omladine koja se bavila spasavanjem od biološkog, a poslije rata od duhovnog zatiranja bosanskomuslimanskog naroda.

Prvi put je uhapšen 1946. god. U zatvoru je ostao do 1949.god. Za to vrijeme komunistički režim je strijeljao njegove najbolje drugove iz Organizacije Mladih muslimana, a hiljade drugih poslao na višegodišnje robije. Tako je najveći antikomunistički pokret u jugoistočnoj Evropi bio uništen.

Četrnaest Godina Zatvora – Za Riječ I Misao

Zbog njegova intelektualnog angažmana komunističke vlasti su ga, zajedno sa još dvanaest bošnjačkih intelektualaca, u čuvenom "Sarajevskom procesu," 1983. god. osudile na 14 godina zatvora.

Tokom ovog montiranog procesa iz zemlje i Svijeta stizali su brojni protesti i peticije za puštanje na slobodu svih optuženih, među kojima i peticija Predraga Matvejeveća, međunarodnog PEN-centra, Organizacije islamske konferencije, Amnesty Internationala te dvadeset najpoznatijih beogradskih pisaca i akademika.

"Doživio sam to kao snažnu katarzičnu, finalnu scenu filma koji skončava činom nepravde: nevinom optuženiku izriče se četrnaestogodišnja kazna robije, njegovo lice preplavi tajac sjete i čudesnog spokojstva... Pomislio sam da je tako moralo izgledati Sokratovo lice dok mu atinski prvaci izriču smrtnu presudu koju mora izvršiti sam nad sobom." (Abdulah Sidran)

"Od 18. jula do 19. avgusta 1983. godine u Sarajevu je suđeno dvanaestorici muslimanskih intelektualaca. To suđenje će ostati zabeleženo u istoriji novijeg jugoslovenskog pravosuđa kao arhetip egzemplarnog kažnjavanja za reč i misao." (Iz peticije beogradskih pisaca i akademika)

Formiranje Političke Organizacije

Iz zatvora je izašao krajem 1988. god., nakon odluke Skupštine Jugoslavije o pomilovanju svih zatvorenika osuđenih za verbalni delikt. U to vrijeme, politička situacija u Jugoslaviji postajala je sve teža: iz Ljubljane, Zagreba i Beograda stizali su sve glasnjiji zahtjevi za demokratizacijom društva i uvođenjem višestranačja.

Uskoro je srušen Berlinski zid; jedan po jedan padaju komunistički režimi u Svijetu; jugoslavenska federacija počinje da se raspada.

Alija Izetbegović nije imao dileme: njegova republika, Bosna i Hercegovina, kao i njegov narod, po drugi put u XX st. našli su se u tragičnoj

poziciji. Da se ne bi ponovila ista situacija kao pred Drugi svjetski rat kada su bosanski muslimani, lišeni političke organizacije, goloruki dočekali rat, on 27. marta 1990. god. osniva Stranku demokratske akcije (SDA), čime otvara proces demokratizacije društva i uvođenja višestranačkog političkog sistema u Bosni i Hercegovini.

Neuspjelo Spašavanje Jugoslavije

Na prvim višestranačkim izborima održanim 18. novembra 1990. god. SDA je osvojila 86 od ukupno 240 poslaničkih mandata, a u sedmočlanom Predsjedništvu Republike Bosne i Hercegovine 3 mjesta. Na konstituirajućoj sjednici Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine Alija Izetbegović je izabran za predsjednika. Na osnovu rezultata izbora formirana je vlada na temelju koalicije SDA - HDZ (Hrvatska demokratska zajednica) - SDS (Srpska demokratska stranka), ali ta vlada nikada nije profunkcionirala zbog potpuno suprotstavljenih pogleda ovih stranaka na Republiku Bosnu i Hercegovinu i njezino unutarnje uređenje.

SDA na čelu sa Alijom Izetbegovićem od prvog dana se zalagala za cjelovitu Bosnu i Hercegovinu kao građansku republiku unutar ili izvan Jugoslavije. Opstanak i demokratizaciju Jugoslavije on je smatrao ključnim elementom za mirno razrješenje njezine krize i najvećim interesom njegova naroda, zbog čega je aktivno učestvovao u radu Predsjedništva SFRJ zajedno sa predsjednicima svih ostalih republika. Ali, zbog odluke srbijanskog režima, na čije čelo je došao Slobodan Milošević, da formira veliku Srbiju te zbog tajnog dogovora Miloševića i predsjednika Republike Hrvatske Franje Tuđmana u Karađorđevu o podjeli Bosne i Hercegovine, Jugoslavija se nije mogla sačuvati. Posljednji takav pokušaj bio je plan koga su sačinili predsjednik Izetbegović i gosp. Kiro Gligorov, tadašnji predsjednik Republike Makedonije.

"Bio sam emotivno vezan za Jugoslaviju, a možda sam kao musliman osjećao da nam razbijanje Jugoslavije ne odgovara. Iako je najveća koncentracija muslimana bila u Bosni, njih je bilo i u Srbiji, Crnoj Gori, Makedoniji, Kosovu, Hrvatskoj i Sloveniji. U završnoj riječi na suđenju 1983. god. izjavio sam da volim Jugoslaviju, ali ne i njenu vlast". (*Sjećanja*)

"Bosna i Hercegovina kao građanska republika - to je definitivno opredjeljenje muslimanskog naroda. Ne islamska, ali ni socijalistička, nego građanska republika! Ali, za to je potreban pristanak Srba i Hrvata...Ako se ostvare prijetnje da Slovenija i Hrvatska iziđu iz Jugoslavije, Bosna i Hercegovina neće ostati u krnjoj Jugoslaviji! Bosna i Hercegovina ne prihvata da ostane u "velikoj Srbiji" i da bude njen dio!" (Iz govora na predizbornom skupu u V. Kladuši 15. septembra 1990. god.)

Izbjegavanje Rata

Nakon izlaska Slovenije i Hrvatske iz sastava Jugoslavije, Skupština Bosne i Hercegovine donosi Rezoluciju o suverenosti i odluku o raspisivanju referenduma na kojem su građani pozvani da se izjasne o nezavisnosti svoje zemlje. Referendumsko pitanje je glasilo: "Jeste li za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, državu ravnopravnih građana i naroda Bosne i

Hercegovine: Muslimana, Srba, Hrvata i pripadnika drugih naroda koji u njoj žive?"

"Ovo nije naš rat!" odgovara predsjednik Izetbegović Generalštabu tzv. Jugoslavenske narodne armije odbijajući njegovu naredbu da provede mobilizaciju u Bosni i Hercegovini u vrijeme napada JNA na Hrvatsku.

On je bio svjestan da čak ni ostanak Bosne i Hercegovine u krnjoj Jugoslaviji ne bi spriječio rat jer bi, u tom slučaju, Hrvatska tražila dio Bosne i Hercegovine gdje u većini živi hrvatsko stanovništvo, a Bošnjaci i ostali građani koji se ne bi svrstali ni na jednu od ovih strana bili bi uništeni ili primorani da se bore za tuđe interese.

U tom dramatičnom periodu predsjednik Izetbegović je ostvario svoje prve, ali veoma značajne međunarodne kontakte. Njegov prvi zvanični susret dogodio se u Beču prilikom posjete Austriji, kada se susreo sa Kurtom Waldheimom, nekadašnjim generalnim sekretarom Ujedinjenih nacija, te sa Aloisom Mockom, tadašnjim ministrom vanjskih poslova Republike Austrije i velikim prijateljem Bosne i Hercegovine. Zatim je posjetio Iran, Tursku i Sjedinjene Američke Države. U Rimu je prisustvovao sjednici ministara Evropske zajednice, a nakon tog sastanka posjetio je papu Ivana Pavla II. Potom je u Beogradu posjetio poglavara Srpske pravoslavne crkve, patrijarha Pavla.

Sve ove susrete predsjednik Izetbegović je iskoristio kako bi istaknuo hitnu potrebu da se kriza na prostoru cijele Jugoslavije, a posebno u Bosni i Hercegovini, riješi mirnim putem.

"Bosna je i ranije znala i za rat i za mir. Ono što današnju situaciju čini iznimnom je što rat koji nam prijeti ne bi bio obični rat. To bi bio totalni rat, a mnogi važni akteri događaja ili nisu svjesni ili se prave da nisu svjesni...Potrebno je na svaki način izbjeći sukob, jer u slučaju konflikta – pošto to ne bi bio običan i ograničen konflikt – sve postaje besmisleno. Mi smo to potpuno shvatili. Potrebno je da i svi drugi to shvate. Naše opredjeljenje za mir je više od obične miroljubivosti. Ono je osjećanje odgovornosti u najboljem smislu te riječi." (Iz obraćanja na Prvom kongresu SDA, 1. 12. 1991.)

Prijetnje O Uništenju Bosanskohercegovačkih Muslimana

Vođe bosanskih Srba osporavaju bosanskohercegovački referendum i sprječavaju srpsku zajednicu da se slobodno izjasni o njegovom pitanju. Lider Srpske demokratske stranke, budući ratni zločinac, Radovan Karadžić, za skupštinskom govornicom otvoreno prijeti Muslimanima i miru u Bosni i Hercegovini.

Referendum je održan 29. februara i 1. marta 1992. god. Na njega se odazvalo 63% građana, koji su glasali za suverenu i nezavisnu državu Bosnu i Hercegovinu. Na temelju ovako provedenog referenduma Evropska zajednica je 6. aprila 1992. god. priznala Bosnu i Hercegovinu, a Sjedinjene Američke Države su to učinile dan kasnije. Istoga dana Karadžić i Milošević su pokrenuli totalni zločinački vojni napad sa ciljem da raskomadaju

međunarodno priznatu državu Bosnu i Hercegovinu i unište njezine Muslimane (Bošnjake) kao i sve druge patriotski opredijeljene građane.

U ratnom vihoru Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine donosi odluku o formiranju Armije Republike Bosne i Hercegovine i ratne Vlade.

U Paklu Sarajeva

Dok se vraćao sa mirovnih pregovora u Lisabonu 2. maja 1992.god., zajedno sa potpredsjednikom Vlade, dr. Zlatkom Lagumdžijom, i kćerkom Sabinom, zvaničnim prevodiocem, na sarajevskom aerodromu ga je uhapsila JNA. To je bio jedan od najdramatičnijih ratnih dana u Sarajevu gdje su snage odbrane vodile odsudnu bitku za Grad.

"Za "vrućih" noći i dana manjka mjesta u bolnicama, manjka mjesta u mrtvačnicama – treba redati leševe po pločnicima – manjka mjesta na grobljima. Pošto su pogrebi omiljene mete snajperista, treba ih improvizirati na manje izloženim mjestima (park na padinama Kovača) ili iskoristiti sumrak da se potajno pokopaju žrtve...Niko ne može ostati netaknut nakon silaska u pakao Sarajeva!" (Juan Goytisolo, španski književnik, *Sarajevska sveska*)

Četnički Koncentracioni Logori

"...Obraćali smo se Svijetu i objašnjavali da se nesreća o kojoj je riječ ne tiče samo Bosne i Hercegovine, niti samo Balkana, pa ni samo Evrope. U pitanju je događaj koji ima planetarni značaj. Jer etničko čišćenje i koncentracioni logori, što poput crnih gljiva niču usred Evrope, u posljednjim godinama XX stoljeća, označavaju istinski sumrak civilizacije i podjednako se tiču svakog ljudskog stvorenja...Taj Svijet nas nije čuo...Je li razlog tome moralna slabost današnjeg Svijeta ili činjenica da su žrtve progona muslimani?...Upotrijebite vaš utjecaj da međunarodna zajednica izvrši svoje obeveze prema jednoj maloj zemlji, međunarodno priznatoj državi i članici UN-a, koja je žrtva agresije! Zaustavite genocid nad muslimanskim narodom u Bosni i Hercegovini!..." (Iz obraćanju sa sastanka ministara vanjskih poslova članica Organizacije islamske konferencije u Džeddi, 2.12. 1992.)

"...Učinili smo sve da izbjegnemo rat. Eksperimentalno smo dokazali da se ovaj rat nije mogao izbjeći, bez obzira na ogromnu spremnost na kompromise. Zato sa ovog mjesta pozivam na čvrstu odlučnost da iziđemo na kraj sa nevoljama i spasimo narod! Uprkos svemu, mi ćemo opstati, preživjeti, suditi krivcima i oprostiti zavedenima kada, ako Bog da, u ovom nametnutom ratu pobijedimo!" (Iz pozdravne riječi na Kongresu bosanskomuslimanskih intelektualaca, 23.12. 1992.)

Vapaj U Ujedinjenim Nacijama

Tokom agresije, predsjednik Izetbegović je morao donositi najteže odluke. Učestvovao je u svim mirovnim pregovorima koje je organizirala međunarodna zajednica. Po Evropi, Americi, Africi i Aziji, na brojnim konferencijama i skupovima, posebno u Ujedinjenim nacijama, upozoravao je na užas koji se dešava u Bosni i Hercegovini kojoj su UN i najmoćnije

zemlje Zapada držale zavezane ruke uvodeći joj embargo na uvoz oružja i onemogućavajući joj da se brani.

"Ponudio sam viziju sekularne i demokratske, decentralizirane i multinacionalne države zasnovane na miroljubivoj koegzistenciji i toleranciji. Nažalost, ova ponuda koju smo vam predložili ostat će irelevantna ukoliko se ova organizacija ne bude odlučno odnosila prema našoj odbrani ili kao alternativu omogućiti nama puno pravo na samoodbranu. Međunarodna zajednica ne može istovremeno preduzimati korake koji pokazuju namjeru da nas brani i osporavati nam sredstva za samoodbranu. Ako postane jasno da niko nije odlučno pristupio nama u pomoć, moramo imati neosporivo pravo na samoodbranu. Trenutni embargo na oružje veže nam ruke u vrijeme kada našu zemlju dave. Embargo nas lišava jedinog efikasnog sredstva za odbranu. Postupajući tako, pomaže se agresoru. Embargo na oružje za Bosnu i Hercegovinu mora biti ukinut." (Iz obraćanja na zasjedanju Generalne skupštine UN-a, 23. 9. 1992.)

Pokušaj Instaliranja Paradržavne Tvorevine "Herceg-Bosne"

Krajem 1992. god., u jeku velikosrpske agresije i oglašivanja Ujedinjenih nacija na pravedne zahtjeve predsjednika Izetbegovića, vođe hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini, potpomognuti tadašnjim predsjednikom Republike Hrvatske dr. Franjom Tuđmanom i nekim njegovim saradnicima, krenule su u akciju instaliranja paradržavne tvorevine zvane "Herceg-Bosna" unutar državne teritorije Bosne i Hercegovine. Dotadašnji vojni saveznik Armije Republike Bosne i Hercegovine, Hrvatsko vijeće obrane (HVO), zatražio je vojno potčinjavanje jedinica Armije pod svoju komandu, što je izazvalo žestoke vojne sukobe na području Hercegovine i srednje Bosne. HVO je uskoro počinio strašne zločine nad bosanskim muslimanima, posebno u Ahmićima pokraj Viteza, otvorio koncentracione logore u Dretelju i na Heliodromu u Hercegovini te prognao bošnjačko stanovništvo sa osvojenih teritorija. Nažalost, neki lokalni komandanti i odmetnute snage Armije uzvratili su dvama zločinima nad hrvatskim civilnim stanovništvom u Uzdolu i Grabovici, selu ispod Jablanice. Takav razvoj događaja odgovarao je ne samo velikosrpskom agresoru nego i onim članicama UN-a koje su agresiju na Bosnu i Hercegovinu uporno tretirale kao građanski rat.

"Gospodine Predsjedniče,

Odgovaram Vam na Vaše pismo od 27. januara, koje se odnosi na posljednje sukobe između jedinica Armije Bosne i Hercegovine i HVO-a

u srednjoj Bosni.

...Dublji razlog sukoba na prostoru centralne Bosne je nastojanje nekih ljudi iz HVO-a da nastave sa instaliranjem jedne vrste državne zajednice unutar države Bosne i Hercegovine. Ovo je stvarni uzrok zategnutosti i rastućeg nepovjerenja dvaju naroda, i sa tom činjenicom se moramo suočiti.

...Bosna i Hercegovina se opredijelila za savezništvo sa Hrvatskom u vrijeme kada je daleko bezbolnije bilo prići jačoj strani i ostati u Jugoslaviji. Ovo naše opredjeljenje nije bilo stvar računice, već stvar principa i

dosljednosti. Podsjećam Vas da smo mi odbili da šaljemo naše momke u JNA kada je ova rušila Hrvatsku, a veliki broj njih je dobrovoljno ratovao i poginuo za hrvatsku suverenost i slobodu. Očekivali smo da će uslijediti osveta jugo-vojske za ovakav izbor, i to se dogodilo. Nismo očekivali da će bh. izbjeglice u Hrvatskoj biti proglašene nepoželjnim, a slabo naoružana Armija Bosne i Hercegovine agresorom u vlastitoj zemlji.

Na kraju, pridružujem se Vašem apelu hrvatskom i muslimanskom narodu da obustave međusobna neprijateljstva i ostvare punu saradnju u odbrani od zajedničkog agresora i u pronalaženju rješenja za skladan suživot dva jednakopravna naroda u Bosni i Hercegovini." (Izvodi iz pisma predsjedniku Republike Hrvatske dr. Franji Tuđmanu 28. 1. 1993. god.)

Svi Potječemo Od Jednog Čovjeka I Jedne Žene

Ni u najgorim ratnim strahotama, dok je njegova zemlja svakodnevno gubila svoje najbolje sinove, dok je sva bila u krvi i pepelu, predsjednika Izetbegovića nisu napuštala njegova moralna načela koja je preuzeo iz svoje vjere, svoje porodice i svoga naroda. Nikada nije izgovorio ružnu riječ protiv bilo kojeg naroda; nikada nije pozvao na osvetu ili nepravdu;

nikada nije prestao da vjeruje u pobjedu dobra nad zlom; nikada se nije oholio; svaki uspjeh pripisivao je uzvišenom Stvoritelju, a sebi samo greške. Prilikom primanja nagrade "Kralj Fejsal", najvećeg priznanja koje se piscima i naučnicima dodjeljuje u muslimanskom svijetu, nakon što je izrazio zahvalnost Hadimu'l-haremejni, kralju Fahdu ibn Abdul-Azizu, za njegovo ljubazno pokroviteljstvo i gostoprimstvo, i kralju Fejsalu za njegova plemenita djela, rekao je:

"Vaše Kraljevsko Visočanstvo Prijestolonasljedniče,

Vaša Visočanstva,

Draga braćo i prijatelji,

...Islam nas uči da mi svi potječemo od jednog čovjeka i jedne žene, da smo podijeljeni na narode i plemena samo da bismo upoznali i razumjeli jedni druge. Nas su učili da čuvamo i štitimo ljudski život i prirodu čuvajući i održavajući one vrijednosti koje svi prepoznamo kao univerzalne. Zbog toga, dostignuća u nauci, umjetnosti i ostalim područjima služe islamu i, stoga, ljudskom rodu, promovirajući mir među ljudima i sprječavajući mržnju i razaranje, što također služi islamu.

Zato što čovjek živi između dobra i zla, ove vrijednosti se moraju njegovati, prenositi i održavati na svakome mjestu i svaki dan. Kada se ove vrijednosti zaborave, čovjek napušta propise svoga Stvoritelja i kreće stazom zla i razaranja. Moja zemlja je živi dokaz šta mogu da učine životu na zemlji agresija i nezainteresiranost za patnje drugih ljudskih bića. Narod Bosne i Hercegovine vijekovima živi na ovome mjestu gdje se susreću Istok i Zapad i pokušava da gradi most tolerancije i razumijevanja između dva svijeta. Sada je on grubo kažnjen; čak se tragovi ovog plemenitog ljudskog napora pretvaraju u pepeo. Bosanske muslimane posebno ubijaju i progone ni zbog kakvog drugog razloga nego samo zato što su muslimani. Ipak, oni su

pobjednici – zato što, uprkos svemu, izdržavaju u svojoj herojskoj borbi protiv sila mraka, mržnje i razaranja..."

Drugi, Neokaljani Obraz Srpskog Naroda

"Dame i gospodo, poštovani prijatelji,

Želim da vas pozdravim i da vam poželim uspješan rad.

Hoću, također, da izrazim svoje poštovanje vama koji predstavljate savjest i onaj drugi, neokaljani obraz srpskog naroda.

Čestitam vam na hrabrosti da dođete u Sarajevo i govorite istinu...Vi ne predstavljate naoružani dio srpskog naroda, vi ste njegov goloruki dio. Oni imaju oružje, vi imate riječ, ali riječ se, istina, toliko puta pokazala kao moćno oružje.

Cilj legalne vlade Bosne i Hercegovine, u ime koje vam se obraćam, jeste demokratska Bosna i Hercegovina ili, kako mi volimo da kažemo, država u kojoj niko neće biti progonjen zbog svoje vjere, nacije i političkog uvjerenja. Vjerujemo da je u tome suština civilizacije..." (Iz obraćanja učesnicima Druge skupštine građana srpske nacionalnosti Bosne i Hercegovine, 9. 4. 1995.)

Genocid Uz Znanje Ujedinjenih Nacija

Kao vrhovni vojni komandant, od početka pa do kraja agresije tajno je naoružavao Armiju Republike Bosne i Hercegovine. Ovakva politika vremenom je dovela do promjene pozicija na ratištu, a time i do jačanja pregovaračkih pozicija. Naslućivao se skorí mirovni sporazum.

Ali, u ljeto 1995. god., u enklavama Srebrenici i Žepi, koje su UN proglasile zaštićenim zonama, da bi imale kompaktnu teritoriju, političke i vojne strukture bosanskih Srba, uz pomoć režima Slobodana Miloševića, počinile su genocid u Srebrenici i Žepi ubivši između 8 i 13 hiljada nenaoružanih muškaraca, dječaka, mladića, žena i djece. Ovaj genocid odvijao se pred kamerama svjetskih tv stanica, sa znanjem i naočigled UN-a i cjelokupne međunarodne zajednice.

Mirovni Sporazum U Daytonu

Upornost predsjednika Izetbegovića u dokazivanju istine o Bosni i na pregovorima, napredovanje Armije na ratištima, slabljenje morala kod napadača kao i počinjeni genocid u Srebrenici, četnički zločini na trgu u Tuzli i na pijaci na sarajevskim Markalama te dolazak na vlast novih lidera vodećih zemalja Zapadne Evrope konačno su doveli do međunarodne reakcije i vojnih udara NATO saveza po četničkim linijama u septembru 1995. god., čime je otpočela završna faza rata, koji je okončan potpisivanjem mirovnog sporazuma u američkoj vojnoj bazi u Daytonu 21. novembra 1995. Tim sporazumom, koga su, osim političkih predstavnika triju naroda u Bosni i Hercegovini, potpisale i Srbija i Hrvatska te vodeće svjetske sile, ponovo je potvrđena državnost Bosne i Hercegovine u njenim historijskim granicama. Bosanskohercegovački pregovarački tim morao je prihvatiti administrativnu podjelu zemlje na dva multietnička entiteta, a Aneksom 7 je utvrđeno da se svi prognani i raseljeni mogu slobodno vratiti na svoja ognjišta.

"Gospodine državni Sekretaru,
Gospodine Hoolbroke,
Gospodo predstavnici Kontakt-grupe,
Dame i gospodo,

Ovo jeste historijski dan i za Bosnu i za Svijet. Za Bosnu, jer će rat – nadamo se – biti zamijenjen mirom. Za Svijet, jer je stradanje Bosne i sve ono što ga je pratilo bilo moralno pitanje prvog reda, a moralno pitanje tiče se svakog čovjeka i svake žene na svijetu.

Dokumentima koje smo upravo potpisali garantira se očuvanje suverene i cjelovite Bosne i Hercegovine i daljnja izgradnja otvorenog društva zasnovanog na toleranciji i slobodi...

A mome narodu poručujem:

Ovo možda nije pravedan mir, ali je pravedniji od nastavka rata. U situaciji kakva jeste, u Svijetu kakav jeste, bolji mir se nije mogao postići.

Bog nam je svjedok da smo učinili sve što je bilo u našoj moći da mjera nepravde za naš narod i našu zemlju bude manja." (Iz izjave koju je predsjednik Izetbegović pročitao neposredno nakon parafiranja Mirovnog dogovora o Bosni i Hercegovini, Dayton, 21.11.1995.)

"Zašto smo prihvatili ovaj kompromis? Odgovor je jednostavan: da bi se okončao rat. Odveć je mnogo nesreće i patnji naroda...U slučaju nastavka rata izgledi su neizvjesni, jer nam Svijet jasno poručuje da imamo njegovu podršku za mir, ali ne i za rat." (Dio izjave date "Oslobođenju", 10. septembra 1995.)

"Ideja Bosne" – Izazov Svih Humanista

Sile zla koje su Bosnu i Hercegovinu razarale od 1990. do 1995. god. nastavile su to činiti i nakon dejtonskog sporazuma. Poslijeratni period donio je nove teškoće, nepravdu i diskriminaciju. Predsjednik Izetbegović se do kraja svoga političkog angažiranja zalagao za jačanje države i njenih institucija, povratak izbjeglica, odvođenje optuženih za ratne zločine pred lice pravde, uspostavljanje međunarodne saradnje, širenje ljudskih sloboda...

Iako narušenog zdravlja, u naredne četiri godine dao je značajan doprinos razvoju države. Na brojnim međunarodnim konferencijama, i dalje ističući "ideju Bosne" kao planetarni izazov za sve humaniste, približavao je, u svojim mogućnostima, Zapad Istoku, a Istok Zapadu.

Svjetski državnici, asocijacije i mediji odlikovali su ga brojnim nagradama i priznanjima.

Zbog narušenog zdravlja, u oktobru 2000. god. povlači se sa funkcije predsjednika Predsjedništva Bosne i Hercegovine. Godinu dana kasnije izabran je za doživotnog počasnog predsjednika Stranke demokratske akcije.

"U 1991.-1992. god. postojala je realna opasnost da Bosna i Hercegovina postane provincija "velike Srbije". Ja sam to spriječio, i to smatram svojom najvećom zalsugom...Svojim najvećim neuspjehom smatram spor proces

uspostavljanja cjelovite, demokratske i prosperitetne Bosne i Hercegovine u miru" (Iz razgovora za Dnevnik Tv BiH, 6. juna 2000.)

Odlazak U Vječni Život

Početkom oktobra 2003. god. otišao je u bolnicu. Popravivši svoje zdravstveno stanje, danima je u posjetu primao svoje prijatelje i saradnike te političare i svjetske državnike. Posljednji od njih koji su ga posjetili bili su bivši američki predsjednik Bill Clinton i premijer Republike Turske Taip Erdogan.

Iscrpljen bolešću i brigama, preselio je iz ovog u vječni život u nedjelju 19. oktobra 2003. Njegovoj dženazi prisustvovalo je više od 150 hiljada građana, patriota i poštovalaca njegove misli, njegove aktivnosti i njegovih političkih ciljeva. Sahranjen je na Šehidskom mezarju na Kovačima. Neka je rahmet njegovoj plemenitoj duši!

Boşnaklar'ın Haysiyet ve Hürriyet Mücadelesi Soykırım Tehdidi Altındaki Bosna'nın Savunmasında Türkiye'nin Yeri

Mustafa KAHRAMANYOL

Başbakanlık Balkan İşleri Eski Uyumlaştırıcısı

Bosna'nın bağımsızlığının yirmibeşinci yılı vesilesiyle “Milletlerarası Bir BilgeBir Ülke Bilgi Toyu” adını taşıyan bu toplantının düzenleyicisi olan Gümüşhane Üniversitesi'ne ve bu uğurda çalışmış olan herkese şükranlarımı arz ederim.

Bu toplantının yankıları, en azından konunun önemi itibarıyla, güçlü ve geniş olacaktır. Ancak, bu toplantıda hayatını inancına ve insan haklarına adanmış ve Aliya İzetbegoviç'in çok yakın arkadaşı olmuş kimselerin bulunması fevkalâde önemli bir hâdisedir.

Bu vesileyle, İslâm'ı, Müslümanlar'ı ve bir bütün olarak insanlığı doğru anlamak ve mevcut sıkıntılara çözümler teklif etmek uğruna insan için olağanüstü çaba sarfetmiş olan Aliya İzetbegoviç'in ve dâvâ arkadaşlarının ve savaşta canlarını ortaya koymuş olan Bosna'nın savunucularının hâtırası önünde hürmetle ve minnetle eğiliyorum.

Bosna'da destan yazmış olan şehitlere de selâm ediyor ve önlerinde eğiliyorum. Aslında, yaşanmış olan canavarlığın ve buna karşı koymak için gösterilmiş olan fedakârlığın derecesini anlamak için İğman dağındaki ile Sırabrenisa'daki şehitlikleri ziyaret edip bir nebze tefekkür etmek her Müslüman ve hatta her insan için ilâhi bir arınma vesilesini teşkil edeceğinden şüphem yoktur.

Şimdi asıl konumuza dönelim.

1992 yılının baharında, Bosna-Hersek'te yaşamakta olan ve çokluğunun Boşnaklar'dan oluştuğu Müslümanlar'a karşı dehşet verici bir saldırı başlamıştı. Bir yandan Sırplar, öbür yandan Hırvatlar aynı zulmü, aynı acımasızlıkla işliyorlardı: işkence, kadınlara tecavüz, evlerin yakılması, öldürme ve toplama kamplarında işkence etme! Dünya ise, genel olarak bunu seyrediyordu. Yâni, büyük güçler, özellikle Avrupa devletleri, kıllarını kıpırdatmıyorlardı; sanki bir oldu-bitti ile Bosna'daki Müslümanlar'ın, birileri tarafından işlerinin bitirilmesini bekliyorlardı. İş bitirildikten sonra da, elbette ki gösterişli anma toplantıları düzenlenebilir; hatta bu vesileyle de insanlık ülküsüne olan ihanetin ve medeniyet örtüsü altındaki vahşetin her türlü izi ortadan kaldırılabilirdi.

Her yandan aç kurtların saldırısına uğramışçasına, mazlum Müslümanlar da bir yandan kendilerini savunmak için insanüstü bir çaba göstererek destanlar yazarken, öbür yandan da Dünya'da dertlerine derman olabileceklerini sandıkları herkese koşuyorlar, yardımın her türlüşünü talep ediyorlardı. Elbette ki Türkiye'ye de bir pay düşecekti: Bir yandan kaçkınlar

ve yaralıları sel gibi Türkiye'ye akarken, öte yandan da Bosnalı hükümet temsilcileri, arı oğlu misali, Ankara'da ve İstanbul'da kaynaşıyorlardı.

Türkiye ise, baskın vermiş olan bu felâketi göğüslemeğe çalışıyor ama bocalıyordu. Çünkü, yıllardan beri NATO çatısı altında uyusuk bir dış siyaset güdülmüş; dış temsilcilikler, sırça saraylar misali, göstermelik işler için kullanılmıştı. Bu selin karşısında durabilmek için ise, güç, teşkilât ve azim gibi meziyetlerin yanı sıra ve hatta en başta her konuda, teferruatına kadar, doğru bilgiye ihtiyaç vardı. Türkiye Cumhuriyeti'nin üst yönetiminde ise, askerde ve sivilde, böyle bir birikimin kııntısı bile yoktu; gazete haberleri istihbarat belgesi olarak ortaya konuluyordu. İşte bu durumda, halka müracaat edilmek zaruretinde kalındı; Balkanlar konusunda bilgi ve tecrübe sahibi olan vatandaşlardan bir kısmı göreve çağrıldı. Balkanlarla ilgili olarak, günün başbakanı rahmetli Süleyman Demirel Başbakanlık'ta "Balkan İşleri Koordinasyon Müşavirliği"ni (BBİKM) kurdu ve tavsiye üzerine, TC devletinde gerekli tedbirleri aldırdı. Doğrusunu söylemek gerekirse, millet ve devlet her ne kadar bu felâkete tedbirsiz ve teşkilâtsiz yakalanmış ise de, millette derin bir kardeşlik sevgisi vardı. Bu yüzdendir ki Erzurum depreminde, *Yukarı Üzengili* köyünde yıkıntıların altından kurtarılan bir nine "oğul, Allah benim canımı kurtardığı kimi, Bosna'yı da kurtarsın" diyebiliyordu. Bu millî birikimin sayesinde, ender cahiller hariç, devletin her kademesindeki görevliler de her türlü göreve ve fedakârlığa hazır idiler.

Daha işin başından itibaren, Balkanlar'daki kıyamet yüzünden Türkiye'ye yönelmiş bir tehdidin söz konusu olduğunu ve bu sebeple işin içine azimle ve cesaretle girişmek; işe başlamadan önce de Türkiye'nin yapabileceklerini ve yapamayabileceklerini önceden tesbit etmesi ve daha sonra da bu konudaki kararların çok ciddi bir disiplinle uygulaması, yapılacak işlerin öncelik sırasına göre bir sıraya konması gerekiyordu. Bu meyanda, milletlerarası siyaset alanında, Bosna ve diğer Balkan ülkeleriyle olan ikili ilişkilerde, kaçkınların yerleştirilmesinde, yaralıların tedavi edilmesinde, insanî yardımda, eğitimde, askerî işlerde ve sair konularda yapılacak birçok iş vardı.

Bütün bu işlerin devlet ile ilgili tarafı kovalanırken, İstanbul'da, Ankara'da ve Türkiye'nin diğer yerlerinde yaşamakta olan Balkanlı göçmenleri de harekete geçirmek üzere toplantılar yapılıyor ve görevler konusunda iş bölümü yapılmağa çalışılıyordu. *İstanbul'da kurulu Bosna-Sancak Derneği'nin Başkanı Zahit Gürdal ve üyelerden Mehmet Ali Akgül, Refik Akova, Salih Ateş, İlknur Batuk, İsmet Bilir, Nezir Dinler, Saffet Erdem, Kerim Erden, Davut Nuriler, Selim Yusufğlu* başta olmak üzere, bütün üyelerin bu işe candan sarıldıklarını görmek memnuniyet verici idi. Balkanlı olmamasına rağmen, bu vâdide büyük katkıları olmuş olan *Süleyman Gündüz Bey'i* de burada şükranla ve sevgi ile anmak gerekir. Ankara'da da benzer bir faaliyet ortaya koyabilmek için Balkan Barış Derneği kuruldu ve 05.02.1992 günü, büyük bir otelde kuruluşu kutlandı. Kutlama gecesine, öğretim üyeleri, yargı mensupları, siyasetçiler, sendikacılar, askerler, devlet memurları, esnaf, tüccar ve iş adamları yoğun bir şekilde katıldılar. *Sabiha Gökçen Hanımefendi'nin ve Batı Tırakya Demokrat Partisi Başkanı Sadık Ahmet Bey'in* katılımı ise o güne ayrı bir heyecan kattı. Ankara'daki çalışmalarda ise Kâmil

Çalışkan, Meko Akova, Kerim Başikoğlu, İbrahim Başikoğlu, Yusuf Bayramoğlu, Melih Etik, Abdullah Karaahmetoğlu, İlyas Tokaliç, Galip Uluca, Selçuk Irgıt, İrfan Züm, Nedim Ulutürk, Hanefi Çalışkan, Çetin Doğan Çimen, Tahir Özo, Ali Bali ve Mehmet Kadioğlu candan destekleri ile büyük işler gerçekleştirmişlerdir.

Bu vesile ile, ilgi çekici bir hâdise de yaşanmıştır ; günlük hayatta kırankırana bir mücedele içinde olan siyasî partiler ve istisnasız olarak cümle siyasetçiler bu hususta hem tek başlarına cidî bir gayrete içine girmişler, hem de kayda değer bir işbirliği sergilemişlerdir. Bir hakkın teslimi babında, bu alanda en verimli ve disiplinli çalışmanın Refah Partisi ve İstanbul Belediye Başkanı R. Tayyip Erdoğan tarafından yapılmış olduğunu söylemek gerekir.

Bu arada, Bosna'ya yönelik uzun vâdeli işlerin tasarlanması ve yürütülmesi için Ankara'da Sancak Dostları Vakfı ve İstanbul'da Bosna-Hersek Dostları Vakfı kuruldu ve bunların sayesinde kayda değer çalışmalar yapıldı.

İşlerin nasıl ele alınmış olduğuna dair tarihe bir kayıt düşmek maksadıyla, Bosna'ya yardım için yapılan çalışmalardan özel bilgiler vermekte fayda görmekteyim :

Balkanlarla ilgili olarak, günün başbakanı Sayın Süleyman Demirel ile 20.04.1992 tarihinde ilk defa görüştüm. Daha sonra da birçok defa Balkanlarla ilgili olarak Başbakanlık'taki toplantılara katıldım. Öyle bir zaman geldi ki, aslı isim olan hekimliği bihakkın yürütemez oldum. Durum böyle olunca, Aralık 1992 tarihinde Sayın Demirel, bütün mesaimi Başbakanlık'ta sarf etmemin uygun olacağını söyledi. Bunun resmen temini de, önce Genelkurmay Başkanlığı'nın 16.01. 1993 tarihli görevlendirmesi ve daha sonra da 15.02.1993 gün ve 93/4160 sayılı Bakanlar Kurulu'nun kararı ile mümkün oldu. O tarihe kadar, resmi bir yetkim olmadığı hâlde, Sayın Demirel'in ve Başbakanlık Müsteşarı rahmetli Necdet Seçkinöz'ün şahsî desteği ile bâzı işleri yapabilmişimdir. Daha sonra ise, 01.10.1993 tarihli Başbakanlık genelgesiyle, Başbakanlık içinde "Başbakanlık Balkan İşleri Koordinasyon Müşavirliği" adı altında bağımsız bir birim kurulmuş ve şahsıma yazışma yetkisi verilmiştir. Ancak, bu birim zâten Şubat 1993 tarihinden beri fiilen çalışıyordu. Süleyman Baydar, İbrahim Sertkaya, Abdullah Uluyurt ve Sait Yusuf Beyler, Başbakanlığın talebi ile, bulundukları kurumlardan alınarak birer birer birime katılmışlar ve son hızla çalışmaya başlamışlardı. Bilkent Üniversitesinde mesleküstü öğrenim gören Kosovalı kardeşimiz Huriye Cüce de takımımızın çok dil bilen, fedakâr, cefakâr ve vefakâr bir parçasını teşkil etti. İnsan hayatı kurtarmak ve mazluma el uzatmak gibi asıl dâvâların peşinde koşuyor olunca, çalmadık kapı, gidilmedik makam bırakmamak bizim çalışma tarzımız oldu. Aynı kaderi paylaşan yoldaşlar olarak, dâvâmızın büyüklüğüne ve meşruiyetine inanıyor ve bu inancın mutluluğu içinde yaşıyorduk.

Daha işin başından itibaren, Balkanlar'daki kıyamet yüzünden Türkiye'ye yönelmiş bir tahdidin söz konusu olduğunu ve bu sebeple işin içine azimle ve cesaretle girişmenin gerektiğini düşünüyordum. Ayrıca da, hem ortak geçmişimiz, hem de yüreğimizde beslemekte olduğumuz insanlık ülküsünün gereği olarak oradaki mazlum insanlara karşı vecibelerimiz

olduğunu düşünüyordum. İşe başlamadan önce de Türkiye'nin yapabileceklerini ve yapamayabileceklerini önceden tesbit etmesi ve daha sonra da bu konudaki kararların çok ciddi bir disiplinle uygulamasının gerektiği kanaatında idim. Ayrıca, yapılacak işleri de öncelik sırasına göre bir sıraya koymak gerekirdi. Bu meyanda, milletlerarası siyaset alanında, Bosna ve diğer Balkan ülkeleriyle olan ikili ilişkilerde, kaçkınların yerleştirilmesinde, yaralıların tedavi edilmesinde ve sair konularda yapılacak birçok iş vardı. Ama eğitim işinin her şeyin üstünde ve önünde olması gerektiği fikrinde olduğumdan, bu fikrimi hem Sancaklı, hem de Bosnalı temsilcilere benimsetmeğe çalıştım ve daha önemlisi de Sayın Demirel'e münasip bir şekilde arz etmeğe gayret ettim. Esasen, Sayın Demirel, Sayın Namık Kemal Zeybek'in teklifiyle, kardeş Türk Cumhuriyetleri'nden 10.000 öğrencinin Türkiye'ye getirileceğini kısa bir süre önce resmen ilân etmiş ve bu zor işe devletçe soyunulmuştu. Bu sayede, kendisini çok hazır ve anlayışlı buldum. Anlaşıldı ki, Balkanlar'ı da aynı tasarıya dâhil etmek mümkündü. Nitekim öyle de yapıldı. Daha ilk görüşmede, Sancak Milli Meclis Başkanı Süleyman Uglanin, öğrencilerini Türkiye'de okutma talebinde bulunduğu zaman, Sayın Demirel'in cevabı şu olmuştu: "Senin adın Süleyman, benim de adım Süleyman; boş bir çizelge getirsen de imzalarım. Ne kadar öğrenci getirirsen getir, biz onları misafir ederiz!"

1992 yılının bütün bir yaz dönemi gelecek öğrencilerin çizelgelerini hazırlamakla geçti. Nihayet, güya son hâlini almış olan öğrenci çizelgeleri, 30.10.1992 tarihinde elimize geçti. Bu çizelgede, Arnavut, Boşnak, Pomak ve Türk olmak üzere, 754 öğrenci ve 10 rehber vardı. Ne yazık ki, gelmiş olan çizelgeler korkunç bir karmaşa yumağından ibaret idi. Bu çizelgeleri devlet makamlarına teslim edilebilecek hâle getirebilmek için üzerlerinde birkaç gün göz nûru dökmem icap etti. Mesele, sadece düzgün çizelgeler oluşturmaktan ibaret olmayıp, önemli bâzı kavram farklarını da düzeltmek icâb ediyordu. Konu ile ilgili olarak Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ile 03.11.1992 günü Sayın Refik Akova görüştü. 10. 11.1992 günü de ben, "Büyük Öğrenci Tasarısı"ndan sorumlu olan Başbakanlık Başmüşaviri Namık Kemal Zeybek ile görüştim. Yanında iken de Dışişleri Bakanlığı Konsolosluk Dairesi'nden Sayın Aydın İdil ile telefonla görüştük ve işlerin çabuklaştırılması ve kolaylaştırılması için gayretlerini istirham ettik.

12.11.1992 günü, öğrenci işiyle ilgili olarak bir tetkik heyeti geldi. Heyette, Rıza Gıruda, Hüseyin Deliç, Kerim Birkoviç, Enis Durakoviç, Senayida Ceko ve Sibela Deliç vardı. Heyet mesleği öğretmenlik olan siyasî temsilcilerden oluşmuş olup, görevi öğrencilerin kalacakları yerler ve görecekleri eğitim hakkında yerinde tesbitlerde bulunmak ve en müsait şartların teminine çalışmak idi. Bu heyet Sayın Aydın İdil'i ziyaretle işe başladı ve eldeki çizelgeler "zat-ı devletlerine" takdim edildi. Daha sonra da aynı çizelge Başbakan Demirel'e teslim edildi. Demirel, heyete çok itibar ettiğini hissettirecek bir misafirperverlik sergiledi ve çizelgeleri memnuniyetle karşıladığını ve gerekenlerin yapılması için talimat vereceğini söyledi. Hatta, heyeti huzurunda Milli Eğitim Bakanı Köksal Toptan'a telefon ederek bu sözünü teyid etti.

Müteakip günler, çizelgelerin devlet kademeleri arasındaki seyrini çabuklaştırmaya gayret etmekle geçti. Ne çare ki, işler iyi gitmiyordu ve bir yerde bir taşın tekere konulmuş olduğu anlaşıyordu. 18.11.1992 günü Dışleri Bakanlığı'ndan Sayın A.İ ile görüştim. Konuşma aynen şöyle cereyan etti:

-Beyefendi, öğrenci işi ne oldu?

-Bir yazımızın ekinde listenizi Millî Eğitim Bakanlığı'na ve Maliye'ye gönderdik.

-Yâni, âmiyane tâbirle, top sizden çıktı demek istiyorsunuz.

-Evet, top bizden çıktı.

-Pek iyi, benim şimdi kimlerle temas etmem gerekiyor?

-Biz sizi ararız. Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Namık Kemal ile konuşarak bunları halledemezsiniz!

Nezaket uğruna, münasip bir lisanla veda ederek ayrıldım. Ayrıldım amma, içimde büyük bir fırtına esmeğe başladı. Hırısından gözlerim doldu. Biz felâket selinin önünden can kapmaya çalışırken, bâzıları da parçalanmakta olan Yugoslavya ile olan sözüm ona siyasî ilişkilerimizin bozulmamasına dikkat ediyorlardı!

Baktım ki iş çıkmaza sokulmak üzeredir, konuyu 25.11.1992 günü Millî Eğitim Bakanı Köksal Toptan'a ve 27.11.1992 günü de Başbakan Süleyman Demirel'e arz ettim. Her iki makama çözüm tekliflerimi de sundum. Tekliflerim münasip bulundu. Ne çare ki, işler yine gereği gibi ilerlemiyordu. Dışişleri'nin taş koymakta olduğu açıkça anlaşıyordu. Bunun üzerine, Yurtlar ve Kredi Kurumu Genel Müdürü Asım Enhoş ve Ankara Üniversitesi TÖMER Genel Müdürü Mehmet Hengirmen ile konuyu teferruatı ile görüştim. Asım Bey, söz konusu 760 kişinin Kırşehir ve Akhisar yurtlarında derhâl yerleştirilebileceğini, Mehmet Bey de oralarda derhâl şube açabileceğini beyan ettiler ve bir anlamda hazırlığa başladılar.

Öyle bir noktaya gelmiştik ki, devletin başbakanı bir konuda emir veriyor, ama bu emir bir takım memurlar tarafından icradan alıkonuluyordu. İşlerin bu hâle gelmesinden sonra, bir oldu-bitti ile çözüm bulmaya karar verdim: Sayın Uglanin'e öğrencileri otobüslere koyup getirmesini söyledim. Öyle de yapıldı ve heyecan içinde bekleyerek 22.12.1992 Salı günü saat 06.00'da, *Bosnalı, Sancaklı ve Kosovalı 754 öğrenci ve dört rehberden ibaret kafiye getiren 15 otobüsü* İstanbul yolunda karşıladık ve Yükseliş Koleji'ne götürdük. Daha önce, Sayın Hacı Ali Demirel ile konuyu görüşmüş ve çocuklarımıza kahvaltı verilebileceği hususunda söz almıştık.

Öğrenciler kahvaltı ederken, Sayın Hacı Ali Demirel beni ve Dr. Uglanin'i odasına aldı. Oradan, Millî Eğitim Bakanı Köksal Toptan'ı telefonla arayarak keyfiyetten haberdar ettik. Sayın Toptan, yanında Yurtdışı Eğitim Genel Müdürü Asuman Ural olmak üzere, kısa bir zaman içinde bize mülâki oldu. Baskın iyi sonuç veriyordu. Sayın bakan, bu konuda ne yapılabileceğinden bir fikrimizin olup olmadığını sorunca, her şeyin hazırlanmış olduğunu, yurt ve Tömer işlerinin halledilmiş olduğunu, hangi otobüslerin hangi öğrencileri

Kırşehir'e veya Akhisar'a götüreceklerinin bile tesbit edilmiş olduğunu, sadece kendi emirlerinin beklenmekte olduğunu arz ettim. Bakan da mutlu bir şekilde gülümseyerek, "mesele kalmamış demek ki, emir veriyorum" dedi. Kahvaltı faslından sonra, bütün öğrencilerle beraber Anıtkabir'e gidildi ve çelenk konuldu. Dr.Ugla'nın hâtıra defterine kayıt koydu. Törenden sonra da, doğrudan Anıtkabir'in önünden, öğrencileri yerlerine uğurladık.

Öğrenciler yurtlarına yerleştikten kısa bir zaman sonra Ankara Üniversitesi TÖMER Başkanlığının açmış olduğu şubelerde Türkçe öğretimi başladı. *Kırşehirdeki şubenin başkanı Vedat Kızlıer ve Akhisardaki şubenin başkanı Gökay Abeş Beyler idiler.* Kendilerini şükran ile anıyoruz. Bu öğretim sırasında ülkeyi tanıtmaya, yüksek öğretimin yapısını, imkânlarını ve şartlarını tanıtmaya ve öğretme faaliyeti başladı. Maksat, öğrencilerin seçecekleri dallar konusunda açık ve düzgün bir kanaat sahibi olmaları idi. Bu arada, her on öğrenci birer mümessil seçtiler ve bu mümessiller de aralarında bir baş mümessil seçtiler. Bu sayede, öğrencilerin ihtiyaçları ve düşünceleri ve talepleri konusunda kısa zamanda haber alıp cevap vermek mümkün olabilmıştır. Her iki şehirdeki öğrenciler adına Millî Eğitim Bakanlığı nezdinde temsil görevini yürütmek üzere Saraybosna Üniversitesi Kimya Fakültesi asistanlarından Kosovalı *Huriye Cüce* tayin edildi. Huriye Hanım, Türkçe, Boşnakça, Arnavutça ve İngilizce bilen ve müstesna bir şahsiyet sahibi olan bir kardeşimiz idi. Türkiye'de kaldığı dört yıl zarfında ülkesinin gençlerine büyük hizmetlerde bulunurken Ortadoğu Teknik Üniversitesi ile Bilkent Üniversitesi Kimya Bölümlerine misafir araştırmacı olarak devam etmiş ve meslek bilgisini arttırmıştır. Şu anda, Saraybosna Üniversitesi Kimya Bölümünde doçent olarak çalışmaktadır. *Büyükelçi Nusret Çançar* ile evli olup Fatih, İsmet ve Necmiye adlı üç çocuk sahibidir.

Bu işlerin devlet ile ilgili tarafını kovalarken, İstanbul'da ve Ankara'da yaşamakta olan Balkanlı göçmenleri de harekete geçirmek üzere toplantılar yapılıyor ve görevler konusunda iş bölümü yapılmaya çalışılıyordu. İstanbul'da kurulu Bosna-Sancak Derneği'nin Başkanı *Zahit Gürdal ve üyelerden Mehmet Ali Akgül, Refik Akova, Salih Ateş, İlknur Batuk, İsmet Bilir, Nezir Dinler, Saffet Erdem, Kerim Erden, Davut Nuriler, Selim Yusufoglu* başta olmak üzere, bütün üyelerin bu işe candan sarıldıklarını görmekten çok memnun oldum. Balkanlı olmamasına rağmen, bu vâdide büyük katkıları olmuş olan *Süleyman Gündüz Bey'i* de burada şükranla ve sevgi ile anmak gerekir. Yukarıda saymış olduğum kişilerin dışında da bu ağır yüke omuz verenler oldu, ancak ilk dönemde yukarıda adı belirtilenler gözüme çarpmış olacak ki, adlarını deftere yazmışım. Ankara'da da benzer bir faaliyet ortaya koyabilmek için Balkan Barış Derneği kuruldu ve 05.02.1992 günü, büyük bir otelde kuruluşu kutlandı. Kutlama gecesine, öğretim üyeleri, yargı mensupları, siyasetçiler, sendikacılar, askerler, devlet memurları, esnaf, tüccar ve iş adamları yoğun bir şekilde katıldılar. Sabiha Gökçen Hanımefendi'nin ve Batı Tırakya Demokrat Partisi Başkanı Sadık Ahmet Bey'in katılımı ise ayrı bir heyecan yarattı. Ankara'daki çalışmalarda, *Kâmil Çalışkan, Meko Akova, Kerim Başikoğlu, İbrahim Başikoğlu, İlyas Tokaliç, Ali Bali, Yusuf Bayramoğlu, Melih Etik, Abdullah Karaahmetoğlu, Galip Uluca, Selçuk Irgıt, İrfan Züm, Nedim Ulutürk, Hanefi Çalışkan, Çetin Doğan Çimen, Tahir Özo ve*

Mehmet Kadioğlu candan destekleri ile hem fakiri mutlu kılmışlar, hem de büyük işler gerçekleştirmişlerdir.

Sayın Hengirmen, Kırşehir şubesinin başına Vedat Kızlıer, Akhisar şubesinin başına da Gökay Abeş Beyleri atamıştı. Bu değerli zevat, çok genç yaşlarına rağmen oralarda mucizeler yarattılar: göz açıp kapatıncaya kadar, bina kiraladılar, temizlettiler ve tefriş ettiler. Türkçe öğretimi, kültür eğitimi ve beşeri faaliyet son hızla ve başarılı bir şekilde başladı ve öylece de devam etti.

21.Ocak.1993 günü Kırşehir'e gidip ilgili yöneticilerle ve öğrencilerle görüştim. Öğrencilerde uyum sıkıntılarının yanı başında, geride kalmış olan aileyi merak etmek başta olmak üzere şahsî dertler, istikbâl endişesi ve çeşitli sağlık sıkıntıları varı. Bunlar konuşuldu. Çözümler konusunda teklifler alındı ve nihaî çözümler bulunmağa çalışıldı. Öğrencilerin arasında üniversite mezunu olanlar da vardı. Bunlar, hem katliamdan kaçmak, hem de meslek üstü öğrenim görmek umuduyla gelmişlerdi. *Bunlardan, Huriye Cüce kimya asistanı, Kadri Leskovci veteriner, Esad Pepiç ilâhiyatçı, Aladin Husiç tarih öğretmeni, İghala Tobci eczacı, Ferida Haydareviç orman mühendisi, Şipresa Ramadani hekim, İbrahim Husanoviç ilâhiyatçı, Teşrif Şacıç şarkiyatçı ve Hamit Hacoviç veteriner idiler.* Bütün öğrencilerin katıldığı toplantı bittikten sonra, bu arkadaşlarla ayrı bir toplantı yapıldı ve bunlara rehberlik vazifesi verilerek bir danışma kurulu oluşturuldu. İlgi çekici olması bakımından alınan kararları aşağıda sıralıyorum:

1-Her on kişi bir mümessil seçecek.

2-Her beş mümessil bir başkan seçecek.

3-Başkanlar da yürütme ve geliştirme kurulunu oluşturacaklar ve sıra ile genel başkanlık yapacaklar.

4-Perşembe ve Cuma akşamları açık oturumlar ve sunumlar düzenlenecektir.

5-Din dersleri konmalıdır.

6-Tömer'deki eğitimin sonunda bir değerlendirme ölçüsü konmalı. Bu değerlendirme, Türkçe, Din dersi, devam ve disiplin notlarından oluşmalıdır.

7- Pasaportu ve diploması olmayanları evrakı resmî yoldan temin edilmelidir.

8-Beşeri faaliyet bağlamında gezilere ve kır gezilerine öncelik verilmelidir.

9-İmam-Hatip okullarına gidecek gençlerin işleri için Diyanet İşleri Başkanlığı ile temas edilecek.

27.02.1993 günü Akhisar'a gidip aynı işleri yaptım ve benzer bir teşkilatlanma oluşturdum. Akhisar'da *Abdullah Dizdar, Abdülناصر Çuni, Mirsad Beçireviç, Muhamed Zukorliç, Bekim Muhtareviç ve Harun Demiroviç* öne çıkan temsilciler oldular. Oralarda da benzer sıkıntılar var. Bakalım, meselelerimizi ne kadar çabuk çözebileceğiz diye bir düşünce aldı beni.

Zaman içinde, mevzuata sığınan tembel ve ödlele devlet memurlarının bütün işleri olduğu gibi, bizim işlerimizi de yokuşa saracaklarını öğrenecektim.

18.02.1993 günü, Başbakanlık Müşaviri sıfatı ile Başbakan Demirel ile Balkanlarla ilgili birçok konuyu ve özellikle öğrencilerin meselelerini görüştim. 20.03.1993 günü Başbakanlık Müsteşarı Necdet Seçkinöz ile olan görüşmemde çalışma şartlarımı, şeklimi ve imkânlarımı müzakere ettik. Başbakanlığın Meşrutiyet caddesindeki binasında Başbakanlık Balkan İşleri Koordinasyon Müşavirliği'ne (BBİKM) yer verildi. Sayın Baydar, Sayın Yusuf, Sayın Uluyurt ve Sayın Sertkaya katıldıktan sonra bu birimde iş bölümüne gidildi: Süleyman Bey, Halkala İlişkiler bölümünü; Sait Bey, İktisadi İşler bölümünü; Abdullah bey, Eğitim İşleri bölümünü ve İbrahim Sertkaya Kalem bölümünü üstlendiler.

Bosna'ya saldırı sırasında ve Bosna'ya yardım babında, TC devleti olarak ve âcil olmak kaydı ile aşağıda özetlenmiş işler yapılmıştır :

1- Eğitim İşleri :

1.1 -Türkiye Cumhuriyeti'nin Türk Devletleri ile Türk ve Akraba Toplulukları'ndan öğrenci getirip okutma tasarısına, Balkan Ülkeleri'ndeki Türk ve Akraba Toplulukları da dâhil edilmiştir.

1.2 - Balkan Ülkeleri'nden getirilecek öğrencilerle ilgili iş ve işlemler, belirli esaslara bağlanmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı, YÖK ve Diyanet İşleri Başkanlığı başta olmak üzere, bütün devlet kurumları ile verimli bir işbirliği kurulmuştur.

1.3 - Okul idarelerinin işbirliği ile, Balkan Ülkeleri'nden gelen öğrencilerin öğrenimiyle ilgili olarak her öğrenci için şahsî bilgi arşivi oluşturulmuştur. Böylece de okullardaki çalışma, hâl ve gidiş yakından takip edilebilmiştir.

1.4 - Balkan Ülkeleri'nden gelen öğrenciler, kendi aralarında ve " *Balkan Öğrenci Birliği*" olarak teşkilâtlanmışlardır. Her ülke için birer temsilci seçilmiştir.

1.5 - Öğrenciler, belirli zaman süreleri içerisinde seminerler hazırlayıp sunmuşlardır.

1.6 - "*Balkan Öğrenci Mektubu* " adı altında dört sayfalık bir gazete, ayda bir defa çıkarılmaktadır.

1.7 - Öğrencilerin barınması, eğitimi ve günlük hayatî konularında sürekli gözetim yapılmaktadır.

1.8 - Gelen öğrencilerin diplomaları, öğrencilerin masraf yapmasının önüne geçebilmek ve en doğru değerlendirmeyi yapabilmek için, BBİKM içinde incelenmiş, değerlendirilmiş ve tercüme edilerek denklik belgeleri temin edilmiştir.

1.9- Gelen öğrencilerin, pasaport ve diploma gibi evrakında eksiklik bulundu ise, bunların BBİKM eli ile teminine çalışılmıştır.

1.10- Gelen öğrencilerden devamsız, tembel, ahlâksız olduğu tesbit edilenler ile başarısız olanların ilişkileri kesilmiştir. İlişkisi kesilecek öğrencilerin tesbiti, müsbet evrak üzerinden ve danışma kurullarının tavsiye kararına dayanılarak yapılmıştır.

1.11- Kızılay'ın dağ tesisleri kullanılarak, Balkanlı öğrenciler için onar günlük izcilik toyları düzenlenmiştir.

2 – Bosna'ya Yardım :

2.1- Bosna'dan çok sayıda sığınmacı kabul edilmiş ve bunlar misafirhanelere, sığınmacı kamplarına veya gönüllü Türkiye vatandaşlarının evlerine yerleştirilmiştir. Bunların iasesi, giyimi, sağlık ile eğitim ihtiyaçları karşılanmış ve Türkiye'yi vatan gibi hissetmeleri için çok çalışılmıştır.

2.2- Bosna'ya, karadan veya havadan nakletmek suretiyle, her türlü insanî yardım gönderilmiştir.

2.3- Kızılay ve çeşitli belediyeler başta olmak üzere, birçok kamu kurumunun, gönüllü kuruluşun ve gönüllü şahısların, gerek Bosna'ya, gerekse de Boşnak sığınmacılara aynı veya nakdî olarak yardımda bulunmaları teşvik edilmiştir.

2.4- Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin maddî, manevi ve siyasî yardımları, en yüksek seviyede teklif edilmiş ve bunların bir kısmı gerçekleştirilmiştir. BM, İslâm Konferansı, NATO ve AB nezdinde Bosna lehinde teklifler sunulmuş ve mevcut durum hakkında günlük ve doğru bilgi akışı sağlanmıştır.

2.5- Dost ülkelerden maddî, manevi ve siyasî yardım sağlanmıştır. Türkiye'nin dış temsilcilikleri, her yerde Bosna'nın tabîi destek ve faaliyet yeri olmuştur.

2.6- Balkanlar'dan gelen ve misafirhanelerde kalan sığınmacıların şahsî meselelerinde, çocuklarının eğitiminde yardımcı olunmuş ve çeşitli toplum faaliyeti düzenlenmiştir.

2.7- Türkiye'nin çeşitli şehirlerinde kalmakta olan Boşnak sığınmacıların maddî ve manevî ihtiyaçlarının karşılanması için mahallî idareler, gönüllü kuruluşlar ve şahıslar teşvik edilmiştir.

2.8- Bosna'dan ağır yaralı askerler Türkiye'ye getirilmiş ve Bakırköy'de açılan Bosna Hastahanesi'nde tedavi edilmiştir. Bu hastanede, savaşta zulüm görmüş Boşnak kadınlar çok faydalı yardımlar almışlardır.

2.9- Bosna'dan öğrenci getirilmiş ve bir yıllık Türkçe öğretiminden sonra üniversitelere yerleştirilmişlerdir.

3 – Bosna Hastahanesi :

Türkiye'deki değişik hastahanelerde tedavi görmekte olan Boşnak yaralılarına daha iyi bir bakım ve tedavi temin etmek amacı ile, İstanbul'da belirli bir hastahänenin kurulması hususu Sayın Süleyman Demirel'e 15 Temmuz 1993 tarihinde arz edilmiş ve oluru alınarak konu Sağlık Bakanı Sn. Rıfat Serdaroglu'na iletilmiştir. Sayın Serdaroglu, bu konuda hızla ve kararlılıkla hareket ederek İstanbul Bahçelievler semtindeki Fizik Tedavi

Hastahanesi'nin iki ay içinde hizmete hazır hâle getirilmesini sağlamıştır. Böylece, diğer hastahanelerde dağınık bir şekilde yatmakta olan yaralı ve hasta Boşnaklar burada toplanarak, kendilerine daha etkili bir sağlık hizmeti verilmeğe başlanmıştır. Bu hastahane, bu tarihten itibaren, uzun bir süre sadece bu maksatla hizmet vermiştir. Ancak, bu hastahanenin başarmış olduğu en önemli iş, tacavüze uğramış çok sayıdaki Bosnalı kadının tedavisi ve topluma kazandırılması olmuştur. Ne var ki, bu muhteşem iş bir "meçhül asker" olarak kalmıştır.

Bu hastanenin yönetimi ve hemşirelik hizmetleri Türk memurları, hekimlik hizmetleri de Boşnak görevliler tarafından icra edilmiştir. Boşnak hekim ve hemşirelere de sözleşmeli konumda iş verilmiştir.

4 – Sancak Çalışmaları :

4.1 - Sancak Millî Müslüman Meclisi'nin siyasî çalışmalarının milletlerarası kaidelere ve teamüle uygun olarak yürütülmesi için bilgi ve destek sağlanmıştır.

4.2 - Sancak için, milletlerarası kuruluşlardan ve dost ülkelerden yardım temin edilmiştir.

4.3- Sancak meselesinin Türk halkına mâl edilebilmesi için, ülke çapında toplantılar, basın toplantıları düzenlenmiş, kitaplar basılmış ve siyasilerle görüşmeler temin edilmiştir.

4.4- Sancak Millî Müslüman Meclisi Başkanı Dr. Süleyman Uglanın'ın ve dâvâ arkadaşlarının Türkiye'de serbestçe ikametleri sağlanmıştır.

4.5-Anadolu Ajansı'nın bir şubesi Yeni Pazar'da açılmıştır.

4.6-Sancak'tan öğrenci getirilmiştir.

5 – Girişimcilik Eğitimi :

Sanayi Bakanlığı-KOSGEB ile işbirliği yapılarak, Balkan Ülkeleri'nden dâvet edilen işadamları yirmişer kişilik üç küme hâlinde ve onbeşer günlük süre ile girişimcilik eğitiminden geçirilmiştir. Bu eğitim Ankara, Gaziantep, Bursa ve İstanbul'da verilmiş, gelen işadamları Türk işadamları ile tanıştırılmıştır.

6– Halkla İlişkiler :

6.1- Balkan kökenli T.C. vatandaşlarının Türkiye sathında kurmuş oldukları değişik derneklerle çeşitli zamanlarda toplantılar düzenlenmiş ve söz konusu derneklerin daha yararlı işler yapmaları için gayret sarf edilmiştir.

6.2-Türkiye çapında, bütün belediyelerle temasa geçilmiş ve imkânları dahilindeki her türlü yardımı etmeleri hususunda dâvet ve işbirliği yapılmıştır. Bu dâvet, Türkiye'nin her tarafında yankı bulmuş ve ithihar edilecek işler başarılmıştır. Bu hususta, İstanbul Büyük Şehir Belediyeisi ve o zamanki başkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan öne çıkmıştır: Binlerce kaçkın evlere yerleştirilmiş, kiralari ödenmiş ve gıdaları temin edilmiş, İstanbul'da yapılan her türlü siyasî ve içtimâî toplantı desteklenmiş, Bosna için çalışan kuruluşlara ve şahıslara yardım edilmiş, muhtaçlara cep harçlığı

verilmiş, hastaların tedavi masrafları ödenmiştir. Bunlar sadece bilinen işlerdendir.

6.2- “Balkan Ülkelerinde Toplum Hayatı” adı ile bir sunum ve tartışma toplantısı düzenlenmiştir. Bu toplantıya, hem Balkan ülkelerinden hem de Türkiye’den bilim adamları, siyaset öncüleri, yazarlar, basın-yayın mensupları ve din adamları davet edilmişler ve toplantı dört gün sürmüştür. Daha sonra, bu toplantıda sunulan bildiriler bir kitap olarak yayınlanmıştır.

7- Askerî Yardım:

1992 yılının baharında, Bosna-Hersek’te yaşamakta olan ve çokluğunun Boşnaklar’dan oluştuğu Müslümanlar’a karşı dehşet verici bir saldırı başladığı zaman, Boşnaklar tamamen hazırlıksız yakalanmışlardır: Kendilerini koruyacak orduları yoktu, silâhları yoktu, paraları yoktu, askerî eğitim görmüş kimseleri yoktu! Ancak, vatanlarını, haysiyetlerini ve hürriyetlerini savunmak üzere azim ve cesaretleri vardı. Sırpplar’ın saldırgan tavırlarına karşı, Aliya İzetbegoviç Bosna-Hersek Meclisi’nde şöyle haykırdı: “Yüce Allah’a yemin ederiz ki köle olmayacağız!”.....

Toplu ve teşkilâtli saldırı başlayınca, Boşnaklar kendilerini derme-çatma silâhlarla korumağa veya eski yönetimden kalma depoları yağmalayarak silâh temin etmeğe başlamışlardır. Bu kargaşada, Cumhurbaşkanı İzetbegoviç ve yoldaşlarının gayreti ile BH resmî ordusu, Seferberlik Güçleri’nin komutanı General Hasan Efendiç tarafından kurulmuştur. Bu orduda, Boşnak, Hırvat ve Sırp askerler de bulunmuştur. Hatta, *Sırp Albay Yovan Divyak* ve *Hırvat Albay Sityepan Şiber* de bu orduya katılarak Boşnaklarla omuz omuza mücadele etmişlerdir. Bu subaylar, daha sonra general rütbesi ile taltif edilmişlerdir. Ordunun bu şekilde teşkil edilmesi, Boşnak önderlerinin ve Aliya İzetbegoviç’in dirayetinin eseri olmuştur. Nitekim, 1995 yılı itibarıyla, Bosna-Hersek Ordusu içerisinde 203.368 Boşnak, 2.283 Hırvat ve 1.087 Sırp asker bulunmuştur.

Ne yazık ki, can pazarında yok olma tehlikesi ile karşı karşıya bulunan Bosna’ya karşı, BM silâh ambargosu kararını almıştır. Bu ortamda, Bosna’ya askerî yardımda bulunmak mümkün olmamıştır. Ancak, bâzı ülkeler para yardımında bulunmuş ve Boşnaklar da bu imkânı kullanarak ambargoyu ilân edenlerden örtülü yollardan silâh almışlardır.

Türkiye ise, meşruluğu daima gözönüne tutarak, Bosna’ya yardım etmekten geri kalmamıştır. Meselâ şu işler yapılmıştır:

1-BM ambargosunun kaldırılması için yoğun bir gayret sarf edilmiştir.

2-BM Barış Gücü’nün kurulması, teçhiz edilmesi, askerî birlik verilmesi ve konuşlandırılması için her türlü yükümlülük üstlenilmiştir.

3- Bosna Ordusu’nun subay ve astsubaylarına gerekli meslekî eğitim en seri ve yoğun bir şekilde verilmiştir.

4-Silâh dışında olmak kaydı ile, her türlü askerî malzeme temin edilmiştir.

5-Askerî okullara öğrenci alınmıştır.

8-Milletlerarası Siyaset Çalışmaları:

Kısa bir şaşkınlık faslından sonra, Türkiye Cumhuriyeti milletlerarası siyaset sahnesinde Bosna için ciddi ve çok faal bir tavır takınmıştır. Bu vâdide Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Avrupa İktisat ve Güveblik İşbirliği Kurulu, İslâm Konferansı ve NATO gibi kurumlar nezdinde etkili faaliyette bulunmuştur. Ayrıca, Müslüman ülkeler, komşu ülkeler, Balkan ülkeleri nezdinde de sürekli ve yapıcı faaliyette bulunmuştur. Öte yandan, Türkiye'nin Dünya'daki bütün dış temsilciliklerine talimat verilerek Boşnak siyasetçilerin ve gönüllü kurullarının ağırlanması ve desteklenmesi temin edilmiştir.

9-Bosna'nın Savaşın Sonraki İmarı:

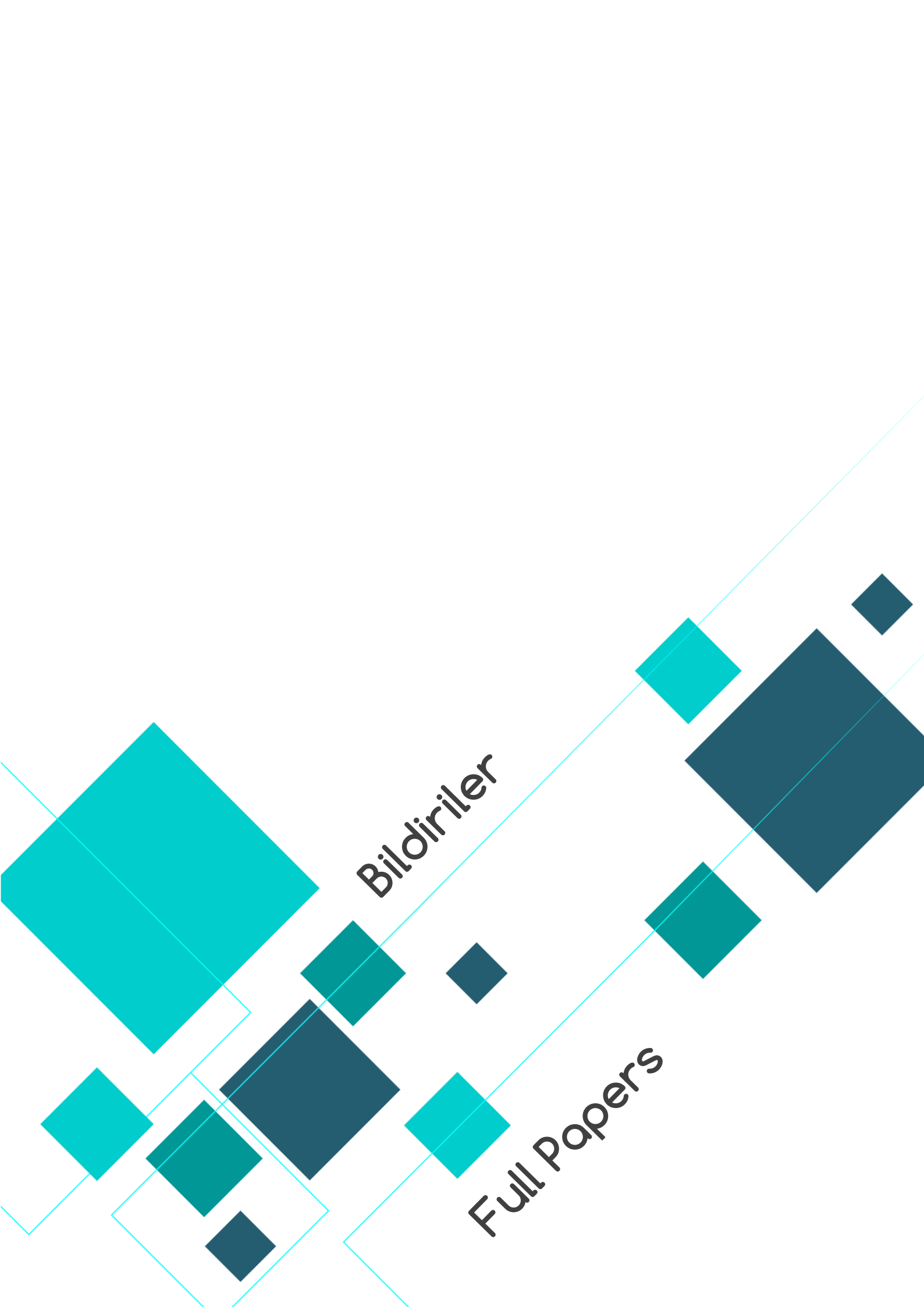
Bosna, savaş sırasında dehşet verici bir tahribata uğramıştır: evler, kamu binaları, körüler, yollar, hava alanları, radyo ve televizyon tesisleri, oteller, okullar, hastahaneler, kütüphaneler, müzeler vs acımasızca tahrib edilmiştir. Bunları en meşhurları Mosta Körüsü ile Saraybosna Millî Kütüphanesidir.

Deytin Barış Antlaşması'ndan sonra, tabiidir ki ülkenin bir bütün olarak küllerinden ayağa kaldırılması icab etmiştir. Türkiye, bu işte başı çekmiş ve bütün Dünya'nın katılımı için gayret sarfetmiş ve hâlen etmektedir. İlk ve en büyük eser de Mostar Köprüsü'nün ERBU şirketinin eliyle yeniden yapılması olmuştur.

Neticeten, şunu söylemek mümkündür: Boşnaklar, soykırım tehdidinin gölgesinde ve büyük fedakârlıklar pahasına, kim olduklarını ve nelere kadir olduklarını cihana göstermişlerdir. Bosna'daki 1992-1995 savaşında Boşnaklar bir destan yazmışlardır ve bu destanda Türkiye'nin çok önemli bir payı vardır. Bu başarıda, Boşnak halkının asırlardır devâm eden meşakkatli hayatın çelikleştiği bir iradenin ve bunun ürünü olarak Aliya İzetbegoviç ve yol arkadaşlarının sahip olduğu ferasetin ve dirayetin büyük payı vardır. Bu uğurda canlarını vermiş olanlara Allah'tan rahmet olsun.

Bu vesile ile hatırlatmakta lüzum gördüğüm bir husus vardır: Aliya İzetbegoviç, çocuk romanlarında kullanılmış bir kişilik olan oyuncak "Bilge Kırıl" değildir; Aliya, "Yüce Allah'a yemin ederiz ki köle olmayacağız!" şeklinde ettiği yemini gerçekleştirmiş olan Boşnak ve İslâm Dünyası'nın ve hatta bütün insanlığın müstesna ve mütevazi bir kahramanıdır.

Son ikiyüz yılda gelişen hâdiseler, Türkler'i ve Boşnaklar'ı ayırmış ve hatta birbirlerini unutmalarına sebep olmuştur. Hatta, her iki millet hem öz tarihlerinden, hem de müşterek tarihlerinden koparılmışlardır. Bu yüzden, Boşnak tarihi ile ilgili hayati bazı konuların her iki tarafa tanıtılmasında fayda mülâhaza ettiğim için, bir risale şeklinde ve birkaç dilde yakınlarda yayınlanması tasarlanan aşağıdaki makalemi eklemeyi lüzümlü buldum.

Bildiriler

Full Papers

Aliya İzzetbegoviç'in Kur'an'ı Anlama Biçimi

Abdurrahman ALTUNTAŞ

Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Giriş

Bir Müslüman aydın, entelektüel, fikir ve aksiyon adamı olan İzzetbegoviç, İslam'dan dolayısıyla Kur'an'dan yola çıkarak görüşlerini ve düşüncelerini oluşturmuştur. Onun fikir dünyasının oluşmasında Kur'an'ın katkısı çok fazladır.

Bu çalışmada Aliya İzzetbegoviç'in Kur'an âyetlerini anlama biçimi ele alınacaktır. Onun eserlerinde yer alan konular ayrı başlıklar altında ele alınıp, görüşlerine kaynaklık teşkil eden Kur'an âyetleri incelenecektir.

İzzetbegoviç'in Kur'an'ı anlam biçimini ortaya koyarken yaşadığı çevreyi dikkate almamız gerekmektedir. Tarihte ortaya çıkan hiçbir görüş bir anda ortaya çıkmamıştır. Her görüşün tarihsel bir temeli vardır. Kanaatimizce İzzetbegoviç için bu durum daha da belirgindir. Yaşadığı şartları ve coğrafyayı düşündüğümüzde bunların kendi görüş ve düşüncelerine etki etmediğini düşünmemiz doğru bir yaklaşım olmasa gerekir. O bir bakıma doğuyu ve batıyı yaşadığı hayat üzerinden okumuştur.

Bu çalışmaya oluştururken daha çok Doğu Batı Arasında İslam ve Özgürlüğe Kaçışım adlı eserlerinden yararlandık. Tebliğimizdeki başlıklandırmanızı da Doğu Batı Arasında İslam ve Özgürlüğe Kaçışım eserlerine göre yaptık. Muhakkak ki diğer eserleri de, düşüncelerini ve duygularını yansıtmaları açısından önemlidir. Fakat biz daha çok âyetlere atıfta bulunduğumuz bu eserleri dikkate alarak bir değerlendirme yapma gayreti içerisinde olduk.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İzzetbegoviç eserlerini oluştururken çok fazla âyet kullanmamıştır. Fakat tercih ettiği âyetler özellikle seçilmiş izlenimini vermektedir. Bu âyetler onun bakış açısını net bir şekilde ortaya koymuş, çeşitli kıyaslamalar yapmasına imkân vermiştir.

O eserlerinde bazen sadece âyetin bir kısmını zikreder. O âyetlerden delil getirirken parantez içerisinde Kur'an der ardından sûre ve âyet numarasını zikreder. Bazen de âyeti anlam olarak zikreder tam metin olarak zikretmez.

O, âyetleri açıklarken herhangi bir tefsirden âyeti açıklama babından bir bilgiye başvurmamıştır. Herhangi bir tefsir kitabının ve tefsircinin adını da zikretmemiştir. Kanımca bunları okumasına rağmen yaşadığı çağın gereklilikleriyle beraber modern bir dil kullanmayı tercih etmiştir. Yani çağa ve yaşadığı döneme ait problemlerden yola çıkarak çözüm üretme yoluna gitmiştir. Şimdi kendi seçtiği başlıklar altında zikrettiği âyetleri ele alıp inceleyelim.

1. Tekâmül ve Yaratma

İzzetbegoviç bu başlık altında aşağıdaki görüşleri ve bu görüşlerine dayanak teşkil eden âyetleri zikreder: Ona göre bazıları, tabiatı düşünerek müşahade ettikleri iç düzen ve emniyetin büyümesine de kapılarak tabiatı tek hakikat olarak kabul ettiklerini belirtir. Diğer bir kısım kimselerin de hareket noktası olarak insanı ele aldıklarını ifade eder. Bu kimseler yıldızlarla süslü gökleri temaşa ederek insanın ruhunda yaşamaya değer veren yeni bir mana bulurlar. Üçüncü kesim olarak nitelendirdiği ve biz diye hitap ettiği kimseler ise, insanın dünyadaki eşsiz varlığını görürler. Müslümanlara göre ruh ebedidir; insan ise, zamanla sınırlanmıştır. Ve bu zaman içinde insanın ihmal edilemeyecek bir vazifesi vardır. (İzzetbegoviç, 2012: 12) O bu ifadeleri söyledikten sonra görüşlerine dayanak olarak şu âyeti zikreder: *“Allah’ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma. Allah’ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap ve yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah, bozguncuları sevmez.”* (Kasas, 28/77) Bu âyetin siyak ve sibakına baktığımızda Karun hakkında indiğini söyleyebiliriz. Fakat sadece Karun’u kapsar başka bir kimseyi kapsamaz diyemeyiz. Çünkü sebebin hususiliği lafzın umumiliğine engel değildir. (Bu konuda bkz. Kara, 2001)

İzzetbegoviç buradan hareketle âyeti genel manada kullanmıştır. O bu âyette, insanın iyilik etme gibi bir vazifesi olduğunu ortaya koyar. Bu vazife de bir denge üzerine oturmuştur. Bu bir bakıma dünya ve ahiret dengesidir. İyilik etmek ruhun ebedi hale getirilme çabasıdır ve ahireti talep etmedir. Bunun gerçekleşme alanı ise dünyadır. İnsan dünyada sorumludur. Kişi bu sorumlulukla birlikte ahiretini kazanır.

O Kur’an’da geçen tefekküre ayrı bir parantez açarak bu konuda çeşitli âyetleri zikreder. (Bakara, 2/164; En’âm, 6/95-99; Enbiyâ, 21/33; Hacc, 22/45-46; Şu’arâ, 26/7; Kâf, 50/6-11; Vakı’a, 56/ 63-71, Gâşiye, 88/17-20) Bu âyetlerden yola çıkarak tefekkür hakkındaki görüşlerini ifade eder. Ona göre Kur’an’da birçok yerde tekrarlanan tefekküre yönelik teşvik, hislerin ve aklın şahitliğinin ruhun kendisinde bulunan inancı bastırmayacağını ve neticede ufukta bir noktada gözleme dayalı bilimle vahye dayalı dinin artık çatışmayacağı, hatta birbirlerini destekleyebilecekleri konusundaki sağlam bir kanaat (ve vaad) dışında bir şeyle yorumlanamaz. Söz konusu ufuk, benim İslam’ın ufku dediğim şeydir. (İzzetbegoviç, 2013: 223)

İzzetbegoviç ilk insanın yaratılışıyla ilgili Kur’an âyetlerine atıfta bulunur. Âyetin tam metnini eserinde ifade etmez. Onun atıfta bulunduğu âyetler şunlardır: *“Hani, Rabbin meleklere, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti. Onlar, “Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.” demişler. Allah da, “Ben sizin bilmediğinizi bilirim” demişti. Ve Adem’e bütün isimleri öğretti, sonra eşyayı meleklere gösterdi. “Eğer sözünüzde samimi iseniz bunların isimlerini bana söyleyin” dedi. Melekler, “Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin” dediler. Allah, şöyle dedi: “Ey Âdem! Onlara bunların isimlerini söyle.” Âdem, meleklere onların isimlerini bildirince Allah, “Size, göklerin ve yerin gaybını şüphesiz ki ben bilirim, yine açığa vurduklarınızı da, gizli tuttuklarınızı da ben bilirim demedim mi?” dedi. Hani*

meleklerle, “Âdem için saygı ile eğilin” demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu.” (Bakara, 2/30-34) Ona göre bu âyetlerde geçen kıssa son derece önemli olan en az iki husus içermektedir. Birincisi tüm insanlar, kardeş olmasalar bile uzak akrabadırlar ve dolayısıyla eşittirler. İkincisi başlangıçta bir erkek ve kadın vardı, kişiler ve halk sonradan geldi. Bütün bunlardan çıkan netice, “insan hakları”nın halklardan, kabilelerden, toplum ve devlet haklarından daha eski (ve daha önemli) olduğudur. İnsan hakları önceliklidir, diğerleri onun sonucundan ortaya çıkmıştır. (İzzetbegoviç, 2013: 161).

İzzetbegoviç’in bu yorumları kişilerin yaşadığı ortam ve kültürden nasıl etkilendiğini ortaya koymaktadır. İnsan hakları ihlallerinin olduğu bir coğrafyada, insanların sırf dinleri sebebiyle zulme ve katliama uğradığı bir dönemde yaşadığı şartlardan bağımsız kalamayan Aliya, Kur’an’ı buna göre tefsir etme ve âyetleri anlamlandırma faaliyetine girişmiştir.

Ona göre insanların hacda giydikleri ihramlar, iki düz beyaz bez parçasıdır. Bu hayal edilebilecek en aşırı basitlik ve eşitliktir. Başka bir âlemden gelme, inanılmaz bir imajdır. Çünkü hiçbir şey insanları elbiseler kadar ayırmamış ve aralarında ayrımcılık yapmamıştır. (İzzetbegoviç, 2013: 332)

2. Hümanizmin Manası

Bu başlık altında ise aşağıdaki görüşleri ve âyetleri zikreder. Burada ele aldığı temel konu insanın eşitliğidir. Ona göre “İnsanların eşitliği ve kardeşliği, ancak ve ancak insanı Tanrı’nın yaratması durumunda mümkündür. İnsanların eşitliği manevi bir gerçektir; tabîi (fiziki veya entelektüel) bir gerçek değil. Bu eşitlik insanın ahlaki değeri olarak, insan haysiyeti olarak, insan şahsiyetinin vazgeçilmez değeri olarak mevcuttur. Diğer taraftan insanlar fizikî, içtimâî ve akıl sahibi varlıklar olarak, topluluk, millet, sınıf veya siyasi bir sistemin üyeleri olarak daima çok eşitsizdirler ve bu gerçeğe göz yummak beyhudedir. İnsanın ruhi tarafını tanımazsanız, insanların eşitliğinin dayandığı yegâne esası kaybedersiniz. O zaman eşitlik dayanaksız bir boş laf olarak kalır ve bu durumda insanî eşitsizliğin göze çarpan gerçekleri karşısında veya daha fazla, insanların tabi meyli olan hükmetme ve boyun eğme temayülü, yani eşitsiz olma isteği karşısında gerileyip gider. Dini yaklaşım bırakılır bırakılmaz ırkî, millî, sınıfsal, siyasî mahiyette olan çeşitli eşitsizlikler hemen boşluğu doldurur.” (İzzetbegoviç, 2012: 76-77)

Bu ifadelerden sonra İzzetbegoviç dinlerin nazarında insanın eşitliği hakkında şunları söyler: Ve hakikaten, bütün insanları hep aynı insan ve aynı kıymete değer bir insan olarak gören yegâne yaklaşım dinlerdedir. Yoksa nasıl oluyor da en fazla fakir, sakat, hasta ve güçsüz, mabetlerin etrafında bulunuyor? Bu dünyanın bütün şölenlerinde; isim, soy, zenginlik, menşe, sıhhat, kabiliyet, bilgi sorularak kovulan kimselere, gösterebilecekleri ve ispat edebilecekleri hiçbir şeye sahip olmayanlara yalnız mabet, onların bütün diğer insanlarla eşit ve aynı değere sahip olduklarını ilan ederek, kapılarını açmıştır. Bir fabrikanın kapısından sıhhatli ve bilgi sahibi olanlar içeri girer; hasta ve cahil olanlar ise dışarıda kalırlar. Mabette ise yoksul bir

âmâ bile bir kral veya başka bir büyüğün yanı başında durabilir ve hatta onlardan daha iyi olabilir. (İzzetbegoviç, 2012: 78-79) O bu ifadelerden sonra Abese sûresine atıfta bulunur. Çünkü Abese sûresinde insanların eşitliğine bir atıf vardır. Bu sûrede Hz. Peygamber uyarılmış, insanlar arasında herhangi bir ayırım yapmaması başkalarına özel bir muamelede bulunmaması kendisinden istenmiştir: *“(Peygamber), âmânın kendisine gelmesinden ötürü yüzünü ekşitti ve çevirdi. (Resûlüm! onun halini) sana kim bildirdi! Belki o temizlenecek, yahut öğüt alacak da o öğüt ona fayda verecek. Kendini (sana) muhtaç görmeyene gelince, sen ona yöneliyorsun. Oysaki onun temizlenip arınmasından sen sorumlu değilsin. Fakat koşarak ve (Allah'tan) korkarak sana gelenle de ilgilenmiyorsun.”* (Abese, 80/1-10) Nitekim bu âyet hakkında Yazır aynı minvalde yorumlarda bulunur: Sen onunla ilgilenmiyorsun, anlamamazlıktan geliyor, aldırıyor, ihtiyaç hissetmeyenle uğraşmak gibi, buna göre boş ve yararsız olan bir işe dalıyorsun. Yani bu, gözleri görmese de kulağı ve kalp gözü açık, hidâyet aşığı bir istekliyi bırakıyorsun da bakıldığı zaman gözü var görünen, fakat kalp gözü kör, hak sözü dinlemek gibi bir derdi olmayan o kendini ihtiyaçsız hisseden kimselerle, boşuna uğraşıyorsun (Yazır, 1979: VIII/5576) demek sûretiyle çeşitli nedenlerden dolayı insanlar arasında bir ayırımın yapılmaması gerektiğini ortaya koymuştur.

İzzetbegoviç Kur'an'ın bu âyetlerinden yola çıkarak, din ve dolayısıyla mabetlerin en büyük kültürel ve insani ehemmiyetin, eşitlik hakkında devamlı tanıklığı yaptığını ifade eder. (İzzetbegoviç, 2012: 79)

O sözlerini insanların eşitliğini ve bir mükellefiyetlerinin bulunduğunu ifade ederek şöyle sürdürür: *“İnsanları herhangi bir muameleye tabi tutmak, menfaatlerine olsa da, gayri insanidir. İnsan için düşünmek ve onu mükellefiyetlerinden muaf tutmak ta böyledir. Çünkü insanlık muafiyet değil, mükellefiyet demektir. Dolayısıyla Allah insana iki yoldan birini seçtirmek ve onu ağır cezalarla tehdit etmekle insanı en açık şekilde teyit etmiştir.”* (İzzetbegoviç, 2012: 80) İzzetbegoviç daha sonra Beled sûresinin 1-17. âyetlerini dipnot olarak zikreder:

“Sen bu beldeyken bu beldeye (Mekke'ye), babaya ve ondan meydana gelen çocuğa yemin ederim ki, biz insanı bir sıkıntı ve zorluk içinde (olacak ve bunlara göğüs gerecek şekilde) yarattık. İnsanoğlu, kendisine kimsenin güç yetiremeyeceğini mi sanıyor? “Yığınla mal harcadım” diyor. Kendisini kimsenin görmediğini mi sanıyor? Biz ona iki göz, bir dil, iki dudak vermedik mi; iki apaçık yokuşun ne olduğunu sen ne bileceksin? O tutsak bir boynu çözmek (köle azat etmek)tir. Yahut şiddetli bir açlık gününde kendisiyle yakınlığı olan bir yetimi yahut yerde sürünen bir yoksulu doyurmaktır. Sonra da iman edenlerden olup birbirine sabrı tavsiye edenlerden, birbirine merhameti tavsiye edenlerden olmaktır.” (Beled, 90/1-17)

O bu âyetten yola çıkarak sözlerini şöyle sürdürür: *“Biz de, Allah'ın bu örneğine uyarak, yani Yaratan'ı taklit etmek suretiyle, insanı tekit edebiliriz: Kendisi için mücadele etmek suretiyle, insanı taklit etme suretiyle, insanı tekit edebiliriz: Kendisi için mücadele etmek ve seçmek yerine, ona mücadele ve seçme hürriyetini bırakmamız daha doğrudur.”* (İzzetbegoviç, 2012: 80)

Âyette ortaya konulduğu gibi nasıl Allah insanı serbest bıraktıysa biz de menfaatine yönelik dahi olsa ona yönelik bir çaba ve bir seçim yapmak yerine kendisine bir hürriyet hakkı tanımamız gerekir.

3. Zorla Alıştırma ve Terbiye

Bu başlık altında ise İzzetbegoviç aşağıdaki görüşleri ve bunlara dayanak teşkil eden âyetleri zikreder: “İnsanın dâhili enginliği, hemen hemen sonsuzdur. En iğrenç cinâyetlere olduğu gibi en ulvi fedakârlıklara da istidadı vardır. Büyüklüğü her şeyden evvel iyiyi istemekte değil, seçim yapmak imkânındadır. Bu seçimi herhangi bir şekilde tahdit eden herkes gerçekten insanı alçaltır. İsteğimin dışında, iyi mevcut değildir ve zorla oluşturulamaz. İyinin şartı hürriyettir; kaba kuvvetle hürriyet ise bir arada olamaz. “Dinde zor kullanmak yoktur...” (Bakara, 2/256). Aynı kanun ahlakta da caridir. Zorla alıştırma, doğru davranmayı empoze ettiğinde bile haddizatında gayri ahlaki ve gayri insanidir.” (İzzetbegoviç, 2012: 168) Nitekim Mevdûdî’de bu âyeti aynı minvalde açıklamıştır. Bu âyete göre İslam, iman ve onun hayat tarzı hiç kimseye zorla kabul ettirilemez bir gerçektir. (Mevdûdî, 1997: I/202)

Ona göre zorla alıştırma memurlarla iktidar ve bilhassa ordu ile polis tarafından yapılan, her yeniden terbiye çabası daima bir alıştırma mahiyetindedir, asla terbiye olamaz. Terbiye insanın ruhu üzerinde, sevgi, örnek bağışlamak ve hatta cezalar sayesinde icra edilen, dâhili bir faaliyeti harekete geçiren ve insanı değiştiren çok ince bir tesirdir. Zorla bir şeyi alıştırma ise, haddizatında hayvani olduğundan, insanı, muayyen bir şekilde davranmaya, sözde, doğru davranmaya sevk veya mecbur edilmesine matuf tedbirler ve hareket tarzı sistemidir. Terbiye, insan; zorla alıştırma ise, hayvan içindir. (İzzetbegoviç, 2012: 167)

4. Ahlak ve Din

İzzetbegoviç bu başlık altında iman ile amelin birlikte bulunması gerektiğini ve birbirini tamamlayan iki unsur olduğunu şöyle izah etmektedir: “İman edin ve iyi amellerde bulunun” Kur’an’ı Kerim’in sık sık tekrarlanan (en az elli defa) bu talebi, insanların tatbikatta birbirinden ayırmak istedikleri şeylerin beraber olması gerektiğini ortaya koyuyor. Bu âyet, din (iman edin) ile ahlak (iyi amellerde bulunun) arasında tefrik yapmakta ve aynı zamanda bunların beraber olmasını istemektedir. Fakat Kur’an’ı Kerim ters taraftan da bağ kurarak, dinin ahlakta kuvvetli teşvik bulabileceğine işaret ediyor: “Sevdiğiniz şeylerden infak etmeden iman etmiş olmazsınız.” (Âl-i İmrân, 3/92) Yani imana gel ki iyi insan olarsın denmiyor. Tam tersine; iyi insan ol ki iman etmiş olarsın. Nasıl imana geleyim, imanımı nasıl kuvvetlendireyim sorusuna cevap şudur: iyilik yap; Allah’ı, tefekkür ederek bulmaktansa, iyilik yapmakla bulmak daha kolaydır. (İzzetbegoviç, 2012: 181) bu durum iyi insan olmanın imana götürdüğü gerçeğine işaret ediyor. Nitekim Hz. Peygamber “İnsanlar gümüş ve altın madenleri gibi madenlerdir. Câhiliye devrinde hayırlı olanlar, İslam’da da hayırlıdır. Yeter ki (dini) iyi kavrasınlar.” (Müslim, Birr, 160)

Ona göre âlemi gözlemlemek en büyük bir tecrübe olabilir. Çünkü tabiat mucizelerle doludur. Çiçek tohumları başlı başına bir mucizedir der ve bu

konuyla ilgili âyetlere atıfta bulunur. (İzzetbegoviç, 2013: 66-67) Bu hususta bir çok âyet zikretmiştir. Fakat biz bu konuda onun bize aktardığı âyetlerden sadece ikisini vermekle iktifa edeceğiz:

"De ki: "Yeryüzünde dolaşın da daha öncekilerden çoğu ortak koşan (müşrik) olanların sonunun nasıl olduğuna bir bakın." (Rûm, 30/42)

"Allah'ın gökten su indirdiğini görmez misin? Biz onunla türlü türlü renkte ürünler yetiştirmiş; dağlarda da beyaz, kırmızı, siyah ve türlü renkte yollar var etmiştir." (Fâtır, 35/27)

O bu âyetlerden yola çıkarak âlemi gözlemlemenin daima güçlü bir dinî tecrübe olduğundan bahseder. O sözlerini şöyle sürdürür: "İbadetin dışarıda değil içeride, kelimeler ve harekette değil ruhta olduğu doğruysa, öyleyse karahindiba çiçeğine dair bu gözlem benim için daima hakikî bir ibadet olmuş, hayatımda yaptığım diğer her ibadetten daha samimi olmuştur. Din ile bilimin terkinin ne olduğu konusunda bir soru sorulduğunda daima bu misali veririm; bu, beşeri araştırma için sonsuz bir saha ve onun sonunda da yine bir sırdır. Gökyüzü gibidir, sonu yoktur." (İzzetbegoviç, 2013: 67) Ona göre âlemi ibretle gözlemek hakikî bir ibadettir. Bu da onun tabiata dolayısıyla da bu tabiatı yaratana verdiği değeri ortaya koymaktadır. O buradan yola çıkarak aslında tabiatın bünyesinde bir gizemlilik barındırdığını söyler. Tıpkı gökyüzü gibi onu incelemenin de sonunun yoktur. Bu inceleme ve tahkik neticesinde insan, Allah'ın varlığını ve kudretli bir yaratıcının kaainatı dizayn ettiğini hissederek.

5. Saf Din

Bu başlık altında aşağıdaki görüşleri ve âyetleri zikreder: Onun nezdinde insan sorumlu bir varlıktır. Fakat yine ona göre Allah kişiye sorumluluğundan fazla bir yük yüklemeyiz. Bu görüşünü Kur'an'dan yola çıkarak ispatlamaya çalışır. Bu noktada o *"Allah kimseye takatinden fazla yük yüklemeyiz"* (Bakara, 2/286) âyetini zikreder. Ayrıca bu âyetin Hristiyanlığa bir reddiye olduğunu belirtir. (İzzetbegoviç, 2012: 254) Çünkü Allah her can sahibini, onu güçsüz düşürecek veya sıkıntıya sokacak herhangi bir şeyle yükümlü tutmaz. Bilakis, gücünün yettiği ile mükellef tutar. (Taberî, 2003: V/153)

Hristiyanların Hz. İsa'yı tanrı edinmelerine karşın Kur'an'ın Hz. Muhammed'in ancak bir insan olduğunu belirttiğini söyler ve ardından konuyla ilgili âyetlere yer verir. (İzzetbegoviç, 2012: 259) Onun bu konuda örnek verdiği âyetler şunlardır:

"Yahut da altından bir evin olmalı, ya da göğeyi çıkmalısın. Bize, okuyacağımız bir kitap indirmedeğin sürece (göğeyi) çıktığına da asla inanmayız.» De ki: Rabbimi tenzih ederim. Ben, sadece beşer bir elçiyim." (İsra, 17/93)

"De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim. (Şu var ki) bana, İlâh'ınızın, sadece bir İlâh olduğu vahyolunuyor. Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın." (Kehf, 18/110)

Bu âyetleri dipnot olarak verdikten sonra Hz. Peygamber'e karşı gelen hücumların şöyle olduğunu âyeti delil getirerek ortaya koyar: (İzzetbegoviç, 2012: 259) *"Bu Peygambere ne oluyor ki yemek yiyor ve pazarlarda dolaşıyor"* (Furkan, 25/7)

O bir bakıma Kur'an'dan yola çıkarak İslamiyet ve Hristiyanlık arasında kıyaslamalar yaparak, İslam'ın temel ilkelerinin objektifliğine ve gerçekliliğine atıfta bulunur.

İzzetbegoviç buradan yola çıkarak cami ve kilise arasında bir karşılaştırma yapar. Cami, insanlar için bir yerdir; kilise ise, "Tanrı tapınağı"dır. Camide maksada uygunluk havası vardır; kilisede ise mistik bir hava bulunur. Cami daima hadiselerin cereyan ettiği merkezi bir yerde, çarşı içinde ve mahallenin ortasındadır. Kilise ise "yüksekçe" yerlerdedir. Kilise mimarisi tekellüfü sessizlik, karanlık, yükseklik, uhrevîlik vurgulamaya mütemayildir. Camide ise, tam tersine, insanlar namaz kıldıktan sonra bazı "dünyevi" meseleleri kendi aralarında konuşurlar. (İzzetbegoviç, 2012: 260)

İzzetbegoviç, Kur'an'a göre, Allah'ın insanı yeryüzünde hükümsin diye yarattığını belirtir ve zikredeceğimiz âyetin hangi sûre ve âyetinde geçtiğini belirtir: "*Hani, Rabbin meleklere, 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' demişti. Onlar, 'Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.' demişler. Allah da, 'Ben sizin bilmediğinizi bilirim' demişti.*" (Bakara, 2/30)

İzzetbegoviç bu âyetten yola çıkarak Hristiyanlık ve İslamiyet hakkında değerlendirmelerde bulunur. Kur'an'a göre Allah insanı yeryüzünde hükümsin diye yaratmışken İncil'e göre ise bu böyle değildir. İnsan tabiat ve dünya üzerindeki hâkimiyetini ancak bilgi ve çalışmakla, yani amelle kurabilmiştir. Bununla hukuka ve kanunlara dikkat çekmekte İslam, yalnız kültürü değil, medeniyeti de istediğini göstermiştir. (İzzetbegoviç, 2012: 261) İzzetbegoviç Kur'an'ın bir âyetinden yola çıkarak Hristiyanlığın aksine İslam'ın hem kültür hem de medeniyet iddiasında olduğunu göstermiştir.

Ona göre Hristiyanlık, insanı övüp yüceltmede tuttuğu yolda onu Tanrılığa yükseltti, onu tanrı ile özdeşleştirdi. İslam ise bu günahı ve batıl görüşü ortadan kaldırmakta ve onun izafi kıymetini tasdik etmektedir. Ona göre bu durum şu âyetinde ortaya konulmuştur: "...Melekler insana secde etti..." (Bakara, 2/34). Ayrıca insana bu özellik verilmesine rağmen onun vazifesi mutlak bir şekilde Tanrı'yı tenzih edip ululamaktır. Bu konuyla ilgili verdiği âyetinde şudur: "*O doğmadı, doğrulmadı*" (İhlas, 102/3). Ardından konuyu şöyle kapatır: "*Diyebiliriz ki Hristiyanlık insanın nihai inkişafını (revelation), İslam ise Tanrı'nın nihai inkişafını ortaya koymuştur.*" (İzzetbegoviç, 2013: 172)

6. İslam'ın Beş Şartının Dualizmi*

Ona göre İslam'ın düalizmi yani ikiciliği sayısız yerlerde kendini göstermektedir. Bu görüşünü desteklemek için şu âyeti zikreder: "*Allah sizi yeminlerinizdeki lağvden dolayı sorumlu tutmaz. Fakat kalplerinizin azmettiği yeminler yüzünden muaheze eder. Bunun da kefareti, ailenize yedirmekte olduğunuzun orta (derece) sinden on yoksulu doyurmak veya giydirmek yahut bir*

* İkicilik. Birbirinden ayrı, birbirinden bağımsız, birbirine geri götürülemeyen, birbirinin yanında veya karşısında bulunan iki ilkenin varlığını kabul eden görüş. (Türkçe Sözlük, 2010: 1164)

köle azat etmektir. Fakat bunlara kim güç yetiremezse üç gün oruç (tutması lazımdır)" (Maide, 5/89) Bu âyetin yorumunda ise İslam'ın dış dünyada faydalı olan sosyal ameller tercih ettiğini; ancak bu mümkün olmadığı takdirde sırf manevi bir fiilin onun yerine geçebileceğini ortaya koyduğunu ifade eder. Ona göre bu âyette zikredilen oruç böyle bir tevbe, kefarete ve ibadet şeklidir. (İzzetbegoviç, 2012: 275)

Yukarıdaki ifadelerin devamı olarak Ahdi Kadim'in yani eski kitapların misillemeyi, Ahdi Cedit'in yani Kur'an'ın bağışlamayı tavsiye ettiğini söyler. Ve zikrettiği âyetle, Kur'an'ın bu "atomlardan" mükemmel bir tarzda bir terkip, bir "molekül" meydana getirdiğini söyler: (İzzetbegoviç, 2012: 275) "*Kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülük (bir ceza)tür. Fakat kim affederse, barışı sağlarsa, mükâfatı Allah'a aittir.*" (Şura, 42/40)

Bunu söyledikten sonra Tevrat'ta ifade edilen sentezin tamamen yani harfiyyen mekanik olduğunu söyler. Ardından ilgili âyeti zikreder: (İzzetbegoviç, 2012: 275) "*Biz onda (Tevrat'ta) onların üzerine (şunu da) yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş (karşılıktır. Hulasa bütün) yaralar birbirine kısastır. Fakat kim bu hakkını sadaka olarak bağışlarsa işte o, kendisinin (günahına) kefarete (onun yargılanmasına vesile) olur.*" (Mâide, 5/45) Tevrat'a göre adam öldürmenin ve yaralamanın cezası kısastır. İslam'da ise kısas istemek maktulün yakınlarıyla yaralanan mağdurun hakkıdır. Ancak bunların kisası bağışlama ve diyete çevirme hakları da vardır. Bunların dışındaki herhangi bir kişi ve kurumun bunların rızası dışında suçluyu affetme yetkisi ve salahiyeti yoktur. Yüce Allah Kur'an'da, gerek kısas emretmek gerekse caninin affına izin vermekle insan hayatının korunmasını ve dokunulmazlığını esas almıştır. (Karaman vd., 2007: II/281-282)

7. Tabiata Dönük Din

Bu başlık altında aşağıdaki âyetleri ve açıklamaları zikreder.

Ona göre Kur'an hazır ilmi hakikatler ihtiva etmiyor, etmesi de gerekli değildir. Bunun yerine esaslı ilmi bir tavır ve dış dünyayla bir ilişki kuruluyor ki, bu bir din için alışılmamış bir şeydir. Ayrıca Kur'an tabiattaki pek çok gerçeğe işaret etmekte, insandan onlarla ilgili cevap istemektedir. İlimle yani okumakla ilgili talep Allah'a karşı olmayıp bilakis Allah adınadır. Çünkü âyette "*Rabbinin adıyla oku*" (A'lak, 96/1) ifadesi vardır. Ona göre insan burada yaratıcı tabiatı değil, Allah'ın bir şaheseri olan tabiatı müşahade eder ve araştırır. Onun için bu müşahade objektif, bigâne, "istekten mahrum" değildir; ilmi merak ve dini hayranlığın bir karışımıdır. (İzzetbegoviç, 2012: 278)

İzzetbegoviç "*Rabbinin adıyla oku*" (A'lak, 96/1) âyetinden yola çıkarak birçok yorumda ve değerlendirmede bulunmuştur. Ayrıca İslam tarihinden bunun örneklerini de zikrederek âyeti izah cihetine gitmiştir:

Kelimenin tam anlamıyla İslamî olan din ve ilmin bu bütünleşme eğilimi pratik hayatta camilerle okulların beraber inşasında ifadesini bulmuştur. Büyük camilerin yanında okullarında inşa edilmesini ilk emreden Hz. Ömer'di. Bu emri Harun El-Reşid (786-808) tekrarladı. Cami ile okulun birbirinden ayrılması "Nizamiyye" tipi okulların ortaya çıkmasıyla

olmuştur. Okulların ders programları ise bundan sonra da “iki kutuplu birlik” esasına dayanıyordu. (İzzetbegoviç, 2012: 281)

Ona göre cami bütün gelişme süreci boyunca hiçbir zaman sırf mabet olmamıştır. Bu temayül, ancak İslamî kültür sahasının tanıdığı bir fenomende, çift fonksiyonlu, cami-okul denilen emsalsiz bir müessesede ifadesini bulmuştur. Karakteristik olan bu müessese “*Rabbini adıyla oku...*” (Kur’an, 96/1) diye Kur’an’ın ilk âyetiyle talep edilen dinle ilmin bütünleşmesinin teknik bakımdan da tahakkukunu teşkil etmiştir. (İzzetbegoviç, 2012: 282)

Aynı anlayış bütün seviyelerdeki okulların programlarına da yansırıyordu. Meşhur Bağdat “Nizamiye” medresesi, bu hususta uzun müddet İslamî okulların taklit ettiği bir örnekti. Avrupalılara göre “Nizamiye” dini bir yüksekokuldu. Hâlbuki bu okulda bugün ilahiyat dediğimiz, Tefsir, Hadis, Ahlak ve Akaitle beraber entegral ve ayrılmaz programın bir bölümü olarak Hukuk, Felsefe, Edebiyat, Matematik, Astronomi, Müzik ve tıp temel bilgisi de paralel ve eşit bir şekilde okutuluyordu. Birçok yüksekokullara örnek olan “Nizamiye”, İslam dünyasının bütün büyük şehirlerindeki yaygın yüksek eğitim müessesesiydi. (İzzetbegoviç, 2012: 282)

İzzetbegoviç burada çok harika bir tespit yapar. İslamiyet’in ilk yıllarında cami ile okulun birlikte olduğunu, camiyle birlikte eğitim hayatının sürdüğüne ifade eder. Hz. Ömer’in caminin yanına okul yaptırması cami ile okulun eğitimde at başı olarak gittiğini gösterir. Harun Reşid zamanında ise Nizamiye medreselerinin kurulduğunu ve eğitimin medreseden ayrıldığını ifade eder. Ama okul programlarında hem dini ilimlerin hem de dünyevî ilimlerinde okutulduğunu ifade ederek “iki kutuplu bir birlikten” söz etmiştir.

O bu konudaki sözlerini şöyle tamamlar: “Müslüman dünyasında okulların Avrupa’nın ölçüsüne göre dünyevî ve dinî olarak tasnif edilmemesi hemen hemen genel bir özellik idi. Orijinal durum daima dinle ilmin beraberliği hakkındaki temel İslamî görüşe uygun düşüyor.” (İzzetbegoviç, 2012: 282-283)

O bu başlık altında adalet konusuna da yer verir. Ona göre Kur’an “insan” a nadiren, insanlara ise sık sık, ara sıra da sadece vatandaş olarak hitap eder. Toplum üyesi olarak insan bu dünyanın çocuğudur, yalnız, şahsiyet olarak o semanın da sakinidir. İnsan ancak diğer insanlarla müştereken sahip olduğu bir şeye göre sosyal bir varlıktır; yani münferiden ve şahsen sahip olduğu şeye göre değil. Eğer bir taraftan fert ve öbür taraftan toplum, değişik, bağımsız örnek ve ideallere göre şekillendirilirse, o zaman fert ile muhit arasında çatışma bütün neticeleriyle kaçınılmaz olur. İncil’deki sevginin yerine adaleti en yüksek emir olarak belirtmekte İslam, apaçık Müslümanın insan olarak ve vatandaş olarak terbiyesinin aynı olmasını istemektedir. Zira adalet aynı zamanda hem şahsi hem de sosyal fazilettir. (İzzetbegoviç, 2012: 286) Onun bu hususta zikrettiği âyetler şunlardır: “*Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.) Öyle ise adaleti yerine*

getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırsanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır." (Nisâ, 4/135) İnsanı mutluluğa ulaştıran şey, onun sözünün Allah için, fiilinin Allah için, hareketinin Allah için ve sükûnunun da Allah için olmasıdır. Böylece, bu şekilde davranan insan, insanlık mertebelerinin en üst seviyesine meleklerin mertebelerinin ilk noktasına varmış kimselerden olur. Ama bu hükme ters davranıldığında, o kimse, en son gayesi yiyecek bulmak olan hayvanlarla, yine en son gayesi canlılara eziyet vermek olan vahşi hayvanlar gibi olur. (Râzî, : XI/73)

"Onda (Tevrat'ta) üzerlerine şunu da yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş kısas edilir. Yaralar da kısasa tabidir. Kim de bu hakkını bağışlar, sadakasına sayarsa o, kendisi için kefarettir. Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, zalimlerin ta kendileridir." (Mâide, 5/45) O bu konuda başka âyetlerinde bulunduğunu ifade eder. (Kur'an, 5/9, 6/152, 7/28, 8/84 vs.),

8. Hukukun Dualizmi

Bu başlık altında şu ifadelere ve âyete yer verir: "İnsanların hüküm ve adaleti, Allah'ın hüküm ve adaletini taklit etmeye teşebbüs ediyor. İnsanların adaleti niyet, eğilim, saik gibi şeyleri ne kadar daha fazla nazarı itibara alırsa, ilahi adalete de o kadar daha yakın olur. "Hata ile yaptıklarınızda size bir vebal yoktur, fakat kasten yaptıklarınızda vebal vardır" (Ahzâb, 33/5). Niyeti nazari itibara almak, asgariden bile olsa, Allah'ın varlığını kabul ve dolayısıyla materyalizmi* reddetmeyi tezammum eder. Aynı mantığın, ters bir istidlalle, materyalist felsefeyi, zaruri olarak mesuliyet mefhumunu, yani adalet ve kabahat mefhumlarını inkâr etmeye ve mukabil, objektif bir prensibi, yani toplumsal himaye prensibini ortaya koymaya sevk eder. (İzzetbegoviç, 2012: 308)Yukarıdaki âyetten yola çıkan İzzetbegoviç din nazarında niyetin dikkate alınmasının materyalizmi reddetmeye götürdüğünü ortaya koyar.

9. İslam Hakkında Düşünceler: Tarihe ve Diğer Şeylere Dair Gözlemler

İzzetbegoviç bu başlık altında kültürler hakkında bir değerlendirme de bulunur. Ona göre, "zora dayalı bir ölümle sona eren Maya kültürü hariç, tarihte bilinen diğer tüm kültürler, yaşlanma neticesinde, hayat ritminin yavaşlaması ve bir tür doku sertleşmesi, yani dâhilî değişimlerin durması sebebiyle tedricen ölmüşlerdir. Bu süreç, en açık şekilde Roma medeniyetinde izlenebilir. Orada barbarların saldırısı, zaten iki asırdır sekarat halindeki bir organizmaya indirilmiş son bir darbeden ibaretti. Arap medeniyeti de bu kaideden müstesna değildi. Bu kültürün ne tür bir çürüme sürecinden geçtiğini tespit etmek, onun inhitat sebeplerini incelemek tarihçilerin işidir. Bu süreçte sömürge hâkimiyeti, onun yıkılış sebebi değil, daha ziyade dâhilî çöküşünün neticesidir." (İzzetbegoviç, 2013: 213) Bu düşüncelerini ifade ettikten sonra bu konuyla ilgili olarak Kur'an'ın bir âyetini zikreder: "Şüphesiz, bir kavim kendi nefislerinde olanı değiştirmedikçe Allah onların halini değiştirmeyecektir." (Ra'd, 13/11) daha sonra âyetle ilgili olarak bu kaidenin halkların hayatında ve tarih içindeki hareketlerinde tabii hukuk gücüne sahip olduğunu ifade eder. (İzzetbegoviç, 2013: 214)

* Maddecilik. (Türkçe Sözlük, 2010: 1635)

Avrupa edebiyatı, “reziletin güzelliği”ne methiyeler düzer. Kur’an ise Şeytan’ın ameli olan reziletin ayartıcı güzelliğinden bahsettiğini belirtir ve ardından şu âyeti zikreder: *“Hani şeytan onlara yaptıklarını süslemiş ve ‘Bu gün artık insanlardan size galip gelecek (kimse) yok, mutlaka ben de size yardımcıyım.’ demişti. Fakat iki taraf (savaş alanında) yüz yüze gelince (şeytan), gerisingeriye dönüp, ‘Ben sizden uzağım. Çünkü ben sizin görmediğiniz şeyler (melekler) görüyorum. Ben Allah’tan korkarım. Allah, cezası çetin olandır’ demişti.”* (Enfâl, 8/48) Kanaatimizce bu âyetle İzzetbegoviç batının karşı karşıya kaldığı ahlaki çöküntüyü kastetmiştir. Bu da onun nazarında şeytanının amelidir ve içerisinde bir çirkinliği barındırmaktadır.

O yukarıdaki âyeti zikrettikten sonra bu konuda ki görüşlerini şu şekilde ifade eder: *“İslam’ın bazı yönlerini düşündüğümde onda iptidai -kelimenin müspet anlamında- bir şeyler bulunduğunu kabul etmek zorundayım. Kastettiğim şey, onun hayat ve hakikatin (gerçeklik) unsurlarına yönelik tabii yaklaşımı ve yakınlığıdır. İslam, aynı zamanda karmaşıklığa (sophistication), suniliğe, gösterişçi eğitime ve üsluplandırmaya karşı gönülsüzdür. İslam, hastalıklı şairlerin veya romantiklerin çok hoşlanmadığı ama ‘Yeryüzünü dolaşıp Allah’ın fazl u keremini arayanlar’ın (Müzzemmil, 73/20) kalplerini ve ruhlarını kazanan bazı hayat hakikatlerine yakındır.”* (İzzetbegoviç, 2013: 325)

Sonuç

Aliya İzzetbegoviç görüşlerini temellendirirken Kur’an’dan dolayısıyla İslam’dan hareket etmiştir. Kur’an onun temel referans kaynaklarından birisidir. O görüşlerini oluştururken Kur’an’dan yola çıkarak doğu ve batı arasında kıyaslamalar yapmıştır.

Ona göre tabiat Allah’ın âyetlerinden bir âyettir. İnsan tabiata baktığında ondaki mükemmelliği görerek Allah’ın varlığını kabul etmek durumunda kalmaktadır. İnsan bu tabiat içerisinde birbirinin kardeşidir. Bundan dolayı da aralarında bir eşitlik vardır. Dinler insanın eşitliğini çeşitli vesilelerle ortaya koymaktadır.

Zorla alıştırma insanın lehine de olsa kötü bir durumdur. Zorla alıştırma hayvani bir tutumdur. Terbiye denilen şey ise insanın ruhu üzerinde, sevgi, saygı ve anlayışa dayanan ve insanı değiştirmeye ve dönüştürmeye vesile olan çok hassas bir dengedir.

Doğunun İslam’ı temsil ettiğini bundan dolayı İslam’ın temel argümanlarının batıya nispetle çok daha isabetli, yerinde, eşitlikçi, adaletli olduğunu çeşitli vesilelerle dile getirmiştir. Bize göre “Doğu Batı Arasında İslam” adlı eserinde “Doğu” yu önce zikretmesi bilinçli bir tercih yapmasının sonucudur.

O zaman zaman İslam ve Hristiyanlık arasında çeşitli kıyaslamalar yapar. Bu kıyaslamaları neticesinde İslam’ın insan tabiatına daha uygun ve bir sosyal hayat dini olduğunu, Hristiyanlığın ise mistik ve hayattan kopuk bir din olduğu sonucuna varır.

İzzetbegoviç aslında Avrupa’da yaşamasının ve bulunması sebebiyle Hristiyanlığın temel doktrinleri hakkında geniş bir bilgi sahibidir. O

mükemmel bir tarzda doğu ve batı medeniyeti arasında kıyaslamalar yapar. Batının gerçek yüzünü ortaya koyar. Kendisi batının çıkmazlarını çok iyi bir şekilde tespit eder. Tespit ettiği hususlarla batının özellikle eşitlik hususunda sınıfta kaldığını vurgular.

Aliya İzzetbegoviç'in çalışmalarını incelediğimizde onun temel görüşlerinin maneviyatçı bir çizgide şekillendiğini görebiliriz. O insanın sorumlu bir varlık olduğunu ve ihmal edilmeyecek bir vazifesi bulunduğunu özellikle ifade eder. Asıl mesele isteyerek ve nihai manayı anlayarak yaşayıp yaşamayacağımızdır. Ona göre inanmak ve salih amel işlemek kurtuluşun tek reçetesidir. O, büyük ölçüde görüşlerini Kur'an'dan yola çıkarak oluşturmuştur diyebiliriz.

Kaynakça

- İZZETBEGOVIÇ, Aliya (2012). *Doğu Batı Arasında İslam*, Çev: Salih Şaban, İstanbul: Yarın yayınları.
- İZZETBEGOVIÇ, Aliya (2013). *Özgürlüğe Kaçışım*, ter: Hasan Tuncay Başoğlu, 14. Basım, İstanbul: Klasik Yayınları.
- KARA, Ömer (2001) "Kur'an'ın Anlaşılmasında İtibâr, Sebebin Husûsiliğine Değil Lafzın Umûmiliğinedir İlkesine Usûlcülerin Metodolojik Yaklaşımları", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Basılmamış doktora tezi), Ankara.
- KARAMAN, Hayrettin vd. (2007), *Kur'an Yolu*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- MEVDÛDÎ, Ebu'l Al'a, Tefhimu'l Kur'an (Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri) (1997), edt: Ali Bulaç, trc: Muhammed Han Kayani vd., İstanbul: İnsan yay.
- MUSLİM, Ebû Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî (1954), *Sahîhu Muslim*, I-V, thk. M. Fuâd Abdalbâkî, Beyrut: Dâru İhyâi Kutubi'l-Arabiyye.
- RÂZÎ, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin (1981), *Tefsirü'l-Fahri'r-Râzî=Mefatihü'l-gayb = Tefsirü'l-Kebir*, Beyrut: Darul'l-Fikr.
- TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir (2003), *Tefsirü't-Taberi = Câmiü'l-Beyân an te'vili ayi'l-Kur'an*, thk: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb.
- TÜRKÇE SÖZLÜK (2010), haz.: Şükrü Halûk Akalın... ve başk., Ankara: Türk Dil Kurumu.
- YAZIR, Elmalı'lı M. Hamdi (1979), *Hak Dini Kur'an Dili*, yy: Eser Neşriyat.

1877-1895 Yıllarında Hersek, Saraybosna, Travnik, Banaluka Sancaklarından Türkiye'ye Gelen Göçmenler

Ahmet UYANIKER¹, Onur AKÇAKAYA²

¹Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler
Bölümü, ahmetuyaniker@ardahan.edu.tr

²Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu
Yönetimi Bölümü, onurakcakaya@ardahan.edu.tr

Giriş

Balkanlar Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki ilerlemesi için önemli bir mihenk noktasını teşkil etmiş, bölgedeki fetihlerin ardından bu topraklar Türk- İslam medeniyetinin yoğurulduğu bölgeler arasında yerini almıştır. Balkanlarla Osmanlı idari yapısı açısından önemli bir noktayı batıya doğru ilerlemelerde bir uç vazifesi gören Bosna- Hersek oluşturmaktadır.

1463 yılında Fâtih Sultan Mehmet tarafından fethedilen Bosna-Hersek'te Osmanlı idaresi süresince halkın önemli bir bölümü İslamiyet'i kabul etmiştir. Bunun neticesi olarak, Türk-İslâm kültürü burada süratle gelişmiş ve kökleşmiştir. Uzun yıllar bir Osmanlı vilâyeti olarak kalan Bosna-Hersek, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra fiilen Osmanlı tasarrufundan çıkıp Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun kontrolüne girmiştir. 7 Ekim 1908'de, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu burayı kendine bağlamış; 1878'de başlayan işgal ve 1908'deki ilhaklarla birlikte toplam kırk yıl devam eden Avusturya-Macaristan idaresi boyunca Bosna-Hersek'in sınırlarında fazla bir değişiklik olmamıştır (Bosna-Hersek'le İlgili Arşiv Belgeleri, 1992: 3).

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı XIX. yüzyılda Türkiye'nin bir ölçüde kaderini belirlemiş olması bakımından önemli bir savaştır (Baykara, 1983: 47) Bu savaşın Osmanlı tarafından kaybedilmesi ile devlet yeni bir süreç içerisine girmiştir. Savaş sonunda Rusya, Ayastefenos Antlaşması (3 Mart 1878) ile Balkanlarda tam bir hâkimiyet kurmuştur. Fakat Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna-Hersek'in kendisine bırakılmaması yüzünden, Doğu Sorunu'nun bir milletlerarası konferansta ele alınmasını istedi (Karal, 1983: 64-70). İngiltere ise Boğazların Rus hâkimiyetine ve Hindistan'daki sömürgelerine giden yolların Rus tehdidi altına girmesinden dolayı anlaşmaya müdahale etti. Rusya ve İngiltere de bir Avrupa kongresinin toplanması konusunda anlaştıklarından, Bismarck, bütün büyük devletleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nu 13 Haziran 1878'de, Berlin'de toplanacak olan kongreye çağırdı. Bütün ilgili devletler bu çağırışı

kabul ettiler. 13 Haziran 1878'de Berlin'de toplanan kongrenin ardından 13 Temmuz'da Berlin antlaşması imzalanmıştır (Armaoğlu, 1975: 270). Ayestefenos Osmanlı'nın Balkanlardaki topraklarını paylaşırken yeni anlaşma bunu bütün devlete teşkil etmiştir. İngiltere'nin Kıbrıs'a yerleşmesi ve azınlıklarla ilgili ıslahat hakkındaki maddeler, Osmanlı'nın parçalanmasında önemli bir merhaleyi oluşturmuştur.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Osmanlı Devletinin kaybettiği topraklarda Bulgar ve Rus tecavüz ve zulümleri, yarım milyona kadar Türk'ün Doğu Rumeli, İstanbul ve Rodop önlerine gelmelerine neden olmuştur. Tarihimizde "Doksan üç Muhacereti" diye geçen 1877-1878 göçlerinin, Rumeli topraklarının baştanbaşa yerinden oynaması ve baş döndürücü erozyona kapılıp kayması gibi ürpertici bir görüntüsü vardır. Bu göçler kadın-erkek, çoluk- çocuk yüzbinlerce kişilik kitleleri önüne katmıştır (Şimşir, 1989: XXX).

Bu çalışmada öncelikle 1878 Berlin Antlaşması ve Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından işgali üzerinde durulmuş, ardından Berlin Anlaşması'ndan sonraki süreçte bölgeden Anadolu'ya yapılan göçlerin bir kesitini oluşturan 1878 ile 1894 yılları arasında Hersek, Saraybosna, Travnik, Banaluka ile İstoliçe, Trebin, Lubin ve İhlivna kazalarından Anadolu'ya gelen gömenlerin kaç kişi oldukları, ne işle uğraştıkları ve Kocaeli bölgesinin nerelerine yerleştirildikleri Başbakanlık Osmanlı Arşivleri doğrultusunda incelenmiştir. Ülkemizde göç ile ilgili çok sayıda çalışma yapıldığı için ayrıca bir göç literatürü üzerinde durulmamıştır.

1878 Berlin Antlaşması ve Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan Tarafından İşgali

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Rusya Ayastefanos Antlaşması ile (3 Mart 1878), Avrupa devletleri arasındaki dengeyi dikkate almadan Şark meselesini sadece kendi menfaatleri açısından halletmek isteyince, başta İngiltere ve Avusturya olmak üzere diğer Avrupa devletleriyle birlikte Balkanlar'da yeni kurulan devletlerin de muhalefetiyle karşılaşmıştı. Çünkü Ayastefanos Antlaşması ile Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerinde aşırı derecede nüfuz sahibi olması İngiltere'nin menfaatlerine ters düşüyordu (Halaçoğlu, 1995: 5). Avusturya ise kendisi için hayati önem taşıyan Balkan toprakları üzerinde büyük bir Bulgaristan'ın kurulmasından son derece rahatsız olmuştu. Balkanlar'da kurulan devletlerin memnuniyetsizliği de kendilerine ümit ettikleri kadar toprak verilmemesinden kaynaklanıyordu. Hâlbuki Sırbistan, Bosna ve Hersek ile Makedonya'nın bir kısmına sahip olmayı arzu ediyor, Romanya ise Dobruca'yı almakla beraber Romenler 'in meskûn bulunduğu Besarabya'yı Rusya'ya vermek istemiyordu. Ayrıca büyük bir Bulgaristan'ın mevcudiyeti diğer Balkan devletlerini de tedirgin ediyordu. Bütün bu sebepler yüzünden Ayastefanos Antlaşması'nı yeniden

gözden geçirmek ve bazı değişiklikler yapmak maksadıyla Berlin'de bir kongrenin toplanması kararlaştırıldı. Rusya önceleri böyle bir kongrenin toplanmasına taraftar görünmediyse de hiçbir Avrupa devleti Rusya'nın Ege ve Adriyatik denizlerine kadar inmesini istemediğinden daha sonra bunu kabul etmek zorunda kaldı (Gencer, 1992:516).

Ayastefanos Antlaşması ile Balkanlarda bozulan siyasi dengenin, 1856 Paris Antlaşması'nı ve 1871 Londra Mukavelenamesi'ni imzalayan devletlerin müzakereleriyle yeniden tesis edilebilmesi için 13 Haziran 1878'de Berlin Kongresi toplanmıştır (Paşaoğlu, 2013: 349).

Kongre sonunda imzalanan Berlin Antlaşmasına göre Balkanlar ile ilgili maddelerine genel hatlarıyla bakıldığında Ayastefanos Antlaşması'nın büyük ölçüde ta'dil edildiği görülmektedir. Bölgedeki yeni düzenlemeleri kısaca şu şekilde ifade etmek mümkündür: Bulgaristan, idaresi Hristiyanlar tarafından yürütülecek özerk bir emaret statüsü kazanacaktır (m.1). Balkanlar'ın güneyinde, idari açıdan özerk olmakla birlikte Osmanlı Devleti'nin doğrudan siyasi ve askerî yönetimi altında bulunacak olan Şarkî Rumeli Vilayeti haline getirilecektir (m.13).18 Söz konusu vilayet daha önce Ayastefanos Antlaşması'nda yer almamıştır. Makedonya ıslahat yapılmak koşuluyla Osmanlı Devleti'ne bırakılacaktır (bkz. m. 2 ve 14). Bosna-Hersek'in idaresi, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bırakılacaktır (m.25). Karadağ (m.26), Sırbistan (m.34) ve Romanya (m.43) ise bağımsız hale gelecektir (Furat, 2013: 69).

Bunların yanı sıra, Berlin Kongresi karalarıyla, Osmanlı Devleti 287.510 kilometrekare toprak kaybetti. Ayrıca sınırları içerisinde kalan Bosna Hersek ve Kıbrıs gibi yerlerde egemenliği sözde kaldı. Balkanlar, Doğu Anadolu, Girit gibi yerlerde ıslahat yapmak ve bunları Avrupalı büyük devletlere bildirmeyi yüklenmekle de buralardaki egemenliği büyük ölçüde sınırlandı (Uçarol 1995:355).

Berlin Antlaşması, Avusturya'ya Bosna-Hersek'i işgal etmek hakkını ve ülkenin idaresini bıraktığı gibi, Yenipazar Sancağı'nda, -Osmanlı idaresinde kalmakla birlikte- asker bulundurmak ve ticaret yolları yapmak yetkisi de veriyordu (Çakmak, 2003: 17).

Nitekim antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra, Osmanlı Hükümeti bu bölge halkına bir bildiri yayınlayarak, Avusturya askerinin ülkeyi işgal edeceğini bildirdi (Uçarol,1995:357).

Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından işgal olunacağı haberi ahali arasında büyük tepkilere neden olmuş, Osmanlı Devleti'nin konunun bir kez daha müzakare edilmesi teşebbüsleri de başarısız kalmıştır. Nitekim Avusturya'nın işgaline Boşnaklar şiddetle karşı çıkmış, önce Hersek'in merkezi olan Mostar, sonra da Bosnasaray, büyük direnişlerle karşılaştıktan

sonra Avusturya tarafından işgal edilebilmiştir. İşgal 29 Temmuz'da başlamış 28 Ekim 1878'de tamamlamıştır (Bosna-Hersek'le İlgili Arşiv Belgeleri,1992: 21).

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i işgal etmesinden sonra, Yenipazar Sancağı'nı da işgal edip etmeyeceği belirsizliğini koruyordu. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Berlin Antlaşması gereğince Yenipazar Sancağı'nı işgal için görüşmelerde bulunmak üzere Babıâli'ye başvurdu. Görüşmelere Osmanlı Devleti'nden Hariciye Nazırı Aleksandr Kara Teodori Paşa ve Maarif-i Umumiye Nazırı Münif Efendi katılırken, Avusturya adına Dersaadet Büyükelçisi Kont Fransuva Zici katıldı. Uzun süren görüşmelerden sonra, 21 Nisan 1879'da bir antlaşma imzalandı (Çakmak, 2003:18-19). Antlaşmada Bosna-Hersek üzerindeki Osmanlı hükümrânlığına hâlel getirilmemesi, ahalinin ibadetlerine karışılmaması, Osmanlı parasının kullanılmaya devam edilmesi, Osmanlı askerine ait silahların ne yapılacağı gibi konular üzerinde en çok durulan hususlardı. İşgalden sonra bölge bir askerî vali tarafından idare edilmeye başlanmıştır (Bosna-Hersek'le İlgili Arşiv Belgeleri,1992: 21).

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra imzalanan Berlin Antlaşması şartları gereğince Bosna-Hersek Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından işgal edilmiş, 21 Nisan 1879'da imzalanan antlaşma ile de Bosna-Hersek'in ve Yenipazar'ın işgal ve yönetim biçimi, iki devlet arasında görüşülüp kabul edilmiştir. Bu suretle, Bosna-Hersek, fiili olarak Osmanlı Devleti'nin kontrolünden çıkmış, eyalet üzerinde etkinlik ve egemenlik hakkı zayıflamıştır. Yüzyıllarca Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında yaşamış ve Türk-İslam kültürünü benimsemiş olan Boşnakların bir kısmı, Avusturya'nın yönetimi altına girmeyi kabul etmeyerek topraklarını terk etmek zorunda kalmıştır (Çakmak,2003:19).

Osmanlı Devleti'nin kaybettiği söz konusu topraklar üzerinde yüz binlerce Türk ve sair Müslüman yaşaması hasebiyle Babıâli, buralardaki varlığını bu nüfusa dayanarak sürdürmek istemiştir. Osmanlı Devleti bu amaçla, diplomatik yollara, insan hakları ve azınlık hakları statülerine dayanarak sınırları dışında kalan toplulukları bulundukları memleketlerde korumaya ve kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Oysa söz konusu devletler, üniter millî devletlerini kurmak, işgal ettikleri topraklara tamamen hâkim olabilmek için, savaş sırasında Rusya ile birlikte uygulamış oldukları, Türk unsurlarından kurtulma ve Türk-İslâm kültür ve medeniyetinin izlerini silme çalışmalarına antlaşma sonrasında da aralıksız devam etmişlerdir (Paşaoğlu, 2013: 350).

1877-1878 Osmanlı – Rus Savaşı’ndan Sonra Bosna – Hersek Bölgesinden Anadolu’ya Yaşanan Göç Hareketleri

1877-1878 Osmanlı – Rus Savaşı’ndan sonra Osmanlı Devleti’nin Berlin Antlaşması gereğince Bosna-Hersek’ten çekilmesiyle bölge Avusturya-Macaristan tarafından işgal edilmiş ise de bu topraklar, hukukî olarak Osmanlı Devleti’ne bağlı kalmıştır. Bu bölgedeki tebaa Avusturya yöneticilerinin yaptığı zulümlerden bunalmış ve Osmanlı Devleti’ne sığınmak istemiştir. Osmanlı Devleti ise önceleri, Müslümanların göç etmesinin hem kalanlar hem de göç edenler için büyük sakıncalar taşıdığı fikrindeydi. Çünkü oradaki nüfusun azalması, Osmanlı Devleti’ni hukukî yönden zor durumda bırakacaktı ve yaklaşık 400.000 Müslüman’ın buradan göç etmesi birçok problemlerin ortaya çıkmasına sebep olacaktır. (Bosna-Hersek’le İlgili Arşiv Belgeleri, 1992: 107). Türk göç tarihinin en önemli halkalarından birini “Doksan üç Muhacereti” diye tarihimize 1877-1878 göçleri teşkil eder (İpek,1999: 5).

Osmanlı Devleti, uygulanan bu sistemli yok etme politikası karşısında buradaki halkını koruyamamış ve göç taleplerini kabul etmiştir. Katliam, açlık ve hastalıktan yaklaşık 500 bin kişi hayatını kaybederken, kurtulabilen yaklaşık 1 milyon 200 bin kişi de göç etmek zorunda kalmıştır (Arslan,2008:48).

Boşnak göçmenler, önce işgal edilmeyen Balkanlardaki Osmanlı topraklarına gelmiş daha sonra İstanbul’a ulaşmıştır. Göçmenler hükümet tarafından İstanbul çevresinde ve yakından başlanarak Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde iskân edilmişlerdir. Boşnak göçmenler, İstanbul çevresi, Edirne, İzmit, Sakarya, Bursa, Balıkesir, Eskişehir, Manisa, İzmir, Anakara, Amasya, Sivas, Erzincan, Samsun, Trabzon, Adana gibi çok farklı bölgelerde iskân edilmiştir. Göçmenler mesleklerine ve yaptıkları işlere göre şehir, kasaba ve köylerde yerleştirilmişlerdir (Demirel, 2010: 286).

Osmanlı Devleti güçlü zamanlarında nüfusu ve iskân politikalarını düzenli ve devlet menfaatlerine uygun sürdürürken gücünün azaldığı dönemlerde (XIX. ve XX. yüzyıllar) aynı istikrarı gösterememiştir. Gelen göçmen sayısının fazla oluşu, ekonomik yetersizlikler ve devletin sistemli iskân planlarına sahip olmayışı istenilen sonuçlara ulaşılmasına engel olmuştur. Buna karşın yine de devlet mevcut imkânlar çerçevesinde göçmenler için elinden geleni yapmaya çalışmış ve devletin son altmış yılında göçmenlere hizmet edecek komisyonlar eksik olmamıştır. Göçmenler devlet için her zaman çok önemli olmuş ve hatta bazı padişahlar (II. Abdülhamit gibi) komisyonlara fahri başkanlık ederek himayelerine almışlardır (Erdem, 2014: XIII) .

1859-1862 yılları arasındaki büyük göç dalgasıyla karşılaşan Osmanlı Devleti'nde muhacir işlerini üzere 5 Ocak 1860'da Muhacir Komisyonu kurulmuştur (Erdem, 2014: 71).

93 Harbi ile başlayan büyük göç üzerine II. Abdülhamid, göçmenlerle ilgili nakil, geçici barınma ve iskânları gibi tüm konularla yakından ilgilenmiştir. Göçmenlerle ilgili anılan işlere bakmak üzere hükümete bağlı çalışan "İdare-i Umumiyye-i Muhâcirin Komisyonu" kurulmuştur. (İpek, 1999:68-74). Bu komisyona bağlı olmak üzere İdâre-i Umûr-ı Hesâbiyye ve İdâre-i Umûr-ı İskâniyye şu'belerinin yanı sıra belediye daireleri dâhilinde 20 tane Devâ'ir Şu'beleri açılmıştır. Komisyonun kuruluşu, şu'belerin görev taksimatı ve komisyon üyeleri Dersaadet Muhâcirin İdâresi Talimatı'nda belirtilmiştir (Paşaoğlu, 2013: 531). "İdare-i Umumiyye-i Muhâcirin Komisyonunu yeterli göremeyen Sultan II. Abdülhamid, Yıldız Sarayı'nda ve kendi başkanlığında ayrıca "Umum Muhâcirin Komisyonu" adıyla bir komisyon daha teşkil etmiştir. Göçmen iskân edilen vilayetlerde İskân-i Muhacirin Memurluğu kurulmuştur (İpek,1999: 68-74).

Muhacir Komisyonunun görevleri; muhacirlere ait verilen emirleri yerine getirmek, iskân için çalışmak ve tayinat dağıtmaktır (Erdem 2014: 72). Göçmenlerin göç, barınma, iâşe, iskân, iş kurma gibi masrafları, komisyon vasıtasıyla karşılanmıştır. Şehir veya köylerde iskân edilen göçmenlerin evlerinin yapım masrafları büyük oranda devlet tarafından karşılandığı gibi şehirlerde yerleşenlerden iş kurma imkânı olmayanlara maddi destek, köylerde yerleşenlere arazi, hayvan, tohumluk gibi yardımlar yapılmıştır (Demirel, 2010: 286).

Muhacir Komisyonu, devlet tarafından kendisine ayrılan bütçe dışında Hayırseverlerin yardımına da başvurmuştur (Demirel, 2010: 289). Nitekim Muhacir Komisyonu kurulurken göçmenlere maddi ve eşya olarak yardım edecek hayırseverlerin isimlerinin Ceride-i Havadis ve Takvim-i Vekayi gazetelerinde yayınlanması kararlaştırmıştı (Erdem 2014: 72). Böylece oluşturulan fonlarla göçmenlerin yol, iâşe ve iskân masrafları karşılanmaya çalışılmıştır (Demirel, 2010: 300).

Bosna göçmenlerinin bir kısmı kendi imkânları ile Osmanlı topraklarına göç ederken büyük kitlelerin işgal bölgelerinden Anadolu'ya nakledilmesinde devlet her türlü vasıtayı kullanmıştır. Muhacirleri ülke topraklarında tespit edilen boş arazilere gönderirken kabileleri ve aileleri parçalamadan mümkün olduğunca bir vilayet veya sancak dâhilindeki köylere ve kasabalara dağıtarak iskân edilmelerine özen göstermiştir (Paşaoğlu,2013: 353).

Şehir ve kasabalarda iskân edilip zanaatkarlık edenlere gerekli sermaye, dükkân ve ev yapılmış ve kendi geçimlerinin temin edinceye kadar geçim masraflarını karşılayacak yardım yapılmıştır. Tarım alanlarında yerleştirilen

göçmenlere arazi, tohumluk ve yemeklik zahire ile çift öküzleri mahalli hükümetler tarafından verilmiştir. Göçmenlere hayatlarını idame ettirebilecekleri yardımlar yapıldığı gibi iskân edildikten sonra on sene vergi ve öşürden, yirmi beş sene askerlikten muaf tutulmuşlardır (Demirel, 2010: 300-301).

Rumeli ve Anadolu’da uygun yerlere Bosna göçmenleri yerleştirilmiştir. Rumeli’de Edirne, Tekirdağ, Lüleburgaz, Hayrabolu ve Anadolu’da Bursa, Adapazarı, İzmit, İzmir, Adana, Eskişehir, Anakara başta olmak üzere uygun boş arazisi bulunan hemen her yerde Bosna göçmenleri iskân edilmiştir.

1878’de kitlesel göçler meydana gelince Kocaeli Sancağı da iskân mahalli olarak planlanmıştır. Yapılan planlamaya göre İstanbul’dan sevk edilecek 10 bin kadar muhacir İzmit Sancağı ile Boğaziçi’nin Anadolu sahilinin arka taraflarında bulunan köylerde istihdam edilerek amelelik, çapacılık gibi işlerde çalıştırılacaktı (İpek, 2014:) Çalışmamıza konu olan Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Y..PRK.UM.32-112. Numaralı defterde 1878-1895 yılları arasında Hersek, Saraybosna, Travnik, Banaluka ile İstoliçe, Trebin, Lubin ve İhlivna kazalarından Anadolu’ya gelen göçmenlerin kaç kişi oldukları, ne işle uğraştıkları ve Kocaeli bölgesinin, nerelerine yerleştirildikleri kaydedilmiştir. Defterin transkripsiyonu yapıldıktan sonra aşağıda tablo şeklinde verilmiştir.

Tablo 1

Bu Tabloda Hersek, Saraybosna, Travnik, Banaluka ile İstoliçe, Trebin, Lubin ve İhlivna kazalarından gelerek iskana tabi tutulan aileler yer almaktadır.

Tablo 1: Hersek Sancağından Gelen Göçmenler ve Yerleştirildikleri Yerler
Sahife: 2 /20 Haziran 1311/ 2 Temmuz 1895

Yekun	Nüfus		Tarih-i hicret	Sanat ve ticaret	Hane numerosu	Mahall-i ikamet	Esami-i muhacirin ve memleketi
	İnas	Zükür					
5	1	4	1309	Rençberlik	38	Mahmud'un çiftliği	Düzvardik Ahmed ve Ali ve Yunus ve Salih ve İsmail Trebin
9	4	5	1310	Ziraat	39	Karapınar Karyesi	Arslanagic Hüseyin bin Mustafa Trebin

3	1	2	1310	Ziraat	40	Oluklu Karyesi	Düzvarik Ahmed bin Derviş Trebin
4	2	2	1310	Rençberlik	41	Kaptana deresi	Balkovik Süleyman bin Bekir Trebin
4	2	2	1306	Rençberlik	50	Karapınar Karyesi	Hamzic Mahmud bin Ahmed Trebin
3	2	1	1298	Ziraat	51	Karamürsel	Kuyudavik Beşir bin Murad Trebin
7	4	3	130	Ziraat	5	Dere Karyesi	Bidiric Haydar bin Feyzi Trebin
6	1	5	130	Ziraat	5	Dere Karyesi	Bidiric Hasan bin Osman Trebin
6	2	4	130	Ziraat	5	Dere Karyesi	Maçrem Hüseyin bin Ramazan Gaçka
4	1	3	130	Rençberlik	5	Balık Deresi	Devranbaşık Şakir bin Mehmed İstolçalıdır
7	5	2	130	Rençberlik	5	Balık Deresi	Devranbaşık İsmail bin Mehmed İstolçalıdır
7	5	2	130	Ziraat	5	Karamürsel	Kovik Salih bin Mustafa Mostar Kasabası
4	2	2	130	Ziraat	5	Karamürsel	Kovik Rıdvan bin Mustafa Mostarlı
7	3	4	129	Ziraat	5	Karamürsel	Subacik Sleyman bin Mustafa Mostar
5	3	2	130	Eskicilik	6	Karamürsel	Hafalu Halil bin Muharrem Mostar
1	4	7	129	Rençberlik	6	Karamürsel	Tırtavaç Halil bin Mehmed Mostarlı
5	2	3	1296	Zabtiye	62	Karamürsel	Tırnavaç Ali Çavuş bin Halil Mostar
4	1	3	1296	İşçilik	63	Karamürsel	Zolona İbrahim bin Ömer Mostarlı
7	1	6	1296	Rençberlik	64	Karamürsel	Mamiç Mahmud Ağa bin Abdullah Mostarlı
5	1	4	1302	Terzilik	65	Karamürsel	Kovik Mustafa bin Salih Mostar

7	4	3	1296	Rençberlik	66	Karamürsel Sarıkum'da	Çaşına Derviş bin Salih Mostar
2	1	1	1298	Kahvecilik	67	Karamürsel	Poşu Yusuf bin Mustafa Mostar
8	4	4	1309	Rençberlik	68	Karamürsel	Rajik Mustafa bin Salih Mostar
5	3	2	1301	Ziraat	69	Oluklu Karyesi	Şabanıç Ali bin Mustafa Mostar Bilaka
5	2	3	1299	Rençberlik	70	Karamürsel	Maçıç Ömer bin Mustafa Mostar Bilaka
3	2	1	1308	Bazar	71	Karamürsel	Alibekliklik Ömer bin Mustafa Mostarlı
5	3	2	1305	Kahvecilik	72	Karamürsel	Çazna Salih bin Ömer Mostar
2	0	2	1301	Rençberlik	73	Karamürsel Kazası	Arpacik Ahmed bin Mustafa Mostarlı
5	2	3	1302	Rençberlik	74	Karamürsel	Danadarvik İbrahim bin Salih Lubuşkalı
2	1	1	1302	Ziraat	75	Karamürsel	Hacik Mehmed bin Osman Lubuşkalı
3	2	1	1300	Rençberlik	76	Karamürsel	Danadarvik Mehmed bin Salih Lubuşka
5	2	3	1299	Ziraat	77	Karamürsel	Danadarvik Ahmed Ağa bin Ömerik Lubuşka ve Betnalı
7	1	6	1296	Rençberlik	78		Vaço Mehmed bin Süleyman Trebin
5	1	4	1307	Ziraat	79	Kaptan deresi	Vaço Tahir bin Süleyman Trebin
2	0	2	1310	Ziraat	80	Kaptan deresi	Bedkovik ekir bin Derviş Trebin
6	2	4	1311	Ziraat	81	Amsanya Köyü'nde	Rebik Abdullah bin Salih Trebin
5	2	3	130	Rençberlik	8	Kaptan deresi	Kerimvik Haşim bin Mehmed Trebin

Tablo 2 Hersek Sancağı, Saraybosna Sancağı, Travnik Sancağından Gelen Göçmenler ve Yerleştirildikleri Yerler/ Sahife 3

Nakl-i Yekun	Nüfus		Tarih-i hicret	Sanat ve ticaret	Hane numarası	Mahall-i ikamet	Esami-i muhacirin ve memleketi
	İnas	Zükur					
6	2	4	1309	Ziraat ve ticaret	83	Dere Karyesi	Bektaş Bey Osman bin Derviş Bey Koniça Kasabası
6	3	3	1309	Ziraat ve sair	84	Dere Karyesi	Bektaş Bey İbrahim Bey bin Mustafa Bey Koniça Kasabası
4	1	3	1309	Ziraat ve rençberlik	85	Dere Karyesi	Liyubic Mehmed Ali Bey bin Osman Bey Koniça mütemmiren ikameti Koniça'da ise de
3	1	2	1308	Ziraat	86	Dere Karyesi	Ağık Mustafa Çavuş bin Osman Koniçalıdır
3	2	1	1308	Ziraat	87	Dere Karyesi	Ağbek İskender bin Zaim Koniça
2	1	1	1309	Ehl-i sanat	88	Dere Karyesi	Ağbek Emin bin Ferhad Koniçalıdır
5	2	3	1308	Rençberlik ve saire	89	Dere Karyesi	Gaco Ahmed bin Hüseyin ve Mehmed ve Hüseyin Koniça Kasabası
6	3	3	1308	Rençberlik	90	Dere Karyesi	Gaco Mustafa bin Hasan ve biraderi Osman Koniça
4	2	2	1308	Ziraat	91	Karamürsel Sarıkum	Sumara Mustafa bin Salih Koniçalı
4	2	2	1308	Ziraat ve berberlik	92	Karamürsel Sarıkum	Hacı Alibek Habib bin Mehmed Koniçalı
3	2	1	1298	Ziraat	93	Karamürsel Sarıkum	Sarosunun Ali bin Mehmed Koniçalı
3	2	1	1298	Ziraat	94	Karamürsel Sarıkum	Zatka Mümin bin Fazlı Koniçalı
2	1	1	1298	Ziraat	95	Karamürsel Sarıkum	Şahik Mehmed bin İbrahim Koniçalı

4	6	5-66	4	4	Rençberlik	96	Hayriye Karyesinde	Kaşbek Osman bin Ahmed Sipahi Koniça
3	3	2-33	1	2	Ziraat	97	Hayriye Karyesi	Goska Osman Ağa bin Ahmed Sipahi Koniça Kasabası
1	3	2-33	3	2	Ziraat	98	Oluklu Karyesi	Babidic Hasan ve Muharrem ve Salih Trebin Kasabası
1300	1300	1300	1299	1302	Rençberlik	99	Hayriye Karyesi	Cebekic İbrahim bin Hacı Salih Bey Foça Zağoryalı
4	4	4	2	2	Terzilik	100	Karamürsel	Çepnu Abdullah bin Hacı Salih Bosnasaray
4	2	2	2	1302	Saraçlık	101	Karamürsel	Birkik Muharrem bin Salih Bosnasaray
3	1	2	2	1311	Müderrislik	102	Karamürsel	Kokos İbrahim Efendi bin Mehmed Srablı
5	3	2	2	1299	Saatçi ve berberlik	103	Karamürsel	Çiko Ahmed bin beber Mustafa Saraybosna
4	2	2	2	1307	Rençberlik	104	Karamürsel	Garabik Hüseyin bin İbrahim Gradaşkalı
6	3	3	3	1300	Ehl-i sanat	105	Karamürsel	Dedudagiç Hacı Süleyman Efendi bin Abdullah Saraybosna-Dedubca
5	3	2	2	1305	Rençberlik	106	Karapınar Karyesi	Veraço Paşo bin Mehmed Visoka Kasabası
6	1	5	5	1309	Rençberlik	107	Karapınar Karyesi	Veraço Ramazan bin Mehmed Visoka Kasabası
7	3	4	4	1298	Rençberlik	108	Hayriye Karyesi	Çavuşoğlu Mehmed Efendi bin Said Roganiça Kasabası
6	1	5	5	1300	Rençberlik	109	Bosnalı Hacı Mustafa Bey çiftliği	Alifik İbrahim bin Derviş Visoka Kasabası
7	5	2	2	1300	Terzilik	110	Karamürsel	Tursik Osman bin Salih Travnik
3	1	2	2	1296	Manavcılık	111	Karamürsel	Hajba Muharrem bin İbrahim Travnik
7	2	5	5	1307	Rençberlik	112	Karapınar Karyesi	Kasapovik Mustafa bin Ömerik Travnik
2	1	1	1	1307	Ziraat	113	Karapınar Karyesi	Kasapovik Mustafa bin Muharrem Travnik

163	5	8	5	1310	Rençberlik	114	Karapınar Karyesi	Garfik Molla Paşo bin Salih Travnik
37	3	3	2	1309	Rençberlik	115	Karapınar Karyesi	Bagiç Salih ve Raso bin Ali Travnik
88	4	2	5	1305	Esnaf	116	Karamürsel	Osman Çavuşvık Bekir bin Mehmed Travnik
	5	4	2	1298	Rençberlik	117	Karamürsel Sarıkum Mahallesi	İmamvık Hasan bin Hacı Ömer Travnik
						117		

Tablo 3: Bosna Travnik Sancağı, İhliva Kazası, Bosna Banaluka Sancağı, Hersek Kıtasından Geelen Göçmenler ve Yerleştirildikleri Yerler/ Sahife :4

Nakl-i Yekun	Nüfus		Tarih-i hicret	Sanat ve ticaret	Hane numerosu	Mahall-i ikamet	Esami-i muhacirin ve memleketi
	İnas	Zükur					
2	1	1	1301	Berberlik	118	Karapınar Karyesi	Sofinik Mustafa bin Muharrem Travnik Kazası
4	2	2	1296	Ticaret	119	Karamürsel	Ravihic İdris bin Hacı Ali Travnik
7	3	4	1300	Rençberlik	120	Karapınar Karyesi	Padro İbrahim bin Hasan Travnik
4	3	1	1308	Rençberlik	121	Karapınar Karyesi	Kasabdik Said bin Şakir Travnik
7	3	4	1301	Rençberlik	122	Karapınar Karyesi	Zaimik Süleyman bin Zaim Travnik
6	3	3	1305	Rençberlik	123	Karapınar Karyesi	Pavro Yunus bin İbrahim Travnik
8	3	5	1301	Rençberlik	124	Karapınar Karyesi	Pavro Hasan bin Halil Travnik
4	2	2	1301	Rençberlik	125	Karapınar Karyesi	Paladik Süleyman bin Osman Feyzullah bin Ali Travnik

4	1	3	1308	Tellak	126	Karamürsel	Rabihik Ruhi bin Hasan Travnik
6	2	4	1301	Ziraat	127	Karapınar Karyesi	Pavro Osman bin Hasan Travnik
2	1	1	1297	Ehl-i sanat	128	Karamürsel	Rasih Salih bin Abdullah İhlivna Kazası
7	4	3	1295	Kunduracı	129	Karamürsel	Çiço Ahmed bin İbrahim bin Mustafa İhlivna
5	2	3	1296	Rençberlik	130	Karamürsel	Dışlıya Salih bin Osman İhlivna
2	1	1	1296	Rençberlik	131	Karamürsel	Çalık Hasan bin Salih İhlivna
9	1	8	1296	Esnaf tımar	132	Karamürsel Sarıkum	Sipahik Paşo Emin bin Zülkadir İhlivna Kasabası
4	2	2	1305	Esnaf	133	Karamürsel	Osman Çavuşik Bey bin Mehmed İhlivnalıdır
7	2	5	1296	Rençberlik	134	Karamürsel	Rasih Mustafa Çavuş bin Ramazan İhlivna
4	2	2	1304	Rençberlik	135	Karapınar Karyesi	Rusbik Ömer bin Mahmud Travnik
4	2	2	1298	Ziraat	136	Karapınar Karyesi	Sipahik İbrahim Efendi binnZülkadir İhlivnalı
3	1	2	1296	Esnaf	137	Karamürsel	Tuzla Mustafa bin Mehmed İhlivnalı
3	1	2	1297	Zürra	138	Karapınar Karyesi	Karabağdik Nazif bin Derviş İhlivna Kasabası
5	3	2	1300	Ziraat	139	Karamürsel	Dizdar Salih bin Mustafa İhlivnalıdır
5	4	1	1300	Rençberlik	140	Karapınar Karyesi	Nuh Bağdik Hasan bin Yusuf İhlivna Kasabası
4	2	2	1297	Ziraat	141	Karamürsel	Çalo Derviş Ağa bin Hacı Hasan Banalukalıdır
4	1	3	1302	Terzilik	142	Karamürsel	Vapraça Hacı Adem bin Hasan Banalukalı
3	2	1	1304	Terzilik	143	Karamürsel	Hobiç Rüstem bin Derviş Banaluka Kasabası
2	1	1	1302	Ziraat	144	Karamürsel	Sales Mehmed bin Abdullah Bosna Fozaras
7	4	3	1309	Ziraat	145	Karamürsel	Efendik Emin bin Osman Tuzla Sancağı Breçkalıdır

6	4	2	1298	Doğramacılık	146	Karamürsel	Şahinvek Mehmed Ali bin Mehmed Çavuş Banalukalıdır
3	2	1	1308	Demircilik	147	Hayriye Karyesi	Sokolovik Salih bin Ali Banaluka Kozoras
3	2	1	1298	Esnaf	148	Karamürsel	Agık Hacı Osman bin Şakir Banaluka Kasabası
5	1	4	1304	Ziraat	149	Karamürsel	Tuzlak Salih bin Mustafa Tuzla Kasabası
3	1	2	1302	Berberlik	150	Karamürsel	Derviş Mehmedzade Zülkadir İzvornik Kasabası
4	1	3	1302	Dülgerlik	151	Karamürsel	Derviş Mehmedzade İzvornik Kasabası
5	2	3	1302	Mektep muallimi	152	Karamürsel	Derviş Mehmedzade Hüseyin Efendi İzvornik
3	2	1	1307	Rençberlik	153	Karamürsel	Rusik Hüseyin bin Mehmed Banaluka Kazası
3	2	1	1296	Esnaf	154	Karamürsel	Çalo Zekeriya bin Hacı Hasan Banalukalı
3	1	2	1308	Ziraat	155	Karamürsel	Akime Abdullah bin Molla Mustafa Mostarlı Hersek
5	2	3	1299	Esnaf	156	Karamürsel Sarıkum	Mehmed Başık Ali bin Mustafa Mostarlı
7	2	5	1298	Rençberlik	157	Büyük Ayazma	Barakoşık Derviş ve biraderleri Hersek Bilekeli
5	2	3	1307	Rençberlik	158	Büyük Ayazma	Bekirdik Vaho bin Hüseyin Bihke Sancağı Klyuç
5	1	4	1307	Rençberlik	159	Büyük Ayazma	Beşirdik Hasan bin İbrahim Bihke Sancağı Klyuç

Yekûn

Adet	Adet	Adet	
201	087	114	Birinci sahife
190	079	110	İkinci
163	77	086	Üçüncü
197	87	109	Dördüncü
751	330	421	
006	003	003	
006	004	002	
004	002	001	
005	003	002	
771	343	428	

Sonuç

13 Temmuz 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra Balkanlar'da izlenen menfi politikalar neticesinde buradaki Müslümanlar Osmanlı topraklarına göç etmek durumunda kalmıştır. Bâbîâli bu muhacirlerden çoğunluğunu Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde tespit edilen uygun yerlere iskân ettirmiştir.

İncelediğimiz deftere göre 1878 ile 1895 yılları arasında Hersek, Saraybosna, Travnik, Banaluka ile İstoliçe, Trebin, Lubin ve İhlivna kazalarından Anadolu'ya 771 kişi göç etmiştir. Bunlardan 343 bayan 428 ise erkektir. Göçmenlerin iş niteliklerini genellikle çiftçiler oluşturmaktadır. Bunlardan başka ticaret ve zanaatla uğraşanlar, esnaf, terzi, doğramacı, demirci, berber, dülger, tellak, manav, saatçi, saraç, kahveci, pazarcılar bulunmaktadır. Ayrıca bir zabıt ve bir mektep muallimi bulunmaktadır. Göçmeler Kocaeli'nin Mahmud'un çiftliği, Karapınar Karyesi, Oluklu Karyesi, Kaptana Deresi, Karapınar Karyesi, Karamürsel, Dere Karyesi, Balık Deresi, Oluklu Karyesi, Kaptan, Amsanya Köyü'nde, Karamürsel Sarıkum, Hayriye Karyesinde, Karapınar Karyesi, Bosnalı Hacı Mustafa Bey çiftliği, Büyük Ayazma bölgelerine iskân edilmiştir. Göçmenler İskan edilirken geldikleri yerlerin şartlarına uygun olacak şekilde yerleştirilmesine dikkat edilmiştir. Bosnalı göçmenlerin iskan edildiği yerlerin başında Kocaeli yarımadası bulunmaktadır.

Kocaeli bölgesi tarih öncesi dönemlerden itibaren coğrafi konumu dolayısıyla farklı ırk, dil, din ve kültürlerle ev sahipliği yapan bölge Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden itibaren önemli yere sahip olmuştur. Nedim İpek Kocaeli'de Göç ve İskan adlı makalesinde (2015), 1878-1893 yılları arasındaki nüfus dalgalanmaları neticesinde bölgedeki Müslüman nüfusun payını % 64,74, gayrimüslim nüfusun payını ise % 35,26 olarak vermiştir. Müslümanların payı 1906'da % 65,42'ye, 1914'de % 69,46'ya yükselmiştir. Bölgede Müslüman nüfus oranının artmasında Bosnalı göçmenlerin yerleştirilmesi de etkili olmuştur. Boşnaklar iskân edildikleri yerlerde Türk-İslam kültürünün devam etmesinde önemli bir rol oynarken Balkanlardan getirdikleri ziraat ve zanaatkârlık deneyimleri sayesinde Anadolu'ya önemli katkılarda sağlamıştır. Çalışmamıza konu olan defter, bölgeden gelen insanların isimlerini hane numaralarını vermesi açısından da önemlidir. Anadolu'ya gelip yerleşmiş olan göçmenlerin atalarının izini sürmelerine katkı sağlayacağı da umut edilmektedir.

Kaynakça

ARSLAN, Sezer (2008). *Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti'nde İskânları*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Haziran, Basılmamış Yüksek lisans tezi. Trakya.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- BAYKARA, Tuncer (1983). 93 Harbinden Önce ve Sonra Anadolu, H. Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi,1/1,Ankara, s.47.
- Bosna-Hersek'le İlgili Arşiv Belgeleri,1992:3.
- ÇAKMAK, Zafer (2003). Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i İşgali ve Sonrasında Osmanlı Devleti İle Yaptığı Antlaşma, Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları, ss.16-20.
- DEMİREL Muammer (2010). Türkiye'de Bosna Göçmenleri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 12 (2010): 285-306.
- ERDEM, Ufuk (2014). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- FURAT Ayşe Zişan (2013). Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar'da Cemaat-i İslamiyelerin Teşekkülü (1878-1918) , ss.63-93, Ankara: OTAM Yayınları.
- GENCER Ali İhsan, (1992). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, "Berlin Antlaşması", Cilt 5, ss.516-517.
- HALAÇOĞLU, Ahmet (19995). Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913), Ankara: TTK.
- İPEK, Nedim (2015). Kocaali'de Göç ve İskân, Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaali Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Kocaali: Kocaali Büyükşehir Belediyesi.
- KARAL, Enver Ziya (1983). Osmanlı Tarihi, VIII, Ankara: TTK Yayınları.
- PAŞAOĞLU, Derya Derin (2013). Muhacir Komisyonu Maruzatı'na Göre (1877-78) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskânı, History Studies, 5(2) : 347-386.
- ŞİMŞİR Bilal N. (1989). Rumeli'den Türk Göçleri, Ankara: TTK Yayınları.
- UÇAROL Rifat (1995). Siyasi Tarih (1789-1994), Filiz Kitapevi, İstanbul.
- Yıldız Umumi Y..PRK.UM.32-112.

Bosna-Hersek'te Tasavvufî Hayat

Ahmet VURAL

Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
avural@gumushane.edu.tr

Giriş

Tasavvuf, en çok kabul gören görüşe göre “yün” manasına gelen “sûf” kelimesinden türetilmiş bir kavramdır. Tasavvufun günümüze kadar birçok tarifi yapılmıştır. Sûfiler içerisinde bulunduğu hâl ve makama göre tasavvufu ilgili olarak çeşitli tanımlar yapmıştır. Bu konuda ilk söz söyleyen Ma'ruf-i Kerhî'dir (ö. 200/815) ki o tasavvufu; “hakikate sarılmak ve insanların elindekilerden yüz çevirmek” olarak tanımlar (Kuşeyrî 1993: 280). Tasavvufun genel olarak şöyle bir tarifi yapılabilir: Tasavvuf, İslam dininin kalbi hayatı ve özüdür (Topbaş 2006: 51); Hz. Peygamberin (s.) şahsında temsil ettiği manevi otoritenin, kurumsallaşmış ve günümüze kadar yaygınlaşarak gelmiş şeklidir (Haksever 2017: 18).

Tasavvuf mensupları, İslam'ı en iyi şekilde anlayıp duygu, düşünce ve davranışlarını Allah ve Rasûlünün iradesine tabî kılmayı kendilerine gaye edinmiştir. Gayrimüslim toplumlara İslam'ı tebliğ etme hususunda sûfilerin büyük gayretleri söz konusudur.

1- Bosna-Hersek'in İslamlaşma Sürecinde Mutasavvıfların Katkıları

İslamiyet'in geniş coğrafyalara yayılmasının en büyük etkenlerinden birisi olarak, İslam dini bünyesi içerisinde barınıp gelişen tasavvuf akımı zikredilebilir. Tasavvuf erbâbı, İslam dininin yayılması ve genişlemesinde çok büyük hizmetler ifâ etmiştir. Nitekim M. Ali Aynî¹, Louis Massignon'dan² şu alıntıyı paylaşarak bu gerçeğe vurgu yapmaktadır: “Dîn-i İslâm'ın beyne'l-milel ve âlem şümul bir din olması sûfiyye sayesinde. Sûfiler bilâd-ı gayr-ı müslimeyi irşad-ı inâm için dolaştıklarından Dîn-i İslam beyne'l-milel olmuştur. (...) Dîn-i İslâm'ın âlemşümul olması da sûfiyye sâyesinde olmuştur. Zira bütün insanlar için tabîi ve aklî bir tevhid olan “Hanîfiyye”nin müessiriyet-i ma'neviyye ve ahlâkiyyesini en birinci olarak sûfiler anlamıştır” (Aynî 1334:111-112).

İlk dönemlerden itibaren İslam'ın özüne inerek, onu en güzel bir şekilde anlamaya ve yaşamaya çalışan tasavvuf ve tarikat mensupları, İslam dininin yayılması hususunda büyük bir özveri göstermişlerdir. Kendilerini Hakk

¹ Son devir Türk mütefekkir, yazar ve idareci. (1869-1945).

² Hallâc-ı Mansûr üzerine yaptığı çalışmalarıyla tanınan Fransız şarkiyatçısı. (1883-1962).

yolunda seferber ederek her türlü fedakârlığı göze alan bu sûfî şahsiyetler, birçok bölgede İslâm'ı tanıtip sevdirmiş, gayri Müslim toplumların İslam ile şereflenmesine vesile olmuştur.

Balkanların fethedilmesinde ve İslamlaşma sürecinde de yine mutasavvıfların katkıları ön plandadır. Osmanlı'nın, Bosna-Hersek'i fethinden önce bölgeye seyyah dervişlerin geldiği ve yerli halka İslam'ı anlattığı ifade edilir. Zorba ve zalim idareciler tarafından büyük zulümlere maruz kalan halk, dervişlerin sunduğu İslamî hayatı benimsemeye başlamış, tabiri caizse İslam'ın ilk tohumları bu süreçte atılmıştır. Ayrıca tasavvuf erbâbının gayretleri sebebiyle, Bosna-Hersek halkı bir nevi psikolojik anlamda fethe hazır hale getirilmiştir. Nitekim bu coğrafyanın fethedilmesinin zeminini hazırlayan tarikat şeyhleri ve sûfiler, bölgedeki fetihlerin öncüleri ve ilk mimarları olarak kabul görmektedir. Yine burada mutasavvıflar tarafından birçok tekke kurulmuş, bu tekkeler dinî kimliklerin yaşatılmasında ve korunmasında önemli rol oynamıştır.

Netice itibariyle Boşnakların ana yurdu olan Sancak (Raşka) 1455-1465 yılları arasında, Bosna 1463 yılında, Hersek ise 1482 yılında Osmanlılar tarafından fethedilmiştir. Fethedilen bu bölgeler 1580 yılında, Bosna Beylerbeyliği (Eyaleti) bünyesinde birleştirilmiştir (Djurdjev 1992: 297-305). Fetihle beraber Bosna'nın İslamlaşma süreci de hız kazanmıştır.

2- Bosna-Hersek'te Tasavvuf Akımları

Balkanlar'a XIII. yüzyıldan itibaren yerleşmeye başlayan tasavvuf kültürü, XVIII. ve XIX. yüzyılda yaygınlığını artırmış ve toplumun inşasında önemli katkılar sunmuştur. Tarikat ve tekkelerin Anadolu coğrafyasında görmüş olduğu ilgi, Osmanlı'nın Balkanlar'ı fethetmesiyle beraber burada yaşayan halk nezdinde de devam etmiştir. Bilhassa tekkelerin yapımında her kesimden insanın maddî-manevî desteğini esirgemediğini ifade edebiliriz.

Bosna-Hersek'te tasavvufî hayatın emarelerini bizlere gösteren ve bu bölgede varlığını idame ettiren tarikatlar genel olarak şunlardır: Kâdirîlik, Mevlevîlik, Nakşbendîlik ve Halvetîlik. İlgili tarikatlar hakkında kısa bir malumat verdikten sonra Bosna-Hersek'te kurulan tekkeler ve zaviyelere değinmek istiyoruz. Nitekim medeniyetimizin temel taşlarından biri olarak kabul edebileceğimiz tasavvufun, sosyal hayattaki müesseseleri tekkelerdir.

2.1. Bosna-Hersek'te Kâdiriyye Tarikatı

Tasavvuf tarihinde, hicrî VI. asırda (XII.) teşekkül etmeye başlayan, tarikatların ilklerinden olarak kabul gören Kâdiriyye tarikatı, Abdülkâdir-i Geylânî (ö. 561/1165-66) tarafından kurulmuştur. Abdülkâdir-i Geylânî'nin adına izafetle Kâdiriyye (bazen de Geylâniyye) diye anılan tarikat, İslam dünyasının en yaygın tarikatlarından biri haline gelmiştir. Uzak Doğu'da

Endonezya'dan Kuzey Afrika'ya, Sibiry'a'dan Afrika içlerine kadar yayılmıştır. (Yılmaz 2010: 241) Kâdirî dervişleri başta Irak olmak üzere Orta Doğu, Afrika, Endülüs, Afganistan, Hindistan, Pakistan, Çin, Endonezya, Hicaz, Anadolu, Balkanlar, Kuzey Kafkasya, Orta Asya, Doğu Türkistan gibi ülkelere ulaşmış ve irşâd görevlerini ifâ etmiştir. (Gürer 1999: 329-348) Kâdirîlik Anadolu'ya XV. yüzyılın ortalarında Eşrefoğlu Rûmî (ö. 874/1470) vasıtasıyla, İstanbul ve Balkanlar'a da XVII. yüzyılda İsmail Rûmî (ö. 1041/1631) vasıtasıyla girmiştir. Silsile açısından Hz. Ali'ye ulaşan bir tarikat olması hasebiyle zikir, cehrî olarak yapılmakta ve toplu olarak icra edilen bu zikre, "devrân" ismi verilmektedir. Tarîkatta riyazatın da önemi büyüktür. 2

Kâdirîliğin Bosna-Hersek'te yayılmasını sağlayan en önemli merkezlerden birisi Saraybosna'da bulunan Silahtar Mustafa Paşa veya halk nazarında meşhur ismiyle Hacı Sinân Kâdirî Tekkesi'dir. Günümüzde de varlığını devam ettiren bu tekke Saraybosna'nın kuzeyinde Saraç Ali Camii civarındadır. (İzeti 2013: 231-237) Tekkenin giriş kapısına şu ilâhî nakşolunmuştur:

"Tekkegâh-ı kesretin sanmam heman mihmanıyız

Bir numûneyiz ki beyt-i vahdetin pinhânyız

Biz Gediz sûretâ ammâ cihânın sultanıyız

Sâlikân-ı Şeyh Abdülkâdir Geylânîyız" (Ayverdi 1981: II/388).

Silahtar Mustafa Paşa Tekkesi sayesinde Kâdirîlik Bosna-Hersek'in Travnik, Yayce, Zvornik gibi şehirlerinde de yayılma imkânı bulmuştur. Tekkenin şeyh ve dervişleri Saraybosna özelinde ve Bosna-Hersek genelinde, coğrafyanın sosyal, kültürel ve dinî hayatında önemli rol üstlenmişlerdir.

Bosna-Hersek'te kurulan Zvornik Kâdirî Tekkesi ve Yayce Kâdirî Tekkesi de bu bölgede Kâdiriyye tarikatının yayılmasını sağlayan diğer tekkelerdir. Saraybosna'da kurulan Hacı Sinân Tekkesi, Bosna-Hersek'te Kâdirîlik'in merkezi konumundadır. Onun dışında ismi zikredilen tekkeler genelde ona bağlı olarak hizmet vermişlerdir (İzeti 2013: 239). Kâdirî tekkeleri sadece tasavvufî faaliyetlerde bulunmamış, aynı zamanda kültürel etkinliklerle de toplumun inşasında önemli görevler üstlenmişlerdir. Birçok edebî ve felsefî eserin okunduğu, sanat ve şiirin hâkim olduğu bir tekkeden söz etmekteyiz.

¹ Hacı Bayram-ı Velî'nin damadı olan Eşrefoğlu Rûmî, tarîkatta "Pîr-i sâni" olarak kabul edilmektedir.

² Abdülkâdir Geylânî ve Kâdirîlik hakkında bkz. Harîrizâde, Tibyânü vesâilî'l-hakâyık; Vicdânî, Sâdık (1338), Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye, İstanbul; Azamat, Nihat, "Kâdiriyye", DİA, XXIV, 131-136, Ankara; Gürer, Dilaver (1999), Abdülkâdir Geylânî, Hayatı, Eserleri, Görüşleri, İnsan Yayınları, İstanbul.

2.2. Bosna-Hersek'te Mevleviyye Tarikatı

Mevleviyye, Mevlânâ Celâleddin Rûmî'ye (ö. 672/1273) nispet edilen tarikatın ismidir. Kendisinin vefatından sonra Konya'da gelişip, Anadolu Beylikler dönemi ve Osmanlı Devleti boyunca, özellikle Anadolu'da toplumu derinden etkileyen tarikatlardan birisi olmuştur (Gölpınarlı 2009: 244-266). Mevlânâ'nın vefatından sonra yerine Hüsameddin Çelebi geçmiş ve Mevlânâ muhiblerini bir arada tutmayı başarmıştır. Ancak Hüsameddin Çelebi bir tarikat ihdas etmemiştir (Sipehsâlâr 1977: 138-143). Mevleviyye'nin tarikat olarak kuruluş dönemi, Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'in (ö. 712/1312) babasının makamına geçmesiyle birlikte başlamıştır (Küçük 2015: 496). Mevlevîlik, Mevlânâ'dan sonra onun soyundan gelen ve "Çelebi" unvanı verilen şeyhler vasıtasıyla devam etmiştir. Mevlevîliğin en önemli iki özelliği semâ ve çiledir. Semâ, dönerek icra edilen Mevlevî âyini. Mevlevîlikte çile ise 1001 günlük bir süre zarfında gerçekleşmekte ve çile çıkarılan Mevlevî dergâhlarına "âsitâne" ismi verilmektedir (Yılmaz 2014: 252-253). Mevlânâ'nın Mesnevî-i Manevî'si başta olmak üzere eserleri, tüm dünyada en çok okunan eserler arasında yer almaktadır.

Mevlânâ ve onun edebî şaheseri Mesnevî-i Manevî, Osmanlı'nın Bosna'yı fethinden itibaren bu topraklarda da tanınmaya başlamış ve etkileri günümüze kadar süregelmiştir. Saraybosna'nın kurucu şahsiyetlerinden sayılan ve Mevlevî tarikatına mensup olan İshakoğlu İsa Bey'in (ö. 1470) Saraybosna'da 1462 yılında bir Mevlevî tekkesi inşa ettirmesi ile Mevlevîlik Bosna-Hersek ve civarında yaygınlık kazanmaya başlamıştır (İzeti 2013: 149). Bu tekke, Bosna'da ilk kurulan ve en meşhur olan Mevlevîhânelerdendir. Yine Saraybosna'da Hacı Mahmud isminde bir Mevlevî tekkesinden daha bahsedilmektedir. Tarihî vesikalarda yer alan bilgilere göre; Saraybosna'da kurulan bu tekkeler dışında Mostar, Belgradcık, Belgrad, Üsküp, Niş, Manastır gibi şehirlerde de Mevlevî tekkeleri mevcuttur (Gölpınarlı 2009:335). Evliyâ Çelebi de (ö. 1071/1659) Seyahatnâmesi'nde Saraybosna'da bulunan 47 tekkeden söz etmekte ve İsa Bey tekkesi hakkında bilgi vermektedir (Evliyâ Çelebi 1896, 431).

Avusturya'nın 1878 yılında Bosna-Hersek'i işgal etmesiyle buradaki Mevlevî tekkeleri kapatılmış, ancak birkaç yıl sonra yeniden açılarak hizmetlerine devam etmiştir. 1924 yılında ise tekkelerin kapatılması ile Mevlevîlik bir dinî tezâhür olarak Bosna-Hersek'te hayatını devam ettirmiştir (İzeti 2013: 155).

Diğer bölgelerde olduğu gibi Bosna-Hersek'te de Mevlevî tarikatı ve şeyhleri, sanat, edebiyat ve eğitime önem vermişlerdir. Osmanlı döneminden itibaren Bosna'nın en iyi şair ve yazarları, Mevlevîliğe mensup kimselerdi. Mehmed Râzî Velihocış (1722-1786) ve Fadıl Paşa Şerefoviç

(1789-1858) Mevlî şair ve mûsikîşinaslara örnek gösterilebilir (İzeti 2013: 154).

Mesnevî-i Manevî, Bosna-Hersek'te de büyük bir ilgiye mazhar olmuş, asırlarca Saraybosna'da okutulmuştur. Mesnevîhânlar, Mesnevî-i Manevî'nin (Farsça) metnini okuyup şerh etmek suretiyle halkı irşad etmişlerdir. Bosna-Hersek'te Mesnevî okuma geleneği günümüzde de devam etmektedir. Saraybosna'da Mevlânâ'nın hatırasını canlı tutmak amacıyla, Mevlânâ'nın Hakk'a yürüdüğü gün (Şeb-i Arûs/Sevgiliye Kavuşma Gecesi) geçmişte olduğu gibi bugün de kutlanmaktadır. Nitekim Şeb-i Arûs, Saraybosna'nın en önemli kültür olaylarından birisi olarak kabul görmektedir.

2.3. Bosna-Hersek'te Nakşbendiyye Tarîkatı

Muhammed Bahâeddîn Nakşbend'e (ö. 791/1389) izafe edilen Nakşbendiyye, İslam dünyasında Kâdiriyye'den sonra en yaygın tarikat konumundadır. Nakşbendilik kısa zamanda Mâverâünnehir'in sınırlarını aşarak Doğu Türkistan'dan Balkanlara, Hicaz'dan Hindistan'a kadar İslam coğrafyasının hemen her bölgesine yayılmıştır (Tosun 2015: 415). Tarikat, Bahâeddîn Nakşbend'den sonra halifeleri Alâeddîn Attâr (ö. 802/1400), Hâce Muhammed Parsa (ö. 822/1420) ve Mevlânâ Yakûb-i Çerhî (ö. 851/1447) tarafından yayılmıştır (Harîrîzâde t.y.: 1956). Nakşbendiyye, İmam Rabbânî (ö.1034/1624) ile birlikte Müceddidilik koluyla ve Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî (ö. 1241/1826) tarafından kurulan Hâlidilik koluyla güçlü olarak temsil edilmiş ve ünlenmiştir. Nakşbendiyye tarikatının birçok şubesi olmakla birlikte daha çok Ahrâriyye, Kâsâniyye, Müceddidiyye ve Hâlidîyye şubeleri ile maruftur. Zikir usulü hafî zikirdir. Ruh terbiyesine öncelik verdiklerinden dolayı ruhanî tarikatlar arasında zikredilmektedir. Rabîta, sohbet, hizmet ve halvet der encümen gibi uygulamaları ile maruftur (Tosun 2015: 297-351).

İslam dünyasında büyük bir teveccühe mazhar olan Nakşbendilik, Bosna-Hersek'te de halkın en fazla ilgi gösterdiği tarikatların başında gelmektedir. Diğer tarikatlardan farklı olarak Nakşbendilik, Bosna-Hersek'in sadece belirli şehirlerinde değil, birçok şehirde, kasabasında hatta köylerinde tekkeler kurmak suretiyle halkın çeşitli tabakalarına nüfuz edebilmiştir. Nakşbendiliğin Bosna-Hersek'e ne zaman ve kimler vasıtası ile geldiği hakkında net bilgilere sahip değiliz. Ancak XVIII. ve XIX. yüzyıl, Bosna-Hersek'te Nakşbendiliğin en yaygın olduğu zamanlardır. Bu dönem Nakşbendiliğin Bosna-Hersek'teki altın dönemidir, diyebiliriz. Nakşbendî tarikatının, Ehl-i Sünnet akidesine ve Kur'an ile sünnet prensiplerine sıkı sıkıya bağlı olduğundan dolayı Bosna-Hersek toplumunun tüm kesimlerine yayıldığı ifade edilmektedir (İzeti 2013: 180).

Bosna-Hersek'te kurulan Nakşî tekkeleri şu şekildedir:

Saraybosna Gâziler Tekkesi
Saraybosna İskender Paşa Zâviyesi
Saraybosna Yediler Tekkesi
Saraybosna Mlin (Değirmen) Tekkesi
Saraybosna Şeyh Hasan Kâimî Tekkesi
Mostar Koski Mehmed Paşa Hankâhı
Foynitsa Vukelyiçi Tekkesi
Foynitsa Oglavak Tekkesi
Foynitsa Nakşî Tekkesi
Visoko Nakşî Tekkesi
Travnik Nakşî Tekkesi
Foça Nakşî Tekkesi
Konjic (Belgradcık) Seonica Nakşî Tekkesi
Mostar Luka Nakşbendî Tekkesi

Bosna-Hersek'te diğer tarikatlara nispetle Nakşî tekkeleri daha çoktur.¹ Bu tekkelerden birçoğu maalesef günümüze ulaşmış değildir. Saraybosna Mlin (Değirmen) Tekkesi gibi çok nadir bazı tekkeler günümüze ulaşmış ve faaldir (İzeti 2013: 163-180). Tüm tekkeler, Bosna-Hersek halkının manevî anlamda selameti için önemli misyon üstlenmiştir. Ancak bazı tekkeler daha çok ön plana çıkmıştır ki bu tekkelere ayrı bir parantez açmak isteriz. Örneğin Saraybosna İskender Paşa Zâviyesi, zengin vakfıyla ve faaliyetleriyle Nakşbendiliğin Bosna-Hersek'te yayılmasında oldukça önemli bir yere sahiptir.

2.4. Bosna-Hersek'te Halvetiyye Tarikatı

Pir-i Evvel Ebû Abdullah Sirâcüddin Ömer b. Şeyh Ekmeleddin el-Gîlânî el-Lâhicî el-Halvetî'ye (ö. 800/1397) nispet edilen Halvetiyye tarikatı, farklı ana kolları ve şubeleri ile İslam coğrafyasının en yaygın tarikatlarından birisidir. Ömer el-Halvetî, halvet hayatını çok sevdiği, uzlete çekilip ibadet ve zikirle meşgul olduğu için "Halvetî" nisbesiyle anılmaktadır (Tek 2017: 337). Halvetiyye pîr-i sâni olarak kabul edilen Seyyid Yahya Şîrvânî ile tekâmül dönemine girmiştir. Halvetiyye tarikatının Rûşeniyye, Cemâliyye, Ahmediyye ve Şemsiyye olmak üzere dört ana kolu ve bu kollardan ortaya çıkan birçok şubesi vardır. Halvetiyye tarikat kuluçkası olarak bilinmektedir (Akot 2017: 70).

Halvetilik Bosna-Hersek'in Osmanlı idaresine geçmesiyle takriben XVI. asrın ilk yarısından itibaren varlık göstermeye başlamıştır. Saraybosna başta olmak üzere birçok şehirde Halvetî tarikatına mensup tekkeler inşa edilmiştir. Bu tekkeler şunlardır:

¹ Bosna-Hersek'te yayılan tarikatlar ve bu tarikatların kurdukları tekkeler hakkında daha teferruatlı bilgi için Metin İzeti'nin *Balkanlarda Tasavvuf* isimli eserinden istifade edilebilir. Nitekim bu çalışmada, kendisinin mezkûr eserinden sıkça faydalanılmıştır.

Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Hankâhı
Saraybosna Şeyh İbrâhim Bistrigî Tekkesi
Travnik Elçi İbrahim Paşa Tekkesi
Konjic (Belgradcık) Halvetî Tekkesi
Blagay Halvetî Tekkesi
Akhisar (Prusac) Halvetî Tekkesi

Görüldüğü üzere Bosna-Hersek'te Nakşbendilikten sonra en çok tekke Halvetiyye tarikatına aittir. Halvetiyye, Saraybosna ve Travnik başta olmak üzere Bosna-Hersek'in diğer şehirlerine de yayılma imkânı bulmuştur. Bu tekkelerden çoğu günümüze ulaşamamıştır. Gazi Hüsrev Bey Hankâhı gibi bazı tekkeler, XIX. yüzyılda Halvetîlik'in etkisinin azalması ile Nakşbendî tarikatı bünyesine katılmıştır. Gazi Hüsrev Bey Hankâhı, daha sonraki dönemde medreseye dönüştürülmüştür (İzeti 2013: 187-201). Bir zamanlar Bosna-Hersek'te tüm canlılığı ile var olan Halvetîlik, günümüzde etkisini kaybetmiştir.

3- Bosna-Hersek'te Kurulan Tekkelerin Üstlendikleri Misyonlar

Tasavvuf erbabının, oturup kalkmalarına, sülûk çıkarmalarına, âyin yapmalarına mahsus özel yere tekke denir. Tekkeler aynı zamanda içerisinde özel oda ve mutfakların bulunduğu, taşradan gelen dervişlerin barınma ihtiyacını karşılayan mekânlardır. Küçük tekkelere “zâviye”, büyüklerine “hankâh” veya “dergâh”, merkezî pozisyonda olanlara ise “âsitâne” denilmektedir (Cebecioğlu 2014: 486). Tekke demek; kibarlığın, zerafetin, nezaketin, insan sevgisinin, çalışmanın, hizmetin, sanatın, ilmin, irfanın, marifetin ve maharetin öğretildiği, işlendiği, geliştirildiği ve olgunlaştırıldığı mekânlar demektir. Tekkelerde, tasavvuf düşüncesinin, anlayış ve terbiyesi işlenerek halka takdim edilmektedir (Kara 2017: 34; 41).

Tekkeler tasavvufî hayatın kurumsallaşmış yüzüdür. Tasavvufî hayatın yoğun olarak yaşandığı Bosna-Hersek'te de çeşitli tarikatlara ait birçok tekke ve zaviye kurulmuştur. Bu tekkeler sadece tasavvufî gelenek açısından değil aynı zamanda sanat tarihi yönüyle de önemli mekânlardır. Bosna-Hersek'in fethinden önce ve sonrasında bu bölgelere giden dervişler, boş topraklara yerleşip, bu arazileri ekip biçerek şenlendirmiş ve mamur etmiştir. Aynı zamanda dervişler bu boş arazilere tekke ve zaviye kurmuş, bu tekke ve zaviyeler, zaman içerisinde etrafında yerleşim alanlarının oluştuğu birer din, kültür ve sanat merkezine dönüşmüştür. Örneğin Saraybosna kurulmadan önce, İsa Bey Tekkesi inşa edilmiş ve bu tekke etrafında bugün yaşanan şehir, Saraybosna ortaya çıkmıştır.

Tekkeler her şeyden önce “mescid ve cami” görevi gören, içerisinde ibadet edilen mekânlardı. Tekkelerde dervişler bir araya gelerek zikir, âyin ve ibadet ederlerdi. Tekkeler, okuma-yazma ve dinî ilimlerin öğretildiği, tarikat mensuplarının yazdığı eserlerin okutulduğu, içerisinde kütüphanesi bulunan bir mektep idi. Yolcuların, dervişlerin konakladığı, misafir olduğu

bir kervansaray fonksiyonuna sahipti. Hastaların, sakat, düşkün ve çaresizlerin başvurduğu, yerine göre dârü'l-aceze gibi faaliyet göstermekte idi. Fakir ve yoksulların karınlarının doyurulduğu bir imârethâne görevi üstlenmişti. Tekkelerde haftanın belirli gün ve saatlerinde zikir, sohbet gibi tasavvufî faaliyetler icra edilmekte idi. Bu tekkelere mensup dervişler, sohbet-vaaz yoluyla halkı irşad etmekte idi.

Tekkeler sadece tasavvufî faaliyetlerde bulunmamış, aynı zamanda kültürel etkinliklerle de toplumun inşasında önemli görevler üstlenmişlerdir. Şiir, mûsikî, el sanatları gibi İslam sanatlarının birçok dalında önde gelen kurumlar arasındadır. Özellikle Mevlevî ve Halvetî tekkeleri Osmanlı'da sanat merkezleri arasında zikredilmektedir.

Tekkeler iktisadî ve sosyal alandaki faaliyetlerinde din, dil, ırk farkı gözetmemiştir. Bu durum halk tarafından tekkelere olan rağbeti artırmıştır. Tekke mensupları halk ile iç içe olmuş, onların dertleriyle dertlenmiş ve samimi münasebet kurmuştur. Böylece Bosna-Hersek halkının İslam'ı benimsemesinde ve İslam'ın en güzel şekilde yaşanmasında önemli katkı sağlamıştır.

Sonuç

Tasavvuf ve tarikatlar Bosna-Hersek'in dinî, sosyal ve kültürel hayatında etkili olmuştur. Bosna-Hersek'te kendisine taraftar bulan ve burada tekkeler kurmak suretiyle faaliyetlerde bulunan Kâdirîlik, Mevlevîlik, Nakşbendîlik ve Halvetîlik en yaygın dört tarikatıdır. Mezkûr tarikatlar ve bu tarikatların kurduğu tekkeler vasıtasıyla Bosna-Hersek'te tasavvufî hayat tüm canlılığıyla yaşatılmıştır. Tasavvuf erbâbı Bosna-Hersek'in manevî anlamda fethine ve ihyasına; maddi anlamda da imarına vesile olmuştur.

Kaynakça

- AKOT, Bülent (2017). *Tasavvufun 100'ü*, Otto Yayınları, Ankara.
- AYNÎ, Mehmet Ali (1334). *Hacı Bayram Velî*, İstanbul.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı (1981). *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri I-IV*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- CEBECİOĞLU, Ethem (2014). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yayınları, Ankara.
- DJURDJEV, Branislav (1992). "Bosna-Hersek" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV İslam Araştırmaları, İstanbul.
- EVLİYÂ ÇELEBİ, (1896). *Seyahatnâme*, c. V, İstanbul.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (2009). *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul.
- GÜRER, Dilaver (1999). *Abdülkâdir Geylânî, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul.

- HAKSEVER, Ahmet Cahid (2017). *Tasavvufu Anlama Kılavuzu*, Otto Yayınları, Ankara.
- HARÎRÎZÂDE, M. Kemaleddîn, *Tibyânu Vesâili Hakâik fî Beyâni Selâsi'si't-Terâik*, Süleymaniye Kütüphanesi, H. Mahmud Efendi Bölümü, no: 2631.
- İZETİ, Metin (2013). *Balkanlarda Tasavvuf*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- KARA, Mustafa (2017). *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zâviyeler*, Dergâh yayınları, İstanbul.
- KUŞEYRÎ, Abdulkerim (1993). *er-Risâletu'l-Kuşeyrî*, Beyrut.
- KÜÇÜK, Sezai (2015). *Türkiye'de Tarikatlar, Tarih ve Kültür*, edit.: Semih Ceyhan, İSAM Yay., İstanbul.
- SİPAHSÂLÂR, Ferîdûn b. Ahmed (1977). *Risâle-i Sipapsâlâr (Mevlânâ ve Etrafindakiler)*, ter.: Tahsin Yazıcı, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- TEK, Abdurrezzak (2017). *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*, Bursa Akademi, Bursa.
- TOPBAŞ, Osman Nuri (2006). *İmandan İhsana Tasavvuf*, Erkam Yayınları, İstanbul.
- TOSUN, Necdet (2015). *Bahâeddîn Nakşbend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- VİLDİÇ, Samir (2017). "Bosna'da Tasavvuf ve Tarikatlara Genel Bakış", *Balkan Araştırmaları Dergisi*, sayı: 7, Bursa.
- YILMAZ, Hasan Kamil (2014). *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul.

Psiko-Sosyal Açıdan Aliya İzzetbegoviç'in Din ve Ahlak Düşüncesi

Ali AKDOĞAN

*Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
ali.akdogan@erdogan.edu.tr*

Giriş

İnsan, hayat yolculuğunda çok farklı olgu ve olaylarla karşılaşmaktadır. Bu olgu ve olaylar iyi ve faydalı olabileceği gibi kötü ve zararlı da olabilir. Zaten hayat denilen gerçeklik, her iki boyutu da içermektedir. Yani hayatın ne zaman ne getireceği insan açısından belli değildir. Bu noktada insana düşen hayatla mücadele etmek ve onun gereklerine uygun bir yaşam ortaya koymaktır. Hayatın gereklerine uygun bir yaşam mücadelesi ortaya koyan insan ve toplumlar hayatta kalma ve başarılı olma imkanını göstermişlerdir. Bu süreçte karşı dayanıklılık gösteremeyenler ise hayat mücadelesinde mağlup olmuşlardır. Dolayısıyla insan, tüm yaşamı boyunca maddi ve manevi anlamda yaşam mücadelesinde bulunmak durumundadır.

Hayat, çok renkli, çetrefilli ve farklılıklarıyla insanı kuşatmaktadır. İnsanın bu süreçte başarılı olması için dayanıklılık göstermesi gerekir. Dayanıklılık için de maddi ve manevi güce ihtiyaç vardır. Tabii bu noktada iş, yine insana düşmektedir. Eğer insan potansiyellerini iyi kullanır ve gereğini yapabilirse hayatta kalma ve başarılı olma şansını yakalar. Aslında hayatta kalmak ya da başarılı olmak insan için en temel sorun da olmamalıdır. Zira eğer insan hayatta kalmak ve başarılı olma noktasına düşümlenirse bu insanı ciddi anlamda rahatsız eder. Zira küçük bir başarısızlık ya da olumsuzluk insanın moralini bozar, canını sıkar ve onun yaşam mücadelesini ciddi anlamda etkiler. İşte tam bu noktada insana varlık sebebini, hayatın anlamını ve yaşamın hangi değerler üzerine kodlanması gerektiği bilincini verecek bir düşünceye ihtiyaç vardır.

İnsan, maddi ve manevi dünyasıyla bir bütünlük oluşturmaktadır. Ancak insan için manevi değerler dünyası, maddi değerler dünyasından çok daha önemli ve anlamlıdır. Öyle ki maddi anlamda pek çok imkana sahip olan kimi insanların manevi bir boşluk yaşadığı, hayattan zevk alamadıkları ve daha fazla maddi imkana sahip olma duygusu içerisinde hırslı bir hayat yaşadıkları inkar edilemez bir gerçekliktir. Bununla beraber her ne kadar maddi anlamda çok fazla imkana sahip olmasalar da manevi anlamda güçlü olanların ise hayatta daha fazla mutlu oldukları ve zorluklara karşı daha dayanıklı oldukları görülmektedir. Bu noktada dini ve ahlaki değerlerin

inkar edilemez bir güç kaynağı olduğu aşikardır. İşte Aliya İzzetbegović denildiğinde de akla gelen gerçeklik herhalde bu olsa gerektir.

Aliya İzzetbegović, hem bir entelektüel hem bir dava adamı hem de mücadele ruhlu bir kişilik ve kimliğe sahiptir. Onun bu kişilik ve kimliğinin oluşmasında elbette içerisinde bulunduğu şartların etkisi büyüktür. Zira hayat insana hem öğretir hem de insanı yetiştirir. Bu anlamda Aliya, çocukluğundan itibaren Bosna-Hersek'te kendisini belli bir mücadelenin içerisinde bulmuştur. Her şeyden önce dağılmadan önce Yugoslavya'da Sırp, Hırvat, Boşnak ve diğerleri olmak üzere farklı ırk, din ve kültürden insan toplulukları yaşıyordu ve Aliya Bosna'lı bir Müslüman olarak orada doğdu ve kendisini böyle bir atmosferde buldu. İşte onun çocukluğundan itibaren yaşadığı serencam, kişilik ve kimliğinin oluşmasında ve mücadele ruhunun gelişmesinde son derece etkili olmuştur. Bununla beraber onun gençliğinden itibaren "Genç Müslümanlar" (İzzetbegović 2018a: 7) adlı bir teşkilata üye olması ve orada hem İslami değerleri öğrenme hem de Bosnalı Müslümanların sorunlarıyla yakından ilgilenme imkânı elde etmiştir. Burada hemen belirtelim ki Aliya, 78 yıllık hayatında birisi yirmili yaşlarında üç yıla yakın, diğeri de altmışlı yaşlarına yakın dönemde girip 5.5 yıl yatmış olduğu hapis hayatıdır. Özellikle genç yaşında girmiş olduğu hapis hayatı, onun hayatı erken tanınmasına ve çile, mücadele ve farklı din ve ırktan olmanın ne anlama geldiğini yakından hissetme ve bunun acısını çekme anlamında onun kişilik ve kimliğinin olgunlaşması diğer bir değişle mücadele ruhunun kökleşmesinde son derece derin izler oluşturmıştır. Belki de Aliya, bu çileleri çekmiş olmasaydı herhalde Bosna-Hersek'te Müslümanların haklarını arama ve var olma mücadelelerinde bu derece etkili olamaz ve aktif rol oynayamazdı.

Aliya'nın hayat mücadelesi bağlamında psikolojik ve sosyolojik anlamda iki boyut dikkat çekmektedir. Şunu hemen belirtelim ki eğer bir insan, kendi iç dünyasından gelen bir duygu, inanç ve kararlılıkla bir davaya bağlanmazsa onun hayatta başarılı olma ve olaylara dayanma gücü oldukça az olur. Buna karşın eğer insan, kendi iç dünyasında bir şeye inandı mı o konuda mücadele etme gücü ve imkânı da o oranda daha fazla olmaktadır. Burada inancın, bağlanmanın ve kararlılığın gücü ortaya çıkmaktadır. Tabii bu kararlılığın oluşmasında da dini ve ahlaki değerlerin yeri inkâr edilemez. Öyle ki insanın bir şeye inanması ve bağlanmasını güçlendiren faktörler bulunmaktadır. Bunların en başında da dini ve ahlaki değerler gelmektedir. İşte Aliya'yı güçlü, sabırlı ve tahammüllü kılan faktörlerden birisi belki de en önemlisi inandığı İslami değerlerdir. Zira Aliya, İslam'a inanan ve gönül veren bir insandı. O İslami değerlerin insan, toplum ve hayat için en temel ölçüler olduğu kanaatinde olduğunu belirtmektedir. Zaten mücadelesi de bunu kanıtlamaktadır. Eğer bu kanaatte birisi olmasaydı belki de bu derece zorlu, sıkıntılı ve çileli bir hayata katlanmak durumunda kalamazdı.

Dolayısıyla mücadelesi inandığı değerlere bağlılığının bir göstergesi olarak düşünülebilir.

Diğer taraftan bir davaya inanmanın sosyolojik boyutu hayata yansımaktadır. Öyle ki davasına inanan bir insan, o davanın sosyal hayatta karşılık bulmasını ve hayata yansımalarını arzu eder. Bu noktada bir şeye bağlı olmanın derecesi ile kişinin onu hayata geçirmek için mücadelesi arasında çok yakın bir ilişki vardır. İşte Aliya, Bosna davasına yakinen inandığı ve Bosnalı Müslümanların trajedisini çocukluğundan itibaren yaşayıp, ruhunda hissettiği için mücadelesinde de o derece kararlı olmuştur. Onun bu mücadelesinde dini ve ahlaki değerlere olan inancı ve bu mücadele süresince söz konusu değerlere bağlılığı ve onlara uygun düşünce, tutum ve davranışlarda bulunması ve etkisi altında bulunan diğer insanlara da bunu öğütlemesi ve hatta uygulatma noktasındaki çabaları bunun göstergeleridir. Aliya, gerek bireysel ve gerekse toplumsal anlamda daima dini ve ahlaki değerlere bağlı kalma noktasında hassas davranmış, hak, hukuk, adalet ve ahlak değerlerini en temel ölçüler olarak hem savunmuş hem de uygulanması noktasında mücadele vermiştir. Gerek Bosnalı Müslümanlardan ve gerekse diğerlerinden hatta yabancılardan onu tanyanlar, Aliya'nın bu tutumunu daima takdir etmiş ve onun bu konudaki kararlılığını teslim etmişlerdir. Zaten tarih de bunun kanıtıdır.

Aliya'nın kişilik ve kimliğinin oluşmasında İslami değerlerin büyük yeri olduğunu ifade ettik. Unutulmamalıdır ki dini ve ahlaki değerler insanda kişilik ve kimliğin oluşmasında son derece etkilidir. Bu değerler her şeyden önce insana bir bakış açısı, yaklaşım tarzı, ideal olana bağlılık, doğru davranışı ortaya koyma, hakka, adalete ve insani olana saygılı olma gibi duygu, düşünce ve inanç vermektedir. Bu duygu ve düşüncelerle yetişen bir insan, hayatın tüm alanlarında insani ve İslami olanı ortaya koyma, onları savunma ve o doğrultuda tutum ve davranışlarda bulunma çabası içerisinde olur. Aliya'nın hayat hikâyesine bakıldığında da bunu açıkça görmek mümkündür. Zira o, küçük yaştan itibaren gerek ailesinden gerekse genç yaşında katıldığı ve bundan dolayı da hapse mahkûm olduğu belki de hayatı için hayırlı olan Genç Müslüman Cemiyetinde aldığı talim ve terbiye onun dindarlığını dolayısıyla ahlakını derinden etkilemiş ve Bosna davasının yılmaz savunucu olarak karşımıza bilge kral/lider Aliya İzzetbegović'i çıkarmıştır. O bu noktada , "her zaman çok net olmasa bile, dinin temel mesajı bana hep sorumluluk gibi görünmüştür. Onun mesajı krallar ve imparatorlar için bile aynıdır; onların da sorumlu olmaları gerektiği yönündedir. Onların bu dünyadaki polisten bir korkuları olmasa da- çünkü polis zaten onların ellerindedir- din onlara uyguladıkları şiddetten dolayı hesaba çekileceklerini ve bu sorumluluktan kaçış olmadığını söyler. Tanrısız bir kainat, bana anlamdan yoksun görünmüştür her zaman" (İzzetbegović 2018a: 14) demektedir. Aliya'nın bu tespitleri

onun dine ve dinin insan üzerinde meydana getirdiği etkiye dikkat çekmektedir. O, bu sorumluluğun bilincinde bir kişilik ve kimliğe sahip birisidir. Aslında Aliya'yı farklı kılan ve onu tarihe tanıklığa yönelten sebeplerden birisi de din olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira o, sıradan bir inanan olmanın ötesinde inandığı değerler uğrunda mücadele eden ve bunu bir yaşam felsefesi haline getiren bir düşünceye sahiptir. Dolayısıyla onun mücadelesi her ne kadar zafere odaklanma şeklinde olsa ya da görünse de aslında o, bir özgürlük savaşçısı olarak tarihe tanıklık etmiş ve bunu yaparken de inandığı değerlerden önemli ölçüde beslenmiştir.

Bir insanın kişiliği ve kimliği oluşurken birden fazla faktörün etkisinden söz edilebilir. Bu anlamda bu faktörler ne derece anlamlı ve insani özellikler taşıyorsa söz konusu kişinin kimliği de o derece düzgün/ahlaki olur. Eğer insan, insani değerlerden nasibini almamış bir ortam ve kültürle yetişirse bu onun tüm hayat felsefesini etkiler ve o kişi tüm yaşamını bencil ve insanlığı sömürme duygu ve düşüncesi üzerine kurmaya çalışır. Zaten dünya insanlık tarihine bakıldığında bunun örneklerini görmek mümkündür. Bu noktada iki insan türüyle karşılaşırız. Birincisi, ahlaklı davranışı ölçü alanlar; diğeri ise insanlığı sömürmeyi ve onları baskı altına almayı ilke edinenler. Tarih, iyileri övgüyle anarken, diğerlerini zulüm ve zalimlikle hatırlamaktadır. İşte Aliya, iyiler safında yer almakta ve Avrupa'nın ortasında demokrasi, insan hakları, özgürlükler ve insana saygının örnekliğini gösterme noktasında bir lider olarak hatırlanmaktadır.

a. Aliya'nın Din Anlayışı

Aliya, dini insan için bir imkan ve yükselme olarak görmektedir. O, dini değerlerin insanı eğittiğini ve yetiştirdiğini düşünmektedir. Ona göre din, "radikal bir yükselmedir, insanın gayriinsani bir halden çıkış yoludur. Ancak objektif bir çıkış yolu olan inkılaba karşın din daima insanın dahili yükselişidir, sübjektif bir imkandır" (İzzetbegović 2015: 65). Aliya'nın da vurguladığı üzere din, insanı her şeyden önce sübjektif anlamda eğitmekte, geliştirmekte ve yetiştirmektedir. Dini terbiye insanı, insani değerlerle buluşturur, hayatın anlam ve önemini öğretir. Bu kazanımı elde eden insan, bireysel ve toplumsal hayatında insani değerler çerçevesinde bir hayat yaşamayı kendisine felsefe edinir. Böylece sosyal hayatta karşımıza, insani değerlerle donanımlı bir fert çıkar. Bu, aynı zamanda toplumun huzur ve güvenliği olarak da düşünülebilir.

Aliya, insan ve onun manevi dünyasının anlamı üzerinde durmakta ve buradan hareketle manevi dünyanın maddi dünyadan çok daha önemli olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, "insan ruhu, ebediyet, sonsuzluk, kemal, iyilik, barış ve Tanrı'yı şiddetle arzular" (İzzetbegović 2015: 66). Aslında Aliya, bu açıklamalarıyla tam bir insan psikolojisi tahlili yapmakta ve insanın inançsız yaşayamayacağını ifade etmeye çalışmaktadır. Zaten

bunu farklı bir açıklamasında, “inançtan daha derin veya daha yüce hiçbir şey yoktur” (İzzetbegoviç 2015: 66) diyerek dile getirmektedir. Dolayısıyla onun anladığı ve anlatmaya çalıştığı din anlayışı, insanın iyilik, erdem, sevgi, yardımlaşma vb. değerler üzerine bir kişilik ve kimliğe sahip olması şeklindedir. Bu noktada o, insanın söz konusu değerleri koruması gerektiğini ancak bunu hakkıyla başaramadığını düşünmektedir. İşte bunu başarabilmek için dini değerlere bağlılık ve o doğrultuda bir hayat yaşamak gerektiğinden söz etmektedir. Hatta o, değerlerden uzaklaşmayı da çürüme olarak nitelendirmektedir. Bu konudaki kanaati kendi ifadeleriyle şöyledir: “Tüm hayatımız boyunca, savunulamaz olan, daimi ve kaçınılmaz bir çürümeye mahkum olan şeyleri korumaya çalışırız: Hayat, sağlık, mal. Baştan kaybedilmiş olan bu beyhude mücadele içinde, eğer sadece kendileri için savaşmış olsak kazanabileceğimiz ya da muhafaza edebileceğimiz hakiki değerleri unuturuz. Kur’an’da açıkça beyan edildiği üzere, tüm hayatımız boyunca hakiki değerleri sahte olanlarıyla değiştiririz. İnsan hayatında değerli olan her şey, insanın tüm iyi hisleri, imrendiğimiz ya da iftihar ettiğimiz tüm başarıları gayri aklidir (irrasyoneldir). Aklî (rasyonel) olan sadece insanın bencilliği ve çıkarıdır” (İzzetbegoviç 2015: 66).

İnsanın yaratılış olarak dünyaya eğilimli yaratıldığı, mala-mülke düşkün olduğu bilinen bir gerçekliktir. Bu duygu ve düşünce, insanın bu dünyada çok farklı tutum ve davranışlarda bulunmasına sebep olmaktadır. Bu noktada insan bir ikilemi yaşamaktadır. Aslında insan, eğer dünya-ahiret dengesini kurabilirse çok fazla sorun kalmayacaktır. Ancak Aliya’nın da belirttiği üzere hayat, sağlık, mal gibi dünyaya ait birtakım imkanlar insana ahireti unutturmakta ve insanın dünyevileşmesine ve bunun sonucu olarak da menfaatperest ve bencil olmasına neden olmaktadır. Bu noktada insanı dengeleyen ve davranışlarını kontrol eden temel değerlerin bulunması gerekir. Eğer insan bu dengeyi kuramaz ve dünyevi değerlerin egemenliğine girerse, işte o zaman asıl gerçeklikten uzaklaşmış ve dünyevi bir hâl almış olur. Bunun sonucu olarak da insan, hem kendi iç dünyasında bir dengesizliği Aliya’nın değişimiyle bir çürümeyi yaşamak durumunda kalır, diğer yandan da duygu, düşünce, tutum ve davranışlarıyla sosyal hayatta olumsuz bir konumda bulunur. Böylece insan, asıl istikametini kaybetmiş, geleceğe dair temel unsurlardan uzaklaşmış diğer değişle başkalaşmış bir kişilik ve karaktere bürünmüş olur.

Aliya, “eğer Tanrı yoksa insan da yoktur,” (İzzetbegoviç 2015: 68) der. Bu ifadeyle o insanın varlık sebebini Tanrı’ya bağlamaktadır. Aslında bununla Tanrı’nın varlığını mutlak olarak görmekte ve tanımlamaktadır. Dolayısıyla insan, Tanrı’ya bağlı bir konumdadır. O halde Tanrı’nın buyruklarına uygun bir hayat yaşamak durumundadır. Tanrı’nın emirleri ve nehiyleri dışında bir hayat, Aliya’nın da ifade ettiği üzere, anlamdan yoksun ve değerlerden uzaklaşma olarak sosyal hayata yansımaktadır.

Aliya, üstün bir gücün varlığı konusunda hem Kur'an'dan sure ve ayet numaraları vermekte (İzzetbegoviç 2015: 66) hem de tabiatın O'nun varlığına en kuvvetli delil olduğunu şu örnekle temellendirmeye çalışmaktadır: "Tabiat mucizelerle doludur, ama çiçek tohumları beni daima diğer her şeyden daha çok heyecanlandırır. Ben alışkanlık olarak yeni filizlenen bir çiçeği açar ve her defasında içindeki ufacık tohum kümelerine hayran hayran bakarım. Kuru bir hindiba çiçeğine dikkatle baktınız mı hiç?... Çünkü böylesine ufak olan o tohumda hayat denilen ufacık ve gizemli kaynaktan daha fazlası vardır; ama o ayrıca müstakbel bitkinin, onun görünüş, renk, koku ve üreme kabiliyetinin bir şifresini taşır, dolayısıyla sonunda bu daire için daha fazla tohum meydana getirir ve bu böylece sürer gider. Bunu düşününce kalbim hep yeniden ürperir. Benim için bu daima güçlü bir dini tecrübe olmuştur. İbadetin dışarıda değil içeride, kelimeler ve harekette değil ruhta olduğu doğruysa, o halde bir karahindiba çiçeğine dair bu gözlem benim için daima hakiki bir ibadet olmuş, hayatımda yaptığım diğer her ibadetten daha samimi olmuştur... Etrafımızdaki her şeyde mucizeler var, ama insan hala alemdeki en büyük mucizedir" (İzzetbegoviç 2015: 66-67).

Din, insanlardan birtakım şeyleri yapmalarını bir takım şeyleri de yapmamalarını ister. Bu, beşeri ya da ilahi hemen hemen tüm dinlerde böyledir. Dolayısıyla insan açısından bu bir fedakarlık olarak düşünülebilir. Aslında bu bir fedakarlık değil, ilahi din bağlamında düşünülecek olursa bu emir ve nehiyler tamamen insanın menfaatine yönelik öğretiler ve öğütlerdir. İşte bu bağlamda Aliya, fedakarlığı dinin merkezi mefhumu olarak görmektedir. Ona göre, "dinin bakış açısından bakıldığında, fedakarlık olmaksızın insanın hayatı gerçekten insani olamazdı. Fedakarlık mefhumu, çok sayıda reddi, gerçekte hesap ve çıkar dünyasının radikal bir şekilde reddini içerir. Bu tür bir dünyanın reddi olmaksızın da din olamaz" (İzzetbegoviç 2015: 66). Hakikaten inanan bir insan için, din ve dindarlık adına belli bir hayatı yaşamak gerekmektedir. Zira dinin ortaya koyduğu belli öğretiler ve öğütler bulunmaktadır. Din, bunlara bağlı kalarak yaşamayı öğütlemekte ve bu doğrultuda yaşayanlara mükâfat vermeyi; bunlara aykırı yaşayanlara da ceza vermeyi ortaya koymaktadır. Yani dinde mükâfat ve ceza şeklinde bir sonuç karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla dine göre yaşamak, Aliya'nın da belirttiği üzere belli bir fedakârlığı beraberinde getirmektedir. Bu fedakarlık, insan, toplum ve milletler için düzen sağlayıcı ve huzur getirici bir anlam ve öneme de sahiptir. Tabii inanılan ve bağlanan dinin muhtevası bu noktada son derece önem taşımaktadır. İşte bu noktada Aliya'nın Müslüman olması ve İslami değerlere bağlı kalmaya çalışması önem taşımakta ve onun dünya görüşünün oluşması ve şekillenmesinde etkili olmaktadır.

Din, insan ve toplumları değiştiren bir yapıya sahiptir. Özellikle vahiy kaynaklı dinin, değişim istediği aşikârdır. Zira vahiy kaynaklı din, dünyanın vahye uygun bir şekilde düzenlenmesini diğer değişle insanların inanç, ibadet ve sosyal hayatlarının kendi istediği doğrultuda olmasını bir sorumluluk olarak görmektedir. Aliya da bu gerçekliğe işaretler, “dinin dünyayı değiştirmedini söylemek yanlıştır. Din insanı değiştirir, dolayısıyla dünyayı da değiştirir, üstelik bazen çok radikal bir tarzda” (İzzetbegoviç 2015: 249) demektedir. Dünya insanlık tarihine bakıldığında en radikal değişimin genelde dinlerden geldiği görülmektedir. İnsan/beşer kaynaklı değişim istekleri ne kadar farklı olursa olsun son tahlilde yine insana dair yapıp-etmelere dayalı bir değişimi bir diğer değişle zihniyet değişimine yönelik farklılıkları öngörmektedir. Ancak din adına bir değişim ise özellikle vahiy kaynaklı bir değişim çok daha farklı bir hayatı öğretmektedir. Zira peygamberlerin getirdikleri vahiy ve o vahyin insandan istediği köklü bir değişim isteği olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha önce de değindiğimiz üzere vahiy eksenli bir değişim daha köklü, kalıcı ve çözümleyici bir anlam ve muhtevaya sahiptir. Bu noktada iki tür değişim olgusuyla karşı karşıya kalmaktayız. Birincisi vahye dayalı, diğeri insana bağlı değişim şeklidir. Aslında bu iki değişim türü genel olarak düşünüldüğünde birbiriyle çelişen değil bilakis insanın değişim isteğinin vahye uygun olması ve bunun daha orijinal ve ontolojik yapıya uygun bir özellik gösterdiği şeklindedir. Zira Allah, insandan yaratılışına aykırı bir değişim ve dönüşüm hareketi istememekte bilakis yaratılış sırrına uygun bir değişimi öğretmektedir. Dolayısıyla insanın da bu çerçevede bir değişim ve dönüşüm gerçekleştirmesi dünyanın düzeni açısından da önem taşımaktadır. Ancak eğer insan, vahye diğer değişle yaratılışına uygun bir değişim sürecine girmezse yani ontolojik yapıya uygun tutum ve davranışlarda bulunmazsa hem kendi hayatını hem de diğer insan ve canlıların hayatını tehlikeye atmış ve dünyanın normal akışına olumsuz müdahalede bulunmuş demektir. Bu da sonuçları itibarıyla ne ona ne de başkasına bir fayda ve katkı sağlamaz bilakis olumsuz sonuçlara neden olur.

Aliya, Müslüman bir ailede doğmuş ve çocukluğundan itibaren İslami değerlere bağlı bir atmosferde hayatını sürdürmeye çalışmıştır. Zaten onun tüm hayatı, Bosnalı Müslümanların hak ve hukuklarını savunma davası şeklinde sürmüş ve bu uğurda ciddi mücadeleler vermiş ve eziyetlere maruz kalmıştır. Dolayısıyla Aliya, İslami öğretileri önemli ölçüde özümseyip, içselleştirmiş bir kişilik ve kimliğe sahip birisidir. O nedenle Aliya’dan söz ederken onun hayatını kabaca gözden geçirmek ve yaşadıklarından haberdar olmak onun İslami değerlerle ilişkisini anlama noktasında yeterlidir. O, İslami değerlerin değiştirici ve dönüştürücü gücünün de farkında birisidir. Hatta İslam’ı bir bütün olarak düşünmekte dolayısıyla birey ve toplumu kapsayıcı bir değer olarak görmektedir. Ona göre, “genel

olarak Müslüman, birey olarak var değildir. Müslüman olarak yaşamak ve ayakta kalmak istiyorsa topluluk ve düzen yaratmak mecburiyetindedir. O dünyayı değiştirmek zorundadır, aksi takdirde o değişecektir. Tarihte var olan hiçbir hakiki İslami hareket yoktur ki aynı zamanda siyasi hareket olmasın. Bunun sebebi İslam'ın bir din olmakla beraber aynı zamanda da onun bir felsefe, ahlak, düzen, tarz, atmosfer, tek kelimeyle hayatın tamamını kuşatan bir şey olmasındandır" (İzzetbegović 2018b: 41-42). Gerçekten de İslami değerler insana, topluma ve hayata dair temel ahlaki değerleri ortaya koymakta ve insanlığın hayat felsefesinin ahlaki değerler çerçevesinde olmasını öğütlemektedir. İslami değerlerin her şeyden önce insanın kişisel yaşantısında bir değişim meydana getirdiği daha doğrusu insanın ahlaki değerler doğrultusunda değişmesini öğütlediği bir gerçekliktir. İnsan, bireysel anlamda İslami değerlere bağlı olmaya çalıştığında sosyal hayatında da bunu ortaya koymaya çalışacaktır. Dolayısıyla tüm Müslümanların aynı değerler doğrultusunda hareket etmesi, ortaya İslami değerler eksenli bir hayat çıkaracaktır. Aliya, eğer Müslüman bu bilinçle hareket etmezse o zaman kendisi değişmek durumunda kalacaktır, demeye çalışmaktadır. Hakikaten de bir Müslüman hayatını değerler ekseninde sürdürmeye çalışmazsa, o zaman içerisinde bulunduğu sosyal hayat onu kuşatacak ve o çerçevede bir hayat yaşamak zorunda kalacak yani değişime uğramış olacaktır. Aliya bu gerçekliği, "İslami inanç ile gayr-i İslami yaşamak, üretmek, eğlenmek ve hüküm sürmek mümkün değildir. Bu durum ya münafıklar ya da mutsuz ve birbirleriyle çatışan insanlar için geçerlidir," (İzzetbegović 2018b: 42) şeklinde açıklamaktadır.

İslami değerlere büyük bir özveri ve inançla bağlı olduğunu ve inandığını belirten Aliya, "balığın suda yaşaması gibi dünyanın içinde yaşadığı çevre Kur'an ve İslam'dır" (İzzetbegović 2015: 302) demektedir. Yine ona göre, "milliyet tabii bir akrabalık bağına dayalıdır, İslam ise ruh, hukuk ve ahlaka dayalı bağlıdır" (İzzetbegović 2015: 302). Görüldüğü üzere Aliya, İslam'ı hayatı kuşatıcı bir değer olarak görmekte ve Müslümanların bu bilinç ve özveriyle çalışmaları gerektiği kanaatini paylaşmaktadır. Aslında o, İslami değerlere inanan birisi olarak hem teorik planda hem de pratik anlamda bu değerlerin savunucusu olmuş ve Bosna-Hersek davasında bunu ortaya koymuştur. Belki Aliya, Müslüman olmasaydı bu derece dirençli ve kararlı bir dava adamı olamaz ve bu derece sıkıntılara göğüs geremezdi. Zaten kendisinin de belirttiği üzere insanın her şeyden önce bireysel anlamda yani ruhsal olarak güçlü olması gerekir. İnsanı ruhsal anlamda güçlü kılan en önemli değerlerden birisi belki de en önemlisi dini inanç ve değerlerdir. Bu değerler insana yaşama, hayata tutunma, sabırlı olma ve mücadele ruhu vermektedir. Ancak bu değerlerin de güçlü, metafizik/aşkın bir temele dayanması gerekir. Zira yüzeysel bir inanç ve

köksüz değerlere bağlılık insanı ruhen/kalben tatmin etmez ve en basit sıkıntı ve sorun karşısında davasından vazgeçme durumunda bırakabilir. Eğer kişi üstün bir güce inanır ve ona bağlanırsa ki o bizim inancımıza göre Allah'tır, işte o zaman sağlam bir kulpa tutunmuş olur ki ne kadar sarsıntılı olaylarla karşılaşır, karşılaşsın insan yine de bir acizyet göstermez. Bu tamamen kişinin inancı ve inandığı değerle yakından ilişkili bir husustur. İşte Aliya, Allah'ın üstün gücünün farkında ve ona bağlı bir zihin haliyle hayatını sürdürmeye çalışmıştır. Dolayısıyla kazansa da kaybetse de sonuç inanç açısından fark etmeyecektir. Zira her hal-ü karda davası ulvî bir temele dayanmaktadır.

Aliya, bir İslam alimi olmasa da bu konuda kendine göre okumaları ve yorumları olan bir kişidir. Zaten çocukluğundan itibaren bu kültür içerisinde yetişmiş ve entelektüel bir donanımına sahiptir. Şunu hemen belirtelim ki Aliya, aydın, ileri görüşlü ve hayatı tecrübeyle bilen bir özelliktedir. Onun bu donanımı din anlayışına da yansımaktadır. Örneğin şu ifadesi bir dindarın/Müslümanın hayata bakışı noktasında önem taşımaktadır: “Modernistlere sürekli dinin önemi hatırlatılmalı. Muhafazakârlara da bilimin önemi. Karşılıklı tezat ve yalanlama aldaticıdır” (İzzetbegoviç 2015: 310). Tek başına düşünüldüğünde Aliya'nın bu ifadesi bile onun dine ve hayata bakışını ifade etmede yeterli gözükmemektedir. Zira İslam'ı anlama noktasında, modernistlerin bakış açısı ile muhafazakârların bakış açıları arasında ciddi tezat ve farklılıklar bulunmaktadır. Bu her iki bakış açısı belli bir düşünce, inanç ve yaklaşım tarzına dayanmakta dolayısıyla taraflı bir anlam ifade etmektedir. Halbuki hangi konu ya da olay olursa olsun onu kendi gerçekliği ve bütünlüğünde anlamaya çalışmak yani objektif ölçüler çerçevesinde anlamaya çalışmak gerekir. Aliya'nın sözünü ettiği tek yanlı bakış açısı ve yaklaşım tarzının bizi doğruya, hakikate ve hayatın gerçeklerine götürmeyeceği hatta götürmediği olgusudur. Zira o, diğer açıklamalarıyla da İslam dünyasının geri kalış nedenlerini ve bazı Müslüman toplumların Batı değerleri çerçevesinde şekillenişini bir sorun olarak görmekte ve din anlayışının düzeltilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Yine bu bağlamda o, “tarihimize dair objektif ve tenkidî bir değerlendirmeye ihtiyacımız var” (İzzetbegoviç 2015: 302) derken aslında bugünü ve geleceği şekillendirme noktasında daha dikkatli ve temkinli olmamız gerektiğine vurgu yapmaktadır. Aslında Aliya, dinin/İslam'ın temel değerlerinin insan, toplum ve hayat konusunda yol gösterici, ufuk açıcı ve sorunları çözme noktasında anlamlı, önemli ve gerekli değerler olduğu inancındadır. Ancak Müslümanların bu değerlerden yararlanma noktasında ciddi sorunlarının bulunduğunu düşünmektedir. Bu konuda hayatın madde ve mana, ruh ve beden yapısı şeklinde bir bütün olarak düşünülmesi ve ona göre hareket edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Buna dair kanaatini de şöyle ortaya koymaktadır: Hayatı sadece din ve dua

ile değil, aynı zamanda çalışma ve bilimle tanzim etmek gerektiğine inanan, dünya tasavvurunda ibadethane ile fabrikanın yan yana olması gerektiğine izin vermekle kalmayıp talep eden, insanları sadece terbiye etmek değil aynı zamanda onların dünyadaki hayatını kolaylaştırmak gerektiğini düşünen ve bu iki hedefin birbirine kurban edilmesi için hiçbir sebebin bulunmadığı fikrinde olan kimse, o İslam'a aittir. Allah'a olan imanla birlikte burada Kur'an-ı Kerim'in ana mesajı ve bu mesajda İslam'ın tümü bulunmaktadır. Bundan başka her şey sadece onun değerlendirilmesi ve açıklanmasıdır..." (İzzetbegoviç 2018b: 45-46).

Açıklamalarından da anlaşıldığı üzere Aliya, İslam'ı sadece mistik bir inanç ve bağlılık unsuru olarak değil, bilakis hayata anlam katan, düzen veren ve insana neyi nasıl yapması gerektiği konusunda ufuk kazandıran bir değerler sistemi olarak değerlendirmektedir. Gerçekten de İslam, hayatı madde ve manasıyla kuşatan, zaman, mekan ve şartlara göre anlam kazandıran ve en önemlisi de dünya ile ahiret arasında bir ilişki ortaya koyan ve bunun bir gerçeklik olduğunu/olacağını haber veren ve bu yönüyle de insanı manevi sorumluluk ve huzura kavuşturan engin, geniş ve rahatlatan bir inanç sistemidir. Ancak şunu hemen belirtelim ki İslam, donuk ve geçmişe dair bir takım öğüt ve kıymetlerden ibaret bir muhteva ve anlama değil, bilakis hayatın tüm alanlarını kuşatan geçmiş, bugün ve gelecek arasında ilişki kurulmasına imkan veren ve insanın nereden gelip nereye gideceğine dair öğreti ve öğütlere sahiptir. Bu anlamda Kur'an ve Sünnet bütünlüğünde bir okuma ve anlama çabası Müslümana geniş bir alan açmakta ve anlamlı bir hayat yaşama imkanı sunmaktadır.

İslam ve Müslümanlar üzerine geniş okumalar yapan Aliya, İslam dünyasının geri kalış nedenleri ve çözüm yolları üzerinde de fikirler beyan etmektedir. Ona göre, sağlıklı bir din anlayışı, Müslümanların sorunlarının çözümü ve gelişme yönünde mesafe kat etmelerinde son derece önemlidir. Bunun için de Kur'an, Sünnet, kıyas ve icma silsilesinin sağlıklı bir şekilde işletilmesi ve hayata aktarılması gerekmektedir. Yine bu bağlamda ictihad kapısının kapatılmaması, sorunlar üzere ciddi çalışmaların yapılması; diğer taraftan da icma'ya itibar edilmesi Müslümanların sorunlarının çözümü noktasında anlamlı yaklaşımlardır (İzzetbegoviç 2015: 301-334). Aliya, İslami değerlere bağlı kalınması koşuluyla gündelik hayata dair de yeni arayış ve yaklaşımlara yönelmesi gerektiğini düşünmektedir. Ona göre İslam'ı mistik bir anlayış ve inançla algılamak yerine dinamik bir çerçevede anlamak ve hayata uygulamak gerekmektedir. Daha önce de geçtiği üzere mabetle fabrikanın birlikte düşünülmesi İslam'ı anlama noktasında onun yaklaşımını ortaya koymaktadır. Zira İslam'da salt mistik ya da salt dünyevi bir anlayış söz konusu değil; bilakis dünyadan ahirete doğru bir hayat söz konusudur. Bu da mana ile maddeyi birlikte düşünen ve değerlendiren bir inanç ve anlayışa dayanmaktadır. Bunun teorik ve pratik öğretileri bizzat

İslam'da bulunmaktadır. Zira Aliya, İslam'ın teorik öğretilerinin Kur'an'da pratik öğretilerinin de sünnette bulunduğunu hatırlatmaktadır. Bugünden bakıldığında da bu yaklaşım ve bakış açısının son derece önemli olduğu görülmektedir. Zira Yüce Kur'an Müslümanlara neye inanılacağını, neye ibadet edileceğini ve ahlaki değerlerin neler olduğunu hatırlatırken; Hz. Peygamber (s)'de bunun nasıl hayata yansıtılacağını bütün açıklık ve gerçekliğiyle hayata uygulamıştır. Dolayısıyla bugünkü hayatı anlama ve yaşama noktasında Müslümanların Kur'an ve sünnete bakarak, oradan hareketle gündelik hayatlarını düzenlemeye ve sorunlarına çözüm aramaya çalışmaları kendi menfaatlerine bir tutumdur. Ancak bunu yaparken İslam'ı doğru anlama sorunu ile karşı karşıya kalınmaktadır. Tam bu noktada objektif anlama denilen bir yolu takip etmek ve kendi sübjektif bakış açılarımızı ve yaklaşım tarzlarımızı İslami değerlerin önüne geçirmemek gerekir. Bunun için de İslami değerleri anlamada belli bir donanım ve birikimin olması gerekir. Bu aslında aynı zamanda bir uzmanlık işidir. Bu noktada gösterilecek hassasiyet ve özen bir yandan İslam'ı doğru anlama imkanı sağlarken diğer yandan da gündelik sorunlara daha kalıcı ve çözümleyici cevaplar üretme imkanı sağlar.

b. Aliya'nın Ahlak Anlayışı

Ahlak, her şeyden önce insani bir durumdur. İnsanın manevi dünyasında oluşan, gelişen ve şekillenen bir boyuta sahiptir. Bu anlamda ahlak, kişiye özel bir anlam taşımaktadır. Her ne kadar insanın ahlakını oluşturan, geliştiren ve sosyal hayata yansımaya neden olan faktörler bulunsun da ahlakın asıl bulunduğu ve ortaya çıktığı alan, insanın bizzat manevi dünyasıdır. Zira insanın duygu, düşünce, tutum ve davranışlarını yönlendiren bir arka plan bulunmaktadır. İşte bunu sağlayan ahlaki değerlerdir. O da insanın kişilik ve kimliğini bir bütün olarak kuşatan değerler dünyasıdır. Ahlak, insanda, kendiliğinden ortaya çıkıp, hayata yansıyan bir anlam taşımaktadır. Bunun için de insanın hiçbir etki altında kalmadan, kendi özgür iradesiyle tutum ve davranışlarda bulunması gerekir. İşte bir insanın asıl karakterini yani ahlaki boyutunu gösteren davranış bu olmaktadır.

İnsan için iki tür davranıştan söz edilebilir. Diğer bir deyişle insanın davranışının iki boyutu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, insanın hiçbir etki altında kalmadan kendi özgür iradesiyle tutum ve davranışlarda bulunmasıdır ki Aliya, bunu vazife olarak tanımlamaktadır. Diğeri ise Aliya'nın da belirttiği üzere insanın menfaatlerine göre tutum ve davranışlarda bulunmasıdır. Eğer insan beklentisiz, salt iyilik, güzellik yani ahlaki olduğu için bir davranış yaparsa bu ideal anlamda bir ahlaklılık olarak tanımlanabilir. Eğer insan belli bir menfaat, çıkar ya da ulaşmak istediği bir hedef için bir davranış yapmak zorunda kalırsa işte bu ahlaklılık

anlamında tartışmalıdır. Belki bu davranış görünüş itibarıyla ahlaki gibi görülebilir. Ancak incelendiğinde onun belli bir amaç için yapıldığı yani menfaate yönelik olduğu anlaşılacaktır. Ancak söz konusu bu iki davranış birbirinden ayırmak şekil olarak çok kolay değildir. Bu noktada Aliya, “birbirinin zıddı olan vazife ile menfaat her insani hareket tarzının iki değişik hareket ettirici gücünü teşkil etmektedir. Aralarında, kaide olarak hiçbir karşılaştırma yapılamaz. Vazife hiçbir zaman menfaatçi değildir, menfaatin ise ahlakla alakası yoktur” (İzzetbegoviç 2013: 159).

Ahlak, “ne fonksiyonel ne de rasyoneldir” diyor Aliya. Ona göre, “eğer hayatımı tehlikeye atmak suretiyle, komşumun çocuğunu kurtarmak üzere yanan eve girip, kucağımda ölmüş çocukla dönsem, neticesiz kalan hareketimin kıymetsiz olduğu söylenebilir mi? Faydasız bu fedakarlığa, neticesiz bu teşebbüse kıymet veren şey işte ahlaktır” (İzzetbegoviç 2013: 159) demektedir. Aliya’nın verdiği bu örnek ahlaki anlama noktasında önemli ipuçları vermektedir. Zira ahlakta beklentisiz hareket öne çıkmakta ve kişi yapıp-etmelerini insanlık adına ortaya koymaktadır. Tabii bunun İslami değerler açısından anlamı Allah için hareket etme olarak bilinmektedir. Ancak dünya insanlık ailesinin genel anlayışı açısından bakıldığında insanın kendi iç dünyasından kaynaklanan bir duygu ve düşünce haliyle davranması ve sonuçta hiçbir şey beklememesi ahlak açısından manidardır. Buna saf, katıksız ahlaki davranış denebilir. Bu noktada dünya insanlığının inandığı ve bir değer olarak gördüğü temel insani unsurlar vardır. Dolayısıyla bir davranışın ahlaki olup-olmamasının ölçüsü de genelde insanlığın genel ölçülerine göre nitelendirilmektedir. O halde yukarıda verilen bir çocuğun yanan evden kurtarılmaya çalışılması aklın, bilimin ve insanlığın takdir edeceği ve fedakarlık olarak göreceği bir davranıştır. O halde her ne kadar ahlakilik kişiye özel bir karakter olarak hayat yansısa da neyin ahlaki olup-olamayacağı yine de insanlığın temel bakış açısına göre tanımlanmakta ve bilinmektedir. Buradan hareketle hak, adalet ve fazilet gibi kavramlar çerçevesinde yapılan tutum ve davranışlar ahlaki olarak görülmekte ve öğülmektedir. Yani insanlar bu tür davranışları takdir ederek alkışlamaktadırlar.

Ahlaki davranışta bulunan kaybetmek ya da kazanmak gibi bir beklentide olmadığı için, bu tür davranışların sonunda galip ya da mağluplardan söz edilemez. Aliya bunu, “bu dünyada, mücadele vererek ızdırıp çeken büyük trajik şahsiyetleri, mağlup değil, galip sayabildiğimiz için bir başka dünyanın hakikati daha aşikar görünmez mi? Galip mi? Evet, fakat nerede, hangi dünyada galip geldiler? Rahatını, hürriyetini ve hatta hayatını kaybeden bir kimse nasıl galip olabilir? Bu dünyada olmasa gerek... Dolayısıyla bu ancak bu dünyadan her hususta bambaşka bir dünyada olabilir” (İzzetbegoviç 2013: 160) şeklinde izah etmektedir. Gerçekten ahlaki davranış, fedakarlık istemektedir. Bu her insanın kolaylıkla

yapabileceği bir tutum da değildir. İnsan bu dünyaya ve onun nimetlerine düşkün, beklentili hareket etmeyi arzulayan bir özelliğe sahiptir. Tüm bunlardan vazgeçebilmek sanıldığı kadar kolay değildir. İşte ahlaklı olabilmek de tam bu noktada ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda dünyada iki tür insan tipinden söz edilebilir. Birincisi fedakarca davranan; diğeri ise her şeyi kendi menfaatlerine göre oluşturmaya ve hayata geçirmeyen çalışan insan tipidir.

Ahlaki davranış, insan ve toplum açısından bir gerçekliktir. Ahlaki değerler he ne kadar maddi unsurlar gibi somut olmasalar da insan davranışlarında bunları somut olarak görmek mümkündür. Öyle ki insanlar gündelik hayatlarında çok farklı etkileşim içerisinde bulunurlar ve çok yönlü bir hayat yaşarlar. Dolayısıyla onların tüm bu yapıp-etmelerinde belli anlam bulunmaktadır. Bu davranışlar elbette belli bir sebebe yönelik hayata yansımaktadır. Her ne şekilde ve hangi amaca yönelik olursa olsun insan davranışına yön veren belli bir yaklaşım ve kanaat tarzı bulunmaktadır. İşte ahlak denilen değer ölçüleri de tam bu noktada devreye girmekte ve insan davranışlarının yönünü belirlemektedir. Bu etki dışarıdan bir etki olmaktan ziyade insanın iç/manevi dünyasından gelen bir duygu, inanç ve karakter hali olarak hayata yansımaktadır. Bu gerçekliği Aliya, şu sözleriyle dile getirmektedir: “Ahlak fenomeninin, insan hayatının bir gerçeği olduğu halde, akli yönden izah edilemeyişinde, din için birinci ve belki de tek pratik delil bulunmaktadır. Çünkü ahlaka uygun davranış ya manasızlıktır yahut Allah var olduğundan, manası vardır. Üçüncü şık yoktur. Ya ahlakı bir peşin hükümler yığını olarak ‘atmamız’ ya da ‘ebediyetin işareti’ olarak vasıflandırabileceğimiz bir sembol denkleme sokmamız gerekiyor. Ancak ve ancak hayatın ebediliği ve insanın ölmezliği, yani Allah’ın ve bu tabiat dünyasından ayrı bir dünyanın var olması şartıyla insanın ahlaki davranışının -ister ufak bir menfaatten feragat olsun, ister hayattan feragat olsun- bir manası vardır” (İzzetbegoviç 2013: 161). Aliya, ahlaki davranışın hangi nedene dayandığını ya da dayanmayacağını anlamlı bir şekilde izah etmektedir. Ona göre, düşünüldüğünde de anlamlı olan tutum, ahlaki davranışın ya Allah için olması ya da anlamsız bir şey olduğudur. Ancak görülen ve akla gelen gerçeklik, ahlakın herhangi bir menfaat gütmeksizin Allah için olmasıdır. Zira insan sırf Allah için tutum ve davranışlarda bulunacağından dolayı daha doğru, adil ve makul davranışı tercih edecektir. Yoksa ahlaki davranışın bir anlamı kalmayacaktır. Zaten böyle bir davranış ahlaki olarak da nitelendirilemez. Dolayısıyla ahlaki davranış anlamlı kılan, onun dayandığı arka plandır. O düşünce de Allah rızası olduğunda, karşımıza anlamlı ve beklentisiz bir davranış çıkar ki bu davranış tüm insanlık için ölçü ve mana ifade edebilir.

Ahlaki davranış bağlamında tartışılması gereken insanın bir davranışı neden ve niçin yaptığıdır. Eğer insan küçük ya da büyük bir menfaate

yönelik tutum ve davranışlarda bulunursa bunun ahlaki olup-olmadığı tartışılır. Elbette her beklentili davranış ahlak dışıdır şeklinde bir genelleme yapılamaz. Ancak ahlaki davranışta beklentinin ötesinde menfaat gütmek çok da düşünülen bir duygu ve düşünce hali değildir. Bilakis ahlaki davranış sırf ahlaki olduğu yani Allah rızasına uygun olduğu için tercih edilen bir düşünceye dayanmaktadır. Burada inançlı olmayanların da ahlaki tutum ve davranışlarda bulundukları şeklinde bir itiraz da bulunulabilir. Aliya'nın deyimiyle, ahlaklı ateistler olabileceği gibi ahlaksız dindarlar da olabilir. Aliya, bunu daha sonra da değerlendireceğimiz üzere, kişinin yetişme tarzı ve hayat felsefesine bağlamaktadır. Yani kişi çocukluğundan itibaren belli bir kültür ortamında büyümekte ve dolayısıyla belli bir inanç, düşünce ve hayat tarzını öğrenmektedir. Bu bağlamda ahlaklı bir ortamda yetişip de inançsız kişilerin olabileceğini hatırlatmaktadır. Burada mesele, kişinin bir davranışı salt doğru olduğundan dolayı kabullenmesi ve ona göre yapmasıdır. Bu noktada kişi hangi ortamda ve şartlarda bulunursa bulunsun, doğru davranışı ortaya koymak onun için her şeyden önce bir inanç ve kişilik meselesi olarak hayat bulmalıdır. Toplum bireylerinin genelinin böyle davranması söz konusu toplumun ahlaki yapısının belli bir düzeyde olduğunun göstergesidir.

Ahlaki duygu, düşünce, tutum ve davranışta bulunmak kolay değildir ve her insanın başarabileceği bir hâl de değildir. Onun içindir ki insanlık tarihinde iyilerle kötüler, doğrularla yanlışlar, ahlaki olanla ahlak dışı olan arasında daima bir mücadele söz konusudur. Tabii bu mücadele insanlar arasında cereyan etmektedir. Bu bağlamda ahlaki davranış övülür ve takdir edilirken, ahlak dışı olan ise yerilmekte ve tenkit edilmektedir. Aslında insanlığın sağduyusu yani akli değerlendirmeleri bir davranışın iyi ya da kötü, ahlaki ya da ahlak dışı olduğunu anlama noktasında önemli bir ölçüttür. Bununla beraber gönderilen ilahi öğretiler de gerçek ahlaki olanın nelerden ibaret olduğu ya da olacağını temel öğretiler olarak ortaya koymaktadır. O nedenle bir davranışı anlama ve ahlaki değerlere göre ölçme konusunda aklı değerler ile dinin ortaya koyduğu değerler bize yardımcı olmaktadır. Ancak ahlaki değerlere göre davranmak sanıldığı kadar kolay değildir. Zira burada bir fedakârlık söz konusudur. Ancak her insan belli oranda menfaatine düşkündür. İşte insanı ahlaki noktada yanılsaya yani ahlaksızlığa iten de menfaat duygusunun baskın gelmesi ve insanın hayatı işine geldiği gibi yaşamasıdır. Hâlbuki ahlaki olan, işimize geldiği gibi değil, olması gereken, tüm insanlığın/kamunun menfaatine uygun davranmaktır. Bu ise bir erdem ve fedakârlık gerektirmektedir. Fedakârlık ise vazgeçmeyi gerektirmektedir. İnsanın da menfaatlerinden vazgeçebilmesi kolay değildir. Onun için ahlaklı olmak, belli bir hayatı kabullenmek, menfaatlerden vazgeçmek, diğergâh davranmak ve diğerini düşünmek olarak hayat bulmaktadır. Aliya bu noktayı kendince şöyle özetlemektedir: “Fazilet

kanununa göre hareket eden insanlar çok değildir elbet. Fakat bu son derece küçük azınlık, insanlığın ve her insanın gurur kaynağını teşkil etmektedir. Kendi hayatımızda sırf fazilet kanununa göre hareket ettiğimiz anlar azdır, fakat buna rağmen menfaat ve faydamıza bakmadan kendi kendimizin üstüne yüklediğimiz bu anlar, ne kadar az olursa olsun, hayatımızın yegâne zeval bulmaz değerleridir” (İzzetbegoviç 2013: 161).

Bir insanın ahlaki davranıp davranmadığını anlamak çok kolay değildir. Davranış şekil ve öz itibarıyla ahlaki olabilir ama öz ve içerik olarak ahlak dışıdır. Burada bakmak lazım der, Kant. Acaba kişi kendi özgür iradesiyle mi ahlaki davrandı yoksa çevresel faktörlerin etkisiyle mi ahlaki davranmaya çalıştı. Biz buna İslam düşünce ve inanç sisteminde Allah rızası için yani olması gerektiği için doğru davranışta bulunma diyoruz. Bu noktada insan/lar/ın dikkatli olmaları yani tutum ve davranışları dikkatle incelemeleri ve araştırmaları gerekir. Dışarıdan bakıldığında ahlaki gibi görülenler, aslında ahlak dışı olarak hayata yansır ve bu da diğer insanların zararına bir sonuç doğurur. Aslında ahlak dışı davranışlar diğer insanlara zarar veren davranışlar; ahlaki olanlar da toplum menfaatinin gözetilen davranışlar şeklinde ayrılabilir. Aliya, ahlaki olmayıp da ahlakiymiş gibi görülen davranışları sahte ahlak, ahlak maskesi (İzzetbegoviç 2013: 161) şeklinde bizim ifademizle söyleyecek olursak ahlaki görülen maskeli ahlaksızlık olarak ifade edebiliriz.

İnsan ve toplumların hayatlarına bakıldığında çok farklı görünümeler ortaya çıkar. Bu bağlamda bir insan ya da toplumun ahlaki açıdan nasıl olduğunu anlamak için, bizzat o insan ya da toplumla hukuki bir süreç yaşamak gerekir. Buna içeriden bakış da diyebiliriz. Diğer değişle iç yüzünü görmek, hayatın içinde olmak, sosyal gerçeklikle yüzleşmek gerekir. Ancak o zaman diğer insanların eylemlerinin arka planını görme ve tecrübe etme imkanı olabilir. Bunun için de salt söze değil bizzat yapıp-etmelere bakmak gerekir. Aslında her insanın iyi ve kötü yönü vardır. İyi yönünü geliştirip, kötü yönünü baskılayan insanlar ahlaki davranıyorlar demektir. Buna karşın iyi yönü körelip, kötü yönü hayat bulan insanlar ise ahlak dışı davranıyorlar demektir. O nedenle çocukluk yaşlarından itibaren insanların iyi yönlerini beslemek ve o yönde gelişimini sağlamak onun ilerleyen süreçte ahlaklı bir kişi/insan olma ihtimalini artırmaktadır. Zira ahlaki davranış aynı zamanda bir kişilik, kimlik ve karakter meselesidir. Toplumda (halk deyimiyle) helal süt emmiş ya da sütü bozuk şeklinde ifadelendirmeler bulunmaktadır. Helal süt emmiş ifadesiyle ahlaklı insanlar; sütü bozuk ifadesiyle de ahlaksız olanlar kast edilmektedir. Dolayısıyla çocukluk hatta anne karnından itibaren çocukları geleceğe hazırlarken ahlaki öğüt, tavsiye ve davranışlarla yetiştirmek ve geleceğe hazırlamak gerekir. Zira Aliya'nın da ifadesiyle, “iyilik gibi kötülük de insanın içindedir. Ve insan herhangi bir dış tesirle,

şartların değişmesiyle, zorla alıştırmayla, kanunlarla, kaba kuvvetler 'ıslah' edilemez" (İzzetbegoviç 2013: 161).

Aliya'nın ifade ettiği ıslah kavramı ile ahlak arasında yakın bir ilişkiden söz edilebilir. Islah kavramı insanla yani onun insanlığı ile ilgili bir durumdur. İnsan niye ıslaha ihtiyaç duyar, diye düşünülecek olursa aslında insan doğal şartlarda doğar ve hayatını sürdürmeye çalışır. İnsan bu dünyaya gelmekle aslında iyi ile kötü arasında ya da bu iki özelliğin birlikte bulunduğu bir hayata doğmaktadır. İnsan, öğrenen bir varlık olduğuna göre iyiyi de kötüyü de öğrenmektedir. İşte asıl olan, insanın fıtratını bozmamak ve onu daima iyi olanlarla buluşturmak, kötü olanlardan da sakındırmak diğer deyişle onlarla tanıştırmamak gerekir. Ancak bu noktada kötü bilinmeden iyinin ne olduğu veya kötülük bilinmeden iyinin değeri anlaşılmaz şeklindeki düşünce bağlamında insana iyiliği ve kötülüğü öğretmek ancak ona daima iyi ve ahlaki olanı yapmasını öğütlemek gerekir. Eğer insanın ahlaki yapısında bozulmalar varsa Aliya'nın da belirttiği üzere, onu ıslah etmeye yani düzeltmeye çalışmak gerekir. Zaten ahlakın amacı da insanı iyi bir insan haline getirmek ve o hâl üzere yaşamasını sağlamak olarak ifade edilebilir.

Aliya, insanın terbiye edilerek eğitilmesini savunmaktadır. Ona göre, bir insanı zorla, kaba kuvvetle değiştirmeye çalışmak, onun ahlaki gelişimi açısından anlamlı değildir. Zira bir işi zorla yaptırmak, belli bir zaman ve şartlarla ilgili kalmaktadır. Halbuki eğitim, öğretim ve terbiye ile insanı yetiştirmeye çalışmak ise çok daha kalıcı ve etkili bir yoldur. Ona göre, "terbiye, insanın ruhu üzerine, sevgi, örnek, bağışlamak ve hatta cezalar sayesinde icra edilen, dahili bir faaliyeti harekete geçiren ve insanı değiştiren çok ince bir tesirdir. Zorla alıştırma ise, haddizatında hayvani olduğundan, insanın, muayyen bir şekilde davranmaya, sözde, doğru davranmaya sevk veya mecbur edilmesine matuf bir tedbirler ve hareket tarzları sistemidir. Terbiye, insan; zorla alıştırma ise, hayvan içindir" (İzzetbegoviç 2013: 167). Aslında hayvanı bile sevgi ve ilgiyle belli davranışları yapma ve uyumlu olma konusunda eğitme imkanı vardır. Hal böyle olunca insanı da sevgi, saygı, kardeşlik, iyilik yapma, yardımsever olma, ötekini düşünme ve benzeri konularda eğitmek gerekir. İşte elde edilen bu kazanca ahlaki kazanımlar adı verilmektedir. İnsanın kazanmış olduğu bu değerler onun gündelik hayatına yansarak hayat bulur. Böylece toplum söz konusu kişiden hem emin olur hem de o insan bulunduğu ortama düşünce, tutum ve davranışlarıyla anlam katar. Zaten Aliya da ahlaki davranışları anlamlı davranışlar olarak tanımlamakta ve her insanın bu inanç, düşünce ve tutumda olması gerektiğini belirtmektedir.

Ahlak ve insan bağlamında Aliya'nın dikkat çektiği önemli bir husus da insanın ahlaki davranabilmesi için özgür olması gerektiği noktasıdır. Zira

ona göre insan en ağır suçları işlemeye eğilimli olduğu gibi en yüksek ve fedakâr iyiliği yapmaya da eğilimli bir potansiyele sahiptir. İşte bunun için yukarıda da değindiğimiz üzere insanın eğitilmeye, terbiye edilmeye ve ahlaki değerlerle donatılmaya ihtiyacı vardır. Bu her şeyden önce bir eğitim sürecini gerekli kılmaktadır. Bu süreçle insan ahlaki değerlerle donanımlı bir kişilik ve kimlik kazanır ve buna bağlı olarak da özgürce davranışlarını sergiler. İşte tam bu noktada insanın özgürlüğü, tercihte bulunma durumu söz konusudur. Zira özgür, bağımsız olmayan insanların tutum ve davranışları konusunda sorgulanmaları hem doğru hem hukuki hem de ahlaki değildir. Tüm bunların yani sorumlu olabilmesi için insanın özgür bir zihne ve bağımsız şartlara sahip olması gerekir ki insan yapıp-etmelerinden sorumlu tutulabilsin. Zaten Aliya bir özgürlük savaşçısı ve bağımsızlık aşığı bir karakter olarak hayat sürmüştü hatta tüm ömrünü özgürlüğe adanmış denilebilir. Onun kayıp ve kazanımları da zaten özgürlük noktasında hayat bulmuştur. Onun ahlak anlayışı ve bunun hayata yansımalarının yolu da özgürlükten geçmektedir. Aslında Aliya, insanlığın ortak değerleri olan hak, adalet, ahlak gibi temel insani değerleri savunmakta ve onların peşinden gitmektedir. Ayrıca onun Müslüman kişilik ve kimliği de bu düşüncesini güçlendirmekte ve hayata yansımalarına imkân sağlamaktadır.

c. Aliya'nın Din ve Ahlak İlişkisine Bakışı

Din ile ahlak arasında çok yakın bir ilişkinin olduğu bilinen bir husustur. Her ne kadar iki farklı kavram olsa da aralarında belli bir ilişki ve etkileşiminin olduğu ve bunun insan davranışlarına yansıdığı görülmektedir. Ancak bu iki kavram birebir aynı anlama mı geliyor diye düşünülecek olursa, aralarında aynı zamanda bir farklılığın da olduğu söylenebilir. Ancak bu farklılık özde bir farklılıktan ziyade kavramsal bir ayırım olarak okunmalıdır. Şunu da ifade edelim ki ahlak, daha genel bir kavram olurken; din, daha özel gibi bir anlam da taşımaktadır. Zira dünyada çok farklı din/ler söz konusuysa; ahlak denilince genelde akla ortak değerler gelmektedir. Dolayısıyla din ve ahlak ne birbirinin aynı ne de birbirinin gayrı diyebileceğimiz ancak birbirinden ayrılamayacak iki kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aliya, din ve ahlak ilişkisi bağlamında, “demek ki ahlak, ancak dine istinad edebilir. Ne var ki, ahlak ve din aynı şey değildir. Prensip olarak ahlak, din olmadan var olamaz. Tatbikat olarak, ferdi davranış olarak ise, ahlak, doğrudan doğruya dindarlığa bağlı değildir. Onları birbirine bağlayan şey şu müşterek delildir: Daha üstün başka bir dünya... ‘Başka’ olmasına göre bu dünya dinidir; ‘daha üstün’ olmasına göre ahlakidir. Bu münasebet din ile ahlak arasında hem karşılıklı bağımlılık hem de bağımsızlık sebebidir” (İzzetbegović 2013: 176). Görüldüğü üzere din ve ahlak ne birbirinin aynı ne de birbirinin gayrı olarak ifade edilmekte bilakis

aralarında ayrılmaz bir ilişkiden söz edilmektedir. Zira dini öğretiler de son tahlilde insana bazı emirleri yapmayı bazılarını yapmamayı öğütlemektedir. Tabii dinlerin kaynak ve yapılarına göre de bu emir ve nehiyler farklılık göstermektedir. İşte tam bu noktada din/ler ahlaka veri sağlamakta daha doğrusu neyin ahlaki neyin ahlak dışı olduğunu tanımlamaktadırlar. Dolayısıyla din ile ahlakı birbirinden ayırmak etle kemiği birbirinden ayırmak gibi bir şeydir. Bunlar birbirinden ayrılmaz ikili bir özellik olarak tanımlanmalıdır.

Din, teorik öğretiler olarak ifade edilirse ahlak bunların insan hayatına yansması şeklinde ifade edilebilir. Diğer bir değişle din, teorik; ahlak ise pratik boyut olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla bir madalyonun iki yüzü misali aralarında bir bütünlükten söz edilebilir. Aliya bu gerçekliği, “ahlak, isteklere ve davranış kaidelerine dönüştürülmüş dindir veya başka bir ifadeyle, insanın istekli davranışı veya Allah’ın varlığı gerçeğine uygun bir şekilde diğer insanlara karşı tavrıdır. Çünkü vazifemi bütün güçlük ve tehlikelere rağmen yapmam icabediyorsa (ki buna menfaat gözetken davranıştan farklı olarak ahlak deriz) böyle bir istek, ancak, bu dünyayı ve bu hayatı tek dünya ve tek hayat görmemek halinde haklı gösterilebilir. İşte bu husus ahlak ve dinin müşterek hareket noktasını teşkil etmektedir” (İzzetbegoviç 2013: 176). İnsan bir davranışı yaparken doğal olarak onu düşünür, ister, planlar ve harekete geçirir. Bunu yaparken de onun iyi mi kötü mü; doğru mu yanlış mı; dini mi dine aykırı mı olduğu şeklinde düşüncelerden hareket eder. Yani din, bir davranışın teorik arka planını oluştur ve o davranışın yapılıp-yapılmaması konusunda adeta onay verir. Elbette bu onayı insan iradesini kullanarak verecektir. Ancak insan da bir davranışın neye göre yapılmasını ya da yapılmamasını tercih ederken inandığı ve değer verdiği ölçütlere göre tercihte bulunacaktır. Bu noktada dini değerler adeta ölçü olmaktadır. Dolayısıyla bir davranışın sosyal hayata yansımada dini değerler teorik ölçüler olarak etkili olmakta ve tercih edilip edilmeme konusunda insanın iradesini belirlemeye yardım etmektedir.

Din her şeyden önce bir inanç meselesidir. İnsan bir dine inandı mı, tüm yaşamını önemli ölçüde o değerlere göre hayata yansıtmak ister. Zira dini değerler aynı zamanda insanın kalbi/manevi dünyasında yer edinir ve insanın hayata bakış açısını ve davranışlarını etkiler. Diğer bir değişle bunlar insan davranışlarında ahlaki bir yaşantı olarak hayata yansır. Zira ahlak denildiğinde insanın aklına bazı değer ölçülerine göre yaşamak gelmektedir. Hal böyle olunca ahlak bir değerler bütünü olarak anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ahlaki değerler bazı şeyleri yapmayı ve bazı şeyleri de yapmama şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Yani “ahlak, yasaktan doğmuştur ve bugüne kadar yasak olarak kalmıştır. Yasak ise dinidir, hem mahiyeti hem de menşei itibarıyla... Ahlak denilen şey daima insan tabiatının hayvani

içgüdülerine karşı, sınırlandırıcı ve menedici prensiptir” (İzzetbegoviç 2013: 176-177) Aslında dini değerler de bazı şeyleri yasaklamakta bazı şeyleri uygun görmektedir. Bu anlamda ahlaki olan aynı zamanda dini; dini olan da aynı zamanda ahlaki olarak düşünülebilir.

İnsan ikili bir özelliğe sahiptir. Bir yandan erdem, değer, iyilik gibi üst insani değerlere; diğer yandan da hayvani diyebileceğimiz alt karakter özelliklerine sahiptir. Dolayısıyla bir yandan insan meleklerden daha üst bir konuma çıkma; diğer yandan da hayvanlardan daha aşağı bir konuma inme durumuyla karşı karşıyadır. İşte bu noktada tercih insana kalmıştır. Eğer insan Allah’ı düşünür ve onun emir ve nehiyelerine göre hareket etmeyi kendisine ölçü olarak alırsa, din, diğer deyişle ahlaki davranış yoksa dini değerlere aykırı ve aynı zamanda ahlak dışı hareket etmiş olur. Bu bağlamda insanın tabiatı aşması ve insani değerler doğrultusunda bir davranış sergilemesi onun ahlaki noktada derinleştiğinin ve geliştiğinin göstergesidir. Aliya’ya göre, “tabiatın sınırları içinde olan insan insan değildir; olsa olsa akılla mücehhez hayvandır. Tabiatın sınırları içindeki ahlak da ahlak değildir; hodbinliktir, hodbinliğin aklı ve aydın bir şeklidir” (İzzetbegoviç 2013: 177). Burada tartışılması gereken aklın her şeyin ölçüsü olup-olamayacağıdır. Akıl belki hayatı, olayları ve tabiatı anlama noktasında son derece önemli bir ölçüdür. Ancak ahlak ve din gibi değerleri anlama ve anlamlandırma noktasında akli her şeyin ölçüsü olarak görmek ya da kabul etmek akla ziyan bir durumdur. Zira din ve ahlak denilen değer ölçüleri akli aşan hatta akli kuşatan bir boyuta sahiptir. Neyin iyi ya da kötü veya doğru olup-olmadığı noktasında dini değerler insan aklına yol gösterir ve ona ahlaki davranmasını öğütler. Akıl salt tek başına kaldığında ahlaki değer koyma noktasında aciz kalır. İşte din tam bu noktada akla yardımcı olmakta, ona yol göstermekte ve aklın şaşırmasını sağlamaktadır. Bu noktada dinle aklın çatıştığı şeklinde bir düşünceden ziyade aralarında yakın bir ilişkiden söz edilebilir. Akıl, dini ve ahlaki kıymet ölçüleriyle aynı zamanda bakış açısı ve yaklaşım tarzı kazanır. Zira söz konusu değerler akla insanlığa aykırı hareket etmemesini tavsiye ederek, onun doğru yolda kullanılmasını ve insanlığa zarar verecek herhangi bir işi yapmamasını öğütler.

Akıl tek başına kaldığında neyin iyi, neyin kötü olduğu noktasında şaşırabilir. İşte bu gibi durumlarda dini ve ahlaki değerler akla rehberlik ederek iyi yönde karar vermesini sağlar. Aliya tabiat düşüncesi ile ahlaki bakış açısı arasında farklılık olduğunu söyler. Ona göre, “ahlak, her zaman güçsüzlerin himaye edilmesini, merhameti, saygıyı, başka bir ifadeyle güçsüzlerin ve kabiliyeti az olanların yaşatılmasını istemiştir. Bu noktada ahlak ve tabiat birbirinin karşısında yer almış bulunmaktadır ve gerçekten de bu her zaman böyle idi” (İzzetbegoviç 2013: 178) der ve Nietzsche’den şu alıntıyı aktarır: “Vicdandan, merhametten, bağışlamadan, insanların bu dahili zalimlerinden kurtulunuz; güçsüzleri baskı altına alınız, cesetleri

üzerinden yukarıya tırmanınız... (Nietzsche)” (İzzetbegoviç 2013: 178). Aliya burada “güçsüzleri yok edin” ile “güçsüzleri koruyun” şeklinde birbirine zıt iki farklı bakış açısının olduğunu belirtir. İşte der Aliya, dini ve ahlaki değerler insana güçsüzleri korumayı öğütlerken; akıl, güçsüzleri yok edin diyebilir, demeye getirmektedir. Eğer insanın zihin ve gönül dünyasında inanç ve ahlak adına herhangi bir değer yoksa o insanın güçsüzleri yok edin, zira onlar topluma yük oluyor demelerinden daha doğal ne olabilir, diyebilir. Onun içindir ki dini ve ahlaki değerler insana merhameti, acımayı, yardımı, elinden tutmayı, insanca muamelede bulunmayı İslami değerler bağlamında ifade edecek olursak bir insana hatta canlıya sırf Allah rızası için insanca ve merhametle yaklaşmayı öğütlemektedir. Bu öğütler dini değerler olarak insanın gündelik hayatına yansımakta ve ahlaki değerler olarak hayat bulmaktadır. Bu anlamda beşeri ya da ilahi tüm din/lerde benzeşen yanlar olabilir. Ancak hemen belirtelim ki ilahi din, insanlığa hak, adalet ve ahlakın nelerden ibaret olduğunu en doğru şekilde ifade eden bir muhtevaya sahiptir. İlahi dinin en sonu da Yüce İslam dini ve onun peygamberinin getirdikleridir. Bu anlamda insanlık, ahlaki değerlerin nelerden ibaret olduğunu öğrenmek isterlerse başta Kur’an ve Hz. Peygamber’in sünneti olmak üzere söz konusu bu iki temel kaynağa bakmaları ve buna göre ahlaki bir kişilik ve kimlik elde etmeleri tüm insanlığın huzur ve mutluluğu açısından son derece önem taşımaktadır. Bu bağlamda dün, bugün ve gelecekte insanlığın yaşadığı ve yaşadığı sorunların arka planında dinden ve dolayısıyla ahlaki değerlerden yoksun bir insan ve toplum yapısının olduğu unutulmamalıdır.

Din ve ahlak ilişkisinin ayrılmaz bir şekilde iç içe geçtiğini düşünen Aliya, bu iki kavramın ayrılmaz bütünlüğünü düşünmektedir. O bu konuda şu tespitlerde bulunmaktadır: “Ahlak tarihinde hemen hemen hiçbir ciddi ahlak bilimcisi yoktur ki dinle ilgili tutumunu ya ahlak prensibinin tesisinde dinin vazgeçilmez olduğunu ikna edici bir şekilde ispat etmekle yahut aynı gayretle bunun tam tersini göstermekle ortaya koymuş olmasın. Ahlak tarihi, tümüyle dini ve ahlaki düşüncelerin sıkı bir şekilde iç içe geçişinin hikayesidir” (İzzetbegoviç 2013: 178) Aliya’nın din ve ahlak ilişkisine dair düşüncelerini anlama noktasında şu son ifade her şeyi açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ona göre din ve ahlak birbirinden ayrılmaz, birbiri içine geçmiş bir bütünlük oluşturmaktadır. Onun anlayışına göre ahlaki olan her şey, irdelendiğinde dine dayanmakta, dinden esinlenmekte ve dini bir muhteva taşımaktadır. Aslında Aliya’nın bu düşüncesi genel İslami düşüncenin de bir yansımasıdır. Zaten İslam düşüncesinde ahlak söz konusu olduğunda, insanın fıtratında genel bir ahlak eğiliminin olduğu ve insanların bu eğilime uygun bir hayat yaşadıkları bilinmektedir. Ancak insan dünyaya geldiğinde çocukluk yaşından itibaren içerisinde bulunduğu ortamın bir çocuğu olarak yetismekte ve dolayısıyla ahlaki değerlere

yaklaşma ya da uzaklaşma şeklinde bir değişim ya da dönüşüm yaşayabilmektedir. Bu süreçte fitratını koruyanlar ahlaki çizgide kalırken, fitrata aykırı yetişenler değişime uğramakta ve insani/ahlaki değerlerden uzaklaşmaktadırlar. Zaten dinin gönderiliş sebebi de insanlığa unuttuğu bu ahlaki değerleri hatırlatmak ve onları bu değerler eksenine çekmektir. Zira eğer insanlık ahlaki değerlerden uzaklaşmamış ve fitrata uygun yaşam sürecini devam ettirmiş olsalardı belki vahye gerek kalmayacaktı. Ancak Yüce Allah, insanlığa rahmet, kolaylık ve ihsan olsun diğer bir değişle insanlık yolunu kaybetmesin diye onlara/bize vahiy göndermiş ve içimizden birisini de peygamber olarak seçerek neyi nasıl yapmamamız gerektiğini somut bir örnek olarak ortaya koymuş ve koydurmuştur. Dolayısıyla dini değerler ahlaki değerlerin nelerden ibaret olduğunun göstergeleridir.

Aliya'nın din ve ahlak bağlamında üzerinde durduğu ve bugün de tartışılan önemli bir husus, "samimi bir dindar, fakat ahlaksız bir kişiyi ve tersine, samimi bir ahlak sahibi, fakat dinsiz birisini düşünmek mümkündür," (İzzetbegoviç 2013: 181) düşüncesidir. Gerçekten sosyal hayatta bazı insanlar şekil olarak dindar gözükebilir. Ancak yapıp-etmelerine bakıldığında söz konusu kişi ya da kişilerin ahlaksız tutum ve davranışlarda bulunduğu görülmektedir. Bu, aslında ciddi bir sorun ve tezat teşkil etmektedir. Yani nasıl oluyor da dindar bir kişi ahlaksız olabiliyor ya da nasıl oluyor da ahlaklı bir kişi dinsiz olabiliyor? İşte bu konuda Aliya şöyle düşünmekte ya da bu soruları şöyle cevaplandırmaktadır: "Din, bilgi ve tasdik; ahlak ise bu bilgi ile ahenk içinde bulunan tatbikat, hayat demektir. Her yerde olduğu gibi bilgi ve tatbikat arasında ayrılık ve tutarsızlık olabilir. Din, nasıl düşünmeli ve inanmalıyız; ahlak ise neye meyletmeli, nasıl yaşamalı, nasıl hareket etmeliyiz sorusuna cevap teşkil etmektedir" (İzzetbegoviç 2013: 181) Bu noktada ideal ve beklenen davranış, dindarın inandığı değerler doğrultusunda hareket etmesi diğer taraftan da ahlaklı olan birisinin dini ve değerlere inanması ve bağlanmasıdır. Zira davranış olarak hayata geçirdiği ahlak ölçülerinin temel ölçütleri dini değerler olarak bilinmektedir. Ancak ahlaki davranan kişi inançsız bir tutum sergiliyorsa yapıp-etmeleri ile inandığı değerler arasında bir tezattan söz edilebilir. Bu noktada bir ayırmadan da söz etmek gerekir. Öyle ki bazı dindarların yapıp-etmelerine bakarak dini değerleri değerlendirmek doğru ve objektif bir yaklaşım değildir. Zira dindar görünüp, farklı tutum ve davranışta bulunanlar yani ahlaksızlık yapanlar, inandıkları değerlere aykırı davranıyorlar demektir. Onun için ahlaklı olduğunu iddia edenlerin, dini değerlerin teorik öğretilerinin nelerden ibaret olduğunu iyi araştırıp, öğrenmek ve ona göre bir zihin hali ortaya koymaları gerekir. Yoksa yanlış hareketleri bulunan dindar/lara bakarak dine karşı olumsuz tutum takınmak, hem bilimsel hem de ahlaki bir yaklaşım tarzı değildir.

Aliya, ahlakı ve onun dayandığı temeli izah ederken ikili bir ayrım da bulunur. Ona göre ahlak, yararcılık ahlakı ve fedakârlık (İzzetbegoviç 2015: 66) ahlakı şeklinde ayrılmaktadır. Yararcılık ahlakı, belli menfaat ve çıkara dayanırken; fedakârlık ahlakı, erdeme, iyilik yapmaya ve karşılık beklememe gibi düşüncelere dayanmaktadır. Zira “yararcılık ahlakını sırf akıl üzerine kurmak mümkündür; fakat feragat, fedakârlık ahlakını, yani hakiki ahlakı sırf akla istinad ettirmek imkânsızdır” (İzzetbegoviç 2015: 184). Yararcılık ahlakı daha çok elde edilecekler için yönelik bir beklentiye dayalı olurken; fedakârlık ahlakı, vatan, millet, devlet, din ve değerler üzerine bir düşünce ve inanca dayanmaktadır. Dolayısıyla fedakârlık ahlakının temel dayanağı dini bir muhteva taşımaktadır. Aliya, fedakârlık ahlakını, hakiki ahlak olarak da nitelendirmektedir. Hakiki ahlak, ona göre, şahsi menfaate aykırı hareket etmek, herhangi bir işi yaparken kişisel hesaplar içerisinde olmamak, kamunun menfaatini düşünmek insanın temel gayesi olmaktadır. İnsanın böyle bir duygu, düşünce ve inanç içerisinde olabilmesi için aşkın/yüksek değerlere inanmış olması gerekir. İşte tam bu noktada dini/İslami değerler insana belli bir bakış açısı ve yaklaşım tarzı sunmakta ve insanın hak, adalet ve ahlak değerleri çerçevesinde hareket etmesine neden olmaktadır. İnsan böyle davrandığında da ortaya bireysel menfaatlerden ziyade toplumsal menfaatler çıkmaktadır. Bu da hakiki ahlak diğer deyişle fedakârlık ahlakı olarak tanımlanmaktadır. Bunu başarabilmek her insanın hatta her dindarın işi de değildir. Zira fedakârlıkta bulunabilmek hem inanç bakımından hem de hayata uygulama bakımından zorluklar içermektedir. Bu bir fedakârlık ve diğerdeyişle işidir. O da erdemli ve sağlam/köklü inanç sahiplerinin yapabileceği bir tutum ve davranışlardır.

Bir insanın sosyal davranışı ile ahlaki diğer deyişle yararı ahlakı ile fedakârlık/hakiki ahlaki davranışı arasında çok temel bir fark bulunmaktadır. Sosyal davranış, Aliya’ya göre menfaat için bir davranıştır; ahlaki davranış ise menfaate karşı bir davranıştır. Birisi hırs, diğeri ise vazife adına yapılan davranıştır. Birincisi yani yararı olan; faydaya, hesaba, disipline, akla dayanıyor; diğeri ise ancak ve ancak Allah’ın adına gerçekleştiriliyor (İzzetbegoviç 2015: 188). Burada asıl üzerinde durulması ve tartışılması gereken davranışın Allah rızasına uygun olup-olmadığı noktasındadır. Allah rızasına uygun iş yapabilmek, sanıldığı kadar kolay değildir. Belki zor da değildir. Ancak bunun için inanmak ve inandığı değerler doğrultusunda hareket edebilmek gerekir. Bu bir erdem, fedakârlık, diğerdeyişle, kabullenme, elinden geleni yapma kısacası hiçbir beklenti içerisinde olmaksızın ötekilere karşı sırf iyilik ve erdem düşüncesiyle hareket edebilme halidir. Yararcılık ahlakına göre hareket edenler, işin sonunun nereye varacağını ve neler elde edeceklerini en başından hesaplayarak hareket ederler. Sonuçta kazanamadıklarında üzüntü yaşarlar. Buna karşın hakiki/fedakârlık ahlak anlayışına göre hareket edenler ise işin

sonu ile ilgilenmezler. Onlar yaptıklarının sırf Allah rızası için olduğunu bilinciyle hareket etmeyi bir ideal edinirler. Sonuçta kayıp ya da kazanç onları ne aşırı sevindirir ne de aşırı üzüntüye sevk eder. Tabii sonuç olumlu olursa belli bir sevinç hali olur. Sonuç kötü olursa yine aynı şekilde belli bir üzüntü hali olabilir. Ancak bu sonuç, onları derinden etkilemez. Zira onlar, en başından itibaren niyet olarak Allah rızasını işin odağına yerleştirmişlerdir. İşte hakiki ahlak anlayışı böyle bir inanç ve felsefeye dayanmaktadır. Onlara göre netice Allah'ın elindedir.

Aliya'nın görüşleri bağlamında burada tartışılması gereken en önemli meselelerden birisi de ahlaklı ateistlerle, ahlaksız dindarlar meselesidir. Nasıl oluyor da dindar insan/lar ahlaksız davranabiliyor ya da nasıl oluyor da ateist insanlar ahlaklı davranabiliyor? Bu konu üzerinde durulması ve tartışılması gereken önemli bir husustur. Aliya, bu sorunları enine boyuna tartışmakta ve kendince izah tarzları geliştirmektedir. Ona göre, inançlarımızla davranışlarımız arasında otomatizm bulunmamaktadır. Zira tutum ve davranışlarımız, ahlakımız, şuurlu bir tercihin veya hayat felsefesinin bir fonksiyonu değildir. Zira bunlar felsefi ve siyasi tercihlerin bir eseri olmaktan ziyade, çocukluktaki terbiyenin ve kabul edilmiş anlayışların bir sonucudur. Dolayısıyla bir kimse, eğer çocukluğunda aile içinde, büyüklerini saymaya, onlara saygı göstermeye, söz tutmaya, yalan konuşmamaya, insanlar arasında fark gözetmemeye, erdemli davranmaya vs. alıştıysa o ilerleyen yaşlarında da bu tür tutum ve davranışlara göre yaşamayı bir hayat felsefesi olarak benimsemektedir. Hatta o, bu değerlerin gerçek, hayati ve ahlaki olduğunu bilmekte, kabul etmekte ve onlara göre davranmayı ahlaklılık olarak savunmaktadır. Öyle ki bu değerler onun şahsiyetinin özellikleri olarak hayat bulur ve insan her davranışında ahlaki davranmayı kendisine bir sorumluluk olarak yükler. İşte vicdan denilen duygu hali de böyle gelişir. Ancak böyle bir kişinin dine karşıt olması sorunlu bir durumdur. Zira o söz konusu savunduğu ve hayatına uygulamaya çalıştığı değerlerin temelini çocukluk yaşlardan itibaren almış olduğu dini ve ahlaki değerlere dayandığının farkında değildir. Burada hemen belirtilmelidir ki her ahlaki öğreti ya da davranışın arka planında dini bir öğretinin olduğu gerçeğidir. Yoksa insanlık salt akılla ahlaki değerlere ulaşmış şeklinde bir düşünce gerçekliği anlamama olarak hayata yansır. Elbette insan akılla bazı temel değerleri anlayıp, ortaya çıkarabilir. Ancak salt aklın bulduğu ve ortaya koyduğu değerlerin sonuçlarının yararcı ahlaka ve sosyal davranışa çıkacağı unutulmamalıdır. Elbette yararcı ahlakın da bir takım sonuçları bulunmaktadır. Ancak bu sonuçlar sadece kişinin menfaatlerine uygun olarak sonuçlanır. Bu tür davranışlarda kazanan bir kişi olurken kaybeden ya da zarar gören büyük toplum/kamuoyu olmaktadır.

Aliya, din ahlak ilişkisi bağlamında ahlakın dine dayandığını zira insanlık tarihinde dinsiz/ateist insanların olabileceğini ancak dinsiz toplumların olamayacağı gerçeğini bilimsel bir çerçevede izah etmektedir. Yine bu bağlamda hakiki ahlakın dine dayalı olduğunu; din delince de İslam dininin en son ve vahiy kaynaklı bir din olduğunu, onun öğretilerinin bütünüyle ahlaki değerler şeklinde bir muhteva sunduğunu ifadeye çalışmaktadır. Tüm bu izahlardan sonra vardığı sonuçları şöyle açıklamaktadır: “İncelememizin sonunda iki neticeye varılabilir: Birincisi; din olmadan, prensip ve fikir olarak ahlak olamaz; tatbikatta ise, ‘ahlaklılık’ mümkündür. Ne var ki, bu pratik ahlaklılık atalet gibidir ve hareket gücünü veren kaynaktan ne kadar uzaklaşırsa kendisi de o kadar güçsüz kalır. İkincisi; ateizm esası üzerine herhangi bir ahlak düzeni kurulamaz; fakat ateizm, ahlaklılığı ve bilhassa onun daha basit bir şekli olan sosyal disiplini doğrudan doğruya bertaraf etmez. Bilakis, tatbikata konulup da toplum teşkil etme teşebbüsüne geçtiği zaman, mevcut sosyal ahlak biçimlerini mümkün olduğu kadar muhafaza etmeyi faydalı görür. Zamanımızın sosyalist devletlerindeki tatbikat bu gerçeği teyit etmektedir. Mamafih, bir gün ahlaklılık prensibinden şüphe edilmeye başlanırsa, onu korumak üzere ateizmin elinde hiçbir vasıtanın bulunmadığı gerçeği de ortadadır. Sırf yararcı, egoist, gayrı ahlaki veya ahlakdışı taleplerin hücumu karşısında ateizm tamamen güçsüzdür” (İzzetbegoviç 2013: 199).

Ahlak ile din arasında yakın bir ilişkinin olduğu bilinen bir husustur. Bir Müslüman entelektüel olarak Aliya da bu gerçekliği açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Gerçekten de bakıldığında ve tecrübe edildiğinde ister bireysel ister toplumsal hayatta olsun ateist bir ahlak anlayışının anlamdan yoksun ve yüzeysel olacağı ve süreklilik arz etmeyeceği bir gerçekliktir. Dolayısıyla köklü ve uzun süreli bir ahlak anlayışı için dini değerler olmazsa olmaz temel dayanaklardır. İşte bu gerçekliği gören ve bilen birisi olarak Aliya bu konuda, “netice olarak, diyebiliriz ki; ahlak, dinin öbür halidir” (İzzetbegoviç 2013: 200) demektedir. Bu bağlamda Aliya açıklamalarına devam ediyor: “Ahlakilik faydalı olsaydı, hayatın manasını anlamak için Allah zorunlu olmazdı. Ahlakilik faydalı değilse, o zaman ahlakiliğin anlamı nedir? Muhtemel cevaplar sadece iki tanedir: 1) Ahlakilik anlamsızdır. 2) Allah, ahlaki davranışın anlamının garantisidir. Anlam, ahlakiliğin zorunlu bir niteliğidir; çünkü ahlakilik maksada yönelik değildir ve bu tür bir anlam hayat sahibi bir Tanrı’yı gerektirir” (İzzetbegoviç 2015: 49). Ona göre “ahlakilik, gerçek ise daima fedakarlık ve ızdırapla bağlantılıdır. Aksi halde mahza aptallık ve riyakarlıktır” (İzzetbegoviç 2015: 49). Onun için de ahlaki davranışı yapanın zihin ve gönül dünyasında inandığı ve bağlandığı temel değerlerin bulunması gerekir. Eğer bunlar yoksa yararsız, faydasız bir iş ve eylemde bulunmak anlamsız olacaktır.

Din-ahlak ilişkisi bağlamında Aliya, “kişi gururlanmaksızın kendi insani saygınlığını nasıl vurgulamalı? Bunun cevabı, en yüce iyilik ve hakkaniyet modeli olan Allah’a teslimiyettir. Teslimiyet, kibir haline gelmemiş bir saygınlık hissidir. Teslimiyet sadece Rab Teâlâ’ya sunulur, diğer her şeyden uzaklaştırılır. (İnsanlardan korkmayın benden korkun, Kur’an). Allah’a kulluk insani saygınlıkla uyum içindedir. Beşeri gurur, bu kulluk olmaksızın, tahmin edilemez ve müsamaha gösterilemez bir kibir ve gösterişe dönüşür” (İzzetbegoviç 2015: 54). Dolayısıyla insani davranışın dayanağı Yüce bir güç olmalıdır. Böyle olunca insan, beşer ve ölümlü bir varlık olduğunu bilir ve ona göre tutum ve davranışlarda bulunur. Bu tutum ve davranışlar da sosyal hayata ahlaki olarak yansır. Aliya, ahlak ve din bağlamında sözlerine devam ediyor: “Tanrı yoksa insan da yoktur. Mesuliyet yoksa suç da yoktur. Öyleyse Tanrı yoksa suç da yoktur. Tanrı yoksa her şey mubahtır” (İzzetbegoviç 2015: 63). Bunu söylemekle Aliya, her şeyin varlık ve yokluğunun dayanağının Tanrı olduğunu, dolayısıyla insanların O’na inanması, güvenmesi ve O’nun emir ve nehiyelerine göre bir hayat yaşamaları gerektiğini vurgulamaktadır. Böyle yapmakla insan, hem sorumluluğunu idrak etmiş hem dini vecibelerini yerine getirmiş hem de ahlaki davranmış olmaktadır.

Sonuç Yerine

Bosnalı bir Müslüman ve entelektüel olan Aliya İzzetbegoviç, Müslüman bir ailede doğmuş, genç yaşlarından itibaren Genç Müslümanlar Cemiyetine katılmış dolayısıyla İslami bir ortamda büyümüş ve İslami bir terbiye alarak yetişmiştir. Ancak bilindiği üzere Bosna’da sadece Müslümanlar değil Sırp, Hırvat ve diğer ırklardan da insanlar yaşamaktadır. Hal böyle olunca farklı ırk, din ve kültüre mensup insanların yaşadığı bir ortam söz konusudur. Zaten Bosna o dönemlerde Yugoslavya’ya bağlı olarak yönetilmekteydi. Sosyal ortam karışık, çetrefilli ve her türlü spekülasyonlara açık bir haldeydi. Böyle bir ortamda Müslümanlar da büyük sıkıntılarla karşı karşıya kalmışlar ve Aliya da bu sıkıntıları çocukluk yaşlarından itibaren hem yaşamış hem de bunların sebepleri ve sonuçları üzerinde kafa yorma imkanı bulmuştur. Öyle ki Aliya, bu sıkıntılara bağlı olarak genç yaşında üç yıl ve ilerleyen yaşında (altmışa yakın) beş buçuk yıl hapis hayatı yaşamak zorunda kalmıştır.

Aliya gençlik yıllarından itibaren okuyan ve aktif hayatın içerisinde bulunan bir şahsiyettir. O hayatı bütün boyutlarıyla tecrübe etmiş her şeyden önce entelektüel bir bakış açısı ve yaklaşım tarzına sahiptir. Onun bu derece donanımlı ve tecrübeli olmasında hayatı bütünlüğünde yaşamış olması yatmaktadır, denilebilir. Zira hayat okulu onu oldukça yetiştirmiştir. O, hayatın acı-tatlı, iyi-kötü tüm yönlerini tecrübe etmiştir. Ama tüm bunlara rağmen hukuk fakültesini bitirmeyi ve bir avukat olmayı da

başarmıştır. Mücadeleci bir kişilik olması ve bununla beraber hem kendi hem de toplumunun haklarının neler olduğunu bilmesi ve bunun tavizsiz savunucusu oluşu onu ayrı ve farklı kılmaktadır. Aliya, bu mücadeleleri verirken almış olduğu aile, toplum, din ve ahlak terbiyesi de son derece etkili olmuştur. Zira o, İslam'a inanan ve İslami değerlerin insan ve toplum için son derece anlamlı ve önemli hatta kurtuluş için zorunlu olduğunun farkında birisidir.

Aliya'yı farklı ve ayrıcalıklı kılan, inandığı ve bağlandığı dini ve ahlaki değerlerdir. Hatta onun kişilik ve kimliğinin oluşmasında söz konusu değerler temel unsurlar olarak belirlemektedir. Aliya, her şeyden önce ahlaklı bir insandır. Onun ahlaki kişiliğini oluşturan değerler ise İslam dininin insana ve topluma öğütlediği asıl unsurlardır. Diğer deyişle Aliya, kişilik ve kimliğini oluşturan ve onda bir karakter halini alan ahlaki öğretileri çocukluk yaşlarından itibaren tanıdığı İslami öğretilerden elde etmiştir. Bu öğretiler ona iyi insan olmayı, hak, hukuk ve ahlaka bağlı kalmayı; diğer yandan vatan, millet ve din uğruna gerektiğinde mücadele etmek gerektiği bilincini vermiştir. İşte Aliya'yı ve onun dünya görüşünü anlayabilmek için onun hayat hikayesini kısaca bilmek gerekmektedir. Zaten Aliya, Müslümanların dışlandığı, horlandığı ve yok edilmeye çalışıldığı bir sosyal ortamda hayat sürmüştür. Böyle bir ortamda dini ve ahlaki değerlere bağlı olmanın ve o değerlerin insana kazandırdıklarının farkında olarak Aliya mücadelesini vermiştir. Yani Aliya, İslami değerlerden beslenmiş bir kişilik ve karakter misalidir. Bu beslenme onda vatanına, milletine bağlı olma ve onların haklarını sonuna kadar savunma bilinci oluşturmıştır. Bu bilinçle hareket eden Aliya, özellikle kendi inancına mensup olan insanlara öncülük etmiş ve özgürlük ve bağımsızlık noktasında Bosnalı Müslümanların haklarını sonuna kadar savunmuş bir kişidir.

Aliya, inançsız (ateist) insan olabileceğini ancak ateist toplum olamayacağını düşünür. Ona göre ateist olduğunu söyleyen insanların ahlaki davranmalarının arka planında da çocukluk yaşlarından itibaren aldıkları terbiye ve içerisinde bulundukları sosyal ortamın etkili olduğudur. Yani salt ateist düşünceli birisinin ahlakilik adına dinden bağımsız bir ahlaklılığa sahip olamayacağı kanaatindedir. Ona göre ahlak söz konusu olduğunda din kaçınılmaz olarak akla gelmekte ve ahlakı besleyen ya da ahlaki değerlerin nelerden ibaret olduğunu gösteren unsurların dini olduğunu ifade etmektedir. Bu anlamda din ile ahlak arasında çok yakın bir ilişkinin olduğu adeta bu iki kavramın bir bütünün iki yarısı ya da birbirini tamamlayan iki boyutlu olduğunu ortaya koyar. Aslında ona göre din asıl; ahlak onun hayata yansıyan boyutudur. Burada dini değerler teorik öğretiler olarak arka planda kalmakta ahlaki olanlar ise insan ve toplumların hayatına davranış olarak yansımaktadır.

Aliya, din ile ahlak ilişkisini aslında inanca bağlamaktadır. Ona göre eğer “Tanrı yoksa insan da yoktur. İnsan yoksa mesuliyet de yoktur. Mesuliyet yoksa suç da yoktur. Öyleyse Tanrı yoksa suç yoktur. Tanrı yoksa her şey mubahtır.” Görüldüğü üzere din ile ahlak ilişkisini Tanrı’nın varlığı ile temellendirmeye çalışmakta ve her şeyin Tanrı’dan kaynaklandığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Yine ona göre ateist/dinsiz insanların ahlaklılık adına yapıp-etmelerinin dayanağı dindir. Bu değerler toplumdan sökülüp alındığında ortada ahlaklılık adına bir değer kalmayacak ya da bu değerler anlamdan yoksun, manasız bir muhteva gösterecektir. Dolayısıyla ahlaki değerlere anlam ve muhteva kazandıran, ona göre, dini değerlerdir. Din denilince de o ilahi dini anlamakta ve İslam’ı ilahi dinin en sonuncusu olarak görmekte ve buradan hareketle ahlaki değerlerin kaynağını Allah’a dayandırmaktadır. Yine bu bağlamda o, ahlaki davranışları yararcılık ve fedakarlık şeklinde ikiye ayırmakta; yararcı olanların anlamdan yoksun ve maskeli ahlaki davranış aslında çıkarıcı bir davranış olduğunu, bunlara ahlaki denilemeyeceğini, buna karşın fedakarlık üzerine ortaya konulan davranışın ahlaki olacağını belirtmektedir. Ona göre ahlaki davranış fedakarlığı gerektirmektedir. Bir insanın fedakarlıkta bulunabilmesi için de inandığı, bağlandığı ve değer verdiği unsurların bulunması gerekir ki o da ancak Allah rızası olmaktadır.

Kaynakça

- İZZETBEGOVIÇ, Aliya (2013). *Doğu Batı Arasında İslam*, çev. Salih Şaban, İstanbul: Yarın Yayınları.
- İZZETBEGOVIÇ, Aliya (2018b). *İslam Deklarasyonu*, çev. Rahman Ademi, İstanbul: Fide Yayınları.
- İZZETBEGOVIÇ, Aliya (2015). *Özgürlüğe Kaçışım*, çev. Hasan Tuncay Başoğlu, İstanbul: Klasik Yayınları.
- İZZETBEGOVIÇ, Aliya (2018a). *Tarihe Tanıklığım*, çev. Alev Erkilet, Ahmet Demirhan, Hanife Öz, İstanbul: Klasik Yayınları.

Dr. Fatih Ali Hasaneyn Muhammed Şerif'in Gözünden Aliya

Ali CANÇELİK

*Kocaeli Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü,
alicancelik@gmail.com*

Giriş

Dr. Fatih Ali Hasaneyn Muhammed Şerif, 1965 yılında Yugoslavya'ya Sudan Hükümeti'nin sağladığı eğitim bursu ile tıp alanında okumaya girmiştir. Yugoslavya yıllarının başlangıcında bir yandan üniversite eğitimiyle çok ciddi şekilde meşgul olurken diğer yandan İslamî faaliyetler konusunda yakın arkadaşlarıyla kafa yormuştur. Yugoslavya'nın sert istibdat ve istihbaratına rağmen faaliyetlerini yürütmüştür. Zaman zaman yaşadıkları çok güç şartlar ve hadiseler çalışma temposunu ve kapsamını etkilese de çalışmalarını tamamen kesememiştir.

Fatih Hasaneyn Bey, öğrenciyken birçok teşkilatla görüşme yapmış ve onlarla birlikte çalışma teklifinde bulunmuştur. Ancak bu görüşmelerin hiçbirinden olumlu yanıt alamamıştır. Sadece Aliya, çok ciddi şekilde konuyla ilgilenmiş ve kendi teşkilatlarındaki yöneticilerle de Fatih Hasaneyn Beyi tanıştırmış ve çalışmayı kabul etmiştir.

1965'lerden sonra Aliya'nın vefatına kadar sürekli birlikte olmuşlar ve çalışmalar yapmışlardır. Özellikle Bosna savaşı ve Bosna Devleti'nin kuruluş sürecinde Fatih Hasaneyn'in çok aktif, önemli ve tehlikeli görevleri olmuştur. Bosna Hersek olarak bağımsız bir devletin kuruluşundan sonra ise Aliya İzzetbegoviç, Fatih Hasaneyn'i kendisine danışman olarak görev vermiştir. Yurt içi ve yurt dışı birçok programlarda birlikte hareket etmişlerdir.

Bütün bu geçen süre içinde Fatih Hasaneyn, Aliya'yı çok yakından tanıma ve gözlemleme imkânı elde etmiştir. Gerek Aliya'yı gerekse Aliya'nın dava arkadaşlarını çok iyi tanımış ve değerlendirmiştir.

Aliya'nın Hayatındaki Fikrî ve Siyasî Gelişmeler

Dr. Fatih Hasaneyn, Aliya'yı hem fikrî hem de siyasî yönleriyle bazı dönemlere ayırarak değerlendirmektedir. Fikrî yönü hakkında bilgi verirken onun okuduğu, telif ettiği ve çevirdiği eserlerden de bahseder.

Aliya İzzetbegoviç'in Eserleri

Fatih Hasaneyn'e göre Aliya, yaptığı işlerde çok hassastır. İster ülke içinde ister ülke dışında yaşadıkları her şeyi kayıt altına almaya çalışır. Çeşitli kitapları mütalaa etmeye çok çaba gösterir ve o kitaplardaki meseleleri çözümlemeye çalışır. Etrafındaki insanlara da önemli kitapları okumalarını tavsiye eder. Şu sözünü nakleder: "Bize derdi ki, insan kırk

yaşına gelene kadar kavrayabiliyor, ince bir anlayışla okuyabiliyor ve düşünebiliyor. Kırk yaşından sonra okuduğunu idrak ve anlayış azalıyor. Kişinin kırk yaşından sonra da mütalaaya devam etmesi faydalıdır.”

Birinci Kitap: Doğu Batı Arasında İslam

Aliya bazen *Doğu Batı Arasında İslam* kitabından heyecanla bahsetmektedir. Bu kitaba başladığı zaman 25 yaşlarındadır. Hristiyan arkadaşları ve komşularıyla iç içedir ama İslamî bir çevrede yaşamaktadır. Bu şartlarda her şeyi kıyaslamaya büyük bir ehemmiyet vermektedir. Dolayısıyla büyük bir ehemmiyetle yaptığı gözlemler ve farkındalıklar onu daha da derinlemesine incelemeye sevk etmiş; hem İslamî konuları hem de Avrupa’da öne çıkan düşünür ve filozofların eserlerini; ayrıca Hristiyan öğretilerinin ele alındığı önemli eserleri incelemeye ve üzerlerinde derinlikli düşünmeye itmekteydi. Bu sürecin sonunda *Doğu Batı Arasında İslam* kitabı fikri ortaya çıktı.

Böylece çeşitli materyalist, maddeci felsefeleri gördüğü gibi Hristiyanlığın ruhbanlığını ve dünyadan kopukluğunu gördü ve kendi içinde kesin kararını verdi: İslam orta yollu ve en iyi çözümdür.

Aliyanın kendi çalışmalarını paylaşması ve tavsiyeleri dışında bir insanın gelişmesi konusunda da bazı tespit ve önerileri bulunmaktadır. Ona göre bir kişinin zihninde çok fazla bilgi yığılması ve biriktirmesi, onda olumlu bir gelişmeye yol açmaz. Bu bilgilerin kesinlikle düzenlenmesi, organize edilmesi ve sistematik hale getirilmesi kaçınılmazdır. Bu işlemler, bilgileri rastgele bir yığın haline gelmekten korur ve faydalı hale getirir. Aksi halde ondan olumlu neticeler çıkarılması mümkün olmaz.

Bu kitabın Yugoslavya’da basımı yasaklanır. 23.03.1983’te Aliya tutuklandıktan sonra Fatih Hasaneyn, 1984 sonu, 1985 başlarında Avusturya’ya gelir. O zaman kitabın basılması konusunda anlaşılır. Kanada’dan gelen Hasan Karaçi ile kitabın basımı için 25 bin dolar alır. Amerika’da bulunan Trust Yayınevi tarafından kitap basılır. Bu sayede kitap ilk defa İngilizce basılmış oldu. Amerika ve Avrupa’da büyük bir ses getirdi. Kitap daha sonra Boşnakça, Türkçe ve Arapça yayınlandı.

İkinci Kitap: İslam Deklarasyonu

Fatih Hasaneyn ve arkadaşları, 1965 yılında Aliya ve değerli dava arkadaşlarıyla tanıştıktan sonra onlardan temel anlayışlarını; İslami faaliyet program ve kurallarını ortaya koymalarını istediler. *İslam Deklarasyonu* kitabının ortaya çıkışında böyle bir ihtiyaç söz konusudur. Bir nevi Marx ve Engels’in 1848’de yayınlanan Komünist Parti Manifestosu’na bir reddiye mesabesindeydi. Ayrıca kitabın ismine “İslam Deklarasyonu Müslümanların İslamlaşması için” ifadesini de eklemiştir. Bu ibare, kitabın hedefini açıklamaktadır. Müslüman olmayanların İslam’a girmesi kastedilmedi.

Kitaptaki yazılar daha önce, makaleler şeklinde Takvim Dergisinde neşredildi. Bu dergi, Meşihatü’l-İslam tarafından aylık yayınlanmaktaydı. Burada yayınlanan makaleler müstear isimle yayınlanıyordu. 1968’den 1971’e kadar elle yazıldı. 1971’de Londra’da matbaada basıldı. Aynı sene Bosna gençleri Londra’daki İslamî hareketle tanıştı. Londra’da basılan

nüsha, 1983'te Aliya'nın yanında bulundu ve aleyhte suç unsuru olarak kullanıldı. Kitabın bazı konuları yine Meşihatü'l-İslam'a ait olan el-Ba'su el-İslâmî adlı gazetede neşredildi. Gazetenin başyazarı o dönemde Şehit Niyazi Şükri idi.

Üçüncü Kitap: Özgürlüğe Yolculuğum

Fatih Hasaneyn, İngilizce ve Türkçeye "Özgürlüğe Kaçışım" olarak çevrilen kitabın "Özgürlük Yolculuğum" olarak çevrilmesini daha uygun görmektedir. Esas tercümenin Arapçaya çevirisi olduğunu düşünmektedir. Arapçaya tercümesini Üçüncü Dünya Yardım Ajansı'nda da mütercim olan Muhammed el-Hasan Muhammed et-Tâhir gerçekleştirmiştir. Arapçaya ilaveten İngilizce, Almanca ve Fransızca gibi birçok dili çok iyi derecede bilmektedir. Muhammed el-Hasan Muhammed et-Tahir, Aliya ile yıllarca aynı dönemde ve birlikte yaşamış; onun fikirlerini, isteklerini, planlarını ve cihad anlayışını çok yakından görmüştür. Bu sebeple Fatih Hasaneyn'e göre tercümesi, bütün tercümeler arasında en iyi tercüme olmuştur.¹ Bu sebeple Bilinmeyen Aliya adlı kitabına Muhammed el-Hasan Muhammed et-Tahir'in tercümesindeki mukaddime kısmını da eklemiştir.

Kitap çok farklı konulardaki düşüncelerinden; Doğu'dan ve Batı'dan büyük yazar ve filozofların muhtelif kitaplarından yaptığı seçkilerden oluşmaktadır. Aliya, kitabına özel eklemeler de yapmıştır. Ayrıca güncel olaylar ve haberler üzerine de düşüncelerini içermektedir.

Özellikle itiraza sebep olan yanlışlıkların anlaşılması için bazı noktaları aşağıya alıntılıyoruz:

"Yazarın kitaba verdiği isim ana dilde şu şekildedir: Moj put na slobojanie. Ne var ki mütercim İngilizceye şu şekilde çevirmiştir: My Escape to Freedom (Özgürlüğe Kaçışım). Bu şekilde bir kusur söz konusudur. İngilizce "kaçış" anlamına gelen "Escape" kelimesi, Boşnakça "put" kelimesinin karşılığı olarak düşünülmüştür; ancak "kaçış", "put" kelimesinin anlamını karşılamaz. "Put", bazı düzenlemelerle birlikte tam olarak "yol" anlamına gelmektedir. "Put"un Arapça karşılığı olarak ise "harab/hurub" (kaçış) kelimesi kullanılmamaktadır. "Harab", Arapçada olumsuz bir tavır ve davranış olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla "harab", hapisten kaçış, savaş meydanından kaçış manasına gelir. Yine "harab", psikiyatristlerin derslerinde dengesiz insanlar için kullandıkları bir kelimedir. Bütün bunlarla beraber "harab" kelimesi asırlardır bireysel ve toplumsal olarak olumsuz manalar içermektedir. Hayatım üzerine yemin ederim ki böyle bir kaçış, müfekkirimizin aklının ucundan bile geçmemiştir. Nitekim o Müslümanları ve kendi soydaşlarını fikir sahasında ilerlemeye ve sebat etmeye; onların ellerindeki bütün güçleri bu doğrultuda sarf etmeye teşvik etmiştir. Dolayısıyla kusur İngilizce isimlendirmededir. Mütercim, Aliya'nın kastettiği manadan çok fazla sapma göstermiştir. Zira "escape" kelimesi, sadece maddî kaçış manasına gelmez, aynı zamanda psikolojik veya manevî olarak da kaçış manasına da gelir. Oysa bu ikisi arasında ince ve hafif bir mana aramıştır. Kelimenin manası, yazarın düşüncesine ve ana

¹ Fatih Hasaneyn Muhammed Şerif, Bilinmeyen Aliya, çev. Ali Cançelik, Şule Yayınları, İstanbul 2018.

dilindeki kelimenin sınırlarına göre verilmelidir. Yazar özellikle hapis çemberinden veya kapalı herhangi bir çemberden ayrılmaya yol (et-tarîk/put) aramaktadır.

Mesela İngilizce tercümede “put” kelimesi, “kebşu fidâ/escape goat/günah keçisi”, manasıyla aktarılmıştır. Yani bir olayı ondan daha hafif başka bir olaya dönüştürüyor. Bu, kaçınmak, sakınmak veya idare etmektir. Mesela “avoid” kelimesi kaçınmak anlamına gelir. Bir de diyelim ki çok yakında olacak bir kaza, kriz söz konusu. Bu durumda “to avoid a crisis” (krizden kaçınmak) deriz. Bu durumda önüne çıkan risklerden kaçınma gerçekleşmiş olur ve o da gerçekten çözüm bulmuş olur. Dolayısıyla kişi için kaçınılmaz bir durum (inevitable crisis or event) olur. Bunlardan dolayı kitaba verilecek en uygun isim, *Özgürlüğe Yolculuğum*’dur. Kanaatimce bununla Aliya’nın kitabının mukaddimesinde kast ettiği manaya az da olsa yaklaşmış oluyoruz. Özgürlüğe yürüyüş, gerçek bir kaçış olmamıştır. Ne korkunç Foça Hapishanesinin kapılarından firar ne de Tito’nun muhaliflere uyguladığı işkence günlerinden kaçıştır. Yani Viktor Huoğ’un *Sefiller* romanında Bastille Hapishanesindeki Jean Valjean’ın kaçışı gibi değildir.

Hugo’nun esirinin dışarıdaki özgürlüğe kaçış yolu, Bastille Hapishanesinin yüksek duvarlarının üzerinden. Mahkûmlar, hapishane surlarını işgal ettiği zaman Valjean fırsat bulup kaçmıştı. Hatta ve hatta onun kaçışı, kirli Paris kanalizasyonu içinden olmuştu. (Bedeli ne olursa olsun, yeter ki özgürlük olsun). Ancak biz tüm bunların dışında kendi araştırmamızda başka bir tür mahkûm, düşünce ve çalışma yönteminde eşsiz bir hürriyet arayıcısı ile karşı karşıyayız. Her ne kadar mahkûm olsa da sinek uçurtmayan bekçilerini gaflete düşüren, isyan hareketi gibi genel olaylardan istifade eden, menfaat devşiren Jean Valjean’ın yaptığına tenezzül etmiyor. İsteddiği şey, özgürlüktü. Aliya’nın istediği özgürlük, her insanın istediği özgürlüktü. Ancak bu, Aliya’nın kendine mahsus bir özgürlük yoluydu (Moj put). Onun özgürlüğe giden yolu, edebiyat ve felsefe yani genel anlamda fikir yolundan başka bir şey değildi. Öyleyse o özgürlük, devam eden taşkın bir ruh hâletinden fikrî kurtuluştur.

Dördüncü Kitap: “el-Kenâş”

Fatih Hasaneyn’in Bilinmeyen Aliya kitabında değerlendirdiği bu kitap, kendi hayat hikâyesinden oluşmaktadır. Hayatının çeşitli aşamalarını içeren eski ve yeni olaylar anlatılmaktadır.

Aliya, Militant İslam (Askerî İslam) adıyla bir kitabın telifine başladığı zaman, kitabın içeriği hakkında Fatih Hasaneynlerle istişare eder. O dönemin baskısı altında böyle bir kitabın uygun olmadığı kanaatini ileri sürünce Aliya’nın kitabın telifinden vaz geçtiğini belirtir.

Yeniden İslamî Doğuşun Engelleri

Fatih Hasaneyn’ göre Aliya’nın telif ettiği kitapların en önemlilerinden birisi de Yeniden İslamî Doğuşun Engelleri’dir. İslam Deklarasyonu adlı eserini yazdıktan kısa bir müddet sonra çeşitli konularda İslamî Diriliş (Bu’su el-İslâmî) adlı haftalık gazetede, Takvim adlı aylık dergide yazıları yayınlanmaktaydı. Bu çalışmalarında ekseriyetle Genç Müslümanlardan (Mladi Müslümani) olan Niyaz Şükri, Muhammed Ali Hacı, Hilmi

Nimarliya ve diğer yazı idaresi sorumluları destek olmuşlardır. Onlardan bazıları Meşihatü'l-İslâm yayınlarıyla da ilgilenmekteydiler. Aliya, kendi ismi yerine yazılarına üç harf ile rumuz koyardı. Bunlar; Leyla, Sabina ve Bakir adlı çocuklarının baş harfleriydi: L. S. B.

Makalelerinden bazıları, Müslümanların olmaları gereken konuları ve bugünkü durumları üzerinedir.

Aliya'nın çeşitli dillerden Boşnakçaya çevirilerinden oluşan kitaplar hakkında.

Fatih Hasaneyn, Aliya ve teşkilatıyla 15.07.1965 tarihinde Saraybosna'da tanıştığı zaman ortak çalışma konusunda da anlaşırlar. Ortak çalışmaların başında İslamî meseleleri açıklayan bazı önemli kitapların tercümeleri gelir. Gerekli görüşmelerden sonra aşağıdaki on tane kitap üzerine anlaşırlar:

1. İslam'a Giriş	Muhammed Hamidullah
2. Din Budur	Seyyid Kutup
3. İstikbal İslam'ındır	Muhammed Kutup
4. İslam Etrafındaki Şüpheler	Muhammed Kutup
5. İman Kıssası	Nedim el-Cesir
6. Kırk Hadis	İmam Nevevî
7. Riyâzu's-Sâlihîn	İmam Nevevî
8. Helal ve Haramlar	Yusuf el-Karadâvî
9. Yoldaki İşaretler	Seyyid Kutup
10. Ateist Arkadaşımın Yolculuk	Mustafa Mahmud

Bu listedeki kitaplardan ilk olarak *İslam'a Giriş* adlı eser tamamlanandı. Aliya, listedeki kitapların arasında önce tercüme etmek üzere bu kitabı seçti ve İngilizceden Boşnakçaya tercüme eder. Kızı Sabina da bu tercüme konusunda yardım eder. Komünizm sistemine karşı açık bir meydan okuma içermeyen kitap, Meşihatü'l-İslam'ın başkent Saraybosna'da haftalık olarak neşrettiği İslamî Diriliş (Bu'su el-İslâmî) Gazetesi'nde tefrika şeklinde yayınladı. Bu dönemde gazetenin yazı işlerine âlim, şehit Niyaz Şükrî bakmaktaydı.

Bu gazetede bu şekilde kitabın tamamını neşretmiştir. Fatih Hasaneyn kitabın neşrinin büyük bir İslamî kıpırdanmaya vesile olduğunu düşünmüştür. Kitabın Boşnakçadaki adı *Uvud İslamu U.* şeklindedir. Bunlar, yaklaşık 1980'de cereyan etmiştir.

Kitabın basımı, Meşihatü'l-İslam'ın onayıyla ve eliyle yapılmıştır. Bu şekilde kitabın basımını ve dağıtımını daha kolay yapmışlardır. Zira Meşihatü'l-İslam'a ait Yugoslavya genelinde 5 bin mescit bulunmaktadır. Bunlardan Visoko şehrinin mescidinin imamı ile anlaşırlar. İmam, Âlimler Başkanı İsmet Sipahiç'in yardımcısıydı. Masrafların karşılanmasını Fatih Hasaneyn ve arkadaşları üstlenerek basımını konusunda anlaşırlar.

Tercümesi ve basımı gerçekleştirilen ikinci kitap Şehit Seyyid Kutub'un *Din Budur* adlı eseridir. Tercümeyi Aliya, kızları Leyla ve Sabina birlikte gerçekleştirdiler. Kitap geniş bir dersten ibarettir. Kitabın Boşnakça adı, *Putevi İslama'dır.*

Tercümesi yapılan üçüncü kitap Seyyid Kutub'un İstikbal İslam'ındır adlı kitabıdır. Kitabı, Aliya, kızları Leyla ve Sabina, Mehmet Arabciç (Muhammed el-Arabî) gibi bazılarının desteğiyle tercüme ettiler. Bu kitap Boşnakça İslam *Religija Budućnosti* adıyla yayınlanmıştır.

Saraybosna'yı ilk defa 12.07.1965'te ziyaret ettiğim zaman Gazi Hüsrev Begoviç Camii'nde namaz kılmıştım. Cuma namazıydı. Namazda iki buçuk saf cemaatin olduğunu gördüm. En küçüğünün yaşı altmış beşten aşağı değildi.

Bahsettiğim bu kitaplar ve bunlara ilaveten *İslam'ın Etrafındaki Şüpheler* adlı kitap tercüme edilip elle dağıtıldı. Her genç elinden geldiği kadar gayret gösterdi ve kitaplar çok müthiş bir şekilde gençler arasında yayıldı. Daha önce namaz kılanların çok yaşlı ve cemaat sayısının çok az olduğu aynı camiyi gördüğümde namaz kılanlarla dolduğuna şahit oldum. Bu hadise, 1970'te gerçekleşmektedir. Namaz kılanların çoğunluğu da gençlerden oluşmaktaydı. Bu uyanış, büyük bir hareketin önünü açtı. En belirgin hareket, Tabacka Camii gençlerindeydi.

Din Budur ve *İstikbal İslam'ındır* adlı iki kitabın basımını çok gizli şekilde Fatih Hasaneyn ve arkadaşları gerçekleştirmiştir. Bu konuyu detaylarıyla Bilinmeyen Aliya kitabında anlatmaktadır.

Fatih Hasaneyn, çok zor şartlarda kitapların basımını ve dağıtımını gerçekleştirdikten sonra çok gizli ve hızlı şekilde hemen Surcin Havalimanına gider. Aliya, eşi Halide Hanım, kızları Leyla ile Sabina ve oğlu Bakir kendisini uğurlamaya gelirler. Yaptıkları karşısında hem teşekkür eder hem de bir hediye takdim ederler. Bir öğrencinin gayreti karşısında bütün aile olarak gelmeleri ne kadar vefakâr ve kadirşinas bir aile olduklarını göstermektedir. Fatih Hasaneyn, Roma'ya gitmek üzere Belgrad Havalimanından ayrılır. Yanına Boşnakçaya çevrilen iki kitabın baskı filmlerini de alır. Gece Roma'da olacak oradan da transit bir şekilde oradan da Kuveyt'e geçecektir. Roma'daki ikinci gün Kuveyt'e geçer. Orada Uluslararası İslam Öğrenci Teşkilatları Federasyonu'ndan (IIFSO) bazı kimselere Boşnakça kitapların filmlerini teslim eder. O dönemde başkanları Mustafa Tahhan Hoca idi. Onlar da kitapların birkaç defa basımını gerçekleştirirler. Aliya, kızları ve diğerleri tarafından tercümesi tamamlanan *İslam Etrafında Şüpheler, Dilejmi Oko İslama* adıyla basılır.

Kitapların üzerine 3 ve 5 rakamlarını yazan Fatih Hasaneyn, birkaç ay sonra Aliya ile karşılaşır ve çok sevinçli olduğunu ve güldüğünü görür. "Nasıl akıl almaz bir işti o öyle!" dedi ve devam etti: "Birinci mevzu, kitapların üzerindeki rakamlardır. Emniyet görevlileri, kitapların kapaklarındaki rakamları epey araştırdılar. 3 ve 5 rakamlarını buldular ancak altı ay boyunca serinin 1, 2 ve 4. rakamlarını araştırıp durdular. Zannettiler ki bunlar, diğer kitaplar gibi seri halde basılmış kitaplardır." Bunu anlattıktan sonra kendisini güldüren ikinci mevzuyu anlattı: "Kitabın kırmızı rengine gelince... Mao Tse-tung'un (Mao Zedong) kitabı kırmızıydı. Komünistler, bu kitapla iftihar etmekteydiler. Bizim kitaplardan sonra onlara diyorduk ki, 'Sizin elinizde bir tane kırmızı kitap var. Oysa bizde iki tane kırmızı kitap var.'"

Bunları anlattıktan sonra Aliya, gençlerin kitapları bölümlerine göre ayırdıklarından ve kendi aralarında değiştirerek okuduklarından bahsetti. Bu şekilde çok daha iyi yayılmıştı. Bu kitaplar, Osmanlı İmparatorluğunun 1912'deki Haçlılara karşı verdiği Balkan savaşlarının akabinde Balkanlardan çekilmesinden sonra basılan ilk kitaplardı. Balkan savaşlarından sonra basılan kitapların hepsi, hayız, nifas, abdest, teyemmüm gibi ilmihal konuları hakkındaydı.

Şurası çok ilginçtir ki Aliya'nın Boşnakçaya tercüme ettiği kitapların dağıtımı 23.03.1973 tarihinde gerçekleşmişti. Bundan tam on sene sonra yani 23.03.1983 tarihinde Aliya mahkemede yargılandı.

Bosna'da siyasi ve toplumsal kıpırdanmalarla birlikte yeniden bir diriliş baş gösterirken komünistler, büyük bir çöküş yaşadı.

Aliya İzzetbegović'in Siyasi Hayatındaki Gelişmeler

Fatih Hasaneyn'e göre Aliya'nın siyasi hayatında önemli üç merhale bulunmaktadır.

1. Merhale (1925-1955):

Bu merhale, doğumundan 1955 yılına kadarki süreci kapsamaktadır. Bu merhale de kendi arasında üç kısımdan oluşmaktadır.

Birinci kısım: Doğumundan 15 yaşına kadar, yani ilk eğitim yıllarından lise yıllarına kadar geçen süreçtir. Bu aşamada annesiyle olan ilişkisi ön plana çıkmaktadır. Onun kişiliğinin oluşmasında annesinin dinî hayatı, sabah namazlarına gidişi, imamın hem dinî temsiliyeti hem de saygınlığı Aliya'nın kişiliğinin oluşumunda çok etkili olmuştur.

İkinci kısım: 15 yaşından 25 yaşına kadarki süreci kapsar. İslamla derin bir şekilde tanışmaya başlar. İlmî çalışmalara, İslamî faaliyetlere başlar. Öğrendiklerini hayatına yansıtır. Bu dönemde Doğu Bosna'dan gelen mültecilere yardım organizasyonuna girer. Onlara ilaç, elbise ve gıda malzemeleri toplar ve toplananları ihtiyaç duyulan yerlere gönderir. Yine bu dönemde Genç Müslümanlar Cemiyeti (Mladi Müslümani) ile tanışır ve onlara dâhil olur. Bunlara ilaveten hem İslami kitaplar hem de diğer görüşlere ait kitaplardan çok sayıda okumalar ve müzakerelerde bulunur. Onlar üzerinde iyice derinlik kazanır. Çeşitli idarî işlere girer; birçok önemli makamlarda görev alır ve Genç Müslüman Cemiyeti'nin organizasyonlarında önemli roller üstlenir.

Bu aşamada İslami şahsiyeti oluşmaya başlar. İmanın manasını derinlemesine araştırmakta, meydanda dolaşan diğer dinlerle ve nazariyelerle karşılaştırmaktadır. Bu araştırmalar neticesinde bazı kayıtları tutmaya başlar. Bu notlar, daha sonra *Doğu ve Batı Arasında İslam* kitabını oluşturacaktır.

Aliya nice tutuklama taleplerinden nice kereler kurtulmuştu. Ancak en son sorgulamadan kurtulamadı ve tutuklandı. 01.03.1946'daki yargılamada üç yıllık hapis cezası; iyi halinde dolayı da iki yıl sosyal ve siyasi haklarından mahrumiyet aldı.

Bu demektir ki Aliya hayata en zor ve meşakkatli kapılarından girmiş oldu. Yaklaşık 20 yaşlarındaydı. Şüphe yok ki, hapis tecrübesi fikirlerini kayıt altına almaya, İslami makalelerini ve *Doğu Batı Arasında İslam* adlı kitabını hazırlamaya geniş bir fırsat verdi. Ayrıca İslamî faaliyet ve eğitimde, ülkeyi hükmü altına alan yeni meselelerin tahliline hazırlanma imkânı buldu.

Üçüncü kısım: Aliya, 01.03.1946'da üç sene hapis cezası alır. Hapiste iki yıl taş kırma işinde çalışma, iyi halinden dolayı iki yıl da siyasî haklarından mahrumiyet alır. Onunla birlikte çok sayıda kişi de mahkûmiyet almıştı. Mahkûmiyet esnasında bu grubun içinden bazıları Zenica bazıları ise Stolac hapisanelerine ve taş kırma bölgelerine nakledilir. Bu dönemin en zor kısmı son altı aydır. Bu dönemde, Macaristan sınırına yakın bilinmeyen bir yere gönderilir. Buraya hiç kimse ziyarete gelemmez.

Aliya Genç Müslümanlar Cemiyeti'nin başkanı değilken 1 Mart 1946'da tutuklama ve mahkûmiyet cezası görmüştü. Aliya'nın yerine Şehit Halid Kabitas başkan olarak seçilmişti. Bu vakitte 1949'da büyük tutuklamalar geldi. Bunların başında Halid Kabitas, Cemiyet'in başkanı sıfatıyla tutuklanmıştı. Sonra da hakkında idam kararı verilmişti. Aliya, başkan olsaydı aynı sonu kendisi de görecekti.

Aliya, hakkında verilen mahkûmiyet kararının tamamını son gününe kadar çektikten sonra hapisten çıktı. Hapisten çıkışından yaklaşık bir yıl sonra kendisini bekleyen genç kızla, yani Halide Hanımla 1949'da evlendi. Böylece evlilik hayatları başladı ve güzide bir aile kurulmuş oldu. Öyle ki bu aile, Doğu Avrupa'da, Bosna Hersek tarihinde çok önemli bir rol oynadı.

Aliya daha sonra Orman Fakültesi'nde üniversite kaydını yaptırdı. 3 yıl bu fakültede okuduktan sonra Hukuk Fakültesi'ne geçiş yaptı. Kendisine neden Orman Fakültesi'nden Hukuk Fakültesi'ne geçiş yaptığını sorduğumda şu cevabı verdi: "Ormanda çalışmak demek, vaktinin büyük bir çoğunluğunu köylerde, yani şehirden ve geleceğe yön veren önemli olaylardan uzakta geçirmek demektir."

1950'lerin başında Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Hukuk stajını bitirdikten sonra Bot Şirketi'nde hukuk danışmanı olarak çalışmaya başladı. Sonra da yaklaşık 5 sene boyunca Karadağ'da IPSA adlı bir şirkette çalıştı.

Bu dönemde görece bir durgunluk ve ailenin istikrarı söz konusuydu. Genç Müslümanlar Cemiyeti'nden çok sayıda üye hapis cezalarını çektikten sonra tahliye edildiler ve birbirileriyle görüşmelere başladılar.

Bu sıralarda komünist yönetim, İslamî şehirlere, özellikle Saraybosna'ya gayriahlakî bir atmosfer oluşturma girişimlerinde bulunuyordu. Yeni Saraybosna şeklinde de isimlendiriler. Ahlaksız ve müstehcen sinema gösterimleri çoğaldı. Erkek ve kızların karışık girdiği yüzme havuzları inşası da bunlardan biridir. Ayrıca karışık çalışma bölgeleri (Radna Akcija) oluşturmaya başladılar.

2. Merhale

Bu merhale 1955 ile 1983 arasını kapsamaktadır. İlk 10 senede farklı değişiklikler bulunmaktadır.

1965'e kadar, daha önceki dönemlerde edindiği bilgi ve tecrübeleri pekiştirme hayata uygulama ağırlık kazanmaktadır. Dava arkadaşlarıyla görüşmeler ve buluşmalar başlar. Ayrıca gençlerle olan ilişkileri de pekişmektedir.

Genel gelişmeler ve olumlu değişimler de söz konusudur. Müslümanlar aleyhine tavır ve çalışma sergileyen Âlimler Başkanı ölmüş, yerine Naim Hacı Abdic adında daha ılımlı ve zayıf şahsiyetli biri gelmiştir. Onun döneminde Genç Müslümanlar'dan Hüseyin Cozo Efendi'nin yıldızı parlamaya başladı. Meşihatü'l-İslamiyye, daha etkin olmaya ve gençlere yönelik yaklaşımlarda bulunmaya; toplum için İslami faaliyetler yapmaya başladı. Bir kısım kaybedilmiş hakları geri almayı başardı.

Bu dönem Aliya için de güzel gelişmelere vesile oldu. Toparlanma ve teşkilatlanma açısından iyi oldu. Müslümanların mevcut durumları ve gelecekleri üzerine kafa yormaya ve planlama yapmaya ağırlık vermeye ve bilgi ve birikimlerini yazmaya döndü. Bu merhale bir çeşit, gelecek için bir hazırlık durumundaydı.

İkinci merhalenin 1965-1975 arasında Yugoslavya'ya, Bosna Hersek'e yabancı öğrenciler gelirler. Bunlardan bir kısmı da Sudan'dan gelen öğrencilerdi ve Fatih Hasaneyn de bu öğrencilerdendi.

Fatih Hasaneyn Aliya ile ilk defa Saraybosna'da 15.07.1965 tarihinde Hamam Bar adında bir yerde görüşürler. Orada birlikte yapacakları çalışmalar hakkında müzakerelerde bulunurlar. Aliya konuyu kendi teşkilat arkadaşlarına da açmak ve teşkilat olarak çalışmak ister. Aliya'nın talebi üzerine konuyu Ömer Behmen ve İsmet Kasumagiç beylerle de görüşürler. Görüşmelerden sonra daha önce belirttiğimiz üzere kitap tercümelerine başlarlar. Ayrıca Aliya'nın kendi telif eseri olan *İslam Deklarasyonu* (Islamska Deklaracija) kitabı dönemde geldi.

Aliya el-Bu'sul-İslam Gazetesi'nde ve Glasnik Dergisi'nde Islamski Preporod başlığıyla yazılar yazmaya başladı. Aliya ve teşkilat arkadaşları *İslam'a Giriş* kitabını el-Bu'sul-İslam Gazetesi'nde neşrettiler ve kitap olarak bastılar. Genç Müslümanlar'ın basmış olduğu ilk kitaptı.

İslamî hareketin başka bir başarısı olmasaydı bile Müslümanların İslam Ulusu/toplumu olarak kabul görülmesi başarı olarak yeterdi.

Aliya ve teşkilat arkadaşları kitapların kendi aralarında bölüşümünü ve daha sonra da tercümesini gerçekleştirdiler. Bölüm bölüm ayırdılar. Gençler arasında dönüşümlü okumaları için dağıttılar.

Mescitlerdeki gençlerin hareketliliği çok müthiş derecede yayılmıştı. 1965'te ilk defa gördüğümüz mescitte en fazla üç saf namaza duran cemaat vardı. Namaz kılanların da en gençleri 65 yaşından yukarıydı. Ancak bu dönemde mescitler gençlerle dolmaya başladı. Cemaatin dörtte üçü gençlerden oluşmaktaydı.

Başkan Tito'nun 04.05.1970'de ölümü sonrası Bosna'da İslamî hareketlilik başlar ve hatta ilerler. Çok güzel ve verimli faaliyetler çıkar. Boşnakçaya yapılan tercümelemler bunların başında gelir.

İkinci merhalenin sonunda Aliya'nın siyasi fikirleri oluşur. Bu aşama, 1975-1983 arasını teşkil etmektedir. Hareketli ve verimli geçen dönemde İngiltere'yi ziyaret etmiş ve birçok İslamî hareketin ileri gelenleriyle görüşür. Bu sayede Bosna'daki siyasi oluşumu gerçekleştirmeye ve meseleleri dünyaya açmaya çalışırlar.

3. Merhale

Hasaneyn Hoca, bu merhaleyi iki döneme ayırmaktadır. Birinci Dönem, 23.03.1983 ile 25.11.1988 tarihi arasında, saat akşam 4'e kadar gitmektedir. Aliya hapiste 2075 gün geçirmiştir.

Bu dönemde Aliya'nın uzun hapisane yılları başlamıştır. Fatih Hasaneyn, Aliya'nın özellikle mahkemedeki tavrını ve savunmasını vurgulamıştır. Bütün mahkeme salonu onu dinlemek için büyük bir sessizlik içindeyken kendisi şöyle bir konuşma yapar: "Bu suçlamaların hiçbirisiyle uzaktan yakında ilgimiz yoktur. Kati surette masumuz. Bunların hepsi, vatandaşların demokrasi ve hürriyet haklarını kullanmalarını çekemeyen, onlardan nefret eden insanların uydurmasıdır; alçaklığıdır. Ben emniyet görevlilerinin baskısından dolayı dostlarımdan, ailemden, eşimden, çocuklarımdan özür diliyorum. Şunu da eklemek isterim: Ben Müslümanım, Müslüman olarak yaşayacağım ve Müslüman olarak öleceğim. Bu dünyada insanın sevgisine layık, kendisi için yaşanan, uğrunda feda olunan ve onun için ölünen İslam'dan başka hiçbir şey görmüyorum. Yugoslavya'yı, seviyorum; onun haritadaki resmini seviyorum, ismini seviyorum. Onun için sadece iyilik istiyorum; çünkü o benim vatanım. Ancak hükümete ve yöneticilere gelince onlara kalbimde sevgiye dair yer kalmadı."

Fatih Hasaneyn hapisane yıllarını şöyle ifade etmektedir: "Mahkeme neticesinde Aliya, Foça Hapishanesi'nde iri yarı, uzun boylu adamların arasında; katiller ve hırsızlarla birlikte kalmak suretiyle sekiz sene hüküm giydi ve taş kırma cezasına çarptırıldı. Üçüncü merhale de böylece başlamış oldu. Siyasi fikrinin gelişme başlangıcıydı. Derin bir iman, yüksek bir cesaret eşliğinde uzun, sabırlı ve derin adımlamalar başladı.

"Aliya Foça Hapishanesi'ne girdi; aslında orayı şereflendirdi. Hapishane dışında yaşadığı dünyanın ne kadar geniş olduğunu keşfetti. Hapishanenin yüksek ve kalın duvarları, azalan ve gittikçe kaybolan, iyice daralan hücreleri ruhunu daraltıyordu. Zaman yavaşladıkça yavaşlıyordu. Çoğaldı, büyüdü ve genişledi zaman. Bu yeni durum karşısında şaşırıp kaldı. Tıpkı Şehit Seyyid Kutub'un *Yoldaki İşaretler* adlı eserinde dediği gibi: "Mü'mine bir musibet uğradığında ve işler onu daralttığında, zaman uzar ve mekân daralır. Müslümanın gayreti artar. Her şeyin üstüne çıkar. Müminin gözünde bütün işler yücelir." Yine şu sözde olduğu gibi: "Büyük insanların gözünde büyük şeyler küçülür; küçük insanların gözünde küçük şeyler büyür."

Aliya bu daracık yeri aralıksız yürüyüşlerle genişletmeye başladı ve başardı. Hapishanenin içi, gidişi gelişi küt diye kesiyordu. Bu sebeple kısa da olsa yürüyüşlerini çokça tekrar ediyordu. Bu kısa yürüyüşleri peş peşe ve yan yana koysak ve ölçsek uzun mu uzun bir mesafe ederdi. Bu şekilde koğuşun fizikî darlığından kurtulmuş, darlığın üstesinden gelmiş oluyordu.

Zaman ise habire uzuyordu. Aliya “uzayan zaman” ile bol bol okuyarak, okuduklarını kendi zihninde kendi kendine müzakere ederek baş edebildi. Sonra zihnindeki müzakerelerini kayıt altına almaya başladı. Böylece meşguliyeti arttıkça arttı ve vakti kalmaz oldu. Aliya zindanın insanı daraltan zorbalığını başka çalışmalarıyla alt etti. Bu zorbalık, eziyet, komünistlerin ve diktatörlerin fikri aşagılamları; komünist partinin genel baskılarıydı. Özellikle Aliya gibi allame ve mütefekkir birini Müslümanlara kin ve nefret besleyen suçlu Sırp lar, katiller ve caniler ile birlikte hapse atmışlardı. Ancak Aliya zindandakilerle tanışmaya ve gönüllerine girmeye başladı. Onlarla konuşuyor, dertleşiyor, sorunlarını dinliyordu. Böylece onların kalplerinin derinliklerine dokundu. Aliya’yı çok sevdiler, ona içlerini, sırlarını ve hislerini döktüler. Aliya zindanda mazlumların da bulunduğu şahit oldu. Mesela katil bir Sırp vardı. Önce idam cezasına çarptırılmış, sonra da müebbet şeklinde hafifletilmişti. Bu adamın hikâyesi şuydu: Bir adam, babasını döver. Babası kan revan içinde kalır. Bunu görenler o anlık korkuyla gidip oğluna, durumu haber ederler. Gelip babasını yerde kan revan içinde görür. O öfkeyle babasını dövene hücum eder, onu vurur. Adam aldığı bir darbeye oracıkta ölür. Böylece bu katil, o da maktul olur. Aliya bunu anlatırken ilave etmişti: Eğer hâkim bu adamın olayda kendini savunmasını ve iyi halini göz önünde bulundursaydı verdiği karardan başka bir karar vermesi gerekirdi. Bunun gibi daha nice örnekler vardı.

Aliya mahkûmiyet günlerinde yüzlerce hatta binlerce kitapları ve büyük ciltli eserleri okudu. Batılı şairlerin, filozofların, büyük müelliflerin biyografilerini ve eserlerini derinlemesine inceledi. Onların çeşitli fikirleri ve nazariyelerini tanıdı. Bunların yanında Asyalı âlim, filozof ve şairlerin eserlerini de inceledi. Yine Müslüman âlimlerin de eserlerini derinlemesine okuma fırsatı buldu.

Aliya zindandayken İslam’da ibadet ve akaid; Kur’ân, İslam, ruh, ahlak, kanun, icmâ, fıkıh ve idam cezaları konularında da çalışmalar yaptı. Bunların yanında Hristiyanlık, metafizik, tasavvuf, cihat ve cihat kapısının kapanması; ilmî ve siyasi duraklama, adalet, zulüm, niyetler; Farabi, İbni Sina, İbni Arabi, Muhammed Abduh, Abdülkadir Geylânî, İbni Mâce, İbni Tufeyl, Musa bin Meymûn; Kâmil Hüseyin, Tevfik el-Hakim; modern ve klasik şiirin tarihi; kapitalizm, burjuvazilik, küçük burjuvazilik; fazilet ve ahlaksızlık konularında çalışmalar yaptı. Oktav Mirbo, Malik Şahbaz (Malcolm X), Hegel, Freud, Picasso, Ortega Y. Gasset, Birkamo Visan Simon, hakkında çalışmalar yaptığı kişilerdir.

Aliya’nın yazdığı konulardan biri de İslam’ın evrenselliğidir. Yani İslam, asabiyeti, içe kapanmayı ve ırkçılığı reddetmektedir. İslam, bütün milletleri hakikatin kapılarını açmaya çağırmaktadır. Bu açılımın sınırları insanîdir. Bu fikirle geçmişe açıklamak mümkündür. Şöyle ki İslam’ın izin verdiği açılım, Arap âlemine ilk dönemde Yunan ve Fars’a ait bütün kültürel değerleri almalarını sağlamıştır.

Aliya, basit ve beyaz iki parça kumaştan oluşan ihram meselesine de kafa yormuştur. Fikrini basit ve anlaşılır bir tasvir ile sunar. İhram, diğer âlemden manzara arz eden hayalî bir surettir ona göre. Ezelden beri

elbiseden veya görüntüden yana hiçbir şey, insanları birbirinden ayırmıyor. Sadece dilleri, ırkları ve ülkeleri yönleriyle ayırt ediliyor.

Şu hadisede de görüleceği üzere asla onlara karşı boyun eğmemiştir: 27 Şubat 1987’de kızları Leyla ve Sabina sürpriz bir şekilde ziyaretlerine gelir. Onlar Aliya’nın faydasına olacağını düşündükleri bir haber getirdikleri için çok sevinçlidirler. O dönemde Nikola Stopanoviç, Bosna Hersek Cumhurbaşkanlığı’nda Af Heyeti’nin başkanıdır. Aliya’nın affını uygun görüp gerekli talebi Zdravko Goriciç’e verir. Zdravko da Af Heyeti’nin sekreteri ve Leyla’nın da okuldan tanıdığıydı. O da Aliya’nın görüşlerinden vaz geçmesi, onlardan pişmanlık duyması gibi şartlarla affa olur verir.

Aliya, kendisine getirilen metni okudu. Sonra hatırına Genç Müslümanlar Cemiyeti’nin üyeleri geldi. Onlardan bazıları şehit oldu, yüz binlercesi ülkeden kovuldu ya da hapse mahkûm oldu. Ne için? Sadece İslam’ın ve Müslümanların izzeti ve Bosna Hersek’in hürriyeti için! Buna mukabil, komünist partinin ırkçılığı ve zulmü; Sırp ve Hırvat ırkçılarının İslam’a karşı besledikleri kin ve nefret vardı. Aliya bütün bunların karşısında yüce bir dağ gibi dimdik ve bütün azameti ve heybetiyle duruyor ve lisân-hâliyle şöyle diyordu:

Herkes heveslerine esir olsa da

Ben şeref ve izzet peşindeyim.

Böylece Aliya imza atmayı reddetti ve kalan mahkûmiyet süresini de hapiste geçirdi. Burada Şehit Seyyid Kutub’un tavrını hatırlıyorum. Zamanın Firavunu, henüz Kahire’deki mahkeme kararını açıklamazken, hakkında idam hükmünü vermiş ve bunu Moskova’dayken ilan etmişti. Daha sonra da gaddar cellâtlarını gönderip özür ve af dileyen küçük bir kâğıt parçasını imzalaması için türlü baskılar yaptırmıştı. Şehit Seyyid Kutub, bunları reddedip yağlı urgana başını yücelterek ve bütün mütekebbir ve zalim Firavunları alçaltarak bir Müslüman ve mümin izzetiyle gitmeyi tercih etti.

Ya dostu sürur verecek bir hayat; ya düşmana öfke verecek bir ölüm!

Başkan Tito’dan sonra gelenler, onun Arap ve İslam dünyasıyla aralarında tesis ettiği kardeşlik ve bağlılık ilişkilerini kopardılar. Saraybosna’da İslami eğitim veren fakülteyi itibarsızlaştırmaya çalıştılar. Sert eleştirilerde bulundular. Meşihatü’l-İslâmiyye’nin ve azınlıkların sahip oldukları en temel imkân ve hakları bile olabildiğince kısıtladılar. Böylece Sırp ırkçılığının çirkin yüzü ortaya çıktı. Bu aşamadan sonra komünist ideolojinin ve Gorbaçov başkanlığındaki Sovyetler Birliği’nin çözülme işaretleri görülmeye başladı. Sırp ırkçılar, Yugoslavya’nın her yerinde ipleri ellerinde tutabilmek için siyasi parti kurmaya başladı. Bu sayede Büyük Sırbistan Devleti’ni kuracaklardı. Diğer yandan Yugoslavya’daki bütün etnik gruplar ve yönetimler Sırpların oluşturdukları bu yeni Yugoslavya Cumhuriyeti’ne karşı durmaktaydılar. Bununla birlikte toplumsal isyanlar yayıldı. Eski Yugoslavya’daki bütün cumhuriyetler, Sırpların etkisinden kurtulup kendi siyasi partilerini kurdular.

Bu yeni şartlar, Aliya ve arkadaşlarının yeniden yargılanmasının önünü açtı. Bu sayede mahkûmiyetinin geri kalanı iptal edildi. Aliya tam 2085 gün süren hapis hayatından sonra 25.11.1988 tarihinde Pazartesi günü hapisten çıktı.

Üçüncü Merhaleinin İkinci ve Son Dönemi

Aliya 25.11.1988'de hapisten çıktıktan sonra sosyal ve siyasal şartları daha yakından görmeye başlar. Uzun zamandır biriken fikrî yapısı tecrübelerle pekişmekteydi.

Zagreb'te bulunan İslam Merkezi'ni ziyaret etti ve orada birkaç gün geçirdi. Hasan Cengić ve eşi Enise Hanım, Dr. Mustafa Cerić ve İsmail Balić ile görüştü. Tevfik Velagić'in başında olduğu Bosnalı bir grupla tanıştı. Dr. Mustafa ile tanışıklıkları Genç Müslümanlar Cemiyeti'ne uzanmaktaydı. Hatta ilk hapis hayatında bir müddet beraber kaldılar.

Bu aşamada Aliya ve arkadaşları çalışmalarını sessiz ve temkinli yürüttüler. Aliya aralarında gençlerin ve yaşlıların olduğu seçkin, geniş tabanlı, uyumlu ve etkin bir teşkilat oluşturmaya çalışmaktaydı.

Büyük tehlike ve tehditlere rağmen 27.03.1990'da Demokratik Eylem Partisi'ni kurdu ve seçimlere katıldı. Tahminlerin aksine seçimlerde Demokratik Eylem Partisi (SDA) seçimi kazandı. Sonuçların açıklandığı anlarda Hasaneyn, Aliya'ya "Oyların tasnifinde birileri seçim sonuçlarını bizim lehimize değiştiriyor mu nedir?" diye sorar. Aliya sükûnet içinde der ki: "Dünyada Müslümanların lehine seçim sonucu değiştirecek tek bir insan bile yoktur ve hiç kimse de bunu yapmak istemez."¹

Seçim sonrası Aliya 19.11.1990'da Bosna Hersek Cumhurbaşkanı oldu. Bütün düşmanlarını affetti. 1983'te kendisini yargılayan hâkim Rıza Hocić de dahil herkesi affetti. Bu hâkimin mahkemenin üzerinden iki ay geçmeden babası vefat etti. Bunu ilahi bir mesaj olarak düşünmüş olmalı ki mahkûm ettiklerinden bazılarının ailesine gelmiş ve kendi elinden bir şey gelmediğini, önceden gelen hükmü okumak için baskı gördüğünü itiraf etmiştir. Affettikleri arasında Savcı Adina Ruşidović de vardır.

Aliya'nın ortaya koyduğu bu tavır, çok soyluydu ki bu da ancak yüce şahsiyetlerden, büyük adamlardan ve liderlerden görülebilecek bir hareketti. Zira kin besleyen, bir milletin efendisi olamazdı.

Aliya, düşmanlarının iftira attıkları gibi ayrılık taraftarı değildi. Makedonya'da gerçekleşen toplantıda bütün Yugoslavya Cumhuriyeti'nin birleştirilmesi fikrini ileri sürdü ki bu herkesi şaşırtmıştı. 1992'deki bu görüşü, Yugoslavya'nın dağılması ve çözülmesinin nasıl bir felaket doğuracağı konusundaki öngörüsünü göstermektedir.

Birleşmiş Milletler, Bosna Hersek'i bir devlet olarak kabul etti. Ancak genel bir referandum ve bir sonuç raporu istedi. Sanki BM, Bosna Hersek'i bir devlet olarak kabul ettiğine pişman olmuştu. Katılım oranının yüzde 60'tan daha az olması durumunda referandumu kabul etmeyeceğini dile getirmesi pişmanlığına işaret etmektedir. Müslümanların oranı yüzde 53

¹ Fatih Hasaneyn, Bilinmeyen Aliya, s. 126.

civarında olduğu için bu oranı almalarını imkânsız görüyorlardı. Derin stratejik siyasetiyle Aliya, Sırp ve Hırvatların da dâhil olduğu her kesimi referandumda oy vermeye ikna etti. Yüzde 69 bağımsız Bosna Hersek Devleti için Evet çıktı. BM, bir kez daha Bosna'nın bağımsızlığını tanımak zorunda kaldı. Hasaneyn'e göre bunu Aliya'dan başka kimse gerçekleştiremezdi.

Bosna Savaşı patlak verdiğinde Aliya Bosna Hersek ordusuna ve mücahitlere Sırlara karşı savaş emri verdi. Çocuklara, kadınlara, yaşlılara, topraklarına, ormanlarına vs. karışmamalarını da emretti. Sırlardan ölenlerin hemen hemen hepsi askerler iken Müslümanlardan ölenlerin çoğu yaşlılar, çocuklar ve kadınlardı.

Hasaneyn'e göre Sırp ordusundan yaklaşık 50 bin asker kaçması da Aliya'nın ferasetine ve stratejisine ve uzak görüşlü oluşuna delildir.

Savaş Sonrası Mücahitlerin Durumu

Amerika Devleti, Bosna'daki bütün mücahitlerin yurtdışına gönderilmesinde ısrar ederek Aliya'yı köşeye sıkıştırmaya çalışır. Aliya istiklal mücadelesi verdikleri bu dönemde canlarını hiçe sayanlara sırt dönmeyi asla kabul etmez, çözüm arayışına girer. Aliya, bütün mücahitleri toplayıp onlara şöyle der: "Mücahitler, kendi ülkelerine herhangi bir tehlike söz konusu olmadan dönebileceklerse en iyisi ülkelerine dönmeleridir. Ülkelerine dönmelerinde sorun olan mücahitler için ülkeleriyle görüşüp sorunu çözebiliriz. Bunu yapma imkânımız var. En uygunu vatanlarına dönmek olur. Ülkesine döndüğü zaman tehlikeyle karşılaşacak mücahitleri Boşnak kızlarımızla evlendirip onlara vatandaşlık, kimlik ve pasaport verelim. Böylece normal Bosna vatandaşı gibi yaşayabilirler."¹

BM Genel Kurul toplantısında New York'ta yaptığı bir konuşmasında, hem mücahitleri savunmuş hem de onlara destek olmayan Arap Ülkelerinin yöneticilerini eleştirmiştir: "Amerika'nın ve diğer devletlerin Bosna'ya canlarıyla ve mallarıyla yardıma gelen mücahitlere saldırmalarını anlamış değilim. Yine Bosna'nın bağımsızlığı için bizimle ortaklık yapan dostlarımızın böyle kötü hücumlardan nasıl bir fayda temin ettiklerini de anlamış değilim. Maalesef aynı zamanda kadınlarımızı, çocuklarımızı öldüren, evlerimize, camilerimize, hastanelerimize ve bütün binalarımıza saldıran düşmanlarımızı korumalarına ve onlara destek olmalarına da bir anlam verebilmiş değilim. Aynen hiçbir Arap yöneticisinin böyle bir savunmayı ortaya atmaya cesaret edememesi gibi."²

Aliya, bütün baskılara rağmen mücahitlerin ülkelerine dönmelerini veya başka ülkelerde yaşamalarını sağlamış ve onları mağdur ve mahcup etmemiştir.

Amerika'nın Kirli Demokrasi Anlayışına Karşı Tavrı

Amerika Aliya'dan Cumhurbaşkanlığı'ndan Haris Slayciç adına vaz geçmesini istemişti. Böyle kirli ve tahrik edici teklifi ne kale almış ne de

¹ Fatih Hasaneyn, Bilinmeyen Aliya, s. 128.

² Fatih Hasaneyn, Bilinmeyen Aliya, s. 128-129.

öfkelenmiştir. Basit şekilde sadece reddetmiştir: “Eğer siz demokrasiyi dünyada yaymak istiyorsanız zaten biz de burada bunu uyguluyoruz. İstifamı isterse halk ister. Sunarsam halka sunarım. Eğer halk isterse ben görevimden Dr. Halis Slayciç için çekilmeye hazırım.”¹ Aliya’dan böyle bir cevaptan sonra bir daha da gündeme getirilmemiştir. Halkın Aliya’nın istifasını istemesi de söz konusu değildi.

Aliya’nın Cumhurbaşkanlığından İstifası

Aliya, Cumhurbaşkanlığı’ndan ve Başkanlık Meclisi’nden istifa edince herkes gibi Hasaneyn de şaşırılmıştı. Önce devlet idaresinde gençlere yol vermek için yapıldığı düşünülmüştü. Sonra öğrendiklerine göre Amerika ve bazı güçler açıkça şantajda bulunmuşlardı. Eğer cumhurbaşkanlığını bırakmazsa toplumun ve Bosna’nın imarı konusunda söz verdikleri hiçbir yardımı yerine getirmeyeceklerdi. Toplumun maslahatı daha ön planda olduğu için görevinden istifa etti.

Hasaneyn’e göre Aliya imanda, siyasette ve ilimde zirveyi yakalamıştır. Siyasi hayatını dini, vatanı ve ailesi için en mükemmel şekilde tamamlamıştır.

Sonuç

Aliya, her şeyden önce insanı ciddiye alan ve ona saygı duyan bir şahsiyettir. Henüz üniversite talebesi olan Hasaneyn’in birlikte çalışma talebini büyük bir ciddiyetle dikkate alması ve çalışmaya başlaması bunun en önemli göstergelerinden biridir.

Çalışmalara başladıktan sonra küçük denemelerle güvenini ve sırdaşlığını test ettikten sonra Hasaneyn ile çok ciddi, riskli ve önemli işler icra etmişlerdir.

Hasaneyn’in öğrencilik yıllarında ve Bosna Savaşı’nda ortaya koyduğu üstün yararlıklar Aliya’nın bilgisi ve talimatı doğrultusunda gerçekleşmiştir. Ancak şu da var ki, Aliya bütün işleri kendi elinde tutmaya çalışan ve her detayı çizmeye çalışan bir insan değildir. Hasaneyn’in yaptığı çalışmaların her adımında Aliya’nın perspektifi ve stratejisi olduğu gibi Hasaneyn’in de pratik ve kıvrak zekâsı söz konusudur. Dolayısıyla denilebilir ki, Aliya kendisiyle beraber çalışanların yeteneklerini çalışmalara katma konusunda son derece hassastır ve kabiliyetlidir.

Aliya’nın hareketlerinde kin, nefret ve refleksiflik yoktur. Planlı ve düşünceli adımlar vardır. Bu sebeple Bosna Savaşı’nın en kanlı zamanlarında bile eğitim, ziraat ve hayvancılık gibi temel alanlar olabildiğince devam etmiştir. Bunlar, Hasaneyn ile birlikte genç Bosnalılar tarafından büyük bir gizlilikle yürütülmüştür.

Aliya, siyasette şeffaf ve hırssız bir insandır. Kararlarını etrafındaki insanlarla istişare ederek alır ve hadiseleri Bosnalılarla paylaşır. Süreç hakkında bilgilendirir. Olumlu ve olumsuz; acı ve tatlı her hadiseyi kendi his ve düşünceleriyle ve hatta korkularıyla birlikte paylaşmaktan çekinmez.

¹ Fatih Hasaneyn, Bilinmeyen Aliya, s. 129.

Kaynakça

FATİH ALİ Hasaneyn Muhammed Şerif. *Bilinmeyen Aliya*. İstanbul: Şule Yayınları, 2018.

—. *Drina Köprüsü Hatıralarım ve Doğu Avrupa'daki Müslüman Azınlıkların İzdirapları*. İstanbul: Şule Yayınları, 2018.

FATİH ALİ Hasaneyn Muhammed Şerif. Kişisel Görüşme. Ekim 2013-Haziran 2015.

Türkiye ile Bosna-Hersek Arasındaki Ticaretin Sektörel Analizi

Ali R. SANDALCILAR¹, Tunahan HACİİMAMOĞLU², Kezban A. CİHAN³

¹Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

²Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

³Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü

Giriş

Ülkelerin ihtiyaç duydukları ürünleri yabancı bir ülkeden edinebilmesini sağlayan serbest ticaret, küreselleşmeyi hızlandırıcı ve ülkeleri birbirine yakınlaştıran bir etki oluşturmaktadır. Ülkelerin ticaret ortaklığı içinde bulunmaları ekonomik ilişkilerin yanında siyasi alanda da yoğun temasları beraberinde getirmektedir. Dünyada uluslararası ticaret hacminin artmasına katkıda bulunan faktörlerden biri de “Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA)”dır.

STA’lar, bu anlaşmayı yapan ülkelerde tarife ve tarife dışı engelleri kaldırarak ticareti kolaylaştırmaktadır. Serbest ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ile ülkeler arasında ticarete üstünlük yarışı başlamaktadır. Bunun için ar-ge çalışmaları, teknolojik yenilikler, verimlilik vb. konulara odaklanan ülkeler pazarladıkları ürünlerde avantaj elde etmeye çalışmaktadırlar (Güneş vd., 2013).

1980’li yıllarda dışa açık ekonomi politikalarını benimseyen, Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kuruluşlara üye olan ve birçok ülke/ülke grubu ile ekonomik işbirliği içinde olan Türkiye küresel ticaretten payını almaya çalışmaktadır. Bu amaçla Türkiye’nin STA imzaladığı ülkelere de Bosna-Hersek’tir.

Türkiye ve Bosna-Hersek arasında 2002 yılında imzalanan STA 2003 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma ile Türkiye’nin ihraç ettiği tüm ürünlerde gümrük vergileri ve eş etkili vergilerin kademeli olarak azaltılması 2007 yılı itibari ile kaldırılması, ithal ettiği ürünlerde ise bazı canlı hayvanlar ile et ve et ürünleri haricinde gümrük vergilerinin 2003 yılından itibaren kaldırılması sağlanmıştır (Ekonomi Bakanlığı, 2018).

Literatür Araştırması

Kaitila (1999), Macaristan ve Çek Cumhuriyeti’nin ayrı ayrı AB dış ticaretinde üstünlük durumlarını ölçmek amacıyla AKÜ endekslerini hesaplamıştır. Elde edilen bulgular her iki ülkenin de emek yoğun ürünlerde üstün olduğunu ve ihraç ettikleri ürünlerin % 40’ında üstünlük sahibi olduklarını göstermiştir.

Çin için 1980-2000 dönemi verilerini inceleyen Yue ve Hua (2002), hesapladığı AKÜ değerleri sonucunda söz konusu dönemde Çin’i endeks sanayi mallarında AKÜ değerlerinde artışlar yaşandığını ve Çin’in

sanayileşme politikaları doğrultusunda endüstri yapısında değişimlerin yaşandığını

Seymen ve Bilici (2008), Türkiye ve AB ticaretinde üstünlük durumlarını saptamak için gerçekleştirdikleri çalışmalarında Türkiye'nin emek yoğun ürünlerde açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanında çalışmada entropi endeksi ile Türkiye'nin ihraç ettiği ürünler AB ülkeleriyle karşılaştırılmış ve eski ürünlerde Portekiz, yeni ürünlerde Polonya'nın Türkiye'ye rakip ülkelerden olduğu belirtilmiştir.

Sandalcılar (2011), SITC ve BEC ürün sınıflandırması kapsamında 2000-2009 dönemi verileri ile Türkiye ve Suriye dış ticaretini analiz etmiştir. SITC Rev-3 1. Ve 2. Basamaklı ürün gruplarını ele alarak AKÜ endekslerini hesaplayan yazar çalışma ile Türkiye'nin 2 numaralı ürün grubu haricinde diğer diğer ürünlerde avantaja sahip olduğunu belirtmiştir.

Erkan (2012), 2000-2013 dönemi verileri ile SITC Rev-3, 2 basamaklı ürün gruplarını ele alarak Türkiye ve Suriye'nin karşılıklı ticaretinde üstünlükleri belirlemek için AKÜ değerlerini hesaplamıştır. Çalışma sonucunda 0 ve 2 numaralı mal gruplarında Suriye'nin diğer ürün gruplarında ise Türkiye'nin üstün durumda olduğunu ortaya koymuştur.

Türkiye ile Rusya dış ticaretinin analizini AKÜ endeksi ile inceleyen Kalaycı (2013), 2005-2010 döneminde Türkiye'nin en fazla kahve, çay, seyahat eşyaları, giyim eşyaları ve meyve sebzelerde üstünlük elde ettiğini ancak petrol gazı, doğal gaz, taş kömürü ve mineral kimyasal gübrelerde üstünlüğünün olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Veri

Türkiye ve Bosna - Hersek'in karşılıklı ticaretinde üstünlük durumlarını tespit etmek amacıyla Uluslararası Standart Ticaret Sınıflamasının (Standart International Trade Classification-SITC) Rev-3 ve 1 haneli ürün grubu ele alınarak çalışma gerçekleştirilmiştir. Veriler Türkiye İstatistik Kurumu Biruni veri tabanından elde edilmiştir.

Yöntem

Bu çalışmada, karşılıklı ticaret içinde bulunan ülkelerin hangi ürünlerde avantajlı konumda olduklarını tespit edebilmek için kullanılan ve Balassa Endeksi olarak bilinen Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler: AKÜ (Revealed Comparative Advantage: RCA) endeksi kullanılmıştır.

AKÜ endeksi, dış ticarette ülkelerin ürün bileşimi göreliliyetlerden etkilenir ve bir ülkenin ihracat karşılaştırmalı avantajını gösterirken ithalat yapısı karşılaştırmalı dezavantajını yansıtmaktadır. AKÜ endeksinin ortaya çıkışı Bela Balassa'nın 1965 yılında gerçekleştirdiği bir çalışmasında AKÜ endeksini sayısal olarak hesaplamasıyla başlamıştır. Balassa bu yöntemle dış ticarette uzmanlaşma düzeyini ölçmüştür. (Laursen, 1998).

$$AKÜ_{jk} = \ln \left[\frac{X_{kt}^j / X_t^j}{M_{kt}^j / M_t^j} \right]$$

Balassa endeksi olarak bilinen yukarıdaki endeks literatürde İhracat-İthalat Oranı Endeksi şeklinde de yer almaktadır. Bu eşitlikte t dönemi, j ülkeyi ve k ürün veya sektörü temsil etmektedir (Sarıçoban ve Kösekahyaoğlu, 2017).

Tablo 1: AKÜ Endeksine Göre Rekabet Gücünün Yorumlanması

Ln AKÜ	>	0,5	Mal Grubunun (Sektörün) Rekabet Gücü Yüksek
Ln AKÜ	<	-0,5	Mal Grubunun (Sektörün) Rekabet Gücü Düşük
0,5	>	Ln AKÜ >	Karşılaştırmalı Üstünlük Marjinal Sınırlar Arasında

Endeks sonuçlarının yukarıdaki tabloda belirtildiği gibi yorumlayan Kafalı vd. (2006), endeks değerinin 0,5'ten büyük olması durumunda üstünlük elde edildiğini; 0,5'ten küçük olması durumunda ise üstünlük elde edilemediğini belirtmişlerdir. Ayrıca herhangi bir yılda söz konusu ürünün ihracatı veya ithalatının olmaması durumunda ortalama AKÜ hesabına ihracatın veya ithalatın bulunmadı yılın eklenilmemesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Analiz Bulguları

Türkiye ile Bosna - Hersek dış ticaretinde üstünlüklerin AKÜ endeksi ile analiz edildiği bu çalışmada SITC Rev-3 ve 1 basamaklı ürün grupları analize dahil edilmiştir. Türkiye ve Bosna - Hersek arasında imzalanan STA'nın yürürlüğe giriş tarihi dikkate alınarak analizler iki aşamada olarak gerçekleştirilmiştir. Birinci aşamada STA'ya kadar olan 1993-2002 dönemi analiz edilirken ikinci aşamada STA sonrası 2003-2017 dönemi analiz edilmiştir.

Tablo 2 incelendiğinde ilk olarak 1 (İçki ve tütün), 3 (Mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünler) ve 4 (Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar) numaralı ürün gruplarında elde ettiği mutlak üstünlükler dikkat çekmektedir. Buna karşın 2 (Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler) ve 5 (Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleri) numaralı gruplarda Türkiye'nin üstünlüğünün olmadığı ve 9 numaralı grupta ülkelerin genel olarak karşılık ticaret içinde bulunmadıkları görülmektedir. Suriye-Türkiye dış ticaretini ele alan Sandalcılar (2011) ve Rusya-Türkiye dış ticaretini ele alan Kalaycı (2013)' nın çalışmalarında elde ettikleri sonuçlara benzer bir şekilde Türkiye ve Bosna-Hersek dış ticaretinin analizinde de Türkiye'nin 2 (Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler) numaralı ürün grubunda üstünlüğünün olmaması Türkiye'nin enerji ürünlerinde yüksek oranda ithal kaynak kullanımı ile ilişkilendirilebilir

Tablo 2: 1993-2002 Dönemi Türkiye'nin Bosna-Hersek Karşısında Rekabet Gücü (AKÜ Endeksi)

Mal Grupları	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
0- Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri	MÜ	MÜ	MÜ	-0.433	MÜ	2.411	MÜ	4.452	2.9	3.924
1- İçki ve tütün	KTY	KTY	KTY	MÜ	MÜ	MÜ	MÜ	MÜ	MÜ	MÜ

2- Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler	-3.833	ÜY	MÜ	-0.709	-0.795	-2.25	-4.153	-2.954	-5.44	-5.61
3- Mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünler	MÜ	KTY	MÜ	MÜ	MÜ	MÜ	3.201	MÜ	MÜ	MÜ
4- Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar	KTY	KTY	MÜ	MÜ	MÜ	MÜ	MÜ	MÜ	MÜ	MÜ
5- Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleri	-2.342	MÜ	MÜ	MÜ	0.952	-0.427	-0.753	-0.911	0.332	0.125
6- Başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş	-1.735	ÜY	1.407	2.142	0.504	0.191	0.863	1.053	1.394	2.764
7- Makinalar ve ulaştırma araçları	-1.447	-2.612	MÜ	1.306	1.271	-0.1	-1.717	-0.746	-0.16	0.683
8- Çeşitli mamul eşya	MÜ	KTY	KTY	4.497	5.944	1.09	-0.59	-1.143	1.22	0.051
9- SITC'da sınıflandırılmamış eşyalar	KTY	KTY	KTY	KTY	KTY	MÜ	KTY	KTY	-2.25	MÜ

Not: MÜ; Mutlak Üstünlük (Türkiye'nin o mal grubundan ithalatı yoktur.), KTY; Karşılıklı Ticaret Yok, ÜY; Üstünlük Yok (Türkiye'nin o mal grubunda ihracatı yoktur.)

Tablo 3 verileri incelendiğinde 1 (İçki ve tütün), 6 (Başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar), 7 (Makinalar ve ulaştırma araçları) ve 8 (Çeşitli mamul eşya) ürün gruplarında üstünlük elde ettiği görülmektedir. Ayrıca Türkiye'nin bu dönemde SITC Rev-3 ve 1 basamaklı ürün gruplarının tümünde Bosna-Hersek'e ihracat gerçekleştirirken 1, 3 ve 4 numaralı ürün gruplarında birçok yılda ithalatta bulunmamıştır. Buna karşın 1993-2002 döneminde olduğu gibi bu dönemde de Türkiye 2 numaralı ürün grubunda üstünlük elde edememiştir.

Tablo 3: 2003-2017 Dönemi Türkiye'nin Bosna-Hersek Karşısında Rekabet Gücü (AKÜ Endeksi)

Mal Grupları	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
0- Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri	MÜ	10.32	4.245	3.647	2.037	1.031	-0.302	-0.881	0.955	1.742	-0.04	-1.11	-2.35	-2.4	-1.77
1- İçki ve tütün	MÜ	MÜ	MÜ	MÜ	MÜ	MÜ	-0.729	MÜ	6.62	5.63	-0.05	5.006	5.943	6.59	6.84
2- Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler	-4.367	-5.021	-4.728	-2.702	-2.236	-1.676	-2.947	-3.218	-5.45	-5.29	-4.31	-3.85	-3.47	-3.39	-4.31
3- Mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünler	MÜ	MÜ	-2.587	0.457	4.82	2.935	-1.204	5.406	-0.43	-2.91	-3.3	-0.82	MÜ	-2.36	MÜ

4- Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar	MÜ	MÜ	MÜ	MÜ	4.043	3.345	2.433	MÜ	MÜ	-2.11	-5.22	-6.15	-7.38	-7.46	-8.5
5- Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleri	3.804	0.149	-0.22	0.521	-0.398	0.775	-0.205	-0.061	-0.02	0.426	0.265	0.448	0.593	0.124	0.09
6- Başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar	3.1	2.402	2.614	2.824	3.086	2.95	0.926	0.334	0.541	0.542	0.607	-0.14	-0.31	-0.22	0.226
7- Makinalar ve ulaştırma araçları	0.531	1.72	2.513	2.362	2.368	2.972	1.576	0.764	1.037	0.617	1.301	1.177	1.2	0.932	0.832
8- Çeşitli mamul eşya	0.886	1.563	2.218	1.931	1.756	1.748	2.108	2.081	1.937	1.109	0.927	1.091	1.439	1.403	0.568
9- SITC'da sınıflandırılmamış eşyalar	ÜY	MÜ	MÜ	0.536	-7.058	ÜY	KTY	MÜ	0.495	-4.69	-5.55	0.223	-0.47	0.631	-1.88

Not: MÜ; Mutlak Üstünlük (Türkiye'nin o mal grubundan ithalatı yoktur.), KTY; Karşılıklı Ticaret Yok, ÜY; Üstünlük Yok (Türkiye'nin o mal grubunda ihracatı yoktur.)

Sonuç

Bu çalışmada Türkiye ile Bosna - Hersek' in ikili ticaretinde üstünlük durumları araştırılmıştır. SITC Revizyon 3 ve digit 1 ürün sınıflandırması kapsamında ticarete konu olan ürünlerin AKÜ endeks değerleri hesaplanmıştır. Çalışma, Türkiye ve Bosna - Hersek arasında imzalana STA'nın tarihi dikkate alınarak STA öncesi ve sonrası olmak üzere iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Bosna Hersek 1992 yılında Yugoslavya'dan ayrılarak bağımsızlığa kavuşmuştur. Bu yüzden 1993 yılından önce sağlıklı ticari veriler elde edilemediği için analiz dönemi 1993 yılından itibaren başlatılmıştır.

STA öncesi dönemi kapsayan 1993-2002 dönemi AKÜ değerleri Türkiye'nin 2 ve 7 numaralı ürün gruplarında haricinde üstünlük elde ettiğini göstermektedir. Ayrıca 1, 3 ve 4 numaralı ürün gruplarının büyük bir çoğunluğunda Türkiye'nin ithalatı olmadığı için mutlak üstünlüğe sahip olmuştur. STA sonrası 2003-2017 dönemi AKÜ değerleri incelendiğinde 2 numaralı ürün grubunda dezavantajlı durumun devam ettiği görülmektedir. 7 numaralı ürün grubunda ise Türkiye'nin ilk dönemin aksine üstünlük durumunu artırdığı anlaşılmaktadır. Buna karşın 0 numaralı ürün grubunda üstünlük durumunda azalma hatta dezavantajlı durum olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

Ekonomi Bakanlığı (2018). "Türkiye - Bosna Hersek Serbest Ticaret Anlaşması", Erişim Tarihi: 12.08.2018 (<https://www.ticaret.gov.tr>).

tr/portal/content /conn
/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20
%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%
C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCr%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/e
kler/Bosna%20Hersek%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve)

ERKAN, Birol (2012). “Ülkelerin Karşılaştırmalı İhracat Performanslarının Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük Katsayılarıyla Belirlenmesi: Türkiye-Suriye Örneği”, ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 8(15): 195-218

GÜNEŞ, Didem, MAVUŞ, Merve ve ODUNCU, Arif (2013). “AB-ABD Serbest Ticaret Anlaşması ve Türkiye Üzerine Etkileri”, TCMB Ekonomi Notları, Sayı:30:2-3, Kasım 2013

KAFALI, Mehmet Ali; DÜNDAR OZAN, Seher; ALİ EŞİYOK, Bayram ve KARACA, Mehmet Emin (2006). “İmalat Sanayii Ürünlerinin Dış Ticaretteki Rekabet Gücüne Göre Değerlendirilmesi (1995-2004 Dönemi)”, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü, Ankara

KALAYCI, Cemalettin (2013). “Rusya Federasyonu İle Ticarete Türkiye’nin Açmazları”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 8(1): 37-57

LAURSEN, Keld (1998), “Revealed Comparative Advantage and the Alternatives as Measures of International Specialisation”, Danish Research Unit For Industrial Dynamics, DRUID Working Paper No. 98-30:1-5

SANDALCILAR, Ali Rıza (2011). “Türkiye-Suriye Dış Ticaretinin Sektörel Analizi”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari bilimler Dergisi, 25(3-4)

Sarıçoban, Kazım ve KÖSEKAHYAOĞLU, LEVENT (2017). “Ticaret Sonrası Verilerle Rekabet Gücünün Ölçülmesinde Kullanılan İndeksler Üzerine Bir Literatür Taraması”, The Journal of Academic Social Science, Sayı:47: 424-444.

SEYMEN, Dilek ve BİLİCİ, Özgül (2008). “Türkiye-Avrupa Birliği Dış Ticaretin Yapısı ve Türkiye’nin Avrupa Birliği Pazarında Rekabet Gücü: Genel Bir Değerlendirme”, Türkiye-Avrupa Birliği Sektörel Rekabet Analizleri , Bekmez S., Ed., Nobel Yayın Dağıtım, ss.24-56 Ankara,

KAITİİLA, Ville (1999). “Trade and Revealed Comparative Advantage: Hungary, the Czech Republic, and the European Union”, BOFIT Discussion Papers, No: 8: 5-52.

YUE, Changjun and HUA, Pink (2002). “Does Comparative Advantage Explain Export Patterns in China”, China Economic Review, Vol.13: 276-296

Concept of Duty and Price of Interests between 'East' and 'West'

Amel ALIC

University of Zenica, Faculty of Philosophy,
amel.alic@ff.unze.ba

Introduction

The world we live in nowadays is filled with numerous ideological confrontations, with sharp division lines drawn between confronted ideologies and worldviews. Evidently, sources of all those splits and conflicts can be found in humans themselves, and in different determinations of the importance of human existence. The world in the eyes of Alija Izetbegović, while he was writing 'Islam between East and West' almost five decades ago¹, was divided to two main blocks: the capitalist West and socialist East of Europe. Although politically and economically separated, banishment of the religious and spiritual and focusing on the earthly and material both can be seen in capitalism and in socialism. Analysing this ideological division, Izetbegović starts from the idea that the entire confusion of contemporary man about the meaning of life could be explained taking into account three integral and main views of the world, whose sources could also be found in man himself:

- The religious – takes as its starting point the existence of the spirit;
- The materialistic – starts from the exclusive and primary existence of matter;
- The Islamic – starts from the simultaneous existence of spirit and matter.

Such division suggests that all other religious concepts are equally jeopardised in the world where everything is predominantly focused on the material, pragmatic and utilitarian. Back then, Islam was, and still is, in an uncompromising position with respect to extreme views: or rejecting of the world and turning to the spiritual only; but also rejecting of the spiritual and turning to the earthly, sensory and material only.

Considering that the concepts of faith (belief) (دین) and duty are the key concepts that are present throughout the book, for a start, we find it relevant to mention some of the meanings of these concepts. Namely, the word *din* / faith, has several meanings: 1. *power, governance*...as mentioned in Quran, in Yusuf surah, verse 76; 2. *way or faith*... for example in Ihlas surah; 3. *governance* in Anfal surah, verse 39; 4. *the law*, in Shura surah, verse 13; 5. *reward or punishment*, in Al-Fatiha surah; 6. *obedience and bowing / showing*

¹Manuscript of the book 'Islam Between east and West' was finished in 1975.

obedience to somebody; 7. something that is close, susceptible to man; 8. and finally, it means debt and obligation – deyn / deyyene (دين).

When we carefully compare all these meanings to the structure of the book, we get to the conclusion that most meanings of the concept of faith are contained in the key chapters, i.e. Izetbegović considers the confrontation between the three integral views of the world in terms of opposition: spiritual –materialistic, education that humanizes– education that dehumanizes the man, prohibition – permission, punishment – justice, intention – deed. In view of this amazing correlation of the concepts of faith and debt / duty in the Arabic language and the Quran meanings, we will try to revisit some key points in the *'Islam between East and West'* book. Although one chapter elaborates on duty and interest separately, we are able to recognise both explicit and implicit refraction of arguments on the duty – interest line in almost all other discussions, and the purpose of this short paper will be to use the concept of duty and interest for an analysis of the confrontation of these dichotomies.

The first opposition: spiritual - materialistic

In order to explain the three integral views of the world (spiritual, materialistic and Islamic), Alija Izetbegović refers to the continuity of the Announcements, and explains the spiritual orientation with the prophecy of Jesus / Isa, peace be upon him, and materialistic orientation is explained through meanings of the prophecy of Moses / Musa, peace be upon him.

These two oppositions also constitute an introduction to understanding of the symbolisms of East and West. Horizontal setting of the opposition between East and West reminds of a geographical symbolism and of the vertical setting of the spiritual East and West of our metaphysical organism that the traditional thinker / philosopher Suhrawardi wrote about: East of our metaphysical organism constitutes the source of human existence, it is a space of high, *'ulvy*, angels' worlds of the Divine Light; West is at the bottom of this vertical and it symbolizes the space of earthly existence, the darkness of materialism, of the low, *suflly* sunset of eternal symbolical meanings of existential source (Nasr, 1990). Contemporary man is not only unable to climb towards high spiritual worlds of the 'East', but he is actually chained in the *suflly* chains of oblivion, captured in the deep darkness of materialism. The difference between the old-testament and new-testament comprehensions of prophecy, the world and man, and between the old-testament teaching about the establishment of 'heaven on earth' and the new-testament teaching about Heaven contributes to the above. According to Izetbegović, these three views also constitute three diametrically different 'historical moulds', which result in different ways of sending the call for salvation to the oppressed and the unfortunate. Jewish tradition represents the 'left tradition' and advocates for the concept of heaven on earth which was promised with the arrival of Messiah in the form of a national hero. Contrary to the Jewish belief, the arrival of Messiah in the Christian tradition implies suffering and plight, and redemption for the purposes of peace in Heaven. This is why in his book *'A History of Western Philosophy'* B. Russel

essentially attributes all utopias, revolutions and socialisms advocating for the 'heaven on earth' to the old-testament - the Jewish teaching.

Comparisons between spiritual orientation and materialistic orientation constitute examples that can be clearly recognised in the character of contemporary nations. According to Izetbegović, turning to Islam is the only way to abandon the human delusions of all times. This can be done only in that way, because Islam comprehensively considers the duality of human being, and the very term *Muslim* (form of duality) indicates the need for general Islamization i.e. humanization of physical and metaphysical, material and spiritual sides of a human being. Through humanization, one should realize his potential in his vertical and horizontal East and West. An ideal of fulfilment of a human being / Muslim cannot be achieved through monasticism and exclusively spiritual orientation, which is denoted by the concept of *Individuals-out-of-the-world* in Christian tradition (withdrawal, ascetism, renouncing the world; escaping from profanity, because the profane are doomed to become a prey of the worldly life) (Dumont, 2004:38). Here, Izetbegović is closer to the determination of individualism which implies that a man as an *Individual-in-the-world* will actively participate with prerogatives of the subject, the self, searching for the path of living the religion and fulfilling the ideal of a man / human being as God's creature, accepting this life and acting on / in it, with constant awareness that this world is the "field of the other world."

The second opposition: classic and exact education

Izetbegović further considers the dualism of the living world through the opposition between culture and civilization, the school utilitarianism on the one side, and education which prepares one for freedom on the other side. To clarify this viewpoint additionally, one should go back to the original definitions offered by the Islamic tradition.

Etymologic definition of the term civilization in the Arabic language matches the term *al-ḥaḍāra* (الحضارة) which means staying, living (in a city), and it comes from the root *ḥa-dā-ra* (حضر) which denotes a city, village and hamlet, and it is opposed to the expressions primitive and nomadic (Džanahmedi, 2013:15). Similar example can be found in the interpretation of the term culture / *thaqāfah* (ثقافة); in earlier Arabic lexis, the root meaning of this term included: intelligence, virtue, sharp-mindedness, agility, accuracy, lightness, swiftness, vigilance, acceptance of knowledge, correcting a wrong object, and defeating the enemy in a fight (Al-Attas, 2010:129). As if they want to suggest that the only way for a person to be confirmed as a human being is through adopting the culture / *thaqāfah* (ثقافة) via *ta'adib* (chaste education). This is confirmed by the fact that in the early decades of the 20th century, the term culture / *thaqāfah* (ثقافة) was used to indicate education / raising (*edeb, terbiyyet* - تربية, أدب), teaching (*ta'lim*), chaste education (*ta'adib*) and instructions (*tahdhib, ta'limāt*). This is why the terms education and raising, culture and civilization are mutually related and dependent on one another in the Islamic tradition.

Thus, understanding / *ma'arifet* (معرفة) of the world / *'ālem* (عالم) would seek through knowledge / *'ilm* (علم) the confirmation of the one who

possesses knowledge / 'ālim (عالم) about *kelâm* (كلام) and *ekwân, kewn* (كون) Announcements and Messages of God. That knowledge is impossible to acquire in education systems of contemporary societies, because those who possess such knowledge are practically not present in the official education institutions. Today's education systems are focused on education of an obedient citizen, a pragmatic producer and consumer who will serve the system, but who will not necessarily be raised properly. The search for knowledge which is an Islamic imperative requires a fulfilled man, who cannot be fulfilled without *edeb* (آدب).

Instead of education that will prepare an individual for happiness both in this and in the other world by covering all aforementioned terms and processes, thus giving personal contribution to general social happiness and prosperity, today's Muslims are occupied with seducible ideologies of the west, they identify education with obtaining qualifications that are only needed in this world, to serve the social structures and functions that are only focused on obtaining of material possessions and careerism. According to Al-Attas (2010:154), in this way, the "diploma disease" has become widespread among contemporary Muslims. This has led to general dehumanization of a person who passes all education levels – the education (تعليم) deprived of *edeb / adāb* and *ta'dib* which focuses on promotion and glorification of the self, the ego (*nefs*), under the influence of pedagogical and psychological ideologies, and produces the very opposite of what the purpose of education should be, as suggested by knowledge, *edeb / adāb* and culture in all Islamic meanings. Such education, even according to opinions of western thinkers, is especially exposed to the influence of utilitarianism which substitutes every value with a price and every authority with a number, and focuses on minimizing of suffering and pain, and maximizing of pleasure and joy (Dejvis, 2017). According to psychoanalytical interpretations, the gap between the attitude towards the self and attitude towards the world was not caused by the man's distancing from God, but by vertical and horizontal split of the ego due to negative experiences earlier in life, which pushed the contemporary man deeper into even darker tunnels of the self, where the exit cannot be seen (Vederil, 2005; Badri, 2017). We witness a deep crisis in contemporary societies, with obvious inequality between "knowledge seeking" as an act of duty, and "knowledge possession", as an act of interest (and materialism). Confirmations of such viewpoints of Islamic, but also of contemporary western thinkers can also be found in Izetbegović's clear and precise views:

Civilisation educates, and culture enlightens (Izetbegović, 1996:87); the bearer of culture is man; the bearer of civilization is society, the purpose of culture is self-power attained through upbringing, and the purpose of civilization is power over nature through (ab)use of science. (Izetbegović, 1996:85). Today's education does not enlighten people; it does not make them more humane or freer; it makes them more capable, more efficient, more pragmatic, socially useful (Izetbegović, 1996:90). Spiritual orientation leans toward conventional education, whereas materialistic orientation leans toward exact education and specialization (Izetbegović, 1996:91). Today's education systems are built according to the civilization recipe, these are

societies that produce dehumanized and degraded personalities, experts who last humanity and morality due to predomination of pragmatism and utilitarianism. This is confirmed by great world powers that are most advanced in science, but not in culture, and education systems serve the society, but not the man (Izetbegović, 1996:92).

The third opposition: optimism and pessimism of contemporary world

Even in the best developed societies, things that should demonstrate culture, like theatre, are full of pessimism, dark thoughts and difficult emotions. Such expression is impossible to find in folk culture, rituals and folklore, even of the most primitive peoples. This is why nihilism and philosophy of absurd can be discussed as sprouts of what is fostered and developed in the wealthiest and the most civilized part of the world, and nihilism constitutes a kind of the religion of civilization. Virtue and chastity should be the products of culture, but the prevailing pessimism uncovers horrible effects of materialistic orientation in contemporary civilizations. This “world without perspective” has turned into a sluggish titan who lost hearing and sight, and all of its other senses have become spoiled for humanity and spirituality (Izetbegović, 1996:117).

In the world where the man is disappearing, humanism is reduced to a phrase without content (Izetbegović, 1996:81). According to Izetbegović, this is most vividly displayed by the situation of art which has always emerged with temples – like contemporary temples, like the art. In such a world, the art is also in a deep crisis, which confirms the thesis that whenever science progresses and civilization flourishes, the art stumbles. This statement can be correlated to the above considerations of the opposition between civilization and culture, the dehumanizing nature of education and abandoning of the fulfilment of man’s primordial duties, and turning to materialism, hedonism and interest.

The fourth opposition: punishment and justice

Izetbegović discusses the relationship between punishment and justice based on opposite views represented by the religion and the society which produces the obedient. According to him, religion does not understand interests, and socialism does not understand rights (Izetbegović, 1996:288). No right can be based on interest; it makes sense and it is vested only if it is not the product of arbitrary will of a monarch, ruling class, or of currently dominant political group. This is why the entire history is infused with conflicts of interest, and not of rights. Those who were winning through history turned their interests into law, thus transforming their will into law. Spiritual orientation, or materialistic orientation based on denial of spirit is not sufficient for existence of rights. A right is bipolar because it unifies both spiritual and material, also summarizing the concept of Announcement of man and Announcement of Islam in the concept of duty. Differences in the understanding of punishment and justice, status of the individual and of the society, also arise from those differences. Where a man is free, he is proclaimed responsible and convicted according to the law; a mere member of the society has no guilt or responsibility, he can only be harmful or useful, because he functions in the system of interests. Materialism always targets at

social benefit or harm, and not at responsibility. Punishment is a moral answer to an immoral act and aims at establishing a balance in the moral order which has been disturbed by perpetration of the prohibited act. On the contrary, a protective measure is motivated by usefulness, by the subordination of the individual interest to the public interest. Punishment aims at a moral effect, while a protective measure aims at the social interest. (Izetbegović, 1996:303).

The fifth opposition: intention and deed

Precise descriptions of man's wondering between the spiritual and materialistic are provided in the chapter discussing the intention and deed. Izetbegović's understanding of the fact that morality is not only contained in mere actions, but also in the aspiration to think and feel in the right way, in the willing effort, contains the key theses of classics of the Islamic thought. A desire of ours, although never fulfilled, has come true in the world of our heart (Izetbegović, 1996:159). This is the course of human action which is operationalized by hadith "Deeds are valued by the decision", where *hātir* / *havātir* / the first thought (خاطر ج خاطر) precedes *himmet* / support, which is followed by the *niyyet* / decision (نية), *irādet* / wish (إرادة), and all of the above finally results in a deed / 'amel (عمل). To protect ourselves from negative realities of the heart, one should have "spiritual guards" at every first thought, which requires a comprehensive upbringing, according to Ibn-Qayyim and Ghazali (Badri, 2017). Even more so because a man is not what he does, but what he strives for, what he desires and wants (Izetbegović, 1996:161). This confrontation with the intention requires a deep insight in the self which, as mentioned above, also includes *aql* and *nefs*, with senses on their gates / *ihsās* (احساس). Whereas in religion, deeds are judged by their intentions, in policies, deeds are judged by their consequences (Izetbegović, 1996:106). This is why politics / policies should not raise those who fulfil their duties, but the obedient ones and slaves of interests.

Sixth opposition: prohibition and permission

A man's whole life is determined by prohibitions and permissions. Man's ability to follow the course of good and to reject evil correctly and without pressures from social environment, having interiorized the values, is what not only puts him above the animal in intellectual, emotional and wilful senses, but also testifies of his spiritual potential. When explaining ancient cults whose artefacts can also be found in primordial communities, denying the evolution theory, Izetbegović finds one of the strongest arguments for challenging of the thesis that man is "a child of nature" – man is actually a "stranger in the nature" (Izetbegović, 1996:48). Namely, even when the man glorified and adored celestial bodies, nature and numerous other cults, he expressed spiritual aspiration that separates him so clearly from a thinking animal, a being which, according to evolutionists, transformed itself into a man through long-term activity of "chances." Even those religious strays clearly outline the religious law which the man brought with himself to Earth as a regent, the only God's creature that accepted the legacy of moving between prohibitions and permissions. And morality rests on the prohibitions; of the God's ten commandments, seven are prohibitions. Fear

that man has carried inside since genesis, which is so immanent in the man, is not (only) biological, but testifies of the overall cosmic order that a man is built of, and that a man carries inside. For this reason, contemporary social sciences, be it a psychoanalytical school of opinion, behaviourism, schools of thought with cognitivist orientation etc., present themselves as a new religion, where therapists and scientists proclaimed themselves the contemporary clergy. Only acceptance of God's Announcement and living the religious principles release the man of unconscious urges, animal nature, and of slavery to false gods. Even more so, because the announced Faith is God's religious law and an instruction for man's life path on this world; the faith / *din* (دين) also represents man's duty, a debt, and by accepting the *din* legacy, man is a creature who is also a debtor (داين), in his personal city (مدينة), who cannot function without law (القانون).

Such analogy brings us to the concept of duty, debt, the one who accepted the legacy of duty, or actually of faith (إيمان, دين) which is not possible without refraining from prohibited things. If there is an interest here, it includes the need which arises from the duty to follow the religious law, and not the impulse of urges, ego, nefs... which is an instruction given by false deities.

Conclusion

Man is confirmed as a man only if he confirms himself with his morality and spiritual ascending in the duality of his being. Due to the above, man's failures could be reduced either to his rejection of biological life, or to the materialistic denial of spirituality, as Izetbegović says in his book *Islam Between East and West*. Islamic view of the meaning of life surpasses one-sidedness focused on extremes: while religion does not enable progress because it is closed to the world, and since they neglect the spirit, materialism and contemporary science do not lead to humanism, Islam provides the possibility to prevail the extremes of idealism and materialism. This makes Islam completely independent of all valid ideologies. Like the morality always arises from duty, completely deprived of any interest, man's key competences that make him a human being are contained in wisdom (الحكمة), courage (الشجاعة) and chastity (العفة). These virtues can only be achieved through the development of three main factors of heart (*qalb*). Sources and origins of heart's shield against sin are contained in three main factors – functional abilities of the heart itself, which is given different names in Islamic terminology, and usually the name "*Nefsi-naṭika*" (النفس الناطقة). According to Muhammed Bergivī (2017:60), the three heart's functional factors are:

1. Factor of logical cognition (القوة العقلية المنطقية);
2. Factor of spiritual force and anger (الشهوة النفسية الغضبية);
3. Factor of spiritual desire and appetites (الشهوة النفسية الحيوانية).

Otherwise, when interest prevails over duty, and upbringing is suppressed by spiritless education, a man is degraded into a being ruled by: Conceit due to own cognition and intellectual ability (الجربرة); Stupidity and feeble mind (البلادة); Crazy courage (التهور); Timidity and cowardice with no

reason (الجبين); Greed for pleasures (الشره); Gluttony (الفجور); Apathy, indifference (الخمود). So, it becomes what most men actually are in the world we live in.

We would say that a man loses the freedom that a humanized / Islamized soul gives him, and becomes the slave of materialistic, dehumanized self, of the ego – *nefsi emare* / a soul inclined to evil. Or, as Izetbegović would say, man becomes a stranger in / on the world in which he accepted the legacy of faith.

References

- aL-ATTAS, S. M. N. (2010). *Obrazovna filozofija i praksa*, Sarajevo: Tugra.
- BADRI, M. (2017). *Kontemplacija: islamska psiho-duhovna studija*, Sarajevo: Centar za napredne studije.
- BERGIVI, R. M. (2017). *Srčano zdravlje i bolesti metafizičkog insana*, translation and comment: sheikh Čolić, ef. Mustafa, Visoko.
- ČOLIC, ef. M. (2000). *Isa, alejhisselam, u svjetlu islamske tradicije*, Visoko: Bosnagraf.
- DEJVIS, V. (201733). *Industrija sreće*, Beograd: Clio.
- DIMON, L. (2004). *Ogledi o individualizmu*, Beograd: Clio.
- DZANAHMED, F. (2013). *Historija islamske kulture i civilizacije*, Sarajevo: Fondacija „Mulla Sadra“ u Bosni i Hercegovini.
- EL-GAZALI, E. H. (2004). *Ilhja Ulumid-Din*, Sarajevo: Bookline.
- EL-GAZALI, E. H. (2000). *Zagonetnosti metafizičkog srca*, translation and comment: sheikh Čolić, ef. Mustafa, Visoko. (Chapter from: *Ilhja Ulumid-Din - Ajaib ul-Qalb*)
- GRUPA AUTORA. (2017). *Historija islamske filozofije*, Sarajevo: Fondacija „Mulla Sadra“.
- IZETBEGOVIC, A. (1996). *Islam između istoka i zapada*, Sarajevo: Svjetlost.
- IZETBEGOVIC, A. (1990). *Islamska deklaracija*, Sarajevo: Bosna.
- NASR, S. H. (1994). *Tradicionalni islam u modernom svijetu*, Sarajevo: El-Kalem.
- NASR, S. H. (1990). *Tri muslimanska mudraca*, Sarajevo: El-Kalem.
- VEDERIL, R. (2005). *Kolaps kulture*, Beograd: Clio.

Doğu-Batı Diyalektiği Bağlamında Dini Gelenekleri Yeniden Düşünmek: Ali Şeriatî ve Aliya İzzetbegoviç Üzerine Bazı Karşılaştırmalar

Asim DURAN

*Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Bilimleri,
asimduran@odu.edu.tr*

Giriş

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde Türkiye’de Müslüman düşünce geleneği üzerinde derin tesirler bırakan düşünürler arasında kuşkusuz Ali Şeriatî (1933-1977) ile Aliya İzzetbegoviç’in (1925-2003) özel yerleri vardır. Farklı siyasal, mezhebi ve kültürel çevrelerden beslenmiş bu iki düşünür, ilginç biçimde Türkiye’de aynı çevreler tarafından önemsenmiş ve fikirleri sentezlenebilmiştir. Bu bildiriyle bağlantılı olarak bilhassa, her iki düşünürün Doğu-Batı diyalektiği bağlamında İslam’ı ve Müslüman dini geleneği konumlandırma çabaları Türkiye’de akademik çevrelerce dikkate değer bulunmuştur. Kabaca ifade edilecek olursa, hem Şeriatî’nin hem de Aliya’nın düşünme tarzı içinde İslami gelenek, Doğu ile Batı’ya ait diğer dini geleneklerinin radikal/uç söylemleri ve uygulamaları arasında bir tür ‘orta yol’u temsil etmektedir. Buna karşın her iki düşünürün, İslam dışındaki diğer dini geleneklere yaklaşımlarında bazı benzer yönler bulunsa da, akademik değerlendirmelerin konusu olacak kayda değer farklı yönler de bulunmaktadır.

Bu bildirinin amacı, Şeriatî ile Aliya’nın dini gelenekleri ele alma, yorumlama ve değerlendirme tarzlarındaki benzerlikler ile farklılıkları kabaca göstermeye çalışmaktır. Bu çerçevede Doğu ile Batı arasında İslam’ın çağdaş konumuna dair değerlendirmeler burada ele alınmayacaktır. Daha ziyade (bunun arka planına yönelik belki bir ön çalışma olarak) İslami geleneğin yerinin tartışılmasında diğer dini geleneklerin nasıl ele alındığı ve dinler tarihi açısından bunların yeri tartışmaya açılacaktır.

Bu bağlamda sunumumuz boyunca cevap bulmayı umduğumuz temel sorular şunlardır: Ali Şeriatî ile Aliya İzzetbegoviç dini gelenekleri hangi yönlerden değerlendirmektedirler? Onların kendi siyasal, kültürel ve mezhebi arka planlarının dini gelenekleri ele almalarındaki etkisi nedir? Söz gelimi Doğu-Batı diyalektiği, onların dini gelenekleri değerlendirmelerinde ne tür öneme sahiptir? Bu bağlamda her iki düşünürün yaklaşımlarında hangi bakımlardan benzerliklerden ve farklılıklardan bahsedilebilir?

Diyalektik Kurgu İçinde Dini Geleneklerin Yeri Sorunu

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Hegel’in (1770-1831) tez-antitez-sentez bağlamında felsefi kurgusu, birçok alanda olduğu gibi kutsal kitap araştırmaları ile dini geleneklerin yorumlanmasında kullanılan popüler yorum tarzlarından biriydi. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğine kadar birçok

araştırmacı, bir tür ilerlemeci tarih anlayışı içinde Hegelci diyalektik üzerinden kendi tarihsel-eleştirel yorum tarzlarını geliştirdiler. Kutsal metinler ile dini geleneklerin kökenlerine dair teorilerini büyük oranda dönemin bu popüler temaları üzerine kurdular. Söz gelimi, bu konuda en önemli isimlerden Ferdinand Christian Baur (1792-1860), Hristiyanlığın ilk üç yüzyılını ele aldığı çalışmasında Kilise merkezli resmi Hristiyan geleneği, Hegelci diyalektik bağlamında ele almasıyla sonraki birçok araştırmacıya ilham kaynağı olmuştur. Kabaca Baur'a göre, Havari Petrus'un şahsında somutlaşan İsa sonrası Yahudi-Hristiyan ilk cemaat (*tez*), Pavlusçu pagan Hristiyan cemaat (*antitez*) taraftarları ile ilk yıllardan itibaren dini-politik çatışma yaşamıştır. Bu çatışmada Pavlusçu düşünce galip gelmiştir. Böylece Petrusçu ve Pavlusçu Hristiyanlık tipinin *sentezi* olarak erken Kilise yani Hristiyanlık ortaya çıkmıştır (Baur 1878: 44-55, 147-159). Baur'dan sonra Batı dünyasında birçok araştırmacı, bu tarz bir diyalektik kurguyu, dini geleneklerin yorumlanmasında popüler bir tema olarak uzun yıllar kullanmışlardır (Duran 2017: 185-187).

Öte yandan, on dokuzuncu yüzyılın tarihsel-eleştirel yorum tarzlarının devam eden sürecinin bir parçası olarak bilhassa yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra bazı Müslüman düşünürler, bu tarz bir diyalektik kurgu içinde dini gelenekleri ve özel olarak ise İslam'ı anlama çabasına giriştiler. Bunda elbette dönemin siyasi, ekonomik, kültürel vs. çatışmalarının ve İslami geleneğin Batı karşısında yükselişe geçişinin etkisi önemlidir. Bilhassa Batı karşısında İslami geleneğin birçok alanda ortaya çıkan çağdaş problemlere alternatif bir çözüm modeli olarak öne çıkarılması çabası, Müslüman düşünürleri temel İslami kaynaklar ile Müslüman geleneği yeniden yorumlama konusunda teşvik etmiş benziyor. Bunların bir kısmı, Batı dünyasındaki bazı düşünme tarzlarını İslami gelenek içinde yeniden harmanlayarak daha yerel hale getirmeyi başardılar. Bunun tipik örneği, bu bildiriye de konu olan dini geleneklerin Doğu-Batı diyalektiği bağlamında ele alınması meselesidir. Gerçi, çağdaş Müslüman düşünürler ilk başta on dokuzuncu yüzyılın diyalektik kurgusundan (bilhassa Hegelci) besleniyor izlemine verseler de bazı açılardan kendilerine has özelliklere her zaman sahip olmuşlardır. Zira Müslüman düşünürler İslam'ı, Doğu-Batı (*tez-antitez*) çatışmasının nihai bir sonucu (*sentez*) olarak görmek yerine, tam tersine baştan beri her ikisinin de dışında bulunan, birçok bakımdan onlara etki eden, onlarla birlikte tarihsel süreçte var olan, ilerleyen, etkin ama bir şekilde dışarda bırakılmış otantik kaynak olarak gördüler. Bu yüzden işin felsefi kurgusu ilk ana kaynağa dönüş, belki Kur'anî bir tabir olarak *İbrahimi geleneğe dönüş* sloganıyla ifade edilmiştir (Âl-i İmrân 3:65). Dolayısıyla her ne kadar çağdaş Müslüman düşünürlerin on dokuzuncu yüzyılın felsefi kurgusundan etkilendikleri söylene bile bu, onlardan birçok bakımdan ayrıldıkları şeklinde de anlaşılmalıdır. Doğu-Batı karşısında İslami geleneğe vurgu, daha çok İslam'ın varoluş çabası olarak öne çıkarılmış bir şeydi. Müslüman düşünürler, Doğu-Batı çatışmasının bir ürünü olarak değil, tam tersine Batı'nın birçok alandaki tahakkümüne, kültürel tekelciliğine karşı İslami geleneği savunmak veya onu bir model olarak öne sürmek ve böylece insanlık tarihine katkısının hakkını teslim etmek için bu karşıtlığı kullanmışlardır. Bu anlamda çağdaş Müslüman düşünürlerin Doğu-Batı diyalektiği söz gelimi, Hegelci *tez-antitez ve sentez* kurgusundan oldukça

farklı mecrada ilerler. Burada İslam, Doğu ile Batı'nın bir sentezi olarak değil, daha ziyade her iki kutup arasında çok daha öncesinden var olan *makul tercih* olarak sunulmuştur. Çağdaş Müslüman düşünürlerin önemli bir kısmı, tartışmalarında bu yönü öne çıkararak on dokuzuncu yüzyılın tarihsel aydınlanma idealinden, sonradan baskın hale gelen tarihsel materyalizmden ve pozitivist ilerlemeci tutumlardan ayrılacaklarına inandılar. Böylece çağdaş dünyada İslam'ın yerinin daha özgün bir tartışmasını başlattılar. Bu tartışmalarda iki isim, bildirimize konu olması bakımından önem arz ediyor. Görebildiğimiz kadarıyla hem Şeriatî hem de Aliya, benzer bir yoldan ilerleyerek (ama Batı'nın felsefi kurgusunu da dikkate alarak) Doğu ile Batı arasında 'orta yol' olarak İslam'ın çağdaş dünyadaki yerini tartışmışlardır (Şeriatî 2012b: 123-124; İzzetbegoviç 2011a: 11). Diğer dini gelenekleri bu bakış açısından tartışmaya açmışlar ve onların insanlığın ortak beşeri tecrübesine katkısını sorgulamışlardır.

Sunumumuz boyunca önce Şeriatî'nin, ardından Aliya'nın dini gelenekleri değerlendirme tarzlarını ayrı ayrı kabaca aktaracağız. Son olarak her iki düşünür arasında belli bakımlardan karşılaştırmalar ve değerlendirmeler yaparak sunumumuzu sonlandıracağız.

Şeriatî'de Dini Geleneklerin Yeri

Bilindiği üzere Şeriatî çok yönlü bir kişiliğe sahiptir. Bu durum eserlerinde bilhassa kendini hissettirir.¹ Onun eserlerini okuyanların ortak kanaati genelde şu şekildedir: Şeriatî'nin düşünce dünyası hem Batıdan (özellikle Marksist sosyoloji) hem de İslami terminolojiden (özellikler Şii gelenek) etkiler taşır. Abrahamian'ın ifadesiyle, Şeriatî'nin düşünce dünyası modern sosyalizm ile geleneksel Şii İslam'ının bir sentezidir. Öte yandan o, politik bir şahsiyet olarak da karşımıza çıkmaktadır. Durum böyle olunca tek bir Şeriatî'den bahsetmek mümkün gözükmemektedir. Abrahamian'e göre üç tip Şeriatî vardır: Birincisi, teori ile pratik; idealler ile sosyal güçler; bilinçlilik ile insanın varlığı arasındaki diyalektik ilişkiyi araştıran bir sosyolog. İkincisi, Şii merkezli samimi bir dindar. Üçüncüsü ise kelimelerini dikkatlice seçen bir seri konferansçı (Abrahamian 1982: 24). Onun bu yönü, sosyal ve dini meselelere değişik açılardan yaklaşmasına ve değerlendirmesine olanak tanımıştır. Aşağıda göreceğimiz üzere Şeriatî'nin dinler tarihine bakışında bu farklı yönlerinin etkisi rahatlıkla hissedilmektedir.

Şeriatî'nin eserleri, seri konferanslarının ve derslerinin yazıya aktarılmasıyla oluşturulduğu için yazı dilinin sistematigine uymaz. Öte yandan o, dinler tarihinin kemikleşmiş yöntemleriyle de kendisini sınırlamaz. Dinler tarihi meselelerini kendi perspektifinden değerlendirir ve vardığı sonuçları kendi düşünce sistemi içerisinde sorgular. Onun temel problemi yaşadığı dönemin Müslümanları ve onların sorunları olduğu için

¹ Burada Şeriatî'nin dini geleneklere dair görüşlerinin büyük bir kısmı, daha önce ortak bir çalışma olarak tarafımızca kaleme alınan, ancak teknik bir hata sonucu sadece Mahmut Aydın adına yayımlanan "Ali Şeriatî'nin Dinler Tarihine Bakışı" isimli makaleye dayanmaktadır. Bk. Mahmut Aydın, "Ali Şeriatî'nin Dinler Tarihine Bakışı", *Bir Düşünce ve Eylem Adamı Ali Şeriatî* (Derl. Murat Demirkol) içinde, Ankara: Fecr Yayınevi, 2013.

dinler tarihinin meselelerini bu perspektiften ele alır. Bu ele alışıta, 'İslam' kapsayıcı ve sorgulayıcı bir referans olarak her zaman merkezde durur. Dolayısıyla o, (dönemin birçok çağdaş düşünürü gibi) dinler tarihini kendi toplumuzu yani İslam toplumunu anlamının bir yolu olarak ele almaktadır. Bu bağlamda dinler tarihinin incelenmesi, hem kendi varoluşsal anlama biçimlerimizin diğer inançlar arasındaki yerini bize göstermekte hem de kendimizi anlamının ve sorgulamanın imkânlarını sunmaktadır. Çünkü Şeriati'ye göre dinleri farklı bir tarzda, doğru, bilimsel ve tarafsız bir şekilde ortaya koymak, İslam'ı ve dolayısıyla da kendimizi tanımının önemli bir zemini oluşturmaktadır (Şeriati 2012b: 60). Dahası ona göre büyük ekol ve dinleri, onların doğru ve yanlışları çerçevesinde tanıdığımızda İslam'ın üstünlük ve mükemmelliği daha belirgin bir şekilde anlamış oluruz. (Şeriati 2012b: 123-124). Bu bakımdan Şeriati, dini geleneklerle ilgili değerlendirmelerde İslam dışındaki dinlerin doğrularını, faziletlerini ve toplumsal hayattaki olumlu etkilerini vurgulamaktan çekinmemektedir. Onun bu yolla yapmaya çalıştığı şey bilgi düzeyimizin, ufkumuzun genişlemesiyle dinler arasında her bakımdan bir karşılaştırma zemini oluşturmak ve kendimizi anlamının yolu olarak İslam'ın dinamiklerini açığa çıkarmaktır. Bu bakımdan Şeriati'de dinler tarihi çalışmaları salt bilimsel bir merak değil, varoluşsal bir zorunluluktur.

Görebildiğimiz kadarıyla Şeriati, bu tarz bir zemini ortaya çıkarmak için tarihsel bağlamda dini geleneklerin ne tür şekiller aldığını göstermenin en uygun yol olduğunu düşünmektedir. Bu bakımdan onun tarihe yönelik yaklaşımı dini geleneklerin karşılaştırılmasında kilit role sahiptir. Ona göre tarih, tezatlar üzerine kuruludur. Bu bağlamda insanlık tarihinin serüveni *kevn ve fesadın* çatışmasıyla bugüne gelmiştir. Onun tarihsel diyalektiği, insan ve çevrenin birbirini karşılıklı olarak sürekli etkilemesi ve değiştirmesi esasına dayanır. Bu bağlamda tarihsel süreç içerisinde diyalektik görüş, zıtlıklar arasında sebep-sonucun oluşması ve buradan da bir birliğin (ya da sentezin) meydana gelmesidir (Şeriati 2011: 249-252). Ona göre, Antik Yunan'dan başlayarak Hegel'e kadar batı felsefesi; Hint, Çin ve İran dinleri; Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi büyük dinlerin hepsi evreni, insanı ve toplumu çelişki ilkesine göre izah etmişlerdir. Bu bakımdan Şeriati'de diyalektik, genel dini mantığın bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır (Şeriati 2011: 170). Belki de bu birlik dolayısıyla o, diyalektik görüşün İslam'a uygun olduğunu savunmaya kadar varmıştır. Hatta o, İslam düşüncesi literatüründe ifadesini bulan "her şey oluş ve yok oluş, âlem oluş ve bozuluştur, her şey ölüm ve hayat içindedir" gibi fikri temayülleri, diyalektik unsurlar olarak ele almış; şirkin karşısına tevhid, Kabil'in karşısına Habil'i, ruhban sınıfının karşısına halkı ve kâfir karşısına Mü'mini yerleştirerek diyalektik temelli görüşünü somutlaştırmıştır ve buradan da makul yol olarak bir senteze varmaya çalışmıştır (Şeriati 2011: 171, 253). Bu anlamda diyalektiğin ilk çıkışını da insanın ilk yaratılışında var olan *ilahi ruh-balçık* tezadında arayarak Kur'ani bir temele yaslanmaya çalışmıştır.

Şeriati'nin tarihe yüklediği bu diyalektik anlam, dinler tarihinin de incelenmesinde yönlendirici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Dahası onun bir bilim adamı olarak kuramsal içeriklerin dışında aktivist bir yöne sahip olması (Toker 2009:92) tarihsel diyalektik bağlamında dinler

arasındaki çatışmaları ve sınıflandırmaları ön plana çıkarmasına olanak tanımıştır. Dolayısıyla onun tarih felsefesinde, çelişkiler sürekli ve toplumsal hayatı, dolayısıyla dini inanışları yönlendirmektedir. Kabaca aktarılacak olursa o, dini gelenekleri üç ana diyalektik bağlamında anlamayı uygun görmektedir.

İlki, *sınıfsal diyalektik bağlamında dini geleneklerin* ele alınmasıdır. Bu da daha çok ekonomi-mülkiyet eksenli sınıfsal çatışmalara dayanan Marksist anlayışın İslami literatürdeki karşılığı olarak sunulmasına dair bir çabayı ifade eder (Tekin 2010: 51). Bu bağlamda ekonomik altyapı temelli Batılı yaklaşımların İslami terminolojiyle bağlantısının kurulması Şeriatî'nin sıklıkla başvurduğu yollardan biridir. Şeriatî'nin buradaki özgünlüğü, ekonomik altyapıyı dinler arasındaki sınıfsal çatışmanın temelinde koymasında; diyalektiği ise tevhidin baskın çıkmasına doğru bir yol olarak kullanmasında yatmaktadır. Marksist ideolojide diyalektik, devrime zemin hazırlarken, Şeriatî'nin kuramında bir dünya görüşü olarak tevhit inancının hâkimiyetine zemin hazırlar. Esasında bu da (Marksizm'deki gibi olmasa da) bir devrimdir. Yine de Şeriatî'nin kuramsal ve teolojik din anlayışı üzerinde fazla çabalamadığı ve dinin daha çok hareket ve aksiyon yönüne ağırlık verdiği şeklindeki Abdülkerim Surûş'un eleştirileri burada özellikle dikkate alınmalıdır (Suruş 2008). Zira onun dine yüklediği sosyal işlev, nihayetinde onu sınıfsal çatışmaların ve ayrımların eşiğine getirmiştir. Anlaşılan o ki sınıfsal tekelciliğe karşı dinsel inanışların başkaldırısı Şeriatî'yi teolojik meselelerden çok daha fazla ilgilendirmektedir.

İkinci olarak Şeriatî, sınıfsal çatışmaların bir sonucu olarak *tevhit-şirk diyalektiği bağlamında dini gelenekleri* anlamaya çalışmıştır. Burada tevhit-şirk diyalektiği sınıfsal çelişkinin somutlaştırılması için ele alınmıştır. O, tevhit ile şirk arasında dinlerin konumunu sorgularken ideal din olarak İslam, yönlendirici bir unsur olarak her zaman zihninin bir köşesinde vardır. Doğudan batıya kadar tüm medeniyet dinleri, hatta bir din içerisindeki mezhepsel ve fikri farklılıklar (mesela Hz. Ali Şiası-Safevi Şiası) hep bu ideal form üzerinden anlaşılır veya eleştiriye tabi tutulur.

Şeriatî'nin dinler tarihine yaklaşımında dikkat çeken üçüncü ve son nokta, medeniyet çağı dinlerini *Doğu-Batı diyalektiği* ekseninde ele alınması durumudur. O, Doğu düşüncesi ile Batı düşüncesi arasında dinleri sorgularken esasında iki medeniyet arasında insanın yerini belirlemeye çalışmaktadır. Bu yöntem ona, hem teolojik açıdan hem de söz konusu dinlerin toplumsal tezahürleri açısından birtakım ipuçları sunmuştur. Dolayısıyla Şeriatî, Doğulu ve Batılı görüşü, her iki bölgede yaygın olan dinlerden bahsetmenin bir altyapısı olarak ortaya koymaya çalışmıştır. Bu da onun ilk iki yaklaşımına yani sınıfsal ve tevhit-şirk diyalektiği bağlamına uygun düşmektedir.

Şeriatî'ye göre insanoğlunun tarihsel süreç içerisinde biriktire geldiği kültür ve maneviyatı, iki bakımdan ele almak mümkündür. Bu bağlamda insanlık tarihine dair tüm meseleler, Doğu ve Batı ekseninde diyalektik bir yöne sahiptir. Şeriatî, bunu 'Doğulu ruh' ve 'Batılı ruh' şeklinde kavramsallaştırır. Batılı ruhtan kasıt, Yunan medeniyetinden başlayarak, onun etkisiyle şekillenen Roma ve Rönesans'tan bugüne değin süren

Avrupa dünya görüşü ve felsefesidir. Doğulu ruh ise çoğunlukla Hint ve Çin medeniyetleridir. Zira Hindistan, insanlık dinlerinin müzesi gibidir. Hindistan'da ortaya çıkan irfani duygu, hem bugünkü maddeci Avrupa ekollerinde hem de hicri ikinci asırdan sonraki İslam kültür ve medeniyetinde etkisini açıkça göstermiştir (Şeriati 2012b: 149-152). Bu bakımdan Doğulu ruh, Hindistan ve Çin medeniyetlerinde tam olarak karşılık bulur.

Şeriati, Doğu ile Batı arasındaki düşünce farklılıklarını basit ayrımlar olarak görmez. Sosyal, siyasal, sanatsal, kültürel ve felsefi açıdan çok yönlü farklılıklar olarak görür. Batılı görüş, temelde gücün, tabiatın, maddeciliğin, hayatın, disiplinin ve düzenin, tüketimin lüzumu ve gerçekliği esası üzerine kurulmuştur. Bu bakımdan tabiat ve olaylar karşısında akılcı ve realist olmak Batılı düşünceyi en iyi şekilde açıklar. Her şeyi mantığın sınırları içerisinde kavramaya çalışması dolayısıyla Batılı görüş, ben-merkezcidir. Ben-merkezci bakış açısı, Batılıların her şeyin açıklanmasında kendilerini merkezde gören bir tür 'milliyet merkezçiliğine' dönüşmüştür. Bu yüzden Batılı ruh, tabiatı var olan her şeye Batılı bir kök bulmuş ve onu kendine mal etmiştir. Hatta Filistinli olan İsa-Masih bile Avrupalı görünüşe büründürülmüş ve onun mesajının dili Aramice olmasına rağmen Yunanca ve Latince, Tanrı'nın dili olarak kabul edilmiştir (Şeriati 2012b: 163-171).

Bunun karşısında Doğulu ruh veya görüş ise, güç yerine hakikati talep ettiği için ilim, doğu felsefesinde her zaman maddi hayatın ötesinde bir kutsallığa sahip olmuştur. Tabiata hâkim olmak yerine onun arkasındaki sırrın arayışı içerisinde olmuştur. Bu bağlamda Doğulu ruh için Batının aksine hayatın önceliği yerine çileciliği ve ıstırapı koymuştur. Batının akılcılığı ve realistiği karşısında Doğu, her meselenin üzerine bir müphemlik perdesi çekmiştir. Bu yüzden doğuya hâkim olan, akılcılık yerine duygudur.

Şu halde Şeriati'ye göre temelde Doğu ile Batı arasındaki çatışma *hislerle akıl* arasındaki savaştır. Bu bakımdan Yunan medeniyetinden bugüne kadar Batıda hep realizm hâkim olmuştur. Batıyı tabiata hâkim kılan, ona sosyal hayatta iktidar kazandıran, akli merkeze alan bu realist görüştür. Zira Batıda asıl olan realitedir. Doğulu ise Batının aksine realite âlemini değersiz olarak kabul ettiği için gerçek hayatın ötesinde, gizli bir sırrın ve hakikatin peşinden gitmiştir (Şeriati 2012b: 163-1649. Doğu dinlerinin, özellikle Hint dinlerinin ayırıcı vasıflarından birisi, duyulabilir dünya ile ilgili menfi tavrıdır. Bu, sonradan tüm doğu dinlerinde hâkim olan bir görüş haline gelmiştir. Şeriati, Doğu düşüncesini bu dünyada olmayan daha gerçek şeyleri idealleştirme olarak görür. Bu bakımdan doğu dinlerinde riyazet, çile ve içe yönelme önemli bir yer tutmaktadır. Bunun tam aksine Yunan medeniyeti ve Batı rasyonalizmi ise akletmeyle tabiatın bir parçası olduğumuz ilkesine dayanmaktadır. Dolayısıyla Hint ve doğunun ruhaniliğine ve ilahiliğine karşın, Batıda her şey açık, hissedilir ve tanınır. Bu anlamda Yunan'da tanrılar bile maddidir. Örneğin Yunan mitolojilerinde bu dünya ile tanrılar arasındaki sınır Doğuda olduğu kadar keskin ve uzak değildir. İnsanlar öbür tarafa gidiyorlar ve kahramanlara dönüşüyorlar. Tanrılar da aynı şekilde bu tarafa yani dünyaya geliyorlar. Tüm bunlar Yunanlıların tabiat ötesi algılarının ne kadar maddi olduğunun

göstergeleridirler. Hâlbuki Hint ve doğu dinlerinde tabiat ötesinden bahsedildiğinde ulaşılamayacak bir yer anlaşılmaktadır (Şeriati 2012b: 167-168).

Şeriati'nin Doğu-Batı diyalektiği bağlamında dinlerin yerini sorgularken ulaşmak istediği sonuç nedir?

Aslında Şeriati, fikir olarak ne Hint-Doğu riyazetçiliğini ve çileciliğini kabul etmektedir ne de Batının aklı ve realizmi ön plana çıkaran felsefesini olumlamaktadır. Hint ve Doğu felsefesini aklı önemsememek; tabiatı da 'maya' olarak görüp küçümsemekle eleştirir. Batıyı ise aklın üzerinde güç, hayat, ilerleme vb. şeyleri koyup insanın yüksek kaygı, düşünce, sır ve değerini öldürmekle suçlamaktadır. Doğu riyazetçiliği, kişiyi hayattan koparıırken, Batı akılcılığı hayatı gereğinden fazla önemsemektedir. Biri fazlasıyla idealistken diğeri olabildiğinde materyalisttir (Şeriati 2012a: 181). Bu eleştirileri yaparken o, her iki görüş arasında bir sentez yakalama peşindedir. Yani hem bu dünyanın reel gerçeklerini görme, hem de ideal dünyanın hakikatini anlayan bir din ve felsefi görüşü savunmaktadır. Zira adalet, her ikisini de dikkate alan bir toplumda ortaya çıkabilir.

Şeriati'nin Doğu-Batı arasındaki bu sentezci yaklaşımı neticede onu, İslam dini ve medeniyetinin yerini sorgulamaya sevk etmiştir. Onun aradığı sentez, tam anlamıyla İslam'da vücut bulmuştur. Tevhit merkezli İbrahîmî dinlerin çıkış yerlerine bakıldığında bu yerlerin coğrafi olarak Doğu ile Batı arasında durduğu görülecektir. Bu bağlamda Şeriati, coğrafi olarak doğuya ait İran, Arap, Sami gibi medeniyetleri Doğulu ruhun zuhur ettiği yerler olarak görmediği için kültürel bu yerleri doğudan ayırır. Ona göre sanılanın aksine İslam kültür ve medeniyeti, tam anlamıyla Doğulu ruhun bir tezahürü değildir. Daha ziyade İslam medeniyeti, Çin ve Hindistan'ın medeni maslahatlarıyla, Yunan ve Roma'nın medeni maslahatlarına İslam'ın ruhunun üflenmesiyle oluşmuştur. Bu yüzden tasavvuf kültürü doğu yönelimliken; felsefi kültür Yunan eğilimlidir. Bu yüzden İslam düşüncesi, Şeriati'nin doğu-batı diyalektiğinde orta bir yol olarak kendini göstermektedir.

Peki, Şeriati'nin bu tarz keskin ayrımlarına karşı Aliya'nın düşüncesinde dini gelenekler nasıl ele alınmıştır? Daha özel olarak Aliya, Doğu-Batı diyalektiği bağlamında dini gelenekleri nasıl anlamaya çalışmaktadır?

Aliya Düşüncesinde Doğu-Batı Arasında Dini Gelenekler

Aslında Aliya İzzetbegoviç'in hem şahsı hem de düşünce ve mücadele yaşamı için kullanılabilecek bir kelime varsa kanaatimizce bu, 'sağduyu' kelimesidir. Olaylar, tartışmalar, çatışmalar karşısında gösterdiği 'sağduyu', siyasi ve fikri meseleleri değerlendirirken onu her zaman yönlendirmiştir. Doğu ile Batı arasında dini gelenekler de bu çerçevede ele alınmış ve büyük oranda karşıtlıklar, karşılaştırmalar idealist hatta ütöpik değerlendirmelere kapılmadan yapılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda onun antiütopyacı olduğuna dair görüşler burada hatırlanabilir (Karaarslan 2013: 25). Yukarıda aktarıldığı üzere Şeriati'nin kısmen romantik-idealist tutumunun aksine o, kritik ihtiyaçlar dolayısıyla her zaman realiteyi dikkate almak durumunda kalmıştır. Doğu ile Batı arasında felsefi, dini, siyasi meseleleri

değerlendirirken bu durumun bir perspektif olarak onu yönlendirdiği görülebilir. Bu yüzden kimi araştırmacıların dikkat çektiği üzere Aliya, dini gelenekleri değerlendirirken açık ve nettir. Öte yandan o, bunların tarihsel incelemesinde ve değerlendirmesinde dışlayıcı bir tavır da takınmaz (Bayraktar vd. 1992: 89). Yeri geldiğinde tıpkı Şeriatı gibi dini geleneklerin insanlığın ortak beşeri tecrübesine katkısını kabul eder ve bunları Müslüman gelenekle karşılaştırır (İzzetbegoviç 2011b: 227; İzzetbegoviç 2007: 130). Öte yandan bu açık tutumunun bir sonucu olarak o, dini gelenekleri kendi yerel-özel şartları içinde değerlendirmek suretiyle kendi durumu için bir çıkış noktası olarak kullanmayı da başarabilmiştir. Kanaatimizce Aliya'yı farklı kılan ve bu tarz bir düşünme biçimine sahip olmaya sevk eden şey, tüm yaşamını Hıristiyanlık ve İslam gibi dini gelenekler ile materyalizmin her alanda popüler olduğu bir çevrede sürdürmüş olmasıdır. Bu, onun entelektüel becerisinin ve muhakeme gücünün gerçek zeminini oluşturur. Yine de onun İslam dışındaki dini-felsefi yönelimlerle hesaplaşması, entelektüel bir çabadan daha fazlasını ifade eder. Gerçi Şeriatı'de de dinlerin özel incelemesi bir varoluş sorunu olarak ortaya çıkar. Bir farkla ki Aliya'nın hesaplaşması, Şeriatı'den daha fazla bir biçimde bir milletin savaş ortamında varoluş-yok oluş mücadelesidir. Bu anlamda Aliya, kendi halkının varlık mücadelesini de yüklenmiş birisi olarak hareket eder. Fikirlerinde bu ima hep vardır. Öyle anlaşıyor ki coğrafyanın birçok bakımdan çeşitliliği ve zenginliği içinde Aliya, (Ahmet İnam'ın ifadesiyle söylersek) kendi yerinin diğer kültürler arasında tam olarak neresi olduğu konusunda gerçekçi bir bilinçle hareket etmeye mecbur kalmıştır (Bayraktar vd. 1992: 77). Bu yüzden Doğu ile Batı arasında kendi yerinin ne olduğu sorunu, Aliya için her zaman kritik bir öneme sahiptir.

Görebildiğimiz kadarıyla karşıtlıklar ve bunlar arasındaki çatışmalar, Aliya düşüncesinde kendi yerinin ne olduğu sorusunun bir araştırması olarak ortaya çıkar. Madde-mana, ruh-beden, dram-ütopya, kültür-medeniyet, akıl-riyazet, dini-materyalist, Doğu-Batı gibi birçok karşıtlık arasındaki gerilim, etkileşim ve dönüşümler Aliya'da olayları değerlendirirken bir hareket noktası olarak kullanılmıştır. O, hem insanın konumunun ne olduğunu sorgularken hem tarihsel beşeri tecrübeler yoluyla şekillenen dini gelenekleri değerlendirirken hem de belki bir sentez belki alternatif 'orta yol' olarak İslam'ı gösterirken bu karşıtlıklardan azami ölçüde istifade eder. Bu diyalektik unsurlardan bir senteze varmaya çalışır. Daha doğru ifadeyle, bu karşıtlıklar üzerinden en insani-dini ve dolayısıyla en makul olana ulaşmayı hedefler. Birçok araştırmacı tarafından vurgulandığı üzere bu diyalektik unsurlar Aliya tarafından üç dünya görüşü etrafında derlenip toparlanmıştır: *Din, materyalizm ve İslam* (İzzetbegoviç 2011a: 11-12). Bu bağlamda dinin odağında ruh/şuur; materyalizmin merkezinde madde; İslam'ın ekseninde ise her ikisinin bileşeni olarak insan bulunmaktadır. Bütün dini-felsefi-sosyal sistemler bu üç dünya görüşünden birine tekabül etmektedir (Aydın 2013: 42). Dahası ona göre *Kitab-ı Mukaddes, Komünist Manifesto* ve *Kur'an*, "insanlık tarihinde belirleyici üç kitap" olarak bu üç temel dünya görüşüne tekabül etmektedir (İzzetbegoviç, 2011b: 184).

Şu halde Aliya düşüncesinde karşıtlardan bir senteze veya daha doğru bir ifadeyle alternatif bir orta yola ulaşma çabasının önemli bir yere sahip olduğu kabul edilebilir. Bu düşünme tarzını (yazının başında söylendiği üzere) en basit biçimiyle sadece Hegel ile ilişkilendirmek, bunun yerel-özel şartlarını ve dolayısıyla özgünlüğünü göz ardı etmek acelecilik olur. Gerçi Aliya özellikle *Özgürlüğe Kaçışım* isimli eserinde Hegel'den bolca alıntı yapmıştır. Bu anlamda Hegel'in etkisi yadsınamaz. Fakat öte yandan Aliya'nın dini-felsefi akımları diyalektik unsurlar içinde konumlandırma çabası, on dokuzuncu yüzyılın devam eden yaklaşımlarıyla ilişkili bir biçimde anlaşılabilir. Aliya'ya bakılırsa *kutupluluk* ya da *orta yol* sorunu Hesse'nin daimi ilgi konusu olmuştur (İzzetbegoviç, 2011b: 204). Bu anlamda o, bazı bakımlardan Hesse'ye de referansta bulunur ve bazı tespitlerine katılır. Fakat bunlardan da öte, Aliya'nın yukarıda bahsi geçen diyalektik unsurlar arasında insanın ve dini geleneklerin konumlandırılması sorunu, Kur'an'ın 'vasat ümmet' (Bakara 2: 143) kavramından bilhassa beslenmiştir. Zira birçok eserinde bu çabası gözlerden kaçmaz.

Aliya, Doğu-Batı diyalektiği bağlamında dini geleneklerin yerini sorgularken, esasında meselenin insanın menşesine dair arayışlarla irtibatlı olduğunu görmüştür. Ona göre insanın menşesine dair düşünceler, her dünya görüşünün (ister Doğu isterse Batı) temel taşı oluşturmaktadır. Tüm bunlarda din ile bilimin cevabı birbirine zıttır ve çoğunlukla bu durum, Doğu-Batı arasındaki tartışmalarda, çatışmalarda kendini hissettirir (İzzetbegoviç 2011a: 31). Fakat aynı zamanda o, dini geleneklere dair bakışını büyük oranda kültür ile medeniyet arasındaki ayrım üzerinden de temellendirmektedir. Kabaca onun düşüncesinde kültür, dinin insan üzerindeki veya insanın kendi üzerindeki tesirinden ibarettir. Bu yüzden daha çok şiir, sanat, din, ahlak gibi şeyler üzerinden yürür. Buna karşın medeniyet ise zekânın, aklın dış dünya ve tabiat üzerindeki tesiri demektir. Bu anlamda manevi değil, teknik gelişmelerin devamıdır ve insanın maddeye bağımlılığı medeniyetle birlikte artar (İzzetbegoviç 2011a: 84-85). Öte yandan kültür ise saf tabiatı itibarıyla tıpkı Çin'de olduğu gibi şifahidir (İzzetbegoviç 2011b: 181).

Daha önce birçok kimse tarafından yapılan kültür ile medeniyet arasındaki bu klasik ayrım, dini geleneklerin yerinin sorgulanmasında Aliya tarafından temel referans olarak kullanılmıştır. Her iki kavram arasındaki ayrım, tıpkı Şeriatî'de olduğu gibi Aliya düşüncesinde akıl ile duygu; dışa dönüklük ile içe dönüklük; bilim ile tefekkür; sosyalleşme ile ferdileşme gibi daha beşeri yönelimlere kadar vardırılmıştır. Aliya, bu ayrımlar arasında tıpkı Şeriatî'nin yaptığı gibi 'Doğulu ruh' ile 'Batılı ruh'un nelere tekabül ettiğini sorgular. Buna göre medeniyet eğitir; kültür ise aydınlatır. Biri öğrenmeyi, diğeri ise meditasyonu ister (İzzetbegoviç 2011a: 88). Dahası ona göre, meditasyon dini bir faaliyettir ve söz gelimi Budizm'de dini ayin tefekkürden ibarettir (İzzetbegoviç 2011a: 95). Doğu, bu anlamda içe dönüklüğün, tefekkürün sembolü olarak gösterilmiştir. Buna karşın Batı ise öğrenmeye ve bu yüzden tabiata dönüktür. Tefekkür kişinin kendi üzerinde hâkimiyet kurmasına imkân verir. Bilim ise tabiat üzerinde bir hâkimiyete kapı aralar. Bu anlamda düşünce tarihe götürürken, ferdilik ve içe dönüklük

ondan uzaklaştırmaktadır. Bu yönüyle Aliya, bazı açılardan Hegel'i eleştirse de bu hususta onun "son derece derinlere ulaşan zengin ruhi başarılarına rağmen Hindistan'ın tarihi yoktur" şeklindeki görüşüyle uyumlu hareket eder. İçe dönüklüğün bir sembolü olarak Hindistan, en azından dini gelenek açısından ona göre tarih ilmini tanımaz. Tarih geometri, astronomi, cebir ve felsefe gibi ilimler karşısında ihmal edilmiştir. Daha doğrusu hayaller ve mitler arasında karışmıştır (İzzetbegoviç 2011b: 170-171). Ne var ki bu aşırı riyasetçiliğin tam karşısında Batı medeniyetinin önemli bir kaynağı olarak Roma'nın vicdan ve kalpten bağımsız harici hukuku yer alır. Hâlbuki İslami bakış açısında hukuk, özü bakımından kendisine doğru çabalayan adalet fikrini temsil eder (İzzetbegoviç 2011b: 172).

Bazı bakımlardan Şeriatî'nin 'Doğulu ruh'-'Batılı ruh' ayrımına tekabül eden bu karşıtlıklar, gerçeklikten uzak idealist bir zihin tasarımı olarak görülmemelidir. Zira Aliya, bunları Batı medeniyeti ile Çin ve Hindistan kültürleri arasında bazı bakımlardan karşılaştırmalar yaparak daha da somutlaştırabilmeyi başarmıştır. Burada içe dönüklüğün, meditasyonun, ferdileşmenin ve şifahiliğin sembolü olarak Çin ve Hindistan bilhassa önemsenmiştir. Çin sıfahi kültürün bir parçası olarak ve Hindistan ise içe dönüklüğün, tefekkürün aşırı bir şekilde öne çıkarıldığı dini gelenekler olarak resmedilmiştir. Bu anlamda söz gelimi Çin'de Lao Tzu, Hindistan'da ise Buda ve başlı başına bütün Hint geleneği inziva ve meditasyonun önemli temsilcileri olarak sembolleştirilmiştir (İzzetbegoviç 2011a: 89). Yukarıda gösterilmeye çalışıldığı üzere benzer karşılaştırmalar Şeriatî'nin Doğu ile Batı'ya dair muhakemelerinde de kullanılmıştır. Fakat Aliya, bu ayrımı burada sonlandırmaz; her birinin kendi içindeki karşıtlıklarını bularak devam ettirir. Söz gelimi, Çin'de Konfüçyüs ile Lao Tzu arasındaki ayrım, Batı'da Hobbes ile Rousseau; Darwin ile Michelangelo arasındaki karşıtlığa tekabül etmektedir. Böylece karşıtlıklar her iki dünyanın derin köklerine kadar vardırılarak aşırılığın boyutları gözler önüne serilmiştir (İzzetbegoviç 2011b: 244). Tüm bu karşıtlıkları değerlendirme ölçütü olarak İslami gelenek bir *orta yol* olarak her zaman merkezde durur.

Anlaşılan o ki Aliya, Doğu ile Batı arasında dini gelenekleri anlamaya çalışırken, (Alev Erkilet'in daha önce fark ettiği üzere) bütünsel bir *doğa-insan-kültür* felsefesinden hareket etmektedir (Erkilet 2013: 37). O, bu tarz bütünsel doğa-insan-kültür felsefesini sadece genel olarak Çin-Hint ile Batı arasında uygulamaz. Aynı zamanda Yahudilik ve Hristiyanlığa dair eleştirilerinin de büyük oranda buradan beslendiği söylenebilir. Karşıtlıklar ile bunlar arasındaki ilişkileri daha genel metaforlar yoluyla organize eder ve tüm dini geleneklere uygular. M. Aytepe, bu durumu fark etmiş olmalı ki Aliya düşüncesinde Yahudiliğin, Hristiyanlığın ve bunların orta yolu olarak İslam'ın, özel olmaktan ziyade genel anlamlara sahip metaforlardan ibaret olduğunu iddia etmiştir (Aytepe 2016: 2363). Bu metaforlar büyük oranda beşeri faaliyetlerin türlü yönlerini ifade etmek ve onların menşeiini tespit etmek için kullanılmıştır. Söz gelimi Aliya'ya göre Batı'nın tabiata hâkim olma iştiağı bizzat Kitab-ı Mukaddes'ten neşet etmiştir. Bu anlamda dini gelenekler arasında Yahudilik, 'sol temayülü' temsil eder. Dünyevi cennet perspektifini vadeden ve sonradan ortaya atılan bütün ideolojik ve felsefi temayüller de Eski Ahit'ten ileri gelmektedir ve Yahudi kökenlidir. Mesela,

'Eyüp Kitabı' daha bu dünyada tahakkuk etmesi icap eden bir adaletin rüyasıdır (İzzetbegoviç 2011a: 251; Düzgün 2009: 18). Bu anlamda *Arz-ı Mev'ud*, Campanella'nın (1568-1639) *Civitas Solis'i* (Güneş Ülkesi) gibi bir ütopyadır. Her ütopya Yahudi kökenlidir ve Arz-ı Mev'ud düşüncesi bir metafor olarak onun arka planında yatar (İzzetbegoviç 2011b: 248).

Buna karşın Hristiyanlık ise tam zıt kutupta mistik bir metafiziğe yönelmiş ve dünyevi olan her şeyi en azından prensipte reddetmiştir. Böylece Eski Ahit'in aşırı gerçekçiliği, aşırı idealizmle dengelenmeye çalışılmıştır. Bu yüzden bu tür diyalektik unsurlar, hep uç noktalarda savrulmaya meyillidir (İzzetbegoviç 2011a: 254; Aytepe 2016: 2363). Birinde yeryüzünde dünyevi krallık olarak Arz-ı Mev'ud vardır diğeri ise Tanrı'nın Krallığı tüm beşeri faaliyetleri yönlendirir. Zira Eski Ahit'ten ancak *Arz-ı Mev'ud*, Yeni Ahit'ten ise yalnızca *Tanrı'nın Krallığı* düşüncesi çıkabilirdi. (İzzetbegoviç 2011b:172). Bu anlamda yeryüzü krallığı Hristiyanlığa yabancısıdır. Hristiyanlığın bakış açısından yeryüzü krallığını düzenleme teşebbüsü, boş bir çaba olmakla kalmaz, aynı zamanda ortadan kaldırılması gereken bir rüyadır. Dolayısıyla hukuk, münhasıran Hristiyan öğretisine dayandırılmaz. Çünkü hukuk, Hristiyanı sevgi için dardır. İsa Mesih, bir yasa koyucu ve hâkim olmayı reddetmiştir (İzzetbegoviç 2011b: 241). Hristiyanlık, Yahudiliğin ahlak hükümlerine karşı İsa Mesih'in ahlaki karakterini; ölüm ahlakına karşı yaşayan ahlakı; kanunlara karşı hayatı; kurallara karşı ise şahsiyeti koymuştur. (İzzetbegoviç 2011b: 200). Fakat o, insanı yüceltirken tanrılığa yükseltmiş ve Tanrı ile özdeşleştirmiştir (İzzetbegoviç 2011b: 172). Bu yüzden Aliya, Batı medeniyetini Yahudi-Hristiyan karışımı bir medeniyet olarak telakki etmektedir. Arz-ı Mev'ud ile Tanrı'nın Krallığı rüyası arasında sürekli bocalar. Bu iki krallık birbirine zıt konumlarda yer alır (İzzetbegoviç 2011b:190-191).

Buraya kadar kabaca aktarılanlardan anlaşıldığı kadarıyla Aliya, Doğu ile Batı arasında dini geleneklerin yerini anlamaya çalışırken, diyalektik unsurları bir yöntem olarak büyük oranda kullanmıştır. Ona göre, düalizm ya da karşıtlıklardan bir birlik elde etme, dünyayı algılamamızın zorunlu bir yoludur (İzzetbegoviç 2011b: 244). Bu durum, ona farklı dini geleneklerin insanlığın beşeri tecrübesi olarak neye tekabül ettiği konusunda ve İslam'ın alternatif bir yol olarak değeri konusunda kayda değer malzeme vermiştir.

Geldiğimiz bu noktada Şeriat ile Aliya'nın Doğu-Batı ekseninde dini gelenekleri anlama çabalarında benzerlikler ve farklılıklar hakkında neler söylenebilir?

Değerlendirme

Kabul etmek gerekir ki hem Şeriat hem de Aliya, yaşadıkları coğrafya, kültür ve siyasi sorunlar dolayısıyla kritik dönemlerin adamlarıdır. İlki, bir devrimin eşliğinde fikirlerini biçimlendirmiştir. Onun Şii merkezli İslam inancı ve devrime olan güveni, düşüncelerinde yönlendirici bir unsur olarak her zaman merkezi bir rol oynamıştır. Diğeri ise Avrupa'nın göbeğinde kanlı bir savaşta halkıyla topyekûn var olma mücadelesi içinde fikirlerini damıtmıştır. Bu anlamda her ikisi de bulundukları durumun ve kritik şartların kendilerine yüklediği sorumluluğun farkındadır. Eserlerinde dile getirdikleri düşünceler ve kullandıkları dil bu farkındalığı açıkça ortaya

koyar. Dolayısıyla her iki düşünür için dini geleneklerin özel incelemesi, entelektüel bir çaba olmaktan ziyade bir varoluş mücadelesi olarak ortaya çıkar.

Hem Şeriatî'nin hem de Aliya'nın dini geleneklerin toplumsal işlevlerini ortaya koyarken büyük oranda geleneksel ve kalıplaşmış teolojik tanımlamalardan hareket etmedikleri açıktır. Daha ziyade onlar, dini gelenekleri sosyal ve tarihsel işlevleri bağlamında bir değerlendirmeye tabi tutarak yeni bir yöntem arayışında olmuşlardır. Burada, diyalektik unsurlar arasında bir sentez oluşturma ve bunu İslam'ın savunusu olarak kullanma, onların dini gelenekleri ele almalarında merkezidir. Yine de her ikisinin Doğu-Batı diyalektiğini dini gelenekler üzerinden işletme tarzlarının kendine has olduğunu kabul etmeliyiz.

Buna göre, Şeriatî'nin ekonomik temelli Marksist tarihsel diyalektik kurguyu Şii düşüncesiyle bazı bakımlardan harmanladığı görüşleri, İslam literatürünün temel kavramları üzerinden somutlaştırılmıştır. Onun buradaki özgünlüğü, belirleyici ekonomik altyapıyı dinler arasındaki sınıfsal çatışmanın temeline koymasında; diyalektiği ise tevhidin baskın çıkmasına doğru bir yol olarak kullanmasında yatmaktadır. Marksist ideolojide diyalektik, devrime zemin hazırlarken, Şeriatî'nin kuramında bir dünya görüşü olarak tevhit inancının hâkimiyetine zemin hazırlar. Bu bakımdan sınıfsal, tevhit-şirk ve Doğu-Batı diyalektiğinin onun düşüncelerinde ana tema olduğu rahatlıkla görülebilir. Bu diyalektik unsurlar ile yaşadığı dönemin konjonktürel yapısı arasında dini geleneklerin yerini sorgularken Şeriatî'nin İslam literatüründeki belli başlı şahsiyetleri bugüne taşıma kaygısı içinde olduğu da görülebilir. Sembollerin zengin içeriğinden faydalanarak o, dinler tarihine yönelik kuramlarını yaşadığı dönemin politik, toplumsal, felsefi yönelimlerinin açıklanmasında yardımcı unsurlar olarak kullanmıştır. Örneğin Habil-Kabil kıssasından hareketle vardığı sınıfsal diyalektiğe yönelik sonuçlar buna işaret etmektedir. Dolayısıyla Şeriatî'nin düşüncesi, arka planda hep politik bir dile yaslanmıştır. Her ne kadar yaşadığı dönemin iktidar sahiplerinden doğrudan bahsetmese de dini şahsiyetler üzerinden sembollerini kullanarak vermeye çalıştığı mesajlar, ondaki politik dilin izlerini taşımaktadır. Çoğu zaman bu semboller, geleneksel anlayışların dışında ve bazen ona karşı işlese de nihayetinde Şeriatî'nin düşünme tarzına uygun düşmektedir. Zira onun statüko karşıtı, sınıfsal ayrımlara itiraz eden, ezilmiş geniş halk kitlelerini kutsayan bir din algısı üzerinden konuşmasını ve dini gelenekleri bu bağlamda ele almasını onun yaşadığı dönemin konjoktüründe anlamak gerekir. Dahası onun ideolojik temelli, keskin, sert söylemlerini de bununla ilişkilendirmek mümkün gözüküyor.

Buna karşın Aliya düşüncesinde diyalektik, ekonomik temelli alt yapı-üst yapılar arasında ilerlemez. Daha ziyade o, bu ayrımını (Erkilet'in dikkat çektiği) bütüncül bir *doğa-insan-kültür* felsefesi içinde kültür-medeniyet farklılığı bağlamında ele almıştır. Bu anlamda Aliya, Şeriatî'nin aksine (siyasetin içinde çok aktif olmasına karşın) ideolojik ve politik bir dil kullanma ihtiyacı hissetmemiştir. Yahut Şeriatî'nin Habil-Kabil sembolleri gibi İslam literatüründeki şahsiyetleri, politize ederek yeniden inşa teşebbüsüne de girişmemiştir. Görüşlerini daha çok reel şartlar içinde

insanın merkezde olduğu bir dil üzerinden organize etmiştir. Bu anlamda Aliya, Şeriatı gibi romantik değildir, daha gerçekçidir. Dikkat edilirse Şeriatı, belki de devrime olan aşırı inancı nedeniyle idealize ettiği bir yaşam üzerinden tarihe odaklanmaktadır. Bu yüzden tarihi şahsiyetler adeta bugünün politik figürlerine dönüştürülmüştür. Hâlbuki Aliya, reel olanın farkındadır. Doğu-Batı arasında hem dini geleneklerin hem de özel olarak İslam'ın (elbette kendisinin) yerini göstermeye çalışırken gayet açıktır. Onun idealist tutumu, tarihsel kavramların ve şahsiyetlerin yorumuna şiddet uygulamaz.

Yine de her ikisi de Doğu ile Batı arasındaki temel ayrımlarında büyük oranda mutabıktırlar. Bu bağlamda Aliya'nın kültür-medeniyet ayrımı çerçevesinde dile getirdiği görüşleri, Şeriatı'nın 'Doğulu ruh'-'Batılı ruh' ayrımına uygun düşmektedir. Doğulu ve Batılı görüş veya ruh, buradaki dini gelenekleri anlamanın bir alt yapısı olarak işlev görmektedir. Her iki düşünür de Doğu ile Batı arasında mana-madde, duygu-akıl, içe dönüklük-dışa dönüklük, riyazet-bilim, birey-toplum gibi beşeri unsurlar yönüyle keskin ayrımlar yaparlar. Bir farkla ki Şeriatı, bunu daha çok coğrafyanın yapısıyla ilişkilendirmektedir. Buna karşın Aliya, coğrafyanın belirleyiciliği konusunda onun kadar ilgili görünmez. O daha çok kültürel, beşeri öğeleri öne çıkararak ayrımlarını temellendirmeyi tercih etmiştir. Ancak her iki düşünür, Doğu-Batı eksenindeki dini geleneklerin idealist-materyalist yönelimlerinin aşırılığı konusunda hem fikirdir. Bu yüzden İslam, hem coğrafi bakımdan, hem de kültür-medeniyet ayrımında orta yolu temsil etmektedir. Onların temel problemleri yaşadıkları dönemin Müslümanları ve onların sorunlarıdır. Doğu-Batı ekseninde dini geleneklerin yeri sorunu hep bu bağlamda ele alınmıştır. Kabul etmek gerekir ki bu ele alışı, 'İslam' kapsayıcı ve sorgulayıcı bir referans olarak her zaman merkezde durmuştur.

Kaynakça

- ABRAHAMIAN, Ervand (1982). "Ali Shariati: Ideologue of the Iranian Revolution, *MERİP Reports*, 102: 24-28.
- AYDIN, Mahmut (2013). "Ali Şeriatı'nın Dinler Tarihine Bakışı", *Bir Düşünce ve Eylem Adamı Ali Şeriatı* (Derl. Murat Demirkol) İçinde, Ankara: Fecr Yayınevi.
- AYDIN, Mustafa (2013). "Aliya İzzetbegoviç'te Ütopya ve Dram", *Doğu Batı Arasında İslam Birliği İdeali: Vefatının 10. Yılında Aliya İzzetbegoviç*, Ed. Merve Akkuş Güvendi, ss. 41-53, İstanbul: Üsküdar Belediyesi & İlâm.
- AYTEPE, Mahsum (2016). "Aliya Düşüncesinde Üçüncü Yolun İmkânı Olarak İslâm", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (43): 2360-2367.
- BAUR, Ferdinand Christian (1878). *The Church History of The First Three Centuries*, C. I, İngilizce'ye çev. Allan Menzies, Üçüncü Basım, London: Williams and Norgate.
- BAYRAKTAR, Süleyman, vd. (1992). "Ali İzzetbegoviç'in 'Doğu ve Batı Arasında İslam' Kitabı Üzerine", (Söyleşi), *İslâmi Araştırmalar*, 6 (2): 73-90.

- DURAN, Asim (2017). *Aydınlanma ve Kutsal Kitap*, Samsun: Üniversite Yayınları.
- DÜZGÜN, Şaban Ali (2009). "Aliya İzzet Begoviç ve Kurucu İrade Olarak İslam", *Kelam Araştırmaları*, 7 (1): 1-20.
- ERKİLET, Alev (2013). "İslam Dünyasını Yeniden Kurmak: İslamcı Bir Dilin ve Hareketin Zemini Olarak Aliya'nın Düşüncesi", *Doğu Batı Arasında İslam Birliği İdeali: Vefatının 10. Yılında Aliya İzzetbegoviç*, Ed. Merve Akkuş Güvendi, ss. 35-40, İstanbul: Üsküdar Belediyesi & İlam.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2007). *İslam Deklarasyonu ve İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, çev. Rahman Ademi, 2. Baskı, İstanbul: Fide Yayınları.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2011a). *Doğu Batı Arasında İslam*, çev. Salih Şaban, 2. Baskı, İstanbul: Yarın Yayınları.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2011b). *Özgürlüğe Kaçışım: Zindandan Notlar*, çev. Hasan Tuncay Başoğlu, 29. Baskı, İstanbul: Klasik Yayınları.
- KARAASLAN, Faruk (2013). "Medeniyet Tartışmalarına Antiütopyacı Bir Yaklaşım: Aliya İzzetbegoviç Örneği", *Doğu Batı Arasında İslam Birliği İdeali: Vefatının 10. Yılında Aliya İzzetbegoviç*, Ed. Merve Akkuş Güvendi, ss. 25-33, İstanbul: Üsküdar Belediyesi & İlam.
- SURUŞ, Abdülkerim (2008). "Ali Şeriatî Öldürülmedi" (şöyleşi), (<http://www.timeturk.com/tr/2008/07/15/abdulkerim-surus-ali-seriati-oldurulmedi.html>).
- ŞERİATİ, Ali (2011). *Dünya Görüşü ve İdeoloji*, çev. Kenan Çamurcu, Ankara: Fecr Yayınları.
- ŞERİATİ, Ali (2012a). *Dinler Tarihi*, I, çev. Ejder Okumuş, Ankara: Fecr Yayınları.
- ŞERİATİ, Ali (2012b). *Dinler Tarihi*, II, çev. Ejder Okumuş, Ankara: Fecr Yayınları.
- TEKİN, Mustafa (2010). "Din Sosyolojisine Katkıları ve Zaafları Bağlamında Ali Şeriatî", *SÜİFD*, 29: 41-66.
- TOKER, İhsan (2009). "İslam Sosyolojisi Kavramı ve Ali Şeriatî Üzerine Kritik Bir Yaklaşım", *Bilimname*, XVI (1): 91-105.

Aliya İzzetbegoviç'te Din ve Ahlak

Aynur LİMON

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar, Türkiye

Giriş

Aliya İzzetbegoviç, Avrupa'nın ortasında yer alan bir coğrafyada, İslam kültürüyle yetişmiş 20.yüzyılın en önemli düşünürlerindendir. Hem düşünce dünyasındaki entelektüelliği, hem de Bosna Savaşı esnasındaki duruşuyla saygınlık kazanmış bilge bir düşünür ve devlet adamıdır. Onun özgürlük mücadelesini sadece Bosna Savaşı esnasında ya da İslam davasını savunurken görmüyoruz. Özgürlük, İzzetbegoviç için bu hayatta olmazsa olmaz unsurların başında yer alıyor. Ahlak unsuru da İzzetbegoviç için ancak özgürlüğün ve sorumluluğun olduğu alanda yer bulabiliyor. Hayatının merkezinde yer alan bir unsur olan ahlak İzzetbegoviç için özgürlüğün ve sorumluluğun olduğu yerde anlam kazanıyor. Özgürlük ve sorumluluğun olduğu yerde karşımıza çıkan bir diğer unsur da inanç. Ancak bir din ve yaratıcı varsa yaptığımız eylemlerin ahlaki boyutu bir anlam kazanıyor. Ahlak, din, özgürlük ve sorumluluk İzzetbegoviç için birbirinden feragat edilecek unsurlar değil tam aksine birbirini tamamlayan ve ancak bu şekilde bir anlam kazanan unsurlardır. Bu yazıda İzzetbegoviç'in ahlak ve din anlayışının onun düşünce dünyasını nasıl şekillendirdiği tespit edilmeye çalışılacaktır.

Aliya İzzetbegoviç'te Din Olgusu ve İslam

İzzetbegoviç'e göre insan maddi ve ruhsal boyutları olan bir varlıktır. Eğer insan bu iki boyut arasında denge aramak yerine bu boyutlardan biriyle özdeşleştirilirse ortaya maneviyatçılık (saf din) ve maddiyatçılık (materyalizm) gibi birbiriyle çelişen iki zıt kutup ortaya çıkar. Maneviyatçılık ve materyalizmin ortak özelliği ise ikisinin de insanın bir boyutunu reddetmesidir. Maneviyatçılık sadece insanın ruhsal, manevi yönünü ele alarak insanı bu dünyadan soyutlarken, materyalist anlayış ise insanı sadece maddi yönünü ele almış ve her türlü maneviyatı reddeden bir dünya görüşünü benimsemiştir (Özyurt 2016: 197).

İzzetbegoviç tek boyutlu bir hayatın mümkün olmadığını altını çizer. İnsanın tek bir hayata inansa bile herkesin iki boyutlu bir yaşam sürdürmek zorunda olduğunu ve bunun insanın sosyal hayatın içinde yer aldığı andan itibaren böyle olduğunu belirtir (Mazı 2016: 236). Çünkü İzzetbegoviç için hayatta tam manasıyla ne saf bir din ne de saf bir ilim vardır. Başka bir ifadeyle din ve bilim gerçek hayatta birbirini müteessir eder (İzzetbegoviç 2013: 15). İzzetbegoviç çift boyutlu insanın bu anlam arayışına cevap olarak 'orta yol' tezini savunur. Bu orta yol İzzetbegoviç için İslam'dır.

İzzetbegoviç'e göre dünya görüşlerini, maneviyatçı (dini), materyalist ve İslami olmak üzere üç kümede toplamak mümkündür. Bugüne kadar ortaya atılan bütün düşünce sistemleri bu üç dünya görüşünden birine dayanır.

Maneviyatçılığa göre esas olan ruhtur; materyalizme göre ise esas varlık maddeden ibarettir. İslam için ise esas olan madde ve ruhun bir arada var oluşudur (İzzetbegoviç 2013: 11). İzzetbegoviç, maddi ve manevi boyutlarıyla çift boyutlu bir varlık olan insanın, tek boyuta indirildiğinde din ve materyalizm gibi birbiriyle çelişen iki zıt kutubun ortaya çıktığını ve bu zıt kutuplar arasındaki orta yolun İslam olduğunu belirtir.

İzzetbegoviç materyalizm ve maneviyatçılıktaki bu zıt kutupluluğa tek tanrılı dinlerde de rastlamanın mümkün olduğunu söyler. Yahudiliğin bilimsel anlamda materyalizmi ya da pozitivizmi temsil ettiğine dikkat çeken İzzetbegoviç, Yahudiliğin bu dünyada cenneti vaat ettiğini, Yahudiliğin aksine Hristiyanlığın ise insan ruhunu tüm yönleri ile öte dünyaya itildiğini vurgular. Dindışı bir dünyayı düzenleme amacını reddeden Hristiyanlık dış düzenleme ve dünyayı değiştirmekle hakiki iyiliğin yayılmasına yardım edilebileceği kaanatını bir nevi aldanma olarak görür (İzzetbegoviç 2013: 252-253). Hristiyanlık maneviyatçılığı temsil ederken, cenneti bu dünyada vaat eden Yahudilik ise maddeciliği temsil eder. İzzetbegoviç her iki din anlayışının da insana vaat ettikleri huzuru ve mutluluğu sağlamada yetersiz olduğunu altını çizer. Bu yetersizliğin sebebi olarak da her iki dininde insanı tek boyutuyla ele alması olarak görür. Bu zıtlıklar içerisinde insanlığın sorunlarının kaynağının çözümü insanı iki boyutlu olarak ele alan İslam ile mümkündür. İzzetbegoviç'e göre nasıl ki insan ruh ve bedenden oluşan iki boyutlu bir varlık ise, hayatta var olan her şey de iki boyutludur ve bu iki boyutlu dünya da orta yol İslam'dır.

İzzetbegoviç'e göre İslam sadece batılı anlamda algıladığımız bir din(religion) değildir. İslam sosyal hayatta da varlığını gösteren, sosyal hayatın içinde var olan ve sosyal hayattaki davranışlarımızı belirleyen bir dindir. İzzetbegoviç İslam'ın bir din olmanın yanı sıra aynı zamanda onun bir felsefe, düzen, ahlak tarzı, atmosfer yani kısacası hayatın tamamını kuşatan, hayatı her yönüyle kapsayan bir şey olduğunu vurgular (İzzetbegoviç 2014b: 43).

İslam'ın en iyi şekilde düzenlenen dünyadan yana olduğunu belirten İzzetbegoviç, insani ve iyilik üzerine olan her şeyin İslami olma şartını taşıdığını, modern paradigmanın ayırtırdığı din-bilim, maddi-manevi, ahlak-siyaset, bireysel- toplumsal arasında yeniden bir uzlaşının İslam ile iki boyutlu bir perspektif kazanacağını belirtir (Baykan 2016 : 77). İslam bir din ve inanç olmanın ötesinde hayatımızın her noktasına dokunuş yapan, zıt kutuplara bölünmüş dünyada bize orta yolu, İzzetbegoviç'in ifadesi ile 'üçüncü yolu' sunan bir dindir.

Aliya İzzetbegoviç'in Ahlak Kuramı

Aliya İzzetbegoviç'in düşünce dünyasında ahlak kavramı önemli bir yer tutar. O bütün düşüncelerini ahlak süzgecinden geçirir ve insanı diğer canlılardan ayıran yegâna unsurun ahlak olduğunu belirtir. Ahlak, İzzetbegoviç için bir kavram olmanın ötesinde bir yaşam felsefesidir.

Ahlak, kavram olarak düşünce tarihi boyunca üzerinde en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Birçok düşünür tarafından üzerinde tartışılan ve birçok tanımla yapılan kavram olsa da üzerinde en çok durulan

iki grupta incelememiz mümkündür. Bunlardan ilki ahlaki hazların ve çıkarların peşinde koşmayı ahlaki kriter olarak kabul ederken, diğer bir anlayış ise sorumlulukların bilincinde hareket etme ve yeri geldiğinde insanın kendi çıkarlarına ters düşen eylemlerde bulunmayı ahlaki kriter olarak kabul etmişlerdir (Karaarslan 2012: 112).

İzzetbegoviç, ahlak anlayışını insan eylemlerini oluşturan ve birbirinin zıddı olan iki argümandan ortaya koyar. Bu iki zıt argüman vazife ve menfaattir. Vazife ahlakın, menfaat ise siyasetin temel taşlarıdır. Vazife hiçbir zaman menfaatçi değildir, menfaatin ise ahlakla bir ilgisi yoktur (İzzetbegoviç 2013: 159). Menfaat kişisel çıkar elde etme düşüncesini bünyesinde barındırırken, vazife ise çıkar beklentisinin ötesinde insanın içi dünyasının ürünü olan sorumluluk duygusunu bünyesinde barındırır (Karaarslan 2012: 113). İzzetbegoviç için menfaat uğruna yapılan eylem, kişisel olarak çıkar sağladığı için samimi değildir ve insanın dış dünyaya dair beklentilerinin ürünüdür. Buna karşılık vazife sonucu yapılan eylemler ise insanın iç dünyasının bir ürünüdür ve sorumluluk duygusunu bünyesinde barındırır.

İnsanın dış dünyası, insandan bağımsızdır ve insan dış faktörlerin etkisiyle istemediği eylemleri yapmak zorunda kalabilir. Dış dünyada olup bitenler, insanın kontrolü dışında olabilir ve insan bu olup bitenlere kayıtsız kalamayabilir. Ancak insanın iç dünyası, doğrudan doğruya insana bağlıdır ve insan iç dünyasında özgürdür. Bu nedenlerden dolayı ahlak, dış dünyaya bağlı eylemlerinde değil, yapmak istediği ve niyet ettiği eylemlerinde gizlidir. Ahlak İzzetbegoviç'e göre fiilin kendisinden ziyade her şeyden önce insanın doğru dürüst yaşamak istemesinde, iradesinde, verdiği mücadelesinde ve niyetindedir (Karaarslan 2010: 63). İnsanın bu iç dünyasına müdahale etmek imkânsızdır. Kişi iç dünyasında kendi ile baş başadır ve bu iç dünyasında kişi iyiye niyet edebileceği gibi, kötüyü de arzulayabilir. İyilik ve kötülük insanın iç dünyasında olan şeylerdir.

İzzetbegoviç, ahlaki aklın bir ürünü olarak görmez. Bir şeyin ahlak bakımından iyi ya da kötü olmayışı ilmen tespit edilemez (İzzetbegoviç 2013: 169). Akıl insanın iç dünyasına yani dolayısıyla ruhuna müdahale edemez. Çünkü akıl dış dünya ile ilgilenir ve dış dünyada var olan şeyler ile ilişki içerisinde dolayısıyla da insanın ruhuna ve iç dünyasına dokunamaz. İşte bu sebeplerden dolayı da bir şeyi ahlaken kabul edeceğimiz ya da reddedeceğimiz zaman akıl bunun hükmünü veremez. Ahlak da tıpkı özgürlük gibi akıldışı bir kategoridir (Karaarslan 2012: 115).

İzzetbegoviç için özgürlük ancak insanın var olması ile ilgili bir durumdur. İnsanın varlığının olduğu yerde onun özgürlüğünden bahsedebiliriz. Özgürlük insanda özüne sahip çıktığı ve insanın hiçliğe karşı aldığı tavır ve bitmek bilmeyen mücadelesinde tezahür eder. İzzetbegoviç, insanın varlık sahasını ancak kendi yetersizliğinin farkına vardığında ona güç, güven ve bir kurtuluş ve en nihayetinde bir gaye veren aşkın olan bir varlığa bağlanma ve ona teslim olmak ile anlamlandırır (Kala 2016: 318).

İnsanın özgür olması meselesi İzzetbegoviç'e göre yaratılmış bir varlık olması gerçeğine dayanır. İnsanın özgür olması yaratıcının varlığının

delillerindendir. Ancak özgür bir varlık yaptıklarının sorumluluklarını üstlenebilir. İnsan iyi ve kötü arasında tercih yapabiliyorsa özgürdür ve yaptığı tercihin sorumluluğu da kendisine aittir. Tercihlerini özgürlüğe dayanarak yapan insanın davranışları ancak iyi-kötü, doğru-yanlış ya da ahlaki-gayri ahlaki olarak değerlendirilebilir. Sorumluluk bilinciyle ve özgür olarak gerçekleştirilen davranışın ya da eylemin hesabının Allah'a verilmesi durumu, özgürlük ve ahlakın birleştiği noktadır (Akın 2014: 70).

İzzetbegoviç *Özgürlüğe Kaçışım* adlı eserinde Allah, ahlak, özgürlük ve mesuliyetin birbirinden bağımsız olarak düşünülemeyeceğini şu ifadelerle dile getirir: "Allah yoksa insan da yoktur. İnsan yoksa mesuliyet de yoktur. Öyleyse Allah yoksa suçta yoktur. Allah yoksa her şey mubahtır." Ahlak ve insan kavramlarının anlamlandırılabilmesi için Allah'ın varlığın kabulü İzzetbegoviç için zorunlu bir ilkedir (İzzetbegoviç 2014a: 63).

İzzetbegoviç'in siyaset anlayışı da sorumluluk duygusuna dayanan ve Machiavelli'nin öngördüğü siyaset anlayışının zıttı niteliğindedir. Machiavelli'ye göre devletin kendi otoritesini devam ettirebilmek için başvurduğu her yol mubahtır, bu yol gayri ahlaki ve insan özgürlüklerini hiçe saysa dahi. Devlet kendi menfaatine ters düşen her olay neticesinde ilk önce, haksız dahi olsa kendi menfaatini düşünmelidir. İzzetbegoviç'in siyaset anlayışı ise tamamıyla bu anlayışın zıt istikametindedir (Ulukütük 2016: 519). Machiavelli siyaseti ahlaktan ayırırken, İzzetbegoviç için ahlaki temele dayanmayan siyaset düşünülemez.

İzzetbegoviç'in siyaset felsefesi insan ve İslam anlayışından ayrı değildir. İzzetbegoviç'te siyaset insanın iki boyutlu yapısı temel alınarak anlam kazanır. Onun için ideal bir siyaset, ruh-beden, acı-haz, dünya-ahiret, birey-toplum gibi çift kutuplu unsurların birbirine feda edilmeden oluşturulmalıdır ki buda ancak siyasetin ahlaki olarak sınırlandırılması ile mümkündür (Akın 2014: 38).

Ahlak, Din ve Yaratıcı ilişkisi

İzzetbegoviç'e göre ahlakın akıl ile izah edilemeyişi onun din ile olan ilişkisini ortaya çıkarmıştır. Menfaat beklentisi olamadan yapılan eylemler zaman zaman ızdırap veren ve insanlardan bir şeyler feragat etmesini bekleyen eylemler olarak karşımıza çıkabilir. İşte bu noktada hiçbir menfaat beklentisi olmadan vazife duygusuna dayanarak yapılan eylemler, bir ebediyetin olduğunun göstergesidir. İzzetbegoviç'e göre ahlaki davranış ancak ve ancak bir ebediyet varsa, bir yaratıcı varsa mümkündür. Aksi halde, ahlaki eylem olarak yapılan her fedakârlık ve çekilen her çile ahmaklık olarak değerlendirilirdi. Bu nedenlerden dolayı ahlak-din ve ahlak-yaratıcı unsurları arasında kopmaz bir bağ vardır (Karaarslan 2012: 116).

İzzetbegoviç, din ve ahlak arasındaki ilişkiden yola çıkarak akıllara gelebilecek olan ahlaksız samimi dindar ya da samimi bir ahlak sahibi dinsiz insanların olup olamayacağı sorusuna değinir. Bu sorudan hareketle İzzetbegoviç ahlak ile din arasındaki farka dikkat çekmiş: "Din bilgi ve tasdik, ahlak ise bu bilgi ile ahenk içinde bir arada bulunan tatbikat, hayat demektir. Her yerde olduğu gibi bilgi ve tatbikat ayrılık ve tutarsızlık

olabilir. Din nasıl düşünmeli ve inanmalıyız; ahlak ise neye meyletmeli, nasıl yaşamalı, nasıl hareket etmeliyiz sorusuna cevap teşkil etmektedir.” Din ile ahlak arasındaki bu ilişki insan açısından düşünüldüğünde insanın inandığı değerler ve bu değerleri hayata entegre etme noktasında uyum içerisinde olması şeklindedir (Akin 2014: 73).

Ateist ya da materyalist insanların ahlaklı davranıp davranamayacağı sorusuna İzzetbegoviç, davranışlarımızın birçoğunun suurlu tercihlerimizden ziyade çocuklukta aldığımız terbiye ya da kabul edilmiş anlayışlarımızın bir neticesi olduğunu belirtir. Ona göre, bir kimse daha çocukken büyüklerini saymaya, söz tutmaya haklıyı ve haksızı gözetmeye vs ahlaki eğitimi almışsa bunlar siyasi, dini ya da felsefi görüşü ne olursa olsun şahsi özellikleri olarak kalacaktır. İzzetbegoviç için kişinin bu ahlakı dindir bu din kişinin kendi dini değilse bile ona aktarılmış olan dindir. İşte bu durum nedeniyle ahlaklı ateistler ya da ahlaksız dindarlar ortaya çıkabilir. Ancak İzzetbegoviç, ahlaklı ateistin olabileceğini belirtirken ahlaklı ateizmin hiçbir zaman mümkün olamayacağının da altını çizer. Çünkü ateizm ve materyalizm bünyesinde ahlakı barındırmaz (Eliaçık 2015: 84).

Sonuç

Düşünce tarihinin en önemli tartışma konularından biri olan ahlak unsuru, İzzetbegoviç’in düşünce dünyasında önemli bir yer tutmaktadır. Ona göre ahlak insanın en temel vasıflarındandır ve insanı diğer canlılardan ayıran da bu vasfıdır. Tek kutuplu hale getirilen modern dünyada, insanın çift boyutlu bir unsur olduğunun altını çizen İzzetbegoviç, insanın yaşamının anlamlı olarak var olabilmesi için bu iki boyutlu yönünün bir arada tezahür edilmesi gerektiğini belirtir. Ne insanı sadece manevi yönü ile ele alan maneviyatçı görüşün ne de insanı sadece maddi bir varlık olarak değerlendiren materyalistlerin bu anlam arayışını tam manada kavrayamayacaklarını belirten İzzetbegoviç bunun ancak “orta yolu” bulmak ile mümkün olacağını altını çizer. Bu orta yol İzzetbegoviç için İslam’dır.

İzzetbegoviç ahlakın akıl ile izah edilemeyeceğini; çünkü bunun insanın bir iç meselesi olduğunu vurgular. Ona göre ahlak tamamıyla insanın dışarıdan bağımsız olarak kendi iç dünyasında var olan bir unsurdur. Ahlakın bu özelliği bizi dine ve bir yaratıcıya götürür. Ancak bir yaratıcının ve dinin olduğu dünya da ahlaki davranış anlamlı bir hal alır. Bu noktada ahlak ve din iç içedir ve birbirinden bağımsız olarak düşünülemez. Ahlak nasıl hareket edilmeli sorusuna yanıt ararken, din nasıl düşünülmeli sorusu ile ilgilenir. Ahlak ve din arasındaki bu bağa dikkat çeken İzzetbegoviç ateist ve materyalist insanların ahlaka uygun davranıp davranamayacağı sorusuna cevap arar. Onun için ahlaklı ateist ya da materyalist olabilir; ancak ahlaklı bir ateizmden ya da materyalizmden bahsetmek mümkün değildir. Çünkü ateizmin ve materyalizmin inşa ettikleri dünyada ahlak diye bir unsur yoktur.

Kaynakça

AKIN, Mahmut ve Faruk KARAARSLAN (2014). *Özgürlük Mücadelecisi ve İslam Düşünürü Aliya İzzetbegoviç*, İstanbul: Pınar Yayınları.

- BAYKAN, Erdal (2016). *Aliya Okumaları İslam Deklarasyonu*, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- ELİAÇIK, R.İhsan (2015). *Aliya İzzetbegoviç Yenilikçi Müslüman Düşünürler Dizisi 2*, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- İZZETBEGOVIÇ, Aliya (2013). *Doğu Batı Arasında İslam*, 4.Basım, İstanbul: Yarın Yayınları.
- İZZETBEGOVIÇ, Aliya (2014a). *Özgürlüğe Kaçışım Zindandan Notlar*, 15.Basım, İstanbul: Klasik Yayınları.
- İZZETBEGOVIÇ, Aliya (2014b). *İslam Deklarasyonu*, İstanbul: Fide Yayınları.
- KALA, M.Enes (2016). “İzzetbegoviç ve Sartre’da İki Kavram İki Pergel: İki Farklı Özgürlük Tasavvuru”, Hece, Sayı: 31, Ankara, s. 313-333.
- KARAARSLAN, Faruk (2010). Entelektüel Üzerine Eleştirel Bir Çalışma: Aliya İzzetbegoviç, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- KARARARSLAN, Faruk (2012). “Aliya İzzetbegoviç’in Ahlak ve Siyaset Anlayışı”, TYB Akademi, Sayı:4, Ankara. S.111-122.
- MAZI, Raci (2016). “Ütopyanın Çöküşü, Dinin Yükselişi Aliya İzzetbegoviç”, Hece, Sayı: 31, Ankara, s. 229-245.
- ÖZYURT, Cevat (2016). “İki Dünya Arasında İnsan: Aliya İzzetbegoviç’in Din Kuramı ve İslam Yorumu”, Hece, Sayı: 31, Ankara, s.195-228.
- ULUKÜTÜK, Mehmet (2016). “Ahlak ile Siyaset Kısacasında Dünya Görüşünün Pratikteki Aynası”, Hece, Sayı:31, Ankara, s.516-526.

Turkey and Bosnia and Herzegovina Economic Relations

Azra BRANKOVIC

*International University of Sarajevo, Faculty of Business and Administration,
abrankovic@ius.edu.ba*

Introduction

Bosnia and Herzegovina (BiH) is located in the western part of the Balkan Peninsula. It has an area of 51,209.2 km², out of which 51,197 km² is comprised of land and 12.2 km² of sea. The population is about 3,843,126 (estimation from 30.06.2010.) Bosnia and Herzegovina is, in accordance with its Constitution, a federal parliamentary republic consisting of two entities: the Federation of Bosnia and Herzegovina (FBiH) and Republika Srpska (RS), as well as a district with special status: Brcko District (BD). FBiH is divided into ten cantons. The cantons are divided into municipalities. FBiH has 79 municipalities. RS has 62 municipalities. BD is a separate administrative unit (Agency of Statistics of BiH, 2018).

The Constitution of the State of Bosnia and Herzegovina was agreed upon at Dayton as Annex IV of the General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina, initialed at Dayton on 21 November 1995 and signed in Paris on 14 December 1995. The constitution of BiH is in fact a part of a peace treaty. Its first aim was to stop the war, not to create functional and efficient state. Many political, administrative and economic problems came from that fact (Brankovic, 2016).

Economic situation in BiH since the Dayton agreement

It is necessary to look at the recent history of Bosnia and Herzegovina in order to understand the current political and economic set up in BiH. In the bloody war in Bosnia and Herzegovina that lasted from 1992 to 1995 about 100,000 (some sources mention a figure of 300,000) people were killed, while over 2 million people were displaced (ICTY - The International Criminal Tribunal for former Yugoslavia, 2001). A difficult economic environment during the war years, from 1992 to 1995, along with the loss of trade and other economic ties have led to the collapse of the economic system of BiH. The collapse of trade relations with its traditional export markets and high degrees of damage to the existing infrastructure has led to a fall in BiH's GDP per capita to 30% of the pre-war level, or US\$ 2.1 billion (GDP per capita dropped to \$500). Total war damages were estimated at an amount of \$50-70 billion and the value of the destroyed manufacturing capacity to about \$15- 20 billion (Ganic & Brankovic, 2016).

BiH has slowly been recovering from the war. GDP and GDP per capita have been constantly increasing with an average real growth rate of 5%. GDP amounted to 31,332 million KM and GDP per capita to 8,941 KM in

2017 (Agency for Statistic, 2017). The GDP growth rate was negatively affected by the global financial crises of 2009 that hit BiH hard and by the natural disasters and heavy floods of 2014. BiH has been constantly increasing the volume of international trade, exports and imports since the end of the war. This trend is clearly visible from table 1 below.

Table 1 presents the dates related to the turnover of goods, export, import, trade balance and export/import ratio in BiH in the period from 2003 to the second half of 2018.

Table 1: BiH Export And Import 2003-2018 in thousands BAM

Year	Turnover of goods	Export	Import	Trade balance	Export/Import ratio
2003	10,793,419	2,428,235	8,365,184	-5,936,949	29.0
2004	12,435,732	3,012,762	9,422,970	-6,410,208	32.0
2005	14,963,997	3,783,199	11,180,798	-7,397,599	33.8
2006	16,553,081	5,164,296	11,388,785	-6,224,489	45.3
2007	19,834,826	5,936,584	13,898,242	-7,961,658	42.7
2008	23,004,206	6,711,690	16,292,516	-9,580,826	41.2
2009	17,886,378	5,531,199	12,355,179	-6,823,980	44.8
2010	20,711,741	7,095,503	13,616,238	-6,520,735	52.1
2011	23,748,296	8,222,163	15,526,133	-7,303,970	53.0
2012	23,111,383	7,858,340	15,253,043	-7,394,703	51.5
2013	23,550,668	8,380,496	15,170,172	-6,789,676	55.2
2014	24,881,020	8,681,742	16,199,278	-7,517,536	53.6
2015	24,839,178	8,987,315	15,851,863	-6,864,548	56.7
2016	25,579,123	9,418,109	16,161,014	-6,742,905	58.3
2017	29,187,862	11,053,606	18,134,256	-7,080,650	61.0
2018*	15,170,491	5,834,005	9,336,486	-3,502,481	62.5

Source: Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, annual reports, releases, publications, different issues (2003-2018)¹

The turnover of goods, export and import has been constantly increasing in this period. This was not true only for 2009, when all the indicators have decreased, because of the global financial crises. In the period January-June 2018, export amounted to 5 billion 834 million KM, which is 12% higher than in the same period in 2017, while imports amounted to 9 billion 336 million KM, which is 8.1% higher than in the same period last year.

It is important to note that import in BiH has been higher than export in the entire post war period. BiH has constantly had a trade deficit. In the period January-June 2018, the deficit in foreign trade of goods amounted to 3 billion 502 million KM. The coverage of import by export has been increasing in this period.

¹ Dates are for the first 6 months of 2018

Table 2 below shows export to selected countries in the period from 2013 to 2016.

Table 2: Export To Selected Country of Destination 2013-2016 in thousands BAM

Country	Export			
	2013	2014	2015	2016
TOTAL	8,380,496	8,681,742	8,987,315	9,418,109
Developed countries	6,551,923	6,734,359	7,056,761	7,415,610
EU countries	6,172,181	6,266,553	6,452,622	6,735,909
Austria	687,565	755,827	743,062	730,590
Croatia	1,194,637	955,047	925,166	985,360
Germany	1,310,844	1,317,490	1,412,906	1,479,411
Italy	1,003,294	1,195,438	1,214,930	1,131,096
Slovenia	686,504	697,785	748,870	807,200
EFTA countries	146,658	172,014	159,157	182,235
Other developed countries	233,084	295,793	444,982	497,466
Turkey	174,687	234,392	354,630	401,047
USA	36,774	41,789	64,669	71,585
CEFTA countries	1,335,732	1,358,238	1,334,265	1,393,660
Macedonia FYR	92,823	94,072	114,591	132,125
Montenegro	270,745	293,818	262,844	240,751
Serbia	766,759	800,690	770,695	822,846
Russia	57,164	79,580	97,980	109,829

Source: Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, Thematic bulletin, 2017

Total export in the period from 2013 to 2016 has also been constantly rising. This trend continued in the period January-December 2017 when export amounted to 11 billion 54 million KM, which is 17.4% higher than in the same period of 2016.

BiH has been exporting mainly to EU countries. Export to EU countries has also been rising, amounting to 7 billion 866 million KM in the period January-December 2017, which is 16.8% higher than in the same period of 2016 (Agency for statistics, 2018). Export to EU countries comprises about 70% out of total exports in the period 2013 - 2016. BiH has mainly been exporting to Germany, Croatia, Austria, Italy and Slovenia.

BiH export to CEFTA countries was about 15% of all its exports in this period. From the CEFTA countries, BiH exports to Serbia the most. Export to CEFTA countries amounted to 1 billion 790 million KM in the period January-December 2017, which is 28.5% higher than in the same period of 2016. However, export should be much higher taking into account that CEFTA is a free trade area.

Export to Turkey has been constantly rising in this period. The trend continues in 2017. Export to Turkey amounted to the 431,094,000 KM, which represents a rise of 7% in comparison with the previous year. Export to Austria, Croatia, Germany, Italy, Slovenia and Serbia is much higher than export to Turkey. However, export to Turkey is higher than export to Russia or US.

Total import has increased in 2016 compared to 2013. This trend continues, so in the period January-December 2017, import amounted to 18 billion 134 million KM, which is 12.2% higher than in the same period of last year.

Table 3 below shows import in the period from 2013 to 2016.

Table 3: Import by Selected Country of Origin 2013-2016 in thousands BAM

Country	Import			
	2013	2014	2015	2016
TOTAL	15,170,172	16,199,278	15,851,863	16,161,014
Developed countries	10,240,046	10,881,177	11,021,473	11,372,626
EU countries	9,110,001	9,543,934	9,644,834	10,007,082
Austria	519,291	532,109	560,859	556,399
Croatia	1,956,381	1,851,693	1,673,068	1,617,713
Germany	1,734,845	1,869,564	1,914,123	1,998,877
Italy	1,482,253	1,653,565	1,758,287	1,899,582
Slovenia	754,344	763,235	773,503	831,403
EFTA countries	88,050	93,944	105,852	109,348
Other developed countries	1,041,995	1,243,298	1,270,787	1,256,196
Turkey	493,283	582,203	644,698	687,349
USA	386,802	475,375	441,158	327,745
CEFTA countries	1,679,255	1,863,082	1,957,094	2,068,999
Macedonia FYR	143,619	142,787	147,175	152,231
Montenegro	36,238	71,752	56,313	51,213
Serbia	1,485,621	1,629,521	1,728,431	1,828,142
Russia	1,506,180	1,292,467	910,072	729,427

Source: Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, Thematic bulletin, 2017

Import from Turkey has been also constantly rising in this period. This trend continues in 2017. Import from Turkey amounted to 766,576,000 KM, a rise of 11.5% in comparison with the previous year. However, import from Croatia, Serbia, Germany, Italy and Slovenia and Russia is much higher than import from Turkey.

Import has been constantly bigger than export in the whole post Dayton period in BiH. The trade deficit is a problem that the government tried to solve implementing various reforms to encourage export oriented companies. Export/import ratio has been improving through the whole

period. The export/import ratio in 2017 was 61%, a significant increase compared to 2003 when it was 29%. However, all these figures are still far from satisfactory.

Table 4 below shows the main BiH trading partners and their share in trade with BiH. There is a clear orientation to the EU and CEFTA markets. Out of the 15 main trading partners of BiH, ten countries are members of the EU and Serbia is member of CEFTA. There are several reasons for that. BiH has preferential treatment in trade with these countries, because of The Stabilization and Association Agreement (SAA) with the EU and the Central European Free Trade Agreement (CEFTA). The second reason is the geographical location of BiH. BiH is a part of Europe, so it is geographically close to EU countries. It is also close to CEFTA countries, some of them are neighboring countries or ex-Yugoslav countries.

Table 4: Major BiH Foreign Trade Partners in thousands EUR

Country	SHARE	2016	SHARE	2017
TOTAL	100.00	13,066,546	100.00	14,923,517
Germany	13.54	1,768,724	12.67	1,891,511
Italy	11.86	1,549,577	11.21	1,672,509
Serbia	10.37	1,355,393	10.70	1,597,092
Croatia	10.19	1,330,919	10.66	1,590,778
Slovenia	6.41	837,804	6.46	964,348
Austria	5.04	658,027	5.20	776,130
China	4.37	571,614	4.19	626,003
Turkey	4.26	556,403	4.10	612,359
Russian Federation	3.20	418,146	3.44	512,716
Hungary	2.35	306,702	2.42	361,837
Poland	2.25	293,365	2.34	349,644
USA	1.56	204,174	2.25	336,467
France	2.02	263,318	2.00	298,618
The Netherlands	1.73	226,886	1.77	263,769
Czech Republic	1.60	209,602	1.69	251,928
TOP 15	80.75	10,550,654	81.10	12,105,709

Source: Agency for Statistics of BiH, 2018

Turkey was on the 8th place of major trading partner of BiH in the 2016 and 2017. Trade between Turkey and BiH has been constantly increasing. So, the trade volume has increased in the 2017 compared to 2016. However, Turkish share in BiH foreign trade slightly declined in 2017 for 0.22 %, whereas other countries increased their trade volumes with BiH in 2017. The Agency for Statistics stated that in 2017 BiH mainly exported, according to Standard International Trade Classification (SITC), manufacturing goods classified chiefly by material (23.3%), machinery and transport equipment (20.7%), mineral fuels and lubricants (14.3%), food and live animals (13%)

and chemicals (12.5%). Table 5 below shows a breakdown of BiH export by main trading partners and SITC sections.

Table 5: BiH Export in 2016 by Main Trading Partners and Sitc Sections in thousand BAM

Country	Total	Food and Animals	Beverage and Tobacco	Crude Material	Fuels	Oils	Chemical	Goods by material	Machin,	Manuf, article,
Germany	1,479,411	28,658	2,568	107,782	18,239	1,451	23,256	264,420	287,641	745,337
Italy	1,131,096	30,584	1,609	150,542	19,679	524	88,058	258,326	95,623	485,306
Croatia	985,360	72,215	23,559	99,171	227,559	1,194	59,181	265,478	52,511	184,492
Serbia	822,846	124,657	11,309	96,094	241,176	72	51,852	206,139	33,479	58,067
Slovenia	807,200	18,545	1,013	154,007	9,369	2,385	23,750	142,968	314,518	140,645
Austria	730,590	11,001	1,086	75,607	8,673	2,832	12,575	187,523	227,448	203,845
Turkey	401,047	168,475	4	15,998	6,027	125,051	18,070	25,105	8,268	33,937
Montenegro	240,751	49,790	8,216	20,851	24,038	722	12,384	87,756	19,308	17,686
Netherlands	205,328	1,327	322	8,567	268	24	29,860	25,140	33,298	106,523
Hungary	194,579	6,062	201	16,286	1,460	-	37,817	71,708	27,965	33,080
Switzerland	162,926	7,936	1,078	11,412	40,927	-	3,661	38,211	8,771	50,929
Macedonia	132,125	55,804	1,664	13,493	4,580	1,186	7,419	31,838	9,772	6,370
Romania	131,215	6,979	1	12,049	6,387	-	8,350	74,263	964	22,222
Russia	109,829	28,920	17	52	-	-	75,339	424	3,734	1,343

Source: Agency for Statistics of BiH, 2018

The structure of BiH export to Turkey is different in comparison to the general picture. In 2016 BiH mainly exported food and live animals to Turkey. The share of food export to Turkey was 42% of the total export. The share of animal and vegetable oils and fats export from BiH to turkey was 31%, miscellaneous manufactured articles was 8%, manufacturing goods classified chiefly by material was 6%, etc. Hence it can be concluded that Turkey is most interested in importing various agricultural products from BiH, which together amounted to 73% of BiH export to Turkey. Export of all other products is negligible in comparison with agricultural products.

The Free Trade Agreement between BiH and the Republic of Turkey, signed in 2002 and ratified by the Presidency of BiH on March 26, 2003 established a free trade area between these two countries. The aim of the agreement was to gradually eliminate restrictions in mutual trade, in accordance with the provisions of the General Agreement on Tariffs and Trade (GATT), from 1994. Both countries signed the agreement in the field of customs policy with the focus on lowering tariffs (customs duties) on imported goods. Agreement has given the status of most favored nation to the both parties. The agreement is based on the principles of commitment to the development of democratic relations, the rule of law, human rights and freedoms, a market economy and international cooperation. The objectives of the Agreement, according to article 1.2, are to promote harmonious development of economic relations between these two countries, to foster

the advance of economic activity, to improve the living and employment conditions, to provide fair conditions of competition for trade between these two countries; to contribute by the removal of barriers to trade.

Foreign direct investments since Dayton agreement

BiH, as any country in transition expects that foreign direct investment (FDI) inflow will provide capital, increase export, develop new technologies and above all create new jobs, as the unemployment rate is constantly high. A total FDI inflow to BiH was low till the 2000s. This could be explained by the post-war environment and political instability in the country. In the period between 2004 and 2008, BiH opened its economy to foreign investors and was able to attract the most FDI inflows in its Post-Dayton history. BiH reached the peak in 2007 in the amount of FDI inflows. This happened because of privatization in the energy and telecommunication sector. The global financial crises of the second half of 2008 hit BiH hard. FDI declined in that period. One of the lowest levels of FDI inflow in a decade was recorded in 2009. The recovery was slow because the recovery in the EU was also slow and the EU is BiH's main trade and investment partner. Slight progress was achieved in 2010 and 2011. However, FDI in 2012 and 2013 declined again. FDI inflow in 2014 was 99.2% higher than in 2013. FDI in 2015 was \$349 million, a decrease of 24.1% compared to 2014. Unfortunately a negative trend of FDI inflow continued in 2016 also. Foreign direct investment decreased by 12.8% in 2016. FDI inflows never reached the 2007 peak again.

Table 6 below shows FDI inflows in the period from 1998 till 2017.

Table 6: FDI inflows in BiH from 1998 to 2017

Year	FDI inflow in millions of US \$
1998	66.73637671
1999	176.7801503
2000	146.0755773
2001	118.8670699
2002	265.1736865
2003	381.053072
2004	511.1861652
2005	351.1858244
2006	554.6900312
2007	1819.244227
2008	1001.647693
2009	249.9485045
2010	406.0890881
2011	496.5250828
2012	394.8732435
2013	276.3619701
2014	550.1990951
2015	348.9100734
2016	303.3053355
2017	425.1662836

Source: Unctad, 2018

The capital of foreign investors from more than 90 countries was invested in Bosnia and Herzegovina, in the period from May 1994 to December 2016.

However, European countries have invested more than 85% of total FDI in Bosnia and Herzegovina. This is explained by the fact that BiH is a part of Europe and relied traditionally to the European market.

Table 7 below shows the top investors in BiH and the share of their investment out of total investments.

Table 7: Top Investor Countries in BiH (1994 - 2016)

Austria	19.2%
Croatia	17.2%
Serbia	16.3%
Slovenia	7.3%
Russia	6.3%
Netherlands	5.6%
Germany	4.3%
Italy	4.3%
Switzerland	3.9%
UK	3.4%
Turkey	3.0%
Luxembourg	2.0%
Saudi Arabia	2.0%
Others	5.2%

Source: Foreign Investment Promotion Agency of BiH, 2017

Austria's companies have traditionally invested the most in BiH (19.2%), followed by investors from Croatia (17.2%) and Serbia (16.3%). Austria has invested almost one fifth of the total investments in BiH over the analyzed period. The top investor countries accounted for 52.7% of total FDI inflows in 1994-2016. The top 11 largest investor countries accounted for 91 % of total FDI inflows in 1994-2016.

Turkey invested 3% of total FDI inflows in 1994-2016. Table 8 below shows FDI inflow from Turkey and their share out of total FDI inflows. An unbalanced inflow of FDI from Turkey to BiH is evident in the period between 2004 and 2015. The data below shows that the inflows of FDI were the highest in 2015, when they amounted to 6.06% of the total FDI inflows in BiH. The average share of investments from Turkey in the period 2004-2015 amounted to 2.71%.

Table 8: Flows of Foreign Direct Investments in BiH from Turkey in million BAM

Year	FDI inflows in BiH total	FDI inflows from Turkey	Share of FDI from Turkey of total FDI Inflows
2004	805	11.6	1.44%
2005	553	16.8	2.09%
2006	865	47.7	5.93%
2007	2600	-0.6	-0.08%
2008	1337	5.8	0.72%
2009	352	18	2.24%
2010	432	46.4	5.76%
2011	698.6	31.6	3.93%
2012	601.1	-5.3	-0.66%
2013	445	30.9	3.84%
2014	739.5	10.9	1.35%
2015	218.9	48.8	6.06%

Source: Central bank, 2016

Primary research on Turkish investments in BiH, undertaken at International University Sarajevo (Ganic and Brankovic, 2016), found that Turkish companies have been very satisfied with their business in BiH. Companies reported well-educated and cheap work force as a main advantage. Companies were also satisfied with the abundance of raw material, water and energy, proximity to EU, many bilateral and multilateral agreements. However, companies were unsatisfied with efficiency, knowledge and customer service at public administrations' offices. Also, the country's decentralized government structure creates a complex and multi-layered network of public institutions, administrations and regulations. It is difficult for investors, especially foreign ones, to navigate through this regulatory network, which applies to all aspects of corporate operations, including business registration, licensing and permitting, inspections and direct taxation (Brankovic and Suzuka, 2016).

Conclusion and recommendations

BiH has a clear orientation to the EU and CEFTA markets. Out of 15 main trading partners of BiH, ten countries are members of the EU and Serbia is member of CEFTA. Turkey was BiH's 8th major trading partner in 2016 and 2017. Trade between Turkey and BiH has been constantly increasing, what is positive, but far from satisfactory.

BiH has been exporting mainly to EU countries. Export to EU countries accounts for about 70% of total exports. BiH has been exporting to CEFTA countries about 15% out of all exports in this period, mainly to Serbia. Export to Turkey has been constantly rising in this period. Export to Austria, Croatia, Germany, Italy, Slovenia and Serbia is much higher than export to Turkey. However, export to Turkey accounts for slightly more than 4% out of all exports and it is not satisfactory.

BiH mainly imports from EU countries, namely from Germany, Italy, Croatia and Slovenia. BiH imports from CEFTA countries but mainly from Serbia. Import from EU countries accounts about 60% while import from CEFTA countries counts 12% out of all imports. Import from Turkey has been also constantly rising and it accounts for slightly more than 4% all imports.

Turkish investors have already recognized BiH as a desirable destination for foreign direct investments. However, Turkey is on 11th place at the list of top investors in BiH. Turkish share in total FDI inflow is 3%, what is not satisfactory.

There is still a lot of space for improving economic relation between BiH and Turkey, taking into account good economic and political relations between these 2 countries, The Free Trade Agreement between BiH and Republic of Turkey, as well as historical and cultural ties. However, both parties have to increase their efforts in order to do that. Efforts are need at the political and economic levels. Turkey has been investing more in the EU countries than in the Balkans. Turkey has been investing less in BiH than in other Balkan countries.

BiH has to improve its legal environment, including ease of company registration, unification of rules at the state level and simplification of administrative procedures. BiH also has to reform public administration in order to deliver the best services to foreign investors.

References

- Agency for Statistics of BiH .(2017). Retrived on 24.7.2018. on <http://www.bhas.ba/>
- BRANKOVIC, A. (2016). Administrative Structure of Bosnia and Herzegovina, in Yucel Ogurlu and Ahmed Kulanic (eds), Bosnia and Herzegovina: Law, Society and Politics, International University of Sarajevo
- BRANKOVIC, A. and Sudzuka, E. (2016). Legal and economic environment for foreign investments in Bosnia and Herzegovina: advantages and obstacle. Epiphany: Journal of Transdisciplinary Studies, Vol. 9, No. 2.
- Central Bank. (2018). Retrieved on 24.7.2018. on <https://cbbh.ba/?lang=en>
- FIPA. (2018). How to established a business in BIH. Retrieved on 24.7.2018.http://www.fipa.gov.ba/publikacije_materijali/brosure/INVESTMENT%20OPPORTUNITIES%2027.04.2018.pdf
- GANIC, M. and Brankovic, A. (2016). Bosnian and Herzegovinian's commercial relations with Turkey: The Status of B&H Economy and Recommendations for the future, International University of Sarajevo.
- The Free Trade Agreement between BiH and Republic of Turkey. (2018). Retrieved on 24.7.2018. on <https://wits.worldbank.org/GPTAD/PDF/archive/Turkey-BosniaHerzegovina.pdf>
- World Investment Report for BiH (2015).UNCTAD. New York and Geneva: United Nation Publication.

Türk Televizyonunda İzzetbegoviç: Alija Dizisi

Bahar ÖZTÜRK

Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon Bölümü

Giriş

Önde gelen liderler arasında Aliya İzzetbegoviç, çağımızın önemli düşünürlerinden birisidir. Onun hayatında ve eserlerinde görülen düşünce yapısı ve İslam adına yaptıkları Müslümanlar tarafından benimsenmiş ve yaşadıkları insanlık için örnek teşkil etmiştir. Bosna Hersek'in lideri, yol göstericisi, kurtarıcısı ve kahramanı olmuştur. Sadece bir dava adamı olmak yerine yazar ve avukat kimliği ile de ilimden sanata, siyasetten kültüre kadar tüm değerler yaşantısındaki her dönemde hissedilmektedir. Mücadele etme kavramını çok farklı sorgulamamıza neden olan Aliya, eğitim, hoşgörü, inanç ve iman kavramlarını çözüm yolu olarak sunmaktadır. Hayatı boyunca orta yolu bulma çabaları ve bu uğurda inandığı değerler dünya üzerindeki tüm toplumların bekası için büyük önem arz etmektedir. İzzetbegoviç, dünyaya, unutulmaya yüz tutmuş bir değer; insanlığı hatırlatmış ve gerek siyasi gerek ikili ilişkilerinde ortada duran çizgisinden asla taviz vermemiştir. Her duygusunda ölçülü olmayı bilmiş, her zaman iyinin ve doğrunun kazanacağını savunmuş, kendisine kötülük yapanlara dahi kötülük düşünmemiş, cesur, fedakâr, azimli, kültürlü, çalışkan ve vefalı bir bilgedir. Bu çalışma kapsamında Aliya İzzetbegoviç'in hayatı ve yaşamı boyunca pek çok alanda oluşan düşünce dünyasının nasıl şekillendiğine yer verilecek ayrıca eserlerinden biri olan Doğu Batı Arasında İslam kitabında çokça yer alan sanat fikriyatına da değinilecektir. İzzetbegoviç, bir sanat eserinde temel amacın güzel ve doğru olanın ortaya çıkarılması olduğunu savunmakla birlikte, sanatsal tecrübenin önemine de vurgu yapmıştır. Bu nedenle çalışmamızın temelini oluşturan sanatçı-izleyici bütünleşmesinin sağlanması önemli bir konudur. Bu bağlamda İzzetbegoviç'in hem sanat anlayışı hem de entelektüel kimliği bize çalışmamızda yol gösterici olmuştur. TRT ekranlarında mini dizi formatıyla yayınlanan ALIJA dizisi bu perspektiften yola çıkılarak söylem analizi yöntemiyle incelenmiştir.

Aliya İzzetbegoviç'in Hayatı ve Düşünce Dünyasının Oluşumunda Temel İlkeler

8 Ağustos 1925 yılında Bosna Hersek'in kuzeybatısında bulunan Bosanski Smaç kasabasında dünyaya gelen Aliya İzzetbegoviç, adını Osmanlı subayı olan dedesinden almıştır. Dedesi, İstanbul'dayken tanıştığı Sıdika adında Üsküdarlı bir Türk kıızıyla evlenmiştir ve bu evlilikten beş çocuk dünyaya gelmiştir. Bu çocuklardan birisi de İzzetbegoviç'in babası Mustafa'dır. Ticaretle uğraşan babasının işlerinin kötüye gitmesi sebebiyle, İzzetbegoviç ailesiyle birlikte çocukluk ve gençlik yıllarını geçirdiği Saraybosna'ya taşınmıştır. Eğitimini Saraybosna'da alan İzzetbegoviç ortalama bir öğrencidir. Derslere girmek ve çalışmak yerine sürekli okumayı tercih etmiştir. Kitap tutkunu olan İzzetbegoviç genç yaşlarından itibaren

Avrupa felsefesinin temel metinlerini okumuştur. Özellikle Henri Bergson, Oswald Spengler ve Immanuel Kant'ın eserlerinden etkilenmiş, Karl Marx, Hegel, Freud, Heidegger gibi düşünürleri ayrıntılı bir şekilde tetkik etmiştir. Ayrıca Bergson'un "Yaratıcı Evrim", Kant'ın "Saf Aklın Eleştirisi" ve Spengler'in "Batı'nın Çöküşü" adlı eserleri İzzetbegoviç'in sürekli okuduğu eserler arasındadır. Aynı zamanda Genç Müslümanlar Örgütü'ne üye olarak oradaki faaliyetlere katılmıştır. Bosna'daki Müslümanların temsil sorununu ortadan kaldırmayı hedefleyen Genç Müslümanlar Teşkilatı'nda, Müslümanların temel sorunlarına, bu sorunların çözümüne dair gerçekleştirilen entelektüel faaliyetlere katılmıştır. Gençlik yıllarını yoğun bir okuma, öğrenme ve Müslümanların sorunlarına dair mesai harcamayla geçiren İzzetbegoviç, 21 yaşındayken Genç Müslümanlar Teşkilatı'na üyeliği sebebiyle tutuklanmış ve üç yıl hapis hayatı yaşamıştır. 1949 yılının Mart ayında mahkûmiyetini tamamlamış ve kısa bir süre sonra hapisanede mektuplaştığı Halida Hanım ile evlenmiştir (Karaarslan, 2014; 14).

İzzetbegoviç, evlendikten sonra siyasi faaliyetlerine ara vermiş ve üniversite eğitimine babasının isteği üzerine Ziraat Fakültesi'ne girerek başlamıştır. Fakat bu fakültede okumayı istemeyen Aliya, üçüncü sınıfta bu fakülteden ayrılıp kendisinin okumayı arzu ettiği Hukuk Fakültesi'ne kaydolmuş ve bu fakülteden 1956 yılında mezun olup çalışma hayatına atılmıştır. Bu süre içerisinde Sabina, Lejla ve Bakir adında çocukları olmuştur (Arslan, 2003; 33). Siyasetle uzun bir süre ilgilenmese de çalışmalarına devam eden ve bir dönem Mucahit dergisinde yazılar yazan İzzetbegoviç, İslâm dünyasının meselelerine dair makaleler yazmıştır. 1970 yılında geçmişteki okumalarından ve makalelerinden derlenmiş "İslam Deklarasyonu" adlı eserini kaleme almıştır. Bu eser, *"sadece bir ulusun ya da bir ülkenin problemlerinden ziyade, İslam dünyasının temel problemlerini ele alan bir eserdir"*. Bu eser yüzünden 1983 yılında Saraybosna Davası'nda yargılanmış ve 14 yıl hapis cezası almıştır. Ancak Aliya'nın mahkeme kararına yönelik yazdığı eleştiri metinleri, değişen siyasi ortam ve kamuoyunun baskısı sebebiyle mahkûmiyet süresi azaltılarak 5 yıl 8 ay sürmüştür. İzzetbegoviç hapisaneden çıktıktan sonra 1984 yılında, başyapıtı olarak görülen "Doğu ve Batı Arasında İslam" adlı eserini yayımlama imkânı bulmuştur (Akin ve Karaarslan; 2016; 44). Birçok yabancı dile çevrilen bu kitabın içeriği ise şöyledir;

"Her şeyin çift yaratıldığı gibi insan da yaratılmış bir canlıdır, insanın da bir ruhu ve vücudu vardır. Vücut ruhun evidir. Bu ev bir evrim geçirmiştir ve kendi geçmişi vardır, ancak ruh değişmemiştir. Tanrı ona kendi dokunuşuyla can vermiştir. "Ev" yani vücut bilimin işidir, ancak ruh dinin, sanatın ve ahlakın kapsamındadır. Bu yüzden İzzetbegoviç için, insanın iki yönü ve iki gerçeği vardır. Batı dünyasında bunları Darwin ve Michelangelo teslim eder. Onların gerçekleri birbirinden farklıdır, ancak birbirini dışlamaz. Yazar bu duruşunu, bu "gerçeklerin" kendilerini medeniyet ve kültürün bir tezaadı olarak gösterdiğini ve kendisine göre bilimin ve tekniğin medeniyete, dinin ve sanatın ise kültüre ait olduğu tezini geliştirerek doğrulamaya çalışır. İlki insanın var oluşsal ihtiyaçlarının (Nasil yaşıyorum?) diğeri ise var oluş amacının (Neden yaşıyorum?) bir ifadesidir. Medeniyet "yerin hâkimiyeti", din ise "göklerin hâkimiyeti" içindir." "Doğu ve Batı Arasında İslam" kitabında İzzetbegoviç İslam'ın bu iki, "üçüncü olarak da

insana ait her şeyin bir kaydı olan iki cinsin” arasındaki tezaadın bir sentezi olduğunu kanıtlamaya çalışır (Hacımeyliç, 2013; 17).

Hayatının her döneminde okuyan ve yazan İzzetbegoviç, hapishanede kaldığı süre zarfında “Özgürlüğe Kaçışım Zindandan Notlar” eserini kaleme almıştır. 1999 yılında yayımlanan bu eser, İzzetbegoviç’in hayata, felsefeye, siyasete, insana ve İslâm’a dair tuttuğu notlardan oluşmaktadır. Aliya İzzetbegoviç, hapishaneden çıktığı dönemde Yugoslavya dağılmaya başlamış ve bünyesindeki milletler bağımsızlık savaşları verme mücadelesine girmişlerdir. Müslümanların temsil sorunu yaşadığını gören İzzetbegoviç arkadaşlarıyla birlikte 1989 yılında Demokratik Eylem Partisi’ni (SDA) kurmuş ve girdiği ilk seçimden zaferle çıkmıştır. Böylelikle İzzetbegoviç 1990 yılında başlayan ve 10 yıl sürecek olan Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmiştir (Akın; 2016; 44).

Bu süreçte Slovenya ve Hırvatistan, 25 Haziran 1991 yılında bağımsızlıklarını ilan etmiş, Ocak 1992’de Avrupa ülkeleri tarafından bağımsızlıkları resmen tanınmıştır. Bosna Hersek ve Makedonya’nın bağımsızlıkları ise referanduma bırakılmıştır. Yani Boşnaklar, ya bağımsızlıklarını ilan edecekler ya da Sırbistan’ın boyunduruğu altına gireceklerdi. Neyse ki referandum sonunda halkın %99’u bağımsız bir devlet olma yönünde oy kullanmıştır. Böylece Bosna Hersek’in bağımsızlığı Avrupa ülkeleri tarafından tanınmıştır. Bosna Hersek’in uluslararası arenada tanınmasının hemen ardından Sırların Boşnaklara karşı açmış olduğu savaşta Boşnak savunmasının liderliğini, aynı zamanda ülkenin Cumhurbaşkanı olan Aliya İzzetbegoviç üstlenmiştir. Dünya’nın en büyük 4. Ordusuna karşı, halkını silahlandırarak düzenli bir ordu kuran İzzetbegoviç, 1992-1995 yılları arasında süren Bosna Hersek savaşını, hem cephede hem de diplomatik görüşmelerde yer alarak başarıyla yönetmiştir. Savaşta Boşnaklar, başta Srebrenitsa halkı olmak üzere birçok katliama, sürgüne ve tecavüzlere maruz kalmıştır. 1995 yılına gelindiğinde Boşnaklar askeri anlamda toparlanmış ve Sırları geri püskürtmeye başlamıştır. İzzetbegoviç, daha fazla insanın kaybının önüne geçmek için antlaşma masasına oturma teklifini kabul etmiştir. Avrupa ülkelerinin ve Birleşmiş Milletlerin baskıları sonucunda, aslında kabul etmek istemediği Dayton Antlaşmasını 21 Kasım 1995 tarihinde imzalamak zorunda kalmıştır. 1998 yılında yapılan seçimlerde yeniden Cumhurbaşkanı seçilen İzzetbegoviç, sağlık sorunları nedeniyle 2000 yılında başkanlık görevinden ayrılmıştır. Ailesiyle birlikte mütevazı bir hayat süren İzzetbegoviç, 19 Ekim 2003 tarihinde ebedi hayata intikal etmiştir. Cenaze törenine milyonlar akın etmiş ve naaşı Saraybosna’da bulunan Kovaçi Şehitler mezarlığına defnedilmiştir (İzzetbegoviç, 2013; 55-56).

Aliya İzzetbegoviç’in hayatı, yaşadıkları ve yaşattıkları sıradan bir hayat hikâyesi olmamakla birlikte, düşünce dünyasının oluşumunda biyografisi oldukça etkin bir rol almıştır. Önemli bir düşünce adamı olmasının yanında, güzel olan her şeyin İslam ile mümkün olduğunun bilinciyle hareket etmiş, 10 yıl devlet başkanlığı yapmış, bir halkın bağımsızlık mücadelesi için savaşmış, inandığı değerler uğruna hayatının önemli bir kısmını hapishanede geçirmiş ve aslında en önemlisi gelecek nesillere birçok eser miras bırakmış bir lider olarak tarihin en değerli sayfalarında yerini almıştır.

Aliya İzzetbegoviç'in eserlerinin dışında konuşmalarından da derlediği bir eser vardır hatta hapisanede tuttuğu notları da bulunmaktadır ancak yayımlanmamıştır. Eserleri onun düşünce dünyasını, siyasal duruşunu ve bilgi birikimini ortaya koymaktadır. Aliya'nın eserleri, hem tarih hem siyaset hem de sosyal bilimlere yönelik derin bilgi birikiminden dolayı pek çok dile çevrilerek okunmuş, tartışılmış ve yorumlanmıştır. Bu durum onun lider kişiliğinin yanı sıra bir düşünür olarak hafızalara kazınmasına sebep olmuştur. Onun bu bilge kimliğini daha yakından anlamak için, nasıl bir entelektüel olduğunu sorgulamak gerekmektedir. Bu durumda Aliya'nın temel aldığı iki kavram; "insan" ve "İslam" dır. İzzetbegoviç'e göre insan, özgürlük, ahlak ve İslam birbirlerini tamamlayan unsurlardır. Kısacası insan ile ilgili ne varsa üzerine kafa yormuştur. Aliya'nın entelektüelliği, insan kavramı çerçevesinde pek çok farklı konuların yer aldığı geniş bir yelpazedir. Ona göre insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özellik "özgürlük", diğer canlılardan değerli kılan özellik ise "ahlak" tır (Akın, 2014; 140). Bu iki özelliğin temelinde Aliya'nın Allah'a olan inancı vardır. Aradığı tüm cevapları İslam'da bulan İzzetbegoviç, İslam ve ahlakın birbiriyle uyumuna vurgu yapar. Ahlak insana sorumluluk yüklerken İslam da insana sorumluluklarını yerine getirmeyi emreden bir dindir.

Tüm hayatını bu iki temel üzerine oturtan Aliya İzzetbegoviç, her konuda farklı filozoflar ve onların akımlarını takip etmiş, siyasetten sanata, psikolojiden diğer tüm bilimlere kadar söz söyleyebilecek yetkinliğe sahip olmuştur. Bu durum onun öğrenme, okuma ve yazmaya ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Ayrıca Akın'ın da ifade ettiği gibi; okuma ve yazma sevgisi, entelektüellik ilkelerinden biri olan çok yönlü oluşunun da göstergesidir. Akın, Aliya'nın altı temel ilke üzerinden hayatı sorguladığını tespit etmiştir. Bunlardan biri bahsettiğimiz gibi "**çok yönlülük**" ilkesidir (Akın, 2014; 136-141).

Aliya'nın en temel ilkelerinden biri olan "**özgürlük**" yukarıda değindiğimiz gibi, insan hayatının olmazsa olmazıdır. Aliya'ya göre özgürlük her insanın hakkıdır ve özgürlük ahlak anlayışına göre temellendirilmiştir. Ahlaki düzen, "**adaletçilik**" ilkesini de beraberinde getirmektedir. Adalet, İslam'ın ön gördüğü herkese eşit şekilde muamele etmeyi gerektiren bir sistemdir. Bu nedenle eserlerinde ve hayat felsefesinde, mutlak bir görüş üzerinden gitmeyerek konunun olumlu ve olumsuz yanlarını da düşünerek tespitler yapmaya özen göstermiştir. Hayatının her döneminde karşılaştığı her durumu sorgulayan tavrı onun eleştirel kimliğini de ortaya çıkarmıştır. Gençlik yıllarından itibaren "**sorgulayıcılık**" ilkesini benimseyen Aliya, eserlerini bu sayede oluşturmuştur. Kesin bilgi olarak kabul edilen bilgileri bile sorgulayan tavrından asla ödün vermemiştir. Bu durum ise "**eleştirelilik**" ilkesini doğurmuştur. Eleştirel düşüncenin asla bırakılmamasını, bırakıldığı takdirde Müslümanların gerilemeye gideceğini ve Batı ile rekabet edilemeyeceğini savunan İzzetbegoviç, başta kendisine ve her şeye eleştirel gözle bakmaktadır (İzzetbegoviç, 2007; 30). Son olarak "**tutarlılık**" ilkesi, Aliya'nın düşündükleri ve yaptıkları arasındaki bağın kuvvetini gösteren bir ilkedir. Onun tutarlı oluşu, elbette ki yaşadıklarından kaynaklanmaktadır. Mahkeme salonlarında, örgüt konuşmalarında, hapisane dönemlerinde, ailesiyle ilişkilerinde fikirleri ve eylemleri her

zaman uyumlu olmuştur. Aliya İzzetbegoviç'in düşünce dünyasını anlamak için entelektüelliğini oluşturan bu temel ilkeleri de bilmek gerekmektedir.

İzzetbegoviç ve Sanat Anlayışı

Aliya İzzetbegoviç'in din, ahlak ve ilim anlayışından bağımsız düşünilemeyen sanat anlayışı, iki âlemin farklılığı üzerine kuruludur. Biri tabiat âlemi, diğeri ise ilim âlemidir. Tabiat âlemi içerisinde sanat, din ve ahlak yer alırken, ilim âlemi tabiat âlemini de içine alan bir olgudur. İzzetbegoviç için *"sanat, çifte anlamda, insan ile âlem arasındaki uyumsuzluğun adıdır: Birincisi; sanat, insanın kaygısının ifadesidir, kendi ihtiyaçlarına göre yaratılmamış olan âleme karşı bir protestodur; ikincisi ise; sanat, sanatçının kendi hayaline uygun paralel bir âlem yaratma teşebbüsüdür. Sanat, bu yeni ve farklı âlemdir, Şairin doğru çıkan rüyasıdır."* (İzzetbegoviç, 2013; 251). Ona göre sanat maneviyat ile ilim ise madde ile nitelendirilir. Bu iki yaklaşımın biri maddi dünyaya, diğeri insanın iç tarafına, gizli köşelerine yani ruhuna, kişiliğine bir yaklaşımdır. Bunun için, sanat eserlerinin, din gibi gizemli yanları mevcuttur ve bu yönde akılla ilgili çabalar yetersiz kalmaktadır. İlimin bu başarısızlığı bize sanatın dinle bağının bulunduğunu düşündürmektedir. Din ruhtan, sanat ise karakterden bahseder; din ruha hitap ederken sanat ona ulaşmaya çalışır, aslında bunlar aynı fikri ifade eden iki tarzdır (İzzetbegoviç, 2013; 124-148).

İlimden çıkan ürün, bilim insanlarının işbirlikçi çalışmalarının bir sonucu iken; sanat eseri, sanatçının ürünü olan şahsi bir yaratmadır. İlim birbirine eklemelerden oluşurken, sanat eseri belli bir kişiye aittir ve tektir. İzzetbegoviç, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için ilim ile sanat arasındaki ilişkiyi, Newton ile Shakespeare arasındaki ilişkiye benzetir.

Aliya'ya göre, *"Newton'la Shakespeare birbirinden ters istikamete olan iki görüş veya birbirini tamamlayan, birbirinden ayrı veya müstakil iki bilgidir. İnsanoğlunun kaderi, yalnızlığı, faniliği ve ölüm meseleleri, varoluşun mana veya manasızlığı meselesi ve bu müşküllerden çıkış yolu bütün bunlar hiçbir zaman ilmin tetkik mevzuu olamaz; sanat ise bu mevzulardan istese de kaçamaz. Birisi (ilim) zekâ, tahlil, müşahede, deney ve tecrübe sayesinde birbirlerine illiyet münasebetleri ile bağlı olan şey ve süreçlerin mecmuu olan maddi dünyaya yaklaşım, öbürü ise insanın iç tarafına, gizli köşelerine, sırların içine dalmıştır. Bu sebeple de sanat eseri sadece sanatkârın şahsiyetine bağlıdır"* (Karaarslan, 2010; 74).

Sanat ve din ilişkisine baktığımızda İzzetbegoviç'e göre din; ebediyeti ve mutlakıyeti, sanat ise insanı ve yaratmayı temel almıştır. Sanatın dini kaynak olarak görmesi kaçınılmazdır. Nitekim ilk resim, heykel, şiir ve oyunlar dini ayinlerin birer parçası olarak ortaya çıkmışlar fakat sonrasında dinden ayrılarak müstakil bir hal almışlardır (İzzetbegoviç, 2003; 115). Örnek verecek olursak; camiler, tapınaklar, kiliseler mimari sanatının din ile ilişkili olduğunun göstergesidir. İzzetbegoviç'e göre sanatın ve dinin anlamı aynıdır, her ikisi de hayatın manevi tarafına vurgu yapar. Ayrıca dini ötekileştiren toplumlarda sanatın gelişmediğini savunur. İzzetbegoviç sanatı; 'dinin çocuğu' deyişiyle nitelendirmekte ve sanatın, hem dinden doğduğunu hem de din sayesinde yaşadığını ifade etmektedir (Toktaş, 2016; 27).

Sanatın en önemli özelliklerinden biri sanatçının kendi deneyimleri sonucunda ortaya çıkmasıdır. Sanatın geçmişten günümüze kadar geldiği süreçte sanat eserlerinin birden çok sanatçı tarafından değil, daimi olarak tek bir sanatçı tarafından icra edilmesi bu tespiti doğrulamaktadır. Bu durum sanatçının sahip olduğu şahsiyetin eserde vücut bulması anlamına gelmektedir. Ayrıca sanatın ve sanatkarın derinliği, tekliği tasvir edebilmekten geçer. *“Sanatçı ile sanat eseri arasındaki ilişki ya da sanatçının eseri meydana getirirken yaşadığı sanatsal tecrübe Aliya’nın sanat eserine orijinallik veren özellik olarak öne çıkardığı ve İslam estetiği çalışmalarında da sıkça vurgulanan noktalardan bir tanesidir. Sanatta öncelikli olan sanatçının ruhsal gelişimiye, ardından eseri temaşa eden kişilerin eserdeki ruhsal katmana erişerek aynı tecrübeye ortak olmaları beklenir”* (Yılmaz ve Gökçek, 2013; 92). Bununla birlikte, sanat eserlerinin ne olduğu ya da nasıl görüldüğünün yerine toplumları etkisi altına alıp almadığının önemi vurgulanmaktadır.

Aliya İzzetbegoviç’in sanat hakkındaki görüşlerine çoğunlukla Doğu Batı Arasında İslam kitabında rastlanmaktadır. Sanatla ilgili fikriyatının temeline baktığımızda; yine din gibi sanatın da tek amacının insanı tabiat âlemi yerine ilahi âleme yakınlaştırmasıdır. Bu durum İzzetbegoviç’e göre şu şekilde nitelendirilmiştir; *“sanatın insanı arayışı bir bakıma da Allah’ı arayışıdır”*. Son noktayı yine Aliya’nın sözüyle koymak gerekirse; *“Dini gerçek yoksa sanat gerçeği de yoktur!”*.

İzzetbegoviç’in Sanat Anlayışı ve Entelektüel İlkeleri Çerçevesinden; Alija

Doğu Batı Arasında İslam kitabında yer aldığı gibi; makinede ve melodide ayrı ayrı bir düzen vardır; ancak ikisi hiçbir zaman birbirine icra edilememektedir. Çünkü makinede; tabiat, mantık ve matematikle uyum halinde bulunan parçaların ve bağlantıların mekân ve nicelik itibarıyla birleşimi vardır. Melodide ya da bir şiirde kelimeler, tonlar, hisler bir uyum halindedir. Tıpkı toplumlarda olduğu gibi her şey birbirinden ayrı ancak bir uyum içindedir. Tek bir âlem olsa sanat imkânsız olurdu ve yine bir toplumda farklı olanların bir arada adaletle yaşayabilmesi, İslam olmasaydı imkânsız olurdu. Aliya *“sanat; vatan hasreti veya hatırlamadır”* derken, insanın özünü unutmaması gerektiğini vurgular (İzzetbegoviç, 2013; 125). Aliya’nın her düşüncesi, ilkesi, eylemi insan ve İslam temeli üzerine kuruludur.

Aliya İzzetbegoviç, kültür kavramını da dinin insan üzerindeki tesiri olarak tanımlar. Aliya’ya göre kültür, insan olmak hüneridir. Çağımızla kıyasladığımızda popüler kültür, kitle kültürü kavramları kitle iletişim araçlarıyla birlikte hayatımıza girmiş kavramlardır. İzzetbegoviç’e göre *“insan kitledir, kitle kültürü ise ihtiyaçların tatmini demektir”* (İzzetbegoviç, 2013; 97). Kitle iletişim araçlarıyla (radyo, televizyon, gazete) kitlelerin manipüle edildiğini ifade eden Aliya, insanların çağımızda internet olmadan yaşayamadığını görse manipüle kavramını yeniden sorgulardı. Artık insanın araca değil, aracın insana hükmettiği bir dönemde yaşıyoruz. Elektronik iletişimle bilgi akışının hızlanacağını belirten McLuhan’a göre kitle iletişim araçları insanların yaşam biçimlerini yeniden şekillendirmekte ve düşüncelerini, davranışlarını kültürlerini ve yaşam tarzlarını

yönlendirmektedir. Televizyonun, düşüncenin yerine geçerek iç faaliyeti azalttığını ve zihnin boş bilgilerle doldurulduğunu ifade eden Aliya, insanların özgürlüğünün engellendiğini, düşünce eylemlerinin azaldığını öngörmektedir. Nitekim içinde bulunduğumuz çağda televizyon kitleleri etkisi altına alan önemli bir araçtır. Televizyonun insanlar için dezavantajları olduğu kadar nitelikli işlevleri olduğu da göz ardı edilemez. Bilgilendirme, haber verme, eğitime, eğlendirme gibi işlevleri olan televizyon, ayrıca bir kültürleşme aracıdır. Çalışmamızın konusu olan ALIJA dizisi, TRT tarafından yayınlanmış ve bu sayede Türk toplumuna ve özellikle yeni nesil gençlere Aliya Izzetbegović hakkında önemli bilgilere erişme, onu yakından tanıma ve yaşadıklarına şahit olma imkânı sağlamıştır. TRT ekranlarında yayınlanan belgesel mini dizi formatında olan dizi, 6 bölümün sonunda final yapmıştır. Mini dizi kavramı televizyon literatürüne yeni girmiş bir türdür. Mini diziler daha çok yurtdışında gelişme kaydederken Türkiye’de henüz denemeler yapılmaktadır. İlk mini dizilerden biri olan ALIJA dizisi, seyirci tarafından yoğun ilgi görmüş, merakla izlenmiştir. Mini dizi; Türkiye’de genelde 4-5 bölüm süren ve her bir bölümün uzun süreli olduğu bir yapıya sahiptir. Yurtdışında ise tam tersi; her bir bölüm kısa süreli olup 30 bölüme kadar süren diziler vardır. Mini diziler bir çeşit dramadır. Uzun soluklu dizilerde anlatım daha kolayken mini dizilerde bu durum daha zordur. Çünkü anlatılmak istenen konu, verilmek istenen mesaj zamansal sınırlamaya girmiştir. Dizinin senaristi Ahmet Tezcan mini dizi hakkında şöyle bir açıklamada bulunmuştur;

“Bana senaryo fikri ilk açıldığında çok heyecanlandım ve bir o kadar da korktum. Çünkü bir belgesel projesi değil. 6 bölümlük bir mini dizi, yani drama. İletişim ve medyada çerçeveye içine alınan her şey gerçekliğini kaybeder. Bu projede kahraman olarak Aliya Izzetbegović var ve o drama şartları içerisinde kalem oynatırken onun ve şehitlerin hatırasını istemeyerek, bilmeden hürmetsizlik etme ihtimali gibi bir tehlike söz konusu. Bazıları bu tür projeleri profesyonel iş olarak görebilir ve bir daramın gerektirdiği kurallar içinde, reytingi önceleyerek birtakım eğip bükme yapıları ki genelde yapılan da budur. Ben böyle bir şeyi yapmaktansa hiç yapmamayı tercih ederim.”(www.superhaber.tv).

Çalışmamızın araştırma bölümü ALIJA dizisi söylem analizi ile yapılarak değerlendirilmiştir. Öncelikle dizi hakkında genel bir bilgi vermek yerinde olacaktır.

ALIJA dizisi; Boşnak devlet adamı ve bağımsız Bosna Hersek’in ilk Cumhurbaşkanı merhum Aliya Izzetbegović’in hayatını konu alıyor. 17 yaşında, İkinci Dünya Savaşı’nın devam ettiği yıllarda aşkı ve ülkesi için mücadele eden bir gencin yaşamına tanık oluyoruz. Siyasi görüşleri nedeniyle iki kez hapis yatan, iki kere sürgün edilmiş, bu sırada İslamiyet’i yaymaya çalışan ve bunun için sürekli yazan, okuyan bir bilgenin, aynı zamanda barış içinde yaşamının mümkün olduğunu tüm dünyaya anlatmaya çalışan bir liderin hayatı konu edinmiştir. Aslında bu dizide ve gerçek hayatta göze çarpan tek şey; Aliya ve Halida’nın aşkı. İki âşık aşklarını ve bağımsızlıklarını el ele büyüteceklerdir. Bu aşkı Aliya ‘nın; “Senle ben Bosna ve Hersek gibiyiz, ikisi de birbirinden ayrı düşünülemez” sözlerinden anlamak mümkün olacaktır. Bu diziyle Bosna Hersek’in bağımsızlığını nasıl elde ettiğine ve bir liderin haklı mücadelesine tanık

olunmaktadır. Sadece 6 bölümden oluşan mini dizinin her bölümü 90 dakikadan oluşuyor. Çekimleri 110 günde tamamlanan dizinin bölümleri, Bosna Hersek'te Sarajevo (Saraybosna), Mostar, Tarçin (Tarçın), Blagaj (Blagay), Konjić (Konyitz) ve Pocitelj (Poçitely) gibi mekânlarda çekilmiştir. Ahmet Tezcan'ın senaristliğini üstlendiği dizide, 19 Ekim 2003 senesinde hayata gözlerini yuman İzzetbegović'in gerçek hayat hikâyesi anlatılıyor. Biyografik bir dizi olan ALİJA'nın çekimlerine başlamadan önce iki yıl süren bir ön hazırlık yapılmış ve Ahmet Tezcan 8 ay Bosna Hersek'te ikamet ederek gerçek kişilerle bağlantı kurmuştur. 2014 yılından itibaren çalışmalarına başlayan dizinin yapımcısı M. Hakan Sancaktutan çekimlerin tamamını Bosna Hersek'te tamamlamıştır. 30 Ocak 2018 Salı günü ilk bölümü yayınlanan dizinin yönetmenliğini ilk 3 bölüm; Ahmed İmamović, diğer üç bölümü ise Ömer Gökhan Erkut yapmıştır. Dizinin oyuncularını ise şöyle; Yurdaer Okur, Burak Poyraz, Berke Üzrek, Gamze Doğanoglu, Görkem Yeltan, Duygu Yürükçe ve Dilşad Çelebi gibi yüzü aşkın oyuncu ve 3500 figüran yer almaktadır (Tekin, 2018; 21-23).

2018 Ocak ve Şubat ayında yayınlanan dizinin **ilk bölümü**; Aliya'nın gençlik yılları ile başlar, savaşta felç olan babası ve terzilik yapan annesi ve kardeşleriyle yaşamını sürdüren Aliya, Hukuk Fakültesi'ni bitirip avukat olur. "Oku" emrinden sonraki ikinci ilahi emir "Yaz" emrini layıkıyla yerine getirir. Hayatı boyunca okuyan yazar Aliya, kaleme aldığı notlarını gizli gizli yazar ve kız kardeşinden saklamasını ister. Politik görüşlerinden ötürü dikkat çeken Aliya üye olduğu örgütte söylemleri nedeniyle de Tito tarafından tutuklanır ve 3 yıl hapis yatar. Hapisten çıktıktan sonra gençlik aşkı Halida ile evlenir, çocukları olur ve politik bakış açısından dolayı ikinci kez hapse girer. İkinci kez girdiği hapisane hikâyesine dizinin ikinci bölümünde geniş bir şekilde yer verilmiştir. Eski Bosna Hersek görüntülerine de sıklıkla yer verilirken geçişlerde anlam ve zaman kaymasına rastlanmamaktadır. Zamanın belli sürelerle hızlı bir şekilde atlatıldığı ancak bu hızlı geçişlerin gerçek hayatta yaşananların göz ardı edilmeden yapıldığı tespit edilmiştir. Dinsel göstergelerin sıklıkla yer aldığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Örneğin ezan sesleri, ilahi ve dua sesleri işitilmekte, diyaloglarda çok fazla "Allah'a emanet ol" cümlesi geçmektedir. Aliya'nın hapis yatmasındaki nedenler onun temel ilkelerinden **sorgulayıcılık ve eleştirelilik** ilkelerini olumlamaktadır. Ayrıca okuryazar olması, çok fazla filozof ve bilim insanını takip etmesi, meslek seçimi, siyasi kimliği, onun **çok yönlü** olduğunun da göstergesidir. Yaşadığı tüm zorluklara rağmen *Doğu Batı Arasında İslam* kitabını yazan Aliya, yazdığı her bir sayfayı saklaması için kız kardeşinden yardım ister. Azra her bir sayfayı saklar ve basılması için Kanada'ya gönderir ve kitabın İngilizce versiyonu basılır, kitap daha sonra Arapça, Türkçe ve Almanca'ya çevrilir.

Dizinin **ikinci bölümünde**; *İslam Deklarasyonu* kitabının, İslam'ı yaymak ve sosyalist toplumsal değerlere karşı bir saldırı olarak görüldüğünden Aliya, 23 Mart 1983 sabahı tutuklanır. Tutuklu kişiler arasında İzzetbegović'in dava arkadaşlarından Salih Behmen, Ömer Behmen, Cemalettin Latić, Mustafa Spahić, İsmet Kasimović, gibi Genç Müslümanlar Örgütü'nde görev almış isimler yer almaktadır. Düşünce suçları kapsamında görülen davada İzzetbegović ve arkadaşları Yugoslavya

Federal Cumhuriyetine karşı İslam Devleti kurmaya çalışmak ve bu doğrultuda halkı galeyana getirmekle suçlanır. Delil olarak da özellikle İzzetbegoviç'in kaleme aldığı *İslam Rönesans'ının Sorunları* ve *İslam Deklarasyonu* eserleri ile bu eserlerin İngilizce, Arapça ve Türkçe gibi dillere çevrilmiş olması gösterilir. Bir aya yakın süren dava sonucunda 14 yıl hapse mahkûm edilen İzzetbegoviç, Foça'ya nakledilir. Kendisini dünyadaki İslam davasının bir neferi olarak telakki eden Aliya, "İslam benim için asil ve güzel olan her şeyin diğer adıdır. Uğrunda yaşamaya değer her şeyin adıdır, İslam" sözüyle mahkeme salonunda İslam'a olan bağlılığını ve sevgisini dile getirmiştir. Bu söylemi onun **tutarlılık** ilkesiyle örtüşmektedir. Savunduğu değerler uğruna asla kişiliğinden ödün vermeyişi ve gerekirse her tür cezaya ve zorbalığa katlanması onun ne kadar cesur, boyun eğmeyen, yılmadan üretmeye devam eden bir kişiliğe sahip olduğunu gözler önüne sermektedir. Dizide ve gerçek yaşantısında da birebir aynıdır. Hapishanenin ağır şartlarına rağmen çalışmaktan, yazmaktan vazgeçmeyen Aliya, çeşitli konularda notlar alır. Aklına gelen her şeye ilişkin düşüncelerini, küçük kâğıtlara, okunaksız biçimde yazar. Bu notları da koğuştan arkadaşı saklar, arkadaşı hapisten çıktıktan sonra tüm notları Aliya'nın oğlu Bakir'e ulaştırır ve bu notlar, 1999 yılında *Özgürlüğe Kaçışım* başlığı ile yayımlanır. Aliya hapis hayatı sırasında bir tek Allah'a sığınır, ibadetlerini yapar ve sürekli dua eder özellikle de İnşirah Suresini defalarca okur. Bu sırada Aliya'nın kitapları herkes tarafından okunuyor ve akademisyenlerden, aydınlardan, gazetecilerden, devlet büyüklerinden ve halktan herkes Aliya'nın mahkûmiyetinin sonlandırılması için seferber oluyor. Af kurulu Aliya'ya özür dileme dilekçesi sunması halinde serbest bırakılacağı teklifinde bulunur ancak Aliya bu dilekçeyi imzalamaz çünkü özür dilenecek hiçbir şey yapmamıştır. Bu eylemini de şu sözleriyle destekler; "En büyük şeref sorunu; kendine ve gayene sadık kal". Hayatının her anında yaşadıklarıyla entelektüel ilkelerini bize hissettiren İzzetbegoviç, mahkûmiyeti karşısında da **adaletçilik** ve **özgürlük** ilkelerini yine İslam'da birleştirmiş Allah'ın adaletine inanmış, şeref ve haysiyeti uğruna özgürlüğü seçmemiştir.

Üçüncü bölümde; Aliya İzzetbegoviç'e gönderilen tutukluluk halinin sona ermesine dair mektuplar ve kendisinin de mahkemenin usulsüzlüğüne yönelik 30 sayfalık bir metni Federal Mahkemeye tashih-i karar olarak sunması ve bu metnin, uluslararası insan hakları örgütleri ile birtakım bağımsız medya tarafından takibinin yapılması sonucunda karar, İzzetbegoviç'in mahkûmiyetinin 12 yıldan 9 yıla indirilmesi şeklinde değiştirilir. Sonraki dönemlerde de ceza indirimleri ile İzzetbegoviç'in toplamda 5 yıl 8 aylık tutukluluk hali 25 Kasım 1988 yılında sona erer. Aliya tüm bu yaşadıkları için öfkeli değil ancak üzgündür. Ayrıca ahlaki olmayana öfkelenmenin boş olduğunu düşünmektedir. Onun yüzünü güldüren gelişme ise *Doğu Batı Arasında İslam* kitabının Boşnak dilinde de basılabilmiş olmasıdır. Dinlenme safhasından sonra Aliya Demokratik Eylem Partisi'ni (SDS) (1990) kurar ve başına geçer. Özgürlük mücadelesi verirken, siyaset insan kaybetmek değil insan kazanmaktır savıyla hareket eder. İlk demokratik seçimin yapıldığı Bosna Hersek'te ilk Müslüman Boşnak Cumhurbaşkanı olan Aliya İzzetbegoviç, ülkenin dağılma sürecine denk gelir. Sırbistan ve Hırvatistan Bosna'nın içişlerine karışmaya başlıyorlar, Bosna Hersek'i bölmeye çalışıyorlar. Savaşarak değil barışı

koruyarak zaferin kazanılacağını düşünen Aliya, kendi halkından düşman olacağını tahmin edemez. Bosna Hersek Savaşı'ı, 1992 yılında Bosna Hersek'in yapılan referandumla bağımsızlığını ilan etmesiyle başlar. Yirminci yüzyılın son on yılında ve Avrupa'nın göbeğinde, soykırım derecesinde katliamların da görüldüğü savaşa, Avrupa'nın hiçbir destek sağlamadığı resmen seyirci olarak izlediği soykırıma Aliya İzzetbegoviç, *"Biz bu savaşı ölürsek değil düşmanlarımıza benzersek kaybederiz"* görüşüyle önderlik ediyor.

Bir zamanlar kendini sorguya çeken insanlara iş verip hatta terfi ettiren Aliya, intikamla bir çözüme ulaşamayacağını bilincinde bir liderdir. Savaş esnasında cepheden cepheye koşan, halkıyla birlikte tüm zorluğu yaşayan, şehit olanları birlikte defneden, anasız babasız çocukları kendi kanatları altına alan yüce gönüllü bir halk adamıdır. Bir dönem İzzetbegoviç'e "Bilge Kral" deniliyordu ancak bu mütevazı kişiliğine ters düşen bir ifade olduğundan hem kendisi hem de ailesinin bu sığara razı olmadığı bilinmektedir. İslam yolundan ayrılmadan, *"Gökyüzünün öğrencisi olunmadan yeryüzünün öğretmeni olunmaz"* derken maneviyatı öğrenmeden maddiyata erişilmeyeceğini belirtmektedir. Besmele çekmeden basın toplantısına bile başlamayan Aliya, her şeyin dua üzerine kurulu olduğunu savunur. Lizbon'dan Bosna'ya uçakla indiği sırada, Tevbe suresinden 129. Ayeti okuyor ki bu ayet birçok âlim tarafından zikredilen bir duadır; *"Bana Allah yeter, ancak ona tevekkül ettim, O yüce Arş'ın sahibidir"*.

Ülkenin kuşatma altında olduğu görüntülerin yer aldığı **dördüncü bölüm**, Sırp'ların her yeri ateşe verdiği, kadınlara ve çocuklara yapılan zulümler, masum insanların vahşice öldürülmesi gibi sahnelerden oluşuyor. Birleşmiş Milletlerin yerine Türkiye'den destek geliyor Bosna'ya. Aliya, savaş esnasında askerlerine ahlakın üstünlüğünden bahseder ve *"savaşı ahlaken kazanırsak zafere ulaşırız, hakiki cesaret budur"* der.

Dizinin **beşinci bölümünde**; düzenli bir ordusu ve silahı olmadan dünyanın 4. büyük ordusuna karşı nasıl dimdik durduklarına şahit oluyoruz. BM, yardım eli uzatmamakla kalmayıp ambargo koyarak Bosna'nın silahlanmasına engel olarak elini koluna bağlıyor. Aliya *"ümit en son ölen şeydir"* düşüncesiyle mücadeleden vazgeçmiyor ve 800 metre uzunluğundaki Umut Tüneli'nin yapımına başlanıyor. Bu tünel halkın umudu oluyor. Yaklaşık 300 bin kişinin hayatta kalmasını sağlayan tünelden, 30 ay boyunca insan, eşya, hayvan ve daha birçok şey taşındı ve bu sayede halk ayakta kalabildi.

Dizinin final bölümü olan **altıncı bölüm** ise; savaşın artık son aşamasını içeriyor. Sırp'lar ve Hırvatlar yıkmaya ve yağmalamaya devam ederken Mostar Köprüsü'nü de bombalıyorlar. Arkasından Srebrenitsa katliamı geliyor ki, bu katliam en can yakan yanı oluyor savaşın. 8 binden fazla Müslüman'ın hayatını kaybettiği katliam Aliya'nın daha çok mücadele etmesine sebep oluyor. Hep kaybeden taraf Bosna olmuyor, Hırvatlar yeniliyor ve Sırp'lar önemli ölçüde asker kaybediyor. Sonunda NATO Sırp'ların siperlerini bombalıyor ve İzzetbegoviç, daha fazla insan kaybının önüne geçmek için antlaşma masasına oturma teklifini kabul ediyor. Avrupa Ülkelerinin ve Birleşmiş Milletlerin baskıları sonucunda, aslında hiçbir

zaman kabul etmek istemediği, adil bir anlaşma olmadığı halde süregelen savaştan daha iyi olduğunu düşündüğü Dayton Antlaşmasını 21 Kasım 1995 tarihinde imzalamak zorunda kalıyor. 1998 yılında yapılan seçimlerde tekrar başkan seçilen Izzetbegović, görevini 2000 yılına kadar sürdürüyor. Dayton Antlaşması aslında Aliya'nın karakterine ve ilkelerine ters düşen bir antlaşmadır. Ancak ne yazık ki çok daha fazla acıyı ülkenin kaldıramayacağını da düşünerek böyle bir karar almıştır. Nitekim bu durum onu derinden üzmüş ve kalp rahatsızlığından ötürü Izzetbegović, 19 Ekim 2003 tarihinde ebedi hayata intikal etmiştir. Onun ileriye gören bir lider olması hasebiyle Bosna Halkı onurlu bir şekilde yaşamını sürdürmekte ve Aliya Izzetbegović'e sonsuz minnet duymaktadır.

Aliya Izzetbegović ile ilgili dizide yer verilmiş önemli bir başka husus ise; ülke savaşta olmasına rağmen sanatsal etkinliklere asla ara verilmemekte, konserler, sergiler devam etmektedir. Bir sahnede, Aliya oğluna ve yanındakilere sorar; *"Mozart'ın konserine gitmiyor musunuz?"* oğlu cevap verir; *"Haberler kötü baba, Abdiç'in ihaneti bizi çok zor duruma soktu"*. Bunu duyan Aliya; *"Siyasi ölümleri seyretmektense ölüme sanatla direnen dirileri seyretmek ve dinlemek çok daha faydalıdır. Gidin o konsere ve tüm dünyaya asla yok olmayacağımızı gösterin"* der. Fonda bombalar eşliğinde konserlerin devam etmesi Aliya'nın sanata ve sanatçıya verdiği değeri göstermektedir. Aynı zamanda stratejik bir eylemdir, şöyle ki; sanatsal etkinliklerin devam ettirilmesiyle düşmanın algısını bozma, ülkede savaş olduğu halde günlük rutinlerinden ödün vermemeleri düşmanı demoralize etme bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca yine dizinin bir sahnesinde, sanatçıların cephelere gitmesini yasaklayan Aliya; bir müzisyenin eline silahın yakışmadığını sanatçının enstrümanının silahtan daha etkili olduğunu dile getirmiştir. Aliya, *"İslam ilahi bir senfonidir. Onda her enstrümanın sesini aynı anda duyarsın. O insanlığın sesidir"* söylemiyle de sanat ve din ilişkisine gönderme yapmıştır. Dizinin her bir sahnesi gerçek yaşam öyküsünden saptırılmadan tüm gerçekliğiyle yansıtılmış ve genç nesillerin böylesine yüce bir lideri her yönüyle tanınması bakımından oldukça faydalı olduğu kanaatine varılmıştır.

Sonuç

Aliya Izzetbegović, Avrupa'nın orta yerinde zulme uğrayan mazlumların sesini tüm dünyaya duyurmayan çalışan, davasından taviz vermeyen ve mücadelesinden vazgeçmeyen, yapılan soykırımı göz yumulurken hak arayan, doğru yoldan ayrılmayan, tarihe ismini şerefiyle yazdıran, onurlu bir devlet adamı, şefkatli bir baba, iyi bir siyasetçi ve cesur bir komutandı. Tüm bu özellikleri kendine ilke edindiği İslam'ın ve entelektüel kimliğinin bir yansımasıdır. Aliya'yı anlamak ve anlatmak oldukça zor aslında çünkü bu kadar donanımlı bir kişiliğin anlatılması kelimeler ile mümkün değil, ancak onun eserlerinde, düşüncelerinde anlam bulmak, sorgulamak yerinde olacaktır. Kısaca anlattığımız hayat hikâyesi ve insanlığa ışık tutan düşünce dünyasını entelektüel ilkeleri çerçevesinde aktarmaya çalıştık. Aliya'nın entelektüel duruşunu anlamadan söylem ve eylemlerini anlamak da mümkün olmayacaktır. Ayrıca Aliya'nın her türden konuya hâkim olan bir yapıya sahip olması çalışmamızın sınırlarını zorladığından sadece sanatsal anlayışına yer vermek mümkün oldu. Mahmut Hakkın Akın ve Faruk Karaarslan'ın 2016 yılında yayımlanan *"Çağdaş İslam Düşüncesinde Aliya"*

Izzetbegoviç" makalesinde maddeledikleri entelektüel ilkeler çalışmamızın çerçevesini oluşturmada yardımcı olmuştur. Bu ilkelerden yola çıkarak TRT'de yayınlanan dizi söylem analizi ile incelenmiş, tarihe sığmayan bir devlet adamının hayatının bu kadar kısa bir zamanda belgesel tadında tümüyle gerçeğe dayalı bir görsel hikâyeye dönüştürülmesi hem Türk halkı hem de Bosna halkı için unutulmaz bir başyapıt olduğu sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

- AKIN, Mahmut H. (2014), "*Aliya İzzetbegoviç'in Entelektüel Mirası*", Özgürlük Mücadelecisi ve İslam Düşünürü Aliya İzzetbegoviç, (Der. Mahmut H. Akın, Faruk Karaarslan), İstanbul:Pınar Yayınları.
- AKIN, Mahmut H. ve KARAARSLAN, Faruk, (2016), "*ÇAĞDAŞ İSLÂM DÜŞÜNÜCESİNDE ALİYA İZZETBEGOVİÇ*" Muhafazakâr Düşünce Dergisi, Kadim Yayınları, İstanbul.
- ARSLAN, Adem Yavuz, (2003), "Aliya İzzetbegoviç, İslam'ın Batılı Yüzüydü", *Aksiyon*, Sayı: 464, s. 45-50.
- HACIMEYLİÇ, Kazım (2013). "*Aliya İzzetbegoviç'in Hayatı ve İslam Dünyasına Bakışı*". Vefatının 10. Yılında Aliya İzzetbegoviç, "Doğu Batı Arasında İslam Birliği İdeali Sempozyumu Bildirileri", 26 Ekim 2013, s. 15-19, İstanbul.
- IZZETBEGOVİÇ, Aliya, (2007), "*İslam Deklarasyonu ve İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*", (çev. Rahman Ademi). İstanbul: Fide Yayınları.
- IZZETBEGOVİÇ, Aliya, (2013), "*Özgürlüğe Kaçışım*", Klasik Yayınları, çev. Hasan Tuncay Başoğlu, 14. Basım, İstanbul.
- IZZETBEGOVİÇ, Aliya, (2013), "*Doğu Batı Arasında İslâm*", çev. Salih Şaban, Yarın Yayınları, 4. Basım, İstanbul.
- KARAARSLAN, Faruk (2014), "*Aliya İzzetbegoviç'in Hayatı ve Bosna Mücadelesi*" Özgürlük Mücadelecisi ve İslam Düşünürü Aliya İzzetbegoviç, (Der. Mahmut H. Akın, Faruk Karaarslan), İstanbul: Pınar Yayınları.
- KARAARSLAN, Faruk (2010). "*Entelektüel Üzerine Eleştirel Bir Çalışma: Aliya İzzetbegoviç Örneği*", (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2010.
- TEKİN, Ela, (2018), "*Alija Bilge Kral'a vefa..*"TRTVİZYONDergisi, sayı342,ss.21-27.
- TOKTAŞ, Fatih, (2016), "*YENİLİKÇİ MÜSLÜMAN DÜŞÜNÜR OLARAK ALİYA İZZETBEGOVİÇ*", DEÜİFD XLIV, (ss. 7-45).
- YILMAZ, Ramazan H., GÖKÇEK, Ziya Y., (2013), "*Aliya İzzetbegoviç'in Sanat Anlayışı Ekseninde Aida Begić Sinemasına Bakış*", Vefatının 10. Yılında Aliya İzzetbegoviç, "Doğu Batı Arasında İslam Birliği İdeali Sempozyumu Bildirileri", 26 Ekim 2013, s. 91-98, İstanbul.

“Bilge Kral” Aliya İzzetbegović'in hayatı dizi oluyor! İşte oyuncu kadrosu...”
(Ocak 2018), [https://www.superhaber.tv/bilge-kral-aliya-izzetbegovicin-hayati-dizi-oluyor-iste-oyuncu kadrosu-video-haber-61943](https://www.superhaber.tv/bilge-kral-aliya-izzetbegovicin-hayati-dizi-oluyor-iste-oyuncu-kadrosu-video-haber-61943) (Erişim tarihi: 15.08.2018).

Bosna Savaşı'nı Anlatan Sinema Filmleri Üzerine Bir Okuma Denemesi: Pretty Village, Pretty Flame (Lepa Sela, Lepo Gore)

Bora YILMAZ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, Türkiye

Giriş

“Pretty Village, Pretty Flame (Lepa Sela, Lepo Gore)” filmi 1996 Yugoslavya yapımı bir filmidir. Filmin yönetmeni Srdjan Dragojevic, senaristleri Vanja Bulic (hikâye) ve Srdjan Dragojevic (diyaloglar)’dir.

Çok sağlam bir şekilde kara mizahla örülmüş olmasına rağmen, bu acı hicivle ve politikayla yüklü Yugoslav filminin savaş karşıtı mesajı, birbirinden şarapnel gibi kesilmektedir. Filmin konusunun 1980 ve 1992 yıllarında Bosna’da (bir sarkaç gibi geriye dönüşlerle (flashback) zaman çerçevesi ileri geri sarılmaktadır) gerçek bir hikâyeye dayandığı iddia edilmektedir. Film, çocukluk arkadaşları olan Müslüman Halil’in ve Sırp Milan’ın uzun süreli dostluğuna ve 80’li yıllar boyunca büyürken, bu dostların savaş nedeni ile nasıl birer düşmana dönüştüğüne odaklanır. Hikâye, 1992’ye taşınır ve korkunç şiddette Sırlar ile Müslümanlar arasındaki savaş başlar ve arkadaşlar kendilerini düşman olmaya zorlanırlar.

Savaşın insanlığı ve dostluğu nasıl öldürdüğü, daha dün beraberce aynı toprakları paylaşan insanların gözlerini kan bürümüşçesine nasıl vahşileştirdiğini anlatması açısından film başarılı bir film özelliği taşımaktadır.

“Pretty Village, Pretty Flame (Lepa Sela, Lepo Gore)” Ne Anlatıyor?

Srdjan Dragojevic’in filmi, bir Doğu Avrupa filminden beklenen unsurlarla doludur. Flashbackler, sembolizm, gerçeküstücülük, anti-komünist hiciv ve bol müzik (ki Doğu Avrupa filmleri müziksiz olamaz!). Bununla beraber film, savaşın tüm acı, yıkıntı ve insanlık dışı tavrına rağmen savaş karşıtlığını, insanlığın ölmemesi gerekliliğini ve savaşın yanlışlarını başarılı bir şekilde işlemektedir (Howe 1997). Özellikle filmin Sırlar tarafından çekildiği düşünüldüğünde yönetmenin ve senaristin kendi milliyetlerine karşı bir öz eleştiri getirdikleri düşünülebilir.

Filmin ilk başlayış sahnesi olan “Kardeşlik ve Birlik Tüneli”nin açılışı esnasında kurdeleyi kesen yetkilinin yanlışlıkla elini kesmesi ve kameranın oraya odaklanmış olması yıllar sonra özelde bu tünelde ama genelde tüm Yugoslavya’da akacak olan kardeş(!) kanını işaret etmektedir ve onun habercisidir.

Savaşın başlaması ile birlikte gündelik yaşamın ve sosyal hayatın nasıl değiştiği, insanların bu durumdan olumsuz anlamda nasıl etkilendiği de filmin ilk başlarında verilen mesajlardan biridir. Müslüman Nazım’ın,

ailesini, alarak yaşamış olduğu köyden bir an önce uzaklaşmaya çalışıyor olması savaşın acı bir yönüne işaret ederken, Nazım'ın her ihtimale karşı evinin anahtarını eski bir Sırp dostuna emanet etmiş olması da bir o kadar acı ve ironik bir sahne olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıdaki bu manzaraya şahit olan ve filmin iki kahramanı olan Halil ve Milan bu manzarayı izlemekte ve bu saçma savaşın bu insanların yaşamış oldukları taşra bölgesine kadar gelip gelmeyeceğini tartışmakta ve konuşmaktadırlar. Büyük şehirlerdeki başlayan çatışmaları saçma bulmakta ve savaşın bu iki dostun yaşadığı yere sıçramayacağını düşünmektedirler. Fakat bu konuşma esnasında Milan'ın elindeki kadehi masaya sert bir şekilde masaya vurması ile birlikte elinin kesilmesi ve kanın akması yakın zamanda bu çocukluk arkadaşlarının savaşa dâhil olacağını ve daha çok kan akacağını bir göstergesidir.

Filmin ilerleyen sahnelerinde neredeyse tüm savaş filmlerinde sıkça yaşanan yağmalama ve köyleri ateşe verme sahneleri görülmektedir. Sırp çetniklerin köylerini terk eden Müslüman Boşnakların evlerini yağmalamaları ve köyleri hiç acımadan ateşe verdikleri de filmde üzerinde durulan konulardan biridir.

Köy yakma sahneleri esnasında Sırp çetnikler arasında geçen şu diyalog savaşın ve yağmanın ne kadar anlamsız olduğunu çok güzel özetlemektedir:

“-Bu köyün adı ne?

-Kimin umurunda

-Ateşe verdik ama adını bile bilmiyoruz

-Bir avuç kül için birbirimizi öldürüyoruz.”

Yukarıdaki diyalogun satır araları okunmaya çalışıldığında aslında çok vahim mesajlar görülmektedir. Savaş esnasında hiç isimlerini bilmedikleri köyleri yakıp yıkmakta ve tüm geçmişi, yaşanmışlıkları ve koca bir geleceği tarumar etmektedirler. Fakat onlar bunun o kadar farkında değildirler ki yok ettikleri yerin, köyün adını bile umursamamaktadırlar.

Filmde dikkat çeken hususlardan biri de halkın savaşı saçma bulduğu ve buna karşı çıkmış olmalarıdır. Sırp halkının bir kısmı şehirlerde eylemler yaparak bu savaşa karşı çıkmakta ve bu savaşın anlamsızlığını protesto etmektedirler. Zaten savaşların zorluğunu ve acısını savaşa karar verenler değil bu karara uymak zorunda kalan halklar ve toplumlar çekmektedir.

Bir savaştan bahsediyorsak orada mutlaka bir milliyetçilikten bahsetmek zorundayız. Hatta bunu bir ya da birkaç adım daha ile götürürsek şovenizm, ırkçılık ve üstünlük soslari ile harmanlanmış bir milliyetçiliğin ne kadar büyük bir tehlike olduğu anlaşılacaktır. Sırpların bu savaşa girerken motivasyon kaynaklarından belki de en önemlisi işte bu şovenizm, ırkçılık ve üstünlük argümanlarıydı. Filmin bir sahnesinde Sırp çetniklerden birisi okumuş olduğu bir metinde Sırpların en eski millet olduğu, medeniyeti temsil ettiği ve diğer milletlerden medeni olduğunu tezini savunmaktadır. İşte görülmektedir ki toplumları savaşa hazırlamak için onlara şovenist ve ırkçı bir milliyetçilik angaje edilmektedir. Ancak böyle bir motivasyonla siz

yüzyıllardır beraberce aynı topraklarda beraber yaşayan halkları birbirine düşman kılabilirsiniz. Ancak böyle bir motivasyonla onlarca yıl beraber kapı komşunuzu öldürebilir, onun malını, mülküne ve namusuna el uzatabilirsiniz.

Savaş esnasında yaralanan askerler bir hastanede tedavi görmektedirler. Hastane sahneleri ve buradaki diyaloglar filmin dikkat çeken sahneleri arasında yer almaktadır. Filmin başkahramanlarından Sırp Milan'ın ağır ayarlı olmasına rağmen karşı odadaki Müslüman yaralıyı öldürmek üzere onun yatağının yanına kadar gitmiş olması, savaşın insan ruhunda açmış olduğu ve kolay kolay onarılamayacak olan bir nefret, kin ve intikam hastalığına dönüştüğünü göstermektedir.

Bir savaş filminde olmazsa olmaz konulardan biri olan ve ne yazık ki Bosna Savaşı'nın da en acı hakikatlerinden biri olan kadın tecavüzleri de tersinden olmak üzere filmde işlenmektedir. Bosna Savaşı esnasında özellikle Sırp çetniklerin binlerce Boşnak kadına tecavüz ettikleri bu savaşın en iğrenç ve aşağılık hakikatlerinden biridir. Fakat filmde tecavüz sahneleri üzerinde çok durulmadan ama Boşnakların taciz etmiş olduğu bir kadın imgesi yaratılarak konuya temas edilmiştir.

(Milliyet bağlamında) Kimin kime tecavüz ettiği önemli bir mesele olmakla beraber insanlık ve kadınlık noktasında özellikle savaşlarda kadın bedeninin bu anlamda sömürülmesi ve kullanılması bir insanlık ayıbı olarak karşımızda durmaktadır. Tecavüz genelde, erkek cinsiyetinin haz alma aracı olarak kadın bedenini zorla kullanma durumu şeklinde tanımlanır. Oysa tecavüzün temelinde, cinsel haz almaktan ziyade, karşı taraf üzerinde zor kullanabilme bilinciyle gelişen, iktidar yapısı oluşturabilme, hükmedebilme ve hükmedebildiğini hem gücünü yönelttiği kişiye hem de gücünü yönelttiği kişinin ait olduğu topluluğa gösterme ihtiyacı vardır. Savaşlardaki tecavüz kadın bedenine yöneliktir, fiili olarak kadın bedeni yağmalanır, ama asıl amaç, kadının ait olduğu kişiye, gruba, topluma iktidarın tecavüz edenin elinde olduğuna dair bir mesaj göndermektir.

Savaşların bir yönü ölmek ya da öldürmektir. Fakat bir başka yönü de savaşı yani kaosu fırsata çevirmektir! Birçok savaş esnasında olduğu gibi bir savaşın varlığı bir de savaş ortamında zengin olanlar. Filmde kısaca temas edilerek küçük bir sahnede bu mesele de işlenmeye çalışılmıştır. Aynı milletin bazı evlatları inandıkları gaye uğruna canlarını ortaya koyarken bazıları da savaş zengini olabiliyorlar.

Filmde dikkat çeken hususlardan biri de anti-komünist tavidir. Bir başka ifade ile kuşaklar arası uyumsuzluk üzerinden komünizme ve Tito dönemi Yugoslavya'sına getirilen eleştiridir. Tito döneminde yetişen bir albayın ısrarla o dönemleri savunması ve özlem duymasına karşı albayın ekibinde yer alan bir çetneğin eski Yugoslav sistemine getirmiş olduğu ağır eleştiriler de dikkat çekicidir.

Sonuç

Pretty Village, Pretty Flame (Lepa Sela, Lepo Gore) izlenmesi çok da kolay olmayan film. Her ne kadar yönetmen mizah unsurunu filmin genel

olarak verdiği hüznü mesajın etkisini azaltmak için kullansa da yine düşüncelere gark eden bir film.

Filmin ana teması aynı topraklarda dostça yaşayan halkların şovenizm ve ırkçılık soslari ile köpürtölmüş bir milliyetçiliğin neticesinde eski dostlarına ve komşularına karşı nasıl olup da gözlerini kan bürümüşçesine saldırabildikleri; onların mallarına, mülklerine ve namuslarına göz dikebildiğidir. Savaş, insanlığın öldüröldüğü ama bir şekilde insanların yaşayabildiği bir alan yaratmaktadır. Pretty Village, Pretty Flame filmi bu anlamda gerçeği ve olanı sorgulatması anlamında başarılı bir filmidir.

Kaynakça

HOWEİ Desson, "Pretty Village, Pretty Flame': Ugly Truth",
<https://www.washingtonpost.com/archive/lifestyle/1997/11/21/pretty-village-pretty-flame-ugly-truth/1d485964-7bb6-4585-b3e1>
(30.09.2018)

ÖZBAŞ, Züleyha, "Cinsel Silah ve 'Grbavica'",
<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/2965> (30.09.2018)

Pretty Village, Pretty Flame (Lepa Sela, Lepo Gore)
<https://www.politikfilm.org/film/1189-lepa-sela-lepo-gore-pretty-village-pretty-flame-1996-filmi-izle.html> (25.09.2018)

Aliya İzzetbegoviç'de "Dinî Yenilenme" Fikri

Cenan KUVANCI

*Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
cenankuvanci@hotmail.com*

Din, gerçek şahıslar ve onların varoluşları ile ilgilidir. Daha açık bir ifadeyle, din, tekrarı-kopyası olmayan ve başka birisi ile karşılaştırılmaz olan biricik, hakikî insanları muhatap alır; umumî, gayrı-şahsî muhayyel insan fikri ile ilgili değildir. Din açısından, soyut "insanlık âlemi" mevcut değildir; sadece müşahhas, tahakkuk etmekte olan şahıslar mevcuttur. Bu şahısları cem ederek, onlardan vasat, ortalama bir fert çıkarılamaz. Her insan muayyen bir şahıstır ve şimdi-burada belli insanî nitelikleri kendisinde muhafaza etmektedir ve onun varlık ve varoluşu da tamamlanmamıştır (İzzetbegoviç 2013: 142-143).

Gerçek şahısları muhatap alan din, onların mânâ ve kıymet üretmelerine katkıda bulunur. Nitekim, din, içtenlikle kabul edildiği ve açık seçik bir şekilde kavrandığı takdirde, insanın temel kişilik özelliklerini büsbütün değiştirebilecek güçte bir genel hakikatler bütünüdür. İmdi insanın iç ve dış dünyasını dönüştürmek ve yönlendirmek, (İqbal 1967: 2) ve varlıkların olgusal (tarihi) ve fizikötesi boyutlarının insan tarafından görülmesini sağlamak dinin asıl amacıdır. Nitekim, bir filozof ya da teolog, insanı bir benzeri daha olmayan, özgün bir ferd olarak gördüğü müddetçe gerçek bir filozof ya da teologdur. İnsan vardır, mümkündür; hususî varoluş koşulları içinde gerçekleşir ve henüz büsbütün tahakkuk etmemiştir. Aslında, var olan her şey, sadece insan değil, tekrarı olmayan, birbirinin yerine ikame edilemeyen biricik bir şeydir. Eğer insan benlikten yoksun ve tek düze olsaydı, bu durumda, mekâna bağlılık, benzeşiklik ve kurallılık artardı. Oysa, şahsiyet demek, canlılık ve hareketlilik ve zamanı gelince, sözgelimi bir ağacın yapısal birliğini içinde taşıyan tohumun açılarak somutlaşması gibi, içinde var olan sınırsızlığı ortaya koymak demektir. Aksi takdirde, insan için yenilik ve oluştan bahsetmek anlamını kaybederdi.

Durum böyle olduğu için, nefis, hâdiselerin yeniliği içinde sürüp giden bir hayatı yaşamaktadır. Başka bir ifadeyle, o, "bekâ içinde yenilenme, yenilenme içinde bekâ"yı tecrübe etmektedir. Çünkü insan benliği/kişiliği, değişme ve istikrarın birlikte bulunduğu bir süreçtir. Burada, insan açısından, his değişmeyi, akıl ise istikrarı temsil etmektedir. Kişiliğinin tam olabilmesi için insanın her iki güç arasında bir denge kurması gerekmektedir. Bu dengenin adı "nefsî vicdan"dır. Ona sahip olan insanda his-akıl ikiliği olmaz; çünkü kâmil nefisler, "hissiyattan mâkûlât, mâkûlâtta da hissiyat çıkarırlar. Sırf akıl ile yola çıkanlar (aklî vicdana ağırlık verenler) güzel tecrübeler, yeniliklere kapılarını kapatırlar. Sırf "hissî vicdan" ile yürüyenler ise küçük tecrübelerin mahkûmu olurlar (Aydın 2000: 192).

Açıkça görüleceği üzere, her seviyede görülen hayatın devamı için "istikrar içinde değişme" şartına uymak mecburiyeti vardır. Bu, aynı

zamanda bir mantık neticesidir. Eğer “değişme”den (hissiyât) sözedilecekse, “değişmeyen”in (mâkûlât) varlığı kabul edilmelidir. Değişme küllî bir kanundur. Her canlı varlık, zamanın akışı içinde çok kere eskimeye, yıpranmaya mahkûm olur. Aynı durum, ferdî hayatımızda önemli bir yer tutan duygu ve düşüncelerimiz ve içtimâî kurum ve kuruluşlar için de sözkonusudur. Yani, bunların değişme sürecine ayak uyduran hayatları vardır. Değişme sürecinden, arzu edilmeyen sonuçların çıkmasını önlemenin yolu ise, bünyenin yenilenmesi, yenileştirilmesidir (Aydın 2000: 189, 192).

Peki durum böyleyse, insan hayatı ile ilgili tüm sorunlara Kur`an nasıl cevap vermeyi başarmaktadır? “Birden, insan hayatının tüm somut sosyal ve siyasal sorunlarına yönelik hazır çözümü veya doğa ve doğal hadiseler hakkında var olan gerçekleri Kur`an`ın içermediği ve içermemesi gerektiğini anladım”, diyor Aliya İzzetbegoviç. Kur`an insanın sadece dünyadaki akıbetini ve konumunu tespit eden temel hakikatleri ihtiva etmektedir. Bu hakikatler din (iman ilkeleri) ve ahlâkla ilgilidir ve insan hayatının değişmezleridir. Dolayısıyla, onlar herhangi bir ilerleme ile aşıp, gereksiz hâle gelemmez (İzzetbegoviç 2010: 63-64).

İslâm din olarak bir bütündür ve tektir, fakat, onu taşıyan ve gerçekleştirenlerin çöküş içinde mi ya da ileri bir toplumda mı yaşadıklarına bağlı olarak, uygulamada ciddi farklılıklar olmaktadır. İslâm kendi kaynaklarında yazılı olan şeydir, fakat fiilen hayata geçirilen İslâm (diyanet), entelektüel güç ve yetilerimizin ve siyasî-ekonomik kabiliyetlerimizin imkânları ölçüsünde gerçekleştirebildiklerimizdir. Bizim seçimimiz işe karışmaksızın ya da diyanet tahakkuk etmeksizin, dinin, ne kadar hak veya gerçek olursa olsun, insana ve topluma herhangi bir etkide bulunması sözkonusu değildir. İrade ve seçim dinin bir parçası ya da bileşeni değil, onun etki ve gerçekleşişinin bir şartıdır. Dolayısıyla, diyanet, dinin bizim irade ve seçimimizle ilgili bir boyutuna tekabül eder. Buna göre, din, şeriat ve hidayet Allah`tan; seçim, talep ve iradeye bağlı bir oluş ya da gerçekleşiş biçimi olan diyanet ise bizdendir (Koç 2016: 80-81). Gerçekten tarihî bir hadise olarak İslâm`ın iki cephesi vardır. O bir açıdan, “vahye dayanması” bakımından ilahî; diğer bir açıdan, yani uygulama olarak, insanların eseridir. Allah, inancı vahyeder, insanlar ise uygular. Denebilir ki, dinde büyük ve yüce olan her şey Allah`tandır.

Dinde bir de yaratma hadisesi vardır. Dinin birden bire aydınlatan ışığı, insanlar tarafından o anda yaratılmış olur. Din ve insan olmadan o ışık asla meydana gelemmez. Burada hem yatay nedensellik (insanî tedbir/tarihsel ufuk) hem de dikey nedensellik (ilahî tasarruf/fizikötesi ufuk) iş başındadır. Çünkü din varlığa çıkmanın kendisidir. Tam da bu noktada açıkça ortaya çıkmaktadır ki, dinî yenilenme, dinin özünde bir yenilenme değil, onun fert ve toplum hayatında varolması, yani dinî duygu, düşünce, bilgi, kurum vs. ile ilgili bir faaliyet olarak varlığını sürdürme şartıdır. Dinin özünün değiştirilmesi ve dolayısıyla, bidat ve hurafeler üretilmesi bir yenilik türü değildir. Yenilik varlığımızı devam ettiren ve güçlendiren bir yaratma faaliyetidir. Nitekim, varlığımızı ancak istikrar içinde değişim ile devam ettirebiliriz.

O halde, dinî yenilenme, dinin bir kısmını atıp geri kalanını zamanın şartlarına uydurmak değildir. Sözelimi, Kur'an'ın itikâdî ve ahlâkî ilkelerini esas alıp öteki hükümlerini bir yana bırakan düşünce “İslâmî” sıfatını alma hakkını derhal yitirir. Kaldı ki, geçmişteki uygulamaları olduğu gibi günümüze taşımak toplumsal açıdan mümkün de değildir. Çünkü anlama ve yorumlama belli bir psiko-sosyal çerçeve içinde olup bitmektedir. Bu çerçeve asla durağan değildir. O halde, hiçbir kutsal metin, anlama ve yorumlama süzgecinden geçmeden hayata tatbik edilemez (Aydın 1999: 230).

Açıkça, tarihe müdahale eden ve onu değiştiren, insanı inanç ve ahlâk çizgisinde tutmak isteyen bir din için değişme ve süreklilik iki hayatî kategoridir. İnsanın kişisel ve toplumsal hayatında kullanılan bilgi, sanıldığı gibi soyut değildir. Bir şey bilmek birey olmakla; birey olmak da bir şey bilmekle bağlantılıdır. Bu bağlantıdan dolayı bilmekle olmak birlikte yol almaktadır.

Bu bağlamda şunu anlıyoruz ki, din bir defa ve ebedî olarak verilmesine rağmen, ebedî olarak yorumlanmamıştır ve yorumlanamaz. Dünya gelişimi içinde yeni durumların düzenlenmesi ve Kur'an'ın hükümlerini hayata geçirmek amacıyla şeriatin yeniden ve tekrar yapılması, dinin bütünlüğünü sürekli kılmaya yönelik bir teşebbüs olarak değerlendirilmelidir (İzzetbegović 2013: 22). Doğrusu, bu çerçevede terakki, geçmişteki kıymetlerden müstağni olmak değil, onları yeni değişiklik ve keşiflerle daha mütekamil kıymetlere ulaştırmaktır. Değişiklik ve yenilik daima ve hem de çok çabuk olmaktadır; fakat terakki bir hayli muhafazakardır (Aydın 2000: 193). Dolayısıyla, müslümanların nasıl üreteceğine, toplumu nasıl tanzim ve onu gelecekte nasıl idare edeceğine ilişkin bilgiler, geçmişte nasıl ürettiklerine, toplumu nasıl düzenleyip yönettiklerine nazaran farklılık arzedecektir.

Bu durumda, rahatlıkla iddia edilebilir ki, her zaman ve her yerde yeni nesillerin önünde, yeni şekiller ve vasıtalarla İslâm'ın mesajlarını anlama, yorumlama ve gerçekleştirme görevi durmaktadır. Aliya'ya göre, insanlar arası ilişkileri düzenleyen değişmez İslâmî ilkeler vardır, ancak değişmeyen hiçbir İslâmî üretim, siyasî veya iktisadî terkip yoktur. Bu, kuşatıcı bir düzen olarak İslâm'a yaklaşmanın en önemli sonucudur. İslâm, en iyi şekilde düzenlenmiş dünyadan yanadır. Dünyanın daha iyi olmasını sağlayan herhangi bir şey, doğrudan doğruya gayrı-ı İslâmî diye reddedilemez. Nitekim, bir çözümün İslâmî olabilmesi için azamî düzeyde insanî, ahlâkî, bedî, ilmî ve iyi olması gerekmektedir (İzzetbegović 2013: 48).

İslâm'ın tek boyutlu olarak, (yani, salt psikolojik, ahlâkî, hukukî, siyasî. . . gibi) anlaşılması ve onun bir “din” mesajı olarak algılanması ve böylece iç ve dış dünyayı düzenleyen ve değiştiren rollerinden birinin ya da bir kaçının dışlanması, hatta yok sayılması, İslâm toplumunun güç ve direncini zayıflatır. İslâm gerçek dünyada var olan bir hadisenin, hukuk, şehirler, devletler, medeniyetler yaratan hareketin adıdır. İslâm'ın sunduğu fikirler ve tezler bilinç sayesinde birer “hadise” haline gelir. Sözkonusu fikir ve tezlerin bilincimize sunulmasıyla bizim onları kaderimiz haline getirmemiz iki farklı boyutu açığa çıkarır. İlk boyut, muhatap olduğumuz fikirlerin

bilincimiz sayesinde, ideal yani bilkuvve hâllerinden muayyen ve müşahhas tarihî gerçekliğe (fikirlerin zihinlerimizde, konuşmalarımızda, yazılarımızda, eylemlerimizde ve temsili etkileşimlerimizde kazandığı farklı boyutlar) dönüşmesidir. İkinci boyut ise, bilincimizin, kavradığı fikirler vasıtasıyla bir dönüşüm tecrübesi yaşaması ve böylece kendi etkin özyapısını istikrara kavuşturmasıdır. Aliya`ya göre, İslâm hem mesaj hem de gerçek tarihî olay olarak, gerilemeyi reddeder. O, mütemadiyen zahiri ve batını, ahlâkı ve tarihi, bugünü ve ahireti istemektedir. İslâm iki cepheli bir davet olarak tanımlanabilir. İslâm Allah`a ve iyiliğe teslim olmayı; kötülük, zulüm, düşmanlar, hastalık, pislik ve batıl inançlara karşı mücadele etmeyi emrediyor. Aliya`ya göre, İslâm`ın şartı beş değil, altıdır. Altıncısı, mücadele ve çalışmadır. İslâm davetinde, fiilî şartların esiri olmak değil, dünyanın fethedilme ve değiştirilme talebi öne çıkmaktadır. Bunun sonucu olarak, müslümanlar tarafından, temelleri devamlı hareket ve inşâ sürecinde olan ve o zamana kadar olanların hiç birine benzemeyen yeni bir dünya yaratılmıştır (İzzetbegoviç 201: 17-18), (Tatar 2009: 13).

Bilindiği gibi, Kur`an-ı Kerim, birlik ve bütünlük sahibi üretken bir fert ve böyle fertlerden oluşan bir toplum kurulmasını gaye edinir. O, bunun yolunun ise, “tedebbür” ve “tefekür”e dayalı bir iman-amel bütünlüğünden geçtiğini ifade eder. “Kur`anî tefekkür”de insanın hissî, aklî, ahlâkı ve bedîî tecrübeleri bir araya gelir. Sözgelimi, insan “enfüs ve âfâk”ta mevcut “âyât” üzerinde düşünürken aklını kullanır, hislenir, oradaki güzelliğinden gönlüne sürûr gelir ve sonunda şükreden bir “abd” olur” (Aydın 2000: 193). Böylece, insan bilinci, yüzleştiği farklı, fikir, inanç ve iddiaları anlayıp yorumlayarak kendi parçası haline getirerek dönüşüm tecrübesi geçirir. İnsan, mütemadiyen farklı fikirlerle karşılıklı etkileşim içinde kalarak, kendi kimlik ve varlığını koruyabildiği için, asla tamamlanamayan (yani kendi bütünlüğünü değişmez olarak koruyamayan) bir süreçtir. İnsanın varoluşsal ve bilişsel mutlak bütünlüğe ulaşamaması, onun tamamlanmamışlığından kaynaklanmaktadır. Onun farklı fikirlerle daima etkileşim içinde olma zorunluluğu, tarihe ve zamana bağımlılığını ortaya çıkarır (Tatar 2009: 13-14). Bundan dolayı, insan varoluşu ve tefekkür dünyası kemale ermiş bir ürün değildir. İnsanın bu dünyada, Allah`ın istediği yaratık olma amacını gerçekleştirebilmesi, onu bu etkileşim ve oluşumu sürekli kılabilmesine bağlıdır.

İkbal diyor ki,

Geleceğin kapısı Gerçeklik`e açık kalmalıdır. Aksi takdirde, ne özgürlükten ne de yaratıcılıktan bahsedilebilir. Eğer böyle olmasaydı, âlem, önceden kurulan ebedî ve ezeli bir düzen ve yapının sadece zamansal olarak yeniden üretilen bir kopyasına indirgenmiş olurdu. Bu durumda, âlem içinde meydana gelen tek tek her hadisenin duracağı yer belli olur ve onlar tarihin zamansal akışına girmek için sadece sıralarını beklerlerdi. Bu düşünceye göre, zaten her şeye ebediyette bir yer tayin edilmiş olurdu ve hadiselerin zamansal düzeni, ebedî kalıbın sadece zamansal bir tezahürü olurdu. Böyle bir görüşü, materyalizmden ayırmak neredeyse imkânsızdır. Kaderin sıkı bir belirlenim olarak yorumlanması, hem insana hem de Tanrı`ya özgürlük imkânı tanımaz. Bilinçli tecrübemize dayalı olarak diyebiliriz ki, yaşamak, amaçları şekillendirmek, değiştirmek ve onlar

tarafından yönlendirilmektedir. Zaman süreci, zaten çizilmiş bir çizgi olarak düşünülemez. Âlemi önceden belirlenmiş amaçların yönlendirdiğini iddia etmek, onu yaratıcı ve özgün karakterinden yoksun bırakmak demektir. Eğer önceden belirlenmiş amaçlar olsaydı bu insan için bir yıkım olurdu. Gelecek açık imkânların gerçekleştiği, çizilmekte olan bir hattır. Yani bu hat, hala çizilmektedir. Zamanın amaçlı olması, onun yapısında seçime bağlı süreçlerin bulunması anlamındadır. Zamansal bir süreç geçmişini muhafaza ederek ve ona ilavede bulunarak kendini belli bir şekilde gerçekleştirir (İqbal 1962: 54-55).

O halde, İslâmî düzenin ön şartı olarak dinî yenilenmenin ne demek olduğu çok açıktır. Aliya`ya göre, her şeyden evvel yeni bir anlayış, irade ve mücadele demektir. Dinî yenilenme, hayatın gerçek hedefi hakkında, yani niçin yaşadığımıza ve var olduğumuza ilişkin bir anlayıştır. Bu anlayış kişisel mi, ya da toplumsal mıdır? Dinî yenilenme kendilerine Müslümanım diyen veya başkalarının müslüman olarak isimlendirdiği insanların "İslâmlaşması" demektir ve öncelikli olarak kişisel-varoluşsal bir gerçekleşmedir. Bu İslâmlaşmanın hareket noktası Allah'a güçlü iman ve Müslümanlar tarafından İslâm'ın dinî ve ahlâkî kurallarının devrimci bir bilinçle uygulanmasıdır. Dinî yenilenme, ahlâkî heyecanın niteliği, eşya üzerinde hâkim olma hissiyatı, sıradan insanların olağanüstü işler yapabilme kabiliyet ve cesareti kazandıkları, fedakarlık gösterdikleri bir gerçek ülkücülüğün yaşanmasıdır (İzzetbegović 2013: 70). Yani, o, insan bilinç ve varoluşunun açık uçlu olmasının bir neticesi olarak, farklı fikir ve anlayışlarla etkileşim içinde olmak ve sorunlarla yüzleşme cesareti göstermektedir.

Öyle görünüyor ki, bir milletin düzelmesinin ön şartı, iç değişimin gerçekleştirilmesine bağlıdır. Her değişim, iç hayata bir nizam vermek zorundadır; sadece maddî (yani toplumsal, iktisadî) koşulların düzenlenmesiyle bir dönüşüm gerçekleşemez. Öncelik, inançların ıslah edilmesi, dünyadaki entelektüel birikimden de faydalanarak onların yeniden yorumlanması ve sorumlulukla ilgili güçlü bir öz bilinç oluşturulması gerekmektedir. Müslümanlar açısından, köklü toplumsal sorunların çözümü dinî yenilenmededir. Dinî yenilenme tüm bunların zulümsüz ve nefretsiz olarak yerine getirilmesini sağlayabilir, zira herkes veya yeniden yapılanmış toplumun kahir ekseriyeti onları anlayacak, Allah'ın emir ve adaletinin gereği olarak yerine getirecektir (İzzetbegović 2013: 72).

Aliya`ya göre, dinî yenilenme bir tür terbiye hareketi olarak, bizzat insandan ve her insanın yenilenmeyi kendisinde gerçekleştirmeye başlamasıyla başarılabilir. Yani herkes kendinden başlamak zorundadır. Terbiye yalnız bilginin ve kültürün öğretilmesiyle olmaz, hayatın yeniden üretilmesi, dünyanın yeniden düzenlenmesi, varoluşun yeniden tanzim edilmesi ile olur, diyor Aliya. Terbiye yeni bir varoluş düzeni ve anlam oluşturabilmek; hayatı yeni görüş ve biçimler içinde üretebilmektir. Anlamanın ve yorumlamanın böyle bir amaç ve anlamı vardır. Terbiyenin insan hayatına sağlayabileceği en önemli katkı, insanın özgürlüğünü kendi şahsiyetini oluşturacak şekilde kullanabilmesine yardımcı olmasıdır. Nitekim, şahıs olma ve şahsiyet oluşturma, insanın kendisine bırakılmıştır

(Taşdelen 2016: 401). Bundan dolayı, kendine asıl hedef olarak İslâmî düzeni seçecek olan hareket, her şeyden evvel ahlâkî hareket olmalıdır. O, insanları yücelten ve daha iyi yapan bir fikir olarak onları ahlâken heyecanlandırmak ve ahlâkî bir faaliyeti temsil etmek zorundadır (İzzetbegoviç 2013: 72). Netice itibariyle, yenileme faaliyetini yürütenler, müslüman toplumun insanî ve tabîi kaynaklarının seferber edilmesi için üzerine düşen görevi yerine getirmeli, tedbirli bir şekilde çalışmayı ve hareketliliği teşvik hususunda titizlik göstermelidirler.

Aliya`ya göre, müslüman toplumun hayatîyetini koruması, güçlü veya zayıf olması, her toplum için olduğu gibi, çalışma ve mücadele kanununa bağlıdır. Bizim toplumumuz, bu manada Allah indinde herhangi bir imtiyaza sahip değildir. Dünya hayatında mucize beklentisi ve sorunlarımızın çözümünde başka halklara güven, düşünme biçimimizden söküp atılmalıdır. “İnsanların çalışma ve bilgi sonucunda ürettikleri mucizeler dışında mucize yoktur. Mucizevî yolla düşmanların üstesinden gelecek, fakirliği ortadan kaldıracak, refah ve aydınlığı ekecek herhangi bir mehdi de yoktur. Mehdi bizim tembelliğimizin adıdır veya sıkıntılar ve sorunların ağırlığı, imkânlar ve mücadele vasıtalarıyla kıyaslanamayacak derecede büyük olduğunda, güçsüzlüğümüzden büyüyen yalancı bir umuttur.... Doğrusu, entelektüel ve toplumsal zenginlik bir ülkeye ithal edilemez. O kendi çalışma esası üzerinde ve o ülkede yaratılmak zorundadır. Elde etmek istediğimiz her neyse, tek başımıza yapmak zorundayız. Bizim yerimize hiç kimse onu yapmak istemez ve yapamaz (İzzetbegoviç 2013: 62-63).”

Bundan dolayı, Aliya, “her yeniden doğuşun, kendine saygı hissiyle başladığını” söyler. Eğer bu doğuş hakikî ise, dünyanın geri kalan kısmıyla arasında üstü kapalı olarak duvarlar örmez ve her türlü iletişime peşin peşin kapıları kapatmaz. Bu doğuş, kişinin, bir yerde kendi yolunu ve dünyanın geri kalanıyla karşılıklı iletişimi seçmesine bağlıdır (İzzetbegoviç 2015: 120). Bu mevcut anlam ufkunun ötesine geçme, içinde bulunduğumuz semantik sınırları farkederek, yeni anlam ufukları keşfetme mücadelesidir.

Şu halde, milletimiz tarihteki rolünü yeniden gerçekleştirmeye başlamadan evvel, bir iç temizlenme dönemi geçirmek, temel bazı ahlâkî tavırları benimsemek ve yeni anlam ufukları bulmak zorundadır. Açıkça, dünyadaki her atılım ahlâkî bir güç ve manevî bir açılım, her yenilgi de ahlâkî tökezleme ve manevî bir daralma olarak başlar. Öyleyse, gerçekleşmesi istenen her neyse, ilk önce insanların nefislerinde gerçekleşmek zorundadır (İzzetbegoviç 2013: 69-70).

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, dinî yenilenme, “dinde değişiklik yapılarak bazı unsurların çıkarılıp yeni bazı unsurların eklenmesi şeklinde dinin yeniden tanımlanması” (*reform*) anlamında olmayıp zaman içerisinde dinle irtibatın zayıflayan noktalarının keşfedilerek bağların yeniden kurulması ve güçlendirilmesi” demektir. Buna göre, yenilenme, insanların dinle irtibatının çözülme noktasının kavranıp, zaman içerisinde dinle dindarlar arasında ortaya çıkan gevşemenin aşılması dinî inançlarla bağın yeniden kurulması ve dinî anlamların üretiminin sürekli kılınması için kullanılmaktadır (Görgün 2011: 234).

Bu bağlamda şu hadisi anmak uygun olacaktır: “Şüphe yok ki Allah her asrın başında, yani her asırda, bu ümmete dinini yenileştirecek adam ya da adamlar gönderecektir.” Bu hadis, İslâm toplumunda ilmin ve ulemanın konumunu dile getiren önemli bir hadistir ve zaman içerisinde yeni sorunların ortaya çıkacağını, bu sorunların ehil kimseler tarafından yenilenme sürecinde çözülebileceğini ifade etmektedir. Bu tavır Ulu Önder’imizin son peygamber, İslâm’ın biricik din ve Kur’an’ın son kitap olmasıyla doğrudan alakalıdır; çünkü artık yeni bir peygamber, din ve kitap gelmeyeceğine göre bu durum mevcudun yeterli görülmesini, ancak bunun etkin varlığının zaman içinde zaafa uğraması ihtimalinin bulunduğu farkına varılmasını ifade etmektedir. Bu sebeple yenilenme düşüncesi, İslâm toplum ve düşüncesinde başından itibaren meşrû ve gerekli görülmüştür. Teknik bir terim olan “tecdid” kavramının muhtevası, müslüman toplumun dinle irtibatının zamanla zayıflamasına (yani, temel dinî kavram ve inançların anlamını büyük ölçüde yitirmesine) işaret eden gelişmelere bağlı olmuştur. Bu sebeple, konusu ve içeriği, tarih içindeki zayıflama ve gevşemenin aşılması aslî dindarlığın veya dinin aslına uygunluk içinde etkinliğinin yeniden sağlanmasıyla alakalıdır (Görgün 2011: 234). Başka bir ifadeyle, dinî anlam ve değer üretiminin sürekli hâle getirilmesi ve onların hayatla buluşturulması (yani bilincin bir parçası haline gelmesi) bir tecdid eylemidir.

Ayrıca, dinî yenilenme ihtiyacının başlıca sebeplerinde biri, Kur’an’ın hem soyut ahlâk kitabı hem de salt hukuk metni olmayışıdır. Elbette o, baştanbaşa ahlâkî uyarılarla ve hukukî bildirilerle doludur. Kur’an’ın insan ilişkilerini konu alan epey bir kısmı, ahlâkî çözülmeyi önlemek için adalet, hakkaniyet, ihsan, şefkat, hoşgörü, affedicilik ve iman hakkındadır. Bunlar somut kurallar olmaktan ziyade, genel yönelimler ya da ilkeler şeklindedir; soyut ahlâkî-hukukî kaziyeler değil. Bunlar, yönlendirici bir güce, harekete geçirici bir etkiye sahiptir; doğrusu, soyut önermeler böyle bir etkiye sahip olamaz. Bu ilkeler anlama ve yorumlama vasıtasıyla içeriklendirilerek insan davranış ve eylemlerine yön gösterirler (Rahman 2000: 129-130). Zaten, her şey açık seçik bir biçimde ifşa edilmiş olsaydı, bu durumda her şey olmuş bitmiş olurdu. Oysa, insan varlığı henüz çözüme kavuşmuş ve karara bağlanmış değildir. Bundan dolayı, her yeni okuma, Kur’an’da yeni bir anlam ufku keşfeder. Kur’an yazılı bir metin olarak aynı kalmıştır, fakat değişen bir şey vardır: Biz, bizim varoluş şartlarımız ve yaşadığımız dünya. İşte bu değişimler, farklı anlam katları keşfetme ihtiyacını doğurur. Tam da bu noktada, Kur’an sonu gelmez anlam alanlarının eşiği olduğunu anlıyoruz. Ayrıca, kozmik düzeyde, âlemdeki olaylar, belli bir zaman ve mekânda fiilen ortaya çıkana kadar, diğer seçenekler arasında bir seçenek, bir açık ihtimal olarak vardır. Belirlenen, güçler, ölçüler ve yeteneklerdir; hadiseler değil.

Bundan dolayı, açık bir şekilde vuku bulan toplumsal değişmeyi, görmezden gelip, Kur’an’ın kurallarını büsbütün zahirî anlamıyla yorumlamak ve uygulamakta ısrar etmek, onun toplumsal ve ahlâkî hedeflerini gerçekleştirilemez hâle getirmek (Rahman 1990: 94) ve anlam (manevî) ufuklarını daraltmak demektir. Çünkü bu tür indirgeyici yaklaşımlar, Kur’an’ın anlam sahasını belli bir zaman ve mekânda

gerçekleşen olgu ve olayla sınırlandırmaktadır. Vuku bulan herhangi bir olgu ya da olayı, salt tarihsel bağlama indirgeyerek veya yatay nedenselliği esas alarak anlama, uygun bir anlama değildir. Bundan dolayı, vuku bulan bir olgu ya da olayın boyutları (veya içerim ve uzantıları), hem tarihî hem de fizikötesi ufuklar dikkate alınarak gerçekten anlaşılabilir.

Günümüzde müslümanlara bir teselli kaldı, diyor Aliya: Bu durum İslâm'ın fiiliyata dökülmesinden değil, dışlanmasından; yani yokluğundan kaynaklanmaktadır, varlığından değil. İslâm'ın yokluğu gerileme ve karmaşaya sebep olduysa, dönüşü ile müslümanların hayatına yeni bir ruh, daha parlak bir dönem ve yeni bir anlam ufku gelebilir. O, hayatın yeni ve değişmiş şartlarında insanları harekete geçirip heyecanlandırabilir (İzzetbegoviç 201: 34-35). Bunun için, toplumumuzun, mücadele ilkesinin bir gereği olarak, kendi kendini örgütleyen, kendisine açık hedefler koyan ve mevcut anlam (manevî) dünyasının ötesinde başka anlam ufuklarının olduğunu bilen bir toplum olması gerekmektedir. Bunun gerçekleştirilebilmesi için toplumun bir merkezinin bulunması, en azından tek bir gaye, temel bir ilke ve ortak varoluş bilinci etrafında bir anlaşmanın yapılması gerekmektedir.

Sonuç olarak, Sorunlarımızı yeniden düşünülmüş, anlaşılmuş, yorumlanmış, zenginleştirilmiş ilkelerle çözebiliriz. Çözümler, mekanik çözümler olarak değil, arkasında var olan düşünceyle birlikte ele alınmalıdır. Sorunlar daima yeni bir kılıkta karşımıza çıkmakta olduğu için, onları algılamak, anlamak ve yorumlamak için yeni kavram ve bilgiler üretmemiz gerekmektedir. Bunun için mevcut anlam ufuk çizgimizin ötesinde başka anlam alanlarının bilkuvve var olduğuna güçlü bir inanç beslememiz gerekmektedir.

Kaynakça

- AYDIN, Mehmet S. (1999). *İçe Kritik Bakış: Din-Felsefe-Laiklik*, ed. Mehmet Gündem İstanbul: İyiyadam Yayıncılık.
- (2000). *İslâm Felsefesi Yazıları*, İstanbul: Ufuk Yayınları.
- GÖRGÜN, Tahsin (2011). "Tecdîd", *Tdv İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 40, ss. 234-239, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- IQBAL, Muhammad (1962). *The Reconstruction of Religious Thought In Islam*, Lahore: Ashraf Press.
- İZZETBEOVİÇ, Aliya (2013). *Doğu Batı Arasında İslam*, çev. Salih Şaban, İstanbul: Yarın Yayınları.
- (2010). *İslâmî Yeniden Doğuşun Sorunları*, çev. Rahman Ademi, İstanbul: Fide Yayınları.
- (2013). *İslam Deklarasyonu*, çev. Rahman Ademi, İstanbul: Fide Yayınları.
- (2015). *Özgürlüğe Kaçışım: Zindandan Notlar*, çev. Hasan Tuncay Başoğlu, İstanbul: Klasik Yayınları.

- KOÇ, Turan (2016). *Zamanın Gözleri: Sanat-Dil-Hakikat*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- RAHMAN, Fazlur (2000). *İslâmî Yenilenme: Makaleler I*, çev. Adil Çiftçi, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- (1990). *İslam ve Çağdaşlık*, çev. Alpaslan Açıkgenç ve M. Hayri Kırbaşoğlu, Ankara: Fecr Yayınevi.
- TATAR, Burhanettin (2009). *İslam Düşüncesine Giriş*, İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları.
- TAŞDELEN, Vefa (Ocak 2016). "İslam Zihninin Yeniden Oluşumu: Aliya'nın Eğitim Felsefesi Üzerine Bir Deneme", *Hece: Aylık Edebiyat Dergisi*, Sayı 229, ss. 389-402, Ankara.

Bölgesel Güvenlik Kompleksi Ekseninde Avrupa Birliği- Bosna Hersek Cumhuriyeti İlişkileri

Coşkun TOPAL

Gümüşhane Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
coskuntopal@gmail.com

Giriş

Güvenlik; devletlerin hem iç yapılarını hem de diğer birimlerle olan ilişkilerini kapsayan ve uluslararası sistemdeki yerini etkileyen çok boyutlu bir kavramdır. Net bir tanımla yapılamamakla birlikte birey dahil bütün evrensel aktörlerin nihai hedefinin mutlak güvenlik alanlarına kavuşmak olduğu söylenebilir. Güvenlik tanımının muğlaklığının sebebi olarak kavramın tersi olan güvensizliğin algısal olması, ihtiyaçlara göre şekillenmesi, zamanın şartlarına göre değişmesi gösterilebilir.

Tarihsel süreçte insanların topluluklar halinde yaşaması, bu toplulukların gelişmesi ve genişlemesi; yarattıkları öteki kavramına karşı geliştirdikleri tutum olarak karşımıza çıkar. Bu tutum kendini modern dünyada etnik kimliklerin, toplumsal aidiyetlerin oluşumu ile kültür, din, dil, ırk farklarının yarattığı ayrımlarla sistemleri şekillendirerek gösterir. (Habermas, 2012:16) Böylece; kendisiyle aynı öteki algısına sahip topluluklarla ilişkilerin sürdürülmesi toplulukların gelişim sürecinde ve modern dünyaya evrilmede olumlu etkilere sebep olurken, yaratılan soyut öteki olası çatışma alanı olarak görülmüş ve yüzyıllar içinde boyut değiştirerek modern dünyanın güvenlik alanlarının oluşumunun şekillenmesine neden olmuştur.

Bölgelerin doğasını anlayabilmek için ülkelerin savunma politikalarını iyi analiz edebilmek gerekir. Neorealist bakış açısına göre uluslararası sistemde güvenlik çalışmalarının temelini güç dengesi ve sistemin anarşik yapısı oluşturur. Her devletin sadece kendi çıkarlarını belirlediği, diğer devleti tehdit olarak kabul ettiği ve merkezi bir otoritenin olmadığı sistemde egemen devletlerin etkileşimlerinde oluşan siyasal sorunlar anarşik yapıyı ortaya çıkarır. Devletin gücü ile askeri gücü örtüştüren, bireyin ve çok aktörlü yapıların önemsenmediği bir sistemde devletler kendi güvenlik alanlarını korumak ve sürekliliklerini sağlamak adına güç dengesi politikası uygulamaktadır. (Arı, 2006:167) Carr ise düşüncelerin devletlerin pragmatik duyguları uğruna değiştirilebileceğini vurgulayarak devletin içinde bulunduğu koşulun eski müttefiki düşman, eski düşmanı yeni müttefik olarak betimleyebileceğini söyler. Savaşlara savunma amacıyla katılan devletlerin bir müddet sonra toprak kazanma arzusu ile kendi çıkarlarına göre saf değiştirebileceklerini ve her devletin kendi adına savunma silahlarına sahip olduğu ama diğer devletlerin silahlarının daima kötücül saldırı amacıyla edinilmiş olarak adledildiğinin altını çizer. (Carr, 2010:115-121) Bu düşünceler bağlamında; devletlerin salt kendi çıkarlarına bağlı

kalarak oluşturdıkları güvenlik alanlarının aslında değiştirilebilir ve belirsiz çatışma alanları yarattığı söylenebilir. Avrupa ise değişik dönemlerde merkezi, parçalanmış, kuşatılmış, dünyanın çoğunu kuşatmış; kısaca, bir bölgenin alabileceği neredeyse bütün şekilleri almış bir kıta olarak bu fikrin en önemli örneği olarak gösterilebilir. (Buzan ve Wæver, 2003:343) Westphalian dönemle sınırları belli homojen ulus devlet yapılanmaları ortaya çıkarak Avrupa ahengi sağlandığı düşünülürken devrimler çağı ile bölgenin güçlü devletleri yeniden egemenlik mücadelesine başlamıştır. Hammadde arayışları, sömürge yarışına bu sistemde yeniden kutuplaşma ve emperyal sınırlar oluşturmaya kadar gitmiş, ardından yaşanan dünya savaşları döneminde Avrupa büyük bir yıkım yaşayarak anarşik sistemdeki başat güç olma pozisyonu sona ermiştir.

Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi (RSCT)

Modern uluslararası ilişkiler teorilerini en çok etkileyen kavram tartışmasız bir şekilde İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyayı, iki süper gücün ideolojik savaş alanı haline getiren Soğuk Savaş'tır. Soğuk Savaş sürecinde Doğu- Batı Bloku diye ayrılan SSCB- ABD ekseninde şekillenen iki kutuplu yeni dünyada her iki güç kendi ideolojik yapısını nüfuzu altında bulunan devletlere benimsetmeye çalışarak; onları koruma adı altında kendi askeri, ekonomik, politik, sosyal vs. yapısını diğer devletlere empoze etmeye çalışırken; Avrupa, bu sistemin en açık oyun alanı olmuştur. Globalist düşünce, merkezine kurumsallaşmış devlet dışı yapıları aldığı için, bu dönemde, iki süper güç arasında sıkışmış dünyanın çıkış yolu olarak görülmüştür. Ancak, Lake ve Morgan'ın belirttiği üzere Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi gibi büyük kurumsal güçlerin yeni dünya düzenini kurması fikri, en iyi ihtimalle, prematüredir. (Lake ve Morgan,1997:4) Öte yandan, bölgesel güvenlik kompleksi teorisine göre doğal bir RSC olarak karşımıza çıkan Avrupa, AB'nin kurulmasıyla en gelişmiş örneğine kavuşmuştur. BMGK ile AB arasındaki fark, BMGK'deki aktörlerin birbirleriyle aynı bölgesel güvenlik ağında yer almadıkları için kendi ulusal çıkarlarını diğer devletlerin ulusal çıkarlarından bağımsız düşünerek "bencilce" kararlar alma ihtimaline sahip olmasıdır.

İki kutuplu sistemde başat aktörlerin, sistemin her bir devletinin güvenliğini net ötekinin düşmanlığı ile betimlemesi ve devletlerin içsel gelişimlerini buna göre geliştirmeleri gerekliliğini yakından takip etmenin oluşturduğu aşırı yük Sovyet Blokunda çökme yaratınca dünyanın tek kutuplu sisteme evrilmesi, ABD'nin süper güç pozisyonunda tek kalmasına neden oldu. Dolayısıyla ideolojik farklılıkların yoğunlaştığı bölgelerde bulunan çatışma alanları, Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte yeniden yapılanma sürecine girdi. Dünyanın yeni çatışma alanlarının hangi çizgiler üstünde olacağı tartışmasında ise bölgesel güvenlik kompleksi teorisinin yaratıcısı Barry Buzan, Huntington'ın karşısında yer alır. Huntington, Medeniyetlerin Çatışması eserinde, gelecekte medeniyet kimliğinin daha önemli bir yere geleceğini ve önemli çatışmaların medeniyetleri birbirinden ayıran hatlar üstünde yaşanacağını söyler. (Huntignton,1997:33) Buzan ise, dünyanın tek kutuplu yapısından kutupsuz bir yapıya geçeceğini belirtir ve bu kutupsuz yapıda büyük güçlerin kendi bölgesel güvenlik sistemleri ve çevre güvenlik sistemlerinde aktif olacağını savunur. (Buzan ve

Wæver,2003:447) RSCT'ye göre devletlerin güvenlik politikalarını belirlerken öncelikle yakın çevrelerini denklemlerine eklemesi beklenir. Buzan'a göre farklı medeniyetlere bağlı grupların varlığı yadsınamaz bir durum olmasına karşın çatışma alanlarını belirleyici ana faktör değildir.

Uluslararası ilişkilerin karmaşık yapısı göz önüne alındığında kullanılan kavramların farklı anlamlara gelebileceği malumdur. Bu sebeple, bölgesel güvenlik kompleksi teorisini anlamadan önce bölge kavramını anlamamız önemlidir. Lake ve Morgan'a göre bölge; coğrafi ve gelişmişlik düzeyi, kültür, politik yapı vd. özelliklerin en az biriyle birbirine bağlanmış ülkeler kümesidir. Bölgeyi sadece ortak kriterlere sahip devletlerin birliktelikleri olarak gören bu yaklaşımda bölgesel güvenlik komplekslerinin birden fazla bölge dışı süper güç tarafından etkilenebileceği üzerinde bir bölgesel düzen oluşturulmuştur. (Lake ve Morgan,1997:11-12) Böylece bölgesel güvenlik çalışmak isteyen her araştırmacı kendine özgü bir alan yaratarak çalışmasını sürdürebilir. Buzan'a göre ise RSCT'ye göre dışarıdan bir devlet güvenlik kompleksinin alanı içinde fazlasıyla etkin olsa dahi, tüm RSC'ler birbirinden ayrıışık olduğu için o devlet birden fazla RSC'nin içinde yer alamaz. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri Ortadoğu'da askeri ve siyasi anlamda çok önemli bir rol oynamasına karşın Ortadoğu bölgesel güvenlik kompleksine dahil edilemez. Buzan güvenlik kompleksini öncelikli güvenlik endişeleri ile birbirine bağlanan yeterince yakın olmaları sebebiyle ulusal güvenlikleri birbirinden ayrı düşünölemeyen ölkeler grubu olarak tanımlar. Güvenlik kompleksini oluşturan diğer bağlar politik, stratejik, tarihsel, ekonomik veya kültürel olabilir. (Buzan,1983:106) Çalışmamızı bu ana mantık üzerinde değerlendirirken amacımız, daha net bir çalışma alanı oluşturmaktır. Her bölge kendi içinde değerlendirilirse evrensel güvenlik ağı daha net anlaşılır, önleyici politikaların etkinliği ve verimliliği artar. Böylece toplumsal ve ekonomik açıdan güvenliğin maliyeti azalır.

Devletlerin güvenlik reflekslerini belirleyen çeşitli unsurlar vardır. Bu unsurlar arasında, tarihin getirdiği dostluk ve düşmanlık kavramları önemli rol oynar. Neorealist düşüncenin benimsediği dostluk ve düşmanlık algılarının değişebilir ve/veya yeniden tanımlanabilir olduğu fikri RSCT içinde de kabul görür. Özellikle Avrupa'nın çekirdeği olarak görölen Fransa ve Almanya'nın tarihsel süreç içinde birçok kez birbirlerinin yanında ve birbirlerine karşı hareket ettikleri düşünölürse, bu son derece doğru bir tespittir. İki dünya savaşında da aktif bir şekilde mücadele etmiş olan savaş yorgunu olan Avrupa, Soğuk Savaş döneminde ABD- SSCB arasında mücadele alanı olarak kalmıştır. Bunun ötesinde Batı Avrupa devletlerinin uluslararası arenada etki alanının daralması ve bölgenin güçsüzleşmesinden sıkılan Fransa ve Almanya sürekli çatışma konusu olan kömür ve çeliği Schuman Bildirgesi'ni takip eden süreçte bu sefer barış sujesi olarak kullanarak Avrupa'yı yeniden başat güç yapmak için girişimde bulunmuşlardır. (AB'nin Tarihçesi, 25,09,2018) Avrupa Kömür Çelik Topluluğu'nun kurulmasıyla bölgede sürekli hale gelen Fransa- Almanya gerilimini iş birliği örüntüsüyle sona erdirip yeniden güçlü bir Avrupa yaratılma yoluna gidilmiştir. AKÇT her ne kadar kısıtlı bir zaman için kurulmuş ve yetkileri sınırlı bir kurum olsa da sembolik bir öneme sahipti. Bu toplulukla birlikte Batı Avrupalı devletler ilk kez kendi

egemenliklerinden taviz verdiler. Avrupa'daki post-egemen yapının ilk öncülü olan bu topluluk, farklı devletlerin ortak gelişim adına üst bir merciye bağlanmasıyla, o dönemler bir hayal olarak görülen hukuk-siyaset-savunma konularında birlikte hareket eden bütünleşmiş bir Avrupa için atılan ilk adım oldu.

Fransa ve Almanya başta olmak üzere kurucu AB ülkelerinin merkez-çevre bakış açısını kırıp siyasal ve ekonomik entegrasyona doğru yol alması ve dünyanın iki kutuplu düzenden tek kutuplu düzene geçiş aşamasından sonra tek süper güç olarak kalan ABD'nin dünyanın diğer bölgelerine müdahalede Soğuk Savaş dönemindeki kadar etkin olmaması koşulları altında AB, tüm kıtayı kapsayan bir güvenlik kompleksinin başat gücü olarak karşımıza çıkar. Bütün bu süreçleri yaşarken devlet merkezli ya da iki kutuplu sistemin ideolojik ayrımlarıyla bölgede etkinlik sağladı. 1990 sonrası süreçte ise kıta Avrupası, ekonomik ve siyasal entegrasyonunu hızlandırmış ve birlikte hareket eden bir Avrupa yaratılmıştır. Buzan'ın belirttiği gibi ulusal güvenlikleri bir diğerinin güvenliği olmadan düşünülemeyecek bir bölge olan Avrupa, tarihi unutmadan, toplumsal hafızayı göz ardı etmeden işbirliği yoluyla bölgesel güvenlik ağlarının örülebileceği tespitine uygun bir şekilde yaşadığı entegrasyon dönemiyle birlikte tarihin gördüğü en başarılı bölgesel güvenlik sistemini kurmuştur. Kıtasal olarak bir bütünlük arz etmesi açısından doğal bir RSC olan Avrupa; AB kurulumuyla ekonomik, sosyal, hukuki açıdan da birlikte hareket etme çabasıyla çok katmanlı bir görünüm kazandı. Buzan'a göre AB'nin güvenlik açığının tek nedeni bölgenin kendi geçmişi ve bu geçmiş üzerine inşa ettiği sistemin geleceğine bağlıdır. (Buzan,1983:58) Buzan'a göre RSC'ler dört temel ayak üstünde şekillenir. Bir RSC kendini komşularından ayıran sınırlara, iki veya daha çok otonom yapıdan teşkil olduğu için anarşik bir yapıya, parçaları arasındaki güç dağılımını kapsayan kutup sistemine ve RSC içindeki dostluk ve düşmanlık kalıplarını yansıtan bir sosyal konstrüksiyona sahip olmalıdır. Avrupa bölgesel güvenlik kompleksi bu bağlamda özel bir yerdedir. İçinde büyük güçler barındırmasına rağmen Avrupa Birliği kurumsal kimliğinin bölge içindeki temel güç olması ve dolayısıyla bölgede bir kutuplaşma olmaması eşsiz bir durumdur.

AKÇT ile ekonomik entegrasyon sürecini başlatan Batı Avrupa, 1957 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kurulmasıyla ekonominin yanında siyasi entegrasyonu da hedeflerinden biri haline getirdi. AET, ticaret serbestliğinin yarattığı olumlu ekonomik atmosferden faydalanmak isteyen devletler için de bir cazibe merkezine dönüştü. Ekonomik bir birlik olan AET'den sonra 1993 yılında Maastricht Antlaşması ile AT'nin kurumsal yapısı üzerine kurulan AB ise savunma, güvenlik ve ortak dış politika gibi amaçlara da sahiptir. Ekonomik, sosyal ve kurumsal açıdan çok katmanlı bir yapı olan AB işbirliği normlarıyla kalıcı bir güvenlik alanı oluşturmayı hedeflemektedir. Askeri bir gücü olmamasına karşın AB, gerekli durumlarda üye devletlerin askeri kuvvetlerinden oluşan birlikler hazırlamaktadır. Robert Osgood'un belirttiği üzere uluslararası sistemde düzenin temel enstrümanı olan silahlı kuvvetler aynı zamanda güvenliğin de birincil tehditidir. (Osgood ve Tucker, 1967:32) AB'nin getirdiği barışçıl havaya karşın kıta içindeki Birlik dışı bölgelerde yaşanan Soğuk Savaş

sonrası kaos ortamının etkileri bölgesel güvenlik kompleksinin tehditlerinden biridir.

Avrupa bölgesel güvenlik kompleksinin, diğer RSC'lerde olduğu gibi, çeşitli alt sistemleri mevcuttur. Bu alt sistemler, ana komplekse bağlı olmakla beraber kendi içinde de yukarıda bahsedilen dört temel ayağa sahiptirler. Alt bölgesel yapılar kendi içerisinde; doğal alt bölgesel yapılar (örneğin; Balkan Devletleri) oluşturulan alt bölgesel yapılar (örneğin; Visegrad Grubu) olarak ikiye ayrılır. Visegrad Grubu, diğer bir deyişle "gönülsüzlerin koalisyonu" ana mülteci yollarındaki ülkelerce desteklenirken AB'nin bölgedeki politik etkinliğini azaltır. Bölge uluslararası ilişkiler literatürüyle incelendiğinde Visegrad Grubu'nun AB için dışsal sorunlar yaratan bir iç durum olduğu ve Orta ve Doğu Avrupa'daki Soğuk Savaş sonrası yaşanan çözülmenin günümüzde hâlâ bölgeyi tehdit ettiği görülebilir. (Podgorzanska, 2017:88) Balkanlar'ın durumu da bu çerçevede değerlendirilebilir. AB etkisiyle salt olarak savunmanın ötesine geçmeye çalışan Avrupa bölgesel güvenlik kompleksi içinde mültecilik, potansiyel etnik çatışma gibi iki temel sorun barındırdığı gözardı edilmemelidir.

Buzan RSCT'nin herhangi bir bölgeye uygulanabilmesi ve bölgenin rahatlıkla çalışarak küresel sistemdeki yerinin belirlenmesi açısından bir yol haritası hazırlamıştır. Buzan'a göre; bölgeyi oluşturan devletlerin iç yapılarındaki kırılmalıklar, bölgeyi oluşturan devletlerin kendi aralarındaki ilişkiler, bölgelerin komşu bölgelerle olan ilişkileri, küresel güçlerin bölge ile olan etkileşimi bilinirse kolaylıkla RSCT çalışması yapılabilir. RSCT merkezine devlet yerine bölgeyi alarak ulusların savunma alanlarını genişleten ve savunmanın yükünü paylaşımlarını sağlayan doğal bir yapının dinamiklerinin incelenmesiyle oluşturulmuş ve bütün uluslararası ilişkiler literatürünün küreselden bölgeye aktarılmasıyla detaylandırılmış bir teoridir. RSCT'nin tanımlanmasının amacı bölgesel düzeyde değişikliklerin belirlenmesi ve değerlendirilmesi için bir kriter oluşturmaktır. RSC'ler önemli bir coğrafi bileşene sahip dayanıklı alt sistemler olduğundan, sürekliliği ve değişimi izlemek ve önemli değişiklikleri daha az önemli olaylardan ayırt etmek için kullanılabilecek hem iç yapılara hem de dışsal sınırlara sahiptirler. Teori, iç koşullar, bölgedeki birimler arasındaki ilişkiler, bölgeler arası ilişkiler ve bölgesel dinamiklerin küresel ölçekli güçlerle etkileşimi arasında sistematik bir şekilde bağlantı kurma olanağı sunmaktadır. Ayrıca, özellikle bölgesel çatışma kalıplarının küresel düzeydeki güçlerin müdahalelerini şekillendirdiği hipotezini de içeren bir yapısal mantık da sağlar. Böylelikle, küresel güç modelleri bölgesel modelin oluşumu ile çok az veya hiçbir ilgisi olmamasına rağmen, bölgesel rekabet modelleri küresel iktidarla uyumlu hale gelebilir ve takviye edilebilir. (Buzan ve Wæver, 2003:51-52).

RSCT Bağlamında AB - Bosna Hersek Cumhuriyeti İlişkileri

AB çevresinde çatışma yaratabilecek sorunları çözebilmek adına 2003 Selanik Zirvesi'nde son genişleme dalgası ile Balkan Devletlerinin AB'ye dahil edilmeleri ve güneydoğu Avrupa güvenlik sınırının oluşturulması sürecini başlattı. Avrupa Konseyi'nin 1993 Koppenag Zirvesi'nde açıkladığı

koşulları yerine getirdiği takdirde AB genişlemelerinde Merkezi Doğu Avrupa ülkelerinin kabul edileceği belirtildi. (Akçay, 2017:52) 2008 yılında Bosna Hersek ile AB arasında İstikrar ve Ortaklık Anlaşması imzalandı. Bu anlaşma ve İlerleme Raporları ışığında da üyelik için gereken adımların atılıp- atılmadığı takip edilmektedir.

Bosna Hersek AB genişleme yolunda hazmetmesi güç bir ülkedir. Taraflarca Bosna Hersek'in şüpheye yer kalmayacak biçimde AB'nin başat güç olduğu bölgesel güvenlik kompleksine dahil olması ve Balkanizasyon söyleminin literatürde bir daha kullanılmaması için gerekli olduğu düşünülen adımlar atılmaktadır. Balkanlar bölgede bulunan dağlardan kaynaklı coğrafi terim iken kullanımda bal ve kandan oluşan güzel ve savaş alanı olarak betimlendiğinden ötürü bu söylemin yerine güçlü bir güneydoğu Avrupa söyleminin alması bu yapının terkedilmeye çalışıldığının ifadesidir.

Kıta Avrupası bölgesel sisteminin bir alt sistemi olarak görülen Balkanlar, tarihi boyunca içinde barındırdığı devletlerin açık çatışma alanı oldu. Mutlak güvensizlik alanında güçlü bir bölgesel güvenlik kompleksi ağına entegre olmak bu açıdan bölge devletleri için çok önemlidir. Yugoslavya Sosyalist Cumhuriyetler Federasyonu'ndan (YSCF) kanlı bir iç savaşla ayrılan Bosna Hersek, Dayton Antlaşması ile tarih sahnesine Bosna Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti'nden oluşan, yapısı belirlenememiş bir devlet olarak çıktı. Yapıldığında barış için tek yol olarak görülen Dayton Antlaşması şu anda bölgede yaşanabilecek potansiyel sorunların sebebi olduğu düşünülebilir. Balkanlar'ın AB önderliğinde gelişen Avrupa bölgesel güvenlik kompleksindeki yerini geleceği sorgulanmayacak şekilde sağlamlaştırması hem alt bölgesel sistemin savaşlar çağını bitirmesi, hem de bütünleşen Avrupa'nın Balkanlar bölgesi temelinden kaynaklanabilecek etnik sorunlara ve mülteci sorunlarına karşı kendini savunabilmesi açısından önemlidir.

Bosna Hersek özelden bütüne uygulanabilecek şekilde teoriyi yansıtan mikro bir çalışma alanıdır. En az iki devletin coğrafi yakınlığı ve tarihsel bağları da göz önüne alınarak oluşturulacak, işbirliği ve uzlaşa ile perçinlenerek kurulacak bölgesel güvenlik alanı tanımını Bosna Hersek; Hırvatistan ve Sırbistan ile olan yakınlığı ve onlarla olan kadim geçmişi ile deneyimlenmektedir. Bosna Hersek Cumhuriyeti, Boşnak-Sırp-Hırvat etnisitelerinin üç kurucu millet olarak kabul edildiği sui generis bir yapıdır. Üç etnisitenin de bölgeyle ilgili ayrı mitleri ve egemenlik anlayışları vardır. Bölgenin tarihine bakıldığında adını Bosna nehrinden alan bölge ile özdeş isme sahip olan Boşnakların atalarının İliryalılar olduğu ve bölgeye Slavlardan daha önce yerleştikleri belirtilmektedir. Sırp ve Hırvatların daha sonra buraya göç eden barbar olarak tanımlanabilecek kabileler oldukları söylenir. (Halilović Tekin, 2012: 2) Üç başat etnisite bölgede Osmanlı ve Avusturya-Macaristan tarafından yönetilen topluluklar (tebaa) olarak karşımıza çıktı. İki ayrı imparatorluğun yönetimi haliyle içlerinde yaşayan grupların tarihsel hafızasında farklı roller oynadı. Sırp Osmanlı'dan ayrılmak için milliyetçilik akımının etkisiyle kendi dilinde ibadet ve kendi kilisesine bağlılık söylemleri ile isyan hareketlerine girişti. Sırp, Bütün Slavlar'ın birleşeceği ve 'Büyük Sırbistan'ın bölgede Slavlar'ın hamisi

pozisyonuna geleceğine inanıyordu. Bu düşünce ile başarısız 1. Yugoslavya denemesi yapıldı. (Aslantaş, 2006:472-485) Hırvatlar ise 'Büyük Hırvatistan' hayaliyle bölgede binlerce Sırp'ı katletti ve ardından aynı iç dinamiklerle 2. Yugoslavya denemesi içinde federe birimler haline dönüştüler.

Josip Broz Tito liderliğinde kurulan; Bosna Hersek, Hırvatistan, Sırbistan, Karadağ, Makedonya, Arnavutluk'u içeren altı federe birim ve Sırbistan'a bağlı özerk Kosova ve Voyvodina'dan oluşan tarihin ikinci Yugoslavya denemesi ise dağılmasına kadar başarılı gözükten bir denemeydi. Yugoslavya Sosyalist Cumhuriyetler Federasyonu hiç bir ulusun devlet yapısı içinde baskın olmadığı çok uluslu bir devlettir. Tito iki kutuplu uluslararası sistemde Sovyet Blokuna dahil iken dışlanmış kendi gibi hiçbir bloğa ait olmayan devletlerle Bağlantısızlar oluşumunu kurmuştu. Tito'nun revizyonist yönetim anlayışının özünde YSCF dahil bütün devletlerin sürdürülebilir bir ortak yaşam kurması yatıyordu.

1965'te pazar sosyalizmine geçerek sermayenin öncelikle merkezde toplanması ve daha sonra birimlere dağıtılması sistemine son verildi. Böylece federe birimler kendi ekonomi yapılarını düzenlemeye hak kazanmış oldu. 1971 Anayasası ile Kolektif Başkanlık Sistemini kurarak ölümünün ardından her bir federe birimin Komünist Parti Genel Sekreteri'nin birer yıllık görevlendirmelerle Federal Devlet Başkanlığı görevini üstlenmesine karar verildi. (Ülger, 2016:68) 1974'te federe birimlere anayasal düzenlemeler yapma hakkı tanındı. Böylece merkezi yönetimin haricinde idari ve kurumsal düzenlemeler yapıldı.

1948'de Yugoslavya içinde yapılan nüfus sayımında Bosna Hersek nüfusunun %44'ünü Müslümanların, %31'ini Sırların, %17'sini Hırvatların oluşturduğu saptanmıştır. Bosnalı Müslümanlara kendilerini tanımlarken Müslüman Sırp, Müslüman Hırvat ve aidiyetini belirtmek istemeyen Müslüman olarak kendilerini betimleyebilecekleri belirtilmiş; nüfusun geneli kendini sadece Müslüman olarak betimlemiştir. 1961 yılında yapılan nüfus sayımında Müslüman bir etnik grup oluşmuş, 1968'de Komünist Parti Boşnakları Müslüman ismiyle Bosna Hersek'te bir ırk olarak tanımlanmıştır. (Kırbaç, 2013:7-8) Anayasal olarak oluşturulan Müslüman etnisite dağılımı sürecinde alevlenen aşırı milliyetçiliğin hedef tahtası haline geldi. Hırvatistan Bosnalı Müslümanların İslamiyeti kabul etmiş olan Hırvatlar olduğunu savunarak Sırlara karşı giriştikleri mücadelede ve Federasyon'dan ayrılırken Hırvatlarla birlikte hareket etmeleri gerektiğini savundu. (Irvine, 1997:8-27) Bunun tam tersi şekilde Sırlarda Bosnalı Müslümanların zamanında Slavların sapkın mezhebe inanan Bogomiller olduğuna Slav ırkının her zaman birlikte hareket etmesi gerektiğini belirten tarihsel savunma içine girdi.

YSCF'nin dağılmasının sinyalleri bile toplumsal hafızayı günün şartlarına göre şekillendirerek gelecekteki olaylara meşru zemin hazırlığına başlanmasına neden oldu. 1990'da Ilustrovana dergisinde yayınlanan haritaya göre; Hırvatistan'ın Dalmaçya kıyıları, Bosna Hersek'in büyük bir bölümü, Karadağ ve Makedonya'nın ise tamamı aslında Sırp toprağıydı. (Bora,1995:123) Sırp yönetimine göre; Sırların yaşadığı her bölgede self determinasyona gidilirse ayrılıklar kabul edilebilirdi. Aksi halde Federasyon

Sırp'ların yönetimi ile devam etmeliydi. Hırvatlar ve Slovenler yapılan ekonomik reforma en iyi adapte olan birimlerdi. Bosna Hersek'teki heterojen ve kırılgan yapı ise 5 Aralık 1990 seçimlerinde; Sırp'ların Sırp Demokratik Partisi (SDP), Hırvatlar'ın Hırvat Demokratik Birliği (HDB), Boşnaklar'ın Demokratik Eylem Partisi (DEP) çatısı altında toplanması ile belirgin hale geldi. DPE lideri Aliya İzzetbegović Cumhurbaşkanı seçilirken, HDB lideri Jure Pelivan Başbakan, SDP lideri Momcila Krajnisk Parlamento Başkanı oldu. (Bora,1999:77) Çoğulcu demokrasi ve üniter yapı taraftarı olan İzzetbegović hatıratında; üç yüzyılı aşkın bir süredir aynı topraklarda yaşadıklarını, etnisite ayrılıkçılığının Bosna Hersek için kabul edilemeyeceğini, bu ayrımın sadece savaş anlamına geldiğini belirterek egemen bir Bosna Hersek idealinden bahsetmiştir. Ulusun egemen olduğunun fakat bunun kavramın etnik anlamıyla değil tek bir devletin vatandaşları anlamına gelen ulus egemen olduğunun altını çizmiştir. (İzzetbegović,2003:128) Bu noktada İzzetbegović'in Avrupa tarihinden ders çıkardığı ve AT (sonrasında AB) kuruluşunun da bu temellere dayandığı düşünülürse kendini AB'nin üyesi olarak hayal eden ileri görüşlü bir devlet adamı olduğu belirtilmelidir.

Bosna Hersek Meclisi 15 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan edeceğini duyurduğunda SDP bu oylamayı protesto ederek 24 Ekim'de Bosnalı Sırp'lar Ulusal Parlamentosunu (BSUP) kurdu. Bosna Hersek'in bağımsızlık referandumu Bosnalı Sırp seçmenler ve SDP tarafından protesto edilmesine rağmen oylamaya katılan seçmenlerin %99,4'ü bağımsızlık taraftarıydı. BSUP bu sonuca tepkisini Banja Luka merkezli Sırp Cumhuriyeti kurduğunu ve Sırbistan ile birleştiğini açıklayarak ortaya koydu. (Sancaktar, 2012:11)

Hırvatistan ekonomik olarak güçlü ve neredeyse homojen olmasına rağmen bağımsızlık yolunda adımlar attığında AT bağımsız Hırvatistan fikrine uzak bakıyordu. Bu bağımsızlığa Almanya destek olurken Fransa ve İngiltere temkinli olunması taraftarıydı. YSCF'nin dağılması sonrasında gerçekleşebilecek belirsizlik ortamından çekinen ülkeler Almanya'nın tanıma yönündeki ısrarlarına dayanamadı. Bosna Hersek'in bağımsızlığı ise 3 Mart 1992'de ilan edilmesinin ardından AT ve ABD tarafından hemen tanındı ve Bosna Hersek 27 Mart'ta BM'ye üye oldu. Bosna Hersek'in hemen tanınmasının altında yatan sebep Sırp'ların söylemlerinin aşırılık barındırması ve çıkabilecek herhangi bir etnik çatışmayla baş başa kalınmak istenmemesiydi. Hırvatistan'ı tanıma yolunda soğuk davranan büyük güçler, kırılgan bir Bosna Hersek'e karşı yürütülecek faaliyetlerin bölgede büyük bir kaos ortamı yaratacağını ve Bosna'nın tanınmasının bu kaosu engelleyecek güçlü bir adım olduğunu düşünüyordu. Fakat süreç beklendiği gibi ilerlemedi ve bu hamle Sırp'ları durduracağına savaşı başlattı. Sırp'lar emperyal devlet olma hayallerini nüfus yoğunluğunu, askeri gücünü ve etno-kültürel ortaklığını kullanarak gerçekleştirmeye çalıştı.

1992-1995 yılları arasında yaşanan iç savaş tamamen Boşnakların aleyhine bir durumda başladı. Bu süreç bağımsızlığını kazanan Hırvatistan'ın Bosna Hersek'te yaşayan Hırvatları, artık üçüncü Yugoslavya olarak karşımıza çıkan Sırp yönetiminin ise devlet içindeki Sırp'ları ayrılıkçı hareketlere yönlendiren ve destekleyen bir ortamda yaşadığı coğrafyada

kendinden başka ortak kimliğe sahip olmayan Boşnaklar arasında son derece asimetrik bir yapıda gerçekleşti. Tudjman ve Milosevic ise basın gücünü kullanarak Ustasha- Çetnik ruhunu yeniden alevlendirdi. Geçmişlerinde yaşadıkları olayları toplumun hafızasına olabilecek en yanlış şekilde empoze ederek amaçlarına ulaşmayı hedeflediler.

Tudjman'ın Hırvatistan'ın bağımsızlığa kavuşması adına yaptığı propagandalarda Sırp'ların zalim ve diktatör olduğu üzerinde durdu. Milosević ise Ustasha ruhunun yeniden doğmasının onlar üzerinde oynanan baskı ve yıldırma politikasının eseri olduğunu belirterek güçlü Sırp'ların yenilmez olduğu vurgusu yaptı. Buna karşın iki liderin gizlice bir araya gelerek Bosna Hersek'i bölme planı yapması savaşta dost ve düşmanın net ayrımının olmadığını gözler önüne seren bir gerçektir. Karadjordjevo'da bir araya gelen Tudjman ve Milosevic 1939 Cvetković-Maček anlaşması doğrultusunda Bosna Hersek'in belirlenen hat boyunca bölünebileceğini kararlaştırdı. (Glenny,2012:626-633) Hırvatistan'ın bağımsızlık sürecinde Hırvat topraklarında yaşayan Sırp'ların ayrılıkçı girişimlerde bulunduğu ve bunun iki devletin arasında çatışma yarattığı hatırlatılarak çıkarların uyumu ile Bosna Hersek'i paylaşma peşinde ortaklık kurmaları Avrupayı güç dengesi stratejisiyle kanlı çağa sürükleyen nedenlerin aynıydı. YSCF bir koruyucu katman olarak Bosna'da Hırvat ve Sırp'ların emperyal hedeflerini engellemek için revizyonlar yapmasına rağmen artık federasyon varlığından söz edilemediğinde oluşan güç boşluğu ile eski düşünceler yeniden gün yüzüne çıktı.

YSCF Balkanlar alt bölgesel sistemini kapsayan ve kendi içinde sorunları çözebilecek güçlü bir kompleks olma görüntüsünü kaybettiğinde bölgede tamamen yalnız kalan Bosna Hersek için yeni bir güvenlik ağına dahil olmak önemli hale geldi. AT dağılma sürecinin giderek etnik çatışmalara döndüğünü fark edince çevresinde gerçekleşecek yeni ve büyük bir savaşın Soğuk Savaş'ta ideolojilerin satranç tahtası haline gelen Avrupa'nın rejenerasyon ve entegrasyon süreçlerine zarar vereceğinden çekinerek oluşan güç boşluğunun yarattığı sorunları barışçıl yollarla çözmek ve huzurla bir arada yaşamayı temin için bir dizi anlaşma teklifleri sundu. AT öncülüğünde gerçekleştirilen ve BM içinde AT üyesi devlet temsilcilerince yapılmaya çalışılan arabuluculuk planları (VOPP vd.) Boşnak tarafınca devleti üniter yapıdan kantonlara bölmesi ve etnik ayrılığı belirginleştirmesi açısından kabul edilmezken, Sırp tarafı ayrılıkçı fikirlerini benimsemediği için planlara karşı çıktı.(Glenny, 2012:626-633)

ABD, YSCF'nin dağılma sürecinin başlangıcında ilgisini Körfez Krizi'ne yönelttiğinden bölgeye müdahil olmadı. Balkan coğrafyası ABD için Ortadoğu kadar önemli değildi. Balkanlarda önemsenecek kadar ekonomik yatırımı olmaması ve Ortadoğu'da SSCB'den arta kalan nükleer güce sahip olma isteği ABD'yi Bosna Savaşı'na dahil olmada isteksiz bıraktı. (Arı ve Pirinççi, 2011:8) ABD'nin pasif tavrına rağmen siyasi entegrasyonunun başında olan AT (1993 sonrası AB) ise sorunları ivedilikle çözmede yetersiz kalmasına karşın bölgede aktif rol oynamıştır. Bu durum bize bölgesel güvenliğin coğrafi yakınlıkla ilişkilendirilmesinin önemini tekrar hatırlatmalıdır. AT'nin faaliyetleri incelenirken etkin ve erken müdahalenin olmayışı sebebiyle bölgesel güvenlik kompleksinde açık olduğu

değerlendirmesi sıg bir eleştiri olacaktır. Birlik ekonomik topluluktan sosyal ve siyasal entegrasyona evrilme yolunda kendi amacına uygun bir barış ortamı yaratma, insan hakları ihlallerini önleme ve uzlaşa yoluyla çözüm aramak için çeşitli stratejiler denemiş fakat bölgenin sıcak çatışma alanı olması nedeni ile AB üyesi devletlerin BM- NATO içindeki etkinliklerinden yararlanmak daha etkin bir çözüm olmuştur. Her durumun kendi özelinde değerlendirilmesi gerekliliği ile Bosna Savaşı sürecinde AB'nin bölgesel güvenlik kompleksi oluşturma çabasının henüz başlangıç evresinde olduğu da göz ardı edilmemelidir.

Bosna Savaşı'nın bölgenin kendi dinamikleriyle çözölemeyeceğı açıktı. AB'nin birliğin çehresiyle çelişmeyen barışcıl çözüm çabaları yetersiz kaldıktan sonra 21 Kasım 1995'te Bosna Hersek iç savaşını bitirmek için ABD, İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya temsilcileri ve AB yetkileri ile İzzetbegoviç, Tudjman, Milosevic Dayton'da bir araya gelerek 'Bosna Hersek Barış için Genel Çerçeve Antlaşması'nı imzaladı. Antlaşmayla birlikte nüfus yapılarına göre beş Boşnak yoğun üç Hırvat yoğun iki karışık kantondan oluşan Bosna Hersek Federasyonu ve 1990 nüfus sayımına göre nüfusun %37'sini oluşturan Sırp'ların Banja Luka merkezli Sırp Cumhuriyeti'nden oluşan Bosna Hersek kurulmuş oldu. (Haliloviç Tekin, 2012:49) On kantondan oluşan Federasyon'da kantonların her birinin kendi anayasası, yasama- yargı- yürütme kurumları, polis teşkilatı ve eğitim anlayışı vardır. Kantonlar eğitimde dil ve tarih politikasını kendi belirler. (Ekici, 2014:21-22) Bu durum etnik ayrılıkları belirginleştirerek ortak bir Bosna vatandaşlığı yaratılmasının önünde bir engeldir.

Üç yıl süren savaş içinde neredeyse 4.3 milyon nüfusa sahip olan Bosna Hersek'in nüfusunun yarısından çoğı evlerinden süröldü. Bir milyondan fazlasının evlerine geri dönmesine izin verilmedi, çevre ölkelerde veya dünyanın bir ucunda mülteci olarak kaldılar. (Toal ve Dahlman, 2011:6) Eylül 2004 verilerine göre; 440.147 mülteci ve 560.326 yerinden edilmiş kişı Bosna Hersek'e geri döndü. Bunların; yaklaşık 20.000'i Brcko'ya yerleşirken, geri kalanların yaklaşık % 75'i Federasyon'a % 25'i ise Cumhuriyet bölgesine yerleşmeyi tercih etti. (Haliloviç Tekin, 2012:61) Savaş sonrası Bosna Hersek'te etnisitelere göre belirlenen yeni sınırlar ölkesine geri dönmek isteyenler için sorun teşkil etti. Eskiden oturdukları bölgelere yerleşince azınlık konumuna gelmek ya da yerleşseler bile yeniden çıkabilecek çatışmanın ortasında kalmak istememe düşüncesi geri dönenleri etnisitelerinin yoğun olduğu bölgeye yerleşmeye itti. Bu da ayrımın giderek derinleşmesi anlamına geldi. Her ne kadar ayrımcılık yasağı ölkede ve taraf olunan uluslararası anlaşmalarla tanınsa da birey hafızasındaki yaşananların gerçekliğı onları böyle düşünmeye itti. Ayrıca oy verme süreçleri ve nüfus popölasyonu oluşturma, heterojen siyasete maruz kalmama stratejileriyle Sırp tarafından da çok içtenlikle kabul gördükleri söylenemez.

Bosna Hersek'te her birimin ayrı kurumsal yapılanması olması maliyeye aşırı yük yüklemektedir. Şu andaki nüfusu 3,856,181 (Temmuz 2017 tahmini) olan Bosna-Hersek'te aynı anda 1.200 yargıç ve savcı, 760 milletvekili, 180 bakan, 14 başbakan, 5 cumhurbaşkanı görev yapmaktadır. (The World Fact Book, 25.03.2018) Böyle bir idari yapı yüzünden ise,

ülkedeki harcamaların yüzde 40'ından fazlası, devlet mekanizmasının finansmanına gitmektedir. (Türbedar, 2009:71) Bosna-Hersek'in bu yöndeki idari yapılanması, bir devlet hakkında alışılmamış rakamların duyulmasına yol açmaktadır. Savaş sonrası ekonomisini toparlamakta zaten güçlük çeken Bosna Hersek yoğun kamusal harcamalar nedeniyle toparlanma sürecinde çok yavaş ilerleme kaydetmektedir.

Dayton Anlaşmasının Eki olarak oluşturulan Bosna Hersek Anayasası'nda açıkça belirtilen seçim usullerine göre her bir bölgenin temsilini o bölgede yaşayan çoğunluk etnisite sağlar. Bu durum aynı devlet sınırları içinde her bir etnik kökenin azınlık konumuna düşmesine neden olurken, üç temel etnisiteye mensup olmayan kişilerin temsil yeteneğini hepten elinden almaktadır. Bu sorunu aşmak için belirlenebilecek temel çözüm Kellas'ın resmi milliyetçilik tanımı benimsemek olabilir. Resmi milliyetçilikte bireylerin etnik kökenleri önemli değildir. Ortak kültürü ve hatta ortak dili dahi konuşmayan insanlar belirlenen yasalarla eşit haklara sahip oldukları resmi kimliklerini elde eder. (Kellas, 1991:52) Sosyal ve etnik kimlik ile aynı olan Karadağ ve Sırbistan'ın yönetimde söz sahibi olma tartışmaları ile 3. Yugoslavya denemesinin de dağıldığı göz önüne alınırsa Bosna Hersek için en ideal çözüm ve Avrupalı kimliğine en rahat entegre şekli resmi milliyetçilik olarak gözükmektedir. Bu durum etnik milliyetçiliğin yıkıcı etkisinin önüne geçilmesini sağlayabilecek bir çözümdür.

Etnik çatışmanın devam etmesinin Bosna halkına ve bölgesel güvenliğe etkilerinin ağır olacağı yönündeki düşünceyle kabul edilen Dayton anlaşması; Avrupa bölgesel güvenlik kompleksine ve AB'nin kurumsal kimliğine entegrasyon sürecinde yeniden gözden geçirilerek Bosna Hersek'in kendi içinde güçlü bir devlet dışta ise güçlü bir partner olması yönünde adımlar atılmalıdır. Güney Avrupa'nın savaş ve katliamlara sahne olabilme ihtimalinin AB bölgesel güvenlik kompleksi ile çözüme kavuşacağı beklenmektedir. AB ile entegrasyon sürecinin başarıyla tamamlanması ve AB'nin başat güç olduğu Avrupa bölgesel güvenlik sistemi içerisinde kendine bir yer bulabilmesi Bosna Hersek'in geleceğini kurabilmesi adına büyük önem taşımaktadır.

Sonuç

AB 2003 Brüksel ve Selanik Zirvelerinde Solona Belgesi adıyla "Daha iyi bir dünyada daha güvenli bir Avrupa" söylemini benimsedi. Böylece; bölgesel güvenliğin kalıcı barış ortamı oluşturacak şekilde ekonomik, siyasal ve sosyal politikalarla sağlanması ve tüm Avrupa'nın entegre olduğu bir kompleks kurulması yönünde adımlar atıldı. AB'ye entegrasyon sürecini tamamlayarak Balkanlar alt sisteminden AB bölgesel güvenlik kompleksine geçmeyi planlayan Bosna Hersek'in bu teoriyi tanımlamada mikro bir AB modeli olduğu söylenebilir.

YSCF'nin çöküşünün dış müdahaleler değil iç dinamikler olduğunun anlatılmaya çalışılmasının nedeni Bosna Hersek'in etnik kimlik siyasetine açık bir devlet olduğunun gözler önüne serilmesi gerekliliğidir. Ne Hırvatistan ve Sırbistan gibi homojen yapıya, ne Hırvatistan'ın ekonomik gücüne, ne de Sırbistan'ın askeri savunma gücüne sahiptir. Aynı zamanda

yüzyıllardır bölgede yaşamasına rağmen kendisine savunma konusunda bir müttefik devlet bulma konusunda zorluk çekmiştir. Güç dengesi politikası ile devletin varlığını sürdürebilmesi olası değildir. Küçük devlet yanılışıyla tarihi yeniden şekillendireceğini ve böylece emperyalilerin arasına tırmanacağını düşünen Sırbistan'ın açık hedef tahtası olmaktan kurtulmak adına kendini daha üst bir bölgesel güvenlik kompleksine entegre etme yolunda belirlenen yol haritasında ilerlemek için elinden geleni yapmaktadır.

AB bölgesel güvenlik kompleksinin içinde veya üye devletlerinin çeperinde oluşacak herhangi bir savaşın maliyeti yüksek olacaktır. Savaş maliyetinin yüksek olması finansal bir terim olmaktan ötedir. Belirtmek istenen olayın sosyal etkisinin büyük olmasıdır. Savaşların yol açtığı insan hakları ihlalleri, oluşturdukları mülteci ve yerinden edilmiş kişilerin sorunları, sınır güvenliği ihlalleri vd. ağır ekonomik ve psikolojik yüküdür.

Kopenhag Kriterleri olarak bilinen ve AB üyelik sürecinde devletlerin önünde yol haritası olarak sunulan özellikle demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlık haklarına saygı ve korumayı güvence altına alan istikrarlı kurumsal yapının varlığı ve oluşturulacak kurumsal kimliğin istikrarlı bir kamu idaresi ile sürekliliği sağlanarak bölgesel güvenliğin önündeki devlet içi güvensizlik emarelerinin son bulmasına çalışılmaktadır.

Bölgesel güvenlik kompleksinin yol haritasında bulunan en az iki devletin coğrafi yakınlıkları ve geçmiş hafızası yok sayılmadan oluşturdukları güvenlik ağının geleceği adına AB'ye potansiyel aday ülke olan Bosna Hersek, Balkanlar subsysteminden ayrılan ve AB bölgesel güvenlik sistemine dahil olan Hırvatistan ve aday ülke kapsamındaki Sırbistan'ın AB bölgesel güvenlik sistemi içine entegre olmada Bosna Hersek savaşının izlerinin derinleşmeden ve bir daha tekrarlanmasına mahal verilmeden kalıcı bir şekilde çözümlenmesi şarttır. Avrupa'nın geçmişinin Avrupa'nın geleceği için en büyük ders olduğu düşüncesiyle Bosna Savaşına dahil olan tarafların işbirliği ve uzlaşısı ile güçlü bir Avrupa bölgesel güvenlik kompleksine dahil olmayı benimsemeleri gerekmektedir.

Kaynakça

- AKÇAY, Ekrem Y., (2017), AB Entegrasyon Sürecinde Potansiyel Aday Olarak Bosna-Hersek, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt: 2, Sayı: 1 Haziran ss 50-64.
- ARI, Tayyar, (2006), Uluslararası İlişkiler Teorileri, Melisa Matbaacılık, İstanbul.
- ARI, Tayyar-Pirinççi, Ferhat, (2011), "Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Balkan Politikası", Alternatif Politika, Cilt 3, Sayı 1.
- ASLANTAŞ, Selim, (2006) "Sırbistan: İsyanlar ve Bağımsız Devlet", Balkanlar El Kitabı Cilt 1:Tarih, Öncü Basımevi, Ankara.
- BORA, Tanıl, (1995), Milliyetçiliğin Provokasyonu, Birikim Yayınları, İstanbul.

- BORA, Tanıl, (1999), Bosna Hersek Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası, Birikim Yayınları, İstanbul.
- BUZAN, Barry-Wæver Ole, (2003), Regions and Powers, Cambridge University Press, New York.
- BUZAN Barry, (1983), People, State and Fear, Wheatsheaf Books LTD, Büyük Britanya.
- CARR, E.Hallett, (2010), Yirmi Yıl Krizi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- EKİCİ, Mehmet U., (2014), Bosna-Hersek Siyasetini Anlama Kılavuzu, SETA Yayınları, İstanbul.
- GLENNY, Misha, (2012), The Balkans 1804-2012, House of Anansi Press Inc., Toronto.
- HABERMAS, Jürgen, (2012), “Öteki” Olmak, “Öteki”yle Yaşamak, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- HALILOVIC Tekin, Cemile, (2012), Bosna-Hersek Devleti 1991- 2011, Çizgi Kitabevi, Konya.
- HUNTINGTON, Samuel P., (1996) The Clash of Civilizations, Simon & Schuster Inc., New York.
- IRVINE, Jill A., (1997), “Ultranationalist ideology and state-building in Croatia, 1990-1996.”, Problems of Post-Communism, Vol.44, No.4, s.8-27.
- İZZETBEGOVIÇ, Aliya, (2003), Tarihe Tanıklığım, Klasik Yayınları, İstanbul
- KELLAS, James G., (1991), The Politics of Nationalism and Ethnicity, MacMillan Education, New York.
- KIRBAÇ, Amra D., (2013), “Boşnakların Türkiye’ye Göçleri”, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 35, Mart – Nisan.
- LAKE, David A.-Morgan, M. Patrick, (1997), Regional Orders, The Pennsylvania University Press, Pennsylvania.
- OSGOOD Robert-E., Tucker Robert W., (1967), Force, Order and Justice, Johns Hopkings University Press. Baltimore.
- PODGORZANSKA, Renata, (2017), The Migration Crisis from the East-Central European Perspective: Challenges for Regional Security, Polish Political Science Yearbook vol. 46 (2), 87-104.
- SANCAKTAR, Caner (2012) “1980 Sonrası Yugoslavya’da Sırp ve Hırvat Milliyetçiliği”, Uluslararası Balkan Kongresi.
- TOAL, Gerrard-Dahlman, Carl, (2011), Bosnian Remade, Oxford University Press, New York.
- TÜRBEDAR, Erhan, “Bosna Hersek Ekonomisi : Yokluğun Gölgesinde Kalan Bir Makroekonomik İstikrar”, Ekonomik Yaklaşım, Cilt : 20, Sayı : 73, ss. 69-88.

ÜLGER, İrfan K., (2016), Yugoslavya Neden Parçalandı, Umuttepe Yayınları, İstanbul.

<https://www.avrupa.info.tr/tr/abnin-tarihcesi-82> (25.09.2018)

<https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/bk.html> (25.09.2018)

Aliya İzzetbegoviç'te Kur'ân ve Müslüman Şahsiyet

Davut AĞBAL

*Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü,
davutagbal@hotmail.com*

Giriş

Aliya İzzetbegoviç, 1925-2003 yılları arasında yaşamış, önemli bir siyaset adamı ve düşündürdür. Yaşadığı çevre ve ait olduğu kültür arasındaki muhakemeyi ve muhasebeyi gerçekleştirebilmiş bir entelektüeldir. Yazmış olduğu eserler, içinde bulunduğu Hristiyan ve Marxist çevrelere kendi ait olduğu kültürün ayırt edici yönlerini sunan ve savunan değerlendirmeleri muhtevidir. Bakış açısı ve değerlendirmeleri her ne kadar öncesi olmayan perspektif ve tahliller olmasa da aktif siyasî mücadelesine kimlik kazandıran son derece değerli fikirlerdir. Bu anlamda dikkat çekilmesi gereken nokta Aliya'nın görüşlerinin hem batıda hem de İslâm düşüncesinde öncülerinin bulunması değil, aktif bir siyasetçi olarak kendini çevreleyen realiteyi imkânları ölçüsünde çözümleyip kendisinin ve halkının dünya görüşünü oluşturma çabasıdır. Kanaatimize göre Aliya'nın birçok konuda yol haritasını ve düşünce karakteristiğini gösteren paradigma, kurgulanmış olduğu zıtlık ve zıtlıkların birlikteliği fikridir. Bundan dolayı Kur'ân ve İslâm ile ilgili fikirlerinin de bu zaviyeden ele alınması gereklidir. Ona göre dünyaya, insana ve yaşama anlam verme noktasında insanlık tarihi boyunca birbirine zıt iki dünya görüşü bulunmaktadır. Birbiriyle bağdaştırılamayan bu bakış açıları en genel tanımlamayla maneviyatçı ve materyalist bakış açılarıdır. İnsanlık tarihinin birer gerçeği olması ve köklü tarihine rağmen bu iki zıt dünya görüşü insanlığın karşılaştığı en mükemmel fikirler değildirler. Teorik düzlemde kusursuz gibi görünse de yapıları, pratikte ciddi sorunlar ortaya çıkarabilecek bir potansiyeli de kendisinde barındırmaktadır. Öyle ki bu bakış açılarının pratik hayatta karşılaştığı sorunlar onların yapı taşlarını yerinden oynatmakta ve onları başka bir forma büründürmektedir. Sonraki aşamada ise teoride kurgulanan birbirine zıt bu iki dünya görüşünden her biri yekdiğerinden bazı esas ve uygulamaları "kanunsuz" ve "kaçamak" bir şekilde devşirmeye başlamaktadır. Âdeta hayat, teorideki bu zıtlığı kendi potasında eritmekte ve kendi gerçekliğini bu iki hâkim görüşe dayatmaktadır.

Aliya İzzetbegoviç bu tasvirini ilâhî dinlerin genel karakteristiği üzerinde de uygulamakta ve Hristiyanlığı maneviyatçı dünya görüşü; Yahudiliği ise materyalist dünya görüşü ile ilişkilendirmektedir (İzzetbegoviç 2017a: 18-20). Saf dinin -ki burada Hristiyanlığı ifade ettiği açıktır- ve saf materyalizmin mümkün olmadığını ortaya koymaya çalışırken de hayatın gerçekleri karşısında bu iki dünya görüşünün eksik kaldığının altını çizmektedir (İzzetbegoviç 2017a: 317-339). Yahudilik dünyevî cenneti arzulamak sûretiyle yeni materyalizmi kucağında büyütüp, uygarlık adına faaliyet yürütürken (İzzetbegoviç 2017a: 249, 250, 252);

Hristiyanlık dünyayı, şeytanın hâkim olduğu bir alan olarak görüp ondan uzaklaşmakta, kişisel ve ruhsal hürriyeti önceleyerek idealist bir yaklaşım ortaya koymaktadır (İzzetbegoviç 2017a: 252-258).

Hayatın sadece maddeden ibaret olmaması gibi insan da sadece maddî yönü itibariyle değerlendirilebilecek bir varlık değildir. Aynı durum sadece maneviyatın ve ruhun dikkate alınmasında da geçerlidir. Dolayısıyla hayata ve insana hitap eden bir düşünce sisteminin hayatı ve insanı bütün boyutlarıyla kuşatan bir yapısı olmalıdır. Dinin dünyaya bir şey söyleyebilmesi için dünyevî, insana bir şeyler söyleyebilmesi için ise insanî gerçeklikle mutabakatı gerekmektedir. Bu çerçevede Aliya, üçüncü bir yolun imkânı üzerinde konuşmaktadır (İzzetbegoviç 2017a: 25, 26, 39, 272, 315). İki kutuplu birlik veya üçüncü yol olarak kabul ettiği İslâm, ona göre hayata mutabakat sağlamakta ve aynı zamanda insanî gerçekliğin bir tekrarı olmaktadır (İzzetbegoviç 2017a: 23, 257, 276). Kur'ân'ın, İslâm dininin temel esaslarını içerdiği düşünülürse Aliya'nın tasavvurunda Kur'ân da aynı niteliklere sahiptir (İzzetbegoviç 2017a: 22, 23, 277, 285).

Teoriyi tek başına yeterli görmeyen bu tasavvurun dikkatleri, aynı zamanda, hayata çevirdiği bir gerçektir. Bu noktada şahsî düzlemde Müslümanın; genel olarak da İslâm dünyasının içinde bulunduğu realite önem kazanmaktadır. Tam olarak böylesi bir durumda sorunlar ortaya çıkmakta ve bu sorunların bir kısmı temel düzeyde eksik bir İslâm ve Kur'ân algısına ve bu algıya bağlı yanlış uygulamalara işaret etmektedir.

İki Kutuplu Dünya ve İki Kutuplu Birlik

Aliya: “Düalizm en yüksek felsefe değildir; fakat hayatın en yüksek şeklidir” derken (İzzetbegoviç 2017a: 288), dünyanın olduğu kadar insanın ve yaşamın içinde bulunduğu ikiliğe de vurgu yapmaktadır. Bu, aralarında herhangi bir ilişki bulunmayan tözlerin varlığı anlamındaki bir *paralel düalizme* değil; bilakis *etkileşimci düalizme* işaret eder niteliktedir (Bk. Cevizci 2002: 537). Aliya'yı bu fikre götüren şey, insanlık tarihine yönelik verilerdir. Bu veriler ona göre insanın ve insanın oluşturduğu hayatın hiçbir zaman Hristiyanlık veya Materyalizm'deki gibi tekdüze olmadığını ispatlar mahiyettedir. Çünkü ona göre insanın edimlerinin bir kısmı, diğer canlıların eylemlerinde görülen özelliklere uyum sağlamamaktadır. Örneğin hayvanlarda gözlemlenen oyun olgusuyla insandakini karşılaştıran Aliya, hayvanların oyununun insiyâki ve fonksiyonel oluşuna karşı, insanlarda gözlemlenen oyunun serbest, pratik bir gayeyle alakası olmayan, şuurla oynamayı tazammun eden, ciddi, bir merasim havası içerisinde ve hedefsiz maksada uygunluk gibi özellikleri ihtiva etmesi sebebiyle ona manevî bir anlam vermektedir (İzzetbegoviç 2017a: 51-52). İlk insan topluluklarından beri görünen bu olguda kendini gösteren özellikler, tıpkı diğer insanî edimlerde olduğu gibi, insanı yalnızca biyolojik bir yapı olarak görmenin yanlışlığını ortaya koymaktadır. İşte bu, onun yabancı olduğu bir dünyada yer edinişine ona anlam verme çabasına da işaret eder ki bu çabanın ürünü en genel adıyla kültürdür. Sanat, şiir, ahlâk, din gibi insanî eylemlere nitelik kazandıran hususlara sahip olan kültür, insanın özüne işaret etmede uygarlıktan daha esaslı bir rolü üstlendiği için (Bk. İzzetbegoviç 2017a: 45-

46; Apaydın 2007: 190) uygarlığın değer ölçülerinden de azadedir.¹ Bundan dolayı Hz. Adem'in ['aleyhi's-selâm] yaratılışı ve cennetten düşüşü (Bakara, 2/30-37), çocukları arasındaki mücadele ve orada yaşanan trajedi (Maide, 5/27-31), aradan ne kadar zaman geçerse geçsin modern insana çok yabancı unsurlar taşımaz. Bu haliyle kültür tarih dışıdır. Dolayısıyla ilerleme-gerileme gibi kayıtlardan da uzaktır. Ancak insanın maddî yönünün bir ürünü olan uygarlık ise kültürün zıddına insanın daha nicel, organik, bu dünyadan olan ve ilerleyen yahut geri kalan yanına işaret etmektedir (İzzetbegoviç 2017a: 209). Bu anlamda iki sanat eseri daha ileri veya ilkel olarak karşılaştırılmazken; insanın kullandığı aletler ve araçlar bu karşılaştırmaya konu olabilirler. İşte bundan dolayıdır ki Aliya'ya göre ilerlemeci tarih okuması tamamen bir uygarlık tarihi okumasıdır yoksa kültür tarihi okuması değildir (İzzetbegoviç 2017a: 203, 204, 214).

İnsanın ve hayatın birbirine zıt iki gerçekliğine tek tek yoğunlaşan maneviyatçı ve materyalist bakış açıları tek başlarına hayatın ve insanın bütünlüğüne hitap etmekten uzaktır. Zira kusursuz meleklerin insana secde etmesi (Bakara, 2/34; İsrâ, 17/61; Kehf, 18/50; Ta-ha, 20/116) -ki bu onun üstünlüğünün onlar tarafından ikrar edilme seremonisidir- kusursuzluk ve mükemmellikten daha yetkin bir yaratılışa veya insanî gerçekliğe dikkat çekmektedir (İzzetbegoviç 2017a: 258-259). İnsan bir tarafta onun yakasına yapışmış ve onu aşağılara çekmeyi, sıradanlaşmayı, -Aliya'nın vurgusuyla- sosyal fert olmasını sağlayan bir boyuta; diğer taraftan ise onu yücelere çeken bir öze sahiptir (İzzetbegoviç 2017a: 76-77). Aslında insan, bu iki özün pek de istikrarlı olmayan bir birleşiminden ibarettir. İşte Aliya'ya göre İslâm, diğer bakış açılarından farklı olarak, bu düalizmi anlayıp, kabul edip sonra yenme yoludur (İzzetbegoviç 2017a: 21). Bundan dolayı İslâm ve Kur'ân bir din olarak, insanın ve hayatın maddî yönünü de doğrudan kabul edip Hristiyanlıktakinin aksine bu alana dair birtakım ilkeler sunarak ayrı bir yol ortaya koymuştur. Örneğin Hz. İsa ['aleyhi's-selâm] Kudüs'ten çekilip uzaklaşırken, Hz. Muhammed'in [sallallâhu 'aleyhi ve sellem] daveti şehirliydi (İzzetbegoviç 2017a: 256-257); Hristiyanlık Tanrı'yı ferdî âlemin rabbi olarak telakki ederken, İslâm'ın Allah inancı dış hürriyet talebini de içermekteydi (İzzetbegoviç 2017a: 258, 278); İncil'de sıklıkla geçen kelimeler: cennetlik, mukaddes, melek, ebedî hayat, cennet, günah, sevgi, yakınlar, tövbe, af, sır vs. iken, Kur'ân'da bu ve benzer kavramlara ek olarak akıl, sıhhat, temizlik, kuvvet, sözleşme, rehin, mektup, silah, savaş, mücadele, ticaret, meyve, kararlılık, ihtiyat, ceza, adâlet, menfaat, misilleme, av, ilaç, faiz, evlilik, boşanma, miras gibi mefhumlar da yer almıştır (İzzetbegoviç 2017a: 259). İşte bundan dolayıdır ki "iki dünya dini" (Bk. İzzetbegoviç 2017a: 283; İzzetbegoviç 2017c: 18) olan İslâm, ne engizisyoncular gibi insanın ruhunu kurtarmak için bedenini ne de modern engizitörler gibi insanın bedeni için ruhunu yakmaktadır.² Yüzünü dünyaya çeviren bir din olması (İzzetbegoviç 2017a: 256) sebebiyle İslâm, diğer dinler arasında kendi

¹ Kültür ve uygarlık ile alakalı eserlerin farklı niteliklere sahip olmasına dair örnekler için bk. (Begoviç 2017a: 209-214).

² Aliya'nın batıyı eleştirirken kullandığı bu ifadesini, düşüncesinin bütünlüğü içerisinde böyle bir bağlama da koymanın mümkün olduğuna inanarak buraya uyarladık. (İzzetbegoviç 2017a: 81)

hukukunu oluşturan tek din olmuştur (İzzetbegoviç 2017a: 262, 302). Böylece sadece mistik bir akım olarak kalmayıp, aynı zamanda gerçekler dünyasına girmesi, dinin İslâm'a dönüşmesini sonuç vermiştir (İzzetbegoviç 2017a: 268).

Aliya bu bakış açısıyla Kur'ân'da yer alan ve düalist bir yapı arz eden İslâmî eylemlerden bahsetmektedir. Ona göre kelime-i tevhid sadece kişisel bir tercihi ve yaşamı ilgilendiren bir söz değil, bilakis üst düzeyde bir siyasî duruşun da ifadesidir. Namaz, dış görünüşü itibarıyla bir tür idman veya sporu andırsa da kişisel düzlemde Müslümanı yükseltilere çeken ve aynı zamanda toplumsal bir mesaj içeren bir ibadettir. Zekat ise farklı boyutlarının bulunduğu diğerlerinden daha fazla işaret etme kapasitesine sahip olan bir ibadettir (İzzetbegoviç 2017a: 258, 265-277; İzzetbegoviç 2017c: 36, 102, 159). Bu ve benzeri bütün Kur'ânî mefhum ve uygulamalar, tıpkı insan ve hayatta olduğu gibi bir düaliteye sahip olduğu için hayata aktarılabilir niteliktedir. Bunlar, sırf teorik yaklaşımların, idealize edilmiş; ancak hayata aktarımında sükût-ı hayâle uğratan nitelikteki kavramları gibi değildir. Çünkü İslâm bizzat hayatın kendisidir.

Kur'ân ve Müslüman Şahsiyet

Aliya; Kur'ân, İslâm, insan ve hayat arasında bir denklik kurgulamaktadır. Her birinin ortak yanı, tek taraflı olmamaları, ne sadece teorik ne de sadece pratiğe yönelik olmaları ve iki kutuplu birlikteliğin tezahür ettiği alanlar olmalarıdır. Her ne kadar materyalist bakış açısı insanın hayvanlarla benzerliğini ortaya koymaya çalışsa da insan, kendine has yaratılışı ve bu yaratılışın birbirine zıt unsurlarını bünyesinde barındırmasıyla diğer bütün canlılardan farklılaşmaktadır. İnsanın oluşturduğu hayat da hem saf idealist hem saf pratik ve faydacı yaklaşımdan uzak olmasıyla içinde barındırdığı zıtlıklardan daha fazlasıdır.

Hitabın muhataba uygun olması gerektiği prensibinden hareketle, Kur'ân'ın anlaşılmasında İlâhî gayenin bilinmesine ihtiyaç duyulduğu kadar insânî gerçekliğe de ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü Kur'ân ilâhî kaynaklı olması bakımından aşkın ve yüce olmasına karşın insânî düzlemde anlaşılabilen, belli tarihî sosyal şartlar dâhilinde indirilmiş bir hitaptır. Bu yüzden Kur'ânî söylem içinde indirildiği bu koşullara mutabakat sağlamaktadır. Bundan dolayı Kur'ân'ın anlaşılması bir yandan da onun hayata aktarımından ayrı bir şekilde düşünülemez. Çünkü insan olmanın doğası yalnız teoride kalan fikirlere ve tek taraflı düşünce ve uygulamalara uzaktır. İnsan, Kur'ân ve hayat arasında kurgulanan bu ilişki sebebiyle Kur'ân'ın yegâne hakikî tefsiri sadece hayat olabilir, tıpkı Hz. Peygamber'in hayatının Kur'ân'ın tefsiri olması gibi (İzzetbegoviç 2017a: 23, 277, 285).

Kur'ân, Aliya'nın tasavvurunda, ne kadar ruha, zühde, ibadete, mistik duygulara hitap ediyorsa o kadar bedene, nimetlerden istifadeye, ilme ve maddî ihtiyaçlara hitap eden bir kitaptır (İzzetbegoviç 2017c: 42-43). Kur'ân'ın ilk bakışta sistemsiz ve çelişkili gibi görülen hususları barındırması da Aliya'ya göre bununla irtibatlıdır. Çünkü ona göre Kur'ân bir edebiyat yahut bir teoloji kitabı değil bizzat hayatın kendisidir (İzzetbegoviç 2017a: 22-23, 160). Dolayısıyla İncil'den farklı olarak Kur'ân'ın

hayata da söyleyecek sözleri vardır.¹ Nitekim ona göre bir “orta yol” (İzzetbegoviç 2017c: 44) fikri sunuyor olmasından dolayı Kur’ân, zıtlığın bir ucunu tutan çevrelerce sürekli yanlış anlaşılacaktır: “Materyalistler İslâm’ı her zaman sadece din ve mistik olarak (sağ temayül); Hristiyanlar ise sosyal ve siyasî bir hareket (sol temayül) olarak görecektir” (İzzetbegoviç 2017a: 23).

Aliya’nın bu yaklaşımı, onun düşüncesinde Kur’ân’ın muhtevası ve neyi amaçladığı ile ilgili de ipuçları vermektedir. Ona göre Kur’ân, teoloji kitabı olmadığı gibi sosyal, siyasal sorunların hazır çözümlerinin yahut doğa olayları ile ilgili bilimsel gerçekliklerin yer aldığı bir kitap da değildir. Bilakis o, insanlık için hiç eskimeyecek hakikatleri içermektedir ki bunlar tam anlamıyla din ve etik bağlamında ele alınabilecek konulardır (İzzetbegoviç 2017c: 62-63). Aliya bu gerçeği ifade ederken, Kur’ân’ın mesajının uygarlık namına hiçbir şey içermediğini söylememektedir. Nitekim *İslâmî Yedinden Doğuşun Sorunları ve İslâm Deklarasyonu* kitaplarının farklı bölümleri içerisinde Müslümanların neden geri kaldığını sorgulaması (İzzetbegoviç 2017c: 15-39, 101-115; İzzetbegoviç 2017b: 17) aslında onun, İslâm’ın ve Kur’ân’ın, ilerlemenin -ki burada ‘ilerleme’ ve ‘gerileme’ kavramlarının kültür değil de uygarlık bağlamında ele alındığını dikkate almak önem arz etmektedir- anahtarlarını da sunduğu fikrine sahip olduğu anlamına gelir. Kaldı ki bunu kendisi açıkça da ifade eder. Ona göre Müslümanların geri kalmasının en önemli nedenlerinden biri İslâm’dan ve Kur’ân’dan uzaklaşmaktır (İzzetbegoviç 2017c: 30-34, 83-84; İzzetbegoviç 2017b: 22-23). Ancak burada Aliya’nın Kur’ân’ın asıl amacının din ve ahlâk olduğu, diğer bütün konuların bu mihver etrafında ele alındığı fikrini benimsediği hissedilmektedir.

Aliya’nın Kur’ân’ın içeriğiyle alakalı fikirlerine bakıldığında, konuyu kendi düşünce bütünlüğü çerçevesinde ele aldığı görülmektedir. Buna göre Kur’ân insanın hem duygu ve inanışlarını hem de fiillerini ele alıp, insanı yaratılış amacına uygun bir yola sevk etmektedir. Bu çerçevede Kur’ân, iman, ibadet, ahlâk ve hukuk gibi alanlara uzanan geniş bir konu yelpazesine sahiptir (İzzetbegoviç 2017c: 65-85).

Aliya’ya göre Müslümanların Kur’ân’la olması gerektiği gibi iletişime geçmesi, onların Kur’ân’ı kapsamlı ve kuşatıcı muhtevasıyla uyumlu bir şekilde ele almalarına bağlıdır. İki zıtlığın birlikteliği, doğası gereği gerilimli bir birleşime işaret ettiği için, gerçekleşmesi mukadder ve en olası ihtimal, bu gerilimden kaçmak ve Kur’ân’ın öğretisini tek taraflı ele almaktır. Bu durum ise Kur’ân’ı hayattan dışlamak anlamına gelecektir. Müslümanlar arasında akılcıların ve mutasavvıfların varlığı, Aliya’ya göre böylesi bir çözümlenme veya indirgemecilikle irtibatlıdır. Zira o, mutasavvıfların daima İslâm’ın mânevî, akılcıların ise dünyevî tarafını vurguladıkları fikrindedir (İzzetbegoviç 2017a: 23). Ayrıca Aliya bu durumu Müslümanların gerilemesindeki en önemli sebeplerden biri olarak görmektedir (İzzetbegoviç 2017c: 16-17).

¹ “Rabbimiz bize dünyada da ahirette de iyilik ver.” (Bakara, 2/201).

İslâm ve Kur'ân insanın dahilî ve haricî muvazenesinin tahakkukunu önemsemektedir. Ancak bu, Aliya'ya göre gerçekleşme imkânı en az araştırılan bir konu görünümündedir (İzzetbegoviç 2017a: 24; İzzetbegoviç 2017c: 61). Kur'ân-ı Kerîm'de birçok defa tekrarlanan "İman edip salih ameller işleme" düsturu (Casiye, 45/30, Muhammed, 47/2, 12, İnşikak, 84/25, Burûc, 85/11, Tîn, 95/6, Beyyine, 98/7, Asr, 103/3) özü itibariyle bu muvazenedeki denge merkezlerine, diğer yandan insanların tatbikatta ayırmak istedikleri şeylerin birlikte olması gerektiğine işaret etmektedir. Hâliyle Müslümanlar arasındaki ahlaksız dindarlık örnekleri Kur'ân'ın mesajının kapsamlı bir şekilde aktarılamadığı kesimleri göstermektedir (İzzetbegoviç 2017a: 193-202). Öte yandan dahilî ve haricî muvazene bağlamında Aliya'nın şu tespiti önem arz etmektedir: "Ahd-i Kadim'in aşırı gerçekçiliğinin hakından Ahd-i Cedîd'in aşırı idealizmi ile gelinebilmiştir" (İzzetbegoviç 2017a: 252). Bu anlamda zühd, dünyadan uzaklaşma, kişisel ve iç hürriyet fikri insanlık tarihinde önemli bir kırılma noktası oluşturmıştır. (İzzetbegoviç 2017a: 255) Fakat Hz. Peygamber'in gelişiyle birlikte din, hayata hitap ederek daha mükemmel bir forma bürünmüş ve İslâm'a dönüşmüştür. Hal böyle olunca Aliya'ya göre dünyadan el etek çekmek anlamındaki bir dervişlik, Müslümanın geriye dönmesi ve alçalması anlamına gelmektedir (İzzetbegoviç 2017a: 263, 283).

Kur'ân'ın ilme verdiği önem de bu genel bakış açısının içerisinde değerlendirilebilir. Bu anlamda Kur'ân'ın verdiği mesajlar o kadar nettir ki "Müslümanların aynı zamanda hem Müslüman olmaları hem de cahiliyet halinde bulunmaları mümkün değildir" (İzzetbegoviç 2017a: 280). Daha da önemlisi Kur'ân, insanların dikkatini tabiata döndüren birçok âyeti muhtevidir. Bu ise tam anlamıyla Müslümanların bilime yönelmelerini teşvik eder. Müslümanların tarihte bilime yaptıkları katkılar bu teşvikin bir sonucudur. Bu durum göstermektedir ki Kur'ân'ın sunduğu ideal eğitim ve ilim anlayışında dinî ilimlerin yanı sıra, tabiat ilimlerinin tahsili de zorunludur. Nitekim Aliya, İslâm dünyasındaki eğitim kurumlarında din ve bilimin ortak bir zeminde bulunmasını Kur'ân'ın verdiği mesaj bakımından doğru bulmaktadır. Ne var ki o, uygulamadaki eksikliklere de yer yer değinmektedir (İzzetbegoviç 2017a: 282; İzzetbegoviç 2017c: 21-22, 72).

Kur'ân'ın, hayatın bütün alanlarını kuşatan perspektifi, Müslüman kişiliğinin yanı sıra bu kişiliğin kültür ve uygarlık anlayışının da çok boyutlu olmasını sağlamıştır. Bundan dolayı "Avrupa'daki kilise edebiyatı gibi bir edebiyat türü İslâm'da yoktur. Sırf dünyevî olanın da mevcut olmadığı gibi. Her Müslüman düşünürü aynı zamanda teologdur" (İzzetbegoviç 2017a: 260). Çünkü Kur'ân ve İslâm hayatın hiçbir alanından soyutlanıp çıkarılamaz. Bilakis Kur'ân'ın tam olarak istediği de budur: Hayata müdahil olmak. Bu yüzden Aliya'ya göre gerçek bir İslâmî hareket aynı zamanda siyasî bir hareket olmalıdır (İzzetbegoviç 2017a: 256; İzzetbegoviç 2017c: 150). Çünkü o, müslümanların kurtuluş mücadelelerinde İslâm'ın siyasî, kültürel ve sosyal açıdan rolünün olduğundan bahseder. (İzzetbegoviç 2017c: 171)

Aliya İzzetbegoviç'e göre Müslümanların dünyada hâkim olan zıtların mücadelesine dâhil olmamaları bir kenara, bu mücadeleyi umursamaz görünmeleri Kur'ân'ın ve İslâm'ın bahsedilen özelliklerinin

vicdanlarında makes bulmasından kaynaklanmaktadır. Hatta bu durumu Müslümanların bağımsızlaşma süreci kabul etmektedir (İzzetbegoviç 2017a: 25).

Sonuç

Aliya, hayatını siyasi, kültürel ve sosyal alanlarda mücadele ile geçirmiştir. Aktif siyasi hayatı, esaret, savaş ve zafer tecrübeleri onu kimlik arayışı olarak gördüğü kültürel mücadeleden alıkoymamış bilakis kültürel mücadeleye yönelik azmini perçinlemiştir. Müslüman şahsiyet profilini çizerken onun birçok kaynaktan beslendiği görülebilir. Batı kültürünün ortasında doğup büyümesi sebebiyle hem Hristiyanlık ve Yahudilik gibi dinlere hem de komünist ve Marksist ideoloji ve uygulamalara yakinen şahit olmakla kalmamış, bu farklı inanç, ideoloji ve yönelimlerin ortaya koyduğu ürünleri de incelemiştir. Ancak gerek tecrübeleri ve gerekse incelemelerinin kendisini bu farklı akımlar ve gruplar arasında karşılaştırma yapmaya sevk ettiği görülmektedir. Netice itibarıyla Aliya bunların, hakikatin farklı taraflarına tutunan eksik ve eksik olduğu için birbiriyle çelişen yaklaşımlar olduğu sonucuna varmaktadır. Görülen o ki insânî gerçekliğin bir yönüne - bu ne kadar ulvî olursa olsun fark etmez- odaklanan yaklaşımların gerçek anlamda insana ve insanlığa bir şey veremeyeceği fikrindedir. Bu yüzden kimlik arayışında Aliya'nın Kur'an'ı ve İslâm'ı koyduğu konum önem arz etmektedir. Öyle anlaşılmaktadır ki Aliya'ya göre sırf insanî olan ile sırf İslâmî olan şahsiyet birbirine tetabuk etmektedir. Çünkü Aliya'nın düşünce dünyasında Kur'an'ı ve İslâm'ı diğerlerinden farklı olarak mükemmelleştiren ve diğerlerine üstün kılan hususiyet, onların insanın yaratılış ve özelliklerine ve hayata uygun bir şekilde kapsamlı olmasıdır. Aliya bunu üçüncü yol, orta yol ve iki kutuplu birlik şeklinde isimlendirmektedir. Onun Kur'an algısı ve bu algının oluşturması gerektiği Müslüman şahsiyet fikrinin temelinde bu bakış açısı yatmaktadır. Aliya, Müslümanın kimlik arayışına yönelik bu bakış açısını eserlerinde derin tahliller ve örneklerle vuzuha kavuşturmakta hatta Müslümanların hâlihazırda karşılaştıkları problemlere bu doğrultuda çözümler sunmaktadır. Ne var ki bu çözümlemelerin hem Aliya'nın yaşadığı dönem hem de günümüz şartlarında oldukça genel tespitler olduğu da gözden kaçmamaktadır. Örneğin Kur'an'ın nasıl anlaşılması gerektiğinden, kuşattığı hayatın bütün alanlarına onun nasıl aktarılması gerektiğine kadar; Kur'an'ın kişisel düzlemdeki etkisi ve rolünden, toplumsal düzlemdeki etkisine kadar; eğitimden, kültür ve hukuka kadar; mikro ve makro düzeyde ticaretten, siyasete kadar birçok alanda Kur'anî ve İslâmî bakış açısı anlamında ifade ettiği fikirler çok genel tespitler olarak durmaktadır. Dolayısıyla onun Kur'an kaynaklı bir Müslüman şahsiyet tanımlamasında beliren öğeler daha vicdanî ve kişisel öğelerdir. Doğrudan bireyin niteliğine işaret eden bu durumu, insanın bütün tercihlerini ve fiillerini yönlendiren öze yönelik bir gönderme kabul ederek sözü edilen eksikliği kapatmak mümkün olabilir. Ancak her hâlükârda bir kültür ve uygarlık iddiasında bulunduğu ifade edilen Kur'an ve İslâm'ın vizyonu açısından yine de eksiktir. Şunu da ifade etmek gerekir ki teorik ve pratik daha birçok sorunla yüzleşmeyi gerektiren böylesi bir konuyu bir kişinin üstlenmesini beklemek doğru olmaz. Doğru olan, yaşadığı zorlu şartlar içerisinde ve İslâmî geleneğe ait yeterince

kaynağa ulaşma imkânından uzak bir şekilde yaşayan bir mücadele ve aksiyon adamının teorik düzlemde vukûfiyetle tespitlerde bulunuyor olması ve bunun da ciddi bir ilgi ve arayışın neticesi olmasıdır.

Kaynakça

- APAYDIN, Halil (2007). “Alija İzzet Begoviç’in ‘Doğu ve Batı Arasında İslam’ Adlı Kitabındaki Bazı Düşünceleri Üzerine Bir Değerlendirme”, KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5(10): 187-202.
- CEVİZCİ, Ahmet (2002). *Felsefe Sözlüğü*. 5. Basım, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2017a). *Doğu Batı Arasında İslam*. çev. Salih Şaban, İstanbul: Klasik Yayınları.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2017b). *İslam Deklarasyonu*. çev. Rahman Ademi, 35. Basım, İstanbul: Fide Yayınları.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2017c). *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*. çev. Rahman Ademi, 32. Basım, İstanbul: Fide Yayınları.

The European Islam, Bosnian Islam and Islamic Tradition of Bosniaks in the Thought of Alija Izetbegovic

Elvir DURANOVIC

*Institute for Islamic Tradition of Bosniaks,
duranovic@iitb.ba*

Introduction

Alija Izetbegović (1925-2003) is the most famous Bosnian-Herzegovinian politician and statesman. Although a lawyer by formal education, and a lawyer and politician by professional engagement, Alija Izetbegović wrote two of his most famous work, *Islamic Declaration* and *Islam between the East and the West*, on Islam. For Alija Izetbegović, Islam is different from other religions, and he defines it as: *"one new point of observation and a special approach, reflecting its entirely original philosophy. The lynchpin of this philosophy is the requirement that man must simultaneously live an interior and exterior, moral and social, spiritual and physical life, or more precisely, that he must willingly and in full awareness accept both these aspects of life as the human definition and meaning on his life on earth. Translating this requirement into the language of everyday life, we could say: he who believes that life should be ordered not only by faith and prayer, but by work and knowledge, whose vision of the world not only allows but demands that temple and factory stand side by side, who considers that people should not only be fed and educated, but that their life on earth should be facilitated and promoted."*¹ Izetbegović understood Islam as the middle path and reconciliator between the East and the West.² During the 1990s, when he was elected to the Presidency of the Republic of Bosnia and Herzegovina, Alija Izetbegović was given the opportunity to visit many Muslim countries in the East and to witness the state of Muslims in them, as well as numerous Western states. During that period, and especially after the aggression on Bosnia and Herzegovina, Alija Izetbegović was increasingly described using the European Muslim syntagma. In an interview with BH magazine *Dani*, a well-known Bosnian-Herzegovinian newspaper, he said: *"As far as I'm concerned, I answered to myself that I am a European Muslim and I feel myself in that definition as in comfortable shoes."*³ Somehow, at the same time in the Bosnian public discourse, the notion of

¹ Izetbegović, Alija, *Islamska deklaracija*, p. 13. Online adresa <https://www.scribd.com/document/36376505/Islamska-Deklaracija-Alija-Izetbegovic> 17.09.2018.

² Karić, Enes (2018). „Vjerski temelji religijskog, jezičkog i kulturnog pluralizma u islamu i muslimansko poštivanje prava na različitost“ u: *Srednji put u religiji, kulturi i politici – Misao ravnoteže i umjerenosti u djelu Alije Izetbegovića*, p. 178. Sarajevo: Muzej „Alija Izetbegović“.

³ „'Dani' Sarajevo, 11.12.1994.“ u: Izetbegović, Alija (1996). *Govori, pisma, intervjui '95*, p. 15-16, Sarajevo: „Šahinpašić“.

Bosnian Islam, that Alija Izetbegović understood in his own unique meaning of Muslims between the East and the West, started to be used increasingly. In the first part of this work, we will therefore offer a definition of *Bosnian Islam*, and then, based on Alija Izetbegović's texts, we will indicate his contribution to the wider elaboration of this topic.

From democratic changes in Bosnia and Herzegovina in the early 1990s to the present, Muslims have been dealing with the challenge of new interpretations of Islam. In Bosnia and Herzegovina nowadays, there is a number of Islamic organizations, numerous web portals in the Bosnian language, groups on social networks, and independent *dā'īs*, who, imposing themselves as the sole authoritative interpreters of Islam, advocate the practice of religious rituals in accordance with the practice taken from Shari'a-legal schools (*madhabs*) that are not part of the *Islamic tradition of Bosniaks*.¹ Alija Izetbegović had a very negative opinion about this and demanded from those responsible in the Islamic Community in Bosnia and Herzegovina to prevent fruitless discussions and preserve the Muslim unity through the protection of the *Islamic tradition of Bosniaks*. In the second part of the paper, we will look at Alija Izetbegović's views on the constitutive aspects of the *Islamic tradition of Bosniaks*.

The European Islam of Alija Izetbegović as an upgrade of Bosnian Islam

The use of the terms *Bosnian Islam*, *European Islam*, etc., according to dr. Fikret Karčić, entered the public discourse under the influence of Western religious studies that distinguish between *official or normative religion and people's religion* that signifies the interpretation and practice of a particular religion by its followers in a particular territory or within a particular group.² Accordingly, the *people's Islam* in Bosnia and Herzegovina or *Bosnian Islam*: "...would be a set of all pre-Islamic, pseudo-Islamic, modern and contemporary beliefs, superstitions, ceremonies, rituals and customs that Muslims in Bosnia and Herzegovina have inherited, opposed to the official study of Islam, in which corpus they are synchronistically embedded."³ This definition equally encompasses two key characteristics of the *people's religion*: the tension between the *people's Islam* and the official interpretation of Islam in Bosnia and Herzegovina, and encompasses all the folk beliefs, rituals, and customs inherited from the past, in line with their contemporary implications. Instead of the *Bosnian Islam* syntagma, Alija Izetbegović also prefers the geographical, but significantly broader notion of a *European Muslim*, that he does not use in the sense typical for theologians or religious sociologists, but offers his own vision of being a *European Muslim*. For him, Islam is unique and universal and cannot be limited to geographical or ethnic categories, so, explaining the meaning of the syntagma *European Islam*, he talks about two

¹ Duranović, Elvir I Ljevaković-Subašić Sumeja (2018). *Islamska tradicija na razmeđu stoljeća: Izazovi novih tumačenja islama*, p. 7., Sarajevo: Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka.

² Karčić, Fikret (2016). „Šta je to 'islamska tradicija Bošnjaka'?", *Preporod*, br. 23/841, p. 14.

³ Duranović, Elvir (2014). „Narodna religija narodni islam u Bosni i Hercegovini – bosanski islam i islamska tradicija Bošnjaka – diferencirajući faktori”, *Glasnik RIZ-a*, novembar-decembar 2014., god. LXXVI, br. 11-12, p. 1081-1082, Sarajevo.

separate entities: "When it comes to Islam mentioned here, I would like to say that we truly need an enlightened Islam. There's a lot of primitivism here... I would not mind a piano... We are European Muslims. This is our destiny. We want to be Muslims and Europeans. I personally feel the most comfortable when I say that I am a European Muslim, because I am. When I go to the East, something bothers me there, but it bothers me a bit and when I go to the West, too. I feel best here in Bosnia. Probably because it is both the East and West and has good things from both one side and the other."¹

The *European Islam*, or even better a *European Muslim*, as understood by Alija Izetbegović, is enlightened, educated, culturally and equally devoted to the best in Islam and Europe, which, as Izetbegović says elsewhere, is not the "rotten West", but strong, educated and organized West.² Namely, as can be read from his speeches, interviews and letters, Europe in Izetbegović's *European Islam* is synonymous with: accuracy, purity, neatness, sophistication, tolerance, social sensitivity, organization, systematics, science, and art. These are all the universal values that dr. Tarik Ramadan also advocates on the pages of his book *To Be a European Muslim*, when he calls for the creation of a *European Islamic culture*³, or when he writes: "...Muslims should become citizens as well as domestic population (in Europe) and to be true advocates of individualism, freedom, and to be involved in social life as citizens and only as citizens."⁴ Therefore, Alija Izetbegović's thoughts about the *European Islam* are more extensive than the narrow and geographically bound concept of *Bosnian Islam*. Even the semantics of these two syntagma is not the same. While *Bosnian Islam* implies a set of customs, rituals and popular beliefs that stand in opposition to the formal learning of Islam, the *European Islam* of Alija Izetbegović is the official Islam enriched with the science, art, and universal human and social values that Europe has adopted and implemented on its ground. However, it cannot be said that Alija Izetbegović neglected the importance of *Bosnian Islam* and later the *Islamic tradition of Bosniaks*. In one of his interviews, he said: "By faith, we are from the East, but Europeans by education. We belong to one world with the heart, and to the other with the mind, so that the distant Bogumil notion of forgiveness and goodness blends here as well. Every one of us who is honest must admit that we often ask: who am I, to which world do I belong." Referring to the Bogumil component in his identity, Alija Izetbegović basically calls for an important component of *Bosnian Islam*, because, as it is well known that certain pre-Islamic Bogumil elements found their place in the corpus of customs and rituals of Bosnian-Herzegovinian Muslims. Another important feature of *Bosnian Islam*, which Alija Izetbegović speaks of, is the fact that *Bosnian Islam* is an integral part of the Bosniak ethnic identity and represents a strong defense against rising religious radicalism and extremism. All this was nicely explained in the speech that Alija Izetbegović gave at the beginning of 1995, to the German

¹ „Izvod iz rasprave na VII sjednici G. Odbora SDA, Sarajevo, 27.3.1995., u: Izetbegović, Alija (1996). *Govori, pisma, intervjui '95*, p. 43-44., Sarajevo: „Šahinpašić“.

² Izetbegović, Alija (2001). *Sjećanja*, p. 348, Sarajevo: „Šahinpašić“.

³ Ramadan, Tariq (2002). *Biti evropski musliman: izučavanje islamskih izvora u evropskom kontekstu*, str. 221, Sarajevo: Udruženje ilmijske zajednice u BiH.

⁴ Ibid. p. 196

Bundestag Foreign Policy Committee: "There is Islam in Bosnia, but there is no fundamentalism. After fifty years of the Communist repression, faith is awake and this is a completely natural process. This process is an integral part of the national awakening of the Bosniak people and it will continue. The religious revival in Bosnia, precisely because it is natural and free, will not be accompanied by radicalism and extremism."¹ From today's historical distance, we can witness how Izetbegović's claims made at the end of the war in 1995 were visionary. Although they had countless reasons for revenge, Bosniaks have chosen the Islamic and European path of seeking justice for crimes and genocide solely through international and domestic judicial institutions.

The constitutive elements of the Islamic tradition of Bosniaks in the thought of Alija Izetbegović

The notion of the *Islamic tradition of Bosniaks* entered the Bosnian-Herzegovinian public discourse in 1997, with the Constitution of the Islamic Community in Bosnia and Herzegovina. In the Art. 4 of the aforementioned Constitution, it is stated: "The organization of bodies and institutions of the Islamic Community in Bosnia and Herzegovina and its activities is based on the *Qur'an-kerim*, the *Sunnah of Muhammad alaihi-s-salam*, the **Islamic tradition of Bosniaks**, and the demands of the times."²

What is the *Islamic tradition of Bosniaks*? Right under this title, dr. Fikret Karčić published a short paper in which he listed the constitutive elements of the *Islamic tradition of Bosniaks*:

1. Ehli-Sunnah orientation in Islam, including Maturidi teaching in *aqidah* and Hanafi *madhhab* in *fiqh*, as well as certain Sufi orders (*tariqas*).
2. The Ottoman-Islamic cultural zone affiliation.
3. The existence of the elements of *Islamized* practice of pre-Ottoman Bosnia.
4. The tradition of Islamic Reformism (*Islah*) in the interpretation of Islam.
5. The institutionalization of Islam in form of the Islamic Community
6. The practice of expression of Islam in the Secular State³

Synthesizing views from dr. Karčić's text, we have come up with the definition of the *Islamic tradition of Bosniaks* that implies: "... the belief and religious rituals of Bosniaks interpreted through Maturidi learning and Hanafi *madhhab*, embroidered with *Tesavvuf* and painted by the Turkish-Ottoman and pre-Islamic customs of the people of Bosnia and Herzegovina which, after a careful selection, became an integral part of their overall Islamic tradition." The heir, promoter, and protector of the *Islamic tradition of Bosniaks* is the Islamic Community in Bosnia and Herzegovina.⁴

¹ „U Bosni nema fundamentalizma“ *Preporod*, br. 3/574, mart 1995, p. 1.

² *Ustav Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini*, art. 4., p. 1.,
http://www.islamskazajednica.ba/images/stories/Ustavi/Ustav_IJ-e_iz_1990.pdf.

³ Karčić, Fikret (2016). „Šta je to 'islamska tradicija Bošnjaka'?“, *Preporod*, br. 23/841, p. 14-15.

⁴ Duranović, Elvir „Narodna religija narodni islam...“, p. 1091.

The new interpretations of Islam, which started spreading during the 1992-1995 aggression in Bosnia and Herzegovina, led to the opening of long forgotten and unnecessary debates on the need to follow a certain madhhab, the origin of the Maturidian aqaid, the foundation of the Hanafi fiqh on the hadiths of the Messenger of Allah, as well as the mandatory wearing of the beard, etc. etc. In order to adequately respond to these challenges, Riyaset of the Islamic Community in Bosnia and Herzegovina has undertaken a number of activities, of which the most important is the establishment of the *Institute for Islamic Tradition of Bosniaks*, which in the long term should contribute to the preservation and promotion of the *Islamic tradition of Bosniaks*, through scientific and research work. Alija Izetbegović was deeply aware of the dangers that new interpretations of Islam bring along, and, although mostly indirectly, expressed views on the need to foster certain segments of the *Islamic tradition of Bosniaks*, as they are necessary to preserve the unity of Muslims in Bosnia and Herzegovina.

The most important aspects of the *Islamic tradition of Bosniaks* are the Ehli-Sunnah beliefs, interpreted through the Maturidi School of theology and affiliation with the Hanafi madhhab. It was precisely the Maturidian aqaid and the Hanafi madhhab that were most likely to be on impact by the new interpreters of Islam. Even nowadays in Bosnia-Herzegovina, there are futile debates about the foundation of the Maturidian aqaid and the necessity to follow the Hanafi madhhab. Such arguments, apart from leading to the increasing confusion of ordinary Muslims, are destructively affecting the necessary unity of Muslims. Knowing what kind of a danger the bigotry related to madhhabs may have on the unity of Muslims, Alija Izetbegović insisted on the responsibility of the Islamic community to preserve the Hanafi madhhab. In the same speech at the Constituent Assembly of the Islamic Community on April 22, 1995, he said: "*I have heard some stories about some new madhhabs in Bosnia. All we need here is Islam and faith, and nothing similar to new madhhabs. As it usually happens, there are always some sort of demagogues that prefer the form over substance, some new gymnastics or the mechanics of faith, instead of moral and true learning. While fighting for life and death and while we strive to solve the issue of be or not to be, they impose "learned" arguments on the length of a beard, or about how to hold hands or feet while praying, etc. This is how to break in and divide the unity.*"¹ Alija Izetbegović is not a theologian and he does not deal with the questions of the argumentation of one madhhab in relation to the other, because for him, and this is the right attitude, all the madhhabs are valid and there is no need to change one for another. For him, discussions about peripheral religious issues, such as the length of the beard or the position of certain parts of the body in the prayer, are specifically meaningless. By insisting on following of the Hanafi madhhab in Bosnia and Herzegovina, Alija Izetbegović supports one of the most recognizable constitutive elements of the *Islamic tradition of Bosniaks*.

¹ „Obnoviteljski sabor Islamske zajednice u RBiH, Sarajevo, 28.4.1995.“ u: Izetbegović, Alija (1996) *Govori, pisma, intervjui '95*, p. 62, Sarajevo: „Šahinpašić“.

Dr. Karčić named the tradition of the Islamic reformism as one of the important features of *Islamic tradition of Bosniaks*. Namely, at the end of the 19th century, the Islamic thought in Bosnia and Herzegovina began to develop under the influence of Islamic reformism, which implied the restoration of religious thought, the revival of *ijtihad* and the promotion of Muslim institutions. The ideas of Islamic reformism in Bosnia and Herzegovina expanded under the influence of Jamal al-Din al-Afghani, Muhammad Abduh, Rashid Rida, and other scholars from Egypt, Turkey, etc. In the first half of the 20th century, Islamic reformism in Bosnia and Herzegovina was strengthened by the efforts of Husein-ef. Đozo, to the point of becoming the dominant direction in the thought of Bosnian-Herzegovinian scholars.¹ Alija Izetbegović belongs to the order of authors who, with their writing opus, tried to introduce new vitality into the interpretation and understanding of Islam, that is, the modernist approach to Islam.² In the book *Islam between the East and the West*, he writes, inter alia: "Defining Islam as a principle is essential to its future development. It has been stated many times - in fact, quite rightly - that Islam and the Islamic world were stiff, closed. This situation was no doubt related to looking at Islam as a complete and forever defined learning."³ As noted by dr. Enes Karić, similar views on Islam were also advocated by other modernist and authoritative authors such as Husein Đozo, Nerkez Smailagić, and others.⁴

After the Second World War, Bosnia and Herzegovina became an integral part of the Socialist Yugoslavia, which attitude towards religion in general, as well as to Islam, was based on the principles of separating religion from the state and the understanding of religion as a private matter for citizens, guaranteed by the law of freedom of religion. The particular difficulty for Muslims at that time was the abolition of Sharia courts. In order to protect the fundamental values of Islam, the Islamic Community in such circumstances, besides the belief and rituals, increasingly emphasized the ethical values of religion, education and the universal principle of ordering good and deterring from evil. After the democratic changes at the end of the 20th century, Bosnia and Herzegovina remained a secular state, but with much more respect for religion and religious communities. The separation of religion from the state did not bother Alija Izetbegović. On the contrary, addressing the Constituent Assembly of the Islamic Community in 1995, he declared: *"Islam is not a state religion in Bosnia, it cannot be, and, moreover, it should not be. Only weak people and weak teachings seek a protected and privileged position. And, Islam is a powerful teaching, a living faith, according to some, even the only living faith in the world nowadays. Instead of being privileged, Islam in*

¹ Fikret Karčić, „Šta je to 'islamska tradicija Bošnjaka'?", *Preporod*, br. 23/841, p. 15.

² Enes Karić, „Islam u 'Islamu između Istoka i Zapada', online address: <http://ivanlovrenovic.com/2014/02/enes-karic-islam-u-islam-izmedu-istoka-i-zapada/> 17.09.2018.

³ Izetbegović, Alija (1995). *Islam između istoka i zapada*, fusnota br. 3, p. 18-19, Sarajevo: Svjetlost i El-Kalem.

⁴ Enes Karić, „Islam u 'Islamu između Istoka i Zapada', online address: <http://ivanlovrenovic.com/2014/02/enes-karic-islam-u-islam-izmedu-istoka-i-zapada/> 17.09.2018.

*Bosnia needs three things: freedom, the conditions for the action, and dignity of your (ulama) call. The first two should be secured by the state, and last one is up to you."*¹

An important part of the *Islamic tradition of Bosniaks* is the affiliation to the Ottoman cultural zone within which the Sufism was carefully cultivated and developed. We will not make a mistake if we say that, along with the spread of Islam in Bosnia and Herzegovina, Sufism expanded as one in a series of its branches. The tendency towards Sufism and closeness with certain Sufi orders to this day represents a significant segment of the *Islamic tradition of Bosniaks*. However, the basic principles of Islam as Alija Izetbegović defined them: to believe and act², led to a very negative attitude towards Sufism. Ignoring the positive values of Sufism, said Enes Karić, by insisting on the socio-political and engaging reading of the Qur'an, Izetbegović has entered into a number of reductions, out of which the biggest was his thesis that Sufism, Sufis and Dervish ranks are a form of "petty" Islam, or a kind of "degradation of Muslims". In the work *Islam between the East and the West*, he says: "*The ban on alcohol in Islam is essentially a social ban because alcohol is primarily a 'social evil'. No religion can in principle have anything against alcohol (some religions even used artificial stimulus to a certain extent, which contribute to ecstasy: the darkness of cathedrals and the smell of frankincense belong here). It is well known that some dervish orders (an Islamic version of monasticism) did not reject alcoholic drinks. But dervishes are the degradation of Muslims. Islam means progress from Jesus to Muhammad. Being a dervish is to return from Muhammad to Jesus. In the dervish-Christian feeling and vision of the world, the ban on alcohol and drugs has no particular meaning.*"³ Dr. Enes Karić disagrees with Alija Izetbegović in his assessment of Sufism. He argues that the fact the minority of heterodox dervishes consume alcohol in smaller quantities cannot be the reason for the rejection of the entire, thousand-year-old establishment of Sufism. Since Sufism is an important and intense activity in Islam, that is, the spiritual and internal activity, dr. Karić has the right to pose the question: "What makes the affiliation to a dervish order 'the degradation of Muslims'?" He then states that one must not ignore the fact that Sufism is a legitimate and recognized school of Islamic thinking and practice. Of course, it is even not necessary to emphasize the importance of Sufism in today's upbringing and spiritual refinement of modern man. Without accepting Alija Izetbegović's views on this issue, while respecting the value of Sufism as an integral part of the *Islamic tradition of Bosniaks*, the Islamic Community in Bosnia and Herzegovina, through its Constitution, left the possibility to: "... organize the tariqas orders within the Islamic Community, in accordance with Sharia and the rules of tariqa".⁴

¹ Obnoviteljski sabor Islamske zajednice u RBiH, Sarajevo, 28.4.1995." u: Alija Izetbegović, *Govori, pisma, intervjui* '95, „Šahinpašić“, Sarajevo, 1996, p. 61.

² See further: L.S.B. (Alija Izetbegović) „1976). „Kur'an i šarti“, *Takvim 1977-1397*, p. 25-29, Sarajevo: Izvršni odbor udruženja Ilmije u SRBIH.

³ Izetbegović, Alija (1995). *Islam između istoka i zapada*, p. 192-193, Sarajevo: Svjetlost i El-Kalem.

⁴ *Ustavna komisija* - (Prečišćeni tekst Ustava Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini), (2014) član 77. *Glasnik RIZ-a*, god. LXXVI, juli-august, Sarajevo, p. 808.

Conclusion

At the end of the 20th century, the concepts of *Bosnian Islam* and the *Islamic tradition of Bosniaks* began to be used in the public Bosnian-Herzegovinian discourse, for the purpose of pointing out to the expression of *Islam* in a certain geographical area (Bosnia and Herzegovina) within a particular ethnic group (Bosniaks). The significant scientific contribution to this issue was made by Alija Izetbegović, who, in addition to the above mentioned, used the notion of *European Islam* or a *European Muslim*, as he used to call himself. Europe in Izetbegović's *European Islam* is synonymous with: accuracy, cleanliness, orderliness, complexity, tolerance, social sensitivity, organization, systematics, science, and art. Those are the same universal values that Tarik Ramadan advocates a on the pages of his book *To Be a European Muslim*, when he calls for the creation of a *European Islamic culture*. The *European Islam* of Alija Izetbegović is not in contradiction with *Bosnian Islam*. On the contrary, these terms are complementary in the way that *European Islam* encompasses the comprehensive values of Islam and European scientific and cultural opus, while *Bosnian Islam* is a structural element of the ethnic identity of Bosniaks and a firm defense against the rise of religious radicalism, extremism, and finally, terrorism.

Alija Izetbegović believes that it is possible to preserve the unity of Muslims in Bosnia and Herzegovina through the preservation of the centuries-old *Islamic tradition of Bosniaks* whose constituent elements are: belonging to the Ehli-Sunnah, the Maturdian school of theology, Hanafi madhhab, and the Ottoman cultural zone. In his public appearances, Alija Izetbegović invited the Islamic Community to actively work on promoting and protecting the *Islamic tradition of Bosniaks*, not allowing new self-proclaimed interpreters of Islam (*dā'i*) to exchange the Bosniak historical experience for foreign interpretative religious traditions. The only segment of the *Islamic tradition of Bosniaks* that he had negative attitude towards was the closeness of Bosniaks with Sufism and dervish orders. While acknowledging the immense contribution of Sufism in the upbringing and spiritual refinement of the modern man, the *Islamic Community in Bosnia and Herzegovina* did not accept Izetbegović's dismissal of Sufism, but left the possibility of nurturing Sufism through the establishment of dervish orders in accordance with Sharia in the Constitution.

Alija Izetbegovic and Sandzak

Emir ASCERIC

*President of the Youth Association of SDA Sandzak, Deputy Mayor of Novi Pazar City,
emir_asceric@hotmail.com*

I will try to speak on the this matter from the aspect of Sandzak Bosniaks and from the aspect of Sandzak as a historical region where Bosniaks have lived for centuries as an indigenous nation.

Geographical position of Sandzak among Serbia, Montenegro, Bosnia-Herzegovina and Kosovo, disintegration of former Yugoslavia through civil war, establishment of national states and national armies, a new attempt of Greater Serbia ideologists to create Greater Serbia, ethnically cleansed according to the project called „Karlobag-Ogulin-Karlovac-Virovitica“ provides an answer to the following questions:

- Why Sandzak is stipulated as one of 16 most vulnerable areas of the world
- Why the Bosniaks have third largest number of refugees, after Afghans and Palestinians
- Why Minority Rights Groups designate Bosniaks as a nation under threat
- Why the President, late Alija Izetbegovic, used to speak: “After the Berlin Congress, Sandzak people are less fortunate part of our nation, left behind on the other side of the Drina river”.

Who are Bosniaks

When speaking about Bosniaks, we should take into consideration several important facts.

- Bosniaks are an indigenous people in Bosnia-Herzegovina and Sandzak and are part of single Bosniak national corps in former Yugoslavia, a nation that suffered genocide from Serbian forces in Srebrenica.
- Bosniaks are a nation fully aware of their national, cultural and religious features and needs to promote their identity.

The late President Alija Izetbegovic used to say: „Preserve and protect your nation and the name of Bosniak, your religion and your tradition. The loss of identity is paid with slavery and humiliation.”

The Sandzak Bosniaks are a European nation, of European thought and traditions; hence Bosniaks take an active participation in process of European and NATO integrations of Serbia and Montenegro.

The Sandzak Bosniaks are a peaceful, civilized, educated, responsible, conscious and a well-organized people, which has had its SDA Sandzak

party and Bosniak National Council since the fall of communism and introduction of democratic system. These are the bodies which have been fighting for Bosniak rights for the last 27 years, through institutions of the system in their country.

The Bosniak fight for survival

In order to fully understand life and problems of Bosniaks, I have to underline the following facts:

- After fall of Yugoslavia, neither statuses of Bosniaks nor Sandzak have been solved.
- Establishment of new countries in former Yugoslavia and their strivings to enter the European Union.
- The European Union does not accept into its membership the states with territorial disputes, which relates to Serbia and Montenegro, which have occupied parts of Sandzak.
- Serbia and Montenegro are over-exploiting natural goods in Sandzak, they have no development plans related to the region, the infrastructure is poor, road communication among majority municipalities in Sandzak is non-existent. Unemployment rate is high, up to 60% in some municipalities.
- Aggravating circumstances are lack of rule of law, legal security and equality before the law, a tolerant attitude of Serbian and Montenegrin authorities towards crimes against Bosniaks in Sandzak. All these combined represent an objective threat to existence of Bosniaks in the region.
- We especially stress the fact that Peace Conferences for former Yugoslavia in the Hague, London and Geneva failed to accomplish their goals. The Dayton Agreement, signed on November 21, 1995, stopped Serbian aggression on Bosnia-Herzegovina, but failed to solve Yugoslavia crisis and statuses of Bosniaks and Sandzak.

Minimum for survival of Bosniaks

Sovereign, undivisible, prosperous, democratic Bosnia-Herzegovina, based on rule of law, legal security, trade economy, an EU and NATO member, and the autonomy of Sandzak.

The late President, Alija Izetbegovic, fought for undivisible and unique Bosnia-Herzegovina, equally Bosniak, Serbian and Croatian, a multi-national and a multi-religious concept of a state that represents basic philosophy of the European Union. However, European statesmen had no strength to support it. Years of suffering, caused by misunderstanding of European statesmen, have been imposed on Bosnia-Herzegovina citizens, who trusted in Alija, followed him and who resemble him.

Paddy Ashdown, High Representative of International Community in Bosnia-Herzegovina, when speaking on funeral of Alija Izetbegovic, said:

“Alija Izetbegovic was proud of his European origins and proud of his Islamic religion and apologized to nobody for that.”

What is Sandzak and where is it?

Sandzak is a historical region, with its international borders determined at the Berlin Congress as a *corpus separatum*, at the same time when borders of Serbia, Montenegro and Bosnia-Herzegovina were determined. Geopolitical significance Sandzak has in the Balkans presents both an advantage and misfortune.

Bearing in mind the plans from Greater Serbia ideologists who foresaw ethnic cleansing of Sandzak, bitter experiences from the past, caused by Serbian and Montenegrin governments, as well as Russian plans for an „orthodox highway“ through Sandzak and Montenegro to the Mediterranean, the late President Alija Izetbegovic was justly worried for survival of Bosniaks in Sandzak.

In his letter to the secretary of Organization of Islamic Cooperation, Hamid Algabid, on September 24, 1995, the late President Alija Izetbegovic says: “I want to use this opportunity to draw your attention to the state in Sandzak, with a plea to do everything in Your powers to improve it.”

Although Sandzak is beyond borders of Bosnia-Herzegovina, we remain permanently interested in this part of our national corps.

Sandzak has a Bosniak population of 319,500 Bosniaks, an indigenous people and majority in the region.

During the last four years, this part of our nation has been exposed to state terror from Serbia and Montenegro, at times reaching proportions of genocide.

Related to the issue, the Government of Bosnia-Herzegovina held a session on March 07, 1995, and the Parliament of Bosnia-Herzegovina also had a session on March 29, 1995, passing a Declaration on violation of human rights and freedoms of Bosniaks (Muslims) in Sandzak and other parts of Serbia and Montenegro¹.

Lack of protection mechanisms of life, freedom and security for Albanians, Bosniaks and Turks in the Sandzak region, under control of Serbia and Montenegro, including rights to economic development, are the main reasons why citizens of Sandzak have sought refuge elsewhere, in Europe and America. This is the main reason why the diaspora of Sandzak indigenous people exceeds the population of Sandzak.

History of Sandzak

Sandzak was occupied by Serbia and Montenegro with tacit approval from League of Nations, when Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was established in 1918. The solution of territorial disputes is a prerequisite for admission into the European Union. If Serbia and Montenegro want to

¹ IZETBEGOVIC ALIJA: Year of War and Peace: Selected speeches, interviews and letters. 1996. Sarajevo: Ljiljan, 1997, pages 15-16

register Sandzak as their territory, they have to stipulate Bosniaks into their respective Constitutions as a constitutive nation.

Sandzak is an occupied land. Sandzak citizens have been exposed to state terror from Serbia and Montenegro for the last 100 years. The goal of the terror is to change demographic map of the region. A Serb academic, Vasa Cubrilovic, drafted a memorandum called „Expulsion of Arnauts“ back in 1937¹, which foresaw colonization with Serb and Montenegrin populace in Sandzak and the change in balance in disfavor of Bosniaks.

After the Berlin Congress and during the Balkan Wars, contrary to The Hague Convention on laws and rules of war² from 1899. Horrible atrocities were committed in Sandzak back in 1907: expulsion of Albanian, Bosniak and Turkish civilians, including forced Christianization. Numerous records testify to these crimes, including Report by International Commission for Examining Cause and Way of Balkan Wars³, published by Carnegie Foundation in 1914.

Later, during WW2, Serbian chetniks committed numerous crimes against Bosniaks in Sandzak, recorded in a collection of documents and testimonies „Genocide over Muslims⁴, 1941“ by Vladimir Dedijer and Antun Miletic, published in Sarajevo in 1990.

During the 1990-ies, members of Serbian police and army, along with local Chetniks, committed many crimes, which reached proportions of a genocide in Sandzak. There are a lot of reports from prominent international organizations, reports from special envoys of the UN for Yugoslavia and other publications for years 1991 to 1995 which corroborate these facts. You can find them in documents of Sandzak Committee for Human Rights, Fund for Humanitarian Right, Helsinki Committee of Human Rights, Helsinki Watch, OSCE, State Department.

I would like to remind you that citizens of Sandzak expressed their will for autonomy three times in the 20th century: in August 1917 in Sjenica, when 12 legally elected mayors of Sandzak municipalities passed a Resolution at the Sjenica Conference with a proposal for permanent solution of the Sandzak status.

Second time, in Pljevlja, on November 20, 1943, when Antifascist Council of People's Liberation of Sandzak was formed; Sandzak then had a strong,

¹ Plan of Vasa Cubrilovic to expel Arnauts““, last visited: 1.9.2018, <https://focusnewsinfo.wordpress.com/2012/12/24/plan-vase-cubrilovica-o-iseljenju-arnauta/> “

² Den Hague Convention (1899. i 1907.) last visited: 1.9.2018, https://hr.wikipedia.org/wiki/Haa%C5%A1ke_konvencije

³ Report from International Commission on the Balkan Wars, last visited: 1.9.2018, https://sh.wikipedia.org/wiki/Izveštaj_međunarodne_komisije_o_Balkanskim_ratovima

⁴ Genocide on Muslims 1941-1945, last visited: 1.9.2018, https://books.google.rs/books/about/Genocid_nad_Muslimanima_1941_1945.html?id=3_9mAAAAMAAJ&redir_esc=y

well-organized army. Moreover, the Council formed Parliament and Government. Sandzak had the status of a federal unit until 1945.

Third time, on October 25, 26 and 27, 1991, citizens of Sandzak voted for autonomy of Sandzak.

Major cause of all problems is unsolved status of Sandzak and of Bosniak population.

Solution of status of Sandzak will ensure right of Bosniaks to political existence and enable economic and social development, providing equal chance to all nations living in Sandzak, in accord with good practice of European regions.

This is exactly what late President Izetbegovic spoke about in his letter to Secretary General of the OIC¹, Hamid Algabid:

Bosniaks in Sandzak have a defined program for solving their status and all domestic and international organizations are familiar with it. The program is in harmony with international law and European principles adopted for solving Yugoslavia crisis.

The European Union is obliged to accept results of the Referendum² of Sandzak citizens from 1991, where the citizens expressed their will „for complete political and territorial autonomy with the right of joining one of sovereign republics“.

Bosniaks in Montenegro today make about 20% of the population. Since the beginning of Yugoslavia crisis, Sandzak Bosniaks have actively participated in democratic processes through institutions of the system, on local, regional and national levels, in Federal Republic of Yugoslavia and Union of Serbia and Montenegro. Bosniaks gave full contribution to reform of political system of Montenegro and separation from Milosevic regime. Montenegro has an obligation to respect the interests of Bosniaks throughout Montenegro, especially in Sandzak, where they are majority.

Political organization of Bosniaks

Party of Democratic Action (SDA), established in Sarajevo on May 26, 1990, as a unique party in Yugoslavia, had the goal of political organization of Bosniaks.

SDA stood for solving Yugoslav crisis through negotiations and dialogue, preservation of Bosniak national identity, equality, sovereign, whole and indivisible Bosnia-Herzegovina, autonomy of Sandzak, European and NATO integrations, rule of law, democracy and market economy.

¹ Izetbegovic Alija. Year of War and Peace: Selected speeches, interviews and letters, 1996. Sarajevo: Ljiljan 1997, pages 15-16

² Brošura – Svečana sjednica povodom Dana samoopredjeljenja. Bosniac National Council website, last visited: 1.9.2018, <http://bnv.org.rs/brosure/2015-10-25%20-%20Brošura%20-%20Svecana%20sjednica%20povodom%20obilježavanja%20Dana%20samoopredjeljenja.pdf>

SDA of Sandzak was formed on July 29, 1990 as a civilized response of Sandzak Bosniaks to political circumstances which presented a jeopardy for peace, security and future of Sandzak Bosniaks.

Soon after the party establishment, *Merhamet, Preporod, Mesihat of Islamic Community* were formed, along with other Bosniak national institutions.

Bosniak National Council

Bosniak National Council is the highest representative body of Bosniaks in Sandzak, established at the time when Yugoslavia disintegrated, with the goal of protecting Bosniak minority of Sandzak and solving statuses of Sandzak and Bosniaks through dialogue and peace.

Establishment of Bosniak National Council was a response to organized state terror of the Slobodan Milosevic regime over Bosniak minority in Sandzak.

The initiative for establishment of the Bosniak National Council came from SDA, then only political party of Bosniaks and the only Bosniak national institution with legitimacy confirmed at the presidential elections in Serbia and parliamentary elections in Serbia and Montenegro, when General Board of the party passed the decision to establish Bosniak (Muslim) National Council.

For the first President of Bosniak National Council was elected Dr. Sulejman Ugljanin, president of the SDA of Sandzak.

The establishment of the Bosniak National Council was supported by all structures of the Bosniak people in Sandzak which recognized the strenght and capacity of such an organization, together with its significance in solving Bosniak and Sandzak issues in the upcoming times.

The late president, Alija Izetbegovic said of the Council then¹:

Muslim National Council is the only legitimate body of the Bosniaks in Sandzak. It is a legitimately elected body which, both domestically and internationally stands for solving rights of Bosniaks of Sandzak and solving status of Sandzak with international guarantees.

Regarding the issues, MNC puts forward the request that OIC, as a collective member of the United Nations, starts international mechanisms for solving the status of Sandzak "to participate in defining status of Sandzak at the international conference on former Yugoslavia in Geneve and to be a guarantee for its implementation.

I pledge to You to accept this request and to do everything in Your powers to help Bosniaks in Sandzak survive in their land and to preserve their identity and to solve their status in just manner."

¹ Izetbegovic Alija. Year of War and Peace: Selected speeches, interviews and letters, 1996. Sarajevo: Ljiljan 1997, pages 15-16. 01/09/2005 451

Activities of Bosniak National Council upon establishment

Upon establishment, the Bosniak (then Muslim) National Council passed a declaration with a clear program of measures and assignments of all adult citizens of Sandzak in case of a state of emergency. On the same day, the Council brought the decision that neither Bosniak could be recruited or drafted into a war against any Yugoslav people.

The Council passed a decision on establishment of informative and collection centers in Western Europe, Turkey and America for refugee Bosniaks and internationalization of Sandzak.

The Council adopted national symbols of the Sandzak Bosniak identification: coat of arms, flag and anthem, national holidays: Bosniak National Flag Day – May 11th, Remembrance Day – July 11th, Sandzak Day – November 20th and Ramadan and Kurban Bayram.

The Council had its delegation at the Hague Peace Conference. From London former Yugoslavia conference in August 1992 and Geneva up until the Dayton Agreement on November 21, 1995. At the peace conference on former Yugoslavia in the Hague in November 1991, the decision was that no AVNOJ borders could be changed and parts of nations separated from their motherlands should have autonomies as special statuses.

The Council had a delegation at the Helsinki OSCE conference from June 26 to June 28, 1992, when standing OSCE missions for Sandzak, Kosovo and Vojvodina were established.

Bosniak National Council was officially recognized in February 2002, when Law on Protecting Minority Rights and Freedoms in FRY was passed and in 2009, when Law on National Councils in Serbia was passed. The council is authorized to express attitudes, start initiatives and take measures on all issues directly related to status, identity and rights of Bosniaks. Bosniak National Council stands for constitutional and legal status of Bosniaks, autonomy of Sandzak and represents interests of Bosniak people in Serbia.

Bosniak National Council with seat in Novi Pazar, Bosniak Council of Montenegro and Council of Congress of Bosniak Intellectuals in Bosnia-Herzegovina signed Protocol on Mutual Cooperation and Understanding among Bosniak National Councils¹ on December 23, 2017; its implementation is under way.

The goal of the Protocol is to strengthen cooperation and to promote individual and collective rights of Bosniaks in former Yugoslavia republics, to establish permanent cooperation and to establish common bodies and institutions.

¹ Protokol – VKBI-BNV-BV. Bosniak National Council website, last visited: 1.9.2018, http://www.bnv.org.rs/wp-content/uploads/2017/12/PROTOKOL_VKBI_BNV_BV.pdf

History of Bosniak National Council

Bosniak National Council was established on May 11, 1991, under the name Muslim National Council of Sandzak, in accord with then national name, which designated Bosniaks as a constitutive nation of former Yugoslavia.

The Council was constituted from 66 delegates from all Sandzak municipalities and representatives of numerous organizations and associations. The Council formed departments which formed an expert basis for the Council in areas relevant for Bosniaks, and Dr. Sulejman Ugljanin was elected president.

Bosniak National Council established cooperation with numerous domestic and international organizations and institutions dealing with protection of basic human and minority rights.

Bosniak National Council established offices in New York, Zurich, Vienna, Bonn, Ankara, Osnabruck, Sarajevo, Skopje and other places.

Bosniak National Council, being the highest representative body of Bosniak people in Sandzak, has presented its policy of peace, dialogue and non-violence in solving statuses of Bosniaks and Sandzak at numerous international conferences and congregations which were assembled in order to solve the crisis in former Yugoslavia:

- International conference on minority rights, Geneve, July 5, 1991
- European Parliament Commission for South-Eastern Europe, Brussels, September 1, 1991
- Peace Conference on Former Yugoslavia, the Hague, 1991
- OSCE Helsinki session, June 29, 1992, when OSCE passed the decision to send a mission to Sandzak, Kosovo and Vojvodina
- London conference, August 26-28, 1992
- International conference on Yugoslav crisis, Geneve, 1992, 1993 and 1994
- OIC Minister Summit, December 2-9, 1994
- OIC Leaders Summit, Casablanca, Morocco, December 12-15, 1994
- World conference on human rights, Vienna, June 14-25, 1993
- General assembly of UNPO (Unrecognized Nations and Peoples Organization), 1993, 1994, 1995, 1996;
- UN Human Rights Sub-Commission, 1995

During the 1990 wars, representatives of the Council visited numerous international institutions, organizations, parliaments and governments of European countries: Austria, Germany, Holland, France and Luxembourg, American Senate, House of Representatives and the State Department. Representatives of BNC also held meetings with high representatives of OSCE in Vienna, Council of Europe and the EU in Strasbourg and with representatives of the UN and other domestic and international organizations dealing with protection of human and minority rights.

Representatives of Bosniak National Council took part at all international conferences and forums and sought protection from international

community from organized state terror, crimes and ethnic cleansing perpetrated by Slobodan Milosevic regime against Bosniaks in Sandzak.

In the period from 1991 to 1996, Sandzak and Bosniak National Council were visited by representatives of the international community, Pose and Maset, emissary of the United Nations Secretary General, Elizabeth Wren, High Delegation of French Republic, numerous representatives of international and domestic institutions and NGO-s. Thanks to diplomatic struggle and political agility of Bosniak National Council, crimes, torture and terror against Sandzak Bosniaks gets its place in numerous reports of international organizations and institutions.

The following documents speak about human rights in Sandzak:

- Reports from the UN Special Rapporteur on the Situation of Human Rights in the Territory of the Former Yugoslavia, Tadeusz Mazowiecki for 1992, 1993 and 1994;
- Reports from OSCE mission for Sandzak for 1992 and 1993;
- Resolution of the Security Council 855, August 9, 1993;
- Resolution of the UN General Assembly A/448L50, December 20, 1993;
- Resolution of UNPO General Assembly on Kosovo and Sandzak from 1993;
- Report from International Federation for Protection of Ethnic Minorities within Sub-Commission of UN for Human Rights from 1994
- Resolution on Sandzak passed by Organization of Islamic Conference from 1994;
- Report from the UN special envoy Elizabeth Wren on human rights in former Yugoslavia from 1995;
- State Department report from 1995;
- Resolution of General Assembly of UNPO on Sandzak from 1995;
- A great number of publications and reports from domestic NGO-s, notably Humanitarian Law Center from Belgrade and Sandzak Committee for Human Rights from Novi Pazar.

Since 1991 up until today, Bosniak National Council has passed a series of strategic documents and decisions significant for the Sandzak Bosniaks:

May 11, 1991. At the statutory meeting, a Declaration was passed which obliged the Council to work on securing civil freedoms and equality of all nations and civil freedoms of the Bosniak people and to stand for cooperation among all nations, respecting their identities and equality.

October 11, 1991; decision on holding the Referendum of the Sandzak citizens on complete political and territorial autonomy of Sandzak with the right of joining one of sovereign republics.

October 25, 26 and 27, 1991; Referendum of the Sandzak citizens on the Sandzak autonomy. The outcome for the referendum was 183,302 voters, out of 264,156. The citizens voted in favor of autonomy: 98.85% voted for.

January 11, 1992; Bosniak National Council Assembly passed the proposal of establishing a special status for Sandzak, as the best solution for

Bosniak people in Sandzak. The proposal was forwarded to national government and the international community.

April 28, 1992; Bosniak National Council Assembly expressed discontent with the New Constitution of Federal Republic of Yugoslavia and protested that Bosniaks were expelled from the Constitution and stripped of the status of a constitutional nation.

December 20, 1992; Bosniak National Council sent 754 Sandzak students to study in Turkey, for they had no capability of studying in former Yugoslavia due to war. The Council continued sending students to Turkey and Malaysia in the following years.

June 6, 1993; Bosniak National Council, in accord with recommendations from International Conference on Former Yugoslavia, passes „Memorandum on establishing a special status for Sandzak“ a mechanism for survival of Bosniaks in Sandzak after the fallout of Yugoslavia. The memorandum foresaw autonomy for Sandzak within then Federal Republic of Yugoslavia. The Council forwarded the Memorandum as an official request to national authorities in the Federal Republic of Yugoslavia.

March 29, 1995; upon proposal from the Bosniak National Council, Parliament of Bosnia-Herzegovina passed the Declaration on breaking human rights and freedoms of Bosniaks in Sandzak and other parts of Serbia and Montenegro.

July 19, 1999; after peace in Bosnia-Herzegovina was established, Bosniak National Council passes the Memorandum on Autonomy of Sandzak and special relations with Bosnia-Herzegovina, as a platform for solving the status of Sandzak and Bosniaks in FRY, led by principles and rights on special relations of a nation with its homeland; the Memorandum was forwarded to national authorities.

September 24, 2000; Bosniak National Council passes the decision to support opposition candidate for presidential elections in FRY and actively takes part in toppling Slobodan Milosevic.

The toppling of Slobodan Milosevic created environment for democratization and the Bosniak National Council becomes representative authority of Bosniaks in Serbia and Montenegro.

September 6, 2003; Electoral assembly for Bosniak National Council in Serbia and Montenegro is held in Novi Pazar. Dr. Sulejman Ugljanin is elected president.

With proclamation of Montenegrin independence in 2006, Bosniak National Council continues to operate in Serbia. Bosniaks of Montenegro (Southern Sandzak) constitute their Bosniak Council.

April 1-15, 2002; upon invitation from Bosniak National Council, the then Muslims declared themselves as Bosniaks on the National Census, with Bosnian as mother tongue and Islam as religious affiliation.

November 1-15, 2003; upon invitation from Bosniak National Council in Montenegro, majority of then Muslim citizens declared themselves as Bosniaks, with Bosnian as mother tongue and Islam as religious affiliation.

May 11, 2004; Bosniak National Council passes the decision on Bosniak national symbols, coat of arms and flag, as well as decision on national holidays, manifestations and awards. Decisions of the Council were confirmed by the national authorities.

October 20, 2004; first class of Bosnian language is held in Ljeskova, Tutin, primary school.

June 27, 2009; Bosniak national Council passes the Declaration on position of the Sandzak Bosniaks, after seeing the rights of the Bosniaks start to be limited again. The Declaration formulates basic principles for solving issues of the Sandzak Bosniaks in Serbia.

March 01, 2012; Bosniak National Council brings the Resolution on status and implementation of rights of the Bosniaks in Serbia.

September 2, 2013; education in Bosnian language in Serbia begins in the Sandzak schools.

November 01, 2013; upon proposal from the Bosniak National Council and then minister, Dr. Sulejman Ugljanin, the Government of Serbia passes the decision to approve the right of the Bosniaks to educate themselves in mother tongue in Serbia. The decision clearly defines measures for realization of the right.

November 17, 2014; new assembly of Bosniak National Council is constituted, after the elections held on October 26, 2014. Dr. Sulejman Ugljanin is elected president.

May 15, 2015; Bosniak National Council condemns rehabilitation of Draza Mihajlovic, leader of the fascist Chetnik movement.

July 10, 2015; Bosniak National Council passes the decision to request from Serbian Parliament to pass the Resolution on the Srebrenica Genocide, submitted by SDA Sandzak, League of Social Democrats of Vojvodina and a Democratic Party MP.

August 20, 2015; Bosniak National Council proclaims August 13 and 14 days of special significance for Bosniaks, honoring Sjenica Conference from 1917. On the same day, the Council brings the decision to proclaim October 25, 26 and 27 as Days of Self-determination and also proclaims October 25, 26 and 27 as days of special relevance for Bosniaks, honoring the 1991 Referendum.

October 25, 2015; Bosniak National Council approves agreement with the Bosniak National Council in Montenegro.

November 30, 2015; Bosniak National Council approves the proposal on amendments and annexes to the action plan for the achievement of minority rights

February 27, 2016; Bosniak National Council passed the resolution demanding from Serbian authorities to solve the crimes of Strpci, Sjeverin, Kukurovic and other crimes against Bosniaks of Sandzak.

April 1, 2016; Bosniak National Council passed the decisions demanding from Government of Serbia to bring a new Action plan for the achievement of minority rights. At the same session, the Council brought the decision on the status of the Sandzak Bosniaks and asked for establishment of special missions of international organizations in Sandzak.

Bosniak National Council continues its decade-long struggle for the rights and solution of the statuses of Bosniaks and Sandzak. In accord with this strong determination, the Council is an active participant of draft and implementation of the Action plan for minorities within negotiation chapter 23 for the accession into the EU, process of reform of political system of Serbia, passing the law on minorities and is a part of the initiative of passing the Srebrenica Declaration in Serbian Parliament.

Although Bosniaks are majority in Sandzak, they are minority in police, courts, national inspection authorities, IRS authorities and other public offices.

Bosniak National Council demands from the European Union, Serbia and Montenegro to ensure equal opportunities for Bosniaks in courts, police and other national institutions. We also demand that the crimes against Bosniaks be solved and perpetrators be brought to justice.

Bosniak National Council, being the highest representative body of Bosniaks, demands that the principles of the European Union be applied when the issue of Sandzak status is solved. The Council requests mechanisms and institutions that can guarantee biological survival and political existence of Bosniak people, along with Bosniak national, cultural and religious identity and preservation of Bosniak cultural heritage.

Dr. Sulejman Ugljanin and SDA of Sandzak

Dr. Sulejman Ugljanin is a leader of SDA of Sandzak since of 1990. He is a doctor of dentistry and a specialist in Prosthodontics. Since the beginning of Yugoslav crisis, he dedicates his work to the protection of human, civil and national rights of Bosniaks and to the building of democracy in the former Yugoslavia. The story of Sulejman Ugljanin is a story of the SDA of Sandzak and a story of the Bosniaks Sandzak fight for survival.

Political work of Sulejman Ugljanin:

- Member of the Executive Board of SDA (Bosnian: Stranka demokratske akcije, English: Party of Democratic Action) since its founding in Sarajevo on 26 May 1990;
- President of SDA of Sandzak since 29 July 1990;
- In the Serbian presidential elections of 1990, he received 109,500 votes (fourth place out of 33 candidates);

- President of the BNC of Sandzak (Bosnian: Bošnjačko nacionalno vijeće Sandžaka, English: Bosniak National Council of Sandzak) since 11 May 1991;
- Vice-President of the SDA for the former Yugoslavia (elected at the Congress of SDA in Sarajevo on 30 November 1991);
- On 29 July 1995 he was re-elected as the President of SDA of Sandzak by the Assembly of SDA of Sandzak;
- On 10 May 1998, The Assembly of BNC of Sandzak reelected him for the President of the Council, for the next five-year term
- In the elections of November 1996, he was elected as a federal MP in the Council of Citizens of the Federal Assembly of the FRY in front of the Coalition "List for Sandzak dr. Sulejman Ugljanin".

Since 1991, Sulejman Ugljanin has actively participated in many international forums that were dealing with resolvment of the Yugoslav crisis, including all of the above of the Bosniak National Council.

The period from 14 September 1993 to 30 September 1996 he spent in exile due to the fact that authorities in Belgrade prevented his return to the country by issuing an arrest warrant against him during his diplomatic activity at the International Conference on the Former Yugoslavia in Geneva, Switzerland.

After the Committee for Mandate and Immunity Issues of the Federal Assembly of FRY stripped him of his parliamentary immunity on 11 July 1997, a staged political trial was initiated against dr. Sulejman Ugljanin, in which he was falsely charged with secession and hostile activity against the state, as the President of the BNC of Sandzak and the President of SDA of Sandzak. The trial was suspended in 2009.

On direct elections, in September 2004, dr. Sulejman Ugljanin was elected as the Mayor of Novi Pazar. He was quite successful during his duty as the Mayor of Novi Pazar. During his term, Municipality of Novi Pazar rose to the status of a city, State University was opened in Novi Pazar and there were improvements on the local road infrastructure.

In 2008 he was appointed as minister in the Serbian government, where he established the Office for Sustainable Development of Underdeveloped Regions. In the parliamentary elections held on 16 March 2014 he was elected as MP in the Serbian Assembly from the Bosniak minority MP list "SDA of Sandzak - dr. Sulejman Ugljanin". In elections for the Bosniak National Council held on 26 October 2014, he headed the list "For Bosniak unity", which won 19 seats (of 35 in total) in the Council.

On the constitutive session of the Bosniak National Council that was held on 17 November 2014, dr. Sulejman Ugljanin was elected as the President of the Council.

President Dr. Sulejman Ugljanin won numerous domestic and foreign awards. He also received the award for his political work and commitment to nonviolent policies from the nongovernmental organization UNPO. In the

report of the UNPO General assembly that was held in Tallinn, Estonia in 1997, during which the Conference on nonviolence was also held, among other things also stands the following:

The most high profile and successful nonviolent movements in recent memory, the Indian Independence Movement and the US Civil Rights Movement, had in common strong, charismatic and committed leaders. It is difficult to consider the success of either movement without attributing it in large part to the ability of these leaders to galvanise their people and world opinion in favor of their cause, and to have the strength and discipline to adhere strictly to nonviolent means. Both Mahatma Gandhi and the Reverend Martin Luther King Jr. were exceptional individuals, without whom these movements might never have been effective. Contemporary examples of such leaders include His Holiness the Dalai Lama of Tibet, Daw Aung San Suu Kyi of Burma, Dr. Ibrahim Rugova of Kosova, Mr. Mustafa Jemilyev of Crimean Tatars, the late Ken Saro-Wiwa of the Ogoni and Dr. Sulejman Ugljanin of Sanjak.¹

SDA of Sandzak is an authentic representative of Bosniaks in the Republic of Serbia. Since its founding in 1990, the Party of Democratic Action of Sandzak is a parliamentary party in continuity, at the local and republic level in Serbia.

SDA of Sandzak, as is known in all former Yugoslav republics, is a parliamentary party, through a partnership with all the SDA in the former Yugoslav republics, represents an important factor of cross-border and regional cooperation. Including a further continuation of successful and comprehensive co-operation with the Republic of Turkey where, for a large number of centuries, Sandzak Bosniaks living the bridge of cooperation between Serbia and Turkey and the Sandzak is a Gate of cooperation.

Alija Izetbegovic, founder of the SDA and the first democratic president of BiH

Dr. Sulejman Ugljanin, the leader of Bosniaks of Sandzak, was a close associate of Alija Izetbegovic in solving the Bosniak national issue. As vice-president of the SDA Dr. Sulejman Ugljanin had the opportunity to consult him about every major issue and to hear his opinions.

Each statement of president Alija Izetbegovic, each piece of advice and recommendation were concise, clear and unambiguous:

“After the Berlin Congress, the Sandzak people have been the less fortunate part of our nation, left behind on the other side of the Drina river.”

“Although Sandzak is outside the borders of Bosnia-Herzegovina, we remain permanently interested in this part of our nation.”

“The progress of Islam, just as any other progress, will not come from the meek and obedient, but from the brave and the rebellious.”

¹ Protokol – VKBI-BNV-BV. Bosniac National Council website, last visited: 1.9.2018, <https://www.bnv.org.rs/tijela-bnv/predsjednik/>

“Do not look for revenge; look for justice”

“There is no freedom from outside. Nobody has ever granted freedom to anybody. We do not need that kind of freedom. Each nation has to fight for freedom or it will disappear. A nation has to find the strength from within, and in order to find it, it has to know first what it is called, where it comes from, what its past, present and future are, it has to respect its own.”

“We used to speak to our soldiers: We will win if we fight valiantly and stop the violence against women and children. It gave our soldiers strenght, and gave our country respect and recognition throughout the world.”

“We swear on almighty God that we will never be slaves.”

These and many other words of wisdom of late president Alija Izetbegovic are the cornerstones of political philosophy of SDA Sandzak and Bosniak National Council.

Late president Izetbegovic had great understanding for the Sandzak Bosniaks and confirmed that on a daily basis. Fortunately for us, his close associates Omer Behmen, Ismet Kasumagic, Salih Behmen, Munir Gavrankapetanovic, Salim Sabic, Teufik Velagic, Muhamed Hukovic and Adil Zulfikarpasic also had great deal of understanding and respect to the Sandzak Bosniaks.

Bosniaks should be proud of late Alija Izetbegovic who was one of the most significant personalities of the 20th century. Late Alija Izetbegovic politically organized Bosniaks and left the SDA party as a legal mechanism for achievement of Bosniak national goals. At the time when the Yugoslav crisis comes to a close, and the statuses of Bosnia-Herzegovina and of Bosniaks are not solved yet, the absence of late Alija Izetbegovic is increasingly felt.

Bir Marka Kişilik Olarak Aliya İzzetbegoviç'in Türk Toplumundaki Algısı

Emre Ş. ASLAN¹, Özgür SELVİ²

¹Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi, emresaslan@gmail.com

²Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale Meslek Yüksekokulu, ozgurselvi@hotmail.com

Giriş

Yetiştirdiği aile ortamı ve toplumsal yapı gereği, muhafazakâr bir yaşantıya sahip olarak büyüyen Aliya İzzetbegoviç, hayata bakışı ve yaşayışı ile bir çok toplumu etkileyen bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Aliya, içi boş bir şekilcilikten ziyade dolu bir öz peşinde koşan ve bu özü ile düşüncesini anlatmaya çalıştığı insanlar da paylaşma arzusu oluşturan bir entelektüel olarak kabul edilmektedir. Çünkü karşılaştığı tüm olaylara yaklaşımı içinde taşıdığı bu özden onu asla koparamamış ve kendisinden sonra gelecek olanlara da örneklik teşkil edecek numuneler bırakmıştır.

Tüm bu özellikleriyle lider bir kişilik, bir entelektüel ve sade bir Müslüman olarak ele alınan Aliya, kendisini diğer liderlerden ayırıştırarak bir anlamda marka bir kişilik ortaya koymuştur. Bu çalışmada bir marka kişilik olarak ele alınan Aliya'nın Türk toplumunda nasıl algılandığı ve onun marka algısının hangi faktörlerden oluştuğu gibi sorunsallara cevap bulma amacı güdülmektedir. Gerçekleştirilen araştırma incelendiğinde Aliya'nın temelde kişilik ve örnek olma faktörleriyle bezeli bir marka algısına sahip olduğu dile getirilebilmektedir. Elde edilen verilere göre Türk toplumunun büyük bir kısmı tarafından bilinen Aliya, ortaya koyduğu kişilik ve örnek olma özelliğiyle zihinlere yerleşmiştir.

Nicel veri toplama tekniğinin kullanıldığı bu çalışmada, elde edilen veriler Spss 24'ten yararlanılarak frekans, faktör ve one way anova analizlerine tabi tutulmuştur. 232 deneğin katıldığı çalışmada Aliya hakkında bilgi sahibi olmadığını ifade edenler devre dışı bırakılmış ve faktör ve oneway anova analizleri 205 kişi üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Bir Lider Olarak Aliya

Aliya İzzetbegoviç, 'bilge-kral' lakabıyla ülkemizde hayli sevilen bir düşünür ve siyaset adamıdır. Yugoslavya'nın parçalanma sürecinde Bosna-Hersek'i bağımsızlığa götürmesi, çok zor zamanların önemli lideri olması ve siyaset adamlığı yönü onun bir yönetici olarak ön plana çıkmasını sağlamıştır (Toktaş, 2016: 8).

Aliya İzzetbegoviç, 20.yy siyasi olaylarının dönüm noktalarını Bosna'da yaşamıştır. İzzetbegoviç I.Dünya Savaşı sonrası, II. Dünya Savaşı, Soğuk Savaş, küreselleşme dalgası gibi dönemlere müdahil olan, bir anlamda çok yönlü bir ilişkiler ağının oluşmasına vesile olan bir liderdir. İzzetbegoviç bu yıllar içerisinde krallık, faşizm, komünizm, demokrasi gibi değişik siyasal sistemleri de tecrübe eden ender liderlerden biri olmuştur. Yaşadığı bu

tecrübeleri kendi düşünce süzgecinden geçirerek eserlerinde bir beyin fırtınasına tabi tutması, Aliyayı 20. yüzyıldaki liderler arasında farklı bir konuma yükseltmiştir. Felsefi birikimini sahip olduğu İslam inancıyla şekillendirmeye çalışan Aliya İzzetbegoviç, diğer liderlerden farklı olarak yazdıklarını siyaset arenasında da uygulamış bir liderdir (Dağcı ve Dal, 2016: 110).

Aliya İzzetbegoviç'in karakterinin şekillenmesinde ailesi önemli bir rol oynamıştır. Gittiği her yerde lider konumunda olan dedesinin etkisini üzerinde taşıyan Aliya; kişiliği gereği dışa dönük ve iletişime açık annesinden ziyade saygı değer, sözü dinlenir ve karizmatik biri olan babasına daha fazla benzemektedir (Karaaslan, 2010: 45).

Bir Entelektüel Kişilik Olarak Aliya

Aliya İzzetbegoviç, genç yaşlarından itibaren toplumsal ve siyasal konularda sorumluluk almakla yetinmemiş, aynı zamanda kalemini yanından hiç eksik etmemiş olan entelektüel bir kişidir (Toktaş, 2016: 8). Müslüman bir entelektüel olarak Aliya İzzetbegoviç'in siyaset felsefesi onun genel düşüncesinden ve özellikle de insan ve İslam anlayışından ayrı düşünülemez.

Aliya özellikle ülkesinin bağımsızlık mücadelesinde entelektüel ve siyasi rolleriyle bu mücadeleyi olumlu yönde etkileyen temel motivasyon kaynağı olarak kabul edilebilir (Dağcı ve Dal, 2016: 126). Aliya İzzetbegoviç'in hayatı birçok açıdan incelendiğinde, eserlerine ve nasıl bir düşünce yapısına sahip olduğuna bakıldığında aslında özel bir dönemin farklı koşullarından doğmuş olan ve klasik entelektüele hiç benzemeyen bir insan olduğu hemen anlaşılabilir. O gerek düşünce adamlığı yönü ile gerekse de bir siyasetçi ve halkının lideri olması hasebiyle entelektüelliği aşan bir kimsedir (Karaaslan, 2010: 97).

Aliya saygı duyulması gereken bir bilgedir. Çünkü Aliya'nın tüm sözleri akıl dolu, cümleleri aşk yüklüdür (Çakır, 2016: 18). Aliya'nın geçmişinde ve bugününde kuşkuya yer vermeden İslam bir referans olarak var olmuştur. Ancak Aliya batının yanlış veya doğruluğu bulunmayan ve kasıtlı olarak yayılan bir bilgi olduğunun farkındadır fakat batıyı salt bir bilgi ve düşünce yığını olarak da görmez. Aliya, hesabını Allah'a vereceğini bilen ve bu akılla yaşama gayretinde olan biridir. Çünkü ona göre büyük insan, davranışlarının ahlaki temelini toplumdan önce Allah'a karşı duyduğu sorumluluktan ve inandığı ilkelerden almaktadır (Akın, 2016: 313).

Sade Bir Müslüman Olarak Aliya

Yaradılışı gereği zalime karşı mazlumun kim olduğunu sormadan yanında durmaya önem veren Aliya'nın en dikkat çekici özelliklerinden biri liderlik özelliğidir. Bunun yanı sıra adaleti ilke edinmiş olan Aliya hayatı boyunca inancından ve dünyaya bakışından ödün vermemiştir. Bu nedenle de dini bir şuur içerisinde milli ve kültürel farklılıkların önemini kavrayarak yaşamış ve bunların korunmasına da önem göstermiştir (Ocaktan 2016: 111).

Aliya'nın cevabını aradığı temel iki soru şuydu: ' İslam toplumunun gerilemesinden sorumlu olan İslam mıdır? ya da ' Söz konusu gerilemenin

sebebi kişisel hayatlarımızdan çıkardığımız İslam mı?’ (İzzetbegoviç, 2010: 30). Aliya Avrupa’nın ortasında, Balkanlarda düşünsel, zihinsel, araştırmacı ve zamanla İslam’ı anlamaya, onu anlamlandırmaya, yaşamaya ve yaşatmaya çalışmış, bu yoldan asla geri dönmemiştir. Balkanlardaki bu sancaktar Müslümanların kendinden emin bir şekilde ayağa kalkmaları ve varoluş amaçlarını göstermeleri için hayatı pahasına mücadele etmiştir. Onun hayatı, savaşı ve dik duruşu varoluş mücadelesidir. Onun bu mücadelesi toplumunun, Bosna-Hersek halkının, Balkan Müslümanlarının, Batıdaki Müslümanların varoluş savaşıdır (Okumuş, 2016: 425). Aliya’nın bu mücadelesi, yaşamını yukarıda ifade edilen sorunların tespitine ve çözümüne adanmış karakteri onu çağımızda Müslüman önderlerden biri haline getirmiştir (Çağman, 2016: 571).

Aliya’nın din anlayışını anlamamanın önemli noktalarından biri de tasavvufa bakışında gizlidir. Tasavvufi düşüncesinin merkezinde Allah korkusunun yerini Allah sevgisinin aldığı görülür. Aliya, Sünni coğrafyada tasavvufun durumunu şöyle özetler: ‘Sünnilik tam manada teslim olmamışsa da tasavvufun önünde geri çekilmiştir’. Bu söyleme göre tasavvuf, İslâm yöntemibiliminden bir uzaklaşma, dinsel hayatta dengenin ortadan kalması, doğa bilimlerine karşı ilginin azalması gibi sonuçlar doğurmuştur (Özyurt, 2016: 231). Din anlayışını yukarıda ifade ettiğimiz Aliya’nın genel olarak sade bir Müslüman tanımı ise şöyledir: ‘Kişi tek başına var değildir. O bir Müslüman olarak yaşamak ve dimdik devam etmek istiyorsa eğer çevre, topluluk ve düzen oluşturmak mecburiyetindedir’. Dünyayı değiştirmek zorunda olan Müslüman eğer bunu başaramazsa değişen dünya tarafından zorla değişime itilecek ve toplumdan silinecektir (İzzetbegoviç, 2012: 43).

Marka Kavramı

Tüketicilerin ortak algısı içerisinde tanımlanabilen ve tüm kişilik ve kimlikler gibi benzersiz olan marka (Pile, 2001:242), bir anlamda fiziksel, estetiksel, akılcı, duygusal öğelerin sentezi konumundadır (Uztuğ, 2003:22).

Pek çok tanıma sahip olan markanın, temel özelliğinin farklılaşma kavramında gizli olduğu görülmektedir. Literatür çalışmaları incelendiğinde marka ile ilgili görüşlerde en fazla vurgu yapılan konuların başında farklılaşma gelmektedir. Örneğin Doyle (2001:20-21) başarılı markaların sürdürülebilir farklılaşmış üstünlük oluşturabilmesi anlayışıyla üretildiğini iddia etmektedir. Pile (2001:240) ise her şeyin benzeştiği bir dünyada markanın farklılaşmanın son aşaması olduğunu iddia etmektedir. Atilla Aksoy ise (2005:39) markalaşmayı rakiplerden ayrışmanın, farklılaşmanın temeli olarak görmektedir. Bartle (2001:32) farklılaşmayı marka başarısının olmazsa olmaz koşulu olarak gördüğünü ifade etmektedir. Bu anlamda markayı kendini rakiplerinden farklılaştırabilen bir değer olarak tanımlamak mümkündür.

Kişi Markası

Marka kavramı ele alınırken yapılan büyük yanlışlardan birisi markanın sadece ürün ve hizmet ile ilişkilendirilmesidir. Büyük oranda bir ürün veya hizmetle birlikte kullanılan marka kavramı bir değer oluşturacak bir farklılık

oluşturma çabası ve bu çaba sonunda ortaya çıkan bir sonuç olarak ele alındığında onu bir kişiyle de özdeşleştirmek mümkün hale gelmektedir. Pazarlama ve markalaşma konularındaki çalışmalarıyla alandaki önemli otoritelerden biri olarak kabul edilen Keller (2008:5) Warren Buffett, Julia Roberts ve David Beckham gibi kişileri örnek vererek kişilerinde markalaşabileceğine vurgu yapmaktadır. Tabii ki kişileri sadece sinemacılar ve futbolcularla sınırlamak mümkün değildir. Bugün hafızalarımızda yer edinen pek çok tarihi şahsiyeti marka değerine sahip kişiler olarak görmek mümkündür. Çünkü dünya var olduğu günden buyana hayat süren milyarlarca insan arasından hatırlayabildiklerimizin sayısı düşünüldüğünde hatta tüm dünyada yaşayan insanların ortak hafızasında kendisine yer edinmeyi başarmış şahsiyetleri düşündüğümüzde, ne kadar büyük bir marka değerinin ortaya konduğu anlaşılmaktadır. Belki de tarihte hiçbir ürün ya da hizmet bu kadar büyük bir etki ortaya koymamış, koyamamıştır.

Temel amacı sosyal alanda kabul görmek ve yaşadığı toplumuyla birliktelik sağlamak olan her birey (Torlak ve Uzkurt, 2007:96), başkasının değerli bulacağı farklılaştırıcı ve kendisini ayırtıcı bilgiye sahiptir (Howe, 2010:112). Sahip olduğu bilgiyle kendisine farklılıklar düzeninde yer açan birey, bunu yaparak içine doğmuş olduğu düzeni her defasında yeniden kurar (Baudrillard, 2010: 68). Yeniden kurma işlemini gerçekleştiren bireyler içerisinde gerçek anlamda farklılaşmayı sağlayabilenler, toplumun dikkatlerini üzerine çekerek önce fark edilir olmayı ardından da zihinlere kazınmayı başarmaktadırlar. Böylece markalaşmanın temel kurallarından olan rakiplerinden ayrılarak kendi dönemlerine veya geleceğe damgalarını vurmaktadırlar.

Aliya İzzetbegović'te özellikle Bosna tarihine kendi adını yazdırmayı başarmış ve kendi döneminde Bosna'da yaptığı çalışmalar ile hem Türk milletinin hem de İslam âleminin dikkatini üzerine çekmeyi başarmıştır. Bu özellikler, onu ölümünden onlarca yıl sonra da aranan, anılan ve hatırlanan insan haline getirmiştir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bosna'nın tarihinde çok önemli bir yer edinen ve yaşadığı dönemde Türkiye'de yakından takip edilen ve kendine özgü duruşu ve olaylara yaklaşımıyla adından söz ettiren önemli bir lider olan Aliya İzzetbegović, taraflı tarafsız birçok kişinin takdirini ve beğenisini kazanmıştır.

Markanın temel unsuru olan farkındalık oluşturma ve rakiplerinden daha fazla değere (bunun karşılığı her zaman para değildir) layık olmayı başarma gücüne sadece ürünler ve hizmetler değil bireyler de sahip olabilmektedir. Bu çerçevede, tüm dünyada olduğu gibi özellikle Türkiye'de de beğeni toplamış, örnek alınmış ve alınmaya devam eden bir lider olan Aliya İzzetbegović'i konu alan bu araştırma, onun Türk toplumundaki algısını ölçmeyi amaçlamaktadır.

Alanında gerçekleştirilen ve bir lideri marka değeriyle bütünleştiren ender çalışmalardan birisi olması nedeniyle önem arz eden bu çalışma, Aliya'nın Türk ve Müslüman olan Türk toplumundaki algısını ölçerek bu alanda yapılacak çalışmalara ışık tutmayı amaç edinmektedir.

Araştırmanın Hipotezleri

H₁. Aliya Türk toplumu tarafından dünyada marka olmuş bir lider olarak algılanmaktadır.

H₂. Aliya bilge bir lider olarak algılanmaktadır.

H₃. Aliya İslamın olumlu algılanmasına hizmet etmiş bir lider olarak algılanmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Anket (survey) tekniğinden yararlanılan bu çalışmada veriler online olarak toplanmıştır. İnternet üzerinden ulaşılan deneklere anket formlarını doldurmaları istenmiştir. Verilerin 3 Eylül ile 23 Eylül 2018 tarihleri arasında toplandığı online araştırmada 232 katılımcı soruları yanıtlamıştır. Bu araştırmada katılımcıların demografik bilgilerine analiz ve bulgular kısmında yer verilmiştir.

Araştırmaya katılan deneklere sorulan Aliya İzzetbegoviç'i tanıyor musunuz? Sorusuna olumsuz yanıt veren 27 denekten elde edilen veriler faktör analizi gerçekleştirilirken devre dışı bırakılmış ve toplamda 205 anket üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir.

Öntest

Araştırma için hazırlanan ölçek Aliya İzzetbegoviç hakkında çalışmalar yapan 5 farklı uzmana okutulmuş ve onlardan alınan görüşlere bağlı olarak gerekli revizeler yapıldıktan sonra 78 denek üzerinde uygulanmış ve geçerlilik güvenilirlik analizleri incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre güvenilirlik (Cronbach's Alpha) ,966 olarak gerçekleşmiş, geçerlilik ise (KMO) ,891 ve Bartlett's sonuçlarına göre ise ana kütle ile önermeler arasında anlamlı bir farklılık ($p=,000$) olduğu ortaya çıkmıştır. Böylece ölçeğin uygulanabilir olduğu sonucuna varılmış ve araştırmaya geçilmiştir.

Analiz ve Bulgular

Aliya İzzetbegoviç'in Türk toplumundaki algısını ölçmeyi amaç edinen bu araştırmaya katılan deneklerin demografik özellikleri incelendiğinde şu şekilde bir dağılım gösterdiği görülmektedir.

Tablo 1. Deneklerin Yaş, Eğitim ve Gelir Durum Frekans Analizi

	Yaş			Eğitim Durumu			Gelir	
	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
18-24	99	42,7	Lise	10	4,3	1650 TL ve altı	49	28,2
25-31	57	24,6	Ön lisans	21	9,1	1651-3000 TL	35	20,1
32-38	54	23,3	Lisans	142	61,2	3001-4500 TL	24	13,8
39-45	13	5,6	Lisansüstü	58	25,0	4501-6000 TL	48	27,6
46-52	7	3,0	TOPLAM	231	100	6001-7500 TL	10	5,7
53-59	2	,9				7501-9000 TL	4	2,3
TOPLAM	232	100				9001 ve üzeri	4	2,3
						TOPLAM	174	100

Tablo 1. yaş değişkeni açısından incelendiğinde deneklerin yüzde %42,7'sinin 18-24 yaş aralığında, %24,6'sının 25-31 yaş aralığında ve %23,3'ünün 32-38 yaş aralığında yer aldığı görülmektedir. Katılımcılar eğitim durumları açısından incelendiğinde ise %61,2'sinin Lisans, %25'i Lisansüstü, %9,1'i önlisans mezun iken gelir durumları açısından incelendiğinde %28,2'sinin 1.650 TL ve altında gelire sahip oldukları, %27,6'sının 4.501-6.000 TL arasında, %20,1'i ise 1.651 -3.000 TL arasında bir gelire sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 2. Cinsiyet ve Medeni Durum Frekans Analizi

	Cinsiyet			Medeni Durum	
	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
Kadın	92	39,7	Evli	80	34,9
Erkek	140	60,3	Bekâr	149	65,1
TOPLAM	232	100	TOPLAM	229	100

Tablo 2 incelendiğinde deneklerden 140'ının (60,3) Erkek, 92' sinin (%39,7) ise Kadın olduğu görülmektedir. Bekâr olan denek sayısı 149 (%65,1) iken evli olan denek sayısı ise 80 (%34,9) dur.

Tablo 3 incelendiğinde deneklerden büyük bir bölümünün (%34, 1) öğrenci olduğu görülmektedir. Öğrencileri sırasıyla Akademisyenler (%16, 8), Memurlar (%6, 9) ve Mühendisler (%5, 6) takip etmektedir.

Tablo 3. Mesleki Durum Frekans Analizi

	Meslek			Meslek	
	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
Akademisyen	39	16,8	Antrenör	1	,4
Büro Elemanı	1	,4	Eğitimci	3	1,3
Elektrikçi	2	,9	Esnaf	2	,9
Evhanımı	1	,4	Gazeteci	5	2,2
Halkla İlişkiler Uzmanı	1	,4	İşadamı	2	,9
İşçi	3	1,3	İşsiz	12	5,2
Kütüphaneci	1	,4	Medya Mensubu	5	2,2
Memur	16	6,9	Mimar	2	,9
Muhasebeci	1	,4	Müfettiş	1	,4
Mühendis	13	5,6	Müşteri Temsilcisi	2	,9
Operatör	1	,4	Oyuncu	1	,4
Öğrenci	79	34,1	Öğretmen	11	4,7
Polis	1	,4	Psikolog	2	,9
Sağlık Memuru	10	4,3	Sekreter	1	,4
Serbest Meslek	2	,9	Siyaset Bilimci	1	,4
Tekniker	3	1,3	Usta	1	,4
Yönetici	5	2,2	TOPLAM	231	100

Şekil 4. İkamet Edilen Şehir Durumu Frekans Analizi

	Meslek			Meslek	
	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
Adana	3	1,3	Adıyaman	1	,4
Aksaray	17	7,3	Amasya	2	,9
Ankara	60	25,9	Antalya	2	,9
Artvin	1	,4	Bayburt	1	,4
Bursa	8	3,4	Çankırı	3	1,3
Çorum	3	1,3	Diyarbakır	1	,4
Düzce	2	,9	Erzurum	2	,9
Eskişehir	1	,4	Gaziantep	4	1,7
Gümüşhane	28	12,1	Hatay	1	,4
Isparta	1	,4	İstanbul	16	6,9
İzmir	1	,4	Kahramanmaraş	2	,9
Kastamonu	1	,4	Kayseri	3	1,3
Kırıkkale	38	16,3	Kırklareli	2	,9
Kırşehir	5	2,1	Kocaeli	1	,4
Konya	4	1,7	Malatya	2	,9
Manisa	1	,4	Mersin	2	,9
Nevşehir	1	,4	Samsun	1	,4
Sinop	1	,4	Sivas	1	,4
Şanlıurfa	3	1,3	Trabzon	4	1,7
Yozgat	1	,4	Zonguldak	1	,4
			TOPLAM	232	100

Tablo 4 incelendiğinde deneklerden 60' ının (%25, 9) ikamet ettiği il olarak Ankara ön plana çıkmaktadır. Ankara'yı sırasıyla 38 kişiyle (%16, 3) Kırıkkale, 28 kişiyle (%12, 1) Gümüşhane ve 17 kişiyle (%7, 3) Aksaray izlemektedir.

Tablo 5. Aliya İzzetbegoviç'in Bilinirliği

	Bilinirlik	
	Frekans	Yüzde
Evet	205	88,4
Hayır	27	11,6
TOPLAM	232	100

Araştırmaya katılan deneklere Aliya İzzetbegoviç'in kim olduğunu bilip bilmedikleri sorulmuştur. Tablo 5 incelendiğinde araştırmaya katılan deneklerin %88,4'ünün Aliya'nın kim olduğunu bildiği ortaya çıkmaktadır. Geriye kalan %11,6 oranındaki katılımcı ise Aliya'nın kim olduğunu bilmedikleri görülmektedir.

Tablo 6. Aliya İzzetbegoviç Hakkında Yeterli Bilgiye Sahip Olma Durumu

	Yeterli Bilgiye Sahip Olma	
	Frekans	Yüzde
Evet	85	36,6
Hayır	147	63,4
TOPLAM	232	100

Aliya İzzetbegović'in kim olduğunun bilinmesi önemli olmakla birlikte kişilerin onun hakkında yeterli bilgiye sahip olmaları da en az o kadar önemlidir. Bu nedenle araştırmaya katılan deneklere Aliya İzzetbegović'i hakkında yeterince bilgiye sahip olup olmadıkları ile ilgili yöneltilen soruya sadece %36,6 oranında katılımcının olumlu yanıt verdiği görülmektedir. Katılımcıların %63,4'ü ise Aliya hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıklarını ifade ettikleri görülmektedir.

Aliya İzzetbegović Algısının Faktör Analizi

Aliya İzzetbegović'in Türk toplumundaki algısını ölçmek amacıyla gerçekleştirilen bu araştırmada ilgili ölçek, Aliya İzzetbegović'in kim olduğunu bilenler dikkate alınarak (205 anket) faktör analizine tabi tutulmuştur. Önermelerin tamamı parametrik testler için gerekli olan basıklık ve çarpıklık değerlerinin -3 ile +3 aralığında olması şartını (aktaran Albayrak, 2006:52) taşıdığı gözlemlenmiş ve böylece faktör analizine geçilmiştir. Gerçekleştirilen araştırmanın güvenilirliği (Cronbach's Alpha) ,909 olarak gerçekleşmiş ve bu da mükemmel derecede güvenilirlik olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır. Geçerlilik değeri ,953 olan ölçeğin faktör analizi yapmak için mükemmel derecede iyi olduğu ve Bartlett's testine göre ise önermeler ile ana grup arasında anlamlı bir farklılık olduğu ($p=,000$) görülmektedir. Toplamda 24 önermenin yer aldığı ölçekte gerçekleştirilen analiz sonucu iki faktöre ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 7'de gösterilmiştir.

Şekil 7. Aliya İzzetbegović Algısı Faktör Analizi

	Ort.	S.S	FAC1	FAC2
Kişilik Faktörü				
Aliya insanı insan olduğu için seven bir duruş sergilemiştir.	4,21	,781	,775	
Aliya bilge bir liderdir.	4,24	,804	,773	
Aliya siyasi bir dehadir.	4,05	,859	,764	
Aliya merhametli bir liderdir	4,22	,843	,740	
Aliya tüm dünyaya insanlık dersi vermiş bir liderdir.	4,18	,839	,734	
Aliya stratejik düşünebilen bir liderdir.	4,27	,793	,706	
Aliya karizmatik bir liderdir.	4,29	,741	,701	
Aliya İslam'ın olumlu algılanmasına hizmet etmiştir.	4,20	,860	,692	
Aliya askeri bir lider algısını değiştirmiştir.	3,85	,923	,680	
Aliya İslam Dünyasında sembol olmuş bir isimdir.	4,04	,882	,672	
Aliya klasik Müslüman lider algısını değiştirmiştir.	3,92	,954	,660	
Aliya entelektüel bir kişiliktir.	4,05	,890	,641	
Sosyal çevrem Aliya'yı çok beğenmektedir.	3,76	1,014	,631	
Aliya'yı beğen miyorum.	1,65	,813	,614	
Aliya büyük bir askeri liderdir.	3,96	,949	,587	
Örnek Olma Faktör				
Aliya yüzyılımızda Müslümanlara örnek olmuş bir liderdir.	4,30	,801		,798
Aliya yaşantısı ile Müslümanlara önderlik yapmış bir liderdir.	4,12	,834		,776
Aliya yüzyılımızda Türklere de örnek olmuş bir liderdir.	4,09	,940		,744
Aliya gerçek Müslüman bir liderin nasıl olması gerektiğini İslam alemine göstere memiştir.	1,98	,902		,696
Aliya tüm dünyayı kendine hayran bırakan bir liderdir.	3,85	,964		,675
Her Müslüman Aliya'yı örnek almalı ve onun gibi yaşamalıdır.	3,90	,987		,672

Aliya gerçek Müslüman bir liderin nasıl olduğunu Avrupalılara gösterememiştir.	1,91	,872		,653
Türk Milleti Aliya'ya hayranlık duymaktadır.	3,89	,887		,507
Aliya dünya çapında marka olmuş bir liderdir.	3,90	,899		,493
Özdeğer (Eigenvalue)			14,078	1,124
Açıklanan Varyans			58,660	4,685
Cronbach's Alpha			,957	,920
KMO Measure of Sampling Adequacy			,968	
Bartlett's Test of Sphericity			X²=4106,023	S.D=276
			p=,000	

Tablo 7 incelendiğinde Aliya İzetbegoviç'in Türk toplumundaki algısının temel olarak iki faktör etrafında toplandığı görülmektedir. Buna göre ilk faktör kişilik faktörü olarak ifade edilirken ikinci faktör ise örnek olma faktörü olarak tanımlanmıştır.

Bu faktörler incelendiğinde ilk sırada yer alan kişilik faktörünün toplam 15 önermeden oluştuğu ve bu önermelerin bir tanesi hariç tamamına katılım katılım gösterildiği görülmektedir. Olumsuz yüklemden oluşan bir önermeye katılımın düşük olduğu görülmektedir.

Kişilik faktörünü oluşturan önermeler incelendiğine Aliyanın insanı insan olduğu için seven bir duruş sergilediğini (4,21), bilge (4,24), siyasi (4,05), merhametli (4,22), tüm dünyaya insanlık dersi vermiş (4,18), stratejik düşünebilen (4,27), karizmatik (4,29), entelektüel bir kişiliğe sahip (4,05) ve büyük bir askeri lider (3,96) olarak görülmektedir. Bunun yanında Aliya, İslam dünyasında sembol olmuş bir isim (4,04), askeri lider algısını değiştiren (4,20), klasik Müslüman lider algısını değiştiren (3,92), insanların kendileri (3,35) ve çevreleri (3,76) tarafından beğenilen, İslam'ın olumlu algılanmasına hizmet etmiş (4,20) bir lider olarak görülmektedir.

Örnek olma faktörü incelendiğinde katılımcıların Aliya'yı yüzyılımızda Müslümanlara (4,30), Türklere (4,09) örnek olmuş, yaşantısı ile Müslümanlara önderlik yapmış olduğu (4,12) ve her Müslümanın örnek alması ve onun gibi yaşaması gerektiği (3,90) düşüncesine sahip oldukları görülmektedir. Bunun yanında Aliya'yı tüm dünyayı kendisine hayran bırakan (3,85) ve Türk Milletinin hayranlık duyduğu bir lider (3,89) olarak gören denekler, Onu dünya çapında marka olmuş bir lider (3,90) olarak görmektedirler. Diğer taraftan olumsuz önermelerden olan "Aliya gerçek Müslüman bir liderin nasıl olması gerektiğini İslam âlemine ..." (1,98) ve "Avrupalılara gösterememiştir" (1,91) ifadesine katılım göstermedikleri görülmektedir. Bu verileri tersten okuduğumuz zaman Aliya'yı gerçek Müslüman bir liderin nasıl olması gerektiğini İslam âlemine ve Avrupalılara gösterebilmiş bir lider olarak değerlendirmek mümkündür.

Yaşa göre faktörlerde bir farklılık olup olmadığı incelendiğinde anlamlı farklılıkların ortaya çıktığı görülmektedir. Elde edilen verilere göre kişilik faktöründe de (df=5; f=7,533; p=,000) örnek olma faktöründe de (df=5; f=6,817; p=,000) yaş gruplarına göre anlamlı farklılık gözlemlenmektedir. Deneklerin aylık geliri açısından incelendiğinde hem kişilik faktörü (df=6; f=3,154; p=,006) açısından hem de örnek olma faktörü (df=6; f=3,755; p=,002) açısından anlamlı farklılıklar ortaya çıkmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Liderlik özellikleri, askeri duruşu, siyasal eylemleri ve Müslüman kimliğiyle alışıla gelmişin dışında bir profil çizen Aliya İzzetbegoviç, kendi toplumunu etkilediği gibi Türk toplumunu da fazlasıyla etkilemiştir. Bu anlamda bir marka değerine kavuşan, kendisini ve ortaya koyduğu düşünceleri takip eden kitleleri arkasından sürüklemeyi başarmış olan Aliya üzerine gerçekleştirilen bu araştırmadan elde edilen veriler dikkatle incelendiğinde Aliya'nın Türk toplumu tarafından büyük oranda bilindiği gözlemlenmektedir. Aliya hakkında yeterli düzeyde bilgi sahibi olunmasa dahi, genel hatlarıyla onun kim olduğunu ve nasıl bir lider olduğunu Türk toplumu bilmektedir.

Aliya üzerine gerçekleştirilen bu araştırmada elde edilen veriler faktör analizine tabi tutulduğunda 2 faktörün ön plana çıktığı görülmektedir. Bu faktörlerden birisi kişilik faktörü, diğeri ise örnek olma faktörü olarak adlandırılmıştır. Böylece Türk toplumunun Aliya'nın kişiliğinden ve örnek insan olma özelliği kökenli iki farklı algıya sahip olduğu iddia edilebilir. Başka araştırmalarda test edilmeye ihtiyaç duyan bu araştırma Aliya'nın Türk toplumunun bellediğindeki yerini ortaya koyması bakımından önemlidir.

Kaynakça

- AKIN, M. Hakkı (2016). Aliya İzzetbegoviç'in Ahlak Felsefesinde Büyük İnsan Meselesi, Hece Aylık Edebiyat Dergisi içinde, Ed. Prof. Dr. Mustafa Orçan, Doç. Dr. Rahman Ademi, Doç. Dr. Mustafa Balcı, ss. 305-315.
- AKSOY, Atilla (2005). Yeni Reklamcılık, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ALBAYRAK, Ali Sait (2006). Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Ankara: Asil Yayınları.
- BARTLE, John (2001). Reklamın Katkısı, derleyen: Leslie Butterfield, Reklamda Mükemmele Ulaşmak (içinden), Çev: Muharrem Aydın vd., İstanbul: Reklamcılık Vakfı Yayınları, s. 25-42.
- BAUDRİLLARD, Jean (2010) Tüketimi Toplumu, Söylenceleri Yapıları, Çev: Hazal Deliceçaylı ve Ferda Keskin, Dördüncü Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ÇAĞMAN, Ergin (2016). Aliya İzzetbegoviç'e Göre İslam Dünyasının Gerileme Sebepleri ve Çağdaşlık, Hece Aylık Edebiyat Dergisi içinde, Ed. Prof. Dr. Mustafa Orçan, Doç. Dr. Rahman Ademi, Doç. Dr. Mustafa Balcı, ss. 571-575.
- ÇAKIR, Erdal (2016). Güneşi Batıdan Doğuran Bilge, Hece Aylık Edebiyat Dergisi içinde, Ed. Prof. Dr. Mustafa Orçan, Doç. Dr. Rahman Ademi, Doç. Dr. Mustafa Balcı, ss. 17-22.
- DAĞCI, G. Tuba ve DAL, Adnan (2016). 'Soğuk Savaş Sonrası Bosna-Hersek Bağımsızlık Süreci ve Aliya İzzetbegoviç', Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:6, Sayı: 11, ss. 107-129.

- DOYLE, Peter (2001). Başarılı Markalar Oluşturma, derleyen: Leslie Butterfield, Reklamda Mükemmele Ulaşmak (içinden), Çev: Muharrem Aydın vd., İstanbul: Reklamcılık Vakfı Yayınları, s. 3-21
- HOWE, Jeff (2010). Crowdsourcing, Çev: Günseli Aksoy, İstanbul: Koç Sistem Yayınları.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2010). İslâmî Yeniden Doğuşun Sorunları, çev. Rahman Ademi, 3. Basım, İstanbul: Fide Yayınları.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2012). İslâm Deklarasyonu, çev. Rahman Ademi, İstanbul: Fide Yayınları.
- KARAARSLAN, Faruk (2010). Entelektüel Üzerine Eleştirel Bir Çalışma: Aliya İzzetbegoviç Örneği, (Yayınlanmamış Y. L. Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Konya.
- KELLER, Kevin L. (2008). Strategic Brand Management: building, measuring and managing brand equity, Third Edition, New Jersey: Pearson Education, Inc.,.
- OCAKTAN, Orhan (2016). Devlet Adamı Olarak Aliya İzzetbegoviç, Hece Aylık Edebiyat Dergisi içinde, Ed. Prof. Dr. Mustafa Orçan, Doç. Dr. Rahman Ademi, Doç. Dr. Mustafa Balcı, ss. 107-114.
- OKUMUŞ, Ejder (2016). Aliya İzzetbegoviç'te Din, İslam ve Toplum, Hece Aylık Edebiyat Dergisi içinde, Ed. Prof. Dr. Mustafa Orçan, Doç. Dr. Rahman Ademi, Doç. Dr. Mustafa Balcı, ss. 417-427.
- ÖZYURT, Cevat (2016). İki Dünya Arasında İslam: Aliya İzzetbegoviç'in Din Kuramı ve İslam Yorumu, Hece Aylık Edebiyat Dergisi içinde, Ed. Prof. Dr. Mustafa Orçan, Doç. Dr. Rahman Ademi, Doç. Dr. Mustafa Balcı, ss. 219-253.
- PİLE, Tim (2001). Toplam İletişim Stratejisi, derleyen: Leslie Butterfield, Reklamda Mükemmele Ulaşmak (içinden), Çev: Muharrem Aydın vd., İstanbul: Reklamcılık Vakfı Yayınları, s. 239-251.
- TOKTAŞ, Fatih (2016). 'Yenilikçi Müslüman Düşünür Olarak Aliya İzzetbegoviç', Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:44, ss. 7-45.7
- TORLAK, Ömer ve UZKURT, Cevahir (2007). Kültürel Etkileşim ve Yeni Tüketici, derleyenler: Ömer Torlak, Remzi Altunışık ve Şuayıp Özdemir, Yeni Müşteri (içinden), İstanbul: Hayat Yayıncılık, s.95-110.
- UZTUĞ, Ferruh (2003). Markan Kadar Konuş! Marka İletişimi Stratejileri, İkinci Baskı, İstanbul: Mediacat Yayınları.

“Turska Krivica” – Jedan Od Motiva Genocida Nad Bošnjacima

Enes DURMIŠEVIĆ

*University of Sarajevo, Faculty of Islamic Sciences,
enesdurmis@yahoo.com*

“Svi zločinci pripadaju jednoj naciji”.

Alija Izetbegović

Prije nego je počela srpska agresija na Bosnu i Hercegovinu početkom 1992. godine, agresori su dijabolizirali većinski narod u BiH, Bošnjake koji su, uglavnom bili muslimani. Proglasiti Bošnjake vječnim, arhetipskim neprijateljima Srba, ali i kršćanstva uopće, nije bilo teško jer je u srpskoj mitologiji svaki musliman na Balkanu (Bošnjak, Albanac, Turčin, Pomak i dr.) smatran takvim i proglašavan izdajnikom „pradedovske vere“, jer su njihovi preci primili islam. Stoga ga je sasvim legitimno „istrijebiti“, uništiti, eksterminirati sa evropskih prostora jer je on „turčin“, „azijat“ i treba ga vratiti u Aziju.

Jedna od mnogobrojnih bitaka koje su vodile Osmanlije na Balkanu bila je i Kosovska bitka 28. juna 1389. godine na Kosovu polju kod Prištine, u kojoj su poginuli osmanski sultan Murat I (1360-1389) i srpski knez Lazar Hrebeljanović (1370-1389). Uglavnom objektivni historičari smatraju da je ovom bitkom srpska srednjovjekovna država definitivno uništena i Srbi su postali osmanski vazali. Međutim, nakon bitke pa sve do XIX stoljeća, uspomene na ovu bitku u crkvenim spisima postale su svete, neupitne istine i vremenom će se stvoriti kosovski mit u kom će dominirati paganska svijest i populistička kultura kao ukupni temelj i okosnica srpske nacionalne i političke misli. Oživljavanjem narodnog duha kosovski mit koji će prerasti u kosovsku epopeju sa jakim naslagama srpske paganske tradicije, sva kosovska mitologija biće usmjerena prema Osmanlijama („tuncima“), a kasnije i svim balkanskim muslimanima zbog njihovog prihvatanja islama, jer su prihvatanjem „turske vjere“, izdali „pradedovsku veru“. A u svim tradicionalnim društvima izdajnici su osuđeni samo na jedno: smrt. Dakle, kosovska mitologija je bila stoljećima, pa i u savremeno doba, antimuslimanski utemeljena i ona je stalni pratilac srpskog narodnog duha već nekoliko stoljeća. Heroizam paganskog duha koji karakterizira srpskog kosovskog junaka, stoljećima je dominantan u srpskom nacionalnom biću jer taj duh ni evropsko prosvjetiteljsko-racionalističko nasljeđe nije uvelo u modernizam. U XIX stoljeću srpsko nacionalno biće nadvladala je paganska romantičarsko-populistička svijest. Meta takve nacionalističke svijesti i iracionalne mržnje, uglavnom su postali muslimani, etnički Slaveni, koji će dobiti epitete „izdajnici pradedovske vere“, „poturice“, „turci“ itd. Na Kosovu polju postojao je jedan neprijatelj, Turčin, koji je musliman, i shodno

tome u kosovskom mitu i paganskom poimanju i doživljaju svijeta, to postaje musliman, susjed, a to su, uglavnom Bošnjaci.

Gnjev protiv Turaka taložiće se stoljećima i doživljavaće svoju kulminaciju u destrukciji svih oblika života koje je formirala islamska kultura i civilizacija. To potvrđuje i agresija na Bosnu i Hercegovinu kada su srpske vojne snage porušile sve objekte islamske arhitekture, čak i one koji su bili pod zaštitom UNESCO-a.

Pored srpske mitologije, progonu muslimana iz Evrope u XX stoljeću pogodovala je i evropska višestoljetna „genocidna strast“, duh križarskih ratova, rekonkvista i progon Drugoga i drugačijega kroz mnoga stoljeća u Evropi. Evropsko petnaesto stoljeće pamti progon muslimana (i Jevreja) iz Endelusa (Španija), nakon što su muslimani na tom evropskom teritoriju egzistirali skoro osam stoljeća. Evropa se nikada nije oslobodila svoje „genocidne strasti“, duha križarskih ratova, rekonkviste i progona Drugog i drugačijega, samo je ta strast i taj duh tokom povijesti mijenjao forme, pa su evropski iseljenici u XIX stoljeću uništili Indijance u Sjevernoj, Srednjoj i Južnoj Americi, a u dvadesetom, Evropljani su likvidirali šest miliona Jevreja, učinivši najveći ratni zločin, zločin holokausta.

Evropsko-srpska „križarska epopeja“

A da je „križarska epopeja“ koju su provodili Srbi u Bosni tokom agresije 1992-1995. godine bila pozdravljena iz mnogih evropskih metropola pokazuju reakcije nekih visokih funkcionera, posebno, britanske i francuske vlade. Bošnjaci, žrtve srpskog genocida (koji se i dan-danas neprestano negira uprkos presudama suda UN u Hagu) i evropskog postmodernog križarskog rata veoma teško su shvatali ciljeve rata protiv Bosne i Hercegovine na kraju XX stoljeća, jer su bili ubijeđeni da brane evropske vrijednosti. Međutim, baš naprotiv, srpski agresor je branio te „vrijednosti“. Oni nisu razumjeli da Evropa u Bosni nije umirala i da nisu uništavane njene „vrijednosti“, već je pomagala da se ubijaju i „čiste“ oni koje su neke evropske vlade i mediji odlučili zvati muslimanima, a ne Bosancima, jer su ih svjesno svodili na religijsku (konfesionalnu) zajednicu, a ne na bosansku političku zajednicu (političku naciju) kakvu predstavljaju sve evropske države. U međunarodnoj politici i međunarodnim odnosima nikada ne govorimo o Nijemcima kao katolicima ili protestantima, ili o Francuzima, Italijanima ili Špancima kao katolicima, Rusima, Grcima, Bugarima, kao o pravoslavicima itd. Sa srpskom, a kasnije i sa hrvatskom agresijom na Bosnu i Hercegovinu i njihovom medijskom propagandom koja traje i danas iz zvaničnih hrvatskih i srpskih kabineta u Beogradu i Zagrebu, a pogotovo od 11. septembra 2001. godine i pojave „islamske države“, Bošnjaci, su islamisti, teroristi, isilovci ... Još u vrijeme agresije 1992. godine veliki Žan Bodrijar (Jean Baudrillard), jedan od izuzetaka među evropskim intelektualcima, Srbe naziva „naši“. On jasno i dosljedno tvrdi da su Srbi svojom zločinačkom politikom, agresijom i genocidom nad Bošnjacima bili saradnici

evropske politike jer su „bili „objektivno“ gledano, naši saradnici u etničkom čišćenju Evrope“.¹

Zbog indiferentnog odnosa Evrope prema agresiji na Bosnu i Hercegovinu i genocidu nad Bošnjacima, Bodrijar smatra „da je Evropa, sa svim svojim ujedinjenim nacionalnostima, sklopila ugovor o ubistvu sa Srbima“, smatrajući „da je Evropa tolerirala genocid nad Bošnjacima zato što su muslimani...“²

„Genocid je izveden uz odobrenje zapadnih vlada i uz kršenje Povelje Ujedinjenih naroda i Konvencije o genocidu iz 1948. godine. Genocid je motiviran i u velikoj mjeri opravdan vjerskim nacionalizmom utemeljenim na vjerskim simbolima, koji su finansijski i vojno potpomagale Srbija i Hrvatska. Žrtve tog genocida prije svih su bili Bošnjaci, odabrani za uništenje zbog svoje vjere“.³

Diego Arria (Dijego Aria), venecuelanski predstavnik u UN-u i predsjednik Savjeta sigurnosti UN-a, upitavši jednog zapadnoevropskog ambasadora zašto su UN tako pasivne u slučaju agresije na BiH, dobio je odgovor kako su se „Evropljani nadali da će Srbi vrlo brzo „pregaziti“ ostatak zemlje, te da će mir u Bosni i Hercegovini biti brzo osiguran! Ambasador Aria je pred haškim sudijama izjavio kako je za potpuno razumijevanje ovog stava potrebno imati u vidu predrasude koje su Evropljani imali prema Bošnjacima. Naime, oni Bošnjake nisu smatrali Evropljanima, nego su ih tretirali kao muslimane“.⁴

John Major (Džon Mejdžor), predsjednik vlade Velike Britanije piše, između ostalog, u maju 1993. godine svom ministru vanjskih poslova Douglasu Hoggu (Daglas Hog):

„ Mi ne odobravamo ni sada, a niti ćemo to činiti u budućnosti, da se Muslimani u Bosni i Hercegovini „naoružavaju ili obučavaju“ teškim oružjem.

Mi ćemo nastaviti davati našu podršku po pitanju nametanja i stupanja na snagu embarga Ujedinjenih naroda na oružje za ovaj region. Budući da su nam potpuno poznate činjenice da Grčka, Rusija i Bugarska obezbjeđuju oružje i obuku za Srbiju, a Njemačka, Austrija i Slovenija, pa čak i Vatikan rade na sličnim stvarima za Hrvatsku i Hrvatsko vijeće odbrane unutar regiona, mi se moramo na prvom mjestu, pobrinuti da takvi pokušaji od islamskih zemalja i grupa budu bezuspješni za Muslimane unutar regiona.

Iz tog razloga i do konačnog ishoda situacije na terenu, odnosno do komadanja Bosne i Hercegovine i njenog uništenja kao moguće „islamske zemlje“ unutar Evrope, što se neće tolerisati, mi ćemo nastaviti slijediti ovakvu politiku. ...

¹ Tomaž Mastnak, *Evropa: istorija političkog pojma*, Beogradski krug, Centar za medije i komunikacije, Beograd, 2007., 102.

² Žan Bodriar, *Savršeni zločin*, Beogradski krug, Centar za medije i komunikacije, Beograd, 1999., 151.

³ Michael A. Sells, *Iznevjereni most – religija i genocid u Bosni*, ITD Sedam, Sarajevo, 2002., 9.

⁴ Edina Bećirević, *Na Drini genocid*, Buybook, Sarajevo, 2009., 103.

Dok se ne riješi situacija u bivšoj Jugoslaviji, na sve načine moramo osigurati da se nijednoj zemlji za koju se može reći da je „muslimanska“, ne dozvoli da komentariše političke akcije Zapada u ovom području, posebno Turska. Zbog toga je neophodno nastaviti sa Vance-Owenovim mirovnim razgovorima, kako bismo spriječili bilo kakvu moguću akciju, *sve dok Bosna i Hercegovina ne prestane da postoji kao zemlja koja se može održati i dok njeno muslimansko stanovništvo ne bude totalno raseljeno iz te zemlje* (podv. E. D.).

Ovakvo mišljenje, moram vam reći, dijele i sve vlade evropskih i sjeverno-američkih zemalja, pa stoga nećemo intervenisati u ovom regionu, kako bismo spasili muslimansko stanovništvo, niti ćemo se truditi da se za njih digne embargo na oružje. Muslimani na Zapadu moraju shvatiti da se oni ne mogu suprotstavljati našem viđenju svijeta u „novom svjetskom poretku“ i da pasivnošću takozvanih muslimanskih vlada u svijetu i nepreduzimanjem mjera protiv uništenja Muslimana u Bosni i Hercegovini i nedavanjem obećanja do 15. 1. 93. na „Konferenciji islamskih zemalja“, i da su ukoliko Zapad ne spasi Muslimane, potpuno nemoćni da nam se suprotstave, pošto mi upravljamo njihovim vladama. ...¹

Bošnjaci su, očito je, iz vizure evropskih političara trebali biti evropski Indijanci. Osuđeni na istrjebljenje. I treba li se onda čuditi kada nam međunarodna zajednica u toku agresije na Bosnu i Hercegovinu postavi mirovnog posrednika Davida Owena (Dejvid Oven), slučajno Engleza!, koji poslije mnogih srpskih zločina, logora za Bošnjake, hiljade planski silovanih Bošnjakinja, „realno“ preporučuje da „Bosna nikad ne može biti država u kojoj najveća grupa stanovništva, Muslimani, ima normalnu demokratsku vlast. To, jednostavno, ne bi bilo prihvatljivo“.² Stoga je rat protiv Bosne i Hercegovine u suštini evropski rat, a nikako rat protiv Evrope, protiv evropskih vrijednosti, kako smo naivno mislili! Očito su Milošević, Tuđman i Karadžić bili bolje obaviješteni: „Mi smo branili Evropu od islama još prije 600 godina“,³ grmi Radovan Karadžić, dodajući da „Izetbegović želi stvoriti prvu islamsku državu u modernoj Evropi“, ⁴. Slične tvrdnje iznosi i njegov partner u podjeli Bosne i Hercegovine i zločinima nad Bošnjacima, Franjo Tuđman: „Naime, može se po mnogočemu zaključiti da bi Amerika rado prihvatila Srbiju kao žandara napram Muslimana, da bi spriječila u budućnosti stvaranje islamske države u Evropi“.⁵

Očito je da su ovakve ideje „pokupili“ po nekim evropskim prestolnicama ili ambasadama tih istih prestolnica. Jer, oni su znali da „rat protiv Muslimana – osvajački i istrebljivački rat – uvek i iznova je predstavljan kao uslov evropskog mira i evropske dobrobiti. Ta logika nikada nije bila prekinuta. Došao sam do uverenja da na Balkanu, u Bosni, pred mojim očima, Evropa nije upala u kobnu grešku, nego da je delovala iz

¹ Tahir Mahmutefendić, *Sukob civilizacija versus real politik*, Godišnjak Bošnjačke zajednice kulture Preporod, Sarajevo, 2012., 93-94.

² Anthony Lewis, *Argument lorda Owena (Lord Owens Argument)*, New York Times, 5. februar 1993., 27 (prema: Norman Cigar, *Genocid u Bosni – Politika „etničkog čišćenja“*), BKC i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1998., 182.

³ Norman Cigar, *Genocid u Bosni – Politika „etničkog čišćenja“*), 84.

⁴ Isto, 121.

⁵ *Stenogrami o podjeli Bosne*, Centar za kritičko mišljenje i portal Tacno.net, Mostar, 2017., 11.

svog najunutrašnjijeg sopstva. A tu najunutarniju srž evropskog identiteta ja nisam bio voljan prihvatiti”.¹

I nakon više od dvadeset godina, mnogi (normalni?!) građani, Bosanci se nadaju da će im „ovi i ovakvi“ izgraditi ili dozvoliti da izgrade normalnu demokratsku državu, Bosnu i Hercegovinu?! Dakle, za neke politike u Evropi to nije prihvatljivo! Kao da nam poručuju: Za vas ne važi ono što važi za nas, demokratija nije za vas! Nismo jednaki, jer smo mi „jednakiji“!

Puno bolja situacija nije bila ni u SAD. I tamo se u State Departmentu izbjegavalo „vidjeti“, te 1992. godine, logore i genocid, jer u tom slučaju se moralo reagirati i kazniti agresore. Poznato je, da su u proljeće 1992. godine kada je Milošević izvršio agresiju na BiH, neki časni službenici u američkom State Departmentu su podnijeli ostavke, kao npr. George Kanny (Džordž Keni), Marshall Harris (Maršal Heris) i dr.

“... Dvadesetčetvrtog septembra zatražile su Ujedinjene nacije da im se dostavi, u skladu sa Rezolucijom 771 Savjeta bezbjednosti i Međunarodnom organizacijom za prava čovjeka, svaki materijal koje SAD posjeduju o grozotama i ratnim zločinima u Bosni. Američki izvještaj „izlistao“ je 31 akt nasilja. Unazad više od pet mjeseci američko poslanstvo u Beogradu slalo je najmanje jedan teleks dnevno o situaciji u Bosni. Svaki je izvještavao o srpskim zločinima i to cijeloj seriji slučajeva. To iznosi, najmanje 500 slučajeva, koje Stejt department nije prosljedio Ujedinjenim nacijama”.²

Joseph Biden (Jozef Bajden), demokrata, bivši potpredsjednik SAD, tvrdi:

“... Srpski ambasador je došao da mi kaže kako Muslimani hoće da naprave “islamsku republiku”, i da mi prenese kako me je Milošević pozvao da dođem u Beograd da objasni svoju poziciju. Pristao sam, želeći vidjeti svojim očima šta se dešava na Balkanu. Bilo je to kao da sam se susreo sa Hitlerom 1933. Rekao sam neću da to bude javno, bez slika molim, bez štampe. Bilo je to aprila '93. ... Genocid se odvijao pred očima svijeta, a Srbi su stalno ponavljali da zaustavljaju širenje islama u Evropi, koja je to prihvatila, pustila je da se genocid odvija...”,³ Srpski političari znali su stav većine evropskih političara da neće zaštititi Bošnjake i Bosnu i Hercegovinu nakon priznanja kao samostalne i nezavisne države, uprkos obavezi koja je proisticala iz Povelje UN. Ti isti srpski političari imali su podršku svih slojeva srpskog društva: Srpske pravoslavne crkve (SPC), intelektualaca, pogotovo članova Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU), medija, pogotovo vojske, jer se Jugoslavenska narodna armija (JNA) transformirala u srpsku vojsku. Izuzetak su sačinjavali mali broj opozicionih političara i nezavisnih intelektualaca. U takvoj situaciji i najširi slojevi srpskog stanovništva, pod uticajem ovakve političke propagande su podržavali režim i njegove agresorske pretenzije na Bosnu i

¹ Tomaž Mastnak, *Evropa: istorija političkog pojma*, 10.

² Džordž Keni, *Većina to zna bolje: - ostavka na položaj u Stejt Departmentu*, u: „Etničko čišćenje“ – Genocid za „veliku Srbiju“ (priredio Tilman Zülch), Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava i Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1996., 53.

³ Joseph Biden: *Promises to Keep, On Life and Politics*, 2007, pp. 274-283.

Hercegovinu kao nezavisnu državu i genocidne namjere prema Bošnjacima. Stoga je trebalo stvoriti ideologiju u srpskom društvu koja bi poslužila kao vodič i opravdanje za gore spomenute ciljeve i namjere, ideologiju koja će legitimirati njihovo ponašanje, jer bez toga oni bi bili obične ubice i zločinci.

Povjerenje Bošnjaka u međunarodnu zajednicu i vrijednosti međunarodnog poretka, Povelju UN i evropske konvencije o ljudskim pravima bilo je na granici naivnosti. Oni su uporno odbijali da vjeruju da će biti rata i da će biti žrtve agresije susjednih zemalja, pa čak i žrtve genocida najbližih komšija.

“Muslimanski političari i vjerske ličnosti uglavnom nisu vjerovali da će njihova zajednica postati žrtva, ili su, pak, bili ubijedeni da bi međunarodna zajednica to prekinula ako bi se tako nešto ipak desilo. Na pitanje da li je bio naivan kada je vjerovao da se masakri neće desiti, Haris Silajdžić, koji je kasnije postao ministar inostranih poslova i predsjednik Vlade, odgovorio je potvrdno: „Da, to je naša vlastita greška i velika greška. Mi smo vjerovali u međunarodni poredak koji neće prihvatiti da se u Evropi dogodi genocid“.¹

Nacionalna svijest kod Bošnjaka bila je na niskom nivou, nedemokratski komunistički sistem putem državnog obrazovanja i državnih medija nikada nije ništa kazao o ranijim zločinima nad Bošnjacima, čak ni na nivou historiografskih činjenica. Te historiografske činjenice bile su prešućivane i demistificirane, a svaki pokušaj govora o bošnjačkim žrtvama iz Drugog svjetskog rata bio je proglašavan „muslimanskim nacionalizmom“. Svaki govor o stradanju Bošnjaka otkrio bi i učinioce zločina koji su bili dio državnog aparata sa retuširanim biografijama i vrlo uspješno inkorporirani u novi politički sistem zaštićeni državnom ideologijom i represivnim državnim aparatom. Svaki pokušaj govora o njima, njihovim biografijama, a pogotovo o njihovim zločinima, proglašavan je napadom na državu, bratstvo i jedinstvo i zajednički život svih jugoslavenskih naroda. Za takve optužbe kazne su bile veoma rigorozne. Stoga su i preživjele žrtve četničkih zločina u Drugom svjetskom ratu postale „nijeme“. Pod uticajem zvanične državne ideologije tumačenja skorašnje prošlosti i učinjenih zločina u ratu, vremenom će doći do kopernikanskog obrata: jučerašnji zločinac postavlja dijagnozu ko je zločinac a ko je žrtva?! Pa se dešavalo da je zločinac žrtva a žrtva proglašena zločincem. Takvim političkim inženjeringom retuširana je krivnja vlastitog naroda za užasne zločine i proglašen je najvećom žrtvom. Shodno tome, pošto postoje zločini i žrtve, potpuno je jasno da su drugi krivi za sve te zločine i žrtve. Kultura nekažnjivosti bila je selektivna.

Programirani zaborav zločina je bio službeni stav i to je samo u budućnosti otvaralo mogućnosti novog genocida, što se i desilo u agresiji na Bosnu i Hercegovinu 1992-1995. godine.

Kosovski mit u službi genocida

Redefiniranjem i legitimiranjem nacionalnih ciljeva, pozivanjem na kosovski mit, nacionalna historija je postala veoma prilagodljiva i upotrebljiva kao sredstvo visoke motivacije za agresiju i rat, odnosno za

¹ Norman Cigar, *Genocid u Bosni – Politika „etničkog čišćenja“*, 135.

ostvarenje srpskih političkih ciljeva. Na taj način motivirani su svi slojevi srpskog društva na čije čelo staju politički oportunisti, transformirana politička elita bivšeg Saveza komunista koji se na kraju XX stoljeća u Jugoslaviji, pa i u Srbiji pokazao kao leglo inspiratora ratnih zločina, pa i genocida. Na ovaj način je stvorena politička struktura koja je mogla sprovesti nacionalni, bolje reći nacionalistički srpski program pod sloganima: „Svi Srbi u jednoj državi“, „Gdje su srpski grobovi, to je srpska zemlja“, itd. Takva srpska politika, ni danas, na kraju druge decenije XXI stoljeća, „ne zna“, ili bolje rečeno ne želi znati koje su granice današnje Republike Srbije?! Pošto se ne znaju granice države, onda se one uvijek mogu problematizirati, bolje rečeno pomicati, nanovo utvrđivati! Shodno tome, svi susjedi mogu doći u opasnost da budu žrtve agresije, jer ta politika se ne miri sa osnovnim postulatima modernog međunarodnog poretka i međunarodnog prava o nepromjenjivosti državnih granica, osim sporazumno. Jer mitovi su veoma moćni, u svojoj suštini vladaju ljudskom svijesću, otporni su na racionalitet i veoma uspješno participiraju u real-politici. To najbolje znaju žrtve srpske agresije na prostorima bivše nam zajedničke države.

Mobilizacijom najširih slojeva srpskog stanovništva u Srbiji ali i cijeloj bivšoj Jugoslaviji, srpska politika je posebnu pažnju poklonila Srpskoj pravoslavnoj crkvi u čijem krilu se i razvio kosovski mit. Političke elite su bile svjesne da će najlakše za svoje ekspanzionističke ciljeve mobilizirati najšire mase pod uticajem crkve i njenih službenika.

Uprkos stravičnim zločinima pa i genocidu koje su počinili vojnici Vojske republike srpske i paravojne formacije iz Srbije podstaknute zvaničnom politikom režima u Beogradu, Srpska pravoslavna crkva nije nikada osudila te zločine. Naprotiv, cijeli svijet je vidio slike strijeljanja nekoliko bošnjačkih mladića iz Srebrenice (većina je bila maloljetna). Jedinica koja je učinila ovaj zločin se zvala „Škorpioni“ i svi su dan-dva prije dobili blagoslov sveštenika Srpske pravoslavne crkve za sve zločine koje su počinili i koje će počiniti. Uostalom, na Vidovdan 1995. godine Ratko Mladić je u prisustvu patrijarha SPC Pavla i nekoliko vladika iz ruku vladike dabrobosanskog Nikolaja primio ikonu Svetog kneza Lazara, čime je SPC potvrdila da ne osuđuje ratne zločine koje je počinila srpska vojska pod komandom Ratka Mladića. Sve se svodi na epsku borbu za „opstanak srpskog naroda“, jer se ratuje protiv „komšije, ubojice i ukoljice, koji ga već vekovima merka“. „Nema tu politike, ima samo uvek epske borbe za opstanak, za život koji ugrožava uvek isti neprijatelj – Turčin koji od 1389. godine ne da Srbima da mirno žive u svojim selima“¹, a taj Turčin je sada musliman, Bošnjak. Suština srpskog nacionalizma i njegovog hegemonističkog pristupa u agresiji na Bosnu i Hercegovinu dodatno je motiviran kosovskim mitom jer se na taj način mobiliziraju najšire narodne mase na ostvarenje ključnog cilja: zauzeti teritoriju Bosne i Hercegovine i eksterminirati Bošnjake kao „izdajnike“ srpstva.

„Lazareva smrt predstavlja smrt srpske nacije, koja neće uskrsnuti iz mrtvih, a potomci Lazarevih ubojica ne budu očišćeni iz srpskog naroda.

¹ Ivan Čolović, *Smrt na Kosovu polju*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2016., 409.

Prema toj priči, otomanski Turci igraju ulogu Hristovih ubojica. Vuk Branković, Srbin koji planove za bitku odaje otomanskoj vojsci, postaje Hristov ubojica iznutra. Prema nacionalističkom mitu, Branković predstavlja one Slavene koji su pod otomanskim Turcima prešli na islam, kao i sve Srbe koji su spremni da žive sa Turcima i toleriraju ih”.¹

Primanjem islama balkanski, a posebno bosanski muslimani postaju Turci, i to oni najgori („Poturica gori od Turčina!”), jer su suprotstavljeni „našima”. Da bi ih se eliminiralo potrebno ih je dijabolizirati, obezljuditi, oni su potpuno zlo i onda je sasvim logično da je „sveta dužnost” njihova eliminacija, njihovo ubijanje je pobožni čin, nije grijeh. Ubijanjem „Turčina”/muslimana stiče se posvećenost, jer je takvo ubistvo sveti čin i nema potrebe za ispovijedanjem. Tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu, šanse Bošnjaka da preživi su bile veoma male, kao i u srednjem vijeku u doba rekonkviste i križarskih ratova. Za ubistva i progon Bošnjaka dovoljno je bilo samo bošnjačko porijeklo, odnosno bila kakva veza sa islamom.

„ ... ukoliko je neki stanovnik Bosne imao ime koje se identificiralo kao muslimansko ili roditelje koje su imena identificirala kao Muslimane, to se već smatralo dovoljnom krivicom, bez obzira na to kakvi su bili vjera i običaji tog pojedinca, bez obzira na to je li taj pojedinac na popisu stanovništva spadao pod kategoriju „Musliman”.²

U nacionalističkim ideologijama balkanskih naroda u doba formiranja nacija u XIX i početkom XX stoljeća, muslimani su stradavali, ubijani, etnički „čišćeni”, samo zato što su poistovjećeni sa Turcima kao arhetipskim neprijateljima.

Kosovska bitka i kosovski mit kao bitna konstanta srpske historije i srpske nacionalne svijesti instrumentalizira se u krajnjem radikalizmu prema svemu turskom, u suštini islamskom. Narodna energija, pravoslavni populizam i srpski nacionalni ekskluzivizam posebno će doći do izražaja u XIX stoljeću u doba dva srpska ustanka, 1804. i 1815. godine, te sve do sporazuma u Kanlidži 1862. godine kada su muslimani definitivno protjerani iz Srbije. Zločini nad muslimanima Srbije i uništenje svih tragova islamske kulture potpuna su „kopija” eksterminacije muslimana iz Endelusa, nekoliko stoljeća ranije. Historiografija je zabilježila srpsko „istrjebjenje poturica” koje je imalo svoje ideologe u Njegošu, V. Karadžiću, Garašaninu, a u XX stoljeću u Protiću, Čubriloviću, Moljeviću, Andriću, Ćosiću i mnogim drugim.

„Krajem osamnaestoga i početkom devetnaestoga stoljeća posvuda u Srbiji živjeli su muslimani. Svi oni su porijeklom i jezikom bili dio sveg naroda tih krajeva. Oslobođenje Srbije od vlasti osmanskog sultanata poistovjećivano je s uništenjem svega muslimanskog kao suštinski neljudskog”.³

¹ Michael A. Sells, *Iznevjereni most – religija i genocid u Bosni*, 51-52.

² Michael A. Sells, *Iznevjereni most – religija i genocid u Bosni*, 31.

³ Rusmir Mahmutćehajić, *Andrićevstvo – Protiv etike sjećanja*, Clio, Beograd, 2015., 191.

„O tim poturicama gorim od Turčina, o njima i njihovim gradovima u Srbiji, knez Miloš Obrenović 27. srpnja 1815. godine piše Petru Dobrnjcu: „Mi smo do sad srećno na sve strane postupili, i Bog nam je pomogao, te smo sve palanke istreбили, samo još u četiri grada i u Čupriji Turaka se nahodi“. Neizbrojivo je mnoštvo palanaka i gradova svuda na Balkanu iz kojih su „Turci“ istrijebljeni.

... lep primer istrebljivanja Turaka“, što znači očišćenja naselja od njih, bilo progonom, bilo ubijanjem, bilo pokrštavanjem: „Vrlo lep primer za to daje nam Valjevo, koje, dokle je, pred Kočinu Krajinu (1788-1791), imalo 24 džamije i preko 3000 turskih kuća, a samo 200 hrišćanskih, dotle je 1826 i 1827 godine brojalo samo do 30 turskih domova, a do 150 srpskih“.¹

Jedan od rijetkih srpskih intelektualaca XIX stoljeća koji nije prihvatao emancipaciju srpskog društva po matrici „kosovskog mita“ bio je i Svetozar Marković. On žestoko kritizira, u to doba, postupanje srpske kneževine, prema muslimanima:

„Očevidno srpski narod nije priznavao nakakvo pravo svojim „sugrađanima“ Turcima – članovima iste države – da žive na srpskoj zemlji. Srpski narod išao je prosto da *istrebi* Turke. To se pokazalo docnije u srpskim ustancima, gde su Srbi ubijali Turke koji su im se na veru predali. Spram Turaka Srbi su imali osobite pojmove o pravu i moralu. „Savest“ kao da ih nije nimalo grizla da učine ma kakvo zlo delo po savremenim našim pojmovima, samo da se osvete za nasilja koja su Turci vekovima počinili. Krađu, otimanje i ubistvo, samo kad se učini spram Turčina, u mirno vreme kao i u ratu, smatrali su kao moralna dela“.²

Dakle, sve naše treba razlučiti od „turskog“, jer sa poturicama ne može biti nikakvog mira niti pomirenja. Poturica se jedino može osvijestiti ako se odrekne „turske vjere“ koja mu je oduzela kršćansku suštinu. S njim se može živjeti samo do prve prilike, kada ga treba istrijebiti, jer je sve naše izdao.

U organizaciji „totalne vlasti“ nad ljudskim dušama i savjestima u srpskoj epskoj/kosovskoj tradiciji nije bilo teško motivirati priproste narodne mase na činjenje najmonstruoznijih zločina nad prvim komšijama Bošnjacima, jer su oni Turci. Sve ono što je naše je dobro, a sve ono što je tursko je zlo. A Turci kao muslimani su vanjski neprijatelji. Međutim, „kada su poturice, nije ih moguće odrediti. Prestaju biti samo politički i vanjski neprijatelji. Razišli su se među nas i u nas. Tako su nerazpoznatljivi. Moguće ih je pretpostaviti svugdje. Što su nam sličniji to su opasniji“.³

Turke kao mitsko zlo treba uništiti. Turci su samo sinonim ili drugi naziv za islam. I kad nestaje Turaka mitsko zlo se vidi u drugim etničkim skupinama kao što su Bošnjaci, pa i svi muslimani Balkana. Kosovski mit prepariran u srpskoj nacionalnoj ideologiji, utemeljen je antiislamski, pa postaje koban za sve balkanske muslimane u posljednja dva stoljeća, a za Bošnjake posebno. Stalno potpaljujući mržnju prema Turcima koja je nekad

¹ Rusmir Mahmutćehajić, *Andrićevstvo – Protiv etike sjećanja*, 200.

² Svetozar Marković, *Srbija na Istoku*, Prosveta, Beograd, 1946., 4.

³ Rusmir Mahmutćehajić, *Andrićevstvo – Protiv etike sjećanja*, 102.

očita a ponekad pritajena, kosovski mit je, i na kraju XX stoljeća napravio obračun sa Bošnjacima, kombinirajući paganski i mitološki duh najširih srpskih masa i političkih, crkvenih i intelektualnih elita koje su ovu mitologiju pretvorili u real-politiku, čija je posljedica bila destrukcija Bosne i genocid nad Bošnjacima. Zar republika srpska nije reducirana ideja „velike Srbije“ pod pritiskom međunarodne zajednice zbog zločina genocida nad Bošnjacima?! Fašistička ideologija rase, tla i krvi dovela je do etnički čistog teritorija, republike srpske kao srpskog *lébnsrāuma*, na kom nedostaje pola miliona Bošnjaka i Hrvata koji su tu živjeli 1991. godine. Kosovska mitologija je polučila rezultate postavši real-politika na polovini Bosne i Hercegovine, insistirajući na patriotizmu prema republici srpskoj i proizvodeći neprijatelje i zavjerenike protiv nje, među kojima su Bošnjaci i država Bosna i Hercegovina, i na kraju svi ostali (Hrvati, Vatikan, Evropa, Zapad, itd.)..

Ratni zločinac i haški osuđenik general Ratko Mladić je „procenio da je za jačanje borbenog morala njegove vojske od mita o žrtvovanju za nebesko carstvo korisniji mit o tome da su bosanski muslimani u stvari Turci. Zato je uveravao svoje borce da se oni, boreći se protiv muslimana, svete Turcima za poraz na Kosovu, da je konačno došao trenutak da se oni pobiju ili oteraju sa srpske zemlje“.¹

Ovakvim razumijevanjem kosovskog mita, on je postao politička stvarnost i realitet srpskog naroda. Budeći ratničke instinkte i raspaljujući iskonsku mržnju prema svemu što je „tursko“ (čitaj: muslimansko, odnosno bošnjačko), na taj način je pripreman zločinački i genocidni obračun sa Bošnjacima. On je bio *spiritus movens* duhovne i materijalne pripreme za genocid i eksterminaciju Bošnjaka sa svih teritorija za koje su velikosrpski nacionalisti tvrdili da su srpske. Nikakve historijske niti statističke činjenice nisu uticale na ovakav stav. Ratnički raspoložene srpske mase i vodeći građanski intelektualni slojevi bili su vezani kosovskim mitom kao pupčanom vrpcom. Mit je bio jači i od racija, i od činjenica i od istine. Mit je postao sušta i jedina istina. Dokle ide to nacionalističko ludilo pokazuje Mladićev intervju koji je dao početkom 1994. godine:

„... Ja sam oslobodio ono što je srpsko, iako sam ja daleko od toga da oslobodim sve ono što je zaista srpsko ... Čak je i Trst stari srpski grad“.²

Onda je sasvim logično njegovo razumijevanje okupacije Srebrenice u kojoj je apsolutnu većinu sačinjavalo bošnjačko stanovništvo (73 %), gdje je slijedećih dana naredio likvidaciju više od osam hiljada zarobljenih bošnjačkih dječaka, mladića i odraslih muškaraca. Za njega je to nastavak srpskih ustanaka od prije dva stoljeća. Takav um je rezultat užasne dehumanizacije jednog društva:

„Evo nas 11. jula 1995. godine u srpskoj Srebrenici. Uoči još jednoga velikoga praznika srpskoga poklanjamo srpskome narodu ovaj grad i

¹ Ivan Čolović, *Smrt na Kosovu polju*, 406.

² Norman Cigar, *Genocid u Bosni – Politika „etničkog čišćenja“*, 99.

napokon došao je trenutak da se posle Bune protiv dahija Turcima osvetimo na ovom prostoru".¹

I skoro dva desetljeća nakon genocida nad Bošnjacima srpski narodni duh i dalje pjeva presuđenim ratnim zločincima, veličajući i slaveći njihovu ulogu u zločinima i genocidu:

*„Bacač bije, topovi urliču
Turci ginu, a bule nariču.
Srebrenici Srbi jurišaju,
srpsku zemlju oru i kopaju.*

.....

*To nek samo utrina ostane,
bolje neg da rađa Muslimane.
Da nam zemlju više ne pogane.*

.....

*Srebrnicu Turci tad predaše,
Mrtve Turke po njoj izbrojaše
Od našijeh malo ko pogibe
Od Turaka malo ko ostade
Ko ostade taj će pričat jade.²*

Da li ćemo dočekati srpskoga Williya Brandta, ili će naši potomci biti svjedoci nastavka rješavanja „muslimanskog pitanja“ u Bosni i Hercegovini, a možda i u Evropi, po receptu Majora, Mitterranda, Miloševića i Tuđmana?! Hoće li muslimani Evrope u XXI stoljeću doživjeti sudbinu Indijanaca u XIX i Jevreja u XX stoljeću?

¹ Ivan Čolović, *Smrt na Kosovu polju*, 406.

² Ivan Čolović, *Smrt na Kosovu polju*, 412.

Maddi Kültür Öğelerine Göre Bosna Hersek'te Türk Kültürünün İzleri

Fatih ORHAN¹, İbrahim Caner TÜRK²

¹Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü,
forhan@erzincan.edu.tr

²Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
icanerturk@erzincan.edu.tr

Giriş

Kültürün oldukça kapsamlı ve kompleks bir terim olması, üzerine uzlaşılan tek bir tanımının ortaya çıkmasını da imkansız hale getirmiştir. Bu kapsamda ya her bilim dalı tarafından yapılan ve daha çok kendi alanlarıyla bağlantılı yönlerini vurgulayan tanımlar ortaya atılmış ve yahut da terimin kapsayıcılığını ön plana çıkaran genel tanımlar yapılmıştır. Bununla birlikte bunların hepsine bu bölümde yer verilmesi konumuzun içeriği açısından uygun olmayacaktır. Bu nedenle öncelikle kelimenin etimolojik kökeni hakkında bilgi verdikten sonra, kabul görmüş birkaç tanım üzerinden konu ele alınacaktır.

Kültür kelimesi, etimolojik açıdan Latince kökenli olup, tarım yapmak, ekip biçmek veya kültür altına almak gibi anlamları ifade etmekteydi (Lewis & Short 1958: 488; Özey 2014: 4). Daha sonraları Fransızcadan İngilizceye kadar birçok farklı dile aktarılan bu kelime, dilden dile geçerken yeni bir form kazanmış (Williams 2005: 105-112), ilk manasını kaybetmemiş ancak yeni manalar kazanmıştır (Meriç 1986: 23). Ortaya çıkan her biri mana üzerinden de çeşitli tanımlar yapılmıştır. Bunlardan bazıları aşağıda gösterilmiştir:

Kültür, toplumun bir üyesi olarak insanoğlunun kazandığı bilgi, sanat, ahlak, gelenekler ve benzeri diğer yetenek ve alışkanlıkları kapsayan karmaşık bir bütündür (Tylor 1920: 1),

Kültür, bütün bir yaşam biçimidir (Williams 1993: 10),

Kültür, insanların düşündüğü (tavır, inanç, fikir ve değerler), yaptığı (davranış ve yaşayış biçimleri) ve oluşturduğu (sanat eserleri, el sanatları, diğer kültürel ürünler) bütün unsurlardır (Aliağaoğlu 2004: 51),

Kültür, bütün dünyada tarihi çağlar boyunca yaşamış toplumların doğayla ilişkilerinde gösterdikleri başarılarının birikimli bileşkesidir. (Güvenç 2011: 126)

Kültür, bir taraftan insana çevresine uyma olanağı verirken, diğer taraftan çevreyi insanın kendine, ihtiyaçlarına ve amaçlarına uydurmayı sağlar (Curhe 2013: 9-10).

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı üzere, kültür bir toplumu diğer toplumlardan ayırabilecek ve o toplumun devamlılığını sağlayan

unsurlardan oluşmaktadır. Bu nedenle koruma bilinci ve miras kelimesi ile bütünleşik kullanımları söz konusudur. Bir başka ifadeyle kültürel değerler, bir milletin gelecek nesillerine bırakabileceği en önemli miras öğeleri içerisinde yer almaktadır. Bu kapsamda kültürel miras terimi ortaya çıkmıştır.

Kültürel miras, geçmişten miras alınan ve değişik gerekçelerle geleceğe miras bırakılmak istenen, fiziksel varlığı olan her türlü eser ile bir topluma ait değerler bütünüdür (Can 2009: 3). Kültürel miras, insanoğlunun, toplumların ve toplumu oluşturan kültür gruplarının varlığının, kimliğinin ve sürekliliğinin simgesi ve kanıtıdır (Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi: 1). Bir toplumun üyelerine ortak geçmişlerini anlatan, aralarında dayanışma ve birlik duygularını güçlendiren unsurlardır. Bu unsurlar insanların tarih boyunca biriktirdikleri deneyimlerin ve geleneklerin devamlılığını ve gelecek nesillere aktarılmasını sağlar. Bu kapsamda antik döneme ilişkin kalıntılar, müzeler, yörenin gelenek-görenekleri, folklorik değerleri, geleneksel el sanatları, yeme-içme şekilleri ve alışkanlıkları, kılık-kıyafet tarzları, dini inanışları, sosyal faaliyetleri, geleneksel mimari elemanları ile tarihi yapı ve alanlar kültürel miras kapsamında değerlendirilir (Emekli 2003: 43; Doğaner 2003: 1). Buna göre kültürel miras değerleri üzerinde somut kültürel miras ve somut olmayan kültürel miras şeklinde bir sınıflamaya gidilmiştir. Benzer bir sınıflandırma da kültürün maddi ve manevi öğeleri göz önüne alınarak yapılmaktadır. Nitekim kültürel miras, bir toplumun geçmişten günümüze süregelen maddi ve manevi kültürel değerleri (Park 2010: 116) şeklinde tanımlanmıştır. Bir başka tanımlamada ise kültür, maddi ve manevi öğelerden oluşan uyumlu bir birlik (Tezcan 1997: 4) olarak da ifade edilmektedir. Bir toplumun devamını sağlayan değerler, gelenek ve görenekler, semboller ve dini inanışlar manevi kültür öğeleri olarak kabul edilir (Özey 2014: 7; Tanrıkulu 2014: 101). Maddi kültür öğeleri ise, yüzyıllar boyunca gelen kültürel birikimin somut hale getirilmiş halidir. Günlük hayatta kullanılan araç-gereçler, müzik aletleri, edebiyat eserleri, giyim-kuşam ile ilgili öğeler, tüketilen yemekler, mesken mimarisi ve tarihi yapılar bu kapsamda ele alınabilecek maddi kültür öğeleridir.

Tarihi yapılar, bir medeniyetin kültürel geçmişini ve o bölgede yaşayan toplumun sahip olduğu kültürel özellikleri ortaya koyan en önemli kültürel miras değerleri arasında yer almaktadır. Nitekim tarih yapılar, yapıldığı dönemdeki onu ortaya çıkaran medeniyetin dünya görüşünü, ekonomik seviyesini, inanışlarını görebileceğimiz pek çok ipuçları içermektedir. Bununla birlikte benzer tarihi yapılara sahip olan bölgelerde yaşayan insanların da ortak bir kültürel geçmişe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu kapsamda Türk ve Müslüman damgasını taşıyan Anadolu medeniyetinin izlerini, özellikle Osmanlı imparatorluğunun egemenlik alanlarında görmemiz mümkün olmaktadır. Bu alanların başında da Balkanlar ve özellikle de Bosna Hersek ülkesi gelmektedir. Nitekim Bosna Hersek sınırları içerisinde Müslüman ve Türk medeniyetinin eseri olan birçok tarihi eser ile karşılaşmak mümkündür. Bu eserlerin varlığı, günümüzde Türkiye ve Bosna Hersek'te yaşayan milletlerin kültürel köklerin büyük oranda ortak olduğunu göstermenin yanı sıra, geleceğe

yönelik iki dost ve kardeş ülke olmalarındaki temel dayanak noktasını da oluşturmaktadır.

Bosna-Hersek'in Kısa Tarihi

Bosna Hersek'in bilinen tarihi, Hint-Avrupa menşeli İlliryalılarla başlar. Bölge Romalılar tarafından ele geçirilince, Panoonia eyaletinin İlyricum bölümüne bağlandı. Slavlar bölgeye M.S. 7. asırda gelmeye başladılar. 961'den sonra Bosna, Sırbistan'ın diğer bölümlerinden ayrıldı. Bağımsız siyasî ve coğrafi bir birim olarak kabul edildi (Krcsmarık 1979: 729-730).

Bölgeye ilk Türk akınları 1386 senesinde başladı. Bu sırada Bosna tahtında Beşinci Tvartko bulunuyordu. Kosova savaşında Sırların mağlubiyeti ve ardından Üsküp'ün fethi, Bosna'nın durumunda önemli değişikliklere sebep oldu. Son kral Stefan Tomeseviç Bosna'da yaşayan kalabalık Bogomil mezhebine bağlı olanlara Papanın isteği doğrultusunda adil davranmayınca, Fatih Sultan Mehmed Han bölgeyi rahatlıkla Osmanlı topraklarına dâhil etti (Djurdjev 1992: 298; Uzunçarşılı 1995: 81-85).

Slav, Hırvat ve Avar karışımı olan Boşnaklar 10. asırda Bogomil mezhebine bağlıydılar. Teslisi ve Hazreti İsa'nın tanrının oğlu olduğunu kabul etmeyen inançları yüzünden uzun süre çevredeki diğer Hristiyanların baskısı altında kaldılar. Bu inançları sayesinde, bölge Osmanlılar tarafından fethedilince, kolayca İslamiyet'i seçerek Müslüman oldular. Anadolu'dan gelen dervişler yoluyla İslamiyet bölgede hızla yayıldı (Uzunçarşılı 1995: 84-85).

Bosna, Osmanlı yönetimine geçince bir sancak haline getirildi. Kanuni Sultan Süleyman Han zamanında Macaristan'da kalan kuzey toprakları da fethedilince eyalet statüsüne alındı. Bosna eyaletine atanan ilk beylerbeyi Gazi Ferhad Paşa oldu (Emecen 1992: 296).

19. asırdaki gelişmeler ve Osmanlı İmparatorluğu'nun batıda aldığı yenilgiler, Bosna eyaletini önemli ölçüde etkiledi. 1876'da Hersek ayrılarak önce mutasarrıflık, daha sonra da iki sancaklı küçük vilayet oldu. 1878'de yapılan Berlin Antlaşması ile Bosna'nın Avusturya Macaristan'ın denetimine bırakılmasıyla büyük bir bunalım patlak verdi (Djurdjev 1992: 301; Kaplan 2008: 14-15).

Resmen Osmanlı Devletine bağlı kalmasına rağmen, Berlin Antlaşmasına dayanarak Avusturya Macaristan İmparatorluğu Bosna Hersek'i işgal etti ve eyaletin yönetim hakkını ele geçirdi. İkinci Meşrutiyetin ilanından faydalanan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu bölgeyi 7 Ekim 1908 tarihli bir kararname ile kendi topraklarına ilhak etti (Emecen 1992: 297; Kaplan 2008: 16).

Bosna-Hersek'in Başlıca Coğrafi Özellikleri

Avrupa kıtasının güneybatısındaki Balkan Yarımadası üzerinde yer alan Bosna-Hersek, doğudan Sırbistan, güneyden Karadağ, kuzey ve batıdan da Hırvatistan toprakları ile çevrilidir. Batısında yer alan Adriyatik deniziyle sadece 20 km'lik bir kıyı şeridi bulunmaktadır (Şekil 1). 51.129 km² yüzölçümüne sahip olan ülkenin başkenti Saraybosna (Sarajevo)'dur. Ülkede 1991 yılından sonra ilk nüfus sayımı 2013 yılında yapılmış olmakla birlikte,

bu nüfus sayımının sonuçları Bosna Hersek'in resmi istatistik kurumu tarafından 2016 yılında açıklanmıştır. Buna göre ülkenin nüfusunun 3.5 milyon civarlarında (3.531.159) olduğu tespit edilmiştir. Aynı nüfus sayımı sonuçlarına göre ülke nüfusunun yaklaşık yarısını (%50.11) Boşnaklar oluşturuyor iken; Sırp (%30.78) ve Hırvatlar (%15.43) ülkedeki diğer etnik gruplardır.

Şekil 1: Bosna Hersek'in Lokasyon Haritası.

Genel anlamda dağlık bir arazi yapısına sahip olan ülke, coğrafi anlamda da Kuzey (Bosna bölümü) ve Güney (Hersek bölümü) olmak üzere iki kısma ayrılabilir. Ülkenin orta ve güney kesimlerinde yer yer 2500 m'yi bulan yüksek tepeler bulunmakta olup, Dinar Alpleri ülkenin ana dağlık kütlelerini oluşturur. Kuzeyde Hırvatistan ile sınır kesiminde Tuna'nın kollarından olan Sava nehrinin suladığı Posavina ovası ile güneyde Neretva nehrinin açmış olduğu vadi ülkenin en önemli tarım bölgeleridir. Adriyatik kıyılarında Akdeniz iklim şartları egemen iken, iç kısımlara doğru karasal iklim etkilerini görmek mümkündür (Güner ve Ertürk 2015: 60).

Bosna Hersek'in savaş öncesi ekonomisi daha çok sanayi ağırlıklı katma değeri nispeten yüksek sektörlerle dayalı iken; yaşanan iç savaş ülke ekonomisini de büyük oranda olumsuz etkilemiştir. Günümüzde ağırlıklı olarak hizmetler, bankacılık, enerji ve turizm sektörlerinde yatırımlar yapılmaktadır. Ülkenin en önemli ekonomik sorunlarının başında işsizlik gelmektedir. Nitekim ülkedeki işsizlik oranları %43.9'a ulaşmıştır.

Ülkemiz ile Bosna Hersek arasındaki ticari ilişkilerimiz ise, aradaki tarihsel ve kültürel bağların sayesinde son derece iyidir. Türkiye ile Bosna Hersek arasında serbest ticaret anlaşması imzalanması, iki ülke arasındaki ticaret hacmini arttırmış ve ülkemizin Bosna Hersek'in ticaretinde ilk ona kadar yükselmesini sağlamıştır (Güner ve Ertürk 2015: 60). İki ülke

arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler gün geçtikçe daha ileri bir seviyeye taşınmaktadır.

Bosna Hersek'te Türk Kültürünün İzlerini Taşıyan Tarihi Yapı ve Mekânlar

Bosna Hersek'te Osmanlı İmparatorluğu döneminde ve hatta daha öncesinde yapılmış Türk ve İslam kültürünün etkisi altında oluşmuş pek çok şehir ile bu şehirler içerisinde pek çok tarihi yapı bulunmaktadır. Çalışmamızın içeriği ve kapsamı gereği bunların hepsini burada söz konusu etmemiz mümkün değildir. Bununla birlikte günümüzde hâlâ büyük oranda o dönemki yapısını koruyan ve Bosna Hersek'in de sembolü haline gelmiş bazı Osmanlı eserlerini tanıtmaya çalışacağız.

Tarihi Başçarşı ve Osmanlı Sebili

Bosna Hersek'in başkenti Saraybosna'nın kalbini oluşturan Başçarşı, Osmanlı çarşısı olarak da bilinmektedir. Başçarşı mimari ve kültürü ile Osmanlı medeniyetini yansıtmaktadır. Günümüzde olduğu gibi geçmişte de Osmanlı'nın ve Saraybosna'nın en önemli ticaret merkezleri arasında yer almıştır. Osmanlı döneminden kalma olan bu çarşı, günümüzde de gerek dükkân ve evlerin mimari özellikleri ve gerekse çarşı boyunca sıralanmış olan cami, han gibi Osmanlı eserleri ile tanınmaktadır. Nitekim bu çarşıdaki dükkânlar arasında gezerken kendinizi Anadolu'daki bir çarşıda (örneğin bir Safranbolu'da, bir Amasya'da) hissetmemeniz mümkün değildir. Mimarisinden satışa sunulan hediyelik eşyalara kadar birçok şey bu izlenimi verebilmektedir (Fotoğraf 1).

Çarşının en dikkat çeken yerlerinden biri de eskiden Kazancılar Çarşısı olarak da bilinen Bakırcılar Çarşısıdır. Başçarşının önemli bir bölümünü oluşturan bu çarşıda, Osmanlı bakırcılığının güzel örneklerini görmek mümkündür. Zira birçok bakır eşya üzerinde Osmanlı ve Türk (ay yıldız vb.) motiflerini görmek mümkün iken, Anadolu ile özdeşleşen telkâri işlemeciliğinin örneklerini de görebilirsiniz.

Başçarşının giriş bölümünde çarşının da sembollerinden biri olan Osmanlı sebili bulunmaktadır (Fotoğraf 2).

Fotoğraf 1: Saraybosna'daki Tarihi Başçarşıdan bir görünüm.

İlk olarak Bosna Sancak Beyi İsa Bey tarafından yaptırılmış olan bu çeşme, 1753 yılında Mehmet Paşa tarafından İstanbul'daki çeşmeler model alınarak restore edilerek büyütülmüştür. Bu sebil adından da anlaşılacağı üzere, çarşıya gelenlerin su ihtiyacını karşılamaya yönelik olup, günümüzde de halen bu işlevini yerine getirmektedir. Osmanlı izlerini taşıyan birçok Balkan şehrinde bu tür çeşmeler olmakla birlikte, altı taş ve üstü süslemeli ahşap işçiliği ile yapılan en güzel örneklerinden biridir.

Fotoğraf 2: Başçarşının giriş kısmında yer alan tarihi Osmanlı Sebili'nden bir görünüm.

Tarihi Başçarşı içerisinde yer alan en önemli Osmanlı eserlerinden biri de Gazi Hüsrev Bey Camiidir (Fotoğraf 3). Kanuni Sultan Süleyman döneminde 17 yıl boyunca Bosna'nın sancak beyliğini yapmış olan Gazi Hüsrev Bey, adını verdiği bu camiyi 1531 yılında Mimar Sinan'a inşa ettirmiştir. Bazı kaynaklarda mimarının Tebrizli Acem Ali (Esir Ali) olduğu da ifade edilmektedir. Caminin mimari özellikleri tam bir Osmanlı eseri olduğunu göstermekte ve Osmanlı kültürünü yansıtmaktadır. Bosna savaşı yıllarında birçok eser gibi bu cami de zarar görmüş, ancak ülkemizin de içerisinde yer aldığı dış destekler sayesinde 1996 yılında Osmanlı mimarisine uygun bir şekilde restore edilmiştir. Camii, günümüzde de ibadete açıktır. Ayrıca caminin avlusunda Gazi Hüsrev Bey'in türbesi de bulunmaktadır.

Başçarşının bir bölümünü oluşturan Ferhat Paşa Sokağı veya Ferhadiye caddesi üzerinde Gazi Hüsrev Bey tarafından yaptırılan bir başka Osmanlı eseri olan *Morica Han* bulunmaktadır. Zamanında bir kervansaray hizmeti veren bu yapıda günümüzde hediyelik eşya dükkânları ile cafe-restoran yer almaktadır.

Fotoğraf 3: Saraybosna'daki en önemli Osmanlı eserlerinden biri olan Gazi Hüsrev Bey Camiinden bir görünüm.

Mostar Şehri ve Mostar Köprüsü:

Mostar, sahip olduğu kültürü ve mimarisi ile Balkanlardaki en önemli Osmanlı şehirlerin başında gelmektedir. Şehrin simgesini oluşturan Mostar köprüsünün yanı sıra, birçok Osmanlı camii de kentte yer almaktadır. Şehrin adı da aslında köprüden esinlenerek verilmiştir. Zira Mostar, köprü bekçisi anlamına gelmekte olup Osmanlı döneminde köprünün iki tarafında duran bekçilere bu isim verilmiştir.

Mostar köprüsü, Balkanlardaki en önemli Osmanlı eserlerinden biri olmanın yanı sıra, bir sembol vazifesi de görmektedir (Fotoğraf 4). Nitekim Neretva Nehri üzerinde yapılmış olan bu köprü, nehrin her iki yakasındaki farklı etnik ve dini kimliğe sahip insanları da birleştirmiştir. Bu nedenle dostluk ve barış köprüsü olarak da bilinir.

Köprü, Kanuni Sultan Süleyman zamanında 1566 yılında Mimar Sinan'ın öğrencisi Mimar Hayrettin tarafından inşa edilmiştir. Neretva Nehri'nden 24 metre yüksekte 30 metre uzunluğunda, 4 metre genişliğinde olan Mostar Köprüsü, dönemine göre gelişmiş bir teknolojiyle inşa edilmiş ve inşaatında 456 kalıp taş kullanılmıştır. 400 yılı aşkın bir süre şehre hizmet veren köprü, Bosna savaşı yıllarında Sırp ve Hırvat saldırıları sonucu yıkılmıştır. Başta ülkemiz ve UNESCO olmak üzere uluslararası platform tarafından finanse edilerek 1997 yılında aslına uygun bir şekilde restore edilmesi çalışmalarına başlanmış ve çalışmalar 2004 yılında tamamlanarak yeniden hizmete açılmıştır. Köprü ve çevresi, 2005 yılından bu yana UNESCO'nun dünya mirası listesinde yer almaktadır.

Fotoğraf 4: Bosna Hersek'in sembolü olan ve en önemli Osmanlı eserleri arasında yer alan Mostar köprüsünden bir görünüm.

Köprü'nün hemen yakınında yine Osmanlı eseri olan birçok camii de bulunmaktadır. Bunlar arasında en dikkat çekici olanı *Koski Mehmet Paşa Camii*dir. Yine Bosna savaşında zarar gören bu eser de Tika'nın öncülüğünde aslına uygun bir şekilde restore edilmiştir. Caminin avlusunda Osmanlı döneminden kalma olan ve mezar taşları ile dikkat çeken mezarlar da bulunmaktadır.

Travnik Şehri ve Travnik Kalesi:

Saraybosna'ya 1,5 saatlik mesafede bulunan Travnik, yine mimarisi, camileri ve kalesiyle bir Osmanlı şehri olma özelliğini muhafaza eden şehirlerden biridir. Travnik 1463 yılında, yani İstanbul'un fethinden on yıl sonra, Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmiş ve sonrasında da Osmanlı eserleri ile imar edilmiştir. Nüfusunun %80'ini Boşnakların oluşturduğu şehirdeki en önemli Osmanlı eserlerinin başında *Alaca Camii* gelmektedir. 1757 yılında inşa edilen caminin iç ve dış kısımlarında yer alan güzel işleme ve boyama örnekleri bulunmakta olup, alaca adı da bunlara izafeten verilmiştir. Günümüzde de o dönemki mimarisini koruyan camii, ibadete de açıktır.

Şehirdeki en önemli Osmanlı yapılarından biri de Travnik kalesidir. Şehir Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedildikten sonra, Osmanlı'nın gücünü de yansıtabilecek ihtişamlı bir kale inşa ettirilmiştir. Kalenin içerisine ahşaptan bir cami de yaptırılmış olmakla birlikte, yangın nedeniyle cami günümüze kadar ulaşamamıştır. Günümüzde sadece minaresi bulunmaktadır. Ayrıca kale içerisinde günümüzde müze olarak kullanılan eski gözetleme kulesi veya baruthane alanı da mevcuttur.

Sonuç ve Değerlendirme

Osmanlı İmparatorluğu üç kıtaya egemen olmuş ve sınırlarını ulaştırdığı bölgelere medeniyetini taşımış olan bir devlet olmuştur. Bu kapsamda 400 yılı aşkın bir süre boyunca elinde tuttuğu Bosna Hersek bölgesine de sahip olduğu kültürel birikimi aktarmıştır. Bu sayede Bosna Hersek'te Türk ve İslam damgası taşıyan yeni bir kültürel sentez ortaya çıkmıştır. Günümüzde bu etkileşimi örf ve adetler, inanışlar, gelenek ve görenekler gibi bir takım manevi unsurlarda görmek mümkündür. Bununla birlikte asıl canlı kanıtları manevi unsurlara da bağlı olarak oluşmuş maddi kültür öğelerinde görülebilmektedir. Nitekim Bosna Hersek'in birçok şehrine uzaktan bakıldığında cami minareleri ve mesken mimarileri ile adeta bir Anadolu ve Osmanlı şehrini görebilmekteyiz. Özellikle Osmanlı döneminde yapılan tarihi yapılar, geçmişteki kültürel etkileşimin ve ortaya çıkan yeni sentezin en önemli kanıtlarıdır.

1990'lı yıllarda yaşanan savaşta Boşnaklar ile Osmanlı kültürünü yansıtan yapılar üzerinde yok etme ve yıkma politikaları uygulanmış olmakla birlikte, başta Türkiye olmak üzere bazı uluslararası kuruluşların çabaları ile savaş sonrasında bu yapılar tekrar imar edilmiştir. Bu yapılar aradaki ortak kültürel geçmişin önemli kanıtları arasında yer almanın yanı sıra, gelecek birliği oluşturmamız açısından da oldukça önemli işlevler yüklenmektedir. Bu sayede ülkemiz ile Bosna Hersek halkları arasında her zaman dostluk ve kardeşlik duyguları gelişmiş ve gelişmeye de devam edecektir.

Kaynakça

- ALİAĞAOĞLU, Alparslan (2004). "Sosyo-Kültürel Miras Turizmi ve Türkiye'den Örnekler", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2(2): 50-64.
- CAN, Müşerref (2009). *Kültürel Miras ve Müzecilik. Kültür ve Turizm Bakanlığı Çalışma Raporu*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- CURCHE, Denys (2013). *Sosyal Bilimlerde Kültür Kavramı*, çev. Turgut Arnas, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- DJURDJEV, Branislav (1992). "Bosna Hersek", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- DOĞANER, Suna (2003). "Miras Turizminin Coğrafi Kaynakları ve Korunması", *Coğrafi Çevre Koruma ve Turizm Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, ss.1-8, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- EMECEN, Feridun (1992). "Bosna Eyaleti", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- EMEKLİ, Gözde (2003). "Kültür Mirasının Kültürel Turizm Yaklaşımıyla Değerlendirilmesi", *Coğrafi Çevre Koruma ve Turizm Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, ss.43-49, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- GÜNER, İbrahim ve Mustafa ERTÜRK (2015). *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası*, 7. Basım, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Güvenç, Bozkurt (2011). *İnsan ve Kültür*, İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- KAPLAN, Atike (2008). *Geçmişten Günümüze Bona-Hersek Tarihi ve Türkiye-Bosna-Hersek İlişkileri*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Basımevi.
- KRCSMARİK, J. (1979). "Bosna Hersek", *MEB İslam Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul: MEB Yayınları.
- LEWIS, C. T. & C. SHORT (1958). *A Latin Dictionary*, Great Britain: Oxford at The Clarendon Press.
- MERİÇ, Cemil (1986). *Kültürden İrfana*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- ÖZEY, Ramazan (2014). *Kültürel Coğrafya*, İstanbul: Aktif Yayınevi.
- PARK, Huyung yu (2010). "Heritage Tourism: Emotional Journeys into Nationhood", *Annals of Tourism Research*, 37 (1): 116-135.
- TANRIKULU, Murat (2014). *Coğrafya ve Kültür -Mekân, Kültür, Tarih, Coğrafi İşaret-*, Ankara: Edge Akademi Yayıncılık.
- TEZCAN, Mahmut (1997). *Kültürel Antropoloji*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TYLOR, Edward Burnett (1920). *Primitive Culture Researches into The Development of Mitoloji Philosophy, Religion, Language, Art and Custom*, London: John Murray Publishers.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1995). *Osmanlı Tarihi Cilt 2*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- WILLIAMS, Raymond (1993). *Kültür*, çev. Suavi Aydın, Ankara: İmge Kitabevi.
- WILLIAMS, Raymond (2005). *Anahtar Sözcükler*, çev. Savaş Kılıç, İstanbul: İletişim Yayınları.

İnternet Kaynakları

- Anonim, (2013). "ICOMOS (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi Türkiye Milli Komitesi) Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi". Erişim tarihi: 03.07.2018.
(http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_0623153001387886624.pdf),
- Kültürel Miras. Erişim tarihi: 03.08.2018, (<http://www.cekulvakfi.org.tr>).
- Bosna Hersek Nüfusu. Erişim tarihi: 03.08.2018,
(<https://www.bosnahersek.ba/bosna-hersekte-nufus-sayisi-3-531-159/>).
- Bosna Hersek Ekonomisi. Erişim tarihi: 03.08.2018,
(<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-bosna-hersek-ekonomisi.tr.mfa>).

- Osmanlı Sebili. Erişim tarihi: 03.08.2018,
(https://www.trekearth.com/gallery/Europe/Bosnia_andHerzegovi na/West/BosniakCroat/Saraybosna/photo1426825.htm).
- Başçarşı. Erişim tarihi: 04.08.2018, (<https://gezipgordum.com/saraybosna-alisveris-rehberi/>).
- Gazi Hüsrev Bey Camii. Erişim tarihi: 06.08.2018,
(<http://www.bosnahersek.ba/gazi-husrev-bey/>).
- Gazi Hüsrev Bey Camii Mimarı. Erişim tarihi: 06.08.2018,
(<https://www.avrupagazete.co.uk/kultur-sanat/osmanli-nin-saraybosna-daki-muhru-gazi-husrev-bey-camisi-h266632.html>).
- Gazi Hüsrev Bey Camii Mimarı. Erişim tarihi: 06.08.2018,
(http://www.balkanincileri.gen.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=244:camii&catid=52:camii&Itemid=102).
- Gazi Hüsrev Bey Camii. Erişim tarihi: 06.08.2018,
(<https://www.avrupagazete.co.uk/kultur-sanat/osmanli-nin-saraybosna-daki-muhru-gazi-husrev-bey-camisi-h266632.html>).
- Mostar Köprüsü. Erişim Tarihi: 06.08.2018,
(<https://www.gzt.com/hayat/osmanli-mimarisinin-essiz-ornegi-mostar-koprusu-2533331>).
- Mostar Köprüsü İnşası. Erişim Tarihi: 06.08.2018,
(<http://www.bosnahersek.ba/bosna-hersek/gezilecek-yerler/mostar/>).

Metin Bir Bilge, Müstahkem Bir Ülke: Aliya'nın Bosnası'nda Osmanlı Kaleleri

Güler YARCI

Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Giriş

Osmanlı hâkimiyetinden önce Bosna'nın ilk kraliyet merkezi Bobovaç; daha sonra Yayçe olmuştur (Malcolm 1999:53). Osmanlı döneminde, ilk merkez Saraybosna, sonra Banyaluka, tekrar Saraybosna, Travnik ve sonunda Saraybosna olmuştur (İnalçık 2011:64). Bosna, 16. yüzyılda Osmanlı Avrupası'nın serhaddini teşkil etmekte; sınır boyunca uzanan çok iyi tahkim edilmiş sayısız kale, seferlerde ileri birer karakol, barış dönemlerinde payitahta huzur ve güven telkin eden kale-şehir işlevi görüyordu.

Balkanlar'da önceleri Üsküp sancağının temsil ettiği siyasî ve askerî karakol misyonu; 16. yüzyılda, Bosna'nın fethini müteakip buradaki kalelere devredilmiş; 19. yy. sonlarına kadar Osmanlı İmparatorluğu için Bosna, fetih yıllarındaki önemini muhafaza etmiştir.¹ Bölgenin yeraltı zenginliği ve muhtelif ticaret yollarına yakınlığı² da bunda etkili olmuştur. Başlangıçta Rumeli eyaletine bağlı bir liva statüsünde teşkilatlandırılan Bosna, Kanuni Sultan Süleyman devrinden sonra beylerbeyilik statüsü kazanmıştır. Bosna Eyaleti'nin III. Murad devrinde teşekkül ettiği ileri sürülmektedir. 984-996/1576-1588 yıllarına ait tahrir defterlerinde (Gökbilgin 1978: XXXVIII), bu eyalete yapılan ilk tayinin 990/1582'de icra edildiği görülmektedir.

Bosna kaleleri hakkında mevcut bilgiler, yazılı ve yazısız tarihî belgeler ile döneme ait araştırmalarıyla tanınmış Boşnak, Türk ya da muhtelif

¹ Fatih Sultan Mehmet'in emriyle sefere katılanlardan Tursun Bey, fetihle ilgili bilgileri aktarırken bölgedeki bazı vilayetlerin adını verir. Bunlar Bosna kralı toprakları, Pavlioğulları toprakları, Kovaçoğulları toprakları, Hersek toprakları, Yeleç ve Saray vilayetleridir. Hersek vilayeti kısa bir süre Bosna sancağından ayrılmış, daha sonra büyük bir kısmı yeniden Osmanlı Devleti'ne geçerek, Hersek vilayeti adı altında Bosna sancağına dahil edilmiştir. Böylece, Osmanlı Devleti Bosna'da son sınırına ulaşmış, bu sancak, hudut boyunda önemli askeri ve siyasi görevler üstlenmiştir (Aslıhan NAKİBOĞLU; Bengü DOĞANGÜN YASA; Ayberk Nuri BERKMAN (2017), İktisat Tarihinde 'Bosna'da Toprak Meselesi', *PEK(Politik Ekonomik Kuram)*, Cilt 1, Sayı 2, s. 54).

² Mesela, Venedik üzerinden Lübeck'e, dolayısıyla Akdeniz'den Kuzey Denizi'ne uzanan ve Venedikliler ile Almanlar arasında rekabete sahne olan Tuz Yolu [Salzstraße/Via Salaria], fethin iktisadî sebepleri arasında rol oynamış olabilir (*Bu yol hakkında bilgi için, bkz. Ergün Özsoy (2016). Akdeniz'de Osmanlılar ve Habsburglar 1550-1600: Siyaset-Ticaret-Ziyaret*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, s. 34).

milletlerden az sayıdaki araştırmacının eserleriyle sınırlıdır. Bosna'nın, özellikle Osmanlı İmparatorluğu adına önemini en iyi değerlendiren Boşnak akademisyenlerden biri, bölgenin siyasi ve kültür tarihine büyük katkı sağlamış bulunan Prof. Dr. Muhammed Tayyib Okiç (1902-1977)'dir. Bosna'nın Tuzla sancağına bağlı Gračanitsa kasabasında doğan ve Sorbonne Üniversitesi'nde öğrenim gören Prof. Okiç, Slav dillerinin tamamını biliyordu. Pof. Okiç, Bosna'nın yanı sıra Hersek ve Makedonya'daki tarihi kaleleri, beldeleri, hatta küçük lokaliteleri yakından incelemiş ve eserlerinde nakletmişti. Günümüzde, yine Boşnak akademisyenlerden (Handzic 1985) ile Elma Korić¹ Bosna kaleleri hakkında telifleri bulunan araştırmacılar arasındadır.

Devlet arşivleri itibariyle, dünyada, Bosna ve Hersek kalelerine ait Osmanlı arşiv belgeleri emsalsiz bir kaynak teşkil etmektedir. Bu belgeler arasında kanunnameler, tahrir kayıtları, ruus defterleri, çok sayıda Hatt-ı Hümayun, ferman ve hükümle merkez evrakı hususi önem arz etmektedir. Mahallinde, yani Bosna-Hersek'te muhafaza edilmiş belge ve defterler de merkez evrakını ikmal etmektedir. Bölgenin coğrafi mevkii sebebiyle, başta Avusturya, Venedik, Hırvatistan olmak üzere; Arnavutluk, Hırvatistan, Macaristan, Karadağ ve Sırbistan gibi yabancı devlet arşivlerine gelince, bunlar da hususa dair bilgi ve belgeye sahiptir. Buna rağmen, yerli ve yabancı literatüre bakıldığında, bu konunun yeteri kadar incelenmediği anlaşılmaktadır.

Osmanlı İdaresinde Bosna Sancağı ve Kaleler

16. Yüzyılda Bosna, Hersek ve İzvornik Kaleleri

Askerî bakımdan önemli bir *uc* kabul edilen Bosna, Mısır ve Bağdat gibi imtiyazlı bir eyâlet olmamakla beraber; dirliklerinin özelliği ve zenginliği dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin birinci sınıf eyâletleri arasında sayılmıştır. Zeamet ve tımarlarından 10.000, paşa hassından 3.000 asker çıkarabilen Bosna eyaleti ve kalelerinde, merkezden gönderilen yeniçeriler önemli bir yer tutmuş; Avrupa içlerine düzenlenen seferlerde stratejik bir bölgede yer almıştır. Bosna eyaletinde, kapıkulu süvarisi, topçu yamakları ve cebecilerle birlikte, 773 kalede yaklaşık 12.000 ulûfeli asker istihdam edilmiştir. 1826'da, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını müteakip Bosna'da, yeniçerilerin faaliyetine bir süre daha göz yumulmuş; 1827'de Vali Abdürrahim Paşa'nın gayretleri ile varlıklarına son verilmiştir.²

Genellikle *harbî kale*,³ yani fetih suretiyle Osmanlı'ya geçen Bosna ve Hersek kalelerine dair arşiv kayıtları arasında icmal defterleri önemli yer

¹ Mesela, 16. yüzyılda Banja Luka surları hakkında, bkz. Elma Korić, "Fortifikacijski Kompleks Banje Luke U XVI stoljecu", *Prilozi za orijentalnu filologiju (POF)*, 56/2007.

² "Bosna Eyâleti", *Türk Ansiklopedisi*, c. VII, Ankara 1955, s. 359.

³ Bunlardan bazıları, mesela Nova (BOA, A.DVNS.MHM, 2/1364, 24 L 963/31 Ağustos 1556; Loncarik (BOA, A.DVNS.MHM, 142/1009, 13 B 978/12 Aralık 1570), Kopraniçe ve Jabjak (BOA, A.DVNS.MHM, 35/5, 15 R 986/21 Haziran 1578); Karluca (BOA, A.DVNS.MHM, 55/78, 20 Za 992/23 Kasım 1584), 16. yüzyıla ait kayıtlarda genellikle *harbî kale* olarak kayıtlıdır.

tutmaktadır. 1520-1533 yılları arasına rastlayan dört adet icmal defterine göre,¹ Bosna livasında 56, İzvornik livasında, 10, Hersek livasında 11 kale bulunmaktadır. İstanbul'dan Rumeli Beylerbeyi'ne gönderilen 540 Numaralı Bosna Livası Kale Mustahfızları İcmal Defteri², Bosna livasındaki kalelerle ilgili bilgi bakımından hususi bir yere sahiptir.

937/1530'da hazırlanan BOA, TD 164 Numaralı Bosna Livası İcmal Defteri'nde³ *Mustahfızan-ı Kılâ'* bölümü bulunmamakta; fakat, dibacesinde, bu livanın kale mustahfızları bölümünün de bulunduğundan bahsedilmektedir Aynı tarihte, kale mustahfızları için ayrı bir defter düzenlenmiştir. BOA, MAD 540 numaralı defter, 937/1530'da sonuçlanan tahririn kale mustahfızları bölümünü oluşturmaktadır. Tahrir emini Maâdin Nâzırı İvaz ve tahrir kâtibi Rumeli zaimlerinden Ali adında biridir. Defter, Bosna livasındaki kalelerin fihristiyle başlamakta ve *Mustahfızan-ı Kılâ'-ı Dâru'l-Guzzat ve'l-Mücahidîn-i Mahruse-i Liva-i Bosna* başlığı altında devam etmektedir. Bu livada timar sistemine dahil 28 kale hakkında kayıtlı bilgiden sonra, aynı livada mevcut ulufeli kalelerin listesi verilmektedir. Bosna livası tahrir sonuçlarını gösteren BOA, TD 212, 411, 440, 647, 1013 ve 1077 numaralı defterlerde olduğu gibi, kale mustahfızları için müstakil başka defterler hazırlandığı da bilinmektedir.⁴

BOA, TD 173 Numaralı İzvornik Livası İcmal Defteri, Kanunî Sultan Süleyman zamanında tahrir emini Vılçitrın Kadısı İbni Selman tarafından 25 Mart 1533'te hazırlanmıştır. Defterde kale mustahfızlarının timarları da kaydedilmiştir.⁵ İzvornik livasında, yine İzvornik adını taşıyan kalenin yanı sıra Srebreniçe, Kuşlat, Perin, Telçak, Sokol ve Srebrenike adı altında 7 adet kale bulunmaktadır.⁶ Bölgede Srebreniçe, Sas, Zayeçe, Leştiye ve

¹ Bu defterler Hersek livası (BOA, TD 91), Bosna livası (BOA, TD 164, MAD 540) ve İzvornik livasına (BOA, TD 173 aittir. Ayrıntılı bilgi için, bkz.: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (2005). 91, 164, MAD 540 ve 173 Numaralı Hersek, Bosna ve İzvornik Livâları İcmâl Tahrir Defterleri (926-939 / 1520-1533)/Dizin ve Tıpkı Basım, Yayına Haz. ÖZKILINÇ, Ahmet; COŞKUN, Ali; SİVRİDAÇ, Abdullah; YÜZBAŞIOĞLU, Murat; TOKÖZ, Ali, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: Defter-i Hâkânî Dizisi: X, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

² BOA, MAD 540.

³ BOA, TD 164 Numaralı Bosna Livası İcmal Defteri Kanunî Sultan Süleyman zamanında tahrir emini Maâdin Nâzırı İvaz ve tahrir kâtibi Rumeli 7 zaimlerinden Ali tarafından Evâil-i Ra 935/13 Kasım 1528 tarihinde başlanıp Evâil-i M 937/24 Eylül 1530'da tamamlanmıştır (*Hersek, Bosna ve İzvornik Livâları İcmâl Tahrir Defterleri*, s. 6-7). Kreševo, Foyniçe ve İrjana'da gümüş madenleri işletilmekte, buralarda altın da elde edilmektedir. Bazar-ı Olofça'da ise, kurşun madeni işletilmektedir (*Hersek, Bosna ve İzvornik Livâları İcmâl Tahrir Defterleri*, s. 7).

⁴ Hersek, Bosna ve İzvornik Livâları İcmâl Tahrir Defterleri, s. 7-8.

⁵ Gös. yer, s. 8.

⁶ Yer adları için, bkz.: *Generalkarte von Mitteleuropa im Mabe* (1911), 1:200 000, Wien; <http://www.fallingrain.com>'da World Index (Erişim Tarihi: 2.9.2018); *Imenik Naseljenih Mesta u Socijalistickoj Federativnoj Republici Jugoslaviji* (1985), Beograd.

Bileart'ta gümüş madenleri; Kırjeva ve Goşmanice'de ise demir madenlerinin bulunması; zikredilen kalelerin aynı zamanda maden işletmelerinin güvenliğini sağladığına işaret etmektedir.

Bahis konusu defterlerin metin ya da derkenarlarında kayıtlı 77¹ adet kale ve tâbi oldukları mülki birimler aşağıda gösterilmiştir.²

Tablo 1. 926/1520 Tarihli İcmal Defterine Göre Hersek Livası Kaleleri³

Kaza-nahiye adı	Kale adı	Kaza-nahiye adı	Kale adı
Mostar ⁴ kazası	Mostar	Mostar kazası	Çaçvine
Mostar kazası	İmočka	Foča kazası	Blagay
Mostar kazası	Lubuška	Foča kazası	Samapor
Mostar kazası	Virgoraç	Prepolje kazası	Mileševa
Mostar kazası	Poçitel	Nova kazası ⁵	Nova
Mostar kazası	Rog	Nova kazası Gačka nahiyesi	Kluç
		Toplam; 4 kaza-1 nahiye	12 kale

Tablo 2. 937/1530 Tarihli Deftere Göre Bosna Livası Kaleleri

Kaza-nahiye adı	Kale adı	Kaza-nahiye adı	Kale adı
Brod ⁶ kazası	Bobovçe/Bobofça	Iskradin k. Ostroviçe n.	Obrocnik

¹ Farklı tarihlerde düzenlenen bu defterlerde kayıtlı kalelerden Gradicaç, İzveçay, Kluç, Kliçovaç, Sokol ve Srebrenik kaleler muhtemelen tabi bulundukları mülki teşkilatta değişiklik yapılması sebebiyle ayrı birer kale olarak telakki edilmiştir. Adı geçen 6 kale çıkarıldığında, 4 defterde adı geçen kale sayısı 77 değil, 71 olmalıdır.

² Hersek, Bosna ve İzvornik Livaları İcmâl Tahrir Defterleri, s. 4-5. Bosna kalelerinin 42 adedi için, bkz.: Aynı yer, s. 4, 43-56. Defterde, 31 ulufeli kale olduğu belirtilmesine rağmen 18 kalenin adı kaydedilmiştir (Hersek, Bosna ve İzvornik Livaları İcmâl Tahrir Defterleri, s. 218).

³ Kanunî Sultan Süleyman zamanında tahrir emini Üsküp Kadısı Mehmet Çelebi ve tahrir kâtibi ebnâ-i sipahiyandan Üveys İbni Yahşi tarafından 28 Eylül 1520 tarihinde hazırlanmıştır. Hersek Mirlivası Ahmet Bey'in hasları ile başlayan defterde kale mustahfızları timarları ayrı bir başlık altında hazırlanmıştır (Hersek, Bosna ve İzvornik Livaları İcmâl Tahrir Defterleri s. 5) Bu tarihte Hersek livasında Mostar, Kluç, Blagay, İmočka, Lubuška, Mileševa, Virgoraç, Poçitel, Samapor ve Rog olmak üzere 10 adet kale defter metninde; mustahfızları ulufeli olan Nova ve Čaçvine kaleleri derkenarlarda kaydedilmiştir.

⁴ 926/1520 tarihli defterde Mostar adı *nâm-ı diğer Köprühisar* (BOA, TD 5, s. 553) ve *nâm-ı diğer Prokine nahiyesi* (BOA, TD 174, s. 91-101, 131, 147, 155, 158, 255) olarak kayıtlıdır.

⁵ 1864 yılına ait bir belgede, *Kaza-i Bakıyye-i Novo, yani Nikşik* ifadesine rastlanmakta olup (BOA, A.MKT.MHM, 303/25); mülki idaresindeki değişiklik itibariyle önemlidir.

⁶ Bu kaza, Osmanlı belgelerinde *Bosna Brodu* olarak da tanınmaktadır (BOA, C.MF, 6267, 12.10.1796).

Brod k. Maglay n.	Doboy	Iskıradin kazası	Obrovaç/Obrofça
Brod k. Brod n.	İvranduk	Iskıradin kazası	Ostroviçe
Brod k. Laşva n.	Fenârlık, nâm-ı diğer Kastel	Iskıradin kazası	Sin
Brod kazası	Kobaş	Iskıradin kazası	Solin
Brod kazası	Komotin	Iskıradin kazası	Şibenik
Brod k. Virbanya n.	Kotor	Iskıradin kazası -Hırvat vilayeti-	Udebine
Brod kazası	Maglay	Iskıradin kazası	Virhrika
Brod k. Rama n.	Prozor	Iskıradin k. Ostroviçe n.	Vranik
Brod k. Maglay n.	Teşne	Neretva k. Uskupy n.	Akhisar
Brod k. Brod n.	Toriçani/Toriçan	Neretva kazası	Banaluka/Banja Luka
Brod kazası Laşva nahiyesi	Travnik	Neretva kazası	Belgrad, nâm-ı diğer Dalamuç
Brod kazası	Vinçaç	Neretva kazası	Boçaç
Brod kazası	Virh-biliçe	Neretva kazası	Gölhisar
Brod kazası	Yayçe/Yayça	Neretva k. Boçaç n.	İzveçay
Iskıradin kazası	Blay	Neretva k. Uskupy n.	Kamengrad ¹
Iskıradin kazası	Çerniklis	Neretva k. Uskupy n.	Kluç
Iskıradin kazası	Dirniş	Neretva kazası	Sokol
Iskıradin k. Lika n.	Gradçaç/Gradçaniçe	Neretva kazası	Sused
Iskıradin kazası	Hlivne/İhlivne	Saray kazası	Dubrovnik
Iskıradin k. Popine n.	Hoton	Saray kazası	Hodidede
Iskıradin kazası	Iskıradin kalesi	Saray k. Saray n.	Kobildol
Iskıradin kazası	Karin	Vişegrad kazası	Dobrun
Iskıradin kazası	Kliçovçe	Vişegrad kazası	Kliçovaç
Iskıradin kazası	Klis	Vişegrad kazası	Vişegrad
Iskıradin kazası	Knin	Yenipazar kazası	İzveçan
Iskıradin kazası	Neçven	Yenipazar kazası	Yeleç
Iskıradin k. Sin n.	Notyak	Toplam:	56 kale
Iskıradin kazası	Novigrad		18'i ulufeli²

Tablo 3. 939/1533 Tarihli Deftere Göre İzvornik Livası Kaleleri

Kale adı	Kale adı	Kale adı	Kale adı
Bırçka	İzvornik	Sokol	Telçak
Böğürdelen	Kuşlat	Srebreniçe	Toplam:
Graçaç/Gradçaç	Perin	Srebrenik	10 adet kale

¹ Bu kalenin bulunduğu nahiye, 1864'te düzenlenen bazı belgelerde *Kamengrad nahiyesi*, yani *Ma'den* denilerek kaydedilmiştir (BOA, A.MKT.MHM, 303/25)

² Banyaluka, Blay, Boçaç, Doboy, Iskıradin, İzveçay, Kamengrad, Karin, Kliçovçe, Kluç, Knin, Kobaş, Kotor, Novigrad, Obrofça, Ostroviçe, Teşene ve Udobine kaleleri, mustahfızları ulufeli kaleler arasındadır.

Bosna Eyaleti Sınırlarının Stratejik Önemi

1734 tarihli bir belgede Bosna ve Hersek'teki bazı kale ve palankaların yerli ağa, zabıt ve nefer sayısının artırılması istenirken, bölgedeki bazı kalelerin yeri ve önemi şu sözlerle vurgulanıyordu:¹ “Eyalet-i Bosna'da enhâr ve serhadd-ı selâmetden Ustrumca ve Mâküser nâm diğer kaleler ve tevabii kale ve palankaların re's-i hudud-u İslâmiye'de vâki mühr-ü edâ-yı dîn ve nazargâh-ı küffârın Nemçe ve Hırvat ve Venedik mevkiinde bulunmalarıyla sükûn-u selâmet ve Bosna serhadâtının cümlesi ... cümleye nümâyân ve lüzum-u ihtimam ve kuvvet-i kesret neferatıyla...”. Bu sözlerle, nehirler ve sınır boylarında bulunan Bosna kalelerinin, İslam hududunun başında eda-yı dinin mührü; Avusturya, Hırvatistan ve Venedik'in nazargâhı; Bosna sınırlarının tamamında sükûn ve selâmetin teminatı olduğu; bu denli önem arzeden kalelerde asker sayısının artırılması ve gereken özenin gösterilmesi gerektiğini herkesin bildiği ifade edilmektedir. Belgede bir-iki kalenin adı geçmekle birlikte, her an tehlikeye maruz bu serhaddin, sayısız güvenlik noktasında iyi yetişmiş neferler tarafından muhafaza olunduğuna şüphe yoktur.

Bosna Palanka, Karakol ve Kuleleri

Osmanlı evrak ve defterleri arasında, yukarıda zikredilen kalelerin yanısıra, icmallerde kaydı olmayan çok sayıda kale, kule ve palankanın² adına rastlanır. Bürokratik bakımdan Büyük Kale Kalemî'ne bağlı Bosna kalelerine ait bir defterde,³ Bosna livası kalelerinin yanısıra 2 kışla ve çok sayıda palankanın muamelatına yer verilmiştir. Bu kalelerden Banyaluka, Dubniçe, Gradiška, Maglay, Doboy, Kamengrad, Kobaş, Kotor ve Yayçe adı daha önce tespit edilmiştir. İlave olarak Kozarca, Ma'den, Todornovi, Tutraikin, Türk Mihal kaleleri; Kale-i Ma'den Kârhanesi; Kale-i Ma'den-i Atik Palankası, Kobaş ma'a Kin Palanka, Vakla, İstaniçe ve Dobronokça dahil, toplam 45 adet kale, palanka ve kalelerle irtibatlı maden mukataasından bahsedilir.

Aynı defterden, Bihke livasında, nefsi-i Bihke kalesi dahil 9 adet kale ve bazı palankalar bulunduğu anlaşılmaktadır. Klis livasında Akçahisar, Belgradcık, Gölhisar, İhlivne, Kapudanlık-ı Ustrumca, Kačka, Kluç, Köproz, Sokolça ve Soyçe dahil, 11 kale ve palankanın tespit edildiği Bosna'da; İzvornik livasında 7; Hersek'te 16 kale ve palankanın adı zikrediliyordu.⁴

Kuleler, kalelere ya da palankalara bağlıydı. 1699 yılı başlarında *azebân cemaati'*nden 94 neferin 844 akçe yevmiye ile görev yaptığı Dugapolan kulesi Seniçe'ye 4, Yenipazar'a 8 saat mesafede olup; Seniçe palankasına bağlı idi.⁵ Aynı tarihte, Kule Ağası Murad, burada görevli askerlerin, kulede cami olmadığı için Cuma ve bayram namazı kılamadıklarını; çocuklarının ilmi

¹ BOA, C.AS, 1050/46150, 11 M 1147/13 Haziran 1734.

² Palanka adı, İtalyanca *palanca*, Fransızca *palanque* kelimesinden Türkçe'ye geçmiştir. Bu tabir, ağaç kütüklerinden imal edilmiş çitle çevrili basit bir kaleyi ifade etmektedir.

³ BOA, KK.d, 4949, Büyükkale Kalemî Defterleri, özel nr. 74, genel nr. 4949.

⁴ Aynı yer. Mesela, s. 8'de Banyaluka kalesi, s. 20 ve devamında Gradiška kalesi, s. 26-27'de Kudanlık, s. 44-51'de Teşene kalesi, s. 54 ve devamında Maglay kalesi, s. 49'da Kluç kalesi hakkında malumat kayıtlıdır (Gös. yer).

⁵ BOA, C.AS, 37139, 29 Ş 1110/2 Mart 1699.

eğitimden mahrum kaldığını bildiren arzuhalinde; Üsküp Sancağı Mutasarrıfı Siyavuş Paşa'ya emir verilerek, kendilerine bir cami inşa edilmesini istemişti.¹

Avusturya sınırındaki palankalar, diğerlerine göre daha büyük tehdit altında idi. 1697 Eylül'ünde gerçekleştirilen son Nemçe Seferi sonunda, Avusturya karşısında uğranılan *Zenta Bozgunu* üzerine Balkanlar'da Osmanlı askerî gücü zaafa uğramış; bir ay kadar sonra Bosna Muhafızı Mehmed Paşa'nın vefatıyla asker başsız kalmış; bu durumdan faydalanan Avusturyalı kumandan Prens Eugene de Savoie bazı palankaları yakıp-yıkıyordu. Osmanlı tahkimatının zayıflamasını fırsat bilen Prens De Savoie, o tarihte müstahkem olmayan Bosnasaray'a girmiş; 120 camisiyle birlikte şehri yakmış; ancak, Osmanlı tarafından gönderilen yeni muhafızın yaklaştığını haber alınca alelacele geri çekilmişti.²

1860'lı yılların başında teftiş amacıyla Bosna'ya gönderilen Ahmed Cevdet Paşa, Dalmaçya sahili yakınlarında Liyubuška kazasındaki Avusturya hududunun emniyetsiz olması ve Dalmaçya eşkiyasının bölgedeki tarla ve mezraları tahrip etmesi üzerine, sınır üzerinde karakol ve sınır kuleleri inşa edildiğini kaydeder. Bu sayede eşkiyalık önlenmiş ve alınan tedbirler sonucu devletin bölgedeki gümrük gelirleri de artmıştır.³

Kale Görevlileri

Bosna ve Hersek kalelerinde tespit edilen görevli ve cemaat adları kapudan, dizdâr-ı kal'a, kethudâ-i kal'a, ser-bölük-i kal'a, topçu (ser-topçıyân-ı kal'a, topçu kethüdası, 'atik-i topcı), kal'a beşlubaşısı, merd-i kal'a, sipahi, imâm-ı kal'a, yerlû piyade ve süvari mustahfızan, martolosan (martolos ağası, martolos), azebân (azeban ağası, azebân-ı atik, azebân-ı evvel, azebân-ı sâni, azebân-ı sani-i cedid, azebân-ı râbi), farisân (farisân ağası, farisân-ı evvel, farisân-ı sâni), voynuk, cebeci, gönüllüyân-ı yemin ve yes'ar ve bevvâb olarak belirlenmiştir. Askerî sınıf arasında, *mehter-i liva* da olup; kalelerde, ihtiyaca göre cerâhor, demirci, mimar, meremmetçi, neccâr gibi muhtelif mesleklerle mensup personel görevlendirilebilmiştir.

16. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyıl ortalarına kadar Bosna kaleleri genellikle kapudan ya da dizdarların idaresinde olup; aynı kalede gerek kapudan, gerek dizdar bulunuyorsa, dizdarlar kapudanalara tabi idi.

Kıl'â-i Hakâniye Kapudanlıkları

Bosna-Hersek idaresinde kaptanlar, belirli bir bölgeden veya kaleden teşekkül eden arazinin yönetiminden sorumlu idi. Osmanlı Devleti, Bosna'nın fethinden sonra Habsburg Avusturyası'nın *Markgraf* teşkilatına benzeyen ve *Kıl'â-i Hakâniye Kapudanlıkları* da denilen idarî sistem⁴ vasıtasıyla sınır güvenliğinin sağlanmasında kapudanalara önemli

¹ Aynı yer.

² Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (1992). *Bosna Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)*, s. 10, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 7.

³ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, Yay. Cavid BAYSUN (1986), Cilt 3, s. 44, Ankara.

⁴ Hersek, Bosna ve İzvornik Livâları İcmâl Tahrir Defterleri, s. 36-37.

sorumluluklar yüklemişti (Eren 1965: 24). Kaptanlar, önceleri serhaddeki nehirlerde askerî hizmetle mükellef iken; zamanla, özellikle sınır boylarındaki kalelerin kontrolünü üstlenmişlerdi.

Bosna'da kaptanlığın ilk defa tesis edildiği kalelerden biri, Gradiška'dır. Gradiška, 1558'de bir kaptanın uhdesine bırakılmış ve geniş yetkiler tanınan timar bölgeleri arasında yer almıştır.¹ Krupa kalesi de kaptanlar tarafından yönetilmiştir. 1203/1788-1789'da Navarin kalesi palankası mustahfızanı, Bosna livasına bağlı Krupa Kapudanlığı'na tâbidir.²

1565'te Krupa, 1591'de Gabela, 1592'de Bihke, nihayet Klis kaleleri kaptanlara bırakılmıştır (Handzic 1985: 268). Son kaptanlık 1802'de Hutovo'da kurulmuş; eyalet genelindeki kaptanlık sayısı 39'u bulmuştur.³ Kaptanlıkların sınırları belli olup; bazen bir kazada birkaç kaptanlık kurulmuştur (Kiel 2012:454). Her kaptanlık arazisi dahilindeki en büyük kalenin ismiyle adlandırılmış; sınırların korunması, silâh ve cephane temini kaptanların başlıca görevleri arasında sayılmıştır.⁴

Rumeli yakasındaki sancakbeyleri, azeb ağaları ve kale dizdarlarına yazılan 18 Nisan 1587 tarihli bir hükümde,⁵ kalelerde bulunan hazine, mühimmat, silah ve neferatı yoklamak üzere payitahttan Mehmed Çavuş adlı birinin görevlendirildiği kayıtlıdır. Dizdar, ağa ve beylerden, Mehmed Çavuş'a kaleleri gezdirmeleri, neferatın yoklanmasına nezaret etmeleri; kısaca, teftişi yardımcı olmaları istenmektedir. Bu hükümde olduğu gibi, kaleler, muayyen zamanlarda Divân-ı Hümâyûn Çavuşları tarafından teftiş ve Saray'a rapor edilmiştir.

Nadiren de olsa, bazı kaleler kaptanların kötü idaresi sebebiyle ortadan kaldırılmıştır. 1776'da Tuzla kalesi muhafazasında bulunan neferlerin ulufelerine karşılık gösterilen Memlehâteyn-i Çöp Mukataası'nı zapta giden Mehmed Efendi'nin kale kaptanı Ahmed'in oğlu, hizmetkâr ve diğer bazı kimseler tarafından katledildiği iddia edilmişti. Bu arada kaptanlık lağvedilmiş; yapılan incelemede, iddianın sabit olmadığı anlaşılmıştı. Kaldırılan kaptanlığın iadesi istenmesine rağmen, Eylül 1776'da devlet bunun bazı şartlara tabi bulunduğunu bildirmişti.⁶ Ocak 1791'de Kolaşin Kalesi Kaptanı, bu havalıyı yağmaladığı gerekçesiyle, Bosna valisi Selim Paşa tarafından önce hapsedilmiş, daha sonra affedilmişti. Kaptanın Taşlıca tarafına musallat olan bölükbaşılara yardım ettiğine dair mahalli halkın şikâyetleri üzerine, bu defa kalenin lağvedilmesi istenmiştir. Fakat,

¹ Bosna'nın fethini izleyen dönemde bölgede sipahilere timarlar tahsis edilmiştir. Bu sipahilerin çoğu Müslüman, bir kısmı Hristiyan olup; Hristiyan sipahiler arasından Müslüman olanların ahfadı, daha sonra sipahi, zaim, kale dizdarı; hatta, vezir ve sadrazam dahi olmuşlardır (Hersek, Bosna ve İzvornik Livâları İcmâl Tahrir Defterleri, s. 36).

² BOA, AE.SABH.1, 135/9108, 16 C 1203/14 Mart 1789.

³ Hersek, Bosna ve İzvornik Livâları İcmâl Tahrir Defterleri, s. 37.

⁴ II. Mahmud döneminde, kapudanlıkların askerî gücü yaklaşık 24.000 kişi kadardı.(Hersek, Bosna ve İzvornik Livâları İcmâl Tahrir Defterleri, s. 37).

⁵ BOA, A.DVNS.MHM, 62/88, 10 Ca 995/18 Nisan 1587.

⁶ BOA, C.AS, 850/36373, 27 B 1190/11 Eylül 1776.

Kolaşın'ın stratejik önemi ve kalenin bölgenin muhafazası için gerekli olduğuna kanaat getirilmiş ve lağvından vazgeçilmişti.¹

Yerli halkın baskısı ve sınır hattındaki askeri-siyasî gelişmeler dolayısıyla muayyen bir kaleyi ortadan kaldıran devlet; ihtiyaç halinde, halkın isteklerini de dikkate alarak yeni kaleler tesis ediyordu. Mesela, Kotor nahiyesi halkı ve civarındaki kale ağalarının görüşleri alındıktan sonra, 18 Ekim 1576'da Podnos mevkiinde yeni bir kale yapılmasına hükmedilmişti.²

Dizdar ve Kethudalar

Kale kumandanı olan bir dizdar, görev bölgesindeki kaptan, kadı ve sancakbeyinin emirlerine itaat ederdi. Dizdarlar genellikle müstahfızân ağası arasından seçilirdi. Bir dizdarın en önemli görevleri, kalesinin iç yönetimi, kale ve şehir ya da kasabasının muhafazası, cephan ve mühimmat temini, gerektiğinde seferlere katılmak; ayrıca, vergi tahsildarlığı ve nezareti idi. Klasik Osmanlı döneminde dizdarlar, bulundukları yerin beylerbeyi, sancakbeyi ya da *kapudanlık bölgelerinde* kaptanın teklifiyle tayin edilirdi.³ Bir dizdar haksız yere azledilemezdi (Eyice 2001:234-242).

1559'da Kalimen adlı bir dizdar, 3.168 akçe ile Mostar kalesi dizdarı iken azledilmişti. Bosna sancağında 6.000 akçe timarla Yayçe kalesi dizdarı olan Ali adlı şahsın vefatı üzerine, Kalimen, Yayçe dizdarlığının aynı miktar timarla kendisine verilmesini istemiş; 24 Aralık 1559 tarihli hükümle Yayçe'ye tayin edilmişti.⁴ Görevini ihmal eden dizdarlar da mevkilerini kaybedebiliyorlardı. 1571 Haziranı'nda Dubrovnik kalesi dizdarı Mehmed, kalesindeki zahireyi ziyan ettiği ve anbarı yıkararak, malzemesini kendi ahırında kullandığı iddiasıyla görevinden alınmış; yerine, Cafer adlı biri tayin edilmişti.⁵ Şubat 1574'te, bu defa Vişegrad kalesi dizdarı Cabbar'ın *kaledeki zahireyi itlâf ettiği* haber alınmış; doğru ise, *zararı bizzat kendisinin karşılaması* emredilmişti.⁶

Devlet, özellikle sınır boylarındaki kalelerin idare ve muhafazasında devletler arası anlaşmalara uymakta; gerektiğinde, mahalli yönetici ve kale kumandanlarını ahde uymaları hususunda ikaz etmekte idi. Mesela, hudut boylarındaki bazı kalelerde asker ve silah sayısının anlaşmalarla tahdidine rağmen, gereğinin yapılmaması ya da akıncıların sınır ötesi harekâtı devleti zor durumda bırakıyordu. 14 Temmuz 1573'te Bosna beylerbeyine gönderilen bir hükümde,⁷ "*Venedik ile yapılan muahdede zaptedilen kale ve kastellerin kadimî hudutları ne ise uyulması, Bosna ve Arnavud serhaddinde vâki kaleler ne vechle zaptedilmişse ona riayet edilmesi*" emrediliyordu. Zaman zaman Venedikliler ve Avusturya askeri de sınırları ihlal ediyor; hudut ve sahillere yakın Osmanlı kalelerini yağma ve yakıp-yıkıyordu.

¹ BOA, C.AS, 977/42575, 9 Ca 1205/6 Ocak 1791.

² BOA, A.DVNS.MHM, 28/448, 25 B 984/18 Ekim 1576.

³ Dipnotlarında gösterilen arşiv belgelerinden.

⁴ BOA, A.DVNS.MHM, 4/18, 24 Ra 967/24 Aralık 1559.

⁵ BOA, A.DVNS.MHM, 15/98, 23 M 979/..23 Haziran 1571.

⁶ BOA, A.DVNS.MHM, 23/681, 29 L 981/21 Şubat 1574.

⁷ BOA, A.DVNS.MHM, 22/420, 14 Ra 981/14 Temmuz 1573.

Kalede dizdârdan sonra en yüksek rütbeli görevli, *kethüdâ* idi. Bunlara *hisar kethüdası* denilmiş; birden fazla kethüdanın bulunduğu kalelerde, dizdar yardımcısı olanlar *serkethüda* sıfatıyla görev icra etmişlerdir.

Yeniçeriler

Kıbrıs Adası'nın fethine rastlayan 1570'li yılların başında, Hersek'te, Venedik donanmasına Dalmaçya sahilindeki Novi kalesinde yeniçeri konuşlandırılmıştı.¹ Bu tarihte, yerli halk muhtemelen yeniçerilerin gelmesine tepki göstermişti. Zira, Yenipazar ve Kosova kadılarına gönderilen bir hükümde,² Nova kalesi muhafazası için tayin edilen yeniçerilerin, kendileri için, şahsî paralarıyla bu kazalardan yeterli miktarda zahîre almak isterlerse kimsenin engel olmaması emrediliyordu.

İkinci Viyana Kuşatması'nın yapıldığı 1683'te, Hersek bölgesinde en fazla asker istihdam edilen kaleler Novi, Knin, Sedd-i Cedid-i İslam, Udebina ve Zadverya oldu (Güven (2017):317). 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına kadar bazı kalelerde istihdam edilen ocak mensupları; 1831'de tamamen tasfiye edildi.

1831'de bazı yenilikleri, bu arada orduyu yeniden düzenleme girişimi devam ederken, Hüseyin Kapudan Gradasçeviç liderliğinde Bosnalı Müslüman âyanın başını çektiği hareket bir isyana dönüşmüş; Osmanlı Devleti, 1832 yılında isyan bastırdıktan sonra kapudanlık müessesesini ortadan kaldırmıştır.³

Mustahfızan ve Diğer Görevliler

Bosna kalelerinin muhafazasında görevli *mustahfızan* ya da *mustahfız-i kal'a* tabir edilen nefer ve zabıtlar, *yerli piyade ve süvariler*'den teşekkül etmiştir.⁴ Yerli neferlere *hisar erenleri*; gediklerine, *hisar gedüğü* denilmiştir. Yavuz Sultan Selim Mısır'ı fethettikten sonra, Mısırlı askerinden bazılarını Rumeli'de timar vererek onları Rumeli'ye nakletmiştir. Bu bölgede yoğun olarak bulunan ve defterlerde *cündî*, *cündî-i Mısır* veya *cündiyân* gibi tabirlerle geçmiştir.⁵ Gayrimüslimlerden ihtida edenler, *yeni-müslimân* suretinde kaydedilmişlerdir.

Bosna'da, hisar erlik timarları uzak olan kale muhafızları, ağalarının izniyle, timarlarının bulunduğu yerlere gidebiliyorlardı. 22 Kasım 1573 tarihinde olduğu gibi, Bosna beylerbeyi ve sancak kadılarına gönderilen hükümlerde, timar mahallerine gidenler için, yoklamada mevkufçuya müdahale edilmemesi isteniyordu.⁶

¹ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (1996). 12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) Özet-Transkripsiyon-İndeks, Cilt 1, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

² Aynı yer, s. 228.

³ Bosna Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919), s. 12.

⁴ Dipnotlarında kayıtlı çok sayıda arşiv belgesinden.

⁵ Hersek, Bosna ve İzvornik Livâları İcmâl Tahrir Defterleri, s. 6. *Cündî*'ler, TD 76 numaralı (Hicrî 925/Miladî 1519 defterde daha kolay tespit edilmektedir

⁶ BOA, A.DVNS.MHM, 23/80, 28 B 981/22 Kasım 1573.

Aslında, kale efradının yoklamalarda yerinde bulunması gerekiyordu. 23 Ağustos 1605'te Bosna beylerbeyine gönderilen bir hükümde,¹ kale ağalarının kalelerde efradı yoklayıp; bulunmayaları cezalandırması emredilmiştir. 9 Ekim 1609'da Saray kadısı ve Bosna eyaletindeki diğer kadılara hitaben gönderilen hükümde,² hisar erlerinin kale dışında ikamet etmelerinin yasak olduğu; aynı zamanda, silah ve cephane ziyan etmemeleri istenmektedir. Muhtelif tarihlerde gönderilen bu hükümler, kale personelinin her zaman yerinde bulunmadıklarını, dolayısıyla savunmayı zaafa uğrattıklarını göstermektedir.

Kale kapılarının kontrolü, köprü ve şehir kapılarının muhafazasıyla görevli, *bevvâb* denilen kimselerin sayısı kalenin yeri ve büyüklüğüne göre değişiyordu. Kale kapıları her akşam kapanıyor; ertesi sabah açılıyordu. Bu usul mutad iken, mesela 1780'de Trebin kalesi kapıcısı Davut kethüda, gece saat 3'te kapıyı açarak eşkıyayı içeri almış; Bosna Divânı'nda yargılanmıştır.³

En kalabalık sınıf, *azepler*'den teşekkül ediyordu. Müstahfızların sayısı, azeplerin yarısı kadardı. Martoloslar ve farisânlar da müstahfızların yarısı civarında idi.⁴ Viyana Kuşatması'nın gerçekleştiği 1683'te, Bosna Eyaleti'nin en fazla nefere sahip 10 kalesindeki asker sayısı, 1.175 ile 386 arasında değişiyordu.⁵ Stratejik bakımdan ilk sırada yer alan Bihke sancağına tabi Nefs-i Bihke kalesinde 1175 nefer mevcuttu. Hersek sancağına bağlı kalelerden Novi'de 947, Sedd-i Cedid-i İslâm'da 500; Bosna sancağı sınırları içindeki kalelerden Kostaniça'da 918, Dubiça'da 488, Gradicka'da 455; Krka sancağı dahilindeki Knin'de 500, Udebina'da 386; Pojega sancağına bağlı Vrovitiça'da 495 ve Zaçesna sancağına bağlı Velika'da 427 nefer bulunuyordu.

Aynı tarihte, yalnız Hersek bölgesinde en fazla neferin istihdam edildiği 5 kale arasında, Hersek sancağında vaki Nova/Novi'de 947, Sedd-i Cedid-i İslâm'da 500, Zadvarye'de 308; Krka sancağındaki Knin'de 500, Udobina'da 386 nefer tespit edilmişti.⁶ Timar tasarruf eden görevliler arasında kale imamları da bulunuyordu. 1677'de İzveçan'ın kale imamı, 1.700 akçe gedik timara mutasarrıf idi.⁷ Bihke sancağı Drejnik kalesi kethüdası da timar tasarruf eden kale görevlileri arasında görünüyordu.⁸

Yevmiye ve Maaşlar

Bosna kalelerinde yalnız ulufeli kale personelinin yanısıra; aynı kalede ve aynı zamanda ulufe ve dirlik tasarruf eden görevliler mevcuttu. Müstahfız timarına sahip kale askerleri, sefere cebelu asker göndermek zorunda değildi. Bir kale, sınırların değişmesi halinde, *serhadd-i hâkânî*'de bulunma

¹ BOA, A.DVNS.MHM, 77/217, 8 Ra 1014/23 Ağustos 1605

² BOA, A.DVNS.MHM, 10 B 1018/9 Ekim 1609.

³ BOA, C.AS, 1152/51221, 25 Ra 1194/1 Mart 1780.

⁴ Handzic, a.g.m., s. 267; keza, Güven, a.g.t., s. 64.

⁵ BOA, D.BKL.d..32208, 6-10; Güven, a.g.t., s. 65.

⁶ BOA, D.BKL.d..32208, 7-9; Güven, a.g.t., s. 63.

⁷ BOA, İE.AS.24/2182 (23 Şevval 1088 / 19 Aralık 1677; Güven, a.g.t., s. 75.

⁸ BOA, İE.AS.11/985; Güven, a.g.t., s. 75.

vasfını kaybederse; o kalenin muhafazası için yeterli asker yerinde bırakılır ve dirlik tasarruf eder; diğerleri ihtiyaca göre başka yerlere nakledilirdi.

Devlet, kale personelinin tayin ve beratları kadar gelir kaynaklarını da özenle denetlerdi. 18 Mart 1585'te Bosna eski valisi Ali Paşa'ya gönderilen bir hükümde,¹ Bosna'daki kale neferleri gediklerinin vefat ya da feragat yoluyla mahlul olup; başkasına verilmesi veya gedikten timara geçilmesi halinde, ağalar ve dizdarların beylere, beylerin valilere, değişikliğin nihayet padişaha arzı emredilmesi tenbih edilmiş iken, buna uyulmadığı beyan edilir. Beyanda, feragat halinde fariğlerin beratlarının İstanbul'a gönderilmediği ve kayıtlarda karışıklığa sebep olduğu bildirilmektedir. Bu tespitleri takiben, bundan sonra kale neferlerinin gedikleri mahlul kaldığında, belirtilen silsile içinde Saray'a arzedilmesi, fariğlerle taliplerin beratlarının muhafazası için beratların payitahta ulaştırılması; hükmün birer suretinin Bosna vilayetindeki beyler ile Budin ve Temeşvar beylerine tebliği emredilir.

Kale neferlerinin Bosna'da arazi tasarrufu, sonraki asırlarda giderek artar. Bunda devletin de önemli rolü olur. 15 Mart 1615 tarihinde Bosna beylerbeyi ve kadısına gönderilen hükümde,² Gazi Ferhad Paşa'nın Banyaluka, Zemun ve Klis'teki camilere vakfettiği Knin nahiyesindeki çiftlik arazilerinin, civardaki kale neferlerine tapu verilerek satılması emredilir. 30 Eylül 1695'te, Hersek sancağında Vidosko kalesi neferlerinin çevre köy ve kasabalara yerleştikleri; devletin, kanun-ı kadî üzre kalede oturmalarına dair hükümleri³ ne kadar etkili olmuştur, bilinmez.

Bahis konusu gelişmelere rağmen, 1635 yılı bütçesine bakıldığında, Bosna eyaleti giderlerinin % 75'inin kale görevlilerinin mevaciplerine sarfedildiği görülmektedir (Öztürk, 1999). Bundan 85 yıl sonra, Ocak 1720 tarihli bir arzuhale göre,⁴ Bosna eyaletinde Bosna, İzvornik, Bihke, Klis ve Hersek sancaklarında bulunan kale ve palanka neferlerinden ocaklığa mutasarrıf olanların yoklanarak, *ocaklık* tayin olduğu zaman mevacipleri tenzil edilenlerin yerinde bırakılması; tenzil olmayanların, tahammüllerine göre birer miktar akçelerinin tenzili ve beratlarının yenilenmesine hükmolunduğu tespit edilmektedir. Dönemin Bosna valisi Vezir Osman Paşa ile payitaht arasında cereyan eden hususa dair yazışmadan, bu tarihte, adı geçen kalelerde görevli yerli piyade ve süvari sayısının, 18.028 nefer olduğu ve kendilerine, 17.791 akçe yevmiye ile 267.299 kş. yıllık mevacib öndendiği anlaşılmaktadır.⁵

Kale personeline yapılan ödemelerin kaynağı da devletin malî işleyişi bakımından önemlidir. Klasik Osmanlı maliyesinde ödemeler, genellikle mahallî kaynakların yerinde sarfı ve varsa bakiyenin hazineye irsali suretinde tahakkuk ediyordu. Bosna eyaletinde, mesela İzvornik sancağı Tuzla palankası⁶ muhafazasındaki cemaatlerin ağalarına, aynı bölgede

¹ BOA, A.DVNS.MHM, 55/397, 16 Ra 993/18 Mart 1585.

² BOA, A.DVNS.MHM, 80/770, 14 S 1024/15 Mart 1615.

³ BOA, A.DVNS.MHM, 106/384, 20 S 1107/30 Eylül 1695.

⁴ BOA, C.AS, 933/40399, 15 Ra 1132/26 Ocak 1720.

⁵ Aynı yer.

⁶ Zamanla kale olarak gelişmiştir.

işletilen tuzlaların gelirinin bir kısmı *ocaklık* olarak tahsis edilmişti. 18. yüzyıl başlarında *İzvornik Sancağı Memlehatayn-i Çöp Mukataası ve* Tevabii adıyla faaliyet gösteren bu işletme; yine bir misal vermek gerekirse, 1710 Haziranı'nda palankanın ağa ve neferlerinin mevaciplerini karşılıyordu.¹ Bu tarihte, adı geçen tuzlaları *malikâne* suretiyle tasarruf eden Fazlı Bölükbaşıoğlu Ömer Ağa ve adamları, mevacipleri *çürük kuruş* üzerinden hesaplamış, dolayısıyla hak sahipleri ile araları açılmış; sonunda mesele, şer'i mahkemeye intikal etmişti.² 1723 yılında, aynı mukataanın mutasarrıfları, bu defa Derviş Hasan Bey ve Mehmed Bey adında iki şahıs olup; Tuzla palankası nefer ve ağaları, mevaciplerini tamamen almışlardı.³ Sonraki yıllarda, mesela Nisan 1730'da⁴ ve 1744 yılı Mayıs ve Kasım aylarında, palankada görevli yerli nefer ve zabitler bu memlehadan *ocaklık* almaya devam etmişlerdir.⁵

1727 yılı sonunda, Bosna eyaletindeki bazı kale ve palankaların muhafazasında bulunan yerli piyade ve süvarilerin neferlerin Bosna Cizye Malı'ndan karşılanan mevacipleri, yine *ocaklık* olarak ödendiği; 1726 yılı mevacic miktarının 739.66 kuruşa ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu kalelerden, yalnız Banaluka, Kluc ve Mostar'da görevli neferlerin, ellerinde bulunan *ocaklık beratları* gereği, 1139/1726-1727 yılı itibariyle hak ettikleri mevacipleri, Bosna Cizyesi Kalemî'nin o yıla ait emvalinden, 72.966 kş olarak ödenmiştir. Bunun 21.572,5 kuruşu 1138/9 Eylül 1725-28 Ağustos 1726 yılı mevacibi; 51.393 kuruşu ise, 1139/29 Ağustos 1726-8 Ağustos 1727 yılına nahsuben tahakkuk ettirilmiştir.⁶

İzvornik sancağı mukataaları, 1774 yılı Aralık ayında *malikane* olarak görülmektedir.⁷ Bu mukataanın, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonlarına doğru *malikane* suretiyle işletilmekte olması, devletin yıllardır devam eden savaş finansmanına katkı sağlamak üzere benzer mukataaları nasıl tasarruf ettiğini göstermektedir. Aralık 1774'te, adı geçen kale mustahfızlarına tahsis edilen mevacic bahanesiyle, İzvornik'teki mukataaya müdahale edilmemesi hususunda verilen bir emir⁸ de buna işaret etmektedir. Aynı yılı Aralık ayında, ulufelerin Şemsi ya da Kamerî seneye göre hesaplanmasından doğan farkların karşılanması karışıklığa sebep olmuştur. Mağdurların itirazı üzerine, Bosna valisi ve Serasker Vezir Dağıstanlı Ali Paşa dahil ilgililere bir hüküm gönderilmiş; farkın karşılanması istenmiştir.⁹

1776 Eylülü'nde, Bosna'da Tuzla Kalesi muhafazasında bulunan neferlerin mevacipleri hala *İzvornik Sancağı Memlehatayn-i Çöp Mukataası ve*

¹ BOA, AE.SAMD.III, 61/6119, 9 R 1122/8 Haziran 1710.

² Gös. yer.

³ BOA, AE.SAMD.III, 24 N 1135/28 Haziran 1723.

⁴ BOA, AE.SAMD.III, 181/8141, 6 L 1142/24 Nisan 1730.

⁵ BOA, AE.SMHD.I, 126/9158, 3 R 1157/16 Mayıs 1744; 95/6590, 8 C 1157/14 Kasım 1744.

⁶ BOA, C.AS, 1000/43757, 10 Ca 1140/24 Aralık 1727.

⁷ BOA, C.ML, 672/27547, 26 Ş 1188/30 Aralık 1774.

⁸ Gös. yer.

⁹ BOA, C.ML, 758/30872, 29 Za 1187/9 Şubat 1774.

Tevabii gelirinden ödenmektedir. Bu tarihte, bir süre önce mukataa adına zapta giden Mehmed Efendi adlı bir şahsın, kale kaptanı Ahmed'in oğlu, hizmetkâr ve diğer bazı kale görevlileri tarafından katledildiği iddiasıyla, Tuzla Kalesi Kapudanlığı lağvedilmiş; ısrarla iadesi istendiğinde, tekrar ihdasının, ancak bazı şartların yerine getirilmesiyle mümkün olabileceğine hükmedilmiştir.¹

III. Selim dönemine rastlayan Ocak 1791'de, mesela Kolaşın kalesi Bosna vilayeti sınırları içinde olup, kale muhafazasına memur kapudan ve muhtelif sınıf neferlerin mevacipleri, *Sofya Kalemî Celepkeşan Mukaatası*'ndan *ocaklık* suretinde karşılanıyordu. Mevaciplerini vaktinde alamadıkları iddiasıyla şikâyetçi olan mustahfızların isteği üzerine, dönemin valisi Salih Paşa, bundan sonra mevaciplerin *Bosna Cizyesi Kalemî*'nden havalesini teklif etmiş; devlet, bunun mümkün olamayacağına ve ödemenin eski yerinden yapılmasına hükmetmiştir.²

Yine III. Selim devrinde, Bosna ve Tuna sahillerinde bulunan kale, palanka ve kulelerin muhafazasında görevli yerli neferlerin 1792 yılı mevacipleri, *ocaklıkları* mahallinden bulunan emvalden ödenmiştir.³ Aralarında Bosna eyaletine tabi Nefs-i Bosna, Klis, Bihke, İzvornik ve daha birkaç kale dahil, 58 palanka, 8 kule ve 3 kalenin muhafızı piyade ve süvari yerli neferlerinin 1206/1793 yılı mevacipleri toplamı, 569.980 kş. olarak hesaplanmıştır.

Mevcut belgeler göre, Bosna kaleleri personelinin maaşlarına dair malî muhasebe ve nizamda, arızî haller dışında, nerede ise Tanzimat Dönemi'ne kadar önemli bir değişiklik yapılmamıştır. Bununla birlikte, mesela, 15 Ağustos 1824 tarihli bir belgeye göre, Bosna valisi Selim Paşa'nın, eyaletindeki yerli kapıkulu ağaları ve neferlerinin mevaciplerini almak üzere her 3 yılda bir ilgili kale kapudanının İstanbul'a gelmesinin nizam gereği olduğunu bildirmesi üzerine; payitahtta nizamden böyle bir kayıt bulunmadığına dair kaleme alınan bir tahrir;⁴ bazı bürokratik işlemlerin yıllarca aslı tahkik edilmeden cereyan ettiğini göstermektedir.

18. yy. sonlarında Bosna'da bulunan bazı kale, kule, tabya ve palankalar ile civarındaki köprülerin muhafazasında istihdam edilen yerli mustahfızan, humbaracı ve topçuların yanısıra; azeb, farisân ve cebeci gibi muhtelif cemaatlara mensup personelin maaşlarını gösteren bir muhasebe cetveli şöyledir:⁵

Tablo 4. 1797-1798 Yılı Bosna Kale ve Kule Görevlilerinin Mevacipleri

Kale-neferan	Kuruş	Para
Mevâcib-i Neferât-ı Yerlûyân-ı Kal'a-i Bihke	14.129,5	-
Mevâcib-i Brekoviça Tâbi-i Bihke	6.462,5	-
Mevâcib-i Trsinçe tâbi-i Bihke	2.301,5	-
Mevâcib-i Kal'a-i Adahik-i tâbi-i Bihke	657,5	-

¹ BOA, C.AS, 850/36373, 27 B 1190/11 Eylül 1776.

² BOA, C.AS, 977/42575, 9 Ca 1205/6 Ocak 1791.

³ BOA, C.AS, 888/38190, 8 B 1207/19 Şubat 1793.

⁴ BOA, C.AS, 853/36515, 19 Z 1239/15 Ağustos 1824.

⁵ BOA, C.AS, 27123.

Mevâcib-i Topçuyân-ı Cedîd-i Bihke	862,5	-
Mevâcib-i Kal'a-i Yaseniçe tâbi-i Bihke	2.425	-
Mevâcib-i Ocaklık- Cedîd-i Kloratlık Krupa	5.542,5	-
Mevâcib-i Kal'a-i Krupa -zahriye iki adet	3.843	-
Mevâcib-i Fârisân-ı Krupa	1.130,5	-
Mevâcib-i Kal'a-i Ljujin tâbi-i Krupa -ocaklık iki adet	2.622	-
Mevâcib-i Ada-i Kabir-i tâbi-i Krupa	1.255	-
Mevâcib-i Kal'a-i Yereski tâbi-i Krupa	1.020,5	-
Mevâcib-i Kal'a-i Drayogram Tâbi-i Krupa	1.304,5	-
Mevâcib-i Kal'a-i Topçıyan-ı Kale-i Saray	1.703	-
Mevâcib-i Kale-i Koraça	3.870	-
Mevâcib-i Kule-i Dramofça Tâbi-i Kozadiça	1.327,5	-
Mevâcib-i Kule-i Skuku Tâbi-i Kozadiça	1.659,5	-
Mevâcib-i Kule-i İslatine Tâbi-i Kozadiça	1.085,5	-
Mevâcib-i Fârisân-ı Kal'a-i Maglay	297,5	10
Mevâcib-i Azebân-ı Evvel Kal'a-i Maglay	118	-
Mevâcib-i Azebân-ı Sâni Kal'a-i Maglay	131	-
Mevâcib-i İka-ı Cedîd-i Kal'a-i Kamengrad	1.529	-
Mevâcib-i Ka'a-i Kamengrad	1.509,5	12
Mevâcib-i Ma'den-i Atik tâbi-i Kal'a-i Kamengrad	1.962	-
Mevâcib-i Handağ Yakova Yekadi Tâbi-i Kluç	339	-
Mevâcib-i Kal'a-i Kluç	5.875,5	-
Mevâcib-i Kal'a-i Kamhasa Tâbi-i Kluç	95,5	-
Mevâcib-i re's-i Sandık Cisir-i Kebir-i Palanka Tâbi-i Ostroviçe-i Atik	334,5	-
Mevâcib-i Kule-i Hvale Tâbi-i Ostroviçe-i Atik	543,5	-
Mevâcib-i Kal'a-i YelayTâbi-i Ostroviçe-i Atik	958,5	8
Mevâcib-i Ocaklık-ı Cedid-i Neferât-ı Yerlüyân-ı Tâbi-i Kal'a-i Ostroviçe-i Atik	882	1
Mevâcib-i Ocaklık-ı Cedid-i Cisir-i Kebir Mustahfızan ve Neferât-ı der Kal'a-i Ostroviçe-i Atik	50	-
Mevâcib-i Topçuyan-ı Kal'a-i Ostroviçe-i Atik	595	-
Mevâcib-i Fârisân-ı Yerlüyân-ı Kal'a-i Yayçe	187	-
Mevâcib-i Cebeciyan-ı Kal'a-i Yayçe	589	-
Mevâcib-i Palanka-i Vakf-ı Varcar Tâbi-i Yayçe	624,5	-
Mevâcib-i Ocaklık-ı Kal'a-i Banaluka	17.653	-
Mevâcib-i Mustahfızan-ı Cisir-i Banaluka	1.318	15
Mevâcib-i Azebân-ı Cedîd-i Palanka-i Seniçe Tâbi-i Banaluka	580	-
Mevâcib-i Azebân-ı Atik-i Palanka-i Seniçe Tâbi-i Banaluka	580	-
Mevâcib-i Kal'a-i Doboy	2.179	-
Mevâcib-i Kal'a-i İhlivne	9.733,5	-
Mevâcib-i Kal'a-i Tuzla ve Brčko	5.229,5	-
Mevâcib-i Kule-i Derbend-i Dalom	3.339,5	-
Mevâcib-i Kule-i Trusne	1.377	16
Mevâcib-i Humbaracıyan-ı Travnik	1.175,5	-
Mevâcib-i (Kal'a-i) Mostar	6.035	-
Mevâcib-i Kal'a-i Libuşka	4.256,5	-
Mevâcib-i Fârisan-o Kal'a-i Libuşka	516,5	6
Mevâcib-i Kal'a-i Derbend-i Topçuyan-ı Tabya Şehriyarî ve Azebân-ı Râbi' ve Hâmis ve Pاسبان	2.311,5	3

Mevâcib-i Mustahfızân-ı Tabya-i Kebir-i Kal'a-i Derbend	1.026	15
Mevâcib-i Azebân-ı Sâlis Kal'a-i Derbend	1.026	15
Mevâcib-i Topçuyân-ı Tabya-i Ali Paşa der-Kal'a-i Derbend	1.026	15
Mevâcib-i Topçuyân ve Azebân-ı Kule-i Zebçe Tâbi-i Derbend	410,5	-
Mevâcib-i Fârisân-ı Kule-i Zebçe Tâbi-i Derbend	627,5	-
Mevâcib-i Kal'a-i Priyedor	14.879	-
Mevâcib-i Kal'a-i Onogoşte	7.345	-
Mevâcib-i Kal'a-i Onogoşte	9.957,5	-
Mevâcib-i Azebân-ı Evvel Cedîd-i Kal'a-i Onogoşte	535,5	-
Mevâcib-i Kal'a-i Yelay Tâbi-i Ostroviçe-i Atık	958,5	8
Mevâcib-i Palanka-i Dubniçe	1.633	20
Mevâcib-i Kal'a-i Novi	4.000	-
Mevâcib-i Kal'a-i Gradiška	4.493	-
Toplam:	173.459	30

Tablodan da anlaşılacağı üzere, bu muhasebe cetvelinde 3 tabya, 4 palanka, 7 kule ve 25 kalede görevlendirilmiş personelin mevacipleri kayıtlıdır. Belirtilen tarihte en yüksek meblağ, 17.653 kş. ile Banaluka kalesi ocaklık mevaciibi olup; bunu sırasıyla, 14.879 kş. ile Priyedor kalesi ve 14.129,5 kş tutan Bihke kalesi mevaciibi izlemiştir.

Bosna Kalelerinde Silah ve Mühimmat Tedariki

Bosna kalelerine gönderilen silah ve mühimmat, genellikle payitahttan sevk edilir; gerektiğinde bu kalelere en yakın yerlerden temin edilirdi. Mesela, Bosna kalelerindeki toplar İstanbul'da Tophane-i Âmire'den gelir, tamir ve bakımları yine burada yapılırdı. Şöyle ki, mevcut toplardan falyeleri bozuk olanlar Tophane-i Âmire'ye gönderilir, onarılanlar iade edilir, *mâyelik* tabir olunan ve hurdaya ayrılacak toplar, Tophane'de kalırdı. Bosna-Hersek'teki bütün kalelerde top bulunmadığı gibi; ihtiyaç duyulan yerlerde genellikle *şahi* denilen toplar kullanılırdı. 19. yüzyılda, bazı kalelerde obüs topları mevcuttu. Bosna valisi Abdullah Paşa ile Bosna'daki kale, kule ve palanka kaptanları ile ağalara gönderilen 14 Ocak 1782 tarihli bir hükümden, o günlerde Bosna'dan Tophane'ye gönderilen falyeleri bozulmuş topların beş falyeci ustası tarafından tamir ve yenilenmesinin emredildiği; zabitlerin de bu hususta dikkatli olmalarının istendiği anlaşılmaktadır.¹

Bosna kale ve palankaları için İstanbul ve Tuna kalelerinden gönderilecek top ve mühimmat, gdaha ziyade İbrail'den Tuna sefineleri ile nakledilmiştir. 3 Nisan 1759'da böyle bir nakliyat münasebetiyle Tolcî Şaykası Kaptanı Osman'a bir hüküm gönderilmiş;² Şubat 1764'te, Bosna kale ve palankalarında bulundurulmak üzere İstanbul'dan sevk edilen ve İbrail

¹ BOA, C.AS, 990/43235, 29 M 1196/14 Ocak 1782.

² BOA, C.AS, 1088/48022, 5 Ş 1172/3 Nisan 1759.

kalesi anbarlarında saklanan cephaneye mühimmatın üstü açık gemilerle Tuna yoluyla nakli istenmiştir.¹

Nakliyatla kullanılan başka bir yol, Adriyatik Denizi idi. 1790 yılı yaz aylarında, İstanbul'da Fransız kaptanlarından Kosta'nın idaresindeki bir kalyona yüklenen mühimmat, Dobrovenedik iskelesine doğru yola çıkarılmıştı. 4 Haziran 1790'da nakille görevli mübaşir, kalyonun hareketinden 10 saat sonra bu iskelede bulunarak, yükü kontrol etmiş; daha sonra mühimmat, bir makbuz karşılığında yerine teslim edilmişti.²

26 Eylül 1759 tarihli ve Selanik Baruthanesi'nden Bosna kale ve palankalarına gönderilen 3.000 kantar karabarut için bazı esnafın yaptıkları sandıklar ile diğer levazımın isimleri ve ilgililerin ücretlerini aldıklarına dair mahalli kadılıktan düzenlenmiş bir hüccet; mühimmat temininde izlenen yol ve benzer faaliyetlerin güçlüklerine emsal teşkil etmektedir. Bu tarihte Selanik Baruthanesi'nde tabh ve tasfiye olunan karabarut mevcudundan, daha önce Bosna kaleleri ve palankalarından mübaşirler vasıtasıyla nakli emredilen 3.000 kantar karabarut şöyle hazırlanmış ve gönderilmişti:³

Debbağdan Ahibabalı es-Seyyid Abdullah Ağa bin Es-Seyid adlı şahıs, her biri 12 akçeden 584 kş. 96 akçeye barut sandıkları için deri temin etmiş; Binbaşı Hüseyin Beşe ibn-i Selam ve Yusuf Beşe bin Ahmed adlı iki subay, üstleri örtülü bu sandıklarını muhafaza amacıyla, her çifti 150 akçeden 1.733 kş. 90 akçeye 1.387 çift çuval; Zeynelabidin bin El-hac Ahmed, deri ve çuvaları bağlamak üzere, bir vukiyyesi⁴ 6 akçeden, 40 kş. karşılığında 80 vukiyye ip satın almışlardı. Sandıkların bağlanması sırasında, Sicimciler Kethüdası Hüseyin bin Hasan'a, bu iş için, sandık başına 4 akçe üzerinden 92 kş. 56 akçe ücret ödemek gerekli olmuştu. Petre veledi Todori, sandıkların bend yapılması için, her biri 15 akçeden 346 kş. 90 akçeye urgan almıştı. Nihayet, bu barutun ölçülmesi ve mahzenden dışarıya çıkarılması amacıyla Hamallar Kethüdası Ali Beşe bin Şaban'a 53 kş 15 akçe nakliye ücreti ödenmişti. Selanik Baruthanesi Nazırı Abdurrahman Ağa Es-Seyyid Hüseyin'in vekili ve Halil Ağa bin İbrahim adlı kimseler de mahzendeki bu hazırlıklara resmen tanıklık etmiş ve kayıt altına aldırılmışlardı.⁵

Bosna ve Hersek'te sınır ötesi harbî kalelerin fetih hazırlıkları sırasında, sınıra yakın Osmanlı kaleleri birbirine asker, silah ve mühimmat yardımında bulunulurdu. II. Selim döneminde, 1571'de Kıbrıs'ın fethinden kısa süre önce, 11 Aralık 1570'te, Bosna'ya bağlı Klis beyine gönderilen bir hükümde,⁶ civardaki Loncarik adlı harbî kalenin fethinin gerekli olduğu; daha önce Ulama Bey⁷ Bosna Beyi iken, Zagreb'in fethine yardım amacıyla bir hayli

¹ BOA, C.BH, 238/11034, 13 Ş 1177/16 Şubat 1764.

² BOA, C.AS, 1046/45937, 21 N 1204/4 Haziran 1790.

³ BOA, C.AS, 990/43239, 3 S 1173/26 Eylül 1759.

⁴ Kıyye demektir. 600 dirhem karşılığında ağırlık birimidir (Midhat Sertoğlu (1986), *Osmanlı Tarih Lûgati*, İstanbul, s. 356).

⁵ BOA, C.AS, 990/43239, 3 S 1173/26 Eylül 1759.

⁶ BOA, A.DVNS.MHM, 142/1009.

⁷ Ulama Bey ya da Ulama Paşa, 1539'da Nova kalesinin geri alınmasında görevli kumandanlardan biri olup; 1541 yılında, Gazi Hüsrev Bey'in vefatından sonra onun yerine Bosna sancakbeyliğine getirilmişti

yuvarlak tedarik ve muhafaza ettiği; bu defa Klis beyinin hangi kalede bulursa, toplar için gerekli çap ve miktarda yuvarlak¹ bulup, Gradiçe kalesine götürüp, kullanmaya hazır olarak bekletmesi emredilmiştir.

1806-1812 yılları arasında yapılan ve Balkanlar'ı derinden etkileyen Osmanlı-Rus Savaşı, 1812'de Bükreş Anlaşması ile sonuçlanır. Bundan bir yıl kadar sonra, 1813'te, Büyükkale Kalemi Başhalifesi Seyyid Ahmed Efendi tarafından hazırlanan Bosna Eyaleti'ne bağlı kalelerin top, humbara ve cephaneye miktarı ve muhafaza edildikleri yerler ile bazı cemaatlerin durumuna dair yoklama defteri oldukça önemlidir. Buna göre, mesela Sahra-i Çanice kazasındaki kalelerde bulunan silah ve diğer malzeme şöyledir:²

(...) Kalesi'nde: Kopuz, top (1 adet), 7 kıyyelik top (1 adet), 5 kıyyelik top (3 adet), 3 kıyyelik top (4 adet), 1 kıyyelik top (11 adet), şâhi top (10 adet), kılınc (150 adet), tozluk (10 adet), 1 kıyyelik top (175 adet), barut-ı siyah (9 kantar), çarhe (10 adet), 3 kıyyelik hartuc (35 adet), 1 kıyyelik hartuç (70 adet), tüfenk fişengi (250 deste), top fitili (150 adet), top güllesi (10 adet), 5 kıyyelik gülle (20 adet), 3 kıyyelik gülle (30 adet), 1 kıyyelik gülle (150 adet), zincirli gülle (5 adet);

(...) Palankası'nda ... (3 adet), barut (3 kantar), kurşun gülle (3 adet);

Sokol Kalesi'nde: 1,5 kıyyelik top (1 adet), sagiyr havan topu (1 adet), barut (4 kantar), gülle (15 adet);

Srebrenika kalesinde: 1,5 kıyyelik top (2 adet), şâhi top /2 adet), barut-ı siyah (5 kantar), kurşun gülle (3 kantar), taş gülle (200 adet);

Büyükkale Kalemi Başhalifesi Es-Seyyid Ahmet Efendi tarafından düzenlenen; İzvornik Ağası, Kaptanı ile Yerli Ağaların onayladığı yoklamada, İzvornik kalesinde bulunan top, kalonborne, havan ve cephaneye dair 2 Mayıs 1813 tarihli yoklama defterinde şu kayıtlar yer almıştır:³

Ağa Tabyası'nda: Top siperi (1 adet), kalonborne (1 adet), şâhi 1,5 kıyyelik top (1 adet), şâhi amelmande top (1 adet), havan top (4 adet), küçük demir top (1 adet);

Dizdar Tabyası'nda: şâhi top (3 adet);

Derun-ı Kal'a Camisi'nde: kalonborne 7 adet, top yarım kiloluk 1 adet, al humbara 578, çarka top 1 adet, kapaklı sandık 3 adet;

Derun-ı Kal'a'da: kebir top (1 adet), sagiyr 1,5 kıyyelik top (1 adet), 3 kıyyelik top (1 adet);

Kapudan Tabyası'nda: top (3 adet);

¹ Top güllerine verilen addır. Bunların malzemesi taş, granit, mermer, demir, kurşun ya da bronz idi. Fatih döneminde, 1453 yılında kullanılan toplard, taş güllerle atılıyordu. Şâhi topunun attığı güllerin ağırlığı 12 kantar (677 kg.); barut hakkı ise, 200 libre idi.

² BOA, D.BKL.d 32744, 19 Ca 1228/2 Mayıs 1813, s. 2.

³ BOA, D.BKL.d 32744, 19 Ca 1228/2 Mayıs 1813, s. 4.

Orta Tabya'da: top (3 adet), top amelmande (1 adet), şâkulür havan (14 adet), şâkulür humbara (470 adet);

Ağa Kulesi'nde: 1,5 kıyyelik top (1 adet), demir çarhe (132 adet), tüfenk (446 adet), kılınç (530 adet), kurşun (4.163 kıyye), barut-ı siyah (12 kantar), *feth-i cedid*'den sandıklarla vezn olunan barut-ı siyah çürümüşdür;

Orta Tabya'da: demir döğen (1 adet), 7 kıyyelik yuvarlak (205 adet), def'a yuvarlak (280 adet), tüfenk fişenk (2 sandık), çakmak taşı (1.293 adet), pergel (7 adet), büyük destere (1 adet), def'a sagiyr destere (4 adet), demir lenger tombaz (6 adet), 5 kıyyelik yuvarlak (500 adet), top salkım zincirli (194 adet), tulumba (132 adet), top alet-i kebir (11 adet), çatal (2 adet), odun balta ile nacak (41 adet), top kurnası (5 adet), köhne tüfenk veznesi (10 adet), demir keski (35 adet), tırpan (3 adet), demir halka (158 adet), demir çatak (6 adet), demir bıçak (14 adet), köhne hayyam ma'a çerge (7 adet), astar (7 adet), kenevir bez (8 top-10 deste), musluk (1 adet) burgu (3 kıyye) revgân-ı neft- nuhas kökü ile (2 deste- 64 kıyye), urgan (5 deste), fişenklik (2 adet), kağıd (10 deste), köhne torba (1.400 adet-3 deste), el değirmenleri (1 adet), tutkal (1 kıyye), maytab (5 deste), def'a top yuvarlak (7 kıyyelik, 200 adet), bilâ havan humbara (61 adet), amelmande çiriş (5 kıyye), şâhi top (20 adet), serçe hamidesi (140 adet)

Bosna Valisi Halil İbrahim Paşa'nın İzvornik kalesinde hazırlattığı mühimmat defteri,¹ yalnız silah ve mühimmat değil; istihkamlarda gerekli malzeme, sıhhi alet-edevat ile günlük hayatın idamesinde ihtiyaç duyulan bazı maddeler bakımdan hususî önem arz etmektedir.

Hartuç/1,5 kıyyelik (147 adet), hartuç kopuz/*memlû*² (100 adet), hartuç/*memlû* yarım kıyyelik (382 adet), çarhe yağlı paçavra (70 adet), salkımlı yarım kıyyelik (60 adet), şâli kise/*boş* (300 adet), maytab (1.770 adet), çarhe kurnası (?)/*memlû* (1.600 adet), hartuç çantası (3 adet), kopuz tıpası/*şâli* (18 adet), çarhe salkım/dolu (52 adet), çarhe boş salkım (8 adet), tüfenk fişengi/dolu (72 sandık);

İzvornik kalesinde imal olunan: fişenk (7 sandık), kağnir (?) (2 sandık), boş füyne/fitilsiz (390 adet), kopuz tâbesi (300 adet), yuvarlak 1,5 kıyyelik (1.400 adet), yarım kıyyelik yuvarlak (321 adet), demir tel (380 adet), sagiyr fitili (7 adet), ağaç zarf (4.300 adet), kazma ma'a kürek (140 adet), zikon (?) (7 adet), tüfenk taşı (850 adet), boş sandık ma'a fıçı (25 adet), fitil ağacı (5 adet), ecza için dibek ma'a tokmak (1 adet), ölçi-i teneke (1 adet), destere (2 adet), kopuz tomarı (2 adet), çarhe tomarı (3 adet), çam sakızı (3 kıyye), kara zeyfet (?) (4 kıyye), kükürd (6 kıyye), çerekle (?) fıçı ile (6 kıyye), top ağızlık için kurna (1 adet), tomar demiri (1 adet), burgu (2 adet), çiriş (3 kıyye), salkım tenekesi/*boş* (8 adet), kebir sandık/*boş* (3 adet), kinnab (2,5 kıyye), sagiyr mısır (2 kıyye), füyne için kara fitil (2 kıyye), barut-ı siyah/hartucu dolu (29 adet), kopuz tıpası (110 adet);

İzvornik'de Kal'a-i Bâlâ'da mevcut top, cephe ve mühimmat: top (10 adet), kopuz (1 adet), havan humbara (1 adet), barut-ı siyah (6.136 kıyye),

¹ BOA, D.BKL.d, 32744, 19 Ca 1228/2 Mayıs 1813, s. 4-5.

² Dolu demektir.

yuvarlak (1.500 adet), mermer gülle (141 adet), humbara (80 adet), havan (1 adet), top alat (1 adet), kâyük top (1 adet).

Bosna ve Hersek'te Nihâyet-i Serhâdd-i Hâkânî Kaleleri

Bosna ve Hersek sancaklarının batı sınırları, aynı zamanda devlet sınırları idi. Bölgeye mahsus kanunnamelerde, kalelerin tesis ve idaresi, kale personelinin sefer ve barış dönemlerindeki görev ve sorumluluklarına geniş yer verilmişti. Mesela, 1516 Tarihli Bosna Livası Kanunnamesi'nde,¹

“sınırları koruyan akıncılara başka işler yaptırılmaması” isteniyor; “uc'larda olan hisârlardan birisi termîm ü ta'mîr buyurulsa, memleketden hânedan hâneye cerahor yazılıp, hisâr yapmağa sürülüp, Bosna vilâyetinin cümle kal'alarına meremmetci ta'yîn olunan yetmiş-seksen mikdârı mu'âf kefare ki, üstâdlardır, cem' olub, ol diyârda mi'mârlık hidmeti için timar tasarruf eden mi'mâr ma'rifetiyle kal'alar yapılıp, tamâm olub, akçe beğlikden verile, kimseden akçe salmayalar...”, deniliyordu.

Bosna sınırlarında akıncıların sayısı, iskânları, iaşeleri, silah ve cephaneye temini ile gelir ve mükellefiyetleri şöyle belirlenmişti: ²

“Yunus Paşa ma'rifetiyle Bosna vilâyetinde bin nefer akıncı yazılmışdır ki, diyâr-ı İslâmın dâyiresin hıfzedüb, uc kal'alarına zahîre varmalu olsa, sipâhîler ile hidmeti bile edâ edeler. İhtiyât olmaduğu yerde beşyüzü bir nevbette varup ve beşyüzü bir nevbet-i âharda edâ-i hidmet eyleyeler. Ve zikr olan akıncılara ve atlarına kimse yük yükletmeyeler. Ve bunları kimse atına [işine] kullanmaya. Hidmet-i pâdişâhiye varmayan akıncıya siyâset oluna, akçeleri alınmaya. Brod ve Nortova voynuklarından³ 50'şer nefer voynuk uc yerlerde olan kal'aları bekleyeler. Ve ... nefer voynuk Akhisâr kal'asını bekliyeler. Sin kal'asın dahi elli nefer voynuk bu üslûb üzre bekleyeler. bu vilâyetin voynuklarının oğullarına ve karındaşlarına ve tevâbi'ine kadîmü'l-eyyâmdan bedel-i hazîne deyü her nefere otuz akçe ta'yîn olunmuşdur. Zikrolunan otuz akçe Hızâne-i Âmiri için edâ etdiklerinden sonra ispençe veya gayri nesne teklîf olunmaya. Ammâ, voynuk zevâ'idinden olanlar ra'iyyet yerlerin tasarruf etmeyeler”... Yenipazar ve Seniçe voynukları için İskender Paşa, Fîrûz Bey ve Yunus Pasa yol güvenliği için ihdâs etdikleri varoşlarda ve Prinovi varoşunda yirmişer nefer voynuk gönderilüb, bu varoşların her birinde evler yapub, temekkün eyleyüp bekleyeler”.

3 Eylül 1530 Tarihli Kânûnnâme-i Livâ-i Bosna'da, devletin özellikle uc hisarları'nda hisar erenleri'nin görev ve yetkileri, kalelerin tamiri ve zahire nakli ile ücretler şöyle açıklanıyordu:⁴

“Uc hisârlarına kâfi mikdarda zahîre iletmek için bârgîr alub, âdet üzre ücretlerine vefâ edecek mikdâr akçe halkdan ve hisâr erenlerinden olugelen üslûb üzre cem' edüb, sâhiblerine vereler. Kimseden ziyâde akçe alınmaya. Uclar'da olan hisârlardan birisi ta'mîr ü termîm buyurulsa memleketden cerâhor yazılıp, hisâr yapmağa sürülüb, Bosna vilâyetinin kal'alarına mu'âfiyyet üzre meremmetci ve neccâr ta'yîn olunan üstâdlar cem' olub, ol

¹ Kezâ, Bosna Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919), s. 62.

² BOA. Tapu Tahrîr Defteri, nr. 56.

³ Kelimenin aslı, Slavca Voynik olup; asker demektir. II. Murad zamanında, Rumeli Beylerbeyi Timurtaş Paşa'nın telkiniyle, seferde ordunun ve diğer devlet ileri gelenlerinin atlarına bakmak; barış döneminde ise has ahır ve çayır hizmetlerinde bulunmak üzere Hristiyanlardan, özellikle Bulgarlar'dan tertip edilmiş asker^i bir sınıftır (Sertoğlu, “Voynuk”, a.g.e., s. 359).

⁴ 937 Tarihli Bosna Kanunnamesi (Evâil-i M. 937/3 Eylül 1530).

diyârda mi'mârlık hizmetiyçün timar tasarruf eden mi'mâr ma'rifetiyle kal'alar yapılub, tamâm olub, akçe beglikden verile. Kimseden akçe salmayalar”.

Yine tapu defterlerinde voynuklar ve derbendci tayini hakkında şu kayıtlara rastlanıyordu:

“Merhûm İskender Pasa ve Fîrûz Bey ve Yunus Pasa emn-i tarîk için ihdâs etdikleri varoşlarda ve Prinovi varouunda yirmişer nefer voynuk varub, zikrolunan varoşların her birinde evler yapıub, temekkûn eyleyüp bekleyeler.... Bu voynuklar ba'zı fev' ve ba'zı âhar yerlere göçüp hâliyâ zikrolan varoşlar kemâ-kân hıfz u hurâset olunmak için üzerlerinde sâkin olan kefare derbendci ta'yîn olunub...”¹

“Merhûm İskender Pasa ve Fîrûz Bey ve Yunus Pasa emn-i tarîk için ihdâs etdikleri varoşlarda hıfz u hurâset olunmak için üzerlerinde sâkin olan kefare, defter-i atikde derbendci ta'yîn olunmuş sâyir derbendciler âdeti üzre rûsûmların ve öşürlerin edâ ederlerdi. Hâliyâ zikrolan varoşlarda sâkin olan tâyife, kefare-i Eflâk olup sâyir Eflâklar gibi filori rûsûmu vaz' olunup ve kadîmden derbendci oldukları ecilden, derbend hidmetin edenler hidmetleri mukâbelesinde cemî' avâriz-ı dîvânîden ve tekâlîf-i örfiyyeden vesâyir begler hizmetinden mu'âf ve müsellemler olalar deyü defter-i cedîde sebtolundular.”²

İnşa ve Tamir Faaliyetleri

16. yüzyılda Bosna'da tamire muhtaç kaleler arasında, mesela 1530 yılında harap durumdaki Vranik kalesi ilk sıralarda işaret edilebilir. Fethi izleyen yıllarda, önce Tuzla (Kiel 2012:453) ve Gabela kaleleri; 1600'lü yılların başında Bujin, Cazin ve Kostaniçe; asrın sonlarında Bihke; 1654'te Knin kalesi tamir edildi.³ Knin'in tamiri sırasında, içindeki askerler Botanca Kalesi'nde konuşlandırıldı. Onarım faaliyetlerinde askerlerin başka kalelere naklinde; muhtemelen kalenin sınırlara yakınlığı, asker sayısı ve tamire muhtaç alanlarının güvenlik bakımından taşıdığı mahzurlar dikkate alınıyordu.

Kale, kastel, kule veya palankaların, yalnız istila, deprem, yangın ya da zamanla harap olmuş hisar, burç, tabya, kışla, anbar, depo, cephanelik ve su yolları gibi kısımları değil; cami, mektep ve sebîl gibi, çoğu selatin evkafından dinî hayrat ve eğitim müesseseleri de inşa ve tamir ediliyordu.⁴ Kadim bir kaleyi ihyâ etmek kadar; atik ya da cedit, harbî ya da Osmanlı döneminde inşa edilmiş bir kalenin lağvedildiği de vâki idi. Mesela 1540'da devlet, bazı kaleleri, iç karışıklıklar ya da benzer sebeplerle lağvetmişti. 1570'te devlet, bir ara Obrofça ve İskradin kalelerinin yıkılmasına karar verdi.⁵ Yine 16. yüzyılda, Novi/Nova adlı harbî kale yıkılmış,⁶ daha sonra yeniden inşa edilmişti.

Payitahtın mahallî yöneticiler üzerindeki otorite ve tenbihlerine rağmen, Bosna ve Hersek kalelerindeki bazı tamir faaliyetleri devletlerin arasını

¹ BOA. Tapu Tahrîr Defteri , nr. 157.

² BOA, Tapu Tahrîr Defteri , nr. 211.

³ Mustafa Na'imâ, *Tarih-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî hulâsati ahbârî'l-hâfikayn)*, Cilt 3, Yayına haz.. Mehmet İpşirli (2007), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, s. 1511 vd..

⁴ Dipnotlarında kayıtlı arşiv belgeleri.

⁵ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (1996).12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) Özet-Transkripsiyon-İndeks, Cilt 1, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, s. 29, Hüküm nr. 43/C..

⁶ BOA, A.DVNS.MHM, 2/1364, 24 L 963/31 Ağustos 1556.

açabiliyordu. 1577'de Avusturya kralına yazılan bir nâme-i hümayunda,¹ Klis beyinin gönderdiği bir mektuba göre, Kotor nahiyesinde kale hizmetinde iken Zadra ve Şubin/Şubik kaleleri zabitleri Obrofça ile Şubin kalesi arasında bulunan ve Bosna valisi Yâkub Paşa zamanında fethedilen Bave adlı oldukça harab bir kaleye kapı yaptırmı, içine 30 tüfenkçi yerleştirmiş; daha sonra Sedd-i İslâm'a yakın ve sahilde bir kaleyi de tamir etmeye çalışmışlardı. Kral, Avusturyalılar'ın bunları Bave adasında yakaladığını beyanla; zabitlerin, ahde uymayan hareketlerinin yasaklanması ve kaleye yerleştirilen neferlerin tahliyesini istediğinden; Osmanlı tarafı gerekeni yapmış; daha önce krala Şubin kaptanının değiştirildiği cevabı verilmişse de hala orada olduğu anlaşıldığından, 16 Ağustos 1577'de, bahis konusu nâme-i hümayunla krala, zikredilen kaptanın yerine Şubin'e güvenilir birinin tayinine hükmedildiği bildirilmiştir.

Mostar istihkâmları 1560'lı yıllarda ve 1676'da tamir edilmiştir. Eylül 1560 tarihli bir hükme göre, Gradiška yakınlarındaki Yasenofça, civardan cerahor getirtilerek onarılmış ve muhtemel kuşatmalara karşı güçlendirilmiştir.² 16. yy. sonlarında Bosna'nın Krka sancağında, Urum Boğazı denilen yerde bulunan Drahoh adlı harbi kalenin tamirine karar verilmiş; 25 Temmuz 1588'de devlet, *ahde mugâyır değilse imece suretiyle tamirine hükmetmiştir*.³

24 Eylül 1700'de Bosna Valisi Vezir Halil Paşa'ya gönderilen bir hükümde, Bosna sınırında Avusturya İmparatoru tarafından tahliye edilen kule, kale ve palankalara asker sevkıyatı için gerekli önlemleri alması emredilir.⁴ Bosna valisine yazılan 5 Ağustos 1701 tarihli hükümde, Bosna'nın sınır, kale ve beldelerinin düzenlenmesinde gösterdiği hizmetlerden dolayı hil'at ve kisve ile ödüllendirildiği bildirilir.⁵ Yaklaşık 11 ay ara ile kaleme alınan iki hükümden, bölgedeki güvenlik noktalarının layıkıyla tahkim edildiği anlaşılmaktadır. Üç ay kadar sonra, devlet, 2 Kasım 1701'de Avusturya sınırında tamire muhtaç kale ve palankaların tespiti ve defterlere kaydedilmesini ister.⁶ Aynı gün, yine Bosna eyaleti hududundaki kale ve palankalara toplar yerleştirilmesi; Bihke kalesinin tamir edilmesi; ahidname gereği, Venedik sınırlarındaki kale, palanka ve iskelelerin tamirine hükmedilir.⁷

Sonraki tarihlerde, mesela 14 Eylül 1701 tarihli bir hükme göre, bölgedeki tahkimat ve tamiratın seyri payitahttan dikkatle izlenmektedir.⁸ Aynı tarihte, Brod'un etrafına set çekilerek, top ve cephane nakledilmesi; Avusturya askerinin Brod'dan tamamen tahliyesi; buranın yeniden tüccarın

¹ BOA, A.DVNS.MHM, 31/454, 9 C 985/16 Ağustos 1577.

² Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (1993).³ Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560), Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 701, Hüküm nr. 1579.

³ BOA, A.DVNS.MHM, 64/47, 9 N 996/25 Temmuz 1588.

⁴ BOA, A.DVNS.MHM, 111/1410, 10 R 1112/24 Eylül 1700.

⁵ BOA, A.DVNS.MHM, 111/2251, 29 S 1113/5 Ağustos 1701.

⁶ BOA, A.DVNS.MHM, 111/2472, 30 Ca 1113/2 Kasım 1701.

⁷ BOA, A.DVNS.MHM, 111/2473, 30 Ca 1113/2 Kasım 1701.

⁸ BOA, A.DVNS.MHM, 111/2474, 10 Ra 1113/14 Eylül 1701; kezâ, 111/2480, 10 Ra 1113/14 Eylül 1701.

uğrak yeri haline getirilmesi; Bosna, Hersek ve Klis dahil sınırdaki bütün kale ve palankaların top ihtiyacının Saray'a bildirilmesi talimatı verilir.¹ O gün kaleme alınan başka bir hükümde, Avusturya sınırında tamiri emredilen 28 kale ve palankanın onarımı için Bosna halkının bir mahzarına yer almakta;² bundan, 30'a yakın kalenin yine mahallî halkın yardımıyla ihya edileceği; fakat, halkın tahammülünün azaldığı anlaşılmaktadır. Bihke sınırındaki 5 adet harap kalenin tamirine dair emirden ise,³ Avusturya askerinin kaleleri tahliye ederken kullanılamaz hale getirdiği kolayca yespit edilmektedir.

Bosna kalelerin mevcut durumuyla ilgili bir başka husus, çoğunun ahşap kârgir olmasıdır. Mesela, 28 Temmuz 1709'da Bosna beylerbeyi Seyfullah Paşa'ya gönderilen hükümde, Banyaluka kazasında, ağaçtan yapılmış kalenin zamanla çürümesi dolayısıyla tamirinin gerektiği; fakat, Banyaluka içinde Şehr-i Bâlâ'da sakin bazı kimselerin kalenin tamirine engel oldukları, bunların tespit ve sürgün edilmeleri emrediliyordu.⁴ Banyaluka kalesi, Bosna eyaletindeki ahşap kalelerden yalnız biri olup; diğerlerinin durumu farklı değildi. Zira, zengin orman varlığına sahip bölgede, kaleler ve çoğu yapıda ahşap malzeme kullanılmakta idi. Bosna ve Hersek'te, kayalık arazilerdeki kale ve kulelerde, mesela Poçitel dahil az sayıda kale taştan imal edilmişti.

21 Mart 1710 tarihinde Bosna valisi ve Kamengrad kadısına gönderilen bir hükümde,⁵ kalelerle ilgili önemli bir karara işaret olunuyordu. Yaklaşık iki asır boyunca uzak mahallerde timar tasarruf eden mustahfızlar, muvazzaf oldukları kale civarında ziraat yapabileceklerdi. edebileceklerdi. Zira bu hükümde, Kamengrad kazasındaki 4 kalede görevli neferlerin, civardaki hâli/boş arazi zeamet, timar veya vakıf arazi olmadığından, neferler arasında paylaşılması ve işlenmesi emrediliyordu. 10 Mayıs 1709 tarihli başka bir hüküm, aynı konuya hasredilmişti. Burada da bahis konusu boş arazilerin kale neferlerine dağıtılması ve ziraatine izin verilmesi talimatı mevcuttu.⁶

Böyle bir uygulamanın birçok sebebi olabilirdi. Bunlardan biri, uzak kasaba ve köylerde timar sahibi mustahfızların kaleden uzaklaşmalarına engel olmak; ikincisi, kalelerin civarındaki araziye ziraate açmak suretiyle, gittikçe artan nüfusu varoşlarda iskân etmek idi. Özellikle uc'lardaki kaleleri her an savunmaya elverişli tutabilmek amacıyla mahallî ahaliden toplanan ianelerin, asırlar boyunca halka büyük bir külfet getirdiğine bakılacak olursa; sınır boylarındaki ziraat alanlarının bölgede huzur ve refahın artması ve şenlenmesine; ticaretin de canlanmasına katkıda bulunacağı dikkate alınmış olmalıdır.

1718 yılında Morava'nın Tuna nehrine karıştığı Pasarofça mevkiinde Viyana Hükümeti ile imzalanan anlaşma gereği, Bosna'da Sava nehrinin

¹ BOA, A.DVNS.MHM, 111/2475, 10 Ra 1113/14 Eylül 1701.

² Aynı yer.

³ BOA, A.DVNS.MHM, 112/34, 9 R 113/3 Ekim 1701.

⁴ BOA, A.DVNS.MHM, 116/722, 20 Ca 1121/ 28 Temmuz 1709.

⁵ BOA, A.DVNS.MHM, 116/1399, 20 M 1122/21 Mart 1710.

⁶ BOA, A.DVNS.MHM, 116/453, 29 S 1121/10 Mayıs 1709.

aşağı mecrasındaki arazi Avusturya'ya terkedilmiş; Hersek'te, savaş sırasında işgal ettikleri bazı yerler Venedikliler'e bırakılmış; dolayısıyla bazı kaleler kaybedilmişti. Bir süre sonra yeniden Avusturya ve Rusya'nın saldırılarına maruz kalan Osmanlı Devleti, Semendre, Irşova ve diğer bazı şehir ya da kaleleri alarak Tuna savunma hattını yeniden kurmuştur (Kurtaran 2009:167-169). 1737'de Hekimoğlu Ali Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Banyaluka'da Avusturya ordusuna karşı kesin bir zafer kazanmış; 18 Eylül 1739'da Belgrad'da Rusya ve Avusturya ile yapılan anlaşmada, 1718'de kaybedilen topraklar geri alınmıştır.

Avusturya ve Osmanlı Devleti arasında, 4 Ağustos 1791'de Zıştovi Anlaşması imzalanır. Ondört maddelik anlaşmanın 2. maddesine göre, savaştan önceki sınırlar küçük değişikliklerle muhafaza edilecek; mevcut Osmanlı-Avusturya anlaşmaları geçerli sayılacaktır. Dördüncü madde ile Avusturya'nın istila ettiği arazi, şehir, kale ve palankaların yanısıra; teslim aldığı Osmanlı top ve diğer savaş araç-gereçlerini geri vermesi gerekmektedir.¹ Aynı gün akdedilen Zıştovi Muahede-i Mahsusası'na göre, Eski Irşova kasabası ile Çerna suyuna kadar uzanan arazi Avusturya'nın idaresine bırakılmış; Çerna suyu, iki devlet arasında sınır kabul edilmiştir.

Asrın sonlarına doğru, 1797'de Avusturya ile Campo Formiyo Antlaşması'nı imzalayarak Venedik Cumhuriyeti'ne son veren Fransa, bölgede *Provinces Ilirienes* adı altında yeni bir eyalet kurmuştur. Kattaro körfezinden başlayarak Spalatto, Zara ve Triyeste'ye kadar uzanan topraklar ve Bosna'nın batısındaki Karlovac, Vilach ve Tirol'e kadar olan bölgeyi ihtiva eden bu eyalet üzerinden Fransa, Dalmaçya sahillerine yerleşmiştir. Napolyon, Dalmaçya'dan Bosna'ya giden yolları tespit ettirmiş; Mostar ve Bosnasaray gibi merkezlerde özel haber alma teşkilâtı kurmuş; Bosna'daki Katolikleri himaye ederek, isyanlar çıkarmış ve Bosna'yı ele geçirmek istemiştir. Bosna kaptanlarının yardımıyla Napolyon'un girişimleri sonuçsuz kalmıştır.² Buna rağmen, Dalmaçya sahillerindeki birçok kale harabeye dönmüştür.

19. yüzyılda Bosna eyaletinin stratejik önemi daha da artmıştır. 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı ve savaş devam ederken Sırp'ların Bosna kalelerine saldırımları, Böğürdelen ve diğer bazı kaleleri ele geçirmeleri, Bosna'da infiale sebep olmuştu. Boşnaklar'ın, *Bosna'nın kilidi* olarak gördüğü Belgrad kalesinin düşmesi ise büyük bir üzüntüyle karşılanmıştı. Sırp'lar, 1808'de Bosna'daki Ortodoks reayayı da ayaklandırmaya çalışmış; bilhassa Gradička kalesi civarındaki Ortodokslar, isyanlara katılmışlardı.³ 1812 tarihli Bükreş Anlaşması ile Osmanlı-Rus Savaşı sona ermiş; Sırp isyanları bastırılmış, Belgrad ve diğer kaleler geri alınmıştı. İsyenlar sırasında Boşnaklar, Bosna kalelerinin savunulmasında devletin yanında yer almış, ancak, bazı kaleler bir defa daha tahrip edilmiş ve tamire muhtaç kalmıştı.

Tanzimat Dönemi (1839-1876)'nde Rusya ile yapılan Kırım Savaşı (1853-1856)'ndan hemen sonra, devlet; doğu sınırlarında olduğu gibi kıta

¹ BOA. A. DVN. DVE.d., 59/3.

² *Bosna Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)*, s. 11.

³ Aynı yer, s. 12.

Avrupası'nda, *serhaddin nihayetindeki uc hisarları'nı tahkim* amacıyla, yeniden keşif ve tamir faaliyetlerine başlamıştır. Mesela, Kasım 1858'de Bosna sınırı, kale ve su yollarının imarında görev verilen Abdi Paşa, hudut memurluğu ve kurulacak komisyona reis tayin edilmiştir.¹

Temmuz 1864'te Bosna eyaleti kale ve istihkâmlarındaki toplardan kullanılamayacak durumda olanların ayrılarak, yerlerine top ve mühimmat gönderilmesi; elverişli olanların yalnız kundaklarının yenilenmesine karar verilmiştir.² Bir ay kadar sonra, 1864 Ağustosunun ilk günlerinde, İškodra'da görevli Binbaşı Hasan Ağa, kaymakam rütbesiyle terfi ve Bosna'daki *Kıl'a-i Hâkâniye Muhafızlığı*'na tayin edilmiştir.³

Bosna ve Hersek'te Sınır ya da Serhadden Uzak Kadim Kaleler

Banyaluka Kalesi

Banja Luka/Banyaluka kalesi, Bosna-Hersek'in kuzeyinde, Sava nehrinin kollarından Vrbas (Vırbas)'ın iki kıyısında yer alır. Burası, denizden 156 m. yüksekliktedir (Emecen 1992: 49). Banaluka ismine tarihî vesikalarda ilk defa Bosna Krallığı'nın 1463'te yıkılması, ardından Macarlar'ın Yayçe bölgesini ele geçirmesi dolayısıyla rastlanır. Muhtemelen bu sırada yeniden teşekkül eden şehir, Yayça Banlığı'nın yeni bir kalesi olarak ortaya çıkmıştır.⁴

Kale, Mohaç Zaferi'ni izleyen Yayçe'nin fethinden sonra, 1527-1528 yılı kış aylarında fethedilmiştir. Bu sırada Yayçe⁵, küçük bir kale, varoş ve kaplıcadan ibarettir. Fetihden sonra Brod nahiyesine bağlanmış ve askerî amaçla kullanılmıştır. Aynı tarihte, Banyaluka'da sadece kale muhafızları bulunmaktadır. Başlangıçta kalede 27 muhafız olup; bu sayı 1540 yılına doğru 41'e ulaşmıştır. 1540 tarihinden sonra kale, tam bir Türk-Mmüslüman iskânına sahne olmuş; bu sırada Kale İç'i'nde Câmî-i Cedîd adıyla anılan bir mahalle kurulmuş; halkı, kalenin sınıra yakın olması sebebiyle her türlü vergiden muaf tutulmuştur. Muhafızların timarına tahsis edilen kale altındaki arazide, varoş halkı ziraatle meşgul olmuştur.

¹ BOA, A.MKT.MHM, 144/84, 25 Ra 1278/2 Kasım 1858.

² BOA, A.MKT.MHM, 305/76, 9 S 1281/14 Temmuz 1864.

³ BOA, A.MKT.MHM, 308/30, 2 Ra 1281/5 Ağustos 1864.

⁴ Boşnak araştırmacı Elma Korić'e göre, Banyaluka şehri, Posavina ve Bosna'nın merkezi olan Banyaluka mağarasının güneyinde kurulmuştur. Literatürde, Vrbas kilisesinin oturduğu Ortaçağ kasabası olan Banyaluka ile Vrbaska kasabasının yeri hakkında farklı görüşler ileri sürüldüğünü belirten Koric; Banyaluka'nın Vrbaska kasabasının gelişmesiyle ortaya çıktığını; Osmanlı döneminde Banyaluka'nın tahkimat kompleksinin, bir Ortaçağ bir uzantısı olduğunu ifade etmektedir. Günümüzde, Banyaluka'nın gerek Roma dönemi, gerek Ortaçağ boyunca devamlılık arzeden bir kale olduğu düşüncesinden hareketle, buranın, her devirde stratejik önemini koruduğunu; ancak, Banyaluka'da muhtemelen Ferhad Paşa Sokolović tarafından dikilmiş olan kalenin, aslında bugünkü *Kaštelina* (*kal'a-i cedîd*) olduğu görüşündedir (Fortifikacijski Kompleks Banje Luke U XVI Stoljecu, *Prilozi za orijentalnu filologiju* (POF), 56, Sarajevo).

⁵ 1528'de Macaristan'ın önemli askerî istihkâmları Jajce, Banaluka ve bölgesi, Gazi Hüsrev Paşa ile Yahya Paşazâde Mehmed Bey kumandasındaki Osmanlı ordusu tarafından ele geçirilmiştir (Ayrıntılı bilgi için, bkz. Machiel Kiel (2012), Travnik, *TDVİA*, Cilt 41, ss. 308-311, İstanbul).

Banyaluka'da, Kanunî Sultan Süleyman döneminin sonlarına doğru Yukarı Şehir (*Gornji Šehir*)'de tamamı Müslüman ahaliden oluşan 9 mahalle teşekkül etmiştir, 16. yüzyılın ikinci yarısında, Aşağı Şehir (*Donji Šehir*) denilen kısım gelişmeye başlamıştır. Bu gelişmede önce Bosna sancak beyi, daha sonra Bosna'nın ilk beylerbeyi olan Ferhad Paşa'nın 1579'da *Aşağı Şehir*'de bir cami ve külliye tesisi etkili olmuştur. II. Mehmed zamanında, Banyaluka'da, yine *Aşağı Şehir*'de ikinci bir kale inşa edilmiştir. 1661'de bölgeyi ziyaret eden Evliya Çelebi, *Seyahatname*'de iki kaleden de bahsetmektedir.

Banyaluka, 4 Eylül 1699'da Avusturyalılar'ın işgaline uğramıştır. Bir süre sonra çekilen Avusturya askeri, tahliye ettiği yerleri yakmış ve tahrip etmiştir. 1737'de Avusturyalılar'ın yeni bir saldırısına maruz kalan Banyaluka, 4 Ağustos 1737'de Hekimoğlu Ali Paşa tarafından kurtarılmıştır. 31 Temmuz 1878'de Avusturya, Banyaluka'yı tekrar işgal eden Avusturyalılar 1918'de burayı bir defa terketmek zorunda kalmışlardır.

Bihke/Bihka ve Doboy/Doboj Kaleleri

Banya Luka'nın batısındaki Bihke Kalesi,¹ 1591'de Bosna Beylerbeyi Derviş Hasan Paşa tarafından alınmıştır. Bihke'nin üç tarafı hendek, etrafı Una nehri ile çevrili idi. Hırvatistan sınırında stratejik bakımdan son derece önemli büyük bir yerleşim olan Bihke, 16. yy. tahrirlerinde ve Ayn-i Âli Risalesi'nde kaydedilmemiştir. 1041/1631-1632 Tarihli Tahrir Defteri'nde Bihke adı, Liva-i Biheke'de olduğu gibi Biheke suretinde kayıtlıdır (Gökbilgin 1978: XLII -XLIII). Doboy kalesi, *Bâlâ Kulesi* dahil, içinde ahşap yapı malzemesi kullanılmış bir kaledir.

Gradiška Kalesi

Sava nehrinin sağ kıyısında yer alan ve konumu itibarıyla bir geçit noktasında bulunan Gradiška'nın adı, tarihi kayıtlarda ilk defa 1295 yılında geçer. Gradiška, eski Roma yerleşimi olan Servitium'un üzerinde kurulmuştur. Osmanlılar tarafından 1537'de fethedilmiş vecivarına yapılacak akınların harekât üssü olmuştur. 1660'larda bölgeyi gezen Evliya Çelebi, bunun küçük bir kale olduğunu kaydeder. Gradiška kalesi, 1688'de Baden'li Luis tarafından yakılıp, yıkılmış; 1693'ten sonra yeniden tahkim edilmiştir.

Nisan 1768'de, Bosna Valisi Vezir Silahtar Mehmet Paşa ile Gradiška Kalesi Bina Eminî Hüseyin'e gönderilen bir hükümde, Bosna vilayetinin *re's-i hudut*'taki bu kalesinin taştan inşası, civar kazalar ahalileri ile kale neferlerinden *metin ve müstahkem bina* inşa etmeleri ferman olmuştur.² Yaklaşan kış mevsiminde, kale ve tabyalarının kusursuz olarak ve bir an önce bitirilmesi istenmiş; tamirat için devlet bir hayli para gönderdiği gibi,

¹ Geniş bilgi için, bkz. Abdülkadir Özcan (2010), Şehid Ali Paşa, *TDVİA*, Cilt 38, ss. 433, İstanbul. Şehit Ali Paşa, 1699 Karlofça Antlaşması ile kaybedilen yerleri geri alma siyaseti izlemiştir. Böylece, Venedik'e savaş açılmış; 1713'te, Venedikliler'in hâmilik anlaşması yaptıkları Karadağlılar'ı Osmanlılar aleyhine kışkırtmaları üzerine sefere çıkmış; Bosna sınırındaki Bihke kalesi geri alınmıştır (Gös. yer).

² BOA, C.AS, 890/38283, 29 Za 1181/17 Nisan 1768.

civar kazalar ahalisi ile kale efradının da yardımda bulunmaları emredilmiştir.

Izvornik/Zvornik Kalesi

Izvornik, Drina nehri üzerinde, Belgrad ile Saray-Bosna arasında yer alan bir kale ve bölgenin adıdır (Gökbilgin 1978:XLII). Türkler'in Bosna'yı alması ve Akdeniz'de güçlenmeleri Macarları tedirgin etmiş; Fatih Sultan Mehmed, Bosna'nın fethinden sonra Macaristan sınırında yer alan İzvornik kalesine Mihaloğlu İskender Bey'i tayin ederek, İstanbul'a dönmüştü. Macarlar, İzvornik'teki Türk varlığını kendileri için bir tehdit unsuru kabul etmişlerdi. Önceleri Rumeli eyaletine bağlanan İzvornik, daha sonra Bosna eyaletine tabi kılınmıştı. Haziran 1584'de eski mirlivalardan Ömer Bey'in sancabeyi olarak görev yaptığı İzvornik'te,¹ aynı adla anılan kale, eyaletin savunulmasında önemli rol oynamıştı.

Klis Kalesi

Hersek kalelerinden Klis, Hırvatistan'ın güneyinde; bugün itibariyle Dalmaçya kıyısındaki Split/Spalato şehrinin kuzeydoğusunda, sahilten biraz içeride ve kayalık bir arazide inşa edilmişti. Son derece iyi tahkim olunan Klis kalesi, Klis sancağının merkezi olup; Split'i Batı Bosna'ya bağlayan stratejik yolu kontrol ediyordu.² Ortaçağ'da Zrinoğlu adıyla tanınan Hırvat Šubić ailesinin hâkimiyeti altındaki Klis, 25 Mart 1537'de Gazi Hüsrev Bey'in kethüdası Hırvat asıllı mühtedi Murad Bey tarafından zaptedildi. Fetihten sonra sancak ve kaza merkezi yapılan Klis, Osmanlı Hırvatistanı'nın sınırlarını tayin etmiş; devlet bu bölgeyi, *vilâyet-i Hırvatî* olarak adlandırmıştır.

Saldırılara açık durumdaki Klis'de, sancak beyi genellikle Livno (Hlivne/İhlivne); kadı ise, Šibenik yakınlarındaki Skradin/İskradin'de ikamet etmiştir. 1580'de Bosna vilayeti tesis edildiğinde, Klis sancağı ikiye ayrılmış, kuzeybatısı Kırka adıyla Bosna vilayetine bağlanan Klis, 1596'da kısa bir süre Habsburg himayesinde Hırvat Krallığı'nı ihya etmek isteyen mahallî güçlerin hakimiyetine geçmiştir. 1645'te, bu defa Venedikliler'in müdahalesiyle benzer bir gelişme vuku bulmuştur. 1699 ve 1718'deki kısmî toprak kayıplarına rağmen, Klis, 1826'ya kadar Osmanlı hakimiyetinde kalmıştır.

Klis Venedik limanları, bölgenin Bosna, Macaristan ve İtalya ile olan ticaretinin ihraç kapıları idi. 1592'de Split'te bir iskele inşa edildi. Deniz kenarında bulunan Poljica (Police) kasabasına özel bir imtiyaz verildi. Adriyatik kıyılarındaki Senj'de üslenmiş olan Habsburglar'a bağlı bir nevi

¹ *Ayn-i Ali Risalesi'*ne göre, İzvornik'in 245.793 akçe hassı ve 49 cebelusu bulunuyordu (Gökbilgin, a.g.m, XLII).

² Gökbilgin, agm, s. XLI. Klis livası, 5 Haziran 1584'te Pojega sancakbeyi Mustafa Bey'e verilmiş, ertesi yıl 16 Eylül 1585'te Piyale Paşa'nın oğlu Dergâh-ı Ali müteferrikalardan Mustafa Bey'e tevcih olunmuştur. H. 994'te bu göreve başka biri tayin edilmiş; sonraki yıl sancakbeyliği, 8 Haziran 1587'de Segedin Beyi olan Ferhad Bey'e verilmiştir *Ayn-i Aâli Risalesi (Kavanin-i Al-i Osman der Hülâsâ-i Mezâmin-i Deftar-i Divan)*'nde, Klis livasının mirliva hassr olduğu, 642.500 akçe ile 128 cebelüsü bulunduğu kayıtlıdır (Aynı yer).

akıncı sayılan Uskoklar'ın saldırı ve yağmalarına maruz kalmıştır. Klis'in serhat hayatı ve kültürüne dair bazı bilgiler Âlî Mustafa Efendi ve Evliya Çelebi'nin eserlerinde yer almıştır.

Krka (Krka - Lika) Kalesi

Bosna'da, Krka nehrinin ötesindeki yerler bir sancak statüsünde ve aynı savunma sistemi içinde teşekkül etmiş olup; merkezi Knin kalesi idi (Gökbilgin 1978: XLI). Bosna eyaletinin kuzey ve batı yönünden gerek Hırvatistan, gerek Venedik ile sınırı bulunan Krka; 16. yüzyılda, Adriyatik denizi sahilinde işlek birer liman olan Scardona ve Sebenico (Şibenik) şehir ve kalelerine yakındı.

Maglay ve Mostar Kaleleri

Doboy'un hemen arkasında Maglay kalesi bulunur. Doboy gibi sağlam demir kapılara sahip olan Maglay'ın dış kale surları içinde bir de yüksek kulesi bulunmaktadır. Kale, Bosna nehrine hâkimdir. İç Kale'nin girişinde, Ağa Konağı yer alır. Hersek'in en iyi bilinen bölgesi, Mostar'dır. Mostar kalesi, Mostar köprüsünün iki yakasında bulunan istihkâmlardan meydana gelmiştir. Osmanlılar, bu kale vasıtasıyla bir taraftan bölgeyi savunurken; aynı zamanda Neretva nehrini kontrol etmişlerdir.

Orahovica/Rahovica ve Pojega Kaleleri

Pojega'nın kuzeyinde, Osek (Essek)'in batısında yer alan Orahovica sancağı sonradan teşkil edilmiştir. 8 Eylül 1584 tarihli bir kayda göre, Orahovica Kalesi'nin, *yaylak olarak olarak kullanılan bazı yerleri, 20 Ş 992/27 Ağustos 1584'de ber-vech-i tahmin mâ'mur etmek üzere 200.000 akçe ile Ali Bey adında bir sancakbeyine inayet suretiyle berat verilmiştir. Ayn-i Ali Risalesi'ne göre, 17. yy. başlarında, Orahovica, 180.000 akçe hasıl ve 36 cebelüsü bulunmak üzere eski niteliğini muhafaza etmektedir. Aynı adı taşıyan livadaki Pojega kalesine gelince, Sava nehrinin kuzeyinde ve Sirem livasının batısında yer alan bu liva, önceleri Budin eyaletine bağlı bir sancak iken, Bosna'nın eyalet haline getirilmesiyle buraya bağlanmıştır. Pojega, her zaman dârü'l-harekât, yani savaş mahalli olmuştur.*

Saraybosna Kalesi

Bugünkü Saraybosna'nın bulunduğu mevkide Osmanlı öncesinde Bendbaşı bölgesindeki Brodec köyü ve onun çok yakınında Vrhbosna adında küçük bir yerleşim yeri mevcuttu (Aruç 2009:128-132.). Miljacka suyu ve Bosnasaray'ın yanında, 1.600 m. irtifaya sahip Trebeviç tepesinde, Vrhbosna kalesinin devamı olan dar ve küçük Saraybosna kalesi, 16. yüzyılda henüz tahkim edilmemişti. Saraybosna, Bosna'nın iç kısımlarında, serhadden uzakta bulunması sebebiyle tahkim edilmemiş olmalıdır. Kale hakkındaki malumat son derece sınırlıdır. Osmanlı kaynaklarından, 17. yüzyılda Evliya Çelebi bazı bilgiler vermektedir.¹

Bu sırada, özellikle Venedikliler'in saldırılarına uğrayan Saraybosna'nın halkı, şehrin etrafına istihkâmlar inşa etmiştir. Bunlar yetersiz kalmış,

¹ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, V. Kitap, haz. Seyit Ali KAHRAMAN; Yücel DAĞLI; İbrahim SEZGİN (2001), İstanbul, s. 223.

Habsburglu Prens Eugene 1697’de şehrin yarısından fazlasını üç günde yakıp, yok etmiştir. Saraybosna kalesi 18.yüzyılda geliştirilmiştir.

Travnik Kalesi

Bu kale, Saraybosna’nın 90 km. kuzeybatısında, deniz seviyesinden 504 m. kadar yüksektedir. Jajce/Yayçe kalesine 72 km. mesafedeki Travnik; 1463’te, Fâtiğ Sultan Mehmed’in Bosna seferi sırasında, Travnik, nehrin yukarısında, ulaşılması güç bir kayalık tepenin üzerinde küçük bir kaledir. Halk, bu kalenin Kral II. Tvrtko (1404-1409, 1421-1443) tarafından yaptırıldığına inanmakla beraber, büyük bir ihtimalle kale, 1430’lu yıllara rastlayan savaşlardan kalmıştır (Kiel (2012): 308-311).

Osmanlı dönemi başlarında Travnik, bir hektardan daha küçük alana sahip tepedeki bu kaleden ibarettir. Başlangıçta, Travnik kalesine asker yerleştirilmemiştir. Ancak, 1480’de Macar Vuk Grgurević’in Saraybosna’ya saldırması üzerine, kaleye asker konuşlandırılmıştır. II. Bayezid, Travnik kalesinde bir cami inşa ettirmiştir. 1516’da, Travnik kalesinde muhtemelen 30-40 kadar asker bulunmaktadır. Macar tehdidinin kaldırılmasıyla birlikte, Travnik gelişmeye başlamıştır. 1626’da bir Venedik casusu tarafından düzenlenen rapora göre, kaleyi korumakla görevi asker sayısı 50 olarak kaydedilmiştir.

Trebine/Trebinje Kalesi

Hersek sancağının güneyinde, Trebišnjica nehrinin iki yakasında, deniz seviyesinden 273 m. yükseklikte kurulan Trebinje, kurulan bölgenin en büyük merkezi idi (Kiel (2012):311-312). Trebišnjica nehri ve kollarının şekillendirdiğı Trebinje, Ortaçağda, Slav hâkimiyeti sırasında Dubrovnik’ten Balkanlar’ın içlerine doğru uzanan ticaret yolu üzerinde geçit mahalli iken; bir sınır istihkâmı ve gümrük merkezi olarak gelişmişti.

Trebinje, 1466’da hemen bütün Hersek bölgesiyle birlikte Osmanlı hakimiyetine geçti. Yaklaşık iki asır sonra, Venedik saldırılarına karşı kaptanlık haline getirildi. 1687 ve 1699 yıllarında Venedikliler’in işgal ve tahribatına uğradı. 1699’da imzalanan Karlofça Anlaşması’ndan sonra Osmanlı Devleti, Trebišnjica nehrinin kıyısındaki düzlüklerde istihkâmlarını güçlendirdi. Bu sırada, altı tabyalı ve bir kilometreden uzun büyük bir taş duvar inşa etti. *Banvir* diye de adlandırılan yeni kale, 1706’da tamamlandı. 1715’te kaleye, içi suyla doldurulmuş geniş bir hendek inşa edildi. Kale, 4 hektarlık alanda ve yaklaşık 1.000 neferi barındıracak surette gelişti.

1706 yılından başlayarak surların içinde şekillenmeye başlayan yeni Trebinje’de, III. Ahmed, 1720’de bir cami inşa ettirdi. 1726’da Trebinje kaptanı Osman Paşa Resulbegović, burada birer medrese, mektep ve saat kulesi ile imaretin yanında ikinci bir büyük cami yaptırdı. 18. yüzyıl boyunca stratejik önemini koruyan Trebinje; 1795’te 390’ı süvari, 47’si *martolos*, toplam 892 neferle hala büyük bir merkez idi. Trebinje, 1878-1918 yılları arasında Avusturya tarafından işgal olunmuş; 30 yılda Viyana hükümeti, şehre hâkim tepelerde çok sayıda sağlam istihkâm inşa etmiştir.

Teşne, Tuzla ve Ustrumca Kaleleri

16. yüzyılın ilk yarısında, Gazi Hüsrev Bey, Teşne kalesini ikinci defa Bosna beyi olarak atandığı dönemde fethetmiştir. Tuzla kalesi, 18. yüzyıl boyunca defalarca tahkim ve tamir edilmiştir.

Ustrumca kasabası Bulgarca, Makedonca ve Sırpça'da Strumica adıyla geçer. Bugün, Makedonya Cumhuriyeti'nin güneydoğusunda, Yunanistan ve Bulgaristan sınırları yakınındadır. Günümüzde kasabaya yüksekten bakan büyük kalenin kalıntıları Carevi Kuli (*Çar Kuleleri*) olarak isimlendirilir. Kâtib Çelebi, büyük oranda Âşık Mehmed'in eserini takip ederek, harabe halindeki bir kaleden söz eder. 1668'de Ustrumca'yı ziyaret eden Evliya Çelebi, kalenin harabeye dönüştüğü ve tamamen savunmasız olduğunu yazar. Ustrumca'nın iki kışlası olup; 1913'te II. Balkan Savaşı esnasında Yunan ordusu Ustrumca'ya girmiş; Yunanlılar'ın geri çekilmesi sırasında kasaba Bulgarlar tarafından ele geçirilmiş; ateşe verilerek, nerede ise bütünüyle yıkılmıştır (Kiel (2012):191-193).

Yayça/Yayçe Kalesi

Bosna Krallığı'nın merkezi olan Yayçe, Fatih tarafından kuşatılmış, su ve yiyecek sıkıntısı çeken kale teslim alınmış; Bosna kralı yakalanarak, Fatih'in emriyle idam edilmişti. Bundan sonra Fatih, Yayçe ve yakınındaki diğer kalelere asker yerleştirmiş, Minnetoğlu Mehmed Bey'i Bosna sancakbeyi olarak tayin etmişti.

Osmanlı ordusu Bosna Seferi'nden döndüğünde, Aralık 1463'te Macar kralı Bosna topraklarına girmiş, Yayçe ile Sırbistan sınırındaki Srebreniçe'yi almış, İzvornik'i kuşatmıştır. 1464 yılının ilkbaharında İkinci Bosna Seferi'ne çıkan Fatih, Yayça kalesini kuşatmışsa da geri alamamış; fakat, İzvornik Kalesi Osmanlı hakimiyetine bağlanmıştır. 1490'da Neretva nehri ve civarına hakim olan Osmanlı Devleti, Adriyatik Denizi'nin doğu sahillerine egemen olmuştur. Bu dönemde Neretva nehri, Dubrovnik'den Venedik'e uzanan tuz ticaretinin önemli bir yollarından biri haline gelmiştir. Adı geçen ticarî güzergâhtaki Yayçe kalesi ise, 1528'de Bosna Beyi Gazi Hüsrev Bey zamanında Macarlar'dan geri alınmıştır.

II. Meşrutiyet Döneminde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i İşgali ve İlhakı: Kalelerin Kaybedilmesi

1870'li yıllarda Bosna kaleleri daha da yıpranmıştır. 1875 Nisanı'na tarihlenen isyanlar; 1878 yılında Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i işgaline kadar devam etmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Mart 1878'de Ayastefanos ve bunu tadilen Temmuz 1878'de Berlin Anlaşması'nın imzası, mevcut durumu ağırlaştırmıştır. Nitekim, 1879'da başlayan hadiseler ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i işgalini kolaylaştırmıştır. Önce, Bosna ve Hersek iki ayrı vilâyete ayrılmış; son vali Ahmed Mazhar Paşa'nın 1891'de vefatı üzerine Osmanlı idaresi fiilen ortadan kalkmıştır. 7 Ekim 1908'de Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan toprağı olarak ilân edilmiş; Osmanlı Devleti bu emrivâkiyi tanımadığı gibi, yerli halk da protestosuyla karşılanmıştır. Almanya'nın müdahalesi üzerine, 26 Şubat 1909'da Osmanlı Devleti ve Avusturya arasında bir anlaşma imzalanmış; Osmanlı tarafı

Bosna-Hersek ve Yenipazar sancağındaki haklarından vazgeçmiştir (Kurat 1990: 148).

Sonuç

Balkanlarda erken modern dönem öncesi ilk tahkimatlar, Slav akınlarını önlemek amacıyla Bizanslılar tarafından kurulmuştur. 14. yy. ortalarında Rumeli'ye geçen Osmanlılar Bizans kalelerini fethetmiş; yaklaşık bir asır sonra Bosna arazisine girdiklerinde, Doğu ve Orta Avrupa'ya açılan Tuna boylarındaki kaleler, Osmanlı hakimiyetini tanıdı.

Bizans'ın batıdan gelecek saldırılara karşı Balkan arazisi ve İstanbul'un muhafazasına yönelik bir sed oluşturacak kademeli kale sisteminin benzeri; bu defa Osmanlılar tarafından kurulmuştur. Payitaht İstanbul, bir taraftan Tuna nehri ve kollarının stratejik mevkieini kontrol eden kale, kule ve palankalarıyla; diğer taraftan, özellikle Adriyatik'e açılan Rumeli sahillerindeki askerî savunma noktalarını yine kademeli olarak güçlendirmek suretiyle, Tuna'an İstanbul'a kadar adeta duvarlar örmüştü. Bosna'da görevli paşalar, Balkanlar'ın kilidi sayılan Belgrad'dan Dalmaçya ya da Karadeniz sahillerine uzanan taş ya da ahşap kale ağı içinde serhaddin muhafazasına memur edilmişlerdi.

19. yüzyıl ortalarına kadar, Memâlik-i Mahruse'de *Dârü'l-İslâm*'ın simgesi olan kaleler, coğrafi konumları; malzemeleri; fonksiyonları; üçgen, dikdörtgen, nadiren İtalyanlar'ın *trace italienne* (Davies 2011:561) dedikleri tarzda beşgen plânlı; birbirinden çok farklı yapılardır. Bosna ve Hersek kaleleri de nehirler, dağlar ve sahillerde, bölgenin özelliklerine uygun inşa ve fonksiyona sahiptir. İçlerinde cami, mescid, mektep, medrese, imaret, dârüşşifa, dârülhadis, saray, han, hamam, kervansaray, sebil, köprü, su yolu ve benzeri yapılar mevcuttur.

Bosna-Hersek, Osmanlı coğrafyasında kale sayısının en yüksek olduğu bölgelerden biridir. Kalelerin bir kısmı, Avrupa devletleriyle yapılan savaşlarda askerî harekât üssüdür. Bazı araştırmacılar Bosna-Hersek'te 350 civarında kale olduğunu beyan etmekle birlikte (Malcolm 1999:61), tamire muhtaç kaleler dahil bu sayı muhtemelen iki mislidir.

Kapudanlıkların tesisi ve kale yönetimindeki otoriteleri, Bosna ve Hersek kalelerini Osmanlı coğrafyasındaki diğer kalelerden nispeten ayırmaktadır. Avusturya, Venedik ve Hırvatistan gibi üç devletin Osmanlı sınırlarıyla kesiştiği mahallerde tesis olunan *nihayet-i serhâdât-ı hâkâniye*'deki *uc hisarları*'nı, devletin diğer sınır boylarındaki hisarlardan ayıran başka bir özelliktir. Adı geçen devletlerle yapılan ve uzun yıllar devam eden savaşlar da Bosna-Hersek kalelerinin Batı stratejisi, harp taktik ve stratejisi, modern silah ve cephane kullanımı bakımından diğerlerinden ayırmıştır. Bazı kaleler kısa aralıklarla el değiştirmiş; bu kaleler layıkıyla tahkim edilmemiş; iade etmek gerektiğinde yakılıp-yıkılmışlardır.

Rumeli'de vaktiyle Üsküp sancağının temsil ettiği askerî-siyasî karakol misyonu, Bosna'nın fethinden sonra buradaki kalelere devredilmiştir. Kaleler, yalnız sınır güvenliği değil, bölgedeki maden rezervleri ve önemli askerî-ticarî yolların güvenliğinin sağlanmasında rol oynamışlardır. Bosna-Hersek kaleleri genellikle mahallî ahali tarafından tamir ve ihya edilmiş;

kalelerde teşkil olunan vakıf eserler ve muhtelif hayrat; bölgenin siyasi, iktisadi, dinî ve kültür hayatının gelişmesinde etkili olmuştur. Asırlar boyunca halkın ve devletin ağır malî külfetlerle muhafaza ettiği kaleler; 1878’de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun Bosna-Hersek’i işgaline kadar savunma görevini yerine getirmişlerdir.

Kaynakça

A.Arşiv Kaynakları

1.T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA) / İstanbul. ¹

Ali Emiri Tasnifi (AE.):

I.Abdülhamid (AE.SABH 1), III. Ahmed (AE.SAMD.III); I. Mahmud (AE.SMHD.I);

Bâb-ı Asafî (A.)

Amedî Kalemi (A.AMD), Dîvân-ı Hümayûn Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM),

Mektubî Mühimme Kalemi (A.MKT.MHM);

Bosna Müfettişliği Evrakı (TŞR.BNM);

Büyükkale Kalemi Defterleri (D.BKL.d.);

Cevdet Tasnifi (C.):

Askeri (C.AS), Bahriye (C.BH), Maarif (C.MF), Maliye (C.ML);

Hatt-ı Hümayun (HAT);

İbnülemin Tasnifi (İE.):

Askeri (İE.AS), Meclis-i Mahsus (İ.MMS);

İrade (İ.):

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD);

Kamil Kepeci Tasnifi (KK.):

Defterler (KK.d);

Tahrir Defterleri (TD).

B. Kaynak Eserler-Yayınlanmış Belgeler

Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, Yay. Cavid BAYSUN (1986), Cilt 3, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

BARKAN, Ömer Lütfi (1943). *Kanunlar*, İstanbul.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (1992). *Bosna Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)*, s. 10, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 7.

¹ Belge ve defter numaraları dipnotlarında gösterilmiştir.

- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (1993).3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560), Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (1996).12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) Özet-Transkripsiyon-İndeks, Cilt 1, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (2005). 91, 164, MAD 540 ve 173 Numaralı Hersek, Bosna ve İzvoznik Livâları İcmâl Tahrir Defterleri (926-939/1520-1533)Dizin ve Tıpkı Basım, Yayına Haz. ÖZKILINÇ, Ahmet; COŞKUN, Ali; SİVRİDAĞ, Abdullah; YÜZBAŞIOĞLU, Murat; TOKÖZ, Ali, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: Defteri Hâkânî Dizisi: X, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (2003-2004). 167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937/1530) II, Ankara:Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, V. Kitap, haz. Seyit Ali KAHRAMAN; Yücel DAĞLI; İbrahim SEZGİN (2001), İstanbul.
- Mustafa Na'îmâ, *Tarih-i Naîmâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî hulâsati ahbârî'l-hâfikayn)*, Yay. haz. Mehmet İPŞİRLİ (2007), Cilt 3, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

C. Araştırma ve İnceleme Eserler

- ARUÇ, Muhammed (2009). Saraybosna, *TDVİA*, Cilt 36, ss. 128-132.
- AYDIN, Mithat ((Aralık 2005). Bosna-Hersek Ayaklanması (1875)'nda Panslavizmin Etkisi ve Sırbistan ve Karadağ'ın Rolü, *Belleten*, LXIX/256: 917-932.
- AYDIN, Yusuf Alperen (2001), *XVI-XVII Yüzyıllarda Osmanlı Habsburg Anlaşmaları ve Uygulamaları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Bosna Eyâleti, *Türk Ansiklopedisi* (1955), Cilt 7, ss. 359, Ankara.
- DAVİES, Norman (2011). *Avrupa Tarihi*, çev. Burcu ÇİĞMAN vd., Ankara.
- EMECEN, Feridun (1992), Banaluka, *TDVİA*, Cilt 5, ss. 49-51, Ankara.
- ERDOĞAN, Muzaffer (1965). Osmanlı Mimarisi Tarihinin Otantik Yazma Kaynakları, *Vakıflar Dergisi*, 6: 111-136, Ankara.
- ERKAL, Mehmet, Arşın, *TDVİA*, Cilt 3, ss. 411-413, Ankara.
- EYİCE, Semavi (2001), Kale, *TDVİA*, Cilt 24, ss. 234-242, İstanbul.

- GÖKBİLGİN, Tayyib (1978). Prof. M. Tayyib Okiç ve Bosna-Hersek Tarihi, Bosna Eyaleti, *Tayyib Okiç Armağanı*'ndan ayrı basım, XXXVII-XLVII, Ankara: Atatürk Üniversitesi-İslami İlimler Fakültesi Yayınları.
- GÜVEN, Okan (2017). *İki Savaş Arasında Bosna Kaleleri (1669-1683)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara.
- HANDZIC, Adem (1985). XVII. Yüzyılda Bosna Eyaleti'nde Sınır Karakollarının Teşkilâtı Hakkında, *İÜEFTD Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi (İstanbul, 23-28 Eylül 1985)*, İstanbul.
- Imenik Naseljenih Mesta u Socijalistickoj Federativnoj Republici Jugoslaviji* (1985), Beograd.
- İNALCIK, Halil (2011). *Osmanlılar*, İstanbul.
- KİEL, Machiel (2012), Travnik, *TDVİA*, Cilt 41, ss. 308-311, İstanbul.
- KİEL, Machiel (2012), Trebine, *TDVİA*, Cilt 41, ss. 311-312, İstanbul.
- KİEL, Machiel (2012), Tuzla, *TDVİA*, Cilt 41, ss. 453-455, İstanbul.
- KİEL, Machiel (2012), Ustrumca, *TDVİA*, Cilt 41, ss. 191-193, İstanbul.
- KOLÇAK, Özgür (2012). XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-1664 *Osmanlı-Avusturya Savaşları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- KORIĆ, Elma (2007), Fortifikacijski Kompleks Banje Luke U XVI Stoljecu, *Prilozi za orijentalnu filologiju (POF)*, 56, Sarajevo.
- KURTARAN, Uğur (2009). *Osmanlı-Avusturya Diplomatik İlişkileri (1526-1791)*, Kahramanmaraş.
- MALCOLM, Noel (1999). *Kısa Bosna Tarihi*, çev. Aşkın KARADAĞLI, İstanbul.
- MOACANIN, Nenad (2002). "Klis", *TDVİA*, Cilt 26, ss. 128.
- NAKİBOĞLU, Aslıhan; DOĞANGÜN YASA, Bengü; BERKMAN, Ayberk Nuri (2017). İktisat Tarihinde 'Bosna'da Toprak Meselesi', *PEK (Politik Ekonomik Kuram)*, 1/2:53-65.
- ÖZCAN, Abdülkadir (2010), Şehid Ali Paşa, *TDVİA*, Cilt 38, ss. 433-434, İstanbul.
- ÖZSOY, Ergün (2016). *Akdeniz'de Osmanlılar ve Habsburglar 1550-1600: Siyaset-Ticaret-Ziyaret*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- ÖZTÜRK, Sait (1999): 1632/35 Bosna Eyaletine Ait Bütçe, *Osmanlı*, Cilt 3, ss. 325-337, ed. Güler EREN, Ankara.
- STEUERWALD, Karl (1998). *Almanca-Türkçe Sözlük*, İstanbul.

D. Harita ve Sözlükler

Generalkarte von Mitteleuropa im Mabe (1911). 1:200 000, Wien.

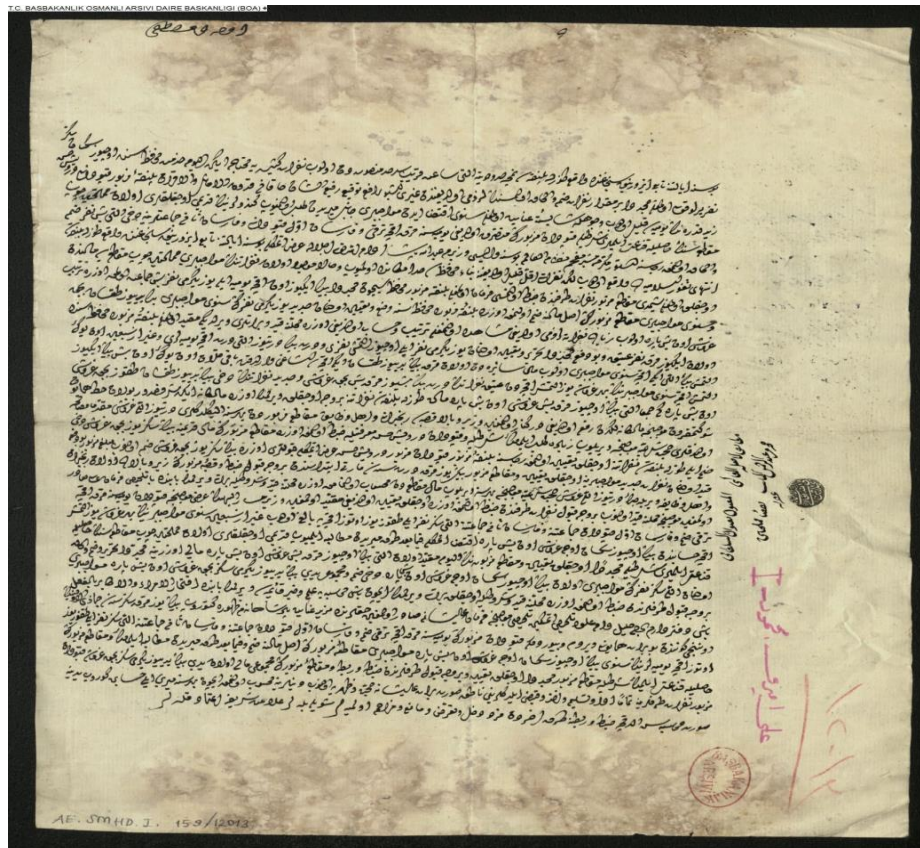
SERTOĞLU, Midhat (1986). *Osmanlı Tarih Lûgati*, İstanbul.

E. Dijital Kaynaklar

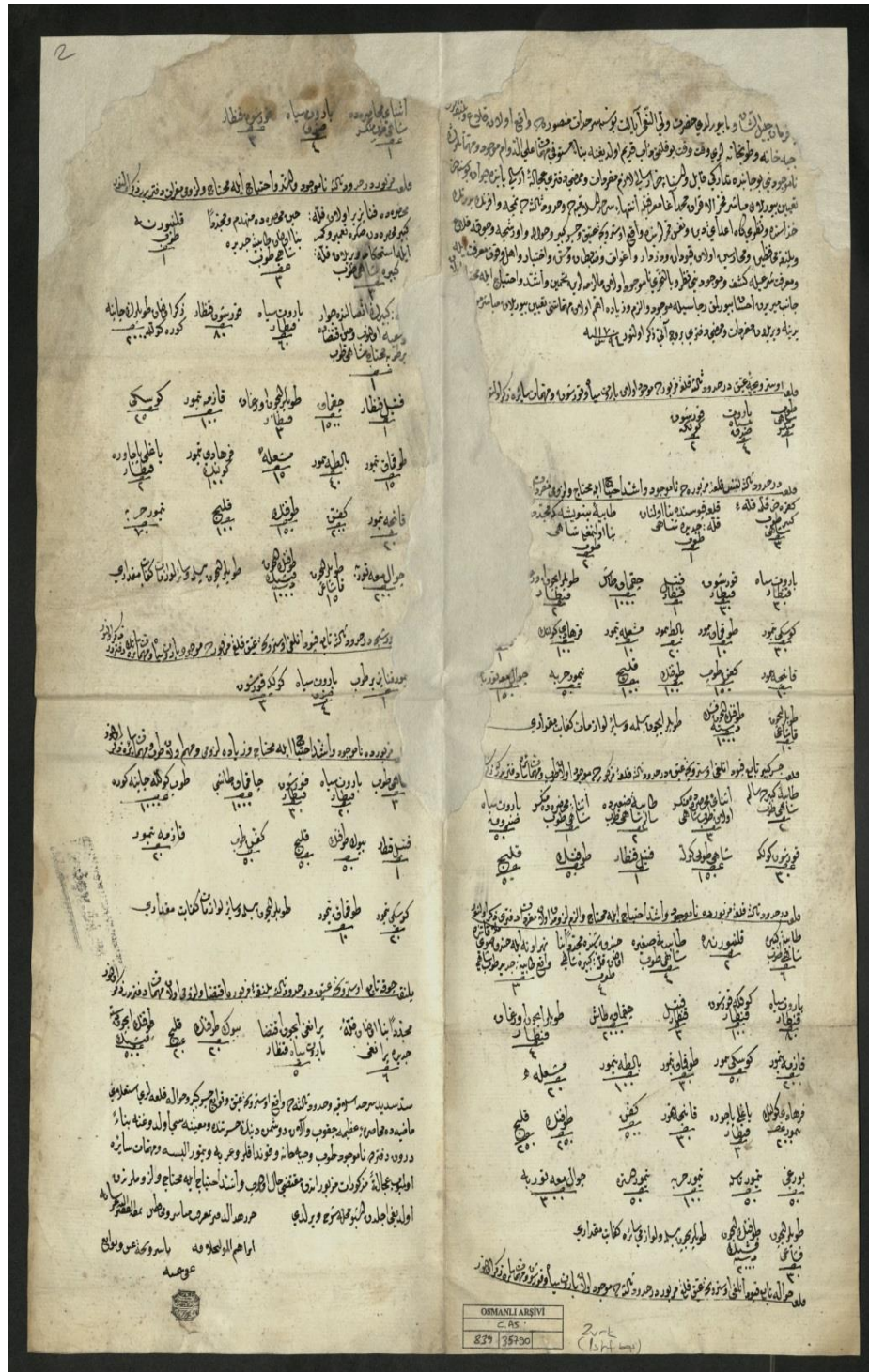
<http://www.fallingrain.com>'da World Index (Erişim Tarihi: 2.9.2018).

Ekler

Ek 1) Bosna eyaleti İzvornik sancağında bulunan Tuzla palankasının Avusturya sınırına yakın olması sebebiyle mustahfızlarının arttırılmasının istendiğine dair tahrir: BOA, AE.SMHD.I, 159/12013.

Ek 2) Bosna serhaddindeki Ostroviçe-i Atik ve diğer bazı kale ve palankaların cephanelerinin yoklanmasına dair 9 Ş 1170 tarihli kayıt: BOA, C.AS, 839/35790.

Ek 3) 19. Yüzyılda Mostar

Ek 4) Akçahisar Kalesi (Fotoğraf: Güler YARCI, 28.11.2012)

Aliya İzzetbegoviç Düşüncesinde Ortak Yaşama Kültürü

H. Haluk ERDEM

Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi

“Eski Yugoslavya Ordusu, kırk yıl boyunca paranoyak bir tutkuyla silah depoladı. Her yıl çok büyük miktarlarda para harcadılar. Son iki yıl içinde, topladıkları her bir demir parçası, bu talihsiz ülkenin tepesine indi. Bizler insan olmaya ve insan kalmaya çalıştık ve başarılı olduk. Ancak bunu onlardan dolayı yapmadığımızın altını çizmeliyim. Kendimizden dolayı insan kalmaya çalıştık, onlardan dolayı değil. Onlara hiçbir şey borçlu değiliz. İnsan olmak ve insan kalmak, Allah’a ve kendimize karşı sorumluluğumuzdur. Onlara karşı değil. Böylesine bütünüyle ahlaki bir kavramı, yani, insan olmak ve insan kalmak kavramını, politik dile çevirdiğimizde bu ne anlama gelir? Politik dilde bu, hukuka uygun bir devlet kurmaya çalışacağız, demektir. Bu aynı zamanda uygulamada şu anlama gelir: Bu devlette, hiç kimse dininden, ulusal ya da politik inancından dolayı zulme uğramayacak. Bu bizim en temel yaşamız. İmtihanda bu nedenle başarılı olduk. Yasal otoritenin ve Bosna Hersek Ordusunun kontrolünde olan yerlerde hala katedrallerden ve kiliselerden yükselen çan seslerini duyabilirsiniz. Orada hala Hırvatlar ve Sırlar var (...) Bizler barbar olmadık”

“Nehir üzerinde köprüleri yenibaştan inşa etmek için, ilkönce insanların kalbinde onları yeniden yeşertmeliyiz (...) Barış, demokrasi ve insan haklarına dün gibi bugün de ihtiyacımız var”.

(İzzetbegoviç, 2015, 75,92)

İnsanın ideolojilerde kayboluşu, ırkçılık, hoşgörüsüzlük, totaliter anlayışların artışı, demokrasiyi içselleştirememesi, insan haklarına yönelik olumsuzluklar, önyargılar İzzetbegoviç düşüncesinde ortak yaşama kültürünü ortadan kaldıran tutum ve yaklaşımlardır. Tüm bu olumsuzluklar Onda ‘adalet’ düşüncesinin ne kadar önemli bir değer olduğunu da ısrarla vurgulamasına neden olmuştur. Farklı din ve dillere mensup çokkültürlü bir toplum olan dönemin Yugoslavyasında yaşanan olaylar İzzetbegoviç’in ortak yaşama kültürüne yaptığı vurgunun ne kadar haklı olduğunu göstermiştir; konunun önemi bugün de aynı biçimde söz konusudur. Bosna Hersek’in çok uluslu, çok dinli ve çok kültürlü yapıya sahip olduğu gerçeğinin tüm Dünyaya hatırlatılmasında ve korunmasında İzzetbegoviç öncü kişi olmuştur. Bosna’da savunulmakta olanın yalnızca Bosna’nın kendisi olmadığını, aynı zamanda Avrupa’nın da savunulduğunu ısrarla vurgulayan İzzetbegoviç, bu savunmanın içinde, Helsinki Nihai Senedi, Paris Şartı ve Avrupa’nın ayakta tutmak için ant içtiği insan hak ve özgürlüklerini içeren senetlerin de savunulduğunu söylemiş ve eğer Bosna kurtarılamazsa, o zaman bu şartların, sözleşmelerin ve senetlerin de anlamının kalmayacağını eklemiştir: “Bizler, delice bir umutla sivil ve kozmopolit bir Bosna Hersek vizyonunu korumaya çalışıyoruz” der (İzzetbegoviç 2011: 149).

Yıkım, aynı zamanda ortak yaşama kültürünün de yıkımı anlamına gelmektedir. “Bosna Hersek’in çok uluslu, çok dinli ve çok kültürlü bir entite olarak ortaya çıktığı, fırtınalı bir tarihin yüzyılları izledi. Bizler Bosna

Hersek'in bu veçhesini gururla öne çıkarıyoruz (...) Bosna soykırımın savaş alanı haline geldi. O şimdi toplama kamplarının olduğu bir ülke'' (İzzetbegoviç 2011: 147). 42 aydan fazla süren Saraybosna kuşatması sırasında 1300 çocuk olmak üzere, on binden fazla insan bomba ya da sniper mermileriyle öldürülmüş, yetmiş binden fazla insan yaralanmıştır. Tüm Dünyanın bildiği Srebrenica katliamı insanlık tarihinin acı sayfalarında yerini almıştır. İspanyol gazeteci Juan Goytisolo Saraybosna'da yaşananları tüm gerçekliğiyle kaleme almıştır: "En hüznü manzara eski Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nün, ünlü Saraybosna Kitaplığı'nın hali. 26 Ağustos 1992'de Sırp milliyetçileri enstitünün üzerine yanıcı maddelerden oluşan bir bomba yağmuru indirerek bu zengin kültürel mirası küle çevirmişler. Bosna Hersek hükümeti enformasyon dairesinin belirttiği gibi, bu saldırı "İkinci Dünya Savaşı'ndan beri Avrupa kültürüne karşı işlenmiş en barbarca cinayet". Gerçekten de Belgrad Akademisi'ne verdikleri muhtırayla Miloseviç'in iktidara yükselişinin dolayısıyla Yugoslavya'nın parçalanışının tohumunu atan yakma delisi bir avuç vasat yazar, şair ve tarihçinin önerisi üzerine kurulu bu suç ancak bellek kıyımı diye nitelenebilir.

Büyük Sırbistan topraklarından bütün İslam izlerinin silinip atılması gerektiğine göre Müslüman Boşnak halkın ortak belleği olan kitaplık da öç alıcı alevler arasında ortadan kalkmaya *apriori* olarak mahkûmdur. Binlerce Arapça, Türkçe, Farsça elyazması ebediyen kül oldu. Yok edilen bu servet, tarih, coğrafya ve seyahat, teoloji, felsefe ve sufizm, doğal bilimler, astroloji ve matematik yapıtları, sözlükler, dilbilgisi kitapları ve divanlar, satranç ve müzik el kitaplarıydı'' (Goytisolo 1996: 31-32). Goytisolo'nun vurguladığı gibi sözde kendisini aydın ve entelektüel olarak gören bir kesim insanın ayrımcılıktan beslendiği düşünceleri yaşanan felaketin başlatıcısı olmuştur. Bu gerçeği Fransız filozof ve yazar Bernard Henry Levy de bir röportajında tüm açıklığıyla gözler önüne sermektedir: "Bosna'daki şu anki durum son dünya savaşı ile mukayese edilemez. Bu, entelektüeller tarafından kabul edilen bir planla önceden tasarlanmış, sistematik ve vahşi bir soykırımdır.

Bu savaşın, Sırp entelektüelleri tarafından düşünülüp sahneye konulduğu gerçeğinin altını çizmek istiyorum. Bu inanılır gibi değil fakat gerçektir” (İzzetbegoviç 2015: 46). Demokratik tüm değerlerin yıkımı olan Saraybosna olayları bazı akademisyenlerce planlanmıştır. Bu gerçeği İzzetbegoviç acıyla bizlere hatırlatır: “Bu savaşın, bazı akademisyenlerin kafasında başladığını söylemiştim. Tüm savaşlar kirlidir. Ancak söz konusu akademisyenler, bu savaşın tarihteki en kirli savaşlardan biri olmasına özen gösterdiler. Ultimatom zamanında bu insanlardan biri buradaydı. Tepelerde onlarla birlikteydi ve şöyle dedi: “Vicdanımız rahat”. Vicdanları rahatmış! Bunu, 1300 çocuğun onların kurşunları ve bombalarıyla öldürüldüğü, Saraybosna’nın tepesinden bakarak söyledi. (...) Bu günahın karanlık gölgesi zaman ve uzamda Kıyamet gününe dek yayılacak. Dilersem, bana yaptıklarından dolayı onları affedebilirim. Ancak kadınlarımıza ve çocuklarımıza yaptıklarını asla affetmeyeceğiz” (İzzetbegoviç 2015: 85).

Ortak yaşama kültürünün tarihteki en önemli örneklerinden birisi olan Saraybosna’da olup bitenlere Avrupa’nın seyirci kalması da oldukça şaşırtıcı ve anlamlıdır. Çok kültürlü, çok dinli, çok uluslu bir kent olan Saraybosna sinagog, cami, Katolik ve Ortodoks kiliseleri birbirlerine çok yakındır: “Yabancılar, savaştan önce Saraybosna’ya geldiklerinde dikkatlerini gururla, burada yüzyıllarca hakim olmuş insanlık ve hoşgörünün taştan tanıklarını barındıran avluya çekerdim. Burası, Bey Camii, Katolik Katedrali, Eski Ortodoks Kilisesi ve Sinagogun bir arada bulunduğu, hiçbirinin diğerinin yoluna çıkmadığı ve kutsiyetine karışmadığı küçük bir alan. İnsanlar genelde, hoşgörünün Fransız Devrimi ile başlayan yakın bir dönemin ürünü olduğunu düşünüyorlar. Ancak hoşgörü Fransız Devrimi ile değil, çok daha önce başladı” (İzzetbegoviç 2015: 71). İzzetbegoviç yaşadıkları coğrafyanın üzerinde birlik içinde çalışılmasını ve her türlü ayrımcılık içeren yaklaşımların reddedilmesini istemektedir.

Onun idealini düşündüğü Bosna, demokratik bir devlet olmasıdır. Onun bu konudaki sözlerinin dinlenmesi önemlidir: “Barışa ulaştığımızda güzel bir Cumhuriyet kuracağız. Bu Cumhuriyet, dinlerin, ulusların ve politik kanaatlerin eşitliği ilkesi üzerine inşa edilecek. Bu onun ilk anayasası olacak (...) Saraybosna’daki herkes kuşatıldı, hepimiz. Tek fark, Saraybosna’daki insanlarla, bize ateş eden insanlar arasında. Başka bir bölünmeyi kabul etmeyin (...) Bosna Cumhuriyetine gelince, elbette bu, çoğunlukta olan bir Müslüman nüfusu barındıracak, fakat bir İslami Cumhuriyet olmayacaktır. Tek şansı, Bosna Hersek’e demokratik Cumhuriyetin yeniden yerleşmesidir. Bosna Cumhuriyeti demokratik bir devlet olacak, sık sık vurguladığımız gibi orada hiç kimse dini, milliyeti veya politik görüşü sebebiyle sürgüne gönderilmeyecek. İşte bu devletin temel yasasıdır” (İzzetbegoviç 2015: 35, 61).

Sonuç ve Değerlendirme

Bosna Hersek Cumhuriyeti’nin kurucusu İzzetbegoviç’in devlet adamlığındaki öngörü ve düşünürlüğü onun ortak yaşama kültürünün ana koşullarını hayata geçirmesinde önemli rol oynamıştır. Her türlü ayrımcı politikaları reddedişi, hoşgörüsüzlüğün dayattığı totaliter tutumlara karşı çıkışı, temel insan haklarına dayalı bir Cumhuriyet kurma mücadelesi çok

kültürlü ve çok dinli toplumların bir arada yaşama iradeleri için umut olmuştur. Adalet ilkesine dayalı bir yönetimin tüm çıkarların ötesinde birleştirici bir güç olduğunun bilinciyle yaşayan İzzetbegoviç bugün yaşanan krizler için örnek oluşturmaktadır. Savaşın en zor koşullarında bile insanın değerini gözeten politik kararları ve eylemleri unutulmazdır. Demokrasinin yalnızca biçimsel olarak değil, aynı zamanda içselleştirilerek benimsenmesinin önemi yapıtlarında her zaman vurgulanan bir gerçektir. Hoşgörünün yaşamsal önemi yanında zor kazanılabilen bir değer olduğunun da altını çizen İzzetbegoviç önyargı içeren nefret söylemlerinin tehlikesinden söz eder. Onun şu sözleri bir değer olarak hoşgörünün önemini düşünmemiz için yeterdir: “Kendi payıma iddia ediyorum ki, insan tabiatının özü potansiyel olarak iyilikten çok, kötülüğe meyyaldır. İnsanları hoşgörülü olmaya ikna etmek, düşmanı vahşice katletmeye ikna etmekten çok daha zordur. Hoşgörü, sulanması gereken bir fidandır. İnsanları hoşgörüye duyarlı hale getirmek gerekir. Bu esasında tabii bir durum değildir. Tabii olan hoşgürsüzlüktür. Hoşgörü çok zor gelişen bir davranış biçimidir. Hoşgörüü öğrenmek ve bir caminin yakınında bir sinagogu veya bir sinagogun yakınında Katolik kilisesinin bulunmasını kabullenmek yüzyıllarımızı aldı. Oysa bir mabedi yıkmak, yapmaktan daha kolaydır. Hoşgörü tabii bir davranış değil bir kültür işidir. Dişleri fırçalamayı öğrenmek nasıl gerekli ise, hoşgörülü olmayı da acilen öğrenmek gerekir” (İzzetbegoviç 2015: 49). Sonuç olarak ortak yaşama kültürünün temel kavramları İzzetbegoviç düşüncesinde demokrasi, hukuk, insan hakları, demokrasi, adalet, hoşgörüdür.

Kaynakça

- GOYTİSOLO, Juan (1996), *Saraybosna Yazıları*, çev. Ayşen Gür, İstanbul: Nisan Yayınları.
- İZZETBEGOVIÇ, Aliya (2011), *Tarihe Tanıklığım*, çev. A.Erkilet, A. Demirhan, H. Öz, İstanbul: Klasik Yayınları.
- İZZETBEGOVIÇ, Aliya (2015), *Konuşmalar*, çev. F.Altun, R. Ahmetoğlu, İstanbul: Klasik Yayınları.

Aliya İzzetbegoviç'in Düşüncesinde Ahlak-Terbiye İlişkisi

Hamza AKTAŞ

Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İdkab Bölümü,
haktas@gumushane.edu.tr

Giriş

20. yüzyılın İslam dünyasında en önemli düşünce ve fikir adamlarından biri olan Aliya, “bilge kral” olarak nitelendirilmesinin önemli faktörleri söz konusudur. Bu faktörlerin başında Aliya’nın almış olduğu aile kültürünün önemli etkisi vardır. Hatta annesinin inanç dünyasının genişlemesine büyük bir katkı yaptığını da vurgulamıştır. Özellikle de Aliya İzzetbegoviç’in kişilik ve karakter yapısının gelişmesinde ailesinin sağladığı katkı önemli orandadır. İlk başta nereye giderse gitsin her ortamda lider olarak görülen dedesinin etkisinde kalan Aliya, karakter olarak dışa dönük ve iletişime açık annesinden ziyade saygı değer, sözü dinlenir ve karizmatik biri olan babasından çokça etkilenmiştir (Karaaslan 2010: 45).

Aliya İzzetbegoviç’in “bilge kral” olarak anılmasının diğer faktörlerinden biri de sergilemiş olduğu her türlü davranış ve hareketin oluşmasının arka sahnesinde Miladi Müslümanlar Örgütü vardır. Çünkü Miladi Müslümanlar Örgütünde yapmış olduğu okumalarla birlikte İzzetbegoviç, adalet, hakkaniyet, sorgulayıcılık, özgürlük gibi birçok ilkeyi oradan elde ettiği ifade edilmiştir. Miladi Müslümanlar Örgütüyle beraber hemhal olduğu bu dönem, onun için İslam’ın temel problemlerinin ne olduğu sorusunun bir kaygı olarak zihnine düşmüş olduğu da belirtilmiştir. Tüm bu sebeplerden dolayı esasında Miladi Müslümanlar Örgütü, İzzetbegoviç’in “sosyal sermayesini” ve “zihinsel sermayesini” oluşturan önemli işaretlerden olmuştur (Karaaslan 2010: 46; Korkmaz ve Temel 2014: 372; Toktaş 2016: 9).

Aslında onun düşünce dünyasının genişlediği ve derinlere ulaştığı önemli amillerden biri de yaşamış olduğu tarihsel, sosyal, siyasal ve kültürel bir dönemdir. 1925 ile 2003 yılları arasında yaşamış olan Aliya, dünyada ve kendi yaşamış olduğu bölgede birçok olayı tecrübe etmesi, daha da önemlisi birçok insanın teoride okuduğu o dönemin özelliklerini pratik hayatında görmesi ve yaşaması, bu kadar önemli bir düşünür hale gelmesinde önemli bir etkisi vardır. Yaşadığı dönemde Krallık sistemini, komünist rejimi, İkinci Dünya savaşını ve Sosyalizmin çöküşünü bizzat kendi yaşamından okuyabilen İzzetbegoviç’in aktif olarak içinde bulunduğu siyasal çalkantılar, düşünce dünyasının oluşması açısından çok verimli olmuştur (Karaaslan, 2010: 9).

Elbette onun düşünce ve fikir adamı olarak görülmesinin en önemli faktörü, İslam hakkındaki düşünceleri ve bu konuda insanlara yön vermeye çalışmasıdır.

“Aliya İslam’ı insanın tekrarı olarak görür. İslam’ın insan gibi “ilahi kıvılcım”ı vardır; fakat İslam, hayatın gölge tarafı ve alelade şeyleri hakkında da bir öğretilidir. Şairler ve romantik kişilerce beğenilmemesi mümkün olan bazı tezahürleri de vardır. Kur’an realist, hemen hemen anti-heroik bir kitaptır. Onu tatbik edecek insan olmadan, İslam anlaşılmaz, hatta kelimenin hakiki manasında mevcut da olamaz. Platon’un İdealar’ı, Leibniz’in Monad’ları ve Hristiyanlıkta melekler esasen aynı hususu; zamandışı, mükemmel, mutlak ve hareketsiz bir aleme delalet etmektedir. Bu alemler İslam idealize etmez.” (Akt. Düzgün 2009: 15).

Çağdaş bir müslüman aydın kişiliği olarak Aliya İzzetbegoviç’in kendini teorik olarak kurguladığı dönem, kaleme aldığı dört eser aracılığıyla tahlil edilebilir. Yayınlanma tarihleri göz önüne alındığında bu dört eser; İslâm Deklarasyonu (1970); İslâmî Yeniden Doğuşun Sorunları (1971’den sonra ve 1983’ten önce); Doğu Batı Arasında İslâm (1984, Kanada) ve Özgürlüğe Kaçışım (1988’den sonra) şeklinde sıralanabilir. Bu dörtliden ilk ikisinin İzzetbegoviç’in hayatında ayrıcalıklı bir yeri vardır. Zira bu iki kitaptaki görüşleri sebebiyle İzzetbegoviç yargılanmış ve beş yıl sekiz ay süreyle - ikinci kez- bir hapis hayatı sürmüştür (Toktaş 2016: 12).

Özellikle Aliya’nın İslâm Deklarasyonu eseri, on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren kendini göstermeye başlayan siyasal İslâmcı söylemi yansıtan bir eser görünümündedir. Nitekim bu eserde o, bir yandan azınlık haklarının sağlanması gerektiğini söyleyerek otoriter rejimleri sert biçimde eleştirirken diğer yandan da Müslümanların eğitime önem verip özellikle kadının toplumsal konumlarını güçlendirmeleri gerektiğini belirterek İslâm’ın, bir kez daha hayata buluşturulması gerektiğini vurgulamaktadır (Toktaş 2016: 12).

Buraya kadar Aliya’nın niçin düşünür ve bilge kral olduğunun altyapısını ifade etmeye çalıştık. Çalışmamızın asıl bölümü olan Aliya’nın ahlak ve terbiye ilişkisine girmeden önce ahlak ve terbiye hakkında genel bir çerçeve çizmemiz gerekmektedir.

Ahlak

Etimolojik açıdan ahlak, Arapça’da ‘halk (yaratma)’ fiilinden türetilmiş ve “hulk” veya “huluk” kelimesinin çoğulu olarak kullanılmış olmasına rağmen Türkçe’de tekil olarak kullanılmıştır. ‘Halk’ olarak insanın ve tüm varlıkların yaratılışını ifade eden bu kelime (Bayraklı 2011: 15); ‘hulk’ kelimesinin çoğulu olarak da doğuştan gelen karakter, mizaç, tıynet, tabiat, huy, hal ve hareket tarzı, seciye ve sonradan kazandıkları ile elde ettiği şahsiyet anlamına gelmektedir (Bayraklı 2011: 15; Özen 2011: 68; Çağrı 1989: 1). Aynı zamanda ahlak kavramı insanda yerleşmiş olan bir karakter yapısına işaret etmekte ve fertlerin iradî hareketleriyle ilgilenen bir alan olmaktadır. Zamana, topluma ve kültürlerle göre değişiklik gösteren davranış yöntemlerine karşılık ahlak, zorunlu ve değişmeyen davranış kurallarına işaret etmektedir. Terim olarak ahlak; “umumi bir hayat tarzını”, “bir grup davranış kuralını” ve “davranış kuralları veya hayat tarzları üzerinde yapılan fikri bir araştırmayı” ifade etmek üzere üç farklı şekilde kullanılmaktadır (Kılıç 1992: 1-2). Bunun yanında ahlak terimi genellikle kültürel, dini, seküler ve felsefi topluluklar tarafından, insanların (sübjektif olarak) çeşitli davranışlarının yanlış veya doğru oluşunu belirleyen bir yargı

ve ilkeler sistemi ve/veya inancı için kullanılır (Türk 2016: 447). Türkçe’de ise; insanın yaratılışından gelen hususiyetler ile Kur’an-ı Kerim ve Sünnet-i Şerife’de sınırları çizilen, insanların iyiliği ve mutluluğunu hedef alan kaidelerin hayata geçirilmesiyle kazanılan iyi ve güzel davranışlar bütünü (Doğan 1996: 23) olarak tanımlanmaktadır.

Aliya da dinin öbür hali olarak nitelendirdiği ahlak ile ilgili düşüncelerini aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

“Ahlâk fenomeninin, insan hayatının bir gerçeği olduğu halde, aklî yönden izah edilemeyişinde, din için birinci ve belki de tek pratik delili bulunmaktadır. Çünkü ahlâka uygun davranış ya manasızlıktır; yahut, Allah var olduğundan, manası vardır. Üçüncü şık yoktur. Ya ahlâki bir peşin hükümler yığını olarak “atmamız” ya da “ebediyetin işareti” olarak vasıflandırabileceğimiz bir sembol denkleme sokmamız gerekiyor. Ancak ve ancak hayatın ebediliği ve insanın ölmezliği, yani Allah’ın ve bu tabiat dünyasından ayrı bir dünyanın var olması şartıyla insanın ahlâki davranışının -ister ufak bir menfaatten feragat olsun, ister hayattan feragat olsun- bir manası vardır. İnsan hiçbir zaman ahlâken “tarafsız” değildir. Dolayısıyla o daima ya hakikaten yahut sahte olarak ahlâklıdır veya en çok görülen, her ikisidir. Muhtelif zamanlarda, değişik şekilde hareket edilmiş ve davranılmıştır, fakat her zaman bilgilerle kahramanlar tarafından samimiyet ve hakikat adına, siyasilerle demagoglar tarafından riyakârlıkla ve menfaat adına adalet, hakikat, eşitlik, hürriyet göze çarpar bir tarzda söz konusu edilmiştir. Mamafih, demagoglarla ikiyüzlülerin, bu sahte ahlâki da, incelediğimiz mesele bakımından, hiç de daha az ibret verici değildir. Bu sahte ahlâk, bu ahlâk maskesi, adalet, eşitlik, hümanizm kelimeleri kullanılarak yapılan ve asırlarca devam edegelen bu yarış, ahlâk hakikatini kahramanlarla evliyâların ıstırap dolu yüce hayat tarzı kadar açıkça teyit etmektedir.” (Akt. Yıldırım 2018:16).

Görüldüğü gibi Aliya, ahlakın her yönünü açıklamış ve sahte ahlak ile gerçek ahlakın arasındaki farkı ifade etmiştir. Daha da önemlisi ahlakın Allah’a bağlanan bir yönünün olduğunu ifade etmekle ahlakın belli bir manaya kavuştuğunu vurgulamıştır.

Terbiye

Eğitim yeni bir kavramdır ve terbiye kavramının yerini almış gibi görünmektedir. Fakat eğitim henüz terbiyenin bütün anlamlarını karşılayacak derecede zengin bir yük ile yüklenmiş değildir. Bununla birlikte eğitim, terbiye kavramının artık ifade etmediği anlamlara da sahip çıkmıştır. Böylece her iki kavram, değişik amaçlarla, birbirini tamamlayıcı bir biçimde kullanılmaktadır (Bilgin 1998: 8).

Arap dilinde terbiye (التربية) kelimesinin üç köküne rastlamaktayız.

a. (ربو-ربا): Artmak, çoğalmak manasına gelir. Rum suresi, 39. ayette geçen (ربا) fiili, bu manadadır. Ayet şöyledir: "İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz faiz, Allah katında artmaz."

b. (ربي-ربي): (نشا) anlamıyla; olmak, meydana gelmek, çocuğu yetiştirmek, büyütüp geliştirmektir (Bayraktar 1997: 15).

c. (رب-رب): Islah etmek, düzeltmek, idare etmek, işini üzerine almak, terbiye etmek, düzene koymak, gözetmek anlamlarına gelmektedir (En-Nahalavi 1979: 12).

“Rb-b” ya da “r-b-v” kökünden geldiği kabul edilen bu kelime ve türevleri, klasik sözlük ve metinlerde “ıslah etmek, düzeltmek, düzene koymak; sahibi/ efendisi olmak, idare etmek, başkanlık yapmak, sahip ve malik olmak, üzerinde tasarrufta bulunmak, kefil olmak, sorumluluğunu yüklenmek; yetiştirmek, bakıp büyütmek, geliştirmek, olgunluğa erdirmek” gibi manalara gelmektedir. Modern Arapçadaki kullanım şekillerinde de terbiyenin, bakım ve besleme, yetiştirme, büyütmek gibi tüm canlılar için gerekli olan yardım edici maddi etkinliklerin yanında, bilişsel, duygusal ve davranışsal özelliklerin geliştirilmesini de zımnen içine alacak şekilde, eğitim-öğretim anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. (Hökelekli 2003: 31).

Terbiye, Allah için kullanıldığında, Allah’ın varlıkları var edip, büyütüp geliştirmesi, halden hale geçirerek mükemmelleştirmesi demektir. İnsanlar için kullanıldığında terbiye, insanın Allah’ın vekili olarak bu işi üzerine alması, yani insanın insanı terbiye etmek üzere faaliyetlerde bulunması demektir. Terbiye olmak, kendiliğinden, yaratılıştan sahip olunan değil, yetiştirilme sonucu kazanılan bir durumdur. Terbiye, insanı içinde bulunduğu daha aşağı bir durumdan daha üstün bir duruma, bir seviyeden veya seviyesizlikten üstün bir seviyeye ulaştırma çabasıdır (Bilgin 1998: 7).

Terbiye, hem insanlarda kalıcı değişikliğe sebep olan etkiler toplamıdır, hem de bu etkilerin sonucudur. Terbiye, eğitimden ve öğretimden fazla bir şeydir. Eğitim-öğretim planlı, programlı, kontrollü, organize faaliyetler olduğu halde, terbiye, bunlarla birlikte plansız, programsız, kontrolsüz, dağınık her türlü etkiyi içine alır. Terbiye, kuşatılması, kontrol edilmesi ve değerlendirilmesi güç bir olaydır. Okullardaki öğretim düzenlenebilir, öğretmenler, ders kitapları, kurallar değiştirilip geliştirilebilir. Fakat bu düzenin dışına çıktığımızda nasıl yaşayıp davrandığımız daha önemlidir. Terbiyemiz asıl bu hayatın içinde kendini belli eder. Hayatın bütünlüğü içinde birbirimize bakışımızı, birbirimiz karşısındaki tutum ve davranışımızı bilgilerimiz kadar inançlarımız da yönlendirir (Bilgin ve Selçuk 1991: 35).

Aliya’nın Düşüncesinde Ahlak-Terbiye İlişkisi

İzzetbegoviç’in düşünce dünyasında ahlak anlayışının çok önemli bir yerinin olduğu muhakkaktır. Onun çoğu eserlerinde, bu anlayışın müstakil bölümler içinde ele alınması ve diğer konularla ilişkilendirmesi, bu durumun en açık bir delilidir. Düşünce dünyasında en özgün ve etki alanının çok geniş olduğu alanlardan birisi ahlak anlayışıdır. Bu sebeple onu bir ahlak mütefekkeri veya filozofu olarak nitelemenin pek de yersiz olmadığını söylemek mümkündür.

Aliya, ahlak felsefesinin geliştirmiş olduğu ahlak anlayışı üzerinden bir bakış açısı ile ahlaka dair fikirler ortaya koymuştur. Ahlak felsefesinde, ahlaka ilişkin üç temel problem tartışma konusu haline getirilmiştir. Bunlar ‘iyi’, ‘doğru’ ve ‘irade’ problemi olup Aliya da bu problemler üzerinden anlayışını geliştirmiştir (Karaaslan 2010: 60).

Aliya’ya göre ahlâk insanın iç dünyasına aittir. Çünkü iç dünya doğrudan doğruya insana bağlıdır. İnsan burada dilediği şeyi istemekte özgürdür. Buna binaen insanın dış dünyası, insana bağlı değildir ve birçok

dış faktörden dolayı insan istemediği şeyleri yapmak zorunda kalabilir. Dışarıda olup bitenler, insan istese de istemese de, olayların kendi istikametinde olup bitmeye devam edecektir. İnsan dış dünyada olup bitenleri görmezden gelemez ve değiştiremez. Hâlbuki ahlâki olanın tercih edilebilmesi sebebiyle, ahlâk kaynağını insanın iç dünyasından almaktadır. Bu sebeple ahlâk, insanın dışarıya bağımlı olan eylemlerinde değil, yapmak istemesinde ve niyet edebilmesinde gizlidir (Karaaslan 2012: 113). Bu noktada İzzetbegoviç, fiil ve niyet karşıtlığı ya da uyumu üzerinden neyin ahlâki olduğu sorusunu tartışarak, ahlâki olanın iyiyi, doğruyu, hakkı, adaleti istemek olduğu sonucuna ulaşır. Ona göre; “herkes iyilik yapamaz, fakat herkes iyilik isteyebilir ve onu sevebilir. Birçok kişi haksızlıkların düzeltilmesine katkıda bulunamaz, fakat her insan kendine veya başkasına yapılan haksızlığı takbih veya ondan nefret edebilir. Ahlâk, fiilin kendisinde olmayıp, her şeyden evvel insanın doğru dürüst yaşamak istemesinde, iradesinde, iradesinin çabasında, kendi kurtuluşu için mücadelesindedir” (İzzetbegoviç, 2013: 141).

Buna ilaveten Aliya’nın insan eğitimi ve terbiyesinin zor ve karmaşık bir konu olduğu düşüncesiyle açıklamaya çalıştığı fikirleri vardır. O, insanda var olan iyilik ve kötülükten kaynaklanan özellikleriyle dine girme, güzel ve yapıcı davranışlar sergileme ve ruhi özellikler neticesinde terbiyenin gerçekleştiğini ifade etmektedir. Ona göre insanlar zorla değiştirilmesi mümkün olmayan varlıklardır. Ancak insanlardaki davranışların değiştirilebileceğini ve zorla değiştirilen davranışların insanları bozabileceğini düşünmektedir. Bunu aksine insan kendi hür iradesi ile iyiye ulaşma imkânına kavuşacağını belirtmekle birlikte hiçbir pedagogun çocukları belli bir yöne sevk edemeyeceğini ve bunun ters tepki ile ortaya çıkacağını belirtmektedir. İnsanları ancak sevdirek insanların ruhi özelliklerini geliştirebileceğini ve asıl terbiyenin de bunun olacağını ifade etmektedir (Apaydın 2007: 194). Ayrıca O, kültürün yansıması ve türevleri içinde din, mitoloji, estetik, sanat, ahlâk, hukuk ve felsefenin içinde terbiyenin de insanın manevî gelişmesinin araçları olarak nitelendirmektedir (Özyurt 2016: 223).

Aliya’nın ahlak ile terbiye anlayışının buluştuğu noktaya şu şekilde bakılabilir. Ona göre, inançlarımızla davranışlarımız arasında otomatizm yoktur. Davranışlarımız, ahlakımız, bilinçli bir tercihin veya hayat felsefesinin bir fonksiyonu değildir; felsefi veya dini tercihlerin bir eseri olmaktan çok çocuklukta terbiyenin ve kabul edilmiş anlayışların bir neticesidir. Bir kimse eğer çocukken, aile içinde, büyüklerini saymaya, söz tutmaya, insanlar arasında fark gözetmemeye, hemcinslerine yardım etmeye, yalan söylememeye, ikiyüzlülükten nefret etmeye vs. alışmışsa, o zaman bunlar, sonraki siyasi tercihi ve zahiren kabul edilen felsefesi ne olursa olsun, esas olarak şahsiyetin özellikleri olarak kalacaktır (İslam 2013: 79). Burada çocuğun ahlak sahibi olması ve şahsiyet özelliklerini geliştirmesi için iyi bir terbiyeden geçmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

İzzetbegoviç’e göre; insanın iç dünyasına zorla müdahale etmenin imkânı yoktur ve dışarıdan kişinin niyetlerini ve isteklerini belirlemek mümkün değildir. Bu istek ve niyetler iyiye meyledeceği gibi kötüye de meyledebilir. Çünkü iyilik gibi kötülük de insanın iç dünyasında olup bitmektedir.

İnsanın iç dünyasındaki bu özgürlüğünden dolayı zorla terbiye edilmesinin ya da bir şeylere zorla alıştırılmasının imkânı yoktur. İnsan kanunla, kaba kuvvetle, zorla alıştırmayla ıslah edilemez ya da ahlaklı yapılamaz. Ancak davranışları değiştirilebilir. Bu davranış değişikliği de iç dünya ile uyuşmayacağından sahte bir değişikliktir. Örneğin askerlik eğitiminin parçası olan sıkı talimler ile dayanma, maharet, kuvvet gibi özellikler geliştirilebilir. Fakat şeref, haysiyet, heyecan ve kahramanlık gibi hislerin geliştirilebilmesinin imkânı yoktur. Çünkü bu hisler ruhun özellikleridir ve dışarıdan müdahaleyi kabul etmezler (İzzetbegoviç, 2013). Bu sebeple hakiki terbiye kendinden gelen terbiyedir. Dışarıdan yapılmaya çalışılan terbiyenin gayesi de insanı doğrudan doğruya değiştirmek değil -ki kelimenin tam manasıyla bu mümkün değildir- örnek, nasihat vb. gibi metotlarla iç dünyadaki iyiye yönelik değerleri harekete geçirmek olmalıdır. Terbiye ile bundan öte bir şeyin yapılmasının imkânı da yoktur. Çünkü ahlak tamamıyla insanın iç dünyasına dayanır ve insan iç dünyasında kendisi ile baş başadır. Bu sebeple insanın kurallara uyması onun ahlaklı olduğu manasına gelmemektedir. Ancak insanın iç dünyasında iyiye doğru bir seçim yapması onu ahlaklı kılacaktır (Karaaslan, 2010: 63). Aliya, burada insanın hiçbir konuda olduğu gibi terbiye konusunda da zorlanamayacağı, zorlandığı takdirde kişinin iç dünyasından gelen bir meleke ile davranmayacağı dolayısıyla dış dünyanın müdahalesiyle kişinin ıslah yani terbiye edilemeyeceği ya da ahlaklı yapılamayacağını vurgulamaktadır.

Sonuç

“Aliya İzzetbegoviç’in Düşüncesinde Ahlak-Terbiye İlişkisi” adlı olarak hazırladığımız bildiride iki önemli husus ön plana çıktığı görülmektedir. Birincisi yaşadığı dönemde önemli bir düşünce ve fikir adamı olmasında ve dünyaya ait görüş ve fikirlerinin gelişmesinde önemli kişi ve kurumların olduğu anlaşılmıştır. Gerek annesinin gerek babasının gerekse lider vasfıyla insanlara yön veren dedesinin etkisinde kalmış olan Aliya, iyi bir aile kültürü ve terbiyesi elde etmiş kişi olduğu da gözler önüne serilmiştir. Ayrıca Miladi Müslümanlar Örgütü’nün kendisinde olumlu manada derin izler bıraktığı da görülmüştür. Ayrıca zaten yaşadığı tarihler arasında hem dünyada hem de kendi bölgesinde gerçekleşen siyasal, kültürel ve sosyal olayların da düşünce dünyasının gelişmesinde doğal bir etki bıraktığı da anlaşılmıştır.

İkincisi, Aliya’nın “bilge kral” ve düşünür olarak ifade edilmesinin en önemli sebeplerinden birisi de ahlak anlayışıdır. Ahlak anlayışını serdederek kendisine ahlak mütefekkeri ve filozofu diye nitelendirilmesi bir başka önemli noktadır.

Diğer önemli nokta ise şu ana kadar ahlak anlayışı içerisinde geliştirmiş olduğu terbiye anlayışının ifade edilmeyişidir. Ona göre insanın eğitimi zor ve meşakkatli bir yolculuk olduğu ve ancak çocukluktan alınan bir terbiyeyle zorlanmadan, kaba kuvvetle olmadan, kişinin iç dünyasından gelen bir meleke ile ahlaklı olunabileceği fikri bu bildiride ortaya çıkan bir durumdur.

Kaynakça

- APAYDIN, Halil (2007). "Alija İzzetbegoviç'in 'Doğu Ve Batı Arasında İslam' Adlı Kitabındaki Bazı Düşünceleri Üzerine Bir Değerlendirme", *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10: 187 – 202.
- BAYRAKLI, Bayraktar (2011). *Kur'ân Ahlakı*, İstanbul: Bayraklı Yayınları.
- BAYRAKTAR, Mehmet Faruk (1997). *İslâm Eğitiminde Öğretmen -Öğrenci Münasebetleri*, 5. Baskı, İstanbul: M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları.
- BİLGİN, Beyza (1998). *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara: Gün Yayıncılık.
- BİLGİN, Beyza ve SELÇUK, Mualla (1991). *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, Ankara: Akid Yayıncılık.
- ÇAĞRICI, Mustafa (1989). "Ahlak", İstanbul: TDV. *İslam Ansiklopedisi*, 2: 1-9
- DOĞAN, Mehmet, (1996). *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- DÜZGÜN, Şaban Ali (2009). "Aliya İzzetbegoviç Ve Kurucu İrade Olarak İslam", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 7(1): 1-20.
- HÖKELEKLİ, Hayati (2003) "Eğitim ve Edeb İlişkisi Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme", *DEM Dergisi*, 1(4): 30-34.
- İSLAM, Cihangir (2013). "İzzetbegoviç'in "Ahlakı, Kaderi ve Teslimiyeti", (Ed. Merve Akkuş Güvendi), *Doğu Batı Arasında İslam Birliği İdeali (Vefatının 10. Yılında Aliya İzzetbegoviç)*, 73-83.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya, Doğu Batı Arasında İslâm, çev. Salih Şaban, Yarın Yayınları, 4. Basım, İstanbul 2013.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya, İslâm Deklarasyonu, çev. Rahman Ademi, Fide Yayınları, İstanbul 2014.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya, İslâmî Yeniden Doğuşun Sorunları, çev. Rahman Ademi, 3. Basım, İstanbul 2010.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya, Özgürlüğe Kaçışım, Klasik Yayınları, çev. Hasan Tuncay Başoğlu, 14. Basım, İstanbul 2013.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya, Tarihe Tanıklığım, çev. A. Erkilet-A. Demirhan-H. Öz, Klasik Yayınları, 7. Basım, İstanbul 2013.
- KARAASLAN, Faruk (2010). *Entelektüel Üzerine Eleştirel Bir Çalışma: Aliya İzzetbegoviç Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- KARAASLAN, Faruk (2012). "Aliya İzzetbegoviç'in Ahlak ve Siyaset Anlayışı", *TYB Akademi Dergisi*, 2(4): 111-123.
- KILIÇ, Recep (1992). *Ahlakın Dini Temeli*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- KORKMAZ, Ali ve TEMEL, Faruk (2014). "Bir Lider ve Eylem Adamı Olarak Aliya İzzetbegoviç". *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*. 26-28 Mayıs 2014. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür

- Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.367-378
(<http://bilgelerzirvesi.org>).
- NAHALAVİ, Abdurrahman (1399/1979). *Usulü't-Terbiyeti'l-İslâmiyye*, Dimaşk.
- ÖZEN, Yener (2011). “Etik Mi? Ahlak Mı? Modernite Mi? Medeniyet Mi? (Değerler Eğitime Sosyal Psikolojik Bir Yaklaşım)”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(5): 63-87.
- ÖZYURT, Cevat (2016). “İki Dünya Arasında İnsan: Aliya İzzetbegoviç’in Din Kuramı Ve İslâm Yorumu”, *Hece Dergisi*, 20(229): 219-252.
- TOKTAŞ, Fatih (2016). “Yenilikçi Müslüman Düşünür Olarak Aliya İzzetbegoviç”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (44):7-45.
- TÜRK, Osman (2016). “Mehmet Akif Ersoy’un “Safahat” Adlı Eserinde Sosyal Eğitim Unsurları”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(26): 443-457.
- YILDIRIM, Ahmet (2018). “Aliya İzzetbegoviç ve Ahlak”, *Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi*, (Erişim Tarihi, 03.09.2018), 15-18, file:///C:/Users/hamzaaktas/Desktop/ALİYA/Aliya%20ve%20ahlak.pdf.

Aliya İzzetbegoviç'in İhya Düşüncesi: Müslümanların Geri Kalma Nedenleri ve Çözüm Önerileri

Hanifi ŞAHİN

Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
hanifisahin@atauni.edu.tr

Giriş

“Dünya üzerindeki Müslümanların vaziyetini düşündüğümde ilk sorum hep şu olur: Acaba hak ettiğimiz kaderi mi yaşıyoruz, acaba vaziyetimiz ve mağlubiyetlerimiz konusunda daima başkaları mı suçlu? Eğer biz suçluysak – ki ben böyle olduğu kanaatindeyim-yapmamız gereken neyi yapmadık yahut yapmamamız gereken neyi yaptık? Bana göre bunlar, bizim imrenilmeyecek vaziyetimiz ile ilgili iki kaçınılmaz sorudur.”(Aliya İzzetbegoviç, 2005; 321).

Aliya İzzetbegoviç Bosna’da farklı dini, toplumsal ve kültürel çok sayıda öteki ile iç içe yaşamıştır. Bosna’daki bu çoklu yapı onun fikirlerinin gelişimine katkı sağlarken aynı zamanda düşüncelerinin sağlamasını yapabileceği bir laboratuvar ortamı da sunmuştur. O, Müslüman kalarak Avrupalı olmanın gerekliliğine inanmış, Avrupa’nın övündüğü değerlere, aynı coğrafyanın asli paydaşı olduğunu ileri sürerek, sahip olduğuna inanmıştır. Onun ilham verici yönü, güçlü kişiliği, olaylar karşısında sahip olduğu ahlaki değerlerden, düşmanları adına da olsa, taviz vermeyişi gösterilebilir. Ailesinin İslâmî duyarlılığa sahip olması düşünce kök paradigmasının kendiliğinden oluşmasına katkı sağlasa da bunu yeterli görmeyen Aliya, İslam’ı hayatı boyunca mücadelesini adayacağı bir konu olarak görecektir. Aliya, Bosna’nın esas unsuru olarak gördüğü Müslümanların bu topraklarda tanınması için dışa dönük mücadele ederken, içeride bu kitlenin Müslümanlıklarının kalitesini tartışan bir duruş sergilemiştir.

Osmanlı’nın inkıraza sürüklenmeye başlamasıyla birlikte, özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Mısır, Hindistan, Pakistan, Afganistan ve Anadolu’da Müslümanlar için çıkış yolu arayan birçok ihyacı/ıslahçı/İslamcı düşünür ortaya çıkmıştır. Bunlar temel hedef olarak kötü gidişi durdurmayı amaçlayan, “ıslahat arayışları” diyebileceğimiz çeşitli eğilimler, ciddi arayışlar içinde olmuşlardır. Aliya da Balkan coğrafyasında çıkış arayan bir ihyacı/yenilikçidir. Farklı süreçlere şahitlik eden hayatında dikkatimizi çeken en önemli husus, sarsılmaz bir imana sahip oluşu, İslam’ı hayatının kurucu değeri olarak görmesidir. Onun İslam ile olan irtibatını bu şekilde etkileyen en dikkat çekici şey, çocukluk dönemindeki Kur’an kursu hayatı ile mahalle camiinde aksatmadan kıldığı sabah namazlarıdır. Ailya bu süreci, kendisi için yeniden dirilişin başlangıç noktası olarak görmüştür. Aliya, köklerinin Osmanlıdan gelmesini, Türk kızı

babaannesi Sedika hanımın Üsküdarlı bir Osmanlı olmasını iftihar vesilesi olarak sunmuştur (İzzetbegoviç 2011: 12).

Aliya'nın çok yönlü kişiliği, sayısız başarıları, İslam düşüncesine katkıları müstakil olarak çalışmalara konu olacak nitelikte olsa da bu tebliğ, literatürde *ihya/İslamcılık faaliyetleri* olarak isimlendirilen İslam'ı yeniden hayata hâkim kılma çabaları bağlamında Aliya'nın konuyla ilgili görüşleriyle sınırlıdır. Temel kaynaklarımız Aliya'nın *İslam Deklarasyonu*, *İslam'ın Yeniden Doğuşun Sorunları* adlı doğrudan konuyla ilgili eserleri ile konuya dolaylı olarak değindiği *Doğu-Batı Arasında İslam ve Köle Olmayacağız* kitapları olacaktır.

Kavramsal Çerçeve

İslâm modernizminin ya da İslam ihyacılığının ortaya çıktığı XIX. yüzyıl, özellikle bu yüzyılın ikinci yarısı, İslâm dünyasının, Batı'nın o zamana kadar görülmeyen büyük bir meydan okuması ile yüz yüze geldiği bir tarih kesitini ifade eder. Bu dönemlerde görüntü şöyledir: Müslümanlar her bakımdan zayıftırlar; kültür soğuma dönemine girmiş, insanlar esaslı bir kimlik bunalımı ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu kritik dönemde bazı Müslüman entelektüeller, iç çöküntü meselesinden hareket ederek yeniden ihya üzerinde durmuşlardır. Onlara göre bu diriliş ancak zihniyet değişikliği ile mümkün olacaktır. Bu da dini ıslahın sonucunda gerçekleşebilecek bir durumdur. Çünkü zihniyet, akide ve amel arasında sarsılmaz bir bağ vardır. İslâm akidesi, gerçeğine uygun bir şekilde ortaya konur, dini nasların yanlış anlaşılması sebebiyle itikada giren hatalar izale edilir, inanç, bidatlerin tahakkümünden kurtulursa, zihniyetler düzelir. Zihniyetlerin düzelmesi, ameller ve fiillerin fesattan kurtulmasını da beraberinde getirir (Şahin 2016:15).

Literatürde Cemaleddin Afgânî (ö.1897) ile başlatılıp günümüze kadar gelen yaklaşık bir buçuk asırlık dönemdeki düşünce hareketi *ihya*, *ıslah*, *İslamcılık*, *İslam modernizmi* ve *çağdaş İslam* düşüncesi gibi kavramlarla karşılanmaktadır. Günümüzde bu faaliyetleri derli toplu ifade eden en esaslı kavram *İslamcılıktır*. İslamcılık hareketini şöyle tarif etmek mümkündür: "XIX-XX. yüzyıllarda, İslam'ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlak, felsefe, siyaset, hukuk, eğitim vd.) yeniden hayata hâkim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, İslam dünyasını batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden kurtarmak; medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikri ve ilmi çatışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütününe ihtiva eden bir harekettir." (Kara 1994:9). Aliya eserlerinde sıklıkla yenileşme, *yenilik* kavramlarını kullanmaktadır. O, bununla Batı'nın her türlü kuşatması karşısında İslam'ı savunma amacına sahip bir sistemi kast etmektedir. Bu nedenle onu, aynı kaygılarla hareket eden tarihteki İslamcı hareketlerin bir devamı olarak görmekteyiz.

II. Bosna'da İslamcı Düşüncenin Tarihi Arka Planı: *Mladi Muslimani-Ihvan-ı Müslimîn İlişkisi*

Bosna-Hersek XV. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedildikten sonra XV- XVIII. yüzyıllar arasında, tüm toplumsal tabakalara uzanan bir İslamlaşma sürecini yaşadı. Yüzyıllara göre oranlarda farklılık görülse de yadsınamaz gerçek, Müslümanların kısa sürede bu toprakların asli unsuru haline gelmiş olmalarıdır (Bougarel-Rashid1997: 533; Pinson 1994:10 vd; Friedman 1996: 25vd. İzzetbegoviç, 2011:3-9).

Bosna-Hersek'te İslamcı eğilimin ortaya çıkması, 1930'lara kadar götürülebilir. Balkanlar özelinde varlık bulan İslamcılık ile Osmanlı İmparatorluğuna nostaljiyle bağlılık anlamındaki "Osmanlıcılık"ı birbirine karıştırmamak gerekir. *Osmanlıcılık* fikri, Avusturya-Macaristan'ın 1878'de işgalinden sonra, bu topraklarda Müslümanlar açısından, bir yandan tehdit altındaki Osmanlı toplumsal düzenine olan özlemi, diğer yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun çekiciliğini temsil ediyordu. Özellikle, 1882'de Avusturya-Macar makamları tarafından Bosna'daki İslami yapıların yönetimi için kendi kontrollerinde bir *Reisü'l-Ulema* (Diyanet işleri Başkanı)'nın aday gösterilmesi, buradaki Müslümanların özerklik istemelerine ve İstanbul'daki son şeyhülislama bağlanma taleplerine yol açtı. Bu talepler nihayet 1909'da özerklik statüsü verilmesiyle, bir anlamda Osmanlıdaki *millet* (Braude 1982:65-87) anlayışının tersinden işletilmesi suretiyle, Bosnalı Müslüman nüfusun yararına sonuçlandı.

Bu dini özerklik talebi, Bosnalı Müslüman kimliğinin kurucu özelliklerini göstermektedir. Kendisi için en iyi ve doğru kimlik olarak İslam'ı ve bir ölçüde de Osmanlı kimliğini kabul eden Bosnalı Müslümanlar, bu sayede Sırp (Ortodoks) ve Hırvat (Katolik) ulusal topluluklarıyla yüzleşebilme cesareti gösterebilmiştir. Bir başka deyişle Bosna'nın kendisini İslam ile özdeşleştirilmesi, bu topraklarda Slav ırkları ve kültürleri üzerinden oluşturulmak istenen ulus kimlikleri içerisinde Bosnalıların erimesini engelleyen direnç noktası olarak görev yapmıştır.

Osmanlı'nın buralardan çekilmesinden sonra Bosna-Hersek'teki İslami yapılar, İslam dünyasının geri kalanıyla irtibatını sürdürmüştür. Bu bağlamda Yugoslavya'nın *İslam Dini Topluluğu* temsilcileri 1931'de Kudüs'te; 1935'te Cenevre'de yapılan İslamcı kongrelere katılmışlardır (Bkz. Kramer, 1986: 154 vd). İslamcılığın Bosna-Hersek'te yeniden canlanması konusunda Mısır el-Ezher Üniversitesi'nin rolü üzerinde ayrıca durmak gerekir. Çünkü ihya düşüncesinin iki numaralı ismi Muhammed Abduh (ö.1905)'un görüşleri 1913-1936 yılları arasında Bosna'da *Reisü'l-Ulema* olarak görev yapan öğrencisi Mehmed Cemaleddin Çauşeviç ile Bosna'ya taşınmıştır (Aruçi 2003: XXVIII, 447-448). Ama bu, tüm Bosna entelektüel Müslümanlarının/ulemanın Çauşeviç ile aynı fikirde oldukları anlamına gelmez. Zaten kısa süre içerisinde "gelenekçi-modernist" ayrışması Bosna'da da ortaya çıkmış, ulema birbirleriyle mücadele etmeye başlamıştır. XX. yüzyılın ilk yarısında Bosna'da Abduh'un görüşleri etrafında olgunlaşan ve dünya görüşü arayışında olan modern Müslüman entelektüeller ile gelenekselci ulema arasında dünya görüşü ve İslam'ın konumlandırılması bakımından farklıklar söz konusu oldu. Aslında

modernist-gelenekselci karşıtlığı tüm Müslüman dünyasında mevcuttu, ancak Bosna-Hersek'teki tartışmaların belli bir boyutu vardı ve bu, dolaylı olarak Bosnalı Müslüman kimliğinin ekonomik, politik ve kültürel modernleşme bağlamında ya da her alanda tanımını içermekteydi. Bu durumda Müslüman Boşnak kimliği, bir yandan gelenekselcilerle modernistlerin tartışmalarıyla istikrarsızlaştırılırken, diğer yandan Yugoslavya ve Avrupa'daki siyasi durumun bozulmasıyla doğrudan tehdit altındaydı.

Bosnalı Müslümanlar Mısır'da İhavan-ı Müslümin'in alt yapısını oluşturan ve kurucuları arasında Hasan el-Benna (ö.1949)'nın da yer aldığı *Cemi'yyetü Şübbanü'l-Müslümin* (Detay için merkezin sayfasına bkz. <http://www.shubban.org/new>) (Müslüman Gençler Cemiyeti) modelinden esinlenerek 1941'de ilk defa örgütlü bir İslami hareket olan *Mladi Muslimani* (Genç Müslümanlar) kurdular. *Genç Müslümanlar Hareketi* her ne kadar farklı ülkelerdeki İslamcılardan etkilense de onu her şeyden önce Bosnalı Müslümanların kendine has durumuyla, Bosna'daki şartlarıyla anlamaya çalışmak gerekir. Çünkü 1920'lerden beri Bosna-Hersek'teki Müslümanlar ve İslami kurumlar şiddetli baskılara maruz kalmışlar ve bu cendereden çıkışın yollarını aramışlardır. *Genç Müslümanlar Hareketi* bu açıdan oldukça önemlidir. Teşkilat, İslamcı hareketin Bosna topraklarında kurumsallaşmasının ilk ve etkili adımı olmuştur. Saraybosna, Mostar, Zagreb gibi üç önemli yerden başlayarak yavaş yavaş kasabaların çoğuna yayılan bu hareket, İslamcı ideali ile Bosnalı Müslüman nüfusun kimlik krizini aşmasına ve politik olarak önem kazanmalarına yardımcı oldu. Bu teşkilat gençlik için çeşitli dini faaliyetler düzenledi, hayır faaliyetlerinde yer aldı.

1970'lerin sonuna doğru, aynı zamanda, İslamcı fikirlere duyarlı, gayri resmi bir düşünce akımı ortaya çıktı. A. İzzetbegović ve S. Behmen gibi bazı eski *Genç Müslümanlar Hareketi* mensubu isimler, teşkilat tarafından 1930 ve 1940'larda ortaya konan fikirleri yeniden gündeme getirdi. Ancak onların görüşleri, uluslararası İslamcı düşünürlerle temas kurduktan sonra, önemli ölçüde değişmişti. Aslında bu farklılık kaçınılmazdı, zira Aliya Doğu'da modern düşünceleriyle Muhammed İkbal (ö.1938) ve radikal fikirleriyle Seyyid Kutub (ö.1966)'tan; Batı'da Marksist ve Varoluşçu filozofların düşüncelerinden etkilenmişti. Bu nedenle Aliya'nın başını çektiği ekip ihya/ıslah konusundaki görüşleriyle *Genç Müslümanlar* tarihinde yeni bir kırılmayı temsil etmektedir. Aliya ve ekibi, *Mladi Muslimani Hareketi*nin gelenekselciliği ve sertliği nedeniyle, içtihat düşüncesinden çok etkilenen bir reformizmi/yeniliği savundular; katı yapılara karşı içtihadı önceleyen reformist yapıda yer aldılar. Onlar "İslam'da en az önemli olan şeyin formelizm/şekilcilik olduğunu ileri sürerek Bosnalı ulemanın gelenekselliğini sıklıkla eleştirmişlerdir.

Aliya ihyası konusunda yeni kuşak ihyacıları oldukça etkilenmiştir. Aliya tıpkı Muftic gibi geleneksel çizginin takipçileri olarak gördüğü *hocaları* eleştirmektedir. O şöyle der: "Onlar (Genç Müslümanlar), dinimle ilgili duymak istediklerimle aynı paralelde olan bazı yeni fikirlerin ana hatlarını oluşturdular. Bunlar bizim mekteplerde öğrendiklerimizden, okulda almış olduğumuz dini eğitimden, katıldığımız konferanslardan ya da o günün

dergilerinde okuduğumuz makalelerinden çok farklıydılar. Bunu öz ile biçim arasındaki ilişkiye dair bir mesele olarak görüyorum- bizim nazarımda *hocalar*, yani İslam dinini öğreten öğretmenler, İslam'ın ritüellerini ya da dışsal formlarını yorumlamaya ve özü göz ardı etmeye daha fazla eğilimli idiler.” (İzzetbegoviç, 2011:3-9)

Genç Müslüman Hareketinin duruşunu Siyasal İslahatçılık (Büyükkara 2015:136) olarak adlandırmak mümkündür. Siyasal ıslahatçı hareketlerde liderler, sanılanın aksine, dini sahada bir diplomaya veya icazete sahip olmayan kişilerdir. *Genç Müslüman Hareketi*'nin liderleri de medreselerden değil, dil, hukuk ve mühendislik bölümlerinde okuyan kişilerden gelmiştir. Genç Müslümanlar, sosyolojik olarak o zamanlar İslam dünyasında görünen İslamcı hareketlere benziyordu. Kurucuların temel problemi, Bosnalı Müslüman gençlerin ihtiyaç duyduğu ufuk ve motivasyonu sağlayacak çapta aydının olmayışındır. Aydın olarak görülen kişilerin hayata bakışı daha çok geleneksel din anlayışı şeklinde idi. Onlar bunu, ihtiyaç duyulan sıçramanın gerçekleşmemesinin nedenlerinden biri olarak kabul ediliyordu (Bougarel 1997: 536).

Aliya ve Muftic gibi yeni nesil *Mladi Muslimani* üyeleri yenilenme fikrini desteklemiş olsalar da “uzlaşma ve çoğulculuk” adına İslam'dan tavizler verilmesini kesinlikle reddetmişlerdir. Çünkü din olarak İslam'da her şey açıkça ve kesin olarak belirlenmiştir. Bu nedenle yenileşme adına İslam'ın canına okunmasına fırsat verilmemelidir. Onlar, yenileşme ve değişim fikrine karşı durdukları için *gelenekselcileri*; İslam'da reformu savuldukları için de *modernistleri* kıyasıya eleştirmişlerdir. Onlara göre değişecek olan İslam değil, Müslümanlardır. Sahih İslam, “en mükemmel evrensel ideoloji” olarak varlığını sürdürmektedir. Devrimci bir ideoloji olan İslamcılık da bunu amaçlamaktadır.” (Bougarel 1997: 537).

Aliya ve İslami Hareket

Aliya aslında İkbâl ile başlayan çiziminin diğer bir adıdır. İslam dünyası ile Batı'nın karşılaşmasında ortaya çıkan durum ya toptan kabul ya da ret şeklinde işlemiştir. Post kolonyal dönemde Batı düşüncesini üst düzeyde anlayan ve bu oranda da İslam düşünce ve maneviyatına hâkim olarak onu her kulvarda Batı'ya karşı savunan Müslüman âlimler ortaya çıktı. Bu âlimlerin çoğu, bir zamanlar İslam'ın dinamik ruhunu yeniden kazanma arzusunu paylaştılar; modern Batı düşüncesinin bazı temel varsayımlarına ve önermelerine meydan okudular. Bu bilginlerin İslam düşüncesine yaptıkları en önemli hizmet, Müslüman entelektüellerin kendi evrenlerindeki güvenlerini yeniden kazanmalarını yardımcı olmalarıdır. Ancak bu aydınların bazılarının söylemlerinin parametreleri daha çok Batılı bilim adamları tarafından oluşturulmuştur. Bu bilginlerin katkısı birçok yönden takdire şayan olsa da Batı düşüncesinin bir bütün halinde eleştiriye tabi tutulmaması, otantik çağdaş İslami diskur için yeni ve özgün bir eğilim oluşturamamıştır.

Görebildiğimiz kadarıyla Batılı fikirlerin kendi tarihsel perspektifi içinde, ufuk açan dikkatli bir inceleme kısa sürede, tek başına ve oldukça başarılı bir şekilde Aliya tarafından ortaya konulmuştur. Aliya'yı diğer ihyacılarından ayıran en önemli özelliği, onun Batı kültürel ve bilimsel mirasının tüm

birikimine kendi kaynaklarından ulaşabilmesi ve onları ayakları yere basan bir tarzda eleştiriye tabi tutmasıdır.

Aliya Bosna’da bir yandan eserleri ve mücadelesiyle siyasal İslamcılığın kavramsal temelini oluştururken diğer yandan siyasetin ana kahramanı oldu. Hatta denilebilir ki, halk Aliya’nın fikirleri etrafında kümelenmeye başlayıncaya ve Bosna-Hersek’teki siyasi kutuplaşmaya kadar, İslam’ın politik bir anlamı yoktu. Müslümanlar Bosna’da fundamentalist figürler olarak görülmüyordu (Beinsen 2002: 22).

İslam Deklarasyonu kitabı Aliya’yı el-Benna ve Kutub gibi çağımızdaki ihyacı düşünürlerin arasına katan bir eserdir. Bu eser aynı zamanda Aliya’yı güvenlik güçlerince takip edilmesine, bir sonraki adımda İslami köktenci olmakla suçlanmasına da neden oldu. Bu eser inancında kararlı bir Müslüman amentüsü olarak görülmelidir. Eser, bağlamından koparıldığında yanlış anlaşılmalara müsait olsa da, İslami yenilenmenin en önemli motivasyon kaynaklarından biri olarak görülmelidir. Onun temel tezleri arasında yer alan “İslam’ın asla pes etmemesi” fikri radikal dini gruplarca da paylaşılır. Aliya’nın temel çağrısı, Balkanlar’da paramparça bir halde olan Müslümanların, İslam kimliği üzerine hayatları yeniden inşa ederek dünya çapında ümmetin bir parçası olacak şekilde teşkilatlanmaya yöneliktir.

Aliya, İslam ile Müslümanların tarihinin apayrı şeyler olduğunu ifade eder ve bu ayrımın yapılmamasının Müslümanlara büyük zarar verdiğinin altını çizer. Aliya birçok konuda İslam üzerine değerlendirme yapanların en önemli yanlışlarının “İslam dünyasında rastladığımız her şeyin aynı zamanda İslami olduğu, daha doğrusu Kur’an-ı Kerim’in prensiplerine dayalı olduğunu düşünmekten daha büyük bir hata olamaz.” şeklinde tespitiyle ortaya koyar (İzzetbegović 2010:31-39).

Aliya, İslam dünyasını şekillendiren siyasi çalkantıların tarihini bildiği için ümmetin siyasi birliğini sağlamayı hedef olarak seçmemiştir. O, maneviyatın daha yüksek bir birlik biçimini korumak için politikayı nasıl etkilediğini açıklamaya çalışmıştır. Aliya tarihsel olarak Orta Çağlardan beri durumun böyle olduğu kanaatini taşır. İlk Müslüman imparatorlukları parçalayan siyasi bölünmeler “kültürel bağların kopmasına yol açmadı ve bu, tüm İslami Ortaçağ için karakteristikti. Tarihin bu gerçeklerinden hareket eden Aliya, İslam kültürünün İslam’ın manevi değerlerinde birleşmiş hali olduğu sonucuna ulaşır. İslami Değer bağlantılarını engelleyen siyasi hiçbir sınır yoktur. Manevi anlamda Müslümanlar, kendi politik koşullarındaki tüm değişimlere rağmen, tektirler ve uluslar üstü bir toplulukturlar. Aliya, devlet yapıları yerine küresel İslam’ın kültürel ve manevi bağları birleştirmenin en önemli rezervlerinin milyonlarca sıradan insanın kalbinde yatan duygu/inanç olduğunu farkındadır (İzzetbegović, 2014: 61).

İhyanın “bugün İslam dünyasının belirleyici gerçeklerinden değil, İslam’ın ilkelerinden ve doğasından” gelmesi gerektiğine işaret eden Aliya, ihya konusundaki nihai adımın, İslam’ın yüksek ilkeleri ile çağdaş Müslümanların hayal kırıklığı yaratan davranışları arasındaki boşluğu kapatmak için ahlaki bir devrim yapılması gereğine değinir. Ona göre siyasi

devrimin kalbi, reform sonrası Müslüman çoğunluğun oluşturduğu demokratik iktidardır. Müslüman halkları bu sorumluluklara hazırlamak için uzun bir zamana ihtiyaç vardır. Aliya bunu Kur'anî terimlerle ahlâkî yeniden doğuş olarak tanımlar. O, kalpteki mücadeleyi- ki, onu cihad-ı ekber olarak sunar- daha iyi bir insan olmanın içsel ahlaki mücadelesi olarak görür. Bu Kur'anî anlayış, bireysel Müslümanlıktan ziyade Müslümanlara karşı bir sorumluluk duygusu yerleştirir (İzzetbegoviç (2014: 99).

Aliya ve Görüşleri

Aliya *İslam Deklerasyonu*'nun girişinde hedefini "Müslümanların İslamlaşması; sloganını ise "İnanmak ve mücadele etmek" şeklinde tespit etmiştir. Bu yaklaşım onun inandığı davaya aktif bir sahiplenmeyi gösterir. Bildirinin muhatabı Müslümanlardır, çünkü onlar neye inandıklarını bilmek ve bunun gerektirdiği sorumluluğu almak durumundadır. "Bütün Müslüman âlemi bir değişim ve kaynama durumunda bulunmaktadır. Bu değişimlerin yapacakları ilk yukarıya doğru çıkışından sonra, bu dünyanın görünümü nasıl olursa olsun bir şey kesindir: Bu âlem artık XX. asrın ilk yarısındaki dünya olmayacaktır. Sükûnet ve pasiflik devresi ebedi olarak geçmiştir." (İzzetbegoviç 2014:15)

İslam dünyasının pasif halini anlamakta zorlanan Aliya, gerileme ve pasif devrelerinin aslında İslami alternatifi yokluğu veya bu yokuşa tırmanmak için Müslüman âleminin hazır olmayışına bağlar. Ona göre bu durum, İslam'ın Müslümanlar üzerindeki manevi tekelinin olumsuz tezahürüdür. Aliya bu durumu Allah'ın takdiri olarak kabul eder ve Müslüman dünyanın İslamsız ve İslam'a karşı olarak yenilenemeyeceğini iddia eder. Çünkü İslam, İslam'ın insana dair, insanın dünyadaki yeri, insan hayatının hedefi ve insan -Allah ilişkileri ve insan- insan ilişkileri hakkındaki tavrı, Müslüman halkların durumunun iyileştirilmesi yolunda her hakiki eylemin ebedi ve değiştirilemez ahlaki, felsefi, fikri ve siyasi temelidir. Alternatif açıktır; ya İslami yenilenmeye doğru hareket veya pasiflik ve gerileme. Müslüman halklar için üçüncü bir ihtimal yoktur (İzzetbegoviç 2014:20).

İslam'ın sadece bir din değil aynı zamanda nizam olduğunu ifade eden Aliya bu gerçeğe iki tip insan grubunun karşı çıktığını belirtir. Bunlar *muhafazakârlar* ve *modernistler*dir. İlki eski reçeteleri, ikiciler ise başkasına ait (yabancı) reçeteleri istemektedirler. Birinciler İslam'ı geçmişe çekmekte, ikinciler ise ona yabancı bir gelecek hazırlamaktadırlar. Aliya bu iki grup insanın aralarında büyük farklılıkları olsa da Avrupalıların anladığı manada İslam'ı sadece din (religion) olarak görmelerini ortak tarafları olarak görür. Oysa bu yaklaşım gerçekte İslam'ın neliğini tam olarak anlamamaktır. Çünkü bu tanım İslam'ın iddialarından vazgeçmesi anlamına gelir (İzzetbegoviç 2014: 22).

Aliya'ya göre muhafazakâr veya modernistleri her ikisi de başarısızdır; ancak tek suçlu onlar değildir. Asıl sorun, topyekûn İslam'ın Müslümanların hayatında yer alıp almaması meselesidir. Ona göre her iki durum, daha derin bir sebebin ifade edilmesini göstermektedir: İslam düşüncesinin aşağılanması veya reddedilmesi. Bunun sonucunda ise diyor "bütün bizim siyasi ve ahlaki başarı ve başarısızlıklarımız gerçekte sadece bizim İslam'ı

kabulümüz ve onu hayata geçirmemizin yansımasıdır. İslam'ın, halkların gündelik hayatına olan etkisinin zayıflaması her zaman sosyal ve siyasi kurumlar ve insanların aşağılanması ile sonuçlanmıştır." (İzzetbegović 2014:29).

Müslümanların hali hazırda oluşturdukları durum ya da temsil ettikleri çizgiyi kabullenemeyen Aliya "Bugünkü dünyada Müslümanlar neyi ifade ediyor? sorusunun "Ne ölçüde Müslümanız"? şeklinde sorulması gerektiğini ifade eder. Bu soruların cevaplarının birbiriyle ilişkili olduğuna değinen Aliya, İslam dünyasının tam bir panoramasını çizer. Buna göre Müslümanlar eğitimsizdir, fakirdir, bölünmüş bir topluluktur, miskinlik, aşırı zenginlik ve tüketim çılgınlığı söz konusudur. Tüm bunların ortaya koyduğu bir gerçek vardır; o da Müslümanların parçalanmış yapılar olarak hareket etmeleridir. Oysa bu, Kur'an'ın bizden istediği yolun tam tersi bir görüntüdür. "Çünkü biz Müslümanlar olarak esir, ümmi ve kavgalı olamayız. Biz ancak İslam'ın mürtedi olarak öyle olabiliriz. İlki Uhud'da sonuncusu Sina'da gerçekleşen bütün yenilgilerimiz bu tezimizi destekler mahiyettedir." (İzzetbegović 2014:31).

Diğer ihyacılar gibi Aliya da Müslüman halkların kalkınması ve şerefle dolu dönemlerinin Kur'an'ın öncelendiği süreçlere; inkıraz dönemlerinin de Kur'an'ın geride bırakılması dönemlerine rastladığı kanaatindedir (İzzetbegović 2014:32). Evrensel değeri olan diğer bir sebep ise en geniş manada eğitim, daha doğrusu terbiye sistemidir. Asırlardır halklarımız eğitilmiş insanlara sahip değildir. Onların yerine, aynı derecede istenmeyen iki ayrı sınıf insana sahiptir: *Eğitimsiz ve yanlış eğitilmiş*. Hiçbir Müslüman ülkesi halkının ihtiyaçlarına cevap verecek ve İslam ahlakının anlayışına uygun olarak gelişmiş bir eğitim sistemine sahip değildir. Bu en hassas kurumu bizim iktidar sahipleri ya ihmal ettiler ya da yabancılara bıraktılar. Yabancıların para, kadro ve tabii ki program ve ideoloji verdikleri okullar, Müslümanları hatta milliyetçileri eğitmedi. O okullarda bizim müstakbel aydınlarımıza itaat, teslimiyet ve yabancıların zenginliği ve gücüne karşı hayranlığın "hasletleri" enjekte edilmekte; orada yabancı terbiyeciler, daha sonra onların görevlerini mükemmel bir şekilde üstlenecek, tabilik anlayışına sahip aydınlar yetiştirildi (İzzetbegović 2014:33-34).

Aliya'ya göre İslam'ın olduğu yerde kayıtsızlık yoktur. Müslüman kitlelerin sahip oldukları açık duygularını harekete geçirecek ve yönlendirecek fikir lazımdır. Bu ancak İslami fikir olabilir. Müslüman kitlelerin ve şimdiki sahip oldukları siyasi ve entelektüel önderliğinin, kararsızlık ve bekleme durumunun ne kadar daha devam edeceği bilinmese de Müslümanların kendi ülküsünü bırakmaması gereğine işaret eden Aliya şöyle der: "Ufukta ancak bir çıkış görünmektedir: Bu da İslami düşünen ve öyle hisseden yeni entelijansyanın meydana getirilmesi ve toplanmasıdır. O zaman bu aydınlar kesimi daha sonra İslami düzenin bayrağını öne çıkarıp Müslüman kitlelerle beraber onun gerçekleşmesi için harekete geçebilecektir." (İzzetbegović, 2014:39-40).

Aliya'ya göre tarihte var olan hiçbir hakiki İslami hareket yoktur ki aynı zamanda siyasi hareket olmasın. Bunun sebebi İslam'ın bir din olmakla beraber aynı zamanda da onun bir felsefe, ahlak, düzen, tarz, atmosfer,

hayatın tamamını kuşatan bir şey olmasındandır. İslami inanç ile gayr-ı İslami yaşamak, üretmek, eğlenmek ve hüküm sürmek mümkün değildir. Bu durum ya münafıklar ya da mutsuz ve birbiriyle çatışan insanlar için geçerlidir. Aliya'ya göre işte İslami düzen, toplumun bu gibi çatışmalarının olmadığı bir durumdur ve Müslümanın bulunduğu ortamlar tam uyum içinde olduğu bir sistemdir (İzzetbegović 2014:44).

Aliya "Müslüman toplumu nedir? sorusuna "Müslümanlardan oluşan birliktir" şeklinde cevap verir. Bu tanımlamanın özünde insanların oluşturduğu ve ayrılmaz parçası oldukları kurumlar sistemi, ilişkiler ve kanunlar yoktur ki onlar için şu tespitte bulunulmasın: İşte bu İslami düzendir. Hiçbir sistem kendiliğinden İslami veya gayr-ı İslami değildir. O, onu oluşturan insanlara göre öyledir. Aliya'ya göre bu ve buna benzer birçok misal açıkça göstermektedir ki toplum ancak Allah adına ve insanın terbiye edilmesiyle düzeltilebilir ve biz tek olan ve kesin olarak hedefe götüren bu yoldan gitmeliyiz. (İzzetbegović 2014:44).

Aliya'ya göre İslam diğer bütün din, doktrin ve hayat felsefelerinden farklıdır. İslam dış ve iç, ahlaki ve toplumsal, maddi ve manevi hayatın aynı anda yaşanmasındaki taleptir ve bunun bilinçli bir tercih olması gerektiğine işaret eder. O, kafasındaki İslam'ı şöyle tanımlar: "Hayatı sadece din ve dua ile değil aynı zamanda çalışma ve bilimle tanzim etmek gerektiğine inanan, dünya tasavvurunda ibadethane ile fabrikanın yan yana olması gerektiğine izin vermekle kalmayıp talep eden, insanları sadece terbiye etmek değil aynı zamanda onların dünyadaki hayatını kolaylaştırmak gerektiğini düşünen ve bu iki hedefin birbirine kurban edilmesi için hiçbir sebebin bulunmadığı fikrinde olan kimse, o İslam'a aittir." (İzzetbegović 2014:47).

Müslümanların birliğini İslami düzenin ilkeleri arasında sayan Aliya, onu şöyle anlar: "İslam'da ümmet prensibi vardır, daha doğrusu, dini kültürel ve siyasi olarak bütün Müslümanların tek bir birlikte birleşmelerini ister. İslam milliyet değildir ancak bu toplumun üst milliyetidir. Gerek ulkusal ayrılıklar (cemaatler, mezhepler, siyasi partiler v.b.) gerekse maddi ayrılıklar (büyük maddi farklılıklar, toplumsal sınıflamalar v.b) bu birlikte ayırıcı olarak ileri sürülen ne varsa bu birliğe aykırıdır ve böylece bunlar sınırlandırılarak ortadan kaldırılmak zorundadır. Bugünkü Müslüman dünyasında İslami ve gayr-ı İslami akımların tanımlanması için İslam birinci, Panislamizm ise ikinci noktadır. Bir toplumun iç düzenini İslam, dış düzenini ise Panislamizm ne derecede sağlıyorsa o toplum o derece İslamidir. İslam o toplumun ideolojisi, Panislamizm ise onun siyasetidir." (İzzetbegović 2014:54-55).

Peki, Aliya dini tecdidi nasıl anlıyor?

Aliya İslamî düzenini dinî ve sosyo-politik sistemin birliği şeklinde anlamakta, ona ulaşmak için yollar aramaktadır. Ona göre bu yol *dini tecdid* (yenilenme) mi yoksa *siyasal devrim* mi olmalıdır? Bu soruya onun cevabı dini tecdidi öncelemek şeklindedir. Aliya şöyle der: "İslami düzen dini devrim olmaksızın başlayamaz ancak onun başarılı bir şekilde devam ettirilmesi ve nihayete erdirilmesi siyasal devrime bağlıdır. İslami yeniden doğuşu çifte devrim -ahlaki ve sosyal- olarak tanımlayan bu cevap dini tecdide öncelik vermekte ve bu İslam doğasının prensiplerinden ve

bugünkü Müslüman dünyasının gerçeklerini nitelendiren ve pek hoş olmayan bazı tespitlerden kaynaklanmaktadır.” (İzzetbegoviç 2014:69).

Ona göre dinî tecdid, adı ve tanımlamasına göre, bizzat kendinden, kendi hayatından başlamak demektir. Kendine ana hedef olarak İslamî düzeni belirleyecek olan hareket, her şeyden evvel ahlakî hareket olmalıdır. O, insanları yücelten ve onları daha iyi yapan bir fikir olarak insanları ahlaki olarak heyecanlandırmak ve ahlakî faaliyetini temsil etmek zorundadır. İşte İslamî düzen ile insanları ahlakî açıdan meşgul etmeyen ve ahlaki ölçütleri katmayan, düşünce ve menfaatlerin eşitliğini önceleyen siyasî parti arasındaki fark buradadır. Aliya dinî tecdidin öncelemesini İslam kaynaklarına dayandırmaktadır. Ona göre ilk olarak Kur'an-ı Kerim, bir millet için her türlü değişimin ve düzelmenin ön şartının, iç değişim olduğunu ifade eder (Kur'an, el-Ra'd 12). İkinci olarak bu kanun erken İslam'ın uygulanmasında ve Muhammed'in (a.s.) dünyanın ilk İslamî düzenin tesis edilmesi esnasında yaptığı mücadelede de kendini göstermiştir. Kur'an-ı Kerim'in ilk 13 yılında konu edindiği meseleler kesinlikle iman ve sorumluluğa ilişkin olmuştur ve bu 13 yıl boyunca hiçbir toplumsal, siyasî sorunu veya İslam'a dayalı herhangi bir kanunun düzenlenmesini değerlendirmemiştir. (İzzetbegoviç 2014:72).

Aliya dinî tecdidi İslamî düzenin ön şartı olarak görür ve onu yeni anlayış (vicdan) ve yeni irade olarak tanımlar. Dinî tecdid hayatın gerçek hedefi hakkında, neden yaşanır ve ne için yaşanması gerektiğine dair bir anlayıştır. Bu hedef şahsî mi yoksa toplumsal standart mıdır, benim ırkımın büyüklüğü ve şanı mı, kendi şahsımın öne çıkarılma gayreti mi yoksa yeryüzünde Allah'ın kanunlarının hâkimiyeti mi? Bu durumda dinî tecdid pratikte, kendilerine Müslüman diyen veya genelde başkalarının onları isimlendirdikleri insanların “İslamlaşması” demektir. Bu “İslamlaşmanın” hareket noktası Allah'a güçlü iman ve Müslümanlar tarafından İslam'ın dinî ve ahlakî normlarının kesin ve samimi olarak uygulanmasıdır (İzzetbegoviç 2014:70).

Aliya, İslamî düzene giden yolun daha kısılması için, iktidar mı, eğitim mi? sorusunun önemine işaret eder ve *tabandan tavana* doğru bir değişimin daha faydalı olacağını belirterek şöyle der: “Tarih, hiçbir gerçek değişimin iktidardan geldiğini bilmez. Hepsi de terbiyeden başladı ve özünde ahlakî bir davetti.” (İzzetbegoviç 2014:71).

İslami düzen kavramına oldukça önem veren Aliya, bunu içi boş sloganlarla savuşturmamakta, değişim yerindeyse felsefi alt yapısına dair çeşitli tespitler yapmaktadır. Aslında onun bu konudaki görüşleri, gerek o dönemde gerekse sonraki dönemlerde ortaya çıkan radikal İslamcılardan temel farkını ortaya koymaktadır. Kısaca Aliya şöyle demektedir: Dinî ve ahlakî yenilenme, İslamî düzen içinde onun da İslam iktidarıyla mümkün olacağını ifade eden Aliya, ancak yolumuzun hareket noktasının iktidarı ele geçirmek değil, insanları fethetmek olduğunu ve İslami yeniden doğuşun ilk evvela terbiye alanında, daha sonra ise siyasi manada bir devrim olduğunu söylemektedir. Ona göre önce vaiz, daha sonra ise asker olmak zorundayız. Vasıtalarımız şahsî örneğimiz, kitap ve sözdür. Bu vasıtalara güç ne zaman katılacak? Bu anın seçilmesi her zaman somut bir sorudur ve birçok etkene

bağlıdır. Ancak yine de bir genel kural konulabilir: İslamî hareket, ahlakî ve sayısal güç ve çoğunluğa ulaştığında sadece var olan gayr-ı İslamî iktidarı yıkmak için değil, yeni İslamî iktidarı inşa edebildiği vakit, iktidarı teslim almaya çalışmalı ve yapabilmelidir. Bu fark önemlidir, zira yıkım ile inşa aynı derecede psikolojik ve maddî hazırlığa bağlı değildir. Burada erken davranmak tıpkı geç kalmak gibi tehlikelidir. Yeteri kadar ahlakî ve psikolojik açıdan hazırlanmadan ve lazım olan asgarî yetişmiş kadro olmaksızın, sadece şansın yaver gitmesi dolayısıyla iktidarı ele geçirmek, İslamî devrim gerçekleştirmek değil, darbe yapmak anlamına gelir. Darbe ise gayr-ı İslamî siyasetin devamıdır ve başka insanlar tarafından ve başka hedefler uğruna yapılan bir şeydir. İktidarı ele geçirmede geç kalmak, İslamî düzenin hedeflerinden biri olan iktidar ile alakalı güçlü bir vasıttan yoksun kalmak demektir ve böylece gayr-ı İslamî iktidarın harekete darbe vurmasına ve kadrosunu azaltmasına fırsat vermek demektir (İzzetbegović 2014:75-76).

Aliya mücadelesini Fas'tan Endonezya'ya, tropik Afrika'dan Orta Asya'ya kadar büyük İslam(Pan-islamiz/İttihad-ı İslam) federasyonunun kurulma çabası olarak sunar. Pan İslamizm konusunda derinlikli şeyler söyleyen Aliya'nın bu fikriyatın karşılık bulması konusunu tartışmaya açar ve şöyle der: " Nasıl oluyor da, kitleler arasında kuşku bırakmayacak şekilde mevcut olan "halk panislamizmi", günlük hayat ve Müslüman ülkelerin siyasetine önemli etki yapamıyor? Neden o sadece duygu olarak kalmakta ve ortak kaderin hakikî şuuru haline yükselmemektedir? Filistin, Kırım, Doğu Türkistan, Keşmir veya Etiyopya'daki Müslümanların felaketi (trajedisi) hakkındaki haberler her yerde ortak kınama ve üzüntüye sebep oldukları halde, aynı zamanda eylemin eksik kalması veya yapılsa dahi, eylemin duygularla orantısız bir şekilde gerçekleşmesini nasıl açıklamalı? Aliya bu sorunun cevabını, sıradan halkın ümmetçi duygulara sahip olmasına rağmen esas inisiyatifi elinde tutan yönetici kesimlerin şuurlu faaliyetlerinin Panislamist değil, ırkçı olmasına bağlar. Ona göre bugün Müslüman halkların içgüdüğü ve şuuru parçalanmış ve birbirine karşıt vaziyettedir ve bu durumda her önemli eylem imkânsızdır. Bu nedenle yapılması gereken şey "çağdaş Panislamizm" dediği kıvama ulaşmaktır. Çağdaş Panislamizm ise olmak istediğimizi arzulamak ve olmadığımızı ret etmek için, ilk evvela duygu ile şuurun uyumlu hale getirilme çabasıdır. Bu hal, bugünkü Müslüman dünyasının milliyetçiliğinin karakter ve kaderini belirler (İzzetbegović 2014:83).

Panislamizmin milliyetçiliğe karşı olduğunun altını çizen Aliya kısaca şöyle düşünür: Dünyanın her yerinde milliyetçilik kolay kabul görürken İslam ülkelerinde kural olarak milliyetçiliğin zayıf olması, hatta bir çeşit halk karşıtı, milliyetsiz milliyetçiliğine rastlanılmasında bir taraftan halkın duygularında Panislamizm'in hâkim olmasında, diğer taraftan burada milliyetçiliğin İslam yerine düşünülmüş bir şey olması ve böylece baştan beri anti İslam hareketi vasfı taşımasında aramalıdır. Ayrıca Müslüman dünyasındaki milliyetçi fikirlerin kökeni itibarıyla da gayr-ı İslamî olduğu tespitini de göz önüne almak gerekir. Panislamizm her zaman Müslüman halkların kalplerinden kaynaklanmış, milliyetçilik ise daima ithal malı olmuştur (İzzetbegović 2014:84-85).

Aliya Müslümanların birlik ve beraberlik içinde olmalarının bir tercih değil, varlık yokluk konusunda karar verilmesi gereken bir zorunluluk olarak görür. Ona göre her Müslüman ülkenin önünde bulunan alternatif açıktır: ya diğer Müslüman ülkelerle birlik içinde ayakta kalmayı, ilerlemeyi ve her meseleyle başa çıkacak gücü garanti edecekler veya her geçen gün içinde daha fazla gerileyecek ve zengin yabancılara bağımlılık içine düşeceklerdir (İzzetbegović 2014: 88). Devamla Aliya, “Bu mesajı bütün dünya Müslümanlarına göndererek biz açıkça vad edilmiş bir ülkenin, mucize gösterenlerin ve mehdilerin mevcut olmadığını ifade ediyoruz. Sadece çalışma, mücadele ve uğruna kurban verilen yol vardır.” (İzzetbegović 2014: 101) şeklinde düşüncelerini tamamlar.

Aliya İslami yeniden doğuşun, dünyanın geniş alanında umut ve çıkışın bir adı olduğunu, İslam’ı tesadüfi bir hadise olarak değil, onu görev programı biçiminde kabul eden her Müslüman bu vizyonu gerçekleştirmek için çalışacağını, İslam dünyası için tek çözümün: kendi manevî ve maddî kaynaklarına, yani İslam ve Müslümanlara dönerek sahip çıkmak olduğunu kavrayacak neslin doğması için şu ana kadar Müslümanların yaşadıklarının bu bilincin gelişmesine katkı sağladığını ifade eder (İzzetbegović 2014: 100).

Aliya’ya Göre Müslümanlar Neden Geri Kalma Nedenleri

Aliya her ihyacı gibi Müslümanların geri kalmışlığı konusunu tartışmaya açmış ve neden ve sonuçları üzerinde detaylı durulması gerektiği değinmiştir. Ona göre, konuya ilişkin çok sayıda gerekçe ileri sürülebilir, ancak önemine binaen iki sebep üzerinde durulmalıdır. Bunlar; *dış sebep* olarak Moğol istilası; *iç sebep* olarak da İslâm’ın teolojik yorumudur. Aliya Moğol istilası ve beraberinde İslam dünyasının yaşadığı travmanın tam olarak anlaşılmadığı kanaatindedir. Bu felaket, medeniyet adına var olan her şeyin tahrip etmiş, insanlar öldürülmüştür. İç neden olarak gösterdiği İslâm’ın sadece teolojik olarak anlaşılmasının İslâm’ın şahsi ve toplumsal hayattan dışlanmasına sebep olduğunu belirtmektedir. Geri kalmanın nedenlerine tek tek işaret eden Aliya, ibadetlerden ahlaka varıncaya kadar yeni bir okumaya; körü körüne itaati ve teslimiyeti telkin eden eğitimden kurtularak cesaret ve itiraz edebilen Müslüman tipolojisinin oluşturulmasına ihtiyaç olduğunu belirtir. Aliya milyonlarca Müslümanın dini, ülküsü, hayat tarzı veya hayat felsefesi olarak İslâm’ın “Halkların geri kalmalarının sebebi olamayacağını, tarihin bunun tam aksini gösterdiğini, ancak bugün var olan geri kalmışlığın nedeninin İslam değil, İslâm’ı takip etmeyen Müslümanların bizzat kendisi olduğunu belirtir (İzzetbegović 2010:16-17).

Aliya İslam dünyasının başarısız olmasının gerçek anlamda İslâm’ın Müslümanların hayatında yer edinmemesine, her şeyin açık bir formalizmden ibaret olmasına bağlar. Ona göre bugünkü İslâm dünyası, içinde gerçek dinin az, fakat sözel, şekli dinin çok olduğu tipik örneğidir. Hiçbir yerde dine adanmışlık yok- fakat aynı zamanda ve sadece prensip olarak- din kayıtsız olarak öne çıkarılır ancak aynı dinin somut taleplerinin pratikte bu kadar az yerine getirildiği görülmemiştir... Çocuğun ilk okuduğu ve öğrendiği şey Kur’an’dır fakat bütün bunların yanında bu çocukların çok büyük bir bölümü Kur’an’ın gerçek içeriğini ve önemini

öğrenmeden büyüyecek ve yaşlanacaktır. Kur'an, tartışmasız bir semboldür. Ancak kanun olmaktan çıkmıştır. Hâlbuki tersi olmalıydı. Dikkat edin ki Kur'an okunmak yerine, güzel sesle seslendirilip yorumlanmaktadır. "Seslendirmekte" ne Araplar ne de Arap olmayanlar artık onun manasına ulaşmıyorlar ve Kur'an'ın benzersiz melodisinde, artık hiç kimse emredici ve kesin, bazen tatlı tatlı uyaran ve davet eden bazen ise tehdit eden yüksek sesle haykıran fakat her zaman ve yeniden tüm insan hayatının değişmesini talep eden hükümlerini tanıyamamaktadır (İzzetbegović 2010:84).

Aliya'ya göre din rahatlık değildir. O çağrı, görev, taleptir. Gerçek inanan bir nesil, sadece şuursuz bir dini aidiyet içinde bulunan düzinelerce nesilden çok daha fazla şey yapabilir. İslâm'ın bin sene içinde kültür, ahlak ve kuvvet alanında yarattığı her şeyin temellerini pratikte başlangıçtaki iki-üç İslâm nesli tesis etmiştir. Ondan sonra gelen her şey, gücünü bu ilk gayretten almıştır. Bu sebeple, İslâm dünyasında gelecekte gerçekleşecek devrim her şeyden evvel dini devrim olmak zorundadır. İnsanların ruh ve kalplerinde gerçekleşecek olan bu devrim, daha sonra mucize yapacak durumda ve bugün imkânsız görünen her şeyi gerçekleştirebilecektir. Çok kısa süre içerisinde hayatın bütün alanlarında yepyeni yollar açabilecek duruma gelecek, her türlü işgalciyi firara zorlayacak, sefaleti, hurafeciliği, adaletsizliği, cehaleti, şehirlerimiz ve köylerimizdeki pisliği yok ederek, şimdi ihmal edilmiş geniş bir alanda insanlığın ve kültürün yeni devresini açacaktır (İzzetbegović 2010:83-85).

Aliya muhteşem tarihi gerçekler varken bugün hala İslâm'ın fanatizm, cehalet ve zulüm dini olarak tanıtıldığı yalanının ortaçağda yaratıldığını, bu durumun bugün de Müslümanları sömürmek isteyen Avrupalılar tarafından sahiplenildiğini, yeni neslin tarih bilgi ve bilincinin yokluğunun onlara bu konuda yardım ettiğine dikkat çeker (İzzetbegović 2010:28).

1967'de Yahudiler Müslümanlara karşı neden başarılı olmuştur sorusuna Aliya "Araplarla olan kavgasında İsrail'in gücü diasporasının, yani tüm dünya Yahudilerin olağanüstü destek ve dayanışmasının sonucudur. Bizim zaafımızın sebebi ise tam tersi, bölünmüşlüğüümüzün, yetersiz destek ve bazı durumlarda da açık anlaşmazlığın sonucudur. İşte burada birlik, bölünmüşlüğüün karşısındadır. Böylesine saldırgan bir pan-Yahudiliğe karşı en azından savunmacı bir Panislâmizm'i ortaya koymaktan daha doğal ne olabilir ki? Eğer bütün dünya Yahudileri âdil olmayan ve saldırgan bir savaşı desteklemek için bir araya gelmişse, âdil bir barışı temin maksadıyla Müslümanların yine âdil olan bir savunmada organize olmalarına daha fazla hakları vardır." şeklinde cevap verir (İzzetbegović 2010:97).

Aliya'nın tevhid konusundaki düşünceleri ise tam anlamıyla Mevdudi ve Seyyid Kutub etkisini göstermektedir. Aliya şöyle der: "İslâm'ın temel, hatta en temel parolası Allah'tan başka ilah yoktur parolasıdır. Bu, her Müslümanın her gün en az birkaç defa söylediği o meşhur *La ilahe illallah*'tır. Bu tanıklığı yorumlayan meşhur bir İslâm yazarı, bunun, insanın hayatının hâkimi olan yalan tanrılardan kurtulması için devrimin habercisi olduğunu yazmıştır. O, insan hayatı ve ruhuna, ruhbaniyet, kabile reisleri, prens ve makam sahibi insanlar gibi hâkimiyet kuran her şeyden kurtuluş ve tahakkümünün sadece Allah a izafe edilmesi demektir. Bu parola ve

insanlardan korkmayın, Allah'tan korkun ayetiyle Kur'an pratikte teslimiyeti ortadan kaldırmıştır. Sahte büyüklükler ve otoritelere teslimiyet yerine Kur'an sadece bir tane -Allah'a olan teslimiyeti- farz kılmıştır. Allah'a olan bu teslimiyette Kur'an, insan için özgürlük, onun her türlü teslimiyet ve korkudan beraatını inşa etti (İzzetbegović 2010:102-103).

Müslüman halkları idare eden kimselerin İslam içinde terbiye görmüş ve İslam düşüncesinden esinlenmiş kişilerden olmalarının doğal olduğuna işarete den Aliya, bu insanların başarılı olmayışlarını "İdare etmek için değil idare edilmek için eğitilmiş" olmalarına bağlar. (İzzetbegović 2010:127). Bu tarz yaklaşımın ortaya koyacağı profili Müslüman değil, tebaa olarak gören Aliya, bu profili uşaklar olarak tanımlıyor. Ona göre itaat merkezli bir gençlik yetiştirilmesi, fitne, esaret ve adaletsizlik dolu olan bir dünyada, gençliğe sakınmasını, sakın olmasını, itaat etmesini öğütlemek aynı zamanda kendi halkının ezilmesi ve esir edilmesidir. Bu konudaki temel yanlışlarımızdan biri de "her zaman tekrarlanan geçmiş hakkındaki hikâyledir. Gencimize İslam'ın ne olması gerektiği değil, eskiden ne olduğu anlatılmaktadır." şeklinde tasvir eder. Aşırı geçmiş vurgusu, gencin ruhunu devamlı olarak geçmişe doğru çevirmekte ve onu, onda yaşatmaktadır. Tabii ki geçmiş önemlidir. Ancak bugün, eski atalarımızın yaptığı mükemmel güzellikteki tüm camileri saymaktan çok, mahallemizdeki mütevazı camimizin eskimiş çatısını tamir etmek daha önemlidir. Hatıraları ve geçmişi arzulayarak yaşamaya sebep olacaksa eğer, bütün o muhteşem tarihi yakmak gerekebilecektir. Eğer, geçmişte yaşanamayacağını ve kendimizin bir şeyler yapmamız gerekeceğini öğrenmemiz şart olacaksa, o muhteşem abideleri yakmak daha iyi olur. (İzzetbegović 2010:127-128).

Aliya bu yıkıcı teslimiyetçilik ve karşı gelmeme pedagojisinin, en az elli yerinde mücadele ve direniş prensiplerinin zikredildiği Kur'an adına öğütlenmesinin apayrı bir paradoks olarak görür. Ona göre Kur'an teslimiyetçiliği yasaklamış, çok sayıda sahte büyüklük ve otorite yerine, sadece tek ve biricik teslimiyeti tesis etmiştir. O da Allah'a olan teslimiyettir. Ancak Allah'a olan bu teslimiyette Kur'an insan için özgürlük inşa ederek, onu bütün korkulardan ve diğer bütün teslimiyetlerden kurtarmıştır. (İzzetbegović 2010:128).

Ne yapılmalı sorusuna Aliya, anne- babalara ve eğitimcilerimize tavsiyelerde bulunur. Buna göre her şeyden evvel, gençlerde bulunan güçleri öldürmemelerini tavsiye edebiliriz. Müslümanları eğitmek için insanları eğitsinler, hem de en mükemmel ve kapsayıcı şekilde. Onlara tevazudan çok şeref ve haysiyet, teslimiyetçilikten çok cesaret, merhametten çok adalet hakkında konuşsunlar. Kendi yolundan gidecek ve bunun için kimseden izin istemeyecek şeref sahibi bir nesil yetiştirsinler. Çünkü aklımızda hep turalım: İslam'ın ilerlemesini -her türlü ilerlemeyi olduğu gibi sakın ve teslimiyetçi kimseler değil, cesur ve itiraz (isyankâr) ruhlu kimseler gerçekleştirecektir. (İzzetbegović 2010:198).

Müslüman devletlerin şeklen bağımsız olduğuna işarete den Aliya, Batıya olan ekonomik ve daha da kötüsü manevî bağımlılığın sürdüğünü belirtir (İzzetbegović 2010:134). Müslüman ülkelerin çoğundaki İslâmî kurumlar ve onun yüksek temsilcileri, görevlerini yerine getirmede her türlü

bağımsızlığı kaybettiler. Onlar İslâmî fikir ve çıkarların savunucuları değiller, aksine iktidardaki rejimlerin memurlarıdır. Onlar, İslâm hakkında, siyasi iktidarın iradesi istediği kadar konuşurlar ve genel olarak bu iktidara hizmet ederler. Onların görevi, devlet törenlerinde, devlet başkanlarının sağlığına dua etmektir. İslâm dünyasının bugünkü hayatı, Hz. İsa geldiği vakitteki Yahudilerin hayatına benzemektedir. Dinin şekli tarafı yerine getiriliyor fakat dinin ruhu yok olmuştur. Din işleri ülküsüz ve kayıtsız insanların, bazı durumlarda ise meşhur münafıklar ve hatta açık mürtetlerin elindedir (İzzetbegoviç 2010:135). Aliya bu duyguları el-Benna'ya borçludur. El-Benna bu durumu Müslüman alimlerin zaafı olarak görür, onların zaafının İslâm'a fatura edilemeyeceğini açıkça ifade ediyor (el-Benna,ty., I, 104).

Yeniden diriliş konusunda başarısızlığa mahkûm olduğumuzu ifade den Aliya, buna gerekçe olarak da "kendini, bir olan adına onlarca farklı ve çoğu zaman birbirine aykırı programın varlığıyla, tam bir fikir ve eylem uyumsuzluğuyla belli eder. Her önde gelen birey tek başına bir program, partidir ve birbirine tamamen zıt olan şeyler İslâm'ın sağlam kaynağına izafe edilmektedir." sözleriyle Müslüman ihtiyacıların eylem ve fikir birliğinde olmayışına bağlar. Bu dağınıklığımızın sorunlarla olan karşılaşmalarımızdaki başarısızlığımız, her zaman geç kaldığımızda, mücadelemizi sebeplerle değil sonuçlara karşı yaptığımızdaki tespitlerdedir (İzzetbegoviç 2010:136).

Aliya *Yeniden Doğuşu* şöyle tasvir eder: "İslâm yeniden ne ise o olmak zorundadır: Allah adına haksızlığa, cehalete, hastalığa ve pisliğe karşı protesto ve mücadele. İslâm'ı sadece kendi siyasal hedefleri için kullanan, diğerleri de İslâmî olan her şeye karşı açıkça savaşan günümüz idarecilerin pratiği sona erdirilmek zorunda. İslâm kendi siyasetini tanımlamak zorundadır. O, kendi mücadelelerini toplamalı ve sağlam saflarda sıralamak zorundadır. Fikren, sadece İslâm'a bağlılık gösteren yeni güçler bulunmak zorundadır. Bu yeni güçler Cezayirli, Libyalılar, Iraklılar, Afganlılar, Somalililer, Nijeryalılar vs. gibi çalışmak ve düşünmeyi bırakmak zorundadır. Onların hepsi sadece Müslüman olmak zorundadır. Onların siyaseti Arap, Türk, İran veya Endonezya değil sadece İslâmî olmak zorundadır. Eğer bunu yapmazlarsa o zaman sadece Tövbe suresindeki tehdidin gerçekleşmesini bekleyebiliriz. "De ki: "Babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, akrabanız, elde ettiğiniz mallar, durgun gitmesinden korktuğunuz ticaret, hoşunuza giden evler size Allah'tan, Peygamberinden ve Allah yolunda savaşmaktan daha sevgili ise, Allah'ın buyruğu gelene kadar bekleyin. Allah fasık kimseleri doğru yola erdirmez!" Şimdiye kadar yaşanan mağlubiyetler yeterli bir ikaz değil midir?" (İzzetbegoviç 2010:140).

Sonuç

Bir filozofun ağırbaşlılığı, karizmatik kişiliği, maddiyatın hükmedemediği iradesi ve İslâm'a derinden olan bağlılığıyla Aliya, hürriyet aşığı; şiddeti hiçbir zaman çözüm yolu olarak görmeyen bir Bilge; inancı ve davası uğruna bir insanın ortaya koyacağı mücadele ve gayretin en etkili profili; göğsünde her daim motivasyon kaynağı olarak taşıdığı iman ile mücadelesinden vazgeçmeyen bir lider; isminde *beg* unvanını taşıyan bir

Osmanlı; düşünce tarihinde farklı isimlerce temsil edilen ihya geleneğinin bir devamı olduğu halde bu yönünün günümüz Müslümanları tarafından hakkıyla tanınmadığını vurgulamak isterim.

Aliya'nın İslam vizyonu ve misyonu Balkanlar ile sınırlı olmayan geniş bir mefkûreye sahiptir. Aliya, yalnız günümüz dünyasında İslami düşünür ve İslam ideolojisinin usta teorisyeni değil, aynı zamanda komünist ve komünizm sonrası dönemlerde hayatını Bosna halkının Müslüman kimliğini korumak için kahramanca bir mücadeleye adanmış büyük bir mücahittir. Dolayısıyla Aliya'nın İslamcı kimliğini sırf balkan Müslümanlarıyla sınırlı tutmak, bu konudaki en önemli yanlışlardan birisi olacaktır. Oysa Aliya Bosna'da, Avrupa'da filizlenen İslamcılığında en önemli figürüdür. Aliya'nın şahsında kurumsallaşan İslamcılık kimliği, çok farklı kimliklerin yaşadığı balkan coğrafyasında Bosnalılar için milli /Bosnalı kimliğin doğmasına katkı sağlamıştır. Şimdilerde Bosnalı Müslümanların Avrupalı bir ulus olarak nitelendirilmesinde Aliya'nın fikri ve aktivist katkısı büyüktür.

Aliya'nın başarısı ve belki de dehasını gösteren en önemli özelliği, onun çeşitli düşünce sistemlerini yüksek oranda algılayarak genelleştirme yapabilme yeteneğinde yatar. Genelleme yeteneği Aliya'nın bilgeliğinin de işaretidir. Zaten insanlık entelektüel tarihinde dahi olarak kabul edilen tüm isimler, bu nadir görülen genelleme yeteneğinden dolayı insanlığın hafızasında yer edinmişlerdir. Bu niteliği dolayısıyla XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İslam dünyasında ihya/ yenilik, İslamcılık akımının içinde yer alan birçok isim yer alsa da onların aksiyoner kimliği daha baskın iken Aliya'da hem entelektüel hem de aksiyoner boyut ön plana çıkmıştır.

Aliya'nın perspektifi, dünyayı, özellikle Batı'yı algılama ve okuma biçimi iyi anlaşılmalıdır. Müslümanlar Aliya sayesinde Batı karşısında aşağılık psikolojisiyle ne toptan Batıya teslim olma ne de savunmacı reflekslerle Batı'yı tümünden reddetme seçeneklerine mahkûm olmayan yeni bir perspektife kavuşmuşlardır. Aliya'nın fikir dünyasının günümüz Müslüman entelektüellerine ve aksiyon adamlarına istikametli bir duruşun nasıl olacağı konusunda ciddi katkı sağlayacağı açıktır.

Aliya, yenilenmeyi milliyetçi hislerden uzak, İslami bir entelektüel çaba olarak görmüştür. Hayatı boyunca, çoğulculuk ve demokrasiye güçlü ve tutarlı bağlılığı, onun entelektüel ve siyasi çalışmalarını olumlu etkilemiştir. Bu arada Aliya'nın farklı portrelerle sunulduğu olsa da özellikle maksatlı bazı yakıştırmalarda onun radikal İslamcı bir portre ile sunulması kabul edilecek şey değildir. Onu tanımlayacak en önemli iki vasfı, merkezci/ehl-i sünnet çizgide İslamcı bir entelektüel ve aktivist kimliğidir.

Aliya'nın ilham verici önderliğini ve hesaplanamaz fedakârlıkları sayesinde bugün Bosna'da Müslümanların çoğunlukta olduğu bir devletin varlığı mümkün olmuştur. Onu kıymetli kılan çok şey olmasına rağmen, onun milliyetçi taahhütleri ve başarılarının yanı sıra Aliya, yirminci yüzyılın büyük İslami entelektüel ve aktivistlerinden biri olarak daha da büyük bir tarihsel öneme sahiptir. Aliya'nın hayatını şekillendiren unsurlar politik tercihleri değil, inançla, ilgili tercihlerdir. Avrupa'da İslami Yenilenmenin ilk ve bilge kişiliğidir. Bu hakikat ortada olmasına rağmen daha çok onun siyasi

kişiliği, ulusal liderliği ön plana çıkartılıyor. Oysa Aliya tüm hayatı boyunca İslam'ın ve ümmetin yeniden canlanması idealiyle yaşamıştır.

Kaynakça

- ARUÇI, Muhammed (2003). "Mehmed Cemâleddin Çauşeviç", *DİA*, Cilt: 28, ss. 447-448, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- BEINSEN, Armin (2002). "Muslimanstvo and Bosniakdom: Islam in the discourse of Muslims in Bosnia-Herzegovina", *Journal for Labour and Social Affairs in Eastern Europe*, 5 (1), pp. 17-25.
- EL-BENNA, Hasan b. Ahmed b. Abdurrahman [t.y.]. Risaleler, çev. Hasan Karakaya, H. İbrahim Kutlay, İstanbul: Hikmet Yayınları.
- BOUGAREL, Xavier (1997). "From Young Muslims to Party Of Democratic Action: The Emergence Of a Pan-Islamist Trend in Bosnia-Herzegovina", tran. and Asma Rashid, *Islamic Studies*, 36 (2/3), 533-549.
- BRAUDE, Benjamin (1982). "Foundation Myths of the Millet System", *Christians and Jews in The Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*, ed. Benjamin Braude and Bernard Lewis, pp. 65-87. New York, Holmes and Meier Publishers.
- BÜYÜKKARA, Mehmet Ali (2015). *Çağdaş İslami Akımlar*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Erişim tarihi: 20. 08.2018, (<http://www.shubban.org/new>)
- FRIEDMAN, Francine (1996). *The Bosnian Muslims: Denial of a Nation*, Boulder: Westview.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2010), *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, Çev. Rahman Ademi, İstanbul: Fide Yayınları.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2011). *Tarihe Tanıklığım*, çev. Alev Erkilet, Ahmet Demirhan, Hanife Öz, İstanbul: Klasik Yayınları.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2014). *İslam Deklarasyonu*, çev. Rahman Ademi, İstanbul: Fide Yayınları.
- KARA, İsmail (1994). *Türkiye'de İslamcılık düşüncesi: Temel Metinler*, İstanbul: Pınar Yayınları.
- KRAMER, Martin (1986). *Islam Assembled: The Advent of the Muslim Congresses*, New York: Columbia University Press.
- MARK, Pinson (1994). *The Muslims of Bosnia- Herzegovina*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- ŞAHİN, Hanifi (2016). "İhya İslah Hareketleri ve Selefilik İrtibatı", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 9 (1): 1-37.

Boşnak Kimliğinin İnkişafında Etkin Rol Oynayan Faktörler

Hasan Bozkurt ÇELİK

*Gümüşhane Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
h.bozkurtcelik@gumushane.edu.tr*

Giriş

Avrupa'nın güneydoğu, Balkan yarımadasının da kuzeybatı köşesinde yer alan ve Balkan siyasetinin en önemli unsurlarından biri olan Bosna Hersek'in, gerek yakın tarihte yaşadığı önemli sorunlar gerekse de Avrupa kıtasında temsil ettiği farklı dini yapı; ülkeyi dinsel ve etnik açıdan irdelenmeye muhtaç kılmaktadır.

Bosna'nın Avrupa içerisindeki söz konusu özgünlüğü ve zaman içerisinde olgunlaşan Boşnak kimliğinin muhtevası; hem bir milli kimliğin oluşumunda dinin oynadığı etkin role örnek oluşturmakta, hem de yine bir milli kimliğin oluşumunda ve gelişiminde oldukça farklı unsurların birlikte önemli roller oynadığını göstermektedir.

Boşnak milli kimliğinin oluşumunda etkin rol oynayan faktörlerin incelenmesi ve bu özgün sürecin açıklanması için Bosna-Hersek bölgesinin tarihi ve bu tarihi süreçteki demografik ve kültürel yapısı, İslamlaşma süreci ve yakın dönemde yaşadıkları dikkatle incelenmelidir.

Bosna-Hersek Tarihine Genel Bir Bakış

Tarih boyunca Balkanlara hakim olmak açısından önem arz etmiş, farklı etnik ve dini grupların bir arada yaşadığı, bu durumun zenginliğini de sorunlarını da bünyesinde barındırmış olan Bosna-Hersek ülkesinde yaşayan halkın kimlik yapısını derinlemesine irdelemek; hem söz konusu zenginliğin örnek olarak incelenmesi hem de sorunların çözümü için katkı sunulması açısından önemli bir husustur.

Tarihi Bosna ismi bölgedeki Vosna Irmağı'ndan gelmektedir. Ülkenin güneyini oluşturan Hersek ismi ise 15. Asırda kendisine Herceq unvanını veren bir derebeyine dayanmaktadır. Bosna-Hersek'in bilinen en eski yerleşikleri bir Hint-Avrupa kavmi olan İliryalılar'dır. Fakat daha da eski çağlara ait bulgular da mevcuttur. Bölgedeki Usora ırmağının ağız kısmında Paleolitik; Butmir, Klakar, Donji ve daha pek çok yerleşim yerinde de Neolitik Dönem'e ait kalıntılar bulunmuştur (Başgelen 1994: 39).

Bölgede bilinen ilk halk kitlesi olan İliryalılar ise pek çok küçük kabileden oluşmakta idi. Oldukça savaşçı bir kavim olan İliryalılar uzun süren savaşlardan sonra Romalılar tarafından yenilgiye uğratıldılar ve yaklaşık 400 yıl Romalılar tarafından yönetildiler. Roma yönetiminde yaşamlarını genellikle yüksek yerleşim alanlarında sürdüren İliryalılar kendilerini Helen ve Latin kültüründen oldukça uzak tutmaya çabaladılar

ve buna bağlı olarak da kendi dil ve kültürlerini yaşatmayı başardılar (Pertusier'den aktaran Gölen 2010: 10,11). Roma yönetimi Avarlar ve Slovenlerin 7. Yüzyıldaki saldırılarına kadar devam etti. 5. Yüzyıldan itibaren bölgeye Türk boyları göç etmeye başlamış; 7. Yüzyıldan itibaren ise Slavlar bölgeye gelmeye başlamıştır. Yüzyıllarca devam eden göçler ve dış saldırılar Bosna-Hersek'in modern dönemdeki etnik durumunun oluşumunda etkin rol oynamışlardır (Gölen 2010: 11). 12. Yüzyıldan sonra Macarlar, 14. Yüzyıldan itibaren ise Osmanlılar bölgeye akınlar düzenlemeye ve yerleşmeye başlamışlardır. Osmanlıların Bosna'ya ayak basması 1386'dadır. Yapılan pek çok savaşın ardından bölge tam olarak 1463 yılında Fatih Sultan Mehmed tarafından fethedilmiştir (Başgelen 1994: 39). Bölge uzun yıllar Osmanlı idaresinde kalmış, fakat 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinin ardından imzalanan Berlin Anlaşmasının 25. Maddesi ile Bosna-Hersek Avusturya-Macaristan'ın işgaline açık hale gelmiş ve vilayetlerin yönetimi bu ülkeye devredilmiştir. Bu durumun oluşmasında Rusların bu hususta Avusturya-Macaristan'a sundukları destek kilit rol oynamıştır. Rusya, Bosna'yı işgal etmesini destekleyerek Avusturya'dan Ayestafanos Anlaşmasını onaylamasını ve yüksek ihtimalle İngiltere'yi desteklememesini istemekte idi. Almanya da kendi çıkarları doğrultusunda Avusturya'nın sözcüsü toprak emellerine arka çıkıyordu. Yani, Avusturya'nın Bosna'da hakimiyet kurması, Avrupalı önemli güçlerin üzerinde hem fikir oldukları bir husustu (Karpas 2004: 151, 152).

Berlin Anlaşması ile birlikte Bosna-Hersek görünürde Osmanlı vilayeti olarak kalmış fakat fiili anlamda yönetimi Avusturya-Macaristan'a bırakılmıştır. 1908 yılına gelindiğinde de Avusturya-Macaristan bölgeyi "tamamen" işgal etmiştir (Başgelen 1994: 40). Müslümanlar başta olmak üzere özellikle Ortodoks Hristiyanlar ve farklı din ve mezheplerden Bosnalılar işgale tepki göstermişlerdir. Bu tepki bir halk ayaklanmasına da dönüşmüş ve kısa sürede tamamlanması öngörülen işgal 29 Temmuz 1878'de başlamış, ancak ekim ayının ikinci yarısında tamamlanabilmiştir. İşgal sırasında Avusturya binlerce askerini kaybetmiş ve devasa harcamalar yapmıştır. Bu durum ülkenin askeri ve diplomatik itibarını da zedelemiştir (Karpas 2004: 154).

Bosna-Hersek Avusturya-Macaristan tarafından tamamen ilhak edilmesinden kısa bir süre sonra, Birinci Cihan Harbi'nin ardından 1918 yılında kurulan Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığının bir parçası olarak Sırbistan ile birleştirilmiştir. 1946 yılına gelindiğinde ise Yugoslavya bünyesindeki halk cumhuriyetlerinden birisi olmuştur (Başgelen 1994: 40).

20. asrın son on yılında Yugoslavya dağılmaya başlayınca 1990 sonlarındaki seçimleri kazanarak Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin devlet başkanı seçilen Aliya İzzetbegović liderliğindeki Demokratik Eylem Partisi yönetimde Bosna-Hersek 12 Temmuz 1991 tarihinde Hırvatistan'ın Yugoslavya'dan ayrılması durumunda kendilerinin de aynı yolu tercih edeceğini duyurdu. 15 Ekim 1991 günü de Bosna-Hersek'in Yugoslavya Federasyonu'ndan ayrılışı ilan edildi. Bağımsızlık kararı 1 Mart 1992 tarihinde halk oylamasına sunuldu ve yüzde 99.4 oranla kabul edildi. Bosna-Hersek daha sonra Birleşmiş Milletler üyeliğine de alındı. Fakat bu durumu kabullenmeyen çeteci Sırp milisler 1992 yılının nisan ayında Bosnalı

sivillere yönelik saldırılar başlattılar. Katliam boyutlarına varan bu saldırılar kültürel alanda da kendini gösterdi. Pek çok cami, medrese ve köprü yıkıldı. Söz konusu dönemde Bosna'da bina yakın tarihi eser bombalanmış veya tahrip edilmiş, yalnızca 1992 yılında iki yüz bine yakın Bosnalı katledilmiştir. Genç kızlar ve kadınlar başta olmak üzere pek çok Boşnak toplama kamplarında işkencelere maruz kalmıştır (Başgelen 1994: 40).

1995 yılında savaş fiilen sona erse de yıkıcı etkileri sürmüştür. Söz konusu yılda imzalanan Dayton Anlaşması ile ülke üçe bölünmüştür ve bu yapı 21. Yüzyılda da devam etmektedir.

Bosna-Hersek'in Demografik ve Kültürel Yapısı

Bosna-Hersek'te yaşayan halkın etnik, dini veya sosyal olarak hangi kimlik veya kimliklere aidiyet duyduğunu anlamlandırmak için bilhassa yakın tarihi süreçte Bosna-Hersek'in demografik ve kültürel yapısını irdelemekte yarar vardır. Zira farklı unsur ve kimliklerin bir arada yaşadığı bir bölge olarak, kültürel yapının analiz edilmesi siyasal problemlerin çözümü hakkında da fikir verebilir. Kültürel yapıyı analiz etmeden önce de yakın tarihte Bosna-Hersek'te yaşayan farklı unsurların sayılarını gösteren ve dolayısıyla demografik yapı hakkında bilgi veren çalışmaları değerlendirmek önemlidir.

19. yüzyılda Bosna-Hersek nüfusunun genel olarak 1.250.000 ile 1.500.000 arasında olduğu söylenebilir. Müslümanlar ile Ortodoksların sayısı birbirine yakın ve her biri yaklaşık 500.000 ile 600.000 arasındadır. Katolikler yaklaşık 150.000-200.000, Museviler 2.000-3.000, Çingene nüfus ise 5.000-10.000 aralığındadır. Fakat Katolik nüfusunun Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i işgalinin ardından ciddi biçimde artış gösterdiği de vakıadır (Todorov'dan Aktaran Gölen 2010: 31, 32). 1870 tarihli Osmanlı Devleti tarafından hazırlanan Salname-i Vilayet-i Bosna'da ise bölgenin yalnızca erkek nüfusu 621.229 olarak belirtilmektedir. Bu salnamede belirtilen rakamlar göz önüne alındığında nüfusun yaklaşık yüzde 50'sinin Müslüman, yüzde 36'sının Ortodoks ve yüzde 12'sinin Katolik olduğu görülmektedir. 1876 tarihli salnamede ise Müslümanların oranı 41,9'a düşerken, Ortodoksların oranı yüzde 41,7'ye Katoliklerin oranı ise yüzde 15,1'e yükselmiştir. 1878 ve 1895 tarihlerinde Avusturya tarafından yaptırılan sayımlarda ise Ortodoksların sayısı Müslümanlardan fazla görünmekte, Katoliklerin oranındaki artış ise ciddi biçimde kendini göstermektedir. Öyle ki 20. Yüzyılın başında, 1910 yılında Aleksandre Popoviç tarafından yapılan nüfus sayımında Müslüman nüfus 612.137, Ortodoks nüfus 825.918, Katolik nüfus ise 434.061 olarak belirtilmiştir. (Salnameler ve Bosna-Hersek Arşiv Belgelerinden Aktaran Gölen 2010: 26-32, 370-373). Burada net olarak ortaya çıkmaktadır yıllar geçtikçe Müslüman nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranı azalırken Ortodoks ve Katolik nüfus oranı düzenli bir şekilde artış göstermiştir. Bilhassa Katolik nüfusun toplam nüfus içerisindeki payı dikkat çekici biçimde artmıştır. Lakin tüm bunlara rağmen 1948 yılında yani Yugoslavya döneminde bölgede yapılan nüfus sayımında insanlara kendilerini tanımlamaları için Sırp, Hırvat ya da "uyruğu belli olmayan Müslüman" seçenekleri sunulmasına rağmen; 72.000

kişi kendisini Sırp, 25.000 kişi Hırvat, 778.000 kişi ise “uyruğu belli olmayan Müslüman” olarak belirtmiştir (Adanır 2011: 324).

Her ne kadar 19. Yüzyıl ve sonrasında Hristiyan nüfus artsa da Bosna-Hersek, Balkanlarda İslamiyet’in en çok yayıldığı ve kök saldıği bölge olmuştur. Zira Osmanlı ele geçirdikten sonra bölgenin Müslüman yapısı, Osmanlı için oldukça değer arz etmiştir. 19. Yüzyılda Bosna’da geçen olayları kaleme alan Ömer Bosnavi’ye göre Bosna Eyaleti, Osmanlı’nın batıdaki “sağlam bir seddi” ve Rumeli’deki kilitidir. Üstelik bu önemli bölgedeki halk Osmanlı’ya oldukça güçlü bağlarla bağlıdır ve sadıktır. Öyle ki, Osmanlı’ya sadakat bölge halkı için bir övünç kaynağıdır. Bosnavi’ye göre Bosnalılar uysal insanlardır. Ayrıca İslam dini ve padişah yolunda mücadele etmek ve hatta ölmek Bosna halkına ecdatlarından kalma bir gururdur (Bosnavi 1979: 121).

Bosna örneğinin detayına inmeden önce genel olarak Balkanların İslamlaşmasında diğer İslamlaşan yerlerin aksine en önemli unsurlardan biri Türk kültürü olmuştur. Hatta pek çok kaynakta bu süreç Balkanlar için Türkleşme olarak geçmiştir. Türkleşme ile İslamlaşmanın veya bir başka deyişle Türk ile Müslümanın Balkanlarda neredeyse aynı anlamda kullanılması bu sürecin bir tezahürüdür. Fakat dikkat edilmesi gereken noktalardan biri Balkan toplumlarının İslamlaşırken Türk kültüründen de önemli unsurları bünyelerine katmış olmalarıdır (Koloğlu 1992: 44).

Balkanlarda Türk kültürünün yerleşmesi sürecini anlamlandırabilmek için, Türklerin Balkan tarihindeki yerini değerlendirmek yerinde olacaktır. Zira Türklerin Balkanlardaki varlığı yaygın kanının aksine Osmanlı döneminden ibaret değildir. Priskos, Marcellinus ve Prokopios gibi Bizans veya Latin kökenli tarihçilerin görüşleri ve pek çok arkeolojik kazıda elde edilen bulgular Hunların daha önce Balkan coğrafyasında yer aldıklarına dair kanıtlar sunmaktadır. Zira söz konusu arkeolojik miras içerisinde yer alan Hun kazanları, ok ve yaylar, kemer uçları, taslar veya kılıçlar Orta Asya Türk Kültürünün Balkanlara taşınmış – ya da en azından söz konusu dönemde Balkanlarda tatbik edilmiş- olduğunun bir göstergesidir (Ahmetbeyoğlu’ndan aktaran Oğuzoğlu 2001: 1). Fakat tarihi süreç içerisinde Balkanları tamamen etkileyen Slav göçleri ve yine Balkanların sosyal ve kültürel yapısının değişmesinde en önemli unsurlardan biri olarak bölgede örgütlenen Ortodoks Kilisesi Türk kültürünün bölgedeki etkisini ve izlerini oldukça azaltmıştır (Oğuzoğlu 2001: 1).

Balkanlar hakkında fikir veren kaynakların pek çoğu Müslüman ile Türk’ün çoğu zaman aynı anlamda kullanıldığını göstermektedir. Dolayısıyla Türkler, Balkan toplumları gözünde İslam ile özdeşleşmişlerdir. Fakat bu durum, ayrı bir Türk kimliği ve bu kimliğin Balkanlarda yaşayan halklar tarafından fark edilmesi ve hatta bazı unsurlarının benimsenmesi gerçeğini değiştirmemektedir. Örneğin Bosnavi, eserinin pek çok yerinde Türk ifadesini kullanmaktadır. Bu ifadelerin çoğu Müslüman ve İslam ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Pek çok yerde İslam ordusu yerine Türk ordusu, Müslüman yerine de Türk ifadesi kullanılmıştır (Bosnavi 1979: 70, 80). Ancak bu ifadelerin kendilerini de kullanmasına rağmen neden eş anlamı olarak Türk ifadesine de yer verildiği veya buna neden ihtiyaç

duyulduğu önemli bir sorudur. Bu sorunun cevabı önceki paragrafta belirtildiği üzere Balkanların İslamlaşmasında ana eksenin Türk kültürü olmasıdır. Zira Türk kimliğine dair pek çok unsurun Balkanlarda kendini göstermesi de bu durumun bir sonucudur. Örneğin Bosnavi'nin eserinde "il" tabirine yer vermesi ve bu tabiri ülke veya topluluk anlamında kullanmış olması dikkat çekicidir. Yine eserin bir başka bölümünde komutan anlamında başbuğ ifadesinin kullanılmış olması da Türk kimliğinin tezahürü olarak değerlendirilebilir (Bosnavi 1979: 72, 89).

Balkanlarda Müslüman ve Türk kimliklerine dair en önemli noktalardan biri de Balkanlardaki Müslüman halkların - ki Bosnalılar bu halklar arasındaki en net örnek olarak değerlendirilebilirler- kendi kimliklerini koruyarak Türk kültür dairesine girmiş olduklarıdır. Söz konusu topluluklar hem İslamiyet'i kabul etmiş, hem kendi adadillerini korumuş fakat kültürel olarak Türk kültürüne ait pek çok unsuru da kendi kültürel yapıları içerisine almışlardır. Böylece başlangıçta yalnızca bir din birliği söz konusu iken daha sonra bu birlik bir dayanışmaya, dayanışma da bir milli birliğe dönüşmüştür. Kendi ulusal kimlikleriyle birlikte Türk kültür dairesine geçmişlerdir (Bahadır 2002: 87).

Gürbüz Bahadır, Balkanlar'ı anlattığı bir eserinde Saraybosna'da Ku'an-ı Kerim, teşbih gibi şeyler satan bir dükkanda ay-yıldızlı bir bayrak alemine rastladığını, yine aynı kentte yer alan Kayzer Camii'nin içerisinde bir köşede Türk bayrağı bulunduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Müslümanlığı Türklerden öğrenmiş olmaları hasebiyle Balkan dilleri ve elbette Boşnakça'da özellikle din referanslı sözcüklerin Türkçe olduğunu ifade eden Bahadır, Cuma Namazı, Kurban Bayramı gibi ifadelerin doğrudan Türkçe haliyle kullanıldığını ve bu örneklerin oldukça çoğaltılabileceğini dile getirmektedir. Ayrıca, doğrudan Bosna'dan örnekler veren Bahadır; bayram namazlarında niyetlerin tamamen Türkçe yapıldığını, yine bayram kutlamalarının "Bayram şerif mübarek olsun" şeklinde tamamen Türkçe olduğunu belirtmektedir (Bahadır 2002: 84, 85). Söz konusu örnekler, elbette Boşnakların İslamiyeti Türklerden öğrenmiş olmalarının önemli sonuçlarıdır. Lakin İslam'ın sembolü olan hilalin yanında yıldızı da kullanmaları ve camilerinde ay-yıldızlı bayrak bulundurmaları elbette Türk kimliğini de kabullenişin bir tezahürüdür.

Türk-İslam kültürü modern Boşnak kimliğinin ve bilhassa kültürünün oluşumunda bir "harç" vazifesi görmüştür. Türk-İslam kültür dairesi bünyesinde bulunan kültürel değer ve unsurlar gerek geçmişteki Boşnak kültüründe gerekse de modern dönemdeki kültürel yapıda oldukça önemli bir rol oynamış, Boşnakların milli kültürünün zemini hatta doğrudan kendisi olmuştur (Hacımeyliç 2001: 188).

Bosna'daki Türk unsurları içerisinde; Boşnakça bünyesinde bulunan Orta Asya kökenli Türkçe sözcükler - ki bu, Türkçe'den geçen sözcüklerin sadece din referanslı olmadığına da bir göstergesidir-, Bosna'nın farklı bölgelerindeki dükkanlarda eski Türk zanaatlerinin yaşatılıyor oluşu ve daha pek çok örnek Anadolu'da halihazırda var olan manevi değerlerin Bosna'da da var olduğunun ispatıdır. Dolayısıyla Boşnaklar Türk-İslam geleneği bünyesinde bulunmaktadır (Hacımeyliç 2001: 190).

Bosna'nın İslamlaşması

Genel anlamda Balkan Yarımadası'nda İslamiyet'i kabul eden insanların görülmesi oldukça eski yıllara -Güney Slavlarının henüz çok tanrılı inançlara mensup oldukları yıllara- dayanmaktadır. Bir başka ifadeyle Balkanlarda İslamiyet'in, Hristiyanlık kadar eski bir din olduğu söylenebilir. İslamiyet'in bölgede "yayılması" ise öncelikle 7. Ve 13. Yüzyıllar arasında Balkanların kuzeyinden gelen Oğuz, Peçenek, Kuman ve Bulgar toplulukları tarafından gerçekleştirilmeye başlanmıştır. 13. Yüzyılın sonlarından itibaren Selçuklu, 1336 ve 1354 yıllarında ise Osmanlı akınlarının etkisiyle İslamiyet'in yayılması hız kazanmıştır (Albayrak 2005: 261).

Bilhassa Bosna -Hersek bölgesinde İslamiyet, Balkanlar'ın diğer yörelerine nazaran daha hızlı yayılmıştır. Zira bu durumda Bosna'da, Balkanların diğer bölgelerinden farklı bir Hristiyanlık anlayışı bulunması etkin rol oynamıştır. Bogomil adı verilen bu anlayışa veya mezhebe mensup olanlar, Orta çağın en büyük püritenleri olarak anılmışlardır. Katoliklikten ve Ortodoksluktan aynı derecede uzak duran Bogomiller, Türklerin Balkanlara geçmesiyle birlikte İslamiyet ile tanışmışlar ve 14. Ve 15. Yüzyıllarda kitleler halinde İslamiyet'i kabul etmişlerdir. Bu durum Balkanlarda Osmanlı egemenliğinin iyiden iyiye yerleşmesine katkıda bulunmuştur (Koloğlu 1992: 44).

Bogomiller ile ilgili olarak en dikkat çekici bir tanesi, genel anlamda Bogomil inancına mensup Bosna Kilisesinin varlığı ve bu kilisenin Katolik veya Ortodoks olmayı reddetmesidir. Kendilerine özgü "milli" veya en azından "yerel" bir kiliselerinin oluşu bile Bosnalıların modern dönemden oldukça eski zamanlarda kendilerine özgü bir kimlikleri ve farkındalıkları olduğunun bir göstergesidir.

Bogomillerin kitleler halinde Müslüman oluşunun arkasında yatan en önemli etmenlerden bir tanesi, yerel Bosna Kilisesinin inançları ile İslam inancının temel öğeleri arasındaki benzerliklerdir. Örneğin Bogomiller, Ortodoks ve Katoliklerden farklı olarak Yaratıcı ile insan arasındaki tüm aracıları reddetmişlerdir. Açık yerlerde veya hanelerinin içinde fark etmeksizin ibadet ettikleri ortamlarda resim veya heykel bulundurmamaya özen göstermişlerdir. Ayrıca kutsal dini günleri arasında Cuma günü de bulunmakta idi. İbadetlerini günde beş kez dizlerini dua pozisyonundaki gibi bükerek gerçekleştirmekte idiler. Bu ve benzeri daha pek çok benzerlik veya yakınlık Bogomillerin Müslümanlaşmasını kolaylaştıran etmenler olmuştur (Albayrak 2005: 257). Ayrıca yalnızca kitlesele anlamda halk değil, Bogomil asilzadeler de Katolikliği ve papazların verdiği vaazları kabul etmemiş, bunun yerine İslam inancını kendilerine yakın bularak Müslüman olmuş ve İslam'ın kuralları ile "gururlanmışlardır" (Başagiç 2015: 45, 46).

Bosna-Hersek'te Bogomillerin İslamiyet'i kabul etmelerindeki en önemli sebeplerden bir tanesi de Osmanlı'nın bölgeye tamamen hakim olduktan sonra gösterdiği hoşgörüdür. Zira Osmanlı öncesi dönemde Bogomiller hakim iki din anlayışı olan Ortodoks ve Katolik mezheplerinin ikisini de reddettikleri için ki tarafın da saldırılarına maruz kalmışlardır. Örneğin 15. Yüzyılın ikinci yarısında Bosna'yı idare eden Kral Toma Ostoyiç, Bogomilizmin kökünü kazıyacağına söz vermiş ve Bogomillere yönelik ağır

saldırılarda bulunmuştur (Başagiç 2015: 34). Fatih Sultan Mehmet 1463 yılının baharında Bosna'yı fethettiğinde ise, Bogomiller G. Asboth'un ifade ettiği gibi önceki Bosna Kralının kanlı zorlamaları ve sürgünlerine karşı duydukları nefret; Katolik kilisesinin de baskılarından yaşadıkları bıkkınlık sebepleriyle İslam dinine geçmişlerdir (Başagiç 2015: 197). Fatih Sultan Mehmet'in, fetih sonrasında Bogomillere yönelik ciddi bir hoşgörü gösterdiğini açık bir şekilde ifade eden önemli bir isim de İsmail Hakkı Uzunçarşılı'dır. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi adlı eserinde Bogomillerin "topyekün" Müslüman olduğunu ve Osmanlı resmi vesikalarında da görülmekle birlikte Müslüman olan Bogomillerin diğer devşirmelere nazaran daha çok tercih edildiklerini ifade etmektedir. Uzunçarşılı ayrıca bölgede Müslüman olmadan önce Bogomillere verilen sıfatlardan olan Pataren'den; Müslüman olduktan sonra bu kişilere Potur Oğulları adının verildiğini savunmaktadır (Uzunçarşılı 1983: 84).

İlerleyen dönemlerde Balkanlarda Müslüman tasavvuf tarikatlarının yaygınlaşması da bu sebeple açıklanabilir. Zira söz konusu tarikatların "geniş insancıl" yaklaşımları İslamiyeti yeni kabul etmiş gruplar için eski dini tören ve adetlerini tatbik etme açısından bir özgür alan sağlamakta idi. Bir başka deyişle yeni Müslüman olan kitlelere "kültürel alanda" eski ritüelleri açısından bir hürriyet sağlanmakta idi. Halveti, Nakşibendi, Kadiri, Bektaşî, Bedrettini ve Mevlevî tarikatları, balkanlarda hem kentli hem de kırsal nüfusun önemli bir bölümüne hitap etmiştir (Karpas 2004: 290). Ünlü tarihçi Fuad Köprülü de "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu" adlı eserinde bu hususa yer vermiş ve bilhassa derviş zümrelerinin Hristiyan halk arasında İslamiyet'i yaymaya çalıştığını ifade etmiştir. Bu çabanın da bilhassa Ortodoks Kilisesi'ne düşman olan Bogomiller üzerine yoğunlaştığını ve bunun da İslamiyet'in söz konusu coğrafyada yayılmasını kolaylaştırdığını savunmuştur (Köprülü 1991: 108). Bir başka tarihçi Rasyonî de Tarihte Türklük adlı eserinde gezici dervişlerin propagandalarına ve bunun Bogomiller üzerindeki etkilerine değinmiştir. Fakat Rasyonî meselenin farklı bir boyutuna da değinmiş ve dönemin önde gelen Bosnalılarından bazılarının da ekonomik sebeplerle, rütbelerini ve servetlerini muhafaza etmek nedeniyle- İslamiyet'e geçtiğini savunmuştur (Rasyonî 1993: 198). Yine bir başka görüşe göre, Osmanlı devlet idaresinde üst kademelere gelebilmek için Müslüman olunması gerekmesi, bireysel din değiştirmelerde önemli bir unsur olmuştur. Yine tüccarların, ticaretlerinde güven vermek ve müşterilerinin veya devlet yetkililerinin güvenlerini kazanmak amacıyla Müslüman oldukları ve bu şekilde daha çok özgürlük elde ettikleri de savunulmaktadır (Friedman'dan aktaran Albayrak 2005: 267).

Bosnalıların neden İslamiyet'i kabul ettiği hususunda farklı görüşler mevcut olsa da, net bir şekilde belirtebileceğimiz husus, bölgede zoraki bir din değiştirme durumunun yaşanmadığıdır. Bogomiller başta olmak üzere Bosnalıların İslamiyet'i kabul etmesi ve Müslümanlaşması kademeli bir şekilde gerçekleşmiştir. Lopasiç, İslamlaşmanın güç kullanarak olmadığını, aksine din değiştirmelerin aşamalı bir şekilde gerçekleştiğini ifade etmektedir (Lopasiç'ten aktaran Turhan 2013: 46).

Boşnak Tabiri ve Kimliğinin Kökleri

Bir milli kimlik olarak Boşnak kimliğinin ortaya çıkması ve modern bir ulus şeklinde tezahür etmesi tarihi açıdan değerlendirildiğinde kendine özgü özellikler barındırmaktadır. Bu özgünlüğü fark edebilmek için öncelikle genel itibariyle hakim millet ve milliyetçilik kuramlarına değinmekte yarar vardır.

Modern anlamda milletlerin ve milliyetçiliklerin ortaya çıkması üzerine, hakim dört kuramdan söz edilebilir. Bunların ilki, milletleri doğal veya verili varlıklar olarak değerlendiren ve yine milletlerin tarihin ilk çağlarından beri var olduklarını savunan ilkçi anlayıştır. İkinci kuram, milletlerin kadim olduğunu kabul etmekle birlikte verili değil tarihi ve mantıksal olduklarını iddia eden perennializm/kadimciliktir. Bu iki görüşe de kökten karşı çıkan ve milletlerin tamamen modern olduğunu savunan modernist bakış açısı ise bu tezini milletleri icat, inşa veya yüksek kültürlerin ürünü olarak ifade etmek suretiyle temellendirmektedir. Uzun bir süre – belki bu durumun devam ettiği de iddia edilebilir- en çok kabul edilen kuram olan modernist milliyetçilik teorileri, etno-sembolist kuramcılar tarafından eleştirilmiş ve “modernizmin kusurlu doğasının eleştirisi” olarak dördüncü hakim milliyetçilik teorisi etno-sembolizm gelişmiştir. Etno-sembolistler 21. Yüzyıldaki şekilleri itibariyle milletlerin modern gerçeklikler olduklarını kabul etmekte; fakat söz konusu toplulukların icat veya inşa ürünü olmaktan çok bir etnik geçmişe dayanmakta olduklarını savunmaktadırlar (Smith 2013: 67).

Söz konusu millet ve milliyetçilik kuramları ile ilgili en dikkat çekici nokta, dünyanın farklı yerlerinde bulunan, tarihi süreçleri, gelenek ve görenekleri, sosyal ve ekonomik yapıları birbirinden farklı olan toplulukların, modern bir millet halini alma süreçlerinin de farklı olacağıdır. Bu pencereden bakıldığında Boşnak milli kimliğinin oluşumu da kendi dinamikleri ile değerlendirilmeli ve genellemelerden kaçınılmalıdır. Bir başka deyişle Boşnak kimliğinin inkişafı tümüyle bir millet ve milliyetçilik kuramıyla açıklanmak yerine özgünlüğü ön plana çıkarılabilir.

Örneğin Kemal Karpat Balkan toplumlarının, ulusçu balkan yazarları tarafından iddia edildiğinin aksine “öncüllere” sahip olmadığını; Osmanlıların Balkanlarda ilerleyişleri esnasında karşılaştıkları kitlelerin pek çoğunun henüz aşiret aşamasında olduğunu ifade etmektedir. Yani Karpat’a göre söz konusu dönemde herhangi bir etnik veya siyasal bilince sahip bir topluluk mevcut değildir. Mevcut nüfus, kendi geçmişine dair bilgiye sahip olmayan etnik gruplardan oluşmaktadır (Karpat 2004: 18). Karpat’ın Balkan uluslarının ortaya çıkması hususunda genel itibariyle modernist paradigmayı kabul ettiği söylenebilir. Zira ona göre Avrupa’da ortaya çıkan yeni orta sınıf, Balkanlarda etnik kimliğe önem veren bir aydınlar topluluğu yaratmış ve söz konusu aydınlar Avrupa ulus-devlet ve Aydınlanma düşüncelerinden etkilenecek birkaç tarihi olaydan, görkemli geçmişler yaratmışlardır (Karpat 2004: 59). Karpat’ın düşünceleri elbette tartışmaya açık olmakla birlikte çoğunlukla doğrudur. Zira Balkan coğrafyasındaki modern ulusların oluşumunda tarih yazımı önemli bir rol oynamıştır. Lakin bu durumun, söz konusu ulusların tamamen inşa ürünü olup olmadıklarını

açıklayıp açıklamadığı tartışılabilir. Zira Karpat'ın kendisinin de ifade ettiği gibi Balkanların geçmişinde yer alan etnik gruplardır, lakin bir tarih bilincine sahip değillerdir. Öyleyse, modern Balkan uluslarının bir etnik geçmişe sahip oldukları nettir.

Genel anlamda Balkan topluluklarının uluslaşmalarında, insanların bir ortak yazgı etrafında birleşmeleri ve bu ortak yazgının bir ortak ruh oluşturmaları ve yine oluşturduğu ortak ruhu da kendi dili ile ifade etmesi önemli rol oynamıştır. Bu durum, genel itibarıyla diğer uluslaşma örneklerinde de karşımıza çıkmaktadır. Ancak Balkan topluluklarında ortak yazgının fark edilmesinde en önemli unsur olarak din faktörü öne çıkmaktadır (McCarthy'den aktaran Adanır 2011: 348).

Boşnak milli kimliği açısından din daima önemli bir yere sahip olmuştur. Aslında genel anlamda Balkanlar'daki tüm ulusların ve temelde Sırp ve Hırvatların ulusal hareketlerinde rol oynayan din faktörü, Boşnaklar için en önemli unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Din, üç farklı etnik grup arasında hususi bir "etnik sınır" rolü görmüştür ve görmektedir (Sugar, Berith ve Lockwood'dan aktaran Babuna 2000: 15). Müslümanlar dinlerini etnik bekalarının en önemli teminatı olarak görmüş ve dinlerine bu bilinçle sarılmışlardır (Babuna 2000: 97).

Bölgeyi uzun yıllar yönetmiş olan Osmanlı döneminde Bosna ahalisi için başından itibaren en çok kullanılan tabirlerden biri de Boşnak olmuştur (Hadzihajic'ten aktaran Adanır 2011: 349). Boşnaklar kendilerini öncelikle Müslüman ve Osmanlı sultanına bağlı - ki bu bağlılık Osmanlı'ya bağlı diğer tebaalardan çok daha fazladır- olarak tanımlamakta idiler. Ancak yine de kendilerini kültürel olarak Türklerden farklı tanımlıyorlardı. Bilhassa 17. Yüzyıl ile birlikte Hüseyin Kapudan'ın isyanı ve bu isyan içerisindeki özerklik arzusu Boşnakların kendi kimliklerine bağlılıklarının oluşmaya başladığının ispatlarından yalnızca biridir (Gölen 2010: 14, 15). Söz konusu bağlılık, genel anlamda Balkanlar'da akılcılık esaslı eğitim anlayışının yaygınlaşmasıyla birlikte de kendini göstermeye başlamıştır. Akılcı eğitim alan bireyler özel grup bağlılıkları oluşturmaya çalışmış ve bu durum da etnik kimlik bağlılıklarını ön plana çıkarmaya başlamıştır (Karpat 2004: 33). Ayrıca belirtmek gerekir ki, Müslüman Bosnalılar'ın kendileri için kullandıkları tüm tabirler aynı zamanda kendilerini Sırlardan ve Hırvatlardan ayırmak içindir. Zira buradaki temel amaçlardan bir tanesi kendi özgüllüklerini vurgulamaktır (Babuna 2000: 100).

Balkan topluluklarının modern uluslara dönüşmesinde en önemli unsurlardan birinin - belki de en önemlisinin- din faktörü olduğu dile getirilmişti. Bu hususu en net biçimde ifade edenlerden biri de Kemal Karpat'tır. Zira Karpat'a göre 19. Yüzyılın ikinci yarısından önce herhangi bir Balkan yurttaşı kendisini dini kimliği ile tanımlarken; zamanla aynı inancı paylaşan etnik bir topluluğun mensubu olarak görmeye başlamıştır. Bir başka deyişle önceleri Balkanlarda etnik özellikler dinin bir parçası olarak görülürken zamanla bu durum tersine dönmüş ve din, etnik özelliklerin bir parçası haline almaya başlamıştır (Karpat 2004: 36, 37). Karpat'ın bu tespiti genel anlamda Balkanlar için olsa da; Bosna-Hersek özelinde düşündüğümüzde büyük ölçüde uyuşmakta ve Bosnalılar için

Müslüman kimliğinin zamanla Boşnak milli kimliğinin en önemli “parçası” halini alışını da açıklamaktadır.

Boşnakların milli kimliklerinin oluşumu ve kendi ortak yazgılarını fark ederek kendi kimliklerine sarılmalarında Osmanlı’nın zamanla güç kaybetmesi de en önemli unsurlardan biri olmuştur. Zira Osmanlı’nın Avrupa’daki gücü azaldıkça, Bosna-Hersek asilzadelerinin gücü yükselişe geçmiştir. Osmanlı ordusunun Haçlılar karşısında savaşlar kaybetmesine karşılık, 17. Yüzyılın sonlarında Bosnalıların haçlı saldırılarına “inatla” karşı koyabilmeleri ve yine Osmanlı’nın Sırp isyanlarının bastırılması hususunda zorlanması Bosnalıların Osmanlı’nın gücüne karşı duydukları inancı sarsmıştır (Başagiç 2015: 200, 201).

Tarihi süreçte Boşnak kimliğinin gelişiminde ve kitleselleşmesindeki önemli noktalardan biri de Bosna’nın yönetiminin “geçici olarak” Avusturya-Macaristan’a bırakıldığı ve Avusturya-Macaristan’ın da müşterek bir Bosna ulusu yaratmaya çalıştığı dönem olmuştur. “Bosna milleti” politikası olarak da adlandırılabilir olan bu politika ülkedeki halkların ortak Bosnalı kökenlerini vurgulamaktaydı ve temelde nüfusun Müslüman unsuruna dayanmakta idi. Fakat kendini Müslüman kitleye benimsetememekle birlikte bu politika temelde Müslümanların Sırp ve Hırvatlardan farklı bir toplum oldukları fikrini güçlendirmiştir (Babuna 2000: 137, 147).

Bosnalı Müslümanların ulusal anlayış bağlamında ve siyasi taleplerle ortaya çıkmasında Avusturya-Macaristan’ın Bosna-Hersek’i işgaliyle başlayan dönem kilit rol oynamıştır. Zira ilk defa söz konusu dönemde Bosnalı Müslümanlar ekonomik ve siyasi taleplerini gerçekleştirmek için siyasi parti ve örgütler kurmuşlardır (Babuna 2000: 209). Avusturya’ya karşı 1878 yılında ayaklanan Bosna-Hersek halkı, bu ayaklanma ile sosyal ve kültürel kimliklerini kanıtlamak ve özerkliklerini gerçekleştirmeyi amaçlamaktaydılar. Bu ayaklanmanın ilginç yönü Müslüman ve Ortodokslar başta olmak üzere tüm Bosna-Hersekîlilerin, Bosna-Hersek’in toprak bütünlüğünü ve özerkliğini gerçekleştirme ülküsü etrafında birleşmiş olmalarıdır. Bu ayaklanma yerli halkın yerel özellikleri ve etnik kökenlerine yönelik ilgilerini artırmıştır. Bu da elbette halkın ayrı bir kültürel grup olarak kabul edilme hususundaki kararlılıklarına olumlu yönde tesir etmiştir. Bunun sonucunda “Müslüman” terimi yerel nüfusun bir kısmının farklı dini ve “kültürel” özelliklerini belirten bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır (Karpas 2004: 156, 157).

İsyan dönemindeki birliktelikle zamanla Bosna-Hersek içerisinde dinsel veya mezhepsel ayrılıklar kültürel olarak ve kimlik bazında meydana gelen birlik ile geri planda kalmaya başlamıştır. Kitlelerin isyana iştirak etmesi bu durumu daha da önemli kılmıştır. Herkese uygulanan Bosna’nın ulusal kıyafetlerini giyme mecburiyeti ulusal birliğin en çarpıcı ispatlarından biri olmuştur (Karpas 2004: 192). Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus, sözü edilen ulusal birliğin isyan dönemiyle ilgili olduğudur. Zira 21. Yüzyılda dahi dini açıdan birbirinden ayrılan ve bu ayrımların “etnik sınırlara” dönüştüğü Bosna-Hersek’te ulusal birliğin sağlanması oldukça

sancılı olmuştur. Hatta bu sürecin devam ettiği ve zaman zaman akamete uğradığı da söylenebilir.

Pek çok argümanla sabit olduğu üzere Boşnak kimliğinde din unsuru baş aktör olarak değerlendirilmektedir. Fakat daha önce de belirtildiği ve Karpat'ın ifade ettiği üzere kabaca 19. Yüzyıldan itibaren dinin, etnik kimliğin bir parçası haline gelmesi mevzubahsi icabınca Boşnak kimliğinin modern dönemdeki muhtevası itibariyle ulusal mı yoksa dinsel bir kimlik mi olduğu meselesi daima tartışmalı bir husus olmuştur. Söz konusu tartışmanın kökleri Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i işgaline karşı gerçekleştirilen ayaklanma esnasında Müslüman topluluğun ulusal ve dinsel idealleri arasındaki çatışmada kendisini göstermiştir. Zira bir grup ulusal, modern ve İslami bir kültür modeli üzerinde dururken, bir başka grup Şer'i yaşam tarzının bir bütün olarak uygulanması gerektiğini savunmuştur (Karpat 2004: 194).

Boşnak kimliğinin modern dönemdeki muhtevasında dikkat çekici bir diğer husus olarak elbette diğer pek çok kimliğin inkişafında olduğu gibi belli entelektüel gruplar tarafından yürütülen bir inşa çabası da göz önünde bulundurulabilir. Bu inşa çabasının en önemli argümanlarından olan yazım - bilhassa tarih yazımı, fakat dil ve edebiyat yazımı da dikkat çekicidir-Bosnalı tarihçiler tarafından da kullanılmış ve Bosna'nın Müslüman Slavlarının kültürü 16. Yüzyıla dayandırılmıştır (Hadzijahic'ten aktaran Adanır 2011: 345).

Sonuç

Etnik, dini veya sosyal olarak pek çok unsurun bir arada yaşadığı bir coğrafya olan Balkanlar ve Balkanlar'ın da küçük bir örneği olarak görülebilecek olan Bosna-Hersek, bünyesinde bulundurduğu toplulukların kimlikleri açısından çeşitliliğe sahip bir ülke konumundadır. Bu çeşitlik içerisinde oluşan Boşnak kimliğinin temelleri ve Bosna-Hersek toplumundaki karşılığı önemlidir.

En nihayetinde Bosna-Hersek'te, kavramsal olarak kadim bir kökeni olmakla birlikte modern dönemde ulusal bir karşılığa da erişen Boşnak tabiri ve kimliği; temelde dini ayrımlara dayanmakla birlikte zaman içerisinde kültürel unsurların ön plana çıktığı ve din ile eklemlendiği bir milli kimlik halini almıştır. Bu kimliğin inkişafında temelde İslamiyet olmakla birlikte sosyal ve ekonomik pek çok gelişme önemli rol oynamıştır. Bu gelişmelerden en önemlilerinden biri de savaşlar ve bilhassa Bosna'nın Avusturya tarafından işgal edilmesi olmuştur. Aslında genel anlamda dünyadaki diğer örneklerde de benzer durum söz konusudur. Zira savaşlar, saldırılar ve tehditler toplulukların farklılıklarını fark etmeleri ve kendi özgünlüklerini ön plana almalarında ve ortak bir kimlik etrafında birleşmelerinde etkin rol oynamaktadır. Bosna-Hersek'te de bu durumun net bir örneği yaşanmıştır.

Dil ve edebiyat açısından ise entelektüeller tarafından bir Boşnak edebiyatı ve belki de "yüksek kültürü" oluşturma çabaları da yine Boşnak kimliğinin modern bir görüngü olarak değerlendirilmesine imkan

sağlayabilecektir. Fakat modern formunda inşa çabası bulunması, kavramın kadimliğini ve gerçekliğini değiştirmeyecektir.

Kaynakça

- ADANIR, Fikret (2011). "Bosna-Hersek'te Müslüman Bir Ulusun Oluşumu: Bir Tarihyazımı Tartışması", *Osmanlı ve Balkanlar Bir Tarihyazımı Tartışması*, derl. Fikret Adanır, Suraiya Faroqhi, çev. Beril İdemen, ss. 307-350, İstanbul: İletişim Yayınları
- ALBAYRAK, Kadir (2005). *Bogomilizm ve Bosna Kilisesi*, 1. Baskı, İstanbul: Emre Yayınları
- BABUNA, Aydın (2000). *Bir Ulusun Doğuşu Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, 1. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- BAHADIR, Gürbüz (2002). *Batı'dan Doğu'ya Uzanan Çizgide Balkanlar ve Türkler*, 1. Baskı, Konya: Çizgi Kitabevi
- BAŞAGİÇ, Safvet B (2015). *Bosna Hersek Tarihi 1463-1850*, çev. Saffet Atalay, İstanbul: Kastaş Yayınevi
- BAŞGELEN, Nezih (1994). "Dramın Ülkesi Bosna-Hersek", *Tarih ve Toplum*, 131(22): 39-41
- BOSNAVİ, Ömer (1979). *Tarih-i Bosna Der Zaman-ı Hekimoğlu Ali Paşa*, 1. Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- GÖLEN, Zafer (2010). *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*, 1. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- HACIMEYLİÇ, Kazım (2001). "Bosna'daki Türk Varlığı", *Balkanlar'daki Türk Kültürü'nün Dünyü-Bugünü-Yarını*, derl. Hasan Bahri Öcalan, ss. 187-190, Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları
- KARPAT, Kemal H (2004). *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, çev. Recep Boztemur, Ankara: İmge Yayınevi
- KOLOĞLU, Orhan (1992). "Boşnaklarda Müslümanlık Üzerine İki Mektup", *Tarih ve Toplum*, 107(18): 44-47
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1991). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 4. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- OĞUZOĞLU, Yusuf (2001). "Balkanlardaki Türk Varlığının Tarih İçindeki Gelişmesi", *Balkanlar'daki Türk Kültürü'nün Dünyü-Bugünü-Yarını*, derl. Hasan Bahri Öcalan, ss. 1-18, Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları
- RASONYİ, Laszlo (1993). *Tarihte Türklük*, 3. Baskı, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları
- SMITH, Anthony (2013). *Milliyetçilik Kuramı İdeoloji Tarih*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Ankara: Atıf Yayınları
- TURHAN, Fatma S (2013). *Eski Düzen Adına: Osmanlı Bosna'sında İsyan 1826-1836*, 1. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları

UZUNÇARŞILI, İsmail H (1983). *Osmanlı Tarihi*, 1. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

“İslâm Beş Esas Üzerine Kurulmuştur...” Hadisini Aliya İzzetbegoviç ile Anlamak

Hasan YERKAZAN

*Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü,
hasanyerkazan@gmail.com*

Giriş

İslâm tarihinin başlangıcından itibaren başta Hz. Peygamber (sav) olmak üzere sahabe, tabiûn, tebe-i tabiûn, âlimler, müçtehitler ve müfekkirlere dinin anlaşılması, anlatılması ve yaşanması için olağanüstü gayret göstermişlerdir. Kimi yetiştirdiği talebeleriyle, kimi kaleme aldığı eserleriyle kimi ise sosyal hayat içerisindeki aksiyoner kimliği ile katkıda bulunmuştur. Bazı kişiler ise tüm yöntemleri kendinde cem ederek din ve insanlık hizmetlerine kendilerini adanmışlardır. İşte bu şahsiyetlerden biri de yirminci yüzyılın sonunda Bosna-Hersek’te yetişen Aliya İzzetbegoviç’tir.

Aliya, klasik manada müfessir, muhaddis veya fakih şeklinde vasıflandırılacak bir İslâm âlimi değildir. Ancak o, insanlığın evrensel sorunlarıyla ilgilenen bir fikir işçisi; din, hukuk, sanat ve felsefe alanlarına emek vermiş bir mütefekkir; halkının özgürlüğü için mücadele etmiş bir aktivist; hayatını ülkesinin ve insanlığın geleceğine adanmış bir siyasi lider; askeri ve diplomatik mücadelesiyle devlet kurmuş bir komutandır. Tüm bu özellikleri bir arada düşünüldüğünde, onu sadece bir alana sıkıştırmak veya hapsedmek mümkün değildir. Bu çerçevede çok farklı sahada bilgi ve tecrübe birikimine sahip olan Aliya’nın, bazı dinî ve felsefî konulardaki düşünce ve görüşleri, klasik alışılmış bakış açılarıyla aynı olmayacaktır.

İşte bu çalışmada İzzetbegoviç’in farklı yaklaşım ve yorumlarıyla İslâm’ın beş şartının dayandırıldığı, “İslam beş esas üzerine bina edilmiştir:” (Buhârî, “İmân” 1, 2; Müslim, “İmân” 19-22) hadisi tedkik edilecektir. Öncelikle hayatı hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra İslâm’ın beş şartı olan şahadet, namaz, oruç, zekât ve hac konularına yaklaşımı ve yorumları ayrı ayrı başlıklarda incelenip değerlendirilecektir.

Hayatı

Aliya İzzetbegoviç 1925 tarihinde Bosna-Hersek’in kuzey batısında bulunan Bosanski Šamac’da dünyaya gelmiştir. Babaannesi Üsküdarlı bir Türk kızıdır. İki yaşında iken ailesi ile birlikte Saraybosna’ya taşınmışlardır. 1944 yılında liseyi bitirmiştir. “el-Hidaye Teşkilatı”nın gençlik kolları olan “Genç Müslümanlar Örgütü” içinde gösterdiği faaliyetlerden dolayı 1946 tarihinde 3 yıl mahkûm edilmiştir. Tahliye edildikten sonra 3 yıl Ziraat Fakültesinde okumuş, akabinde bu bölümü yarıda bırakarak Hukuk Fakültesine devam etmiştir ve buradan 1956’da mezun olmuştur. 10 yıl Karadağ’da büyük bir baraj inşaatında yöneticilik yaptıktan sonra 1963 yılında avukatlık sınavını geçmiş, 1964’te asıl mesleği avukatlığa başlamış ve

büyük firmalara hukuk danışmanlığı yapmıştır. 1981 yılında emekliye ayrılmıştır (İzzetbegović 2008: 241-247).

1983’de siyasi nedenlerden dolayı 12 arkadaşı ile birlikte Yugoslavya’da mahkûm edilmiştir. 1989 yılında Uluslararası baskılar neticesinde yönetim tarafından affedilerek hapisten tahliye edilmiştir. Hapisten çıktıktan sonra aynı yıl tarihi bir misyon yüklenerek arkadaşları Muhammed Çengiç, Cemaluddin Latiç, Ömer Behmen ile birlikte “Stranka Demokratske Akcije SDA” (Demokratik Hareket Partisi) kurmuştur. Kısa zaman içerisinde büyüyen SDA 1990’da yapılan seçimlerde birinci parti olmuş ve Hırvat ve Sırp’ların da katılımıyla koalisyon hükûmeti kurmuştur. Bu süreçte Aliya İzzetbegović devlet başkanı olmuş ve aynı zamanda halk kahramanı ilan edilmiştir. Bu tarihlerde ülke içerisinde başlayan bağımsızlık hareketleri neticesinde, 1 Mart 1992’de yapılan referandum sonrasında Bosna bağımsızlığını ilan etmiştir. Aliya, bağımsızlık sonrasında Bosna’da yaşanan zor ve elim günlerde Boşnak halkının liderliğini yapmıştır. 1995’te *Dayton Anlaşması* imzalanıncaya kadar Dünya’nın gözü önünde Sırp’lar tarafından Bosna’da gerçekleştirilen savaş, katliam ve soykırıma karşı büyük mücadele vermiştir. 1996 yılında yapılan seçimlerde üçlü başkanlık konseyine seçilmiştir (İzzetbegović 2008: 247-253). 2000 yılında sağlık nedenlerinden dolayı görevden çekilen İzzetbegović 19 Ekim 2003 tarihinde dâr-ı bekâya irtihal eylemiştir. İlmî, siyasi ve kültürel birikimi ve mücadelesinden dolayı “Bilge Kral” olarak isimlendirilmiş ve tarih sahnesinde önemli bir yer edinmiştir.

Aliya İzzetbegović, gençlik döneminden itibaren din, hukuk, felsefe, sanat ve bilim konularında kendini çok iyi bir şekilde yetiştirmiştir. Elde etmiş olduğu ilmî ve kültürel birikimi konferanslar vererek ve yazılar yazarak insanlara aktarmıştır. *İslâm Deklarasyonu*, *Doğu Batı Arasında İslâm*, *İslâm Manifestosu*, *İslâmî Yeniden Doğuşun Sorunları*, *Tarihe Tanıklığım*, *Özgürlüğe Kaçışım: Zindandan Notlar ve Konuşmalar* onun kaleme aldığı başlıca eserleridir. Entelektüel uğraşların yanı sıra hayatı boyunca İslâmî hareketlerde aktif bir rol almıştır.

İslâmın Şartları

İslâmın beş şartı, Hz. Peygamber’den (sav) nakledilen, “İslâm beş esas üzerine bina edilmiştir: Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın Resûlü olduğuna şahitlik etmek. Namazı dosdoğru kılmak, zekâtı hakkıyla vermek, Allah’ın evi Kâbe’yi hacetmek ve Ramazan orucunu tutmak.” (Buhârî, “İmân” 1, 2; Müslim, “İmân” 19-22) hadîsine dayanmaktadır. Bu hadîste Müslüman olma ve Müslümanca yaşamının temel şartları zikredilmiştir. Burada belirtilen şehâdet, namaz, oruç, zekât ve hac, İslâm dinin temeli kabul edilmiş ve İslâmın şartları şeklinde formüle edilmiştir. Bu başlık altında bahse konu olan hadisin içeriği Aliya İzzetbegović’in söylem ve yorumları çerçevesinde incelenecektir. Ancak Aliya, bu hadîsi bir hadisçi nazarıyla müstakil olarak incelememiştir. Burada tetkik edilen husus hadisin bizzat içeriğidir.

Aliya, İslâm’ı yeni bir bakış açısıyla ve hakiki ışığı ile göstermeyi kendine görev addetmiştir ve bu konuda kendini/mücadelesini başarılı görmektedir (İzzetbegović 2008: 25). Ona göre İslâm, sadece bir inanç değildir. İslâm,

insanın özel hayatını ve toplumsal hayatı bütün yönleriyle kapsayan bir sistemdir (İzzetbegoviç 2017: 61). İslâmı çok geniş bir alanda değerlendiren Aliya, Şehâdet, namaz, oruç, zekât ve haccı da zengin bakış açısıyla farklı bir şekilde yorumlamaya çalışmıştır. O, İslâm toplumda bu beş şartın ruhuna tam olarak nüfuz edilemediğinden yakınmaktadır. Bunu şöyle ifade etmektedir:

“Genel olarak okuyoruz ki beş büyük dinî görev vardır: Şehadet, namaz, oruç, zekât ve hac. Onlar İslâm’ın beş direği veya daha sık İslâm’ın beş şartı olarak adlandırılırlar. Bunu elifba kitabında da ansiklopedide de buluruz. Beş kıtaların her tarafında Müslüman çocuklar böyle öğreniyorlar. Müslümanların ve yaşlıların anlayışı bunun üzerinedir ve İslâm’ın ne olduğuna bakılmaksızın, insanların büyük çoğunluğu, ret etse de kabul etse de fark etmeksizin, onun (İslâm’ın) şartlarda verildiğini düşünür. Beş şart bilgisinde bizim İslâm hakkındaki tüm bilgisizliğimiz de içinde bulunduğu daha az bilinen bir şeydir.” (İzzetbegoviç 2017: 155).

Buna göre, İslâmın beş şartı ve içeriği istenilen oranda anlaşılamamaktadır. Aslında Aliya’nın İslâmın beş şartı tanımlamasına da itirazı vardır. Ona göre bu şartlar, Kur’ân’ın içeriğini, ruh ve bütünlüğünü tam olarak yansıtmamaktadır. Aslında şart olarak belirlenen hususlar, İslâm’ın tam olarak ne olduğunu tarif edecek Kur’ân’ın kısaltılmış bir cümlesi/cümleleri olmalıydı (İzzetbegoviç 2017: 155). Bunun yanı sıra Aliya, şartların öğrenilmesi veya ezberlenmesinin Kur’ân’ı anlayarak okumanın yerini aldığını; bu şekilde kısaltma metodunun uygulanmasının çok riskli olduğunu ve dinin ana fikrinin bu durumda sakatlanma tehlikesi içerisinde olduğunu ifade etmiştir (İzzetbegoviç 2017: 156).

Ona göre, Kur’ân ölçüsünde İslâm’ın iki şartı vardır. Bunlar iman etmek ve salih/iyi amel işlemektir. İmân ve salih amel, namazdan, oruçtan, sadakadan ve ibadetten daha kapsayıcı ve önceliğe sahiptir. Bu iki husus, dinin özünü oluşturmaktadır. İmân, iç davranış, bir bilgi, şuur, kararlılık, dünya ve fezanın iç resmi; salih amel ise imân ve şuura uygun davranmak yani imânın dış görünümüdür (İzzetbegoviç 2017: 156-159). Aliya bu düşünceleriyle, sembollerden ziyade İslâm’ın özünü öne çıkarma gayreti içerisinde olmuştur. Onun asıl itirazı, İslâm’ın boş ve muhtevassız bir ritüele indirgenmesidir. İmân ve iyi amelden sonra namaz, oruç, zekât ve hac gelmelidir. İşte asıl İslâm budur. Eğer bu iki şart içselleştirilip yaşanmazsa, diğer ibadetlerin içi boş ve anlamsızdır.

Buraya kadar Aliya’nın, imân ve salih amelin İslâm’ın beş şartının önünde olması gerektiğine dair düşüncesi ifade edilmeye çalışılmıştır. Ancak onun itirazının beş şart tanımına ait olduğunu belirtmek gereklidir. Zira o eserlerinin birçok yerinde şehâdet, namaz, oruç, zekât ve haccın ne olduğunu ve nasıl anlaşılması gerektiğini izah etmiştir. Bir sonraki başlıkta “İslâm beş esas üzerine bina edilmiştir...” hadisinde yer alan hususlar, Aliya’nın düşünceleri çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılacaktır. Ayrıca burada Aliya’nın bahse konu hadîsi müstakil olarak ele alıp incelemediğini, sadece bu hadîsin içeriğinde bulunan hususlar hakkında düşüncelerini ifade ettiğini belirtmek gerekmektedir.

Şehâdet

Şehâdet, Müslüman olmanın ilk şartıdır. “Eşhedü en la ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve resulühü” şeklinde ifade edilen kelime-i şehadeti dili ile ikrar eden ve kalbiyle de tasdik eden kişi İslâm dairesine dahil olmuş olur. Kelime-i Şehâdet, iki kısımdan oluşmaktadır. Birincisi Allah’tan başka ilah olmadığına, ikincisi ise Hz. Muhammed’in (sav) Allah’ın kulu ve resûlü olduğuna tanıklık etmektir.

İslam’ın ilk şartı olan şehadete Aliya İzzetbegoviç’in yaklaşımı şöyledir:

“İslam’ın ilk şartı Allah’a imandır. Atom çağında dine kuşkuyla bakanlara, yeni çağın en otoriter haberci olan Albert Einstein’ın Allah’a inandığını hatırlatırız. Mesela o, insanlık için tüm önemiyle birlikte, fizik ve evren konusunda bütün bildiklerinin Allah’a iman hususuyla bağdaşmadığını düşünmemişti. Konuyla alakalı onun bir beyanı şöyledir: “Her dinin özünde, hiçbir zaman tamamıyla anlaşılması mümkün olmayan, bizim yeteneklerimizin ancak onu en basit şekilde kavrayabildiği fakat kendini en yüksek hikmet ve parlak güzellikle gösterdiği bir varlığın mevhumu ve duygusu vardır. Bu manada ben çok dindar bir insanım. Ebedî hayatın gizemini kabul etmekle, var olan dünyanın mucizevî mimarî yapısı anlamak ve hissetmekle, doğada kendini gösteren aklın en ufak bir parçasını huşu içinde anlamaya çalışmakla yetiniyorum.” Yani din tarihin başlangıcına ait, ateizm ise atom çağına has bir şey değildir. Din ve ateizm bütün zamanlarda eşit olarak bulunuyorlardı.” (İzzetbegoviç 2017: 35-36).

Burada Allah’a imânı İslâm’ın ilk şartı olarak ifade eden Aliya, Ona imânın zarureti bilim dünyasının önemli bir ismi olan Albert Einstein’ın yaklaşımı ile delillendirmeye çalışmaktadır. Zira dünya çapında tanınan ve saygı duyulan bir bilim insanının dünyanın mucizevî yapısının mimarını anlamaya ve hissetmeye çalıştığını kendi diliyle aktararak, imânın bilim ile ters düşmeyeceğini/düşmeyeceğini izah etmeye çalışmıştır. Ayrıca din ve ateizmin tarihin her döneminde eşit bir şekilde bulunduğunu belirtmiştir.

Aliya’ya göre şehâdet, manevî bir topluluğa intisap etmek ve sosyo-politik bir cemaate dahil olmaktır (İzzetbegoviç 2017: 273). Bunun en temel parolası, *La ilâhe illallah*’tır. Allah’tan başka ilah olmadığına tanıklık, yalan tanrılardan kurtulmaktır. Şehâdeti şöyle tarif etmiştir:

“O, insan hayatı ve ruhuna, ruhbanîyet, kabile reisleri, prens ve makam sahibi insanlar gibi hakimiyet kuran her şeyden kurtuluş ve tahakkümün sadece Allah’a izafe edilmesi demektir. Bu parola ve “İnsanlardan korkmayın, Allah’tan korkun.” âyetiyle Kur’ân pratikte teslimiyeti ortadan kaldırmıştır. Sahte büyüklükler ve otoritelere teslimiyet yerine Kur’ân sadece bir tane -Allah’a olan teslimiyeti- farz kılmıştır. Allah’a olan bu teslimiyette Kur’ân, insan için özgürlük, onun her türlü teslimiyet ve korkudan beraatini inşa etti.” (İzzetbegoviç 2017: 102).

Bu ifadeleriyle Aliya, şehâdetin özünün tam olarak ne olduğunu izah etmeye çalışmıştır. Burada vurgulanan husus, sadece sahte tanrılara değil, kendilerini ilah yerine koyan tüm otorite ve güce karşı Allah’a tam teslim olmaktır. Bir özgürlük mücadelesi vermektir.

Namaz

İslâm'ın şartlarından biri olan namaz, Hz. Peygamber'in (sav) tebliğe başladığı ilk günlerden itibaren kılana gelmiştir. Hicretten bir buçuk yıl önce ise farz olmuştur. Allah'a imandan sonra yapılması ilk talep edilen ibadettir. Hayatın bir parçası olarak Müslümanın günlük, haftalık ve yıllık ibadet hayatının her diliminde bulunmaktadır. Şekilsel olarak namaz, tekbir, kıyam, kıraat, rükû, secde ve kade-i âhire/son oturuştan ibarettir. Birde bu ibadet öncesinde hazırlık aşaması vardır ki bunlar, hadesten ve necâsetten tahâret, setr-i avret, istikbâl-i kible, vakit ve niyettir. İçindekiler ve dışındakiler şeklinde formüle edilen bu şartlar, yerine getirildiğinde namaz kılınmış olmaktadır.

Buraya kadar izah edilen namazın şekilsel boyutudur. Birde namazın özü ve ruhu vardır. Aliya, eserlerinin muhtelif yerlerinde namaz ile ilgili görüşlerini izah ederken bunu aramış ve farklı yorumlarıyla namazın ne olduğunu veya ne olması gerektiğini izah etmeye çalışmıştır. Ona göre namaz, sadece dua, ibadet değildir. O, disiplin, birlik ve dayanışma okuludur. Aynı zamanda namaz, temizlik, çalışma ve birlikteliktir. Buna şöyle bir örnek vermektedir: “Pagan İran'ın kaderini tayin eden Kadisiye savaşı öncesinde, uzakta, düz ve sıkı şekilde namaz kılan Müslüman askerini görünce Farslı komutan yanındakilere şöyle demiştir: İşte, askeri tatbikattaki Ömer'in askerleri.” (İzzetbegoviç 2017: 36). Bunu ifade etmek suretiyle, namazın sağlamış olduğu disiplinin, dünyaya Müslümanların birlik içerisinde ve kenetlenmiş bir halde bulunduğunu gösterme potansiyeline sahip olduğuna dikkat çekmiştir.

Bir başka boyutuyla ona göre namaz, İslâm'ın dünyayı nasıl düzenlemek istediğini de göstermektedir. Ona göre namaz iki şey ilan etmektedir:

“(i) bir değil iki ezeli insani meyil vardır ve (ii) bunlar mantıkça birbirinden ayrı olmakla beraber insanın hayatında birleşebilir. Ne temizlik olmadan namaz vardır ne de fiziki ve sosyal çabalar olmadan manevi çabalar. Namaz İslâm'ın iki kutuplu birliği olarak adlandırdığımız şeyin en mükemmel ifadesidir. Sadeliği ile namaz bu münasebeti belirleyici bir formül, hemen hemen bir sembol oluyor.” (İzzetbegoviç 2016: 265).

Aliya, namaz abdest ilişkisinde ise bazı Hristiyan ve Hindu tarikatlarında görülen kirlilik esaslı ibadet anlayışından farklı olarak abdestsiz ve taharetsiz namazın olamayacağını belirtmiştir. Bunun yanı sıra namazda aklı unsurların varlığına dikkat çekmiştir. Bu bağlamda ona göre namaz sadece ibadet değil aynı zamanda bir disiplin veya hıfzıssıhhadır. Sabah soğuk suyla abdest alıp imamın arkasında safta namaza durmak, askeri bir hayat tarzının ifadesidir. Namaz, basit hareket ve yavaşlığı ile bir jimnastik, günde beş defa alınan abdestiyle bedenın kirlilerden arındırılmasıdır (İzzetbegoviç 2016: 265-266).

Aliya namazın cemaatle kılınmasının sağlamış olduğu faydalara da dikkat çekmiştir. Bu şekilde kılınan namaz ona göre, menfi ferdiyet ve ayrılığa açıkça karşı duruştur. Hayatın yoğunluk ve meşgalesi insanları birbirinden ayırmakta, cami ise onları bir araya getirerek kaynaştırmaktadır. Bu manada cami, birlik, beraberlik, eşitlik ve iyi niyet okuludur. Cuma

namazı ise toplumsallaştırma sürecini tamamlamaktadır (İzzetbegoviç 2016: 266-267).

Tüm bu bilgiler birlikte değerlendirildiğinde namaz, ibadet olmanın yanı sıra insan hayatını maddî ve manevî olarak disipline etmekte ve toplumsal hayatta insanların birlik ve dirlik içerisinde kaynaşmalarını sağladığını söylemek mümkündür.

Oruç

İslâm'ın bir diğer şartı olan ve hicretin ikinci yılında farz kılınan oruç, ibadet maksadıyla tan yerinin ağarmasından güneşin batmasına kadar yeme-içme ve cinsel ilişkiden uzak durulmasıdır. Oruç bir ibadet olmanın yanı sıra kişiye maddî ve manevî birtakım faydalar da temin etmektedir.

İzzetbegoviç'e göre orucun ilk ve en önemli anlamı, bedenle ruh arasındaki ilişki ve ruhun ikrar edilmesidir (İzzetbegoviç 2018a: 301). Bir diğer ifadeyle bedenle ruh arasında doğrudan tecrübe edilen bir savaş ve nihayetinde ruhun beden üzerindeki zaferidir. Kişi oruç tutarken bedeni acı çeker ve talepleri yerine getirilmez; bu süreçte ruh çekilen acıyı denetlemektedir. Yine aynı şekilde oruç, acı verici ve doğrudan tecrübe edilen bir galibiyet olup tecrübe edildiğinde, sadece acı değil haz da verecek bir durumdadır (İzzetbegoviç 2018a: 316).

Aliya orucu insana mahsus bir seçim olarak görmektedir. İnsan ve hayvanın yiyecek yediğini, burada insanla hayvan arasındaki farkı açıkça ortaya koyarak sadece insanın oruç tutabileceğini ifade etmektedir. Bu çerçevede yeme, bir tabiat kanunudur. Oysa oruç iradenin bir belirtisi olup bir özgürlük eylemidir. Ona göre, orucun en büyük anlamı herhangi bir tıbbî sebepten ziyade bir özgürlük hareketidir (İzzetbegoviç 2018a: 214).

Aliya orucun temizlik ve dakiklikle bağlantılı bir durumunun varlığından da bahsetmektedir. Bu konuyu dile getirirken orucun Müslüman toplum içerisinde arzu edilen temizlik, dakiklik ve disiplin gibi kazanımların elde edilemediğinde de yakınmaktadır. Şöyle ifade etmektedir:

“İbadetleri temizlikle ve daimî olarak zamana riayetle bağlantılı olan insanlar niçin temizlik ve dakiklik örnekleri değildirler? Yılda otuz gün kendilerini yiyecek-içecekten mahrum bırakan insanlar niçin bir disiplin örneği olmazlar? Bazen acımasız ve katı olan bu on dört asırlık uygulamadan sonra temizlik, dakiklik ve disiplin nasıl olup da onların ikinci bir tabiatı haline gelmemiş, hatta saplantı halini almamıştır? Bu iki soruya tatminkâr bir cevap verecek olan kişi Nobel ödülünü hak ederdi.” (İzzetbegoviç 2018a: 301-302)

Orucu farklı boyutları ile değerlendiren İzzetbegoviç, hedefleri çeşitli ve aynı zamanda ağır bir alıştırmaya olarak gördüğü orucu, ibadet olmanın yanı sıra pedagojik, tıbbî ve sosyal yönünün olduğundan da bahsetmektedir. Ona göre oruç, İslâm toplumunda hiçbir zaman bireyin şahsi meselesi olarak görülmemiş, bu farzın yerine getirilememesine sert tepki gösterilmiştir. Çünkü orucun tutulmaması, toplumsal birlikteliğin ihlali görülmüştür. Bu konuda en son olarak Aliya, oruç ile zekât arasında bulunan bir ilişkiye dikkat çekmiştir. Bu bağlamda ona göre oruç, aç olmanın ne demek

olduğunu öğretmekte ve fakirlere verilen zekâta psikolojik bir hazırlık yapmaktadır (İzzetbegoviç 2017: 36).

Zekât

Zekât, İslâm'ın üzerine bina edildiği şartlardan biridir. Belli bir maddî imkana sahip olan mükelleflerin muayyen yerlere vermekle yükümlü oldukları mali bir ibadettir. Zekât da oruç gibi hicretin ikinci yılında farz kılınmıştır. Zekâtın farz olma şartları, hangi mallara zekât düştüğü ve kimlere/nerelere verilmesi gerektiği ile ilgili hususlar temel kaynaklarda detaylı bir şekilde izah edilmektedir.

Aliya İzzetbegoviç göre zekât, fakirlere verilmesi mecbur olan bir çeşit vergidir, sadaka değildir. Zekât, toplum içerisinde sefaleti ortadan kaldıracak ve karşılıklı anlayış ve güven temin edecek bir güce sahiptir (İzzetbegoviç 2017: 36). Zekât, Mekke döneminde sadaka olarak verilmiş, hakiki manasını ise cemaatin teşekkülüyle Medine döneminde elde etmiştir. Bilindiği kadarıyla zekât, tarihte yoksulları lehinde alınan ilk vergidir (İzzetbegoviç 2016: 268). Zekâtı bir çeşit vergi olarak değerlendirmesi, onun bizzat devlet eliyle takip edilmesi gereken bir konumda olduğu kanaatindedir. İslâm'ın ilk günlerinde, Hz. Ebû Bekir'in döneminde zekât vermek istemeyen varlık sahibi kimselere devlet eliyle yapılan müdahaleyi, fakirler lehine devrimci bir tedbir olarak yorumlamıştır (İzzetbegoviç 2017: 133).

İzzetbegoviç zekâtın vergi mi yoksa gönüllü bir amel mi olduğunu da tartışmıştır. İlk etapta zekâtın vergi boyutuna dikkat çeken Aliya, zekâtın gerçek manasının kasalarla beraber gönüllerin de açılması olduğunu belirtmiştir. Bu manada zekât, "üst seviyelerden akan muazzam bir kıymetler nehri ve aynı zamanda kalpten kalbe, insandan insana irtibat kuran şefkat ve yardımlaşma ruhudur." Aynı zamanda zekât, fakirlerin sefaletini ve zenginlerin onlara karşı olan kayıtsızlığını ortadan kaldırmakla birlikte insanlar arasında maddî farkları azaltarak onları birbirine yaklaştırmaktadır (İzzetbegoviç 2016: 269-270).

Zekâtın sosyal boyutuna dikkat çeken Aliya *İslâm Deklarasyonu* isimli kitabında bu hususu şöyle ifade etmektedir:

"İslâmî kurallar içinde sosyal tarafı çok belirgin olan ve biri yasak diğeri de farz olan iki emir vardır: Zekâtın emredilmesi ve faizin haram edilmesi. Zekâta biz, insanlar arasında karşılıklı sorumluluk ve birbirinin kaderi ile alakadar olma durumunu görmekteyiz. Bir defa tespit ve ilan edilmiş bu kural, toplumun gelişim, ihtiyaç ve imkanlarına bağlı olarak yeni ve değişik ilgi için bir temel oluşturulabilir.- Bugün İslâm dünyasında zekât her bireyin özel alanı dahilindedir ve şu anda var olan toplumsal ve dinî şuur içerisinde tamamen devre dışıdır. Zekâtın eksikliği her adımda görülmektedir. Oysa zekât İslâmî düzenin kamusal ve hukuki kurumudur ve onun hayata geçirilmesi için güç de dâhil, her türlü şekilde temin edilmelidir." (İzzetbegoviç 2018b: 54-55).

İzzetbegoviç, hangi maldan ne kadar zekât vermek gerektiği hususunda yapılan tartışmaları yersiz bulmaktadır. Ona göre zekât müessesesindeki asıl önemli olan husus, oranlardan ve sayılardan ziyade yardımlaşma ilkesidir.

Bu ilke, zenginlerin fakirlere karşı mükellefiyetidir (İzzetbegoviç 2016: 270). Aliya burada zenginlerin, yoksulların ihtiyaçlarına uygun davranmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Oran, ölçü veya nisabı konu dışı tutmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'in birçok yerinde zekât ile namaz arasında bulunan bağdan hareketle Aliya, bu iki ibadet arasında bulunan bir düalizminden bahsetmektedir. Bu durumu şöyle ifade etmektedir:

"Namaz manevî, zekât ise sosyal mahiyetlidir. Namaz insana, zekât ise insanlara yönelmiş bulunmaktadır. Namazın karakteri ferdî, zekatınki sosyaldır. Gayeleri de ayrıdır: Birininki öznel, öbürününki ise nesneldir. Namaz terbiye vasıtasıdır; zekât ise, düzenin bir parçasıdır, vs." (İzzetbegoviç 2016: 272).

Namaz ile zekât arasındaki birlikteliğe dikkat çeken İzzetbegoviç, "Namaz kılmak ve zekât vermek size emr olunmuştur. Zekât vermeyen namazdan da nasibini alamaz." (Heysemî 1994: 3/198) hadîsini nakletmek suretiyle bu iki ibadetin arasının açılmaması gerektiğini belirtmiştir.

Aliya zekât ile bağlantılı olarak vakıf müessesine de değinmektedir. Ona göre vakıflar, mana ve yayılış itibarıyla hiçbir medeniyette benzeri bulunmamaktadır. Ayrıca vakıflar, yardımlaşma ruhunun bir meyvesi ve zekâtın terbiyevî tesirinin bir neticesidir (İzzetbegoviç 2016: 271).

Hac

İslâm'ın beş şartından sonuncusu hacdır. Hac kutsal kabul edilen mekânları dinî maksatla ziyaret etme ve belli görevleri yerine getirmektir. Bu ibadet, hicretin dokuzuncu yılında farz kılınmıştır.

Aliya'ya 1994'te Mekke'de hacılara ve Boşnak kahramanlara hitap ederken haccın bir anma ve hatırlama olduğunu söylemiştir. Ona göre anma, geri kalmış ve gelişmiş milletleri birbirinden ayıran bir özelliktir. Medeni halkların anıları, geri kalmış halkların ise tarihi vardır. Aliya bu konuşmasında haccın farzlarından olan ihram konusuna da değinmektedir. Yine aynı şekilde bunu da insanın kökeninin aynı erkek ve kadına ulaştığı ve herkesin eşit olduğu gerçeğinin hatırlanması ile ilintilendirmektedir. İhram, insanlığın başlangıcının ve bir gün toprağa bırakılacağının sembolü olduğunu ifade etmektedir (İzzetbegoviç 2008: 88). İhram, servet, sınıf, meslek ve ulus bakımından var olan tüm farklılıkları en açık şekilde yansıtan elbiselerin oluşturduğu ayrımcılığı ortadan kaldırmaktadır (İzzetbegoviç 2018a: 333).

İzzetbegoviç, birçok insanın haccı peri masalı gibi zaman ve mekân yoluyla bir yolculuk olarak tecrübe ettiğinden ve zıtların ahenk meydana getirecek şekilde birleştirdiğinden bahsetmektedir (İzzetbegoviç 2018a: 315, 321). Ona göre hac, dinî bir merasim, İslâmî tarzda bir ticarî fuar ve siyasî toplantıdır (İzzetbegoviç 2016: 274).

Aliya'ya göre hac, dünya üzerinde insanların bir araya geldiği en büyük ve eşsiz bir toplantıdır. Dünyanın muhtelif bölgelerinden dilleri ve ırkları farklı ancak inançları bir olan kişilerin aynı zaman ve mekânda bir araya gelmelerini sağlamaktadır. Aliya bu benzersiz birlikteliğin potansiyel manevî ve siyasî imkanlarının yeterli derecede değerlendirilemediğinden de

yakınmaktadır. Ona göre hac, insan ve halkların birbirine yakınlaşması ve birbirlerini tanımalarına vesile olabilmektedir. Ancak onun hac konusunda asıl vurguladığı husus ihram bahsinde de belirttiği üzere insanlar arasındaki farklılığı ortadan kaldırarak eşitliğin sağlamasıdır. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in (sav) veda haccında yaptığı büyük konuşmasının ana temasının da eşitlik olduğunu vurgu yaparak hutbenin bir parçasını şu şekilde aktarmıştır: "Ey insanlar, sizin tanrınızda birdir, babanız da! Hepiniz Âdem'den geliyorsunuz, Âdem ise topraktır. Arap'ın Arap olmayanın üzerinde, zencinin beyaz üzerinde hiçbir üstünlüğü yoktur. En iyiniz en çok iyilik yapanınızdır." (İzzetbegoviç 2017: 36-37).

Aliya İzzetbegoviç'e göre, şehâdet dışında İslâm'ın dört temel şartını yerine getirebilmek için medeniyetin belli bir asgari düzeyde olması gerekmektedir. Namazı eda edebilmek için vakit ve mekân bakımından doğru bir cihet tayinine, oruç için zaman belirlenmesine, zekât için istatistik, sayım ve hesap bilgisine ve hac için yolculuğun yüklediği sorumluluğu ve detayı bilmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çerçevede ilkel bir bilinç düzeyinde İslâm'ı uygulamaya koymak mümkün değildir (İzzetbegoviç 2016: 279). Namaz, oruç ve hac bazı astronomik gerçeklere göre tespit edilmesi, astronominin hızlı bir şekilde ilerlemesine de sağlamıştır (İzzetbegoviç 2016: 267). Bu durumda ibadetlerin dolaylı olarak bilimin ilerlemesi ve inkişafına katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç

Bu çalışmada "*İslâm beş esas üzerine bina edilmiştir:...*" hadisinin içeriği, hayatını evrensel ölçekte bir Müslüman kimliğinin inşasına adanmış olan büyük mütefekkir ve devlet adamı Aliya İzzetbegoviç'in bakış açısıyla incelenmeye ve anlaşılmasına çalışılmıştır.

İslâmın üzerine bina edildiği ilk esas şehâdetdir. Aliya İzzetbegoviç göre şehâdet, manevî bir intisap ve sosyo-politik bir cemaate dahil olmaktır. Bu söylem, Müslüman kimliğinin inşasında bir özgürlük hareketini ifade etmekte; Allah'ın dışında hiçbir kuvvete boyun eğmeyen ve güçlü bir aidiyet şuuruna sahip olan bir mü'min hedeflenmektedir. Bu yorumun, şehadetin anlam dünyasına bir zenginlik kattığı görülmüştür.

İkinci esas olan namaz, İzzetbegoviç'e göre, dua ve ibadet olmanın yanı sıra bir disiplin, dayanışma, hıfzıssıhha, düzen, bedensel hareket, maddî ve manevî kirlilerden arınmadır. Bu durumda namaz insanın günlük hayatta ihtiyaç duyduğu birçok ihtiyacını karşılamaktadır. Ancak onun bu konuda asıl bu konuda vurguladığı hususun hayat disiplini olduğu tespit edilmiştir.

Üçüncü esas olan oruç, ona göre, ruhun beden üzerindeki zaferidir. Yani bu da iradenin özgürlük mücadelesidir. Oruç, bir ibadet olmanın yanı sıra pedagojik, tıbbî ve sosyal yönü bulunmaktadır. Bu konuda daha çok orucun sağladığı toplumsal birlikteliğe dikkatleri çektiği görülmüştür.

Dördüncü esas olan zekât, Aliya'ya göre, fakirlere verilmesi gereken bir çeşit vergidir. Vergi bizzat devlet eliyle toplanmalıdır. Zekâta vergi demek suretiyle kişileri bu yükümlülüklerin yerine getirilmesinde özgür bırakılmaması gerektiği kanaatindedir. Ancak kasalarla gönüllerin birlikte açılmasını da vurgulamıştır. Zekâtın miktarı konusunda ise oranlardan ve

sayılardan ziyade yardımlaşma ilkesine dikkat çekmiştir. Yani zenginlerin, yoksulların ihtiyaçlarına uygun davranmaları gerekmektedir. Zekât konusunda dikkat çekilen husus ise toplum içerisinde güven ortamının oluşturulmasıdır.

Beşinci esas olan hac, İzzetbegoviç öncelikle sembollerden oluşan hac ibadetini Hacer'den İsmâîl'e ve diğer ritüelleriyle bir anı ve hatırlama olarak değerlendirmiştir. Diğer bir husus ise insan hayatının başlangıç ve toprağa verilme sürecinin ihram içerisinde yaşandığını, bu kıyafetler içerisinde tüm Müslümanların eşit olduğunu ve gerçek hayata da bu durumun yansıtılması gerektiğini ifade etmiştir. Haccın sağlamış olduğu birlikteliğin manevî ve siyasî imkanlarının İslâm âleminin yeterince değerlendirme düşüncesinde olduğu görülmüştür. Tüm bu bilgilerden haccın nefis engelini ortadan kaldırarak Müslümanların birlikteliğini sağlayacak bir güce sahip olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.

Bu durumda özgürlük, hayat disiplini, toplumsal birliktelik, güven ortamının oluşturulması ve makro planda Müslümanların birlikteliği; şehâdet, namaz, oruç, zekât ve haccın çıktılarıdır. Yani beş temel esasın kazanımları olmalıdır. İşte bunların sağlanmadığı bir temelde, İslâm'ın varlığından söz edilemez.

Bu çalışmada Aliya İzzetbegoviç, zengin yorum ve değerlendirmeleriyle bazı ilmi meselelerin daha iyi bir şekilde anlaşılmasını katkıda bulunduğu görülmüştür. İslâm'ın bu beş esasını yorumlarken daha çok gündelik hayata yapmış olduğu atıflar, ülkesinde yaşamış olduğu sıkıntılı süreçlerin bir sonucu olduğu düşünülmektedir.

Son olarak ilmi gelişmelere katkı bağlamında, Aliya İzzetbegoviç gibi farklı alanlarda kendilerini yetiştiren kişilerin düşünce, yorum ve yaklaşımlarından yararlanılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl (2002). *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Zehir Nasire'n-Nasır, Dimeşk: Dâru tavku'n-necâ.
- HEYSEMÎ, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân (1994). *Mecma'u'z-zevâ'id*. Thk. Abdullah Muhammed Derviş, Beyrut: Dâru'l-fikr.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2008). *Konuşmalar*, trc. Fatmanur Altun, Rifat Ahmetoğlu, 11. Basım, İstanbul: Klasik Yayınları.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2016). *Doğu Batı Arasında İslâm*, trc. Salih Şaban, 9. Basım, İstanbul: Klasik Yayınları.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2017). *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, trc. Rahman Ademi, 32. Basım, İstanbul: Fide Yayınları.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2018a). *Özgürlüğe Kaçışım*, trc. Hasan Tuncay Başoğlu, 30. Basım, İstanbul: Klasik Yayınları.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2018b). *İslâm Deklarasyonu*, trc. Rahman Ademi, 10. Basım, İstanbul: Fide Yayınları.

MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî (1991). *Sahihu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Beyrut: Dâru'l-ihyai't-turâsi'l-arabî.

Aliya İzzetbegoviç'in Düşünce Dünyasında Allah Tasavvuru

Hilmi KARAAĞAÇ

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Polatlı İlahiyat Fakültesi,
hilmikaraagac@gazi.edu.tr

Giriş

Aliya İzzetbegoviç'i büyük yapan, onu önemli kılan ve diğerlerinden ayıran özellik fikir ile eylemi, düşünce ile davranışı, iman ile ameli birleştiriciliğidir. Düşünce ve eylemler arasında bütünlük ve koordinasyonun yerine ayrışma ve farklılığın olması hem inanca hem de insan fitratına uygun düşmeyen olumsuz bir durumdur. Kendisi de *inançlarımız ile davranışlarımız arasında otomatiz yoktur* diyerek bu olumsuz durumu ifade eder. Bu durumda fikirlerimizle fiillerimiz, inançlarımızla eylemlerimiz arasında bir uyumun ve birlikteliğin olması hem insan olmanın hem de inanmanın gereğidir. Çağdaş Müslüman toplumların içerisinde bulundukları olumsuz durumun en önemli nedeni bu uyumu ve birlikteliği sağlayamamış olmalarıdır. Ömrü mücadele ile geçmiş İzzetbegoviç'e bu mücadelesinde dinamizm veren onu her an metin tutan fikri altyapıya baktığımızda Allah inancının büyük bir yer tuttuğunu görürüz.

İnsan, diğer tüm yaratılmışlardan farklı olarak bilinç ve düşünce sahibi bir varlıktır. Geçmiş ve gelecek tarafından sınırlandırılmış bir hayat sürer. Geçmiş, duygu ve düşünce dünyasını şekillendirirken; gelecek onun dünya görüş ve ideolojisini, yaşam amacını ve hayatının anlamını tayin eder. Bir amacı ve hayatının bir anlamı olan insan ne için yaşadığını kavrar, bu uğurda umutlar besler ve büyük acılara katlanır. (Evkuran,2007:46). Geçmiş ya da geleceğiyle insanın düşünce dünyasının şekillenmesinde müntesibi olduğu dinin ve benimsediği inançların çok büyük etkisi bulunur. İslam düşüncesi, en üstünde Allah'ın bulunduğu, diğer varlıkların konumunun O'nunla olan ilişkisine göre şekillendiği varlıkbilim merkezli bir sistemdir. Mutlak kudret sahibi olan Allah yaratıcı, diğer varlıklar ise O'nun yaratıklarıdır. İzzetbegoviç'in ifadesiyle *Allah, gerçekliğin başlangıcı, merkezi ve sonudur*. (İzzetbegoviç, 2011:326).

Tevhid, ilahi dinlerin sonuncusu olan ve 610-632 tarihleri arasında Hz. Muhammed'in risaletiyle insanlığa gönderilen İslam'ın en karakteristik niteliğidir. Bu nedenle Allah'a iman Müslüman olmanın ilk rükünüdür. Allah'a iman O'nun varlığı ve birliğine inanmak, O'nun kemal sıfatlarla muttasıf ve noksan sıfatlardan da münezzeh olduğunu kabul etmek; mutlak ilim, irade ve kudret sahibi olduğunu tasdik etmektir. Bir dinin ana yapısını, temel karakterini ve hakikatini oluşturan unsur o dinin getirmiş olduğu Allah tasavvurudur. İlahi dinlerin tahrif olması da, o dinlerin getirmiş olduğu Allah tasavvurunun korunup muhafaza edilememiş olmasındandır.

(Aydın,1995:191). İnsanlık tarihine bakıldığında genellikle Allah'ın yüceliği ve aşkınlığı ile onun diğer varlıklara benzememesi ve onlara muhtaç olmamasında ifrata gidilerek O'nunla bir takım aracı varlıklar vasıtasıyla iletişim kurulmaya çalışıldığı görülür. Bu bağlamda ikincil tanrılar icat edilerek şirke düşülmüştür ya da şirki çağrıştıran tasavvurlar ortaya çıkmıştır. Şirk ile mücadele ve tevhid inancının yerleştirilmesi putperest Arap toplumuna nazil olan Kur'an'ın birincil hedefidir.

Allah hakkındaki bilgilerimizin birincil kaynağı vahiydir. Bu nedenle sahih Allah tasavvurunun tesis edilebilmesinin en doğru ve kestirme yolu peygamberler aracılığıyla bize ulaşan bilgiler yani vahiydir. Vahye dayalı sahih Allah inancı bizim dünyaya ve topluma yönelik bakış açımızı şekillendirir. (Evkuran,2007:50).

Allah İnancı ve Direniş/Mücadele

Kur'an'ın bildirdiğine göre Allah bir ve tek olan; eşi, benzeri ve dengi bulunmayan; başka varlıklara benzemeyen ve kimseye muhtaç olmayan, hayat sahibi, işiten, gören ve bilendir. Vâcibü'l-vücûd olduğundan yokluğu düşünülemez. Kendinden gayrı tüm varlıkların hem var olmalarının hem de varlıklarını idame ettirme nedenidir. İnananları hayatlarının her anında gözetler ve yaptıklarından onları hesaba çekecektir. İnanan ve iyi işler yapanlara karşılığının bol bol verecek olup onlardan yardımını esirgemez, görünür ve görünmez ordularla onları destekler. Herkes yaptığına karşılığını eksiksiz olarak alacak ve kimseye zulmedilmeyecektir. (İhlas,112/1-4; Bakara,2/255-256; Nisâ,4/1; Zilzâl, 99/6-8;Yûnus,10/44)

Amacı insanın ahlaki dönüşümünü sağlamak olduğundan Kur'an Allah'ı alemle ve insanlara yakından ilgilenen yaratıcı bir güç olarak tanımlar (Evkuran,2007:56).

Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi de biz biliriz. Çünkü biz, ona şah damarından daha yakınız. (Kâf,50/16).

Allahu Tealâ hakkındaki temel bilgi kaynağımız Kur'an-ı Kerim'dir. Her Müslümanın da olması gerektiği gibi Aliya İzzetbegoviç iyi bir Kur'an okuyucusudur. Onun eserlerini incelediğimizde özellikle Allah'ın isim, sıfat ve fiilleri ile hesap ve ahiret gününe ilişkin ayetlerden uzunca iktibaslar yaptığını görmekteyiz. Ona göre Allah'a iman, tek, iyi ve adil bir tanrı hakkındaki şuuru geliştirmek Kur'an'ın ilk ve en önemli gerçeğidir. Bu konuda Kur'an, en temiz ve en yüce monoteizm örneğidir. Tek, iyi ve Kâdir-i mutlak tanrı anlayışını insanın aklına ve kalbine tesir edecek bir üslupla açık, basit ve kabul edilebilir kavramlarla ifade eder. (İzzetbegoviç,2014:65-70).

Doğu da batı da Allah'ındır. Nereye yönelerseniz yönelin (iyi bilin ki) Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır. Şüphesiz Allah her yeri kaplar ve her şeyi bilir. (Bakara 2/115).

Yüzlerinizi doğudan yana ve batıdan yana çevirmeniz iyi olmak demek değildir. Lakin iyi olan: Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, Kitab'a, peygamberlere inanan, O'nun sevgisiyle yakınlarına, yetimlere, düşkünlere, yolculara, yoksullara ve köleler uğrunda mal veren, namaz kılan, zekât veren ve ahidleştiklerinde ahidlerine vefa gösterenler; zorda, darda ve savaş alanında sabredenlerdir. İşte onlar doğru olanlardır ve sakınanlar ancak onlardır. (Bakara, 2/177).

De ki: içinizdekileri gizleseniz de açığa vursanız da Allah onu bilir. Göklerde ve yerde olanları da bilir. Allah her şeye kâdirdir. (Âl-i İmrân 3/29).

Mutlak hükümler elinde olan Allah ne yücedir. O her şeye kâdirdir. O, hanginizin daha iyi iş yaptığını belirtmek için ölümü ve hayatı yaratandır. O, çok güçlü, çok bağışlayıcı olandır. (Mülk,67/1-2).

Aliya İzzetbegović'e göre yeryüzündeki en açık tektanrılı din İslam'dır. Hristiyanlığın teslis inancında olduğu şekliyle İslam'ın, tektanrı inancına hâlel getirecek tasavvurlara dönüşme olasılığı da bulunmamaktadır. İncil'de Allah'tan *baba* diye bahsedilir ve O sevilir. Kur'an'da ise Allah *rabb*'tir, O'na ibadet edilir ve O'ndan korkulur. (İzzetbegović, 1994:223).

Müslüman toplumlarda Allah'ı birlemekle, iktidara karşı koymanın zaman zaman birleştiği görülür. Bunda tevhid doktrinini hareket noktası alarak bir düzeni yıkan ve onun yerine yeni bir topluluk inşa eden ilk müslüman topluluğun tecrübesinin kalıcı etkileri bulunmaktadır. Kur'an'da, Allah'ın birliği ve eşsizliği ilkesi oldukça köklü ve radikal bir biçimde sunulur. Öyle ki Allah'ın ilmi, kudreti, iradesi ve yaratması konularındaki vurgu, uygun bir politik yorum eşliğinde, her türlü otoriteyi geçersizleştirebilmektedir. (Evkuran,2007:60). Bu doğrultu da İzzetbegović, kendilerine yaşam hakkı tanımayarak yok etmek isteyen güçlere karşı mücadelesini tevhid inancıyla temellendirir. Ona göre tevhid inancı, yıkıcı ve zalim iktidara karşı koymayı gerektirir. Tevhid inancının ifadesini bulduğu *Allahu Ekber* ve *La ilahe illallah* İslam'ın en inkılapçı birer parolasıdır. Seyyid Kutup'tan alıntıyla bu parolaların, uluhiyete ait hususları kendine mal eden dünyevi iktidara karşı bir ihtilal teşkil ettiğini ifade eder. *Tekbir* ve *kelime-i tevhid*i söyleyerek inananlar, Allah'ın *mâlikü'l-mülk* olduğunu, içindekilerle birlikte yerlerin ve göklerin O'nun olduğunu ve ayrıca yüksek mevkilerde bulunanların elinde bulunan iktidarın yalnızca Allah'a ait olduğunu deklare etmektedirler. (İzzetbegović, 1994:223).

Kelime-i tevhid, insanın hayatının hakimi olan yalan tanrılardan kurtulması için devrimin parolası ve habercisidir. O, insan hayatı ve ruhuna ruhbanîyet, kabile reisleri, prens ve makam sahibi insanlar gibi hakimiyet kuran her şeyden kurtuluş ve tahakkümün sadece Allah'a izafe edilmesi demektir.

İzzetbegović, kendinde güç vehmederek insanlar üzerinde tahakküm kuranları sahte tanrılar olarak niteler. Söz konusu sahte tanrılar eskiden firavunlar ve tanrı krallar iken günümüzde her şeyi bilen ve herkes için düşünüp karar veren otorite sahipleridir. *Kelime-i tevhid* ile İslam sahte tanrılarının güçlü bir şekilde hüküm sürdüğü dünyada, insanların tanrı olmadıklarını, insanların ubudiyete layık olmadığını, tanrının sadece bir olduğunu, mülkün de sadece O'na ait olduğunu, her insanın zayıf olduğunu ve sahte tanrı olmak yerine insan olmak için mücadele etmesi gerektiğini söyler. Kur'an dünyadaki bütün insanların eşit oldukları düşüncesini ısrarla vurgular (Bakara 2/213; Nisâ 4/1; Hucurât, 49/13). (İzzetbegović,2014:103-104).

Sahte büyüklükler ve otoritelere teslimiyet yerine Kur'an sadece bir tane olan Allah'a teslimiyeti farz kılmıştır. Allah'a olan bu teslimiyetle Kur'an, insan için özgürlük ve onun her türlü teslimiyet ve korkudan beratını inşa

eder. (İzzetbegoviç,2014:102). İslam her zaman, iç ve dış, ahlaki ve tarihi, bu günü ve ahireti, iki dünyayı istemiştir. İslam bu ikili davetle tanımlanabilir. Allah'a ve iyiliğe karşı İslam teslimiyeti emreder. Fakat kötülük, zulüm, düşmanlar, hastalık, pislik ve batıl inanca karşı onun sadece tek bir emri vardı: *Mücadele*. (İzzetbegoviç,2014:18). İslam Allahu Teâlâ'nın hakimiyeti dışında mutlak imtiyaz sahibi olan hiçbir hâkimiyeti tanımaz. Allah'ın mutlak hâkimiyetini tanımak ise aynı zamanda diğer bütün kadir-i mutlak olan hâkimiyetleri tanımamak anlamına gelir (A'raf, 7/3; Yûsuf, 12/40). (İzzetbegoviç, 2010:57).

İslam sadece inanç değil daha fazlasıdır. O, insanın sadece özel hayatını ve davranışlarını değil toplumsal hayatı da tamamıyla kapsayan bir dindir. (İzzetbegoviç,2014:61). Bu nedenle zulme karşı direniş ve cesaret ister. İzzetbegoviç Şura süresi 39. ayetinden hareketle zulme boyun eğen kimselerin Müslüman olamayacağı hükmünü elde eder. Çünkü Allahu Teâlâ müminlerin niteliklerinden bahsederken *onların bir haksızlığa uğradıkları zaman üstün gelmek için yardımlaşsınlar* (Şûrâ,42/39) buyurmuştur. (İzzetbegoviç,2014:30). İslam, herhangi bir dogma ve hiyerarşi yerine mutlak kudret sahibi olarak Allah'ı tanıdığı için kesinlikle diktatörlüğe dönüşemez ve her türlü terör ve engizisyon hareketini imkansız kılar. (İzzetbegoviç, 2010:60).

İstikbal ve pratik insani çabalar bakımından İslam, beden ve ruhen ahenk içinde bulunan insanları yetiştirmek ve kanunları ile sosyo-politik müesseseleri bu ahengi muhafaza edecek şekilde kurulmuş olan bir toplumu meydana getirmek için yapılan bir çağrıdır. İslam durmadan iç ve dış muvazenenin tahakkukunu arar ve araması icap eder. (İzzetbegoviç, 1994:21).

Netice itibariyle kelime-i tevhid ile mutlak otorite ve tahakkümün Allah'a ait olduğu ifade edilmiştir. Kendisinde hükümlerlik vehmederek hükümlerlik kurmaya kalkışanlara ya da güç zehirlenmesi yaşayanlara karşı mücadele etmek Allah'a imanın bir gereğidir. İzzetbegoviç, Müslümanların günümüzde bu gerekliliğin bilincinde olmamalarını inançlarımızla davranışlarımız arasında otomatizm olmamasına bağlar. Ona göre davranışlarımız, ahlakımız şuurlu bir tercihin veya hayat felsefesinin bir fonksiyonu değildir. Felsefi veya siyasi tercihlerin bir eseri olmaktan çok çocukluktaki terbiyenin ve kabul edilmiş anlayışların bir neticesidir. (İzzetbegoviç, 1994:166).

Allah'ın tasavvuru İzzetbegoviç'in kainata ve insana bakış açısının da temelini oluşturur. Ona göre insan hayatının hukuki, toplumsal, ekonomik ve siyasi olmak üzere tüm sorunlarına Kur'an çözüm bulmaktadır. Bu çözümün dayanağı ise Allah inancıdır. Buna göre: tüm alemin yaratıcısı Allah'tır. O her şeyi bilen ve kerim olandır. İnsan, O'nun mahluku olduğundan insan hayatı kendiliğinden değerlidir. Dünyadaki gücü ve kanunlara yakınlığı ne olursa olsun herkes kendi amelleri ile ilgili eşit sorumluluğa sahiptir. Allah'ın mahlukları ve kardeşler olarak insanın diğer insana yönelik tutumu ve bütün insanların yaşamaya ve mutlu olmaya eşit derecede hakkı vardır. (İzzetbegoviç,2014:64). Allah'ın tek olması ve bütün insanların eşitliği Kur'an-ı Kerim'de apaçık ve kesin bir biçimde ortaya

konulmuştur. Tek olan Allah'tan başka ilah yoktur. Seçilmiş halk, seçilmiş ırk veya sınıf olmadığından bütün insanlar eşittir. (İzzetbegoviç, 2010:53). İslam'da aşırı bilge, her şeyi bilen, hatasız ve ölümsüz kimseler yoktur. Bütün yücelik ve şükran Allah'a aittir. İnsanların üstünlüğünün yegane ölçüsü takva olduğundan onların gerçek kalitesini ancak Allah tespit edebilir. (İzzetbegoviç, 2010a:58).

Allah'a Teslimiyet

Allah'a ve O'nun takdirine teslimiyet İzzetbegoviç'in düşüncesinde ve mücadelesinde önemli bir yere haizdir. Ona göre öncelikle insanın iradesi dışında ona hükmeden bir kaderi mevcuttur. Şahsiyetimizle, yüksek veya düşük seviyeli zihnimizle, cüce ve atletik boyumuzla, kralın sofrasında veya fakirin kulübesinde, gürültülü patırtılı veya sakin zamanlarda, bir zalimin veya hakşinas bir büyüğün hükmü altında ve umumi olarak ve üzerinde hiçbir tesirimizin olmadığı siyasi, coğrafi ve sosyal şartlar içinde dünyaya geldik. İrademizle oluşan şeyler ne kadar sınırlı, kaderimiz olanlar ise ne kadar hadsiz, hesapsız, çoktur. İnsan *dünyanın içine atılmıştır* ve hayatı, kendilerine hiçbir tesirde bulunamayacağı aksine kendisine çokça tesir eden gerçeklere bağlıdır. Bu durum insanda psikolojik olarak kötümserlik, isyan, yeis ve lakaytlığa ya da kadere, Allah'ın iradesine teslimiyet olarak yansiyabilir. Allah'a ve takdirine inanç bize öyle bir emniyet hissi verir ki başka bir şey onun yerine geçemez. Terbiye ve kanunlar sayesinde dünyayı düzenleme çabası olarak İslam ve Allah'a teslimiyet, çok geniş bir çözüm planıdır. (İzzetbegoviç, 1994:309-310).

İslamı kabul eden halk ve birey bu kabulden sonra başka bir ideali için yaşaması ve ölmesi mümkün değildir. Bir Müslümanın adı ne olursa olsun herhangi bir kral ve hükümdar, bir milliyeti, bir partiyi yüceltmek ve ona benzer bir şey uğruna kendini feda etmesi düşünülemez. Zira en güçlü İslami bilinçaltı düşüncesine göre o burada bir çeşit putperestlik ve inançsızlık fark eder. Müslüman ancak Allah adıyla ve İslam'ın yücelmesi adına mücadele eder ve savaşır. (İzzetbegoviç, 2010:20). Kur'an sahte tanrılara, sahte büyüklük ve otoritelere teslimiyeti yasaklamış onun yerine bir olan ve kadir-i mutlak Allah'a teslimiyeti tesis etmiştir. Allah'a olan teslimiyette Kur'an insan için özgürlük inşa eder. Onu bütün korkulardan ve diğer bütün teslimiyetlerden kurtarır. (İzzetbegoviç, 2014:128).

Teslimiyet başkalarının yanlış anladığı ya da iddia edildiği gibi asla pasiflik demek değildir. Allah'ın iradesine teslimiyet, insanların iradelerine karşı bağımsızlık demektir. Allah'a itaat insana mutlak itaati men eder. Onun için kaderi kabul etmek kendini en büyük ölçüde hür hissetmektir. Mücadelemizi insani ve makul kılan, ona sükun ve huzur damgasını vuran, her şeyin akıbetinin elimizde olmadığı kanaatidir. Bize ait olan gayret etmek, uğraşmaktır; netice ise Allah'ın elindedir. (İzzetbegoviç, 1994:311).

Allah'a İman ve Ahlak

Allah'ı insanın zorunlu şartı olarak kabul eden İzzetbegoviç'e göre Allah yoksa insan da yoktur. İnsan gibi özgür ve etik alanda iradesiyle hareket edebilecek bir varlığı ancak aşkın bir varlığın yaratabilir. (İzzetbegoviç, 1994:65-66). O, tanrının olmadığı bir dünyada insanın da anlamını

yitireceğini ve böyle bir dünyanın her şeyin mubah görülebileceği bir dünya haline geleceğini savunmuştur. Allah söz konusu olmaksızın insanı ve onun hayatının manasını anlamak mümkün değildir. Allah, insanın bu dünyadaki etik konumunu açıklama açısından zorunlu ve mutlak bir varlıktır. (İzzetbegoviç, 2011:49; Akın,2016:308).

Ebeveynleri nasıl olursa olsun bütün çocukların ahlak duygusuna sahip olarak doğduğunu kabul eden İzzetbegoviç'e göre ahlak, insanı diğer varlıklardan ayıran en temel kategorilerdendir. Özgürlük, sorumluluk ve ahlak etik alanın üç temel unsurudur. Bu üç unsuru ortadan kaldırdığınızda ortada insan diye bir varlık kalmaz. Özgür olabilen, sorumluluk üstlenebilen ve bunlara bağlı olarak iyi ya da kötü olabilen tek varlık insandır. İnsan dışında hiçbir varlık içgüdülere bağlı olan determinizmi ve belirlenmişlik halini aşamadığından özgür, sorumlu ve dolayısıyla da iyi ya da kötü olabilmek imkânına sahip değildir (Akın,2016:306-307).

Aliya İzzetbegoviç'in ahlak siteminde cevaplanması istenilen sorular şunlardır: Bir davranışın ahlaki olmasının ölçütü nedir? Bir temele dayandırılmaksızın ahlaklı olmak mümkün müdür?. Değilse ahlakın dayanmak zorunda olduğu temel nedir?

Kişiyi davranışa sevk eden etken ya menfaat ya da vazife duygusudur. Bir eylemin vazife şuuruyla ya da menfaat beklentisiyle yapılması arasındaki fark tam da ahlaka başvurarak açıklanabilir. Vazife ahlakın, menfaat ise siyasetin merkezi kavramıdır. Menfaat dünya da fayda sağlama amacıyla gerçekleştiğinden dünyevidir. Ahlaki davranışın temelindeki vazife şuuru ise bu dünyaya ait değildir. (İzzetbegoviç, 1994:138;Akın,2016:308). Ahlak, insanın istekli davranışı veya Allah'ın varlığı gerçeğine uygun bir şekilde diğer insanlara karşı tavrıdır. Bu nedenle ahlak devamlı olarak ve ancak dine istinad edebilir. Prensip olarak ahlak, din olmadan var olamaz. Ahlak ve dini birbirine bağlayan *daha üstün başka bir dünya* inancıdır. Vazifemi bütün güçlük ve tehlikelere rağmen yapmam icabediyorsa böyle bir istek ancak bu dünyayı ve bu hayatı tek dünya ve tek hayat olarak görmemek halinde haklı olabilir. (İzzetbegoviç, 1994:153).

Ahlak çıkarlarımız gereği değil, ödevlerimiz (vazifemiz) gereği eylemde bulunmaktır. Eğer bir kimse bu hayatın dışında başka bir hayat olduğuna inanmıyorsa neden çıkarlarına aykırı davranışın. Yalnız bu yaşadığımızdan başka hayat yoksa, Allah yoksa geçmişte fedakarlık yapmış, acı çekmiş ve kendilerine hayranlık duyduğumuz kahramanların fedakarlıklarının bir kıymeti yoktur. Ahlakın kendisine dayandırılacağı bir Allah inancı olmaksızın hiçbir ahlaki sistem kurulamaz. Çünkü ahlaklı olabilmek için hayatın ve çıkarların üstünde bir şeye sığınmamız gerekir. Hayatın üstünde ve ötesinde bir şeye sığınmak ta bir çeşit tanrı inancı ya da dindir. (İzzetbegoviç, 2018: 552-553, Korlaelçi,2016:367). Ahlaka uygun davranış ya manasızlıktır ya da Allah var olduğundan manası vardır. Ancak ve ancak hayatın ebediliği ve insanın ölmezliği, yani Allah'ın ve bu tabiat dünyasından ayrı bir dünyanın var olması şartıyla insanın ahlaki davranışının bir manası vardır. (İzzetbegoviç, 1994:139-140).

Netice itibariyle eğer Allah yoksa ahlakın ya da ahlaka uygun davranışın anlamı yoktur. Eğer Allah ve bu dünyadan ayrı başka bir dünya varsa ahlaki davranışın bir manası vardır.

İzzetbegoviç'e göre sadece vicdana dayalı hareketler hakikaten ahlaklıdır. *Kanuna riayet eden bir insan aynı zamanda zorunlu olarak ta ahlaklıdır* demek doğru değildir. Davranışın şekli doğruluğu alışkanlığın veya korkunun eseri olabilir. Alışkanlık ve korku ile ahlaklı olunmaz. Tıpkı namaz ve oruç gibi ibadetler için vicdani bir karar vermek zorunda olduğu gibi ahlaki davranışlar için de vicdani karar gerekir. (İzzetbegoviç, 2011:46). Zorla aç bırakılma oruç olmadığı gibi zorla yapılan iyilikte iyilik değildir ve dini bakış açısından değersizdir. Seçme özgürlüğü ve özgür olma dinin ve ahlakın temelinde yatan ön şarttır. (İzzetbegoviç, 2011:79).

Tanrısız ahlak olabilir mi? Ateist insanların ahlaki durumu nasıl açıklanabilir? Realitede ateist olmakla beraber ahlaki davranışlar sergileyen ya da dindar geçinip gayri ahlaki davranışlar sergiler mevcuttur. Bu inançlarımızla davranışlarımız arasında otomatizm olmamasından kaynaklanır. Davranışımız, ahlakımız şuurlu bir tercihin veya hayat felsefesinin bir fonksiyonu değildir. Çocukluktaki terbiyenin veya kabul edilmiş anlayışların birer neticesidir. (İzzetbegoviç, 1994:190-191, Korlaelçi,2016:367).

Ahlaklı ateist olabilir ama ahlaklı ateizm olamaz. Dindışı insanın ahlaklı olmasının nedeni ve kaynağı farkında olmadığı geçmişte ki eski bir dindir. (İzzetbegoviç, 1994:193)

Sonuç

İslam tevhid dinidir. Tevhid, ifadesini *Allahu Ekber* ve *La ilahe illallah* ta bulur. Tekbir ve Kelime-i tevhid ile bir taraftan Allah'ın rab, hâlık, kâdir ve mâlikü'l-mülk olduğu ile hükümrânlığın yegane sahibinin O olduğu, diğer taraftan ise O'ndan gayrısının otorite ve hükümrânlığının mutlak ve hakiki olmadığı ifade edilir. Bu nedenle kayıtsız şartsız itaatte sadece O'nadır. Mutlak otorite ve hükümdarlık iddiasında bulunanlar sahte tanrılığa soyunduklarından onlarla mücadele tevhid inancının gereğidir.

Kelime-i Tevhid, insanı hayatın hakimi olan yalan tanrılardan kurtulması için devrimin habercisidir. İslam'da teslimiyet sadece Allah'a aittir. Allah inancı ve O'na teslimiyet insanın özgür ve bağımsız olmasının garantisidir. Allah'ın iradesine teslimiyet insanların iradelerine karşı bağımsızlık demektir. Zira Allah'a güvenen sahte otoriteler karşısında direnç ve metanetini yitirmez.

Allah inancı ahlaklı olmanın ve ahlaki bir sistem kurmanın olmazsa olmazıdır. Allah inancı olmadan hiçbir ahlaki sistem kurulamaz. Ahlaki bir sistem kurabilmek için hayatın ve çıkarların üstünde bir şeye yani dünya hayatının ötesinde bir şeye sığınmamız gerekir. Bu ise dünyanın ve ahiretin sahibi olduğuna inanılan bir yüce varlık inancıyla / Allah'a iman ile elde edilir.

Aliya İzzetbegoviç'in küresel tezgahın büyük yok etme çabalarına karşı duruşu, Saraybosna'nın bir ölüm şehrine dönüştüğü o cendere günlerindeki

metin ve asil direnişi Allah'a olan sarsılmaz imanının kendisine verdiği kuvvette istinad eder.

Kaynakça

- AKIN, Mahmut Hakkı, (2016), "Aliya İzzetbegoviç'in Ahlak Felsefesinde Büyük İnsan Meselesi", *Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç*, Hece Özel Sayısı, II. Baskı, Ankara, ss.305-314.
- AYDIN, Hüseyin, (1995), "Allah Tasavvuru ve Vahiy", *Hz.Muhammed ve Gençlik*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.191-193.
- EVKURAN, Mehmet, (2007), "İslam Düşünce Geleneğinde Tanrı Tasavvuru, Tevhid, Tenzih ve Teşbih Kavramları Ekseninde Bir Analiz", *İslami İlimler Dergisi*, Yıl 2, Sayı 1, ss.45-62.
- İZZETBEGOVIÇ, Aliya. (1994), *Doğu ve Batı Arasında İslam*, (çev. Salih Şaban), Nehir Yayınları, İstanbul.
- İZZETBEGOVIÇ, Aliya. (2010), *İslam Deklarasyonu*, (çev. Rahman Ademi), Fide Yayınları, İstanbul.
- İZZETBEGOVIÇ, Aliya. (2014), *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, (çev. Rahman Ademi), Fide Yayınları, İstanbul.
- İZZETBEGOVIÇ, Aliya. (2011), *Özgürlüğe Kaçışım Zindandan Notlar*, (çev. Hasan Tuncay Başoğlu), Klasik Yayınları, İstanbul.
- İZZETBEGOVIÇ, Aliya. (2018), *Tarihe Tanıklığım*, (çev. A. Erkilet, A. Demirhan, H. Öz), Klasik Yayınları, İstanbul.
- KORLAELÇİ, Murtaza. (2016), "Aliya İzzetbegoviç'e Göre Din-Ahlak İlişkisi", *Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç*, Hece Özel Sayısı, II. Baskı, Ankara, ss.360-371.

Aliya İzetbegoviç'in Başkomutanlığı ve Askerlik Hayatı

Hüseyin KANSU

20-21-22. Dönem İstanbul Milletvekili

18 Kasım 1990 tarihinde yapılan çok partili ilk milletvekili genel seçim sonuçlarına göre partisi Demokratik Eylem Partisi (SDA) Bosna Hersek genelinde birinci parti çıkmıştı. Aliya İzetbegoviç bu sonuca göre Bosna Hersek Cumhurbaşkanı oldu.

6 Nisan 1992 günü Sırp saldırıları ve işgali başlayınca İzetbegoviç parlamentoyu olağanüstü topladı. Bu toplantıda Bosna Hersek Başkomutan seçimi yapıldı. Boşnak ve Hırvat milletvekillerinin lehte Sırp milletvekillerinin aleyhte oyları sonucu Aliya İzetbegoviç Başkomutanlığa seçildi. Seçimden sonra kürsüye çıkan İzetbegoviç "Hayatımın en zor görevine beni seçmiş oldunuz. Ancak ben yalnız değilim, Rabbim benimle, sizler benimlesiniz, milletimiz benimle, İslam dünyası bu mücadelede bizimle olacaktır. Bizler bu mücadeleyi kazanacağız. Büyük Allah'a yemin ediyorum ki asla köle olmayacağız" demiştir. Bugün bu sözleri mezar taşında bulunmaktadır.

İkinci dünya harbi yıllarında Yugoslavya'yı ve Bosna Hersek'i Hitler Almanya'sının orduları işgal etmişti. Almanlar bir gün bu bölgeden çekilebileceklerini ön görerek bölgenin yönetimini Hırvatistan'a vermişler. Hırvatlar da büyük Hırvatistan'ı kurma hedefleri olduğu için bunu kabul etmişlerdir. Almanların işgal döneminde Bosna Hersek'i Hırvatlar yönetmişlerdir. Bu dönemde İzetbegoviç'i Hırvatlar askere almak istemişler o da faşistlerin askeri olmayı kabul etmeyerek doğduğu şehre Bosanski Şamaç'a (Aziziye) kaçmış ve bir Sırp aile onu saklamıştır.

Dedesi Aliya İzetbegoviç Aziziye'de Osmanlı'nın son döneminde şehremini (belediye başkanı) olarak görev yapmıştır. 1878 Berlin anlaşmasından sonra Bosna Hersek'i Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yönetmiştir. Aliya'nın dedesini bu görevden almamışlar. Bu şehirde yaşayan ticaret yapan zengin bir Sırp aileyi diğer Sırlar çekemediklerinden Avusturya yönetimine yalanlar uydurarak şikâyet etmişler. Bunun üzerine Avusturya yönetimi şikayet edilen aileyi tutuklama kararı çıkarmış. Aliya'nın dedesi de bu ailenin dürüst bir aile olduğunu ve eğer tutuklanırlarsa kendisinin belediye başkanlığını bırakacağını ifade etmiş. Bunun üzerine yönetim o Sırp aileyi tutuklamaktan vazgeçmiş. İşte o ailenin torunları bu iyiliği unutmamışlar ve İzetbegoviç'i bir süre saklamışlar. Daha sonra İzetbegoviç Saraybosna'ya dönmüş.

Bosna savaşı esnasında askerlerine, komutanlarına ve sivil halka daima şunu söylerdi: "Bu mücadelemiz esnasında sakın sivillere, yaşlılara, kadınlara, çocuklara, elinde silah olmayan insanlara ve ibadethanelere ateş etmeyeceksiniz, bunlar Allah'ın hudutlarıdır. Bunu çiğnerseniz o zaman bu mücadeleyi kaybederiz çünkü Allah'ın yardımını kesilir."

Ayrıca yurtdışında diaspora olarak yaşayan Bosna Hersek vatandaşlarına “Bulunduğunuz ülkede Sırp ve Hırvatların şahıslarına, yakınlarına, işyerlerine, araçlarına sabotaj yapmayın. O zaman dünya kamuoyu Boşnakları terörist olarak tanımlar. İşte o zaman bu mücadeleyi kaybederiz. Devlet Başkanınız ve Başkomutanınız olarak bu mücadeleyi ülkemizin sınırları ile sınırlandırdım.”

Mücadele alanı ülke sathıdır, der. Eğer mücadeleye katılmak istiyorsanız ülkemize gelin bir askeri birliğe teslim olun, dermiş.

İzetbegoviç savaş dönemi hariç askerlik yapmamıştır. Ancak savaştan sonra generaller ve komutanlar savaş dönemine ilişkin hatıralarını kitap olarak yayınladılar. Bu kitaplarında harp okulu ve harp akademileri mezunu komutanlar harp sanatını ve harp ahlakını İzetbegoviç’ten öğrendiklerini ifade etmişlerdir.

Savaş yıllarında batılı devletler tarafından Bosna savaşını sözde durdurmaya yönelik uluslararası konferanslar düzenlenir ve İzetbegoviç’i de davet ederlerdi. O da bu konferanslara gider söz sırası kendisine geldiğinde cephedeki askerlerin yüreklerindeki feryadı dile getirirdi.

Konferansların akabinde ülkesine döndüğünde cephelere gider askerlerine ve komutanlarına katıldığı bu tür toplantılar hakkında bilgi verirdi. Ancak her seferinde bu tür toplantılardan olumlu bir sonuç beklenilmemesi gereğini vurgulardı.

Şehirlerarası ana yollar yer yer Sırp veya Hırvatların eline geçmişti. İzetbegoviç at sırtında dağlardan ormanlardan geçerek birliklerini denetliyor, çoğu zaman askerleri ile yemek yiyor ve dağlarda geceliyordu.

Bosna Hersek’in kurtuluşunun mevzide olan askerlerin namlularının ucundan geçtiğini ifade ederdi. Bir başka ifade ile askerlerine mevzide, cepheye isen elinde silah varsa gerektiğinde onu kullanabiliyorsa bir gün ülkemiz bu işgalden kurtulacak diyordu.

Kendisinin bu toplantılardan olumlu bir sonuç beklemediğini, uluslararası sistemin ve dünya egemenlerinin Bosna Hersek ve geleceği adına ne düşündüklerini bu toplantıların nabzını tutarak öğrenebildiğini ve söz sırası geldiğinde Bosna Hersek’te yaşanan katliamı anlatma imkânı bulduğunu ifade ediyordu.

Burada İzetbegoviç’in başkomutan sıfatıyla haiz olduğu vasıflara atıfta bulunurken askerlik sanatından, savaş sanatından ziyade hukukçu olması cihetini de göz önüne alarak onun savaş ahlakı yönüne dikkat çekmeye çalıştım. İzetbegoviç Doğu Batı Arasında İslam adlı eserinde meslekten felsefeci olmadığı halde ilgili konularda ortaya koyduğu dirayetiyle de göz doldurur. Onun askerlik, savaş ahlakı, teşkilatçılık ve idarecilik yönleri ihtimamlı araştırmaları ve incelemeleri hak ediyor.

Bosna Savaşı'nın İngiliz Parlamentosundaki Yansımaları ve Aliya İzzetbegoviç

İsmail Hakkı PASLI

*Kocaeli Üniversitesi, Yabancı Diller Bölümü,
ihpasli@kocaeli.edu.tr*

Giriş

Eski Yugoslavya'nın dağılmasının ardından ortaya çıkan yeni durumda Boşnak ve Hırvat otoriteleri bağımsızlık kararı alırlar. AB'nin, Boşnak bağımsızlığını onaylamasının ardından Sırlar, kararı boykot eder ve silahlı saldırıya geçerler ve böylece Balkanlar'ın ortasına yeni bir ateş düşer. 1992 yılında patlak veren Bosna Savaşı, ilk başta Sırlara karşı Boşnak-Hırvat ittifakı şeklinde ortaya çıkmasına rağmen, sonrasında Hırvatların da Boşnaklara karşı silah çekmesi, küçük fakat etnik olarak karışık bir coğrafyada büyük sorunların fitilini ateşlemiş oldu. Denize neredeyse hiçbir sınırı bulunmayan Bosna Hersek'in¹ dünyanın geri kalan kısmıyla irtibatını sağlayacak bir çıkış kapısının bulunmayışı da mevcut durumu daha da zorlaştırmaktaydı. Savaşın çıkışı tarihinde Sırların zaten Sarajevo'nun % 70'ni ele geçirmiş ve Boşnakların tamamen kuşatılmış olmaları, hem Avrupa hem de diğer İslam ilkeleri adına kısa zamanda bir şeyler yapma zorunluluğunu ortaya koymaktaydı. Mevcut siyasi ve askeri konjonktürde herhangi bir yaptırım gücü bulunmayan İslam ülkelerini bir kenara bıraktığımızda, özellikle Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler gibi dünya örgütlerinin sorumluluğu ve tepkisi olağanüstü önem kazanmaktaydı. Avrupa Birliği içinde öne çıkan ülkeler olarak İngiltere ve Almanya'nın takındığı tavır, diğerlerine nazaran belirleyici ve anlamlı olmakla beraber, dünya kamuoyu nezdinde etkisiz bir görüntü vermeleri açısından manidar görünmekteydi.

Bu çalışmamızda Bosna Savaşı, Boşnakların içinde bulunduğu trajik durum ve bunların İngiliz Parlamentosundaki milletvekili konuşmalarına nasıl yansındıklarını kısaca irdelemeye çalışmaktayız. İngiltere ve diğer güçlü Avrupa ülkelerinin, büyük devlet olmasının bir göstergesi olarak neler yapabileceğinin taraflarca bilinmesine rağmen, savaş boyunca yapılan uygulamalar bunun tersini göstermekteydi. Çalışma konumuz olan İngiltere'nin, konuya olan ilgisini -veya ilgisizliğini- parlamento kayıtlarından oluşan arşivler doğrultusunda, Bosna'da yaşananlar hakkında ortak kanaat oluşturabilecek bir bilgiye ulaşabiliriz. Bu doğrultuda, çalışma yöntemi olarak en başta gelen başvuru kaynağı doğal olarak İngiliz

¹ Bosna-Hersek adını, Bosna Irmağı ve Stjepan'ın ünvanından (Dük) alır. Herzegovina: Hersek'in toprağı. Bkz. TDV İslam Ansiklopedisi Bosna-Hersek maddesi, s.297 Ayrıca bkz.; "Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv belgeleri (1516 - 1919)" T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:7, ANKARA, 1992

Parlamentosuna ait olan online kayıtların bulunduğu <https://api.parliament.uk/historic-hansard/index.html> adresten faydalanmak olacaktır. İlgili web adresini incelerken, bütünlük ve netlik sağlamak amacıyla, savaşın ortaya çıkış nedenleri, soykırımlar, Avrupa ve diğer dünya ülkelerinin sessiz tavırları, savaşı sonlandıran olaylar ve antlaşma çerçevesinde olmak üzere savaş hakkındaki gelişmeleri önemli konu başlıkları etrafında toplamaya çalıştık. Bu çalışmamızda Bosna Savaşı süresince yaşanan önemli olaylara ait başlıklar çerçevesinde olma İngiliz milletvekili ve idarecilerinin görüşlerine yer vermeye çalıştık. Bu olaylar ve önemli konu başlıkları; Bağımsızlık kararı ve ardından yaşanan olumsuzluklar, katliamlar arasında özellikle öne çıkan Srebrenitsa Katliamı, Dayton, Silah Ambargosu, Lahey Adalet Mahkemesi ve Aliya olarak ön plana alınmıştır.

Bağımsızlık, Kuşatma, İşgal ve Soykırım

Bizanslıların, Anadolu'dan Balkanlara naklettikleri Mani Dini mensupları Pavlakiler, orada Bogomiller adı altında devam ettiler. Bir kısmı Bulgaristan'dan da atılarak Bosna ve Adriyatik bölgelerinde yayılmışlardı. Bogomiller vaktiyle papaların haçlı seferlerine, kralların zulümlerine uğradıklarından Türkleri kurtarıcı olarak karşılıyorlardı. Fatih Sultan Mehmed, 1463'te Bosna'ya girince Bogomiller krallarını bırakıp Türklere iltihak etmişlerdi (Turan 2003:410). Ne var ki bu defa Fatih'in torunları artık Bogomilleri koruyacak güç ve kudrette değillerdi. Anadolu dışında her yerde olduğu üzere, Balkanlarda da Müslüman olmak Türk olmak anlamına geliyordu. Bosna savaşına giden süreçte sözünü ettiğimiz bu tarihsel arka plan gerçeği, tüm Avrupa için bir tehdit olarak görülüyordu. Zira Sırp siyasetler, Boşnakların silahlanması ve güçlenmesi durumunda tüm kıta için tehlike olabileceği bahanesi ve korkusuna sarılıyorlardı.

Bosna savaşının patlak vermesi sırf Boşnakların bağımsızlık isteğinden kaynaklanmamaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılması, komünizmin etkisini yitirmesi ve denetimsiz bir ortamın oluşması sonucu bağımsızlık eğilimi artmaya başladı. Aslında, Boşnak Müslümanlar için bağımsızlık seçeneğinden başka bir yol kalmamıştı. Bosna'nın bağımsızlığı ve savaşa giden süreçte kısaca göz attığımızda Bosna Hersek'in bağımsızlık ilanına kadar giden süreçte ilk olarak bağımsızlığını ilan eden Slovenya oldu. Yaşananlar sonucu Belgrad, Slovenya'yı tanımak zorunda kaldı. Ardından bağımsızlığını ilan eden Hırvatistan'da ise durum pek de aynı olmayacaktı. Slovenya diğerlerine göre daha homojen yapısıyla öne çıkarken Hırvatistan, Sırp ve Hırvat gibi farklı etnik unsurları bir arada bulunduran bir yönetimdi. Dolayısıyla bağımsızlık ilanı ile beraber ülke iç savaşa doğru sürüklendi. Savaşın önünün alınması için devreye "Carrington Planı"¹ girdi. Yapılan müzakerelerin ardından bu plan kabul edildi. Plana göre altı cumhuriyet de bağımsız olacaktı. Daha önce yaptığı açıklamalarda "Hırvatistan bağımsız olabilir ancak orada yaşayan Sırpların durumu ne olacak?" diye soran Milosevic şimdi çok daha farklı bir yerde duruyordu. Yaptığı bir konuşmada, "Bir kalemle tüm Yugoslavya'yı bölmemi istediler." diyecektir.

¹ Lord Peter Carrington'ın 1991'de ortaya attığı ve tarafların kendi yönetim seviyelerini eski Yugoslavya'daki şekline göre tercih etmelerini esas alan plan.

Carrington Planı'na destek veren (İtalyanlardan aldığı maddi destek sözü karşılığında) Sırp'ların en önemli müttefiki Karadağ Devlet Başkanı Bulotavic'e tehditlerle bir mektup imzalatıldı. Bu mektupta Karadağ'ın da Carrington Planı'na hayır dediği yazıyordu. Hırvat-Sırp savaşının ardından Sırp'ların yeni hedefinin Bosna olacağı açıktı. Yaklaşık yarım milyon Sırp'ın yaşadığı bir bölgenin, kurulacak Büyük Sırbistan'da kalması konusunda oldukça keskin bir görüş vardı (Küçükaltan 2014).

Bölgedeki ayrılıkçılık hareketleri, Yugoslav krizinin çözülmesi ve tüm bölgenin siyasi yapılanmasının sağlanması için öne sürülen farklı ve çatışmacı programlarla ilgili olarak zıt ve uzlaşmaz siyasi itirazlardan kaynaklanmaktadır (Vrcan 1996:89). Bosna'da, özellikle Avrupa ülkelerinin Balkanlar konusunda ortak bir politika saptayamamış olmaları, anlaşmazlığın çözüme ulaşamamasında rol oynayan önemli faktörlerden birini teşkil etmektedir.

Savaşa giden süreçte bağımsızlık konusuna dönecek olursak, eski Yugoslavya'da olaylar gittikçe gerginleşiyordu. 19 Mayıs'ta Hırvatistan kendi bağımsızlığını ilan etmek için referandum yapmıştı. Nüfusun % 92'si bağımsızlığı desteklemişti. 25 Haziran'da hem Hırvatistan hem Slovenya bağımsızlıklarını ilan etmişler, ertesi sabah Federal Ordu tankları Slovenya'ya girmiştir. Ağustos ayında bu olay savaşa dönmüştür. Bu süreç içinde Karaciç 14 Ekim'de Banja Luka'da *Sırp Milli Meclisi*'ni kurarak Bosna Hersek içinde fiili bir devlet kurmuş oldu. Hırvatistan'ın bağımsızlığının dünyada kabul edilmesi o ülkede savaşın bitmesine yardımcı oldu. Ancak Bosna Hersek'in artık kendi bağımsızlığını ilan etmesi gerekiyordu, yoksa Sırbistan kontrolüne girecekti. 29 Şubat ve 1 Mart 1992 tarihinde Bosna'da referandum olmuştur. 6 Nisan 1992 tarihinde Bosna Hersek bağımsız bir devlet olarak kabul edildi (ĆORIĆ 2016:44).

Bosna Hersek'in bağımsızlık referandumunun ardından, AB içinde Bosna Hersek'i ilk tanıyan büyük devlet Almanya oldu. İngiltere, Almanya'nın Bosna-Hersek'in bağımsızlığına yönelik izlediği erken tanıma politikasından memnun olmadığını ifade etmekle birlikte, ileriye dönük bir çözüm önerisi sunmamıştır. Fransa'nın izlediği siyaset de bu sınırların dışına çıkmamıştır. ABD yönetimi ise İngiltere ve Fransa'nın desteğiyle Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmekle meşgul olduğu ve Sovyetler Birliği'nin Aralık 1991'de resmen dağılması üzerine ortaya çıkan geniş çaplı uluslararası sistem sorununu daha öncelikli gördüğü için, Yugoslavya'da ortaya çıkan meselelere ilk anda doğrudan müdahil olmamayı tercih etmiştir.¹

Bosna Hersek'teki referandumun ardından Sırp'lar, askeri saldırılara başladılar. Başkent Sarajevo'nun %70'ini işgal ettikten sonra artık geri çekilmeyerek Dayton Antlaşması'na adar giden süreçte türlü şiddet ve soykırımlara giriştiler. Bosna'daki Sırp zulmüne karşı duran çıkmayınca olayların önü anlamadı. Bu konuda sorumluluk sahibi otoritelerin başında gelen BM ve BM Genel sekreterliği de barışa gidecek olan yolda aktif

¹ Harun SEMERCİOĞLU, "Bosna Hersek'te Yaşanan Boşnak-Sırp Çatışmasının Analizi", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi www.esosder.org, Electronic Journal of Social Sciences, s.1347

müdahaleden ziyade zaman kaybettiren diplomasi demeçleri vermekteydi. Konuyla ilgili olarak Hüseyin Bağcı, “Bosna Hersek, Soğuk Savaş Sonrası Anlaşmazlıklar” adlı çalışmasında şu tespitte bulunmakta; “Bosna-Hersek’li Müslüman liderlerin BM’lere müdahalede bulunmak üzere yaptıkları çağrıya; BM Genel Sekreteri Boutros Ghali Paris’te gazetecilere Fransa’nın inisiyatifi üzerine Bosna-Hersek’e BM Barış Gücü askerlerinin gönderilmesi önerisinin kısa bir süre içinde tartışılacağını fakat BM’lerin Barış Gücü askerlerini göndermesinin sadece uluslararası kamuoyunun maddi ve lojistik desteğinin sağlanmış olması ve anlaşmazlığa karışan tarafların istikrarlı bir ateşkes anlaşmasını onaylamaları halinde söz konusu olacağını bildiriyordu.”¹

Uluslararası toplum tarafından gerekli hassasiyeti göremeyen Bosna’ya yapılması beklenen müdahale türlü nedenlerden dolayı gecikmişti. Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi, Bosna Hersek başkenti Sarajevo’nun büyük bölümünün Sırp tarafı tarafından işgal edilmiş olması ve diğer bazı şehirlerin de kuşatılmış olmasından dolayı Boşnaklar aleyhine olumsuz bir durum hâkimdi. İngiliz haber ajansı Reuters’in 22.07.2008 tarihli kronolojik yorumuna göre, Bunun sonucunda II. Dünya Savaşından sonra dünya üzerinde görülen en büyük soykırım yaşanmıştır.

İngiliz Parlamentosu’nun, “Bosna” başlıklı, 25 Kasım 1992 tarihli oturumunda milletvekili Mr Chris Mullin, İngiliz Milletler ve Dışişleri Bakanı Mr. Douglas Hurd’a yönelttiği soruda, Bosna hakkında diğer AB mevkidaşlarıyla yaptıkları toplantılarda neler konuştukları konusunda açıklama yapıp yapmayacağını sordu. Hurd’ün, Bosna üzerine yakın zamanda çok sayıda toplantı yaptıklarını söylemesinin ardından tekrar söz alan Mullin, özeleştiri niteliğinde birkaç şey söyledikten sonra tekrar Bakan’a şu soruyu yöneltti;

“Hiç kimse Bosna’daki durumun basit olduğunu iddia etmek istemez; ne münasebet. Endonezya ve Suudi Arabistan kadar diktatörlükler kuruyor olsak da - 1989 sonbaharına kadar Kamboçya’da teröristleri gizlice eğitiyorduk - Bosna halkına etnik temizleyicilere karşı direnmek için yapabileceğimiz hiçbir şey yok mu?”² Oturumun devamında Mullin, Bosna’nın bölünme tehlikesi ve olasılığı hakkında şöyle bir soru sordu; “Saygıdeğer arkadaşımız (Mr. Douglas Hurd), AB ortaklarımızla yaptığı görüşmelerde, Bosna’daki sorunun çözümüne yönelik olarak, Müslüman nüfusun marjinalleşmesine ve diğer ülkelere sürüklenerek kutsal bir savaşın başlamasına götürecek bir bölünmenin tamamen ortadan kalktığını temin edebilir mi?”³ Dışişleri Bakanı Hurd’ün cevabı, günümüz Bosna’sını göz önüne aldığımızda oldukça düşündürücü görünmektedir; “Umuyorum ki, Avrupalı ortaklarımız, ABD ve Birleşmiş Milletlerin, Bosna-Hersek’in

¹ Hüseyin Bağcı, Bosna Hersek, Savaş Sonrası Anlaşmazlıklara Giriş, Erişim: 24.08.2018 (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/22/104.pdf> s.259)

²HANSARD, Erişim: 30.08.2018 (<https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1992/nov/25/bosnia>),

³HANSARD, Mr Chris Mullin, Erişim: 30.08.2018, (<https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1992/nov/25/bosnia>)

Sırbistan ve Hırvatistan arasında bölünmesini kabul etmeyecekleri açıkça anlaşılmaktadır.”¹

Yukarıda görüldüğü gibi, AB yetkililerinin, kendi aralarında yaptıkları görüşme ve işbirliğinin ne kadar yetersiz ve cılız olduğu, Bosna Savaşı’nın bitişinden yaklaşık 20 küsur yıl sonra bakıldığında, açıkça anlaşılmaktadır. AB ülkelerinin konuya duyarsız ya da en azından gereği gibi ilgilenmeyişleri günümüz sonuçları itibarıyla ortadadır. İrfan Neziroğlu, Bosna Savaşının başlamasını farklı bir gözle şöyle özetliyor;

“Yugoslavya'daki savaş ilk olarak Slovenya'da başladı ancak burada fazla sürmedi. Daha sonra Hırvatistan'a sıçradı. Slovenya'ya nazaran daha şiddetli geçen savaş, Bosna-Hersek'te tam bir vahşete dönüştü. Diğer iki ülkede olduğu gibi Bosna-Hersek'te de savaş, Parlamento'nun bağımsızlık kararını almasıyla başladı. Bosna-Hersek'te 1990 yılında yapılan seçimleri Aliya İzzetbegovic'in Demokratik Hareket Partisi oyların yüzde 38'ini alarak koalisyon hükümeti kurdu. Sırp Demokratik Partisi yüzde 27 oy alırken Hırvat Demokratik Birliği de yüzde 15 oy alabilmiştir. Müslümanlar üniter devleti savunurken Sırp ve Hırvat Avrupa Topluluğu'nun bağımsızlık kararlarını tanımak için şart koştuğu referandum gereği 29 Şubat ve 1 Mart 1992 tarihlerinde Bosna-Hersek'te bir halkoylaması yapıldı Sırpların boykot ettiği referandumda katılım yüzde 63,04 olarak gerçekleşti. Katılanların yüzde 99,43'ü bağımsızlık yönünde oy kullanması üzerine Bosna-Hersek Parlamentosu 15 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan etti Bulgaristan 16 Ocakta, Türkiye 6 Şubat'ta ve Avrupa Topluluğu da 6 Nisan 1992'de Bosna-Hersek'in bağımsızlığını tanıdılar. Bağımsızlık kararı, Bosna-Hersek'teki Sırp azınlığı da harekete geçirdi. Sırplar, saldırılara gerekçe olarak başlangıçta Sırp bayrağı taşıyan bir gencin Müslümanların yaşadığı bir bölgede öldürülmesini göstermişti. Ancak kısa süre sonra bunun bir bahane olduğu ortaya çıktı. Sırplar, yıllardır Yugoslav Cumhuriyetlerini veya en azından bu cumhuriyetlerde Sırpların yaşadığı bölgeleri Büyük Sırbistan'a katma hayali içindedirler Bu amaçla Sırp azınlıklara her türlü desteği verdiler. Hatta 1990 yılında Federal İçişleri Bakanı Mihajl Kertes, Hırvatistan ve Bosna-Hersek'teki Sırp çetelerine maddi destek sağlamıştır. Bosna-Hersek'teki savaşın birkaç nedeninden birincisi Sırpların yıllardır düşledikleri "Büyük Sırbistan" hayallerini Yugoslavya'nın dağılması ile uygulamaya koyma istekleridir İkinci neden Bosna-Hersek'te bulunan Yugoslav ordusudur. Çoğunluğunu Sırpların oluşturduğu Federal Ordu birlikleri, bölgedeki Sırpları provoke edip gerekli silah desteğini sağladı. Savaşın bu derece genişlemesinde bölgedeki Sırp çetelerinin de rolü büyüktür Özellikle Boşnaklara karşı uygulanan etnik temizleme büyük ölçüde bu çeteler tarafından gerçekleştirilmiştir Son olarak da Bosnalı Sırpların lideri Karadzic'in uzlaşma tanımayan kişiliği ve Boşnaklara karşı savaşta kararlılığı olayı bugünkü boyutlarına taşımıştır (Neziroğlu 1994:30-31).”

Çalışmamızın temel konusu olan İngiliz Parlamentosu ve yöneticilerinin Bosna Savaşı hakkındaki düşünceleri ve söylemleri oldukça önemlidir.

¹HANSARD, Mr. Douglas Hurd, Erişim: 24.07.2018,
(<https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1992/nov/25/bosnia>)

Dönemin Başbakanı John Major¹, 31 Mayıs 1995 tarihli oturumda şu yorumda bulunuyordu;

“Bu krizin evrimini Parlamentomuza hatırlatmama izin verin. Bosna'daki ihtilaf, Bosna'nın bağımsızlığını ilan ettiği 1992 baharında filizlenmeye başladı. Savaş patlak verdi ve ülke üç kısıma ayrıldı. Bosna yangınına karşı, durup seyretmemiz yanlış olacağına inanıyorum ve öyle de yapmadık.”² Buna rağmen Major, konuşmasının ilerleyen satırlarında, Bosna'ya yaptıkları insani yardımlar çerçevesindeki asker gönderimlerinin ikinci sebebi olarak “stratejik çıkar” endişesinden bahsetmekte. Söz konusu Balkan Savaşının ilerlemesi ve daha geniş bir alana yayılması durumunda İngiliz çıkarlarının gelecekteki durumunu tehlikeye atabileceğinden söz etmektedir. Dolayısıyla, İngiliz Başbakanın belirttiği durumdan anlaşılan şey Bosna halkının veya bölgenin bir barış ve huzur ortamına kavuşmasından ziyade İngiliz çıkarlarının güvenliği olarak görünmekteydi.

İngiliz Parlamentosunun 19 Temmuz 1995 tarihli ve “Bosna” başlıklı oturumunda, İngiltere Savunma Bakanı Mr. Michael Portillo'nun şu sözleri oldukça manidardır; “Eski Yugoslavya'da, Avrupalı adamı en kötü durumda görmekteyiz. Tüm taraflar katliam, tecavüz ve diğer zulümlerden dolayı eşit olarak suçlu bulunmaktadır.” Portillo'nun bu sözlerine milletvekili Ms Clare Short³ itiraz ederek şunları söylemekte; “Elbette bu kesinlikle yanlıştır. Sırlar, saldırganlık, etnik temizlik, kitlesel tecavüz ve işkence vb. suçlardan sorumlu olanlardır. İki eşit taraf varmış gibi konuşmak, tartışmanın başlangıcından itibaren yorumların çarpıtılmasıdır.”

Buradan da görülmektedir ki, İngiliz milletvekillerinin de belirttiği gibi, İngiliz yönetimi adil ve objektif bir tutum sergilemekten uzaktır.

Saraybosna 1992 ve 1996 yıllarında 4 yıla yakın süreyle Sırp kuşatması altında kaldı; tarihte en uzun süre kuşatılan başkent oldu. Bosna'nın bağımsızlık ilanının ardından kuşatılan kentte 1.500 çocuk olmak üzere 10.000 kişi öldü, 15.000'i çocuk 56.000 kişi yaralandı. Kente hâkim tepelere yerleşen Sırp keskin nişancılar nedeniyle bazı caddeler geçilmez oldu, bazılarına barikatlar kuruldu. Riskli sokaklarda insanlar yıllarca karşıdan karşıya koşarak geçti. Ateşe açık bu noktalardan üçüncü geçen kişi olmamayı Saraybosnalılar öğrenmişti; çünkü Sırp nişancı birinci geçeni fark eder, ikinciye nişan alır, üçüncüyü vurur.⁴

Srebrenitsa Katliamı

Srebrenitsa, Bosna Hersek'in doğusunda Sırbistan sınırına 10 km. uzaklıkta bir Müslüman Boşnak kentidir. İsmi gümüş anlamına gelen

¹ Mr John Major, Erişim tarihi: 22.07.2018, (<https://api.parliament.uk/historic-hansard/people/mr-john-major/index.html>)

² HANSARD, Bosnia, (1995), (<https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1995/may/31/bosnia>)

³ Ms Clare Short, Erişim tarihi: 19.08.2018 (<https://api.parliament.uk/historic-hansard/people/ms-clare-short/index.html>)

⁴ Alper Çelebi, “Saraybosna Gezisi: Kuşatma altında 4 yıl”, Erişim: 29.08.2018, (<http://www.celebialper.com/ulkeler/bosna-hersek/saraybosna-kusatma-altinda-4-yil.html>)

srebren kelimesinden alan kent, tarih boyu başta gümüş olmak üzere değerli maden rezervleriyle ve şifalı sularıyla ünlü bir kenttir. Barış zamanında halk geçimini turizm, madencilik ve tekstil sanayinden sağlıyordu. Nisan 1992’de birkaç gün dışında, Müslümanlar, Srebrenitsa’da sürekli hâkim durumdaydılar. Öyle ki, Srebrenitsa, Müslüman direnişin önde gelen bir sembolü olmuş ve Boşnakça şarkılara geçmişti. 11 Temmuz 1995’te Sırp Televizyonu, soykırımın mimarı Sırp Ordu komutanı General Ratko Mladić’in bir tepe üzerindeki görüntülerine yer veriyordu. Mladić Televizyon seyircilerine hitaben ‘Türklerden’ intikam alma zamanının geldiğini ve şehrin Sırp millete bir hediye olduğunu söylüyordu. 1992 yılında Büyük Sırbistan kurma hayalindeki Sırlar, Belgrad’da Devlet Başkanı Milošević ve Genelkurmay Başkanı Perišić’in desteğini alarak sözde Bosna Sırp Devleti ve Sırp Demokrat Partisi (SDS) Başkanı olan eski bir psikiyatri doktoru Radovan Karadžić ve General Ratko Mladić öncülüğünde Bosna Hersek’te etnik arındırma çalışmalarına başladılar. Savaş süresince sürdürülen katliamlardan biri de Srebrenitsa’da yine Sırlar tarafından gerçekleştirildi. Bosna’nın en doğusunda, Sırbistan sınırında yer alan Srebrenica, tıpkı Goražde (Gorajde diye okunur) ve Žepa (Jepa diye okunur) gibi kuşatılmış bölgelerden olup Bosna Sırları için Belgrad’la aralarındaki engellerden biriydi. Çoğunlukla Müslümanların yaşadığı Bosna’nın doğu bölümü büyük oranda “temizlenmişti”; ancak çevre katliam bölgelerinden kaçıp sığınan Müslümanların toplandığı bu kasabalar direnişlerine devam ediyorlardı.¹

1993 yılında Srebrenica’nın etrafındaki çember gittikçe daraltılmasına rağmen gerekli önlemleri almayan BM ve NATO’nun tavrı Sırp güçleri cesaretlendiriyordu. Nihayet 16 Nisan 1993’teki olağanüstü toplantısında almış olduğu 819 ve 824 no’lu kararlarıyla BM Güvenlik Konseyi, Saraybosna, Tuzla, Žepa, Goražde ve Bihać ile birlikte Srebrenica’yı da güvenli bölge ilan etti. Bu kuşatılmış bölgeler evvelce Fransız General tarafından “barışın önündeki en büyük engel” olarak nitelenmişti.

Bosna Savaşı’nın sonlarına doğru Müslümanların birçok cephede zafer kazandığı bir sırada öne çıkarılan Dayton Barış müzakereleriyle savaşın sona ereceğini gören Sırlar, avantaj elde etmek için iki stratejik kent olan Goražde ve Srebrenica’yı ele geçirmek maksadıyla bütün güçleriyle bu iki kente saldırdılar ve tarihin gördüğü en büyük katliamlardan birini tüm dünyanın seyirci bakışları arasında sergilediler. BM tarafından güvenli bölge olarak ilan edildikten iki yıl sonra Srebrenitsa, 1995 yılının yaz ayında II. Dünya Savaşı’ndan sonra meydana gelen en büyük toplu katliamının kurbanı oldu. Tecavüzler, şehirlere yapılan ani saldırılar, silahsızlık gibi büyük sorunlar vardı. Yugoslav ordusunun silahları Sırların elindeydi. Müslümanlar bir sandviç gibi arada sıkışıp kalmışlardı. BM sınıfta kalmıştı. Katliamlara engel olmadı ve görevini yapmadı. Srebrenitsa’nın olacağı günler öncesinden belliydi (Küçükaltan 2014:4).

¹ Srebrenitsa soykırımı ve kronolojisi – Bölüm 4 (2014), Erişim tarihi: 22.07.2018 (<https://www.bosnahersek.ba/srebrenitsa-soykirimi-ve-kronolojisi-bolum-4/>),

Bosna savaşı süresince Sırp ve Hırvatlar tarafından çok sayıda katliam¹ yapılmış olmasına rağmen, bunlar arasında ön plana çıkan en önemli olay Srebrenitsa katliamıdır. 20 Temmuz 1995 tarihli Lordlar Kamarası “Former Yugoslavia – Eski Yugoslavya” başlıklı oturumunda Lord Dubs², hükümet yetkililerine şu soruyu yöneltir;

“Lordlarım, bu Cevap için Bakan'a teşekkür ederim. Sayın Bakan, Eski Yugoslavya'daki İngiliz politikasının, bu ülkenin çıkarları doğrultusunda gerçekleşmesi gerektiğine katılıyor mu? Ayrıca, Birleşmiş Milletlerin otoritesini baltalayan, etnik öldürmenin devam etmesini sağlayan ve gelecek yıllarda milliyetçi saldırılardan tedirgin olabilecek küçük ülkelerde tehlike oluşturan bir yatıştırma politikasına³ katılıyor mu? Bizim ve Batı'nın yatıştırma politikasının durması ve Bosna halkına karşı adil bir şekilde davranmamız ve hayatlarını ve çıkarlarını korumamızın zamanı değil mi?”⁴

Bosna savaşı sırasında oldukça ilginç ve trajik bir olay gerçekleşmiş, insanlık tarihi boyunca benzeri belki de görülmemiş bir ihanet ve tarafgirlik olayı yaşanmıştı. Bu olay hakkında Alman DW Haber Ajansı⁵, şu yorumu yaparak olayın nasıl bir boyutta olduğunu sergilemekte;

“Bosna-Hersek'in Srebrenitsa kenti 1995 yılındaki iç savaş sırasında BM Güvenlik Konseyi tarafından güvenli bölge ilân edilmiş ve Hollandalı BM askerleri güvenliği sağlamakla görevlendirilmişti. Ancak Bosnalı Sırpların eski generali Ratko Mladić liderliğindeki Sırp birlikleri kente girince, BM askerleri karşı koymamıştı. Yaşanan olaylar sırasında BM çevirmeni Hasan Nuhanović, babası ve erkek kardeşi ve BM için çalışan teknisyen Rıza Mustafić, Hollandalı birliklerin bulunduğu BM üssüne sığınmıştı. Ancak Hollandalı askerlerin üstten çıkardığı üç Boşnak daha sonra Sırp birlikleri tarafından öldürülmüştü. Daha sonraki günlerde Sırp birlikleri tarafından yapılan katliamda ise yaklaşık 8 bin Boşnak yaşamını yitirmişti.”⁶ 8 bin Bosnalı Müslümanın katledilmesine dair başka bir bilgi, “From Lisbon to

¹ Söz konusu katliamların bilinenlerinden bazıları; Bijeline, Foça, Zvornik, Dobo, Prijedor, Glogova, Lasva Vadisi, Tuzla, Zaklopaca, Visegrad, Cemerno, Ahatovici, Korican Uçurumu, Dusa, Strpci, Ahmici, Doljani, Grabovica, Mokronoge, Stupni Do, Krizancevo Selo, 1.Markale, Bunya Luka, 2. Markale.

²Mr. Alfred Dubs, Lordlar Kamarası üyesi, (1994), (<https://api.parliament.uk/historic-hansard/people/mr-alfred-dubs/index.html>)

³Yatıştırma Politikası: İngiltere başbakanı Chamberlain tarafından uygulanan, Hitlerin aldığı yerlerle yetineceğini savunduğu politika. Hitler'in esas ilgi alanının doğuda olduğuna inanan Chamberlain, SSCB'ye karşı Almanya'nın kendileriyle iş birliğine gireceğini düşünüyordu. Chamberlain, Münih Antlaşması ile Südet'i alan Hitler'in artık durarak kazandıklarını elinde tutmaya çalışacağını tahmin etti. Fakat 15 Martta Almanya, az sayıda Alman'ın yaşadığı Çekoslovakya'yı işgale başlayınca Yatıştırma Politikası sona erdi. Bkz; <http://www.tarihportali.org/y/12204-yatistirma-politikasi.html>

⁴İlgili oturum için bkz; (<https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1995/jul/20/former-yugoslavia>)

⁵ Deutsche Welle (DW), Almanya'nın Bonn ve Berlin kentlerinden yurtdışına 30 farklı dilde radyo, televizyon ve internet üzerinden yayın yapan medya kuruluşu.

⁶AİHM'den Srebrenitsa kurbanlarının yakınlarına ret | AVRUPA | DW | Erişim: 24.08.2018(<https://www.dw.com/tr/aihmden-srebrenitsa-kurbanlar%C4%B1n%C4%B1n-yak%C4%B1nlar%C4%B1na-ret/a-19569062>)

Dayton: International Mediation and the Bosnia Crisis” isimli makale çalışmasında geçmektedir; Srebrenica’nın düşüşü; Tahmini 8,000 Müslüman Boşnak, Sırp güçleri tarafından katledildi (Melanie C. Greenberg et al. 1992).

BM Üssüne sığınmak

1995 yılının temmuz ayında Sırp birlikleri Birleşmiş Milletler'in koruması altındaki Srebrenitsa'yı ele geçirerek 8 bin Müslüman erkeği katletmişti. Hollandalı mavi bereliler Srebrenitsa'yı karşı koymaksızın General Ratko Mladić komutasındaki Sırlara teslim etmişti. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da yaşanan en büyük katliam olarak nitelendirilen Srebrenitsa'da yaşananlar, 2007 yılında Uluslararası Adalet Divanı tarafından 'soykırım' olarak tanınmıştı. Ancak mahkeme yaşananlardan Sırbistan'ın doğrudan sorumlu tutulamayacağına hükmetmişti.¹ Öte yandan Hollanda'daki Temyiz Mahkemesi, 1995 yılında Bosna Hersek'in Srebrenitsa kentinde Sırlar tarafından katledilen binlerce Müslüman'dan 350'sinin öldürülmesinden Hollanda devletinin kısmen sorumlu olduğuna hükmetti.

Yine Srebrenitsa'da olmak üzere bir başka olayda, BM tercümanı Hasan Nuhanović'in babası ve erkek kardeşi ile birlikte BM birliklerinin teknisyeni Rıza Mustafić, 11 Temmuz 1995'te Srebrenitsa'daki olaylar sırasında Hollandalı birliklerin bulunduğu BM üssüne sığınmıştı. Ancak Hollandalı askerlerin üstten çıkardığı üç Bosnalı daha sonra Sırp birlikleri tarafından öldürülmüştü. Ölen Bosnalıların yakınları da Hollanda askerlerinin söz konusu üç kişiyi Bosnalı Sırların eski generali Ratko Mladić liderliğindeki Sırp birliklerine teslim ettiği ve ölümlerinde Hollandalı askerlerin de rolü olduğu gerekçesiyle bundan 11 yıl önce Lahey'de Hollanda devletine karşı dava açmıştı. Kararın açıklamasının ardından kurban yakınları sevinç gözyaşlarına boğuldu. Yargıç Gepke Dulek karar gerekçesinde, 'Hollanda devletinin hukuka aykırı davrandığını' ve Hollandalı barış gücü askerlerinin 'insanlık dışı muamele ve infaz riski bulunmasına rağmen Sırların, Müslüman erkekleri diğer kent sakinlerinden ayırmasına izin verdiğini' söyledi. Kararda katliam kurbanlarının ailelerine Hollanda tarafından tazminat ödenmesi de yer aldı. Ailelerin tazminat talebinin yüzde 30'unun karşılanmasına hükmedildi. Ödenecek miktarın başka bir duruşmada kararlaştırılacağı belirtildi. Hollanda'ya yönelik hukuk savaşını katliamda ölen Boşnakların aileleri başlatmıştı. Aileler, 2014'te alman benzer bir kararı temyize taşımıştı.

Buradaki adli olaylarda görüldüğü gibi, BM Barış Gücü'nün esas olarak kimleri koruduğu akıllarda soru işareti bırakmakta ve Sırlar lehine taraf tutmakta oldukları anlaşılmaktadır. Her ne kadar savaş sırasında teslim olan veya sığınmacı olarak başka bir ülkeye göç edenlerin durumu bu kadar ihanet içeren türden bir tavırla karşılık bulmamalıydı. Savunmasız sivilleri korumaktan çok uzak olan BM “güvenli bölge”leri, BM'nin açıkça savunmak için çok az bir niyete sahip olduğunu gösteriyordu.

¹AİHM'den Srebrenitsa kurbanlarının yakınlarına ret | AVRUPA | DW | Erişim: 24.08.2018 (<https://www.dw.com/tr/aihmden-srebrenitsa-kurbanlar%C4%B1n%C4%B1n-yak%C4%B1nlar%C4%B1na-ret/a-19569062>)

Bir Askeri Hile mi

Bosna'da sadece havadan yapılan askeri operasyonlar hakkında Avam Kamarası üyesi Mr Chris Mullin¹ şu soruyu öne atmaktaydı; "Bosna'da hava saldırıları tek başına hiçbir şey başaramayacak. Bir şey değişecekse, kara kuvvetlerinin bir taahhüdü ile eşleştirilmesi gerekecek. Aksi taklit etmek sadece bir hile olacaktır, o zaman neden Kuveyt'teki zorbalığı yeniden kurmak için Körfez'de kara kuvvetleri yapmaya çok hevesli olanlar, neden çok daha iyi bir nedenin ne olacağı konusunda hiç de hevesli değiller?"²

Benzer düşünceleri paylaşan bir başka İngiliz milletvekili ve aynı zamanda Savunma Bakanlığı Sekreteri olan Mr. Malcolm Rifkind³, Bosna'nın çeşitli bölgelerinde yaşanan trajedilere değindikten sonra şu yorumlar yapmakta;

"Bosna'daki Birleşmiş Milletler birlikleri, hiçbir zaman bir savaş-çarpışma kuvveti olmayı amaçlamıyorlardı. İnsancıl yardım amacıyla Bosna'ya gönderildiler ve barış sürecinin sonuçlara ulaşması için çalıştılar. Bazıları, sadece hava gücünün kullanılmasıyla elde edilebilecek şeylerin gerçekçi olmayan beklentilerine ya da bir mücadele rolünde çalışmak üzere donanımlı olmayan ya da organize olmayan kara kuvvetleriyle beklentileri vardı. Bosna'da, neredeyse 200 bin kadar ağır silahlı Bosnalı Sırp, Hırvat ve Müslüman güçlerin bulunduğu bir iç savaş yaşanıyor. Şu anda karada sadece 15.000 BM barış gücü bulunuyor. Parlamentomuz, BM'nin savaşan fraksiyonlara dair kendi iradesini empoze etmesi için ihtiyaç duyacağı büyük BM veya NATO muharebe ordusunu kullanması için herhangi bir makamın desteğinin olmadığını biliyor. Bu tür bir desteğin yokluğunda, Bosna'da BM'i savaşmayı durduramadığı için şereflendirmek oldukça mantıksız."⁴

Bizzat İngiliz milletvekillerinin yorumlarından da anlaşılacağı üzere, sadece birkaç göstermelik hava hareketiyle Sırlara karşı caydırma operasyonları yapmak yeterli değildi. Bunun yerine daha kapsamlı, çarpışma ve şiddet içeren bir karasal operasyon daha etkili görünmesine rağmen büyük devletler ve BM, NATO gibi kuruluşlar buna girişmiyorlardı. Dolayısıyla akıllarda bir başka soru işareti bırakmış olarak tarih yapraklarında olumsuz bir not almış oluyorlardı.

Silah ambargosu

Avrupa'nın tam ortasında yaşanan Bosna Savaşı'nın seyrini Boşnakların aleyhine olarak değiştiren en önemli gelişmelerden biri de silah ambargosu olmuştur. Özellikle Srebrenitsa katliamına yol açan kuşatma esnasında Boşnaklar, Sırlara kıyasla silah yönünden çok eksik durumdaydılar. Dikici,

¹ Chris Mullin, Erişim tarihi: 19.07.2018,

(<https://www.parliament.uk/biographies/Commons/member/527>)

² HANSARD, Bosnia, Erişim: 24.08.18, (<https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1994/feb/08/bosnia>)

³ Mr. Malcolm Rifkind hakkında bkz; (<https://api.parliament.uk/historic-hansard/people/mr-malcolm-rifkind/index.html>)

⁴ HANSARD, Bosnia, Erişim: 12.07.2018, (<https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1994apr18bosnia>)

“Bosna Savaşında Bir İhanetin Öyküsü: Srebrenica Katliamı” isimli makalesinde; “Sırp, dünyanın en büyük ordularından olan Yugoslavya ordusunun tüm imkânlarıyla şehri ateş altında tutarken, Müslümanlar bölgeye uygulanan silah ambargosu nedeniyle hafif silahlarla, o da atacak mermi bulabilirlerse direniyorlardı”¹ tespitinde bulunmakta.

Bosna’da yaşanan bu eşitsizliğe Türkiye’den yükselen ses, o dönem siyasi partilerin ortak bir bildiri yayınlamasıyla gerçekleşti. Bu bildiride, TBMM’nin daha önce 12 Mayıs 1992 ve 12 Ocak 1993 tarihlerinde de Sırp katliamını kınayan kararlar aldığını hatırlatan TBMM’deki siyasi parti temsilcileri, “İnsanlığın yüzkarası olan bu çatışmayı sona erdirebilecek temel yollardan birisinin de Bosna Hersek’li müslümanlara nefs-i müdafaa imkân ve fırsatının verilmesi olduğunu” vurguladılar.

Bildiri içeriğinde oldukça önemli tespitler yer almakta ve şöyle denmektedir; “İnsanlığın bütün yüce değerleri tüm uluslararası kurum ve kuruluşların gözleri önünde, Avrupa’nın ortasında çiğnenirken, önce BM, daha sonra BM emrinde NATO olaylara müdahale ederek çözüm arar gibi görünmüş, ancak ne diplomatik girişimler ne de barışı koruması beklenen diğer askeri tedbirler hiç bir sonuç vermemiş, tam tersine Sırp saldırganlığı bütün vahşeti ile artarak devam edebilmiştir. Bugün gelinen nokta, Avrupa’da çatışmaların bölgesel genişlemesini, hatta genel bir çatışmaya dönüşme tehlikesini doğurmaktadır. Zira barışı koruma amacıyla bölgede bulunan BM gücü barışı sağlayamadığı ve koruyamadığı gibi, masum Bosna Hersek halkını, BM’nin kendisinin ilan ettiği “güvenli bölgeleri” ve hatta kendi askerlerini dahi emniyet altına alamaz duruma düşmüştür. Aksine Sırp, cesaret vermiştir. Zira müdahalenin Sırp saldırılarını önlemeye yönelik değil, dünya kamuoyuna müdahale ediyor görüntüsü vermek için yapıldığı herkes gibi Sırp tarafından da görülmüştür. Sonuçta BM ve NATO üstlendikleri görevleri yerine getirmediğinden, saldırgan Sırp daha da azmış, Bosna Hersek’teki insanlık dramı ağırlaşmış, istikrarsızlığın, kargaşanın ve hatta silahlı çatışmaların bölgeye süratle yayılma istidadı ortaya çıkmıştır. Bazı güçler bugün Bosna Hersek’te yeni bir Endülüs olayı sergilemek istemektedirler. Bu bakımdan TBMM dünya kamuoyunu uyarmak gereğini duymaktadır.”²

TBMM’nin bildirisinde sözü edilen nefs-i müdafaa imkân ve fırsatının verilmesi, savaş süresince kale alınmamış ve uygulanmasına fırsat verilmemiştir. Bu olumsuzluğa paralel olarak, Bosna’ya yönelik uluslararası toplumun ilk girişimi şiddet içermemiş ve bu strateji, etnik savaş durdurmada başarısız olmuştur. NATO bombardımanından önce, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Carrington’ın AT destekli barış misyonu, BM talebi sonrasında ABD Genel Sekreteri Cyrus Vance’ın Lord Carrington ve AT arabulucusu David Owens’la çalışması, BM Güvenlik Konseyi’nin tüm

¹ Ali Dikici, “Bosna Savaşında Bir İhanetin Öyküsü: Srebrenica Katliamı”, Karadeniz Araştırmaları Merkezi, (2005), Erişim: 13.08.2018, (http://www.karam.org.tr/Makaleler/883973194_dikici.pdf),

² TBMM Bülteni (1994), Erişim tarihi: 22.0.2018, (https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MECLIS%20BULTENI/2469_1994_0000_0037_0000/0012.pdf)

Yugoslavya'ya silah ambargosu uygulaması, BM barış gücü askerlerinin insanî yardım dağıtmak için Bosna'da konuşlandırılması ve BM'nin Müslüman vatandaşlar için güvenli bölgeler ilan etmesi gibi şiddet içermeyen girişimler bulunmaktadır. Bütün bunlar Bosnalı Müslümanların aleyhine gelişen katliam ve diğer kayıpların temel sebeplerini oluşturmakta idi.

Ayrıca, bölgede söz sahibi durumundaki iki büyük güç olan İngiltere ile Fransa'nın tercihleri de üst üste çakışır. "Güvenlik Konseyi'nin daimi üyesi olan ve Bosna'da da askeri bulunan İngiltere'nin ve Fransa'nın, Bosna'ya göndermiş olduğu komutanlar BM görevlerini savunurken kuvvet kullanma tehdidine ya da doğrudan kuvvete başvurulmasına çoğunlukla karşı çıkacaklardır (Şafak 2010:109).

Mr. Jim Marshall¹, "Bakan, Lady Thatcher'ın mevcut silah ambargolarının Hırvatlar ve Sırların eline geçtiğine inanarak yalnız olmadığını ve Bosnalı Müslümanları büyük bir dezavantaja soktuğunu kabul ediyor mu? Ayrıca, silah ambargosunun, Bosnalı Müslümanların en azından kendi uluslarına karşı işlenen zulümlere karşı kendilerini savunabilmeleri için kısmen kaldırılması gerektiğini giderek artan bir duygu olduğunu kabul ediyor mu?"² sorusuna, Mr. Hogg³ cevap olarak şu yorumu yapar;

"Silah ambargosunu kaldırmak için bir dava açılabilirliğini inkâr etmeyi denemiyorum, ama birbirine zıt yönde işaret eden iki hususu ortaya koydum. Birincisi, eğer Bosnalı Müslümanlar için silah ambargosunu kaldıracak olursak, başkalarının da Hırvatlara ve Bosnalı Sırlara silah tedarik etmeleri gerektiğine inanıyorum. Bu erken bir ateşkes getirmeyecek. Daha da ikna edici bulduğum ikinci düşünce, silahların Bosnalı Müslümanlara teslim edilmesinin zaman alacağı ve bu kişilerin kullanımları konusunda eğitilmiş ve uzman kişiler için daha fazla zaman alacağıdır. Bu arada ne olacağını soruyorum ve bu retorik soruyu, Bosnalı Sırların, Müslümanların daha sonra daha iyi bir konumda olabileceği ihtimaline karşı daha fazla toprağı ele geçirecek şekilde saldırganlıklarını çoğaltabileceklerini söyleyerek cevap verdim."⁴

Görüldüğü üzere İngiliz Hükümetindeki yetkili kişilerin gerçek amaçlarının, Bosna Hersek'e barış getirmek değil, Boşnak Müslümanların -şayet silah desteği sağlanırsa- gelecekte daha güçlü olma yönündeki olasılığın yüksek görünmesinden dolayı duydukları tedirginliktir.

Aliya

Aliya İzzetbegović, 1925 yılında doğdu. 24 yaşında 'İslâmcılık' suçundan 5 yıl hapis yattı. Cezaevinden çıktıktan sonra önce hukuk, sonra ziraat

¹ Hansard, Dr Jim Marshall, Erişim tarihi: 27.07.2018, (<https://api.parliament.uk/historic-hansard/people/dr-jim-marshall/index.html>)

² Hansard, (1993), Bosnia, (<https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1993/apr/14/bosnia>), Erişim tarihi: 17.0.2018

³ Hansard, Mr Douglas Hogg, Erişim tarihi: 18.08.2018, (<https://api.parliament.uk/historic-hansard/people/mr-douglas-hogg/index.html>)

⁴ Hansard, (1993), Bosnia

fakültesini bitirdi. 25 yıl avukatlık ve bir inşaat firmasında yöneticilik yaptı. 1970 yılında İslâm Manifestosu adlı bir kitap yazdı. Bu kitap 1983'te kovuşturmayla uğradı. 12 Müslüman aydınla birlikte tutuklandı. Aliya İzzetbegović, 1983 yılındaki Saraybosna mahkemesinin ardından Bosna-Hersek'teki İslami hareketin sembolü olarak zihinlere yerleşti. 1950 öncesinde kurulmuş olan Mladi Müslümani adlı örgütü yeniden örgütlemek suçundan 14 yıl hapse mahkûm edildi. Mahkûmiyetini çekerken, Yargıtay bu cezayı 11 yıla indirdi.

1988 yılında Yugoslavya'nın dağılma süreci sırasında ilan edilen af sonucu özgürlüğüne kavuştu. Yugoslavya'nın en kötü hapishanesinde "taş kırarak" geçen 6 yılın ardından 1988'de dışarı çıktığında, Bosna toplumu içinde büyük bir karizma sahibi olmuştu. Mayıs 1990'da Müslümanlar tarafından kurulan Demokratik Eylem Partisi'nin (SDA) genel başkanlık koltuğuna adeta "doğal lider" olarak oturdu. İzzetbegović, Bosna'da 40 yıldır baskı altına alınmış ve unutturulmaya çalışılmış olan İslam'ın yeniden doğuşunu simgeliyordu. Batı'nın tahakküm edici ve saldırgan karakterine karşı, İslam'ın hoşgörü ve barışçılığını vurguluyor, çoğulcu bir Bosna-Hersek'in devamını savunuyor, Hırvat ve Sırp toplumlarıyla barış içinde birlikte yaşamayı hedefliyordu. 1990 yılında İslam Manifestosu'nu yeniden bastırdı. Bu kitap İzzetbegović'in İslâmi kimliğinden ziyade, siyasi kararlılığının ve mücadelesinin bir simgesi oldu. Bosna Savaşı'nın ardından imzalanan Dayton Anlaşması gerçekten bağımsız bir Bosna-Hersek ortaya çıkarmadı. Bosna-Hersek Cumhuriyeti cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegović çok büyük askerî güce ve imkâna sahip olan Sırplarla, her türlü askeri imkândan yoksun ve hiçbir dış desteğe sahip olmayan Bosna-Hersek halkını karşı karşıya getirmemek için önce oldukça temkinli bir politika izledi.¹

Aliya İzzetbegović'in sahneden çekilmesi 2000 yılında Bosna-Hersek'te de bir seçim gerçekleştirildi. Ancak Dayton Anlaşması'nın Bosna-Hersek topraklarını üçe bölmesi sebebiyle Müslümanların oylarının ağırlığı seçimlerde çok fazla kendini hissettiremiyordu. Bosna-Hersek açısından 2000 yılının en önemli gelişmesi ise hem bir hareket, hem bir düşünce, hem de bir devlet adamı olan Aliya İzzetbegović'in sahneden çekilmesi oldu. Hareket adamlarının birçoğu, devlet kademelerinde makam sahibi olduktan sonra çizgilerini değiştirerek davalarındaki samimiyetleri konusunda şüphelere sebep olmuşlardır. Ancak Aliya İzzetbegović hareket lideri olduğu sırada izlediği çizgiyi cumhurbaşkanı sıfatıyla da aynen sürdürerek samimiyetini ispat etmiştir. İzzetbegović aynı zamanda Bosna-Hersek davasında tarihe ismini yazdıran karizmatik bir lider rolü oynamıştır.

Ensar Küçükaltan'ın "Yeniden Yükselen Sırp Milliyetçiliği Ve Bosna Katliamı" adlı makalesinde Osman Atalay'dan² aktardığı cümleleri, Aliya'yı en güzel anlatan türdendi; "Tek şans Aliya İzzetbegović'ti o dönemde Boşnaklar için. Bilgili, istisareye açık, soğukkanlı, Boşnakların gücünü, potansiyelini çok iyi bilen ve yaşadığı coğrafyanın farkında olan bir insandı.

¹ Avim, Bosna Kahramanı Aliya İzzetbegović'in Hayatı Aliya İzzetbegović Kimdir?, (2018), (<https://avim.org.tr/tr/Bulten/Bosna-Kahramani-Aliya-Izzetbegovic-In-Hayati-Aliya-Izzetbegovic-Kimdir>)

²Osman Atalay-İHH Yönetim Kurulu Üyesi, (2014)

Sorunu, Batı'nın çözebileceğini biliyordu ve buna göre hamleler yapmaya çalışıyordu. Bir yandan da Avrupa'nın ortasında yapılan katliamı hukuk ve insan hakları açısından gündeme getiriyordu. Aynı zamanda İslam dünyasına verdiği bir mesaj da vardı; o da Bosna'nın Müslüman bir belde olduğuydu. Doğu-Batı arasında İslam buydu aslında. "Burada minarelerden ezan okunuyor." diyerek Müslümanların yaşadıklarına seyirci kalmamalarını söylüyordu. Bir pergel gibi; bir ayak Batı'da diğeri Doğu'daydı. Bugün İslam dünyasındaki liderlerin örnek alması gereken bir liderdi. Egosu, kibri olmaması, savaşın en zor anlarında askerlerle birlikte cepheye olması önemli özellikleriydi. Sıradan doğal bir dindardı ve bu çok önemli bir özellikti. O, halkın içinden biriydi (Küçükaltan 2014:7)."

Burada sıraladığımız sebeplerin her biri başlı başına büyük sosyal olaylar olmakla beraber başka nedenler de sıralanabilir. Bunlar dinsel ve etnik tarihi köklere dayalı ayrışmalardı. Küçük bir örnek olarak verecek olursak; Barış anlaşmasından sonra Sırp'lar tarafından AB'den alınan kredi ile inşa edilerek Vodno Dağı'na dikilen dev haç anıtı, bölgedeki dinsel çeşitlilik ve çatışmaların bir göstergesi olarak görülebilir.¹ Aliya ise Mostar tepesine dilen Haçı kastederek; "İstedığınız kadar dağlara Haç dikin, göğe baktığınızda Hilali göreceksiniz" diyerek meşhur karşılığını veriyordu.

19 Ekim 2003 Pazar günü tedavi gördüğü Kosova Hastanesi'nde hayatını kaybeden İzzetbegović, 22 Ekim tarihinde parlamento binası önünde düzenlenen törenden sonra Kovaçi Şehitliği'nde kılınan cenaze namazından sonra şehitliğe defnedildi. Ülkede bayraklar yarıya indirilirdi, tören için binlerce Boşnak Saraybosna'ya akın etti. Başta Saraybosna olmak üzere değişik şehirlerde açılan taziye defterlerini imzalamak için Boşnaklar uzun kuyruklar oluşturdu. Bosna'da bütün gazete ve televizyonlar normal yayınlarını keserek İzzetbegović ile ilgili özel programlar yayınladı. Başbakan Adnan Terzić, "O, çok uluslu Bosna'nın babasıydı. Sadece Bosna değil tüm insanlık için büyük kayıp" dedi.

Siyasi Dayatma veya Dayton

Bosna Hersek, tüm dünyada yenisünya düzeni için simgesel manada önemli bir ülke. Burada Doğu ile Batı, İslam ile Hristiyanlık, Katoliklik ile Ortodoksluk, Katoliklik ile İslam, İslam ile Ortodoksluk buluşuyor. Bu

¹ Konu hakkında 26.11.2017 tarihli Hürriyet gazetesindeki haberde; "Üsküp'ün güneyinde Osmanlı'ya ait çok sayıda cami, han ve hamam bulunuyor, ayrıca Türk ve Arnavutlar'dan oluşan Müslüman nüfus da bu bölgede yaşıyor. Üsküp'te Makedon nüfusun yoğun olarak yaşadığı Vardar Nehri'nin kuzeyinde bulunan Vodno Dağı'na 2001 yılında "milenyum" hatırası olarak Avrupa Birliği'nden alınan krediyle yaklaşık 50 metre uzunluğunda haç dikildi. Geceleri de aydınlatılan haç, kentin her yerinden rahatça görülüyor. Kentin nüfusunun yaklaşık yüzde 40'ını oluşturan Müslüman Arnavut ve Türkler, Vodno Dağı'ndaki haçın kentte Makedonlar'la Müslümanlar arasındaki ayrışmayı tetiklediğini savundular. Arnavut Müslümanlar, söz konusu haçın 2001 yılında ülkede yaşanan iç savaş sonrası kendilerine "nispet olsun" diye dikildiğini iddia ediyorlar. Bazı Makedon aydınların da kentteki kutuplaşmayı artıracığından dolayı haçın dikilmesine karşı çıktığı öğrenildi." Şeklinde yorumlar görülebilir. Erişim: 20.07.2017 (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/osmanli-izini-silmek-icin-hac-diktiler-7756465>)

şekilde birbirine karşı üç unsurun, Katolik Faşizmi, Ortodoks Tüm Slavcılık ve İslam'ın bulunduğu Bosna, medeniyetler çatışması veya barışı konusunda ve baskın bir din veya milliyetin ağırlıkta olan bir çokuluslu – çok dinli siyasi yapının kurulup kurulamayacağına dünyanın en güzel ve müsait deney alanı olacak. Bu nedenle Dayton Anlaşması'nda hedeflenen, çok uluslu, çok dinli, çok toplumlu bir model oluşturmak. Yapılan iş, bu şekilde üç unsuru bir araya getirerek bir devlet kurmak. Dayton Anlaşması Bosna'da hâkim unsurlardan birinin diğerine baskınlık kurmasına müsaade etmiyor. Yani temelde çoğunluk olan Müslüman Boşnakların hâkimiyetini engelliyor. 2000 yılında Bosna-Hersek'te de bir seçim gerçekleştirildi. Ancak Dayton Anlaşması'nın Bosna-Hersek topraklarını üçe bölmeye sebebiyle Boşnakların oylarının ağırlığı seçimlerde çok fazla kendini hissettiremiyor. Bu açıdan bakıldığında Dayton Anlaşması, Boşnakların, ülke yönetimi veya siyasetle ilgili tutumlarını pasifize etmiş, onların geleceğe yönelik kurgusal amaçlarını da sekteye uğratmıştır.

Bununla birlikte, Dayton Anlaşması'nın imzalanmasındaki amaç, anlaşmadan sonraki ortaya çıkan siyasi ortamdan ayrı tutulmalıdır. Yani, hedeflenen beklentiler, Boşnakların mevcudiyeti ile doğru orantılı olmasından dolayı Aliya ve arkadaşları bakımından başka düşünülecek seçenek kalmıyordu. İngiliz Parlamentosu üyesi ve aynı zamanda Boşnak bir aileden gelen Barones Hüseyin Ece, yıllar önce Bosna Hersek'e yaptığı ziyaret ve şimdiki durum arasındaki farklılıklara değinerek şunları ifade etmektedir; “Üç toplumun hala, hiç kimsenin ihtiyaçlarını karşılayamayan bir anayasa tarafından şiddetlenen kalıcı bir kriz kaynağı olan çatışan hedefleri ve çıkarları var. Bosnalı liderlerin uluslararası destekle, en azından yeni bir anayasa için acil bir arayışa ihtiyaçları var. Bu yılın başlarında, çoğunlukla gençlerden oluşan gruplar, ülke çapındaki halk ayaklanmasıyla birlikte acil reformlar talep etti, ancak geçen haftaki seçimden sonra, hiçbir şeyin değişmeyeceği anlaşılıyor.”¹

Dayton Anlaşması'nın teknik detaylarına kabaca bakarsak;

Bosna Savaşı'nı sona erdiren antlaşmadır. Bosna-Hersek Cumhuriyeti Devlet Başkanı Aliya İzzetbegović, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti Devlet Başkanı Slobodan Milošević ve Hırvatistan Devlet Başkanı Franjo Tuđman tarafından Kasım 1995'te ABD'nin Ohio eyaletindeki Dayton kenti yakınında uzlaşma sağlanmış ve 14 Aralık 1995 tarihinde de antlaşma resmen imzalanmıştır. Bu antlaşmanın arkasından 1996'da bölgelere NATO güçleri gönderilmiştir. Bu antlaşma ile Bosna-Hersek kantonlara bölünmüş ve ülkenin %49'unu Sırp Cumhuriyeti %51'ini Bosna-Hersek Federasyonu'nun

¹ İngiltere Parlamentosu Lordlar Kamarasında, 21 Ekim 2014 tarih ve 756 sayılı “Bosnia and Herzegovina” başlıklı oturumda Barones Hüseyin Ece tarafından yapılan değerlendirme, Erişim tarihi: 14.08.2018, (<https://hansard.parliament.uk/Lords/2014-10-21/debates/14102193000534/BosniaAndHerzegovina?highlight=bosnian%20war#contribution-14102193000024>)

kontrol etmesi öngörülmüştür. Ayrıca, Doğu Slavoniyayı Hırvatistan'ın kontrol etmesi öngörülmüştür.¹

Sırp lar ile onların gizli destekçileri olan sözde uluslararası toplum (ki bunlar Batılı güçlerdir), o dönemde barış antlaşması için daha makul bir ortamın oluşmasını bekliyorlardı. Nitekim İkinci Dünya Savaşı sırasında, Bosna'nın doğusunu Drina Nehri boyunca Müslümanlardan (Boşnaklardan) 'temizleyip' Sosyalist Yugoslavya'nın kuruluşu (29 Kasım 1943) için nasıl uygun ortam yarattı larsa, 1995 yılında savaşın sonlarına yaklaş ılan dönemde, korkunç katliamlardan ve Srebrenitsa ile Zepa bölgesinde hayatta kalmayı başaran Müslümanlara yönelik soykırımdan sonra da, aynı şekilde anlaşmayı kabul edip Dayton'u imzaladılar. Ancak, Cumhurbaşkanı İzetbegović, antlaşmanın imzalanmasına yarım saat kala, Dayton'da düzenlenen konferanstan yirmi gün sonra ve Sırbistan saldırılar ından önce, Boşnak ve Hırvat nüfusun çoğunlukta olduğu Brcko şehrinin statüsü konusunda uzlaşmaya varılamaması nedeniyle, antlaşmayı imzalamaktan vazgeçti. ABD'nin müdahalesinin ardından Brcko için uluslararası tahkim kabul edildi ve söz konusu şehir tahkim neticesinde 2000 yılında Bosna-Hersek egemenliği altındaki Brcko Özerk Bölgesi'ne dönüştürülünce, Sırp Cumhuriyeti (RS) coğrafi açıdan iki parçaya bölünmüş oldu.² Bosna'daki mevcut durumda bir değişikliğin olmayışı, ülkedeki çok kültürlü ve çok milletli etnik yapıya dayanan kırılğan siyasi ortamı giderek gerginleştirmekte ve geleceğe dair olumsuz ve tedirgin düşüncelere sebep olmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Bosna Savaşı süreci ve sonrasında yaşanan siyasi ortam konusunda değişik kaynaklara başvurduğumuz bu çalışmamızda ulaştığımız temel sonuç, tüm kaynaklarda mağdur ve masum olduğu anlaşılan Boşnaklara karşı girişilen acımasız ve aşırı şiddet uygulamalarının oldukça tarafgir ve trajik bir şekilde uygulanmış olmasıdır. 20. Yüzy ılda tüm dünya, Boşnaklara karşı hem Avrupa ülkeleri hem de uluslar arası kuruluşlar tarafından sergilenen cılız destek söylemlerine karş ın, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana en korkunç hakaret ve şiddet manzaralarını görmüştür. Saldırgan Sırp ve Hırvat güçlerinin taarruzlarına karşı yalnız bırakılmış, destek görmesi engellenmiş ve düşmanları ise neredeyse teşvik edilmiştir. 21. Yüzy ılın son teknolojik imkânlarına rağmen, Sırp lar ve daha sonra Hırvatlar, kendi küçük askeri birlikleriyle operasyonlar yapmasına rağmen, NATO, UNPROFOR³ gibi çok daha büyük askeri ordular, hiçbir yaptırım ve önleyici uygulama yapamamış veya yaptır ılmamıştır. Bunun sonucunda, binlerce Müslüman

¹Dayton Antlaşması ve Bosna Hersek'in Geleceği, (2018), Erişim tarihi: 26.08.2018, (https://www.researchgate.net/publication/322698966_Dayton_Antlasmasi_ve_Bosna_Hersek'in_Gelecegi)

² Cemalettin Latiç, (2016), Bosna-Hersek'in 'deli gömleği': Dayton Antlaşması, Erişim tarihi: 19.08.2018, (<https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/bosna-hersekin-deli-gomlegi-dayton-antlasmasi/691481>)

³ Unprofor: United Nations Protection Force – Birleşmiş Milletler Koruma Gücü, Erişim tarihi: 12.08.2018, (http://www.un.org/Depts/DPKO/Missions/unprof_b.htm)

Boşnak katledilmiş veya türlü işkencelere maruz kalmışlardır. 2.5 milyondan fazla¹ Boşnak, göçmen konumuna düşmesine rağmen Avrupa içlerine girişlerine izin verilmemiş, verilenler ise diğer AB ülkeleriyle önceden bir organik bağlantısının olması şartı koşulmuştu. Bosna Savaşı boyunca Avrupa ülkeleri ve AB, BM ve NATO gibi kurumların tepkisini ırdelediğimizde ortaya oldukça manidar bir tablo çıkmaktadır;

- a) Boşnaklara nazaran, Sırp ve Hırvat unsurların desteklenmesi,
- b) Askeri abluka ve silah ambargosu gibi uygulamaların, Boşnakları zor durumda bırakacak şekilde tek taraflı olarak tasarlanması,
- c) Boşnak liderlerin, batılı otoriteler tarafından dayatılan anlaşma metinlerini kabule zorlanması,
- d) Tüm Boşnak halkının topyekun imhasına götürebilecek bir katliama seyirci kalınması gibi, tamamen olumsuz bir tablo ile karşılaşmaktayız.

Savaş sonrası İngiliz Başbakanı Tony Blair'in konu hakkındaki açıklamaları ise oldukça ilgi çekicidir; "Her ne kadar hepimiz sahte mülteci iddialarına karşı birleşebilirsek de, yaşamları için endişe duyan ve Avrupa'nın uzun vadeli geleceğine ciddi bir ihanet etmeyen gerçek mültecilere kapıyı kapatmayacak bir Avrupa politikasına sarılmalıyız.² Bosna Savaşı kronolojisine³ baktığımızda Sırp ve Hırvat savaş kayıplarının, normal savaş durumundan kaynaklandığını Boşnak kayıplarının ise savaş hukukuna aykırı olmak üzere soykırım ve katliamlarının sonucu olduğu görülecektir. Savaş durumundan kaynaklanan can kayıplarının yanı sıra diğer her türlü tecavüz, şiddet, göçe zorlama gibi oldukça vahim durumları da hesaba kattığımızda Bosna Hersek ve Boşnaklar için nasıl bir olumsuz manzaranın ortaya çıktığını herkes kabul etmektedir.

Bu durumda, savaş sonrası imzalanan veya imzalatırılan Dayton Antlaşması'nın ise hukuki dayanağı ve ömrü konusunda da fikir birliğinin oluşması iyimser bir tahmin olacaktır.

Kaynakça

AVİM, Bosna KAHRAMANI ALİYA İZZETBEGOVIÇ'İN HAYATI ALİYA İZZETBEGOVIÇ KİMDİR?, (2018),
(<https://avim.org.tr/tr/Bulten/BOSNA-KAHRAMANI-ALIYA-IZZETBEGOVIC-IN-HAYATI-ALIYA-IZZETBEGOVIC-KIMDIR>)

BosnaHersek.ba, (2014), Srebrenitsa soykırımı ve kronolojisi,
(<https://www.bosnahersek.ba/srebrenitsa-soykirimi-ve-kronolojisi-bolum-4/>)

¹ Hansard, Bosnian Refugees, Erişim tarihi: 23.08.2018, (<https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1992/nov/30/bosnian-refugees>)

² Hansard, Tony Blair

(<https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1992/nov/30/bosnian-refugees>)

³ Örnek bir kronoloji olarak, "CHRONOLOGY-What happened during the war in Bosnia? - KRONOLOJİ-Bosna'daki savaş sırasında neler oldu?" başlıklı haber için;
(<https://www.reuters.com/article/idUSL21644464>)

- “Bosna Hersek” (1992), TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, Ankara, c: 6, s: 297-305
- ĆORIĆ, Azemina, Ulusal Kimlik Ve Dış Politika: Dayton Sonrası Bosna Hersek’te Ulusal Kimlik Tartışmaları Ve Dış Politika, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üni, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.44, İstanbul, 2016
- ÇELEBİ, Alper (2018), Saraybosna Gezisi: Kuşatma Altında 4 Yıl – Sarajevo, <http://www.celebialper.com/ulkeler/bosna-hersek/saraybosna-kusatma-altinda-4-yil.html>
- DİKİCİ, Ali, (2005), “Bosna Savaşında Bir İhanetin Öyküsü: Srebrenica Katliamı”, Karadeniz Araştırmaları Merkezi, (http://www.karam.org.tr/Makaleler/883973194_dikici.pdf)
- DW, (2013), “Katliamdan Hollanda da sorumlu”, (<https://www.dw.com/tr/katliamdan-hollanda-da-sorumlu/a-17071794>),
- DUMAN, Çağdaş, (2018), Dayton_Antlasmasi_ve_Bosna_Hersek'in_Gelecegi, (https://www.researchgate.net/publication/322698966_Dayton_Antlasmasi_ve_Bosna_Hersek'in_Gelecegi)
- ECE, Meral Hüseyin (2014), “Bosnia and Herzegovina”, Erişim Tarihi: 20.07.2018, (<https://hansard.parliament.uk/Lords/2014-10-21/debates/14102193000534/BosniaAndHerzegovina?highlight=bosnian%20war#contribution-14102193000024>)
- GREENBERG, Melanie C, and McGuinness, Margaret E, (1992), From Lisbon to Dayton: International Mediation and the Bosnia Crisis, (<http://web.stanford.edu/~sstedman/2006.readings/lisbon.pdf>)
- HANSARD, (1993), Bosnia, (<https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1993/apr/14/bosnia>)
- HANSARD, Chris Mullin, (<https://www.parliament.uk/biographies/Commons/member/527>)
- HANSARD, Mr Douglas Hurd, (<https://api.parliament.uk/historic-hansard/people/hon-douglas-hurd/index.html>)
- HANSARD, Ms Clare Short, (<https://api.parliament.uk/historic-hansard/people/ms-clare-short/index.html>)
- HANSARD, Mr Douglas Hogg, (<https://api.parliament.uk/historic-hansard/people/mr-douglas-hogg/index.html>)
- HANSARD, Former Yugoslavia, (<https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1995/jul/20/former-yugoslavia>)
- HANSARD, Mr Malcolm Rifkind, (<https://api.parliament.uk/historic-hansard/people/mr-malcolm-rifkind/index.html>)
- HANSARD, Bosnia (1990), <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1994/feb/08/bosnia>

- HANSARD, Bosnian Refugees, (1992), (<https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1992/nov/30/bosnian-refugees>)
- HANSARD, Bosnia, (1992)<https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1992/nov/25/bosnia>
- HANSARD, Mr John Major, (<https://api.parliament.uk/historic-hansard/people/mr-john-major/index.html>)
- HANSARD, Tony Blair, (1992), (<https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1992/nov/30/bosnian-refugees>)
- HURRİYET (2007), <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/osmanli-izini-silmek-icin-hac-diktiler-7756465>
- KÜÇÜKALTAN, Ensar, (2014), “Yeniden Yükselen Sırp Milliyetçiliği Ve Bosna Katliamı”, (<http://insamer.com/wp-content/uploads/2014/04/yeniden-y%C3%BCkselen-s%C4%B1rp-milliyetciligi.pdf>)
- LATİÇ, Cemalettin, (2016), Bosna-Hersek'in 'deli gömleği: Dayton Antlaşması, (<https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/bosna-hersekin-deli-gomlegi-dayton-antlasmasi/691481>)
- NEZİROĞLU, İrfan (1994), “Yeni Dünya Düzeni Ve Bosna-Hersek Cumhuriyetindeki Savaş” Uzmanlık Tezi, TBMM Kütüphane Dokümantasyon ve Tercüme Müdürlüğü, Eylül, Ankara, s.30-31
- REUTERS (2004), (<https://www.reuters.com/article/idUSL21644464>)
- SEMERÇİOĞLU, Harun, (2017), “Bosna Hersek'te Yaşanan Boşnak-Sırp Çatışmasının Analizi”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi (www.esosder.org,) Electronic Journal of Social Sciences ISSN:1304-0278, Güz-2017 Cilt:16 Sayı:63 (1339-1360)
- SRDJAN Vrcan, “War in Bosnia and Hercegovina”, Balkan Forum, Vol.:4, June 1996
- ŞAFAK, Yasin, (2010), “Bosna Savaşı ve Yugoslavya'nın Parçalanması” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s.109
- Tarih Portalı, (2013), <http://www.tarihportali.org/y/12204-yatistirma-politikasi.html>
- TBMM Bülteni, (1994), https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MECLIS%20BULTENI/2469_1994_0000_0037_0000/0012.pdf
- TURAN, Osman, (2003), Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi, Büyük Dünya Nizamının Milli, İslami ve İnsani Esasları, Ötüken Yayınları, İstanbul

Boşnak Halk İnançlarında Ziyaret Yerleri: Ayvaz Dede Örneği

İsmail HODZİÇ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Giriş

Boşnakça Ajvatovica/Ayvatovica, Türkçe “Ayvaz Dede Merasimi”, halk arasında ise “Küçük Kâbe” , “Küçük Hac” veya “Fakirlerin Kâbe’si” (Hadžić, 2005: 92) olarak adlandırılan olan Ayvatovica, sadece yöresel veya bölgesel olarak değil aynı zamanda Avrupa, Balkanlarda ve özellikle Bosna Hersek’te Müslümanların en büyük dini-kültürel kutsal mekânlarından birisidir. O, dini-kültürel bir fenomen olarak Bosna’daki Müslümanların yaşayan/canlı geleneği temsil etmektedir. Aynı zamanda XXI. yüzyılda Boşnak tarihini, geleneğini, folklorunu ve dini-kültürel konularını anlamak için incelenmesi gereken mekanlardan birisidir. Çünkü gerek kendisi bir kutsal mekan olarak ve gerekse bağlı bulunduğu Prusac/Akhisar şehri, tarih içerisinde birçok ırk/milletin yaşadığı, birçok dini inancın kesişti ve derin izlerini bıraktıkları bir yerdir. Ayrıca Ayvatovica Boşnakların Osmanlı ile olan bağı ve Fetih şuurunu canlı tutan bir yerdir.

Ayvatovica’nın günümüzdeki modern içeriği, ortaya çıkışı ve tarih süreci içerisindeki gelişimi konusunda kapsamlı bir analizi yapmak suretiyle, Boşnakların İslam algısı konusundaki sorulara cevap vermektedir. Ayrıca o beş asırdan fazla geçmişe sahip bir gelenek olarak kendi içinde birçok senkretik¹ elementleri taşımakta ki bu modern bilimde/dinler tarihinde “Geleneğin İcadı/Invention of Tradition” olarak adlandırmaktadır. Bu doğrultuda toplumsal ihtiyaçlara kulak vermek suretiyle onun temel elementler üzerinde içeriği zenginleştirecek, ehemmiyeti ve katılımı artıracak yeni içerikler eklenir.

Ayvatovica veya Ayvaz Dede kutsal mekanı tarih, mekan ve önemli şahsiyetler açısından incelenebilir. O, siyaset arenasında, birçok dini ve milli olarak cereyan eden veya edecek olan olayların habercisi olması hasebiyle önemi daha da artmaktadır.

Ayvatovica/Küçük Kâbe veya Küçük Hac olan kutsal mekânı olarak nitelendirilen bu yeri daha iyi anlayabilmek için, ona ev sahipliği yapan Prusac şehrinin tarihi hakkında kısa da olsa bilgi vermemizin yararlı olacağını düşünmekteyim. Çünkü hiç bir kutsal mekân kendiliğinden ve sebepsiz olarak ortaya çıkmamıştır. Ayrıca, bu kutsal mekânın ortaya çıkışı, sebebini ve ritüeli incelediğimizde, yukarıda ifade ettim gibi senkretik elementleri taşıdığı görülmektedir. Dolayısıyla bu senkretik elementleri

¹ Senkretizm; Farklı geleneklerin birbirini etkilemesi sonucu oluşan yeni kültürel yapılar, gelenekleri veya düşünce ekollerini ifade etmede kullanılan bir kavram. (Gündüz 1998: 337)

tespit edebilmek, hatta mitolojik unsurları ortaya çıkarma ve kutsal mekân fenomenini daha iyi anlayabilmek için, bulunduğu bölgenin Prusac'ın tarihine bir göz atmamız yaralı olacaktır. Bilindiği gibi bir kutsal mekânı incelenirken tarihi bilgiler başvurmak şarttır. Çünkü tarih bilgileri bizi farklı bilgilere ulaşmamızı sağlayabilir veya ortaya koyduğumuz tezini temellendirilebilir.

Prusac Tarihi

Ayvatovica kutsal mekânı orta Bosna'da Bugojno ile Donji Vakuf arasında Prusac (Boşnakça 'Prusac', Slav kaynaklarda 'Biograd', Osmanlı kaynaklarda 'Akhisar') kasabasında/şehirdedir. Etimolojik olarak Prusac şehri adını nereden aldığını kaynaklarda farklı bilgiler rastlanmaktadır. Kesin olmamakla birlikte, 'Prusac' Keltler'in "büyük tepe" anlamına gelen 'Prese' den türemiş olabileceğini veya Slav dilindeki "iyi bir dağ atı" manasına gelen Prusac kelimesinden türediği düşünülür (Čepalo 1994:7). Ayrıca Prusac'ın ortasında geçen nehrin adı Prensadır ve adını bu nehirden almış olabileceği söylenmektedir (Hamidović 1940: 22). Bir başka düşünceye göre büyük bir ihtimalle buraya ilk yerleşenlerin ismi Prusac olup, adını ondan almış olabilir (Čepalo 1994:7). Görüldüğü gibi rivayetlere bakarak adının tam olarak nereden geldiği kesin olarak bilinemediğini söyleyebiliriz.

Prusac hakkında eski çağda yeterli malumatımız olmamakla birlikte, Prusac ve çevresinde en eski halklar İllirler'in Dalmat ve Dezitiat kavimleri olup, arkeolojik kazılar sonucunda onlara ait birtakım eşyalar bulunmuş olup ayrıca onlara ait isimleri bazı toponim'lerde¹ bulunmaktadır (Čepalo 1994:7). Prusac bölgenin tarihi, arkeolojik kalıntılara göre MÖ paleolitik, neolitik ve demir çağlarında takip edebiliriz. Bu doğrultuda Prusac Bosna'daki en eski şehirlerden biridir. Roma İmparatorluğu döneminde German ve Tiberiye Hükümdarlığı esnasında kurulmuştur (Beran 1982: 1). Bu dönemde kalma ve günümüze kadar ulaşan en canlı örnek, onlardan kalmış olan kaldırımlar ve bazilikalarıdır.

Romalılar, cesur İllir kavimlerine karşı 200 yıl süren çetin savaşlardan sonra, Bosna'yı kendi hâkimiyeti altına almayı başaramamıştır. Romalıların 500 yıllık hükümdarlığı sonucu (MÖ28-MS476) Prusac ve çevresinde onlara ait birçok kalıntı kalmıştır. Günümüzdeki Prusac yakınlarında Roma döneminde çok önemli bir yol güzergâhı üzerinde Ad Matricem adlı bir şehir kurulmuştur. Ad Matricem adlı şehir Bistue Vetes (bugünkü Prozor ilçesinde bağlı Varvar köyü) ile Bistue Nova arasında bulunuyordu. Bu şehrin yıkıntılarında Nimfe'nin² abidesi, Roma parası ve Bosna Hersek topraklarında Janus³ ve Juturni¹ tanrılara ithaf edilen en eski yazılı abidesi

¹ Toponim; Yer Adları. Yer adlarını kaynak ve kök bilgisi inceleyen ilim dalı (Doğan: 1316).

² Nimfa/Ninfe; Eski Yunan mitolojisinde genç ve güzel bir kız olarak tasvir ediliyordu, genelde nehirlerin ve pınarların yanında barınıyordu aynı zamanda Su Tanrıçası olarak kabul ediliyordu (Cvitković 2005:313).

³ Janus; Eski Roma'nın giriş ve başlangıç tanrısı; kapı ve kemerlerin ruhu (Gündüz 1998:203).

bulunmuştur. Bu abide su kabı olarak topraktan yapılmış kenarına kertiklenmiştir (Çepalo 1994: 8). Bu da yaklaşık olarak MÖ 5. yy'ı göstermektedir. Bu bölgelerde başka topluluklar da hatıralar bırakmıştır. Örneğin Bugünkü Oborci köyü de büyük ihtimalle Avarlar'dan kalmış bir isimdir. Çünkü tarih kaynaklarda Avarlar için kullanılan isimlerden biri Obri.²

Donji- Vakuf yakınlarındaki Semin köyü ise Keltler'den kalma bir isim taşımaktadır. Çünkü 'Sem' Keltçe de 'Su' anlamına gelmektedir. Keltler MÖ 4yy. Bosna'ya gelmişlerdir. Onların gelişi ile birlikte bu bölgede kültürel canlanma olmuştur. Çünkü Keltler başarılı ve tecrübeli bir madencilerdi. Buda Prusac'ta madenciligi ve doğal olarak ticaretin gelişmesine neden olmuştur. Keltler'in dışında bu bölgeye daha sonra Avarlar ve Slavlar gelmişlerdir. Özellikle Slavların gelmesiyle ticaret dahada genişleyerek özellikle Dubrovnik üzerinde. Nitekim buradaki bölgelerden 1282 yıllarında Dubrovnik ve Kotor tüccarları aracılığıyla İtalya'ya köle ticareti de yapılmaktadır. Köle pazarı İtalya'nın Gebel şehrinde olup, özellikle Katalonci ve Mlecan halkları getirilen köleleri Bogomil veya Hristiyan olup olmadığını bakılmaksızın satın alıyorlardı. Köleleri genelde Bosna Beyleri maddi kazanç sağlamak amacıyla satıyor ya da maddi imkansızlıklar sebebiyle bazı anne-babalar çocuklarını satıyorlardı. Özellikle tarihi kaynaklara göre bu dönemde Bosna da çoğunluğu oluşturan Bogomil halkı bu vb. durumlara maruz kalmıştır. Katolik ve Ortodoks kiliselerinin baskısı ve özellikle de Katolik kilisesinin ve papalığın Bogomil halkını heretik ilan edip dışlaması, onlar üzerine haçlı seferleri düzenlemeleri bölge halkının Katolik ve Ortodokslardan iyice uzaklaşmasına neden olmuştur. Sonunda da bu bölgeyi Osmanlılar fethetmişler, lakin Boşnaklar fethi büyük bir memnuniyetle karşılamışlar ve kaynaklara göre toplu bir şekilde yaklaşık 36.000 Bogomil halkı İslam'ı kabul etmiştir (Handžić 1940: 21).³

Prusac/Akhisar'ın kalıntıları bugün hala ayaktadır. Prusac/Akhisar Türkler tarafından İskender Paşa (Mihayloğlu) komutasında 1463 de fethedilmiştir. O, Fatih Sultan'ın emri ile burada yaklaşık 3 sene kalmıştır. Akhisar'ın durumu 1463-1520 yılları arasında Osmanlı-Avusturya arasındaki sık sık sınır değişiklikler olması sonucu belirsiz bir hal taşımıştır. O dönemde yapılan nüfus sayımlarında -Susid şehrinde ki sayımlarında-Akhisar'ın adı geçmemektedir. Ancak tarihi kaynaklarda İskender Paşa 29 Haziran 1478 senesinde Dubrovniklilere Akhisar'dan haber gönderdiğini geçmektedir. Bu durum Akhisar'ın Osmanlı hâkimiyeti altında olduğunu göstermektedir.

Prusac/Akhisar'ın Osmanlılar tarafından fethedilmesi Bosna'da her alanda adeta rönesans dönemi başlamış oldu. Paralel olarak Akhisar da

¹ Juturna/İuturna; Eski Roma su ve nehir kaynakların tanrıçası; Daunus ve Venila'nın kızı. İnauşa göre onu baştan çıkaran Jüpiter, bu davranışın karşılığı onu ilahlaştırdı. Onun festival tarihi 1 Ocaktır (Gündüz 1998: 200).

² Obri; Bazı tarih kaynaklar Avarlar için Obri adı kullanmaktadır. Özellikle Rus dilinde Avarlar için Obri adı kullanmıştır.

³ Bu rakam tarih kaynaklarda farklılık göstermektedir. Bazılarında 30.000 olarak geçmektedir (Bojić 2001: 38).

nasibi almış ve sadece ticari değil aynı zamanda önemli ilmi merkezlerden birisi olmuştur. Nitekim Akhisar daha XVI yılda Müftülerin merkezi olmuştur. Akhisar'daki müftüler arasında, ağırlıklı olarak hukuksal alanda ilgilenen Hasan İbrahim, Mustafa Prusçak(Akhisari) ve İbrahim Munib gibi isimler zikredilebilir.

Prusac/Akhisar daha Osmanlı döneminin ilk yıllarında meşhur olmasını özellikle Ayvaz Dede ve Hasan Kafi Akhisari gibi zatlara borçludur. Ayvaz Dede, Bosna Müslüman halkınca en fazla tanınan ve meşhur olan bir zattır. Ayvaz Dedenin kökeni konusunda farklı rivayetler olsa da, genel görüşe göre, Fatih Sultan Mehmet Han zamanında geldiğini, Akhisar ve çevresinde İslam'ın yayılmasında önemli hizmetleri olan bir velidir. Bu sebepten günümüzde dahi Akhisar'da yapılmakta şenlik, Ayvaz Dede (*Ajvatovica/Ayvatoica*) şenliği şeklinde onun adını taşımaktadır. Bu şenlik halk arasında *Küçük Hac* olarak algılanmaktadır.

Hasan Kafi Akhisari, (1544-1616) Bosna'da edebi, bilimsel ve entelektüel alanlarda XVI ve XVII yüzyılların en önemli simalarındandır. Akhisar Kafi'nin zamanında kültürel ve bilimsel bir yere dönüşmüştür. Hasan Kafi, dil, mantık, tarih, hukuk, kelam, biyografa ve siyaset alanlarında 18 eser kaleme almıştır.

Ayrıca Akhisar'da bir camii, medrese, tekke, han, sıbyan mektebi ve çeşme yaptırıp bunlar içinde vakıflar tahsis etmiştir. Bu yapıların etrafında oluşan mahalleler (bugünkü Sırt mahallesi üs tarafı) Nevabad adıyla anılmıştır. Bu İslami eserlerin özellikle Ayvatovica Kutsal mekânı ile birlikte Akhisar'da olması, Akhisar'ın en çok ziyaret edilen bir merkez olması sonucunu doğurmuştur. Bir bakıma bütün Akhisar kutsal bölge olmasa da halk tarafından en hafif tabiriyle ayrıcalıklı bir bölge olarak bakılmasına neden olmaktadır.

Akhisar'ın bu kısa tarihçesini verdikten sonra Ayvatovica veya Avazdede olarak adlandırılan olan kutsal mekânın ortaya çıkışı, çıkış sebebi, ritüeli ve günümüzdeki durumunu incelemeye çalışacağız. Aynı zamanda, içerdiği senkretik elementlerin tamamını olmasa da ortaya koyup, bu senkretik elementlerin geçmiş inançlarla ilişkisi olup olmadığı tespit etmeye çalışacağız.

Ayvaz Dede Merasimi

Ayvaz Dede merasimi, Akhisar'da en meşhur halk inançlarından biri olup, hatta Avrupa kıtasında Müslümanlar tarafından topluca yapılan en büyük dua merasimi ve en çok ziyaret edilen yerlerden birisidir. Ayvaz Dede Türk mü, Boşnak (Bogomil) mıdır? Şeklindeki tartışmaları bir kenara bırakarak Ayaz Dede'yi e şenliği anlatmaya devam edelim. Ayvatovica merasiminin yapıldığı Şulyaga (Şuljag) dağı altında orman içinde bir mera olup Akhisar'dan 7 km civarında uzaklıktadır. Osmanlı Bosna'yı fethetmesiyle birlikte Akhisar'ın nüfusu artmıştır. Artma sebeplerden birisi stratejik öneminden dolayı olup Osmanlı yerel halkın yanı sıra sınırları korumak için askerlerini buraya yerleştirmiş, ayrıca idari, sosyal ve dini görevler için de personel yerleştirmiştir. Tüm bunlar ise Akhisar'ın nüfusunu oldukça arttırmıştır. Nüfusun artmasıyla birlikte mevcut su

kaynakları Akhisar'ın su ihtiyacını karşılayamaz olmuş bir de buna Akhisar'ın iklimsel özellikleri de eklenince su sorunu iyiden iyiye hissedilir olmuştur. Rivayetlere göre, Ayvaz Dede su soruna çare aramış ve Akhisar'dan 7 km Şulyaga dağının altında bir pınarı bulmuş, lakin bu suyun o dönemdeki şartlarda şehre getirilmesi çok güçtür. Çünkü pınar ile şehir arasında 74 m uzunluğunda 30 m yüksekliğinde bir kaya engel olarak bulunmaktadır. Bu engel günümüzdeki teknolojik şartlarda bile büyük bir engeldir. Ayvaz Dede bu problemi çözümüne yardımcı olmak için her gün erken sabah namazı kılmak, sonunda dua ve zikir etmek amacıyla 40 gün bu kayanın (Akhisar'a 7km uzaklıkta) yanına gitmiştir. 40'ci günün namaz ve zikrinden sonra Ayvaz Dede uyumuştur. Rüyasında iki beyaz koç biri önden diğeri arkadan olmak üzere kayaya vurarak o kayayı ortadan su geçebilecek şekilde ikiye ayırmıştır. Rivayetlere göre Ayvaz Dede uyandığında kaya ikiye ayırmış olup ve 1467 senesinde Ayvaz Dede ağaç oluklarla suyu şehre getirmiştir. O dönemden itibaren o kaya Ayvaz Dede kayası, pınar ise Ayvatovica pınarı ismini almıştır. Ayrıca bu hadise anısına o dönemden itibaren erkekler ve bayanlar için ayrı ayrı Haziranın ikinci yarısında bir kutlama merasimi yapılmaktadır. Kadınlar için Ayvaz Dede merasimi erkeklerinkinden bir hafta sonra yapılır. Bu gelenek Komünist Yugoslavya'nın 1947 koyduğu yasağa kadar devam etmiştir. 1947'den itibaren kutlamalar yasaklanmış fakat 1990 yılında yasağın kalkmasıyla kutlamalar yeniden başlamıştır. 1990 yılında yapılan ilk merasimine rahmetli Aliya İzetbegović da katılmış ve burada yaptığı konuşmada 'kadınların uygun kıyafetle erkeklerle birlikte kutlamalara katılmasının bir mahsur olmadığını düşüncesini' ifade ettikten sonra o tarihten itibaren - farklı gerekçelerle eleştirilmekle birlikte- artık Ayvaz Dede merasimine erkek ve kadınlar beraber katılmaktadırlar. Dolayısıyla artık Ayvaz Dede merasimi tek olarak yani, erkek ve kadınlar birlikte icra edilmektedirler.

Ayvatovica merasimi her sene Haziranın ikinci yarısında daha doğrusu son haftanın pazartesi günü yapılmakta olup organizasyonu Travnik Müftülüğü üstlenmektedir. Ayvatovica'a Bosna halkının yanı sıra diğer Avrupa ülkelerinden ve Türkiye'den çok sayıda gelen olmaktadır. Bu tarihlerde halk Akhisar'daki tekkeleri, camileri, türbeleri, mezarları ziyaret ederler bilmeyenler de bu bölgeyi tanımaya çalışırlar. Ayrıca organizatörler tarafından şenliğe yeni amaçlarda yüklenmektedir. Örneğin yeni kitap tanıtımları, çeşitli dini ve milli tiyatro sahneleri, bilimsel sempozyumlar, hat ve resim sergileri, ilahi konserleri, vaaz, zikir ve mevlit vb. etkinlikleri sayabiliriz.

Asırlarca Akhisar halkı Ayvaz Dede merasimine uzaklardan gelecek misafirler için ücretsiz yemek ve konaklama hazırlamaktadırlar. Bu merasime eskiden tek ulaşım vasıtası olarak atlar olup -veya yürüyerek- dolayısıyla katılmaya niyetli olanlar çok önceden bir takım hazırlıklar yapmaya başlar (hatta günümüzde bile çok sayıda kişi atla katılır). Bu nedenle de merasime katılacak atlar özel olarak beslenir, temizlenir ve özel süslerle süslenirdi. Ayrıca binciler de süslü giysiler giyerlerdi. Günümüzde de Ayvatovica merasimine Bosna'nın çeşitli yörelerinden süslenmiş atlarla eski halk giysileriyle, büyük ay yıldızlı bayraklarıyla halklar katılır ve merasimden bir gün önce konvoy halinde ilahi ve Tekbirler eşliğinde

Handa-Ağa Camii önünde toplanır ve yarışmalar yapılır. Yarışmada en iyi süslü at ve en iyi bayrak seçilir. Birinciye ödülleri verildikten sonra akşam ile yatsı arasında Handa-Ağa Camiinde imamlar mevlit ve tevhit programı icra ederler. Yatsıdan sonra ise sabah namazına kadar dervişler zikir yaparlar. Zikir yapmak isteyenler kalır, istemeyen ise çevredeki evlere yatmaya gider. Ertesi gün (merasim günü) yine Handan-Ağa Camiinde sabah namazında toplanılır ve namazdan sonra konvoy halinde Ayvaz Dede kayasına doğru yürüyüşe geçilir. Konvoydaki sıralamaya nizami özen gösterilmektedir. En başta imamlar cübbeleriyle olup, arkalarında atlar, sırtında bayrakları olanlar ve en son yaya olanlar (şartlar gereği araçlarla katılma imkansızdır). Konvoy yürüyüşü sırasında ilahi grubu eşliğinde hiç susmaksızın ilahi söylenilir ve tekbirler getirilir. Bu da öylesine bir atmosfer yaratır ki sanki yeni bir Osmanlı fethi yaşanıyor.

Kayanın yanına gelindiğinde bu gürültü aniden sessizliğe dönüşür (atla gelenler atlardan iner ayrıca atlarla kayadan geçilmez) ve çatlamış/ortada ikiye ayrılmış Ayvaz Dede kayasında geçişe başlanır. Kayanın çıkışında durulur hafızlardan birisi el-Feth suresini okur sonrada topluca dua edilir. Duadan sonrada topluca meraya/çayıra Osmanlılardan kalma namazgahın yanına geçilir. Burada bayraklar tek tek çağrılarak namazgah yanına dikilir, cemaatle öğle nazmı kılınır ve dua edilir. Yapılan dua ile birlikte merasim bitmiş olup, öğleden sonra ise halka yönelik eğlence ve bir takım spor yarışmalar yapılır.

Sonuç

Ayvaz Dede kutsal mekanı her ne kadar Müslümanlara ait olsa da, tüm yönleriyle incelediğimiz zaman içinde barındırdığı birden çok kültü dağ, orman, kaya, su, mera, topluca ibadet vb. rahatlıkla senkretik elementleri taşıdığını ve Boşnaklar Müslüman olmadan önce de farklı inançlar tarafından kesintisiz 'kutsal mekan' olarak kullanıldığı sonucuna götürmektedir. Hatta mitolojik unsurlarını taşıdığını söyleyebiliriz. Nitekim Prusac/Akhisar tarihçesinde belirtim gibi yazılı kaynaklarda Bosna Herseğin en eski halkı 'İlirler' olup onlarda uzun mücadeleden sonra yenik düşüp Roma'nın hakimiyeti altına girmiştir. İlirlerin en büyük tanrısı bir orman tanrısı olup ona tapınıyorlardı. Ayrıca onun ormanların, çobanların ve sürülerin koruyucusu olduğuna inanıyorlardı. Onu, tüylü, keçi gibi ayakları ve boynuzları olan bir erkek olarak tasvir ediyorlardı. Orta Bosna'da bulunan kitabelere bakılırsa bu tanrı Silvan/Silvanus adı taşımakta çünkü bize göre bu tanrıyı 'Roma Silvan' ile, daha doğrusu 'Yunan Pan' ile özdeşleşmişlerdir (ikisi de aynı görünüşe ve fonksiyona sahiptir). Nitekim Ayvaz Dede merasimi yapıldığı yer büyük bir ormandır. Ayrıca İlirler, pınarların, nehirlerin, dağların, kayaların ve mağaraların koruyucusu olan Nimfe'lere inanıyorlardı. İlirler zamanında gelen Keltler de bu bölgeye yerleşmiş ki Prusac/Akhisar tarihçesinde Prusac ismi Keltçe Prese kelimesinden türemiş olabileceğini ve 'büyük tepe' anlamına geldiğini belirtmiştik. Keltler'den sonra bu bölgelere gelen Avarlar ve Slavlarında doğadan ilgili inançları ve ritüelleri tarih kaynaklarda ispatlanmıştır. Bunun yanı sıra Osmanlı Bosna'yı fethetmeden önce Bosna'da Bogomilizm inancı hâkimdi. Bogomiller'in de İslam'daki Bayramlar gibi senelik ibadetleri vardı. Bogomillerin bu ibadetleri topluca/cemaatle açık arazide dizler

üzerinde çökerek yapılmaktaydı ki bu ibadetin yapıldığı yerlerden birisi Ayvaz Dede merasimi yapıldığı yerdir. Osmanlı'nın Bosna'yı fethetmesiyle birlikte -ki fetih diğer bölgelere nazaran da kolaylaştıran unsurlardan birisi Bogomilizm inancıdır- Bogomillere ait bu kutsal mekan, İslam'a aykırı unsurlardan arındırılıp günümüze kadar Ayvaz Dede (Ayvatovica) adı altında devam edip gelmiştir. Tarihi kaynaklarda fetihten sonra 36.000 bin kadar Bogomil kendi isteğiyle İslam'a geçmiştir. Nitekim günümüzde Ayvaz Dede merasimine süslü at ve bayraklarla katılması, konvoy ilahi ve tekbirler eşliğinde katılması, El-Fetih süre okunması vb. Boşnaklar bir nevi 'fetih', o coşku ve sevincini yeniden canlandırmaktadırlar.

Dini açıımızdan Ayvaz Dede merasimi hiçbir zaman halkın ifade etiği gibi küçük hac yeri anlamına gelmez. Bu anlamda buranın bir hac mekanı olarak görülmesi doğru değildir. Ancak Bosna milli kültürü ve bayramı olarak algılanabilir. Bu kültürle birlikte, dayanışma, kaynaşma, tarihi gezinti, atalar ruhuna Fatihalar okuma gerçekleşir. Halkın bunu bu şekilde yani küçük hac diye isimlendirmesi dine ve tarihine saygı ve sevgiden gelmekte olup bu durumu İslam'ın en temek şartlarından biri hac ile anlamlandırmak istemesinden kaynaklanmış olabileceğini söyleyebiliriz. Ayrıca komünist rejimin baskısını da saygı ve sevgiyi artıran sebepler arasında sayabiliriz. Çünkü İkinci Dünya Savaşından 1947'den beri yasaklanmış olan Ayvaz Dede merasimi 1990'a serbest bırakılmıştır. Nitekim 1990 senesinde yeniden yapılması sırasında yaklaşık 250.000 kişinin katılması bunu kuvvetle delillendirmektedir.

Kaynakça

- GÜNDÜZ, Şinasi (1998). *Din ve İnanç Sözlüğü*, Konya: Vadi Yayınları.
- ČEPALO, Husein (1994). *Ajvatovica 94*, Travnik: Travničko Muftistvo.
- DOĞAN, D. Mehmet (2003). *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara: Vadi Yayınları.
- BOJİĆ, Mehmedalija (2001). *Historija Bosne i Bošnjaka*. Sarajevo: TKD Šahinpašić.
- HANDŽIĆ, Mehmed (1940). *İslamizacija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Islamska Dioničarska Štamparija.
- HAMIDOVIĆ, Džemal(1940). *Prusac i Negove Zanamenitosti*, Sarajevo: Nova Tiskara.
- BERAN, Jan (1982). *Sanovnik Zavičajnih Predjela*, Sarajevo: Svjetlost.
- CVITKOVIĆ, Ivan (2005). *Riječnik Religijskih Pojmova*, Sarajevo: DES-Sarajevo.
- HADŽIĆ, Mulo (2005). *Prusac i Njegovo Dovište*, Sarajevo: Centar za Promociju Civilnog Društva.

Bosna'daki Katliamlar Engellenebilir Miydi? Dönemin CIA Belgeleri

İsmail KÖSE

Karadeniz Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

Giriş

Soğuk Savaş döneminde biraz da Soğuk Savaş yıllarının dehşet dengesi içerisinde Sırp, Slovenler, Boşnaklar, Arnavutlar, Hırvatlar, Makedonlar ve Karadağlılar gibi yedi ana farklı unsurdan oluşan Yugoslavya Devleti Josip Broz Tito'nun egemenliğinde totaliter bir idare altında demir yumrukla yönetilmekteydi. Her ne kadar Tito diktatörlüğünde baskıcı ve bıkırtıcı bir yönetim tarzı ile idare edilse de Yugoslavya'daki yönetici elit ve merkez çekirdek daima Sırlardan oluşmaktaydı (*CIA Documents*, National Intelligence Estimate, Yugoslavia Transformed, Doc. No.: 1990-10-01-NIE 15-90, 18 October 1990: v). Bu durum Yugoslavya dağılırken Sırp, diğer halklara, özellikle Boşnaklara katliam uygulayabilmesine fırsat verecektir. Soğuk Savaş sona ererken, Yugoslavya'da bir etnik çatışma sarmalı eşliğinde farklı grupların yeni bir ulus inşa süreci yaşayacağı beklenebilecek bir durumdu. Buna karşın Yugoslavya'yı yakından takip eden devletlere ait istihbarat raporlarının etnik çatışmaların kitlesel katliama hatta soykırıma dönüşebileceğini belirleyip belirleyemedikleri yaşanan trajedide dikkate alınması gerekli bir olgudur. Nitekim Sırp milliyetçilerin dağılmaya verecekleri tepki ve dağılma sonrasında ait planlarının tespit edilip, her an başlaması muhtemele katliamlara müdahale edilmemesi durumunda Bosnalı Müslümanlar'ın yaşayacağı soykırımda hayati bir insani sorumluluktan bahsetmek olasıdır. Bosna'da yaşanan trajedi büyük oranda ABD'nin aktif müdahalesiyle sonlandırılmıştır. Bununla birlikte Bosna'daki katliamlar yine büyük oranda ABD'nin zamanında gerekli tedbirleri ya da ön alıcı müdahaleyi yapmaması nedeniyle insani bir felakete, Boşnaklara karşı sistematik bir krize dönüşmüştür.

Yugoslavya dağıldıktan sonra bir iç savaşın beklendiği 1990'lı yıllara ait Amerikan istihbarat raporlarında açıkça görülür. 1990 yılına ait istihbarat raporunda, "*Yugoslavya federal devlet olma özelliğini bir yıl içinde kaybedecek ve büyük ihtimalle iki yıl içinde dağılacaktır...*" (*CIA Documents*, Doc. No.: 1990-10-01-NIE: 2). notu yer almaktadır. Rapora göre; ekonomik reform yapılması dağılmayı engelleyemeyecekti. Avrupa ya da Amerika'nın Yugoslav birliğinin devam ettirilebilmesi için yapabilecekleri bir şey de yoktu (*CIA Documents*, Doc. No.: 1990-10-01-NIE: iii, v). Açıkça görüldüğü gibi ABD saha görevlileri Yugoslavya'nın dağılacığını Soğuk Savaş resmen bitmeden hemen önce öngörmüşlerdi. Ayrıca Amerikan istihbarat raporları, Rusların ve Almanların görünürde Yugoslav birliğini destekler gibi davranacağını fakat aslında dağılmadan taraf olacaklarını gösteriyordu (*CIA Documents*, Doc. No.: 1990-10-01-NIE: vi).

Tablo 1: 1990 yılında dağıldığında Yugoslavya'nın Nüfusu (CIA Documents, National Intelligence Estimate, Yugoslavia Transformed (henceforth referred to as "CIA Documents"), October 18, 1990).

	Etnik Grup	Nüfus Oranları	Yüzde (%)
1	Sırp	8.6	36.3
2	Hırvat	4.7	19.7
3	<u>Boşnak Müslümanlar</u>	<u>2.1</u>	<u>8.9</u>
4	Sloven	1.8	7.8
5	Arnavutluk	1.8	7.7
6	Makedon	1.4	5.9
7	Karadağ	0.6	2.5
8	Arnavut	1.8	7.7
9	Macar	0.5	1.9
10	Diğer	0.4	1.6
	Toplam Nüfus	27.70	100

Bu yıllarda ABD istihbarat raporlarında beklenen dağılma sürecinde Bosna Hersek'ten bahsedilmemesi ya da dağılma içerisinde bir rol biçilmemesi ilginçtir. Oysa dağılma sürecinde Batı Balkanlar'da tarihin en kanlı katliamlarından ilki, başka bir deyişle Srebrenitsa örneğinde olduğu gibi, Soğuk Savaş sonrasının ilk soykırım teşebbüslerinden birisi Boşnaklara karşı uygulanacaktır.

Saha görevlileri tarafından hazırlanan istihbarat raporlarının açıkça gösterdiği üzere Yugoslavya'daki zorlama birliği devam ettirmeye ne Komünist Partisinin ne de Yugoslav Milli Ordusunun (JNA-Yugoslav National Army) gücünün yetmeyeceği açıldı (CIA Documents, Doc. No.: 1990-10-01-NIE: v). Dağılma esnasında Makedonya'daki ve Kosova'daki ırkdaşlarının desteği ile ilk olarak Arnavutların silahlı bir isyan başlatması, Slovenler ile Hırvatların ise birlikten ayrılma teşebbüsünde bulunması bekleniyordu. Fakat ulus kimliğini henüz tamamlayamayarak diğer etnik grupların gerisinde kalmış olan Boşnakların isyan edebilme ihtimali henüz öngörülmemişti (CIA Documents, Doc. No.: 1990-10-01-NIE: iii, v). İstihbarat raporlarında yer alan diğer bilgi Sırpların, birlikten ayrılma teşebbüslerini sert bir şekilde bastırmayı deneyeceğinin bilinmesiydi. Ayrıca Sırpların Hırvatistan ile Bosna Hersek'teki ırkdaşlarını isyana teşvik ederek karışıklık çıkartıp, her iki halk üzerinde baskı uygulama teşebbüsünde bulunacakları da tahmin ediliyordu (CIA Documents, Doc. No.: 1990-10-01-NIE: v-vi).

Yugoslav Devleti'nin ana idareci unsuru olup halen yönetme erkini elinde tutan Sırp da bu durumun, başka bir deyişle dağılmanın kaçınılmazlığının farkındaydılar. Söz konusu nedenle Avrupa Devletleri ve özellikle İsraili silah tüccarları ile temasa geçerek Yugoslav ordusunu güçlendirerek ayrılıkçı hareketleri şiddet kullanmak yoluyla bastırmaya teşebbüs etmekte gecikmediler. Ek tedbir olarak yerel askeri güçlerin de hissettirilmeden dağıtılması planlanmıştı (CIA Documents, Yugoslavia: Military Dynamics of a Potential Civil War, Doc. No.: 1991-03-01-C0037240, March 1991: 3). Buna karşın Hırvatlar da silahlanmaya başlamışlardı fakat henüz Avrupa devletlerinden istedikleri desteği bulamamışlardı (CIA

Documents, Doc. No.: 1991-03-01-C0037240: 3). Fakat Almanların Hırvatlara silah sağladığı bilgisi CIA belgeleri arasında yer almaktadır(*CIA Documents*, Doc. No.: 1991-03-01-C0037240: 3). Slovenler de gelmekte olan savaşın farkındaydılar, onlar da olası bir iç savaşa hazır olmak için silahlanmaya hız vermişlerdi (*CIA Documents*, Doc. No.: 1991-03-01-C0037240: 4). Amerikan Hükümeti, saha görevlilerinin gönderdikleri istihbarat raporlarından olası bir etnik savaşta Sırların kontrolündeki Yugoslav Milli Ordu (JNA) güçlerinin acımasız bir katliama yöneleceğinden haberdardı. Sırların ağır silahlara ve hava gücüne sahip olmasına rağmen gerilla savaşına karşı tamamen başarılı olamayacağı da yine istihbarat görevlilerinin gerçekleştirdiği detaylı çalışmalardan biliniyordu (*CIA Documents*, Doc. No.: 1991-03-01-C0037240: 6). CIA belgelerine göre Bosna Hersek'te de Yugoslav Milli Ordusu'nun ve Cumhuriyet güçlerinin savaş ekipmanları ve silahları bulunuyordu. Fakat, Yugoslavya'da 1991 yılı başlarında artık her an çıkması beklenen bir etnik çatışmada Amerikan Hükümeti halen Bosna Hersek'te bu tür bir çatışma beklemiyordu (*CIA Documents*, Doc. No.: 1991-03-01-C0037240: 13-15). Ya da Amerikan saha görevlileri Bosna Hersek'i ikincil önemde değerlendirerek, dikkatlerini daha çok Hırvat ve Slovenlere yöneltmişlerdi. Oysa aynı yılın sonuna varılmadan eski Yugoslavya'daki etnik çatışma Bosna Hersek'i de içine alacaktır

Bosna'daki kriz uluslararası ilişkilerin ne kadar realist ve Makyavelist olduğunu gösterdiği gibi, II. Dünya Savaşı sonrasındaki neo-realist ortamın uluslararası kurumları nasıl işlemez hale getirdiğini göz önüne sermesi açısından da önemlidir. Çünkü büyük devletlerin çıkar çatışmaları arasında BM işlevsiz hale getirilmiş, ancak on binlerce masum, Sırlar tarafından sistematik olarak katledilip, tecavüze ve işkenceye uğradıktan sonra NATO Bosna-Hersek krizine müdahale edebilmiştir.

Bosna-Hersek'te ilk Direniş Hareketlerinin Örgütlenmesi ve Aliya İzzetbegoviç

Daha önce de söylendiği gibi 1990'lı yılların başından itibaren eski Yugoslavya'daki dağılma ve etnik çatışma emareleri artık geri döndürülemez bir aşamaya varmıştı. Slovenlerin, Arnavutların ve Hırvatların bütünden ayrılacak ilk parçalar olacağı belliydi fakat Müslüman Boşnaklar nasıl bir tavır alacaklardı. 1990 yılı Amerikan istihbarat raporlarına bakıldığında Boşnakların bir ayrılıkçı harekete katılmasının beklenmediği görülür. Oysa, Sırlar en yoğun baskıyı Boşnaklar ve Arnavutlar üzerine kurmuşlardı. Bu durum biraz da Osmanlı Devleti döneminden kalan kinin eyleme döndürülmüş haliydi (*CIA Documents*, Doc. No.: 1990-10-01-NIE: 3-4).

Aslında 1991 yılı sonunda Sırların Boşnaklara karşı acımasız bir katliam uygulayacağını farkında olan Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegoviç, çıkacak bir çatışmada "Bosna-Hersek'in tarafsızlığını sağlamaya" (*CIA Documents*, *Bosna Hercegovina: On the Edge of the Abyss*, Doc. No.: 1991-12-19-C0591268?, 19 December 1991: 1). çalışmıştır. Fakat tarihi hadiselerin seyri farklı gerçekleşmiş, Bosna-Hersek'teki Sırp şiddeti çatışmaların hızla Müslüman topraklarına yayılmasına neden olmuştur (*CIA Documents*, Doc. No.: 1991-12-19-C0591268?: 1-2). Bu esnada bazı Boşnak toplum liderleri de

Boşnakların Sırlara karşı savaşa katılması halinde Sancak, Karadağ, Kosova, Makedonya'daki çatışmaların Bosna'ya da yayılacağından çekinmekteydi (CIA Documents, Doc. No.: 1991-12-19-C0591268?: 2). Öngöründen yoksun bu çekince, Boşnaklar arasında ayrılık yaratmıştır. Amerikan istihbarat raporları Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegović'in de 1991 yılı sonunda statükonun korunmasından ve Yugoslav birliğinin sağlanmasından yana olduğunu iddia etmektedir (CIA Documents, Doc. No.: 1991-12-19-C0591268?: 2). Bu esnada Sırp başıbozuklar JNA tarafından hızla silahlandırılmaktaydı, Bosna Hersek başta gelmek üzere Eski Yugoslavya'da kamu güvenliği ortadan kalkmıştı (CIA Documents, Doc. No.: 1991-12-19-C0591268?: 3). JNA'nın Sırp başıbozukları silahlandığı büyük ihtimalle henüz Boşnaklar tarafından bilinmiyordu.

Kanlı bir hesaplaşmaya dönüşebilecek iç savaşın kaçınılmaz hale geldiği 1991 yılının sonunda Amerikan Büyükelçiliği, Sırlar ve diğer cumhuriyetlerle birlikte Boşnakların askeri gücüyle Boşnaklar'ın sahip oldukları silahlar ile savaşılabilecek kabiliyetlerini Washington'a raporlamıştır (CIA Documents, Doc. No.: 1991-12-19-C0591268?: 4). Washington, Bosna Hersek'te Fundamentalist bir İslam devleti kurulmasından korkuyordu. Sırp lider Slobodan Milošević böyle bir ihtimali bilinçli olarak sürekli dile getiriyordu (CIA Documents, Doc. No.: 1991-12-19-C0591268?: 5). Hırvatlar ise ABD'li diplomatlara, "Boşnakların seçim durumunda kalırsa Sırlardan ayrılarak kendilerine katılacaklarını" söylemişlerdi (CIA Documents, Doc. No.: 1991-12-19-C0591268?: 5). Amerikan İstihbarat raporları İzzetbegović'in Kaddafi Libya'sından mali yardım aldığını fakat henüz askeri yardımı kabul etmediğini gösteriyordu (CIA Documents, Doc. No.: 1991-12-19-C0591268?: 6). Bu durum radikal İslam korkusunu daha da güçlendirmiştir. Tüm bu hadiseler yaşanırken 9/11 Saldırıları'nın henüz gerçekleşmediğini hatırlamakta fayda vardır. Mevcut şartlar altında, 1991 yılının sonuna varıldı. 29 Şubat - 1 Mart 1992 tarihinde Boşnaklar ve Hırvatlar tarafından düzenlenen referandumda ezici bir çoğunluk bağımsızlıktan yana oy kullandı. Bu referandum aynı zamanda bir katliama dönüşecek olan Sırp saldırganlığının da başlangıç noktasıdır.

Nisan, Mayıs aylarındaki geniş yayımlı kanlı çatışmalar esnasında devam eden Avrupa Devletleri güdümündeki barış görüşmelerinden sonuç alınamadı. BM'nin Hırvatistan'daki barış gücü de etkisiz kaldı (CIA Documents, A Broadening Balkan Crisis: Can It Be Managed?, Doc. No.: 1992-04-01-C05918534, 1 April, 1992: iii). İstihbarat raporları Amerikan Hükümeti'nin bu noktada inisiyatif almakta tereddüt ettiğini göstermektedir. BM'nin hızla yayılan çatışmaları engellemesinin imkânsız olduğu Amerikan karar alıcıları tarafından da biliniyordu (CIA Documents, Doc. No.: 1992-04-01-C05918534: iii). Çünkü devam eden katliamlara rağmen BM çevrelerine reel politik yaklaşım hakimdi ve herhangi bir engelleyici müdahale düşünülüyordu.

Amerikan Hükümeti, çatışmalar başlamadan önce kanlı bir katliam yaşanacağından haberdardı. Fakat herhangi bir ön alıcı tedbir uygulamaya konulmadığı gibi, katliama uğrayacak etnik grupları korumaya yönelik planlama da yapılmamıştı. ABD'de iktidarda Körfez Savaşı sonrası Ortadoğu'yu yeniden Amerikan çıkarları doğrultusunda şekillendirmeye

çalışan Cumhuriyetçi George H. W. Bush (Baba Bush, 1989-1993) vardı. Şayet 1989-1991 yılları arasındaki raporlar dikkate alınsaydı, büyük olasılıkla Bosnalı Müslümanlar başta olmak üzere Eski Yugoslavya'daki etnik grupların uğrayacağı katliam büyük oranda engellenebilirdi. Krize müdahale 1994 yılında Demokrat Bill Clinton (1993-2001) döneminde gerçekleşecek fakat çok geç kalınacaktır.

Her ne kadar Amerikan Hükümeti gelişmeleri tribünden seyretmeyi yeğlese de, Nisan ayındaki istihbarat raporunda önemli bir bilgi karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin Balkanlar'daki tarihi rolü ve Balkan Devletleri ile olan kültürel bağları artık Amerikalıların da dikkatini çekmiştir. Fakat, Almanya, Yunanistan ve Bulgaristan da benzer etkinliğin peşinde koşmaktadır ve Bosna'daki krizin bu ülkelere sirayet etmesi kaçınılmaz görülmüyordu. Bu durumda, özellikle NATO üyesi Almanya, Yunanistan ve Türkiye ABD'yi kendi tarafına çekmeye çalışacak ve NATO'nun birliği zarar görecekti ((CIA Documents, Doc. No.: 1992-04-01-C05918534: 4). Amerikan istihbarat raporunda yer alan diğer bilgi Türkiye'nin Balkanlar'daki Müslüman azınlığı, başka bir deyişle Boşnakları korumak, etki alanını bu bölgeye doğru genişletmek istemesidir (CIA Documents, Doc. No.: 1992-04-01-C05918534: 4-9).

Yoğun bir savaş döneminden sonra 15 Haziran 1992 tarihinde Avrupa Komisyonu Slovenya ve Hırvatistan'ı tanıdı. Komisyon, Bosna-Hersek ve Karadağ'ı tanımaktan kaçınmıştı fakat Karadağ'ın da daha sonra tanınabileceğinin sinyalini vermişti. Bosna-Hersek'in tanınması ise henüz gündemde yoktu (CIA Documents, *Implications of US Posture on Recognition of Former Yugoslav Republics*, Doc. No.: 1992-01-15- C05916684, 15 January 1992: 1). Slovenya ve Hırvatistan'ın tanınmasından sonra ABD Hükümet katlarında bir tereddüt oluştuğu görülür. Çünkü bu iki devletin tanınması ABD görevlilerinin Sırp lar ve Sırp ordusu ile tüm iletişimini bloke edecekti. Ayrıca tanıma ABD devletinin Avrupa işlerine gereğinden fazla müdahil olduğu algısını güçlendirecekti. Tanımama ise, çok fazla etkide bulunmayacaktı (CIA Documents, Doc. No.: 1992-01-15- C05916684: 1-2). Ayrıca, insan hakları ihlalleri ABD tarafından kınandığı için Sırp lar ABD Hükümetine güvenmiyorlardı. Bu nedenle tanıma mevcut ilişkileri daha da kötü hale getirecekti (CIA Documents, Doc. No.: 1992-01-15- C05916684: 1-3).

Önlenemez Sırp Saldırganlığı ve Uluslararası Müdahale Tartışmaları

Bosna'daki kriz, CIA istihbarat raporlarında da ön görüldüğü gibi 1992 yılının ortalarından itibaren bir insani felakete dönüşmüştür. Ağustos ayında, bir yıl önceki Amerikan istihbarat raporlarında da kaydedildiği şekilde eski Yugoslavya'nın dağılması önlenemez bir aşamaya gelmiştir. Sırp lar özellikle Boşnaklara karşı soykırıma varacak şekilde acımasız bir etnik temizlik uyguluyordu. 21. yüzyılın eşiğinde Batı Balkanlar'da, Avrupa'nın hemen gözünü önünde meydana gelen bu insanlık dramı Avrupa ve Amerikan hükümetleri üzerinde yoğun bir kamuoyu baskısı oluşturmuş, askeri müdahale tartışmalarını gündeme taşımıştır (CIA Documents, *European Views on the Use of Force in Bosnia and Hercegovina*, Doc. No.: 1992-08-10-C05916694, 10 August 1992: 2). Cumhuriyetçi Bush yönetimi halen askeri müdahaleye sıcak bakmıyordu. Büyük Avrupa güçleri de

Amerikan Hükümeti'nin öncül rolü üstlenmesini beklediklerinden müdahale konusunda isteksizlerdi. Örneğin; İngiltere, askeri müdahaleye taraftar değildi, Almanya II. Dünya Savaşı'nda bu topraklarda bulunması nedeniyle askeri müdahaleye sıcak bakmıyordu. Fransa, dağlık topografya nedeniyle Bosna'nın Vietnam'a döneceğini düşünüyordu, tarihsel ön yargıları doğrultusunda müdahale taraftarı değildi. İtalya da müdahaleye karşıydı. Bulgaristan ve Yunanistan, müdahale durumunda hava sahalarını açacaklarını bildirmişlerdi (CIA Documents, Doc. No.: 1992-08-10-C05916694: 2-3). Aslında, Almanya Hırvatları destekliyordu, 1992 yılı ortalarında Sırp saldırganlığı Hırvatlar'dan Boşnaklara yönelmişti. Bu nedenle Almanya ve diğer Avrupa Devletleri askeri müdahaleye sıcak bakmıyordu.

Türkiye'de bu yıllarda Bosna'daki dram karşısında yükselen bir hassasiyet vardır. Sadece Türk Hükümeti askeri müdahaleye sıcak bakmaktadır. Genelkurmay Başkanlığı, BM'nin müdahale kararı alması durumunda asker ve hava gücü gönderebileceğini muhataplarına bildirmişti (CIA Documents, Doc. No.: 1992-08-10-C05916694: 2). Hırvatlar, hem Sırp'ların Bosna-Hersek'te daha çok meşgul olmasını sağlamak hem de Sırp saldırganlığını Boşnak topraklarında karşılamak için Sırlara karşı Boşnakları destekliyor, Bosna ordusuna silah sağlıyordu. Fakat Amerikan istihbarat raporları Hırvatların bu dönemde belli Boşnak topraklarını ele geçirmek niyetinde olduğunu, güçlü bir Boşnak ordusunun uzun vadede tercih edilmeyeceğini gösteriyordu (CIA Documents, Response to Transition Team Questions on the Balkans, Doc. No.: 1992-12-28-C06002393, 28 December 1992: 13). Boşnak ordusunun en büyük sorunu eğitilmiş askerlerden ve ağır silahları nasıl kullanacağını bilen personelden yoksun olmasıydı (CIA Documents, Doc. No.: 1992-12-28-C06002393: 14). Avrupa Devletleri ve Hırvatlar Müslüman Boşnak askerlerini ağır silahların nasıl kullanılacağı konusunda eğitmeye sıcak bakmamaktaydı. Diğer bir sorun da cephedeki askerlerin eğitim için Bosna dışına gönderilmesinin yaratacağı lojistik sıkıntısıydı (CIA Documents, Doc. No.: 1992-12-28-C06002393: 14). Oysa, 1992 yılı sonuna ait Amerikan istihbarat raporları, eğitilmezse Müslüman Boşnak ordusunun yenileceğine kesin gözüyle bakıyordu (CIA Documents, Doc. No.: 1992-12-28-C06002393: 15). Bu durumda Sırp tarafından uygulanacak katliamın önünde herhangi bir engel kalmayacaktı.

ABD için bir NATO üyesi olan Türkiye'nin olası tutumu önemlidir. Tırmanan Sırp vahşeti sonrasında Ankara'daki Amerikan Askeri Ataşesi, Türkiye'nin gizlice Bosna Hersek'e silah ve eğitmen gönderdiğini, Makedonya ya da Kosova'nın saldırıya uğraması durumunda destek sözü verdiğini bildirmiştir (CIA Documents, Doc. No.: 1992-12-28-C06002393: 35). Fakat Türkiye'den gidecek etkili bir yardım için Bulgaristan'ın desteği gerekiyordu. Böyle bir destek 1992 yılında mümkün değildi. Ayrıca istihbarat raporlarına göre Türkiye; doğu topraklarındaki sorunlar, Kafkaslardaki güvenlik krizi gibi nedenlerden ötürü tek başına bir Balkan savaşına katılmayı göze alabilecek durumda değildi (CIA Documents, Doc. No.: 1992-12-28-C06002393: 35).

İnsani müdahale şarttı. Nitekim Sırp'lar bariz silah üstünlüğüne sahiptiler. Bu nedenle asimetrik güçlerin çarpıştığı bir çatışma süreci yaşanıyordu. Sırp'ların elinde Federal ordudan kendilerine kalan yaklaşık

400 uçak vardı. Bunlar Mig-29 ile Mig-21'den oluşmaktaydı. Sırp hava üstünlüğü, savaşı Boşnaklar ile Hırvatların aleyhine döndürmüştür. 1992 yılının Aralık ayına ait Amerikan istihbarat raporunda, *"Sırp Hava Kuvvetleri birkaç hava üssünde toplanmış durumdadır, bir saldırıya Sırp kara güçlerinden daha açıktırlar. Üç hava üssüne saldırılması durumunda Belgrad'ın hava üstünlüğü ile nakliye kapasitesi büyük hasar görecektir..."* deniliyordu ((CIA Documents, Doc. No.: 1992-12-28-C06002393: 22). Bu rapor, Avrupa'nın isteksizliğine rağmen ABD'nin askeri müdahale, en azından hava gücü kullanma seçeneğine sıcak baktığını göstermektedir. Sırp'ların kara güçleri çoğunlukla şehir merkezlerinde konuşlanmıştı, kara güçlerine yönelik bir hava saldırısı çok sayıda sivil kayba neden olacaktı (CIA Documents, Doc. No.: 1992-12-28-C06002393: 14). Bu tür bir konuşlanma muhtemelen bilinçli olarak tercih edilmişti. Açık şehirlerde yapılan bilinçli konuşlanma Sırp ordusuna karşı yapılacak bir hava harekâtı önündeki en büyük engeldi.

Sırp'ların ve Boşnakların savaş güçlerini değerlendiren ABD istihbarat raporunda Sırp'ların kurmuş olduğu kamplarla ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. ABD görevlileri Sırp'ların kurmuş oldukları kampların Hitler'in *"Auschwitz"* kampları ile aynı olduğunu kaydederek, 56 büyük esir kampı bulunduğunu fakat gayri resmi rakamın bu sayının çok üstünde olduğunu, kendilerinin 144 kamp olabilecek toplanma yeri belirlediğini raporlamışlardır (CIA Documents, Doc. No.: 1992-12-28-C06002393: 29). Sırf bu bilgi bile Sırp'ların nasıl bir vahşet uyguladıklarını ve katliam yaptıklarını göstermek için yeterliydi. Buna karşın uluslararası kamuoyu kınama ve göstermelik ambargolar dışında sonuç alıcı müdahaleden kaçınılmaktaydı.

Kızılhaç görevlileri 20 kampta 10.000 tutuklu tespit ettiklerini söylemişlerdi ve ABD istihbarat raporları 30.000 ile 70.000 arasında insanın kamplarda tutulduğunu rapor etmişlerdir. Kızılhaç yetkilileri tüm kampları ziyaret etmemişlerdi ve tam sayıdan haberdar değillerdi. Amerikan kaynakları bu sayının en az iki kat olduğunu tespit etmişti (CIA Documents, Doc. No.: 1992-12-28-C06002393: 30). Kamplarda bulunanların büyük kısmı Müslüman Boşnaklardı, çok sayıda kampta erkekler ile kadınlar birlikte tutuluyor, özellikle Müslüman kadınlara sistematik olarak tecavüz ediliyordu (CIA Documents, Doc. No.: 1992-12-28-C06002393: 29-30). Hatta bazı durumlarda Müslüman kadınlar belli otellere götürülerek tecavüze uğruyor başka bir deyişle müşterilere pazarlanıyordu. Bunlar Brocko'daki, Galil ve Westfalia otelleriydi (CIA Documents, Doc. No.: 1992-12-28-C06002393: 31). *"... mültecilere ve göz altına alınanlara karşı sayısız tecavüz ve diğer tür cinsel istismar vakası tespit ettik. ... New York Times'ın yapmış olduğu röportaj, Sırp görevlilerin tecavüzü bir etnik soykırım aracı olarak kabul ettiklerini göstermiştir..."* (CIA Documents, Doc. No.: 1992-12-28-C06002393: 31). İstihbarat raporundaki bu ifade yaşanan dramı açıkça ortaya koymaktadır.

İstihbarat kaynakları kamplardaki insan hakkı ihlalleri, sistematik tecavüzler ile etnik Boşnak katliamı ve Boşnak ileri gelenlerinin yok edilmesi uygulamalarının merkezden mi emredildiğini ya da kamp idarecileri tarafından mı yapıldığını kesin olarak belirleyememişlerdi. *"... şiddetin büyük kısmı, özellikle [1992 yılının] geçtiğimiz bahar ve yaz aylarındaki rastgele yapılmıştır. Fakat eğitilmiş, zengin Müslüman [Boşnak] liderlerin yok edilmesine*

yönelik sistematik bir kampanya uygulanmaktadır..." (CIA Documents, Doc. No.: 1992-12-28-C06002393: 30-31). Bu rapor Bosna'da neler bütün çıplaklığıyla göstermektedir. Ayrıca Sırp idarecilerin diğer durumlardaki tavırları ile Milošević'in acımasız kişiliği emirlerin merkezden geldiğini göstermekteydi. Tüm ihlallerin bilinçli ve sistematik olarak yapılması tek elden yönetildikleri intibasını veriyordu. Zaten daha sonra emirlerin merkezden geldiği açıkça anlaşılacaktır (CIA Documents, Doc. No.: 1992-12-28-C06002393: 31).

Sonuç

Batı Balkanlar'daki insanlık dramı konvansiyonel çatışmalardan farklı olarak aniden, hiçbir hazırlık ya da tedbir almaya fırsat bırakmandan ortaya çıkmamıştır. Eski Yugoslavya'nın bütünlüğünü muhafaza edemeyeceği 1989 yılı gibi erken bir tarihte öngörülebilir bir keyfiyetti. Nitekim döneme ait CIA raporları Eski Yugoslavya'da bir savaşın her an patlak verebileceğini, Boşnakların savunmasız durumda olduğunu ve bu nedenle bir katliamın kaçınılmazlığını açıkça tespit etmiştir. Buna karşın dönemin irade sahibi aktörleri tarafından bekle gör politikası uygulanarak Sırp vahşetine olanak müdahale edilmemiştir. Nitekim CIA raporlarının da açıkça gösterdiği gibi zamanında ön alıcı etkili tedbirlerin uygulamaya konulabilmesi halinde gerek Boşnaklara gerekse Eski Yugoslavya'daki diğer etnik gruplara karşı uygulanan katliamlar kolaylıkla engellenebilirdi.

İkinci dikkat çekici konu Bosna katliamları esnasında Boşnak halkının yaşadığı kimlik oluşturma süreci ve toplumsal liderliktir. Bu noktada bir bilge idareci ortaya çıkarak Bosna halkını ortak bir ülkü etrafında örgütleyip, Sırp katliamlarının durdurulabilmesi için insanüstü bir mücadele verilmesine öncülük etmiştir. Aliya İzzetbegović'in bilge liderliği Bosna krizini Boşnakların çok daha büyük ve kanlı katliamlarla karşılaşmadan atlattıklarını sağlamıştır.

Denilebilir ki, Bosna krizi, Batı Balkanlar'da, Avrupa'nın eşiğinde yaşanılmış Soğuk Savaş sonrasının ilk insanlık dramıdır. Soğuk Savaş sonrasında yeni bir savunma konsepti oluşturup, AGSK'yı diriltmeye çalışan Avrupa ülkeleri soykırıma varan katliamları uzun süre görmezden gelmeyi yeğlemişlerdir. Amerika'da Demokratların iktidara gelişi Boşnaklar ve Sırp'lar tarafından mezalim uygulanan diğer etnik gruplar için bir ümit olmuş, fakat geciken müdahale katliamların boyutunun artmasına neden olmuştur.

Kaynakça

- CIA Documents* (18 October 1990), National Intelligence Estimate, Yugoslavia Transformed, Doc. No.: 1990-10-01-NIE 15-90.
- CIA Documents*, (October 18, 1990), National Intelligence Estimate, Yugoslavia Transformed. Doc. No.: 1990-10-01-NIE 15-90.
- CIA Documents*, (March 1991), Yugoslavia: Military Dynamics of a Potential Civil War, Doc. No.: 1991-03-01-C0037240.
- CIA Documents*, (19 December 1991), Bosna Hercegovina: On the Edge of the Abyss, Doc. No.: 1991-12-19-C0591268?,

CIA Documents, (1 April, 1992), A Broadening Balkan Crisis: Can It Be Managed?, Doc. No.: 1992-04-01-C05918534.

CIA Documents, (15 January 1992). Implications of US Posture on Recognition of Former Yugoslav Republics, Doc. No.: 1992-01-15- C05916684.

CIA Documents, (10 August 1992), European Views on the Use of Force in Bosnia and Hercegovina, Doc. No.: 1992-08-10-C05916694.

CIA Documents, (28 December 1992), Response to Transition Team Questions on the Balkans, Doc. No.: 1992-12-28-C06002393.

Bosna'nın Kurucu Metni "Tarihe Tanıklığım" ve Aliya İzzetbegoviç

Kamil SARITAŞ

*Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
saritaskamil@hotmail.com*

*"Kendilerine deliliğin bulaştığı insanlar, mutludurlar.
Ben de onlardan biri olduğumu düşünüyorum"*
(İzzetbegoviç 2018:24)

Giriş

Aliya İzzetbegoviç 8 Ağustos 1925 yılında Bosna Hersek'in Bosanski Samac kasabasında doğdu. Babaannesi Sedika (Sıdika) adında İstanbul Üsküdarlı bir Türk kızıdır. Genç yaşından itibaren kendisini İslam'ı anlamaya ve tebliğ çalışmalarına vakfetmiştir. 1 Mart 1946 yılında Genç Müslümanlar Örgütü'ne üye olmak gerekçesiyle üç yıl, (İzzetbegoviç 2018:20) 1983 yılında *İslam Deklarasyonu* adlı eseri yazması hasebiyle on dört yıl hapse mahkum olmuştur. On dört yılın beş yıl sekiz ayını hapiste geçirmiştir. Aydın, siyasetçi, hukukçu ve devlet adamı olarak halkına birçok alanda hizmet ve öncülük etmiştir. 1990'dan 2000 yılına kadar Cumhurbaşkanlığı görevini yürütmüş, sonra sağlık sorunlarını neden göstererek istifa etmiştir. 19 Ekim 2003'te vefat etmiştir.

Aliya'nın hem nazari hem de ameli yönü oldukça kuvvetlidir. Birçok eserinin olması, hukukçu, siyasetçi ve yazar kişiliği, ve bu özellikleri nitelikli bir şekilde icra etmesi bunun örneğidir. Onun nazari yönünü resmeden ve ameli yönünü anlatan "*Tarihe Tanıklığım*" adlı eseri, aynı zamanda Bosna'nın kurucu metni niteliğindedir. Aliya'nın görüşleri açısından kurucu metin *Doğu Batı Arasında İslam* olabilir, ancak Bosna açısından kurucu metnin *Tarihe Tanıklığım* adlı eseridir. ***Kurucu metin olarak tanımlanma nedeni hem kurucu lider Aliya'nın düşüncelerini içermesi hem de objektifliği ağır basan bir gözle Bosna Hersek'in hayatta kalma mücadelesini ve sonrasındaki inşa sürecini ele almasıdır.***

Kurucu metinde inşacılar, Resmi İslam cemaati, devrimciler, devrimcilerden yararlanan Batıcılar ve Batılılar yer almaktadır. İnşa ve devrim, insanların huzuru, mutluluğu ve refahı için inançla yapılan hedefli, hızlı, köklü ve nitelikli değişim ve dönüşüm çalışmalarıdır. Ancak inşalar, devrimden farklı olarak inanca binaen Allah'a imanın dikkate alındığı bir düşünce yapısıdır. İnşayı inşa yapan niyet, ilke ve ilkenin vücuda gelme sürecindeki tavrın rengidir. Bosna'da devrimci güç olarak faşizm ve komünizm mevcuttur. Komünizm, faşizme göre oldukça sistematik bir örgüttür. Faşizm, Batı tandanslı iken, komünizm Rus patentlidir. Faşizm kara totalitarizmi iken komünizm kıvılc totalitarizmdir. Komünizm anti-faşist ve karşıt bir harekettir. Yugoslavya'da faşizm ve komünizm etkili iken,

Aliya'nın okuduğu lisede özellikle komünizm daha etkilidir (İzzetbegović 2018:13). Komünizmin etkili olduğu okuldan mezun olanlar dinsel olan her şeye düşmanlık göstermişlerdir (İzzetbegović 2018:122). Batıcılar yarar, menfaat, din birliği ve ideolojik çıkarları ön plana çıkararak, insanı, ahlakiliği ve ilkeli olmayı yadsımışlardır. Bu minvalde batılilar, batıcılar, faşistler, komünistler ve resmi İslamcılar arasında yaşayan Aliya, çocukluğundan itibaren izmleri yakından tanımış ve bu izmlerin tek taraflı, indirgemeci ve mutlaklaştırıcı yönlerini tecrübe etmiştir. Gençliğinden itibaren bu bakış açılarından inşacı olmayı tercih etmiştir.

İnsanın ontolojik, epistemolojik ve etik veçheleri vardır. Ontolojik inşada her varlık "var" olması hasebiyle önemlidir. Epistemolojik inşa sürecinde duyu, duygu, akıl, firaset ve vicdan anlama ve yeniden anlamlandırma özellikleri ile özü kavramaya ve hakikati keşfetmeye yönelir. Bu da zihinsel değişim ve dönüşüme öncülük eder. Etik inşada ise evrensel insanî ve İslamî haklara ve değerlere saygı duyan onurlu, özgür, sorumlu ve adil bir yapının tezahürü beklenir.

İslamî ve insanî olmayan devrime ve İslam anlayışına inşa denemez. İnşada niyet ve davranışsal sürecin insanî ve İslamî olması önemlidir. Bunun için de ilkeler vazgeçilmezdir. Eğer ilkeler yadsınıp inşa tutku, arzu, fayda, haz ve çıkara tabi olursa, yıkımı da beraberinde getirir. Adı "Müslüman" bile olsa zikredilen özellikleri yaparsa, ona inşacı değil, resmi İslamcı denebilir. Düşünce ve davranışın inşa olabilmesi için süreçte İslam ve Müslümanın gerçek Kur'anî kimlik ve kişiliği ile meydana, Ali Şeriatî'nin tabiriyle sahnede olması gerekir.

Aliya bütüncül bakış açısına sahip bir düşünür olarak insanın, evrenin ve dinin inşasına önem vermiş, insanın oluşmasına engel olan her şeyin karşısında olmuştur. Bosna-Hersek'in kurucusu olmak isteyen Radovan Karadzic, Slobodan Milosevic gibi liderler her ne pahasına olursa olsun hedefe giden her yolu mübah görerek ideolojilerinin kazanmasını hedefleyip ahlaki ilkelere dikkat etmeyerek tam tersini yaparken Aliya erdemli olarak mücadele etmeyi, insanlığın ve ahlakın kazanmasını amaç edinmiştir. İnşada erdem vazgeçilmezken devrimde hedefin kazanılması ahlakın önüne geçebilmektedir. Örneğin Bosna'da 1945'ten 1990 yılına kadar hüküm süren Komünistler, kast sistemine benzer şekilde insanları sınıflara ayırmışlar, alışveriş merkezlerini taksim etmişler, insanlar istediği yerden ihtiyacını gideremez olmuştur (İzzetbegović 2018:26-27). Sırp lider devrimci Karadzic "Bosna-Hersek'i cehenneme çevirmekten ve eğer gerekirse Müslüman halkı da imha etmekten çekineceğimizi sanmayın" (İzzetbegović 2018:109) tehdidinde bulunmaktadır. Hedef için cinsini ötekileştirmekte ve ötekini yok etmeyi meşru saymaktadır. Halbuki Aliya, Hristiyan din adamları öldürüldüğünde üzülmüş, eğer bunu yapan Müslüman ise bu işin sorumluluğunu taşıyamayacaklarını, asıl savaşın kaybedileceğini ve buna sebep olanların cezalandırılması gerektiğini ifade etmiştir.

İnşa sürecinde niteliksel var oluşun ortaya çıkabilmesi için eleştirel düşünceye sahip olmak elzemdir. Eleştirel düşünme, bilimsel süreçlerden şüphe, merak, sorgulama, analiz, sentez ve değerlendirme süreçlerini gerektirir. Düşünmek, var olmanın, insan ve İslam olmanın şartıdır (Topçu

2001:43). Aliya bu konuda şu tespitte bulunmuştur: *“Ben olsam Müslüman Doğudaki tüm mekteplere ‘eleştirel düşünme’ dersleri koyardım. Batı’nın aksine, Doğu bu acımasız mektepten geçmemiştir ve birçok zaafın kaynağı budur”* (İzzetbegović 2014b:130). Bu anlamda ülkemizde okutulan Mantık, Felsefe, Psikoloji, Sosyoloji, Tarih, Kelam, Tefsir, Tasavvuf derslerini “kronoloji aptallığından” (Meriç 2017:239) kurtararak, ders içeriklerinin ve sorunsallarının eleştirel düşünme çerçeveli güncellenmesi gerekir. Yoksa bütün çabaya binaen niteliksiz bir insanın varlığından ve devamlılığından söz edilebilir.

“Düşünmek hatırlamak değil, yaratmaktır. Düşünmek olayların bilgisini yapı taşları halinde hafızaya yerleştirmek değil, olaylar arasında sebep-sonuç bağlantısı kurmaktır. Bunun ortaya çıkabilmesi için de tenkit gereklidir. Tenkit yetisini kullanmayan zihin, her adımda yanılmaya mahkumdur, o adeta yanılmak için yaratılmıştır. Dıştan gelen tesirlere, yazılı ve sözlü yayınlara, propagandalara uzatılmış bir av gibidir. Tenkidi öğretmeyen, bugünkü adıyla Milli Eğitim genç dimağlara bilgi hamallığı yaptırmaktan ileri gitmiyor. Şüphe yok ki tenkit, hakaret veya küçük düşürme gayreti değildir; fikirleri eleme, değerlendirme ve onları hakikatin güneşinde yıkama yetisidir. Düşünmeyen üç günde bir hatim yapsa da Büyük Kitab’ı anlayamaz” (Topçu 2001:41-44).

Bu bağlamda ülkemiz inşacılarından Aliya, Topçu çizgisine paralel olarak tenkit, eleştirel düşünce ve zihinsel dönüşümü varoluşu anlamada zorunlu görmüş, zikredilen nitelikleri vazgeçilmez kabul etmiş ve uygulamalı olarak göstermiştir.

Aliya’nın inşa düşüncesinde, zikredilen hususlar yanında demokrasi de gereklidir. “Bosna inşa sürecine girecekse demokratik partilerin kurulması gerekiyordu. Siyasi partiler hatadan masun değillerdi ama dünya henüz daha iyisini bulamamıştı” (İzzetbegović 2018:73). Daha iyisi ortaya konulamadığına göre demokrasi, insan haklarının korunmasında, nitelikli toplumun yapılanmasında ve devamlılığında Bosna için olmazsa olmazdır.

Görüldüğü üzere Aliya insanın gerçek iman, bilgi, irfan, ilke ve ahlak sahibi olmasını, yaşamdan enerji alan ve barış içinde sevgiyle yaşayan, adaleti ve özgürlüğü vazgeçilmez gören, davası uğruna ölümü göze alan, erdemli kalabilmeyi zafer gören nitelikli (mümin) insanı ve inşayı ön plana çıkarmıştır. Hangi din ve ırktan olursa olsun taklit ehli olmak yerine düşünen insanın toplumsal birlikteliğini önemsemiştir.

1.Aliya’nın Kurucu Metindeki Metodolojisi

Aliya, inşayı ve Bosna’nın yeniden kuruluş safhasını anlattığı eserinde felsefi bir metodoloji izlemiştir. Felsefenin metodu veya bir düşüncenin felsefi olabilmesi için gerekli şartların ilki düşüncenin rasyonel olmasıdır. Aliya’nın rasyonelliği, akıl gücünün imkanlarını kullanarak iddialarını temellendirmesiyle ilgilidir. Öyle ki, eserlerinin tamamında akli ve mantıkî argümanları oldukça titiz bir şekilde kullanmaya çalışmıştır. “Bizler cehennemî yaşamış ve her şeye rağmen aklını muhafaza edebilmiş insanlarız. Bu da bizim zaferimizdir” (İzzetbegović 2018:502) demiştir. İnsanın olağanüstü hallerde bireysel olarak aklını koruyabilmesi

mümkünken, tecavüzün, toplu ölümlerin, ardı arkası kesilmeyen zulümlerin yani cehennemin yaşandığı yerde toplumsal olarak akli duruma mukayyet etmek oldukça zor bir iştir ki, Aliya ve Bosna bunu başarmıştır.

Felsefi metodolojinin diğer şartı objektif olmasıdır. Objektif olmak herhangi bir konuda peşin hükme varmadan araştırma ve inceleme safhasından sonra ihtimali karar vermektir. Objektif olmak tarafı olmamak anlamına gelmez, sadece verileri, düşünme ve tartışmayı söz konusu düşüncelerini haklı çıkarmak adına zorlamamak demektir (Aydın 1999:3-5). Bir düşüncenin objektif olabilmesi için fikirlerin delillere dayanarak tarafsız bir gözle ileri sürülmesi gerekir. Ancak bir konuda objektif olmak zor olsa da bariz sübjektiflikten uzak durmak gerekir (Abdullah Tansel 1978:193). Çünkü tarafsızlık insan gücünü aşan bir şeydir. İnsan ne kadar yansızlığa özenirse özensin, eninde sonunda bir insanın yaşam içerisinde her konuda bir takım düşünceleri ve kanıları vardır. Buna göre soyut bir tarafsızlık aramak yanlıştır. Belki de dürüst olmak, her anlayışa saygı göstermek yeterlidir (Fuat 2014:52-53). Aliya, önsözünde belirttiği üzere hatıratını öznel bir algılayış (İzzetbegović 2018) ve gözden geçirilmiş bir hesaplama olarak tanımlasa da, tarihi belgelere dayanarak Bosna tarihinin zor dönemine ilişkin kişisel ve toplumsal gerçekleri olabildiğince dürüst bir şekilde ifade etmiştir.

Bir konuyu incelerken konunun tarihi, ilmi, mantıkî ve dini bütün yönlerini kapsayıcı olarak ortaya koymak gerekir. Aliya felsefi bir ilke olan bütüncüllüğe ve kapsayıcılığa eserinin konsepti ölçüsünde riayet etmiş, Bosna'nın, tarihinden tutun coğrafi, ekonomik, sanatsal ve ilmi durumuna varıncaya kadar birçok yönüne değinmiştir. Ayrıca olayları, olguları ve görüşleri tutarlı bir şekilde incelemiş, açık-seçik ve gerçekçi bir şekilde Bosna'nın var oluş mücadelesini değerlendirmiştir. Kısa da olsa meseleleri analize tabi tutmuş ve sistematik bir yol takip etmiştir. Arada sırada metodik şüphesizliği ortaya koyan tavır da takınmıştır (İzzetbegović 2018:520). Ancak bazı hatıratların aksine egosantrik ve didaktik bakış açısından oldukça uzak durmuş, kendi hata ve yanlışlarını da açıkça belirtmiştir.

Aliya, İslam'ın çeşitli yorum ve pratikleri ile ilgili eleştirel bir tutum sergilemiştir. Bu eleştirel tutum çerçevesinde İslam düşüncesinin arayışlar döneminde üçüncü yolun imkanına dikkat çekmiş, indirgemeci ve mutlaklaştırıcı görüşlere karşı çıkmıştır. Sosyoloji, psikoloji, edebiyat, biyoloji, felsefe gibi birçok ilim alanından faydalanmış, ilimlere disiplinlerüstü bakmayı ve meseleleri disiplinlerarası incelemeyi denemiştir. Ayrıca konuşmalarında ve yazılarında sorular sormuş, eleştiriler getirmiş, çözüm yolları sunmuştur. Bazen de soruları sorduktan sonra, edebi konuşma gereği cevap vermeden ve adres göstermeden gerçeklerin muhatap zihninde belirmesini istemiştir.

2. Aliya'yı "Ali" veya "Âli" Yapan Özellikler

Aliya'ya, tarihi şahsiyet Hz. Ali'yi 20. Yüzyılda temsil ettiği söyleneceydi, bunu sevinçle karşılar, fakat "Ali'yi taklit etme, bugünün Ali'si ol" derdi. Âli (çok yüce) olduğu kendisine iletilse idi, Hz. Ali'nin "insanlardan bir kişi ol" sözüne tabi bir hayat felsefesine sahip olduğundan, bu duruma karşı çıkardı.

Zira sık sık kendisinin yanlış olduğunu, bir şeyleri tahmin edemediğini, kendisinin yeterli olmadığını ifade etmesi, bazı liderlerde görülen kendini beğenmişlik, yeterlilik ve vazgeçilmezlik duygusuna sahip olmadığını göstermektedir. Bu minvalde başlıktaki âli nitelemesi, değerlin bilinmesi anlamında bir niteleme ve gençlere rol/model şahsiyetin tanıtılması olarak kabul edilebilir.

Aliya'nın kişiliğini ve kimliğini oluşturan unsurlar:

1) İslam Anlayışı

Bosna'da kırk yılı aşan Yugoslavya komünist yönetimi boyunca, Müslüman halkın dini duyguları sistematik olarak bastırılmıştır. Bu bakımdan, Yugoslavya'daki durum diğer komünist ülkelerle mukayese edilemeyecek kadar iyi olmasına rağmen, Müslümanların dini özgürlükten yararlandığından söz edilemezdi (İzzetbegović 2018:72). Dini özgürlüğün yok denilecek kadar az olduğu Bosna'da, Aliya'nın İslam'la bağını kuran ailesi özellikle dindar bir kadın olan annesi ve mahalle camii imamı Mujezinović'tir (İzzetbegović 2018:12).

"İslam en iyisi- bu hakikat-, ama biz en iyisi değiliz" (İzzetbegović 2018:415). İslam, ideolojik yapılar gibi zaman ve mekana hapsedilmiş bir sistem değil, özünü muhafaza ederek kendisini güncele taşıyabilen canlı bir fikirdir (İzzetbegović 2018). 20. Yüzyılda en iyi ve canlı bir fikir olarak Bosna'daki insanlara hitap etmektedir.

"Ben bir Müslümanım ve öyle kalacağım. Kendimi dünyadaki İslam dünyasının bir neferi görüyorum ve son gününe kadar da böyle hissedeceğim. Çünkü İslam benim için güzel ve asil olan her şeyin diğer adı; dünyadaki Müslüman halklar için daha iyi bir gelecek vaadinin ya da umudunun, onlar için onurlu ve özgür bir hayatın, kısacası benim inancıma göre uğrunda yaşamaya değer olan her şeyin adıdır" (İzzetbegović 2018:50).

Asil, iyi ve güzel olan, umut dolu, onurlu ve özgür bir hayatı vaat eden İslam'ın en önemli vasfı tevhid inancına ve bir Allah fikrine dayanmasıdır. Allah'ın olmadığı bir kainat, anlamdan yoksundur (İzzetbegović 2018:14). Eğer bir Allah yoksa, insanlık da yoktur. İnsanlık olmaksızın hümanizm, insan onuru ve insan hakları boş laflardır (İzzetbegović 2018:31). İslam dışındaki fikri yapıların insanlığın kadim problemlerine dair getirdiği çözümler kalıcı değil, palyatif çözümlerdir.

Dinin tevhid ilkesinden sonraki temel mesajı sorumluluktur. Onun sorumluluk mesajı krallar ve imparatorlar için de geçerlidir. "Onların bu dünyadaki polisten bir korkuları olmasa da- çünkü polis zaten onların elindedir -din onlara uyguladıkları şiddetten dolayı hesaba çekileceklerini ve bu sorumluluktan kaçış olmadığını söyler" (İzzetbegović 2018:14). Sorumluluk, bütün insanları kapasitesi ölçüsünce kapsar ve her alanda adaleti vazgeçilmez görür. Sırp ve Hırvatlar, Bosnalı insanların geri dönmeye izin vermese bile Sırp ve Hırvat mültecileri almak zorunda (İzzetbegović 2018:551) olduğunu ifade eden Aliya, adaleti öncelemiştir. Adalet anlayışı sadece mahkemede geçerli olmamış, zihnini ve bütün hayatını inşa etmiştir. Genç iken katıldığı Genç Müslümanlar Derneğinin de legal olmasını istemiştir. Malcolm X'in söylediği gibi adaletin yanında olmuş, kim için veya kime karşı olduğu ile ilgilenmemiştir.

İslam Deklarasyonu adlı eserinde İslam'ın farklı yorumlanma tarzlarını ve bu anlamda "öze dönüş" düşüncesini incelemiştir. Ali Şeriatî, Muhammed İkbâl, Seyyid Kutup, Mevdudî, Garaudy, Nurettin Topçu, Mehmet Akif Ersoy vb. öze dönüşçü 19.-20. Yüzyıl İslam düşünürleri "Müslümanlar neden geri kalmıştır? İslam bugün nasıl anlaşılırsa Müslümanlar yeniden zaman ve mekana hükmedebilir?" sorunu üzerinde durmuşlardır. Bu sorunun detaylı olarak ele alınması çalışma kapsamını aşmaktadır.

Aliya ne muhafazakarları ne de modernistleri tasvip etmiş, doğrudan Kur'anî vahyin evrensel mesajlarına dönmeyi arzulamıştır (İzzetbegović 2014). İslami yenilenme fikrine genellikle iki tip insan tarafından karşı çıkıldığını düşünen Aliya, muhafazakarların eski reçeteleri, modernistlerin ise başkasına ait reçeteleri önerdiklerini düşünmektedir. Birinciler İslam'ı geçmişe ve statükoculuğa götürmüş, ikinciler ise ona yabancı bir gelecek hazırlamış ve din aslına yabancılaşmıştır. Ülkemizde imam hatip liselerinde, ilahiyat fakültelerinde ve Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatında İslam toplumuna ve insanlara nasıl bir "İslam" fikri sunulmaktadır? Aliya'nın mevzu edilen görüşleri çerçevesinde araştırılması gereken bir konudur.

Doğu Batı Arasında İslam adlı eserinde ise Batıdaki bir Müslüman olarak tekamül, yaratma, kültür, uygarlık, sanat, ahlak, tarih, dram, ütopya, Musa, İsa, Muhammed, İslam, din, hukuk, saf din, saf materyalizm konusundaki görüşlerini ortaya koymuştur. İslam'ın nasıl doğru anlaşılması gerektiği üzerinde durmuştur (İzzetbegović 2015). Bugünün düşünce ve olgu dünyasında İslam'ın perspektifini ortaya koymayı amaçlamıştır. İslamî bazı genel fikirlerin ve bazı değerlerin tüm insanlık için ortak olduğunu göstermeye çalışmıştır (İzzetbegović 2018:31).

İslam tarihinde İslam'ı anlama tarzı olarak bazı düşünürler teoriyi bazı düşünürler de pratiği önermiştir. Aliya ise hem teorinin hem de pratiğin birlikte olması gerektiğini ileri sürmüştür. Bununla birlikte alimin abide üstünlüğü meselesindeki Peygamberi tavra uygun olarak teorik, yaratıcı, amelin zuhuruna yönelik düşünceyi bir adım öne almıştır.

İslam savunucuları içerisinde dün olduğu gibi bugün de gündemde olmayı, daha çok konuşulmayı ve popülerliği gerçeğin anlaşılması, hatta sloganik ergen tarzını İslam'ın yaşanması olarak algılayanlar mevcuttur. "Müezzinler, güzel insan sesi yerine kendi bağırışlarının insanları dine döndüreceğini sanıyorlar. Henüz kimse başaramamıştır bunu, başaramayacaktır da. Bunlar ancak ters etki yaratır ve insanları şirke götürür" (İzzetbegović 2018:551). Buna göre öze dönüşü vaat etmeyen, şekle takılıp kalan, üsve-i hasene tarzı örneklik oluşturamayan kişi veya yapının, insanları herhangi bir inşaya götürebilmesi mümkün değildir.

Aliya, bugünün İslam savunucularının oldukça rağbet ettiği niceliği, sayısal çokluğu değil de, niteliği önemli görmüştür. "Filipovic'e ve 100 kadar entelektüele ihtiyacın var, bunu başarırsan işin yarısı hallolmuş demektir" (İzzetbegović 2018:74) tespitinde bulunmuştur. Kendisine "Zafer Günü'nün Bosna Hersek'te biraz mütevazice kutlandığını kabul ediyor musunuz" diye sorulunca, "Evet böyle olduğunu kabul ediyorum ama böyle olması gerektiğini kabul etmiyorum. Bugüne hak ettiği önem verilmeliydi. Bu, mutlaka büyük mitingler halinde yapılmak zorunda değildir,

konferanslar yoluyla da olabilir (İzzetbegović 2018:579). Önemli olan görüşlerin ve tarihsel duruşun değer çerçevesinde ifade edilmesidir.

İslam'ın siyasetle birlikte anlaşılıp anlaşılmayacağı konusunda, Said Nursi gibi bir kısım alimler, "siyasetten Allah'a sığınırım" diyerek siyasetin iki yüzölçümü ve yalancılık olduğunu, bu nedenle İslam'ın siyasetle yan yana olmaması gerektiğini, İslam ile siyasetin karşıt olduğunu ileri sürmüştür. Aliya'ya göre "Tarihte aynı zamanda siyasi olmayan tek bir gerçek İslamî hareket yoktur. Bu, İslam'ın hem bir din hem de bir felsefe, bir ahlak, bir atmosfer, kısacası bütünsel bir hayat tarzı olmasından dolayı böyledir. İslami hareket din ve siyasetin ahenkli bir bütünüdür." Burada siyaset kelimesine hangi anlamın verildiği önemlidir. Aliya, İslam filozoflarında olduğu gibi siyaseti, insanların mutluluğunu sağlamaya çalışan bir sistem denemesi olarak görmüştür (Farabi 2014).

İslam algısında İslam'ın ümmetçi çizgide mi yoksa milliyetçi çizgide mi anlaşılabilceği önemli bir tartışmadır. Bosnalı bir kısım Müslümanlar kendilerini Sırp veya Hırvat olarak tanımlayarak milliyetçilik çizgilerini devam ettirmişlerdir. Büyük çoğunluk ise Bosnalı Müslüman olduklarını ileri sürmüştür. Aliya'da doğru tutum "İslam" olmaktır. İlk önceleri Bosnalı Müslümanların Yugoslavya birliği içerisinde yaşayacaklarına inandığından dolayı, "Yugoslavya'yı seviyorum ama yönetimi değil" (İzzetbegović 2018:49), "Yugoslavya'ya duygusal olarak bağlıydım ve bir Müslüman olarak belki de içgüdüsel bir biçimde Yugoslavya'nın çözülmesinin lehimize olmayacağını hissediyordum (İzzetbegović 2018:72) diyerek, birliğin dağılmasını ve Bosna'nın birlik içerisinde hayatını devam ettirmesini istemiştir. Yugoslavya birliği dağıldıktan sonra "Boşnakların milliyetlerini terk etmesini istemenin hiçbir ahlaki ya da tarihi temeli yoktur" (İzzetbegović 2018:548). Eğer Boşnak olmaktan vazgeçilecekse, bu "niçin ve ne uğruna?" olacaktır diye sormuştur (İzzetbegović 2018:548). Irkçılık anlamına varan milliyetçilik anlayışına karşı çıkmış, bu anlamda partilerin milliyetçilik girdabına girmek yerine, sivil vurgusu yapmasını, halkının milli hislerini pozitif enerjiye dönüştüren partiler olması gerektiğini ileri sürmüştür (İzzetbegović 2018:549).

Ona göre milli duyguları olan bir insan kendi halkını sever, onların kusurlarını ve erdemlerini kendi üstünde taşır. O halka aittir. Bir milliyetçi ise kendi halkını sevmekten çok başkalarından nefret eder. Daha da önemlisi uygulamada başkalarının mülkü olan şeyi ister. Başkalarına ait farklılıkları boğar, fiziksel baskı uygular. Kendisine ait olanı savunmaz, kendisine ait olmayana ister (İzzetbegović 2018:550-551). Kim olduğunun farkına vardıktan ve ölçülemeyecek kadar büyük acılar yaşadıkdan sonra Boşnak halkı ne milliyetinden ne de İslam'dan vazgeçecektir (İzzetbegović 2018:549). Buna göre Aliya hem milli duygulara sahip hem de ümmet fikrini üst düzeyde taşımakta, ancak İslam'a zarar veren milliyetçilik düşüncesine karşı çıkmaktadır. Burada milli duygunun önemli olduğunu ancak İslam olmanın önüne de geçmemesi gerektiğini düşünmektedir.

Aliya'nın İslam anlayışı *Tarihe Tanıklığım* adlı eserden kısaca aktarılmıştır, geniş malumat için *Doğu Batı Arasında İslam ve İslam Deklarasyonu* adlı eserlerine bakılabilir.

2) Aile Yapısı

İnsanın iyi yetişmesi ve sağlam karakterli olması öncelikle aile yapısına bağlıdır. Ailesi Aliya'ya her zaman destek olmuştur. En zor zamanlarını ailesi ile birlikte aşmıştır. Aliya'nın ailesi ahlaka, erdeme, adalete ve doğru dinin yaşanmasına önem veren bir ailedir. Babasının toplum ve aile içerisindeki saygınlığı babasına saygı duymasını sağlamış, özverisinden dolayı da annesine aşık olduğunu ifade etmiştir (İzzetbegović 2018:13). Hapisteki yıllarında çocukları ile mektuplaşması, sonraki yıllarda sıkıntıları birlikte göğüslemeleri, ailesinin birlik içerisinde idealleri realiteye dökmeye çabasında olan bir aile olduğunu göstermektedir. İslam'ın her yönüyle okutulmadığı ve yaşanmadığı zamanlarda, İslam hakkında bilebildikleri ve özümstedikleri ile kalbe ve gönle hitap eden sevgi ve saygı dolu bir aile hayatı ortaya koymuşlardır.

3) Eğitimi

Anlaşıldığı kadarıyla Aliya dini eğitimi çocukluk yıllarında ailesinden almıştır. Ortaokul ve lise yıllarında komünizmin etkisiyle komünist ve ateist yazarların bahse mevzu edilecek eserlerini okumuş ve 15 yaşında iken inancında bazı tereddütler oluşmuştur (İzzetbegović 2018:13). Ancak herkesi eşit ve sorumlu sayan ve kainatta anlamlı olmayı sağlayan "Allah inancı" onu tereddütten kurtarmıştır (İzzetbegović 2018:14). İki yıllık şüphelerin sonucunda kendi ifadesiyle sarsılmaz bir inanç ortaya çıkmıştır. Artık din atalarından edindiği din değil, yeni baştan edinilmiş ve hiç yitirmediği bir inanç haline gelmiştir (İzzetbegović 2018:14). Tereddütler, tahkike gidişi sağlamıştır.

Lisenin son yıllarında 18-19 yaşlarında İslam Felsefesi yanında Batı Felsefesine de ilgi duymuştur¹ (İzzetbegović 2018:15). *Tarihe Tanıklığım* adlı eserine göre felsefe alanında okuduğu düşünür ve bazı eserleri şunlardır:

¹ Aliya'nın hayatı dikkate alınarak, felsefe, İslami ilimlerden önce mi yoksa sonra mı okutulmalıdır? sorusuna cevap arandığında, Gazali ve İbn Haldun çizgisine göre felsefi ilimler İslami ilimler öğrenildikten sonra okunmalıdır. Farabi, ilimler sınıflamasında Fıkıh ve Kelamı felsefi ilimlerden sonraya bırakmış, ancak felsefi ilimlerden önce yapılması gerekenler kısmında Kur'an ve sünnetin öğrenilip uygulanmasını öncelikli şartlar içinde zikretmiştir. O halde Farabi, Kur'an ve Sünneti öğrendikten sonra, İslami ilimlerden önce felsefenin okunabileceği yönünde görüş belirtmiştir. Bugün Felsefi ilimlerin okutulmasını zararlı gören sözde bir kısım alim var, bir kısmı da en masumane tepki olarak "felsefe öğrenilse de İslami ilimlerden sonra öğrenilmelidir" anlayışına sahiptir. Bu tepki de çoğu zaman felsefenin yadsınmasının farklı bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Aliya, bu düşüncenin neresindedir? resmi din eğitimi almamakla birlikte Aliya nitelikli bir İslam anlayışına sahiptir. Zira Bosna'da 1950'de öğrencilerin Kur'an hakkındaki temel bilgileri edinebileceği ilkokul mahiyetindeki son okul da kapatılmıştır. Çok katı denetlenen ve din adamı yetiştiren iki medreseyle ideolojik olarak resmi İslam Cemaatinin yaşamasına izin verilmiştir (İzzetbegović 2018:7). Bu arada ilkokul seviyesinde resmi İslami bir eğitim almış olsa bile, böyle bir bilgiye ulaşamamıştır. Bununla birlikte 18-19 yaşlarında Felsefi kitapları okumaya başlamıştır. Bu minvalde felsefe İslami ilimlerden önce mi yoksa sonra mı okutulmalıdır? sorusuna, cevap olarak "Önemli olan nitelikli bir eğitim. Eğer doğru düşünme ilkelerine sahip olunursa, felsefi ilimlerin önce veya sonra okutulması fark etmez."

Hint Felsefesi: *Bhagavad Gita*, Kant: *Arı Usun Eleştirisi*, Bergson: *Yaratıcı Tekamül*, Spengler: *Batı'nın Çöküşü*, Hegel, Newton, Einstein, Stalin, Lenin, Engels, Tolstoy ve Dostoyevski külliyyatı. Diğer eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla da Sokrates, Platon, İbn Sina, İbn Tufeyl, İbn Rüşt, Maimonides, Kant, Kierkegaard, Rousseau, Husserl, Ciaron, Nietzsche, Schopenhauer, Schelling, Gabriel Marcel, J. P. Sartre, Jaspers, Voltaire, Karl Popper, Freud, Jung gibi düşünürlerden haberdardır (Erdem 2015:634).

Üniversite olarak üç yıl Fenni Ziraat Fakültesinde okumuş, oradan Hukuk fakültesine geçiş yapmış ve Hukuk Fakültesini bitirmiştir (İzzetbegović 2018:11). Hukuk Fakültesinde okumasının nedeni toplumda adalete duyulan ihtiyacın her şeyden daha evla olmasıdır. İnsanların eğitilmiş olmasını istemiş, özellikle kadınların eğitimine ayrı bir önem vermiştir. Kadınların anneliklerini her daim ilk planda tutarak (İzzetbegović 2014c:46), eğitimsiz kadınların, ulusları 21. Yüzyılda yönetecek nesli yetiştiremeyecekleri (İzzetbegović 2018:414) iddiasında bulunmuştur.

Aliya'nın çok yönlü eğitim hayatı olaylara ve görüşlere çok yönlü bakmasını sağlamış, insanları anlamasını kolaylaştırmıştır. Bu anlayış tarzı Aliya'nın ve Bosna'nın hayatına artı değer katmıştır.

4) Bosna Gerçeği

Bosna'dan 958 yılında bağımsız bir toprak olarak söz edilmektedir. 1180'den 1436'ya kadar bağımsız bir krallık, 1580'den 1878'e kadar Osmanlı'nın bir eyaleti, 1878'den 1918'e dek Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yönetimi altında, 1945'ten 1992'ye kadar Yugoslavya'nın federal cumhuriyetlerinden birisi olmuştur. Akabinde üç yıl Sırp ve Hırvat güçlere karşı savaşmıştır. 1995 yılında imzalanan Dayton antlaşması ile savaş sona ermiştir. Bosna'nın büyük kısmının Müslüman olması, Türk yönetimi altında iken nüfusun büyük kısmının Müslüman olmasıyla ilgilidir (İzzetbegović 2018:2-3).

Aliya'nın yetişmesinde yaşadığı ortam kendisine önemli özellikler kazandırmıştır. Yazları gittiği Azici Köyü'nün bile din ve ulus bakımından farklı yapılara sahip olması (İzzetbegović 2018:16), Bosna'da Müslüman Sırlar, Müslüman Hırvatlar, Sırp, Hırvat, Sloven, Karadağ, Makedon ve Boşnak halk mevcuttur. Sırların idare ve bürokraside egemenliği diğerlerine nazaran daha fazladır (İzzetbegović 2018:72). Öyle ki Yugoslavya'nın çöküşünün iki hastalıklı hali vardır: gelişmiş kapitalist dünyanın daima gerisinde kalmasına yol açacak biçimde işleyen yetersiz sosyalist ekonomi ve baştan beri sistemin içine girmiş olan Sırp hegemonyasıdır (İzzetbegović 2018:72). Aliya'da farklı bakış açılarının oluşmasını, empati yeteneğinin gelişmesini farklı din, ideoloji ve milletlerin var olmasını Bosna'daki çeşitlilik sağlamıştır.

Düşünce farklılıkları anlama yeteneğini geliştirmiş, hayata farklı açılardan bakmayı ve bir arada yaşama kültürünü benimsemiştir. Çok yönlülük siyaseti bilmesini, çok yönlü düşünmesini, mücadeleciliğini de mümkün kılmıştır. Farklı din, ırk ve düşüncenin olması, Bosna'nın yaşadığı mücadeleciliği ortam, Aliya'nın her daim kendisini yenilemesini sağlamıştır. Bu düşünce *Ruhu Olgunlaştırma Teodisesini* hatırlatmaktadır. Sıkıntılar ve

kötülükler insanların ahlaksal, ruhsal ve zihinsel açıdan daha da yetkin hale gelmelerini sağlamaktadır (Yaran 2012:138). İlkçağ Felsefesinde Sokrates, Seneca, Epiktetos, Marcus Aurelius bu görüştedir. İslam dünyasında “lütfun da hoş kahrında hoş” vb. görüşler olmakla birlikte, bu düşünce John Hick tarafından teori haline getirilmiştir (Hick 1990:44). Buna göre sıkıntı ve dert kutsal planın bir parçasıdır (Yasa 2014:206). Ne kadar sıkıntı çekilirse, insan o oranda olgunlaşmaktadır. Bu çerçevede Aliya da özgür iradesi ile kutsal planın bir parçası olmuştur.

5) Batıya Bakışı

İslam dünyasında genel anlamda Batı “öteki”dir ve problemlidir. Bir kısım düşünürlere göre Batı şeytandır, bir kısmına göre de ötekidir ancak öteki olsa da Batı Medeniyetinden faydalanmak gerekir. Aliya, Batı düşüncesini ve yaşam şekillerini iyi bilmekte, bilgisini ötekini yok saymak ve açıklarını ortaya çıkarmak için kullanmamakta, olumlu yönlerini daha fazla dikkate almaktadır. Bu da onun peygamberi tavrı devam ettirdiğini göstermektedir.

27 Eylül 1994 New York’ta BM Genel Kurulu’nun 49. oturumunda, Batıcı olanlara seslenmiştir:

“Dünya bu barbarlığa gereken cevabı vermemiştir. Dünya ya saldırının gaddarlığından dehşete kapıldığından, ya ahlaken ve psikolojik olarak hazırlıksız olduğundan ya da yalnızca kendi çatışan menfaatlerine dalmış olduğundan, sadece kafası karışık ve kararsız görünmüştür. Avrupa’nın kalbindeki yeni toplama kamplarına ilişkin görüntü ve haberler ortaya çıktığında bile, kamuoyu şoke olmuş, fakat sorumluluk mevkillerindeki insanlar büyük ölçüde sessiz kalmışlardır” (İzzetbegoviç 2018:207).

Avrupa genel olarak batılı ve batıcı olarak iki kısma ayrıldığında idarecilerin ve bir kısım halkın daha ziyade batıcı olduğu söylenebilir. Faşizmin ve komünizmin Asya değil, Avrupa ürünleri (İzzetbegoviç 2018:195) olması da bunu gösterir.

Bununla birlikte batı kültür ve medeniyeti tamamen yadsınmamalı, demokrasi konusunda belirli Batılı ülkelerin deneyiminden yararlanılmalıdır (İzzetbegoviç 2018:80). Batı karşıtlığına değil, Batı’nın yarattığı ikilikleri/karşıtlıkları İslam ile aşmaya çalışmıştır (Erkilet 2015:631). Batıya bakışının rasyonel ve mantıklı olduğu söylenebilir.

3. Kurucu Metinde Kullanılan Bazı Kelime ve Kavramlar

Aliya’nın *Tarihe Tanıklığım* adlı kitabı hacimli bir eserdir, ancak bakış açısının anlaşılması bağlamında bir kısım ifadeler yer verilecektir. Aliya, “medya vaizi”, “Resmî İslam cemaati”, “sahte dini görüntüler” ifadelerini kullanmıştır. Bu tarz kelime ve kavramlar Aliya’nın zihni yapı olarak sadece vaaz etme çılgınlığına girmiş, Evrensel İslami ilkeleri selefi/harici fıkhnın kaidelerine indirgeyen, gönül eğitiminden nasip almamış, cebre teslim olarak sadece taklit üzere hareket eden İslami anlayışlardan rahatsız olduğunu göstermektedir. Şu ifadeleri de bu düşünceleri desteklemektedir: “Bizim nazarımızda hocalar yani İslam dinini öğreten öğretmenler, İslam’ın ritüellerini ya da dışsal formlarını yorumlamaya ve özü göz ardı etmeye

daha fazla eğilimliydiler” (İzzetbegović 2018:18). “Aralarında saygı duyduğum birçok kişi olmasına rağmen hocalarla hiçbir zaman tam olarak mutabık kalmadım. Hocalık ya da şeyhlik gibi ayrı bir toplumsal sınıf ya da rütbe olmaması gerektiği ve onların savunucusu oldukları İslam anlayışının İslam’ın hem iç hem de dış gelişimini engellediği görüşüneydim. Bu görüşlerimi kamu önünde de mümkün olduğunca ifade ettim ve sonuç olarak da belli ölçüde dışlandım” (İzzetbegović 2018:18-19).

Aliya, Sırp’ların ve Hırvat’ların yaptıkları zulümleri “etnik temizlik dalgası”, Bosna’nın savaştaki durumunu ise “canlı cehennem” olarak resmetmiştir. Birkaç yerde kullandığı “delice umut” ifadesi ile de her şeye rağmen Bosna halkının ve kendisinin hayata, olaylara ve âleme bakışını ortaya koymuştur. Bu kelime ve kavramlar Aliya’nın zihni bakış açısını yansıtmak adına daha da çoğaltılabilir.

4. Kurucu Metindeki Temel İlkeler

1) İlkeli Olmak

Aliya, ahlaki ve epistemolojik ilkeler çerçevesinde bir hayat yaşamıştır. Bosna’nın yaşam mücadelesinde asla korkuyla ya da kişisel sebeplerle hareket etmemiştir (İzzetbegović 2018:564). “Sana yapılmasını istemediğin şeyi, sen de başkasına yapma, ya da öyle hareket et ki, davranışların herkes için geçerli olsun; ne sana göre değişsin ne de başkalarına göre” (İzzetbegović 2018:551) ilkelerini benimsemiştir. İlk ilke Peygamber Efendimizin ahlak anlayışını, ikinci ilke Kant’ın ödev ahlakını yansıtmaktadır.

İki defa Sırp’lardan intikam alma süreci ortaya çıktığında, kendi ifadesine göre asla taşkınlık ve ilkesizlik yapmamıştır (İzzetbegović 2018:501). Çünkü intikam almak basit insanların ve ideolojilerin tasavvurudur. İslami ve insani ilkeler kaybedilirse asıl savaş kaybedilmiş olur. Hatta zulmedenleri bir politikacı olarak affetmiş, ancak insan olarak affetmediğini (İzzetbegović 2018:66) vurgulayarak kin, nefret ve rövanş düşüncesine kapılmamıştır. Savaşın ve batının ilkesizliğine ve acımasızlığına rağmen, İslamî ve insani ilkeler ölçüsünde yaşamayı başarabilmiştir.

2) Erdemli Olmak

Ahlaki meseleler daima evrenseldirler, her kadın ve erkeği ilgilendirirler (İzzetbegović 2018:204). Ahlak çıkar gereği değil, görev gereği eylemde bulunmaktır (İzzetbegović 2018:552). Ancak Tanrı inancı olmaksızın hiçbir ahlaki sistem kurulamaz. Hayatın ve çıkarların üstünde bir şeye sığınmak gerekir. Hayatın ötesinde bir şeye sığınmak, bir çeşit Tanrı inancı ya da dindir (İzzetbegović 2018:553). Aliya’nın ahlak anlayışında “Allah” her şeyin temelidir, insan olmak, insan kalmak, özgürlük, sorumluluk, adalet, onur, her daim hayra bürünmek, sevgi, saygı, ilkeli olmak ve her şeyden önemlisi umut belirleyici noktalardır.

Aliya ahlaki konusundaki tutumunu şu şekilde dile getirmiştir; “Biz muzaffer olacağız, çünkü biz başkalarının dinine, milliyetine ve farklı siyasi kanaatlere saygı gösteriyoruz ve bu zor durumumuzda bile temiz insanlar olmaya çabalıyoruz” (İzzetbegović 2018:194). Bosnalı Müslümanlar

kendilerine biçilen cehennem hayatına rağmen, hiçbir katliama katılmamış, mabetlere dokunmamış, tarihi eserleri yıkmamış, sivilleri, kadınları ve çocukları öldürmemiş, kimseye tecavüz etmemiştir. Ahlaki ve insani duruştan taviz vermemiş, insan olmaya ve insan kalmaya çalışmıştır (İslam, 2016).

Bütün taleplerini yerine getirmediği bir görevi işgal etmem adil değildi (İzzetbegoviç 2018:466) diyerek, makam, mevki ve egemenlik düşüncesinin çeldirici ve öldürücü zehrine karşı Başkanlıktan istifa etmiştir. Doğru bildiğini, doğru şekilde ifade etmiştir (İzzetbegoviç 2018:503-504). İkinci defa hapse düşüp, kitap yazmanın suç sayılmasından dolayı katillerle aynı koşu yataken fikirlerinin yanlış olduğunu, siyasetle ilgilenmeyeceğini ve kendi halinde huzurlu ve sakin bir hayat kuracağına dair söz vermesi karşılığında af edeceklerini belirtmişler, Aliya ise yıllarca hapis yatmayı göze alarak af teklifini reddetmiş (İzzetbegoviç 2018:494-495), insan olanın ahlaklı olmaktan başka çaresi yoktur düşüncesine uygun Sokratçı bir tavır sergilemiştir.

1990'da seçimlerden galip çıkınca yaptıkları haksızlıklardan dolayı komünistlere bir misillemede bulunup bulunmayacağı sorulduğunda, bir misillemede bulunmayacağını söylemiş, hatta Bosna'ya karşı çıkanların hepsi hayatlarını normal şekilde yaşamış, önceden sahip oldukları mevkilerini bile muhafaza etmişlerdir (İzzetbegoviç 2018:66). Görüldüğü üzere İslam'dan kaynaklanan ahlakta kin, nefret, çıkar, karşılılık ve yok etmek yerine herkesi kapsayan erdem merkezde yer aldığı adaletin hakim olduğu ahlak anlayışı benimsenmiştir.

3) Özü Yitirmemek

Aliya eserlerinde ve yaşantısında Kur'an'da anlatılan ve Hz. Peygamberin hayatına tatbik eylediği sade, samimi ve kucaklayıcı dini yaşamak istemiştir. Bu nedenle ayet ve hadislerde vurgulanan hikemi sözleri doğru anlama ve anlamlandırmaya gayret göstermiştir. Hocaların, İslam'ın ritüellerini ya da dışsal formlarını yorumlamaya ve özü göz ardı etmeye eğilimli olduklarını ifade etmiştir (İzzetbegoviç 2018:18). Özü göz ardı eden hocaları eleştirdiği için zahiri/selefi/resmi İslamcılar tarafından dışlanmıştır (İzzetbegoviç 2018:18-19). Aliya, İslam anlayışı olarak makam, mevki vb. geçici illetlerin İslam'ın özüne zarar vermemesini, bunun yerine kaynağını ruhtan alan davranışların geçirilmesinin iyi olacağını vurgulamıştır (İzzetbegoviç 2018:58).

4) Barış Taraftarı Olmak

Barış içinde yaşamak adına Sırp ve Hırvat baskıları dayanılmaz hale gelinceye kadar hep barış taraftarı olmuş, ancak baskılar ve ilkesizlikler baş gösterince mücadele etme zorunluluğu doğmuştur. Aliya, her zaman "barış" (İzzetbegoviç 2018:118) diyen Hz. İsa'yı hatırlatmaktadır. Bosna'da barış sadece olanaklı değildir; aynı zamanda aslıdır (İzzetbegoviç 2018:117), Bosna farklı dinlere, uluslara ve kültürel geleneklere mensup insanların bir arada yaşayabileceğine dair inançtır (İzzetbegoviç 2018:209) diyerek her zaman barış taraftarı olduğunu ileri sürmüştür.

Bir milletin beka sorununda savaşmaktan başka yol olmadığı ortaya çıkınca, “kölelik bütün sonuçların en kötüsüdür, savaştan bile daha kötüdür (İzzetbegoviç 2018:139) demiş ve mücadele etmeyi tercih etmiştir. Sırp ve Hırvatlar 1300’ü çocuk olmak üzere yaklaşık 10.000 Müslüman sivil halkı öldürmüştür (İzzetbegoviç 2018:151). Buna rağmen Aliya savaşı ve savaş halini, başına buyruluk ve hukuksuzluk için bir mazeret kabul etmemiştir (İzzetbegoviç 2018:188). Bu ilkeye tabi olarak savaş esnasında savaşılan karşıt halka zulmeden askeri birlik 9. ve 10. Tugaydaki komuta mevkilerinin gerektiğinde zor kullanılarak azledilmesi ve yargılanmaları gerektiğine karar vermiştir (İzzetbegoviç 2018:188-189). Savaşı kaybetme riskine karşılık, zulmeden komutanlarını yargılamıştır. Korunmak için savaşılan değerlerin, kazanmak için de terk edilemeyeceğini, değer kaybedildiğinde savaşın da kaybedileceğini düşünerek, “Biz de zalimlerden olursak, zulme karşı savaşmamızın bir anlamı kalmaz. Kitab’a uyacağız” demiştir.

“Benim hoşgörüm, Avrupa değil İslam kökenlidir. Eğer hoşgörülüysem, öncelikle ve en çok Müslüman olduğum için, ancak ondan sonra Avrupalı olduğum içindir” (İzzetbegoviç 2018:195). Aliya’nın bu düşüncesini genellersek aslında ondaki iyi, güzel ve asil olan her şeyin kaynağı İslam olmasından kaynaklanmaktadır.

5) İyimserlik ve Özgürlük

Aliya olur olmaz her şeyi sıkıntı yapmamış, aksine sorunların olumlu yönlerini görmeye çalışmıştır. Hava saldırılarında, sirenler çalarken sevgilisi ile buluşabildiği için mutlu olmuştur (İzzetbegoviç 2018:23). Her tür durumdan şikayetçi olmamıştır (İzzetbegoviç 2018:22). Katilleri özel insan türü ve onlarla hapisanede kalmayı şans olarak görmüştür (İzzetbegoviç 2018:55, 485). Hapishanede kalırken öğrendiği inşaatla ilgili bilgilerden, dışarı çıktığında 10 yıl faydalanmış ve ekmeğini yemiş, bunu şükran duyguları içinde ifade etmiştir (İzzetbegoviç 2018:29). Her zaman iyiyi ve yaşanmışlığı değerli görebilme erdemini göstermiştir.

“Hangi yolu izlersek izleyelim, yolumuz daima o sihirli sözcüğe “özgürlük”e çıkıyor” (İzzetbegoviç 2018:87).

“Hiçbir gazeteci yazdıkları dolayısıyla devlet tarafından dava edilmemiştir, edilmeyecektir de. Bırakalım işlerini yapsınlar. Demokratik bir devlet içinde yalan söylemeye azmetmiş gazetecileri iyileştirmek için yapılabilecek bir şey yoktur. Siz ancak insanları bilinçlendirip eğitim seviyesini yükseltebilirsiniz. Böylelikle de insanlar doğruyu yanlıştan, iyiyi kötünden kendileri ayırabilir. Bunu da siyaset yoluyla değil, kültür yoluyla yapabilirsiniz. Zor iştir bu, zaman ister ama tek yol da budur” (İzzetbegoviç 2018:566).

En zor zamanlarda basın askeri sırları sızdırıyordu. Birisi savaşın tam ortasında basına çıktı ve “Saraybosna’da yalnızca iki günlük ekmek kaldı” dedi, bunun üzerine “nasıl olsa işleri bitmiş” diye Çetnikler saldırabilirdi, ama buna rağmen basına sansür uygulamadı (İzzetbegoviç 2018:502). “Devlet zor durumda, sansürü devreye sokalım” diyen kişiye, “tarafar değilim” cevabını vermiştir (İzzetbegoviç 2018:62). Zor kullanma taraftarı

olmamış, insanları ve kurumları özgür bırakmış, yasak ve baskıcı tavırlardan uzak durmuştur.

Bosna'da "200'den fazla aktif medya kuruluşu var. 150 dergi ve gazete, 40 radyo istasyonu, 12 televizyon kanalı 4 tane de basın ajansı. Bu medya kuruluşlarının büyük çoğunluğu muhalefete ait ya da bağımsız olarak işliyor. Siyasi partiler istediğini yapabilme özgürlüğüne sahip, sansür diye bir şey yok, Devlet televizyonu RTV'de SDA'nın aktif üyesi tek bir kimse bulamazsınız" (İzzetbegović 2018:490). Aliya güç elde etmek adına insanların hayatlarını karartmamış ve özgürlüklerini kısıtlamamıştır.

6) Umutlu Olmak

Aliya, savaş yıllarında bütün sıkıntılara rağmen umudunu yitirmemiştir (İzzetbegović 2018:546-547). Saldırıların en karanlık günlerinde bile bir ümit ışığı olmaya devam etmiş ve kendini savunmuş özgür bir Bosna'nın parçası olmuştur (İzzetbegović 2018:548). "Ben inanıyorum ki, Bosna ideali kazanacak, Bosna hep var olacaktır" (İzzetbegović 2018:491) umudunu yitirmemiştir (İzzetbegović 2018:548). Bununla birlikte güç elde ettiğinde bile "Bu vatan sadece bizimdir" iddiasından uzak durmuştur.

Kimse hayatta kalmak için neyin iyi neyin kötü olduğunu bilemez (İzzetbegović 2018:22). İnsanlar başka bir şeye niyet etmişlerdi, fakat Allah tümüyle farklı bir şey ihsan etmişti (İzzetbegović 2018:23). Dine bağlılığın bir ifadesi olarak insan bir plan yapar ama gökler ötesinin de bir planı vardır. Aliya, Allah'ın lütuf ve rahmet planının her zaman daha güzel sonuçlar verdiğini ve vereceğini ifade etmiştir.

II. hapishane günlerinde "Umutsuzluğa kapılmadım, hatta bazı zamanlar neşelendiğim bile oldu" (İzzetbegović 2018:56). Salim bir ruh halini muhafaza ettim ve doktorlar fiziksel olarak da sağlam olduğumu söylediler. Bunu genel olarak itikadına ve çocuklarının sadakatine ve moral desteğine borçluyum" (İzzetbegović 2018:56).

Kızı Sabina'nın 30 Eylül 1985 tarihli mektubunda "Umut bizim için tek yaşama tarzı, onun için umudumu yitirmemeliyim." 14 Aralık 1985 tarihli Oğlu Bakir'in mektubunda "sen ve ben kadere inanıyoruz ve bu, senin hapisten çıkacağın tarihin çoktan "yazılmış" olduğu anlamına geliyor" (İzzetbegović 2018:64) cümleleri geçmektedir. Bu ifadeler, sadece Aliya değil, evlatlarının da umut dolu olduğunu göstermektedir.

Bosna ölüm kalım mücadelesi yaparken (1994 yılı) o, umudunu yitirmemiştir. "Bizler, Bosna'da iyiliğin ve adaletin, engeller ve güçlükler ne olursa olsun yenilgiye uğratılamayacağına inanırız. Dünyanın daha iyi olabileceğine ve bunun için daima taze bir gayret sarf etmemiz gerektiğine olan inancımızı henüz yitirmedik" (İzzetbegović 2018:211). Hukukun ve insanlığın zorbalığa üstün geleceğine inanmaya devam ettik (İzzetbegović 2018:509).

7) Demokrasinin Vazgeçilmezliği

Demokrasi, insanların farklı biçimlerde düşünme ve inanma özgürlüğüne sahip olmasıdır (İzzetbegović 2018:501). Çoğunluğun yönetimi değil, yasanın hakimiyetidir (İzzetbegović 2018:77). Demokrasi ile sadece

yasaların egemenliğiyle düzenlenen halk iradesi kastedilir. Bunlar, özgür birey olarak insanı merkeze alan, din, ulus, ırk, dil, cinsiyet ya da toplumsal statü ve siyasi kanaat farkı gözetmeksizin halkın ve vatandaşların eşitliğini, özgürlüğünü ve haklarını kayıtsız ve şartsız olarak tanıyan yasalardır (İzzetbegović 2018:76). Demokraside tek-parti tekelinin ve onun sonucu olan parti devletinin ortadan kaldırılması gerekir (İzzetbegović 2018:77). Yargı bağımsız olmalı, yönetim yargı bağımsızlığını anayasa, yasalar ve teşkilatlar aracılığıyla güvence altına almalıdır (İzzetbegović 2018:77). Demokraside din özgürlüğü, dini cemaatlerin özerkliği ve bu özerkliğe tam saygı insan hakları kapsamında tanınmalıdır (İzzetbegović 2018:79).

Saray Bosna davasında savunmalarını demokrasi, insan hakları vb. evrensel düşüncelerden hareket ederek hazırlamıştır. İnanmayan insanlara inanmadıkları dini düşüncelerle hitap etmemiştir. İnsani ilkelerden hareket ederek inanmayana karşı İslam'ı jargonu kullanmamıştır.

SDA adında siyasi bir parti kurmuştur. Programı açısından sivil bir parti, tabanının yapısı açısından Boşnak'tır. Parti her şeyden önce hoşgörü ve farklılıklara saygı temelinde Bosna'nın bütünlüğünü korumayı amaçlamıştır. Kendi ifadesiyle *"Sloganımız şu: kendinden olanı sev, ötekine saygı göster."* Radikallığe ve aşırılığa karşı çıkmışlardır. Dünyaya ve Batı medeniyetine açık olmaktan yanadır. Bu amaçları taşıyan herkesi işbirliğine davet etmişlerdir. ... Diğer uluslardan, dinlerden olmakla birlikte dostluk gösterenleri de unutmamış, reddetmemiştir. Destek vermek isteyen herkese kapısını açmış ve *"biz de kendilerini selamlamaya hazırız"* demiştir (İzzetbegović 2018:550).

Aliya, Platon, Farabi ve ülkemizde çoğunluğun söz sahibi olduğu siyasi yönetim şeklinde tanımlanan demokrasi anlayışına karşı çıkmıştır. Aliya'nın demokrasi anlayışında ise ilke ve kuralların üstünlüğü, insancıl bir siyasi anlayış egemendir.

Aliya'nın demokrasi düşüncesinde siyasal etkinlikler sadece şiddeti savundukları takdirde suç kabul edilmelidir (İzzetbegović 2018:81). İnşa sürecinde SDA Yugoslavya'nın parçalanma ya da yeniden paylaşılması için çalışan veya şovenizmi ve hoşgörüsüzlüğü savunan partilerle işbirliği yapılmayacaktır (İzzetbegović 2018:82). Ülkede toplumsal, siyasal ve ekonomik anlamda yapısal değişiklikleri, nefret ve intikam düşüncesi olmaksızın gerçekleştirmenin yolu olarak demokrasiyi benimsemiştir (İzzetbegović 2018:82). Zira istikrar için demokrasiye ihtiyaç vardır (İzzetbegović, 2014b:95-96).

8) Ordunun Siyasallaşmaması

Liderler genelde kendi hakimiyetini kuruncaya kadar ordunun doğru bir fikre, ülkenin ordusu olması fikrine taraftar olduklarını ilan ederler. Ancak kendi hakimiyetlerini kurunca ordunun yanlarında olmalarını isterler. Doğru devletin değil de liderin yanında olmak olarak algılanır. Osmanlı Balkanlar ve Birinci Dünya Savaşlarında görüldüğü üzere zor ve sıkıntılı zamanlarda ordunun siyasallaşmasının olumsuz sonuçlarını görmüştür. Aliya'nın ordunun siyasileşmemesi taraftarı olduğu rahatlıkla ifade edilebilir (İzzetbegović 2018:104).

5. Kurucu Metindeki Duruş veya Duruşlar

Ulusal ve uluslararası toplantı ve görüşmelerde pasif bir duruş sergilememiş, onurlu ve güvenli bir şekilde Bosna'nın hakkını ve hukukunu savunmuştur. Din ve ırka bağlı olmadan ancak Müslüman ve Bosnalı olarak kendisini ifade etmiş, Avrupalı ve dünya yurttaşı olarak yaşamıştır.

Aliya'yı Aliya yapan otorite ve muktedir zalimler karşısındaki duruşudur. Bireysel irade, toplumsal irade, merkezi irade ve küresel irade olmak üzere tüm bu dört iradeye karşı gösterdiği birbiriyle çelişmeyen, tam aksine her tavrında bu tutarlılığı pekiştiren bir duruş ve tutuma sahip olmuştur (Orçan 2016:8).

Davayı kendisine bağlı görmeyip davasının bir neferi olmuştur. Onurlu olmayı önemsemiştir. Genç Müslümanlar, İslam davasının onurlu bireyleri olarak yargılanmışlardır. Çok dikkatli oldukları zaman tekrar buluşacaklarına dair inançlarını korumuşlardır (İzzetbegović 2018:25). İslam davası samimi, nitelikli, onurlu, öldürerek yok etmeyi tasarlamayıp, sevgiyle var eden insanlarla yücelmiştir. Davası uğruna kim neyi yapması gerekiyorsa, onu yapmıştır. Her an her yerde İslam olmak önemli olduğundan, lider olmak, yönetmek vb. planlamaları olmamıştır.

Aliya ile birlikte hareket eden birkaç isimden ve onların duruş ve görüşlerinden söz etmek gerekir; 1 Mart 1946'da 14 kişi tutuklandıklarında Genç Müslüman örgütü üyelerinin ölmesi veya pes etmesi için zindanlara atılmışlardır (İzzetbegović 2018:21). Bunlardan Hasan Biber, Haziran 1949'da yargılanmış, ölüme mahkum edilmiş ve Ekimde kurşuna dizilerek öldürülmüştür. Buna rağmen mahkemede dava arkadaşlarının ismini vermemiştir (İzzetbegović 2018:24-25). Ömer Behmen, duruşma salonunda fenalaştıktan sonra, durumdan vaziyet çıkarıp dışarı çıkmak yerine hapisaneye geri dönmüştür (İzzetbegović 2018:40). Salih Behmen, "Allah'ın bana cenneti bahşetmesi için dua ettim, o bana 1949'un düzmece suçlamalarının bir tekrarıyla bir kez daha tarihte bir yer bahşetti" (İzzetbegović 2018:41) demiştir. Rusid Prguda genç yaşlarda yargılanmış ve on yıl hapis yatmıştır. Ona göre "İnsanlar ideolojilerini savunmak için birilerini öteki ve eğer hakimlerse kurban ilan ederler" (İzzetbegović 2018:39, 43). Nermina Jasarevic, duruşma salonunda yalancı şahitliği reddederek "Bu insanları hapse gönderecek yalanlar söylemekten sorumlu olduğumu bilerek tek bir gün yaşamaktansa, hapiste beş yıl geçirmeyi tercih ederim. Dilerseniz, beni derhal onlarla birlikte mahkûm edebilirsiniz" (İzzetbegović 2018:43) şeklinde onurlu bir ifade vermiştir.

Bosna ve İslam davasının öncüleri, her tür kötü muameleye tabi tutuldular, kalp krizi geçirdiler, sinirsel kriz yaşadılar, ancak ne af dilediler ne de pişmanlık ifade ettiler (İzzetbegović 2018:50). Omurgalı bir dik duruş sergilediler, fakat haddi aşmadılar, daha sonra SDA hükmetme yetkisi aldığı da kendilerini devletin yerine koyarak, devletin gücüne güvenerek kendi ahlaki duruşlarından taviz vermediler. Dünyalık adına ahiret bilincinden ve sonsuz hayatlarından vazgeçmediler.

Aliya mütevazı bir insan olarak, kendisini daima yüceltmeye çalışan ve yanılmaz gösteren bir lider olmamıştır. Komünizmin 1989-1990 yılındaki

çözülüşünü öngöremediğini (İzzetbegoviç 2018:71), “Liderlerin bazı zaafı var, bende bunlardan bolca var” (İzzetbegoviç 2018:74) diyerek dava adına yaptıklarını basit yol ve yöntemlerle imaj oluşturmak adına heba etmemiştir. Ancak “Biz, affetmekten ve kaynaşmaktan bahsedebiliriz ama unutmaktan asla (İzzetbegoviç 2018:464) sözüyle dava uğrunda yaşananların unutulmamasını istemiş, davasının mevcudiyeti ile kendisini var kılmıştır.

Sonuç

Aliya çok yönlü bir inşacıdır. Bosna’nın kurucu metni niteliğindeki eserinden, din, felsefe, psikoloji, sosyoloji, ziraat, hukuk vb. alanlarda kendisini yetiştirdiği görülmektedir. Esere özgü olarak rasyonel, tutarlı, dürüst, açık-seçik, kapsayıcı, bütüncül, sistematik ve kronolojik bir yöntem izlemiştir.

Düşüncelerini sadece söylemekle kalmamış, hem pratize etmiş hem de tarihi sorumluluğun gereği olarak kitapları vasıtasıyla paylaşmış, Bosnalı Müslümanların onurlu duruşunu dünyaya anlatmıştır. Aliya’nın kişiliği ve kimliğinde İslam olması, ailesinin niteliği, eğitiminin çok yönlülüğü, Bosna’daki din, dil, ırk ve ulus çeşitliliği, Bosnalı Müslümanların yaşadığı cehennem hayatı, batıya bakışı ve batıcıların ahlaki ilkesizliği gibi unsurlar etkilidir. İslam’ı asil, güzel, iyi, onurlu, sorumlu, özgürlükçü ve umut vaat eden din olarak tanımlaması, hayatını bu anlam dünyasına uygun olarak yaşama gayreti onu önemli kılmıştır. Bununla birlikte Aliya’yı Ali yapan değerler, İslam’dan kaynaklanan ilkeli ve erdemli olmak, insan kalmak adına özüne dönmeye çalışmak, tecavüzlere, yağmalara, zulümlere rağmen barış taraftarı olmak, iyimserlik, özgürlük ve umut düşüncesini hayatla (canlılıkla-yaşamakla) eşdeğer görmek, yasanın egemenliği, yargının bağımsızlığı ve insanların eşitliğine dayanan demokrasi anlayışını şimdilik kaydıyla vazgeçilmez kabul etmek ve ordunun siyasileşmemesini istemektir. Bütün bu özelliklerin ortaya çıkışını Allah inancı, ahlak (adalet) anlayışı ve ahiret bilinci sağlamaktadır.

Aliya’nın çok yönlülüğü İslam’ın çok yönlülük içerisindeki yorumunun nasıl olması gerektiğini göz önüne getirmektedir. Bu nedenle bugünün İslam savunucularının Aliya’nın eserine sadece bir hatıra olarak bakmayıp, tekrar tekrar okumaları ve tahlil etmeleri gerekmektedir. Bu okumalar esnasında siyaset ve milliyetçilik gibi bazı kelime ve kavramlara farklı anlamlar yüklediği bilinmelidir.

Aliya’nın düşüncelerinin güncellenmesi ve devam ettirilmesi anlamında düşünce tarihimiz açısından, Doğu Tarzı İslam Anlayışı ile Batı Tarzı İslam Anlayışının Mukayesesi, Aliya’nın Tarihe Tanıklığı Adlı Eserinden Türk-Kürt İlişkileri Nasıl Okunabilir? Hatıra Tarihi Açısından Aliya’nın Tarihe Tanıklığı Adlı Eserinin Değeri, Aliya’da Siyaset Felsefesi, Zaferin Niteliği, Aliya’da Çok Uluslu Toplumların Birlikte Yaşayabilme Becerileri ve benzeri konuların araştırılması verimli olabilir.

Kaynakça

ABDULLAH TANSEL, Fevziye (1978). İyi ve Doğru Yazma Usûlleri, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- AYDIN, Mehmet S. (1999). *Din Felsefesi*, İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- ÇAĞMAN, Ergin (2016). Aliya İzzetbegoviç'e Göre İslam Dünyasının Gerileme Sebepleri ve Çağdaşlık, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, y.20, S.229 Ankara.
- ERDEM, G. Haluk (2015). "Aliya İzzetbegoviç", Ed. Selin Eren, Ali Öztürk, Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni, c.10 İstanbul: İnsan Yayınları.
- ERKİLET, Alev (2015). "Aliya İzzetbegoviç", Ed. Selin Eren, Ali Öztürk, Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni, c.10 İstanbul: İnsan Yayınları.
- FARABİ, Ebu Nasr (2014). *İlimlerin Sayımı*, Çev. Ahmet Arslan, Ankara: Divan Kitap.
- FUAT, Memet (2014). *Eleştiri Üstüne*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- HİCK, John H. (1990). *Philosophy of Religion*, New Jersey; Prentice Hall, Englewood Cliffs.
- İSLAM, Bahadır (2016). İnsan Olmak, İnsan Kalmak, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, y.20, S.229 Ankara.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2014a). *İslam Deklarasyonu*, Çev. Rahman Ademi, İstanbul: Fide Yayınları.
- _____, (2014b). *Özgürlüğe Kaçışım/Zindandan Notlar*, Çev. Hasan Tuncay Başoğlu, İstanbul: Klasik Yayınları.
- _____, (2014c). *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, Çev. Rahman Ademi, İstanbul: Fide Yayınları.
- _____, (2015). *Doğu Batı Arasında İslam*, Çev. Salih Şaban, İstanbul: Klasik Yayınları.
- _____, (2018). *Tarihe Tanıklığım*, Ter. Alev Erkilet, Ahmet Demirhan, Hanife Öz, İstanbul: Klasik Yayınları.
- MERİÇ, Cemil (2017). *Bu Ülke*, Yay. Haz. Mahmut Ali Meriç, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ORÇAN, Mustafa (2016). Bir Bilge Gezegeni Aliya (1925-2003), *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, y.20, S.229 Ankara.
- YARAN, Cafer Sadık (2012). *Din Felsefesine Giriş*, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- YASA, Metin (2014). "Kötülük Sorunu", *Din Felsefesi*, Ed. Recep Kılıç, Mehmet Sait Reçber, ss.193-214, Ankara: Grafiker Yayınevi.

Aliya İzzetbegoviç'in Konuşma Metinlerine ve Eserlerine Yansıyan Değerlerin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi

Kürşad KARA

Bayburt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü,
kkara@bayburt.edu.tr

“Allah’ın emri olduğu için iyi amel yapıyor, yasakladığı içinde kötülüklerden sakınıyordum. İyi amel işleyerek ben mükemmel olmayan bir dünyanın düzeltilmesinde, mükelleştirilmesinde Allah’a yardımcı oluyor, onunla işbirliği içinde bulunuyorum. Benim katkım olmaksızın dünyanın bir kısmı ebediyen eksik, bitmemiş, gerçekleşmemiş olarak kalacaktır. Bu sebeple sadece iman edemem, aynı zamanda faal olmak, eylemlerde bulunmak ve çalışmak zorundayım.”

Aliya İzzetbegoviç

Giriş

Aliya İzzetbegoviç (1925-2003), çağımızın en önemli İslam düşünürleri arasında sayılmaktadır. Onun hayatında söz ve eylem birlikteliği önemli bir yer tutmuştur. Hayatı boyunca sözlerinin karşılığı olan eylemleri canı pahasına yerine getirmiş ve bu hususta birçok insana rol model olmuş, Bosna “fikirini” en zor şartlarda ayakta tutmuştur. Siyasi mücadelesini Demokratik Eylem Partisi’nde yapmıştır. Parti isminde bile “eylem” kavramına yer verilmesi Aliya’yı tanımlamak adına önemli bir ipucudur.

Bir lider ve düşünür olarak hayatının değişik dönemlerinde farklı alanlarda mücadele etmek zorunda kalsa da bir düşünür ve eylem adamı olma özelliği kişiliğinin bölünmez bütününe oluşturur. Bir düşünür olarak entelektüel tutarlılığıyla ve bir eylem adamı olarak siyasi çizgisiyle hem kendi kişiliğinde hem de hayata bakışında bütünlüğü yakalayabilmiştir. Bosna’da katliamların gerçekleştiği dönemde bile bilge bir kişiliğin hayata bakışını yansıtan, insanı var kılan temel değerlere vurgu yapan bir söylem geliştirmiştir (İzzetbegoviç, 2016: VII). 1960’lı yıllardan itibaren ait olduğu Müslüman Boşnak toplumuna ve diğer Balkan halklarına her alanda önderlik etmiş, savunduğu düşüncelerden vazgeçmeyeceğini hapishanelerde kalarak da göstermiş büyük bir eylem adamı, tavizsiz ve cesur bir liderdir (İzzetbegoviç, 2017: 7).

Aliya’nın hayatında öne çıkan en önemli husus söz ile eylemin bir arada oluşudur. Kendini hem Müslüman hem de Avrupalı olarak gören Aliya, sahip olduğu değerleri bu bakış altında geliştirmiş ve son nefesine kadar bu değerlere sahip çıkmıştır. Savaş yıllarında ve sonrasında bile düşmanlarına karşı adaletle yaklaşmış ve onların yapmış olduğu insan dışı muamelelere karşın hem bir lider olarak kendisini hem de halkını uzak tutmayı başarmıştır. İntikam hissi ile uzun süre mücadele etmiş ve insani değerleri

ön plana çıkarmaya çalışmıştır. İnandığı değerlerin merkezine ahlaki koymuş ve diğer bütün değerleri bu temel üzerine inşa etmiştir. Bosna'da katliamlar sürerken Aliya bilge bir kişilik olarak insanı var kılan temel değerlere vurgu yapan bir söylem geliştirmiştir.

Aliya'nın hayatında eylem, davranış, uygulama her zaman ayrı bir yerdedir çünkü eylemsiz bir söz değer üretmez. Değer ancak hayatın içinde ve yaşanarak ortaya konur. Aliya bu bakış açısını Kur'an-ı Kerim'in sadece sesli olarak okunduğunu, bunun için bir ilim bile üretildiğini fakat bu kitabın hayata nasıl uygulanacağı hakkındaki tespiti ile ortaya koyar. Onun için asıl olan uygulamadır. Toplum ancak Allah adına ve insanın terbiye edilmesiyle düzeltileceği görüşüne sahiptir. Kanunların çokluğu ve hukuki sistemin karmaşıklığı genel olarak toplumda "bir şeyin çürük" olduğunun ve yeni kanun yapmak yerine insanları terbiye etme gereğinin işaretidir (İzzetbegović, 2010: 45). Aliya sahip olduğu değerleri insanları terbiye etmek için ön plana çıkarmayı gaye edinmiştir.

Örneğin kendisine "Sayın izzetbegović, eğer iktidarı ele geçirirseniz sizi hapse yollamış olanlardan intikam alacak mısınız?" sorusunu soran muhabire hayır, intikam almayacağım demiş ve iktidar sahibi olduğunda da intikam hirsından uzak durmuş, kendisine kötülük edenleri affedebilmiştir. Bu soylu davranışı adaletsiz de olsa savaşı sonlandıran adaletsiz hükümler ihtiva eden Dayton antlaşma teklifini kabul ederek tekrar göstermiştir. Bir başka olayda ise Aliya, Boşnak halkının boğazlanmasına, kadın ve çocukların öldürülmesine, camilerin yıkılmasına rağmen bu zulmü yapanların çocuklarını, kadınlarını öldürmeyeceklerini, kiliselerini yıkmayacaklarını söyleyerek farklı bir değer ortaya koyabilmiştir. Bu değeri ortaya koyabilmek hiç de kolay değildir çünkü acıyı yaşayan yüreklerin affedebilmesi zor bir durumdur. Buradan hareketle Aliya izzetbegović'in dünyasında öne çıkan değerleri beşer bilimlerin tanımladığı değer kavramları ile karşılaştırmak gerekmektedir. Değer kavramı, sosyal bilimlere ilk defa Znaniecki tarafından kazandırılmış olup Latince kıymetli, güçlü olmak anlamlarına gelen "valere" kökünden türetilmiştir. Değerler üzerine verilen farklı tanımlar şöyledir:

Theodorson, değeri sosyal olguların önemliliği ile bireysel eylem ve davranışları yargılamada temel bir ölçüt sağlayan ve bir grubun üyelerinin güçlü duygusal bağlarıyla oluşmuş, soyut ve genelleştirilmiş davranış prensipleri olarak tanımlar.

Welton ve Mallan'a göre değer, davranışın, güzelliğin, etkililiğin ya da kıymetin standartları olarak hizmet eden düşüncelerdir.

Beill'e göre insanlar, gelenekler ve toplumsal kurallar aracılığıyla iyiyi, kötüyü, doğruyu, yanlış ayırmayı ve kendi ahlâk ilkeleri doğrultusunda ölçü edinmeyi öğrenirler. Kazanılan bu ölçü, değer adı verilen kanaatler ve inançlar bütünü oluşturur.

Son olarak Schvvart değeri, insanların kendi etrafındaki insanları ve karşılaştıkları olayları değerlendirmek, bunlar karşısında yapacaklarına karar vererek bunu meşru bir duruma getirmek için kullandıkları ölçütler olarak tanımlamaktadır (Aktaran Güven, 2014: 226).

Girmen'in (2013: 118) değer tanımlarından yaptığı değerlendirmeye göre değer kavramının özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

- * Kültürden bağımsız olarak düşünülemezler.
- * Tutum ve davranışları belirler.
- * Yaşamda ikileme kalma durumunda karar vermeyi kolaylaştırır.
- * Birleştirici olguları oluştururlar.
- * Bireyin yaşamını biçimlendirirler.
- * Zaman içinde çeşitli etmenlere ve bireylere göre değişebilirler.
- * Birey ve toplumların davranışlarını açıklamada temel öneme sahiptirler.
- * Bireyin duygu, düşünce ve davranış boyutuyla yakından ilgilidirler.

Türkiye'de değerler eğitimi konusunda yapılan araştırmalarda Spranger, Nelson, Rokeach, Schwartz, Güngör, Ülken'in yaptığı değer sınıflamaları araştırmalarda daha yoğun olarak kullanıldığı görülmüştür. Güngör (1998), Yiğittir (2010), Memiş (2010), Beldağ (2012), Sürmeli (2015) çalışmalarında ismi geçen bilim adamlarının tespit ettiği değerleri başlıklarla bizlere aktarmışlardır. Bu değer başlıkları şu şekildedir:

Tablo 1 Spranger'e göre değerlerin sınıflaması

Değerler	Değerlerin Açıklamaları
Bilimsel Değerler	Gerçeğe, bilgiye, muhakemeye ve eleştirel düşünceye önem verir. Bilimsel değerleri olan insan deneysel, eleştirici, akılcı ve entelektüeldir.
Ekonomik Değerler	Yararlı ve pratik olana önem verir. Ekonomik değerlerin hayatta önemszenmesi gerektiğini belirtir.
Estetik Değerler	Simetri, uyum ve form önem verir. Birey hayatı olayların bir çeşitliliği olarak görür. Sanatın toplum için zorunluluk olduğunu düşünür.
Sosyal Değerler	Başkalarını sevme, yardım ve bencil olmama esastır. En yüksek değer insan sevgisidir. Bu insan sevgisini insanlara sunar. Nazik ve sempattır, bencil değildir.
Politik Değerler	Her şeyin üstünde kişisel güç, etki ve şöhret vardır. Esas olarak kuvvetle ilgilidir.
Dini Değerler	Evreni bir bütün olarak kavrar ve kendisini onun bütünlüğüne bağlar. Dini uğrunda dünyevi hazları feda eder.

Tablo 2 Nelson'a göre değerlerin sınıflaması

Değerler	Değerlerin Açıklamaları
Bireysel Değerler	Bireysel değerler seçim yapmada ve satın aldığımız ürünlerde, hobilerimizde olduğu gibi değer kişisel tercihimizle ilişkilidir.
Grup Değerleri	Grup değerleri, belirli bir grubun üyeleri tarafından paylaşılan değerlerdir. Bu grup; aile, kulüp, dini ya da politik bir grup olabilir.
Sosyal Değerler	Sosyal değerler ise adalet, saygı, farklılık, eşitlik gibi değerlerdir ve bireylerin mevcut toplumsal yapı içerisinde varlığını devam ettirmesine yarar. Sosyal değerlerin tanımlanmasında sosyalleşme, sosyal bilinç, norm ve grup ruhu gibi kavramlar kullanılmaktadır.

Tablo 3 Rokeach'a göre değerlerin sınıflaması

Amaç (Son) Değerler	Aracı (Yardımcı) Değerler
Rahat bir yaşam, barış içinde bir dünya, başarılı olmak, bilgelik, dini olgunluk, eşitlik, gerçek dostluk, güzellikler dünyası, heyecan verici bir yaşam, iç huzur, kendine saygı, mutluluk, gerçek dostluk, özgürlük, aile güvenliği, sosyal kabul, ulusal güvenlik, zevk	Bağımsız olma, bağışlayıcı, cesaretli, dürüst, entelektüel, geniş görüşlü, hırslı, itaatkâr, kendini kontrol eden, kibar, kendine hâkim, mantıklı, neşeli, sevecen, sorumluluk sahibi, temiz, yardımsever, yaratıcı olma

Tablo 4 Schwartz'a göre değerlerin sınıflaması

Değer tipi tanımları	Her değer için öğeler
Güç: Toplumsal konum, insanlar ve kaynaklar üzerinde denetim gücü.	Sosyal güç sahibi olmak, otorite sahibi olmak, zengin olmak, toplumdaki görüntüyü koruyabilmek, insanlar tarafından benimsenmek
Başarı: Toplumsal standartları temel alan kişisel başarı yönelimi	Başarılı olmak, yetkin muktadir olmak, hırslı olmak, sözü geçen biri olmak, zeki olmak.
Hazcılık: Bireysel zevk ve hazza yönelim	Zevk ve hayattan zevk almak
Uyarılım: Heyecan ve yenilik arayışı	Cesur olmak, değişken bir hayat yaşamak, heyecanlı bir yaşantı sahibi olmak.
Öz yönelim: Düşünce ve eylemde bağımsızlık.	Yaratıcı olmak, merak duyabilmek, özgür olmak, kendi amaçlarını seçebilmek, bağımsız olmak, kendine saygısı olmak.
Evrenselcilik: Anlayışlılık, hoşgörü ve tüm insanların ve doğanın iyiliğini gözetmek.	Açık fikirli olmak, erdemli olmak, toplumsal adalet, eşitlik, dünyaya barış istemek, güzelliklerle dolu bir dünya, doğayla bütünlük içinde olma, çevreyi koruma, iç uyum.
İyilikseverlik: Kişinin yakın olduğu kişilerin iyiliğini gözetme ve geliştirme	Yardımsever olmak, dürüst olmak, bağışlayıcı olmak, sadık olmak, sorumluluk sahibi olmak, gerçek arkadaşlık, olgun sevgi, manevi bir hayat, anlamlı bir hayat, alçak gönüllü olmak.
Gelenekselcilik: Kültür ya da dinsel töre ve fikirlere saygı ve bağlılık	Alçakgönüllü olmak, dindar olmak, hayatın bana verdiklerini kabullenmek, geleneklere saygılı olmak, ılımlı bir hayat
Uyma: Başkalarına zarar verebilecek ve toplumsal beklentilere aykırı olabilecek dürtü ve eylemlerin sınırlandırılması	Kibarlık, itaatkâr olmak, anne babaya ve yaşlılara değer vermek, kendini denetleyebilmek.
Güvenlik: Toplumun var olan ilişkileri ve kişinin huzur ve sürekliliği	Ulusal güvenlik, toplumsal düzenin sürmesini istemek. Temiz olmak, aile güvenliliği, iyiliğe karşılık vermek, bağlılık duygusu, sağlıklı olmak

Tablo 5 *Güngör'ün değer sınıflaması*

Estetik değerler
Teorik (ilmi) değerler
İktisadi (ekonomik) değerler
Siyasi değerler
Sosyal değerler
Dini değerler
Ahlaki değerler

Güngör de Aliya İzzetbegoviç gibi Ahlaki değerleri sınıflandırmaya almıştır. Aliya İzzetbegoviç'te ahlak değerlerin merkezindedir.

Tablo 6 *Ülken'in değer sınıflaması*

İçkin değerler; kavramlar, duygular ve eşya ile münasebetten doğan ve bilinçle çevrelenen, "inanma"dan çok "bilme"nin hâkim olduğu değerlerdir.
Aşkın değerler; bireyin sosyal çevresiyle etkileşiminden doğan kişilerarası değerlerdir ve bilgiden çok inanma üzerine kuruludurlar.
Normatif değerler ise kişilerden doğan sözler, şeyler ve eylemlerin değişiminden doğan değerlerdir.

Bu tablolar incelendiğinde 48 temel değer başlık altında yaklaşık 110 değer belirlendiği görülmektedir. Yapılan bilimsel çalışmalarda bu değerlerin ders müfredatlarında, ders kitaplarında; hangilerine yer verildiği, daha çok hangi sıklıkla kullanıldığı araştırmalara yansımıştır. Ayrıca bu değer başlıkları kullanılarak geliştirilen ölçekler yardımıyla toplumun, öğretmenlerin, öğrencilerin ve velilerin değerler konusundaki talepleri ve kazanımları ölçülmeye çalışılmıştır (Kara, 2017).

Sonuç olarak değerler, toplumu oluşturan bireylere, nelerin önemli olduğunu, nelerin tercih edilmesi gerektiğini ve kısaca nasıl yaşanılması gerektiğini belirtir. Eğitim kurumlarının genel hedefleri incelendiğinde birçoğunun vatansever olma, sağlığına dikkat etme, düzenli olma, adil olma, yaratıcı olma gibi birçok değer içerdiği görülür. Eğitim kurumları bunlar ve benzeri değerler ile bireylere nelerin önemli olduğunu ve nasıl yaşanması gerektiği konusunda rehberlik eder (Akbaş, 2008: 10).

Araştırmanın Amacı

Söz ve eylem birlikteliğini hayatın her safhasında ortaya koyan Aliya, birçok değer de savunucusu olmuştur. Özellikle yaşadığımız çağda birçok değer erozyona uğraması, sanal değerlerin insanlığın karşısına çıkarılması Aliya'nın şahsı ile özdeşleşmiş değerlerin ön plana çıkarılmasını gerekli kılmıştır. Bu çalışmada Aliya İzzetbegoviç'in konuşma metinlerinde ve eserlerinde öne çıkan evrensel ve ulusal değerleri tespit etmek ve bu kavramlardan hareketle elde edilen verilerin değerler eğitiminde kullanılabilirliğinin tartışılması amaçlanmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada veri toplama aracı olarak nitel araştırma tekniklerinden biri olan "doküman incelemesi" kullanılmıştır. Bu süreçte araştırmanın amacı doğrultusunda ilgili dokümanlara ulaşmaya çalışılmış ve elde edilen

veriler özetlenmiş ve yorumlanmıştır. Verilerin analizinde de betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır.

Araştırmanın Bulguları ve Yorum

1. Affedici olma:

Aliya İzzetbegoviç savaş sonunda suçlular dışında halkların suçlu olmadığını dillendirmiştir: “Biz, zulümlerin sadece ve sadece zalimlerin fiili olduğuna inananlardanız ve ilan ediyoruz ki biz bu zulümler için Sırp halkını suçlamıyoruz. Zulüm için, zalimlerden başkası hesap verecek değildir.” (İzzetbegoviç, 2017: 17). Bu olgun düşünce maalesef bugün birçok siyasi liderde görülmemektedir. Özellikle geçmişte yaşanmış birçok savaşın cezasını bugün masum halkların çekiyor olması Aliya’nın bu anlayışını kıymetli hale getirmiştir.

Burada affedici olmayı başaranlar bizzat kurban olanlar ve kaybetmiş olanlardır (İzzetbegoviç, 2017: 18). Büyüklükle, güçlü olmakla alakalı bir affedici olma durumu yoktur. Burada affedici olma değeri, bizzat mağdur tarafın belli bir süre sonra üstünlüğü, gücü ele geçirdiği zaman takınacağı bir davranıştır. Bu davranış zor olandır.

Bosna savaşı sonunda birçok mahkûm için kısmi af ilan edilmesi (İzzetbegoviç, 2017: 22), esir hayatının sürdürülmemesi, esirlerden intikam alınmaması affedici olma değerinin içselleştirilmesi ile alakalı bir durumdur. Özelde bu değer kalplerde yerleşmesi “Eğer bağışlarsanız sizin için daha iyidir.” Kuran’daki bu ilahi emirin doğrultusunda sağlanmıştır. Kısacası bu değer kaynağının ilahi olduğunu Aliya “Köle Omayacağız” adlı eserinde dile getirir (İzzetbegoviç, 2017: 18). Aliya’da affetme değeri Kur’an’a dayanmaktadır.

Burada dikkat edilmesi gereken affediciliğin zalimlere karşı olmadığıdır. Zulüm yapana ve zulmü yapanların halklarına aynı bakışla bakılmayacağı Aliya’nın öğretilerinde öne çıkan durumdur. Affetme sadece politik bir davranıştır.

2. Barıştan Yana Olmak

Günümüz dünyasında savaşların eksik olmadığına şahit oluyoruz. Her gün yüzlerce insan savaşlarda ölüyor ve bir o kadar insan da savaş mağduru olarak hayatlarına devam ediyor. Dünyanın süper güçleri bir türlü barışı tesis edemiyor. Barıştan yana olmak insanlık için bir değerdir.

Aliya İzzetbegoviç Bosna savaşı başladığı andan itibaren bir taraftan onurlu bir şekilde mücadele etmiş diğer taraftan da barışın gerçekleşmesi için büyük çaba sarf etmiştir. Bu konu ile ilgili düşünceleri şu şekildedir: “Partimiz (SDA) her türlü risk ve çatışmadan uzak olarak barıştan yana tercihini koymaktadır. Çatışmadan her ne olursa olsun kaçınılmalı, çünkü çatışma halinde – bu normal ve sınırlı çatışma olmayacağı için – her şey anlamsız olacaktır.” (İzzetbegoviç, 2017: 51). Kendisi bütün hazırlığını savaşa değil barışa yapmıştır.

Aliya sadece barıştan yana tercihini koymamış savaşın sona ermesi için adaletsiz barış teklifini de kabul etmiştir (İzzetbegoviç, 2017: 177). İşi asıl

değerli kılan da bu kısımdır. Adaletsiz bir barış teklifini kabul ederek savaşın çirkinliğini bizlere göstermiştir. Barıştan yana olmak bir değer olarak öncelenmiştir. Aliya, barışı koruma yönündeki her teşebbüsün memnuniyet verici olduğu inancıyla olaylara yaklaşmıştır (İzzetbegoviç, 2018: 111). Barıştan yana olma ahlaki bir eylemdir ve savaşlarda kazanan tarafın olmadığını bizlere öğütler.

3. Birlik Olma

Bir milleti oluşturan fertlerin hedeflerinin başında birlik olma gelmelidir. Çünkü bir milletin gücü temelde halkının birliğinden gelmektedir. Devletlerin parçalanmasında ana saik halkların küçük çıkarlar için millet birliğini bozmalarından kaynaklanmaktadır.

Aliya izzetbegoviç birlik olma değerini şöyle açıklar: “Halkımızın birliğini koruyalım. Ana gövdesinden düşen dal kuramaya mahkûmdur. Yani birlik olarak kalalım, ana gövdesinden düşen dal olmayalım.” (İzzetbegoviç, 2017: 23). Aliya ağaç benzetmesi ile birlik olmanın önemine değinir. Ağaçtan kopan her dalın kuruması gibi devleti oluşturan halkların birbirinden ayrılması aynı sonucu doğurmaktadır.

4. Birlikte Yaşama

Bugünün dünyasında çok kültürlü ve çok uluslu halkların bir arada yaşama gibi bir zorunluluğu var. Bu zorunluluğu başarabilen devletler daha da güçlenmişlerdir. Bu durum önemli bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Sınırların kalktığı, göçlerin yaşandığı bir zaman diliminde bireylerin bu değere sahip çıkması gerekmektedir ve de bu değerle yaşamayı öğrenmelidir.

Aliya İzzetbegoviç Bosna örneğini gün yüzüne çıkararak Bosna’da birlikte yaşama kültürünün varlığını bizlerle paylaşmıştır. Hem savaş süresince hem de savaş sonrasında üzerinde önemle durduğu mesele Bosna’nın varlığı olmuştur. Çünkü Bosna sıradan bir şehir değil farklı kültürlerin, dinlerin bir arada yaşayabildiği bir toprak parçasıdır. Aynı zamanda gelecek için bir umuttur: “Bosna kesinliği kaldırmaz. Kendisi nasılsa öyle, çok milliyetli ve çok dinli, bu rengârenkliğin ona engel olmadığı birilerini arıyor. Bize ne kiliseler, ne de katedraller engeldir. Bizler, değişik biçimde düşünen ve hisseden insanlarla birlikte yaşamayı öğrendik ve bunu kendi üstünlüğümüz sayıyoruz.” (İzzetbegoviç, 2016: 98). Birlikte yaşama değeri bir üstünlük olarak tanımlanıyor. Günümüze ışık tutacak nitelikte bir değerlendirmedir. Eğer bizler birlikte yaşama bilincine üstün bir değer olarak bakamazsak her geçen gün dağılma kaçınılmaz olacaktır. Tabi ki öncelikle zihinsel dağılma. Düşünün Bosna Müslüman, Katolik, Ortodoks ve Yahudilerin, milliyet olarak da Sırp, Hırvat ve Boşnakların bir arada yaşadıkları bir şehirdir.

Aliya bu durumu şu şekilde izah eder: “Bu manzara tesadüfi değildir. O, dinde zorlamanın olmadığı ve bir tek olan Tanrı’nın her yüceltilme görüşünün saygıya değer olduğuna inan atalarımızın basiretinden doğmuştur.” (İzzetbegoviç, 2016: 136). Birlikte yaşamanın kaynağının ilahi bir bilinç olduğunu da gösterir. Aliya asla Bosna’nın sahibinin tek bir millet olduğunu söylemez. Sırp, Hırvat ve Boşnakların savaşta Bosna’ya zarar

vermelerine rağmen Bosna'yı onlarsız düşünmez: "Bize "Bosna'nın hem Müslüman hem Sırp hem de Hırvat" olduğunu ifade eden tez kalmaktadır. Neden olmasın?" (İzzetbegović, 2017: 12).

Birlikte yaşama değeri her geçen gün önemini artırmaktadır. Bu değerle yetişecek bireyler gelecekte farklı kültürlerle sahip insanlarla bir arada yaşama davranışı sergileyebilirler.

5. Çalışmak

Milletlerin kalkınması için çalışmak en önemli değerler arasındadır. Çok çalışan milletler devletlerini kalkındıracaklardır. Aliya İzzetbegović Bosna'nın kalkınması için halkına sunduğu reçetede çalışma önemli sıradadır: "Ter ve çok büyük çalışmaya ihtiyacımız var. Bosna'mızı kalkındırmak için teri arayalım teri." (İzzetbegović, 2017: 19).

Çağımız her türlü tembelliği dışlamaktadır. Güçlü devletler arasında önemli yerlere gelmek istiyorsak çalışma değerini bütün milletin sahiplenmesi gerekmektedir. Küçükten büyüğe her bir birey çalışmanın bir erdem olduğunu bilmelidir.

6. Demokrasi

Halkın egemenliğe dayalı bir sistem olan demokrasi toplumlar için bir değer olarak kabul edilmiştir. Fakat Aliya İzzetbegović bu değere farklı bir yorum getirerek bir farkındalığın varlığını bizlere göstermiştir. O da şudur: "Demokrasiyi çoğunluğun iktidarı olarak görmeyen kimselerdenim. Benim için demokrasi azınlığın bütün haklarına sahip olduğu zaman demokrasidir. Çünkü Yugoslavya'daki demokrasi, içinde büyük halkların nasıl yaşadığına göre değil, azınlıkların hayatına göre ölçülmelidir." (İzzetbegović, 2017: 45).

Bu anlayış demokrasi anlayışını çok farklı bir boyutta taşıyan bir yaklaşımdır. Sadece çoğunluğu önceleyen bir anlayıştan azınlığın durumunu da önceleyen bir anlayışa geçen bir demokrasi değer olarak sunulmuştur. Aliya'ya göre çoğunluğun halini sormak, çoğunluğa göre kanun yapmak ve onların taleplerini incelemek gerçek demokrasi değildir. Çoğunlukla birlikte azınlığında haklarının öncelendiği, onlar içinde kanun yapıldığı bir demokrasi yönetimi gerçekten daha yararlı olacaktır.

Aliya'ya göre demokrasinin kaynağı insan kalmayı başarabilenler oluşturmaktadır. Demokratik bir ülke olabilmek için şu bilince sahip olmalıyız: "Onlar için değil kendimiz için insan kalmaya çalıştık. Onlara hiçbir şey borçlu değiliz. İnsan olmamız Allaha ve kendimize karşı bir sorumluluktur. Onlara karşı değil. İnsan olmak hadisesi siyasi bir dile çevrildiği zaman ne demektir? Siyasi dilde bu, kanun devleti inşa etmeye çabalayacağımız demektir. Daha sonra bu, hiç kimsenin dini, milliyeti veya siyasal görüşü sebebiyle takibe uğramayacağı demokratik bir ülke olacağı demektir. Bu onun ana kanunu olacaktır." (İzzetbegović, 2017: 139).

İnsan olabilmek, insan kalabilmek demokratik bir devletin oluşumunda önemli bir değerdir. Aliya bu iki olgunun gerçekleşebilmesi için Allah'a karşı ve insanın kendine karşı sorumluluğunu bilmesi gerekmektedir. Demokratik değer bu şekilde oluşacaktır. Bu bilinçle ülkede toplumsal, siyasal ve ekonomik anlamda yapısal değişiklikleri, nefret ve intikamcılık

olmaksızın gerçekleşebilmenin yolunun demokrasi olduğuna inanmaktadır (İzzetbegović, 2018: 82). Demokratik toplum dinsel ve hoşgörü üzerine temellenmelidir (İzzetbegović, 2018: 225) tezini ileri sürer.

Aliya demokrasi kelimesi kadar çelişkili fikirlere konu olmuş bu kadar yanlış kullanılmış kelimenin az olduğuna değinir. Tarih boyunca belki yalnız din kelimesinin aynı kaderi paylaştığını söyler (İzzetbegović, 2018: 225). Bu da bize demokrasi değerinin yıpratıldığını göstermektedir. Aliya'nın bütün çabası yıpranan bu kavramı asli tanımıyla buluşturup içeriğini kendi değer anlayışı ile doldurmaya çalışmak olmuştur.

7. Devlet

Devletin ve devletin etki derecesinin tartışıldığı bir dönemde Aliya devleti bir değer olarak sunmaktadır. Ayrıca son zamanlarda şahit olduğumuz Irak, Suriye vb. ülke vatandaşlarının devletsiz kalma durumları bu değeri bir kez daha tartışmaya açmıştır. Devletin gerekliliği her geçen gün önemini artırmaktadır. Devletin varlığı bizatihi halkların varlığını da yakından ilgilendirmektedir.

Aliya İzzetbegović devletsizliği şöyle izah eder: “Devletsiz bir ulus, evsiz bir aileye benzer. Allah, devleti olmayan bir halka mensup olmayı yasaklamıştır.” (İzzetbegović, 2016: 89). Devlet varsa aile var, hayat var, gelecek var. Bu denklem devletin varlığını değerli kılmaktadır. Devletsiz bir toplum ütopyasının da yaşanılanlar karşısında ne kadar değersiz bir ütopya olduğu görülmüştür. Aliya devletsiz kalmamayı ilahi hükme bağlayarak devlet sahibi olmanın değerini artırmıştır.

Ayrıca Aliya içinde kimsenin inancından, milliyetinden ya da siyasi kanaatlerinden dolayı takibata uğramayacağı bir devlet oluşumunu hedeflemiştir (İzzetbegović, 2018: 225).

8. Dürüstlük

Toplum içerisinde önemli değerlerden biri de dürüstlüktür. Dürüst insan bugün her toplumun ihtiyaç duyduğu bir insandır. Özellikle kamu alanında aksayan işlerin temelinde dürüst insan azlığı yatmaktadır.

Aliya İzzetbegović Bosna halkının kendilerine iktidarı verecek olursa yapacağı işlerden ilki nitelikli insanlara öncelik vereceğini açıklamıştır. Eğer nitelikli insan ülkesi için dürüst bir biçimde çalışacaksa, ismi nedir diye sormayacağının garantisini vermektedir (İzzetbegović, 2017: 45). İktidarın ilk işi nitelikli ve liyakat sahibi insanları bulmak ve bunların arasında da dürüst olanlarına görev tevdi etmektir.

Eğitim sisteminin de önceleyeceği ilk iş dürüst bireyler yetiştirmek olmalıdır. Kamunun adaleti sağlaması bu şarta bağlanmıştır: “ Dürüst ancak az yetenekli ve çok yetenekli ancak açıkça dürüst olmayan insanlar arasındaki seçim sıkça bu konuda ne yapılacağına karar verilememektedir. Eğer birincilere karar verecek olursa büyük sorunları olur çünkü devlet karmaşık bir sistemdir. Garip bir durum vardır. Araba kullanabilmek için sürücü sınavını geçmeniz lazımdır, sınavı geçmeden sizi yola çıkarmazlar. Ancak, hiçbir sınava girmeden ve bu işi yapıp yapamayacağınızı test etmeden siz devletin bir bakanlığını yönetmek üzere bakan olabilirsiniz. Bu

ikilemde, yani dürüst ama daha az yetenekli ve çok yetenekli ancak açıkça dürüst olmayan insanlar arasında ki seçimde dürüstlerden yana tavır koymanızı tavsiye ediyorum.” (İzzetbegoviç, 2017: 114).

Aliya’nın ikinci tavsiyesi de bu yöndedir: “Eğer dürüst ve yetenekliler arasında seçim yapacak olursanız dürüslere öncelik tanıyın.” (İzzetbegoviç, 2017: 114). Önceliğin dürüstlüğü verilmesi dikkate değerdir. Bugün gündemimizden düşen bir durumdur. Bugün önceliğimizin tanıdıklarımız, akrabalarımız olmuştur. Nitelikli insan ve dürüstlük bugün bir araya getirilmeyen önemli değerlerdir. Özellikle bu reçete siyasi erkler tarafından dikkate alınmalıdır.

9. Hoşgörü Sahibi Olma

Hoşgörü olma önemli değerlerden birisidir. Fakat bir bireyin, bir halkın hoşgörü sahibi olması kolay bir durum değildir. Hoşgörü sahibi olmanın temel felsefesini Aliya şu şekilde açıklar: “Hoşgörü, sulanması gereken bir fidandır. İnsanları hoşgörüye duyarlı hale getirmek gerekir. Bu esasında tabii bir durum değildir. Tabii olan hoşgürsüzlüktür. Hoşgörü çok zor gelişen bir davranış biçimidir. Hoşgörüü öğrenmek ve bir caminin yakınında bir sinagogu veya bir sinagogun yakınında Katolik kilisesinin bulunmasını kabullenmek yüzyıllarımızı aldı. Oysa bir mabedi yıkmak, yapmaktan daha kolaydır. Hoşgörü tabii bir davranış değil, bir kültür işidir. Dışleri fırçalamayı öğrenmek nasıl gerekli ise, hoşgörü olmayı da öğrenmek gerekir.” (İzzetbegoviç, 2017a: 45).

Aliya zaferi elde etmenin hoşgörü olmayla eş değer olduğunu bilmektedir: “Biz muzaffer olacağız çünkü biz başkalarının dinine, milliyetine ve farklı siyasi kanaatlere saygı gösteriyoruz çünkü bu zor durumumuzda bile temiz insanlar olmaya çabalıyoruz. Ve başkalarını ibadethanelerini yıkmak bize her hâlükârda yasaklanmıştır.” (İzzetbegoviç, 2018: 194). Temiz kalabilmek, saygılı olmak hoşgörünün temelini oluşturmaktadır.

Aliya kendi hoşgörüsünün kaynağını şu şekilde izah eder: “Benim hoşgörüm, Avrupa değil İslam kökenlidir. Eğer hoşgörülysem, öncelikle ve en çok Müslüman olduğum için, ancak sonra Avrupalı olduğum içindir. Avrupa, parıldayan gerçeklere rağmen kendisini kurtarmaya kesinlikle muktedir olamadığı kuruntulara sahiptir. Örneğin Bosna’daki bu savaş sırasında yüzlerce kilise ve cami yıkıldı. Bunlardan bir teki bile Boşnaklar tarafından yıkılmadı, hepsi “Avrupalılar” tarafından yıkıldı. Türk idaresi dünyanın en yumuşak yöneticileri değillerdi, ama tüm Hristiyan halklar ve onların Ortaçağdan kalma en önemli anıtlarının hepsi 500 yıllık Türk idaresi boyunca ayakta kalabildi. Bu bir gerçek. Fruska Gora Tepelerinin meşhur manastırları Türk yönetiminin 300 yılı boyunca ayakta kaldı ama, üç yıllık “Avrupalı” yönetimine dayanamadı. İkinci Dünya Savaşı sırasında yıkılıp yıkıldılar. Faşizm ve komünizm Asya’nın değil, Avrupa’nın ürünleridir.” (İzzetbegoviç, 2018: 195).

Aliya hoşgörü olmanın bir yaşam şeklini olduğunu önemsemektedir. Hiçbir insan bir anda hoşgörü olamaz. Özellikle hoşgörü noktasında Avrupa ile doğu toplumlarını karşılaştırması, Türkler örneğini veriyor,

kayda değerdir. Hoşgörü değerini yaymaya çalışan Batı medeniyetinin Bosna'da yaptıkları söz ile eylemin uyuşmadığını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

10. Özgürlük

Aliya "Köle olmayacağız" adlı eserinde sıklıkla bu kavramı açıklar. Özgür bir yaşam Aliya'nın hayat mücadelesinin tek gayesidir. Özgürlük, Aliya için mucizevi bir karaktere sahiptir. O hedef ve yoldur (İzzetbegović, 2017: 14). Ayrıca hayatlarımıza anlam veren şey özgürlük olduğunu söyler. İlk önce manevi bağımsızlık için mücadele edilmesini öğütler. Bu bağımsızlığı kazanamayan halkların belli bir süre sonra özgürlüğü ve bağımsızlığı sadece mili marş ve bayrağa indirgediğini dile getirir (İzzetbegović, 2010: 198).

Özgür yaşamının önemini şu şekilde dile getirir: "Şerefli bir insan "Beni ez, ancak yaşamama izin ver" kuralını asla kabul etmez. Yahudiler tarihleri boyunca takibe uğramışlardır ancak asla kendilerinden vazgeçmeyi kabul etmediler. Ve sadece hayatta kalmakla kalmadılar, dünyayı idare eden halklardan biri oldular. Dışarıdan gelen özgürlük yoktur. Hiç kimse hiçbir zaman, kimseye özgürlüğünü hediye etmemiştir. Böyle bir özgürlüğe ihtiyacımız da yoktur. Her halk, özgürlüğünü kendisi kazanmak zorundadır, aksi takdirde yok olacaktır." (İzzetbegović, 2017: 151). Aliya özgürlük değerini elde etmek için halkların bizzat kendilerinin mücadele etmesini vurgular. Çünkü kimse kimseye özgürlüğü bahsetmez. Her bir birey, her bir millet kendi özgürlüğü için mücadele etmelidir.

Aliya'ya göre kölelik bütün sonuçların en kötüsüdür hatta savaştan bile daha kötüdür (İzzetbegović, 2018: 139). Savaşlarda ölüm bazen kurtuluş olmaktadır fakat köleliğin kalıcılığı ve belirsizliği özgürlüğün değerini artıran ana etkidir. Aliya (İzzetbegović, 2018: 233) "Allah, özgürlük için çalışan ve gayret gösteren bir halka yardım edecektir." ifadesi ile özgürlük değerini kutsal bir boyuta taşır.

11. Tarih bilincine sahip olma

Tarihi bilinç milletlerin devamını sağlayan en önemli güçtür. Tarih bilinci ile yetişmiş bireyler geçmiş ve gelecek arasındaki aitlik bağını kurmayı daha etkin bir şekilde yerine getirirler. Tarihi bilince sahip olma değeri örgün öğretimde öncelenen bir konudur.

Aliya tarihi şu şekilde tanımlar: "Tarih, beklenmedik olaylar hakkındaki bir hikâyedir. Bu, büyük oranda ve çoğu kez öngörülemeyen bir faktörün olayların akışına müdahale etmesi yüzündendir. Biz de bu faktörlerden biri olabiliriz ki zaten öyleyiz. İşte bu yüzden ne kadar aktif olursak şansımız da o oranda büyük olacaktır." (İzzetbegović, 2016: 97). Aktif bireylerin tarihi kazanımları daha fazladır. Dolayısıyla da milletlerinde tarih içinde aldıkları rol onların hareket kapasitesi ile doğru orantılıdır.

Aliya tarihi hayatın öğretmeni olarak görür. Günümüzde hiçbir şey öğrenemeyenlerin sayısının çok fazla olmasının nedeni bu öğretmenden mahrum kaldığımız içindir (İzzetbegović, 2017: 49). İzzetbegović'e göre tarihi yapan Tanrı'dır. Tarihe Allah hükmediyor ve tarihi Allah

yönlendirecektir (İzzetbegoviç, 2016: 206-208). Bu bilinç tarihi olayları Allah'tan bağımsız bir şekilde ele alamayacağımızı bizlere söylemektedir. Tarih bilinci bir değer olarak bir devletin bütün fertlerine kazandırılması gereken bir değer olarak belirmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Aliya İzzetbegoviç'in konuşma metinlerine ve eserlerine yansıyan değerlerin incelendiği bu çalışmada toplam 11 değer bulgulanmıştır. Bu değerlerin ortak noktası bizzat Aliya'nın eylemlerine yansımış değerler olmasıdır.

Öncelikle, Aliya İzzetbegoviç bir eylem adamıdır. Sahip olduğu, yaşamaya ve yaşatmaya çalıştığı değerleri hayatın içerisinde bizzat başarmış birisidir. Aliya eski bir kutsal metinde yer alan fikri öne çıkararak "onları davranışlarıyla yargıla" emri gereğince yaşanmışlığın önemini vurgulamaya çalışmıştır.

Aliya hoşgörü gibi uğruna ömrünü harcadığı diğer bir birçok değeri din eksenli tanımlamaktadır. Değerlerin kaynağı İslam dinidir. İslami anlayış ile mevcut değerleri geliştirerek insanlığın idrakine sunmuştur. Bu da Aliya'yı farklı kılan etken olmuştur.

Değerler eğitiminde önemli husus bireyin öğrendiği değerleri hayatına geçirebilmesidir. Eğitim ve öğretim müfredatlarında ve ders kitaplarında yer alan değerlerin sadece okutulması değil onların hayatta bir karşılık bulması gerekmektedir. Bugün yaşadığımız temel sıkıntılardan biri de maalesef budur. Herkes ne yapacağını neyi yapmayacağını bilmektedir. Fakat toplumsal görevlerin ve sorumlulukların öne çıktığı bir evrede bireye düşen bu değerleri hatırlayıp hayatına geçirmesidir. Çalışmada ele alınan hiçbir değer ütöpik değildir. Bizzat yaşanmış ve yaşatılmıştır. Günümüzde özellikle toplumların değerlere ihtiyaç duyması fakat bireylerin bu değerleri hayatına geçirememesi çağın en büyük problemidir.

Kaynakça

- AKBAŞ, O. (2008). Değer Eğitimi Akımlarına genel Bir Bakış. *Değerler Eğitimi Dergisi, Cilt 6, Sayı 16, 9-27.*
- BELDAĞ, A. (2012). İlköğretim Yedinci Sınıf Sosyal Bilgiler Dersindeki Değerlerin Kazanılma Düzeyinin Çeşitli Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi (Erzurum İli Örneği). Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi.
- GİRMEN, P. (2013). Türkçe Eğitiminde Atasözleri ve Değer Eğitimi. *Değerler eğitimi Dergisi, Cilt 11, Sayı: 25, 117-142.*
- GÜNGÖR, E (1998). *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar Ahlak Psikolojisi Ahlaki Değerler ve Ahlaki Gelişme*. Profesörlük Tezi: İstanbul: Ötüken Yayınları.
- GÜVEN, A. Z. (2014). Türk Efsanelerinin Değerler Eğitimi Bakımından İncelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 11, Sayı 26, 225-246.*

- İZZETBEGOVIÇ, A. (2010). İslam Deklarasyonu. İstanbul: Fide Yayınları.
- İZZETBEGOVIÇ, A. (2016). Konuşmalar. İstanbul: Klasik Yayınları.
- İZZETBEGOVIÇ, A. (2017). Köle Olmayacağız. İstanbul: Fide Yayınları.
- İZZETBEGOVIÇ, A. (2017a). Geleceği Yenilemek. İstanbul: Pınar Yayınları.
- İZZETBEGOVIÇ, A. (2018). Tarihe Tanıklığım. İstanbul: Klasik Yayınları.
- KARA, K. (2017). *Türkiye’de Değerler Eğitimi Konusunda Yapılan Araştırmalarda Dil Olgusunun Değer Olarak Görülmemesi Üzerine Bir Araştırma*. Uluslararası Eğitim ve Değerler Sempozyumu, Muğla. 05-08 Ekim 2017.
- MEMİŞ, A. & GEDİK, E. G. (2010). Sınıf Öğretmenlerinin Değer Yönelimleri. *Değerler Eğitimi Dergisi, Cilt 8, No. 20, 123-145*.
- SÜRMELİ, A. (2015). *Peyami Safa’nın Romanlarında Değerler Eğitimi ve Türkçe*. İnönü Üniversitesi eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe eğitimi Ana Bilim Dalı Türkçe Öğretmenliği Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- YİĞİTTİR, S. (2010). İlköğretim Öğrenci Velilerinin Okullarda Kazandırılmasını Arzuladığı Değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi, Cilt 8, No. 19, 207-223*.

Şuara Tezkirelere Göre Bosnalı Şairler

Meheddin İSPİR

*Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
meheddinispir@erzurum.edu.tr*

Giriş

Klasik Türk edebiyatı kendi sınırları içerisinde kendi kurallarıyla oluşmuş ve gelişmiş bir edebiyattır. Osmanlı devletinin sınırlarının genişlemesi ile edebiyatın sınırları da genişlemiş ancak edebi zevk kendi bütünlüğü içerisinde korunmaya devam etmiştir. Bundan dolayıdır ki Bosna’da yetişen Türk edebiyatı şairleri ile İstanbul’daki ya da Anadolu’nun diğer şehirlerindeki şairler arasında edebi zevkin işleniş bakımından yani vezin, şekil ve tür açısından önemli farklar yoktur. Edebi çevrelerin edebiyata kattığı farklılıklar o çevrenin eğitim yapısı ve o çevredeki etkin olan tarikat anlayışına bağlı olarak değişebilmiştir. Bosna’nın bir edebi çevre olarak klasik Türk edebiyatı içerisinde yerini alması, o bölgede yetişen şairler ve bu şairlerle birlikte usta-çırak ilişkisi içerisindeki şiir geleneğinin devam ettirilmesi, bölgedeki Türk edebiyatını kalıcı hale getirmiştir.

Şuara tezkirelerinde Bosnalı olduğu kaydedilen şairler şunlardır:

Âli : (ö. 1057/1647)

Şairin adı Rıza, Asım, Mucip ve Safayi, Şeyhi Mehmet Efendi tezkirelerinde geçmektedir. Kaynaklarda Bosna’da doğduğu, Ali mahlasını kullandığı, kadılık yaptığı, şiir ve inşa ile tanındığı ve divanının olduğu belirtilir. Ölüm tarihini Şeyhî, 1056/1646-47; Safâyî, 1057/1647-48 olarak vermiştir. (İpekten vd. 1998: 27,28; Zavotçu 2017: 40; Özcan 1989: 1/174; Çapan 2005: 371). Asrın şairleri arasında şiir ve inşa da kabul görmüş bir zattır. (Çapan 2005: 371). “Biyografik kaynaklarda, Dîvân sahibi olduğu belirtiliyorsa da henüz Dîvânı bulunamamıştır.” (Aksoyak, 2013).

“Biz mes’ele-âmûz-ı debistân-ı kemâlüz
Biz meş’ale-efrûz-ı şebistân-ı hayâlüz

Mey-hârelerüz vâkıf-ı hum-hâne-i aşkuz
Rind-i ezeli sâhib-i ünvân-ı celâlüz

Mahrûm-ı harîm-i harem-i vuslatuz ammâ
Biz mahrem-i esrâr-ı gam-ı derd-i melâlüz” (Çapan, 2005: 371).

Âsafî, Hızır Çavuş : (ö. 1031/1621-22)

Şairin adı Mucib tezkiresinde geçmektedir. Bosnalıdır. Asıl adı Hızır Çavuştur. Latife söyleyen nüktedan biridir. İyi Farsça bilen ve muammada üstat olan biridir. Bin otuz birde Küfe’de ölmüştür. (Altun, 1997: 22; İpekten vd. 1998: 44).

Tâvân-ı çarha her biri yaldızlı mihdur

Fark-ı semâda görinen encüm değül dilâ (Altun, 1997: 22).

Âsim, Yusuf Efendi : (ö. 1122/1710-11)

Şeyhi Mehmet Efendi ve İsmail Belig’de adı geçmektedir. “Bosna'da doğdu. Asıl adı Yusuf Efendi'dir. Bosna'da mahkeme kâtibi iken hicri 1122'de öldü. Mürettep Divanı vardır.” (Abdulkadiroğlu, 1999: 255; İpekten vd. 1998: 45).

Divanı üzerine Orhan Kurtoğlu “Bosnalı Âsım Divânı (İnceleme-Tenkitli Metin)” başlığıyla bir çalışma yapmıştır.

Gazel

Turfe şeydür câm-ı mey hem vuslatından ağlaruz
Bezmümüzden gitse bak hem fürkatinden ağlaruz

Seyr-i ruhsârından evvel hep gülerdük ey gönül
Şimdi subh u şâm hatt-ı tal’atından ağlaruz

Handenâküz ârif-i bezm-i mey-i gül-gûndan
Zâhid ammâ şöyle nâ-dân sohbetinden ağlaruz

Ger gülerse tâ’atından zâhid-i mescid-nişin
Bezm-i meyde biz de cürmün vefretinden ağlaruz

Âh Âsım bu ne hikmetdür aceb mey-hânede
Bâdenün bak kesretinden killetinden ağlaruz (Kurtoğlu 2018: 251).

Âtfî, Ahmet

Belig tezkresinde adı geçmektedir. Bosnalıdır. Asıl adı Ahmet'tir. (Abdulkadiroğlu 1999: 280). Ölüm tarihi verilmemiştir.

Sanmanuz mey-kedede sâğar-ı sahbâ çekerüz
Def’ine renc-i gamun şişe-i minâ çekerüz

Bî-sebeb sanma bizim âh-ı şerer-rîzümüzü
Düşmenün kaskına şemşîr-i mücellâ çekerüz

Âtfiyâ kilik-i Güher-pâşımız aıdukça ele
Rişte-i nazmumuza lü’lü’-i lâlâ çekerüz (Abdulkadiroğlu 1999: 281).

Aziz, Mehmet : (ö. 1100/1688-89)

Salim tezkiresinde adı geçmektedir. Mehmet adıyla bilinir. Bosnalı İsa Efendi'nin oğludur. Kara Çelebizade Abdulaziz Efendi’nin torunudur. Annesinden terbiye görmüş olup Bosnalı Süleyman Efendi’den feyz almıştır. Minkarizâde'den mülâzım olmuş hicri 1083 tarihinde Sitti Hatun Medresesinde işe başlayıp sırasıyla Topkapı’da Ahmet Paşa Medresesi, Efdalzade Medresesi, Sinan Paşa, Bayram Paşa İstemihan Sultan Medresesi, Süleymaniye Medresesi müderrisi olmuştur. Hicri 1100 tarihinde ölmüştür. (İnce, 2018: 326; İpekten vd. 1998: 59).

Matla'

Ey şarâb-ı 'aşk ile âlûde-i renc-i humâr

Gam yeme bir gün keser susuzluğun şemşîr-i yâr (İnce, 2018: 326).

Bezmî, Yasakçızade İbrahim Bezmî Efendi: (ö. 1094/1683)

Şairin adı Mucib, Rıza, Safayî ve Belîğ tezkirelerinde geçmektedir. Belîğ tezkiresinde Bosna'da doğduğu, asıl adının İbrahim olup, Yasakçızâde sanyla tanındığı, ve Peç seferinde 1094/1683'te öldüğü ifade edilir. (İpekten vd. 1998: 78; Abdulkadiroğlu 1999: 29). Himmet-zâde Şeyh 'Abdi ölümüne tarih düşürmüştür:

الدى عياقن مى جام شهادت بزمى بى ١٠٩٤

"Aldı ayakdan mey-i câm-ı şehâdet Bezmî'yi" (Abdulkadiroğlu 1999: 28-29).

Rıza tezkiresinde, İstanbullu olduğu, Sultan divanı kâtiplerinden, mana ve usul erbabından Yasakçızade İbrahim çelebi olarak söz edilmiştir. Güzel şiirleri ve sevilen, beğenilen sözleri olduğu belirtilir. (Zavotçu, 20017: 57). "Şeyhî, Safayî ve Mehmed Süreyya Bezmî'nin divan sahibi bir şair olduğunu belirtirlerse de divanı elde yoktur" (Aksoyak, 2014).

"Bâ'is figân ü nâleme ol mâh-rû mudur
Yohsa visâle bende olan ârzû mudur

Gûş eylemez mi ol meh-i nâ-mihribân aceb
Tesîri yok mu nâlelerim güft ü gû mudur

Her bir nigâhın olmada zahm-âver-i derûn
Şimşîr-i gamzen ey şeh-i hûbân dü rû mudur

Seyl-i sirişk-i dide-i hûn-bârdan garaz
Âyâ sevâd-ı dâg-ı dili şüst ü şû mudur

Âdâb Sumenât-ı dâg-ı muhabbetde Bezmî
Bilmem perestîş ol saneme ser-fürû mudur" (Aksoyak, 2014).

Dilberin âşık olan emrine münkâd gerek
Yâr olup sevdiğine gayrilere yâd gerek (Zavotçu, 20017: 57).

Gül ile halk olunmuş çünkü ey dil hâr bir yerde
Baîd olmaz olursa yâr ile agyâr bir yerde
Agyâra varır eyler o bed-hûy ziyâret
Ammâ hele gör âşık-ı müştâka gelür mi (Abdulkadiroğlu 1999: 29).

Derviş Paşa: (ö. 1012/1603)

Şairin adı, Hasan Çelebi, Beyani., Riyazi , Faizi ve Rıza tezkirelerinde geçmektedir.

"Mostar'da doğdu. III. Murat döneminde sarayda yetiştirilen kullardandır. Önce doğancıbaşı oldu, sonra çakırcıbaşılıkla saraydan çıktı.

Bosna beylerbeyi oldu. Peşte seferinde şehit oldu. Ölüm tarihi Rıza ve Faizî'de 1012/1603, Riyazî'de 1010/1601-02'dir. Binâyî'nin "Seha-name" adlı eserini başarılı bir şekilde çevirdi." (İpekten vd. 1998: 100). "Çeşitli mecmualarda şiirleri bulunan Derviş Paşa'nın bilinen tek eseri Binâyî'nin Sehâ-nâme adlı eserinin manzûm çevirisi olan Murâd-nâme adlı mesnevisidir. Murâd-nâme'nin bilinen iki nüshası vardır. Bunlardan birincisi İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emirî Efendi Koleksiyonu Numara 1010'da kayıtlıdır. Nüshanın 2a varacağı yırtık olup bir beyit okunamamaktadır. Bu nüsha 1365 beyitten oluşmaktadır. Eserin ikinci nüshası Bratislava kütüphanesinde TF 42(475) numarada kayıtlıdır ve bu nüshanın beyit sayısı 1421'dir. (Kesik, 2013).

"Nukre-i hâmdur ruhâmı anun
Mihr ile mehdür iki câmı anun

Pîşgâhı nazîr-ı bâğ-ı behîşt
Ferşine âftâb u meh iki hışt

Hızır içseydi bir içim andan
Elini yurdu âb-ı hayvândan

Göricek âdemi alur hayret
Var ise dünyâda budur cennet

Ârız-ı sîmînün üstinde siyeh kâkûl midür
Sâye salmış berg-i nesrîn üzre yâ sünbül midür

Pây-mâl-ı gam-ı hicrânunum elden gitdüm
Gel benim ömrüm eger gelmez isen ben gitdüm

Çeşmüm akıtdı yaşlarını sîne dâğına
Su koymayınca komadı âhir ocağına" (Sungurhan, 2017: 72-73).

Fâhîr, Salih: (ö. 1120/1708-09)

Şairin adı, Safayi, Salim ve Belîğ tezkirelerinde geçmektedir. Bosnalı olup, asıl adı Salih'tir. Bazı vezirlere imamlik yaptı. Şiir ve inşadaki yeteneğinden dolayı divan kâtibi oldu. Daha sonra tasavvufa yönelip mevlevî tarikatın a girdi. Mora fethinden sonra İnebolu kalesinde mukabelecî oldu. Sakız adasında şeyhlik yaptı. Ölüm tarihi Belîğ'de 1120/1708-09, Safayî ve Salim de 1127/1715 olarak zikredilmiştir. (İpekten vd. 1998: 120; Abdülkadiroğlu 1999: 292; Çapan, 2005:479). Asrın şairleri içinde şiiri âşıkane ve sözleri nazikçedir. (Çapan, 2005:479).

Görünmez 'âleme ol nev-cevân nâzükdür
Olur perî gibi gözden nihân nâzükdür

İder su'âl u cevâbı rumûz-ı gamzeyle
Tekellüm itmez o gonca-dehân nâzükdür

Dehân-ı nâzüki ile miyânı vafında

Misâl-i Fâhir-i tâze-zebân nâzûkdür

*

Kân-ı cevâhir olsa aceb mi dehânımız

Evsâf-ı lalün oldı çü vird zebânımız (Abdülkadiroğlu, 1999: 292).

Fâiz (Fayizi), Kerimzâde Fâ'iz Abdullah Efendi : (ö. 1100/1688-89)

Şairin adı salim, Safayi ve Belîğ tezkirelerinde geçmektedir. Bosna'da doğdu. Asıl adı Abdullah 'tır. Abdulkerim Efendi'nin oğludur. 1195/1780-81 de Saraybosna'da Malkoç Efendi medresesine müderris olmuş ve hariç rütbesine yükselmiştir. Sonra İstanbul'a yerleşmiş ve Harem'in'i Saraybosna'ya götürürken 1100 senesinde ölmüştür. (Çapan, 2005: 453; Abdülkadiroğlu 1999: 293; İpekten vd. 1998: 123).

Vücûdum tâb-ı hicrile ser-â-ser dâg dâg oldu

Miyân-ı bezm-i mihnetde söyünmez bir çerâg oldu (Çapan, 2005: 453).

Feridun Ali: (ö. 1069/1658-59)

Saraybosna (Sarayova)da doğdu. Asıl adı Ali'dir. İstanbul'da öğrenim gördü. Bazı sultan vakıflarında kâtip olarak çalıştı. Safayi, kendisini yüzyılın seçkin şairlerinden saymaktadır. (İpekten vd. 1998: 140; Çapan, 2005: 449). Kadriye Şimşek, şairin tek eseri olan Divanı üzerine yüksek lisans çalışması yapmıştır. (Şimşek, Kadriye (2002). Feridun Divanı (Transkripsiyonlu metin), Dumlupınar Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü.)

Zülf-i siyehün bâd-ı sabâ eyledi derhem

Âşüfte-dimâğ itdi anı bûy-ı muhabbet (Çapan, 2005: 449).

Gâlib :

İsmail Belîğ'in tezkiresinde sadece Bosnalı olduğu belirtilmiştir. (Abdülkadiroğlu,1999: 286; İpekten vd. 1998: 156). Bunun dışında bilgi yoktur.

Hızr meftûn-ı hatun hâlüne âlem ne disün

Teh-zen-i âdem olan dâneyle âdem ne disün

Cân virür hasret-i güftâr-ı dehânunla Mesîh

Böyel Rûhü'l-kudü'ün nutkına Meryem bne disün

Kahramân çeşm-i füsûn-sâzuna dil-beste esîr

Nâvek-i gamze-i ser-tîzüne Rüstem en sisün

Fehm iden nüsha-i icâz-ı beyânun Gâlib

Dimesün manî-i güftâruna mülhem ne disün (Abdülkadiroğlu,1999: 286).

Habibî : (ö.1053/1643-44)

Adı Rıza, Salim, Belîğ ve Esrar Dede tezkirelerinde geçmektedir. Bosnalı'dır. Gençliğinde İstanbul'a geldi. Bir ara Hasibî mahlâsmı da kullandı. Mevlevî tarikatına girdi. Yazdığı garip şiirlerle tanındı. Belgrat'ta mesnevihanlık yaptı. Ölüm tarihi Esrar Dede ve Belîğ 'd e 1050 /1640 -41 Safayî'de 1053/ 1643-44'tür. Divanı vardır. (İpekten vd. 1998: 166).

Mevce-i nûr-ı çîn-i zülf-i dü tâ
Murg-ı dil saydına duzag olmuş (Çapan 2005: 151).

Hâlî Beg, Kuloğlu

Ahdi tezkiresinde Bağdat'ta doğduğu babasının ise Bosnalı olduğu, eğitimini Bağdat'ta aldığı, tasavvuf ilmiyle kemale erdiği, Acem ve Anadolu arasında gidip geldiği ve Sipahi şairlerinden olduğu kayıtlıdır. Ayrıca Fars'ça ve Arapça şiirlerinin olduğu ve bu şiirlerin de herkes tarafından beğenildiği belirtilir. (Solmaz, 2018: 137).

Der-reh-i 'ışk-ı cevânan can-feşânihâ konim
Z'ân ki der-pîrî besî yâd-ı cevânihâ konîm

Gençlerin aşkı yolunda can saçalım, çünkü yaşlılıkta gençliği çok yâd ederiz.

Ez-hûn-ı dide-est me-râ rûy-i zerd surh
Verne ki dide-est ruh-ı ehl-i derd surh

Benim sararmış yüzümün kırmızı görüntüsü kanlı gözyaşındandır. Yoksa dert ehlinin yüzünün kırmızı olduğunu kim görmüştür.

Mâ terk-i bâde-i tarab-efzâ nemî konim
Herkes ki mî koned be-koned mâ nemî konîm

Biz neşe veren şarabı terk etmeyiz, terk eden etsin, biz terk etmeyiz.

Sûret-i 'âlem digergün şod zi eşk-i âl-i men
K'ey be-în sûret be-'arz-ı ü resed ahvâl-i men

Benim kızıl gözyaşından âlemin sureti değişti. Benim durumum bu suretle ne zaman ona arz olunacak?

'Âşıkam her dem be-derd-i 'ışk vâkıf nîst yâr
Hâlî'yem âgeh nemî gerded kesî ez-hâlî men

Her an âşığım, yar aşk derdine vakıf değil; Hâlî'yim, kimse benim derdimden haberdar olmaz.

Ey münevver senün envârun ile mihrlê mâh
Dün ü gün hıdmetüne mihr ile mâh iki güvâh

Sâye hem şâm-ı firâkun bana hem-râh olmaz
Sen meger eylesin sâye-i lutfun hem-râh

Nîm bismil ne koyupsun men-i mihnet-zedeyi
Ger murâdun beni öldürmek ise Bismillâh

Harâbât ehliyim sâki cevânum bâde pîrimdür

Ayağdan düşsem anda câm-ı gülgün dest-gîrümdür (Solmaz, 2018: 137-138).

Hurremî, Defterdar-zâde

Hasan Çelebi tezkiresinde Bosnalı olduğu ve Defterdarzâde sanıyla tanındığı belirtilmiş ve şiirinden şu beyit örnek verilmektedir.

Akdı gönlüm su gibi bir dil-berün dîvârına
Tûr-ı Mûsâdan beter yendî tecellâ nârına (Sungurhan, 2017a: 307).

Kâimi, Hasan Efendi: (ö. 1091/1680)

Safayi Tezkiresinde Bosna'da doğduğu. Namının Hasan olduğu, Sofya'da Halveti şeyhi Muslihiddin Efendi tarafından yetiştirildiği, buradaki Silahtar Paşa zaviyesine şeyh olduğu ve Cifir ilminde usta olduğu belirtilmektedir. (İpekten vd. 1998: 240). “Şairin ölüm tarihi de tartışmalıdır. Şeyhî ve Safâî’ye göre ölüm tarihi 1090/1679’dır. Fakat şiirlerinde tasvir ettiği tarihî olaylara göre vefat tarihinin 1102 / 1690-1691 yılları olması gerekir ki çağdaş araştırmacılar da bu tarihi benimsemektedir.” (İsen, 2015). “En önemli eseri Vâridât’tır. Cifir ilmine dair olan bu kitabın çok okunmasına rağmen edebi bir değeri yoktur. Geleceğe dair olaylar yapılan hususî hesaplarla bildirilir. Osmanlı Rumelisi’nin risk altında olduğu bir dönemde bölge insanının geleceğine yönelik bu anlamdaki göndermeler bura halkı üzerinde etkili olmuş ve eserin şairi efsanevi bir özellik kazanmıştır. Aruz ve hece vezniyle yazdığı Dîvân’ı, Vâridât’tan daha çok şiir ihtiva eder. Klasik gazellere göre uzun olan ve tevhid temasını işleyen bu şiirlerin çoğu tekke şiirine yakındır. Divan içindeki tarihî, sosyal, yerel unsurlar ve dil özellikleri bakımından önemlidir. Divân’ının Başta İstanbul ve Saraybosna olmak üzere Zagreb, Belgrad, Paris, Cambridge, Vatikan, Bakü, Bratislava, Tübingen, Upsala, Taşkent, Marburg ve Kahire’deki kütüphanelerde 100 civarında nüshası bulunmaktadır.” (İsen, 2015). Divanı üzerine Mehmet Uğur Aydın, Varidat eseri üzerine ise Lejla Sljivic Yüksek Lisans çalışması yapmıştır.

Sevdaya düşdün ey gönül halka temâşâdur yine
Aşk bahrîdur cûş eyledi bu tuhfe gavgâdur yine

Yar arzusu bu cânuma gâyetde te'sîr eyledi
Feryâd ü âh ü zâr ile candan temennâdur yine

Bülbül gibi efgân ider şol verd-i hamrâ aşkına
Bu mürğ-ı dil dâ'im öter gülşende gûyâdur yine

Viridi harâret gönlüme anlar dem-â-dem âh idüp
Sigmaz yire göge aceb bu sırr-ı esmâdur yine

Bu medh ü zem anılmadı âşık katında zerrece
Fikrinde anun dem-be-dem çün vech-i zîbâdur yine

Şol vechi gören dünyede gayrısına dil virmedi
Havf itmedi bir nesneden Tûr'ında Mûsâ'dur yine

Ten katresi çün Kâimî deryâyâ saldı aşk ile
Cân ü dilinden söyleyen hikmetle deryâdur yine (Aydın, 2004: 278)

Kâtibi, Mustafa: (Ö. 1078/1667-68)

Saraybosnalıdır. Asıl adı Mustafa'dır. İstanbul'a gelip Mevlevilik üzerine öğrenim görmüştür. Kâtiplik yapmıştır. Mesleğinden dolayı bu mahlâsı almış, Mevlevî şairlerdendir. Divanı olduğu kaynaklarda belirtilir. Yenişehir Fenarda iken 1078/1667-68'de ölmüştür. (Çapan 2005: 507-508; Genç 2018, 266; İpekten vd. 1998: 246).

Mestâne mey-i 'aşkla ben cûş edebilsem
Ol hâlet ile 'aklı ferâmûş edebilsem

Feyz-i himem-i merd-i Hudâ gelse yetişse
Pend-i hikemin cânım ile gûş edebilsem (Çapan 2005: 508).

Ledünnî, Mustafa: (ö. 1133/1720-21)

Şairin adı Safayî, Salim ve Ramiz tezkirelerinde geçmektedir. Tezkirelerde, Bosna'da doğduğu, asıl adının Mustafa olduğu, hayatının büyük bir bölümünü seyahatlarda geçirdiği, İsfahan'da yedi yıl kaldığı ve İstanbul'a dönüp divan kâtibi olduğu belirtilir. Safâyî Tezkiresi'nde, şairin 1133/1720-21 yılında öldüğü, iyi Farsça bildiği ve Şevket Divanı'nı şerh etmeye niyetlendiğini fakat o sırada öldüğünü belirtilir. (Erdem 1994: 261; Çapan 2005:535; İpekten vd. 1998:264).

Mey-i dûşîne-i agyâre tenhâ yâr varmışmış
Bahâristân-ı şevka gonca-i gülzâr varmışmış
O mâh-ı bî-ser ü pâ cebhe-sây-ı taraf-ı revzende
Hicâz-ı kûyına şeb-i tâlib-i dildâr varmışmış (Çapan, 2005: 535).

Meylî, Abdalbaki: (ö. 1086/1675-76)

Bosna'da doğmuştur. Asıl adı Abdalbaki'dir. İstanbul'a gelip öğrenim gördükten sonra mülâzım olmuş ve bazı kazalarda kadılık yapmıştır. Devrinin tanınmış şairlerinden biridir. 1086/1675-76'te ölmüştür. (İpekten vd. 1998: 288; Özcan, 1989: 700).

İhâta eylemiş ceş-i hatı ruhsâr-ı cânân
Yazık iklim-i emn-âbâd-ı hüsne yad ayak basmış (Özcan, 1989: 700)

Mezâkî, Süleyman: (ö.1088/1677-78)

Şairin adı Yümni, Asım, Güfti, Safayî, Salim, Esrar Dede tezkirelerinde geçmektedir. Şairin doğum yerinin Belig'de Bosna, Safayî'de ise Hersek olduğu ifade edilmiştir. Asıl adı Süleyman'dır. (Abdülkerimoğlu 1985: 486, Çapan 2005: 540). Mısır valisi Eyüp Paşa'nın yakını olduğu için onun yardımıyla saraya alınmış ve öğrenim gördükten sonra bazı paşalara divan kâtibi olmuştur. Köprülü Mehmet ve Fazıl Ahmet Paşa'lara tezkireci ve divan hocası olmuştur. Mevlevî şeyhlerinden Arzî Dede ve Münecimbaşı Ahmed Dede gibi şahsiyetlerin sohbetlerine ve şiir meclislerine katılmıştır. (Genç 2018: 275). Ölümü Safayî'de 1088/1677-78, diğer kaynaklarda 1087/1676-77'dir. Şiir ve inşasıyla döneminde çok tanınmıştır. Güfti onu "Osmanlı ülkesinin inci saçan Örfi'si" olarak tanımlar. Divanı vardır. (İpekten vd.,1998: 290,291) Divanı Ahmet Mermer tarafından çalışılmıştır.

Sunar bir câm-ı memlû bin tehî peymâneden sonra

Döner vefk-ı murâd üzre felek ammâ neden sonra

Bu meclisde gulû-yı sahne-i gamdan kim aglardı
Eger handân olayduk girye-i mestânenen sonra

Tuyup zevk-i harâbâtı ele câm-ı şarâb alsa
Gedâ şeklinde şâh-ı mülk-i tecrîd olmak istersen

Gedâ şeklinde şâh-ı mülk-i tecrîd olmak istersen
Nemed-pûş-ı ferâg ol hul'at-i şâhânenen sonra

Nice memnûn olur genc-i güherle ehl-i dil andan
Bu denlü renc-i bâzû kâviş-i vîrânenen sonra

Anı bî-reng idüp yazmış beni bir turfe sûretde
Yazanlar peykerüm mecnûn gibi divânenen sonra

Felek har-mühre-i güftâr-ı a'dâya kulak tutmaz
Mezâkî gevher-i nazmun gibi dîr-dânenen sonra (Mermer 1991: 518-519).

Mîrî: (ö. 1082/1671-72)

Şair hakkında Safayî'de bilgi vardır. Safayî'de şairin Bosna'da doğduğu, asıl adının Mehmed olduğu 1082/1671-72'de öldüğü ve sipahi şairlerden olduğu ifade edilmiştir. (Çapan, 2005: 538; İpekten vd.,1998: 292).

Kaldı ayakda şu'le-i dîde-i intizârımız
Sâgara el degürmedi sâkî-i gül-'izârımız (Çapan, 2005: 538).

Nazmî : (ö. 1125/1713)

Saraybosna'da doğmuştur. Asıl adı Hasan'dır. Tevekkülü Dede gözdelerinden olup Mevlevilik yoluna girmiş ibadet ve riyazetini tamamlayarak Mısır'da şeyhlik yapmıştır. (Kay.:ED.)329 Bu beyitler Divân-ı Belegat'tan alınmadır. (Genç, 2018: 286; İpekten vd.,1998: 292).

Olur âgeşte-i hûn-ı sitem tîg-ı melâmetle
Şehîdân-ı muhabbet eylemez şemşîrden feryâd

Nazmiyâ çek ayagun mey-gededen dillendün
Der-i mey-hâneye lutf eyle hemân girmeyi gör (Genç, 2018: 286).

Nergisi, Mehmed: (ö. 1044/1634)

Şairin adı Faizi, Rıza, Asım ve Belîğ tezkirelerinde geçmektedir. Bosna'da doğmuştur. Asıl adı Mehmet'tir. Nergisi-zâde sanıyla tanınmıştır. Talik ve selis yazı ile hattat olarak gösterilmiştir. Kaynaklarda, Rumeli'de kadılık yaptığı, Kafzâde Faizi Efendi'den mülâzım olduğu, IV. Murat'ın Revan seferine vakanüvis olarak katıldığı ve sefer dönüşünde attan düşüp öldüğü ifade edilir. (Zavotçu, 2017: 120; İpekten vd.,1998: 334). Nergisi ve eserleri üzerine Bahir Selçuk çalışma yapmıştır. (Selçuk, 2013).

Ey felek ey bî-terahhum cevri 'udvân tâ-be-key

Hîç dükenmez mi gamun bu derd ü ahzân tâ-be-key

Hîç nesîm-i subh-ı vasl esmez mi gülzâr-ı dile
İmtidâd-ı şâm-ı bî-encâm-ı hicrân tâ-be-key

Seyle virdi hâsıl-ı 'ömrüm niçe bir cûş ider
Nîl-i eşkün bir karârı yok mı tuğyân tâ-be-key

Niçe bir geh nazm ü geh nesr ile keşf-i sûz-ı dil
Bu 'alevler şu'leler ey dâğ-ı pinhân tâ-be-key

Çâk-ı sînem olmada dâğ-ı derûna muttasıl
Bu ta'addî câna ey müjgân-ı cânân tâ-be-key

Fârîğ ol havf ü recâ-yı hicr ü vasl-ı yârdan
Nergîsî bu kayd-ı fikr-i sûd u hüsrân tâ-be-key (Selçuk, 2013).

Refdi, Kerimzade Mehmet Efendi: (ö. 1134/1721-22)

Asıl adı Mehmet olup, Kerimzade namıyla tanınmıştır. Bosnalı Abdülkerim Efendi'nin oğludur. Öğrenim görüp Minkarîzâde Yahya Efendi'den mülâzım ve müderris olmuştur. Şam ve Mekke kadılığı yapmıştır. Divanı vardır. (İnce, 2018: 231; Çapan, 2005: 245; Abdulkadiroğlu, 1999: 133; İpekten vd., 1998: 374).

Gazel

Dil-i pür-ıztırâba hâlet-i temkin yâr olmaz
Miyân-ı lücce-i sîm-âbda hergiz karâr olmaz

Hicâb etme ne var üftâdegâne rûy-i dil göster
Cihânda zerre-perverlik şereftir mihre âr olmaz

Feza' vuslat deminde ehl-i 'aşka ayn-ı noksandır
Nazar kıl hâline pervâne-i süzende zâr olmaz

Şeb-i deycûr-ı gamda feyz-resdür şâhid-i maksud
Ref'î'a gülşene rûz içre jâle dür-nisâr olmaz . (İnce, 2018: 231).

Rüşdî, Ahmet: (ö. 1111/1699)

Mostar'da doğmuştur. Asıl adı Ahmet'tir. Saraya alınıp yetiştirildi. Abdurrahmanzâde Mehmet Efendi'den mülâzım olup müderrislik ve kadılık yapmıştır. Defterdar Ahmet Paşa ile Mısır'a gitmiş ve oradan döndükten sonra 1111/1699'te ölmüştür. Divanı vardır. Özellikle tarihleri güzeldir. (İnce, 2018: 218-219; Abdulkadiroğlu, 1999: 120; İpekten vd., 1998: 396).

Sen o hûrşîd-i felek-mesnedi izzetsin kim
Eyledün nûr-ı cemâlünle cihânı tezyîn

Hâk-rûb-ı haremün olsa sezâdur el-Hak
Zülf-i gılmân-ı bihişt ü müje-i hûrû'l-ayn

Sensin ol mâye-i fitrat ki senün zâtun ile
Fahr eder Âdem ü Havvâda olan mâ ile tîn (Abdulkadiroğlu, 1999: 120-121)

Sâbit, Alâeddin: (ö.1124/1712-13)

Şairin adı, Asım, Safayî, Salim ve Belîğ tezkirelerinde geçmektedir.

Bosna vilayetine bağlı Özice kasabasında doğmuştur. Asıl adı Alâeddin olup, Vuslatî Ali Bey'in akrabalarındandır. Halil Efendi'den ilköğrenimini gördükten sonra Kastamonu'ya gidip orada Sydzade Mehmet Paşa sohbetine katılmış ve daha sonra Çatalcalı Ali Efendi'den mülâzım, müderris ve kadı olmuştur. Ölümü Asım, Belîğ ve Salim 'de 1124/1712-13, Safayî'de 1125/1713-14 olarak geçer. Şiirlerinde Atayî'den etkilenmiştir. (İnce, 2018: 154; İpekten, 1998:399-400;).

Divanı, Edhem ü Hüma Mesnevisi ve Gazaname , Derename, Berbername, Amrû'l-leys adlı eserleri vardır. Eserleri üzerine Turgut Karacan çalışma yapmıştır.

Gazel

Zann itme gülde jâle-i terdür varak varak
Çatlatdı goncayı göbeğinden çıkar arak

Kabına sığmıyor mey-i nâbunda cûşî var
Fasl-ı bahâra kalmaz atar bir yana kapak

Bir tu demekle la'l-i melâhat-nisâr-ı yâr
Hep tuzlu balgam oldu rakîbün yüzine bak

Heyhat mülk-i dil kala ey mirzâ masûn
Ebrûların orak ola gamzen yaman sadak

Sâbit hezâra gül yine meydân ider gibi
Her kıt'a gülbünü degenek dökdi bir kucak (Karacan, 1991: 452)

Sâmi, Zorba Hasan Ağazâde Abdülkerîm Efendi: (ö. 1096/1685)

Saraybosna'da doğdu. Asıl adı Abdülkerim'dir. İnşadaki ustalığıyla dikkat çekmiştir. 1096/1685 senesinde ölmüştür. Münşeatı, Divanı ve Veysî'n in "Siyer-i Nebi"sine biraz zeyli vardır, (Abdulkadiroğlu 1999:148; (Çapan 2005: 276; İpekten vd., 1998: 426).

Şeyh-i şehre hl-i harâbâtı komaz ağzından
Rûze-i dehri yine yok yere bilmem ne tutar

Kasdı olmasa eger Samî'î'yâ Sâkinün
Ayağım almağa elde mey-i pür-sem ne tutar

Çeşm-i şuhun müje-i fitne-gerinden bilirüz
Sahne-i şehri belâyı neferinden bilürüz

Pertev-i mihr-i ruhun cebhe-i pür-tâbindan
Rûz-ı firûzıtulu'-ı seherinden bilürüz

Nâlesiyle buluruz Sâmi'î-i haste dili
Bûlbûl-i bâğ-ı dili nağmelerinden bilürüz (Abdulkadiroğlu 1999:149)

Sem'î, Mustafa: (ö. 1176/1762-63)

Bosna'da doğdu. Asıl adı Mustafa'dır. (İpekten vd.1998: 437). Bosna'ya bağlı Ahlona'da doğmuş, 1101/1709-10'da İstanbul'a gitmiş, Fâtih Sultân Mehmed'in yaptırdığı Çifteayak Medresesinde Babatâgî Yek-çeşm İsmâil Efendi'den öğrenim görmüş, Mirzâ Mustafa Efendi'nin işareti ile Yağlıkçızâde Mehmet Efendi'nin danışmentliğine atanmıştır. Daha sonra Süleymaniye Medresesi'ndeki hadis mektebinden ayrılıp Selânik'e gitmiş, sonra İbrahim Paşa zamanında Reisülküttap Mehmet Efendi aracılığı ile Venedik elçiliğinde kâtiplik yapmıştır. (Erdem, 1994: 165-166; İnce, 2018: 259).

Günâh-ı bende-i nâ-çiz iken ülûf ülûf
Yine mu'âmele-i lutf ider 'Afüvv ü Ra'ûf

Metâ'-ı magfiretin vefretin hayâl eyle
'Ayâr-ı hâlis ile geçmede nukûd-ı züyûf

Edâ eder mi sanır murg-ı hoş-nevâ-yı çemen
İhâta etmedigi midhati zurûf-ı hurûf

'Ulüvv-i himmete vâ-bestedir hümûm u keder
Hüsûf mâha gelür ekser âftâba kûsûf

Cenâb-ı Vâhid-i Gaffâr Sem'iyâ bî-şek
Hezâr mücrimi âzâd ider gam-âlâ-nûf (Erdem, 1994: 166).

Sipâhî, Hüseyin Ağa: (ö. 1014/1605-6)

Rıza'da, Bosnalı Hüseyin Ağa olduğu, Züamadan ve şuaradan olduğu, hicri 1014'te İstanbul'da öldüğü yazılıdır. (Zavotçu, 2017: 144). Hasan Çelebi'de ise, İstanbul'dan soyolu nazırı Hasan Beg'in oğlu olduğu ve zeamet sahibi olduğu bilgisi verilir. Şiirleri, şarap, saki ve sevgiliye övgü üzerinedir. (Sungurhan, 2017a: 417)

Nice efsûn okudum zâyî' idüp evkâtı
Oda yansun göreyüm nüsha-i nâr-ı necatı (Zavotçu, 2017: 144-145).

Dil diler kûyunı gülzâr-ı cinân olduğuçün
Meyl ider la'lünle ser-çeşme-i cân olduğuçün

Hâbdan hânelerin çeşmümün itdüm hâlî
Her gice hayli hayâlüne mekân olduğuçün

Yâr döndürdi yüzün baht ise hem-vâr degül
Niçeye dek döne üstüme zemân olduğuçün

*

Bana şöyle bî-hisâb içir şarâbı sâkiyâ
Def' idem tâ ki gam-ı rûz-ı hisâbı sâkiyâ

*

Âb-ı takvâ bürise itdüğü yüz karaların
Rûz-ı mahşerde sakâlinı sığâsın sûfî

İçmesi şer'i degül eskidi diyü mey-i nâb
Şimdi halvetde sıkır tâze şîrâsın sûfî (Sungurhan, 2017a: 417-418)

Sipahi/ Siyâhî, Mustafa: (ö. 1062/1651-52)

Şairin mahlası Şeyhi, Mucib ve Safayî'de Sipâhî (Özcan 1989: 1/671; Çapan 2005: 270; Altun 1997: 36); Rıza'da ise Siyâhî olarak geçmektedir. (Zavotçu, 2017:144). Bosna'da doğduğu, asıl adının Mustafa olduğu, İstanbul'a gelip öğrenim gördüğü ve divan kâtibi olduğu belirtilir. Husrev ve Hafız Paşa'lara mersiyeleri vardır. (İpekten, 1998: 449). 1062/1651-52 yılında vefat eden Sipâhî'nin mürettep Dîvân'ı vardır. (Çapan 2005: 270). Yahya tarzında şiirleri olduğu vurgulanmıştır. (Zavotçu, 2017: 144).

Kûyuna var o mehün eyle feryâd u efgân
N'ola bu hâl ile ey dil ola vasla imkân

Derdüme çâre benüm şarâb-i la'l-i lebidür
Fâ'ide yok eğer eylerse devâlar Lokman (Çapan 2005: 270).

Sükkerî, Zekeriya Efendi: (ö. 1097/1686)

Saraybosna'da doğmuştur. Asıl adı Zekeriya'dır. Belig'de Zekeriya Efendi olarak geçmektedir. 1097/1686'de ölmüştür. (Abdulkadiroğlu, 1999: 169). Mezakî Süleyman Efendi'nin yanında yetiştir. Divan kâtipliği yapmıştır. Şiir, inşa ve hat sanatında tanınmıştır. (İpekten vd. : 458; Erol, 1994, 6-10).

Sükkerî'nin Divanı üzerine Erdoğan Erol çalışma yapmıştır. "Sükkerî'den bahseden on iki kaynak eserden dokuzu onun tam bir divanı olduğundan bahsederse de, Konya-Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi'nde 2403 numarada kayıtlı olan yazma nüshası vardır. Sükkerî Divanı'nda 134 gazel, 15 adet Lügaz, 5 adet Muhammes, 12 adet Musammat, 3 adet Kıt'a, 19 Rubâ'î, 22 adet Tarih, 15 adet Lügaz, 20 adet Matla' ve Müfred, 1 adet atmışsekiz beyitlik Farsça Sakî-nâme vardır." (Erol, 2014).

"Gazel

Bildüğüm yok gam-ı dil-şûr-ı derundan gayrı
Âşıkam sorma bana ışk u cünundan gayrı

Yâ tahammül gamına yâ sefer-i dûr u dırâz
Derd-i ıskun beli yok çâresi bundan gayrı

Öğme ârâyış-i bezm-i tarab-ı çarhı bize
Nesi vardur bir iki câm-ı nigundan gayrı

Çide-dükkân-ı metâ-ı gam-ı ıskuz bizde
Ne dilersen bulunur sabr u sükundan gayrı

Bildüğüm harf-be-harf ısk u cünundur ancak
Bana öğretmedi üstâd o fûnûndan gayrı

Kim olur râh-zen-i kâfile-i ehl-i suhen
Düşmen-i tâlî'-i dun-baht-ı zebundan gayrı

Câdû-yı çeşmine meftûn olan ol sehharun
Ne görür Sükkerî'yâ mekr ü füsûndan gayrı" (Erol, 1994: 236).

Şânî, Tarakzade Salih

Şairin adı, Hasan Çelebi tezkiresi ve Künhü'l-Ahbâr'da geçmektedir.

Saraybosna'da doğdu. Asıl adı Salih'tir. Tarakzâde diye tanındı. Bundan dolayı yukarıdaki mahlası aldı. II. Selim 'in hocası Ataullah Efendi'den mülâzım olduktan sonra müderrislik yaptı. Gazelleriyle tanındı. (Sungurhan, 2017a: 461; İpekten, 1998: 468). Künhü'l-ahbar'da, Mustafa Ali şairin kendi şiirine nazire yazdığını örnekendirir.

"Bir firenk oğlanı cân mülkini yağma kıldı
Âlem-i ma'nide İsâ beni ihyâ kıldı"

Küfrini n'eyliyelüm hüsnine yüz bin tahsin
Sanki bir nûr idi zulmetde tecellâ kıldı

Bir melek yüzli güzeldür yine gökden indi
Mürdeler cismini İsâ ihyâ kıldı

Akdenizdür yanagı zülfi tonanmasıdır
Milket-i cân u dili gâret ü yagmâ kıldı (İsen, 2017)

*

Ser çekmesün semâya kaddini kılmasun 'arz
Farkı boyunla servün beyne's-semâi ve'l-arz

Öykünmesün ruhuna zîrâ ki mâh-ı tâbân
Yüz kızdurup alupdur nûrî güneşden ol karz

Nukat birle elfler kim düşüpdür nazm-ı garrâda
Husûdun hâtır u çeşmine gör hâr u gubâr oldu

Şâniyâ vâsf-ı ruh-ı dil-beri tahrîr eyle
Hüsn-i hattıyla yazılsun sâfahât-ı cenge

Bir melek yüzlü güzeldür yine gökden indi
Mürdeler cismini İsâ gibi ihyâ kıldı

Ak denizdür yanagı zülfi tonanması durur
Mülket-i cân u dili gâret ü yagmâ kıldı

Taraf-ı çemen-güşâda vü söz ile sâza gel
Nây-ı 'arâkı al ele mutrib Hicâza gel (Sungurhan, 2017a: 461).

Şinasî, Mehmed Şinasî Çelebi

Bosna'da doğmuştur. Asıl adı Mehmet Çelebi'dir. Muallimhânzade olarak tanınmıştır. Cengiziyye hanzadegâhı hocası olup mülazım olduktan sonra kadı olmuştur. (Zavotçu, 2017: 153; Altun 1997: 39).

Efser-i şâhî giyüp olsa süvâr ol şeh-süvâr
Hüsn-i darbına tayanmaz Rüstem ü Gîv ü Peşeng

Küşte-i şemşîr-i aşkam ben yolumda ey melek
Ol sebebdenür mekânım ravza-i huld-ı berîn

Karşu koymak ol şehe adâ ilen
Darbına döymez anun Gîv ü Peşen (Zavotçu, 2017: 154).

Tâlib, Süleymaniyeli Ahmet Efendi: (ö. 1085/1674)

Adı Safayî ve Belîğ tezkiresinde geçmektedir. Bosna'da doğmuştur. Asıl adı A hmet'tir, Gençliğinde İstanbul'a gelip Köpriilü-zâde Fazıl Ahmet Paşa'ya bağlanmıştır. Süleymaniyeli Ahmet Efendi sanıyla tanınmıştır. Sadâret mektupçusu, sonra da reisülküttap olmuştur. Ölüm tarih i Safayî 'de 1080/1669-70; Belîğ'de 1085/1674 olarak gösterilir. Dönemin tanınmış sairlerinden biridir. (Çapan 2005: 362; İpekten vd., 1998: 500).

Nazm

Mümkün olmaz vasl-ı dilber kesret-i agyârdan
Güyyâ bir goncadur el irmez ana hârdan

Ayagı basmazdı Mansûr'un safâdan yirlere
Ana vuslat kapısı açıldı zîr-i dârdan

Nakd-i sabrum aldı gamzen diyü davâ eyledüm
Yâr ile bir bûseye sulh itdiler inkârdan

Çeşm-i mestinden nigâh-ı lutf idersen ârzû
Tâlibâ dermân umarsın dergeh-i bîmârdan (Çapan 2005: 363).

Tevekkülü Dede

Saraybosna'da 'Atik Dede hizmetlerine girmiş, onun ölümünden sonra Mevlevihane'nin şeyhi olmuştur. (Genç, 2018: 55-56).

Kıt'a

Hem çü gavvâsân-ı müflis ez berâ-yıgevherî
Zahmet-i derya-yı merdum-ı hâr mibâyed keşîd

Cevher-i nâ-ehl u nâ-hemvâr behr-i u keşem

Behr-i yek gul zahmet-i şâd hâr mi bâyed keşîd (Genç, 2018: 56)

Vuslatı, Ali: (ö. 1100/1688-89)

Safayi, Salim ve Belig tezkirelerinde geçmektedir. Bosna Ujice'de (öziçe) doğmuştur. Asıl adı Ali'dir. Paşazâde'dir. Semendire alay beyi iken, istila sırasında öldürülmüştür. Çehrin gazasını nazm edip Kara Mustafa Paşa'ya sunmuştur. (İpekten vd., 1998: 531). Gazaname-i Çehrin Mustafa İsen ve İsmail Aksoyak tarafından üç nüsha karşılaştırılarak tenkitli metni yayınlanmıştır.

Târîh-i Sarây-ı Beşiktaş

Cihânın şâh-ı adl-âyîn-i Kâf-ı devlet ankâsı

Hudânın zıll-ı lutfî âlemin sultân-ı vâlâsı

Şehinşâh-ı zafer-tev'em şeh-i mamûre-i âlem

Zamânın bâis-i emni zemînin hükm-fermâsı

Kırım Hanı Mısır Sultânı ol hâkân-ı zî-şânın

Bir iki bende-i fermân-pezir-i pây-ı ber-câsı

Revâdır matbah-ı cûdunda heyzüm-keş ola tâvûs

Sezâ Cemşid olursa ger sebîl-i cûdı sakkâsı

Murâd etse de bahr u berre vaz-ı cây-ı âsâyiş

O denlü hükm-i takdîre muvâfık hükm-i tigrâsı (İsen-Aksoyak 2003: 13)

Ziyâyî, Hasan: (ö. 992/1584)

Kafzade Faizi'de adı geçmektedir. Mostar'da doğmuştur. Asıl adı Hasan'dır. (İpekten, 1998: 556).

"Divanının sonunda yer alan "Hasan Ziyâ'î bin 'Alî bin Hüseyin bin Mahmûd bin Yûsuf el-Hersekî" künyesi, şairin babasının ve büyük dedelerinin isimlerini göstermektedir. 991/1583 yılında vaizlik yapmaya başlayan Ziyâ'î, bir yıl sonra (992/1584) Mostar'da veba hastalığından vefat eder. Kimin yazdığı bilinmeyen "Rahmet-i Hakk'a vâsıl oldum pâk" mısraı ölümüne düşürülmüş tarihtir. Şiirlerinden evli ve birden fazla çocuğu olduğu anlaşılmaktadır." (Gürgendereli, 2013). Şairin hayatı ve eserleri üzerine Müberra Gürgendereli çalışma yapmıştır. Şairin Divanı vardır. Ayrıca Kıssa-i Şeyh Abdürrezzâk (Şeyh-i San'ân) Mesnevisi, Kenzü'l-esrâr ve Varka vü Gülşâh adlı eserleri vardır. (Gürgendereli, 2013).

Kasîde-i Seng-istân

Nâ-gehân 'âlem-i 'işretde iken zevkde iken

Sîm-sîmâları gülşende kenâr eyler iken

Rûzgâr atdı beni sâhil-i bahra nâ-gâh

Gel dinüz böyle belâ çekdi mi bir ehl-i sühen

Bir ulu taşda yüce kal'ada diz-dâr-ı felek
Beni habs itdi günâhum ne belâdur bilmen

Seng-dil bir sanemün derdini çekmek gibidür
Böyle bir seng-i siyâh üzere tutmak mesken (Gürgendereli, 2013).

Zârî, Mustafâ Efendi: (ö.1098/1686/1687)

Uziye (Öziçe) kasabasında doğmuştur. Asıl adı Mustafa'dır. Öğrenim görmek üzere İstanbul'a gelmiş. Mülâzım ve kadı olmuştur. Rumeli kasabalarında kadılık yapmıştır. 1098 / M. 1686 yılında ölmüştür. Divanı vardır. (İpekten vd., 1998: 544; Çapan 2005: 265; Abdulkadiroğlu 1999: 138-139).

Zikrî, Zikrî Ebû Bekir Ağa: (ö.1100/1688-89)

Öziçe kasabasında doğmuştur. Asıl adı Ebûbekir'dir. Ebubekir Ağa öğrenim gördükten sonra Bosna'da ikamet etmiş ve Halvetilik yolunu benimsemiştir. Sipahi olmuştur. (İnce 2018: 187; Çapan 2005: 198).

Benüm nûş itdügüm zâhid mey-i gülgûn imiş sanma

Bu bir hûn-âbe-i hasretle memlû câm-ı fûrkatdır

Bu gülşende seni bülbül gibi zâr eyleyen Zikrî

Diyâr-ı gurbet ü derd ü gam u âlâm-ı mihnetdür (İnce 2018: 187).

Zülfetî, Süleyman Efendi

Bosna'da doğdu. Asıl adı Süleyman'dır. II. Ahmed döneminde çukadarlık görevinde bulunan Mehmet Paşa'nın kardeşidir. Enderun'den yetişip Arapça'yı iyi öğrenmiş ve müderris olmuş, daha sonra delilik belirtileri ile Melamilik yoluna girmiş ve bundan dolayı müderrislikten azledilmiş, kapıortası görevlerinden Sultan Beyazıt vakfından kendisine maaş başlanmıştır. (Çapan, 2005: 268; İpekten vd.: 558).

Nazm

Dilim şarâb-ı aşk oldı bana bir gam-güsâr olsa
Reh-i mey-hâne-i aşkda benimle hâksâr olsa

Safâ-bahşâ-yı sahbâdan geçilmez bâg-ı fânîde
Velî sahn-ı gülistânda şarâb-ı humâr olsa

Dil-i ehl-i kemâli çâk çâk ü süfte isterler
Bu bâgın güllerin pejmürded vü âşüfte isterler

Çü bülbül itme ifşâ sırr-ı aşk mest olup ey dil
Gül-i gülzâr râz-ı dilberi ne-şüküfte isterler

Olur mu şiri her sihr-âferinin lâyıjk-ı tahsîn
Edâ-yı Zülfetâsâ güfte-i nâ-güfte isterler (Çapan, 2005: 268).

Sonuç

Bosnalı şairlerin çoğu, 17. ve 18. yüzyılda yazılmış Şuara tezkirelerinde yer almaktadır. Bu da Bosna'nın 15. yüzyılda fethedilmesinden sonra hızlı bir şekilde Osmanlı kültür ve edebiyat merkezlerinden biri haline geldiğini göstermektedir. Bosnalı şairlerin, iyi eğitim aldıkları, müderrislik ve kadılık gibi önemli meslekleri icra ettikleri ve birçoğunun divan sahibi olduğu görülmektedir. Bosnalı şairlerden Kâimî Divanı, Sükkerî Divanı, Alaeddin Sabit Divanı, Âsım Divânı ve Mezâkî Divanı üzerine günümüz araştırmacıları tarafından çalışma yapılmış ve bu divanların metni günümüz harflerine aktarılmıştır. Ayrıca, Vuslatî Ali Bey'in Gazâ-nâme-i Çehrin adlı eseri günümüz harfleriyle yayınlanmıştır. Alaeddin Sabit ve eserleri üzerine pek çok çalışma yapılmıştır.

Sonuç olarak, Şuara tezkirelerinde adı geçen Bosnalı şair sayısı ve bu şairlerden bazılarının ortaya koydukları eserler dikkate alındığında Bosna'nın özellikle klasik Türk edebiyatına büyük katkı sağladığı söylenebilir.

Kaynakça

- ABDULKADİROĞLU, Abdülkerim (1999). *İsmail Belîğ, Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübdetü'l-Eş'âr*. Ankara: AKM Yayınları.
- AÇIKGÖZ, Namık (2017). "Riyâzî Muhammed Efendi Riyâzü's-Şuara (Tezkiretü's-Şuara)" Ankara: Erişim Tarihi: 11.07.2018, (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/54137,540229-riyazu39s-suarapdfpdf.pdf?0>)
- AKSOYAK, İsmail (2013). "Âlî", Erişim Tarihi: 11.07.2018, (<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1174>).
- AKSOYAK, İsmail (2014). "BEZMÎ, Yasakçızade İbrahim Bezmî Efendi", Erişim Tarihi:11.07.2018, (<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=2410>).
- ALTUN, Kudret (1997). *Tezkire-i Mucîb İnceleme-Tenkidli Metin-Dizin-Sözlük*. Ankara: AKM Yayınları.
- AYDIN, Mehmet Uğur (2004). *Kâimî Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- ÇAPAN, Pervin (2005). Mustafa Safâyî Efendi Tezkire-i Safâyî: Nuhbetü'l-Âsâr Min Fevâ'idü'l-Eş'âr İnceleme-Metin-İndeks. Ankara: AKM Yayınları.
- EROL, Erdoğan (2014). "Sükkerî", Erişim Tarihi:11.07.2018, (<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=5027>).
- EROL, Erdoğan (1994). *Sükkerî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*. Ankara, AKM Yayını.
- ERDEM, Sadık (1994). *Râmiz ve Âdâb-ı Zuraî'âtı*. Ankara: AKM Yayını.

- İNCE, Adnan (2018). “Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi Tezkiretü’ş-Şu’arâ (İnceleme-Metin)”, Ankara: Erişim Tarihi:11.07.2018, (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/57124,mirza-zade-mehmed-salim-tezkiretu39s-su39arapdf.pdf?0>).
- İPEKTEN, Halûk, M. İsen, R.Toparlı, N. Okçu ve T. Karabey (1998). *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ankara: KTB Yayınları.
- İSEN, Mustafa ve İ.H. Aksoyak (2003). *Vuslatî Ali Bey Gazâ-nâme-i Çehrin*. Ankara: AKM Yay.
- İSEN, Mustafa (2017). “Gelibolulu Mustafa Âlî Künhü’l-Ahbâr’ın Tezkire Kısım” Ankara: Erişim Tarihi: 11.07.2018, (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56060,riza-tezkiresipdf.pdf?0>)
- İSEN, Mustafa (2015). “KÂİMÎ, Hasan Efendi” Erişim Tarihi:11.07.2018, (<http://www.turkedebiyatisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=6860>)
- GENÇ, İlhan (2018). “Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye”, Ankara: Erişim Tarihi: 11.07.2018, (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/57762,tezkire-i-suara-yi-mevleviyyepdf.pdf?0>)
- GÜRGENDERELİ, Müberra (2013). “ZİYÂ’Î, Hasan Ziyâ’î Efendi”, Erişim Tarihi: 17.07.2018, (<http://www.turkedebiyatisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=762>).
- KARACAN, Turgut (1991). *Bosnalı Alaeddin Sabit- Divan*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
- KESİK, Beyhan (2013). “Derviş Paşa” : Erişim Tarihi:12.07.2018, (<http://www.turkedebiyatisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=992>)
- KURTOĞLU, Orhan “Bosnalı Âsım Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin)”, Ankara: Erişim Tarihi:11.07.2018, (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/58698,bosnali-asim-divanipdf.pdf?0>)
- MERMER, Ahmet.(1991). *Mezâkî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı’nın Tenkidli Metni*. Ankara: AKM Yayınları.
- ÖZCAN, Abdulkadir (1989). Şeyhi Mehmed Efendi Şakâ’ik-i Nu’mâniyye ve Zeyilleri “Vakâyiü’l-Fuzalâ”. C. 3. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- SELÇUK, Bahir (2013). “Nergisi, Mehmed” Erişim Tarihi:16.07.2018, (<http://www.turkedebiyatisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=310>)
- SOLMAZ, Süleyman (2018). “Bağdatlı Ahdî Gülşen-i Şu’arâ” Ankara: Erişim Tarihi: 11.07.2018,

(<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56733,ahdi-gulsen-i-suarapdf.pdf?0>)

SUNGURHAN, Aysun (2017a). “Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiretü’ ş - ş u’arâ “Erişim Tarihi:11.07.2018,
(<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55834,kinalizade-hasan-celebipdf.pdf?0>)

SUNGURHAN, Aysun, (2017)“Beyânî Tezkiresi (Tezkiretü’ş-ş u’arâ)”
Ankara: Erişim Tarihi:11.07.2018,
(<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55835,beyani-tezkiresipdf.pdf?0>).

ZAVOTÇU, Gencay (2017). “Rızâ Tezkiresi” Ankara: Erişim Tarihi: 11.07.2018, (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56060,riza-tezkiresipdf.pdf?0>)

Twenty-Six Years of Independence of Bosnia and Herzegovina: The Economics of Early Transition and How to Go Further?

Mehmed GANIĆ¹, Sead OMERHODZIC²

¹*International University of Sarajevo, Faculty of Business and Administration,
mganic@ius.edu.ba*

²*University of Tuzla, Faculty of Economics,
sead.omerhodzic@untz.ba*

Introduction

In the 1980s, the standard of living in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY) stagnated, in a country's initial period of transition. However, during the reform process External debt has been reduced, led by reform agenda from 1990s, while inflation stabilized. Among other things, the set of specific reforms led by former Prime Minister of SFRY Ante Markovic, free market oriented politician with an international support, to curb inflation, launch privatization and liquidate numerous non-perspective state owned enterprises. There is an additional important reason for arguing in favor of privatization and liquidation of state owned enterprises. It is a structure of domestic production that was unsustainable due to their uncompetitive nature in the domestic market (Vojnić, 2004). Also, in the late of 1980s, many state-owned companies had accumulated enormous losses, over 15% of GDP, while the standard of living was lagging behind for advanced European countries. GDP per capita and economic growth reached its maximum in 1970s, but it was more an illusion created on borrowings and with the support of foreign remittances. Transition processes following the collapse of communism, as well as what changes in economic performance demanded significant changes in ownership relations, and in building a new institutional framework after the fall of communism, regulatory mechanisms, on the way to open market economy. One of the conditions for this was the other radical institutional change and their building. As the region's recent economic history demonstrates, the implementation of institutional changes and institutionalization imposed itself as a prerequisite for all other changes (Drašković, 2006).

The primary objective of this study is to examine and compare the economic development of Bosnia and Herzegovina to other neighboring countries in the region by measuring the convergence of income over the last several decades (before and after its independence). The Maddison Project Database 2018 is planned to be used for the purpose of this research and measurement of the convergence and divergence of Bosnia and Herzegovina's income in relation to other countries in the region.

The Post- Dayton economy of Bosnia and Herzegovina and Transition

Today there are a number of differences between Central and Eastern Europe countries, where some countries seem to have been more successful than others. Hence, the logical question arises: why are some of them more successful than others, why some countries so much poorer than others and where B&H is now?

After the Dayton Agreement, Bosnia and Herzegovina found itself, as the country's recent history demonstrates, unlike other former socialist countries, in a much more difficult position regarding of the transition process. It is about economic and political transition - reforms from a war torn country to a semi-functional state, then the transition from a socialist to a free market economy, and the transition from the one party regime towards multi-party democracy.

Despite a consensus that the transition from a socialist to a free market economy should be prioritized much more strongly in economic policy, the economic performances in B&H continue to be worse from year to year, followed by an increase of the poverty rate, the rise of unemployment and the explosion of social problems and income inequality. The last two and a half decades have seen a transformation of B&H's society and the economy, but its results did not show a significant improving the quality of life and the economic prosperity of its people, as well as the prospects for further integration within Europe. In fact, a country's economy manifests itself through a lack of comparative advantages of the domestic economy to foreign markets. Moreover, an inefficient domestic production is characterized by outdated technology and poorly competitive production programs. But, postwar economic developments and performances show economic backwardness of B&H where most citizens lack confidence in this especially among the young generation. And ever since the end of war, youth population has been expressed similar economic skepticism, for new and more deliberate efforts to make economic growth more sustainable.

The transition process in Bosnia and Herzegovina started in 2000 when the basic preconditions for the implementation of sections of the recommended market-economic reforms were acquired. However, though some progress has been made, the efforts for the implementation of the reforms are still far from being realized. Moreover, it is highly unlikely that it will ever be realized in full.

Foreign remittances are becoming an increasingly important part of the inflow of foreign capital to the countries of the South Eastern Europe (SEE). According to the UNCTAD data, workers' remittances make up a sizable portion of GDP in the Western Balkans countries (Bosnia and Herzegovina, Albania, Serbia, Montenegro, Macedonia) above the average of other Central European countries (2.4% of GDP). Additionally, the SEE region (Bosnia and Herzegovina, Albania, Serbia, Montenegro, and Macedonia) has the share of personal remittance inflows to GDP above the average of other Central European countries (CEE). By the end of 2016, Bosnia and Herzegovina

recorded the highest dependency rate on international remittances measured by the share of inflows in personal remittances in percentage of the respective country's GDP, over 11% of GDP, followed by Albania 8.98% of GDP, and Montenegro 8.96% of GDP (Table 1). Even more, the UNCTAD estimations show that the dependency rate in B&H and Albania recorded its maximum in 2005 with 18 and 16 % of GDP respectively.

Table 1 the share of inflows in personal remittances in percentage of the respective country's GDP

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ALB	16	15	13.7	12	11	1	8.7	8.3	8.56	8.63	9.2	8.98
B&H	18	17	17	14	12	11	10.5	10.7	10.71	11.24	11.1	11.06
SRB	2	4	3.8	4	4	4	3.9	44	4.13	4.16	4.8	5
MNG	-	-	-	7	7	7	7.6	8.1	9.48	9.4	9.5	8.96
MAC	4	4	4.1	4	4	4	4.1	4	3.48	3.23	3	2.69

Source: Author's calculation on UNCTAD data

Despite the inflow of remittances to Macedonia and Serbia remained at a lower level compared to inflows in Bosnia and Herzegovina, Albania, and Montenegro it is on average 2.69% and 5% of GDP, respectively and still above the CEE average. Therefore, the data on the annual inflow of remittances indicate a significant volume of these foreign funds, which is "drowned" in the SEE countries annually. Also, the SEE countries constantly rank among the top recipient countries for remittances in the world according to the World Bank (2016) estimates (B&H, Albania, and Montenegro are among the top 40 countries).

Table 2. Share of Personal remittances in financing the foreign trade deficit in Western Balkan countries between 2005 and 2016 (in %)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Albania	67	-60	48	39.2	38.85	37.8	32	36	42	39	41.1	37
B&H	42	49.98	45	35.5	40.16	37.5	35	36	40	39	44.1	47
Montenegro	-	-	-	9.9	16.33	18	19	19	24	23	23.5	21
Serbia	10.5	20.6	16	16.4	26.46	29.9	27	29	39	40	57.1	60
Macedonia	18	18.7	18	14.2	15.67	18.7	16	15	15	14	14.9	14

Source: Author's calculation on UNCTAD data

Also, personal remittances are becoming important for the economy of the SEE region with the macroeconomic point of view because they make a high percentage of financing foreign trade deficit. Remittance inflows remained significantly higher cover 47% and 60% of the foreign trade deficit in B&H and Serbia (2016). It is interesting that personal remittance flows in Serbia experienced a more dynamic evolution, resulting in increases

financing trade deficit from 10.5 (2005) to 60% (2016). In 2016, in B&H, the percentage of financing the trade deficit by personal remittances is at the level of 47%, followed 45% in Albania, and 18% in Macedonia (Table 2).

Additionally, unemployment has been a constant problem in B&H. The argument that growth and development causes higher employment failed as the growth rate of B&H is considerably high, but the unemployment rate remains at the same high level as well. This problem causes a revision of the economic policies applied, examination of the labor force structure and implementation of new policies to boost employment.

In comparison, the unemployment rate measured by long-term unemployment in percentage of the active labor force is much higher in the SEE countries than in Romania (3%), Bulgaria (5.6%) and Croatia (10.2%). The highest long-term unemployment in percentage of the active labor force was recorded in Bosnia and Herzegovina (22.8 % in 2015) and Macedonia (21.3% in 2015) followed Montenegro (13.6% in 2015) and Serbia and Albania (11.3% in 2015). (Ganić, 2019)

Table 3: Long-term unemployment rates 2007–2015 (% of active labor force)

Indicator/year	Nominal indicators						
	2007	2010	2011	2012	2013	2014	2015
EU 3							
Bulgaria	4.0	4.7	6.3	6.8	7.4	6.9	5.6
Romania	3.2	2.4	2.9	3.0	3.2	2.8	3.0
Croatia	6.0	6.6	8.4	10.2	11.0	10.1	10.2
Average, EU 3	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Bosnia and Herzegovina	25.1	22.3	22.3	23.1	22.9	23.4	22.8
Albania	9.4	15.5	10.2	11.5	11.5	11.2	11.3
Macedonia	28.7	26.7	25.5	25.5	23.9	23.4	21.3
Serbia	14.6	13.3	16.9	18.7	16.8	12.8	11.3
Montenegro	14.2	15.7	15.6	15.6	16.0	14.0	13.6

Source: author's elaboration on LFS (EUROSTAT).¹

It is evident that there is chronic unemployment in B&H. The government has been working a lot on the unemployment issue, but still could not manage to find a real solution. It is also not possible to think about economic policies without political ones, since each political party that comes to the power applies their own policies, regardless of the previous ones. That is the reason why economic policies are influenced by political policies. Hence, the unemployment rate and other economic variables depend on the effectiveness of policies applied by the political party in power.

¹ Long-term unemployment refers to the number of people who are out of work and have been actively seeking employment for at least a year

‘Cross-country’ measuring of the transition process- similarities and differences in historical retrospective

Comparison of economically significant differences between countries can also be achieved by measure of GDP per capita in purchasing power standards. Based on PPP purchasing power parity - consumer power index, alternative income criterion taking into account inflation and exchange rate, a comparative analysis of selected transition countries will be carried out.

By expressing GDP in PPPs, price and exchange rate differences between countries and calculations per capita are eliminated, allowing comparisons of economically significant differences between countries in absolute amounts and allowing calculations per capita (Table 4). Benchmark indicator for former Yugoslavia measures the gap between selected former Yugoslav countries and an average for Yugoslavia. This average is equal to the index of 100 and the value of selected countries represents their share in that value calculated separately for each year. In all the new countries of the former Yugoslavia, the need for measuring the improvement in the living standards of a country imposed using of Real GDP per capita. For comparative analysis, a country's GDP in 1990 is often taken as a significant starting point.

Table 4. Cross-country income comparison between B&H and other the countries of the former Yugoslavia measured by Real GDP per capita (in 2011US\$)

	1952	1960	1970	1980	1990	2000	2005	2010	2016
YUG	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
B&H	49.96	45.42	39.61	37.74	36.95	60.12	59.93	61.15	64.64
Slovenia	289.77	311.80	328.23	333.34	312.15	220.62	225.72	181.47	175.79
Serbia	121.98	139.94	136.02	137.64	137.03	78.01	88.63	83.96	85.58
Croatia	251.08	274.41	279.22	278.40	278.04	146.63	154.03	134.28	132.17
Macedonia	148.68	146.51	157.50	146.44	148.56	83.76	80.69	82.21	84.88

Source: Author's calculations on The Maddison Project Database 2018

As can be seen from Table 4, measured by the level of Real GDP per capita, B&H is set to have the lowest growth of almost any a new country of the former Yugoslavia. Despite the fact that B&H has improved its standard of living compared to the pre-war period, by the end of 2016, the real GDP per capita is only about 65% of the average of former Yugoslavia. Also, B&H, along with Serbia and Macedonia, lag far behind the new EU countries: Croatia and Slovenia, as the most developed countries of the former Yugoslavia.

Furthermore, in order to highlight the depth of the problem, a group of eleven transition countries is analyzed. In the initial year of transition (1990), the most republics of the former Yugoslavia were, according to the level of economic development, in front of Albania, Romania and Poland. As a benchmark country, B&H was taken to measure its economic convergence (divergence) in relation to the other economies of Central and Southern

Europe (Table 4). Cross-country income comparisons measured by Real GDP per capita (in 2011US\$) is shown as equal to 100 for B&H, while the same data for other countries is shown as an index in relation to our 100 (Table 5). Measured by the Real GDP per capita in the 1970s and 1980s as well as years after the war, B&H has been ranked as the poorest among the transition economies as the last one in the region (Table 5). Likewise, if we go back to the 1950s, it is noticed that B&H was far behind the other economies of Central and Southern Europe that it seemed nearly inconceivable in the economic sense.

Table 5. Cross-country income comparisons (Benchmark of Bosnia and Herzegovina in the Real GDP per capita)

	1952	1960	1970	1980	1990	2000	2005	2010	2016
B&H	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Slovenia	580	686.49	828.7	883.3	844.73	367	376.6	296.78	271.95
Serbia	244.16	308.11	343.4	364.7	370.82	129.8	147.9	137.31	132.38
Croatia	502.56	604.16	704.9	737.7	752.43	243.9	257	219.6	204.47
Macedonia	297.6	322.56	397.6	388	402.03	139.3	134.6	134.46	131.31
Albania	236.48	222.66	207.7	158.6	207.65	88.24	100.3	107.84	106.7
Bulgaria	536.16	535.65	593.2	479.9	550.86	147.6	171.3	173.16	169.75
Romania	190.56	192.62	251.5	279.3	347.92	126.5	159.7	189.6	178.83
Hungary	487.52	468.5	494.3	511.5	612.82	251.2	272.8	235.54	227.37
Poland	517.76	428.9	399.1	281.9	378.72	224.8	227.2	237.05	245.86
Czech	n.a.	n.a.	879.7	800.4	1028.6	336.4	359.5	296.18	293.96

Source: Author 's calculations on The Maddison Project Database 2018

It is interesting that Czech Republic became the best transition economy in purchasing power parity (PPP) terms, followed by Slovenia, Poland and Hungary.

The countries with the worst Real GDP per capita in PPP terms rankings include Serbia, Macedonia, Albania and B&H. In contrast, at the same time, recent experience has re-emphasized that other countries from the region, Serbia, Macedonia, Albania, together with B&H, have moved very slowly in economic development and it requires their further effective investment in infrastructure and improving political, economic and legal institutions and sustained programme of structural reforms.

Also, the data from Table 5 show that, Czech Republic, Slovenia, Poland and Hungary, quickly after the fall of the Berlin Wall (1990s) proved to be the leaders of transitional economies.

This cannot be explained only by their successes and our failures either a series of bloody conflicts in the early 1990s in former Yugoslavia. The reason lies also in the relatively small differences of economic development levels at the end of the socialist period. This fact is often missed because the official narration has talked about some of the special advantages of the countries of

former Yugoslavia that still rule in the form of myths about specially educated, naturally people who live here.

The data in Table 5 reveal two important things. First, from the end of the socialist period of B&H suffered a continuous income lag in GDP behind all the transition countries from the region. However, in 2016, B&H's income per capita gap is an even less when calculated in terms of purchasing power parity in comparison with the neighboring economies than had existed in prewar period. Secondly, with the speed of time it turned out to be B&H closes the relative income gap with the advanced transition economies, and it came close to Albania, Serbia and Macedonia. It is interesting that all of these transition economies with the exception of Albania and Slovenia have delivered relatively strong growth GDP performances over the last two decades in purchasing power parity (PPP) terms. Analyzing the dynamics and economic effects of a group of advanced CEE countries (Czech Republic, Slovenia, Poland and Hungary) in transition, it can be concluded that other countries in transition (the SEE countries), if they were not affected by negative political and war conflicts, achieved approximately the same growth dynamics and transitional effects.

There is no simple realist explanation for the causes of lagging behind of B&H, among economists and the general public. Explanations are offered, but no one has yet tried to rank them objectively. The nationalism and political disturbances run by Croatia and Serbia has isolated B&H from its other neighbors countries and the rest of the region, whereas the policies of the both countries aim to integrate some parts of B&H into their economies.

The most frequently mentioned are the interpretations that originate from the war and the delay in political and economic transition. However, in the last ten years, we found that a central and federal government has played a decisive role in reform and acted as a springboard for key economic reforms.

While advanced CEE countries implemented tax reforms, removed administrative barriers, privatized state-owned enterprises and attracted investors, B&H retained unreasonably high wage taxes, complicated business barriers through a network of bureaucratic processes that foreign investment was perceived more as an occupation than as an integration from which all have benefits.

Where is Bosnia and Herzegovina and How to go further?

A two decade and half after a restoration of its independence B&H, is facing the results of its transition. B&H, a compound state, organized in two entities and a district, with a complicated governments and state structure, is also a conflict struck country battling with the remnants of the past aggression in almost all areas (economic, political, social etc). B&H must paid serious attention to its economic reforms began after the Dayton agreement signed. Through its reform process B&H found itself still suffer from this process and seem to have some difficulties to find the way out.

Transitional movements in B&H during 1990s were determined by two groups of failures. The first group refers to economic policy, and the other to

the overall policy. The first group of failure is a weak regulatory environment that allows criminal tycoon-led privatization, general robbery of social wealth and fast deindustrialization of the country causing a severe economic, social and moral crisis.

These economic and political trends explain the causes of such a high rate of unemployment that no other observed country has. The achieved level of overall economic development should be directly linked to tycoon privatization and the wrong level of stabilization. These are actually two sides of the same coin that have caused very unfavorable transitional movements. Instead of a comprehensive economic restructuring with the aim of accelerating production and employment B&H followed wrong political and economic transition decisions. It allowed some privileged group of people to become of enormous riches thanks only to their political ties and corruption

Instead of a development model based on increased production and expansion of exports, in practice, a model of trade development and expansion of imports was realized. The unprecedented expansion of foreign goods imports, with the great support of the foreign banks, created an illusion of a very well-organized and rich triangle, as well as an external impression of the growth of standards and well-being (Svejnar, 2002).

In spite of all, the income gap between B&H and other neighboring countries is reduced when calculated in terms of purchasing power parity.

On the other hand, in the early transition B&H followed the consumer-spending model of economic growth, with a lot of shortcomings and weaknesses, generating artificially of positive rates of economic growth. As a result, the domestic economy was suppressed to the detriment of the import demand, which destroyed domestic production, causing serious macroeconomic imbalances.

The new economic development of B&H must rely on three pillars. First one is to create institutional and market conditions able to attract private capital, second one to encourage the trend of country's reindustrialization, especially the processing industry, which will lead to an increase in exports and third one to improve the country's infrastructure (the construction of roads and railways, as well as an information technology infrastructure and software development). Also, the consumer-spending model of growth must be replaced by the investment model of growth and in particular by the development of tradable sector.

References

- DRAŠKOVIĆ, V. (2006). "Imitacije postsocijalističke institucionalizacije", Montenegro Journal of Economics, Vol. 2, No 4, ss. 49-71. <http://www.ekfak.kg.ac.rs/images/Nir/InstitucionalnePromene/InstitucionalnePromene2012.pdf>
- EUROSTAT. (2016). European Union Labor Force Survey (EU LFS). Metadata for official statistics

- GANIĆ, M. (2019). The Labour Market, Social Inequality and the Role of Emigration: The Case of the Western Balkan Economies: Recent Economic and Social Developments In book: Western Balkan Economies in Transition Recent Economic and Social Developments Editors: Osbild, Reiner, Bartlett, Will (Eds) Springer International Publishing AG.
- GWARTNEY, J. & Montesinos, H. (2015). An Examination of the Former Socialist Economies 25 Years After the Fall of Communism, The Visio Journal 2.
- SVEJNAR, J. (2002). Transition Economies: Performance and Challenges. The Journal of Economic Perspectives, American Economic Association. Vol. 16, No. 1 (Winter, 2002), pp. 3-28. Retrieved from: <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/0895330027058>
- The Maddison Project Database (2018). <https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/releases/maddison-project-database-2018>.
- United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) database, Metadata for official statistics.
- VOJNIĆ, D. (2004). Zemlje u tranziciji u okruženju globalizacijskih trendova i integracijskih procesa Gdje je Hrvatska? EKONOMIJA / ECONOMICS, 3 / IX. Retrieved from: http://staro.rifin.com/root/tekstovi/casopis_pdf/ek_ec_372.pdf
- World Bank (2016) Data.worldbank.org., Bosnia and Herzegovina. Retrieved from: <https://data.worldbank.org/indicator/DT.ODA.ALLD.CD?locations=BA>

Aliye İzzetbegoviç'in "Doğu ve Batı Arasında İslam" Eserinde Dinle Ahlakın Felsefi Bağlılığı

Mehmet Rzayev¹, Abbas Ahmedov², Bağır Babayev³

¹Nahçıvan Devlet Üniversitesi, mamedrazi@mail.ru

²Nahçıvan Devlet Üniversitesi, abbas-ahmadov@mail.ru

³Nahçıvan Devlet Üniversitesi, baqirbabayev59@mail.ru

Avrupa yüzyıllardır İslam'dan faydalanıyor, çoğunlukla da onay almadan ve karşılığında hiçbir şey vermeden. Simdi, Doğu Batı Arasında İslâm'm yayımlanmasıyla İslam'a borcunu ödemeye başladı. Rasyonel, fakat duygulara hakaret etmiyor, bedeni kötülemeden ruhu yüceltiyor. Şüphesiz, onun çağrısı zamanının ötesine geçecek, çünkü hayatı içine alıyor; ve hayattan daha mükemmel bir mezu yok.

M.Tariq Quraishi

Aliye İzzetbegoviç (8 Ağustos 1925-19 Ekim 2003)- Bosnalı politikacı ve Bosna-Hersek'in ilk Cumhurbaşkanı (1990- 1996) ve Cumhurbaşkanlığı Konseyi (1996- 2000) üyesi (İZZETBEGOVIÇ: 2017). Aliya İzzetbegoviç, "Bilge Kral" adına bilge bir kral ve bir politikacı olarak bilinir ve tüm Türk dünyasında önce bir Müslüman aydın olarak sevilmekte ve anılmaktadır. Çok popüler bir düşünür olan Aliya İzzetbegoviç, hem bizim dilimiz"de, gönüllerimiz"de hem de dinimiz"de çok sevilen bir Müslüman"dır. Hayatı, yazdığı eserleri gibi her zaman rekabete hitap eden ve her yerde barış isteyen bir adamın yaşam tarzıdır. Bütün bunlar onun Dünyada barış bulabilmemiz için dünyamıza bir "mesaj"ıdır. O, bu barışa tüm varlığına inanmış ve dünyadaki insanları da buna ikna etmeye çalışmıştır. Aliya İzzetbegoviç iki şekilde vazgeçilmezdir: Özgürlük, bağımsızlık için özverili mücadele, bir savaşçı ve entelektüel düşünür olarak. O her zaman ve her yerde tarih yazan ve tarihi yeniden yaratan insanlar arasındadır.

1990 ve 2000 yıllarında hakkında en çok yazı yazılan, fikirler söylenen bir kimlik olmuştur Aliye İzzetbegoviç. Günümüzde bile ölümsüz saydığımız bir Müslüman, devlet adamı, teorisyen, yeni fikir-özgür düşünce sahibi Aliye İzzetbegoviç hakkında her türlü yanlış yazmaktan uzak durmak, her bir araştırmacının vicdan felsefesinde çok yükseklerde dayanmalıdır. Ona herhangi bir karar vermek zor bir görevdir. Çünkü zamanla, düşünce dünyasının anlamı ve ihtişamı bir kez daha görünür hale gelir. Ancak entelektüel biyografisinde İslam'ın çizgisi İslamcılık ile yakından bağlantılıdır. Bütün bunlar entelektüel düşünce dünyasındaki en modern notaları söylemektir. Bu da Aliye İzzetbegoviç'in din ve ahlak felsefesinde öncül çağdaş Müslüman düşünce sahiplerinin arasındaki ortaklıklar ve farklılıklar anlamında mutlaka ortaya konması gerek olan konulardandır.

"Doğu'nun çıkışı, Batının giriş kapısı Bosna-Hersek İslam mühürlü, Osmanlı mirası taşıyan güzelliği ile cenneti hatırlatan Balkan diyarıdır(MAMMADLI:2017), yani İzzetbegoviç'in vatanıdır. Hayatını Bosna

Hersek Cumhuriyeti'nin zor zamanlarında halkına hizmet etmeye adanmış ilk Cumhurbaşkanı olmuştur. Onun düşüncesinde "din ahlakıdır ve onun gerçekleşmesi ahlakidir"(MAMMADLI:2017). O, çağdaş çağda gerçek İslami değerlerine sadık olmağı, etnik milli kimliğe ve manevi değerleri korumaya kendini adanmış büyük bir düşünce adamıdır. Her zaman İslamcılıktan gurur duymuş, hapishanede bulunmuş, ama ideallerinden hiç geri dönmemiştir.

Aliya İzzetbegović, 1990 yılında Demokratik Hareket Partisi'ni (SDA) kurdu. Aliye için Batı ile rekabet etme yolu da demokrasiden geçiyordu. 1997 yılında Tahran'da yapılan İslam Konferansı Örgütü toplantısında yaptığı konuşma salonunda bir anda buz kesmesine neden olmuştu: "Batı çürümüş dekil. Güçlü, örgütlü ve eğitimli. Okulları bizimkilerden iyi, kentleri bizimkilerden temiz. Batıdan nefret etmek yerine onunla rekabet etmeliyiz. Kuran bize bunu emretmiyormu: "Hayırlı işlerde yarışınız"(YILDIRAY:2017).

Eski Yugoslavya'nın çöküşünden sonra, birkaç bağımsız devlet ortaya çıktı. Sırbistan, Hırvatistan, Makedonya, Slovenya, Karadağ (Karadağ)...Bosna-Hersek(MAMMADLI:2017). Bosna-Hersek, eski Yugoslavya'nın çöküşünden sonra ortaya çıkan bağımsız devletlerden biri. Bu arada Türkler, onlara "Boşnaklar - Bosnalı Müslümanlar" diyorlar. Bu ülkede her adımda, Osmanlı mirasını ve İslami mührü bulacaksınız(MAMMADLI: 2017).

Yugoslav Komünist Partisi lideri İosif Broz Tito'nun ölümünden sonra ülke bölünmüştü ve çöktü. Ülkede savaş başlatıldı. 1992'de egemen ulus olan Sırlar, Yugoslavya'da Boşnaklara karşı bir savaş başlattı ve bu savaşta etnik temizlik ve soykırım politikaları gerçekleştirdi. Birleşmiş Milletlerden İslam Konferansı Örgütü'ne (OIC) yardım çağrısında bulunan Aliya, geniş bir bölgeden savaşın sona ermesi için barış masasına koştu: "Mahkum olduğum zaman, toprak kazdım, inşaat şefi, bir avukat olarak çalıştım. Ama bugüne kadar benim en zor işim Dayton'da bir barış anlaşması imzalamak. Benim dileğim, ülkeye muzafer bir ordu gibi dönmek değildi ve dileğim, ülkeye kabul edilebilir bir barış ile geri dönmek oldu. Böyle bir barışı kabul etmek çok zordu. Ama aynı zamanda zor bir sorun vardı: "Savaşa gidiyoruz" diyerek eve dönüş. Bu seçeneği seçmek çok zordu ve çarpmıha gerildiğimi hissettim (MİRZAYEV:2013).

Aliya İzzetbegović, rasyonel olmayan bir dünya kavramını kabul edemediğini yazdı. "Ben kesinlikle İslam'a geri döndüm. İslam'a dönüş, faşizm ve komünizmden nefret etmeme neden oldu". Onun eserleri: İslâm Deklarasyonu(1970); İslâmî Yeniden Doğuşun Sorunları (1971'den sonra ve 1983'ten önce); Doğu Batı Arasında İslâm (1984:Kanada) ve Özgürlüğe Kaçışım (1988'den sonra) şeklinde sıralana bilir(TOKTAŞ:2016,12).

"Doğu Batı Arasında İslâm" (1984; Kanada) başlıklı eser ise-bir din ve medeniyet olarak İslamın konumunu tahlil edir (TOKTAŞ:2016,13). Modern dünyada müslümanların yaşadığı sorunların neler olduğunu tespit etmek ve islamı yeniden anlamaq-yorumlamak(TOKTAŞ:2016, 13) içindir. Ünal, İslam dünyasının son yüz yıllarında, Doğu'da tanınmış bir isim olan Aliye İzzetbegović'i tanıttırır: "tanınmış kişilerden biri "Aliye İzzetbegović'in "Doğu Batı arasında İslam" kitabını neredeyse yarıladiğında

kendisine neden Bilge Kral denildiğini hemen idrak etdim. Aliye gerçek bir mütefekkir” (ÜNAL, Ömer Faruk).

O, kendini adanmış bir Müslüman. Onun hapis yıllarında yazdıkları eserleri bu bağlılığın kanıtını veriyor. "Doğu ve Batı Arasında İslam"ı yazdıktan sonra, eserleri İslam dünyasında okunmaya ve tanınmaya başladı. Bu eser"le, dünya farklı bir renge boyandı. Mustafa Bahadır'a göre, "Doğu Batı arasında İslam", Batı felsefi temellerinin önemli bir eleştirisidir. Kitap iki bölümden oluşmaktadır. "Bölüm I, Batı düşüncesinden türeyen batı düşüncesinin ve tarih boyunca ortaya çıkan öğretilerin ve Batı toplumları tarafından nasıl algılandığının açıklanması ve eleştirilmesidir. İkinci bölüm İslama ve islamın müessiselerine ayrılmıştır (BAHADIR:2015).

Aliya "Doğu Batı Arasındadaki İslam" isimli ikinci kitabında Batı ve Doğu'nun olumsuz yönlerini gösterdi(MIRZAYEV: 2013). Aliye'ye göre, İslam mutluluğu getirmenin üçüncü yolu: Benim için üç ideoloji, materyalist ve İslam dünyası görünümü var. Beni her zaman rahatsız eden yenilgi durumu. Sokrates, İsa yenilginin yanında Gözlerimizde neden bu kadar çok yendik? Kaybolan kahramanlarımızın sempatileri destan"ı "Iliad" ve "Gilkamis" de nerede ortaya çıkıyor? Ama sadece şunu söyleyebilirim ki, yenilgiye uğrattığımız aşk asla aklımızın sonucu değildir. Bu, ruhlarımızda bulabileceğimiz bir şey, yani bu dünyanın bir parçası değil" (İZZETBEGOVİÇ:2013).

1982'de, "Doğu ve Batı'daki İslam" kitabında bazı teorik konuları yayınladı. Bunların en önemlisi din ve ahlak arasındaki felsefe"dir. Söylediklerinin şimdiye kadar söylenenlerden çok farklı olduğunu düşünmek önemlidir. Bu onun entelektüel özgürlüğü için çok önemlidir. Aliya İzzetbegoviç'in Doğu ile Batı arasındaki İslamcı çalışması, düşüncesini ve niyetlerini net bir şekilde açıklıyor.

"Doğu ve Batı'daki İslam" kitabı felsefi düşünceleri öğrenmek için çok önemlidir. Araştırmacılara göre, yirminci yüzyılın başında, Mehmet Akif Ersoy, o zamanın insanların zihninde İslam'ı anlatmaya çalışırken, 20. yüzyılın sonlarında Aliya İzzetbegoviç, İslam dünyasının yanı sıra Doğu ve Batı'nın ideolojik çatışmalarda İslam'ın yeri hakkında önyargılar yaptı. Yani İslam, dünyayı Doğu ile Batı arasındaki uçurumun üzerinde bölmeyen bir birleştirici köprünün rolünü oynuyor(YILMAZ: 2014).

Aliye İzzetbegoviç, birbiriyle çelişen iki dünyayla-maddi ve manevi dünya, birbirini tamamlayan biri olarak-hemfikir. Yani, bilim, bilgi, materyalizm, sanat, ahlak ve din manevi dünyayı temsil eder. Bilgi, bilim, insanın biyolojik varlığının maddi dünyasına hizmet eder. Sanat, ahlak ve din, manevi dünyasına hizmet eder. Onu zenginleştirir, geliştirir (İZZETBEGOVİÇ: 2013,123-124). Bu iki dünya arasındaki farktır. Bilim maddi dünyanın sırlarını inceler, açar, yeni teknolojilerle malzeme üretimini artırır, sanat ve ahlak ruhani dünyaya bağlanır, yeni bir manevi dünya yaratır(İZZETBEGOVİÇ: 2013, 125-128). Nitekim, İzzetbegoviç iki karşıt dünyada ahlaki açıdan egemen olmayı tercih ediyor.

Dünyanın ideolojik çarpışmasında "İslam'ın yeri nedir" sorusuna cevap verdiğinde dünya görüşlerini 3 bölüme ayırdı. 1. Dini (spiritüel) dünya

görüşü. 2. Materyalist dünya görüşü. 3. İslam dünya görüşü (YILMAZ:2013). Kendisini önemli ve çağdaş bir siyasal düşünür olarak göstermiş, insanı ahlaktan önce bir sosyal varlık olarak görmek gibi başka yaratıklardan ayıran birçok özellik vardır. Çünkü insan biyolojik, antropolojik ve sosyolojik bir varlıktır. Ancak, İzzetbegoviç'e göre, ahlaki bir varlık olan insanlar, insanoğlun çok daha yüksektir. Yüce Rabbimiz insanı tüm canlılardan ahlaki bir varlık olarak ayırmıştır.

Aliye İzzetbegoviç'e göre, Doğu, Batı ve İslam dünyası da dahil olmak üzere dünya bir üçgende birleşti. İslam, Batı'yı Doğu ve Orta Doğu ile birleştiren bir orta çizgidir. Kuran'a göre, İslam toplumu "Orta Uzak Toplum" olarak tanımlanmaktadır(TOKTAŞ: 2016, 16). İslam'a orta yoldan davranıyor. İzzetbegoviç, "önce İslam'ın dine ve sonra kültüre karşı orta bir yol olduğunu göstermeye çalıştı"(TOKTAŞ: 2016,16). Çünkü İslam Yahudilik ve Hristiyanlık arasındaki orta yolu temsil ediyor. Yani, eğer Yahudi"lik maddi dünya ve Hristiyanlık ahlaki ve öteki dünyayı elde tutuyorsa, İslam "her iki dünyayı da aynı ağırlığa sahip bir din"dir"(TOKTAŞ: 2016,17).

İslam, insan ruhlarının arındırıcısıdır. Bu dünyadaki adamı iyiliğe ve iyi amellere çağırır. İslam insanı maddi ve manevi olarak mükemmelleştirmeye çağırır. Bu din, her iki dünyanın da uyumunu sağlamıştır. Yani, her iki dünyanın da taşıyıcısı olan bir insanın(İZZETBEGOVIÇ: 2013,352) manevi ve fiziksel ihtiyaçlarını karşılar ve öder. İslam, gerçek dünyadaki en mükemmel dindir ve sadece iyiliğe ve insanlığın tüm sorularına açıkça cevap verir. İnsanın değeri insancıl, tüm canlılara karşı sadece merhametli olmağındadır. İnsan, Allah'ın yarattığı herkese merhamet göstermelidir. Çünkü Allah, insanın hizmetine yönelik her şeyi yarattı. Bir insan, dünyanın bütün nimetlerini ona veren Allah'a hamd ve hizmet etmelidir.

Aliya İzzetbegoviç'in en yenilikçi inovasyonlarından biri din ve ahlakıdır. Bu nedenle eğer bir Müslüman bilgili, bilimsel bir inanca sahip değilse, ahlaki gerçekleşemez. Bir kişinin sağlıklı bir iradesi varsa, onun din ve ahlaki birleşecektir. Müslümanlar'ın ahlaki değerlerinde zayıflıklarını görebilen Aliye İzzetbegoviç, toplumda insanların aralarında helal olmayan şeylerin -rüşvetin yayıldığına dikkat çeker, insanların zahmet"den uzak durma isteklerini, kazançlı yaşama arzusunu kınıyor, bunları şeytanın yoğun çaba sarf etmeye yönelik işlerine benzetiyor. Çünkü, bütün bunlar toplumun manevi dünyasında çeşitli hastalıklara yol açar. Onların sağlıklı tutacak bu inanca dayanan sağlam, inançlı ve ahlaki bir davranışa sahip olacakları çok önemlidir.. Çünkü bu bizlere İslam toplumuna Hz.Peygamberimizin emanet"leridir.

Bu yöne dikkat çeken İslam Birliği, şu anlamda, her zaman başarılı olmak için siyasette çok zorlayıcı olacaktır. Buradaki ana nokta, insanların kendilerini geliştirmeye çalıştıklarıdır. Yani İslam dünyası siyasal kalkınma için sağlam bir temele dayanmalı, sosyal ve politik gelişme asla gündemden çıkmamalı.

Aliye İzzetbegoviç, insan olma ve ahlaken dürüst olmak arasında kırılmaz bir bağ olduğunu göstermektedir. Özgür iradeye dayanan bir ahlak sistemi bulunmayan bir ülkede, toplumdaki ahlaklar ve sonra insanlık ortadan kalkacaktır. Bu açıdan tiranlık ve demokrasi birleştirilemez.

Vatandaşların özgürlüğünü sınırlayan diktatör rejimler ahlaksızlıkla karşı karşıya kaldı. Çünkü özgür seçim yoktur. Sosyal refah, ahlak temelli değildir (TOKTAŞ: 2016,37).

Aliye İzzetbegoviç'e göre, özgürlüklerin "doğru biçimde" kullanan seküler ve ateist toplumlarda insanların "güzel ahlaklı", buna karşı olanlar ise "kötü ahlaklı" olması mümkündür (İZZETBEGOVIÇ:2013,180-181). O, iddia ediyor ki, böyle toplumlar ahlak yarada bilmeyecekler, ama pratik olarak bu toplumlarda ahlaklı insanlar yetişebilirler (TOKTAŞ:2016,28).

İzzetbegoviç'e göre, dolayısıyla insan dininin merkezi konum-pozisyonudur. Yaşamın anlamını anlamak için, insanoğlu İlahi Kitaba erişebilir ve bu kitaptan çok farklı görünebilir. Allah'ın kitaplarını öğrenen bir kişi yaratılışının anlamını anlar ve hayatını onunla birleştirir. İslam, insanoğlunu açık bir şekilde tanımlayan tek dindir. Bu nedenle, Müslümanlar bu kitap aracılığıyla hayatın anlamını anlamakta güçlük çekmemektedir (İZZETBEGOVIÇ:2013,302-303).

İzzetbegoviç tam samimiyetle, hiç bir tereddüt etmeden itiraf ediyor ki, İslam'ı modern dünyaya bilerekten farklı bir şekilde- sahte yönden tanıtmaya çalışıyorlar. İslam ahlaki bir intikam değildir, ancak oradaki asıl hikmet şudur ki, "Suça, mağdur taraf açısından yaklaşıldığında kısas, aşırı bir ceza değil, adaletin yansıması olarak görüle bilmektedir" (İZZETBEGOVIÇ: 2013, 311-314).

"Eğer kişi maddi zorunluluk esiri değilse, o özgürdür" (İZZETBEGOVIÇ: 2013, 176-177). Sanat, ahlak dinden türetilmiştir, onunla bağlantılıdır ve onunla birlikte yaşar. Din olmadan, sanat ve ahlak onunla birlikte ölüyor (İZZETBEGOVIÇ: 2013, 130-132). Eski Mısır, Yunan kültürü bunun kanıtıdır. Dinsizlik sanatı körleşmiş, köleye dönüştürmüştür. Ahlak temeli din, ahlak dine dayanır. Ateizm, etik bir sistem yaratmaktan uzaktır. Ateizm ve laiklik, ruhsal dünyanın taşıyıcısı olan maddi, din ve ahlakidir (İZZETBEGOVIÇ: 2013, 176). Begoviç'e göre, "ateist ya da laik toplumların hiçbir şekilde ahlakı yoktur (TOKTAŞ: 2016, 27).

İzzetbegoviç'a göre Müslüman, düşünce özgürlüğünü umursamıyor. Her şeyin temel koşulu özgürlüktür. Demokrasi için de bir ön şarttır. Diktatörlükte ahlak unutuldu ve gölgede kaldı. Demokrasi ahlakı yüksek tutar. Ahlaki insanlarda iyilik, sadaka ve iç dünyaları yaşam boyu bir faktördür. İnsanların kalplerinde yuva kurar. Böylece, ahlaken düpedüz insanlar bu iyi işler ve benzeri şeyler yapıyorlar. Bu niyet, insanın kalbindeki gücün kaynağıdır, her zaman ona güç verir, onu ileriye ve yarına götüren bir güçtür.

Düşünce özgürlüğü olmayan bir toplumda, her yer karanlıktır. Netleştirmenin bir yolu yok. Müslüman Doğu'daki bütün okullar, çocuklara düşünce özgürlüğünü öğretmek için bu dersleri vermelidir. Bunlarla, Batı Doğu'nun çok ötesindedir ve Doğu'nun Batı'dan çekilme kaynağıdır. XIII. Yüzyıldan yirminci yüzyılın başlarına kadar İslam tarihinin tüm gericiliğinin tek nedeni budur.

Sovyet dönemine, Ateizmin bayrağına, dinin terk edilmesine, ve inkâr edilmesine, oradaki sanat insanlarına, kör ve aldatılmış olanlara kör

davrandılar. Çünkü onlar bizim Allah'ımızı göremediler, tüm dünyaların Rabbi'ni görmek istemediler. Bu yüzden sanat eserleri basit, düşündürücü değil.

İzzetbegoviç, İslam dünyasında hem manevi hem de maddi dünyayı birleştiriyor. İşte sosyal bir buluşma, toplanma yeri, cami. Cami herkesin gidebileceği bir yer. Kişinin taşıdığı vücut temizliği, soyutlamadır. Bu su, 5 vakıtlık namazında onu baştan ayağa doğru temiz tutar. Ancak, öncelikle insanları maneviyata, ruha, ahlaklarının saflığına götürür. İnsanların iyi işler için harcama niyetlerini harekete geçirir. Bu su, vicdan ile nüfuz etmez, ancak kalplere manevi bir rahatlık getirir. Bu soyut, insanın iç ve dış dünyasının birliği içinde, İslam tarafından öğretilen doğru dinin İslam'ın öğrettiği iyi amellerin yerine getirilmesini sağlayan mantıksal, ruhsal olarak bilinçli bir yaşam biçimi olan bir yaşam sembolüdür.

Yani, abdest ile başlayan eylem, insan düşüncesini İslam ile fiziksel ve ahlaki açıdan birleştirir ve arındırır. Bundan sonra, kendini bu düşünceye değer veren Müslüman, onları yaşam boyu bir yaşam tarzına dönüştürdü. Müslümanın, toplumunun fiziki ve ahlaki bütünlüğünü ve birliğini yaratmak için eğitilmiş, bilgili ve zeki olması esastır. Aliya İzzetbegoviç'e göre, "dini cahil ve inanmayan bilim adamı" nefreti hak ediyor. Ona göre, orta yol "Ummet-i vasat" eşdeğeridir. İslam, ne idealist ne de materyalisttir. Ancak, hem fikir hem de madde insanlara göre avantajlıdır. İslam insan doğasına uygun. İslam, Batı'nın "bölge-din" kavramından daha fazlasıdır.

Aliya İzzetbegoviç'in çağrısı, Batı kültürüne ve Müslüman toplumuna ve tüm insanlara bir çağrıdır. Ahlak kurallarına uymak doğru neden değildir, doğru sebeptir; Kısacası, davranış ahlakı değil, arzudur. Allah'ın iradesine olduğu kadar yaşamın ve arzusun yanı sıra sabrın belirlenmesini de beraberinde getirir. İnsan özgürlüğü bu bilinçli evlatlık ile başlar. Bu durumda, teslimat karamsarlıktan gelen bir ışıktır.

Sonuç

Kitabında yenilgi sorununu çözmeye çalışan Aliya İzzetbegoviç, geleceğin yenilgisinin kahramanı olacağını düşündü mü? Belki de düşündü. Daha zor deneyler bekliyordu. Aliya halk için bu denemelerden çıkmış olurdu (MIRZAYEV: 2013). Çeşitli ideolojilerin çarpıştığı yirminci yüzyılda İslam'ın büyük anlamını açıklamak istiyor. Dünyadaki sınıflamalar üç dini (manevi), materyal ve İslam olarak sınıflandırılmıştır (ALİYA KİTAP OKUMALARI: 2016). Onun ideolojisinde "tevazöden çok şeref ve hassasiyet, merhametten çok adalet vardır" (AKTAŞ: 2017). Onun idealına göre, teslimiyet sadece Allah'a olmalıdır: "insanın ahlaki durumunun zorunlu şartı, özgürlüktür. Özgürlüğün zorunlu şartı ise Allah'ın varlığıdır" (AKIN: 2016, 224).

Onun İslam hakkındaki düşünceleri çok değerlidir. O dünyayı Yaratan'ı anlar ve bir Müslüman'ı dahi-ırkçı ayrımcılık olarak düşündüğü gerçeğini vurgular. Ona göre, Müslümanlar Avrupa'da korkunç, küfürlü bir şey yapmadılar, kutsal alanlara saldırmadılar, imha etmediler. "Ben Müslümanım ve Müslüman olarak kalmaya kararlıyım" ("Neden sanat için soyunanları alkışlayanlar, ALLAH için giyinenlere zulm eder?" 2016).

“İslam Deklarasyonu”ndan itibaren İslamcılığın temel tezlerini” açıklamıştır (YILMAZ: 2013). Felsefi düşüncenin temeli zihindir. Kuran bir düşünce biçimi değil, yaşam tarzıdır. Din olmadan, bir insanın varlığına inanmak çok zordur. Ahlak tarafsız değil, “insanı diğer varlıklardan ayıran en temel kategorilerden birisidir”(AKIN: 2016, 222). Ahlak din ile aynı değildir, din yok ise ahlak yoktur. Dinle insan inanmayı, imanı, nasıl ahlakla hareket edileceğini öğretir. Din ahlakı tamamlar.

Bosna-Hersek Müslümanlarına karşı savaşan Slobodan Milošević, Radovan Karačić, Ratko Mladić adalet önünde tutuklandı. Ancak, Aliya İzzetbegović halkın kalplerinde bir kahraman olarak doğdu. Aliya, bugün bağımsız Bosna'nın kurucusu ve zayıf olanın gücü olarak hafızada kalacaktır (MIRZAYEV: 2013).

Kaynakça

- AKTAŞ, Cihan (2017). Sadece Aliya | Kültür Sanat | |Dünya Bülteni...
www. Duniabulteni .net/ aliya /337468 /sadece-aliya09 Ağustos 2017
- AKIN, Mahmut Hakkı (2016). Aliya İzzetbegović'in ahlak felsefesinde büyük insan meselesi. II ULUSLARARASI DİNİ ARAŞTIRMALAR VE KÜRESEL BARIŞ SEMPOZYUMU. “SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ BARIŞIN TESİSİNDEKİ ROLÜ” Cilt II 19 - 20 - 21 MAYIS 2016 - SARAJEVO(s.221-230).
- Aliya İzzetbegović - Vikipediya https:// az.wikipedia. org/wiki/ Aliya_İzzetbegović
- ALİYA KİTAP OKUMALARI (2016). “Doğu Batı Arasında İslam” Kitabı...www.istanbultarih.com/aliya-kitap-okumalari---dogu-bati-ar... 30 Ağustos 2016
- BAHADIR, Mustafa (2015). Doğu Batı Arasında İslam - Kitap Tahlili [www. kitaptahlili. com/index. php? option...](http://www.kitaptahlili. com/index. php? option...) 13.01.2015
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2017)- Vikipediya https:// az.wikipedia. org/wiki/ Aliya_İzzetbegović
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2013). Doğu ve Batı Arasında İslam. çev. Salih Şaban, Yarın Yayınları, 4. Basım, İstanbul
- MAMMADLI, Parvana (2017). İslami bir mühür, Osmanlı mirasıyla Balkan toprağı. 20 sen 2017 (525. Gazete - İslami mühür, Osmanlı mirası ... https:// 525.az/ site/? İsim = xeber & news_id = 86784).
- MİRZAYEV, Farid (2013). Aliya İzzetbegović. Lent.az | KULIS - orduya gitmedi, bir kahraman oldu www.kulis. az / haberler / 5185 4 jun 2013
- "Neden sanat için soyunanları alkışlayanlar, ALLAH için giyinenlere zulm eder?" (2016). - "Tanrı aşkına soyundan gelenler ...". islaminsesi. bilgi / detay. asp? id = bayanlar faturası ... alien-izzetbegovic19 Ekim 2016
- ÜNAL, Ömer Faruk. Doğu Batı Arasında İslam | Türkiye | Geornalist <https:// www. geornalist. com/ post/ .../ dogu-bati-arasinda-islam>

- YILDIRAY, Oğür (2017). Doğu ve Batı arasında...-Karar.com [www.karar.com/yazarlar/ ...ogur/dogu-ve-bati-arasinda-5340](http://www.karar.com/yazarlar/...ogur/dogu-ve-bati-arasinda-5340)_1 noy 2017 -
- YILMAZ, Yavuz (2013). Aliya İzzetbegović nasıl ele alınmalı?. 22 eyl 2013 | Kültür Sanat | ...[www. dunya bulteni.net/.../aliya-izzetbegovic-nasil-ele-alinma...](http://www.dunya.bulteni.net/.../aliya-izzetbegovic-nasil-ele-alinma...)
- TOKTAŞ, Fatih (2016). YENİLİKÇİ MÜSLÜMAN DÜŞÜNÜR OLARAK ALİYA İZZETBEGOVİÇ. DEÜİFD XLIV / , ss.7-45

Bir Modern Çağ Tragedyası: Bosna Şarkısı

Metin AKYÜZ

*Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
akyuzmetin@yahoo.com*

Giriş

Sanat, güzelliği yakalamanın peşinde olduğu kadar iyi ve doğruyu da göstermenin peşinde de olmuştur. Bir güzellik nesnesi olarak sanat, insanlık ve topluma karşı sorumluluklarını yerine getiren bir araç haline de gelebilmektedir. Sanatçı, tarih boyunca algıları açık biri olarak içinde yaşadığı toplumdan daha donanımlı ve duyarlı bir kişi olarak görülmüştür. Bu farklılık sanatçılara bazı sorumluluklar yüklenmesine neden olmuştur. Sanat tarihi boyunca da sanatçıların bu duyarlılıklarına tanıklık edilmiştir. Sanatçıların yer yer bir tarihçi gibi dönemlerinin gelişmelerine tanıklık ettikleri görülürken yer yer kurmaca metinler aracılığıyla, estetik kurgular aracılığıyla ahlak eğitime de yer verdikleri görülmüştür. Bu doğrultuda ilk çağlardan beri kullanılan en önemli tür tragedyadır.

Tragedyalar estetik ve ahlaki yapıların birleşiminden oluşmaktadır. Eski Yunan'da şair, 'gerçeklere ışık tutan kişi' olarak gösterilmiştir (Şener 2016:42). Birçok toplumda da şair tanrısal ilhamla konuşan kişi olarak değer görmüştür. Bundan dolayı da hem gerçeği hem de güzeli dile getirmesi gereken kişi olarak yaşadıkları toplumda saygınlık kazanmışlardır. Şairler tragedyaları bu sorumluluğu layığıyla yerine getirmenin önemli araçları olarak kullanmışlardır. Bu sorumluluk anlayışının izleri tragedyalarda günümüze kadar devam etmiştir. Tragedyalar, çağının önemli sorunlarını, toplum yapılarının çelişkilerini dile getirirken halkı eğitme görevini de göz ardı etmemiştir. Antik dönemlerden günümüze kadar birçok sanatçının bu sorumluluk duygusuyla eser verdiği söylenebilir.

Trajedi, farklı dönemlerde farklı anlamlar yüklenen bir kavram olmuştur. Trajedi nerede başlayıp nerede biter? Onun anlamı üzerine Aristoteles'ten Nietzsche'ye, Lessing'den Brecht'e kadar birçok araştırmacı ve düşünür çalışmalar yapmıştır. Trajedi bir tür olduğu kadar kelime anlamı itibarıyla de çok geniş anlam çerçevesi içinde değerlendirilebilmektedir. Bu tanımlama genişliğine Williams (2018:36) şu şekilde açıklık getirmektedir: "Trajedi ne sadece ölüm ve ıstırap anlamına gelir ne de basit bir kazadır. Trajedi, ölüm ve ıstırapa verilen herhangi bir tepki de değildir. Trajedi sahiden trajik olan ve köklü (uzun) bir geleneğin somutlaştırdığı belirli olaylar ve tepkilerdir." Trajedi başlangıçta soyluların hayatındaki baht dönüşümünden ibaretken zamanla kimsenin umurunda olmayan, sessiz sedasız ömür tüketen kişilerin hayatına da girmeye başlar. Modern dünyayla birlikte statüye dayalı kurgusal özelliğini yitirmeye başlar. Bu değişimde feodal dünyanın çözülmesinin büyük etkisi bulunmaktadır. Değişen dünya trajedide yer alan metafiziksel algıları bir tarafa bırakarak davranışlara odaklanmaya başlar. Williams, trajik olanın tanımlamasını

şöyle yapmaktadır: “Trajedi büyük çaplı savaşlar ve toplumsal devrimlerle ilgili olabileceği için birtakım anlaşılır nedenlerle onu siyaset tarihine ilişkin soyutlamalara indirgeyenler vardır, ama öte yandan trajediyi gerçek insanların tarihi olarak kavrayan ve onu kişisel bir gerçek olarak tanıyanlar için son kertede trajedi bu genellik düzeyinde ve bu mesafede ele alınması mümkün olmayan süregiden bir eylemdir” (Williams 2018:36).

Çözümleme

Trajedi üzerine yapılan çalışmalar, bütün dönemleri ya da anlayışları kapsayacak bir trajedi tanımı yapabilmenin güçlüğünü ortaya koymaktadır. Bundan dolayı bu çalışmada geçmişten günümüze kadar yapılan trajedi tanımlarının değişmeyen paydalarından hareket edilecektir. Williams’a göre modern trajediyi oluşturan önemli yapılar şunlardır: Düzen, baht dönüşümü, kahramanın yok oluşu, kötülüğün vurgulanması. Bu çalışmada Nihat Kınıkoğlu tarafından yazılan Bosna Şarkısı adlı tiyatro modern trajedinin temel yapıları açısından değerlendirilecektir.

Bosna Şarkısı adlı tiyatro şöyle özetlenebilir: Oyun kronolojik olarak sondan başlamaktadır. Oyunun ilk perdesinin ilk sahnesi/tablosu her şeyin olup bittiği, yıkım ve soykırımların yaşandıktan sonraki zamanda başlar. Stevan yanında Müslüman bir erkek çocukla konservatuvara gelir. Harabe halindeki konservatuvarda Andela ve Branko vardır. Bu tabloda savaş tutkunu ve Müslüman düşmanı olan Stevan’ın pişmanlığına yer verilir. Sonra flash-back ile tüm bu yaşananların geçmişine gidilir. Geriye kalan 11 sahnede bu sonu hazırlayan olayların hikâyesine yer verilir. Yugoslavya, Osmanlı’dan aldığı kültürel mirasla değişik inanç ve etnik çeşitlilikleriyle yaşayan insanların coğrafyasıdır. Yüzyıllardır devam eden birlikte yaşama kültürü yaşanan gelişmelerle bozulmaya başlar. Toplumda bir huzursuzluk ve gerilim baş gösterir. Toplum etnik ve inanç bakımından kutuplaşır. Özellikle Sırpların baskısıyla oluşturulan bu gerilim konservatuvara kadar uzanır. Konservatuvar, değişik inanç ve etnik yapıya sahip olan sanatçıların, sanatın evrensel paydada bulunduğu bir mekânı, birlikte yaşama kültürünü en iyi kavrayan insanların yeridir. Toplumda baş gösteren huzursuzluk konservatuvara kadar gelir dayanır. Konservatuvarın müdürü Branko bütün bu olumsuzluklar karşısında toplumsal adalet ve insani duyguların simgesi olarak yapılan baskılara karşı koymaya çalışır. Bu gerilimli ortamda konservatuvarda öğrenci olan Müslüman Boşnak Halide ile Hristiyan Sırp Lazar’ın arasında aşk filizlenmeye başlar. Bu aşk geçmişin güne yansımasının bir görüntüsüdür. Andela ve Branko’nun aşkı ise Sırp ve Hırvat engeline takılmadan yaşanabilmektedir. Branko, konservatuvarda dış dünyanın sertliği ve acımasızlığına karşı sanatın birleştirici gücünden yararlanmaya çalışır. Sırplar ise insani duyguları güçlendirdiği gerekçesiyle konservatuvarı hedef alırlar. Konservatuvara yapılan bir saldırı sonucunda Halide’nin kemanı kırılır, Branko kalp krizi geçirir. Daha sonra düzenlenen keman yarışmasında Lazar’ın da katkısıyla Halide birinci olur. Ödül töreninden sonra Halide’nin bestelediği Bosna Şarkısı adlı beste çalınır. Halide ve Lazar’ın arasındaki yakınlaşmadan rahatsız olan Stevan, Lazar’ı okuldan alarak başka kente gider. İkinci perdede savaş başlamıştır artık. Sivil alanlar ortadan kalkmış, kadın ve çocuklar esir alınarak kamplarda toplanmıştır. Savaş en çok onları etkilemiştir. Esirler, onur kırıcı bir biçimde

farklı amaçlar için kullanılmaya başlanır. Bu ortam içinde bir Sırp onbaşı (Lazar) yaşananları sorgulamaktadır. Kurtardığı bir kızın Binbaşı İvan tarafından komutana hediye edileceğini öğrenince kızın annesinin de onayını alarak kızı zehirler. Lazar, içinde yaşadığı insani duygulardan dolayı komutan İvan'ın dikkatini çeker ve tehdit edilir. Yaptığı ilk hata ile öldürülecektir. Kendisini ispatlaması için ona bir köyü basma görevi verilir. Baskın yapılacak olan köyde Halide öğretmenlik yapmaktadır. Burada da kadın ve çocukların mağduriyetlerine değinilir. Tecavüz sonrası doğan çocuklar da hikâyede yer almaya başlar. Okula yapılan baskın sonrasında Halide ölürken Lazar da görevini yerine getirmediğini düşünen İvan tarafından öldürülür.

Düzen ve Düzensizlik

Tarihî gerçeklik düzleminde düşünüldüğünde Balkanlar, 550 yıl kadar Osmanlı egemenliğinde kalmıştır (Sancaktar 2011). Bu süre içinde etnik ve mezhepsel yapı bakımından çeşitlilik gösteren bu bölgede hoşgörü egemen olmuştur. Çok uzun süre Osmanlı egemenliği altında yaşayan bu topluluklar. Kendi devletlerini kurarak Osmanlı'dan ayrılırlar. Ancak Osmanlı hâkimiyeti altında yaşadıkları huzuru ne öncesinde ne de sonrasında bir daha göremezler (Ortaylı 2005:175). Balkan coğrafyasında kurulan devletlerden birisi de Yugoslavya'dır. 1990'lara gelindiğinde demir perde bloğu içinde yer alan Yugoslavya da dünyadaki yaşanan siyasal gelişmelerden etkilenerek sistem değişikliğine gider. Bu sistem değişikliğinde başını Sırp'ların çektiği milliyetçilik hareketi başlar. Daha önceleri bir arada huzur içinde yaşayabilen gruplar birbirine girer. Bu değişim bir birey için değil, bir toplum için trajik durumun doğmasına neden olmuştur. Trajediler daha çok kriz dönemlerinin ürünleridir. "Büyük trajediler, ne gerçek istikrar dönemlerinde ne de açık ve belirleyici çatışmaların yaşandığı zamanlarda ortaya çıkarlar. Tarihte en yaygın biçimde ortaya çıktıkları dönemler, önemli bir kültürün tümüyle çökmek üzere ya da dönüşümün eşiğinde olduğu evrelerin hemen öncesidir" (Williams 2018:90-91). Bosna'da yaşananlar da böyle bir dönüşüm döneminin ürünüdür. Yüzlerce yıldır devam eden düzeni ortadan kaldırma girişimidir. Bu türden girişimlerin sürecini Williams (2018:91) şu şekilde açıklamaktadır: "Eski ile yeni arasında gerçek bir gerilim trajedinin varoluş koşuludur: Bir tarafta kurumlar ve kurumlara yönelik tepkilerde cisimleşen inançlar ile öbür tarafta gündelik yaşamda somut şekilde deneyimlenen yeni çelişkiler ve imkânlar arasındaki gerilim. Genel inançlar bütünüyle veya büyük ölçüde çöktüğünde gerilim sona erer, somut birtakım inançların varlığına ihtiyaç duyulur."

Bosna Şarkısı da tarihsel bir dönüşümün hikâyesidir. Yüzlerce yıldır devam eden bir düzenin bozulmasıyla trajik durum başlamaktadır. Düzen bozukluğu bireylerin de tâbi olduğu toplumsal bir hareketin ürünüdür. Yazar toplumsal dinamiklere götürecek olan bireysel yıkıcılıkla metnin dokusunu oluşturmaktadır. Yıkıcı olan toplumun birey düzeyindeki temsilciliğini Stevan yapmaktadır. Düzen ve düzensizlik ilişkileri ilk perde boyunca sık sık gündeme getirilir. Bu ilişki dün bugün karşıtlığı ile aktarılmaktadır. "BRANKO: *Hatırlıyor musun? Halide annesini yeni kaybetmişti ve biz ona kaybettiği sevgiyi vermek için yarıştık. Şu iki bacaksız*

şimdi birbirlerini seviyorlarmış. Sevgi bu kadar mı kötü bir şey oldu?" (Kınikoğlu,2008:18). Branko'nun sözlerindeki "Hatırlıyor musun?" cümlesi geçmiş ifade etmektedir, "şimdi" ifadesi ise bugünü. Geçmiş ile bugün birbiriyle çatışmaktadır. Bir arada yaşayabilen insanlar yaşayamaz hale gelmişlerdir. "BRANKO: Neden yaparlar bunu, dün komşu oldukları insanları neden öldürürler?" (Kınikoğlu,2008:19). Bu öldürmenin gerekçesi ise öldürmeyi savunan Stevan'ın açıklamasında belirginleşir. Onun hedefinde geçmişin bütün kalıntıları yer almaktadır: "BRANKO: Demek ki sanat düşman tanımıyor. Aslında sırası gelmişken sorayım, kim bu düşman? Ülkemiz işgal mi ediliyor? STEVAN: Pekâlâ biliyorsun kim olduklarını. Sırp olmayanlar. Öncelikle Osmanlı artıkları Müslümanlar" (Kınikoğlu 2008:17). Bu hedef alış, trajik eylemin ortaya çıkmasına neden olur. Bu açıdan düşünüldüğünde Bosna Şarkısı yalnızca katledilen insanlara değil, yüzlerce yılda inşa edilen değerlerin katledilmesine de yakılan bir ağıda dönüşmektedir. "Trajik kahraman asla düşüncesiz bir kaderin ya da kör bir şansın olasılığıyla uzlaşma sağlamaz. Trajik görünüm bir yolunu bulup, kötü sonun ve fiyaskonun anlamını açıklar" (Glicksberg 2004:62).

Baht Dönüşümü

"Trajik eylem dünyevi durumda bir değişikliğin olmasına dayanır"(Williams,2018:47). Bu değişiklikler modern çağ öncesinde bir toplumu temsil eden yöneticiler ya da soylular etrafında oluşturulmaktaydı. Modern dönemlerde toplumları biçimlendiren dinamikler değişince o dinamikleri temsil eden kişiler anlatıyı biçimlendirir hale gelmişlerdir. Bosna Şarkısı'nda da kişiler simgesel anlatım yoluyla biçimlendirilmiştir. Stevan ve İvan, ırkçı Sırp'ları; Lazar ve Sihhiye Eri, ırkçı olmayan Sırp'ları; Kemal, Halide, Emina ve esirler Müslümanları; Mihovil Hırvatları temsil etmektedir. Belirtilen bu bireyler dâhil oldukları toplumun tutumlarını yansıtır. Trajik olay ve kişilerin oluşumunda hamartia ve peripeti(baht dönüşümü) önemli bir yer tutmaktadır. Hamartia sonda işlenen bir suçla ortaya çıkmaz, daha önceden işlenen bir suçun sonuçtaki durumu trajik bir durum yaratacaktır. Perpeti aşaması hamartia ile başlar. Kahramanın önceden işlediği bir suç onun bahtının dönmesine neden olur. Peripeti hamartia'ya sıkı sıkıya bağlıdır. (Nutku 2001:48)

Stevan, oyunun en trajik kişilerinden birini oluşturmaktadır. O, Yugoslavya'da kimsenin kimseyi rahatsız etmediği kurulu düzeni değiştirmeye çalışan zihniyetin neferidir. Saldırgan tutumlarıyla Müslümanları yok edip, Büyük Sırbistan hayalini gerçekleştirmeye çalışan kişidir. Bu doğrultuda önce Müslümanları sosyal alanlardan tecrit etme, ardından ise yok etme düzeyine kadar götüren faşizan bir tutum içindedir. Branko'nun bütün uyarılarına rağmen davranışlarını değiştirmez. Bu davranışların sonunda binlerce Müslümanın ölümüyle birlikte kendi oğlunun ölümüne de neden olacaktır. Yaptığı hatanın bedelini oğlunu kaybederek öder ve hatasını bu kayıptan sonra anlar. Oyunun ilk perdesi (kronolojik olarak sonu) Stevan'ın kaçınılmaz sonucu (yazgısıyla) başlamaktadır. İşlenen her günahın/suçun cezasız kalmayacağı anlayışı burada da kendisini göstermektedir. Bütün değerleri hiçe sayarak verdiği mücadelesi onun elinden oğlunu almıştır. Düşmanlık beslediği Müslüman çocuk Asım'ı alarak Branko'nun yanına, konservatuvara getirir. Ölen

oğlunun yerine Asım'ı koyar. Böylelikle adalet yerini bulur. Trajedilerin suç işleyene biçmiş olduğu cezalandırmalarda tamir edilemez/geri dönülemez deneyim bulunur. Bu geri dönülmez deneyim ölümle gerçekleşir. "Eylem, kahramanın ölümüyle bittiği için trajik deneyimin tamir edilemez/geri döndürülemez olduğunu söylediğimizde parçayı bütünle, kahramanı da eylemle özdeşleştirmiş oluruz. Bu durumda trajediyi kahramanın başına gelen bir şey olarak düşünssek bile trajik eylem aslında kahraman aracılığıyla gerçekleştirilmiştir." (Williams 2018:92) Yazarın burada vurgulamaya çalıştığı şey şiirsel adaletten başka bir şey değildir. "Şiirsel adalet kötüler acı çekerken iyilerin mutlu olmasıdır" (Williams 2018:59). Şiirsel adalet, dış dünyanın gerçeklerinden uzak bir algılama biçimidir. "Şiirsel adalet kurmaca bir yapıtta pekala mümkün olabilir ama gerçek-somut deneyimle ilgili pek bir şey söylemez" (Williams 2018:60). Gerçekten de yaşananlar açısından suç işleyenlerin cezalandırılması bir tarafa, yargı önüne çıkarılmadığı bir dünyada yaşamaktayız. Ancak yazar açısından yazılan eserin bir amacı vardır. Bu amaç ise seslendiği kitlede bazı etkiler uyandırmaktır: "İyilikle kötülüğün sonuçlarını sergilemek seyirciyi iyi bir insan olmaya sevk etmek" (Williams 2018:60). Stevan'ın trajedisinden de bir insanlık dersi çıkarılması gerekmektedir. "Geleneğin kuralları çerçevesinde acının tek sonucu günahların bedelinin ödenmesi, kötülüğün tek sonucunun ise pişmanlık, tövbekârlık ve iyiliktir" (Williams 2018:60). İlk dönemlerinden beri trajediler bu tarz sonuçlara odaklanmışlardır. "Onlar her şeyin karşılığı olduğunu ve bu dünyadan cezasız gidilemeyeceğini biliyorlardı." (Glicksberg 2004:93).

Kötülüğün Vurgulanması

"İnsan 'doğası gereği' herhangi bir şey değildir; o sınırlarını hem yaratan hem de aşan varlıktır, her insan belirli biçimlerde belirli durumlarda iyi veya kötüdür; bir yandan maruz kaldığımız öte yandan kendi ellerimizle yarattığımız baskılar bizi tanımlar. Kötülük gibi şeylerin gerçek kaynağı bu süregiden ve değişiklik gösteren faaliyetlerdir" (Williams 2018:99). Trajedi, mağdur ve mağduriyetin değil, suç ve suçlunun üzerine kurulu bir türdür. Suçu işleyen suçlunun sebep olduğu bir mağduriyet ve mağdur vardır. Asıl hikâye "kötü" üzerine kurulmasına karşın kötülükle ortaya çıkan mağdurun acısını da mutlaka dile getirir. Bosna soykırımının en büyük mağdurlarını kadın ve çocuklar oluşturmuştur. Bosna Şarkısı'nda da bu acılar örneklendirilmiştir. Esir kamplarında kadınlar ve çocuklar toplanmışlardır. Bir baskın sonrasında öldü zannedilen kızı Lazar kurtarır. İvan'ın kızı komutana armağan edeceğini öğrenince kızın annesinin tepkisi kendisine dönüktür: "Kızıma dokunurlarsa kendimi öldürürüm. Esir1: Yaşayıp ona yardım edeceğine öldürürsün öyle mi?" (Kınıkoğlu 2008:48). Kızının işkence görüp, namusunun kirletilmesinden ölmeye razı olur. Kızının kurtuluşunu ölümünde gören anne zulmün düzeyini gösteren trajik bir mağduru sergilemektedir. Anne, trajik kahramanların en önemli özelliklerinden olan 'feda ediş'in en uç boyutunu sergilemektedir. Kızının ölümünden sonra İvan'a saldırır. Bu saldırı kızının ölüm kararını veren annenin intihar girişiminden başka bir şey değildir. Kızından sonra kendisini de feda ederek ölümle buluşan trajik kişi özelliğine kavuşmuştur.

Ele alınan bir diğer mağdur ise Emina'dır. Emina Sırpların tecavüzüne uğrayarak hamile kalan bir Müslüman kadındır. Hamile kaldığını öğrendiğinde kendilerini yok etmeye çalışan bir soyun neslini içinde büyütmenin acısını yaşar. Önce karnındaki yok etmek ister ama içindeki canlı büyüdükçe annelik duygusu ile düşmanın çocuğunu doğurma arasındaki çatışma da biter. Annelik duygusu ağır basar. Sonuçta Leyla dünyaya gelir. Leyla doğum sırasında sakatlanmıştır. Emina doğum öncesi ve sonrası duygularını şöyle dile getirir: "O zaman ona verilecek zarara aldıracağım yoktu, içimden bir an önce çıksın istiyordum. Oysa şimdi onu o kadar çok seviyordum ki karnımdayken ona yaptıklarım, içimdeki o küçücük şeyi yumrukladığım için, bu kadar zalim bir anne olduğum için hala kendimi affedemiyorum" (Kınıkoğlu 2008:54).

Kahramanın Yok Oluşu

Grek trajedisinde kahraman hiç sebepsiz acı çeker; kendi yok oluşunun sebebi kendisidir ya da kendi hakkındaki gerçeği anlatmak için kendi çetin sınavının sonucuna doğru yürümelidir ve bu yüzden hayatın insana kabul ettirdiği durumu benimsemelidir. Modern öngörü, nesneler düzenine boyun eğmek ve zaruretlere karşısında zayıflığını kabul etmek yerine isyana yönelir. O, hiçbir şey olduğunu bilir fakat bu "hiçbir şey" onun sahip olduğu her şeydir ve bunların çoğunu kendisi anlamlandırmaktadır (Williams 2018). Bu tanımlama daha çok babasının işlediği suçun/günahın bedellerini ödeyen Lazar'ı açıklamaktadır. O, inanmadığı ve katılmak istemediği bir savaşın bedelini canıyla ödemiştir. "Trajedi, insanın kendisini, inandığı dünyayı ve kendisine tahsis edilmiş olan kaderi bilmediğini ortaya çıkarır. Düzen arar fakat sadece kaosu keşfeder; ışığa doğru uzanır fakat karanlıkların derinliklerine dalar" (Glicksberg 2004:62). Onun ölümü babasının çekmesi gereken bir cezadır. Aslında bu ölümle baba cezalandırılmıştır. Lazar, yaşadığı iç çelişkileriyle de trajik kişilik olarak üzerinde durulması gereken en önemli kişidir. Onun Sırp oluşu zorunlu bir mensubiyet içinde olmasına neden olmuştur. "Genel bir zorunluluğun varlığını kabul eden modern düşünce bu zorunluluktan dolayı acı çeken bireyler yaratır. Kahramanın yalnızlığı/izalasyonu eylemin itici gücü olarak görülür (Williams 2018:43) Lazar da Sırp toplumunun zihniyetini yansıtan kahramanlık, vatanseverlik gibi değerlerle insanlık arasında yabancılaşan bir kişiliktir. Bu çelişkili ruh halini tahterevalliyeye benzetmektedir: "Asker savaşta bir tahterevallinin iki tarafına ayağını koymuş dengede durmaya çalışır. Tahterevallinin bir tarafı faşizme, diğer tarafı insanlığa uzanır. Kahramanlık öyküleri, marşlar, toplum psikolojisi, çoğu kez ayakları tahterevallinin faşizm tarafına kaydırır, o taraf aşağı inmeye başlar ve indikçe üstündekiler daha hızlı aşağı aşağıya doğru kayarlar. Bu sırada insanlık tarafı yükselir, gittikçe daha fazla uzaklaşır; Diğer taraftakiler için ulaşılması, tırmanılması güç duruma gelir" (Kınıkoğlu 2008:44).

"Trajedi, zamanımızda da geçmişte olduğu gibi, insanı kendi insanlık durumunun sert gerçekliği önünde gösterir. İnsan, varlığın sıradan özüne dikkatle bakmakla bizzat kendisindeki tezat güçlerin savaşının farkına varır" (Glicksberg 2004:61). Lazar, kurtardığı kızın komutana armağan edileceğini öğrendiğinde kızı öldürerek kurtarma yoluna başvurur. Ölümünden de kötü olan şey çocuk yaşta denecek bir kızın komutana cinsel

nesne olarak sunulmasıdır. Birini öldürerek kurtarma trajik boyutu doruk noktaya taşımaktadır. Lazar'ın İvan yerine esir kızın annesini öldürmeyi seçmesi de bir trajik yazgıdır. Lazar, kendi hayatına son verecek olan kişinin hayatını kurtarır. Lazar, kahramanlık ile katillik ikilemi arasında kendine yabancılaşan insanın en trajik durumu sergilenmektedir. "Trajedinin en yaygın tanımı kahramanın en sonunda yok olduğu bir aksiyona dayandırılır. Bu zorunlu bir gerçek olarak kabul edilir." (Williams 2018:91). Kendi eliyle kendini yok edecek olan adamın yaşamasını sağlayan Lazar fark etmeden kaderini yaşamaktadır. Onun ölümü her şeyin bitmesi anlamına gelmez. "Kahramanın ölümünün ardından fiziksel ve tinsel güçler yeniden dağıtılır" (Williams 2018:92). Oğlunun ölüm gerçeğiyle karşılaşan Stevan Asım'ı korumaya başlar. En dikkat çekici ve gerçek eylem olan ölüm, kendisini kabul ettirmiş, Stevan'ı ıslah etmiştir. İnsan ne kadar çabalarsa çabalasın değiştiremediği bir düzen vardır. O da Takdir-i İlahidir. Bunu Glicksberg (2004:93) şu şekilde tanımlar: "Tanrılar yasayı yukarda tutabilmek için görünenin arkasında gizlice çalışırlar, bu sebeple kâinatın düzeni devrilmeyecektir." Onca yaşayanlardan, ölümlerden sonra hayat kendini tekrar etmeye devam edecektir. Çünkü "Hayatın geri dönmesi, onca acı ve kritik bir ölümün ardından hayatın anlamlarının tekrar olumlanması, çoğu zaman trajik eylemin ta kendisidir" (Williams 2018:93).

Sonuç

Bosna'da yaşananlar modern dünyanın tanık olduğu en büyük insanlık suçlarındandır. İşlenen suçların inkâr edilebilecek bir yanı yoktur ama bu kötülük soyutlanarak genel bir kötülük kavramı içine yerleştirildiğinde kendimizi bu eylemin dışında bir yere konumlandırırız. Bu durum, yaşananlar karşısında yalnızca tanık olmayı gerektirir. İnsanın insana eziyetine yapılan tanıklık tepkiye dönüşmezse suç ortaklığına dönüşür. İnsanın ve insan olmanın en önemli yönünü bu tepkiselliği oluşturur. Bu tepkiler değişik biçimlerde ortaya çıkabilmektedir. Yazarın/sanatçının tepkisi yaşanmaması gerekenleri yaşayan insanlığın geleceğine yön vermesi bakımından ve insanlıktan yana tavır ve tutum sergilemesi bakımından önem taşımaktadır. Nihat Kınikoğlu Bosna Şarkısı adlı tiyatro metniyle yaşananlara tepkisini göstermektedir. Kınikoğlu tragedyaların geleneksel yapılarını modern hayatın koşulları içinde yeniden üretmeyi başaramıştır. Bütün bunları yaparken modern dünyanın temel sorunlarını da dile getirmiştir. Bu sorunların başında yabancılaşma gelmektedir. Yabancılaşan modern insanın kendiyle yüzleşmesini sağlayabilecek en uygun tür olarak da tragedyayı kullanmıştır. Tragedyalar uyandırdığı acıma ve korku duygularıyla ruhu tutkuların temizler. İnsani olandan yana tavır alır. İnsanlığı tehdit eden faaliyetlerin hiçbir kazananı yoktur. Bosna soykırımının özü en iyi şekilde Bilge Kral Aliya İzzetbegović'in şu sözleriyle açıklanabilir: "Biz ölüyoruz ama onlar da kazanmıyor."

Kaynakça

- ARİSTOTELES (1987). Poetika, Çev: İsmail Tunalı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
GLİCKSBERG, Charles I. (2004). Avrupa Edebiyatında Trajik Görünüm, Çev: Yunus Balcı, Ankara: Hece Yayınları.

- KINIKOĞLU, Nihat (2008). Bosna Şarkısı, İstanbul: Mitos Boyut Tiyatro/oyun Dizisi:295.
- NIETZSCHE, Friedrich (2016). Tragedyanın Doğuşu, Çev: Mustafa Tüzel, İstanbul:Türkiye İş Bankası Kültür yayınları.
- NUTKU, Özdemir (2001) Dram Sanatı-Tiyatroya Giriş, İstanbul: Kabalcı Kitabevi
- ORTAYLI, İlber (2005): İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul, İletişim Yayınları.
- SANCAKTAR, Caner (2011). Balkanlar'da Osmanlı Hâkimiyeti ve Siyasal Mirası, Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi Cilt 2, Sayı 2 (27-47)
- ŞENER, Sevda (2016). Dünden Bugüne Tiyatro Düşüncesi, Ankara: Dost Kitabevi.
- WILLIAMS, Raymond (2018). Modern Trajedi, Çev:Barış Özkul, İstanbul: İletişim Yayınları.

Aliya İzzetbegoviç'in Düşüncesinde Dinlerin Diyalektiği ve İslam

Muhammet AYDIN

Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
maydin@gumushane.edu.tr

Giriş

Aliya İzzetbegoviç sadece bir siyasetçi ve devlet adamı değildir. Belki de onu öne çıkaran daha çok entelektüel ve aksiyoner tarafıdır. Vefatının ardından eserleri ve farklı yerlerdeki konuşmaları okuyucularla buluşturulmuştur. Müslüman bir aydın olarak Aliya, Hristiyan Avrupa'nın tam ortasında ve uzun yıllar komünist yönetimlerin altında yaşadığından, bir Müslüman entelektüel olarak yaşananlara bir anlam vermenin çabası içindedir. Yaşadığı gerçekliği ele alırken İslam'ı merkeze alarak kendi penceresinden anlamlı bir bütüne ulaşmaya çabalamıştır. Ona göre İslam ne kadar gerçekse, hayat, olgu, Hristiyanlık ve Sosyalizm de diğer insanların gerçeklikleridir. Olgulara ve düşünceye bakarken sadece kendi gerçekliğimizden değil, ötekilerin de gerçekliğinden hareket edilmesi gerektiğini düşünür. Zira bütünlükçü bir perspektife sahip olunamadığında parçacı/atomist yaklaşımlar olguyu ifade etmeye yetmezdi. Bütün gerçeklikleri hesaba katan, daha kuşatıcı, insani, üçüncü yola, terkibe ve senteze ihtiyaç vardı. Aliya ulaştığı bu sentezle hayatın anlamına ulaşabileceğini düşünmüştür. Biz de bu çalışmamızda Aliya'nın söz konusu sentezini nasıl temellendirdiğini araştırmak istedik. Özellikle terkinin teolojik temellerini ele alarak yaklaşımının teolojik açıdan imkânını tartışmak istedik.

Temel görüşlerine yer verdiği "Doğu ve Batı Arasında İslam adlı eserinde kendine ait yeni kavramlaştırmalarla ikili anlam kategorileri ortaya koymuştur. İnsan ve hayvan, yaratma ve evrim, kültür ve medeniyet, din ve materyalizm, ütopya ve dram bunlardan bir kaçıdır." (Akın ve Karaarslan 2018: 8) İzzetbegoviç'in söz konusu ikili anlam kategorilerini diyalektik tarzda ele aldığı söylenebilir. Biz bu çalışmamızda aynı yaklaşımdan kaynaklandığını düşündüğümüz ilahi dinler arasındaki diyalektiğin sonucu olarak İslam'ı nasıl konumlandığını anlamaya çalışacağız. Çünkü bilgemize göre "dünya zıddiyetler üzerine kurulmuştur. Ak-kara, madde-mana tezatları gibi. Bu doğal bir şeydir. Esasen zıddiyetlerin varlığını ortadan kaldıramayız. Sağlıklı sentezlere ulaşabilmek için de ölçeklere ihtiyaç vardır. Bilgemize göre bu ölçek İslam'dır. Gerçekten İslam, doğu ile batı, materyalizm ile din, ütopya ile dram arasında tam bir sentez oluşturmaktadır." (Akın ve Karaarslan 2018: 8) Bilgemize göre Doğu ve Batı arasında İslam aslında şudur: "Ruh-madde, özne-nesne, organik-mekanik, nitelik-nicelik, din-bilim, sanat-teknik, ibadet-hıfzısıhha, sadaka-vergi, ahlak-mantık, ideal-reel, metafizik-fizik, manastır-okul, mabet-laboratuar, yaratılış-evrim, idealler-menfaatler, kendine hâkim olma-tabiata hakim

olma, çilecilik-hazcılık, kültür-uygarlık, dram-ütopya, İsa-Musa, Hristiyanlık-Yahudilik, idealizm-materyalizm arasında İslam.” (İzzetbegoviç 1993: 23-26; Eliaçık 2016: 76)

Aliya İzzetbegoviç’in Düşüncesinin Arkaplanı:

İzzetbegoviç’in sağlam sentezlere ulaşmasına imkân sağlayan husus erken yaşlardan itibaren iyi okuması ve Avrupa Felsefesinin temel eserlerine vakıf olmasıdır. Özellikle “Henri Bergson’nun Yaratıcı Evrim, Immanuel Kant’ın Saf Aklın Eleştirisi ve Oswald Spengler’in Batı’nın Çöküşü adlı eserlerinden etkilenmiştir.” (İzzetbegoviç 2011c: 15) Yine Antik Yunan felsefesinden, Ortaçağ Hristiyan ve İslam düşüncelerine, Aydınlanma felsefesinden ondokuzuncu ve yirminci asrın etkili felsefelerine kadar düşünce tarihinin bütününe okumuş bir entelektüeldir. Descartes, Bacon, Kant, Hegel, Marks, Nietzsche, Bergson, Sartre, Heidegger, Camus gibi filozofları takip ettiği bilinmektedir. (İzzetbegoviç 2011a: 195; İzzetbegoviç 2011c: 15)

İzzetbegoviç’in düşünce yapısı yaşadığı tarihi, sosyal, siyasal,¹ kültürel ve antropolojik hinterlandın yapısına dayanır. Avrupa’nın tam ortasında Müslüman bir kimlikle yaşamının gerilimlerine paralel olarak yakından tanıma imkânına sahip olduğu “öteki” kültürlerle, ideolojilerle ve dinlerle doğrudan buluşmuştur.² Bu cümlemizdeki öteki kavramı İzzetbegoviç’in zihin dünyasında oldukça pozitif değerdedir. Nitekim SDA³ yönetim kurulunda halkına yaptığı bir konuşmasında şu cümlelere yer vermektedir:

“Allah bizi zor bir imtihandan geçiriyor. İnsanlarımız boğazlanıyor; kadınlarımız ve çocuklarımız öldürülüyor; camilerimiz yıkılıyor. Biz ne onların kadınlarını ve çocuklarını öldürmek, ne de kiliselerini yıkmak istiyoruz. Bunu yapmak istemiyoruz. Çünkü bazı istisnalar olsa da, bu bizim tarzımız değil. Bazı askerler burada ve bunu, onlara söyleme fırsatı buluyorum. Bu herkese ulaştırmamız gereken bir mesaj: *Kazanacağız; çünkü öteki dine, öteki ulusa ve politik duruşa saygılıyız.*” (İzzetbegoviç 2011b: 26)

Aliya’yı değerlendirirken kendi döneminin dinamiklerini göz ardı etmemek gerekir. Açıkçası bu yöntemin tüm şahsiyetler hakkında geçerli olduğunu söylemeliyiz. Düşünürleri yaşadıkları dönemin sosyo kültürel ortamından ve tarihsel pratiğinden soyutlamak doğru bir yaklaşım değildir. Dolayısıyla Aliya “çift kutuplu bir dünyada yaşamıştır. Bu dünyanın içinden edindiği tecrübelerle düşünce üretmiştir. Onun İslam’a çağrısı, özgürlüğün ve ahlakın birbirinden ayrılmadığı bir teoriye ve pratiğe çağrıdır.” (Akın ve Karaarslan 2018: 62)

¹ İzzetbegoviç Cumhurbaşkanlığı yaptığı döneme kadar üç farklı yönetim şekli altında yaşamıştır. Yaşadığı siyasi ortam hakkında geniş bilgi için bkz. (Akın ve Karaarslan 2018: 28-30)

² İnam, Aliya’nın bulunduğu yer ile kültür açısından oldukça şanslı bir durumda olduğunu düşünmektedir. Zira Yugoslavya hem Hristiyan hem Marxizm hem de İslam kültürüne sahipti. Böyle bir ortamda Aliya kendi toplumuna bir yer bulmaya çalışmıştı. Yani onun ki varoluşsal bir çabaydı. Bkz. İnam, Ahmet, “Ali İzzetbegoviç’in Doğu ve Batı Arasında İslam Kitabı Üzerine”, İslami Araştırmalar Dergisi (Açıkturum), c. 6, sy. 2, 1992, s. 74-75.

³ SDA: Stranka Demokratske Akcije/Demokratik Eylem Partisi, Yugoslavya’nın dağılma sürecine girdiği dönemde Aliya’nın kurduğu ve genel başkanlığını yaptığı siyasal parti. (İzzetbegoviç 2011c: 73)

Aliya içinde bulunan şartları sahici bir tutumla ele almıştır, eksikliği ve artısıyla bütün düşünce ekolleriyle yüzleşme cesaretini gösterebilmiştir. Bunun ardından İslam'dan otantik bir sistem ve söylem geliştirdiğini söyleyebiliriz. Doğrusu İslam'ın otantik/hakiki tarafını sürekli dile getirmiştir. İslam ona göre hem orijinaliteyi hem de diğer doktrinlerin doğru/sahih yanlarını kabul eden söylemdir. Nitekim “günümüzde insanoğluna yol gösterecek olan İslam'dır. İslam, idealist-materyalist, sosyalist-liberal, ruh-beden, dram-ütopya, Hristiyanlık-yahudilik, yaratma-tekâmül vb. dualizmler arasında yaşanan her türlü gerilimi aşmada günümüz insanı için bir üçüncü yoldur.” (Akın ve Karaarslan 2018: 97) Hatta ona göre tüm büyük hakikatler sade ve tüm insanlar için makuldür. Onları anlamak için ne çok okumaya ne de eğitime ihtiyaç vardır. Sadece temiz bir kalp ve düzgün bir zihin yeterlidir. (İzzetbegoviç 2011b: 89)

Aliya'nın felsefesinde sahici ve makul yaklaşımın hâkim olduğu görülmektedir. Şöyle ki, onun ahlak felsefesinde büyük insan meselesi, bir kâmil insan meselesi değildir. Kahramanlık, ancak hayat pratiğinin içinden çıkabilir. Ona göre “İslam, Hristiyanlığın ruhbanlık ve azizlik anlayışının karşısında günah işleyebilen ve hata yapabilen insan fikri ve pratiğiyle var olmaktadır.” (Akın ve Karaarslan 2018: 111) İslam'ın insana bakışı nettir: “İslam doğru anlaşıldığında onun, hakiki bir insanı bir azizden üstün tuttuğu; bir azizi belki çabalamış ama tam bir insan olamamış birisi olarak gördüğü açığa çıkacaktır.” (İzzetbegoviç 2011a: 30) Bu düşüncesini dram-ütopya diyalektiğinde de görmek mümkündür: “İnsanın asıl durumunu dram olarak tanımlaması ve ütopya karşı cephe alması, İslam'ın mükemmel insan ve mükemmel toplum hedefinin olmamasıyla ilgilidir.” (İzzetbegoviç 2011a: 320) Ne var ki, ütopyalar yeryüzünde cennet üretme siyasetleri olarak hayata geçirilmeye çalışılan projelerdir. Dünyanın daha iyi hale gelmesi için çalışmakla dünyayı cennete dönüştürmek farklı olgulardır. Aliya'ya göre insan, dramın içinde daha iyi için mücadele etmelidir. Ancak İslam'ın amacı bir ütopya değildir. Tam bu noktada Hz. Peygamberin, peygamberliğinin ve hayat başarısının sadeliği çarpıcı ve önemlidir. (İzzetbegoviç 2011a: 334)

Temelde insan felsefesiyle ilgilenen bir Müslüman entelektüel olarak Aliya, yaşadığı tüm tecrübelerle rağmen, Batı medeniyetini tümüyle reddetmemiştir. Bilakis Batı medeniyetinin tecrübelerinden İslam dünyasının faydalanması gerektiğini savunmuştur. Batıda yaşamış ve eserlerini çağdaş İslam düşüncesine katkı olarak alabileceğimiz Aliya, dünyada temelde üç zihniyetin var olduğunu savunmuştur. Bunlar “Hristiyanlık, Yahudilik ve İslam'dır. Diğer bir ifadeyle maneviyatçılık, materyalizm ve her ikisini de kısmen kabul ve reddeden ve bu iki görüşün arasında üçüncü yol olarak kabul edilebilecek İslam bulunmaktadır.” (İzzetbegoviç 2011c: 31) Var olan her şeyin dualizm içinde yaratılmış olmasına önemli vurgu yaparken, Kur'an'da yer alan ‘her şeyin çift yaratıldığı’ bilgisine göndermede bulunur. Bu tespit, onun düşüncesinin merkezinde yer almaktadır. Öyle ki, “varlığın dualist yapısı, tarihsel, sosyolojik, biyolojik, etik bir gerçeklik olarak bizatihi insanda ve insanın ürettiği şeylerde de kendisini göstermektedir.” (Akın ve Karaarslan 2018: 144).

Aliya'ya göre "en eski zamanlardan bu güne kadar ortaya atılmış bütün ideoloji, felsefe düşünce sistemleri bu üç temel dünya görüşünden birine dayanmaktadır. Bunların birincisine göre yegane veya esas varlık ruhtur. İkincisine göre maddedir. Üçüncüsüne gelince o ruh ve maddenin bir arada var oluşundan yola çıkmaktadır." (İzzetbegoviç 1993: 11) Böylece Aliya, ele aldığı meseleler üzerinden hayatın dualizmini kavramaya çalışmaktadır. Diğerleri gerçekliği bir ucundan ele alarak değerlendirmekte bu sebeple gerçekliği kuşatmaktan uzaktır.

İzzetbegoviç'in düşüncesine genelde referans yaptığı diyalektiğini bizatihi hayat pratiğinden takip etmemiz de mümkündür. Zira yaşadığı olağanüstü şartlar, farklı rejimler, farklı sosyo-politik topluluklarla bir arada yaşama pratiğinin ona, hayata ve temel meselelere dair daha kuşatıcı, tutarlı, daha gerçekçi bakış açıları sunduğunu söylemek gerekir.

Dualizmden Diyalektiğe Ulaşmak ve Aliya:

İzzetbegoviç'in düşüncesinde dinlerin diyalektiğinden neyin kastedildiğine geçmeden evvel onun düşüncesine referansta bulunduğu diyalektik felsefeye ve dualizme kısaca eğilmekte fayda vardır. Zira İzzetbegoviç hem doğada hem de insanda dualizmin bulunduğunu düşünmektedir. Bunu düşüncelerinde belirgin biçimde görmek mümkündür. (Apaydın 2007: 198)

Birbirine benzer tanımlarının yapıldığı dualizm felsefe sözlüklerinde ikicilik terimiyle yer alır ve şu şekilde tanımlanır: "Temelinde birbirine indirgenemeyen iki ilkenin veya iki cevherin mevcudiyetine inanç bulunan her sisteme dualizm denir." (Bolay 2009: 171; Krş. Yıldırım 2004: 104; Timuçin 2004: 271) Felsefe alanında ilk ikici antikçağ Yunan düşünürü Anaksagoras'tır. O özdek'le ruh'u kesin olarak birbirinden ayırır ve sonsuza kadar da birbirinden ayrı kalacaklarını söyler. (Hançerlioğlu 2010: 177) Dinsel alanda ise ikicilik çok daha eskilere uzanır. "Sümerlerin yer ile gök tanrıları, eski Çin'in, Hind'in ve İran'ın karanlık ve aydınlık ilkeleri hep bu karşıt ikiliklerin dile getirilmesidir." (Hançerlioğlu 2010: 177) Hançerlioğlu dualizm üzerine yapılan çözümlemeleri değerlendirir: "İnsan düşüncesinin bu ikili tarihsel serüveni, sonunda eytişimsel özdekçiliğin evrensel birliğine ulaşmıştır." (Hançerlioğlu 2010: 178) Akarsu ise, dualizmin birkaç türünden söz eder: 1. Dinsel görüşte; 2. Tanrıbilimde; 3. Fizik ötesinde ve 4. Ahlak felsefesinde. (Akarsu 1998: 102)

Aliya açısından dualizm en yüksek felsefe olmayıp hayatın içinde olan ve yüzleşmemiz gereken temel bir ilkedir: "Dualizm insanın en köklü hissiyatı olmakla birlikte en yüksek felsefe değildir. Gerçekten de bütün büyük felsefe ekolleri monistik idiler. İnsanların yaşayış, duyuş ve dünyayı dualistik olarak idrak edişlerine rağmen, her felsefe ve düşünüşün tabiatında gerçekte monizm yatmaktadır." (İzzetbegoviç 1993: 12, 249) Aliya olguyu temele alan bir felsefeye sahiptir. Felsefe ile hayatın dualizmi karşısındaki konumu şöyledir: "Felsefenin ikiciliğe tahammülü yoktur. Buna rağmen bu gerçek fazla bir şey ifade etmemektedir. Çünkü düşünce hayata hâkim olamaz, hayat ondan daha yüksektir. Haddizatında insan olmamız itibarıyla biz iki gerçek içinde bulunmaktayız." (İzzetbegoviç 1993: 12)

İnsanlık tarihinde devamlı var olan iki düşünce çizgisinden söz eden Aliya, birbirine karşıt olarak konumlanan bu çizgilerin muhalefet ve redde rağmen zamanımıza kadar geldiğini belirtir. Tipik Epikürist fikirlere Lukrez, Bacon, Hobbes, Gassendi, Helvetius ve Holbach'ta ve daha sonra Spencer ve Marks üzerinden intikalle çağımızda Russel'de rastlamaktayız. Aynı şekilde Platon'un fikirleri bütün Hristiyan düşünürler tarafından bir bütün halinde ve ayrıca Gazali, Malebranche, Leibniz, Fichte, Cudworth, Schelling, Hegel, Kant ve nihayet Bergson ve Whitehead tarafından dolaylı biçimde devam ettirilmiştir. (İzzetbegoviç 1993: 14)

Diyaletik kavramına gelecek olursak bizim bu çalışmada amacımız Aliya'nın düşüncesinde diyaletikğin neye tekabül ettiğini daha doğru anlayabilmektir. Yoksa diyaletik felsefenin tarihsel serüvenini, tutarlılığını ya da tutarsızlığını tartışmak değildir. Zira Aliya bütün düşüncesini diyaletik üzerinden ele almaktadır. Dolayısıyla bu aşamada kısaca diyaletikğin felsefede ne anlama geldiğiyle yetinmek istiyoruz. Diyaletik "çeşitli olasılıkları göz önünde tutarak yöntemli düşünme sanatı; doğrulara ulaşma yolunda tartışmayı temel alan usullerin tümü; karşıtların karşılıklı edimiyle ve sonunda onların belli bir çözüme ulaşmasıyla belirgin evrensel ve düşünsel oluşum" şeklinde tanımlanmaktadır. (Timuçin 2004: 148; Yıldırım 20014: 55; Bolay 2009: 81-89) Diyaletik kavramının tarihi, bir anlamda felsefenin de tarihidir.¹ Felsefe tarihinin, Platon'un metinlerine düşülen dipnotlardan oluştuğu söylenmiştir. "Bu bağlamda felsefenin temel yöntemini diyaletik terimiyle betimleyen düşünür Platon olduğuna göre, düşünürün metinlerine dip not indiren her filozof söz konusu terimi bir biçimde düşünmüş, irdemiş ve yorumlamıştır denilebilir." (Ege 2006: 4/576) Sözlüklerde 'eytişim' şeklinde yer verilen diyaletik anlamında kullanılan çok zengin kavram havuzundan söz etmek mümkündür: "cedel, münâzara, muhâdara, fenni münâzara, tarîki nazar, ilmi kelâm, ilmi tasavvurât, istihâlei fikir, ilmi âdâp, hads, mantık vb." (Hançerlioğlu 2010: 104-5) Heraklitos'ta "diyaletik, evrende hüküm süren ve kendisinden dolayı var olan her şeyin kendi karşıtına dönüştüğü değişme sürecini, karşıtların birliğini ve bunu ifade eden çelişki mantığını ifade eder." (Cevizci 2010: 469) Günümüze gelecek olursak diyaletikçe bildik anlamını kazandıran tez, antitez ve sentezi diyaletik bir akıl yürütme ya da argümanın yapısının genel ifadesi olarak öneren Alman Fichte olmuştur. Ancak diyaletikğin tarihinde ona derinlik kazandıran Hegel'dir. Diyaletik bir düşünce ya da gerçek bir şeyi önce zorunlu olarak karşıtına/çelişğine dönüştüren ve daha sonra da onların her ikisini birden içeren bir senteze/birliğe götüren sürece karşılık gelir. Buna göre "diyaletik, hem düşüncedeki hem de varlıktaki çelişkilerin karşı olumu aracılığıyla bilgide ve varlıkta daha yüksek bir düzeye götüren değişme sürecine yani sırasıyla var olan bir şey ya da düşünce/tez, onun karşıtı ya da çelişigi/antitez ve nihayet onların karşılıklı eylem ve etkileşimlerinin sonucu olup, daha sonra

¹ Diyaletik metodun/felsefenin eleştirisi hakkında bilgi ve tartışma için bkz. Ülken, Hilmi Ziya, *Genel Felsefe Dersleri*, Ülken yay. İst. 2000, s. 56-62; Ülken, *Felsefeye Giriş-1*, Türkiye İş Bankası Kültür yay. İst. 2008, s. 154-156; Georges Politzer, *Felsefenin Temel İlkeleri*, çev. Muzaffer Erdost, Redaktör: Hasan Erdem, Arya yay. İst. 2011.

başka bir diyalektik hareketin temeli olan birlik/sentez sürecine karşılık gelir.” (Cevizci 2010: 470)

Hançerlioğlu’na göre Hegel’in sistemi gerçeğin önündeki son adımdır. Ondan sonra atılan, tek ama çok önemli, bir adım gerçeği bütünüyle ve bilimsel temelinden yakalayacaktır. Diyalektik, onun için sadece düşüncenin değil, doğanın da gelişme yasasıdır. En küçük bir bitkiden, gökteki yıldızlara ve insan düşüncesine kadar her şey diyalektik çelişmelerin aşılmasıyla oluşur. Bunun ötesinde Hegel’in diyalektiği de diyalektik bir karakter taşır, hem bir yasa, hem de bir yöntemdir. (Hançerlioğlu 2011: 261-2)

Aliya’ya göre varlıklar arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisi vardır: “Âlemdeki varlıklar birbirleriyle karşılıklı bağımlılık ilişkisi içindedirler. Onları illet-malül ilişkisi içinde gözlemlemekten ziyade bu karşılıklı bağımlılık içinde gözlemlemeliyiz.” (İzzetbegoviç 2011a: 5) Varlıktan insana geldiğimizde aynı yasa ve ilkeyle karşılaşırız. İnsanın iki doğasına/yetenegine göndermede bulunurken insanın dualistik yapısından hareket eder ve çözümünde diyalektik yöntem yine devrededir: “Aklım tereddüt etmeyi ve hayrete düşmeyi sürdürüyor ama kalbim daima sağlam bir şekilde inanç tarafında yer almış durumda. Hakiki mutluluk anlarım, kalbimin ve aklımın uyum içinde olduğu zamanlardı.” (İzzetbegoviç 2011a: 32)

Birbirinden farklı/karşıt düşünce sistemlerinin kendi içlerinde mantıki oldukları müsellemidir. Sorun zaten teoride değil pratiktedir. Ayrıca söz konusu karşıt kavram çiftlerinden “tekâmülün karşısında yaratıcılık, menfaatin karşısında ideal, monarşinin karşısında hürriyet, toplumun karşısında şahsiyet durmaktadır. Noksan ve mücmel olmalarına rağmen bu tasnif, maneviyatçılıkla materyalizmin teşrihi mümkün olmayan ve birbirlerine irca edilemeyen iki temel dünya görüşü, ‘birbirine galip gelemeyen iki deniz’ (Rahman, 55/19-20) olduğunu gösteriyor.” (İzzetbegoviç 1993: 15) Bu yargısında her ne kadar referansta bulunduğu ayetle konuyu irtibatlandırması tartışmaya açık olsa da birbirinden farklı iki ayrı dünya görüşünün varlığını dile getirdiği kolaylıkla anlaşılmaktadır. Sorun Aliya’ya göre insanın var olan iki gerçeklikten birini inkar etmesidir: “Hristiyanlık kurtuluş vaad ediyor, ama sadece dâhili kurtuluş; sosyalizmin vaad ettiği kurtuluş ise haricidir. Mantıki olarak çözülemeyen bu iki âlem karşısında, ikisini birden kabul etmeye mecbur bulunuyor ve onların tabii ağırlık ve merkezini keşfediyor. Bunlar, hayat ve insanın kaderi ile ilgili hakikatı aralarında paylaşıyorlar.” (İzzetbegoviç 1993: 15) Hayatın diyalektiği farklı işlemektedir. Tutarlı olsalar da statik yapıdaki teorilerin dışında, hayatın akan/canlı pratiği bize bazı hakikatleri ifşa eder. Şöyle ki, “hayatta şiddetli husumete rağmen karşılıklı fikir teatisi cereyan etmektedir. Daha dün tel’in edilen birçok husus için tel’inde bulunan düşünce sistemlerinde birdenbire bir yer bulunur ve hatta bunlar makul görülürken, diğer taraftan birçok sevilen iddia ve ifadeler teorinin sadece süsü olarak kalır.” (İzzetbegoviç 1993: 16)

Düşünce sistemleri hayatın bütününe değil de bir kısmını ifade ettiklerinden hayata tutunamazlar. Bunu şöyle örneklendirir: “(Sorun)

Hayatın ancak bir yönünün ifadesi olan bir hususu, bir bütün teşkil eden gerçek hayata tatbik etme ihtiyacıdır. Teori bakımından ne olursa olsun, ister materyalist veya Hristiyan, ister aşırı veya ılımlı, insan tatbikatta doktrininden birçok şeyi kapı dışında bırakıyor. Gerçek hayatta ne tutarlı materyalist ne de tutarlı Hristiyan olabiliyor.” (İzzetbegoviç 1993: 17) Bu yaklaşım Aliya’ya göre İslam’ın da yaklaşımıdır. Nitekim “İslam, dünyanın esas özelliği olan bu dualizmi evvela anlamak ve kabul etmek; ondan sonra da onu yenmek yoludur.” (İzzetbegoviç 1993: 18) Yalnız Aliya yanlış anlamalara mahal vermemek adına bir takım uyarılarda bulunmaktadır. İslami terimiyle hazır çözümlerden çok metot kastedilmekte ve bu terim birbirine zıt umdelerin sentez prensibini dile getirmektedir. Şöyle ki, İslam’ın esas prensibi, tabiattaki hayat ve hayat şekillerinin gelişme tarzındaki örneği andırıyor. Öyle görünüyor ki, temizlikle ibadeti birleştiren ve namaz ile insanları birlik haline sokan faktörün esasında, hayattaki ruh hürriyeti ile tabiatın determinizmini birleştiren aynı ilham vardır. Bununla “kuvvetli bir sezış kabiliyeti, yalnız namaza bakarak bütün İslam’ı, İslam’dan yola çıkarak da dünyanın umumi dualizmini yeniden kurabilir.” (İzzetbegoviç 1993: 18-9)

İslam’ın orta mevkii, onun hem insanla ve hayatla uyumunda hem de peygamberin örnekliğinde okunabilir: “İstikbal ve pratik insani çabalar bakımından İslam, bedenlen ve ruhen ahenk içinde bulunan insanları yetiştirmek ve kanunları ile sosyo-politik müesseseleri bu ahengi muhafaza edecek şekilde kurulmuş olan bir toplumu meydana getirmek için yapılan bir çağrıdır.” (İzzetbegoviç 1993: 21) Buradan bir adım daha atar ve önemli bir tespitte bulunur:

“İslam sosyalizmle Hristiyanlığın hakikat paylarını sadece tanımakla kalmıyor, bilakis üzerinde ısrarla duruyor. Çünkü eğer sosyalizm yalansa, o zaman İslam da tam hakikat değildir. İslam’ın doğruluğunu ispat etmek sosyalizm ve Hristiyanlığın doğruluğunu ve aynı zamanda hakikatlerinin noksanlığını da ispat etmek demektir. Şu tarihi anda İslam’ın özel durumu işte budur. Onun üstünlüğü onların hakikat paylarını tanınmasındadır. Dünyadaki zıddiyetler ancak ve ancak bu iki dünyanın adalet paylarını da teslim edecek üçüncü bir dünyanın kurulmasıyla yenilenebilir.” (İzzetbegoviç 1993: 21-22) Bu Aliya’nın üçüncü yol ya da orta yol dediği husustur.

Aliya’nın düşüncesinde dualizm yalnız doğada değil insanda da söz konusudur. “Hakkında aynı zamanda birbirine zıt iki hakikat bulunan yegane konu insandır. Ayrıca insan hakkındaki karşıt iddia, umumiyetle hakikate en yakın iddia olarak görünür.” (İzzetbegoviç 1993: 32) Disiplinler insana nesne olarak baktıkları için onu tam anlamıyla kuşatamamışlardır. Her biri kendi perspektifinden insana yaklaşmıştır. Kimine göre kölesi olduğu şeylerin işleyebilmesi için tüketim maddelerini durmadan tüketmeğe mecbur olan homo economicus’tur. Fakat aynı zamanda şair, kahraman, evliyadır. Başka bir ifadeyle insan tüm ilimlerin onun hakkında söyleyebildiklerinden daha fazladır.

İzzetbegoviç’in diyalektik felsefesini Allah-insan ilişkisinde ya da iman-amel ilişkisinde takip etmek mümkündür. Ona göre İslam’ın en temel şartı

olan iman etmek ve iyi işler yapmak sözleşmenin temelidir. İyi amel işleyerek mükemmel olmayan bir dünyanın düzeltilmesinde, mükemmelleştirilmesinde Allah'a yardımcı olduğunu, O'nunla işbirliği içinde bulunduğunu söyler: "Benim katkım olmaksızın dünyanın bir kısmı ebediyen eksik, bitmemiş, gerçekleşmemiş olarak kalacaktır. Bu sebeple sadece iman edemem, aynı zamanda eylemde bulunmak ve çalışmak zorundayım." (İzzetbegoviç 2014: 32-3)

Aliya'nın da dikkat çektiği üzere Kur'an, Tanrı-insan karşıtlığı paradigmasını benimsemez. Bu daha çok dualist sistemlerin başvurduğu bir yöntemdir. Kur'an açısından bakıldığında karşıtlık ve çatışmadan değil, Allah-insan birlikteliği düşüncesi hâkimdir. Ancak bir noktanın altının çizilmesi gerekir: "Sorunları din değil, insan çözer. Din değerleri ve sorumlulukları hatırlatır. Buradaki sorumluluk geçmişe ya da geleceğe aktarılamaz. Tıpkı yaşama hakkının aktarılamadığı gibi." (Evkuran 2015: 59)

Dini Düşünceye Yenilenme:

Aliya'nın yaklaşımını dini düşünceye yenilenme olarak değerlendirmek de mümkündür. Zira Aliya İslam'ı otantik ve bütünlükçü bir varoluş sistemi olarak görmektedir. Bu manada İslam'a olan güveni sonsuzdur: "Tarih apaçık bir tespiti göstermektedir: Müslüman halkların hülyasını heyecanlandıracak ve onlar arasında gerekli olan disiplin, ilham ve enerjiyi gerçekleştirecek tek düşünce İslam'dır." (İzzetbegoviç 2014: 19) Ancak Aliya daha da ötede İslami yenilenme taraftarıdır. Müslüman dünya İslamsız ve İslam'a karşı olarak yenilenemez. Şöyle bir alternatifle yüz yüzeyiz: "ya İslami yenilenmeye doğru hareket veya pasiflik ve gerileme. Zira Müslüman halklar için üçüncü ihtimal yoktur." (İzzetbegoviç 2014: 20) Ne var ki teklif ettiği İslami yenilenmeye her zaman iki kesimin karşı olduğu görülmektedir: "Muhafazakarlar ve modernistler. Muhafazakarlar eski reçeteleri, modernistler ise başkasına ait reçeteleri istemektedirler." (İzzetbegoviç 2014: 21) Her iki kesim de Avrupalılar gibi İslam'ı sadece din/religion olarak görmektedirler. Yani İslam'ı eksik ve tek boyutlu olarak ele almaktadırlar.

Dinlerin insan için önemine atıf yaparken aynı zamanda bir paradoksa işaret eder ve harika bir tespitte bulunur: "Din de devrim de acılar ve ızdıraplar içinde doğar. İkisi de refah ve konfor içinde yok olup gider. Gerçekten devam eden sırf onların gerçekleşme çabasıdır. Onların gerçekleşmesi ise aynı zamanda ölümleri demektir. Din de devrim de gerçekleşirken kendini yok edecek kurumlarını, yapılarını oluşturmaktadır." (İzzetbegoviç 1993: 92) İslam tarihinde de aynı süreç yaşanmıştır. İslam tarihinde Kur'an, insan, adalet ve ahlak merkezli bir kültür zaman içerisinde insan merkezli anlayışı ve dayandığı değerler sistemini kaybetmeye başlamıştır.

Aliya çalışmalarında sürekli üçüncü yol olarak İslam'ın birleştirici ve bütünlükçü karakterine atıflar yapmaktadır: "İslam'ın bir şey hakkındaki yaklaşımı tamamen yenidir. Din ve ilmin, ahlak ve siyasetin, vazife/ideal ve çıkarların ittifakının sağlanmasındaki talebidir. Zahiri ve batını dünyanın varlığını tanıyarak İslam, bu iki dünya arasında bulunan uçurumun köprü vazifesini, insanın yaptığını göstermektedir. Bu ittifak ve birlik olmadan religion geriliğe, ilim ise ateizme doğru çekmektedir." (İzzetbegoviç 2014:

21-22)¹ Burada da insanın dualizmine göndermeler yapmak suretiyle bunların diyalektiğinden/etkileşiminden sağlıklı sonuçlara ulaşmaya çalıştığı söylenebilir. Aliya Müslüman toplumların Batı medeniyetiyle karşılaşmalarının keyfiyetinin önemine dikkat çeker. “Bu karşılaşmada tamamen red tavrını mı koymalı, dikkatli uyum sağlama ve bu medeniyetin bütün unsurlarını sorgulamaksızın ve seçmeksizin kabul etmeli mi? Birçok milletin zafer veya trajedisi, onların bu kader sorusuna nasıl cevap verdiklerinde yatmaktadır.” (İzzetbegović 2014: 24) Aliya İslam’ın zâti özgünlüğünün idrakinde olmakla beraber, yenilenme konusunun taşıdığı risklerin farkındadır.

Aliya İslam’ın halkların gündelik hayatına etkisinin zayıflamasının her zaman sosyal ve siyasi kurumlar ve insanların aşağılanmasıyla sonuçlandığı kanaatindedir. Somut ve spesifik örnek vermese de bunu kendi diyalektik felsefesiyle ilişkilendirir: “İslam tarihinin tümü, başlangıcından bu güne dek, kaçınılmaz olarak bu *etkileşimin* dairesinde gelişme göstermiştir. Bu ‘paralellik’ içinde Müslüman halkların değişmez kaderin parçası ve İslam tarihinin bir kanunu bulunmaktadır.” (İzzetbegović 2014: 29) Kutsal metinlere yönelme/sadakat ile toplumların yükselişi ya da çöküşü arasında diyalektik ve doğrudan bir ilişkiden söz ederken Kur’an’ın öncelenmesine özel bir göndermede bulunur: “Tespit edilmelidir ki Müslüman halkların her kalkınması her şerefle dolu dönemi *Kur’an’ın öncelenmesiyle* başlamıştır. İslam’ın genişlemesi sadece tek örnek değil, en büyük örnektir. İslam tarihi esnasında bütün hareketlenmeler paralelizmin/ikiliğin bu kanununu belgelemektedir.” (İzzetbegović 2014: 32)

Aliya’ya göre yenilenme, yaşayan bireylerin üstlenmesi gereken bir vazifedir. Bu vazife de Aliya’nın diyalektiğine uğramaktadır. Zira “insan ile insan ve insan ile cemiyet arasındaki ilişkileri tanzim eden *değişmez İslami prensipler* mevcuttur. Ancak değişmeyen ve ebedi olarak verilen hiçbir İslami üretimsel, toplumsal veya siyasi terkip bulunmamaktadır.” (İzzetbegović 2014: 51) Bu tarihi görev yaşayan nesillere düşmektedir. İnsanların İslam’ın değişmez ebedi mesajlarını, sürekli değişime maruz kalan dünyada gerçekleştirmek için yeni şekil verme ve vasıtaları bulma görevleri vardır. Biz de teşebbüste bulunmak durumundayız. Yeni dünya kurmak için sorumluluğu üstlenmekle peygamberliğin kurumsal olarak sona ermesi arasındaki münasebete atıfla Fazlur Rahman Müslümanların genel bir yanılgısından bahseder: “Hz. Muhammed’in en son peygamber olması ve Kur’an’ın en son vahiy olması, Müslüman olduğunu ileri sürenlere açıkça çok ciddi bir sorumluluk yüklemektedir. Böyle bir iddia ileri sürmek bir imtiyaz olmaktan ziyade bir sorumluluktur. Ama Müslümanlar bunu nedense her zaman özel bir imtiyaz saymışlardır.” (Fazlur Rahman 2009: 137).

¹ İslam’ın farklılığı bütünlükçü kimliğiyle açıklanır: “İslam diğer bütün din, doktrin ve hayat felsefelerinden farklıdır. Bu felsefenin aslı, dış ve iç, ahlaki ve toplumsal, maddi ve manevi hayatın aynı anda yaşanmasındaki taleptir. Bu talebi günlük hayatımızın diline çevirerek şunu söyleyebiliriz: Hayatı sadece din ve dua ile değil, aynı zamanda çalışma ve bilimle tanzim etmek gerektiğine inanan, dünya tasavvurunda ibadethane ile fabrikanın yan yana olması gerektiğini talep eden kimse, o İslam’a aittir.” İzzetbegović, *İslam Deklarasyonu*, s. 47.

Aliya dini tecdidi İslami düzenin ön şartı olarak görmektedir. Dini tecdid, “içinde günlük imkân ölçülerinin kıymetinin kalmadığı birey ve bütün toplulukların kendi idealleri uğruna beklenmedik bir fedakarlık derecesine yükseldikleri, dinin yeni niteliğidir.” (İzzetbegoviç 2014: 70) Aliya gerçek bir değişimi gerekli görürken bu değişime inanmaktadır. Çünkü statükoya hizmet etme anlamında Müslüman toplulukların pasif kalmalarını mahkum eden realizme karşıdır. Tarih ona göre “sadece sürekli değişimin değil, aynı zamanda ve devamlı olarak imkânsız ve beklenmeyenlerin gerçekleşmesinin hikayesidir.” (İzzetbegoviç 2014: 76)

Aliya’nın perspektifinde gerçekliğe yeniden güçlü atıflar yapılmaktadır: “Ruhsal olarak insanın yerini ve farklılığını kabul eden İslam, müşahhas insan söz konusu olunca son derece gerçekçidir.” (Düzgün 2009: 5) Nitekim farklı rejimlerde zor şartlar altında yaşayan birinin gerçeklerden uzaklaşması beklenemez. Ancak gerekli olan değişim için sağlam iman ve çaba elzemdir: “insanların ortak irade ve çalışmaları sonucunda gerçekleşmeyecek tarihi hedef yoktur. İnanılan ve onun için çaba sarf edilen ütopya, ütopya olmaktan çıkar.” (İzzetbegoviç 2014: 82) Aliya’nın gerçekliğe vurgusundan söz ederken peygamberlerin görevlendirildikleri toplumun sosyo kültürel şartlarını/gerçekliğini dikkate alarak konuştuklarını hatırlamak gerekir. Bunu evrenselin yerelle buluşması ya da Aliya’nın kullanımıyla evrenselin yerelin diyalektiği olarak okumak mümkündür: “Evrensel olan aynı zamanda idealdir ve hedeftir, hiçbir zaman erişilemeyecek bir ufuk gibi insanın önünde ilerler. Temel kurucu normların evrensel olduğu herkes için arzulandığı unutulmamalıdır. Bir sistemin sadece kendisi için değer üretme iddiası, evrensellik hedefinden sapmadır. Bu anlamda İslam’ın hedefi var olan yerel uygulamaları ve örfleri marufa yani ortak iyiye evirmektir.” (Düzgün 2009: 17)

Dinlerin Diyalektiği ve İslam:

Aliya’nın *Doğu ve Batı Arasında İslam* adlı eserini, düşüncesinde var olan zıtlıklardan ya da dualiteden hareketle inşa ettiği söylenebilir. Eser varlıktaki çift kutuplu karakter ekseninde yazılmıştır. Tekâmül-yaratma, kültür-uygarlık, sanat-ilim, vazife-menfaat, dram-ütopya gibi. Dinleri de Aliya zıtlıklar üzerinden ele alır ve bize göre diyalektik okumaya tabi tutarak üçüncü yol dediği senteze/İslam’a ulaşır. Nitekim dinler bahsinde Yahudilik ile Hristiyanlığı karşı kutuplara yerleştirir. Hatta İslam tarihi iki kısma ayrılır: Muhammed’den evvel ve sonra. Nuzûlünden sonra kurumsallaşmalarının ardından İslam’ı tam anlamak için öncelikle Yahudilikle Hristiyanlığı dikkate almak lüzûmundan söz eder. Aslında söz konusu edilen üç ilahi dinin tecrübesinde insani eğilimler vardır. Her üçünün birbiriyle ilişkisi İslam’ın serüvenini de belirlemiştir. Üç büyük dinin tarihi rolü oldukça büyüktür. İnsan onlar sayesinde tarihin merkezi olmuş ve dünyayı/insanlığı bir bütün olarak görmeye alışmıştır. Onların sayesinde insan dış ve iç hayatın, dış ve iç ilerlemenin büyüklüğünü, onların karşılıklı münasebetini ve sınırlarını öğrenmiştir. Öyle ki “Yahudilikle Hristiyanlığın tarihteki başarı ve başarısızlığı insanlığın İslami tecrübesini teşkil etmektedir. Musa, İsa ve Muhammed aslında insani olan her şeyin teşekkül ettiği üç meyli tecessüm ettirmektedirler.” (İzzetbegoviç 1993: 215)

Aliya'nın zıtlıklar listesinde yer alan Yahudilikle Hristiyanlığın neye tekabül ettiğine geçmek isabetli olacaktır ki, İslam'ın nasıl sentez ya da üçüncü yol olduğu görülebilsin. Yahudilik Aliya'ya göre dünyevi olanı ve sol temayülü temsil eder. Dünyevi cennet perspektifini vaad eden ve sonradan ortaya atılan bütün Yahudi teorileri bu temayülden kaynaklıdır. Söz gelimi "Eyyüp Kitabı" daha bu dünyada tahakkuk etmesi icap eden adaletin rüyasıdır. Yani öbür dünyada değil, bu dünyada ve şimdi. Ayrıca ölümsüzlükle ilgili öğretisi Yahudilerce hiçbir zaman tamamen kabul edilmiş değildir. Büyük bir Yahudi olan Baruch Spinoza, Ahdi Atık'ın ölümsüzlükten hiç bahsetmediğini iddia etmektedir. Yahudiler geleceğini haber verdikleri Tanrı melekûtunu Hristiyanlar gibi ahirette değil, bu dünyada bekliyorlardı. Bu dünyadaki cennet fikri özünde Yahudidir ve sadece mahiyeti itibariyle olmayıp, menşei itibariyle de öyledir. Öyle ki "yeryüzünde cennet isteyen bütün ihtilaller, ütopya, sosyalizmler ve diğer cereyanlar özünde Ahdi Kadîm'den ileri gelmektedir yani Yahudi kökenlidir." (İzzetbegoviç 1993: 217)

Yahudiler hiç bir zaman kültüre iştirak etmezler. Kültür Aliya'nın paradigmasında maddi olana değil manevi olana aittir. Buna karşılık her zaman uygarlığa iştirak ederler. Atom çağının babası sayılan Einstein Yahudidir. Çünkü Yahudiler her zaman maddi ilerlemenin taşıyıcıları olmuşlardır, tıpkı Hristiyanların manevi ilerlemenin taşıyıcıları olmaları gibi. Yahudi materyalizmi/pozitivizmi insanın şuurunu dünyaya doğru yöneltmiş ve tarih boyunca harici gereklere olan alakasını tahrik etmiştir. Ancak Hristiyanlık ise insan ruhunu kendi kendine doğru yöneltmiştir. Bu diyalektikte de aşırı gerçekçilikle aşırı idealizm karşılaşmaktadır.¹ Şöyle ki, Ahdi Kadîm'in aşırı gerçekçiliğinin hakkından Ahdi Cedîd'in aynı şekilde aşırı idealizmi ile gelinebilmiştir. Bu ikisinin birleştirilmesini İslam Hz. Muhammed ile gerçekleştirecektir fakat bunun için zamana ihtiyaç vardır. (İzzetbegoviç 1993: 218) Yahudiliğe mukabil maddi olandan değil de manevi olandan yana tercihini kullanan Hristiyanlığa göre insanın meyil ve enerjisi birbirine ters istikamette yani semaya ve arza doğru bölünmemelidir. "Hiç kimse iki efendiye hizmet edemez. Ya birisinden nefret edip ötekini sevecek, ya da birisine bağlanarak öbürünü ihmal edecek. Siz hem Tanrı'ya hem de Mammona/para/servet hizmet edemezsiniz." (Matta, 6/24) Ancak dinin dünya üzerinde tesirli olması için dünyevi karakterinin de olması icap eder. İslam yüzünü dünyaya çevirmiş bir din olduğundan bu İslam için mümkündür ve Hristiyanlıktan farkı da buradadır.

Aliya'ya göre dinlerin diyalektiğinde İslam hem insani olanı hem de gerçekliği temsil etmektedir. Hz. Peygamberin şahsında bile önceki dini tecrübelerin karakterleri izlenebilir. Ancak her ikisinin sentezi/uyumu son peygamberde tecessüm etmiştir. Şöyle ki, Hz. Muhammed Hira mağarasına çekiliyor fakat her seferinde vazifesine devam etmek üzere putperest

¹ "İslam'ın ve Hristiyanlığın evrensellik anlayışlarını karşılaştırmak için gözetilecek ölçü, öncelikli olarak kutsal kitaplarda yer alan bilgilerdir. Hristiyanlık Yahudiliğin peşi sıra gelen ve ondaki bazı aşırılıkları, başta şekilcilik ve yasa düşkünlüğü olmak üzere dini, bürokrasiye boğan öğeleri tasfiye etmek üzere gönderildi." İlahi dinler arasındaki diyalektiği evrensellik-yerellik üzerinden tahlil eden bir çalışma için bkz. Evkuran, Mehmet, "İslam, Evrensellik ve Yerellik/İslam'da Evrenselin Kuruluşu ve Temsil Sorunu" İslamiyât, c. 8, sy. 4, 2005, s. 13.

Mekke'ye dönüyordu. Fakat Mekke'de olup bitenler henüz İslam değildi. İslam Medine'de başlamıştır. Hira mağarasında Hz. Muhammed zâhid bir hanıftı. Mekke'de ise, dini düşüncenin habercisidir. Mesajı Medine'de tamamlanmış ve insanların şuurunda yer almıştır. İslam'ın sosyal ve hukuki düzeninin başlangıç ve kaynağı Medine'dir. Aliya'ya göre Hz. Peygamber mağaradan dönmeye mecburdu. Bu dönüşü olmasaydı hanîf olarak kalacaktı. Fakat döndüğü için İslam'ın Rasûlü olmuştur. Bu "dâhili ile hârici dünyanın, mistik ile aklın, meditasyon ile eylemin karşılaşmasıydı. İslam mistik olarak başlamıştı, siyasi ve devlet fikri olarak devam etti. Din gerçekler dünyasına girerek İslam oldu." (İzzetbegoviç 1993: 222)

Aliya İslam'ın bütünsel konumunu holizm kavramıyla izah eder: "Holizm, analiz, tek yönlülük ve ayrılmanın karşıtı olarak kapsamlılık, sentez, bütünleşme anlamına geliyor. Holizm, Hıristiyanlığın ve Sosyalizmin ya da onların temelinde yatan felsefelerin tek yönlülüğüne yönelik bir tenkit olarak anlaşılabilir." (İzzetbegoviç 2011a: 181)

Aliya temel kavramların zıtlıkları/karşılaştırılması ya da diyalektiği üzerinde bazı örneklemeler sunmaktadır. Söz gelimi İncil ile Kur'an'ın bazı kavramlarının karşılaştırılması çok faydalı istidlallere imkân verir. İncil'de "cennetlik, mukaddes, melek, ebedi hayat, cennet, günah, sevgi, yakınlar, tevbe, af, sır, vücut, ruh, kurtuluş vs." sık sık yer alırken; aynı tabirler Kur'an'da da bulunur ancak bunlar bir dünya tasvirinde zemin teşkil ederler. Bu tasvirde akıl, sıhhat, temizlik, kuvvet, satın alım, sözleşme, rehin, mektup, silah, savaş durumu, mücadele, ticaret, meyve, kararlılık, ceza, adalet, menfaat, misilleme, av, ilaç gibi gayet muayyen ve gerçek mefhumlar resmedilirler. Benzer şekilde cami ile kilise karşılaştırması da benzer istidlallere götürür. Cami insanlar için bir mekan iken Kilise ise Tanrı tapınağıdır. Camide maksada uygunluk havası varken kilisede mistik bir hava hâkimdir. "Cami hadiselerin cereyan ettiği merkezi bir yerde, çarşı içinde ve mahallenin ortasındadır. Kilise ise yüksekçe yerler ister. Kilise mimarisi tekellüflü sessizlik, karanlık, yükseklik ve uhrevilik vurgulamaya mütemayildir." (İzzetbegoviç 1993: 224)

İslam'ı bir terkip olarak tanımlayan Aliya, bunun istikrarlı bir birleşme olmadığını belirtir. Ardından terkinin/dengenin bozulma durumunda muhtemel sonuçlarından söz eder. Sadece İslam'ın içindeki din unsurunun/maneviliğin vurgulanmasında içten bir parçalanma tehlikesi yatmaktadır. Şuur ve faaliyet azalır azalmaz Kur'an'ın emrine aykırı olarak 'dünyadan nasibini' unutup, bu emre göre hareket etmeyi bırakınca İslami devlet herhangi başka bir devlet gibi olur. Din unsuru ise herhangi başka bir din gibi işlemeye başlar. Devlet kendi kendine hizmet eden iktidar halini alır, din ise toplumu hareketsizliğe ve geri kalmışlığa doğru iter. Bunun sonucunda "tevarüs yoluyla hilafet, sultanlar, emirler, dinsiz imansız ilim adamları, ruhanilik, sarhoş şairler... Bütün bunlar dâhili parçalanmanın diğer bir ifadeyle sentezin/terkinin bozulmasının bir ifadesidir." (İzzetbegoviç 1993: 227)

Aliya İslam'ın sol ya da dünyevi karakterinden dolayı Müslüman memleketlerde Marksist ihtilallerin yokluğu ya da başarısızlığının tesadüf olmadığını düşünmektedir. Zira İslam'ın materyalizmi denilen içindeki tabii

ve sosyal unsurlar, İslam dünyasını durmadan Avrupa'dan gelen aşırı materyalist fikirlere karşı dayanıklı kılmaktadır. "İslam'ın Marksizme ihtiyacı yoktur. Ahdi Kadim'in sert realizminden birazı Kur'an'da da mevcuttur." (İzzetbegoviç 1993: 228)

Dualizmi insanda ve varlıkta asli bir gerçeklik şeklinde kabul eden Aliya, İslam'ın beş şartı olarak bilinen esasların dualizminden söz etmektedir. Her birini kendi içinde müstakil olarak değerlendirmekle beraber kimi zaman iki ritüel arasındaki münasebetten bahseder. Söz gelimi namaz ve zekatın bir tahlili dâhili dualizmini göstermektedir. Namaz manevi, zekat ise sosyal mahiyetlidir. Namaz insana, zekat ise insanlara yönelmiş bulunmaktadır. Namazın karakteri ferdi, zekatın ise sosyaldır. Gayeleri de ayrıdır. Birininki öznel, öbürününki ise nesneldir. Namaz terbiye vasıtasıdır. Zekat ise düzenin bir parçasıdır. "Şahsi bir ibadet olan namazla onunla ahenk içinde bulunan ve sosyal bir davranış teşkil eden zekat arasında bir nevi birliğin bulunması hakkında bütün İslam otoriteleri hemfikirdirler." (İzzetbegoviç 1993: 235)

Aliya ilginç bir yaklaşımla kaçınılmaz iki yönlülüğün İslam'ın kaynaklarında da tezahür ettiğine inanmaktadır. Bu iki kaynak Kur'an ve Hadistir. Her biri kendi başına ilham ile tecrübe, ebediyet ile zaman, düşünce ile tatbikat veya fikir ile hayatı temsil etmektedir. İslam bir düşünüş tarzı olmaktan ziyade bir yaşayış tarzıdır. Kur'an'ın bütün tefsirleri, onun, Hadis'e yani hayata başvurulmadan anlaşılmasız olduğunu göstermektedir." (İzzetbegoviç 1993: 239) Burada teori ile pratiği arasındaki ilişkiye/uyuma ve terkibe gönderme yapmaktadır.

'Tabiata dönük din' tamlamasıyla İslam'ın bütünlükçü/terkipçi karakterine gönderme yapan Aliya, düşüncesini bir takım argümanlarla temellendirmeye çalışır. Mesela din ile ilim arasındaki ilişkide İslam'ın yaklaşımı, varlığın/dünyanın kabulü ve çatışmanın bulunmayışı cihetinden inşa edilir. İslam'da madde birçok güzel ve ulvi gaye için vasıta olarak görülmektedir. Maddi dünya şeytanın mülkü, beden de günahın yuvası değildir. İnsanın en büyük ümitlerinin bağlandığı ahireti bile Kur'an, dünyevi renklerle tasvir etmekten çekinmiyor. Bu yüzden Hristiyanlar tarafından bir dine layık olmayan şehvaniyetle suçlanmıştır. Ne var ki "bu husus ancak maddi dünyanın İslam'a yabancı olmadığını ve dünyayı reddeden Hristiyan zihniyetinin İslam'da bulunmadığını açıklamaktadır." (İzzetbegoviç 1993: 241) Keza ilmin ve dinin bütünleşme eğilimi pratik hayatta camilerle okulların beraber inşasında ifadesini bulmuştur. Cami bütün gelişme süresi boyunca hiç bir zaman sırf mabet olmamıştır. İslam'ın dış dünyaya yönelişinin bir sonucu da insan anlayışındaki özel gerçekçiliğidir. "Tabiatın prensip olarak kabulü, insan tabiatının da kabulü demektir. Umumi olarak insanın büyüklük ve haysiyetini tespit eden İslam, müşahhas insan mevzubahis olunca pek gerçekçi, hemen hemen antiheroic'tir." (İzzetbegoviç 1993: 245) Çünkü İslam, insan için tabiatını aşan vasıflar geliştirme gayreti içinde değildir. İnsanları aziz ya da melek yapmak istemez. Böyle talepler gerçekçi değildir.

Aliya önemli bir hususta dikkatlerimizi çekmektedir. Bu da dinlerin ya da doktrinlerin teorileri ile pratikleri arasında zorunlu otomatizmlerinin

bulunmayı hakkındaki tespiti: “Din de ütopya da hayata girdikleri, tatbikat oldukları zaman deforme olurlar. Saf ve tutarlı bir şekilde ancak kitaplarda mevcutturlar.” (İzzetbegoviç 1993: 274) “Her din başlangıcında saftır, fakat insanlar onu bozar.” (İzzetbegoviç 2011a: 58)¹

Bu manada Hz. İsa ile Hristiyanlık tarihinin tefrik edilmesi gerektiğini söyler. Ancak Aliya’nın eleştirilerinin yalnız diğer dinlere yönelttiği anlaşılmalıdır. Aliya’nın düşüncelerinin izini sürdüğümüzde diğer eserlerinde İslam düşüncesindeki deformasyona² ilişkin kanaatlerine rastlamak mümkündür: “Başlangıçta Kur’an tefsiri serbestti ama yaratıcı yorum süreci/re’y tedricen sünnet, kıyas ve icma tarafından sınırlandı; üçüncü yüzyılda ictihad kapısının kapanmasıyla ilgili teoriyle tamamen katılaşmaya kadar da bu devam etti. Tüm yenilikler tamamen engellendi.” (İzzetbegoviç 2011a: 302)

Üçüncü yol olarak insana en uygun öğretinin İslam olduğunu düşünen Aliya’ya göre tabiatın determinizmi, insanın ise kaderi vardır. Kaderin kabulü ona göre İslam’ın en büyük ve en son çağrısıdır. Kadere fazla vurgusunun belki yanlış anlaşılacağını hesaba kattığından bunun asla pasiflik şeklinde anlaşılması gerektiğini özellikle dile getirir. Teslimiyet aynı zamanda yeni emniyet kaynağıdır: “Teslimiyet insanın bir bütün olarak dünyaya ve kendi faaliyetinin neticelerine karşı iç tutumudur. Allah’ın iradesine teslimiyet, insanların iradelerine karşı bağımsızlık demektir. Allah’a itaat, insana itaati meneder. Kaderi kabul etmek kendini en büyük ölçüde hür hissetmektir. Mücadelemizi insani ve makul kılan, her şeyin akıbetinin elimizde olmadığı kanaatidir.” (İzzetbegoviç 1993: 309)

Aliya’nın Düşüncesinin Teolojik Açıdan Değeri:

Aliya’nın görüşlerinin kelâmi/teolojik açıdan değerlendirilmesi mümkündür. Öncelikle Aliya’da dinlerin diyalektiği şeklinde kavramsallaştırdığımız olguya ahlaki ilkeler bağlamında Abdullah Draz’da da rastlanır. Şöyle ki, Kitabı Mukaddes’te geçtiği şekliyle Hz. Musa ve Hz. İsa tarafından tebliğ edilmiş olan ahlaki kaidelerin hepsi de Kur’an’da ufak üslup farkları dışında aynen tekrarlanmaktadır. Ancak gerek Hz. Musa’nın ‘on emir’inde gerekse Hz. İsa’nın ‘dağdaki vaaz’ında olduğu gibi bu prensipler Kur’an’da bir bütün olarak sunulmamış, Mekki ve Medeni surelerde dağınık bir şekilde ve çok defa her biri bir durum hakkında hüküm olarak gelmiştir. (Draz 2000: 71) Bunun gerekçesini Draz’dan takip edelim: “İki mukaddes kitaptan her birinin ahlaki kaidenin görünüşte bir kısmını ihtiva, diğer kısmını da zımnen ifade ettiği kabul edilmeli ve gerçek ahlak kaidelerinin bu iki tavrın bir sentezi olduğu düşünülmelidir. Bu kaidenin tamamını en açık şekliyle bize verme işini üzerine alan Kur’an-ı

¹ Aliya deformasyon aşamasında dinlerin teolojisiyle ibadetlerinin farklı süreçlerden geçtiğini düşünür: “Bir dinin tahrif olması esnasında ahlaki öğretiler onun daha dirençli kısmını oluşturur; öte yandan teoloji ve inançlar çabuk bir yozlaşma ve çürümeye maruz kalırlar.” (İzzetbegoviç 2011a: 59)

² Aliya’nın dinlerin deformasyonuna ilişkin düşüncesini kendi kaleminden takip edelim: “Tarihi bir fenomen olarak her dinin iki yönü vardır: bir ‘ilim’ olarak vahiydir; uygulama olarak ise insanların eseridir. Allah inancı vahyeder, insanlar ise uygular. Dinde yüce olan her şey Allah’tandır. Hatalı ve değersiz olan her şey insanlardandır.” (İzzetbegoviç 2011a: 45)

Kerim ise onun iki unsurundan her birinin taşıdığı değere işaret etmeyi ihmal etmemiştir.” (Draz 2000: 75)

Yazar ayrıca İslam’ın bu pozitif tutumunu İslam’ın kapsayıcılığıyla temellendirmektedir. Ona göre İslam’ın insanlığın büyük bir kısmına yayılarak bu kadar farklı bir düşünce, temayül ve karakteri mutedil bir inanç sistemi içinde toplayabilmesinin en mühim sebeplerinden biri, “Kur’an’ın bu değişik görüşleri bir araya getirmesi ve ahlak kaideleri içerisinde az veya çok fazilet dereceleri kabul etmesidir.” (Draz 2000: 76)

Dinlerin insanın yeryüzündeki denenme serüveniyle doğrudan ve yakın ilişkisine Muhammed Abduh da temas etmektedir. Abduh eserinde şöyle bir alt başlık açar ‘Dinler İnsanın Gelişmesiyle Gelişir ve İslam’la Kemale Erer.’ Tarihsel sürece uygun olarak gönderilen ilahi dinlerin insan ve toplumla buluşmalarının ardından yaşanan gerilimlere ve bozulmalara işaret ettikten sonra nihai gelişmenin/sentezin İslam’la gerçekleştiğini belirtir. Nihayet insanlığın kemale erdiği, geçmiş olayların onları eşyayı doğru olarak anlamaya hazırladığı bir devirde akla hitap eden, fikre seslenen, düşünceye çağrıda bulunan, insanı dünya ve ahiret saadetine ulaştırmak için, hisleri ve âtîfetleri birleştiren İslam gelmiştir. “İslam mükellef olan insandan hem cesedinin bakımına özen göstermesini hem de ruhunu ıslah etmesini istemiştir.” (Abduh 1986: 204; İşcan 2015: 121) Burada Aliya’nın tespitlerine benzer yaklaşımların yer aldığı dikkatlerden kaçmamalıdır.

Diğer yandan dinlerin birbirleriyle olan etkileşimi önemli olmakla beraber bir dinin/öğretinin hitap ettiği toplumun *olgusal gerçekliğiyle* ilişkisi de önemlidir. Çünkü bu zeminde de yeni bir karşılaşma/gerilim ve hemen ardından yeni bir aşama söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda vahiy-olgu diyalektiği hakkında özel bir çalışması bulunan Ebu Zeyd’den iktibasta bulunmak faydalı olacaktır:

“Kur’an metni, hakikati ve özü itibariyle kültürün ürünüdür. Bununla onun yirmi küsur yılı aşkın bir süre zarfında, olgu ve kültürün içinde biçimlendiği kastedilmektedir. Bundan ötürü metnin önceden mevcut bir metafizik varlığının olduğuna inanmak, bu apaçık gerçeğin gücünü azaltmakta; dolayısıyla metin fenomenine yönelik bilimsel bir anlayışın imkânını zorlaştırmaktadır. Allah, Hz. Peygambere Kur’an’ı vahyettiğinde bu ilk muhataba ait dil sistemini seçmiştir. Zira dil, toplumun dünyayı algılama ve düzenlemedeki en etkin aracıdır. Bu itibarla kültüre ait dil sistemine dâhil olduğu halde kültür ve olgudan kopuk bir metinden bahsetmemiz mümkün değildir. Metnin kaynağının ilahi oluşu, muhtevasının olgusalılığı ve onun beşeri kültüre aidiyeti ile çelişmez.” (Ebu Zeyd 2001: 47)

Ebu Zeyd olgusalılığı temele aldığından vahiy tecrübesinde farklı bir diyalektikten söz eder. Genel yaklaşım inen diyalektikten söz ederken (yukarıdan aşağıya doğru yani Allah’tan insana doğru gerçekleşen bir diyalektik) yazar, çıkan diyalektik (aşağıdan yukarıya doğru yani insandan Allah’a doğru gerçekleşen bir diyalektik) tarzını esas almaktadır. Bilinmelidir ki “olgu ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel yapıları içine alan, muhatapları olduğu kadar metnin ilk muhatabı ve tebliğcisini de kuşatan

geniş bir kavramdır.” (Ebu Zeyd 2001: 50) Nitekim Ebu Hanife de toplumsal meselelerde nistan veya fikirden değil, olgudan hareket ederdi. (İşcan 2015: 209)

Diyaletikten ve daha özelde dinlerin diyaletikliğinden pozitif bir olgu olarak söz edebilmek için dinlerin taşıyıcıları ve hayata aktarıcıları olan insanın aktif değer üretici vasıflarına gönderme yapmak gerekir. İnsanın tarih yapan birey olması için onun tarihi rolünü üstlenmesinin alt yapısı oluşturulmalıdır. Böylece değişime start veren dinler belli bir zaman sonra kurumsal yapılarına kavuşmalarıyla pasif konuma evrilmesinler. Burada mekanik değişime karşılık diyaletik değişime ihtiyaç bulunmaktadır. Nitekim “varlıklar içinde eşsiz bir konumda bulunan insan, kendisine gelen nedenler üzerinde etki yaparak; her etkiyi bir karşı-etkiyle karşılayarak çevresiyle mekanik değil fakat diyaletik ilişkilerde bulunur.” (Düzgün 1999: 112) Çünkü mekanik düzen, hep aynı nedenin aynı sonucu doğurduğu, tek yönlü bir tekrarlar düzenidir. Mekanik düzende gelişme olamayacağı gibi herhangi bir gelişme de mekanik düzenle izah edilemez.

Bu kısmı Aliya’nın etkilendiği ve atıfta bulunduğu önemli mütefekkirlerden İkbâl’le bitirelim. Aliya’nın dinlerin diyaletikliği şeklinde ele aldığı terkibi/sentezi Muhammed İkbâl İslam’ın hazmedici ruhu şeklinde tavsif eder. Ona göre İslam’ın özü ve ruhu öylesine geniştir ki bunun sınırsız olduğunu söylemek daha doğru olur. Sadece dinsiz ve Allahsız fikirler hariç, etrafında bulunan milletlerin elde edilebilecek bütün görüşlerini benimseyip kendi yapısının bir parçası haline getirmiş, onların kendine özgü şekilde ve yönde gelişmelerini sağlamıştır. Böylelikle “İslamiyet’in hazmedici ruhu, yani başka bir yerden bir şeyi alıp kendinden bir parça haline getirme yeteneği, özellikle hukuk ve adalet alanında kendini göstermiştir.” (İkbâl tsz: 222)

Sonuç

Aliya’nın temel felsefesi, farklılıklarla bir arada olma iradesini gösterebilen siyasal kültür inşa edebilmektir. Hayatta var olan dualizmi imkân bilerek farklılıkların/zıtların terkibinden ya da diyaletikliğinden anlamlı ve insani bir sentez kendi deyimiyle orta yolu bulmayı ümit etmişti. Bu manada Bosna bir idealdi. Bosna farklı dinlere, uluslara ve kültürel geleneklere sahip insanların bir arada yaşayabileceğine olan inancın bir sembolüydü. Aliya bu bakımdan siyasal ve kültürel çoğulculuğun arandığı dünyada sadece dönemindeki çağdaşlarına değil, kendinden sonraki nesillere ve günümüze güzel bir miras bırakmıştır.

Aliya’nın gerçekliğe verdiği önemin altı çizilmelidir. İçinde yaşadığı dönemin sorunlarıyla ve farklı ideolojilerle yüzleşmekten ve hesaplaşmaktan hiç kaçınmadı. Muhatap olduğu farklı kültürlerin fikri temellerini incelemiştir. Ait olduğu İslam düşüncesiyle bunlara nasıl mukabelede bulunabileceğinin yollarını araştırmıştır. Bu manada fikirleri teolojik açıdan pekâla tartışılmaya açıktır ve değerlidir. Nitekim kendisi bir teolog olmadığını ifade etmiştir. Ancak bu itirafı onun çalışmalarının teolojik değerini gölgelemez. Görebildiğimiz kadarıyla amacı, kendisini her zaman ait hissettiği İslami düşünce perspektifinden hareketle yaşadığımız zamana/âna yönelik İslam’ın neler söyleyebileceğini ortaya koymaktır. Bu

yönüyle sorunlara işarette bulunmakla yetinmemiş, kendi zaviyesinden çözüme yönelik teklifler takdim etmiştir. Toptancı ve genellemeci yaklaşımları doğru bulmamıştır. Gerçekliğe, olguya, insanın doğasına verdiği önemden ötürü her kültür ögesinin kendi içinde hakikat taşıyabileceğini özellikle dile getirmiştir ve bu tezini savunmuştur.

Aliya'nın düşüncelerinden teolojik manada altı çizilmesi ve zikredilmesi gerekenleri maddeler halinde sıralayacak olursak şu sonuçlara ulaşıldığı söylenebilir:

1. Aliya'yı önemli kılan husus, meselelere eğilirken asla vazgeçmediği sahici tutumu ve gerçekçiliğidir. Bu tutumuyla insanı, tabiatı ve olguyu daima dikkate almış ve değerlendirmelerini onların gerçekliğini/hakikatini hesaba katarak yapmıştır. Nesnelerin/olayların varlığından ve taşıdıkları hakikatten diyalektiğe ulaştığı söylenebilir. Temel İslami ilimlerdeki Mekki, Medeni ayrımı, nasih-mensuh konusu, istihsan, maslahat, örf gibi usul kavramları ve hükümlerdeki tedricilik gibi konular bizatihi olgunun ve gerçekliğin hesaba katıldığı ve önemsendiği başlıklardır. Günümüzdeki Teoloji çalışmalarında vahiy ile insan/olgu arasındaki diyalektiğe daha fazla ağırlık verilmelidir.

2. Aliya'nın düşüncesinde insana ayrı başlık açılması gerekir. İnsanın kendi doğasıyla ele alınması konusunda ısrar eder. "İnsan ne bir melektir ne de bir suçlu. İnsan hakkındaki en büyük sır, onun bunların hiçbirisi olmadığı, sadece insan olduğudur." derken insan konusundaki sadeliğe ve doğallığa atıf yapmaktadır. Dini literatürde ise insanı merkeze alan, sorumluluğunu, özgürlüğünü ve iradesini önceleyen bir din diline ihtiyacımız olduğu da belirtilmelidir. Zira Kur'an salt Tanrı hakkında bir söz/metin değildir. Nitekim Aliya'ya göre "etik alanın ayrılmaz üç temel unsuru özgürlük, sorumluluk ve ahlaktır." Çünkü Aliya'nın düşüncesinde insanın ahlaki durumunun zorunlu şartı, özgürlüktür. Aliya insan gibi özgür ve etik alanda iradesiyle hareket edebilecek bir varlığı ancak aşkın bir varlığın yaratabileceğini iddia etmiştir ve Tanrı, özgürlüğün, sorumluluğun ve ahlakın ontolojik birlikteliğinin zorunlu şartıdır.

3. Dini düşüncede yenilenme konusu doğrusu Aliya'nın adını koymasa da peşinde olduğu idealdir. Doğu ve Batı arasında İslam tıpkı İkbâl'in çalışması gibi dini düşüncede yenilenmeye dairdir. Dini alandaki bozulma ve deformasyona işaret ederken risklerin farkındadır ve İslam dünyasının uzun asırlar süren miskinliğinden rahatsızdır. Ona göre XIII. yüzyılda İslam kültüründe tenkitçi düşüncenin sönmesi, her alanda inhibitatin ve hızlı çöküşün başlangıcıyla çakışmıştır. Sonsuz tekrarlar/şerhler ve skolastik derlemeler ön alarak ve XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başlarına kadar süren tarihi bir kış uykusu dönemi başlamıştır.

4. Aliya'nın yenilenme projesinde dinin temel metni olan Kur'an'ın öncelenmesi oldukça önemlidir. Elbette geleneğin bir çırpıda yok sayılması kastedilmemektedir. Ancak hiyerarşik manada Kur'an'ın öne alınması ardından diğer kaynakların O'na göre değerlendirilmesi talebi önemlidir. Özellikle Kur'an'ın yorumlanmasında tedricen yaratıcı düşüncenin terkedilmesi ve sünnet, icma ve kıyasla sınırlanması konusundaki tespitleri önemsenmelidir.

5. Aliya'nın tekerci yaklaşıma karşı olması buna karşılık çoğulculuğa daveti dikkat çekicidir. Geleneğimize bu bakış açısıyla yaklaştığımızda bizi zengin bir mirasın beklediğini görürüz. Ancak çoğulcu yaklaşıma sahip değilsek sadece kendimizi yakın hissettiğimiz zihniyetlerle sınırlandırmış oluruz. Kaldı ki geleneğimizde tek bir dini söyleme/zihniyete sahip değiliz. Tek bir söylemle kendimizi sınırlandıırırsak sahip olduğumuz zengin mirastan hakkıyla istifade etmemiş oluruz. Aliya İslam'ın herhangi bir yorumunu mutlaklaştırarak bir doktrin üretmenin, bir yorumun bütün zamanlar için geçerli olduğunu ifade etmenin, İslam'ın katılaşmasına ve içe kapanmasına sebep olduğunu dile getirmektedir. Geçmişle olan ilişkimizde toptancı yaklaşımı doğru bulmaz. Çünkü İslamlaşmak, toptan ret ya da kabul yaklaşımlarını içermez; yöneldiği düşünce ve tecrübeden seçici olarak ahlaki temelde faydalanır. Bu manada Aliya'nın düşüncelerinin, İslam düşüncesinin bugünü ve geleceği açısından ufuk açacak kapasiteye sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

- ABDUH, Muhammed (1986). *Tevhid Risalesi*, çev. Sabri Hizmetli, Ankara: Fecr Yayınları.
- AKARSU, Bedia (1998). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İnkılap Yayınları.
- AKIN, Mahmut Hakkı & KARAARSLAN, Faruk (2018). *Aliya İzzetbegoviç Özgürlük Mücadelecisi ve İslam Düşünürü*, İstanbul: Pınar Yayınları.
- APAYDIN, Halil (2007). "Aliya İzzetbegoviç'in 'Doğu ve Batı Arasında İslam' Adlı Kitabındaki Bazı Düşünceleri Üzerine Bir Değerlendirme", KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 10: 187-202.
- BOLAY, Süleyman Hayri (2009). *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, 10. Baskı, İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.
- CEVİZCİ, Ahmet (2010). *Felsefe Sözlüğü*, 7. Baskı, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- ÇINAR, Aliye (2010). *Felsefeye Giriş (Mitolojiden Kuramlara)*, Bursa: Emin Yayınları.
- ÇÜÇEN, Abdulkadir (2011). *Felsefeye Giriş*, Bursa: Asa Yayınları.
- DRAZ, Abdullah (2000). *Kur'an'a Giriş*, çev. Salih Akdemir, Ankara: Kitâbiyât Yayınları.
- DÜZGÜN, Şaban Ali (2009). "Aliya İzzetbegoviç ve Kurucu İrade Olarak İslam", Kelam Araştırmaları, 7(1): 1-20.
- _____, (1999). *Sosyal Teoloji İnsanın Yeryüzü Serüveni*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- EBU ZEYD, Nasr Hâmid (2001). *İlahi Hitabın Tabiatı*, çev. Mehmet Emin maşalı, Ankara: Kitâbiyât Yayınları.
- EGE, Ragıp (2006). *Felsefe Ansiklopedisi*, Editör: Ahmet Cevizci, Ankara: Ebabil Yayınları.
- ELİAÇIK, R. İhsan (2016). *Aliya İzzetbegoviç*, İstanbul: Tekin Yayınevi.

- EVKURAN, Mehmet (2015). *Çağdaş Sorunlar ve Kelam*, Ankara: Araştırma Yayınları.
- (2005). "İslam, Evrensellik ve Yerellik/İslam'da Evrenselin Kuruluşu ve Temsil Sorunu" *İslamiyât*, 8(4): 11-30.
- FAZLUR RAHMAN (2009). *Ana Konularıyla Kur'an*, çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara: Ankara Okulu yayınları.
- GÜÇLÜ, Abdülbaki; UZUN, Erkan; UZUN, Serkan ve YOLSAL, Ümit Hüsrev (2008). *Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan (2010). *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Yayınları.
- (2011). *Düşünce Tarihi*, 17. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- İKBAL, Muhammed (tsz). *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, çev. N. Ahmet Asrar, İstanbul: Birleşik Yayıncılık.
- İNAM, Ahmet (1992). "Ali İzzetbegoviç'in Doğu ve Batı Arasında İslam Kitabı Üzerine", *İslami Araştırmalar Dergisi (Açıkoturum)*, 6(2): 73-90.
- İŞCAN, Mehmet Zeki (2015). *Gelenekten Geleceğe İslami Düşüncede Yenilik*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- İZZETBEGOVIÇ, Aliya (1993). *Doğu ve Batı Arasında İslam*, çev. Salih Şaban, İstanbul: Nehir Yayınları.
- _____, (2011a). *Özgürlüğe Kaçışım/Zindandan Notlar*, çev. Hasan Tuncay Başoğlu, 11. Basım, İstanbul: Klasik Yayınları.
- _____, (2011b). *Konuşmalar*, çev. Fatmanur Altun ve Rıfat Ahmetoğlu, İstanbul: Klasik Yayınları.
- _____, (2011c). *Tarihe Tanıklığım*, çev. Alev Erkilet, Ahmet Demirhan ve Hanife Öz, İstanbul: Klasik Yayınları.
- _____, (2014). *İslam Deklarasyonu*, çev. Rahman Ademi, İstanbul: Fide Yayınları.
- MOSELEY, A. (2011). *A'dan Z'ye Felsefe*, çev. Ali Süha, İstanbul: NTV Yayınları.
- POLİTZER, Georges (2011). *Felsefenin Temel İlkeleri*, çev. Muzaffer Erdost, Redaktör: Hasan Erdem, İstanbul: Arya Yayıncılık.
- TİMUÇİN, Afşar (2004). *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Bulut Yayınları.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (2000). *Genel Felsefe Dersleri*, İstanbul: Ülken Yayınları.
- _____, (2008). *Felsefeye Giriş-1*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- YILDIRIM, Cemal (2004). *Ansiklopedik Çağdaş Felsefe*, İstanbul: Doruk Yayınları.

Critical Analysis of Izetbegovic's Socio-Political Thought

Muhidin MULALIC

*International University of Sarajevo (IUS), Faculty of Arts and Social Sciences,
mmulalic@ius.edu.ba*

Alija Izetbegovic: A Contextual Biography

Human beings function within given historical and socio-political circumstances. Their sense experience, perceptions, views and rational inquiry are very much conditioned and shaped by historical events, memory and experience. Therefore, "writing an individual's biography is not a self-evident form of historical research. Collective biography or prosopography is more fashionable since it facilitates a generalization of knowledge at the basis of a paradigm of social sciences" (Frijhoff 2008: 218). A contextual biographical approach, especially in the case of Izetbegovic, clearly indicates how significant historical events have shaped Izetbegovic's socio-political thought.

To begin with, the historical memories related to the disintegration of the Ottoman Empire, the Balkan Wars and the Great War were certainly discussed and debated within Izetbegovic's family, larger society and intellectual circles. These historical developments brought about significant internal and external migrations of the Bosniak people and as well as tremendous socio-political changes and transformations. Then, Izetbegovic was old enough to encounter and experience the World War II and the destruction at very large scale. These historical developments had left great mark on Izetbegovic's personality and the formation of his socio-political thought.

Izetbegovic was brought up in an anti-Muslim milieu and stigmatization of the "others." During the World War II Izetbegovic witnessed open oppressions of his own people who were frequently cleansed and dislocated from town to town. Muslim ethnic cleansing and dislocations were especially taking place in the Eastern parts of Bosnia and Herzegovina (Imamovic 1998: 537). He lived during the time when both Serbian and Croatian nationalist movements made attempts to create Greater Serbia and Greater Croatia respectively (Bianchini 2017: 1-41). On the other hand, Izetbegovic was aware of the Bosniaks who were struggling to position themselves within this critical point in history; they were struggling for self-identity and the quest for recognition.

Since his youth, Izetbegovic dedicated his life for the cause of his people. As early as in 1946 he was arrested for his involvement in the Bosniak Youth Muslims. He spent three years in prison for apparently propagating pan-Islamism and hatred. In 1970, he wrote *The Islamic Declaration* which was used against him in famous *Sarajevo Trial*. After the trial, together with other

group of Bosniak intellectuals he was sentenced for conspiracy against the state and for planning to set up an Islamic state in Bosnia and Herzegovina. Based on these constructed charges he received a 14-year jail sentence (Bartrop 2012: 140-142).

Izetbegovic envisioned the emergence of new world order as a result of the fall of Communism. Besides, he realized that radical national ideology and the creation of national programs among the Croats and Serbs were endangering the very existence of Yugoslavia. Thus, he came to the conclusion that it is important to develop new political framework and to promote political activism among the Bosniaks. As early as in 1989, in Zurich, together with Adil Zulfikarpasic he founded a short lived Muslim Party of Yugoslavia. In 1990, Izetbegovic was founder of the Party of Democratic Action (SDA). Party of Democratic Action ensured sweeping elections victory and on May 25, 1990 after the elections Izetbegovic was elected as the first Bosnian President (Bugajski 1995: 25-28). Izetbegovic clearly demonstrated courage of taking up the leadership responsibility at the time when Bosnia and Herzegovina was at the crossroad and when the bloody disintegration of Yugoslavia was very much visible.

Izetbegovic's conflict resolution and peace mentality was apparent as early as during the 1990s when he was arguing for the preservation of Yugoslavia. In order to avoid the war, Izetbegovic proposed higher autonomy of existing republics within the former Yugoslavia. However, his proposal of self-governing and independent federal republics under unified Yugoslavia was rejected by the Serbian and Croatian presidents. After the collapse of peace talks, in June 1991, Slovenia and then Croatia declared their independence. When Izetbegovic realized that peace negotiations will eventually fail he called for a public referendum on independence of Bosnia and Herzegovina. Within the pre-war environment, Izetbegovic ensured a public referendum whereby 68.8% of citizens voted for the independence (Rogel 2004: 1-27).

Izetbegovic was Bosnian President during the three and a half year war. During the war he was encountered the aggression from Serbia and Croatia. According to the number of accounts he was very active, visiting soldiers across Bosnia and Herzegovina. Izetbegovic and his unselfish sacrifice for Bosnia and Herzegovina became a role model for the other patriots to stand up the aggression and to defend Bosnian sovereignty. Izetbegovic should also be credited for his contributed to the conflict resolution and the peace. He led almost all Bosnian delegations in peace conferences. In November 1995, together with Serbian and Croatian presidents Izetbegovic signed the Dayton Peace Accords (Mulalic and Korkut 2012: 108-110). In the post-war period Izetbegovic was politically active. However, in October 2000 due to his age and health conditions he resigned from the presidency (Bartrop 2012: 140-142).

Izetbegovic was politician and at the same time practicing lawyer, writer and respected scholar. In his book *The Islamic Declaration*, which is a religious, moral and to some extent political discourse, Izetbegovic skillfully analyzed the challenges and opportunities of the Muslim world. He also

wrote *Islam between East and West* while serving a jail sentence. In this book he demonstrated in-depth knowledge about culture and civilization. This book was smuggled to the U.S., and it was published in 1984. Then, while in prison (1983-1988) he wrote *My Escape to Freedom*. He also wrote books on his autobiography, in which he articulated his historical and scholarly legacy. His books were translated in different languages, while his speeches, articles and interviews were published in more than ten books. For his life accomplishments he received the Award of King Faisal, Medal from the Center of Democracy in Washington, Forum Cran Montana Award. He was also awarded an honorary doctorate from a number of local and international universities (See Izetbegovic 2002b; Izetbegovic, 2003c).

Izetbegovic was the leader who devoted his life for the protection of his people from the extinction, ethnic cleansing and genocide. As one of the greatest contributors towards the peace, Izetbegovic saw the future of Bosnia and Herzegovina as multiethnic state where Bosniaks, Serbs and Croats would enjoy their cultural, religious and national rights. He held this belief even after the war and killings of thousands of people in the heart of the democratic Europe. Immediately after signing the Dayton Peace Agreement, Izetbegovic stated that "this is not a just peace, but it is more just than continuation of war." This contextual biographical analysis clearly indicates that Izetbegovic was an important figure in the recent European history. He personally contributed towards the end of the war and consequently saved Europe from repeating the second Holocaust. During and after the war Izetbegovic called no for revenge, massacres and destruction of the religious monuments, instead he upheld pluralism, multiculturalism, peace and tolerance. Paddy Ashdown affirmed that "he became the father of his people and figure who had done the most than anyone else to ensure the survival of modern Bosnian country." Thus, Izetbegovic can be credited for being the father of Bosnian nation because under him after hundreds of years, Bosnian sovereignty was reaffirmed. He also restored the Bosniak cultural identity and taught Bosniaks the passion for self-esteem and commitment and that is why Bosniaks practice their religion and expresses their culture and tradition with dignity (See Izetbegovic 2002b; Izetbegovic, 2003c).

Izetbegovic's Reflective Views of the Muslim Dilemma

Izetbegovic had tremendous knowledge on the history and philosophy of the Islamic civilization. He was aware that the Muslim world, with its cultural and civilizational progress and development, played the significant role in the history of mankind. He understood how the Muslim geographical and cultural expansion was based on assimilative approach towards the ancient civilizations, cultures and traditions. Assimilative approach of the Islamic civilization contributed towards the preservation of ancient knowledge and at the same time flourishing of sciences, literature, arts, crafts and philosophy. Consequently, the Islamic cultural dominance had lasted for several centuries (Iqbal 2009: 11-69). Izetbegovic's thought was very much shaped by his knowledge and critical assessment of cultural, scientific, philosophical and technological developments within the Islamic civilization. It is very much obvious that he skillfully used this approach in

assimilating the best form both East and the West. Besides, Izetbegovic used assimilative and integrative approach in peace processes, conflict resolution and post-Dayton state-building in Bosnia and Herzegovina.

Muslim political supremacy was strongly felt throughout the history; however its decline was apparent in the 18th and 19th century. This was the most critical or turning point in the Muslim history because the Muslim world became the subject of the Western imperialism, whereby the West began to control the Muslim world militarily, politically, economically and intellectually. However, this historical challenge to the Muslim world was among many in the past because the Muslim world previously responded to the Hellenistic intellectualism, Eastern religions, crusades, colonialism and modernity. Being very large and vibrant civilization, the Islamic civilization responded from within to theological, legal, religious, scientific and philosophical challenges. In the study of these challenges, within different historical periods, Izetbegovic was aware that the most serious challenge to the Muslim world was posed by the Western imperialism, nationalism, individualism and secularism. Different challenges produced different answers in the form of the revivalist movements across the Muslim world. Different revivalist movements, differently named as the conservatives, modernists and secularists, gave different responses to the decline of the Islamic civilization. Apparently, they had to give answer to how to stop the Muslim decline and return the Muslim world to the straight path? (Asad 1990: i; Rahman 1979: 212; Esposito 1983a: 5-7; Esposito 1984b: 32-33; Esposito 1994c: 114-116; Denny 1987: 360; Donohue and Esposito 1982: 3-6). Izetbegovic had in-depth knowledge about these developments and as outsider and the European catalyst for the Islamic regeneration he gave his views.

Izetbegovic argued that the root cause of the problem in the Muslim world is within the Muslim countries. Thus, he argued that priority should be given to “setting the Muslim house” by giving answers to why and how the so-called modernists and conservatives are each other bitter enemies? Why the conservatives insisted on “the old forms” while modernists attempted to import “the alien forms?” (Izetbegovic 1990a: 5). Izetbegovic also argued that in effect the age of modernity contributed towards the spectrum of conservative, liberal, secular and modern remedies being propagated by likeminded schools of thought across the Muslim countries. Therefore, Izetbegovic was among the first to articulate “the Muslim dilemma,” “the crisis of the Muslim mind,” “Islamic understanding,” and “conservatives and modernists dichotomies.”

Izetbegovic was among the early Muslim intellectuals who pointed to (mis)understanding of Islam by both conservatives and modernists. In this regard, Amir Shakib-Arslan (d. 1946) argued that “these sophisticated ‘ultra-moderns’ and conservative conventionalists are ruining Islam between themselves” (Donohue and Esposito 1982: 63-64). After assessing how modernists and conservatives view and conceptualize the word religion (*din*), Izetbegovic realized urgent need for the effective transformation of the Islamic thought and for a comprehensible exposition of the religion of Islam (Izetbegovic 1990a: 5). In his views of a need to transform the Islamic though

Izetbegovic thought was similar and complementary to that of Muhammad Nuwayhi (d. 1980), Syed Muhammad Naquib al-Attas and Seyyed Hossein Nasr (al-Attas 1978a; al-Attas 1995b; Wan Daud 1998; Nasr 1975a). His idea of a comprehensive exposition of the religion of Islam is similar to that of al-Attas whose word *din* projects the Islamic vision of Reality (al-Attas 1978a: 51-95; al-Attas 1995b: 41-89).

Izetbegovic argued that conservatism is deeply rooted within the religious circles that use monopoly over the interpretation of Islam and act as a modern professional 'clergy'. He criticized religious representatives regarding their lack of knowledge, modern languages, sciences and philosophy. Consequently, religious representatives have been restricted by blind and literal following of the past. This approach also contributed towards the reliance on "the classical forms" and not "regenerated forms" that could give adequate answers to the challenges of the modern society (Esposito 1984b: 132; Donohue and Esposito 1982: 18). Thus, the scholastic understanding of Islam inhibited the development of the Islamic thought and equated creative and modern approaches to different socio-political, economic and scientific challenges as an attack on the religion of Islam. Muslim scholars were mostly interested in the study of law, theology and mysticism by using exclusive classical approach, which as such couldn't give appropriate answers to the actual problems of the Muslim societies. In this regard, it is important to stress that Izetbegovic was aware of questionable interpretation of Islam, the question that has been hunting the Muslim societies for the past few centuries. Izetbegovic was not interested in the debate on the compatibility of Islam with modernity but he articulated the need of Islamic regeneration that could fit the needs of the modern Muslim societies.

Izetbegovic should be credited for his timely understanding of the conservatives and his thought that contributed towards cultural isolation of the Muslim societies (Izetbegovic 1990a: 6; Esposito 1984b: 42; Esposito 1994c: 125; Donohue and Esposito 1982: 161). He criticized the followers of Imam Ahmad ibn Hanbal (d. 855), Ibn Taymiya (d. 1328) and Muhammad ibn 'Abd al-Wahhab (d. 1792) who misunderstood their thought and introduced so-called puritan approach to the interpretation of the religion of Islam. Izetbegovic thus predicted that the September 11 and conservatives approach will eventually lead towards the stigmatization of the Muslim societies with radicalism, conservatism and terrorism. Izetbegovic's thought was very much similar to that of Muhammad `Abduh (d. 1905), Jamal al-Din al-Afghani (d. 1897) and other Muslim revivalists, who were against an exclusive scholastic interpretation of Islam (See Esposito 1984b: 128-129; Esposito 1994c: 49-50).

Izetbegovic made critical analysis of the secular, liberal and modernist elites in the Muslim societies. In analyzing past century, Izetbegovic determined that secular, liberal and modernist elites, who were mostly educated in the West, play decisive leadership roles in the Muslim societies. He argued that they develop a sense of inferiority towards the West and a personal superiority towards their own societies, which resulted in attempts at rejection of local culture and tradition and the promotion of

revolutionary-reformist ideas and alien secular reforms (Izetbegovic 1990a: 7; Asad 1990: 52-55; Shepard 1996: 1; Nasr 1975a: 22). He argued that these so-called revolutionary-reformist ideas were mostly ideological, which in effect gave birth to flourishing of different ideologies across the Muslim world. The Muslim countries emulated and literally inclined towards Marxism, Nationalism and Socialism. Izetbegovic's criticism regarding ideological misunderstanding in the Muslim world became very much apparent in the last two decades during which the Muslim world experienced political and ideological upheavals. In effect, experiments with Marxism, Socialism, Nationalism and Islamism had utterly failed (Gilani 1984: 218-219; Shepard 1996: 217; Donohue and Esposito 1982: 79). Western forms, Esposito explains, contributed to "secularism, materialism and spiritual bankruptcy. Neither Western liberal nationalism nor the Arab nationalism/socialism of Egypt's Gamal Abd al-Nasser had succeeded" (Esposito 1984b: 160).

Izetbegovic was among the first Muslim scholars who questioned uncritical adoption of "alien forms." He argued that the modernist's blind imitation of the West prevented creative regeneration of the Muslim societies (Asad 1990: 43 and 55; Shepard 1996: 109). He gave an example of Japan that continued to develop her own system, aiming to unite local culture, tradition and progress (Izetbegovic 1990a: 8-9). In this regard, it is very much obvious that Izetbegovic articulated the holistic regeneration of the Muslim societies; regeneration that should holistically integrate local culture, tradition and modern progress. Modernist's secularization process and puritan adoption of the Western models in politics, law, education and economics gave a way to dependency and direct foreign control of the Muslim countries. The Muslim countries gradually became dependent on the Western investments, capital, aid, support, science and technology. Such dependence clearly indicated that the Muslim world was strongly under the imperial control (Izetbegovic 1990a: 10).

Izetbegovic furthermore argued that the Muslim societies and their decadence were due to the rejection of Islam as the way of life (Izetbegovic 1990a: 11). He argued that the golden age of Islamic civilization, its cultural, scientific and technological progress and development were primarily due to the religion of Islam. He argued that the rejection of the religion of Islam and the suppression of the Islamic thought contributed towards the creation of the Muslim societies that are controlled, illiterate, poor and divided (Izetbegovic 1990a: 11-13). Thus, Izetbegovic argued for affirmation of the religion of Islam and its main principles. In this regard, Izetbegovic agrees with Muhammad Asad (d. 1992) that a change must come from within and definitely the Muslim attitude towards perfect religion must change (Sonn 1991: 212-230; Nasr 1987b: 122).

According to Izetbegovic another major challenge of the Muslim societies is the system of education. In the Muslim world the secular and traditional education systems, being contradictory, fostered two different worldviews that in effect contributed towards ideological struggle between conservatives and modernists (Denny 1987: 121; Ahmad 1983: 218). Then, the existing education system in the Muslim societies has been either

neglected or entrusted to the Western experts who spread Western values and ideology through the education system (Izetbegovic 1990a: 15-16). Izetbegovic was among the first who pointed to the secularization process in the Muslim countries through the education system. Education system as such, Izetbegovic argued, couldn't produce future leaders among the youth. Instead, such education system produced anti-religious attitudes among the Muslims and contributed towards ideological split between the conservatives, the modernists and the Muslim masses (Asad 1990: 45; Gilani 1984: 213). Although Izetbegovic was against social conflicts, revolutions, executions of political and religious leaders and imprisonments he rightly predicted that similar scenario might continue in the Muslim world (Rahman 1979: 222-223; Shepard 1996: 2-4). He predicted that the gap between the masses, the conservatives and the modernists will furthermore contribute towards internal conflict and it will prevent the implementation of any serious reforms and programs (Izetbegovic 1990a: 17-18).

Izetbegovic's Recommendations of Socio-Political and Economic Regeneration

Izetbegovic is characterized with the pragmatic thought and the reference to the Islamic principles that define socio-political relationships. He made reference to the Islamic principles as to explain his view that there are no permanent political and socio-economic systems. Thus, the Islamic principles, being permanent, are molded into present-day given socio-political and economic realities. In this regard, historical periods are different, demands upon our societies are different and consequently every generation must shape their own socio-political and economic realities based on the Islamic principles (Izetbegovic 1990a: 23-24). Izetbegovic's simple projection of the Islamic worldview, with the focus on the Islamic principles, leaves the space for creativity, progress, development and coping with ever-changing realities of the world.

Although he promoted an idea of the relationship between politics and religion as many other Muslim scholars, his regeneration process of the social, political and economic aspects of life was different (Shepard 1996: 12-13). He argued for a holistic unity between politics and religion and Islam as the way of life. According to Izetbegovic Islam integrates and harmonizes interdependently spiritual and material ways of life, and calls for this-worldly perfection. Then, he articulated the significance of the society, social harmony and social cohesion. The Muslim society share spiritual and material interests based on social justice and equality (Izetbegovic 1990a: 19-26). In this regard, the Muslim society is characterized with the brotherhood, which is not based on race, color, country, language, ethnicity or nationality. He argued that the conception of brotherhood should be institutionalized and used for universal cooperation and solidarity among the Muslims. Izetbegovic's views on Muslim brotherhood were similar to those of Muhammad Iqbal (d. 1938) and Isma'il Raji al-Faruqi (d. 1986). He agreed with them that ethnocentrism and nationalism inhibit the Muslim unity, cooperation and solidarity but in addition he argued that the Muslim brotherhood could lead towards religious, cultural and political unification of the Muslim world (Izetbegovic 1990a: 26-27; al-Faruqi 1984: 59-60).

Izetbegovic also articulated emerging social problems across the Muslim world as a result of the modern and materialistic way of life. He was especially particular with the questions of family, upbringing and the youth (Asad 1990: 42). He was among the first who created awareness regarding negative influences of modernity and anti-upbringing tendencies that gave a way to addiction to alcohol, drugs, prostitution and gambling (Izetbegovic 1990a: 30). In this regard, he articulated strong relationship between upbringing and education as cornerstones of moral Muslim emancipation (Izetbegovic 1990a: 31). Similarly so Izetbegovic also questioned the position of women in the Muslim societies. He argued for well-educated Muslim women who should work hand-in-hand with men in religious, social, political and educational realms of life (Izetbegovic 1990a: 35).

Izetbegovic expressed his views on socio-political changes in the Muslim world, arguing for socio-political changes and transformations through the process of Islamization. Izetbegovic was not per se for so-called the Islamic Revolution that could bring about the tyranny. He was aware that many revolutions across the Muslim world by violence had failed (Izetbegovic 1990a: 39-40). Drawing lessons from the Muslim history and especially from Medina and the rule of the first four Rightly Guided Caliphs, Izetbegovic argued for the republican system of governance in the Muslim world. In explaining the republican system of governance Izetbegovic stressed the election process of the president, power, authority, legitimacy, justice, the rule of law and social contract. After thorough study of the monarchical, absolutist and hereditary systems of governance in the Muslim world, Izetbegovic argued that they contradict the traditional electoral principles and the teachings of Islam. Actually, Izetbegovic blamed these systems of governance for the oppression, injustice, conflicts and stagnation in the Muslim world (Izetbegovic 1990a: 29).

Izetbegovic also called for greater cooperation, solidarity and possible unification of the Muslim world. He supported pan-Islamist ideas of al-Afghani but it should be used as a policy whereby it could strengthen political and economic cooperation among the Muslim countries (Izetbegovic 1990a: 27; Denny 1987: 361). According to him the Organization of the Islamic Conference (OIC) seeks solidarity not strategic political and economic cooperation among the Muslim countries. After thorough analysis of the European Union that is based on economic and trade interests, the Muslim countries have natural inclination towards solidarity and political and economic cooperation. Likewise al-Afghani, Sayyid Qutb and Muhammad Iqbal, Izetbegovic called for cooperation rather than political unification and the restoration of the *khilafah* (Rahman 1979: 227-229; Esposito 1984b: 49). He argued that solidarity towards the sufferings of the Muslim societies is deeply rooted among the Muslim masses (Izetbegovic 1990a: 47-48).

Izetbegovic was outspoken in criticizing the world order of his time, namely capitalism and socialism. He argued that both capitalism and socialism will encounter serious modeling problems in encountering the future world developments (Asad 1990: 79; Shepard 1996: 33-36; Nasr 1975a: 12). These are some of the reasons why Izetbegovic didn't want to relate

Islam with either democracy or socialism (Izetbegovic 1990: 57-58). On the contrary, many Muslim thinkers were influenced by liberal democracy and they attempted to equate Islamic political thought with democracy and socialism. The concepts like *maslaha*, *shura*, and *ijma'* were equated with utility, parliamentary democracy, public opinion, equality, brotherhood and social responsibility (Hourani 1991: 148; Brown 1996: 97-98). Izetbegovic also addressed the questions of private property, distribution of wealth, interest rate and *zakat* (Izetbegovic 1990a: 27-28).

Izetbegovic argued for intellectual, scientific and technological progress and development. According to him it is important to utilize human capital and natural resources, whereby creative activities and work will be initiated. Reliance on rational and scientific inquiry should counter mytho-poetical reliance on 'miracles' and the foreign aid (Izetbegovic 1990a: 34). The future of the Muslim world depends on science and technology. Izetbegovic argued that Islam as such is not against the science; on the contrary it has been the major drive for the scientific progress of the Islamic civilization (Asad 1990: 46). Following assimilative models from the past, the Muslim world must develop capabilities as to extract and use positive elements from the Western civilization. He was against those who propagated rejection of Western writings, inventions, science and technology (Izetbegovic 1990a: 31). Izetbegovic creatively opened the door for the discussion on human rationality, the belief in the emancipator power of scientific progress, economic productivity, elimination of *taqlid* (imitation) and thus harmonizing religion, reason and science.

References

- ATTAS S. M. N. (1978a). *Islam and Secularism*. Kuala Lumpur: ABIM.
- ATTAS, S. M. N. (1995b). *Prolegomena to the Metaphysics of Islam: An Exposition of the Fundamental Elements of the Worldview of Islam*. Kuala Lumpur: ISTAC.
- ASAD, M. (1990). *Islam at the Crossroads*. Islamabad: Da'wah Academy, International Islamic University.
- BIANCHINI, S. (2017). *Liquid Nationalism and the State Partitions in Europe*. Cheltenham and Northampton: Edward Eldar Publishing.
- BARTROP, P. R. (2012). *A Biographical Encyclopedia of Contemporary Genocide: Portraits of Evil and Good*. Santa Barbara: ABC-CLIO.
- BROWN, C. (1996). *Religion and State: The Muslim Approach to Politics*. New York: Columbia UP.
- BUGAJSKI, J. (1995). *Ethnic Politics in Eastern Europe: A Guide to National Policies, Organizations, and Parties*. Armonk and London: M.E. Sharpe.
- DONOHUE, J. J. & Esposito, L. J. L. (Eds.) (1982). *Islam in Transition: Muslim Perspectives*. New York and Oxford: Oxford University Press.
- DENNY, M. F. (1987). *Islam and the Muslim Community*. San Francisco: Harper and Row Publishers.

- ESPOSITO, L. J. (1983a). "Introduction: Islam and Muslim Politics," in idem, ed., *Voices of Resurgent Islam*. New York: Oxford University Press.
- ESPOSITO, L. J. (1984b). *Islam and Politics*. New York: Syracuse University Press.
- ESPOSITO, L. J. (1994c). *Islam the Straight Path*. Oxford: Oxford University Press.
- FARUQI, I. R. (1984). *Islam*. Illinois: Argus Communications.
- FAZLUR RAHMAN (1979). *Islam*, 2nd ed. Chicago and London: University of Chicago Press.
- FRIJHOFF, W. (2008). "The Improbable Biography: Uncommon Sources, a Moving Identity, a Plural Story." In Berghahn A. Volker and Lassig Simone (Eds.). *Biography between Structure and Agency: Central European Lives in International Historiography*. New York: Berghahn Books.
- GILANI, S. A. (1984). *Maududi: Thought and Movement*. Lahore: Islamic Publications.
- HOURANI, A. (1991). *Arabic Thought in the Liberal Age, 1798-1939*. Cambridge: Cambridge University Press
- IMAMOVIĆ, M. (1998). *Historija Bošnjaka [Bosniak History]*. Sarajevo: Bošnjačka zajednica kulture.
- IZETBEGOVIC, A. (1990a). *Islamska Deklaracija [Islamic Declaration]* (Sarajevo: Izdavacko-trgovinsko poduzece Bosna.
- IZETBEGOVIC, A. (2002b). *Izetbegovic of Bosnia-Herzegovina: Notes from Prison, 1983-1988*. Westport, Con. : Praeger.
- IZETBEGOVIC, A. (2003c). *Inescapable Questions: Autobiography of Alija Izetbegovic (Former President of Bosnia-Herzegovina)*. Leicester: Islamic Foundation.
- IQBAL, M. (2009). *The Making of Islamic Science*. Kuala Lumpur: Islamic Book Trust.
- MULALIC, M. & KORKUT, H. (2012). "Implications of Dayton Peace Agreement on Current Political Issues in Bosnia-Herzegovina," *SDU Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences Special Issue on Balkans*, Vol. 27, pp. 107-117.
- NASR S. H. (1975a). *Islam and the Plight of Modern Man*. London and New York: Longman.
- NASR S. H. (1987b). *Traditional Islam in the Modern World*. London and New York: KPI.
- ROGEL, C. (2004). *The Breakup of Yugoslavia and Its Aftermath*. Westport and London: Greenwood Press.
- SHEPARD, E. W. (1996). *Sayyid Quth and Islamic Activism: A Translation and Critical Analysis of Social Justice in Islam*. Leiden: E.J. Brill.

- SONN, T. (1991). "Fazlur Rahman's Islamic Methodology," *The Muslim World*, 81: 212-230.
- WAN, D. W. M. N. (1998). *The Educational Philosophy and Practice of Syed Muhammad Naquib al-Attas: An Exposition of the Original Concept of Islamization*. Kuala Lumpur: ISTAC.

Mesîhî'de Doğal Söyleyiş

Murat KEKLİK

*Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
muratkeklik@yyu.edu.tr*

Giriş

Şiir, dilin dinleyici ya da okuyucuda bir duygu, heyecan ya da zevkin, değişik tasarım, çağrışım, tasavvurların oluşmasını sağlayan özel bir iletişim biçimidir. Şiirin bu özelliği dilin çeşitli kullanımlarıyla gerçekleşir. Benzetmeler, bağdaştırmalar, kelime seçimleri, söz ve anlam sanatları şiirsel anlatımda kullanılan dil kullanımlarından bazılarıdır. Şiiri çekici kılan ona içtenlik getirerek etkileyici ve kalıcı olmasını sağlayan özelliklerden birisi de doğal söyleyiştir. Şiirde doğal söyleyişe ait hususiyetler çeşitli yollarla sağlanır. Genellikle konuşulan dilden, günlük konuşma dilinde yerleşmiş anlatım biçimlerinden, kalıplaşmış öğelerden yararlanılarak gerçekleştirilir (Aksan, 1999:18, 47). Örneğin aşağıdaki beytin ikinci mısraı konuşulan dilden şiir diline geçmiş bir anlatım kalıbıdır;

Mesîhî bir gün ey dilber ölür yolunda gerçekden
İnan vallâhi billâhi ve tallâhi yalanum yok g. 123/5

Konuşma dilinde tonlama ve vurgu, jest ve mimiklerin önemli bir yeri vardır. Yazı dilinde olmayan bu özellikler sayesinde konuşma dili yazı diline göre daha avantajlı, kullanımı kolay ve rahattır. Konuşma dilinde devrik ifadeler, tekrarlar, deyimler, kalıplaşmış ifadeler, seslenmelere daha çok karşılaşılr.

Dilbilim çalışmalarında konuşma dili ile yazı dili ayrımı yerleşiktir. Konuşma dili kısa olması, devrik cümlelerin yoğunlukta olması, çeşitli ses değişimleri ve kolay söyleyişe yönelme gibi nedenlerden ötürü yazılan dilden ayrılmaktadır. Şiir dilinin ise kendine özgü bir anlatım biçimi deyim yerindeyse üstün tarafları vardır. Hiç kullanılmamış sözcükler ve sözcük bileşimleri şiir dilinde yer alabildiği gibi, değişik benzetmeler, aktarmalar, tamlamalarla karşılaşılabilmekte, kimi zaman konuşulan dilin sözceleri kimi zaman da yazılan dilin düzgün tümcelerinden yararlanılmaktadır. Özetle söylemek gerekirse şiir dili, insanın dil yeteneğinin sağladığı bütün olanakları kullanmakta, hatta bunları zorlamaktadır (Aksan, 2005: 73) Şairlerin şiirlerinde günlük dil ya da doğal anlatıma başvurmak istemelerinin temel nedenleri arasında en başta içtenliği yakalamak gelir. Şairler ayrıca bu anlatım yoluyla daha geniş bir okuyucu kitlesine hitap edebildikleri gibi okuyucuyu yormadan duygu ve düşüncelerini aktarırlar. Şiirde konuşma diline ait unsurların kullanılması şiirin yazıldığı döneme ait kültür ve dil unsurlarının yazı dilinde tespitini ve bu unsurların anlam çerçevelerinin belirlenmesini sağlar.

Şiir dili ile günlük dil ilişkisi üzerine dilbilimciler de görüşlerini ifade etmişlerdir. Leech şiir dili ile günlük dil arasındaki ilişkiyi üç açıdan

belirlemektedir. Bunlardan biri şiir dilinin günlük konuşma dilinden kimi zaman fark edilmeyecek ölçüde bazan da çok açık şekilde sapmasıdır. İkinci olarak şairin dili kullanma özgürlüğünün sağladığı, şiirde istediği bayağı ifadeler ve her türlü konuşma dili özelliklerine yer verebileceğidir. Araştırmacı bu konuda Ezra Pound ve T.S. Eliot'un şiirlerindeki banal ve yavan konuşmalarını örnek gösterir. Leech son olarak da tariz, istiare ve imgeler gibi günlük yaşamda yerleşik olmayan dil kullanımlarının şiir dilinin en belirgin karakteristiği olduğunu belirtir. T.S. Eliot ise şiir dili ile konuşma dilindeki farklılıklara karşın musiki açısından birbirlerine yakın olmaları gerektiği üzerinde durur. Ona göre şiir konuşma dilindeki musikiye yaklaşmak durumundadır. Klopfer ise dilin şiirsel kullanımının günlük iletişim dilinde de bulunduğunu söyler (Aksan, 1999:48-49).

Şiir dilinde konuşma dilinin yeri ve önemi konusunda Cemal Süreya'nın görüşü ise şöyledir. "Bence şiir konuşma dilinden çok uzaklaşmamalıdır. Konuşma dilinin çevresinde dönmeli, alacağı şeyleri oradan almalıdır (Püsküllüoğlu'ndan aktaran Aksan, 1999:58).

Şüphesiz bir şiiri etkileyici kılan, doğal, içten anlatımı sağlayan sadece doğrudan doğruya konuşma diline ait söyleyişlerin kullanılması değildir. Konuşma diline ait biçimlerden yerinde ustaca yararlanılması hâlinde etkileyici, özgün şiirsel yapıların ortaya çıkacağı ise muhakkaktır.

Divan şiirinin önemli şairlerinden birisi olan Mesîhî, şiirlerinde konuşma dilindeki anlatım biçimlerine şiirlerinde sıklıkla başvurmuştur. Onun şiirinin tipik özelliklerinden birisi de doğal ve tekellüfsüz söyleyişidir. Mesîhî'nin şiirlerinin konuşulan dil üzerinden incelenmesi şairin yaşadığı dönemde Bosna coğrafyasındaki dil ve kültür atmosferi hakkında bizleri fikir sahibi edecektir.

Mesîhî

Mesîhî 15. yüzyılın ikinci yarısı ile 16. yüzyılın ilk yıllarında ömür sürmüştür. Tezkirelerden edinilen bilgilere göre asıl adı İsa'dır. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Bütün kaynaklar Priştine'de doğduğu hakkında ittifak içerisindeyler. Çocukluk ve ilk gençlik yıllarını Rumeli'de geçiren Mesîhî düzenli bir eğitim alabilmek için İstanbul'a gelerek medrese tahsili yapmıştır. Medrese eğitimi aldığı yıllarda güzel yazı yazmakta yeteneğini ilerleterek bu yeteneğiyle adından söz ettirmiştir. Medrese eğitimi sırasında Arapça ve Farsçasını oldukça ilerletmiştir. Şiirlerinden Arapça ve Farsçayı her iki dilde şiir yazacak derecede iyi bildiği anlaşılmaktadır. Medrese eğitimi alırken bir süre eğitimine ara vererek sipahilik yapmıştır. Bu bilgiye gazelleri arasındaki bir beyitten de ulaşılabilmektedir (g. 281/5). Güzel yazı yazmadaki ustalığı onu Atik (Hadım) Ali Paşa'nın kâtipliğine yükseltmiş ancak içki ve eğlenceye düşkünlüğü mesleğinde ilerlemesine engel olmuştur. Atik Ali Paşa'nın Şahkulu ayaklanmasında ölümünden sonra hamisiz kalan Mesîhî hayatının geri kalan kısmını yoksulluk içinde geçirmiştir. Yeni hami arayışları sonucunda hayatının son yıllarında Bosna'da kendisine bir tımar verilmişse de verilen tımarla ilgili memnuniyetsizliğini bir kasidesinde dile getirmiştir. Mesîhî Yavuz Sultan Selim'in saltanatının ilk birkaç ayını gördükten sonra 1512'de vefat etmiştir (Akbulduk, 2002: 4; Mengi, 2014: 1-3)

Mesîhî şiirlerinde rindane, âşıkane bir tarzı benimsemiştir. Bunda derbeder yaşamının etkisi büyüktür. Dünyanın gelip geçiciliği, kısa olan ömrün en güzel şekilde değerlendirilmesi gerektiği, dünyevi zevkler şiirinin başlıca konularıdır. Mesîhî'nin şiir sanatındaki ustalığı üzerine döneminin kaynakları övgü dolu ifadeler kullanmışlardır. Âşık Çelebi Mesîhî'den söz ederken "Divan şiirinin temelini atan Ahmed Paşa'dır, ilk temel taşı Necâtî; ikinciyse Mesîhî'dir" der. Latîfî Mesîhî'nin şiirlerinin sıradan kişilere yönelik olmadığını, kaside vadisinde yeni bir yol açtığını ifade eder. Hatta onu Zâtî'ye tercih ettiğini söyler. Mesîhî de şiirlerinde tarzının özgünlüğünden yeniliğinden dolayı övünmektedir. Mesîhî divanının tenkitli metnini hazırlayan Mengi ise tezkirelerin Mesîhî hakkındaki övgülerinin abartılı olduğunu, onun Ahmed Paşa ve Necâtî'den sonra gelebileceğini, 15. yüzyılın ikinci sıradaki şairleri arasında yer alabileceği görüşünü belirtir (2005:7).

Mesîhî'nin ikisi manzum biri mensur olmak üzere üç eseri vardır. Manzum eserleri Dîvân ile Edirne Şehr-engîzi mensur eseri ise Gül-i Sad-Berg'dir.

Mesîhî'nin yaşadığı 15. yüzyılın ikinci yarısı ile 16. Yüzyılın başlarında Balkan ve Rumeli coğrafyasında Türk kültürü ve dili tamamıyla yerleşmiş ve en özgün ürünlerini vermiştir. Bu itibarla Mesîhî'nin dil özellikleri, imaj dünyası, ilham kaynakları tamamıyla yerlidir. Bunu şiir dilinde Arapça ve Farsça kelimelerin azlığında, yaşadığı yöreye özgü kelime ve deyimlerin Türkçe kökenli olanlarının sayıca fazla oluşunda, doğal dilin özelliklerinin şiir dilindeki hâkimiyetinde açıkça görebiliriz.

Mesîhî bir beytinde yaşadığı devirde değerinin bilinmediğinden bahseder. Yaşadığı dönemde Arap ve Fars şiirine ve şairlerine gösterilen rağbet çok fazladır. Arapça ve Farsça bilmeyen, yazmayan şairlere toplum tarafından kıymet verilmemektedir. Şair bu konudaki görüşlerini konuşulan dilin kalıplarıyla, içtenlikle dile getirir;

Mesîhî gökden insen sana yer yok
Yüri gel var 'Arabdan yâ 'Acemden g. 177/5

Mesîhî'nin şiirlerinde yaşadığı yerlerin toplum hayatı, dil özelliklerini yakından görmek mümkündür. Örneğin şiirlerinde Bosna bölgesine dair şu bilgileri ulaşabiliriz;

Gel bugün şehr-i Sarây içinde beglik sürelim
Kim bilür yarın felek kimlerle 'işret-bâz olur
Cân u dil mürğin niçün sayd eyledün didüm didi
Bosnadur bunda kim anadan toğan şahbâz olur g. 71/2-3

1. Mesîhî'de doğal söyleyiş

Mesîhî gördüklerini, duyduklarını, yaşadıklarını sohbet havası içerisinde en doğal şekilde okuyucuya aktarır. Onun beslendiği kaynak toplum hayatı ve tabiattır. Doğal hayattan aldıklarını en doğal şekilde ifade eder. Mesîhî'nin bu özelliği şiirlerindeki samimiyeti beraberinde getirir. Rakibin âşığa sövdüğü için dayak yemesi olayını bir çocuk saflığıyla anlatır;

'Âşıka sögdi rakîb üşüp anı dögdiler

Bî-güneh söğdüğüçün urdılar ana sögeni g. 251/3

Sevgilinin söylediklerini, âşığa karşı tutumunu okuyucuyla samimi bir şekilde paylaşır;

Katlan seni yanuma alayın didi ol yâr
Almadı yine umdugumuz yanına gitdi g. 262/2

Mesihî hayatta kimseye muhtaç olmama, boyun eğmeme şeklindeki vakarlı duruşunu konuşulan dildeki kalıplarla dile getirir;

Kimseye tek başımı egmeyeyin
Kepenekden yiter külâh bana g. 8/4

Mesihî toplum hayatındaki gelenek, ritüel, ananeler üzerinden yaptığı benzetmeleri günlük konuşma kalıplarıyla daha tesirli kılar;

Tigün gelicek zahmumu kılmaga ziyâret
Cânım ana karşı çıkuban didi ne zahmat g. 19/3

Şair sevgiliden ayrıyken başından geçenleri sohbet havasında sevgiliye anlatır;

Geldi yapışdı nabzuma hecründe çün tabîb
Gögsini gecürüp didi Allâhdan meded g. 37/2

Süt içerken bebeklerin gözlerini kapatması olayı üzerinden Mesihî sevgilinin vefasızlığını ortaya koyan imgeyi konuşma dilinin rahatlığı içinde anlatabilmiştir;

Anası südi gibi içer kanımı velî
Ol tıfl-ı gonca göz açup itmez bana nazar g. 88/3

“Semtinin köpekleri kadar değerimiz olsaydı ulumak neymiş o zaman görürdün” cümlesi konuşma dilinden yararlanılarak oluşturulmamıştır, bizzat konuşma dilinin kendisidir.

Ulumagı göreydün olsa eger
Seg-i kûyun kadarca ‘izzetümüz g. 100/4

Sıra hâlindeki kaburgaları arasında Mesihî’nin canını görenler kendi aralarında şöyle konuşurlar: “Şu kuşa kemiklerden acaba kim kafes yaptı?”

Sıra sıra eyegüm içre gören cânımı dir
Üstühândan ‘acabâ şol kuşa kim yaptı kafes g. 103/3

“Kalender kimselere dalaşma, onlar ki şu tahta oturan padişahı bile maskara ederler.” şeklinde çevirebileceğimiz beyitte “onlara dalaşma”, tahta kakarlar” gibi konuşma kalıpları ikinci kişiye seslenilerek konuşma dilinin rahatlığıyla ifade edilmiştir.

Erkân-ı kalenderlere ulaşma ki anlar
Şol tahta çıkan pâdişeh tahta kakarlar g. 57/2

Şair sevgilinin yüzündeki ben hırsızını düşünerek uyumaya çalıştığında “sinek uça başımı kaldırım” gibi içten bir ifadeyle içinde bulunduğu hâli anlatmaya çalışır;

Hâlün uğrusını fıkı eyleyüben yatdukça
Uyanup başumu kalduram uçarsa sinek g. 138/3

Mesîhî’de söyleyiş yerli ve doğal olduğu kadar konular da yerlidir. Şair âşık ve sevgiliye ait hususiyetleri toplum hayatından seçtiği örneklerle açıklar veya örneklendirir. Sevgilinin saçları şairin gönlüne düştüğünde gözleri yumulur. Şair bu hâlini karanlık çöktüğünde evlerin kapılarının kapanmasına benzetir;

Gözüm yumulur düşicegiz gönlüme zülfün
Şol resm ile kim gice iricek kapanur ev g. 202/2

Şair Hz. İsa’nın gökten yere indirilme olayına telmih yaparken, sevgilinin eşliğinde bekleyen rakiplerini eleştirirken konuşulan dilin kalıpları aracılığıyla külfetsiz, rahat bir söyleyişle duygularını dile getirir;

Göge çıkardum kemend-i âh ile
Korkaram ben çıkıcak iner Mesîh
İtligin komaz işigünde rakîb
Yine kendü kendüye olur secîh g. 28/4-5

Mesîhî beyitlerinde sevgilinin ağzından söyledikleriyle de doğal söyleyişi şiirlerine taşır;

Bezme bizi da’vet itmez didüğüm yâr işidüp
Hışm idüp dimiş sakınsun bir gün ugrar sohbete g. 238/3

Şair sevgiliyle arasında olan münasebetleri üçüncü kişilerin ağzından yorumlatır;

Şol kadar âh okını urdı Mesîhî feleke
Ki görenler didiler kolına kuvvet yeridür g. 44/6

1.1. Konuşma diline ait kalıplar/anlatım biçimleri

Bütün dillerdeki söz varlığının bir kısmı tek tek kelimelerden bir kısmı da kalıplaşmış dil birimlerinden yani atasözü, deyim, ikileme ve kalıp sözlerden oluşmaktadır. Kalıp sözler belli bir düzen içerisinde oluşturulan, değiştirilmeyen yapılardır (İlhan, 2017: 406). Kalıp sözlerin bir kısmı konuşulan dilde daha çok kullanılır. Bu sözler yazı dilinde kullanıldığında konuşulan dildeki doğallığı, vurgu ve tonlamayı bize hatırlatır. Bu başlık altında kalıp sözlerden atasözü, deyim, tekrarlar dışında kalan konuşma diline özgü yapıları içeren beyitler örneklendirilmiştir.

“İşim gücüm”, “yatacak yer bulamamak” konuşma diline ait kalıp ifadelerdir. Şair bu kalıp ifadeleri konuşma havası içerisinde kullandığı aşağıdaki beyitte samimi itiraflarda bulunur;

İşüm gücüm kemân-ebrûları pehlûya çekmekdür
Yatacak yer bulur mıyın ‘aceb ben bu ‘amellerle g. 232/4

Sevgili âşığı kılıç gibi bakışlarıyla âşığı yaralayınca âşığın tepkisi “hoş itdi, iyi vurdu, koluna kuvvet” gibi konuşma diline ait kalıplar olmuştur:

Öldürdi urup tîg ile bimâr Mesîhî
Hoş itdi iyü vurdu n'ola kolına kuvvet g. 19/6

Şair “kimin ne haddine” gibi bir kalıp ifadeyle âşığın gönlünün taşkınlığına kimsenin set çekemeyeceğini söyler;

Merdi bahâdır itmege mey kuvvet-i kalbiyedür
Mest-i dilîre kâmetün ne haddidür kim ura had g. 41/2

Saçına dokunması için izin verdiği için Mesîhî sevgiliye “ömrü çok olsun” ve tevriyeli olarak “biz ona değmeyiz” gibi bir konuşma kalıbını kullanır;

Zülfine degmeg için virdi icâzet bize yâr
Ömri çoğ olsun anun kim biz ana degmezdük g. 135/2

Şair sevgilinin kat kat örtündüğünü görünce “bolay ki”, “sovuk aldurup” gibi konuşma diline ait kalıplarla kendince tahmin yürütür;

Bolay ki derleyem diyü budur örtündüğü kat kat
Ki kendüye sovuk aldurup olmuş nâ-tüvân gonca g. 213/2

“Sevgilinin saçlarına “hakî” demeyenin imanından şüphe ederim” anlamına gelen bir ifadeyi en doğal şekilde söyler;

Şek getüre kim ki küfr-i zülfüne dimez hakî
Mutlakâ ol şahsun imânında vardur ihtiyât g. 112/5

“Küçük büyük demez herkesi eşit görür.”. “Bir de bana sorun onun nasıl olduğunu.”, “Taptığım Tanrı hakkı için” gibi ifadeler tamamen günlük konuşmalara ait biçimlerdir;

Hiç ulu kiçi dimez hep halkı bir dutar şarâb
Gel bana sor kim ben anun bilürüm keyfiyetin g. 188/2
Sen kadar tasvîr yazmaga uraydı Mâni lâf
Tapdugum Tanrı hakı andak bozardum sûretin g. 188/3

Şair meyhanecinin adil tavrını Aferin! diyerek takdir eder. Beytin ikinci mısraında geçen “ulu” ve “kiçi” kelimeleri de konuşulan dilden şiire geçmiştir.

Aferin pîr-i mugânun himmetine kim müdâm
Mey gibi başdan uluyı kiçiyi hep bir tutar g. 48/3

Aşağıdaki beyitlerde geçen “kapının köpeği”, “hâlimiz it hâlidir”, “allak bullak et-” konuşma diline ait biçimlerdir;

Halk âsitânun iti dimişler Mesîhîye
Ola ki öğerek anı göge çıkaralar g. 60/5
Hâldeş olalı senünçün rakîb ile şehâ
Sorma hiç ahvâlümüz kim hâlümüz it hâlidür g. 67/4
Cünd-i gam dil mülkini yagmaya kasd itmiş iken
Kıldı gamzen anları bir tîr ile allak bulag g. 118/4

Mesîhî divanındaki 10. gazelin redifi “unutma hâ”dır. Şair gazelinde tehdit, sitem beklenti, göz korkutma, empati kurma, hatırlatma, acındırma gibi duyguları konuşma diline ait bu kalıp üzerinden dile getirir;

Saldun belâya cânımı ey cân unutma hâ
Kıldun gam-ı firâk ile giryân unutma hâ

Geldi nice senün gibi cevvar dehre lik
Gitdi sonucu yine peşimân unutma hâ
'Âşıklarını lutf ile yâd eyleyicegiz
Sög bana dahi ey şeh-i hûbân unutma hâ
Bezm-i belâda nûşumı niş eyledi gamun
An karşı 'ayş ü nûşumı ey cân unutma hâ
Bâd-ı firâkun itdi Mesîhî keminenün '
Ömri gülünü hâk ile yeksân unutma hâ

1.2. Tekrarlar

Mesîhî pekiştirme amaçlı kullanılan tekrarları şiirlerinde yine doğal söyleyişin bir gereği olarak kullanır. Bu tekrarlar beyitlere ayrı bir içtenlik katar;

"Dedim...dedi"li bir anlatımın kullanan şair sevgilinin yoluna canını feda etmek istediğini söyleyince sevgili kızgın bir tavırla "olsun olsun" der;

Didüm yoluna cân olsun mı kurbân
Kakıyup didi cânân olsun olsun g. 175/4

Âşık sevgiliye ulaşamayınca gönüldeki ateşin bir müddet yanıp söneceğini tekrarlarla ifade ederek kendisini teskin eder;

Çü vasl olmadı yârun sînesine
Ko gitsün yana yana söne söne g. 215/1

Şair çanağına sögmek deyimini toldurı toldurı tekrarıyla birlikte kullanır;

Bülbül eger dehânunı göreydi goncanun
Toldurı toldurı sögeyidi çanağına g. 221/3

Yelpazenin rüzgarla soğuk soğuk sallanmasını sevgiliye kendisini ısıtıramamasına bağlar;

Deprense rûzgâr ile n'ola soğuk soğuk
Kendüyi ısıdımadı çün yâra mirvaha g. 237/4

Şairin divanındaki 126. gazelin redifleri ikileme şeklindeki ses tekrarlarından oluşturulmuştur.

Yazılmadın sahâ'if-i gülşen varak varak
Bülbüller anı ezber okurdu sebak sebak
Cânı gözün ne tende ne hod sadr içinde kor
Reh-zen gibi ki yolayı güde konak konak
Sen serv-kaddi bulmaga ebrün gözi yaşı
Seylâb oldu şehri aradı sokak sokak
Parmakları ucını ki hınnâlamış nigâr
'Unnâba benzemiş ki asılur budak budak
Kendülerini yavu kılup gayb erenleri
Âlem içinde seni ararlar bucak bucak
Yârân varur çü bezm-geh-i haşre 'âkıbet
Sâki götürsün ayagı gitsün ayak ayak
Irak yakın Mesîhî du'âcun iken anı
Öldürmege yakında kaçarsın irak irak

1.3. Seslenme

Bu doğal söyleyiş özelliği divan şiirinde çoğunlukla sevgiliye seslenme, onunla hasbıhal etme tarzındadır. Şair sevgiliye seslenerek ona “Gel başını dizime daya uyumuş gibi yap; nazıkçe öpeyim beni duymazlıktan gel.” der;

Gel başını ko dizüme dahi uyura ur
Nâzıklig ile bûsen alayın beni tuyma g. 230/5

Sevgiliye bir zamanlar verdiği sözü hatırlatırken “vay bana bu ne devlettir!” gibi doğal ve içten bir tepkiyle karşılık verir.

Dimiş idün kim irakdan tîr ile uram seni
Vay ne devletdür bana ol dem ger olmaya ırag g. 118/2
Şair “Ay başında şu kara kaşını bir göster” şeklinde sevgiliye seslenir;
Ay başında şol kara kaşını göster kim hilâl
Vesme-i âhumla ebrûsına garrâlanmasun g. 176/2

Vaiz hakkında çevresinden işittiklerini meyhane sahibine teyit ettirmeye çalışmak gibi tahkiyeli bir anlatım ister istemez şiirde doğal söyleyişi beraberinde getirecektir. Kayda değer olan Mesîhî’nin bunu aruz vezninde geleneksel kurallar dâhilinde başarıyla dile getirmesidir;

Vâ’ız-ı şehri işitdüm ki yalan söyler imiş
Pîr-i meyhâneye sordum didi söyler gerçek g. 138/4

Mesîhî “dünyayı başına dar etmek” gibi günlük konuşma diline ait bir deyimle dostlarına seslenerek sevgiliye yanaşan rakiplere tehditler savurur;

Dostlar bilün ki dilberden asılacak rakîb
Gin yürimezse cihânı başına dar eyleyem g. 166/4

Beyitte şair “Bana bunu yaparsan ben de sana şunu yaparım” gibi konuşma dilinde çokça kullandığımız bir kalıp ifadeyi şair “iderven”, “vallahî” “igende” gibi öz Türkçe kelimelerle destekler;

Devletümün defterin dürme igende ey felek
Yohsa defterdâra vallâhi iderven ‘arz-ı hâl k.13/11

Şair makta beyitlerinde tecrit sanatı aracılığıyla karşısında biri varmış gibi konuşarak rahat ve içten bir şekilde duygularını dile getirir.

Ey Mesîhî yûri biz pîr-i mugâna geçelüm
Varalum sâgar ile kan yalaşup râz açalum (g. 206/1)

Şair tecrit sanatıyla Mesîhî’nin şairliğini över. “El değmemiş anlamlar ürettim.” iddiasını “Ne demişse doğru söylemiş.” sözüyle destekler.

Şâ’ irün lâfı çoğ ammâ ki Mesîhî benden
Sözlerüm bîkr durur dirse sözün eridür g.44/7

Şair sevgili karşısında içinde kaldığı ikilemi Mesîhî ile hasbıhal edermişçesine anlatır.

Nic’ideyin Mesîhî ben ol zâlim ile kim
Tınmazsam anmaz ol beni söylersem öldürür g. 91/6

1.4. Seslenme/hitap sözcükleri

Rumeli şairlerinin şiirlerinde karşımıza çıkan dil özelliklerinden biri “a, e, hey, bre, yürü var” gibi seslenme kalıplarıdır. Mesîhî’nin şiirlerinde de bu kalıplar çokça görülür;

Korkutmagıl ölümle Mesîhîyi zâhidâ
Hecr-i nigârdan olacağı yog a eşed g. 37/5
Hey ne zibâ gülsitân olur dudagun ey perî
Kim bihişt-i heşt anun bir kemterîn yapragıdur g. 94/4

Divan’daki 130. gazelin redifi “Kasım Beg”dir. Gazelin her beytinde şair türlü duygularla muhatabına seslenir. Seslenmede “Beg” unvanının da kullanılmış olması okuyucuyu şiirdeki duygu atmosferine kolayca dâhil eder;

Defter itdükçe mübtelâlarını
Beni çok başda yaz Kâsım Beg

1.5. Arkaik sözcükler

Şair Rumeli-Bosna çevresinde halk ağzında geçen kelimeleri beyitlerinde kullanır. Aşağıdaki beyitte geçen “taladı”, “çağırı çağırı”, “üş”, “tamzırur”, “yörendüğü”, “kakıdı buşdu”, “söbeki” bu türden kelimelerdir;

Beni yine taladı it rakîbün
Ölüm gibi çağın çağın üş g. 109/5
Gözümde aglamakdan kalmadı yaş
Ölicez agzuma kim tamzurur su g. 199/3
Şimdi yörendüğü mi vardur dil-i mecrûhumı
Ey kemân-ebrû okun her dem girer bu zahmete g. 238/2
Sünbüllerüne bâd-ı sabâ kakıdı buşdı
Var ise yine zülfün ile iplik üzüşdi g. 249/1
Rind-i mey-hâr işigini gümüşletse n' ola
Sâk-ı sâki görünür çün iki gümüş söbeki g. 264/4

“Top sovumak” söz grubunda geçen “top” sözcüğü “çok” anlamına gelir. Bu sözcük günümüzde standart dilde kullanımdan düştüğünden hem arkaik hemde yöresel bir sözcüktür.

Top sovımuş idi bana vasl olur iken yâr
Bu sîne-i sûzân anı güc ile ısıtdı g. 262/6

1.6. Ses değişimleri

Konuşulan dildeki ses değişimleri (ünlü-ünsüz değişmesi değişmesi, ses düşmesi) şiiri daha da doğallaştırmaktadır. Aşağıdaki beyitlerde şair sanki mahalle kahvesinde anlattıklarından sonra kendisine hak verip vermeyeceklerini “din imdi” sözleriyle ifade ederken “bular”, “yirin” kelimelerinde de ses değişmelerine başvurmuştur;

Ey ‘aklumu âşüfte görüp ta’ne idenler
Din imdi nice olmayayın vâlih ü şeydâ k.16/37
Sofra-ı hecrde da'im gam ile gussa yirin
Toymaz oldum bularun yimelü oldukça yirin g. 196/1

“Yimeli” sözcüğünde aşağıdaki beyitte ünsüz türemesi olmuştur;
Tama’ itdüm lebün bana sögelden
Ki olur yiyemelü bu virse mive g. 227/3

1.7. Deyimler

Deyim ve atasözlerini şiirlerde kullanmak mahalli konular ve doğal söyleyişe ait özelliklerdendir. Mesîhî’nin şiirinin önde gelen vasıflarından birisi de şiirlerinde deyimleri çokça kullanmış olmasıdır. Mesîhî atasözü, deyim ve halk söyleyişlerini şiirlerinde yoğun bir şekilde kullanması yönüyle Necâtî ile Bâkî arasında önemli bir halkadır. Aşağıya alınan beyitlerde Mesîhî Divanı’nda geçen deyimlerden birkaçı örneklendirilmiştir.

Şair konuşma havası içinde sakiye seslendiği beytinde “dolu vurmuşa dönmek” deymiyle içten, doğal bir anlatım sergiler;

Halkı bir bir yitürdün ey sâki
Tolu urmuşa döndi sohbetümüz g. 100/3
Şair ziyaret için bağa gittiğinde susen ile gonca ağız dil vermemişlerdir;
Bağ şöyle haste olmuş kim göre varup bugün
Sûsen ile goncayı sordum dil ağız virmedi g. 276/3

Aşağıdaki beyitlerde de geçen “kurum çok olunca tutuşur ocak”, “yok hesabına sayılmak”, “önünde sonunda su yolunda yapılan ev viran olur”, “ayağına kara sular inmek”, “ocağına su koymak”, “kan kazıtmak”, “sözü keskin düşmek” deyimleri şiire ayrı bir doğallık ve içtenlik katmışlardır;

Andukça kara yüzlü rakîbi iderem âh
Niteki kurum çok olıcak tutuşur ocak g. 124/4
Yok hesâbına sayılırsa sayılsun cânumuz
Tek bizüm dirlüğümüz olsun dehân-ı yârdan g. 185/4
Eşkümle harâb olsa n'ola hâne-i çeşmüm
Vîrân olur ön son su yolında yapılan ev g. 201/2
Sâki şu denlü turdı gice hidmetünde kim
İndi sürâhinün kara sular ayagına g. 220/3
Fâş eyleyüben sinedeki âteş-i ‘ışkı
Ey eşk Mesîhî’nün ocagına su koyma g. 230/6
Meydân içinde ırışkuna dürtüşmege bugün
Kan kazıdur durur yine sehm ü sinân-ı mihr g. 79/3

“Ok ve güneş mızrağı aşkınla düello yapmak için meydan ortasında yine kan kazıtıyorlar.”

Çü tîg-ı gamzeni görem düşer sözüm keskin
Sanasın agzum içinde olur zebân hancer g. 93/8

1.8. Dedim-dedi/müracaa

Halk şiirinde çokça kullanılan “dedim...dedi” anlatım biçimi sadece konuşulan dilden yararlanma olayı değil, konuşulan dilin şiire aktarılması olayıdır. Mesîhî’nin şiirlerinde bu anlatım biçiminin kullanıldığı beyitleri aruz vezni ve beyit dışında söyleyiş olarak halk şiirinden ayırt etmek mümkün değildir. Mesîhî’nin divanında bu anlatım şeklinin kullanıldığı beyitler aşağıda sıralanmıştır;

Didüm ki göz yaşına ne hoş böyle şâdsın	
Âb-ı revân didi ki olur-muş ferah-fezâ	g. 3/5
Didüm ey cân gel ırag olma bu ben dil-hasteden	
Didi ben sana yakın olmak katı emr-i ba'îd	g. 39/6
Bülbülünem yanuna varsam didüm	
Didi n'ola bülbül isen öte tur	g. 45/3
Didüm yüzüne karşı bakayın mı ne dirsın	
Güldi didi nâz eyleyürek öyle mi bak bak	g. 124/2
Didüm itün gibi olam mı ki kûyunda 'aziz	
Didi bızı ko yûri var Mısıra sultân ol	g. 148/4
Didüm arada ben ü sen olmasa	
Didi ayruk böyle dime sen sen ol	g. 151/3
Nigârün alnına kıblem didüm dün	
Didi yüzüme dirsın ırte bir gün	g. 173/1
Didüm gün yüzünü görsem n' olaydı	
Didi günün Mesîhî olur ol gün	g. 173/5

Divan'da 163. sırada yer alan gazelde Mesîhî'nin şiirindeki doğal söyleyiş unsurlarını bir arada görmek mümkündür. Şiir şairin yaşlılık dönemine aittir. Rediften de anlaşılacağı üzere şairin muhatabı ömrü'dür. Ömrüyle diyalog hâlinde. Şair ömrünün sonunda ömrünün ona vefalı davranacağını bilmiş olsaydı ömrü boyunca yaşadığı sıkıntılara katlanabileceğini dile getiriyor. Arkadaşı gibi gördüğü ömrüne sitem eden şair güzel gün dostu olduğunu yaşlılık çağlarında kendisinden ayrı düştüğünü ifade ediyor. Şair ömür boyu aklına getirdiği bir gün öleceği düşüncesini muhatabına isnad ederek bu sözünü tutması gerektiğini "n'ola/ne olur ve unutma sakın ha" gibi konuşma diline ait ünlemlerle hatırlatmaya çalışmaktadır. Şair dördüncü beyitte zaten uzun zamandır kavuşmak için canlar çektiğini, muhatabından bir kuşa benzettiği canını artık huşu içinde bırakmasını ister. Son beyitte Mesîhî Allah'a kavuşma arzusunun hiçbir zaman eksilmeden devam etmesini diler. Şairin en korktuğu şey aşksız geçen bir ömürdür. Yaşlılık dönemlerinde Mesîhî'nin sevgiliye kavuşma ümidi üst düzeydedir. Sevgiliye kavuşamaması hâlinde ömrünü gerektiği şekilde geçirmede için hayıflanarak ömrüne "yazıklar olsun!" diyecektir.

Çekerdüm her ne kim kılsan bana cevâ ü cefâ 'ömrüm
Eger kim 'âkıbet bilsem kılacagun vefâ 'ömrüm
Safâ-yı 'ayş ü nûş içre benümle hem-dem idün dün
Ne oldı sana düşdün bugün benden cüdâ 'ömrüm
Seni ben bir gün öldüren diyüben va'deler virdün
N'ola n'ola bu sözüni sakın unutma hâ 'ömrüm
Fırâkun içre hayliden berü cânlar çekişürdüm
Ko gitsün ol hele ehlen ve sehlen merhabâ 'ömrüm
Mesîhî haste-dil yârun visâliyle kavî iken
Didürme sonra yâ Rabbi ana vâ hasretâ 'ömrüm

Sonuç

Klasik Türk edebiyatında mahallileşme ve Türkî-i Basît üzerine görüşlerini ifade eden Mermer Türkçenin konuşma sentaksı üzerine

kurulduğundan mahallileşme ve Türkî-i Basît gibi hareketlerden söz etmenin doğru olmayacağı görüşündedir. Mermer bu görüşlerini temellendirirken, “*Divân şiiri Türkçenin doğal sesi ve söyleyişi üzerine kurulmuştur. Başka dillerden alınıp Türkçeleştirilen kelimelerden hareketle Divân şiirine farklı gözle bakmak ne ölçüde doğru olur? Divân edebiyatının dili Türkçedir. Divan şiirinde Türkçe her hali ve görüntüsüyle üst seviyede bir sanat dili kimliği kazanmıştır. Bu kimlikte Türk dilinin atasözleri ve deyimlerinden halk söyleyişlerine, hece vezninden terkipsiz ve Türkçe kelimeler çizgiler halinde karşımıza çıkmaktadır. Bu, imparatorluk dilidir, merkezde de yerli ve mahalli olanlar yer alır.*” der. Mesîhî’nin şiirleri Mermer’in görüşlerini doğrular niteliktedir. Onun şiirlerinde Osmanlı toplum hayatını, halk söyleyişlerini görmek ve duyumsamak hiç de zor değildir.

Mesîhî’nin şiirindeki doğal söyleyişlere ve halk söyleyişlerine ait örnekler çoğaltılabilir. Klasik Türk şiiri gibi anlam, ahenk, biçim kuralları (söz sanatları, aruz, kafiye) oldukça kesin ve katı olan bir şiir geleneğinde bu denli doğal söyleyiş unsurlarına yer verebilmek büyük bir şairlik yeteneğine sahip olabilmeyi gerektirmekle birlikte Mesîhî’nin ne denli halk içinden biri olduğunu da gösterir. Mesîhî zihnindekileri yalın, rahat, doğal anlatımla dizelere dönüştürür. Onun gazellerinde algılanması, çözümlemesi güç anlatımlardan ziyade, bir anda kavranıveren beyitlerle karşılaşılır. Şair konuşulan dilin kalıplarından ve söyleyiş biçimlerinden de sık sık yararlanır. Onun şiir dilindeki yerliliği ile hayal ve benzetmelerindeki yerliliği birbirini tamamlar. Mesîhî’nin şiirlerindeki Türkçenin saf ve şiirsel hâli Bosna ve çevresinde Türk dili ve kültürünün ne denli köklü olduğunun en güzel göstergelerindendir. Mesîhî’nin şiirlerindeki konuşulan dile ait unsurların yoğunluğu divan şiirine yöneltilen, dilinin ağır ve anlaşılabilir oluşu gibi eleştirilerin de divan şiirini yeterince bilmemekten kaynaklandığını göstermektedir.

Kaynakça

- AKBUDAK, Yeşim (2002). *Mesîhî Divanı’nın Tahlili* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- AKSAN, Doğan (1999). *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Engin Yayınları, Ankara, 1999, ss. 7-176.
- AKSAN, Doğan (2005). *Yunus Emre Şirinin Gücü*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005, ss. 11-155.
- İLHAN, Nadir (2017). Dil Öğretiminde Kalıp Sözlerin, Şiirin Önemi/Etkisi, *Turkish Studies*, Vol. 12/22.
<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12348>
- MENGİ, Mine (2014), *Mesîhî Dîvânı*, Ankara: AKM Yayınları.
- MERMER, Ahmet (2006). *Türkî-i Basît ve Aydınî Visâlî’nin Şiirleri*, Ankara: Akçağ Yay.

Bir Siyasetçi ve Hukukçu Gözüyle İslam Hukuku (Aliya İzzetbegoviç Örneği)

Murat POLAT

Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
m.polat05@hotmail.com.tr

Giriş

Aliya İzzetbegoviç XX. asrın yetiştirdiği doğu-batı sentezli düşünür, siyasetçi, hukukçu ve âlimdir. Hayatı hengâmeler ve zorluklarla dolu, ama yılmaz karaktere sahip bir eylem adamıdır. Hayatı sürecinde çeşitli eserler kaleme alarak İslam'ın ve Müslümanlığın savunuculuğunu yapmış, verdiği umut verici mesajlarla karanlık dünyada herkes için ümit ışığı olmuştur. Gerçekleri korkmadan dile getirmiş, İslam'ın gerçek mahiyetini ve yenilikçi yönünü herkese anlatmıştır. Kısa ifadeyle o, İslam'ın batıdaki güncel ve ender portrelerinden bir tanesi olmuştur.

Pek çok veçheye sahip olan bu ilim adamı, İslam dünyasında çokça benimsenmiş, özellikle de insanlık için örnek ve önder bir şahsiyet kabul edilmiştir. İslam'ın şartlarının sadece bilindiği gibi beş şarttan ibaret olmadığını, altıncısının da mücadele olduğunu ileri sürmüş, buradan aldığı ilhamla mücadelecı bir ruha sahip olmuştur. Keza bu altı şartın üstünde Kur'an'ın ilan ettiği iman ve sâlih amelden müteşekkıl şartlar üstü iki şartın daha var olduğunu ve bu iki şart olmaksızın gerçek manada Müslüman olunamayacağını vurgulamıştır. Bu yönüyle de o, hakikati galip kılmak için tabuları yıkan özgür bir kişiliktir. Toplumda yerleşmiş olan İslam'ın bazı tasvip etmediği adet ve gelenekleri, yanlış bilgileri ve hurafeleri kökünden çözmek için Kur'an ve Sünnetin yegâne kaynak olduğunu her fırsatta haykıran dava adamıdır.

Aliya İzzetbegoviç: "İslam, benim için güzelliştir, asalettir ve uğrunda yaşamaya değer olan her şeyin diğer adıdır." diyerek kendini İslam davasının bir neferi ve Müslüman olmakla övünen bir mücahit olarak addeden bir zattır. Ayrıca görüş ve düşüncelerini ayet ve hadislerden ziyade çokça aklî delillerle temellendirmesi ve bu görüş ve düşüncelerinin İslam'ın temel ilkeleriyle bağdaşması, zihinlerde onun bir fıkıh âlimi olabileceği izlenimi oluşturmaktadır. Elbette ilk dönem âlimlerinin kriterlerine göre bir fakih olduğu söylenemez. Çünkü söz konusu âlimlere göre medrese eğitimi almayan, fıkıhın bütün konularıyla ilgili müstakıl bir eseri bulunmayan, İslam hukukunun tamamında değil de bazı konularında naklî delillerden daha çok aklî delillerle görüş beyan eden ve mukallit olup müktesep olmayan kimse, bir fakih olamaz. Buna karşın son dönem âlimlerinin bu kriterleri hafifletmesi ve ister nazari isterse istidlali olsun İslam hukukunda görüş beyan eden her mukallidin fakih olabileceği iddiası (Zeydân 2006: 62-63) dikkate alınır sa Aliya İzzetbegoviç'in de bir fakih olabileceği ifade edilebilir.

O halde anılan bu değerlere malik bir kimsenin hayatının ve eserlerinin irdelenmesi, eserleri üzerinden İslam hukuku hakkındaki engin ve orijinal fikirlerinin gün yüzüne çıkarılması ve insanlığın hizmetine sunulması ehemmiyet arz etmektedir. Bu araştırmada Aliya İzzetbegović'in hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilmekte, İslam hukuku alanındaki görüş ve düşünceleri kaleme almış olduğu eserler çerçevesinde genel olarak ibadat, muamelat ve ukubat başlıkları altında detaylıca ele alınmaktadır.

1. Hayatı

Aliya İzzetbegović, 1925 yılında Bosna Hersek'in Bozanski Samac şehrinde İslamî değerlere sahip olan bir ailede dünyaya geldi. İlkokula başlamadan önce Kur'an kursuna gönderilmiş, on iki yaşından itibaren annesinin teşviğiyle sabah namazlarını camide kılmaya başlamıştır. Okuldaki yıllarında sosyalist rejimin etkisiyle bir süre kimlik bunalımı yaşayan İzzetbegović, sonunda önceden benimsediği inançtan daha öte bir imanı yakalamıştır. Kendi ifadesiyle bu inanç atadan miras kalan değil, genç bir insanın aklıyla, yeni baştan inşa ettiği bir inançtı. (İzzetbegović 2013: 14). Hukuk eğitimini kendi memleketinde aldıktan sonra burada avukatlık mesleğini icra etti. Bu arada İslam ve Müslümanlarla ilgili sorunlara genç yaştan itibaren önem verdi. Bazı İslami örgütlere üye olmaktan ve İslam hakkında açıkladığı düşüncelerden komünist rejim tarafından birkaç yıl hapse mahkûm edildi. Yugoslavya'nın dağılma sürecinde genel başkan olarak seçildiği Demokratik Eylem Partisi'ni kurdu. Komünist rejimin çökmesinin ardından ilk serbest seçimlerde Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin devlet başkanı oldu. Sırp ve Hırvat güçlerinin kendilerine karşı başlattığı savaşta halkının başında önderlik yaptı. Savaş, 1995 yılında Dayton Antlaşması'nın imzalanmasıyla sona erdi. Dış güçlerin baskısına boyun eğmeden yıllarca devleti idare etti. 2000 yılında sağlık sorunlarını bahane göstererek devlet başkanlığından istifa etti. 2003 yılında Hakk'ın rahmetine kavuştu. İzzetbegović yazar, ilim adamı, entelektüel, İslam'ın bir neferi, siyasetçi, özgürlük savaşçısı, baskılara boyun eğmeyen bağımsız bir devlet adamıydı. (İzzetbegović 2005: V; İzzetbegović 2003: 18-21, 125, 144, 467).

2. Eserleri

2.1. Doğu Batı Arasında İslam

Bu eserde Aliya İzzetbegović'in düşünce dünyasının temel nitelikleri ve İslam'ın günümüz medeniyetinin oluşturulmasındaki rolü açıkça ele alınmıştır. (İzzetbegović 2011: 11). İslam'ın diğer din ve öğretilerden üstün yönleri ve farklılıkları detaylıca zikredilmiştir. Ayrıca İslam'la ilgili düşünce ve fikirlerinin ayet ve hadisler ışığında desteklendiği açıkça görülmektedir. (İzzetbegović 2011: 258-267). Eserde yazılanlardan yola çıkarak İzzetbegović'in, bu eseri siyasi kimliği öne çıkmadan çok önce kaleme almış olduğu söylenebilir. Zira anlatılanlar zihinlerde siyasetten ziyade İslami düşünür ve yazarın kaleminden sadır olmuş izlenimi oluşturmaktadır.

2.2. İslami Yeniden Doğuşun Sorunları

Eserde baştan sona İslam'ın temel hükümleri hakkında genel bilgiler verilmiştir. İslam'ın kesinlikle savaş dini olmadığı, amacının Allah için dünyayı fethetmek olduğu zikredilmiştir. İslam'ın, beş temel şarttan önce

iman ve sâlih amel şartlarının bulunduğu ifade edilmiştir. (İzzetbegoviç 2010: 17). Genel bir ifadeyle söz konusu eser imandan ibadete, muamelattan ukûbata dair pek çok dini bilgiler ihtiva etmektedir. Bu yönüyle eserin mukayyet bir fıkıh kitabı mesabesinde olduğu, İzzetbegoviç'in ise mukayyet bir fakih olduğu söylenebilir. Daha önce de ifade edildiği gibi geçmiş asırlardaki ulema, bir kimsenin fakih sayılabilmek şartını ister istidlâlî isterse nazarî yollarla cüz'i delillerden mükteseben hüküm çıkarabilmesine bağlamıştır. Ancak zamanla bu şart esnetilmiş ister istidlâlî ister nazarî isterse taklidî yollarla olsun naslardan hüküm çıkaran mukallit bir kimse bile fakih sayılmıştır. (Zeydân 2006: 62-63). O halde sonuç olarak, İzzetbegoviç istidlâlî olmasa da nazarî ve taklidî yolla eserlerinde pek çok fikhî hükme varması veçhiyle fakih sayılabilir.

2.3. Bosna Mucizesi Konuşmalar

Eser, İzzetbegoviç'in Bosna ve diğer şehirlerde yaptığı konuşmalarını, söyleşilerini, röportajlarını ve demeçlerini içermektedir. Müslümanların zor şartlar altında izzetlerine yaraşır şekilde mücadele vermeleri gerektiği vurgulanmıştır. Düşmanın yaptığı kötülöklere karşı daima iyiliği ve güzelliği kuşanmanın erdemli davranış olduğundan bahsedilmiştir. Dünya kamuoyunun ikiyüzlölüğüne de yer yer değinilmektedir. (İzzetbegoviç 2005: 1-191).

2.4. Özgürlüğe Kaçışım/Zindandan Notlar

Eser, İzzetbegoviç'in zindanda iken okuduğu kitaplardan alıntılarını ve dış dünyadan edindiği bilgileri ihtiva etmektedir. Eser, özgürlüğü elinden alınmış ve siyasetten bir nebze uzak tutulmuş bir aydının derlemelerini ele alması yönüyle önemli bir yere sahiptir. (Toktaş 2016: 13-14).

2.5. Köle Olmayacağız

Eser, devlet adamı olmasının ötesinde bir kimliğe sahip olan Aliya'nın muhtelif zaman ve zeminde konuşmalarını ve demeçlerini ele almaktadır. Avrupa'nın orta yerinde tüm dünyanın gözleri önünde insanî vasıflarını kaybetmiş, ancak silahlarıyla kendini güçlü zanneden Sırp ordusunun savunmak için silahı dahi olmayan Müslüman halka karşı yaptığı inanılmaz işkence ve soykırım vukuatlarını ele almış, tüm bunlara karşılık Müslümanların boyun eğmemeleri ve direnmeleri gerektiğini vurgulamıştır. (İzzetbegoviç 2007: 1-287).

2.6. Tavsiyeler

Eser, Allah'a imanı, ona imanın nasıl olması gerektiği, daima Allah'ın bir neferi olmak için hazır bulunmayı, kaliteli Müslüman olmanın nasıl gerçekleşeceği ve bunlarla ilgili daha pek çok kıymetli öğütleri ihtiva etmektedir. (İzzetbegoviç 2017: 1-128).

2.7. İslam Deklarasyonu

Eser, Müslüman halkların ve Müslümanların İslamlaşmasına dair bir program niteliğindedir. İslamî düzene, eğitim-öğretim ve terbiyeye, Müslümanların birliği ve kardeşliğine ve bugünkü İslam düzeninin sorunlarına kısaca atıfta bulunmaktır. (İzzetbegoviç 2017: 41 vd).

2.8. Tarihe Tanıklığım

Eserde bir İslam devletinin kurulabilmesi için gerekli olan şartlara, bağımsızlığın önemine, asimile edilmeye çalışılan milletin direnmesi gerektiğine vs. genel olarak yer verilmektedir. (İzzetbegoviç 2003: 15 vd.).

3. İslam Hukukuna Dair Görüşleri

Yazara göre İslam, Kur'an, hadis ve diğer kaynaklarda var olan mesajların toplamıdır. Aynı zamanda İslam, gerçek dünyada bulunan bir hadisenin, hukuk, şehirler, devletler ve medeniyetler yaratan hareketin adıdır. Zira kimileri İslam'ı ibadette bile sakin durmayanların, oruç tutmayı içlerinde güç ve merhamet ile taat ve zevkin umutsuz karışımı olarak görenlerin ve hedefi Tanrı İmparatorluğu kurmak yerine dünyayı fethetmek olanların dini olarak görmektedir. (İzzetbegoviç 2010: 17). İslam'ın kesinlikle savaş dini olmadığı, amacının Allah için dünyayı fethetmek olduğu, İslam hukukunun dayandığı deliller ve bu delillerden çıkarılan hükümlerle oluşturulan hukukla şehirler ve devletlerin yönetilebileceği ve medeniyetler hareketinin oluşturulabileceği bu söylenenlerden çıkarılabilir.

Bilindiği gibi İslam hukukunda hükümler genel olarak ibâdat, muâmelât ve ukûbat diye üç kısma ayrılır. Bu sebeple yazarın görüşlerinin de bu minval üzere üç kısımda ele alınması sistematik açıdan daha uygun bir durum arz etmektedir.

3.1. İbâdâtla İlgili Görüşleri

İbadetler hususu İslam'ın beş temel şartı üzerinden ele alınabilir. Zaten İzzetbegoviç de bu usul üzere hareket etmiş, İslam'ın beş temel şartının düalizmi başlığı altında konuyu irdelemiştir. Yazara göre, Fransız İslamolog Jacques Rissler İslam'ın beş değil altı şartı bulunduğunu, altıncı şartının ise mücadele olduğunu iddia etmiştir. Bu şart, ilk Müslümanlar olan sahabe döneminde de kendini göstermiştir. Konuyla ilgili bir ayette şöyle buyurulmuştur: *“Size karşı savaşanlara, siz de Allah yolunda savaş açın. Sakın aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez.”* (Bakara: 2/190; İzzetbegoviç 2010: 18, 82). Diğer taraftan İslam'ın bu beş temel şartı birtakım insanlara göre Kur'an'ın önüne geçirilmemelidir. Bu şartlar Kur'an'ın kısaltılmış bir cümlesi olsa da Kur'an'daki hükümlerin tamamını yansıtmakta eksik kalmaktadır. İnsanlar İslam'ı sadece bu beş şarttan ibaret olduğunu düşünüp ezberlemekte, Kur'an'ı ihmal etmektedirler. Zira bu husus Kur'an'ın bütününe araştırılmasından ve incelenmesinden daha kolaydır. Halbuki Kur'an'ın en temel ve geniş bir düsturu olan “iman ve sâlih amel” bu beş şartın içerisinde mevcut değildir. Bu sebeple *“İslam, bu beş şarttan ibarettir.”* yanlış tezinin ivedi olarak düzeltilmesi ve Kur'an'a hak ettiği değerin verilmesi gerekmektedir. (İzzetbegoviç 2010: 155-156).

Asıl konuya geçmeden önce yazara göre, İslam'ın insan tabiatına uygun bir din olduğunu genel ifadeyle irdelemek önemlidir. Çünkü ona göre teklife muhatap olan kimsenin bu ibadetleri ikame edebilmesi için istidat/yapabilme gücüne sahip olması gerekir. İnsan Hz. İsa'ya göre yaşayamadığı gibi tamamen ona karşı da çıkamaz. Yani onu bir taraftan kabul, bir taraftan reddetmek icap eder. İşte İslam da tam bunu yapmaktadır. İnsanın mukadderatı birbirine zıt bu iki gerçek arasında

cereyan etmektedir. Bu itibarla İslam, “Allah kimseye taşıyamayacağı bir yük yüklemez...” (Bakara: 2/286) ayeti ve “... Allah’ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sınıksız tutun. Allah’ın yaratmasında hiçbir değişiklik yoktur...” (Rum: 30/30) ayetine göre insan, imajına; yani tabiatındaki iki yönlülüğe uygun olarak yaratılmıştır. (İzzetbegoviç 2011: 288).

Ayrıca İslam, diğer dinlerdeki iki ayrı istikameti ve iki programı benimsemez. Yani, seçkinlere ve havas tabakaya mensup olan müntesiplerine en zor ve çetin yolu; avam ve halktan olanlara kolay yolu direktme anlayışı yoktur. Kısa ifadeyle ruhbanlar, tarikatlar ve seçkinler sınıfı olmayıp, herkes Allah nezdinde bir ve eşittir. Böyle bir anlayış dünya-ahiret dengesinin ihdas edilmesine de imkân vermektedir. İslam, yüzünü ne tamamen semaya ne de tamamen arza çevirmiştir. İkisine de azami önem vermiştir. (İzzetbegoviç 2011: 253-254). Nitekim Kur’an’ı Kerim’in: “Allah’ın sana verdiği (maldan harcayıp) ahiret yurdunu ara. Dünyadan nasibini de unutma.” (Kasas: 28/77) ayeti, bu görüşü destekler mahiyettedir. Bu itibarla dünya-ahiret dengesinin kurulması noktasında yazarın görüşünün isabetli olduğu ileri sürülebilir.

Yazara göre, İslam’da ibadetlerin hem maddî hem de manevî yönü vardır. İbadetler aynı zamanda kişiye ümmet olma bilincini de aşılar. Zira temel İslâmî öğretilerin ve müesseselerin hiçbirisi ne sırf dine ne de ilme, yani siyaset ve dış dünyaya aittir. Mutasavvıflar daima İslam’ın manevî yönünü, akılcılar ise dünyevî yönünü vurgulamaları yüzünden dini eksik anlamışlardır. Konuyu bir örnekle açıklamak gerekirse, abdest ibadetini sofiler sembolik bir anlam taşıyan temizleme olarak; akılcılar ise sırf sağlığı koruyucu tedbir olarak algılamışlardır. Keza akılcılar bu ritüeli siyasi bir parolaya benzetmişler, İslam’ı yeni bir milliyetçilik akımı olarak görmüşlerdir. (İzzetbegoviç 2017: 84). Hâlbuki İslam: “İşte böylece biz sizi orta bir ümmet kıldık.” (Bakara: 2/143) ayetinde buyurulduğu gibi asla millet olmayı tasvip etmemiş, manevî bir vazife ifa eden ümmet olmayı yeğlemiştir.* Yani İslam, kendi siyasi yönünü ihmal etmeyerek zımnî baskı altında yaşamının ve köle olmanın önüne geçmekte; manevî yönünü ihmal etmeyerek de evrensel kültür sahasında bir güç olmayı sağlamaktadır. (İzzetbegoviç 2011: 24). Yazarın bu görüşü şu hadislerle teyit edilebilir: “Bir mümin kul abdest alır ve yüzünü yıkarsa, gözleriyle bakarak işlediği her günah abdest suyu ile yüzünden çıkar. İki elini yıkadığında elleriyle tutarak işlediği her günah abdest suyu ile ellerinden çıkar. Ayaklarını yıkadığı zaman ayaklarıyla işlediği günah abdest suyu ile ayaklarından çıkar.” (Müslim: Taharet 32).

3.1.1. İman ve Sâlih Amel

Yazara göre, Kur’an’ın muhtevasına bakıldığında her şeyden evvel iki şart vardır ki, onlar da iman ve sâlih ameldir. Bir kimse söz konusu iyiliği

* Yazara göre, İncil ve Kur’an Ahd-i Kadim’in tersine manevî cemaat fikrini benimsemişlerdir. Bu uğurda İncil katı olmasına karşılık İslam milliyetleri tanımış; ancak bu milliyetlerin üstünde “Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yaratmış ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O’na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.” (Hucurat: 49/13) ayetine göre yeni bir cemaat fikrini, yani ümmeti ortaya çıkarmıştır. (İzzetbegoviç 2011: 261).

sadece namaz kılmakla, oruç tutmakla, zekâtı ve hacı ifa etmekle sınırlandırılabileceğini zannediyorsa çok büyük yanılğı içerisinde. Zira İslam, tarihi cami kapılarını aşındıran, fakat ruhları boş olan kimselerin kıssalarıyla doludur. Ayrıca ahlakla ilgili adalet, yardımlaşma, güzel davranış vs. gibi mefhumları İslam'ın şartları kapsamında çıkararak ahlak kapsamına sokanlar ve bu gibi mefhumların şart olmadığını iddia edenler de aynı durumdadır. Hâlbuki anılan şeylerin her birisi İslam'ın temel şartı olmalıdır. Çünkü Kur'an, bu mefhumları iman ve sâlih amel kapsamında sayısız defa ısrarla ayetlerde zikretmiştir.* Sözün özü, Kur'an'da sayısız olarak zikredilen ve insan hayatının sarsılmaz parçası olan bu iki kanunun namaz, oruç, zekât ve hac ibadetlerinden önce şart olarak kabul edilmesi gerçek Müslümanlığın bir şartıdır. (İzzetbegoviç 2010: 157-158).

Keza bu iki kanun diğer ilahi ve beşerî dinlerde çeşitli şekillerde kendini gösterirken İslam'da iman ve sâlih amel olarak kendini göstermiştir. İman ve sâlih amel bir paroladır. Birincisi iç davranışı, yani bilgi, şuur, kararlılık ve dünya ve fezanın iç resmini; ikincisi ise dış davranışı, yani imanın dış görünümünü temsil etmektedir. İnsan namazı, orucu, hatta zekâtı tastamam ifa etse, kâmil insana dönüşmeden ve bu şekilde kalmadan gerçek Müslüman olamaz. İbadetlerdeki boşluklar iman ve sâlih amelle doldurulmalıdır. Yoksa abdest aldığı halde yine pis kalan kişinin durumuna düşmek kaçınılmazdır. Yani temizlik olması gereken pozisyonundan çıkar, sadece sembollerde kalır. Maalesef bu sebepten ötürü İslam dünyası boş ve muhtevassız bir ritüele dönüşmüştür. O halde İslam, "*iman ve sâlih amel işlemektir.*" denilebilir. (İzzetbegoviç 2010: 159-160). Yazarın açıklamalarına katılmamak mümkün değildir. Zira iman ve sâlih amelin Kur'an'da beraberce zikredildiği pek çok ayetin bulunması (Mesela; bkz. Maide: 5/93; Hac: 22/23; Yunus: 10/4); imana ait bilgilerden sonra en lazım ve en mühim olan şeyin, sâlih amel olduğunun; sâlih amelin ise, maddi ve manevi kul haklarını çiğnememekten ve Allah'ın haklarını bihakkın yerine getirmekten oluştuğunun bazı kaynaklarda zikredilmesi (Mesela; Nursi 1991: 105), iman ile sâlih amelin bütünlüğünü irdelemektedir.

3.1.2. Kelime-i Şahadet Getirmek

İslam'a girişin ve ibadetleri ifa edişin ilk şartı kelime-i şahadet getirmektir. Yazara göre, bu şahadet şahitler huzurunda yapılır ki, bu da fiilin iki veçhesi olduğunu gösterir. Niyetin yeterli olması, şahidin şahadetine lüzumun olmaması, insanla Allah arasında mânevî bir rabıtayı sağlaması ve mânevî topluluğa intisabın gerçekleşmesi birinci veçhi; şahitlerin şahadetinin şart olması, kişinin sosyo-politik bir cemaate girişini mümkün kılması ve bunun da aleni bir ikrarla ifa edilmesi ikinci veçhi oluşturur. Orucun alenen ihlali, aslında bu ikinci veçhin hakikatine matuftur. (İzzetbegoviç 2011: 273-274). Ayrıca Kelime-i Şahadet, içeriği yönüyle Hristiyanlıktan farklıdır. Hristiyanlar Tanrı'yı sadece ferdi âlemin rabbi kabul etmekte, bunu iç hürriyetin şartı olarak benimsemektedirler. Bunun yanında Hz. İsa'ya insan olma özelliğini muhafaza eden insan-ı kâmil fikrini uygun görmeyip, Tanrı'nın oğlu olması hasebiyle onu

* Bu iki kanun sadece Bakara suresinde bile sekiz defa zikredilmiştir. (Bkz. Bakara: 2/58, 62, 82, 83, 177, 224, 254 ve 277).

melekletirmektedirler. İslam ise iç hürriyetin yanında dış hürriyet talebini de benimsemiş, "...de ki: "Rabbimi tenzih ederim. Ben ancak resul olarak gönderilen bir beşerim." (İsrâ: 17/93) ayetinde buyurulduğu gibi Hz. Muhammed'i (sav) bir insan olarak telakki etmiştir. (İzzetbegoviç 2011: 258-259).

Bu sadette yazara göre, Kelime-i Tevhit de Kelime-i Şahadet kadar önemli bir yere sahiptir. Çünkü o İslam'ın en temel parolası konumundadır. Bu söz, yalan tanrılardan insan hayatını kurtarmak için Müslümanın her gün söylemek durumunda olduğu bir devrimin habercisidir. Yani "İnsanlardan korkmayın, Allah'tan korkun" demektir. (İzzetbegoviç 2010: 102). Kelime-i Şahadet ve Kelime-i Tevhit aynı zamanda her kapıyı açan bir iksirdir. Zira hadislerde ilan edildiği üzere göğün kapılarının arşa varıncaya kadar açılması (Tirmizi: Deavât 144), kurtuluşa ermeye (Temîmî 1988: 14/517), şefaate nail olmaya (Buhârî: İlim 33), canın ve malın korunmasına (Buhârî: Cihat 101), cehennemden çıkışa (Buhârî: İlim 46) ve cennete girmeye (Buhârî: Libas 24) vesile olan bir anahtardır. Bu itibarla yazarın kelime-i şahadet ve kelime-i tevhit hakkında ileri sürdüğü fikirler gayet hukuki ve mantıklıdır.

3.1.3. Taharet

İbadetlerin ifa edilebilmesi için ilk önce temizlik şarttır. Yazar "*Doğu Batı Arasında İslam*" adlı kitabında tıpkı fıkıh kitaplarında olduğu gibi ibadetten önce temizlik bahsine değinmiştir. Namaz aslında temizlik ile manevi çabaları birleştiren bir ruha sahiptir. Yani namaz, İslam'ın iki kutuplu birliği olarak adlandırdığımız şeyin en mükemmel ifadesi; sadeliği ile de bu münasebeti belirleyici bir formüldür. Namaz, abdestsiz ve taharetsiz olmaz. Gayri Müslimler ibadetlerini "kirlilik adağı" olarak adlandırdığı şekil üzere yaparlar. Bu mefhumun zımnında bedeni ihmal etmekle ibadette manevi unsur geliştirileceği inancı yatmaktadır. Onlarda temizliğe nefret ve tiksintiyle bakmak ve suya temas etmemek iftihar vesilesidir. Hâlbuki İslam, temizliğe hıfzıssıhha nazarıyla bakmış, metodolojik bakımdan kendine ait İslâmî olan şey olarak telakki etmiştir. Başka bir ifadeyle hıfzıssıhhayı fikri seviyeye yükseltmiş, onunla namaz arasında organik bağ kurmuş, bunu da "*Allah'ın en sevdiği kişiler ruhen ve bedenlen temizlenenlerdir.*" (Bakara: 2/222) ayeti ve "*Temizlik imandandır.*" (Müslim: Taharet 1) hadisi ile ilan etmiştir. Keza namaz günde beş defa bedenin kirlenmeye maruz kalan kısımlarının yıkanmasına, organların atik ve çevik kalmasına sebep olmaktadır. Sabahın erken saatlerinde kalkıp soğuk suyla abdest alınması, gerçekten askeri hayat tarzına da katkı sağlamaktadır. Nitekim bu husus bazı gayri Müslimler tarafından da inkâr edilememektedir. (İzzetbegoviç 2011: 265-267).

İslam'da hıfzıssıhha kültürünün sonucu olarak hastane, hamam ve banyo kültürü önemli bir yere sahiptir. Saraybosna'nın, diğer Avrupa ülkelerine nazaran asırlar öncesinden su şebekesine, halka açık hamamlarına ve en fakir evde bile bir banyonun bulunmasına sahip olması, bu kültürün bir yansıması olarak addedilebilir. (İzzetbegoviç 2010: 25). Temizlik kültürü bakımından diğer Avrupa ülkelerinde bulunmayan imkânların o zamanın Saraybosna'sında bulunması, Osmanlının fethettiği yerlerde İslam'ın emrettiği temizlik erkânını yerleştirme arzusundan başka bir şey değildir.

Ayrıca yazarın, ibadetlerle ilgili görüşlerini açıklamadan temizliğe öncelik vermesi bir fıkıh âlimi sayılabilmek fikrini doğurmaktadır. Çünkü kaleme alınan tüm fıkıh kaynaklarında fakihlerin önceliği temizlik bahsine yer vermeleri bu fikri destekler mahiyettedir.

3.1.4. Namaz Kılmak

Yazara göre, namaz sadece dua ve ibadet değildir. O, eskiden disiplin, birlik ve dayanışma okuluydu. Kadisiye savaşı öncesi sabah namazını ikame eden Müslümanlar hakkında Farslı komutanın yanındakilere: “*İşte, askeri tatbikattaki Ömer’in askerleri.*” sözünde olduğu gibi namaz, temizlik, çalışma ve birliktelik demektir. (İzzetbegoviç 2010: 36). Başka bir ifadeyle namaz, maddi yönden temiz kalmayı, spor yapmayı ve kardeşliği; manevi yönden ise ibadeti, duayı ve günahlardan kurtulmayı ifa etmenin en kolay yoludur.

Keza namaz, günün muayyen saatlerine ve muayyen coğrafi istikamete - Kâbe’ye- bağlı olmakla tabiat ve onun hareketleriyle bir münasebet içine sokulmuştur. Namaz vakitleri bazı astronomik hesaplamalara göre tanzim edilmiş, bu hususa azami riayet edilmesi istenmiştir. Bu ibadetin cemaatle ikame edilmesi de şahsi bağların aracısız olarak kurulmasına, menfi ferdiyet ve ayrılığın önüne geçilmesine matuftur. Günlük yaşamda birbirlerinden ayrılan insanlar bu ibadet sayesinde tekrar tekrar bir araya gelip kaynaşmaktadırlar. Cuma namazı ise bu birleşme ve kaynaşmanın zirvesidir. Zira Cuma, namazı ve hutbesiyle siyasi bir ritüeldir. Oysa böyle mefhumlar Hristiyanlıkta yoktur. (İzzetbegoviç 2011: 267-268). Şöyle ki, Hristiyanların ibadet mekânı kilise, sadece “Tanrı tapınağı” olurken ve uhrevilik, sessizlik, karanlık ve tekellüfün sağlanması için yüksekçe yerlere bina edilirken; İslam’da cami herkesin mekânı olmuş ve daima hadiselerin cereyan ettiği çarşı, pazar ve mahalle kavşaklarına inşa edilmiştir. Hatta camiler hayatın pratiği olsun diye Hz. Ömer zamanından Nizamiye Medreselerinin inşasına kadar okullar onun yanına yapılmıştır. (İzzetbegoviç 2011: 260-261, 281). Zamanımızda da camilerin inşasında aynı usulün takip edilmesi, alt katlarına dükkân, mağaza, alışveriş merkezlerinin yerleştirilmesi bu gayeyi gerçekleştirmenin güncel bir yansımasıdır.

3.1.5. Zekât Vermek

Yazar ilk olarak zekâtın tarihi sürecine değinmiş, sonrasında önemli fonksiyonlarını anlatmıştır. Şöyle ki, yazara göre zekât ibadeti, Hz. Peygamber daha Mekke’de iken cemaat ruhu oluşmadığı için fakirlere gönül rızasıyla verilen bir yardım ve sadakadan ibaretti. Ne zaman Medine’de böyle bir ruh teşekkül etti, Hz. Peygamber de bu ibadeti kanuni bir mükellefiyet haline getirdi. Bu mükellefiyet sosyal bir hareketi ortaya çıkarınca zekât, hakiki manasına kavuşmuş oldu. Nitekim Mekke’de zekâtla ilgili nazil olan ayetlerin sayısının sadece sekizle sınırlı olmasına karşılık, Medine’de bu sayının yirmi ikiye ulaşması aslında zekât müessesesinin, cemaatin teşekkülüyle birebir bağlantılı olduğunu ispatlar. (İzzetbegoviç 2011: 268).

Elbette ki bir ibadette cemaat ruhunun oluşması önemli bir olgudur. Lakin zekâtın vucubiyetinin oluşmasında cemaat ruhuna ihtiyaç yoktur. Çünkü ilgili ibadet Medine’de değil, cemaat ruhunun tam oluşmadığı

Mekke’de farz kılınmıştır. Mekke’de nazil olan ayetler emir kipinde değil, “Onlar zekâtı verirler.” (Mesela; bkz. Neml: 27/1-3, Lokman: 31/4; A’raf: 7/156-157) formatındaki gibi haber kipindedir. Yani zekât vermek müminlerin tabii vasıflarından biri olarak sayılmıştır. Bu zekâtın Medine dönemindekinden farkı ise belli miktarının olmamasına ve gönül rızasına dayanmasıdır. Zekâtın müesseseseleşmesi, belli miktarının olması ve zorunlu olarak tahsil edilmesi Medine döneminde vuku bulmuştur. Başka bir ifadeyle, farz olan zekât devletleşen, bağımsız olan ve iktidar gücüne sahip olan Medine döneminde yeni bir statüye kavuşmuştur. Burada inen ayetlerin kesin bir dille zekâtı emretmesi (Bkz. Bakara: 2/110; Tevbe: 9/5-103) de buna işaret etmektedir. (Karaman 2006: 132).*

Yazar, yoksulluk ile fakirlik kavramının ne olduğuna değinmiş, aralarındaki farkı belirtmiş, sonuçta zekâtın ilk olarak asgari geçim standardı olan fakirlik düzeyine herkesi ulaştırmak gibi bir fonksiyonunun olduğunu ileri sürmüştür. Şöyle ki, zekât, tek yönlü olmayan yoksulluk fenomenine karşı bir cevaptır. Yoksulluğun dış tarafı mahrumiyet, iç tarafı günah olan iki sebebi vardır. XX. asırda dünyanın üçte birinin yetersiz beslenmesinin sebebi sadece imkânların kıtlığı değil, aynı zamanda merhametin yokluğudur. Yoksulluk ve sefalet mülkiyetin değişimiyle çözülebilir. Bu, şahsi çaba, meyil ve iyi niyetle yapılmalıdır ki, baskı altında mal sahipleri değiştiğinde içlerinde başkalarına karşı kin ve garaz peyda olmasın. İşte İslam bunu tam manasıyla gerçekleştirme güç ve salahiyetine sahiptir. Çünkü zekât kasalarla beraber gönülleri de fetheder. Kalpten kalbe, insandan insana irtibat kurarak şefkat ve yardımlaşmayı ihdas eder. Böylelikle yoksulların sefaletini, zenginlerin kayıtsızlığını bertaraf eder, insanlar arasında maddi farkları azaltır ve sonuçta birbirlerine yaklaştırır. (İzzetbegoviç 2011: 269).* Bu ahlaki ilke Hz. Peygamber’in: “Bir mümin kendisi için istediği bir şeyi başkası için de istemedikçe gerçek anlamda iman etmiş olmaz.” (Buhârî: İman 7; Müslim: İman 71-72) hadisiyle de bağlantılı olup, hiç değişmeden günümüze kadar gelen tarih boyutunu ifade eder. Değişen sadece lafızlardır. (İzzetbegoviç 2011: 216).

Fakirlik mefhumuna gelince; fakirlik, normal hayat nizamı için gerekli olan şeylerin yokluğu ya da asgari miktardan daha az kıymeti haiz mala sahip olmaktır. Mamafih toplumun görevi insanlar arasında eşitliği gerçekleştirme olmayıp, herkesi asgari geçim standardına ulaştırmaktır. Zira İslam’da zekât da dâhil alınan her bir tedbir yoksulluğun bertaraf edilmesine münhasır olup fertler arasında mülkiyet eşitliğine müdahale etmemektedir. (İzzetbegoviç 2017: 55).*

*Bu görüşü savunanlardan birisi olan İbn Hacer’dir. (Bkz. İbn Hacer el-Askalânî 1379: 3/266).

* Zekât, aynı zamanda toplumun zayıf olanlarının hakları ile güçlü olanların vazifelerinin kombinezonudur. Bu husus Rum suresi 38. ayette dillendirilmiştir. (İzzetbegoviç 2010: 76).

* Yazara göre, mala sahip olma bağlamında İslam’ın şahsi mal varlığını tanıdığını; ancak yeni İslam toplumunun, büyük toplumsal zenginliklerinin, özellikle de doğal kaynaklarının toplumun tamamına ait olduğunu ve bütün toplum üyelerinin iyiliği için kullanılacağını açıkça beyan etmek zorunda olduğunu söylemektedir. Böylece

Yazarın fakirlik ve yoksulluk kavramlarıyla ilgili tanımları ve zekâtın ödenme sıralamasındaki öncelik-sonralıkla ilgili görüşü Hanefilerinkiyle örtüşmektedir. Hanefilere göre, ihtilaf olmakla beraber öncelikli olarak zekâtın verilebileceği grup, iki ayrı grup olan fakir ve yoksul grubudur. Yoksul, fakire göre daha düşkün ve kötü durumdadır. Bu itibarla ufak farklılıklar olsa da zekâtın öncelikle miskine daha sonra fakire verilebileceği söylenmiştir. (Kâsânî 1986: 2/43). Kanaatimize göre yazarın öncelikli olarak zekât alma hakkını yoksullara vermesi İslam hukuku açısından daha mantıklıdır. Zira fakir kimse hiçbir yardım alamasa da elindekiyle idare edebilirken, yoksul kimse yardım alamazsa hırsızlık da dahil İslam'ın tasvip etmediği birtakım yollara tevessül edebilir. Zira Hz. Peygamber'in de buyurduğu gibi (Buhârî: Zekât 53) insanlardan bir şey istemediği için insanlar tarafından durumunun bilinmemesi sebebiyle kendisine yardım yapılmayan kimseler, asıl yoksul olan kimselerdir. Böyle kimselere sahip çıkmak ve zekât ve sadakada önceliğini bunlara vermek pek çok açıdan önem arz etmektedir.

Zekâtta oran ve sayılardan ziyade en önemli prensip, zengin tabakanın fakir tabakaya karşı mükellefiyetinin bulunduğunu bilmesi prensibidir.* Bu prensip İslâmî düzende tam manasıyla yerleştirilirse, din âlimlerinin titizlikle hesap ettikleri zekât oranlarının dahi belirlenmesine gerek duyulmayacaktır. Fakirlerin hakkı olan zekât, diğer haklar gibi gerekirse zorla alınacaktır. (İzzetbegoviç 2017: 56).* Öte yandan bu emre matuf olarak diğer dinlerde bulunmayan vakıf kurumu da İslam'da adeta sessiz bir inkılap gerçekleştirmiştir. Zekât kurumuyla ilintili olan vakfın, Kuran'da zikredilmese de yaygınlık kazanması, yardımlaşma ve dayanışma ruhunun İslam toplumundaki meyvesi olarak addedilebilir. (İzzetbegoviç 2011: 270-271). Yazarın bu konudaki düşüncesi İslam'ın: *"İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olan; malın en hayırlısı, Allah yolunda harcanan; vakfın en hayırlısı da insanların en çok ihtiyaç duyduklarını karşılayandır."* genel ilkesiyle örtüşmektedir.

Yazar, dâhili düalizm çerçevesinde namaz ve zekât ibadetini birlikte tahlil etmiştir. Şu kadar var ki, dışardan bakıldığında namazda manevilik ve ferdilik boyutu hâkimken; zekâtta sosyal ve içtimai bir boyut hâkimdir. Ayrıca gayeleri bakımından namaz öznel olup terbiyeye matufken, zekât nesnel olup toplum düzeninin bir parçası mahiyetindedir. Ancak bu kadar farklılık arz etse de biri olmadan diğerinin kıymetinin olamayacağı, bu iki ibadetin ayrılmaz bir parça olduğunu akıllara getirmektedir. Nitekim Hz.

toplumun bazı üyelerinin haksız kazançla zengin olmalarının ve güç kazanmalarının önüne geçilebilir ve toplumsal bir ruhun oluşumu sağlanabilir. (İzzetbegoviç 2017: 55).

* Bu prensip bağlamında yazar, malın umumun iyiliği için kullanılmasının şart olduğunu ileri sürerek İslam'ın şahsi mal varlığı üzerine bir sınırlama getirmiş olduğunu belirtmektedir. Bu husus *"Mallarını gizli ve açık olarak gece ve gündüz harcayan kimseler var ya, işte onların Rableri katında güzel karşılıkları vardır..."* (Bakara: 2/274) ayetiyle sabittir. (İzzetbegoviç 2017: 55).

*Yazar, Kur'an'ın emrine binaen çeşitli biçimlerde görülebilen mal varlığının kullanılmaması ve suiistimal edilmesi durumunda bütün kanuni ve pratik tedbirler almanın hukuki olduğunu ileri sürmüştür. (İzzetbegoviç 2017: 56).

Peygamber: “Namaz kılmak ve zekât vermek size emrolunmuştur. Zekât vermeyen namazdan da nasibini alamaz.” buyurarak din ile amel, insan ile insanlık arasının tefrik edilemeyeceğini vurgulanmıştır. Aynı mülâhazayı Hz. Ebu Bekir’in şu sözünde de görmek mümkündür: “Vallahi, namaz ile zekât arasını tefrik eden herkese karşı cihat edeceğim.” (Buhârî: İ’tisam 2, Zekât 1, İstîtâbe 3). Keza “Namaz kılın, zekât verin.” düsturu da iki kutuplu başka bir formülün özel şeklidir. Bu formül ise Kur’an’ın dini, ahlaki ve sosyal emrinin temel ifade şeklidir. (İzzetbegoviç 2011: 272-273). Namazın ve zekâtın ayrılmaz bir bağ olduğu ve insanın kurtuluşunun bu bağla mümkün olduğu A’lâ Suresinde de dile getirilmiştir: “Tezekkî eden (arınan, zekât veren); Rabbinin adını anarak, sadece Allah’ı düşünerek namaz kılan insan felah bulur.” (A’lâ: 87/14-15). O halde yazarın bu iki ibadet hakkında ileri sürdüğü görüşler dini ve hukuki açıdan tamamıyla doğrudur.

3.1.6. Oruç Tutmak

Yazar, oruç ibadetini de aynen zekât gibi icra ettiği fonksiyonlar açısından sosyal bir beraberlik olarak görmektedir. Zira oruç, Müslümanlar tarafından her zaman beraberliğin bir tezahürü olarak telakki edilmiştir. Alenen ihlali durumunda halkın gösterdiği tepki bu sebepten ötürüdür. Zira böyle bir hareket herkesçe iç tesanütün zedelenmesi ve iç kohezyonun (birbirine bağlı olma) ihlali olarak düşünülmüştür. (İzzetbegoviç 2010: 36). Bu itibarla oruç sadece ferdi boyutu olan bir ibadet değil, aynı zamanda sosyal bir mükellefiyettir. Oruç sadece belli bir kesime değil, her kesime hitap eden, züht ve sevince zevki de ilave eden yeryüzünde en doğal ve esaslı bir ibadettir. (İzzetbegoviç 2011: 274).

Oruç, hedefleri çeşitli olan ağır bir alıştırma olup, pedagojik, tıbbi ve sosyal yönü de bulunan bir çeşit ibadettir. Aynı zamanda aç olmanın ne demek olduğunun anlaşılması yönüyle zekât için psikolojik bir hazırlıktır. (İzzetbegoviç 2010: 36). Oruç tutan kimselerin empati kurarak aç ve fakir kimseleri daha fazla düşündüğü bilinen bir gerçek olduğundan yazarın oruçla ilgili görüşleri gayet mantıklıdır.

3.1.6. Hacca Gitmek

Yazar, hacci ibadetler zincirinde en son sırada zikretmiş ve önemine işaretlerde bulunmuştur. Şöyle ki, hac ibadeti dini merasim, ticari fuar ve siyasi bir toplantı mesabesindedir. Bu sebeple bu aktivite İslami bir hüviyet taşımaktadır. (İzzetbegoviç 2011: 274; İzzetbegoviç 2010: 36).

İlkel bir düzeyde İslam’ı tatbik etmek imkânsızdır. Tüm bu temel ibadetlerin yapılabilmesi için en azından medeniyetin asgari derecesine ulaşılması zorunludur. Çünkü namaz kılabilmek için astronomik verilerin ve yön tayininin iyi bilinmesi; orucu ifa edebilmek için Ramazan ayının tespit edilmesi; zekâtı verebilmek için istatistik, sayım ve hesap uzmanlığı; hac farızasını yapabilmek için de yolculuğun, yolun durumunun ve konumunun çok iyi bilinmesi gerekir. Kısaca Müslüman, diğer hususları bir tarafa bırakarak bu dört temel şartı hakkıyla yerine getirmesi için asgari medeniyet seviyesini yakalaması zorunludur. Zira bir Müslümanın hem medeni hem de cahil halde bulunması imkânsızdır. (İzzetbegoviç 2011: 279-280). İslam’da cahilliğin yansıması olan bedevilik daima yerilmiş, medenilik

ise övülmüştür. Nitekim Kur'an'da: *"Bedeviler, kâfirlik ve münaflıklık bakımından hem daha beter hem de Allah'ın Resulüne indirdiği kanunları tanımamaya daha yatkındır. Allah çok iyi bilendir, hikmet sahibidir."* (Tevbe: 9/97) buyurulması bedevi ile medeni kimselerin farkını ortaya çıkarmakta, yazarın bu konudaki haklılığını gözler önüne sermektedir.

Hac, bu ayrışma zamanında insan ve halkların birbirlerine yakınlaşması ve tanışması bakımından önemli bir etkidir. Hacda hâkim olan manzara eşitliktir. Hac, her zaman rüya ile gerçek arasında olması arzulanan kardeşliğin ve eşitliğin tekrar tekrar görüntüsüdür. (İzzetbegoviç 2010: 37). Hac, bu kardeşlik ve eşitliğin yanında aynı zamanda ahlaki tesirleri, ticaret ve içtimai faydaları olması yönüyle dünyevi boyutunun; Allah'ın hoşnutluğunun kazanılması, af ve mağfiret gibi faydaları olması yönüyle de uhrevi boyutunun olduğu inkâr edilemez. Bu husus naslarda (Mesela; Hac: 22/27-28) etraflıca vurgulanmıştır.

3.2. Muamelâtla İlgili Görüşleri

3.2.1. Çalışma Hayatı

Yazara göre, İslâmî toplum insânî ve doğal kaynakların seferber edilmesi için üzerine düşen görevi hakkıyla yerine getirmeli, alacağı tedbirlerle çalışmayı ve canlılığı teşvik etmelidir. İslâmî toplumun ayakta kalması ve gelişip ilerlemesi çalışma ve mücadele kanununun çıkarılmasına bağlıdır. Bu konuda *"...her kim de bu dünya nimetini isterse biz ona o nimeti veririz..."* (Şûrâ: 20/20) ayetinde ifade edildiği gibi hiçbir toplum imtiyaz sahibi olmadığı gibi İslam toplumu da imtiyaz sahibi değildir. Yani her şey çalışmakla ve gayret etmekle elde edilir. Zira insanların çalışma ve bilgi sonucunda ürettikleri mucizeler dışında hiçbir mucize yoktur. Düşmanları mucizevi bir usulle kovacak, fakirliği ortadan kaldıracak, refah ve aydınlık seviyesini yükseltecek hiçbir mehdi yoktur. Mehdi, bizim tembelliğimizin ve yalancı umudumuzun adıdır. Başkalarından yardım beklemek ayrı bir batıl inançtır ve hiçbir ülke yardım ve inayetini menfaat karşılığı olmaksızın yapmaz. Zenginlik, kendi çalışma esası üzerinde ve o ülkede yaratılmak zorunda olduğundan başka ülkelerden ithal edilemez. Elde etmek istediğimiz her ne ise onu tek başımıza yapmak zorundayız ve bunu gerçekleştirme potansiyeli İslam ülkelerinde mevcuttur. Çünkü söz konusu ülkeler muazzam imkânlarla ve doğal kaynaklara sahiptir. Yeter ki uyuyan millet uyandırılınsın, sonuçta o kendi yolunu kendisi bulacaktır. (İzzetbegoviç 2017: 62-63).^{*} Yeryüzünde Allah'ın hiç değişmez *"Sünnetullah"* denilen kanunu vardır. (Fetih: 48/23). Bu kanun herkes için geçerlidir. Dünyanın yaratılmasından bugüne kadar herkes çalıştığının karşılığını almış, kıyamete kadar da alacaktır. Allah mümin-kâfir ayrımı yapmadan Rahman sıfatının tecellisi olarak hiçbir kimseye ayrıcalık yapmamıştır. Bu sebeple yazarın çalışma hukukunda fırsat eşitliği ile ilgili fikirleri son derece isabetlidir.

^{*} İslam İşbirliği Teşkilatı üyesi ülkeler demografik, ekonomik ve doğal kaynak bakımından oldukça önemli potansiyele sahiptir. Bu ülkeler, dünya nüfusunun %23'üne, dünya petrol rezervlerinin %65'ine ve dünya gaz rezervlerinin %55'ine sahiptirler. %53,5 olan genç nüfus oranı da dünya ortalamasından (%43,70) ve gelişmiş ülkeler ortalamasından (% 23,15) oldukça yüksektir. (SESRIC 2012: 1-4).

Yazara göre, tarihi ve doğal ilkelere uyulmak şartıyla, insanların ortak irade ve çalışmaları sonucunda gerçekleşmeyecek hiçbir hedef yoktur. Bu hedef ütöpik de olsa, ütöpik olmaktan çıkar. İçimizdeki zayıf insanların bu rüyanın gerçekleşmeyeceğini söylemeleri, aslında kendilerinin hissettikleri güçsüzlükleri ifade etmekten başka bir şey değildir. Zira bu gerçek “Müslümanlar ancak kardeşler.” tespitiyle temellendirilmiş ve bu kardeşlik de yıl içerisinde farklı zamanlarda birer defa ifa edilen ortak oruç ve tek manevi merkez olan Kâbe’ye yapılan hac farızasıyla devam ettirilip yenilenmesi sağlanmıştır. Böylece Müslümanlar aynı ortamlarda aynı havayı teneffüs etme imkânını bulmaktadırlar. (İzzetbegoviç 2017: 82-83).*

Yazara göre, bunca yapılan teşvik ve alınan tedbirlere rağmen şu anda “İslam halklarının gerilemesinden dolayı sorumlu olan İslam mıdır?” sorusu kimilerinin akıllarına gelmektedir. Söz konusu sorunun cevabı olsa olsa İslam’ın şahsi ve toplumsal hayattan dışlanmasıdır. Buna bir de zulme karşı direnmeme ve cesaretsizlik eklenebilir. Kur’an’daki: “Ve bir zulme uğradıkları zaman, birbirlerine yardım ederek karşı dururlar.” (Şûrâ: 20/39) ayetinden zulme boyun eğenlerin gerçek Müslüman olamayacağı hükmü çıkarılabilir. Hal böyle olunca toplumun ötekiler ve yerli ve yabancı iktidar sahipleriyle dolu olması, gerçek Müslüman olanların sayısındaki vahim sonucu doğurmaktadır. Tıpkı Moğol istilasında mezbahanelere sakin, hiçbir direniş göstermeden giden binlerce Bağdatlı vatandaşın kesin olarak gerçek Müslüman olmaması gibi. (İzzetbegoviç 2010: 30). Konuyla alakalı olarak Muhammed İkbal de: “İslam’ın bünyesinde hiçbir kusur yoktur. Bütün kusur bizim Müslüman oluşumuzdadır.” (Karahan 1973: 62) diyerek gerçek Müslümanlığın ehemmiyetine vurgu yapmıştır. Aslında Müslüman bir toplumun zulme uğradığında beraberce hareket etmesi cemaat olma ruhunun bir tecellisidir. Yukarıdaki ayet de bu hususu öne çıkarmaktadır. Şöyle ki, o Müslüman cemaat zulme uğradıklarında zulmü hep birlikte bertaraf ederler, topyekûn direnirler ve zulme boyun eğmezler. Böylelikle yeryüzünde zulmü yok eden ve adaleti tesis eden Allah’ın kendilerine yardım ettiği onurlu bir ümmet ortaya çıkar. Zira onur, ancak Allah’ın, peygamberinin ve müminlerindir. (Münafikûn: 63/9). Şu hâlde topyekûn yardımlaşarak saldırıya karşı koymak, haksızlığı bertaraf etmek bu cemaatin karakteristik özelliğidir. Bu karakterden yoksun olan bir cemaat ise gerçek anlamda Müslüman addedilemez. (Kutub 1972: 3166-3167).

Konu kadınların çalışma hukuku açısından ele alınırsa, yazara göre kadının annelik görevi, garsonluk ve hayvan besiciliğinde uzun yıllar çalışıp emekli olan kadının yaptığı görevden daha üstündür. İnsanlar annelik görevini hiçe saysa da bu görev kutsal ve aşkındır. Zira bir zamanlar Roma’nın elit tabakası, bir anne karşısında saygıdan boyun eğdi, ona değer verirdi. XX. asra gelindiğinde ise anneye “çalışmayan kişi” gözüyle bakıldı

* Yazara göre İslam, Müslümanların birbirlerinin kardeş olması gereğini farz kılarsa da Müslümanlar birlik olmayıp, başkalarının hesabına aralarında savaş yapmaktadırlar. Ayrıca İslam, toprağın Müslüman toplumuna ait olduğunu ilan etse de muktedir azınlık milyonlarca köylünün toprağına el koymuş, onları topraksız bırakmıştır. Bu durum pek çok İslam ülkesinde mevcuttur. Hal böyle olunca “Müslüman, Müslümanın kardeşidir.” düsturu uygulanmamakta, toprak sahipleriyle köylülerin kardeş olmadığı tescillenmektedir. (İzzetbegoviç 2010: 31).

ve o aşağılandı. Hatta öyle bir zaman geldi ki bazı toplumlarda “Anne olup da çocuk bakacağına hekim, gazeteci, iş kadını olsan daha iyi olur.” denildi. Hâlbuki kadının annelik görevi hiçbir zaman yeri doldurulamayan, kıyas kabul etmeyen ve pek çok yönden fonksiyonlar icra edebilen bir niteliğe sahiptir. (İzzetbegoviç 2010: 46-50).

Konu, bilimdeki “toplumun basit biyolojik reprodüksiyonu” (doğurganlığın asgarisinin temini) açısından ele alındığında ise, bir kadının en az üç çocuk doğurmasının zaruri olduğu vurgulanmıştır. Tıp ise bir kadının doğum için en uygun vaktin yirmi ila otuz yaşları arası olduğunu iddia etmektedir. Asgari olarak her şey yolunda gider, bir kadın üç çocuk doğurur ve bunu da yirmi yaşından itibaren gerçekleştirirse, ortalama on yıla ihtiyaç olur ki, otuz yaşından sonra üç çocukla iş kariyeri yapmak isteyen bir kadın çalıştığı ortama ne derece faydalı olabilir. Ayrıca en çok kadın işçi istihdam eden gelişmiş ülkelerde israfın korkunç derecelere ulaşması da işin cabasıdır. Amerika’da tüketilen şahsi ürünlerin yalnızca 2/5’i kozmetik ürünler başta olmak üzere hepsi lüks hayat için tüketilmektedir. (İzzetbegoviç 2010: 51-52).^{*} Şu husus özellikle vurgulanmalıdır ki, tüm bu anlatılanları hiç kimse kadının çağdaş ekonomi ve kamu hayatından tamamen dışlanması olarak algılamamalıdır. Çünkü İslam, kadının ev dışındaki faaliyetlerine herhangi bir sınırlama getirmemiş; aksine ona sunduğu mehir, nafaka hakkı, mirastan pay gibi hususiyetlerle onun bağımsız bir şekilde üretme hakkına malik olduğuna işaret etmiştir. (İzzetbegoviç 2010: 53).

İslam, insani yönden kadın-erkek ayrımı yapmamış, tarafları Allah’ın emir ve yasaklarına muhatap olma noktasında nasıl eşit kılmışsa, ticaret ve çalışma hayatında da eşit kılmıştır. Şöyle ki, “...erkeklere kazandıklarından bir pay vardır; kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır. Allah’ın lütfundan nasibinizi isteyin...” (Nisa: 4/32) ayeti herkesin çalışma hayatında eşitliğini ilan etmektedir. Ayrıca bu konuda gerek ayet* gerekse hadislerde* genel bir hitabın kullanılması da kadın-erkek eşitliğine dikkatleri çekmektedir. Bu itibarla aile ve toplum hayatındaki rollerin aksatılmaması, karşı tarafın tecrübe ve bilgisizlik sebebiyle istismar edilmemesi, İslam’ın koyduğu beşerî ilişkilerle ilgili birtakım kurallara riayet edilmesi şartıyla kadının maddi anlamda aile ve toplumuna katkıda bulunması nahoş bir durum arz etmemektedir.

3.2.2. Faiz

Güçlü bir kanun kitabı olan Kur’an’da faizin yasaklanmasıyla ilgili pek çok ayet vardır. Bunlardan birisinde “Faiz yiyenler (kabirlerinden), şeytan çarpmış kimsenin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar. Bu hal onların “Alım

* Ancak bu durumlar bertaraf edilirse, kadının çalışmasının yolu açılabilir. Lakin İslam bu husus için annelik duygusu ve çocukların kurban edilmemesini talep ettiği bir gerçektir. (İzzetbegoviç 2010: 54).

* Mesela; bir ayette: “İnsan için ancak çalıştığı vardır.” (Necm: 53/39) buyurulmaktadır. Başka bir ayet için bkz. (Nisa: 4/29).

* Mesela; bir hadiste: “Sizden herhangi birinizin ipini alıp da dağdan sırtına bir bağ odun yüklenerek pazara getirip satması, insanlara dilenmesinden daha hayırlıdır.” (Buhârî: Büyû’ 5) buyurulmaktadır.

satım tıpkı faiz gibidir." demeleri yüzündendir. Hâlbuki Allah, alışverişi helal, faizi haram kılmıştır." (Bakara: 2/275) buyurularak bu husus vurgulanmıştır. Tarihte hiçbir kanun kitabı bu kadar sert ve kesin ifadelerde faiz ve tefeciliği kınamamıştır. Bununla toplumsal mutabakat sağlansın istemiştir. (İzzetbegoviç 2010: 81). İslam, faiz alışverişini Allah ve Resulüne aynı anda savaş açmakla eş tutmuş (Bakara: 2/279), insanı helake sürükleyen yedi büyük günah (Buhârî: Vasaya 23, Tıb 48) içerisinde zikretmiştir. Bu yasağın pek çok yönden faydaları olduğu gibi toplumsal yönden de faydaları inkâr edilemez. O halde yazarın faizle ilgili görüşleri doğrudur.

3.2.3. Siyaset

İslam Hristiyanlığın aksine Hz. Peygamber'in hayatında olduğu gibi mistik olarak başlamış, siyasi ve devlet fikri olarak devam etmiştir. Hz. İsa Kudüs'te inanmayanların, münafıkların ve kendisini sevmeyenlerin olması hasebiyle Kudüs'ten ayrılıp uzlete çekilmiştir. Oysa Hz. Muhammed Hira mağarasına çekilse de her defasında vazifesini devam ettirmek için putperest insanların arasına dönmüştür. Bu dönüşü olmasaydı hanif olarak kalacak, nihayetinde İslam da gerçekler dünyasına giremeyecekti. (İzzetbegoviç 2011: 256-257).^{*} İslam, gerçekler dünyasıyla yüz yüze gelmeyi, yeri geldiği zaman sıkıntılarıyla hemhal olmayı veya baş etmeyi veyahut terk etmeyi sadece Hz. Peygamber'e emretmemiş, insanlığa da emretmiştir. Zira Hz. Peygamber bir gün Abdullah b. Amr'a ahitleri bozulan ve karmaşık hale gelen ayaktakımı insanlara karşı nasıl davranacağını şöyle belirtmiştir: *"Güzel gördüğün şeyi yaparsın, kötü gördüğün şeyi de terk edersin. Kendi yakınlarının (hallerini düzeltmeye) çalışırsın. O ayaktakımı ve onların cemaati ile de (uğraşmayı) terk edersin."* (Buhârî: Salat 88, Fiten 13). O halde duruma göre bu belirlenmiş politikanın tatbik edilmesi Müslümanın hayatında son derece önemlidir.

Yazara göre İslam, bir yönetimin başı olan halifeliği ortaya çıkardı. Ancak bu kurum zaman içerisinde krallardan da üstün bir krala dönüştü. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer harem kurmamış, hizmetçileriyle sarayın duvarlarına kapanmamış, cihat yerine yağma faaliyeti gerçekleştirmemiştir. Oysa sonrakiler bu sayılanları aynen tatbik etmişlerdir. Böyle bir mefhumun İslam toplumunun başına gelmesi, halkların layık oldukları iktidara sahip olmalarındandır. Zira iyi ve sağlıklı halklar iyi hükümet sahibi olma "şansına" sahiptirler. (İzzetbegoviç 2010: 32). Bir yöneticinin şekillenmesi, toplumun şekillenmesine bağlıdır. Çünkü bir toplum nasıl yaşarsa öyle yönetilir. Nitekim *"Davranışları sebebiyle zalimlerin bir kısmını diğer kısmına yönetici yaparız."* (En'am: 6/129) ayeti ve *"Siz nasıl olursanız yöneticileriniz de öyle olurlar. Amelleriniz yöneticilerinizdir."* (Aclûnî 1351: 2/126) hadisi bu hakikati deklare etmektedir. Bu meyanda yazarın yönetim ve yöneticilikle ilgili düşünceleri son derece yerinde ve mantıklıdır.

^{*} Yazara göre, tam anlamıyla İslâmî bir devletin kurulması için o toplumun çok kültürlü bir yapıya sahip olmaması gerekir. Nitekim Bosna Hersek'in çok uluslu bir kültürü barındırması hasebiyle tamamında değil de bölünmüş olan topraklarında İslâmî bir devlet kurulabilir. Aliya (İzzetbegoviç 2003: 284).

3.2.4. Batıl İnanç

İslam, batıl inançlara karşı çıkmış, o zamanın dünyasından hurafeleri bir çırpıda çıkarmıştır. Ancak sonraları bu hurafeler birçok Müslümanın ruh ve evinde rahat sığınma imkânı bulmuş, hatta muska, tılsım vb. şeyler tam bir din ticaretine dönüşmüştür. Bir din batıl inanç ve hurafeleri yok etmezse, onlar dini yok edecektir. (İzzetbegoviç 2010: 33). Tarihi gerçekler göstermektedir ki, amelî ve itikâdî konularda ilahi olan şeyler bozulmaya yüz tuttuğunda yeri, batıl inanç ve amellerle doldurulmaya çalışılmıştır. Söz konusu inanç ve ameller de zamanla kökleşmekte, bir paslı çivi misali yerinden sökülemez bir hal almaktadır. Bu gerçek Kur'an'da da şöyle dile getirilmiştir: *“Haktan ayrıldıktan sonra, sapıklıktan başka ne kalır?”* (Yunus: 10/32). Dolayısıyla bu gibi mefhumların dinin selameti için derhal kökünden sökülmesi ve yerinin sağlam inanç ve amellerle doldurulması zorunludur.

3.2.5. Nikâh

Yazara göre, Freud cinsiyeti yok etmenin mümkün olamayacağını, ancak bastırmanın mümkün olabileceğini; buna karşılık bastırılan cinsi dürtülerin daha büyük dertler doğurabileceğini ispat etmek için çalışmalar yapmıştır. Bu açıdan bakıldığında Hristiyanlıktaki iffet ve nefse hâkim olma yüce gibi görülse de kontrollü ve itidalli cinsi hayat tarzını benimseyen İslam, insanın tabiatına daha uygundur. (İzzetbegoviç 2011: 285).

Konuyu biraz daha açmak gerekirse, Hristiyanlık sırf iffeti korumayı tavsiye ederken, materyalizm cinsi münasebetler bakımından tam bir serbestliğe müsaade etmektedir. Ancak her ikisi de tatbikatta birçok güçlüklerle karşı karşıya kalınca evlilik müessesesine doğru inkişaf etmişlerdir. Ancak durum böyle olsa da evlilik mefhumuna iyi gözle bakmamışlardır. Şöyle ki, gerçek Hristiyanlık öğretisinde evlilik için herhangi bir dayanak noktası olmayıp, İsa-Masih: *“Sizlere zina yapmayınız diye emredilmiştir, ben ise sizlere şunu söylüyorum: Her kim ki bir kadına şehvetle bakarsa gönlünde zina yapmış olur.”* (Matta: V/27-28) sözünde olduğu gibi kendine inananlardan tam iffetli olmayı istemiştir. Tolstoy, bu sözden Hristiyanlık öğretisinin tam iffetli olmayı gerektirdiğini anlamış; buradan da evlilik merasiminin daha yüksek bir iffet derecesine ulaşmak için kendilerini, cinsi münasebetten sakınma mükellefiyetinden ibra ettiğini zannedenlerin yanılğı içerisine düştüğü sonucunu çıkarmıştır. Ayrıca Aziz Pavlos bir mektubunda bekârların, Tanrı'yı nasıl memnun edeceğini, evlilerin ise, dünyayı ve karısını nasıl memnun edeceğini düşündüklerini belirtmiş (Korintlilere Mektup: VII/38), erkeğin kadından uzak durmasının iyi olacağını; ama zinaya düşme tehlikesinin bertaraf edilmesi için evliliğin zaruri bir kurum olduğunu iddia etmiştir. (Korintlilere Mektup: I/1-2; İzzetbegoviç 2011: 331). Hatta bekârlık 1139 yılında konsil kararıyla “bekârlık adağı” adı altında teşvik edilir hale gelmiştir. Bu durum daha sonraları az sayıda seçkin kimselerin tatbikatı olarak kalmışken, çoğunluk bu konudaki tabuları yıkmış, evliliği ibadet olarak telakki etmiştir. Materyalizm ise evliliği bir ahitname, hatta tekellüflü bir sözleşme olarak algılamaya başlamıştır. (İzzetbegoviç 2011: 333).

Son din İslamiyet ise bu iki anlayışın arasını mezcetmiştir. İslamî evlilik kurumu hem dini hem de medeni bir hüviyete sahiptir. O, bir sözleşme olduğu kadar, tekellüflü bir dini fiil olarak addedilebilir. Evlilik, Müslüman din adamı ile devlet temsilcisinin huzurunda akdedilip hem tescil hem de dini merasim vazifesi ifa eder. (İzzetbegoviç 2011: 333-334). Yazarın bu düşüncelerine ilave olarak şunlar söylenebilir: Evlilik akdine bu kimselerin yanında nikâh akdinin şartı olan şahitlerin de ilave edilmesi, akabinde “*Nikâhta, haramla helali birbirinden ayıran şey, def çalmak ve sestir.*” (Tirmizi: Nikâh 6) hadisi bağlamında bu nikahın def ve yüksek sesle ilan edilmesi, akdin toplum tarafından da tescil edilmesi anlamı taşımaktadır.

3.2.6. Kadın Anlayışı

İslam dininde kadına çok önem verilmiş, o, yeni neslin doğal terbiyecisi ve analığı olarak telakki edilmiştir. Cahil, okumamış, ihmal edilmiş ve mutsuz bir kadın Müslüman halkların yeniden doğuşunu başlatacak ve başarılı bir şekilde devam ettirecek oğul ve kızları büyütemez. Bu yüzden söz konusu görevlerin ifası, toplumsal etkinliğin rütbesinin kadına verilmesinden geçer. Ayrıca çoklu evliliğe son verilecek ki, kadına haksızlık yapmak için kimse İslam’a yaslanma hakkına sahip olmasın. Eşdeğerlik ilkesi çerçevesinde kadın ve erkeğin eşit olduğu Kuran-ı Kerim’de dini ve ahlaki kurallara mükellefiyetlerde görüleceği üzere defalarca mevzubahis edilmiştir. Aslında İslam, bir meta olarak düşünölmek suretiyle medeniyetin kadından alıp götürdüğü saygıdeğerlik ve şahsiyeti kadına tekrar iade etmektedir. (İzzetbegoviç 2017: 63-64; İzzetbegoviç 2010: 58-59).*

İslam, kadına insan olma şerefi, yüksek derecede bağımsızlık ve bazı konularda tam eşitlik tanımıştır. Mesela; kadınların İslam’ın ilk yıllarında, -örneğin; Yermuk Savaşında olduğu gibi- kocalarıyla savaşa gitmeleri, onlara çığlık atarak manevi destek olmaları bu anlayışın sonucudur. (İzzetbegoviç 2010: 31). Keza kadın ve erkek dini, şahsiyet, etik, ahlak ve insani mükellefiyetler açısından erkekle eşittir. Ancak Avrupa’da eşitlikten, genel olarak aile ve toplum içinde vazifelerin aynileştirilmesi anlaşılmaktadır. Üstünlük ve aşağılık sadece aynı tür eşya için söz konusudur. Oysa kadın ve erkek farklı birer varlıktır. Tıpkı kalp mi akciğer mi önemlidir? sorusunun abesle iştiliği gibi. Zira her bir organın kendine göre vazifesi vardır ve vazgeçilmezdir. (İzzetbegoviç 2010: 44).

Konuyla ilgisi olması hasebiyle kadın ve erkek zekâsının seviyesine bu kısımda değinmekte yarar vardır. Yapılan araştırmalar neticesinde kadın ve erkeğin zekâlarının seviyeden ziyade kalite farklılığıyla alakalı olduğu ortaya çıkmıştır. Kadınların erkeklere nazaran dikkat ve doğrudan ezberleme noktasında üstün olduğu, zekâ geriliğinin onlarda daha az görüldüğü, içe dönük hayata, şahsiyete ve duygusallığa meyilli olduğu tespit edilirken; erkeklerin kadınlara nazaran sayısal ve mekanik problemleri çözmeye daha yatkın, daha özgür ve dış dünyaya dönük bir

* Bu bağlamda yazara göre, Vehhâbî ve Tâliban hareketindeki kadın tasavvuru da değıştirilmelidir. Mesela; kadının yüzünün örtölmesi gereğı. Mekke’de hiçbir kadın yüzünü örtmediğine göre kadının yüzünün örtölmemesi gerekir. (İzzetbegoviç 2003: 536).

yapıya sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu zaaf veya kabiliyetlerin tamamı hayatın ortaya çıkışı ve devamı hakkındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. İslam'da kadın sorunu olduğunu iddia edenler ve bundan dolayı da İslam'ı kadın üzerinden lekelemek isteyenler aslında anneliği lekelemektedirler. (İzzetbegoviç 2010: 45). Keza İslam'da ticarî ve cezâî ilişkilerde kadınların şahitliğine müracaatta temkinli yaklaşılması, kadına hiçbir değerin verilmemesinden değil, yukarıdaki sebeplerden ötürüdür.

3.2.7. Poligami

İslam'da var olan çok eşle evlilik çoğu zaman İslam dışındaki dünya tarafından endişeyle izlenmiştir. Hâlbuki poligamiye karşı çıkanlar poligamiyle içi içe yaşamaktadırlar. Şöyle ki, görünüşte monogami olan Avrupa, gerçekte gizli bir poligami örneği yansıtmaktadır. Evli olan her bin erkekten sadece bir tanesi evlilikteki iffetlilik sözünü yerine getirebilmektedir. İslam her ne kadar açık poligamiyi tasvip etse de Allah, insan neslini bir erkek ve bir kadından yaratmış, doğada cinsiyetlerin bu birebir ilişkisi olağanüstü durum ortaya çıkarana kadar anlaşılmaz biçimde devam etmiştir. Bu olağanüstü durum ise çok eşle evlilikten başka bir şey değildir. Öyleyse İslam'da tek eşle evlilik doğal bir aile biçimidir. Ancak zinayı kesin olarak yasaklaması ve Avrupai bir gizli poligami gerçeğini bertaraf etmek için poligamiye cevaz verilmiştir. İslam'daki poligami gerçeği, icabında bir fetva ile kaldırılabilirken; Avrupa'daki gizli poligaminin adeta bir yaşam tarzı olması ve toplumda kökleşmesi sebebiyle ancak o toplumun yok edilmesiyle kaldırılabilir. (İzzetbegoviç 2010: 57-58). Ayrıca İslam'da çok eşle evlilik teşvik edilmemiş, sadece şartların yerine getirilmesi durumunda serbest bırakılmıştır. Her ne kadar ilgili ayette ikişer, üçer, dörder olarak kadınlarla evliliğe cevaz verilse de, ayetin devamında eşler arasında adaleti sağlamanın zor oluşu sebebiyle tek eşle evlilik yeğlenmiştir. (Nisa: 4/3, 4/129). Keza evlilikte “*Kadınların lehine de aleyhlerindeki maruf hakka denk bir hak vardır.*” (Bakara: 2/228) ayetinin gereği olarak kadının, evlilik akdinde: “*Üzerime evlenmeyeceksin*” diyerek eşine şart koşma ve şartın gerçekleşmesi durumunda kocasına karşı boşama davası açma ruhsatına sahip olması (İ. Hakkı Bursevî ty: 1/353-354) da bu gayeye matuf bir uygulamadır.

3.2.8. Cinsel Hayat

İslâmî evlilik bir müesseseden ibarettir ki, manevi emellerle bedeni ihtiyaçlar arasındaki dengeyi sağlamakta, sevgiyi reddetmeden iffeti azami korumaktadır. (İzzetbegoviç 2011: 333-334). Ayrıca evliliğin bir de uhrevi boyutu vardır ki, kişi eşle beraber olduğunda hem biyolojik ihtiyacını tatmin etmekte hem de sadaka hükmünde sevap kazanmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber: “*Birinizin ailesiyle cinsi münasebet yapmasında da sadaka sevabı vardır.*” (Ebu Davud: Edeb 159-160) buyurarak bu gerçeğe dikkat çekmiştir. Ayrıca ayette geçtiği üzere* eşlerle birliktelikte azgınlık gibi değil, iffetli kocalar gibi olmak emretmiştir. (İzzetbegoviç 2010: 42).

* İlgili ayetin meali şöyledir: “*Erkekler, kadınların koruyup kollayıcılarıdır. Çünkü Allah, insanların kimini kiminden üstün kılmıştır. Bir de erkekler kendi mallarından*

İslam özel hayatı yok saymamakta, Hristiyanlıktaki gibi arzuların körelmesini istememekte (antierotizm), aşırı züht ve dünyevî ihtiraslara kapılmaya karşı çıkmaktadır. Bu eksenle arzuların kontrol edilmesini, sevginin mutluluğunu ve uhrevî meyvelerin yanında dünyevî meyvelerin de elde edilmesini istemiştir. Namazda bağlanan ellerin hayatın mutluluk verici şeylere uzanması için yeniden açılmasını yeğlemiştir. Hz. Peygamber, günlük hayattan ve eşlerinden ayrı kalarak züht hayatını tercih eden bazı sahabeleri ikaz etmiş, bu konuda kendi hayatının örnek alınmasını emretmiştir. (Müslim: Sıyâm 185-193).

3.2.9. Talâk

İslâmî evlilik bir anlaşmadan ibaret olduğundan feshedilme imkânı da mevcuttur. Fakat boşanma Hz. Peygamber'in ifadesiyle helal olan şeylerin en kötüsüdür. (Ebu Davud: Talak 4). Bu ise dini-ahlaki yaklaşımın bir ifadesidir. (İzzetbegoviç 2011: 333-334). İslam dünyası, batıdan çalışma ve organizasyon anlayışını, bilimsel metot ve tekniğinin alınmasını istemiş; ancak hayat felsefesinin, ahlaki anlayışlarının ve aileyle ilgili Avrupalı düzenin alınmasını istememiştir. Zira Avrupalı hayat felsefesi aileyi tarumar etmekte, ne olduğu belirsiz bir buhrana sürüklemektedir. Konuyu bir örnekle zenginleştirmek gerekirse, İskandinav ülkelerinde her yedinci nikâh boşanma ile sonuçlanmaktadır. Bunun en önemli sebebi ise aldatmadır.* Bu durum diğer Avrupa ülkelerinde de aşağı-yukarı aynı durumdadır. Başka bir araştırmada ise Amerikan toplumunda kadınların iş sahasındaki rolleri arttıkça iş yönünden erkeklerin çöküşünün başladığı, erkeksi kadın ve kadınsı erkek oluşumu sebebiyle kadınlarda cinsel soğukluk, erkeklerde iktidarsızlık probleminin hâsıl olduğu, bunların sonucunda ise cinsel sapkınlıkların ve azalan doğumlar sebebiyle yaşlı nüfus oranının yükseldiği ortaya çıkmıştır. Kısaca bunun en büyük sebebi, kadın ve erkek rollerinin değişmesidir. (İzzetbegoviç 2010: 55-56). Allah, kadın ve erkeği farklı yarattığı gibi, onların rollerini de fıtratına yerleştirdiği benzer olmayan yönler sebebiyle farklı yaratmıştır.* Yaratılış icabı farklı yapıya sahip olan bu iki varlığın birbirine benzemelerini de Peygamberi vasıtasıyla yasaklamıştır. Şöyle ki, Hz. Peygamber: *"Kadınlara benzemeye çalışan erkeklere ve erkeklere benzemeye çalışan kadınlara lanet olsun."* (Buhârî: Libas 61; Ebu Davud: Libas 28) buyurarak insanların rol değişiminin önüne geçmiştir. Bu minvalde

harcamakta (ve ailenin geçimini sağlamakta) dırlar. İyi kadınlar, itaatkârdırlar. Allah'ın (kendilerini) koruması sayesinde onlar da gaybı korurlar. (Evlilik yükümlülüklerini reddederek) başkaldırdıklarını gördüğünüz kadınlara öğüt verin, onları yataklarında yalnız bırakın. (Bunlar fayda vermez de mecbur kalırsanız) onları (hafifçe) dövdün. Eğer itaat ederlerse, artık onların aleyhine başka bir yol aramayın. Şüphesiz Allah, çok yücedir, çok büyüktür." (Nisa: 4/34).

* İskandinav ülkelerinde bir zaman aile kurumunun kurtuluşu ve devamı için önemli bir danışma kurulu aldatmanın boşanma sebeplerinden birisi olamayacağı yönünde ilginç bir önerge hazırlamıştır. (İzzetbegoviç 2010: 56).

* Konuyla ilgili bir ayetin meali şöyledir: *"Allah insanların kimisini (erkekleri) kimisinden (kadınlardan) sorumlu ve kuvvetli kıldığı için ve kadınların bütün ihtiyacını, erkekler kendi mallarından karşılamalarından dolayı, erkekler kadınların idarecisi ve koruyucusudur. Her bakımdan onlardan sorumludurlar."* (Nisa: 4/34).

yazarın boşanma ve evlilik hayatıyla ilgili fikirleri İslam'ın öğretileriyle uyum içerisinde.

3.2.10. Tesettür

İslam'da şeriat tek olmasına rağmen Mağrip'ten Yakın ve Ortadoğu'ya, Pakistan'dan Endonezya'ya kadar uzanan coğrafyada asırlar boyunca Müslüman kadının durumunda çok farklılıklar görülmüş, günümüzde de görülmektedir. Suriye ve Filistin'deki kadınlar camiye gitmek için uğraş verirken, Pakistan'da devlet başkanı aday olabilmekte, Cezayir'de Avrupa'ya karşı savaşlarda rol alabilmektedir. Bu gibi farklılıkların oluşumunda şeriatın yanında bölge farklılıkları, gelenekler, zevkler ve ortamın ahlaki anlayışlarının etkileşimi hâkimdir. Buna peçe örnek olarak verilebilir. Bazı bölgelerde kadının yüzünün örtülmesi bilinmezken, bazı bölgelerde adeta bir dogma mertebesine çıkarılmış, dindenmiş gibi savunulmuştur. Hz. Peygamber zamanında kesin bir şekilde olmayan böyle bir âdeti ilk defa kadın moda tasarımcısı Harun Reşit'in üvey kızı Uleyyâ çıkarmıştır. Peçe, şeriata katkı sağlamak gibi bir dini donanımına sahip olmayan bir kadının icadından başka bir şey değildir. Kadın ve erkek arasındaki ilk keskin ayrım ise 10. yüzyılın sonunda, yani İslam doğduktan iki yüz elli yıl sonra yaygınlık kazanmıştır. Harem âdeti ise Bizanslılardan transfer edilmiş, II. Velid iktidarında İslam beldelerine yerleşmiştir. (İzzetbegoviç 2010: 44). Yazarın peçeye ilgili görüşü Hanefi ve Malikilerin görüşüyle paralellik arz etmektedir. Onlara göre "...ziynetlerden açıkta kalan yerler müstesna..." (Nur: 24/31) ifadesi, kadının hem namazda hem de sokakta örtmek zorunda olmadığı yerlerinin bulunduğunu belirtir. Bu yerler de yüz ve ellerdir. Zira Hz. Peygamber, Ebu Bekir'in kızı Esmâ'ya yüzü ve elleri haricindeki yerlerin örtülmesini emretmiştir. (Ebu Davud: Libas 31; Taberi 2000: 19/155).

3.2.11. Hidâne

Yazara göre, çalışan kadın iş ile çocuğu bir arada yürütemez. Bu konuda kreşler ve anaokulları da annenin yerini dolduramaz. Zira anne, kendi vazifesi olan çocuğuna sevgiyi aşılama görevini para karşılığında kreş ve anaokullarına vermekte, bu kurumlar da bu görevi ifa edememektedir. Onların tek görevi gözetim ve korumadır. Yapılan araştırmalar anne ve babalarından uzak kalan çocukların idiot (geri zekâlı) olduğunu ispatlamıştır. Hekim ve sosyologlar ilk üç yaşına kadar ki süreçte bir bebeğin annesinden ayrı kalmaması gerektiği hususunda hemfikirdirler. Hal böyle olunca bu zaman diliminde annenin hidâne görevini kesinlikle başkalarına ifa ettirmemesi lazımdır. II. Dünya savaşından sonra pek çok ülke bu gerçeği esas alarak çalışan kadınların doğum iznini iki ila iki buçuk yıla kadar uzatma kararı almıştır. (İzzetbegoviç 2010: 49-51).

İslam hukukunda çocukların bakımı ve yetiştirilmesi önem arz etmektedir. Küçük bir çocuğun beden ve ruhen sağlıklı bir şekilde yetiştirilmesi ve gözetilip eğitilmesini esas alan velayete hidâne adı verilir. Evlilik devam ettiği müddetçe kocaya ait olan velayet hakkı ve anneye ait olan hidâne hakkı ortaklaşa ifa edilir. Boşanma durumunda bu haklar esas sahiplerine tevdi edilir. (Kâsânî 1986: 4/40; İbn Kudâme 1968: 8/238-239). Mezhepler küçük nüanslar hesaba katılmazsa, genel olarak annenin dışında

hidâne görevinin tevdi edildiği kişilerde akıllı ve baliğ olmanın yanı sıra bakımda titizlik, çocuğun bedeni, ruhi ve ahlaki yönden gelişiminin sağlanacağı uygun bir ortam, dini istikamet bağlamında namazları terk etmeyen, haramı işlemeyen, yani fâcir ve fâsık kimselerden olmama şartı ararlar. (Bardakoğlu 1998: 468-469). Hidânenin süresine gelince, Hanefi mezhebinde normal şartlarda erkek çocuğunda yedi, kız çocuğunda buluğ çağına erme vakti esas alınır. Ancak annenin dışında başka birisinin hidâneyi üstlenmesi durumunda kız çocuğunun buluğa ermesi beklenmeden dokuz yaşına girmesi esas alınır. (Kâsânî 1986: 4/42-43). Hal böyle olunca, yazarın hidâne hakkında ileri sürdüğü görüşler Hanefi mezhebinin görüşleriyle uyduğu gözlenmektedir.

3.2.12. Kur'an Tilaveti

Kur'an bazen kanun veya cihat çağrısı yaparken bazen dünyanın kaçınılmaz musibetlerine karşı bir tesellidir. Bazen de her ikisine birden aynı ayetlerde rastlanabilir. Kişinin sevdiği öldüğünde *"Ey huzur içinde olan can! O, senden, sen de ondan hoşnut olarak Rabbine dön! Ey can! İyi kullarımın arasına gir, cennetime gir!"* (Fecr: 89/27-30) ayeti insanın gözünden yaşları nasıl getiriyorsa aynı zamanda teselli de ediyor. İşte böyle bir kitabın orijinal dili olan Arapça ile okunmasında yarar olduğu şüphesizdir. Bazılarının gözünde Kur'an'ı, anlamını bilmeden okumak değersiz bir okuyuştur. Ancak sessiz bir ortamda bir hafızın okuduğu ve herkesin sükût ederek dinlediği Kur'an, gürültülü şelaleye dönüşüp akan bir nehri andırır. Okunan sure, Rahman suresi ise bu durum kendisini olağan gücüyle hissettirir. İnsicam, ahenk ve uyum ancak orijinal okuyuşla sağlanabilir. Bu yüzden gerçek Müslümanlar öyle ya da böyle okunan Kur'an'ı anlarlar. Bu anlayış da kişinin değerleriyle doğru orantılıdır. (İzzetbegoviç 2010: 145-147).

Allah indinden lafız ve manasıyla birlikte nazil olan Kur'an'ı, lafız ve mana örgüsüne riayet ederek okumak önem arz eder. Bu durum ise Arapça olarak indirilen Kur'an-ı Kerim'in ancak Arapça olarak okunmasını gerektirir. Ayrıca lafız ve mana örgüsünün en güzel şekilde tatbik edilişi tecvitle yapılır. Nitekim İbn Mes'ud: *"Kur'an'ı tecvîl ile okuyun, güzel seslerle onu süsleyin ve Arapça kurallara uygun olarak tilavet edin."* (İbnü'l-Cezerî ty.: 1/210) buyurarak hem tecvide hem de Arapça okunuşa dikkat çekmiştir.

3.3. Ukûbâtla İlgili Görüşleri

3.3.1. Failin Kastı/Niyeti

Yazara göre, İslam hukukunda bir fiilin hukuki açıdan iyi veya kötü olarak nitelendirilmesi niyete bağlıdır. İnsanların verdiği hükümler Allah'ın koyduğu hükümleri ve adaleti taklitten başka bir şey değildir. O halde insanlar niyet, eğilim, saik gibi şeyleri ne kadar itibara alırlarsa ilahi adalete o kadar yakın olurlar. Nitekim Kur'an-ı Kerimde: *"...size hata ile yaptığınız şeylerden dolayı vebal yoktur, lakin kalplerinizin kasten yaptığı şeylerde vebal vardır..."* (Ahzab: 33/5) buyurularak bu gerçek teyit edilmiştir. Dolayısıyla niyeti nazarı itibara almak Allah'ın varlığını kabul edip materyalizmi reddetmeyi tazammun eder. Bir kimse bir cinayet işlediğini ikrar etse ve bunu da istemeyerek irtikâp ettiğini söylese, adaleti ilgilendiren bir durum söz konusu olduğundan davadaki diğer taraflar -davacı, müdafaa, şahitler,

ehl-i vukuf ve mahkeme- bu konuda istisnasız ruha ve ruhi tecrübelerine inanırlar. Buna kasıt adı verilir. Harici ve objektif gerçekler ve deliller burada işlemez. Sırf dâhili bir problemin etrafında mevzu döner. Eğer ispatlanacak şeyler gerçeklerse, o zaman dahi bunlar ancak kası ispat etmeye yardım ettiği sürece isabetlidir. O halde ruh, kasıt, istek ve irade her şeyden önce gelir. Konuyu bir örnekle müşahhas hale getirmek gerekirse, taksirli davranması neticesinde yüz maden işçisinin ölümüne sebebiyet veren işçinin irtikâp ettiği suçun cezası, yaşlı olan kadını herhangi bir menfaat için öldüren kişinin cezasından daha hafif olur. Bu itibarla gayri mantıkî gibi görünse de ruhun (kastın) varlığı herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir. (İzzetbegoviç 2011: 306-307).

İslam ceza hukukunda cezalar, sadece failin fiili ifa etmesine göre takdir edilmemiş, bunun yanında failin kası/niyeti de hesaba katılmıştır. Akla ve irade hürriyetine sahip bir insanın irade-fiil ilişkisi esas alınarak iradenin hem fiile hem de neticeye yöneldiği suçlar, kasıtlı suçlar kapsamında değerlendirilmiş, bunlara daha ağır cezalar öngörülmüştür. Buna karşılık iradenin fiile yönelip sonuca yönelmediği suçlar ise, taksirli suçlar kapsamında değerlendirilmiş, daha hafif cezalar öngörülmüştür. (Üdeh ty.: 1/403-407; Polat, 2015 : 61). Bu itibarla yazarın cezalarda niyetin itibara alınmasını ve ona göre cezanın terettüp edilmesini istemesi gayet hukuki ve mantıklıdır.

3.3.2. Suçun Sâiki

Ceza verilmeden öncelikle suçun sâikinın belirlenmesi ve ıslah edilmesi zorunludur. Suçun sâiki neredeyse sonsuzdur. Bir suçun, serbest seçimin ve kötü iradenin bir neticesi olması durumunda harici tedbirlerle terbiye edilmesi söz konusu olamaz. Ancak suçun kaynağı yaşam şartları ve kötü alışkanlıkların bir neticesi ise, o zaman suçlunun ıslahı o şartları değiştirmek veya onu yeni alışkanlıklara alıştırmak suretiyle mümkün olur. Bunun da zorla değil, terbiye ile birlikte yürütülmesi doğru bir harekettir. Şöyle ki, terbiye insanın ruhu üzerine sevgi, örnek ve bağışlama duygularını nakşetmektir. Bu duygular yeri geldiğinde cezalarla inşa edilebilir. Zira cezalar, dâhili bir faaliyeti harekete geçiren ve insanı değiştiren çok ince bir tesirdir. Zorla alıştırmaya ise, haddizatında hayvani olduğundan insanın muayyen bir şekilde ve sözde doğru davranmaya sevk eden tedbirler ve hareket tarzları sistemidir. O halde terbiye, insan; zorla alıştırmaya ise hayvan içindir. (İzzetbegoviç 2011: 169-170).

Yazarın serbest irade ve kötü niyetin terbiye edilememesi hakkındaki düşüncelerine katılmak mümkün değildir. Zira Allah, hiçbir zaman kulunun şeytana uymasını, günah işlemesini ve sonuçta cehenneme düşmesini istemez. (Bkz. Zümer: 39/7; Tâhâ: 20/16; Buhârî: Tevhid 1, Libas 101). Bunun için de onu daima kötülüğe çağıran nefsinin (Bkz. Yusuf: 12/53; Kaf: 50/16; Necm: 53/23) esiri olmaktan kurtarıp, sadece kendisine kul olmasını sağlamak için ceza hukukunu vaz etmiştir. Bu sebeple kendi hür irade ve niyetini Allah'ın koyduğu bu hukuka göre tanzim eden bir insan, nefsinin terbiye edebilir, kötü niyetinin önüne geçebilir, iyi alışkanlıklar kazanabilir ve erdemli toplumun oluşmasında bir yapı taşı da kendisi olabilir. Çünkü cezaların konulmasındaki hikmet, insanın havf (korku) ve reca (ümit)

psikolojisi üzere yaratılmasından başka bir şey değildir. İnsan tabiatı gereği yararına gördüğü/göreceği şeyleri yapmaktan kaçınmaz; zararına gördüğü/göreceği şeylere de yanaşmaz. Zararlı gördüğü şeylerde herhangi bir tehlike ve risk sezmezse, tıpkı yararlı olan şeyleri yaptığı gibi zararlı şeyleri de yapmaktan kaçınmaz. Zararlı olan şeylerin karşısına şayet nefsinin hoşlanmadığı, ona denk ya da ondan daha ağır bir ceza konulursa tabiatı gereği ondan uzak durur. (Üdeh ty.: 1/714-715; Polat, 2015: 47). Dolayısıyla önceden konulan cezalarla insan nefsinin her açıdan terbiye edebilir.

3.3.3. Cezaların İnsânî Olması

Cezanın insânî olması, suç faillerinin suç işlerken haddi aşmalarına karşılık, toplumun da aynı şekilde suçluya ceza verirken zalimane hareket etmesinin engellenmesini ve insan onuruyla bağdaşmayan uygulamalardan kaçınılmasını ifade etmektedir. (Toroslu 2010: 109). Bu bağlamda İslam ceza hukukunda suçlulara kesinlikle insanlık dışı muameleler yapılmamış, işkence gibi gayri ahlaki fiiller de yasaklanmıştır. Nitekim Hz. Peygamberin Uhud günü amcası Hz. Hamza'ya yapılan işkenceyi görünce bir gün imkân bulması halinde müşriklerden otuz kişiye aynısını yapacağına dair yemin etmesi üzerine ayet nazil olmuş (Nahl: 16/126), bu ayetin gereği olarak Hz. Peygamber yeminini bozmuş ve kefareti ödemiştir. (İbn Hişam 1955: 2/95-96).

Konu bağlamında yazar, insanın şahsiyetini alçaltan, herhangi bir muameleye tabi kılan ve onu eşyayla bir tutan her şeyin gayri insânî olduğunu izah etmiştir. Keza insanı mükellefiyetten muaf tutmak da gayri insani bir harekettir. Çünkü insanlık muafiyet değil, mükellefiyet demektir. Nitekim Allah insana iki seçenek vermekle ve onu ağır cezalarla tehdit etmekle* bu gerçeği en açık bir şekilde ifade etmiştir. Bu itibarla insanın yaptıklarından mesul olduğunu tespit etmek ve ona bu yüzden ceza öngörmek insânî; ondan irtikap ettiği suçtan dolayı pişmanlığını ve mevcut tutumunu değiştirmesini istemek ve ona ceza öngörmemek ise gayri insânî bir olaydır. Yine insânî cezalar olduğu kadar, Engüziyoncular'ın insanın ruhunu bedenden kurtarmak, modern enkizitörlerin ise bedeni ruhtan kurtarmak için yakmaları misalinde olduğu gibi gayri insânî cezalar da vardır. (İzzetbegoviç 2011: 81-82).

3.3.4. Suç-Ceza Dengesi

Yazara göre, Yahudilik misillemeyi, Hristiyanlık ise bağışlamayı tavsiye etmiştir. İslam hukuku ise bu atomlardan "Kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülüktür. Fakat kim affederse, barışı sağlarsa mükafatı Allah'a aittir." (Şûrâ:

* İlgili ayetin meali şöyledir: "Biz, insanı (yüz yüze geleceği nice) zorluklar içinde yarattık. İnsan, hiç kimsenin kendisine güç yetiremeyeceğini mi sanıyor? "Pek çok mal harcadım" diyor. Kimse onu görmedi mi sanıyor? Biz ona iki göz vermedik mi? Bir dil ve iki dudak, Ona iki yolu (doğru ve eğriyi) gösterdik. Fakat o, sarp yolu aşamadı. O sarp yolu nedir bilir misin? Köle azat etmek veya açlık gününde yemek yedirmektir, Yakınlığı olan bir yetime. Veya hiçbir şeyi olmayan yoksula. Sonra iman edenlerden, birbirlerine sabrı tavsiye edenlerden ve birbirlerine acımayı öğütleyenlerden olmaktadır. İşte bunlar sağdakilerdir. Ayetlerimizi inkâr edenler ise işte onlar soldakilerdir, Cezaları, kapıları üzerlerine sınıksız kapatılmış bir ateştir." (Beled: 90/4-20).

42/40) şeklinde bir molekül ve bir terkip meydana getirmiştir. Yine “Biz onda (Tevrat’ta) onların üzerine şunu da yazdık: cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş. Yaralar birbirine kısastır. Fakat kim bu hakkını sadaka olarak bağışlarsa işte o, kendisinin günahına keffâret olur.” (Maide: 5/48) buyurularak bu gerçeğe dikkat çekilmiştir. (İzzetbegoviç 2011: 308 vd.). Bu denge düşman olunca da söz konusu olmalıdır. Aşâğılık bir vasıta sayılan “Hedefe ulaşmak için her yol mubahtır.” formülünün değiştirilip, ulvi bir hedef olan “İslami düzenin kurulması için cinayet hariç her yol mubahtır.” düsturunun yerleştirilmesi önem arz eder. Bu yolda kontrolsüz ve aşırı zulüm yapmak, İslam’ın o güzel isminin ve mücadelesinin lekelenmesine sebep olur. Kur’an-ı Kerim bize düşmanlarımızı sevmeyi emretmemiş; ancak “...cezalandıracağınız zaman size yapılanın misliyle cezalandırın. Eğer sabrederseniz, elbette o, sabredenler için daha hayırlıdır.” (Nahl: 16/126) ayetinde vurgulandığı üzere kesinlikle onlara adil davranmamızı ve gerekirse affetmemizi emretmiştir. Şayet bu istek tam olarak ikame edilirse ayette de vurgulandığı gibi* gücün yapamadığını âli cenaplık, tutarlılık ve cesur duruş yapar. (İzzetbegoviç 2017: 65).* Yazarın açıklamalarını destekler mahiyette bir hadis şöyledir: “Kimin vücudu ile ilgili kisası gerektirecek bir durum meydana gelir de kendisi bunu affederse, Allah mutlaka affından dolayı onu bir derece yükseltir ve bir hatasını da affeder.” (Müslim: Birr 19; Tirmizî: Diyet 5). Çünkü af, görünürde bir insana hayat kazandırmakla beraber, geri planda bütün insanlığın hayatını kurtarmaktır. Yaşam hakkına son veren bir caninin yaşama hakkı olmadığını kendi gözüyle görmesi ne kadar muazzam bir adalet manzarası ise, bu kimseyi affetmek ondan daha muazzam bir adalet manzarasıdır. (Yazır 1992: 3/251; Polat 2015: 161-162).

Sonuç

Yirminci asırda Muhammed İkbâl (ö. 1938) nasıl Doğu ile Batı arasında İslam medeniyet köprüsü kurduysa Aliya İzzetbegoviç de Batı ile Doğu arasında aynı köprüyü kurmuştur. Batı dünyasında İslam’ın yılmaz savunucularından olduğu söylenebilir. İslam’ın kimi konularda kasten veya sehven yanlış anlaşıldığını idrak etmiş, yazdığı eserler ve konuşmalarla doğrusunu anlatmaya çalışmıştır. Yahudilik, Hristiyanlık ve Materyalizmin çıkmaz sokak olduğunu ileri sürmüş, gerçek ve doğru çıkışın sadece İslam’da olduğunu ilan etmiştir.

İslam dininde ümitsizliğe kapılmanın, Allah dışında kimseye boyun eğmenin ve köle olmanın yer almadığını gerek Bosna-Hersek savaşı sırasında gerekse eserlerinde söylemiştir. İslam hukukundaki hükümlerin tam anlamıyla uygulanmasının İslam devletinde mümkün olacağını savunmuştur. İslam hukukunun ana konuları olan ibadet, muamelat ve

* İlgili ayetin meali şöyledir: “(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir.” (Nahl: 16/125).

* Kur’an ahireti istediği gibi dünyayı nasıl istiyorsa cezalandırmayı istediği gibi bağışlamayı da istemektedir. Asla tek birisini istememektedir. Hal böyle olunca sadece ceza vermekle yetinip bağışlamayı aklından geçirmeyenler gerçek Müslüman olamazlar. Müslüman demek her iki mefhumun ölçüsünü bilen demektir. (İzzetbegoviç 2010: 144).

ukubatla ilgili temel bilgileri eserlerinde incelediği görülmüştür. Bu konuları gerek ayet gerek hadislerle desteklemiştir. Bazen de müsteşriklerin düşüncelerine yer vermiştir. Muamelatla ilgili konuları batı kültürüyle yorumlamış, modern bir bakış açısı yakalamaya çalışmıştır. Özellikle poligami, çalışma hukukunda kadının yeri, çalışan kadının maddi ve manevi yönden çocuğunun terbiye ve eğitimi için yeterli olup-olmaması ve tesettür hakkındaki görüşleri orijinal ve dikkat çekicidir. İslam'ı diğer dinlerle mukayesesini yapmış, onun üstün yönlerini vurgulamıştır.

İzzetbegoviç'in, İslam hukukuyla ilgili tüm görüşlerinde Hanefi mezhebi çizgisinden ayrılmadığı görülmüştür. O halde yazarın Hanefi mezhebinin müntesibi olduğu ileri sürülebilir. Hatta İslam hukukuyla alakalı müstakil bir çalışması olmasa da İslam hukukunun bazı konularında nakli delillerden daha çok akli ve nazari delillerle görüş beyan etmesi vechiyle bir Hanefi fıkıh âlimi olduğu, açıkladığı orijinal hükümlerden anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- ACLÛNÎ, İsmâil b. Muhammed (1351). *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlû'l-İlbâs*, Kahire: Mektebetü'l-Kudsî.
- BARDAKOĞLU, Ali (1998). "Hidane", *DİA*, c. 17, ss. 467-471, İstanbul.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (1422). *el-Câmiu's-Sahîh*, by.
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî (ty.). *Kitâbu's-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut.
- İBN HACER EL-ASKALÂNÎ, Ahmed bin Ali (1379). *Fethu'l-Bârî*, Beyrut: Dâru'l-Mârif.
- İBN HİBBÂN, Muhammed Temimi (1988). *el-İhsan fî Takribi Sahih İbn Hıbbân*, Beyrut: Müessesetü'r-Risale.
- İBN HİŞAM, Abdülmelik (1955). *Sîretün'n-Nebeviyye*, 2. Basım, Mısır.
- İBN KUDÂME, Ebu Muhammed Muvaffakuddin el-Makdisi (1968). *el-Muğnî*, by.: Mektebetü'l-Kahire.
- İBNÜ'L-CEZERÎ, Muhammed b. Yusuf Şemsüddin (ty.). *en-Neşr fî Kıraâtî'l-Aşr*, by.: el-Matbaatü't-Ticâriyye.
- İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ, Ebü'l-Feda (ty.). *Rûhu'l-Beyân*, Beyrut: Daru'l-Fikr.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2011). *Doğu Batı Arasında İslam*, ter. Salih Şaban, İstanbul: Klasik Yayınları.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2017). *İslam Deklarasyonu*, ter. Rahman Ademi, İstanbul: Fide Yayınları.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2010). *İslâmî Yeniden Doğuşun Sorunları*, ter. Rahman Ademi, İstanbul: Fide Yayınları.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2005). *Bosna Mucizesi Konuşmalar*, çev. Fatmanur Altun, Rifat Ahmetoğlu, İstanbul: Klasik Yayınları.

- İZZETBEGOVIÇ, Aliya (2007). *Köle Olmayacağız*, çev. Abdurrahman Ademi, İstanbul: Fide Yayınları.
- İZZETBEGOVIÇ, Aliya (2013). *Özgürlüğe Kaçışım*, çev. H. Tuncay Başoğlu, 14. Basım, İstanbul: Klasik Yayınları.
- İZZETBEGOVIÇ, Aliya (2003). *Tarihe Tanıklığım*, ter. Alev Erkilet, İstanbul: Klasik Yayınları.
- İZZETBEGOVIÇ, Aliya (2017). *Tavsiyeler*, haz. Ferhat Özbadem, İstanbul: Festival Yayıncılık.
- KARAHAN, Abdülkadir (1973). *Dr. Muhammed İkbâl ve Eserlerinden Seçmeler*, İstanbul: Gençlik Basımevi.
- KARAMAN, Hayreddin (2006). *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- KÂSÂNÎ, Alaüddîn Ebû Bekir b. Mesud b. Ahmed (1986). *Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, 2. Basım, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- KUTUB, Seyyid (1972). *Fî Zilâli'l-Kur'an*, Kahire: Daru's-Şuruk.
- MÜSLİM, Ebû Hüseyin b. Haccac el-Kuşeyrî (ty.). *Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- NURSÎ, Said (1991). *Mesnevî-i Nuriye*, İstanbul: Sözleryayınevi.
- POLAT, Murat (2015). *İslam Ceza Hukukunda Suç ve Ceza Arasındaki Denge*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Erzurum.
- SESRIC (2012), *Outlook On OIC Member Countries*, Ankara.
- TABERÎ, Muhammed b. Cerir (2000). *Câmiu'l-Beyân*, by.: Müessesetü'r-Risale.
- TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa (1975). *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mısır.
- TOKTAŞ, Fatih (2016). "Yenilikçi Müslüman Düşünür Olarak Aliya İzzetbegoviç," *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44: 7-45.
- TOROSLU, Haluk (2010). *Ceza Müeyyidesi*, Ankara: Savaş Yayınları.
- ÛDEH, Abdülkadir (ty.). *et-Teşrû'l-Cinâi'l-İslâmî Mukâranen bi'l-Kânûni'l-Vaz'i*, 12. Basım, Beyrut: Müessesetü'r-Risale.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi (1992). *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul.
- ZEYDÂN, Abdülkerim (2006). *el-Medhâl li dirâseti's-şerâti'l-İslâmiyye*, Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Risâle.

Aliya İzzetbegoviç'in Düşüncesinde Dini Çoğulculuk

Mustafa GÜNERİGÖK

*Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
m.gunerigok@alparslan.edu.tr*

Giriş

Aliya İzzetbegoviç (1925-2003) Bosnalı Müslüman lider ve bilge adamın hayatında ve yazdıklarında kötücül ifadeler yoktur. İzzetbegoviç yaşadığı zaman sarmalında kimselere şirin görünme gibi bir gayesinin olmadığını düşmanları dahi tanıklık etmektedir. Onu tanıdıkça insanlık hakkında hiçbir şekilde art niyet taşımadığını bilakis dünyasında ve entelektüel söyleminde derin bir insanlık bilinci taşıdığını çok rahat bir şekilde görmek mümkündür. Derin bilgeliği ve sosyo-politik muhayyilesi hakikaten şaşırtıcı ve bir o kadar ilgi çekicidir. Çevresinde hiçbir zaman sıkıntılı, sıradan, geçimsiz ve kaprisli biri olarak yaşamamıştır. O, her daim derin bilgeliğini ve insan olduğuna dair konumunu çevresine hissettirerek yaşamıştır. Dini de insan hayatına dair yaşamsal bir dua/muhtu olarak algılamıştır. İzzetbegoviç, hayatı bir insan-ı kâmil olarak yaşadı. Ve tüm büyük insanlar gibi hayatın bütün safhalarını tecrübe ederek yaşayan bir bilge liderdir. İslam'ı tanıdıktan sonra hiçbir zaman istikametini bozmamıştır. İnsanlığın ondan öğrenecek çok şey vardır. Bu bilge liderin din, İslam ve diğer dinler hakkındaki şahitliği bizim için önemlidir ve bu nedenle İzzetbegoviç'in bu bağlamdaki yaklaşımını burada tartışmaya açmak istiyoruz. Ancak onun bu düşüncelerine geçmeden önce dini çoğulculuk ile ilgili giriş mahiyetinde bir mütalaada bulunmak gerekir.

1. Dini Çoğulculuk Paradigması

Bugün dinlerin çokluğu meselesine dışlayıcılık (exclusivism), kapsayıcılık (inclusivism) ve çoğulculuk (pluralism) şeklinde üç farklı paradigma çerçevesinde cevaplar üretilmeye çalışılmaktadır. Dışlayıcılık: bu paradigmayı savunan kişi, sadece dindashlarının kurtuluşa ereceğini ve diğerlerinin bu dini kabul etmedikçe kurtulamayacağını savunur. Kapsayıcılık: kurtuluşun diğer dinler aracılığıyla da mümkün olabilmekle birlikte kurtuluşa ulaştıran asıl yolun yine kendi dini olduğunu iddia etmektir (Aslan, 1998: 143, 163). Genellikle çok kültürlülük kavramı ile bir arada dile getirilen dini çoğulculuk paradigması ise insanların farklı dinler veya aynı din içindeki farklı mezhep ve akımlar arasındaki dinsel algı, değer, tutum ve inanış farklılıklarını kabul ederek ve bunları aşarak bir arada var olabilmeleridir. Bu paradigmaya göre dinler, tek ve bir olan ilahi hakikatin çeşitli şekillerde tasavvur edilip farklı yollarla/söylemlerle/kavramlarla dile getirilmesinin ve Tanrı'nın karşısında neler yapılabileceğinin birer ifadesi ve birer örneği olarak teorize edilmektedir. Yine bu yaklaşıma göre, mutlak ve ilahi bir hakikat vardır. Dinler bu "mutlak"a ulaşan ve onu eşit derecede temsil eden farklı yollardır. Dolayısıyla bu yollardan hangisi takip edilirse edilsin, sonuçta kurtuluşa

ulaşmak mümkündür (Aslan, 1998: 154; Günerigök, 2017). Bu itibarla dinsel çoğulculuk paradigmasının genel olarak iki temel vurgusu vardır. Bunlar; Birincisi, nihai gerçekliğin birden fazla tür ve biçiminin olduğunun entelektüel düzeyde kabulü. İkincisi ise bunun doğal sonucu olarak bir coğrafi alan içindeki farklı dinsel gelenek, inanç, akım ve hareketlerin varlığıdır. Buna göre, dini çoğulculuk kavramı, insanların değişik dini ürünler arasından istediğini seçme özgürlüğünü ve çeşitli dinsel gelenekler ve akımlardan oluşan “din piyasasını” içermektedir (Bal, 2006:150).

Meseleye tarihsel olarak baktığımız zaman dinlerin öteki dinlere karşı duruşu gerek dinlerin kendilerinden ve gerekse müntesiplerinden kaynaklanarak ya dışlayıcı ya da kapsayıcı bir nitelik arz etmiş görünmektedir. Yani bir din ya ötekini tamamen dışlamış; hakikat ve “mutlak”ın sadece kendisine ait olduğunu ifadelendirmiş ya da kendisi gerçek hakikat olmakla beraber ötekiler de kendisiyle ortak noktası bulunduğu ölçüde bir hakikati paylaştığını savunmuşlardır. Geçmiş dönemlerde bu tarz bir dışlayıcı ve kapsayıcı olmak mümkün gibi görünebilir. Fakat aynı şeyi günümüz için söylemek çok zor gibi görünmektedir (Günerigök, 2017).

2. Aliya İzzetbegoviç’in Düşüncesinde Dini Çoğulculuk

İzzetbegoviç’in düşüncesine göre dini çoğulculuğu ele almak istediğimizde onun “Doğu Batı Arasında İslam (2015)” adlı kitabında ortaya koymuş olduğu kategorik ayırmadan hareket edeceğiz. Bilindiği üzere İzzetbegoviç, tüm dinleri, dünya görüşlerini, felsefeleri ve ideolojileri üç yönelim içerisinde toplamaktadır: Dini (maneviyatçı), materyalist ve İslami. Ayrıca bu üç husus: *şuur/ruh*, *tabiat/madde* ve *insan* olarak da kategorize edilmektedir. İzzetbegoviç’e (2015: 13) göre tarihte ortaya çıkan tüm ideoloji, felsefe ve düşünce sistemleri bu üç temel dünya görüşünden birine dayanmaktadır. Bunlardan birincisine göre esas varlık ruhtur; ikincisine göre maddedir. Üçüncüsü ise ruh ve maddenin bir arada varoluşundan yola çıkmaktadır. Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed bu hakikati/üçüncü yolu anlamının ezeli üç yönelimini temsil etmektedir (Özyurt, 2015: 219). Buna göre İzzetbegoviç’te din, çoğulculuk ve İslam, bu sosyal ve tarihsel zemin üzerinden değerlendirilmektedir.

2.1. Din, İslam ve Çoğulculuk

İzzetbegoviç’in din yorumu insan fıtratı/tabiatı üzerine temellendirilmektedir. Buna göre din, Tanrı’nın/semanın barış ve derinliğiyle ahenk içinde hareket etmesi için insana yöneltilmiş bir taleptir. Bu talep insanca ya da ahlaklı olarak yaşamayı zorunlu kılmaktadır. Burada inanç ve eylemin bir aradalığı söz konusudur. Kısacası din, insan ile Tanrı arasındaki ilişkiyi düzenler. Dinin vaz’ettiği ahlaki öğretisi ise inanan ve inanmayan ayrımı yapmadan tüm insanlar arasında ilişki/diyalog/düzen kurmaya dönük bir işlevsellik momentidir (Özyurt, 2015). Bu bağlamdaki dini anlamının anahtar kavramları “saf din” ve “İslam”dır.

İzzetbegoviç, İslam ve Batılı anlamda kullanılan (saf) din/religion kavramları arasında bir ayırım yapar. Religion olarak tanımlanan saf din kavramı, İslam olarak tanımlanan dinden farklıdır. Özsel bir tanımlama

biçimi olan religion sadece maneviyatı/inancı çağrıştırır ve insanı tek boyuta indirger. Religion insanın beden sahibi olduğu gerçeğini belki reddetmez ama onu gizler. Batılı sosyolojide religion/din kavramı daha çok materyalizm karşıtı bir yaşam biçimi olarak kullanılmaktadır (İzzetbegoviç, 2015: 13-26). Hristiyanlık, Budizm ve tasavvuf/züht hareketleri gibi yapılar bu kategoride değerlendirilmektedir. Ayrıca İzzetbegoviç'in yaklaşımında din sadece öteki dünyaya ilişkin değil, bu dünyadaki toplumsal ilişkilerin daha insancıl olabilmesi için gerekli olan bir sistemdir. Materyalizm, bireyi çıkarıcı ve bencil bir tutuma/kişiliğe yöneltirken, din bu dünyada insanları, adaletli ve kişilikli/fedakâr olmaya ve iyi (salih) ameller işleyen bir formasyona çağırır (Özyurt, 2015: 199).

Bilindiği üzere İzzetbegoviç'e göre insan, maddi ve ruhsal boyutları olan çift boyutlu bir varlıktır. Bu gerçeği olduğu gibi kabul etmek gerekir. Ancak bunu kabul etmemek ya da insanın iki boyutu arasında bir denge arayışı içerisinde olmamak farklı sonuçlar doğurmaktadır. İnsanı bu insani boyutlardan sadece ruhla özdeşleştirmek maneviyatçılık (saf din), maddeyle özdeşleştirmek materyalizm gibi birbiriyle çelişen yaklaşımlar ortaya çıkarmıştır (Özyurt, 2015: 197). Ayrıca onun dini çoğulculuk konteksti dolayımında tartışabileceğimiz düşüncelerini bu minval üzerine bir okumaya tabi tutmak gerekir. İslam'ı merkeze almadan İzzetbegoviç'in bu bağlamdaki düşüncelerini tartışmak mümkün değildir. Çünkü İslam, İzzetbegoviç için insan gerçeğini öz hakikati içinde tanımakta ve bu yönden insanın tekâmülü için gerekli şartları oluşturma çağrısında bulunmaktadır. İslam, beden ve ruh sahibi ya da hem bedenden hem de ruhtan teşekkül eden ve bu şekilde yaratılan insanın gerçekliğini bir düalizmde bulur. Bu bilinçle varlığını keşfeden ve varoluş düzeyine iman imkânıyla ulaşan insan, ilahi kelama ve yaratıma uygun kültür ve medeniyeti yeniden inşa eder (Yılmaz, 2015: 537).

İzzetbegoviç'in terminolojisinde Batı, Hristiyanlık olarak, Doğu ise Sosyalist blok olarak kodlanmıştır. Bu ayrım dünyanın maneviyat ve maddiyat arasında bölünmüşlüğüne ifade etmektedir. Materyalizm insanın manevi ihtiyacını yadsırken, Hristiyanlık (saf din) da insanın beşeri ihtiyaçlarını yok saymıştır. Hristiyanlık ve Sosyalizm arasındaki ayrım, "saf din" ile "ateizm" arasındaki ayrım olarak da bilinmektedir. Modernleşme sürecinde Batı epistemolojisinin dünyadaki üstünlüğü, din hakkındaki soyutlama ve yargılamaları saf din esas alınarak yapılmıştır (Özyurt, 2015: 202). Bu bağlamda İzzetbegoviç, Hristiyanlıkla ilgili olarak Hz. İsa'nın öğretisi ile Kilise kurumunu birbirinden ayırmaktadır. İlkinde vahiy bazı noktalarda tahrif edilmiş, ikincisinde ise kendi kaçınılmaz hiyerarşisi, siyaseti, zenginliği ve menfaatleri ile sadece İslam karşıtı olarak değil, aynı zamanda İsa karşıtı olmuş bir organizasyon olarak görmektedir (Baykan, 2016: 159). Dolayısıyla Batı'yı ve Hristiyanlığı iyi bilen bir düşünür olarak İzzetbegoviç gerek din ile ilgili gerekse Batı-din sorunsalını aşmak için saf din ve İslam ayrımını ortaya koyarak özgün bir kavramsal epistemoloji geliştirir.

Yukarda ifade ettiğimiz gibi İzzetbegoviç'in yaklaşımında İslam sadece bir din (religion/inanç) değildir. İslam diğer bütün din, doktrin ve dünya görüşlerinden daha kapsamlı bir anlam dünyasına sahip yaşamsal

sistemdir. Buna göre İslam/din ve onun “semadaki prolog”u olmadan, insanın ne düzeyde bir büyük değer olduğuna dair sağlam bir inanç yoktur. Din/İslam olmadan insanın gerçekten mümkün olabileceğine, gerçekten var olacağına da inanmak zordur. Zira ateist hümanizm bir tezat teşkil etmektedir. Çünkü eğer Tanrı yoksa insan da yoktur. İnsan yoksa o zaman hümanizm boş bir heyuladan başka bir şey değildir (İzzetbegoviç, 2015: 82)

Söz konusu materyalizm olduğunda İzzetbegoviç’in tavrı nettir. Materyalizm her ne kadar din dışı bir din olsa bile; Ona göre hayatın/insanın materyalizm ideolojisine ihtiyacı yoktur. Bu konuda İzzetbegoviç tamamen dışlayıcıdır. Saf din meselesinde ise yer yer dışlayıcı görünse de genel olarak kapsayıcı bir fikir ortaya koymaktadır. Materyalist bir dünya görüşünden ziyade dini dünya görüşü ona daha yakındır. Doğal olarak İslam daha farklı bir yerde durmaktadır. İzzetbegoviç’e göre İslam kurtuluş dinidir. Çoğulculuk paradigmasını bu yöneline uyarlayabiliriz. Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerinden birincisi daha çok birinci kategoride/materyalizm konseptinde yer almaktadır. İkincisi ise kapsayıcı bir bağlamda değerlendirilmektedir. İnsan hayatında sadece madde olsaydı materyalizm tek tutarlı felsefe, maneviyat tamamen tutarsız bir felsefe olurdu. Ruh varsa materyalizm tartışılmalıdır. Çünkü ruh varsa insanda vardır. İnanç ile ahlak olmadan insan hayatı anlamsızdır. İslam’ın dışındaki dinler bunu yani ruh ve madde düalizmini tevhidi bir zeminde ele alamadıkları için kurtuluşa ulaştıran sistemler olamazlar (İzzetbegoviç, 2015: 14). Dolayısıyla Yahudilik ve Hristiyanlığın çoğulcu dinler olduğu iddiası kabul edilecek bir iddia değildir.

İzzetbegoviç, biraz Durkheim ve daha çok Weberian sosyolojiyi yansıtan bir yaklaşım ve aynı zamanda Gazali’nin muhayyilesini de hatırlatan bir tavır ortaya koymaktadır. Yahudi kökenli Durkheim’in sınırlarını çizdiği sosyolojik din, toplum merkezlidir. Bu sosyolojide din, toplumsal parametreler dolayımında dolaşıma çıkarılmaktadır. Toplum dinin yaratıcısıdır. Toplumun önceliği pozitivist sosyolojinin somut göstergesidir. İzzetbegoviç bu noktada Yahudilik, toplum felsefesi ve pozitivism arasında bir fay hattının olduğunu düşünmekte ve bu sosyolojinin incelenmeye değer bir konu olduğunu ifade etmektedir. Weber’de ise özellikle Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu tezinde Protestanların iktisat rasyonalitesinin arkaik zemininde bir Yahudi kültürü vardır.

2.2. Yahudilik ve Çoğulculuk

İzzetbegoviç’e göre, Yahudilik pozitivist anlamda dünyevi “sol temayülü”/“materyalizmi” temsil etmektedir. Dünyevi cennet perspektifini vaat eden ve sonradan ortaya atılan bütün teoriler ve ideolojiler bu temayülden/Ahdi-Kadim’den gelmiştir. “Eyüp Kitabı” daha bu dünyada tahakkuk etmesi icap eden bir adaletin rüyasıdır. Yani Yahudiler için kurtuluş bu dünyada gerçekleşecek olan bir şeydir. Bu kurtuluş olayı da sadece kendilerini kapsamaktadır. Hayatın tümünü kapsamadığı için de Yahudilik kendi insanı için bile gerçek anlamda bir kurtuluş dini olamamıştır. Dolayısıyla Yahudilik dışlayıcı bir dindir. Bu entelektüel gelenekten gelen kurtuluş fikrini, bu dünyaya dönük olarak okuma

düşüncesini Aziz Augustinus Hristiyanlığa, Marx ise sosyalizme uydurmuştur (İzzetbegoviç, 2015: 250,251). Kanaatimize göre Alman sosyolog Weber de bu fikri gelişmeye Augustinus ve Yahudi felsefesi karışımı bir sosyolojiyle destek vermektedir. Bilindiği üzere Weber'e göre kurtuluş dini Hristiyanlık'tır. Ve Weber'in karizma sosyolojisini modernitenin demir kafes metaforu ile birlikte okuduğumuzda Weber'in kurtuluş için İsa Mesih sosyolojisini anlattığı izlenimi ortaya çıkmaktadır. Ancak nihayetinde karizma sosyolojisi Hitler'in gelişini meşrulaştıran bir söyleme dönüşmüştür.

Ayrıca İzzetbegoviç'e göre Yahudiler ile Müslümanlar arasındaki ilişkileri değerlendirirken her zaman bir gerçeği göz önünde bulundurmak lazımdır; asırlar boyunca Yahudiler Müslümanların çoğunlukta ve hâkim oldukları bölgelerde yaşadılar; buna karşın Müslümanlar şimdiki İsrail'in kısa hâkimiyet dönemi haricinde, hiçbir zaman Yahudilerin hâkimiyeti altında yaşamadılar. Bugünkü İsrail'de Yahudilerin Müslümanlara olan tutumu nasıl olduğunu herkes bilir. Çünkü bu günümüzün fark edilen bir gerçeğidir. Fakat Müslüman devletinde Müslümanların Yahudilere olan tutumunun nasıl olduğu hususu daha az bilinir, çünkü bu tarihe ait olan bir durumdur. Yahudilerin Müslümanlara karşı olan bugünkü tutumları Müslümanlara, tarihi hesapları görmek maksadıyla misli ile iadede bulundukları düşünülebilir.

Tarih apaçık olarak iki gerçek hakkında şahitlik yapmaktadır:

1- Yahudiler bütün Müslüman ülkelerde azami barış ve dini hoşgörüye sahip olarak yaşadılar.

2- Yahudilere karşı nadiren de olsa bazı haksızlıklar yapıldıysa da, bunlar münferit hadiselerdi ve muazzam büyüklükteki karşılıklı ilişki ve tesir döneminde kaybolup gitmektedir. Avrupa antisemitizm tepkisine benzer bir tepki Arap ve İslam dünyasında hiçbir zaman söz konusu olmamıştır (İzzetbegoviç, 2014: 94). Ayrıca İzzetbegoviç, Müslümanlar ile Yahudilerin birlikte yaşadıkları dönemlerde birbirine çok benzer bir kültür inşa ettiklerini ifade ederek günümüz ayrık Yahudileri ile bu tarihsel tecrübeyi birlikte yaşayan Yahudileri birbirinden ayırır (Baykan, 2016: 163). Bu tarihsel sosyoloji de bize Müslümanların egemenlikleri altında yaşayan Yahudilerle birlikte zaman zaman demokratik kültür açısından çoğulcu bir tecrübe yaşadıklarını ancak Yahudilerin İsrail devletini kurduktan sonra dışlayıcı/anti demokratik bir tutum sergilediklerini göstermektedir.

2.3. Hristiyanlık ve Çoğulculuk

İzzetbegoviç'e göre, saf dini temsil eden Hristiyanlık, tek Tanrı'nın şuuruna hala ulaşamamıştır. Doğrusu Hristiyanlıkta sadece ulûhiyet hakkında gayet canlı bir tasavvur mevcuttur. Tanrı hakkında ise açık bir fikri yoktur. Hz. Muhammed'in risaleti, Tanrı hakkında İncil'de mevcut olan şuru insanın aklına ve düşüncesine daha açık kılmak ve yaklaştırmaktır. İncil'de Allah'tan baba olarak söz edilmektedir. Kur'an'da ise Allah Rabb'tir. İncil'de Allah sevilir, Kur'an'da ise Allah'a her şeyden evvel tapınılır ve ondan korkulur. Hristiyan Tanrı anlayışındaki bu hususiyet, sonradan eski tek tanrıcılığa halel getiren tasavvurlara dönmüştür (teslis, tanrı anası kültü,

azizler kültü vs.). Böyle bir gelişme İslam'da mümkün değildir. Geçirdiği tarihi buhranlara rağmen İslam bugüne kadar "en açık tek tanrılı din" olarak kalmıştır (İzzetbegoviç, 2015: 258). Ayrıca Hristiyanlık, insan olma özelliğini muhafaza eden bir insanı kâmil fikrini kabul edememiştir. Hz. İsa'nın öğretisinin ruhundan tanrı-insan, Hz. İsa'nın Tanrı olduğu neticesini zaruri olarak çıkarmışlardır. İslam'da ise Hz. Muhammed insan olarak kalmıştır. (İzzetbegoviç, 2015:259). Cami ve kilise arasında bir karşılaştırma da çoğulcu paradigma konusunda benzer istidlallere götürür: cami insanlar için bir yerdir; kilise ise "Tanrı tapınağı"dır. Ayrıca İncil insana, Kur'an ise insanlara hitap ediyor; ümmet, bütünlük, cemaat prensibi ortaya çıkıyor (İzzetbegoviç, 2015: 260). Bu konuda İzzetbegoviç, Hristiyanlık tarihi içinde ortaya çıkan kiliseler/yorumlar arasında bir ayırım yapar. Ona göre İncil'e bağlı olan ve onun etik öğretilerinin yorumcusu ve temsilcisi olan kilise İslam'a yakındır. Bu bağlamda son Vatikan Konsilinde ortaya çıkan İncil tefsirini, Hristiyanlığın ilk temellerine yaklaşma olarak görmekte ve bu nedenle ortaya çıkan yeni eğilimi selamlamaktadır (Baykan, 2016: 162).

Kilisenin bütün büyük otoriteleri Ahd-ı Kadim'in ruhu ile Ahd-ı Cedid'in ruhu arasındaki esaslı farkı görmüş ve belirtmişlerdir. Bazı kilise otoritelerine göre, Hristiyanlık Yahudilere karşı dışlayıcı olmuştur: Hz. İsa, Hz. Musa'nın şeriatını ilga etmiştir. Onun yerine âlemi gaybı temsil eden sevgi Tanrısını koymuştur. Buna göre din züht, zulme başvurmama ve kötülüğe tahammül etme prensiplerini ihtiva ediyordu. Bu durum konumuz açısından şu anlama gelmektedir: din, dış dünyayı düzenlemek veya mükemmelleştirmek isteğinden peşinen vazgeçiyor. Artık din dağın doruğunda bir mabettir, bir sığınaktır (İzzetbegoviç, 2015: 253). Böylece Hristiyanlık ve umumi olarak din, insanların sosyal durumunu değiştirmek üzere doğrudan doğruya her hangi bir şey yapmaktan aciz görünüyor (İzzetbegoviç, 2015: 255). Din hayatın bütününe kapsamadığı için kendi içinde dahi bir açıdan dışlayıcı olmuştur.

İzzetbegoviç'e (2015: 255) göre dinin dünya üzerinde çoğulculuğa yönelmesi ancak kendisi de dünyevi, yani en geniş manada siyasi olursa mümkün olur. İslam yüzünü dünyaya çevirmiş bir dindir. İslam ile Hristiyanlık arasındaki benzerlik ve farklılık işte buradadır. Fakat genel olarak İslam'ın Yahudilik ve Hristiyanlığa karşı olan tutumu hoşgörü üzerine değil, tanıma üzerinedir. İslam, Yahudilik ve Hristiyanlığı tolere etmez, onları tanır. Onların ibadethaneleri, aynı Tanrı'nın yüceltildiği gerçek ibadethanelerdir (İzzetbegoviç, 2014: 97). Yahudiler ve Hristiyanlar ise bunun tam tersine İslam'ı tanımazlar.

2.4. İslam ve Çoğulculuk

İzzetbegoviç'e göre hiç şüphesiz İslam kurtuluş dinidir. Çünkü İslam hayattır. Materyalizm, Yahudilik ve Hristiyanlık kendi içlerinde mantıki birer sistem olabilirler. Ancak "hayat" dediğimiz gerçeklik hem prensip hem de sosyolojik olarak bu sistemlerden üstündür. Zira insan hayatı bir bütün olarak bu ideoloji ve dinleri aşar. Yahudilik ve Hristiyanlık kurtuluş vadediyor olabilirler. Bu kurtuluş sadece dâhili kurtuluştur. Örneğin; Yahudiler her zaman maddi ilerlemenin taşıyıcıları, Hristiyanlar ise manevi ilerlemenin taşıyıcıları olmuşlardır. Materyalizm ve sosyalizm gibi

ideolojiler harici kurtuluşu vaat ederler. Bu iki şeyin birleştirilmesi İslam ile gerçekleşmiştir (İzzetbegoviç, 2015: 18, 252). Dolayısıyla İslam hem harici hem de dâhili kurtuluşu vaat eden ed-dindir.

Özetle: İslam tektir. Fakat onun insan gibi hem ruh hem de bedeni vardır. Sosyolojiye göre onun tamamen değişik görüntüleri açılabilir çeşitliliğinden ileri gelmektedir. Ayrıca İzzetbegoviç (2015: 21, 23) İslam tabirini genellikle İslam olarak isimlendirilen mevzuat, müesseseler ve bunlarında ilerisinde bunların temelinde yatan prensip veya ana fikir için kullanmaktadır. Ayrıca İslam, vasat bir dindir. Hz. Muhammed Hira mağarasından dönmeye mecburdu. Mağaradan dönüşü olmasaydı Hz. Muhammed, Hanif olarak kalacaktı. Oradan döndüğü için İslam'ın Resulü olmuştur. Bu, dahili ile harici dünyanın, mistik ile aklın, meditasyon ile eylemin karşılaşmasıdır. İslam mistik olarak başlamış, siyasi ve devlet fikri olarak devam etmiştir. Din, vasat sosyoloji dünyasına girerek İslam olmuştur (İzzetbegoviç, 2015: 257). Başka bir ifadeyle İslam, vasat sosyolojinin (Koyuncu, 2013) parametrelerini yakaladığı için hem kapsayıcı hem de çoğulcu bir yerde durmaktadır. Buna karşılık Yahudilik ve Hristiyanlık hayatın bütününe kapsayamadıkları için çoğulcu din konseptinden uzaklaşmışlardır. İşin sosyolojik yönü; ifrat ve tefrit arasında gelgitler yaşayan sistemler çoğulculuğa dayalı bir dünya inşa edemezler.

İslam, insana bakış ve kurtuluşa ulaştırma konusunda çoğulcu, diğer dinlere yaklaşım açısından ise kapsayıcı ve zaman zaman dışlayıcı bir yerde durmaktadır. Yani İslam sosyalizm, Yahudilik ve Hristiyanlığın hakikat paylarını sadece tanımakla kalmıyor, bilakis üzerinde ısrarla duruyor. Çünkü eğer sosyalizm yalansa, o zaman İslam da tam hakikat değildir. İslam'ın doğruluğunu ispat etmek sosyalizm ve Hristiyanlığın doğruluğunu ve aynı zamanda hakikatlerin noksanlığını da ispat etmek demektir. Şu tarihi anda İslam'ın özel durumu işte budur. İslam'ın üstünlüğü onların hakikat paylarını tanımamasındadır. Dünyadaki zıddiyetler -ki tarihi ifadesi mevcut bloklardır- ancak ve ancak bu iki dünyanın adalet paylarını da teslim edecek üçüncü bir dünyanın kurulmasıyla yenilebilir (İzzetbegoviç, 2015: 25). Burada küçük bir parantez açacak olursak; İzzetbegoviç, her ne kadar tasavvuf konusunda Gazalî'ye mesafeli dursa da insan ve kurtuluşuna dair yaklaşımında Gazalî'nin entelektüel çizgisinden izler taşıdığını söylemek mümkündür.

Ayrıca İzzetbegoviç'in İslam tarihi anlayışının dini çoğulculuk sorununa bakışına dair de bize önemli bir ipuçları sunmaktadır. Ona göre İslam tarihi iki kısma ayrılır. Hz. Muhammed'den evvel ve sonra. Birinci dönemde Yahudilik ve Hristiyanlığı işin içine katmadan ikinci kısmı anlamamız mümkün değildir (İzzetbegoviç, 2015: 249). İnsanlar bu dinler sayesinde tarihin merkezi olmuş ve dünyayı veya insanlığı bir bütün olarak görmeye çalışmıştır. Kısacası; Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed aslında insani olan her şeyin teşekkül ettiği ezeli üç meyli tecessüm ettirmektedir. İslam diğer dinler söz konusu olduğunda çok önemli bir yerde durmaktadır: buna göre teorik olarak sadece İslam Musa'yı, İsa'yı, İncil ve Tevrat'ı tanır, aksine ne Hristiyanlar ne de Yahudiler ne Muhammed a.s. ne de Kur'an'ı tanırlar. Bu tespit, Müslümanların bu meseledeki üstünlüklerinin unsuru (İzzetbegoviç, 2014: 94) ve kanıtıdır. Ayrıca İslam, kendi bütüncül hukukunu

inşa eden tek dindir. Hristiyanlık Tanrı krallığını, Yahudilik ise güneş krallığını istemiştir. Sosyalizm hakeza hak ve adalete dayalı kapsayıcı bir sistem geliştirememiştir. İslam'a göre Allah, insanı "yeryüzünde hükmetsin diye yaratmıştır." Bu nedenle İslam, insanın hem maneviyat/kültür boyutunu hem de maddiyat/medeniyet ve siyaset boyutlarını istemektedir. Kısacası İslam hem bu dünyada hem de öte dünyada yaşanabilir bir saadet talep etmektedir (Özyurt, 2015: 217).

3. Sonuç

Sonuç olarak İslam'ı hem fiziki hem manevi hayatı sürdürmek veya Kur'an'ın dediği gibi bu dünyadan nasibini unutmadan ebedi hayat için yaşamak şeklinde tanımlarken diyebiliriz ki, bütün insanlar bilinçli veya bilinçsiz olarak olası birer Müslümandır. Her çocuğun Müslüman olarak dünyaya geldiğini, fakat anne babasının veya içinde yaşadığı şartların onu başka bir şey yaptığını belirten Hz. Muhammed'in sözünün manası da muhtemelen budur. İnsan doğuştan Yahudi veya Hristiyan olamaz. Çünkü Allah kimseye taşıyamayacağı bir yük yüklemeyiz. Bu dinler tam anlamıyla insana uygun dinler değildir. İnsana uygun gerçek din İslam'dır. Doğal olarak insan, İslam için en açık bir delil mahiyetindedir. İzzetbegoviç'in (2015: 287/8), bu bağlamda Goethe'nin "eğer İslam bu ise o zaman biz hepimiz İslam içinde yaşıyoruz" ifadesini referans olarak benimsediğini ve böylelikle Gazali'nin (Aslan, 2000) dini çoğulculuk dolayımında ortaya koyduğu düşünce çizgisini daha ileri bir noktaya taşıdığını ifade etmek mümkündür.

Kaynakça

- Aslan, Adnan (1998). "Batı Perspektifinde Dini Çoğulculuk Meselesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, (143-163).
- Aslan, Adnan (2000). "Dini Çoğulculuk Problemine Yeni Bir Yaklaşım", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4, (17-30).
- Bal, Hüseyin (2006). "Laikleşme Teorisi ve Küresel Dini Diriliş Argümanı Bağlamında Dinsel Değişim", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Baykan, Erdal (2016). *Aliya Okumaları: İslam Deklarasyonu*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- İzzetbegoviç, Aliya (2014). *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, Çev. Dr. Rahman Ademi, İstanbul: Fide Yayınları.
- İzzetbegoviç, Aliya (2015). *Doğu Batı Arasında İslam*, Çev. Salih Şaban, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Günerigök, Mustafa (2017). "Dünya Risk Toplumunda Dinsel Çoğulculuğu Yeniden Düşünmek", *First Mediterranean International Conference On Social Sciences By University Of Donja Gorica*, Ed. Recai Aydın, Hakan Yıldız, Sarajevo: Dobra Knjiga d.o.o. Publisher, (514-525).
- Koyuncu, Ahmet A. (2013). "Özne ve Hakikat Bağlamında Modern ve Postmodern epistemolojinin Eleştirisi: Vasatı Yakalama Üzerine Bir

Deneme", II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-I, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı, (7-19).

Özyurt, Cevat (2015). "İki Dünya Arasında İnsan: Aliya İzzetbegoviç'in Din Kuramı ve İslam Yorumu", *Hece Dergisi Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç Sayısı*, Ed. Mustafa Orçan, Rahman Ademi, Mustafa Balcı, Ankara: Hece Yayınları, (195-228).

Yılmaz, Alim (2015). "Aliya İzzetbegoviç'te Varoluş ve Din", *Hece Dergisi Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç Sayısı*, Ed. Mustafa Orçan, Rahman Ademi, Mustafa Balcı, Ankara: Hece Yayınları, (534-540).

Bosna ve Boşnaklar

Mustafa KAHRAMANYOL

Başbakanlık Balkan İşleri Eski Uyumlaştırıcısı

Giriş

Bu makalede, Boşnaklar'dan ve bunların vatanından bahsederken, Bosna, Hersek, Dalmaçya, Kırayina ve Sancak olarak bilinen topraklar kastedilmektedir ve bunların tümü makalede sadece „Bosna“ olarak anılacaktır. Bu topraklar, son üçbin yıl boyunca hep çatışma ve karmaşa alanı olmuştur. Boşnaklar'ın bir millet olarak ortaya çıkışından sonra ise, gerek içerideki çatışmalar, gerekse de dışarıdan olan müdahaleler çok kanlı olmuş ve her türlü acı yaşanmıştır. Buna rağmen Boşnaklar, vatanlarını sevmekten ve bu uğurda büyük fedakârlıklara katlanmaktan aslâ vazgeçmemişlerdir. Bu itibarla, Boşnaklar'ı ve Bosna'yı incelemek ve bilmek, en azından büyük bir ibret dersi olarak, çok faydalı olur. Kaldı ki bu araştırmada tarihin karanlıkta kalmış bazı gerçekleri de ilk defa olarak ortaya konacaktır.

Konum, Yer Adları, Nüfus ve Siyasî Olaylar

Bu topraklar, Milâd'tan önceki dönemlerden başlayarak, İilir, Romalı, Kelt, Got, Pers, Hun, Avar, İslâv, Kuman, Peçenek ve Türk-Oğuz boyları gibi birçok farklı soya, geçici veya kalıcı olarak ev sahipliği yapmıştır. Bosna, siyasî olarak, Roma İmparatorluğu, Bosna-Hersek Kırallığı (1377-1463), Osmanlı Devleti (1463-1878), Avusturya-Macaristan Devleti (1878-1918), Yugoslavya Kırallığı (1918-1945), Yugoslavya Sosyalist Cumhuriyeti (1945-1992), Bosna-Hersek Cumhuriyeti (1992-1995) ve Bosna-Hersek Devleti (1995-bugün) yönetimlerinde kalmıştır. Tarih açısından bakıldığında, Bosna'da, MS onuncu asırdan itibaren bu güne kadar, değişik şekillerde fakat sürekli olarak mahallî bir devlet var olmuştur.¹

Bosna adıyla bilinen topraklar, Roma hâkimiyeti altında iken, kısmen Dalmaçya, kısmen de Panoniya vilâyetleri dâhilindeydi.² MS 395 yılında, Teodosiyus'un ölümüyle, Roma İmparatorluğu Doğu ve Batı olmak üzere iki kısma ayrılınca, bu paylaşımında, Bosna resmen İmparatorluğun Batı kısmında kalmakla beraber, iki tarafın uç bölgesi olarak çekişme alanı hâline gelmiştir.

Günümüzde, Bosna-Hersek olarak bilinen ana ülke, Kuzeyde Sava Nehri, Doğuda Dırina Nehri, Batıda Dinar Dağları ve Adriya Denizi, Güneyde de Karadağ tarafından sınırlandırılmaktadır. Bosna'nın bir parçası olan Yenipazar Sancağı ise Dırina'nın doğusunda kalmakta ve 1912 yılından beri Karadağ ile Sırbistan tarafından paylaşılmaktadır. Ancak, bu makalede,

¹ İmamović, Enver: Porijeklo i Pripadnost Stanovništva Bosne i Hercegovine (Bosna-Hersek Halkının Kökleri ve Aidiyeti), ART 7, Sarajevo, 1998, s.5-30.

² Boue, Ami : La Turquie d'Europe (Avrupadaki Türkiye), 1.basım, Arthur Bertrand, Paris, 1840, s.20.

Bosna-Hersek-Sancak tâbirlerinin yerine, sadece „Bosna“ tâbiri tercih edilecektir.

Bu bölgelerin adlarının ne zaman ve ne şekilde verildiğine dair pek çok görüş ileri sürülmektedir. Curdev, Bosna isminin İilir menşeli olduğunu ve aynı adı taşıyan bir ırmaktan alınmış ve başlangıçta ülkenin sadece kuzey kısmının adı olduğunu belirtir. 'Bosna' isminin, muhtemelen İilirler'in 'Bathinus' (Bosanius) veya 'Bos' kelimelerinden türemiş olduğu ve "akan nehirlerin toprağı" anlamına geldiğı söylenmektedir. Bâzı kaynaklarda da, 'Bosna' kelimesinin, İilirce'deki 'Bosona' kelimesinden türediğı ifade edilmektedir. Bir başka varsayıma göre de, Bosna, adını Tıravnik ile Zenisa arasında bulunduğu zannedilen "Bistue Nova" adlı Romalı bir idare merkezinden almıştır.¹⁻²⁻³ Dilbilimci Anton Mayer'e göre de, İindo-Cermen birer kelime olan "bos" ya da "bhog", "akan sular" anlamına geliyordu. Karpatlar'daki bir kavmin veya reislerinin adının 'Bosna' ve bunların Bosna'ya yerleşmiş olduğunu da söyleyenler vardır. Roma kaynakları da, "Batinus flumen" veya İiliryalı tabiriyle "Bassinus" tâbirlerinden bahsediyorlar ki, bu da "akan sular" anlamına gelirmiş.⁴ Öte yandan, bu adın Türklükle ilgili olması da muhtemeldir; Divan-ı Lûgat'it-Türk'de, zırhı olmayan savaşçı anlamına gelen, "Başnak er" diye bir tâbir vardır. Ayrıca, "Boş" kelimesi hür kişi veya ülke; "Boynamak" kelimesi gururlanmak, dik başlı olmak, „Boynak er=Dikbaşlı kişi; "Boşun" kelimesi serbest olmak anlamını taşımaktadır. ⁵ Pekâlâ mümkündür ki, Avarlar bu ülkeye hür, serbest veya dik başlı insanların ülkesi anlamına gelecek bir isim vermiş olabilirler ve daha sonra da bu kelime değişikliğe uğrayarak 'Bosna' hâlini almış olabilir. Daha sonra da aynı isim oradaki bir nehir için de verilmiş olabilir.

Dr.Aydın Budak Boşnaklar konusunda şunları yazmaktadır:

"Kaşgarlı Mahmut, (1072-1073) yılında yazdığı Divan-ı Lûgat'it Türk adlı eserinde "Bizans-Rum ülkesine en yakın oturan Türk boyu Peçeneklerdir" demektedir. "Başnak kelimesini de "başında tolgası, sırtında zırhı olmayan er" şeklinde açıklamaktadır. Bizanslı Michael Psellos (1018-1078), 967-1077 olaylarını anlattığı Kronografia (Vakayiname) adlı kitabında, 1050 yılında Balkanlar'ın tamamını hâkimiyetleri altına alan Peçenekler'i anlatırken çağdaşı Kaşgarlı Mahmut'la aynı ifadeyi kullanmıştır:

"Peçenekler zırh takınmaz ve başları miğfersizdir. Kalkan da taşımazlar. Savaşta bağırarak saldırırlar, püskürttükleri düşman askerlerini takip ederek öldürürler. Derin vâdilerde ve uçurumlarda yaşarlar. Ölüm karşısında

1 Đjurđev Branislav: "Bosna Hersek". Diyanet İslâm Ansiklopedisi, TDV Yay., İstanbul, 1992, s.297.

2 Lovrenović, Dubravko: Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata. "Od Slavenskog Naseljavanja do Bana Kulina (VII-XII st.)" (En Eski Zamanlardan İtibaren İkinci Dünya Savaşı'nın Sonuna Kadar Bosna-Hersek, „İslâvlar'ın İskânından Ban Kulin'e Kadar, 7.-12.asırlar.) . Bosanski Kulturni Centar. Sarajevo, 1998, s.47.

3 Hadžijahüć, Muhammed: Povijest Bosne u IX. i X. Stoljcu (9. ve 10. Asırlardaki Bosna Tarihi), BZK Preporod, Sarajevo, 2004, s.151.

4 İmamović, Mustafa: Historija Bošnjaka (Boşnaklar'ın Tarihi). Preporod, Sarajevo, 1996, s.24.

5 Divan-ı Lûgat'it-Türk (DLT), Kaşgarlı Mahmut,Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s. 75, 104, 105.

korku bilmezler.” Bir doğulu bilginin Başnaklar, bir Bizanslı tarih yazarının da Peçenek Türkleri hakkında aynı ifadeleri kullanmış olmaları Peçeneklerle Başnaklar’ın aralarında bir köken birliğinin olduğunu göstermektedir. Türkolog N. A. Baskalov, “Türk Menşeli Rus Aile Adları” adlı kitabında Peçenek kelimesini Peçe-on-ok şeklinde tahlil edip peçe=bey; arı beyi; Peçenek’in de Onoklar’ın beyi anlamına geldiğini söylüyor. Aynı mantıkla hareket ettiğimizde, Başnaklar’ın Peçenek boylarından biri olduğunu ve Başnak sözünün baş+on+ok’tan kısaltıldığını kabul etmemiz mümkündür

Bağdatlı Mesudî, MS 941 yılında yazdığı Mürücü’z-Zeheb (Altın Çayırar) adlı eserinde, Hazarlarla Alanlar’a yakın ve bunlarla Batı arasında 4 Türk kavminin bulunduğunu, bunların en cesurlarının Bacnak olduğunu kaydediyor. Mesudî’nin sıraladığı bu dört boydan Bacgard ve Nükerdeler Macar, Bacnak ve Becneler ise Peçenek boylarıdır. Bütün bu ifadeler, Mesudî’de adı geçen Bacnaklar’ın Kaşgarlı’nın bahsettiği Başnaklar olduğuna dair bir şüphe bırakmamaktadır. Bugün, hangi saikle ve hangi mantıkla olduğu anlaşılmaz bir şekilde Boşnak-Başnaklar’ın Osmanlı döneminde İslâm’ı kabûl etmiş bir Balkan kavmi olduğu fikri öne çıkarılmaktadır. Hâlbuki, yine 11. asırda yaşamış bulunan Endülüslü El-Bekrî, o asırda İslamiyet’in Peçenekler arasında iyice yayılmış olduğunu, hatta Peçenekler arasından İslam din âlimlerinin çıktığını söylüyor..¹

‘Hersek’ adı ise, Güney Bosna’nın o dönemde hükümdarı olan ve Avusturya ile Macaristan’ın siyasî etkisinde kalan Sityepan Vukoşiç-Kosaca’dan kalmıştır. Kosaca, bu kelimeyi, kiral karşılığı olan bir unvan mahiyetinde kullanmıştır. Çün ki, o dönemde, ‘Herzog’ kelimesi, Avusturya’da bir asalet ve idare unvanı olarak kullanılmakta idi..²

Sancak tâbiri ise, İsa Bey tarafından kurulduktan sonra, uzun bir süre bir askerî harekât üssü olarak kullanılmış olan Yeni Pazar şehrini ve oradaki sancak beyliğine bağlı dokuz kaza ve köylerini, yâni „Yeni Pazar Sancağı“nı ifade etmiştir. Bu adlandırma, sadece Türk kaynaklarına münhasır kalmamış, birçok milletlerarası antlaşmalarda kullanılmıştır. Meselâ, Yeni Pazar Sancağı, Berlin Barış Toplantısı’nda özellikle üzerinde durulan bir bölge olmuştur.

Kavimler göçü sırasındaki Bosna’nın halk ve ekin yapısı hakkında kesin bilgiler mevcut değildir ve Bosna tarihi ile ilgili en eski yazılı kaynaklar, ancak MS 530 yıllarından itibaren vardır..³ Bu dönemde, özellikle Cermen kavimlerinden olan Gotlar, MS 3. yüzyılda Balkanlar’ı istilâ etmiş ve ancak uzun süren savaşlardan sonra Romalılar tarafından geri püskürtülebilmıştır. Daha sonra meydana gelen Hun istilâsı çok güçlü olmakla beraber kısa sürmüştür. Hunlar’dan sonra Bosna’ya gelen ve yerleşen ikinci büyük Türk kavmi Avarlar olmuştur (MS 560-790). Avarlar, hükümrânlık kendilerinde kalmak üzere, bölgedeki diğer halklarla bir tür konfederasyon kurmuşlardır. İslâvlar ise, Avarlar’ın himayesinde ve yardımcı bir topluluk olarak bölgeye aynı dönemde (MS 560) yerleşmeğe başlamışlardır. Sayı bakımından,

1 Budak,Aydın: Yurdumuza Yerleşen Oğuz-Türkmen Boyları ve Bâzı Yer Adları, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları, 2015.

2 Đjurđev, B.: a.g.e., s.297.

3 İmamović, M.: a.g.e., s.24.

İslâvlar Avarlar'dan çok daha kalabalıktılar.¹⁻² İslâvlar, genellikle hayvancılıkla ve tarımla meşgul olmuşlardır. Yöre halkının ise, yâni kısmen Romalılaşmış olan İliryalı ve Ulah kavimlerinin, âkıbeti hakkında çeşitli varsayımlar mevcuttur ve umumî olarak kabûl edilen görüşe göre, bunlar zamanla İslâvlarla kaynaşmış erimişlerdir.³ Ancak, İslâvlar'da olmayan, tende dövme yaptırmak gibi eski yerleşimcilerin örf ve âdetlerinin, kısmen de olsa, devam ettiği tesbit edilmiştir.⁴ Bugün bunlara „Kara Vılah“ denmektedir. Avarlar'ın Türkçe konuştukları ve dolayısıyla Türk soyuna ait oldukları ilmen sabittir: Harmatta, Avarlar'dan kalan mezar buluntularına dayanarak, Avarlar'ın Orhun Yazıtları'nda kullanılmış olan harfleri kullanmış olduklarını ve yazıların da Avar-Türk dilinden olduklarını göstermiştir.⁵ Meselâ: „bol=ol, eb=ev, ol=o kimse, gıl=yap, gız=kız çocuğu, tanrı=tanrı, yedi=elbise, inc eb=huzurlu ev, gıblıy bol= talihli ol. Boşnaklar'ın da Avar kökenli olduğu ve fakat zaman içinde İslâvlaşmış olduklarına dair kuvvetli deliller vardır ve aşağıda, bu konu üzerinde durulacaktır.

İslâvlar'ın ne zaman Avarlar'ın etkisinden uzaklaşıp kendi siyasî teşkilâtını kurmağa başladıklarını söylemek zordur. Zîrâ, Avar Devleti'nin karakteri göz önüne alındığında, kesin bir ayrılıktan bahsetmek güçtür. Bu konfederasyonda, askeri yeteneklerinden dolayı, Avarlar üst sınıfı teşkil etmişler ve hem İslâvlarla karışık, hem de müstakil yerleşim birimleri şeklinde Bosna'ya yerleşmişlerdir. Avarlar'ın adı-sanı, en açık bir şekilde, Türk-Avar kökenli olan yer adlarının sâyesinde bugüne kadar muhafaza edilmiştir (Obri, Obruk, Obrobas vs). Zâten, Avarlar'ın İslâv dillerindeki adı „Obri“ olduğu için bu kelime bir ad olarak belli bölgelere verilmiştir.⁶ Buna benzer bir isim de Sancak'ta Tutin civarında vardır; oradaki bir dağın adı „Yarut Dağı“ şeklindedir. „Yarut“ kelimesi ise, kadim Türkçe'de ışıklı, aydınlık şey veya aydınlık yer demektir. Mostar civarındaki „Bilagay“ adı ile anılmakta olan Buna nehrinin kaynağının adı da Türkçe olsa gerektir. Kodeks Kumanikus'ta „bollak= çeşme, bulak “ diye bir tâbir kaydedilmiştir. Gay ve Gey ekleri ise Türkçedir.⁷ Dolayısıyla, 'Bollagay' kelimesinin zaman içinde 'Bilagay' hâline gelmiş olması mümkündür.

Yukarıdaki açıklamadan anlaşılacağı üzere, Boşnaklar'ın gerçek tarihini ortaya çıkarabilmek için Avarlar'ın medeniyetinin, ekininin ve tarihinin çok iyi incelenmesi şarttır.

Gelenekler, Dil ve Sanat

Bâzı gelenekler, bölge dillerindeki kelimeler ve müzik âletleri de Avarlar'ı çağrıştırmaktadır. Meselâ, Ban ve Kulin kelimeleri Türkçedir ve Avarlar'dan kalmış olsalar gerektir. Bayan kelimesi, eski Türkler'de zengin,

1 Hadžijahić, Muhammed: Povijest Bosne u IX. i X. Stoljecu, BZK Preporod, Sarajevo, 2004, s.

2 Malcolm, Noel: Bosnia, A Short History (Bosna, Kısa Tarih). Papermec, London, 1996 , s.7.

3 Ćorović, Vladimir: Bosna i Hercegovina (Bosna ve Hersek), Janus, Beograd, 2002, s.84.

4 Malcolm, N.: a.g.e. , s.6.

5 Harmatta, Janos: De la Question Concernant La Langue Des Avars, Inscriptions Runiques Turques En Europe Orientale Avar Dili İle İlgili Meseleler, Doğu Avrupa'daki Runik Kitabeler). Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, s.1-48.

6 Malcolm, N.: a.g.e., s.84.

7 Argunşah, M., Güner, G.: Codex Cumanicus (Kumanlar'ın Lügatı), Kesit Yayınevi, İstanbul, 2015, sayfa 446.

güçlü ve üstün kılan kişi anlamını taşımakta idi. Avar başbuğu Bayan Hân, bu ismi taşımış en meşhur kişidir. Bayan kelimesi, tahrif edilerek, “Ban” şeklinde günümüzde de İslâvlar’da kullanılmaktadır. İlginçtir ki, Bosna Kırallığı’nın güçlü hükümdarlarından birisi, Ban Kulin adını taşımaktadır. Kulun kelimesi, Türkçe’de at yavrusu, acar varlık anlamını taşımaktadır. Bu açıdan bakıldığında, şunu görmek mümkündür: Türkler, hayvan adlarını ve sıfatlarını çocuklarına takarlardı; Arslan, Kaplan, Bars, Koç, Şahin, Kartal, Börü, Turgay, Boğa, Aygır, Porsuk vs . Bu bağlamda, Buğra adı çok açıklayıcıdır: bilindiği üzere, devenin aygırına buğra denmektedir ve bu adı taşıyan Türkler arasında en meşhur olanı Karahanlı Hükümdarı Abdülkerim Satuk Buğra Han’dır. Buğra Han, milâdi onuncu asırda hüküm sürmüş ve İslâm’ı kabûl eden ilk Türk hakanı olmuştur. “Kulun” şeklinde bir kelime ise İslâv dillerinde yoktur. Öyle ise, Ban Kulin’in hem adı, hem de unvanı Avar kökenli olabilir ve bu durumda bu hükümdarın Avar soylusu olma ihtimâli yüksektir. Günümüzde bile, Balkan İslâvları’nın kullanmakta olduğu ve “idarî bölge” anlamına gelen “jupa (župa)” kelimesi Avarlar’dan kalma olup bir memurluk rütbesi olan “Yopa” kelimesinin anlamı ve telâffuzu değişmiş bir şeklidir.¹ Buradan hareketle, Zenisa’nın 40 klm. Kuzeyinde bulunan Jepçe (Žepče) ve Sirebrenisa’nın (Srebrenica) Güneyinde bulunan Jepa (Žepa)) adlı yerleşim merkezlerinin Avar döneminden kalma olduğunu iddia etmek mümkündür. Üstelik, Zenisa-Jepçe arasında „Tatar Bucak“ adlı bir köy de vardır. Gerçi, bu sonuncusunun 1790 yıllarında Kırım’ın Ruslar tarafından işğâlinden sonra kaçan Kırım-Tatar muhacirlerinin veya 1877 yılındaki Türk-Rus harbinde kaçan Dobruca-Tatar muhacirlerinin resmî iskân yeri olma ihtimali çok yüksektir.

Öte yandan, Bosna’da halk şairleri, “Gusle” adı verilen bir saz kullanmaktadırlar. Bu sazın telleri de, yayı da at kılından yapılır ve bu yapı atlı halk ekinini imâ eder. Günümüzde Orta Asya Türk halklarının kullanmakta olduğu ve “Kopuz” adı verilen saz da işbu Gusle sazına çok benzemektedir. Ayrıca, Bosna’da, insan tırnağını ve saçını çöpe atmadan, değerli bir yere gömmek geleneği vardır ve bu gelenek de Orta Asya geleneklerine benzemektedir.

Boşnaklar’da, yeni doğan çocukları „Kurt ağzından geçirmek“ diye bir âdet vardı. Bu iş için, avlanan bir kurtun dudakları kesilir ve bir halka şeklinde debağlandıktan sonra ailece saklanırdı. Çocuk doğunca, kurutulmuş deri halkadan „kurtun ağzından“ geçirilerek acar ve güçlü olması için ilk adım atılmış olurdu. İkinci adım da çocuğu buzlu suya sokup çıkarmak şeklinde olurdu. Yazar, Hersekli Boşnaklar’da bunun uygulanmasına bizzat şahit olmuştur. Türkler’de bir ongun olan Kurt’un bu törede kullanılmış olması çok ilgi çekicidir ve bu töre Boşnaklar’ın Türk-Avar mensubiyetine işaret etmektedir. Boşnaklar’da, „çocukların ensesinden öpülürse ömürlerinin kısılacağı“ inancı vardır ve çocuklara bu inanç öğretildiği için çocuklar enselerinde öptürmezler; aynı âdet Türkiye’de meselâ Çorum, Hamideli, Bursa ve sair yerlerde hâlen yaşatılmaktadır.

1 Tanović, Bakir: Historija Bosne u Okviru Osmanskog Carstva (Osmanlı Devleti Çerçevesindeki Bosna Tarihi). Svjetlost, Sarajevo, 2010, s.11

Boşnaklar'da, sevdikleri atlara veya muharebelerde vurulmuş olan atlara, insan mezarlarının yanında yüksek nişaneli, fakat yazısız mezar yapma geleneği vardı. Yeni Pazar'daki Gaziler Mezarlığı'nda bu türden mezarlar hâlâ vardır. Orta Asya'daki Türkler'de de bu âdet var idi.

Boşnak destanlarında „Cercelez Aliya“ (Derdelez Alija) çok önemli bir millî kahramandır. Millî kahraman Ali'nin lâkabı ise, Türkçe'deki „Gergelez“, yâni ok yayını iyi geren bahadır kelimesinden gelmektedir.

Boşnaklar arasında, „Kalaç“ soyadını taşıyan kabileler günümüzde de vardır. Kalaç boyunun ise Türk olduğu bilinen bir hakikattir.¹

Boşnakça'da günümüzde unutulmağa yüz tutmuş iki tâbir vardır: „Çosati=âşıkdaşlık etmek“ ve „Uçosati=çok rahat etmek“. Bu kelimeler, Türkçe'deki „Kösemek=arzu etmek“ kelimesinden geliyor olsalar gerektir.² Ancak, bunlar Boşnakça'ya göre farklı bir seslendirme ve farklı bir anlam kazanmışlardır. Bunların, Bosna'daki Türk iskânı göz önüne alınacak olunursa, Osmanlı Türkçesi ile gelmiş olma ihtimâli çok azdır. Demek ki, daha öncelerden kalma olabilir. Bu önceler ise, Avarlar, Kumanlar, Peçenekler ve sair Türk boylarıyla ilgili olsa gerektir. Türkler'de nâdiren kullanılan bir tâbir de „kunmek“ şeklindedir ve şehirli halk bunu bilmez. Uyanık olunması gereken zamanda uyuklamayı ifade etmekte kullanılır. Kadîm Türkçe'de, „kün“ kelimesi „gün“ anlamında kullanılırdı. Yâni, kunmek=günmek, olarak anlaşılmalıdır. „Tünmek“, gece uykusuna girmek anlamında kullanıldığı gibi, „günmek“ de gündüz uykusu için kullanılmış olabilir. Ayrıca, DLT'te „kunmak“ kelimesinin karşılığı olarak, çalmak ve soymak anlamları verilmiştir.³ Bu durumda, kunmek, uyanıklıktan biraz çalmak anlamında kullanılmış olabilir. İşte bu kelimeyi Boşnaklar „Kunyatı=Kunjati“ olarak kullanırlar. Ne kadar müstesna bir benzerlik?!...Bir başka ilginç kelime de „çökündürük“ kelimesidir. Eski Boşnaklar, şeker pancarına „cukundruk“ derlerdi. Kodeks Kumanikus'ta bu kelime „çügündür“ olarak geçmektedir.⁴ Bugünkü Boşnakça'da, İslâm komşularında olmayan bâzı kelimeler vardır ve bunlar dilbilimi bakımından Türkçe'deki zihniyetle üretilmiş olsalar gerektir: „Prekinuti se=Üzülmek“, Sekirati se=Üzülmek“. Üzülmek, Türkçede aslen kopmak anlamında olmakla beraber, zaman içinde „sıkıntı, üzüntü çekmek“ anlamında kullanılmağa başlanmıştır. Günümüzde bile, Kazaklar „telefon üzüldü“ dediklerinde, hattın kesilmiş olduğunu demek isterler. Sekirati ise, aslında balta ile doğranmak anlamında olmakla beraber, Türkçe'deki „yüreği parçalanmak“ karşılığında kullanılmaktadır ve bu ifadede de Türkçe ile bir zihniyet benzerliği vardır. Boşnaklar, Sırplar ve Hırvatlar bayrak direğine „Yarbol“ derler. Yar=Yol=Er olabilir ve hepsi sefer, emir, bahadırılık anlamındadır. „Bol“ ise „ol“ demektir. „Yarlıg“ ise „emir“ demektir. Bu askerî ifadeler Avarlar'dan kalmış olsa gerektir⁵. Ayrıca, Kazakça'da erkek adlarından birisi „Yerbol“ şeklindedir ve „Er ol“ anlamında kullanılır.

1 DLT, a.g.e., s. 254.

2 DLT, a.g.e., s.366, 364.

3 DLT, a.g.e., s.378

4 Argunşah,M., Güner, G.: a.g.e.,s. 460.

5 DLT, a.g.e., s.750

Bosna'da, Hersek'te, Karadağ'da ve Sancak'ta yaylalardaki yazlık köylere „Katun“ derler. Bu kelime DLT'te „kadın veya hatun“ diye açıklanır¹ Demek ki, sadece kadınlar için yapılmış olan ve süt ürünleri için kullanılan yayla evlerinin adı da Avarca'dan kalmıştır.

Bir başka etkileyici dil bulgusu da Bosna'daki kadim mezar taşlarıyla ilgilidir. Boşnaklar, eskiden kalma büyük ve üzeri çeşitli şekillerle süslenmiş mezar taşlarına “Miramor, Kam, Bilig, Kuça, Zılameniye” demektedirler.² Bunlardan “Kam” ve “Bilig” kelimeleri Türkçedir. Kam, din adamlarını belirten bir kelime iken, Bilig de işaret, akıl, hikmet anlamında kullanılmış olan bir kelimedir. Mezarın mahiyeti göz önüne alınacak olunursa, bu kelimelerin mezar taşları için kullanılmış olması çok ilgi çekicidir. Anadolu'da buna benzer bir tâbir bulmak mümkün olmadığından, bu kelimelerin Osmanlı Türkleri'nin vasıtasıyla değil, daha önceki Avarlar vasıtasıyla gelmiş olma ihtimali akla daha yakın gelmektedir.

Sancaktaki Boşnaklar arasında kullanılan “Yogun=kaba”, “Yardum=kuzulmuş koyunun ilk sütü” anlamındaki kelimeler de bugünkü Anadolu Türkçesi'nde kullanılmamakta olan eski Türkçe kelimelerdendir. Öte yandan, Yeni Pazar ve Foça şehir halkının şiveleri, diğer Boşnaklar'dan farklı olup kelimelerin telâffuzu Türkçeye çok yakındır. Hatta, bu şiveleri dolayısıyla, buralılar diğer Boşnaklar arasında, biraz da alay konusu olurlarmış. Zulfikarpaşic bunu teyid eder.³ Unutmamalıdır ki her iki şehir, Bosna'daki Türk hâkimiyetinin ve İslâm ekininin oluştuğu ilk yerlerdir. Bu şehirler, Bosna'ya giriş sırasında, maddî ve manevî güçlerin tahkimi için uzun bir süre kullanılmış olan başlıca kapılardır. Elbette ki oralarda Türk askerlerinin yanı sıra Türk esnafı, tüccarı, din adamı, uleması, işçisi ve köylüsü de olacaktı. Bunlar, zaman içerisinde Boşnaklar'la kaynaşmış ve ortak bir ekinin doğmasına imkân vermişlerdir.

Boşnaklar babaya „Babo“, anneye ise „Mayka“ derler. Birincisi Türkçe, ikincisi ise İslâvcadır. Hâkim unsura ait erkeklerin İslâv kızları ile evlenmesinden doğan kuşakların „Babo“ ve „Mayka“ ifadeleri bu karışımın çok açık bir delili olarak değerlendirilmelidir. Hatta, bu satırların yazarı, Senice'de yaşamakta olan Şaban Bayroviç ailesinin babalarına „Apo“ dediklerini duymuştur. Bu aile, 1878 yılındaki göç sırasında Hersek'ten kaçarak Senice'deki Kanyevina köyünü, başlangıçta bir aile çiftliği olarak kurduklarını söylerler. Divan-ı Lügat'it Türk'e göre „Apa“ veya „Apo“ kelimeleri ise Türkçedir.⁴ Bogomiller de baş rahiplerine „Cyed (Djed)=Dede“ derlermiş ki bu da Türk aidiyetine işaret eder ve bir kurumun başkanına ait olmakla bunun Türkçe olması büyük bir önem taşır.⁵

Boşnakça'nın Türkçe ile ne kadar yakın olduğunu görmek için Cavit Begoviç ve Şefka Begoviç Liçina tarafından yayınlanmış olan Boşnakça

1 DLT, a.g.e., s.281

2 Crnovrşanin, Harun; Sadiković, Nuro: Sancak, Porobjena Zemlja (Sancak, Esir Edilmiş Ülke). Graformark, Zagreb, 2001, s.99.

3 Zulfikarpaşic, Adil: Panorama Pogleda, Pojmovna, Pojava i Mišljena (Bakışlar, Anlayışlar, Olaylar ve Düşünceler Geçidi). Tersi, Beograd, 2001. s.250

4 DLT: a.g.e., s. 30.

5 Hodziç, İsmail: Bogomilizim ve Bosna-Hersek Bogomilleri. Yüksek Lisans Çalışması. Ondokuzmayıs Ün., 2007. s.165

sözlüğe bakmak yeterli olur.¹ Bosnalı yazar ve şair Mehmed Hevaî (1601-1651) Boşnakça'nın yanı sıra, Arapça, Farsça ve Türkçe dillerini anadili gibi biliyordu ve „Potur Şahidiya“ adı ile manzum olarak yazmış olduğu Türkçe-Boşnakça bir sözlük bırakmıştır.² Bu eserler, ilk devirlerden itibaren Boşnak medeniyetinin ve ekininin ne kadar özgün ve güçlü olduğunu gösteren edebî ve ebedî eserlerdir. Eserin adı üzerinde de durmakta fayda vardır; çün ki „Potur“ kelimesinin anlamı Boşnaklar'ın geçmişinin açıklanmasında önemlidir. Hevaî, sözlüğü Şahidî İbrahim Dede'nin Lügat-ı Şahidî tarzında yazmış olmakla „Şahidî“ kelimesini kullanmıştır. Ancak, „Potur“ kelimesinin ne anlamda kullanıldığı tartışmalıdır.³⁻⁴ Bu kelimenin „Köylü“ veya İslâmı benimsemiş İslâvlar, dar anlamda da Boşnaklar'ı ifade ettiği ileri sürülmüştür.⁵ Ancak, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde, Macaristan'da serhatboyundaki gazilerden söz ederken yiğitliklerinden ve birkaç lisan bildiklerinden bahsetmekte ve „Bunlar geceleri potura çıkarlar“ tâbiri kullanmaktadır.⁶ Fâtih'in İstanbul'da Boşnak çocukları için açmış olduğu mektebe de „Porutoğulları Mektebi“ adı verilmiştir. Özellikle Çelebi'nin ifadesi gözönüne alındığında bunun „Yiğitlik“ anlamında kullanılmış ve „Batur“ kelimesi ile ilişkili olduğu ileri sürülebilir. Anadolu Oğuzları'nın bu kelimeyi kullanmadığı hatırlanacak olunursa, yerli ahalinin bir miktar ses değişikliği ile bunu kullanmış ve Fâtih'in de bu tâbiri benimsemiş olduğu ileri ileri sürülebilir. Bu kelime ise bugün bile Kazaklar ve diğer Uluğ Türkistan Türkleri tarafından kullanılmaktadır. Neticeten, rahatlıkla söylenebilir ki Boşnaklar, 1464 yılından sonra yeni bir millî hüviyet ve özgün bir medeniyet oluşturmuş ve bu medeniyetin üstün eserlerini ortaya koymuşlardır. Her alanda görüleceği üzere, bu yeni medeniyetin de Türk medeniyeti ile sıkı bir akrabalığı vardır.

Bâzı Boşnak ailelerinin de Türk olduğu ileri sürülmektedir. Bunlardan Alečkoviç, Arnautoviç, Arslanagiç, Aliyagiç, Busulaciç, Baboviç, Begoviç, Galiyatoviç, Minnetoviç, Nikontoviç, Saraciç, Ramiç ve Šaran soyadlı ailelerin Anadolu'dan; Fetahagiç, Balaç, Bayramoviç, Karamehmedoviç, Conlagic, Mursel, Çengiç, Çerimagic, Viyetiç, Ovçin, Kapiç, Barakoviç, Salihamciç, Fazlinoviç, Spahoviç, Haciahmetoviç ve Hacoviç soyadlı ailelerin İran'dan gelmiş oldukları ileri sürülmektedir.⁷

Avarlar ve İslâvlar, eski yurtlarından hareket edip, kavimler göçü sırasında, Balkanlar'a indikten sonra Bosna'yı da mekân olarak tutmuşlardır. Yerleşim süreci sırasında, İliyalılar'ın, Romalılaşmış unsurların, Avarlar'ın,

1 Begović, Đzavid; Begović-Ličina, Šefka: Sandžacki Rječnik (Sancak Lügatı). Štamparija d.d., Fojnica, 2012.

2 Okumuş, S.: Mehmed Hevaî Üsküfi ve Türkçe-Boşnakça Manzum Sözlüğü Makbûl-i Ârif (Potur Şahidî. International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turcic, 4/4, 2009, 823-844.

3 Bakşiç-Osmanbegović, Sasmira; Arslan, Mustafa: Yabancı Dil Öğretim Aracı Olarak Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'ndeki Türkçe-Boşnakça Sözlükler. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies, XIV / 2, Kış 2014, s.1-16.

4 Nametak, Alija: Još o „Makbuli-arifu“ ili „Potur Şahidiji“ (Makbul-i Ârifin veya Potur Şahidiye Üzerine), Anali Gazi Husrev-Begove Biblioteke. VII-VIII, Sarejevo, 1982, s. 3.

5 Bakşiç-Osmanbegović, S.; Arslan, M., Nametak, A. : a.g.e.

6 Evliya Çelebi Seyahatnamesi. Yapı Kredi yayınları, İstanbul, 2010, 5.Kitap 2. Cilt, sayfa 519; 6.Kitap, 1.Cilt s. 333-360.

7 Rodoslov/DEPO Portal, 2017.

İslâvlar'ın, Ulahlar'ın ve başka unsurlarının zaman içerisinde yavaşça kaynaşma ihtimâl ve imkânının yüksek olması gerektiği göz ardı edilmemelidir.

İnanç

Osmanlı Türkleri Bosna'ya gelmeden önce, Boşnaklar arasında Hristiyanlık hâkim din idi. Ancak, Katolik ve Ortodoks mezhepleri ile Bogomillik arasında ciddi bir mücadele yaşanmıştır. Bu mücadelede Bizans, Roma ve Macaristan kendi tarafları adına zaman zaman askerî müdahalelerde bulunmuşlardır. Sadece Bogomiller, kendi güçlerine dayanarak ve azimle var olma mücadelesini vermişler ve halkın çokluğu da bu inancı benimsemiştir. Ne var ki, Bosna halkı, Bizans'ın misyonerlik faaliyetlerinin bir sonucu olarak, yüzeyden de olsa, 9. yüzyıldan itibaren Hristiyanlığı benimsemeye başlamıştır. Demek ki, Hristiyanlığın, coğrafi şartlardan dolayı gecikmeli de olsa, 9. ve 10. yüzyıllarda Bosna'da yaygınlaştığı söylenebilir.¹ Yalnız, daha çok siyasî sebeplerden ve saiklerden ötürü, Sava'nın kuzeyinde Katolik mezhebinin, Sava'nın güneyinde ve Dırina'nın doğusunda ise Ortodoks mezhebinin hâkim olduğu görülmektedir. Diğer taraftan Bogomil-Pataren öğretisinin Bosna'da yaygın olarak kabul gördüğü de bir vakiadır. Bogomil-Pataren öğretisinde, Hristiyanlık inancının belirli unsurlarının yanı sıra, birçok Şaman unsurunun da bulunduğu anlaşılmakla, bu konuda da Avar etkisinin gözönüne alınması gerekmektedir. Ayrıca, çevrede hâkim olan Katolik ve Ortodoks inançlarının mensubu olan hükümdarların ve bu inancı temsil eden kiliselerin dayanılmaz baskılarına rağmen, Bosna'da tamamen farklı bir inancın yaygın olarak kabul edilmiş olması da, burada çevreden farklı ve başına buyruk bir halkın yaşadığı varsayımına yol açabilir. Yukarıdan beri sayılmış olan verilerin ışığında düşünülecek olunursa, belki de Boşnaklar'ın, tıpkı Bulgarlar'da olduğu üzere, hâkim bir unsur iken İslâvlaşmış olan Avar Türkleri'nden gelmekte oldukları kanaatine varılabilir. Bu hususta ise, tarafsız ve ciddi çalışmalara ihtiyaç vardır.

Burada, bir nebze de Bogomillik'ten bahsetmekte fayda vardır. Çün ki, Bogomillik Boşnaklar için millî ekinin bir parçasıdır. Bogomillik, MS 900 yıllarında Bulgaristan'da ortaya çıkmış bir inanç olup Anadolu, Bulgaristan, Bosna, Fransa, Hırvatistan, İtalya, Makedonya, Karadağ, Sırbistan vs ülkelerde taraftar bulmuştur. Aslında, bu inanç Hristiyanlık içi bir harekettir ve kurucusunun Bogomil adlı bir rahibin olduğu söylenmektedir. Hristiyanlığın ortaya çıkışından beri, Hristiyanlar'a uygulanmış olan zulüm ve daha sonra da Hristiyanlık'taki iç huzursuzluğun sonucunda ortaya birçok mezhep çıkmış ve yerine göre de kanlı çatışmalar yaşanmıştır. Kilise'nin tehlikeli veya sapkın olarak gördüğü kimselere karşı, kamu haklarından mahrum bırakma, mallara el koyma, aforoz etme, işkence ve insan vücudunu sakat bırakma, dirileri yakma ve derilerini yüzme gibi Roma'dan miras alınmış olan şiddet uygulamaları, tarafların mensuplarını da hasımlarını da çok korkutmuş ve karşı mücadeleye sevk etmiştir. Bu yüzden birçok mezhep, tarikat ve din hareketi ortaya çıkmıştır. Bogomillik bunlardan biridir. Bu yüzden de Katolik ve Ortodoks kiliseleri bu hareketin

1 Malcolm, N.: a.g.e., s.8.

kökünün kazınması için ellerinden gelen her türlü baskıyı uygulamışlardır. Bogomiller, özellikle Kırıl Duşan döneminde yaşanan dayanılmaz zulüm yüzünden, bunun topraklarından kaçıp Bosna'ya sığınmışlardır. Zîrâ, Bosna'da bir çok taraftar buldukları gibi, Bogomil olmayanlar da kendilerine can düşmanı gibi davranmamışlardır. Bosna'da, muhtemelen hürriyetçi bir millî ruhun tezahürü olarak, Papa'nın ve çevre hükümdarlarının baskısı şiddetlenince, Bosna beyleri din değiştirir gibi yaparak akabinde tekrar Bogomillîğe dönmüşlerdir. Demek ki, Boşnaklar'ın hürriyetçi ve adâletçi ruhu buna zemin hazırlamış olsa gerekir.

Bogomillik inancının adı üzerine de bir çok iddia vardır ve mensuplarına Bogomil, Albigen, Katar, Potur, Pataren, Babun vs çeşitli isimler verilmiştir. Bogomiller, kendilerini hakikî Hristiyan olarak görmüşler ve yine kendilerine has kiliseler kurmuşlardır. Toplum sınıfsız olma iddiasında olmuş olsa da rahipler ve halk ayrımı var olmuştur. Mezhep içinde ise baş rahiplere „Dede“ ve kademeli olarak diğerlerine „Sıtaras=Aksakal“, „Sıtroynik=Hizmetkâr“, „Gost=Mihman“ gibi isimler verilmiştir. Bosna'daki kiliseye „Hija“ (Arapça'daki hacc, hicap veya hicret ile ilgili olabilir), yani ev denmiş ve her türlü süslemeden kaçınılmıştır. İnancın esasları şöyle özetlenebilir:¹

1-Tapınaklarına Hija denir ve bunlar sadedir; süslemek günah sayılır. Açık arazide de ibadet edilebilir.

2-Tanrı İnsan'ı, Şeytan da Dünya'daki maddeleri yaratmıştır. İyilikler Tanrı'dan, kötülükler Şeytan'dan gelir.

3-Yuhana İncili makbul, Vaftizci Yahya kötüdür. Tevrat kabûl edilemez.

4-Meryem İsa'yı doğurmamıştır ve kutlu bir yaratık değildir. İsa çarmıha gerilmemiştir. Ölümünden sonra diriliş yoktur.

5-Rahipler gizli hakikatleri bilmezler ve bunların hakimiyeti kabûl edilemez. Azizler yoktur. Kurucu babaların imtiyazları olamaz. Tanrı ile insan arasında aracılar yoktur.

6-Haç, ayin ve vaftiz günahıdır.

7-İnsanlar eşittir; sade hayat ve tevazu dinin esasıdır. Özel mülkiyet, içki ve oburluk haramdır. Yemin etmek günahıdır. Ölüm cezası haramdır.

8-Evlilik bir ihtiyaçtır ve sıradan insanlar evlenebilirler. Adanmış insanlar evlenmezler.

9-Din adına savaşmak haramdır.

Siyasî Olaylar

Şimdi de eski Bosna'nın siyaset işlerine özetle değinilecektir.

İlirya eyaleti, İmparator Justinianus tarafından, 6. yüzyılın ilk yarısında, Doğu Roma İmparatorluğu'na eklenince, Bosna Ortodoks ekin çevresinde yer almıştır. Daha sonraları, Drina nehrinin batısında Bosna, doğusunda Raşka (Sırp) ve güney-doğusunda Dukle (Karadağ) hükümdarlıkları

¹ Hodziç, İ.: a.g.e.

gelişmeğe başlamıştır. Una ve Sava nehirlerinin ötesinde de Hırvat Hükümdarlığı oluşmağa başlamıştır. Bosna da, tıpkı öteki komşuları gibi, kendine has ve bağımsız bir birim olarak gelişmeğe başlamıştır. Kinnamos'a göre, „Bosna, bağımsız ve kendine has bir idaresi ve hayat tarzı olan ülkedir“.¹ Ne var ki, diğer komşularından farklı olarak, bu bölge, MS 560 ile 770 yılları arasında olmak üzere, iki asır boyunca Avarlar'ın mutlak hâkimiyetinde kalmıştır.² Mantık itibarıyla, bu hâdisenin Boşnak milletinin ve devletin oluşumunda tâyin edici olmuş olması gerekir. Ancak, bu konunun açıklığa kavuşturulabilmesi için, daha çok araştırmağa ve emeğe ihtiyaç vardır.³ Bosna'nın doğusunda bâzı kısımların Raška Kınıyazı Çaslav (MS 931-960) ve batısında da bâzı kısımların Hırvat Banı Kireşimir (MS 949-969) zamanlarında komşu devletlerce tutulmuş olduğu ve fakat bir daha aslâ yabancıların hükmünde uzun süre kalmadığı bilinmektedir.⁴

Her ne kadar MS 900'lü yıllarda Bosna'da mahâlli hükümdarların varlığından söz ediliyor olsa da, Bosna'nın bir devlet olarak anılması, Ban Kulin ile başlar (1180-1204). Daha sonra yaşamış olan Ban İstefan Kotromanoviç (1322-1353) ve Kral İstefan Tıvrtko (1353-1359) Bosna Devleti'ni genişleten ve güçlendiren hükümdarlar olmuşlardır.⁵

Bosna'nın adı bilinen ilk hükümdarı, Ban Boriç adlı bir kimsedir ve MS 1154-1164 yılları arasındaki dönemde adı geçmektedir. Kinnamos'a göre bu ban, Doğu Roma-Macaristan harpleri sırasında, Macar Kralı 4.İstevan ile ittifak etmiş ve Roma'ya karşı savaşmıştır.⁶ Boriç'ten sonraki hükümdar, Ban Kulin adlı bir kimse olmuştur. Ban Kulin zamanında, Bosna'da madencilğin Saksonlar eliyle ve ticaretin Dubrovnik idaresinin eliyle gelişmeğe başladığı, Ban Kulin'in 29.08.1189 tarihinde imzalamış olduğu bir antlaşmadan anlaşılmaktadır. O dönemin önemli ticaret merkezleri Vırhbosna, Visoko ve Narenta adlı yerler idi. Ban Kulin'nin kendisi ve Bosna beyleri Bogomil olduğu gibi, halkın büyük bir kısmı da Bogomil idi. Bu husus, Raška hükümdarının oğlu Vukan tarafından 1199 yılında yazılmış bir mektupla Roma Papası'na haber verilmiştir. Bu mektupta şöyle denmektedir: “Macar Kralı'nın ülkesinde, yâni Bosna'da, çapı küçük olmayan bir sapkınlık gelişmektedir. O kadar ki, Ban Kulin'in kendisi, karısı, kız kardeşi ve beylerin büyük bir kısmı bu yola girmişler ve on binden fazla insanı da bu yola sokmuşlardır“.⁷ Papa, konuyu ciddiye almış ve Macar Kralı'ndan oraya bir sefer yaparak sapkınları tedip etmesini talep etmiştir. Bir Haçlı Seferi tehlikesini sezen Ban Kulin, 08.04.1193 tarihinde Zeniçe civarındaki Bilino Ovası'nda soyluları, din adamlarını ve halkı toplayarak Katolik inancına toptan döndüğünü ilân etmiştir. Durumun yerinde tetkiki için, Papa tarafından Bosna'ya gönderilen özel yetkili temsilci İvan Kazamaris, birçok temastan sonra, 1203 yılında, Bosna Kilisesi'nin ileri gelenlerini Bilino

1 İmamović, M.: a.g.e., s.31.

2 Bojić, M.: Historija Bosne i Bošnjaka Bosna ve Boşnak Tarihi), Šahinpačić, Sarajevo, 2001.,s.20.

3 Tanović, B.: a.g.e.,s.11.

4 Bojić, M.: a.g.e., s.20.

5 Nilević, Boris, Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata (En Eski Zamanlardan İtibaren İkinci Dünya Savaşı'nın Bitimine kadar Bosna ve Hersek), Generalštab Armije Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1994, s.80.

6 İmamović, M.: a.g.e., s.30-31.

7 İmamović, M.: a.g.e., s.32.

Ovası'nda toplayarak inançlarını sorgulamıştır. Sorguların sonucunda, Bosna Kilisesi'nin öğretisi ve ibadet şekilleri içerisinde, Hristiyan öğretilerine aykırı birçok unsurun bulunduğu tesbit edilmiş ve bu öğreti sapkınlık olarak tescil edilmiştir. Bunu üzerine, toplantıda bulunanlar, 08.04.1203 günü, Bogomillik ile ilgili olarak, bir reddiye imzalamışlardır. Kazamaris de 10.06.1203 tarihli mektubunda, Papa'ya, Bosna Patarenleri ile ilgili işi halletmiş olduğunu bildirmiştir.¹ Ne var ki, Bosnalılar, üzerlerindeki baskı kalkar kalkmaz, eski inançlarına dönmüşlerdir.

Ban Kulin'den sonra, MS 1232 yılında Ban Matey Ninoslav hükümdar olmuştur. Bu hükümdar da Katolik inancına girdiğini beyan etmek ve ona uygun bir idare ve hayat tarzı sergilemek zorunda kalmıştır. Bundan ötürü de beyler ve Bosna kilisesi kendisine karşı ayaklanmışlardır. Bu yüzden de, bir daha Haçlı seferi tertiplenmiş ve Herseg Koluman idaresindeki bir ordu, 1235-1238 yılları boyunca, Bosna'yı yağmalamış ve tahrib etmiştir. Savaşın hemen sonra, Ban Ninoslav, MS 1240 yılında, Dubrovnik ile bir dostluk ve ticaret antlaşması tesis etmiş ve bu vesile ile de, ileri gelen Boşnaklar'dan birçok kişiyi de yanına alarak Dubrovnik'i ziyaret etmiştir. Ninoslav'ın çevredeki topraklara yayılması ve Dalmaçya sahillerinde asker yerleştirmesi üzerine, MS 1244 yılında, Macar Kralı 4.Bela, Ban Ninoslav'a karşı bir sefer düzenlemiştir. Bu seferin sonucunda, oldukça ağır şartlar içeren bir antlaşma imzalanmış ve Katolik Kilisesi'ne bir takım hak ve imkânlar verilmiştir. Buna rağmen, Bosna Kilisesi güçlenmeye devam etmiştir.²

Ninoslav'ın yerine, akrabalarında olan Priyezda adlı bir kişi tahta oturmuştur. Priyezda, Macarlar'ın sadık bir bağlısı olarak hareket etmiş ve bazı savaşlarda Macar ordusunda Bosnalı asker görevlendirmiştir. Onun yerine, oğlu Ban 1.İstyepan Kotromanoviç geçmiştir. Bunun döneminde, Dubrovnik ve Siplit tüccarı Bosna'dan adam kaçırma ve bunları esir pazarlarında satma işini arttırmıştır. Dalmaçya beylerinden Şubiçler bu dönemde Bosna'ya seferler düzenlemişler ve ülkeye hâkim olmağa çalışmışlardır. Ancak, bundan soraki hükümdar Ban 2.İstyepan Kotromanoviç, Macar Kralı Karlos Robert'in desteğiyle, bunları başından savabilmiştir. Bu hükümdar, çevresindeki siyasî şartları iyi değerlendirerek, 1322 ile 1326 yılları arasındaki dönemde, devletini çevreye doğru büyük ölçüde genişletebilmiştir.

MS 1353 yılında tahta geçen Ban 1.Tivirtko Kotromanoviç, Macar Kralı Ludovik'in tehdidi ile karşılaşmıştır. Macarlar, oldukça güçlenmiş olan Bosna'yı kendi devletlerinin tâbisi hâline getirmek için iki koldan bir sefer düzenlemişlerdir. Ancak, Tivirtko, ordulardan birini Sirebrenik önünde, diğerini de Yayçe civarında yenip püskürtmüştür. Bu zaferlere rağmen, kendisine karşı gelen beylerden ötürü, Tivirtko, ancak 1369 yılında ülkesine tam olarak hâkim olabilmıştır. İç işlerini yola soktuktan sonra, Tivirtko, Sırp hükümdarı Lazar ile ittifak kurarak Zeta hükümdarı Nikola Altamanoviç'e savaş açarak ülkesini Sırplarla bölüşmüş ve siyasî saiklerle Bulgar prensesi Dorota ile evlenmiştir. Daha sonra da Adriya sahilinde Herseg Novi liman kalesini inşa etmiştir. Bosna'nın en belli başlı bey soylarından Hırvatiniç,

1 İmamović, a.g.e., s.35.

2 İmamović, a.g.e., s.44-45.

Hıranıç-Kosaça ve Radinoviç hanedanlarının temelleri bu zamanda atılmıştır. Bu hanedanların kurucuları, yeteri kadar güç sahibi oluncaya kadar kralın yanında durmuşlarsa da güçlendikten sonra, hem kendi aralarında, hem de kral ile mücadeleye başlamışlardır. Bu hanedanların kavgaları, nihayetinde Bosna Kırallığı'nın ortadan kalkmasına sebep teşkil etmiştir.

Tıvırtko'nun ölümünden sonra, Bosna'daki beyler arasında kanlı bir taht kavgası başlamış ve Sityepan Dobişa, ancak Macar Kralı Zigismund'un desteği ile tahta sahip olabilmıştır. Ne var ki, Bosna beyleri, aralarında anlaşarak, Dobişa'yı tahttan indirmişler, 1395 yılında onun yerine İstyepan Ostoye'yı geçirmişlerdir. Öte yandan, Macar Kralı Ladislav'ın Zadar'daki taç giyme törenine büyük bir heyetle katılan ve Hersek bölgesinin hâkimi bulunan Hırvoje Hırvatiniç'e „Herseg“ unvanı verilmiştir. Bu suretle gücü artan Hırvoje, Bosna beylerinin desteğiyle, Ostoye'yı tahttan uzaklaştırarak 2.Tıvırtko'yu tahta geçirmiştir. Ancak, Macaristan'daki iç mücadelede Ladislav, Zigismund tarafından tahttan uzaklaştırılınca, Ladislav'ın başlıca destekçilerinden olan Hırvoje'nin durumu da tehlikeye girmiştir. Hem siyasî düşmanlık, hem de dinî saikler yüzünden, Zigismund 1408 yılında Bosna'ya bir Haçlı ordusu göndererek direnişi kırmış, başta 126 Boşnak soylusu olmak üzere, birçok insanı kılıçtan geçirmiş ve Kral 2. Tıvırtko'yu esir olarak Budim'e götürmüştür. Bu yüzden, bir yıl sonra, yine beylerin dayanışmasıyla, 2.Tıvırtko tahttan indirilmiş ve yerine tekrar Ostoye tahta geçirilmiştir. Bu arada, Hırvoje, Katolik inancını kabul ettiğini ilân etmişse de Zigismund, 1413 yılında Hırvoje'nin üzerine gitmeğe karar vermiş, Sıplıit şehrini ve Adriya Denizi'ndeki üç adayı almıştır. Ayrıca, Hırvat banları ve Ban Sandal da Hırvoje'nin mülküne saldırmağa başlayınca bunalan Hırvoje, Osmanlılarla ittifak kurma zaruretinde kalmış ve Sultan'dan yardım istemiştir. Bunun üzerine, Temmuz 1414 yılında, İshak Bey emrindeki Türk ordusu ile Bosna'ya girince, Sandal dağlara ve Hırvat banları İsklavonya'ya kaçmak mecburiyetinde kalmışlardır. Türk ordusu, 1415 yılının baharına kadar bölgede hükümran olmuş ve Sandal Hıranıç haraca bağlanmıştır. Zaruretler karşısında, aralarındaki rekabeti bir yana bırakmış olan Bosna beylerinin ordusu, Osmanlı Türkleri'nin ciddi yardımı sayesinde, Zigismund'un ordusunu 10.08.1415 tarihinde, Doboy önlerinde Laşva'da yenmiştir. Bu savaşta, meşhur başbuğlardan İvan Goryanski, İvan Moroviç, Pavao Çupor, Viladislav Tituşeviç, Petar Henrikoviç ve Fırak Deçule esir edilmişler ve savaştan sonra, Türk ve Boşnak müttefik orduları Avusturya'ya kadar akın ederek 30.000 esir almıştır.¹ Ne var ki, Bosna'da bir hükümdar gibi davranan İshak Bey'in ordusu, 1420 yılındaki bir seferinde Macarlar tarafından mağlub edilmiş ve bizzat kendisi de şehit olmuştur. Bunun üzerine, Bosna'daki Osmanlı etkisi en aza inmiş ve Hırvoje, Bogomil inancının ve kilisesinin koruyucusu olmak ve gelişme sağlamak imkânını bulabilmıştır. Bu bağlamda, Hırvoje 1404 yılında, Bogomil rahibi Hıval adlı birisine bir kitap yazdırmıştır.²

1 Tanoviç, a.g.e., s.48.

2 Tanoviç, a.g.e., s.49.

Ostoye ve Sandal, Ağustos 1415 tarihinde Ban Pavle Radinoviç'i yakalayıp öldürünce, bu defa Bosna beyleri arasında açık bir mücadele başlamıştır. Çelebi Sultan Mehmed'in etkisiyle toplanan Boşnak Kurultayı, Ostoye'yı tahttan indirmiş ve bir yıl sonra Ostoye'nin oğlu İstyepan Ostoyiç'i tahta geçirmiştir. 1421 yılında toplanan Boşnak Kurultayı'nda ise 2.Tıvırtko tekrar tahta geçirilmiştir. 2.Tıvırtko, güçlü bir hükümdar olamamış, sadece yerli beyler, Macarlar ve Türkler arasında ustaca bir siyaset yürüterek yerinde kalabilmiştir. Bu bağlamda, Tıvırtko, bir yandan Macarlar'a vergi öderken, öbür yandan da Osmanlı Türkleri'ne yılda 25.000 düka altını tutarında haraç ödemıştır.

Bunun ölümünden sonra ise, Erdel Hâkini Hunyadi Yanoş'un desteğiyle, akrabasından İstyepan Tomaş 1443 yılında tahta geçmiştir. İstyepan Tomaş, Katolik inancını resmen kabûl ettikten sonra, siyasî ve askerî durumu kendi lehine değerlendiren, Osmanlılar'ı Sirebrenisa'dan ve İstyepan Vukşiç-Kosaça'yı Batı Hersek bölgesinden sürüp çıkarabilmiştir. Sarayında, danışmanları arasında her üç inancın temsilcileri var olmuşsa da, bu kiral, Bosna'daki Bogomiller üzerine baskı kurarak onları yok etmeğe çalışmıştır.

MS 1461 yılında ölen İstyepan Tomaş'ın yerine, oğlu İstyepan Tomaşeviç geçmiştir. Tomaşeviç iktidara geldiği zaman şartlar çok tehlikeli idi ve ağır bir Türk tehdidi vardı. Bu şartlarda, İstyepan Tomaşeviç, Papa'ya başvurarak, "daha çocuk olarak vaftiz edilmiş, Lâtin dilini ve İncil'i tahsil etmiş, Katolik inancına sadakatle hizmet etmekte, babasının korkularını taşımamakta ve Bosna köylüsünün kitle hâlinde İslâm'a geçmekte olduğundan" bahisle âcil yardım talebinde bulunduysa da, bir fayda temin edememiştir. Kral Tomaşeviç, 1463 yılında Bosna Seferi'ne çıkan Fâtih Sultan Mehmed Han'a yenilerek idam edilmiştir. Bu olayla da Bosna Kırallığı siyasî varlığını kaybetmiştir.¹

Osmanlı Türkleri, İslâm ve Yeni Hayat

Boşnaklar, Fâtih Sultan Mehmed'in Bosna seferi sırasında, 1463 yılında Yayçe ovasında 30.000 kişinin katılımı ile İslâm'ı topluca kabûl edince, Fatih çok memnun olmuş ve bir dileklerinin olup olmadığını sormuştur. Boşnak beyleri de şunları istemişlerdir:

1-Bize mektep aç ki dinimizi öğrenelim

2-Bey, ağa ve halk şeklindeki düzenimizi muhafaza etmek ve kendimizi idare etmek istiyoruz

3-Çocuklarımızı Yeniçeri Ocağı'na al

Fâtih, bunları memnurlukla kabûl etmiş ve fazladan olarak sadece Boşnak çocukları için İstanbul'da Atmeydanı semtinde "Poturoğulları Mektebi" adlı bir kurum meydana getirmiştir. Uzunçarşılı bu konuda şöyle demektedir: "Bu Poturoğulları, çifçilerin hizmetlerine verilmeyerek doğrudan doğruya saray ve bostancı ocağı hizmetlerine verilirlerdi". İşbu

¹ İmamović, M.: a.g.e., s.80-81.

kurum asırlarca yaşamış ve devlete birçok idareci, bilgin ve başta Matrakçı Nasuh olmak üzere birçok sanatçı yetiştirmiştir.¹⁻²

Osmanlı Devlet'i Bosna'ya bir beylerbeyi-vali göndermek, kadı, reis-el-ulema ve sancak beylerini tâyin etmek dışında, mahallî işlere çok karışmamıştır. Türk idaresi içerisindeki Bosna, âdete özerk bir ülke olmuştur. Bu ortamda Boşnaklar, tarihte ilk defa olarak, Avusturya, Hırvatistan, Karadağ, Macaristan, Sırbistan ve Venedik taraflarından gelen saldırılara karşı koyabilmiş ve Bosna'yı tam bir Boşnak vatanı hâline getirebilmişlerdir. Boşnaklar, bununla yetinmeyerek, Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde yüksek mevkiiler almaktan başka Sılavonya'ya, Sırbistan'a ve Macaristan'a kitleler hâlinde göç ederek orada devleti temsil eden bir nüfus hâline gelmişlerdir. Evliya Çelebi, Bosna'nın dışındaki birçok yerin ve meselâ Belgrad ve Budin ahâlisinin Boşnaklar'dan ibaret olduğunu yazmıştır.³ Boşnaklar, bu yeni ortamda kendi hayatlarını geliştirirken, müşterek vatan içinde başta Matrakçı Nasuh, Sudi Bosnevî ve Muhammed Hevayî gibi birçok bilim ve sanat adamını yetiştirebilmişlerdir. Bunların hepsi, yüksek zihin ve beden vasıflarına sahip olmanın yanında, değişik alanlarda hem Boşnak, hem de Türk ekinlerinde ciddi katkılarda bulunmuşlardır. Boşnak şairi ve sufisi olan Sudi Bosnevi, Şirazlı Sadi'nin Gülistan adlı eserinin şerhini 1560'larda yayınlamıştır. Bunu gerçekleştirebilmek için, kendisinin Türkçe, Arapça, Farsça ve Boşnakça dillerinin yanısıra Şer'i hukuk alanlarında derin vukufunun bulunması gerekirdi. Matrakçı Nasuh ise, „Matrak“ diye bilinen askerî bir eğitim oyununu icad etmiş bir kılıç ustası (Bu sayede, Osmanlı tarihinde sadece kendisine has kalmış olan Şeyhül Seyfiyye unvanı Yavuz Sultan Selim tarafından verilmiştir), bir miniyatürcülük üstadı ve seçkin bir matematikçi olarak bilinir. Boşnaklar'ın, bunlarınkinde olduğu üzere, ortaya koymuş oldukları ölümsüz eserler, Boşnak ekininin ne kadar güçlü ve müstesna olduğuna şahadet eder.

Bu ortamda, önce Bosna'nın tamamı Boşnaklaşmış ve daha sonra da deniz kabarmasına (med) benzeyen bir şekilde, Bosna dışına Batı, Doğu, Kuzey ve Güney taraflara doğru yayılım başlamıştır. Boşnaklar oralara elini kolunu sallayarak gidememiştir; zirâ karşılarında direnen ve çok acımasız düşmanlar vardı. Ancak, fedakârlık, azim ve çok iyi bir eğitim sâyesinde bu süreç kesintisiz olarak devam edebilmiştir. Gidilen yerlerde de Türk-İslâm-Boşnak ekini götürülmüş ve serbestçe yaşanmıştır.

Bozgun

Yukarıda anlatılan med, 1683 Viyana Bozgunu'na kadar devam etmiş ve bu bozgunundan sonra geriye doğru çok acılı bir çekiliş başlamıştır. 150 yılda kazanılan Tuna-Sava hattının kuzeyindeki toprakların tamamı, yaklaşık olarak yirmi yılda kaybedilmiş ve Bosna düşman saldırılarına açık hâle gelmiştir. Nitekim, Avusturya-Macaristan, Hırvatistan, Dubrovnik, Venedik ve sair düşmanların saldırıları derhal başlamış ve katliam ve yıkım-yağma

1 Tanović, B.: a.g.e., s. 108-109.

2 Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: Osmanlı Tarihi: Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1964, 2.Cilt, sayfa 554

3 Evliya Çelebi Seyahatnamesi. Yapı Kredi yayınları, İstanbul, 2010, 5.Kitap 2. Cilt, sayfa 519; 6.Kitap, 1.Cilt sayfa 333.

günlük âdi hâdiselerden olmuştur. Kısa bir dönem içinde, Tuna-Sava hattının kuzeyindeki Müslümanlar'ın tamamı öldürülmüş, sürülmüş veya Hristiyanlaştırılmıştır. Aliya İzetbegoviç'in ailesi de Budin'den kaçarak Bosna'ya yerleşmiş olanlardandır. O zamana kadar Bosna'daki hanlar, imaretler ve diğer hayır kurumları kaybedilen topraklardaki vakıfların geliri sayesinde ücretsiz hizmet verirken, bu zamandan sonra hizmet alanlardan ücret alınmağa başlanmıştır. Bundan sonra, Boşnaklar, her türlü saldırının ve zulmün karşısında çektiler de çektiler. Burada, Viyana bozgunundan sonra yaşanmış olanlar kısaca anlatılacaktır.:

1-Viyana bozgunundan sonra Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun (AMİ) orduları bugünkü Bosna-Sırbistan ve Makedonya topraklarını talan ettiler. Saraybosna ve Üsküp şehirleri başta olmak üzere birçok şehir yakıldı, ele geçen asker ve halk katledildi.

2-Dış güçlerin tahriki ile Bosna'daki Hristiyan köylüler sık sık isyan ettiler; yıkımlar, yağmalar ve katliamlar yaşandı.

3-Karadağ ve Dalmaçya çeteleri, sıklıkla Bosna topraklarına girip yıkım, yağma ve katliam yaptılar.

4-Karadağ ve Sırbistan, Bosna'ya doğrudan saldırıp yıkım, yağma ve katliam yaptılar.

5-Rusya, Bosna'daki isyancıların cezalandırılmamasını, Balkanlar'daki Hristiyanlar için istisnâ haklar ve bir takım şehirlerin Karadağ'a terkinini istedi. Osmanlı Hükümeti bunu kabul etmeyince harb ilân etti ve Osmanlı Devleti'e büyük bir yenilgi yaşatarak Balkanlar'ın tamamını işgâl etti. Bu olay üzerine Avrupalı güçler Berlin Barış Toplantısı'nı düzenlediler. Bu toplantıda, Osmanlı Devleti'nin asayişini sağlayamadığı gerekçesiyle, bunu sağlamak üzere Bosna'nın Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun (AMİ) idaresine verilmesi kararlaştırıldı.

6-Başta Boşnaklar olmak üzere, Bosnalılar AMİ ordularına şiddetle direndiler. Bu direnişe, Boşnaklar'ın yanısıra orada konuşlanmış olan Türk Ordusu'nun terhis edilmiş askerleri, Hırvat-Sırp ve Yahudi halkından bir kısım katılmıştır. Çok kanlı geçen direniş savaşına rağmen, AMİ Bosna'yı işgâl edebildi. İşgâlden sonra ise askerî mahkemeler ölüm makinesi olarak çalıştı ve binlerce masum Bosnalı'yı idam ettirdi.

7-Saraybosna şehrine giren AMİ orduları başkomutanı General Filipoviç'in ilk icraatlarından birisi, Bosna'da Türkçe eğitim veren halk okullarını kapatmak ve Türkçe yayınları yasak etmek olmuştur. Daha sonraki dönemde de AMİ Boşnak-Türk bağıni yok etmek üzere her türlü baskıyı ve zulmü uygulamıştır.

8-1878-1916 yılları arasında süren işgâl idaresi, Boşnaklar'ın topraklarına, mallarına keyfi olarak el koymuş, yüksek para cezaları uygulamış, yabancı Hristiyan yerleşimci getirmiş, Boşnak çocuklarının Hristiyan yapılmasını teşvik etmiş ve bunu yapanları korumuş olmakla elaltından Boşnaklar'ın ülkeden kaçmasına zemin hazırlamıştır.

9-„Kâfir idaresinde yaşamamak“ için 150.000 civarında Boşnak, malını-mülkünü yüzüstü terk ederek, Türk topraklarına sığınmıştır.

10-Öteden beri, çevre ülkelerinde yaşayan İslâvlar, Boşnaklar'ın kendilerinin millî bir parçası olduğu iddiasını durmaksızın ileri sürerek bunu zorla benimsetmeğe çalıştılar; savaş, işgâl, siyasî baskı, beyin yıkama, zorla din değiştirtme, göç ettirme, kundaklama, göçmen getirme, mallara el koyma, hapis, öldürme, soykırım vs yöntemler pervasızca uygulanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 1919 yılında Versay'da toplanan sömürgeciler, daha sonra Yugoslavya olarak ad alacak bir devlet kurdular ve idaresini Sırp'lar'a verdiler. Bosna da bu yeni devletin bir parçası oldu. İşbu devletin kuruluşu Versay'da olgunlaştırılırken, Sırp'lar, Hırvatlar ve Sılovenler, kurulacak devletin şekli, işleyişi ve halkların hakları konularında kendi aralarında müzakerelerde bulunmakta idiler. O zamanlar, Boşnaklar'a söz hakkı verilmemişti. Bu müzakerelerden birisinde, önde gelen Hırvat siyasetçilerin birisi ve Yugoslavya'nın kuruluşunda Nikola Paşiç ile imzası bulunan Ante Trumbiç, Sırbistan Başbakanı Sıtoyan Pirotiç'e „Bosna'yı ne yapacaksınız?“ diye sorunca, Pirotiç'in cevabı şu olmuş: „Bosna'yı bize bırakın; bizim Bosna ile ilgili kolay bir çözümümüz var. Ordumuz Dırına nehrini geçer geçmez Türkler'e (Boşnaklar'a) 24 saat, en çok 48 saat süre verilecektir. Daha önce Sırbistan'da yapmış olduğumuz üzere, verilen şğre içerisinde dedelerinin dinine dönmeyenleri tümü kesilecektir“ Nitekim, düşündükleri canavarlıkları daha sonraları sürekli olarak icra ettiler; „Sırebrenisa Soykırımı“ bunun son örneğidir. Yugoslavya Kırallığı'nda, AMİ döneminde Boşnaklar'a ve ülkedeki bütün Müslümanlar'a edilen zulüm artarak devam etti. Meselâ, „Şahoviçi Katliamı'nda“ bütün bir yerleşim birimi yok edildi.

İkinci Dünya Savaşı boyunca da Boşnaklar üzerindeki zulüm devam etti ve kırılcı „Sırp Çetnikler“ yakaladıkları Boşnaklar'ı sadece öldürmediler, öldürmeden önce işkence ederek vahşi bir şekilde keyif çattılar. Komünistler ve Hırvat Ustaşalar da, başka saiklerle hareket ederek, aynı şekilde davrandılar. Savaştan sonra kurulan „Tito Yugoslavyası'nda“ da Boşnaklar'a karşı aynı şekilde davranıldı ve büyük zulümler işlendi.

Komünizim'in çökmesinden sonra, 1992 yılında Bosna'nın BM tarafından tanınan bağımsız bir devlet olmasına tahammül edemeyen Sırp ve Hırvat siyasetçileri-seçkinleri, ülkeyi bölmeye giriştiler ve Boşnaklar'a karşı savaş açtılar. Sırbistan ve Hırvatistan cumhurbaşkanları, Miloşeviç ve Tucman, Karacorcevo'da verilen bir ziyafet masasında bir peçete kâğıdına çizerek Bosna'yı nasıl bölüşeceklerinin hesabını yaptılar. Her türlü zulmün en şiddetlisi, 1995 yılında imzalanan Deytın Barış Antlaması'na kadar devam etti. Vatanlarını savunmağa çalışan Boşnaklar'a karşı soykırımlar işlendi. Sırebreniçe Soykırımı bunun en acı örneğidir. „Yok etme zihniyeti“, büyük güçlerin gözü önünde sadece Bosna'da değil bütün Dünya'da hüküm sürdü.

İşbu yok etme zihniyeti, Roma'nın mirasçısı olan Kilise'nin üretmiş ve yaşatmış olduğu bir kanserdir ve kendilerinden olmayan insanları her yerde hedef almıştır. Bu zihniyetin bir eseri olarak, İspanya, Portekiz, Güney Fransa, Sicilya, Dalmaçya, Hırvatistan, Macaristan ve Balkanlar'ın her yerinde, Müslümanlar başta olmak üzere, Kilise'nin dışında kalanlar soykırıma uğramışlardır. Bu canavar zihniyet, Amerika'da, Afrika'da, Türkistan'da, Çin'de, Malezya'da, Endonezya'da, Avustralya'da,

Filipinler'de, Hindistan'da, Çinhindi'nde vs yerlerde aynı davranış kalıbı ile büyük zulümler ve katliamlar işlenmiştir. 1992-1995 yıllarında Boşnaklar üzerine edilen vahşi saldırı ve Sirebrenisa soykırımı bunun dehşet verici bir örneğidir. Bu itibarla, Osmanlı topraklarında cereyan etmiş olan mükerrer vahşetin, aslâ bir zulüm olarak değil, Roma'nın „kaçınılmaz bir teveccühü“ olarak algılanası, sevilesi ve kabûl edilesi gerektir!...Galipler öyle ister çünkü!....

Kaynakça

- ARGUNŞAH, M., Güner, G.: Codex Cumanicus, Kesit Yayınevi, İstanbul, 2015.
- BAKŞIÇ-OSMANBEGOVIÇ, Sasmira; Arslan, Mustafa: Yabancı Dil Öğretim Aracı Olarak Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'ndeki Türkçe-Boşnakça Sözlükler. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies, XIV / 2, Kış 2014.
- BEGOVIĆ, Đzavid; Begović-Ličina, Šefka: Sandžacki Rječnik. Štamparija d.d., Fojnica, 2012.
- BOJIĆ, Mehmetlija: Historija Bosna i Bošnjaka. Šahinpačić, Sarajevo, 2001.
- BOUE, Ami : La Turquie d'Europe, 1.basım, Arthur Bertrand, Paris, 1840.
- BUDAK,Aydın: Yurdumuza Yerleşen Oğuz-Türkmen Boyları ve Bâzı Yer Adları, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları, 2015.
- CRNOVRŠANIN, Harun; Sadiković, Nuro: Sancak, Porobjena Zemlja. Graformark, Zagreb, 2001.
- ĆOROVIĆ, Vladimir: Bosna i Hercegovina, Janus, Beograd, 2002.
- ĐJURĐEV Branislav: “Bosna Hersek”. Diyanet İslâm Ansiklopedisi, TDV Yay., İstanbul, 1992.
- Divan-ı Lûgat'it-Türk (DLT), Kaşgarlı Mahmut,Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.
- HADŽIJAHİĆ, Muhammed: Povijest Bosne u IX. i X. Stoljecu, BZK Preporod, Sarajevo, 2004.
- HARMATTA, Janos (Trc.Gönül Yılmaz): De la Question Concernant La Langue Des Avars, Inscriptions Runiques Turques En Europe Orientale. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988.
- HODZIĆ, İsmail: Bogomilizim ve Bosna-Hersek Bogomilleri. Yüksek Lisans Çalışması. Ondokuzmayıs Ün., 2007.
- İMAMOVIĆ, Enver: Porijeklo i Pripadnost Stanovništva Bosne i Hercegovine, ART 7, Sarajevo, 1998.
- İMAMOVIĆ, Mustafa: Historija Bošnjaka. Preporod, Sarajevo, 1996.

- LOVRENOVIĆ, Dubravko: Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata. "Od Slavenskog Naseljavanja do Bana Kulina (VII-XII st.)" s.43-56. bosanski kulturni centar. Sarajevo, 1998.
- MALCOLM, Noel: Bosnia, A Short History. Papermec, London, 1996.
- NILEVIĆ, Boris: Bosna i Hercegovina, od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata. Generalštab Armije Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1994.
- NAMETAK, Alija: Još o „Makbuli-arifu“ ili „Potur Şahidiji“, Anali Gazi Husrev-Begove Biblioteke. VII-VIII, Sarejevo, 1982.
- OKUMUŞ, S.: Mehmed Hevâî Üsküfî ve Türkçe-Boşnakça Manzum Sözlüğü Makbûl-i Ârif (Potur Şâhidî. International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turcic, 4/4, 2009.
- Rodoslov/DEPO Portal, 2017.
- TANOVIĆ, Bakir: Historija Bosne u Okviru Osmanskog Carstva. Svjetlost, Sarajevo, 2010.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: Osmanlı Tarihi: Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1964.
- ZULFIKARPAŠIĆ, Adil: Panorama Pogleda, Pojmova, Pojava i Mišljena. Tersit, Beograd, 2001.

Masumiyetin Ölümü: İngiliz Şiirinde Bosna Savaşı'nın Çocuk Kurbanları

Mümin HAKKIOĞLU¹, Çağlayan DOĞAN²

¹Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü,
muminhakkioglu@gumushane.edu.tr

²Gümüşhane Üniversitesi, Rektörlük Öğütü, Yabancı Diller Bölümü,
caglayandogan@gumushane.edu.tr

Mart 1992'de başlayıp Kasım 1995'te sona eren Bosna Savaşı, XX. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa kıtasında yaşanan yıkımların en büyüğüdür. Oldukça eskiye uzanan ve I. Dünya Savaşı ile en katı halini bulan Balkan coğrafyasındaki siyaset, etnisite ve din merkezli gerilimler, bu savaşla bir kez daha açığa çıkmıştır. Milliyetçi Sırp'ların sahip oldukları askeri olanakları kullanarak, Boşnaklara yönelik giriştikleri yıldırma hareketi etnik kıyıma kadar varmıştır. 11 Temmuz 1995 tarihinde Srebrenitsa'da, aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu sekiz binin üzerinde Bosnalı, Ratko Miladiç komutasındaki Sırp ordusu tarafından öldürülmüştür. Bu olay, Avrupa'da yaşanan en büyük toplu katliamlardan biri olarak tarihe geçmiştir. Bosna Savaşı, çoğu savaşta olduğu gibi, yaralanan, sakat kalan, aileleri parçalanan, yurtlarından çıkarılan, öznesi, tanığı ve nesnesi oldukları olaylar karşısında travma yaşayan milyonlarca insanın yaşamını da derinden etkilemiştir.

Konuyu anlaşılır kılmak için Mirsad Tokaca'nın başkanlığında yürütülen ve 2007 yılında yayımlanan *Bosnian Book of Dead* (Bosnalı Ölüler Kitabı) adlı çalışmada sunulan verilere bakmak yerinde olacaktır. Doğu Bosna, Bosanska Krajina, Kuzey Doğu Bosna, Saraybosna-Merkez Bosna, Hersek ve Bosna dışındaki yerleşim yerlerinde, yani bütün Bosna-Hersek coğrafyasındaki 1992-1995 yılları arasında savaş nedeni ölümlerin istatistiğinin verildiği bu çalışmadaki toplam girdi sayısı 246.736'dır, ancak bu sayının yalnızca 96.895'i kesinlik kazanmış kayıttır (2007: s. 11).

Bosnalı Ölüler Kitabı'na göre savaş sırasında yaşamını yitirenlerin büyük çoğunluğu 64.003 kişiyle toplam kayıpların yüzde 66,1'ini oluşturan müslümanlardır. En fazla ölüm 1970-75 yılları arasında doğanlarda, yani 22-25 yaş grubunda yaşanmıştır. Genel olarak bakıldığında ise raporda sunulan 'tüm kayıtlar' içinde savaşta hayatını kaybeden 87.515 erkek ve 9380 kadından 29745 sivil, 4537 altmış beş yaş üzeri yaşlı, 4516 15 ile 17 yaşlarında genç ve 0-4 yaş aralığında 308, 5-9 yaş aralığında 494 ve 10-14 yaş aralığında 762 olmak üzere 1564 çocuktur. Yaş dağılımıyla ilgili bilgiler daha geniş biçimde aşağıdaki tabloda şöyle sunulmuştur.

Bosnalı Ölüler Kitabı'nda Kurbanların Ölüm-Yaş Dağılımı (Ball ve diğerleri, 2007: s. 26)

Ölüm Yaşı	Tamamlanan Kayıtlar Sayı	Oran	Eksik Kayıtlar Sayı	Oran	Tüm Kayıtlar Sayı	Oran
0-4	308	0.4	9	0.1	317	0.3
5-9	494	0.6	1	0.0	495	0.5
10-14	762	0.9	10	0.1	772	0.8
15-19	4,451	5.4	65	0.4	4,516	4.7
20-24	12,797	15.6	181	1.2	12,978	13.4
25-29	11,964	14.5	154	1.1	12,118	12.5
30-34	11,417	13.9	145	1.0	11,562	11.9
35-39	10,160	12.4	114	0.8	10,274	10.6
40-44	7,998	9.7	104	0.7	8,102	8.4
45-49	5,323	6.5	59	0.4	5,382	5.6
50-54	4,714	5.7	54	0.4	4,768	4.9
55-59	4,310	5.2	34	0.2	4,344	4.5
60-64	3,042	3.7	30	0.2	3,072	3.2
65-69	1,888	2.3	9	0.1	1,897	2.0
70-74	1,092	1.3	8	0.1	1,100	1.1
75+	1,537	1.9	3	0.0	1,540	1.6
Tanımsız	0	0.0	13,658	93.3	13,658	14.1
Toplam	82,257	100.0	14,638	100.0	96,895	100.0

Bosnalı Ölüler Kitabı'nda sunulan veriler üzerine bir değerlendirme raporu hazırlayan Patrick Ball ve arkadaşları, savaş kurbanlarına yönelik en kapsamlı çalışma olmasına karşın önyargılı istatistiklerin, tarihe mal olacak yanlış bilgilerin ve başka olumsuzlukların önüne geçebilmek için bu verileri tek başına ölçü kabul etmek yerine başka kaynaklardan da yararlanmayı tavsiye ederler (2007: s. 4). Konuya ilişkin yapılan öteki çalışmalara bakıldığında savaş yıllarında öldürülen ya da kaybolan insan sayısının Cherif Bassiouni öncülüğünde yapılan araştırmada 200.000, Stokholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI)'ne göre 169.100, Francis Boyle'ye göre 139.000, Raju Thomas'a göre 40.000-70.000 arasında ve George Kenney'ye göre 25.000-60.000 arasında olduğu görülmektedir. Ayrıca bu beş kaynağın hepsi ülke dışında ya da sürgündeyken yaşamını yitiren 25.000 insan da söz eder (Tabeau ve Bijak, 2003: s. 18).

Bu çalışmalarda verilenlerin gerçek rakamların hayli altında olduğuna yönelik yaygın bir kanı bulunduğunu söylemek gerekir. Yukarıda sunulan veriler arasında en dikkat çeken *Bosna Ölüler Kitabı'ndaki* çocuk kurbanlara ilişkin rakamlardır. Ancak Bosna Savaşı sırasında öldürülen bu çocuklara yaralanmış, toplama kamplarına tutsak edilmiş, istismara uğramış, masumiyetleri parçalanmış, ailelerinden koparılmış ve tanık oldukları şiddetin etkisiyle travma yaşamış olanlar da eklendiğinde ölü ya da sağ çocuk kurbanların sayısı yüzbinleri bulmaktadır. Sözü edilen savaş kurbanı çocuklar birçok disiplinde olduğu gibi dünya edebiyatında da ele alınmış ve onları anlatan birçok eser verilmiştir.

Konuya İngiliz şiiri özelinde bakıldığında *The Independent's Series Bosnia Poems'i* [Independent Serisi Bosna Şiirleri] saymazsak, 1993 yılında yayımlanan Ken Smith ve Judi Benson'ın editörlüğünü üstlendiği *Klaonica: Poems for Bosnia* (Kalonica: Bosna Şiirleri) ve Chris Agee'nin editörlüğünde

1998’de okurlarıyla buluşan *Scar on the Stone: Contemporary Poetry from Bosnia* (Taştaki Yara: Çağdaş Bosna Şiirleri) adlı iki şiir seçkisinin öne çıktığı görülür. On dokuzu çeviri olmak üzere toplam yüz on üç şiir ve üç kısa yazının yer aldığı birincisi, çoğu Birleşik Krallık’tan (İngiltere, Kuzey İrlanda, İskoçya ve Galler) olmak üzere Amerika Birleşik Devletleri, Bosna-Hersek, İrlanda, Polonya, Slovakya, Slovenya, Finlandiya, Almanya, Kosova, Macaristan, Avustralya ve Kanada’dan şairlerin çalışmalarını içerir. İkicisi ise, çevirileri Chris Agee, Ken Smith, Harry Clifton, Ruth Padel ve Ted Hughes gibi tanınmış İngiliz şairler tarafından yapılan Bosnalı şairlerin savaşa ilgili şiirlerinden oluşmaktadır.

Klaonica: Poems for Bosnia İngiliz edebiyatında konuya ilişkin ilk büyük çalışma olması, savaş sonrası yayımlanan ardıllarının tersine şiddet sürerken okurlarıyla buluşması ve farklı ülke şairlerinin Bosna Savaşı’na yönelik ilk tepkilerini bir araya toplaması bakımından özel bir yere sahiptir. Hırvat Sırpçasında “mezbaha, kesimevi” anlamına gelen ‘klaonica’ sözcüğü, kitabın arka kapağındaki ifadeye göre özelde kıyımın, tecavüzün, yağmanın, etnik temizliğin yapıldığı, insanların toplama kamplarına tutsak edildiği, köylerin, kasabaların ve şehirlerin yıkıldığı kaderine terkedilmiş bir ülkeyi ve o ülkenin içinde bulunduğu koşulları anlatır. *The Independent* gazetesi işbirliği ile *Boodaxe Books*’un okurlarla buluşturduğu *Klaonica*, şairlerin savaşa karşı bir şeyler yapma ve bir şeyler söyleme çabası olarak ortaya çıkar. Seçki önsüzünde amacını, Bosna’da yaşanan acılara tepki koymak, hem yaşanan kıygya dikkat çekerek çözüme katkı sağlamak hem de temel ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için Bosnalılara destekte bulunmak olarak tanımlar (s. 1). Editörler, Bosna Hersek’in yaralı, yorgun ve yurtlarından çıkarılmış insanlarına adanan kitaptan elde edilecek gelirin ‘Feed the Children’ başta olmak üzere Bosna’da yaşanan acıları hafifletmeye çalışan kuruluşlara bağışlanacağını, böylece kelimelerin paraya, paranın açlıkla sınanan insanlar için ekmeğe ve hastalar için ilaca dönüşeceğini ümit ettiklerini yazarlar (s. 1). Önsöz şu cümleyle sonlandırılır: “Eski Yugoslavya’daki sefalet okyanusunda bir damla olmak, şair ve insan olarak işte bunu yapabiliriz” (s. 1).

Seçkide, aralarında R. S. Thomas, Medbh McGuckian, Roy Fisher, Alan Brownjohn, Andrew Motion, Ken Smith, Chris Agee, Brian Patten, Adrian Mitchell ve Ted Hughes gibi tanınmış isimlerin de bulunduğu İngiliz şairlerin Bosna Savaşı’nın dehşetini doğrudan ya da dolaylı olarak şiirlerine taşıdıkları görülür. Sözü edilen dehşet Saraybosna’nın şiddetin bir tanığı olarak kişileştirilmesi, sevgililerin ölümü birlikte kucaklaması, kamplardaki insanların ruh hallerinin betimlenmesi, annelerin yaşadığı açmazın sergilenmesi ve savaşın masum kurbanları çocukların konu edinilmesi gibi temalarla anlatılır.

Bu çalışmanın amacı, sözcüğün geniş anlamıyla, Bosna Savaşı’nın çocuk kurbanlarının İngiliz şiirinde nasıl yankı bulduğunu ortaya koymaktır. Çalışmamız, yukarıda belirtilen nedenlerle İngiliz şairlerin *Klaonica: Poems for Bosnia*’daki çocukları merkeze alan şiirlerle sınırlandırılmıştır. Bunlar, Moniza Alvi’nin ‘Exile’ (Sürgün), Gillian Clarke’in ‘The Field-Mouse’ ([Tarla Faresi]), Stewart Conn’ın ‘White-out’ (Gözler Bir şey Görmüyor), Peter Cash’in ‘Danilo Blagojevic’ (Danilo Blagojeviç), Elizabeth Garrett’in ‘Airlift’

(Havataşıma), Elizabeth Bartlett'in 'Enemies' (Düşmanlar), Ted Hughes'ün 'Why the 21st child could not be lifted' (21. çocuk neden yerden kaldırılamadı), Danielle Hope'ün 'Bosnia Times: small ad' (Bosna Gazetesi: küçük ilan) ve Ian Breakwell'in 'Untitled' (İsimsiz) adlı şiirleridir.

Moniza Alvi'nin 'Exile' ile Peter Cash'in 'Danilo Blagojevic'inde savaş nedeniyle yalnız ya da aileleriyle birlikte Bosna'dan İngiltere'ye göç etmek zorunda kalan çocukların İngiliz eğitim sistemine, sınıf ortamına; dili, geleneği, kültürü, coğrafyası ve yaşam koşulları yönünden tümüyle farklı yeni çevrelerine uyum sağlama deneyimlerinin ve anavatanlarında tanık oldukları şiddet nedeniyle yaşadıkları travmanın izleri sürülür. Gerçekte, bu şairlerin ele aldığı, savaşın yersiz yurtsuzlaştırdığı bütün çocukların hikâyesidir.

'Exile' ülkesinden uzakta, geçmişinden kopamayan Maria adında Saraybosnalı küçük bir kızın dünyasını yansıtır. Bu çocuk iki yönlü bir kuşatılmışlık içindedir. Öncelikle, yeni bir dil öğrenmesi, kendisi gibi zorlu bir geçmişi olmayan arkadaşlarıyla iletişim kurması, okulunun kurallarına ve İngiltere'nin toplumsal yapısına uyum sağlaması gerekmektedir. Öyle ki, adının İngilizce söylenişini bile duymaya alışmalıdır. Yeni ortamında o bir yabancısıdır, dahası her şey ona yabancı olduğunu anımsatmaktadır. Bu durumdan Saraybosna'daki hatıralarına sığınarak kurtulmaya çalışır. Öte yandan, Maria, ardında bıraktığı ülkesine dair umudunu ve özlemini, şiddetin duru hafızasında yol açtığı derin travmatik izleri silerek dengelemelidir. Ancak insan belleği eskiyi yeniden ve sürekli kurguladığından küçük kız kendini anlatabilmek için geçmişini yeni dile, İngilizceye uyarlamak zorundadır. Bu durumda savaşa ilişkin kan, ateş, silah gibi kelimelerin karşılığını bulmak gibi bir açmazı kaçınılmaz olarak yaşayacaktır. Saraybosna'da aldığı "son ders/nasıl silah kullanacağına dair" (s. 121) olduğuna ve çevresinde bu bilgiyi pratiğe aktaran birçok örnekle karşılaştığına göre öğrendiklerini ve tanık olduklarını en azından kısa sürede unutmaması mümkün değildir. Ancak Maria için bütün olumsuzluklarına karşın 'yuva' Saraybosna'dır. Küçük kızın savaştan uzak İngiltere'de bile kuşatma altındaki ülkesini görmesinin nedeni budur:

Ve şimdi dura kalka
ikinci bir şehir kuruyorsun kafanda.
Okulda Noel vakti.
Saraybosna dönüşüyor
ışıl ışıl ağaçlardan ormanlara
kartlara ve süslemelere.
Top ateşiyle yarılan dağlar
Yutup duruyor bulutları, kuşları ve semayı (1993: s. 121).¹

Peter Cash ise 'Danilo Blagojevic'de, kuşatma altında kalan anne ve babasından ayrı düşmüş on bir yaşındaki aynı adlı Saraybosnalı bir çocuğun

¹Bu çalışmada yer alan şiir ve metin çevirilerinin tümü makale yazarlarına aittir. Okura karşılaştırma imkânı sunabilmek ve yorum çeşitliliğine fırsat tanımak için çalışmamızda özgün metinlerin de verilmesi uygun görülmüştür. And now in stops and starts/ you grow a second city in your head./ It is Christmas in this school./ Sarajevo is falling through// a forest of lit-up trees,/ cards and decorations./ Mountains split with gunfire/swallow clouds, birds, sky.

dünyasını anlatır. ‘Pazartesi’, ‘Salı’ ve ‘Çarşamba’ olmak üzere üç bölüme ayrılan şiirde, Danilo’nun İngiltere’deki okulunda sergilediği davranışlar betimlenir. Uysal ve zeki olarak nitelenen Danilo da tıpkı Maria gibi yeni ülkenin eğitim sitemine uyum sağlamada güçlük çekmekte, dahası öğretmeninin anlattıklarına bir türlü odaklanamamaktadır. Pazartesi’yi sınıfta son derece ciddi bir şekilde oturarak ve bütün gün sağlam ve “kırılmamış bir camdan dışarı bak[arak]” (s. 116) geçirir. ‘Salı’ bölümünde Saraybosna’da kuşatma altında kaldıkları için İngiltere’ye gelemeyen anne babası gibi Danilo’nun da bir kuşatılmışlık yaşadığı anlatılır. Ne sınıf arkadaşlarıyla diyalog kurabilmekte ne de yeni ortamına uyum sağlayabilmektedir. Yazma dersinde “kuşlara havlamayı seven küçük bir köpek”le (s. 116) ilgili bir öykü yazmaya çabalamaktadır. Bu öykü kuşkusuz onun yaşadığı, bildiği ve gördüğü şeylerle ilgilidir ve tümüyle Saraybosna ile bağlantılıdır. Danilo, bir bakıma geçmişiyile yaşamakta, anılarını yazarak yeniden inşa etmektedir. Kısacası, o bedeni İngiltere’de olan zihni ve ruhu Saraybosna’da kalan bölünmüş bir çocuktur. Evini özler ancak bu özlemle yaşadığı travmayı dengelemede sorun yaşar. Artık inancını yitirmiş ve İngiltere’deki sınıf arkadaşları yerine hayatta olup olmadıklarını bile bilmediği Saraybosna’daki arkadaşlarıyla düşlerinde dolaşmayı tercih etmektedir. Şiirde Danilo’nun Çarşamba günü şöyle anlatılır:

Danilo okul toplantılarına katılmıyor:
sessizliğe inancını yitirmiş
bir ateisttir bundan böyle
artık inanmıyor
kar düşmeyen camlara,
ve camların parçalanmamış umutlarına...
Esriyip dalarak,
Sürdürüyor bakmayı
kiril kaligrafisi eşliğinde
Bosna’daki sınıf arkadaşlarının kaydığı
Ocak ayındaki yamaçlara;
ölüm sessizliğinde, görüyor
kuşlara havlayan köpeği (1993: s. 116-117).¹

Danilo, silah seslerini, insanların çığlık ve yakarışlarını, feryat ve ağlamalarını duymaya o kadar alışmış ve ülkesinde olup biteni öylesine kanıksamıştır ki artık olağanı yadırgamaktadır. Onun dünyasında anormal olan normale dönüşmüştür. Saraybosna’da görmeye alışık olduğu kırık ya da camsız pencereleri İngiltere’de bulamaz. Normal olanla temas etmenin şaşkınlığını yaşar, bu duygu ise onu yeni çevresine daha da yabancılaştırır.

Gillian Clarke ‘The Field-Mouse’unda ise çocuk masumiyeti bir tarla faresi üzerinden anlatılır. Şiirde savaş uçaklarının gürültüsü altında biçilen çayırda küçük bir çocuğun bulduğu tarla faresi ile ailesinin yanına koşuşu resmedilir. Savaşın dehşeti bir kez de doğal yaşama verilen zarar üzerinden

¹ Danilo do not go to assembly:/ after all, he is an atheist/ who has no faith in the silence/ and does not believe/ in the snowless window, its unshattered hopes...// In his trance,/ he continues to look/ across the January slopes/ where his class-mates still ski/ in cyrillic calligraphy;/ in the dead silence, he see/ dog barking at birds.

anlatılır. Çocuğun ellerinin fareye yuva olması, onun savaşta yetişkinlerce yıkılan evleri yeniden kurma, savunmasız kalanlara koranak inşa etme arzusunu anlatır. Öte yandan, çocuğun canlılara bakışının yaşatmak üzerine olduğu görülür. Farenin yetişkinlerin denetimindeki tarlaya zarar vermesi onun için bir sorun değildir. Tarlafaresi bütün varlıklar içinde bir varlıktır ve değerinin kaynağı bizzat kendi varlığıdır. Şairin çocukları bütün gece farelerin doğal yaşam alanı otlar arasında dans ederken düşmesi ve onların kemiklerini farelerin kaburgaları gibi kırılğan görmesi bundandır. Otların biçilmesi ile yuvası açığa çıkan ve savunmasız kalan tarlafaresi de evleri yakılıp yıkılan çoğu çocuk gibi ölecektir. Şiirin en dokunaklı bölümü ise bu ölümün anlatıldığı dizelerdir:

Çocuk, koşarak geliyor biçilmiş çiçekler arasından,
elleri, titreyen bir farenin yuvası,
kara gözlerinde iki kıvılcım.
Ölecek biliyoruz, bir son vermeli buna.
Tarla faresi kendi çapında bir acıyla kıvrılıyor
ve yitip gidiyor gözlerindeki yıldız.
Avrupa'da yaz mevsimi, tarlalar yaralı,
ve çocuklar uzun otların arasında diz çökmüş,
bakıyorlar gözlerini dikerek basıp ezdiğimiz şeye (1993: s. 118).¹

İskoç şair Stewart Conn ise 'White-out' adlı şiirinde, tarla faresi gibi olup bitenden habersiz, savaş sırasında öldürülen çocukların hayaletlerine seslenir. İskoçya'nın sert iklimini Saraybosna'nın kışıyla birleştirir ve doğudan yani Bosna'dan gelen kar fırtınasına insanların gözlerini kapattığını kurgular. Bu, Conn'ın Bosna Savaşı'nda yaşananlara Batı dünyasının kayıtsız kalışını dile getirme biçimidir. Şair için sözü edilen kayıtsızlığın en ürkütücü sonucu çocuk ölümleridir. Şiirde bu ölümler gökyüzünde gerçekleşen renk değişimi ile desteklenir. Simsiyah olan gökyüzünün artık fark edilmemesi mümkün değildir. Şair, bu değişikliği gören, yani Bosna Savaşı'nın dehşetini ve çocuk ölümlerini yazılı ve görsel basın yoluyla öğrenen insanların bir tepki geliştirmiyor oluşunu eleştirir. Bu üzüntü içinde savaş kurbanı çocuklara son kez şöyle seslenir:

Size dair sanırız bu gördüklerimiz, ey Bosnalı çocuklar,
Hayaletleriniz beyaz kuşlar gibi göçüp
Gidiyor, göçüp gidiyor: öyle ki artık
Gökyüzü simsiyah kanatlarınızdan (1993: s. 117).²

Stewart Conn'ın sözünü ettiği kayıtsızlığı Danielle Hope 'Bosnia Times: small ad' adlı şiirinde farklı bir açıdan ele alır. İnsanlığın yiten vicdanını sorguladığı şiirinde Hope, özelde politikacıların ve kanaat önderlerinin, genelde ise bütün Batı toplumlarının, Bosna Savaşı'na yönelik verdikleri

¹ The child comes running through the killed flowers,/ his hands a nest of quivering mouse,/ its black eyes two sparks burning./ We know it will die and ought to finish it off./ It curls in agony big as itself/ and the star goes out in its eye./ Summer in Europe, the field hurt,/ and the children kneel in long grass,/ staring at what we have crushed.

² It is of you we think, children of Bosnia,/ your ghosts like white birds passing/ over, passing over: so that already/ the sky is black with your wings.

cılız tepkilerin içtenlik barındırmadığını ima eder. Dolaylı olarak politika sahnesinden haber merkezlerine uzanan çizgide savaşın dehşetine ve kurbanlarına yönelik çokça konuşmanın yapıldığını ancak pratikte bunların Bosna'daki trajedinin sona erdirilmesi için bir yarar sağlamadığını söyler. Dahası bu insanları başkasının felaketi üzerinden, özellikle çocuk bedenlerinden çıkar sağlamaya çalışan ikiyüzlü varlıklar olarak görür ve tanıdığı olduğu samimiyetsizliği gazeteye verilen kurgusal bir ilan üzerinden okuruna iletir:

Aranıyor: yaralı çocuklar
Rağbet görmeyen polikacının yükselişine
ve sefil gazete satışlarının artışına yardımcı olacak yaralı çocuklar aranıyor.
İş hastanede
ayakta tedavi,
bir haftalık şöhret ve uluslararası seyahat imkanı sağlamakta.
Adayların kibar, fotojenik ve minnettar olması
perişan fakat fit görünmesi zorunludur
iyileşip hızla eve dönecek kadar.
(Bunlar genel merkezimizin kuralları.)
Yüzün bir kısmında kan
ve epeyce sızdıran bandaj bulunması tercihimizdir.
Başvurular ajitasyon yapanlara kapalıdır.
Ajansımız kendini eşit fırsat
sunmaya adanmıştır (1993: s. 94).¹

Ian Breakwell'in 'Untitled'ı ile Elizabeth Bartlett'in 'Enemies'i Saraybosna kuşatmasında yaralandıktan sonra uluslararası basın dikkatini çeken ve uçakla Londra'ya gönderilerek ameliyat edilen beş yaşındaki kız çocuğu Irma Hacımuratoviç özelinde savaş mağduru bütün çocukları anlatır.

Ian Breakwell'in şiirine seçtiği başlık 'Untitled' (İsimsiz), şairin yaşananları tanımlayacak söz bulamamasına işaret ettiği gibi, iletişimin en temel unsuru olan kelimeleri, yani dili, insanlığa ait değerleri yok eden savaşın betimlenmesine aracı kılarak kirletmek istememesini de anımsatır. Şiirdeki ileti küçük Irma Hacımuratoviç üzerinden şekillenir. Talihsiz Irma'nın hikâyesi 1993 Ağustos'undaki Saraybosna kuşatmasıyla başlar. Küçük kız, Birleşmiş Milletler'in kontrolündeki bir Pazar yerinin Sırplar tarafından bombalaması sonucu annesini yitirirken kendisi de ağır yaralanmıştır. Doktorlar, kafasında, karnında ve omurgasında açılan yaraları tıbbi imkânların yetersizliğinden ameliyat edemeyince acilen bir Batı Avrupa ülkesine götürülmesi için Birleşmiş Milletlere başvururlar. Ancak belli sayıda yaralıyı Saraybosna dışına çıkarma kontenjanları olduğu gerekçesiyle bu talepleri reddedilir. Çözüm olarak uluslararası basınla bağlantı kurulur, böylece parçalanmış bedeniyle Irma'nın fotoğrafları bütün

¹ Wanted: wounded children/ to help boost unpopular politician/ and poor newspaper sales./ Job offers prompt treatment/ in working hospital,/ a week's fame, international travel./ Must be polite, photogenic and grateful,/ prostrate but fit enough/ to recover and return home fast./ (Our Home Office Rules you see.)/ Blood on some part of face/ and vast seeping bandage desirable./ Agitators need not apply./ This agency is committed/ to equal opportunity.

Avrupa ülkelerine dağıtılır. Sonunda Irma sivil toplum kuruluşlarının baskısıyla İngiliz Kraliyet Hava Gücü'ne ait bir uçakla Londra'ya götürülür. Küçük kız gördüğü tedaviyle bilincini geri kazansa da boynundan aşağı bütün bedeni felç kalır. Hastanede bulunduğu süre boyunca damar yoluyla beslenen Irma 1 Nisan 1995'te meningokok olarak bilinen bakterinin kan dolaşımında yol açtığı enfeksiyon nedeniyle yaşamını yitirir.

The Independent gazetesindeki Nick Cohen imzalı habere göre (2 Nisan 1995), Joint Couicil for the Welfare of Immigrants Genel Sekreteri Claude Moraes, Irma vakasının İngiltere'nin eski Yugoslavya'daki savaş kurbanlarına yönelik izlediği ret politikasını fazla değiştirmedığını söyler ve bu görüşünü 1995 yılı itibarıyla Almanya'nın 250.000, İngiltere'nin ise 22.000 savaş mağduru Bosnalıyı kabul ettiğini anlatarak destekler.

Irma Hacımuratoviç, başta Bosna Savaşı'ndan zarar gören çocuklar olmak üzere kuşatma altındaki bütün insanlar için bir simgeye dönüşmüştür. Öyle ki Bosna'dan Batılı ülkelere yaralıların taşındığı operasyonlar onun adıyla, 'Irma Operasyonları' (Irma Operations) olarak anılmıştır. Breakwell'in 'Untitled' adlı şiiri işte bu küçük kız çocuğunu anlatır. Anlaşılacağı üzere, başka şiirlerde şiddete kayıtsız kalmak ile suçlanan yazılı ve görsel basın Irma'nın Londra yolculuğunun ana nedenidir. Bu yüzden şiirde, radyo dinleyicilerinin sıkça duydukları bir ifade hafifçe değiştirilerek konuyla ilişkilendirilir. Spikerin sunumu Irma'nın son durumundan, çokça karşılaşılan ancak nedeni bilinmeyen yaşamın içinden bir duruma ve Billy Joel'ün müziğine uzanan üç farklı çizgide gezinir. İki tırnak arasına sıkıştırılan şiir, birbirinden ayrık görünen ancak Irma'nın durumunu destekleyen çizgileri radyo spikerinin dilinden şöyle açar:

'Hayatın baharının sesini dinliyorsunuz
bir saate kalmaz sunacağız
en güncel raporlarını sizlere yürekli
küçük Irma Hacımuratoviç'in yaşam
mücadelesi verirken kendisi Londra'daki bir hastanede, bir
yandan da hepimizi şaşkına çeviren sorunun
cevabını vururken yüzümüze: neden
çay bardaklarımız dışık bağlar ki? Şimdi karşınızda
Billy Joel' (1993: s. 82).¹

Irma Hacımuratoviç özelinde savaş nedeniyle travma yaşamış, öldürülmüş ya da yaralanmış çocukları şiirine konu ederek şiddetin masumiyeti parçalayışını anlatan bir başka şiir de Elizabeth Bartlett'in 'Enemies'idir. [Untitled]'a göre daha informatif olan bu şiirde, savaşa yönelik eleştiriler Irma'nın yaralanmasının nedenleri ve geçirdiği ameliyatlar üzerinden yapılır. 'Enemies'in en can alıcı yeri, Irma'nın kendisinin bir sirk hayvanı olup olmadığını sorduğu, daha doğrusu

¹ 'You're listening to the sound of summer/ and in the next hour we'll be bringing/ you up-to-the-minute reports on brave/ little Irma Hadzimuratovic as she fights/ for her life in a London hospital, as/ well as revealin the answer to a/ question which baffles us all: why does/ scum form on our cups of tea? Now here's/ Billy Joel.'

siteminin yansıtıldığı dizedir. Şair, Batı dünyasının küçük kızı bir tür vicdan rahatlatma aracı olarak gördüğünü bu dize üzerinden anıtır. Özelde İngiliz hükümeti, insanlık görevini yerine getirdiğine basında çıkan İrma haberleriyle toplumunu ikna etmiş, kendisini onların gözünde yüceltmıştır. Bu yönden bakıldığında, Bartlett için İrma, Avrupa'nın kayıtsızlığını gizleyen bir maskedir.

Küçük kız, şiirde bütün saflığı ve hiciv yeteneği ile düşmanını aramaktadır. Kendisini yaralayan silahı, Londra'ya getirilme sürecini ve geçirdiği ameliyatları, enfeksiyonuna neden olan bakteriyi, müşahede altında tutulduğu hastanenin en hayati bölümünü ve kullandığı ilaçları anlatan kelimeler, sırasıyla Şarap Nel, Oper Asyon, Menin Gokok, Yoğun Bakım ve Anti Biyotik şeklinde bölünerek yazılır. Böylece her biri savaşılmaması ve aşılması gereken birer engel olarak kişileştirilir. Şiirde İrma, Bosna'dan uçakla getirildiği Londra'daki hastanenin yoğun bakım ünitesinde şarapnelin neden olduğu meningokok bakterisi ile antibiyotik ilaçlar alarak savaşmaktadır. Şiirin sonunda küçük kız içinde bulunduğu durumu şöyle anlatır:

bana İrma derler, seçilmişlerden biriyim,
bir Oper Asyonum var benim
adını adımdan alan. Oper Asyonlar
bildiğim şeyler, bir yandan kurtarıyorlar beni
Şarap Nelden bir yandan Anti Biyotiklere yolluyorlar
savaşmam için kötü huylu Menin Gokok ile.
Şayet yaşarsam yine Müslüman kalacağım.
Ölürsem, düşmanım olacak savaş,
o ki seçenlerin en zekisi, tam bir PR işi.
O da mı düşmanım yoksa? (1993: s. 109).¹

Elizabeth Garrett ise 'Airlift' adlı şiirinde bu konuyu dolaylı olarak ele almaktadır. Şair sekiz aylık çocuğu ile uçakçılık oynamakta ve yaptığı bütün hareketleri dizelerinde betimlemektedir. Elleri çocuğunun ellerinde, ayakları göğsünde onu havaya kaldırmakta, açılan kolları ve bacaklarıyla onu bir kartala benzetmektedir. Şair, çocuğunun kırılabilirliğini ve korunmaya muhtaç oluşunu bir anne olarak kendi varlığı ile gidermektedir. Oysa yaralanan ve annesini yitiren İrma tümüyle savunmasızdır. '[Untitled]'da anlatıldığı üzere yaşam mücadelesi vermekte, ölümcül bakteriye karşı savaşmaktadır.

'Airlift'in İrma ile bağlantısı şairin çocuğuyla oynadığı uçakçılık oyununda açığa çıkar. Oyundaki uçak figürleri İrma'nın kişiliğinde simgelenen savaş kurbanı çocukların bindikleri uçakları yansılar. Bu nedenle şair girişteki eğlenceli oyun ortamını sonlandırarak şiirin sonunda yüzünü gerçeğe döner:

¹ I am called Irma, one of the chosen,/ and I have an Oper Ations/ named after me.
Oper Ations/ are what I know about, as they free me/ from Shrap Nel and send in
Anti Biotics/ to fight the bad Menin Gococci./ If I live I shall still be Muslim./ If I
die, war will be my enemy,/ culler of the cutest, PR job./ Is he an enemy too?

[...] Kalpler düşer
Ölüm bir yaşam tarzı olduğunda.
Kelimeler düşer. Kapatıyorum kollarımı
iniş için, sönüyor yıldızı dünyanın (1993: s. 111).¹

Ünlü İngiliz şair Ted Hughes ise, Elizabeth Garrett'in sözünü ettiği kelimeleri öldüren, dili yaşananlar karşısında yetersiz ve çaresiz bırakan Bosna Savaşı'nın dehşetini 'Why the 21st child could not be lifted' (21. çocuk neden yerden kaldırılamadı) adlı şiirinde bütün kurban çocukların ağırlığını kendi bedeninde taşıyan bir çocuk üzerinden anlatır. Yirmi birinci çocuğun ölümü, gerçekte bütün uygar görünümüne karşın 1992-1995 yılları arasında testi geçemeyen ve ilkelliğini açığa vuran yirmi birinci yüzyılın eşliğindeki insanlığın, bir bakıma henüz başlamamış yeni yüzyılın ölümüdür.

Şiirde, öldürülen her çocuğun bedeni gazete kâğıtlarıyla kaplanır. Cansız çocuk bedenlerini gizleyen gazete imgesi, görsel ve yazılı basının Bosna'da yaşananlar konusunda okuru yeterince ve içten bilgilendirmediğini anlatmak için seçilmiştir. Gazetelerin Hughes'ün gözünde iki işlevi bulunduğu söylenebilir: görünürde ölü bedenleri gizlemek ve arka planda ise bu bedenleri ortaya çıkaran şiddeti örtbas etmek, en azından bütün yönleriyle açığa çıkmaması için perdelemek. Anlaşılabileceği üzere birincisinin ortaya çıkışında ikincisi oldukça büyük bir rol oynar. Başka bir deyişle gazetelerin asli görevlerini yerine getirmeleri onları tali işlevlerden kurtaracaktır. Şiirde geçmiş zaman yapısını kullanılması Hughes'ün XXI. yüzyılın başlamadan yitirildiğine inandığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Şairin bu olumsuz bakışının temel nedeninin ise savaş kurbanı çocuklar olduğu söylenebilir. Hughes dehşet verici bu durumu dizelerine şöyle yansıtır:

Güçlü kolları vardı
Gazetelerin ve hava dalgalarının
Yirmi birinci çocuk çok ağırdı ama.
Daha ferî sönmemiş bir gözün arkasında
Toplu mezarı
On dört bin ölü çocuğun.
Ve arkasında ötekinin
Devasa atık yığınyla, toplu mezarı,
O savaşta öldürülecek
Bütün çocukların.
Belki de hepsi kaldırılabilirdi yerden
Daha fazla hava-dalgasıyla
Ve daha fazla gazete kâğıdıyla.
Ama yirmi birinci çocuk da tutup duruyordu
Histeriden kilitlenmiş elinde
O savaşta kullanılan bütün silahları.
Ötekinde ise

¹ [...] Hearts fail// When death's a way of life./ Words fail. I close my grip/ For the descent, the earth in eclipse.

Tibet'i (1993: s. 87).¹

Savaşa maruz kalmış bütün çocukların simgesi yirmi birinci çocuğun histeriden kilitlenmiş elindeki silahlar şiirin genel akışı içinde oldukça merkezi bir yer tutar. Çocuğun tanık olduğu şiddet onda kontrol edilemeyen birtakım duygulara ve fiziksel bozukluklara yol açmıştır. Bu da savaşın çocuklar üzerinde oluşturduğu bir başka olumsuz etkiye yapılan bir göndermedir. Yirmi birinci çocuğun savaşta kullanılan bütün silahları elinde tutması masumiyetinin bozulduğu anlamına gelebileceği gibi, onları kimseye vermeyerek savaşın bitmesine öncülük etmek istediği şeklinde de yorumlanabilir. Birincisinde, savaşın en kötü yanlarından olan masumiyetin ilgası resmedilirken çocuklarla simgelenen geleceğe yönelik bir kaos düzeninin işaretleri verilir. İkincisinde ise, tam tersine, kurbanı olduğu kaosu yarınlar taşınamaması için bütün silahları geçersiz kılmak isteyen bir tavır görülür. Özelde Bosna'nın, genelde ise şiddet altındaki bütün coğrafyaların, kurtuluşu masumiyetin korunması ile mümkündür.

Sonuç olarak, Bosna Savaşı ile ilgili bilgileri yazılı ve görsel basında çıkan haberlere dayanan İngiliz şairlerin şiirleri incelendiğinde, tarafsız kalma güdüsüyle olaylara ilişkin ayrıntıya inmedikleri, belirli bir etnisiteyi öne çıkaran ifadeler kullanmaktan olabildiğince kaçındıkları, şiddeti bir olaya indirgemeyi değil onu bir olgu olarak ele almayı seçtikleri görülmüştür. Temelde, çocuklar üzerinden insanlığın ortak vicdanını harekete geçirmeye çalıştıkları izlenmiştir. Özellikle İslam dünyasında genel bir algıya dönüşen Batı'nın büyük oranda dinsel inançlarından dolayı Boşnaklara yönelik etnik kıyımaya kayıtsız kaldıkları kanısının İngiliz şiirinde, en azından bu çalışmada ele alınan şiirlerle, bir koşutluk göstermediği ve şair duyarlılığının politik kayıtsızlığa teslim olmadığı anlaşılmıştır. Bu duyarlılığın yeterliliği ya da yetersizliği ve günümüz İngiliz şiiri denildiğinde akla gelen öteki şairlerin konuya ilişkin söz söylemekten neden geri durdukları ise bir başka tartışma konusudur.

Kaynakça

- ALVI, M. (1993). Exile. Ken Smith & Judi Benson (Eds). *Klaonica: Poems for Bosnia* (s.121). Newcastle Upon Tyne: Bloodaxe Books.
- BALL, P. ve diğerleri (17 June 2007). *The Bosnian Book of Dead: Assessment of the Database (Full Report)*. HiCN Research Design Note 5, The Institute of Development Studies- at the University of Sussex. <http://www.hicn.org/wordpress/wpcontent/uploads/2012/07/rdn5.pdf> [Erişim Tarihi: 10.09.2018].

¹ The arms/ Of newspapers and air-waves were strong/ But the twenty-first child was too heavy./ Behind one living eye/ The mass grave/ Of fourteen thousand dead children./ And behind the other/ The mass grave, with its huge spoil heap,/ Of every child/ Still to be killed in that war./ Maybe all that could have been lifted/ With more air-waves/ And more sheets of newspaper./ But the twenty-first child also held/ In one hand locked with hysteria/ Every weapon used by that war./ And in the other/ Tibet.

- BARLETT, E. (1993). Enemies. Ken Smith & Judi Benson (Eds). *Klaonica: Poems for Bosnia* (s. 109). Newcastle Upon Tyne: Bloodaxe Books.
- BREAKWELL, I. (1993). [Untitled]. Ken Smith & Judi Benson (Eds). *Klaonica: Poems for Bosnia* (s. 82). Newcastle Upon Tyne: Bloodaxe Books.
- CASH, P. (1993). Danilo Blagojevic. Ken Smith & Judi Benson (Eds). *Klaonica: Poems for Bosnia* (s. 116-117). Newcastle Upon Tyne: Bloodaxe Books.
- CLARK, G. (1993). The Field-Mouse. Ken Smith & Judi Benson (Eds). *Klaonica: Poems for Bosnia* (s. 118). Newcastle Upon Tyne: Bloodaxe Books.
- COHEN, N. (1995, 2 April). Little Irma, symbol of the West's failure, is dead. (<https://www.independent.co.uk/news/little-irma-symbol-of-the-wards-failure-is-dead-1613780.html>). [Erişim: 20 Temmuz 2018].
- CONN, S. (1993). White-out. Ken Smith & Judi Benson (Eds). *Klaonica: Poems for Bosnia* (s. 117). Newcastle Upon Tyne: Bloodaxe Books.
- GARRETT, E. (1993). Airlift. Ken Smith & Judi Benson (Eds). *Klaonica: Poems for Bosnia* (s. 111). Newcastle Upon Tyne: Bloodaxe Books.
- GRUBB, D. (1993). Toys for the War Children. Ken Smith & Judi Benson (Eds). *Klaonica: Poems for Bosnia* (s. 107). Newcastle Upon Tyne: Bloodaxe Books.
- HOPE, D. (1993). Bosnia Times: small ad. Ken Smith & Judi Benson (Eds). *Klaonica: Poems for Bosnia* (s. 84). Newcastle Upon Tyne: Bloodaxe Books.
- HUGHES, T. (1993). Why the '21st child' could not be lifted. Ken Smith & Judi Benson (Eds). *Klaonica: Poems for Bosnia* (s. 87). Newcastle Upon Tyne: Bloodaxe Books.
- SMITH, K. & BENSON, J. (Ed.). (1993). *Klaonica: Poems for Bosnia*. Newcastle Upon Tyne: Bloodaxe Books.
- TABEAU, E. & BIJAK, J. (15 September 2003). *Casualties of the 1990s War in Bosnia-Herzegovina: A Critique of Previous Estimates and the Latest Results*. Demographic Unit, Office of the Prosecutor, International Criminal Tribunal of the former Yugoslavia, <http://archive.iussp.org/members/restricted/publications/Oslo03/5-con-tabeau03.pdf> [Erişim Tarihi: 10.09.2018].

Argümantasyon Yoluyla Fikir İklimi Oluşturma: Aliya İzzet Begoviç Örneği

Neva DOĞAN

*Gümüşhane Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü,
nevaaa86@gmail.com*

Stephen Toulmin'in Argümantasyon Kuramı Modeli

İletişimin en önemli aracı hiç şüphesiz dildir. İnsanlarla, kendimizle ya da toplumla kurduğumuz ilişki dil üzerinden inşa edilmiştir. Kendimizi dili kullanarak tanımlar, ifade eder ve yargılarız. İnsanlarla tanışırken, kavga ederken, sohbet ederken, bir birliktelik sağlarken veya ayrı düşerken bunu dil ile yaparız. Kısacası, dil iletişim kurduğumuz her anda ve alanda mutlak bir gerçekliktir. Duygularımızı ve düşüncelerimizi ifade etme, onları yayma ve insanları o fikirlere ikna etme yolumuz yine dil ile mümkündür. “Esasen iletişim öncelikle kendi kendimizle başlar. Yürüttüğümüz her akıl, bulduğumuz her mantıksal çıkarım, bizim kendi zihnimizdeki iletişimdir” (Boynukalın 2013: 38). Kendi içimizdeki iletişimin ardından yine dil aracılığıyla fikirlerimizi ifade ederiz. Toulmin, Rieke ve Janik’e göre dilin iyi ayrı kullanımı mevcuttur; araçsal ve tartışmacı dil. Hiçbir ikna amacı taşımayan sipariş vermek, taksi çağırmak, mutluluk, üzüntü ve heyecan gibi duygular içeren ünlem cümleleri ya da gündelik konuşmalar araçsal dil olarak tanımlanırken ve mantıksal tesis ile alıcıda bir etki bırakan, kanıtlara ve desteklere dayalı dil ise tartışmacı dil olarak tanımlanır. (Toulmin vd. 1984: 5). Günlük hayatta sıkça kullandığımız selamlaşma ifadeleri, kendi durumumuzla ilgili cümleler ya da tutumlarımızı içeren cümleler bir müzakere içermez çünkü bir ikna amacı gütmeyiz. Toulmin, bizi ikna etme amacıyla kurulan cümlelerin “çünkü”, “bu yüzden”, dolayısıyla” gibi bir dayanak belirten bağlaçlarla kurulduğunu iddia eder. Bu bağlaçlar sayesinde araçsal olan bir dil tartışmacı dahi olabilir.

Birçok kuramcı tarafından müzakere şeklinde de ifade edilen tartışma, farklı şekillerde yorumlanmış ve tanımlanmıştır. Freeley ve Steinberg (2005: 3), müzakereyi davranışlarını, inançlarını, tutumlarını ve değerlerini haklı çıkarma amacı taşıyan insanların iletişimsel durumlarda sebep sunması olarak tanımlar. Douglas Walton’a (2006: 1) göre ise, sorgulanabilen ya da tartışmaya açık iddiaları eleştirmek ya da desteklemek için sebep sunmaktır. Benzer şekilde Pattee (1920: 3) de müzakereyi iddiaların, iletişim sürecindeki doğruyu sunma sanatı olarak yorumlar. Müzakere kuramının temelleri Aristo’ya kadar uzanmaktadır. Öncelikle klasik mantığın tümdengelim ve tümevarım metotlarıyla ortaya çıkan kuram, retorik sanatının gelişmesiyle birlikte 19. yy’da gelişmeye başlamıştır. 1958 yılında Stephen Toulmin *The Uses of Argument* eseriyle formal mantık çalışmalarını geliştirerek müzakere kuramının hüküm, veri, zemin, güvence ve kanıt içermesi gerektiğini ortaya koymuştur. İletişim kurarken ortaya attığımız her iddia, içerdiği kanıtların gücü ölçüsünde ikna edicidir. İnsan olarak herkes yaradılışı gereği

fikirlerinin kabul görmesini, kitleleri etkilemesini ve toplum tarafından onaylanmasını arzular. Toulmin, iddiaların kabul görüp görmemesinin iddia sahibinin konumu ve itibarıyla da ilintili olduğunu söylemektedir. “Bazı sözlere, sırf söyleyenlerin dürüstlüğü, sağduyusu ve teminatı yüzü suyu hürmetine inanılır” (Toulmin 1990: 11). Bu iddiaların da her kabul gören iddia gibi belli dayanak ve kanıtlara bağlı olması onun kabul ve itibar görme olasılığını kuvvetli kılmaktadır. İnsanlar, iletişim halinde oldukları her durumda daima bir mesaj iletme ve mesaja maruz kalma halindedirler. İletilen mesajların büyük bir çoğunluğu ise bir sav ortaya atmakta ve bu savların iletilen taraf tarafından kabul görmesi talebini içermektedir. Herrick, siyaset, hukuk, reklam, din ve eğitim gibi çeşitli alanlarda savunulmuş fikirleri duymaya alışkın olduğumuzu söyler ve ekler, “İnsan etkileşiminin diğer alanları da, düşüncelerimizi başkalarına sunma eğilimi ve fikirlerimizin tanıtılarla desteklenerek mantıklı ve hayırlı olarak nitelendirilmesi arzusu içinde olduğumuzu gösterir (Herrick 2004: 3). Ortaya atılan savın insanlarda bıraktığı tesir, iddia sahibinin saygınlığıyla da doğru orantılıdır. Müzakereler, ortaya sağlam ve herkes tarafından kabul görecektir savlar ortaya atmamızda oldukça önemli bir yer teşkil etmektedir. İletişim sürecinde, söylediklerimizin kabulü, güven teşkil etmesi ve kitleler üzerinde bıraktığı tesir müzakereler sayesinde sağlanmaktadır. İnsanlar iletişim kurarken, istemli veya istemsiz bir şekilde daima bir iddia ile karşı karşıya kalır ve onun savunucusu ya da reddedenleri olurlar. Dolayısıyla yaşam içerisinde sürekli bir müzakere içerisindeyizdir. İnsanlar çoğunlukla ikna olduğu konularda başkalarını da ikna etmek için müzakere yöntemini kullanır. Bunu genellikle ortaya bir iddia atarak, onu müzakere ile destekleyerek ve ispat ederek yapmaktadır.

Müzakerenin Motifleri

Toulmin’a göre bir müzakerenin ikna ediciliği güvencesinde yatmaktadır. Güvence ne kadar güçlüyse iddianın kabul görmesi ve ikna ediciliği o kadar yüksektir. Eeмерen ve Grootendorts, Toulmin’in müzakere modelinin mesajın ileten ve alıcısı arasındaki bir diyalog gibi görüldüğünü aslında bu yaklaşımın retoriksel olduğunu belirtir (Eeмерen ve Grootendorts 2004: 47). İletişim kuran kişi, mesajını hitap ettiği kitlenin yalnızca anlamasını amaçlamaz, mesajın onlar tarafından kabul görmesi de onun için önemlidir. Müzakerenin kabul edilebilirliği hitap ettiği kitleye de bağlıdır. Hangi konuda ileri sürüldüğü, ileri sürüldüğü ortam, hitap ettiği kitlenin algı ve bilgi seviyesi gibi konular onun kabul edilebilirliğini etkilemektedir. “Toulmin’a göre, bir alanda en önemli rol, modelindeki merkez pozisyonda olan (“güvence”), öncüllerden (“veri”) yasallaştırılan adımlardan sonuçlarla (“hüküm”) ilişkilidir. Yalnızca müzakerenin alanına aşına olan insanlar garantinin “desteğinin” belirli bir hususta kâfi olup olmadığına karar verebilirler” (Eeмерen ve Grootendorst, 2004: 131). Toulmin’a göre müzakere kuramı alana tabidir ve dolayısıyla tartışmanın ikna ediciliği müzakerenin muhatabı olan taraflara göre değişiklik göstermektedir. Ortaya atılan her sav ispat gerektirmektedir. İddianın kabul edilene kadar verilerle desteklenmesine, yani zemininin (ground) sağlam olmasına bağlıdır. Bir şeyi ortaya atarken, onun ne olduğundan ziyade ne

olmadığı da iddiamızı kuvvetlendirecek delillerden biridir. Temel olarak bir müzakerenin motifleri şu unsurlardan meydana gelmektedir;

1. **Hüküm (Claim):** Hükümler, ortaya atılırken genel bir kabul görmesi amacıyla atılır. Toulmin, Rieke ve diğerleri hükümler için şunları söyler; “Hepsinin altında, onların sağlam temelli olduğunu gösteren ve bu yüzden de genel geçer olarak anılan “sebepler” yatar. Herhangi bir müzakrenin gücünü ve yöntemini analiz ettiğimizde ilgili iddia hem başlangıç noktasını, hem de yöntemimizin gidilecek yerini açıklar” (Toulmin vd. 1984: 28). Hükümleri desteklemede izlenmesi gereken yöntem şudur;
 - Genel olarak kabul edilmiş ve iddianın bağlı olduğu ilgili gerçeklere (dayanaklara) dikkati çekmek.
 - Hangi genel yasaların, kanunların ya da prensiplerin (güvencelerin) bu gerçekleri iddiayla alakalı kıldığını belirtmek.
 - Mevcut dayanakların ve güvencenin, başka seçenek ya da rakip bir iddia olmadan, halihazırdaki iddiaya nasıl bir temel sağladığını açıklamak (Toulmin vd. 1984: 31).
2. **Zemin (Ground):** Zemin, bir iddianın üzerine tesis edildiği temeli olması bakımından önemlidir. Zeminler bilimsel gerçekliklerden, daha önce ispat edilmiş doğrulardan, istatistik verilerinden, bilime dayalı gözlemlerden meydana gelmiş olabilir. “Zeminler, genellikle doğru olarak kabul edilen, bu yüzden de açıklamak ve önceki iddiayı iyileştirmek, hatta iddianın gerçekliğini, doğruluğunu ve sağlamlığını inşa etmek için itimat edilirler” (Toulmin vd, 1984: 38). Zemin, yani iddianın altında yatan deliller bütünü, iletinin ulaştığı alıcıların o mesaja kani olabilmesi için oldukça güçlü olmalıdır. İhtimaller, olasılıklar ya da öznel görüşlere değil, bahsedilen nesnel yargılara dayandırılmalıdır.
3. **Güvence (Warrant):** Dayanaklardan iddialara giden adımlar izlenirken garantilere ihtiyaç duyulmaktadır. “Hükümünüzü sunduğunuz kişi sizden, üzerinde anlaştığınız gerçeklerin iddayla ya da sonuçla bağlantılı olduğunu belirten güvenceyi talep eder. Eğer, bütün bir müzakere belirli bir sonuç çıkarımı üzerine kurulmuşsa, bu durumda müzakereye katılan gerçekler ya da dayanaklar bir kekin içindeki malzemeler halini alır” (Toulmin vd. 1984: 47). Güvence sayesinde tüm bunlar biraraya gelerek müzakereyi meydana getirmektedir. Güvence, iddia sahibinin itibarını ve güvenilirliğini sağlaması bakımından önemlidir. Güvencenin iddiayı desteklemesi ve tamamlayabilmesi için onunla alakalı olması gerekmektedir. Toulmin, güvencenin hükmü ve veriyi birbirinden ayırdığını iddia etmektedir. “Harry’nin saçının kırmızı olduğu bilgisi, siyah olması ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Kırmızı olan şey aynı zamanda siyah olamaz” (Toulmin 1990: 98). Güvence hükümlerin geçerli olduğuna dair bir garanti sunar. Eğer güvence yetersizse, çelişki içeriyorsa, ya da tatmin edici geçerlilikte değilse veri ve hüküm ne kadar kuvvetli olursa olsun kişileri ikna edemez.
4. **Kanıt (Support):** Bir hükmün geçerli olabilmesi için garantinin yeterli olmadığı durumlar da mevcuttur; bu durumda kanıtlar önem teşkil eder.

Kanıtlar, herhangi bir duruma uygulanmış müzakere yollarının güvenilirliğini inşa etmeye dayanan deneyimleri aşıkare hale getiren genellemelerdir (Toulmin vd. 1984: 61). Eğer bir kanıt kanun hükmüyse, bilimsel bir dayanağı varsa ya da bir tüzük maddesiye hükmün kabul edilebilirliği de aynı minvalde artacaktır. Herrick, müzakerelerin yapısını incelerken üç temel araçtan bahseder; tarama, standard oturtma ve taslak oluşturma. Bu araçlar hem müzakereleri değerlendirmede, hem de kendi hükümlerimizi güçlendirmede işe yarayacaktır (Herrick 2004: 45). Hükmün yeteri kadar ikna edici olmadığı durumlarda güvenceler, güvencelerin de yetersiz kaldığı durumlarda kanıtlar öne sürülerek iddia sağlanmaktadır.

Tablo 1 Aliya İzzet Begoviç'in İslam Üzerine Argümanlarının Analizi

Veri	Hüküm	Zemin	Güvence	Kanıt
İslam'a inanıp da İslam'a aykırı çalışmak, ticaret yapmak, eğlenmek ve yönetmek olmaz (Begoviç 2017: 39).	İslamiyeti kabul etmiş kimseler yaşamlarının her safhasını İslamiyet'e göre tanzim etmelidir.	Kişi, inandığı, kendini adadığı değerler üzerine bir dünya görüşü tesis etmeli ve ona uygun yaşamalıdır.	İslam'ın emir ve yasaklarını kabul edip ona uygun ticaret yapıp, eğlenip yönettiğimizde gerçek anlamda dini yaşamış oluruz.	İslam'a inanıp ona aykırı yaşamak hem İslamiyet'e, hem de ona inanlara zarar verir.

Tablo 2

Veri	Hüküm	Zemin	Güvence:	Kanıt
İslam dini ile İslam'a aykırı toplumsal ve siyasi kurumlar arasında bir barış ve birlikte var olma durumundan bahsedilemez (Begoviç 2017: 44).	İslam ancak kendisine uygun toplumsal ve siyasi kurumlarla bir birliktelik sağlayabilir.	Toplumsal ve siyasi kuruluşlar dahi İslam ölçütlerine göre yönetilir olmalıdır. Güvence: Toplumun veya devletin yönetiminde de esas olan İslam'ın emrettiği buyrujklardan çıkmamaktır.	İslam ona aykırı olan hiçbir koşulun içinde varolamaz.	İslam'ın emir ve yasakları, yani indirilmiş ayetleridir.

Tablo 3

Veri	Hüküm	Zemin	Güvence	Kanıt
İslam dini aracı bir fikir, İslam alemi ise parçalanmış dünyanın arabulucu millet görevini üstlenmiştir. (Begoviç 2017: 45).	İslamiyet yalnızca bir din değil aynı zamanda bir fikir dünyasıdır.	İslam dininin ve İslam aleminin görevleri vardır.	İslamiyet bir barış ve birliktelik dinidir.	İslam dini insanlara barışı, birlikteliği ve beraberliği öğütlemekte; ayrılığı, bölünmüş ve parçalanmışlığı reddetmektedir.

Tablo 4

Veri	Hüküm	Zemin	Güvence	Kanıt
İslam, Hz. Muhammed ve Kur'an ile yönünü insana, dış dünyaya ve tabiata çevirmiş, dört dörtlük bir insan ve eksiksiz bir hayat öğretisi haline gelmiştir (Begoviç 2017: 41).	İslamiyet tam hakkı verilerek tüm öğütleriyle birlikte eksiksiz yaşandığı takdirde insalık ve dünya çok daha iyi bir yerde olacaktır.	İslam, elçisi Hz Muhammed'in sünnetinden ve kitabı Kur'an'dan ayrılmaz.	İslamiyet'in güvencesi de pusulası da elçisi Hz Muhammed ve Kur'an'dır.	İslamiyet'in insanlığa, insana, dünyaya ve doğaya bakışı Kur'an'da açıkça ifade edilmiştir.

Tablo 5

Veri	Hüküm	Zemin	Güvence	Kanıt
İslam'ın, insanla insan, insanla toplum ilişkilerini belirleyen değişmeyen prensipleri vardır, fakat İslam'ın değişmeyen ticari, toplumsal ve siyasi bir sistemi yoktur. (Begoviç 2017: 44).	İslamiyetin hiçbir şartta değişmez, sabit kuralları olduğu gibi zamana göre değişiklik gösterebilen sistemleri de vardır.	İslam'ın kuralları yazılı bir şekilde kutsal kitapta belirtilmiştir ancak; bu kurallar ticari, toplumsal ve siyasi kuralları kapsamaz.	İslamiyet'in değişmeyen prensipleri insanın insanla ve toplumla olan ilişkilerini düzenler.	İslam yalnızca bir inanç değil, bir yaşam şekli ve rehberidir de.

Tablo 6 Aliya İzzet Begoviç'in İslam Toplumu Üzerine Argümanlarının Analizi

Veri	Hüküm	Zemin	Güvence	Kanıt
İslam toplumu, dindar insanlardan oluşan düzenli bir toplumdur. (Begoviç 2017: 49)	İslamiyet, dini bütün insanların bir araya gelmesiyle oluşmuştur.	İslamiyet kainata düzen getirecek bir dindir.	Toplumsal kurtuluşu dini hakkıyla yaşayan insanların oluşturduğu İslamiyet'tedir.	Kur'an-ı Kerim'de yapılan dindar insan tanımına göre yaşayan insanlar gerçek İslam toplumunu oluşturabilir.

Tablo 7

Veri	Hüküm	Zemin	Güvence	Kanıt
İslam toplumu, yalnızca sosyal ve ekonomik çıkarlara veya teknik bağ oluşturan herhangi bir dış etkenle dayanamaz (Begoviç 2017: 49).	İslamiyet dışarıdan yönetilebilecek değişkenlere bağlı bir din değildir.	İslam toplumu içinde dini ve duygusal nüveler barındırır.	Bu din ve bu dini yaşayan topluluk dünyevi çıkarları ve değişkenlere göre hareket etmez.	İslamiyet'in yegane dayanağı indirilmiş kitabı ve elçisi Hz. Muhammed'dir .

Tablo 8

Veri	Hüküm	Zemin	Güvence	Kanıt
Dindar insanlar topluluğu olan İslam toplumu, içerisinde dinî ve duygusal sadakat tohumları taşır (Begoviç 2017 :49)	İslam toplumu materialist değildir.	Dindar insan samimi dini duygular taşıyan sadık kimsedir	Dünyevi çıkarlar peşinde koşmayan, duygusal ve dinine bağlı insanlar dindar insanlardır.	Dindar olmayan insanlar İslam toplumuna ait olamaz.

Tablo 9 Aliya İzzet Begoviç'in Müslüman Kardeşliği Üzerine Argümanlarının Analizi

Veri	Hüküm	Zemin	Güvence	Kanıt
'Müslümanlar kardeşler' (Kur'an, 49/13) Kur'an, bu mesajla hedefini belirtmiştir, bu hedefin uzaklığı sürekli ilerlemeye vesile olabilecek niteliktedir (Begoviç 2017: 53).	İslam dinine inanan tüm insanlar kardeşler.	Kur'an-ı Kerim'in amacı tüm inananları kardeşliğe sevk etmektir.	Tüm Müslümanlar kardeşliği kabul eder ve kardeş gibi yaşarsa ancak İslam dini ilerleme kaydedebilir.	Kur'an'daki ayetler Müslüman kardeş olduğunu zaten söylemektedir.

Tablo 10

Veri	Hüküm	Zemin	Güvence	Kanıt
"İslam yetkililerinin, Müslümanları n kardeş olduğunu savunarak oluşturabilecek ölçütlerin, inisiyatiflerin, kanunların sayısı ve çeşidi sınırsızdır (Begoviç 2017: 53).	Kardeş olduklarına inandıkları takdirde, Müslümanları n yapamayacağı şey yoktur.	İslamiyet ve Müslümanları n bekası için yetkililerin yapabilecekleri birçok şey vardır.	Yeter ki Müslümanları n birliği ve beraberliği sağlansın, o vakit İslam alemi de Müslümanlık da kazançtadır.	Ayetler Müslümanlar a kardeş olduğunu söyler, İslam yetkilileri de bu doğrultuda gerekeni yapmalıdır.

Tablo 11 Aliya İzzet Begoviç'in İslam'da Mülkiyet Üzerine Argümanlarının Analizi

Veri	Hüküm	Zemin	Güvence	Kanıt
İslam dini şahsi mülkiyeti kabul etse de, çağdaş Müslüman topluluğu, büyük toplumsal zenginliklerin, özellikle doğal kaynakların topluma ait olması ve toplumun tüm bireylerine katkı sağlaması gerektiğini bildirmektedir (Begoviç 2017: 57).	İslamiyet'te şahsi mülkiyet hakkı vardır ancak, doğal kaynaklar herkesin hakkıdır.	İslamiyet'in insanlara izin verdiği şeyler vardır ama bireyciliği reddeder, toplum çıkarları öndedir.	İslamiyet adaletsiz bir zenginliği ve bireysel çıkarları engelleyen bir dindir.	Kur'an-ı Kerim mülkiyet hakkını reddetmez ancak toplumun diğer üyelerinin de hakkını gözetmeyi emreder.

Tablo 12

Veri	Hüküm	Zemin	Güvence	Kanıt
Kur'an'ın sözü geçen emrine dayanarak, şahsi mülkiyetin kullanılmaması veya kötüye kullanılmasına karşı tüm kanun ve yasakların yasal olduğunu söyleyebiliriz (Begoviç 2017: 58).	Suiistimale karşı tüm kanun ve yasaklar Kur'an'da mevcuttur.	Kur'an-ı Kerim, her konuda olduğu gibi mülkiyet konusunda da insanlara rehberdir.	Müslümanların kabule ettiği ve riayet etmesi gereken tüm kanunlar kutsal kitabında belirtilmiştir.	Söyleyecekleri mizi ancak Kur'an'ın emir ve yasaklarına dayanarak söyleyebiliriz.

Tablo 13

Veri	Hüküm	Zemin	Güvence	Kanıt
Şahsi mülkiyet, Kur'an'ın bu mülkiyetin toplum yararına kullanılması emriyle bir kez daha sınırlandırılmıştır (Kur'an, 49/34) (Begoviç 2017: 57).	İslam'a inanlar diledikleri ölçüde mülkiyet hakkına sahip olamaz.	Müslümanlar, şahsi edindikleri mülklerini dahi ancak toplum yararına kullanabilirler.	Müslümanlıkta bireysellik değil, içinde yaşanan toplumun menfaatleri ve çıkarları esastır.	Kur'an 49/34 ayeti insanların mülkiyet hakkını dahi belirlemiştir.

Tablo 14 Aliya İzzet Begoviç'in Eğitim Üzerine Argümanlarının Analizi

Veri	Hüküm	Zemin	Güvence	Kanıt
Müslüman ülkeler gerekli sermayeye sahip değildirler, hal böyle olunca mevcut sermayelerini, yatırımlarını rantabilitesi diğerlerinden yüksek olan eğitime yapmalıdırlar (Begoviç 2017: 67).	Müslümanlar, yatırımını eğitime yapmalıdır.	Müslümanlar yatırımlarını eğitime yaptıkları takdirde ancak bir sermaye sahibi olabilirler.	En büyük yatırım ve rant aracı eğitimidir.	Diğer ülkelerle kıyaslandığında Müslüman ülkelerin aynı sermayeye sahip olmadığı görülmektedir.

Tablo 15

Veri	Hüküm	Zemin	Güvence	Kanıt
Eğitimin, günümüz İslam âleminin en hızlı, en köklü, en nitelik ve nicelikli değişimlere ihtiyaç duyan bir kurumu olduğunu söyleyebiliriz (Begoviç 2017: 68).	İslam âleminin eğitim sistemi yeterli değildir.	Eğitim sistemi, İslam âlemindeki en köklü değişime ihtiyaç duyan kurumdur.	İslam âleminin eğitim sistemi değiştiği takdirde onunla birlikte birçok şeyin de değişebileceği aşıkardır.	Müslüman âleminin eğitimi, onu diğer ülkelere bağımlı olmaktan kurtarır ve güçlendirir.

Tablo 16

Veri	Hüküm	Zemin	Güvence	Kanıt
Eğitim-öğretim programların da muvaffak olmamız durumunda, mağlup edemeyeceğimiz hiçbir alan bulunmaz (Begoviç 2017: 68).	İslam âleminin dünyada sağlayacağı üstünlük eğitim alanında sağladığı başarıya bağlıdır.	Eğitim programların dan, yaş, cinsiyet, konum ayrımı olmaksızın toplumun her kesimi faydalanmalıdır.	İslam âlemini kurtaracak olan köklü ve belli bir niteliğe sahip eğitim sistemidir.	Günümüz İslam toplumlarının tek kusuru eğitim öğretim programlarındaki yetersizliktir.

Tablo 17 Aliya İzzet Begoviç'in Bağımsızlık Üzerine Argümanlarının Analizi

Veri	Hüküm	Zemin	Güvence	Kanıt
Bağımsızlığın ve özgürlüğün olmadığı bir İslam nizamı düşünülemez. Bunun aksine İslam olmadan özgürlük ve bağımsızlık da olmaz (Begoviç 2017: 71).	İslam nizamı ancak bağımsız ve özgür bir ortamda sağlanabilir.	Özgürlük fiziksel olarak değil, ideolojik ve manevi özgürlükle tasarlanabilir.	İslamın tam anlamıyla yaşanabilmesi için orada bağımsızlık ve özgürlüğün olması gerekir.	İslamsız özgürlük ve bağımlı bir İslamiyetten bahsedilemez.

Tablo 18 Aliya İzzet Begoviç'in Kadın ve Aile Üzerine Argümanlarının Analizi

Veri	Hüküm	Zemin	Güvence	Kanıt
Kadın ve erkeğin eş değerlilik ilkesi, Kur'an'ın birçok yerinde açık bir şekilde emredilen dini ve ahlaki sorumluluk eşitliğinin dolaysız bir neticesidir (33/35. Ayet) (Begoviç 2017: 75).	Kadın ve erkek eşittir çünkü Allah gönderdiği son kitabında bunun dini ve ahlaki bir sorumluluk olduğunu söyler.	Kadın erkek eşitliği yalnızca toplumsal bir mesele değil, ahlaki ve dini bir mevzuudur da.	Kadın ve erkek eşitliği kaçınılmaz bir kabuldür.	Kur'an-ı Kerim ayetlerinde kadın ve erkeğin eşitliğini emretmektedir.

Tablo 19

Veri	Hüküm	Zemin	Güvence	Kanıt
Yuvanın güvenliğini sağlayan, onu yıkabilecek iç ve dış etkenleri (alkolü, ahlaksızlığı, sorumsuzluğu) ortadan kaldıran İslam, bu şekilde sağlıklı ve normal bir kadının gerçek menfaatlerini koruma altına almış oluyor (Begoviç 2017: 76).	Kurulan yuvanın ve kadının güvenliği ve korunması İslam tarafından sağlanmaktadır .	İslam yasak ve emirleriyle kadının çıkarlarını ve güvenliğini garanti ekmektedir.	İslamiyetteki aile ve evlilik hukuku hem aileyi, hem kadını, hem de evlilik müessesesini muhafaza etmeyi amaçlar.	İslam, indirilmiş ayetlerle, kitabında belirttiği yasak ve emirlerle aile kurumunun itibarını ve kadının güvenliğini sağlamlaştırmaktadır.

Aliya İzzet Begoviç'in *İslam Deklarasyonu* eserinde bahsettiği mevzular üzerine yapılan içerik analizinde görülmüştür ki, Aliya'nın İslam dünyası üzerindeki fikir iklimi oluşturma başarısı, iddialarının mesnedini Kur'an-ı Kerim'deki ayetlere dayandırmasında yatmaktadır. Bunun yanı sıra hükümlerin kabul edilirliliği, hüküm sahibinin güvenilirliğine ve dürüstlüğüne de bağlıdır. Aynı şekilde hüküm sahibinin hitap ettiği kitleyi çok iyi tahlil edebilmesi, zaafalarını ve güçlü yönlerini görebilmesi inandırıcılığı bakımından oldukça önemlidir. İddialarına baktığımızda Begoviç'in Müslüman toplumlarını çok iyi tanıdığını, yaptığı eleştirilerden ve övgülerden rahatlıkla anlayabiliyoruz. İslam toplumundaki eksiklikleri gören, düzeltilmesi gereken noktalara değinen Begoviç, hitap ettiği kitleyi nesnel bir şekilde değerlendirmektedir. Bu da, yine onun güvenilirliğini ve saygınlığını artıran etmenlerden biridir. Begoviç, hiç şüphesiz fikir iklimini oluşturduğu İslam aleminde hatırı sayılır bir güvenilirliğe sahiptir. Begoviç'in iddia ettiği ve bizim de veri olarak kabul ettiğimiz sözleri Allah'ın ayetlerine, İslam'ın emrettiklerine ve katiyen yasakladığı mevzulara dayanır. İslamiyet, Aliya İzzet Begoviç için bir devlet yönetimi şekli ya da yalnızca tapınılan bir inanç biçimi değil, adeta bir yaşam şeklidir. İslamiyet, onun hayatının tüm safhalarına ve her anına nüfuz etmiş, içselleştirilmiş bir yaşam amacıdır. İslam dünyasını bu kadar derinden etkileyebilmiş olması, bu dünyada bir fikir iklimi oluşturabilmesi, yalnızca bir devlet adamı değil, bir bilge ve düşünür olarak da anılması, hükümlerinin İslam dünyasının kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim doğrultusunda desteklenmesinden kaynaklanmaktadır. Onun retoriğinin bu denli kuvvetli olması ve Müslüman dünyasında bir öncü sayılabilmesi, kitleleri birleştiren kutsal kitaba referanslarda bulunarak, İslam yolundan ayrılmadan, Müslüman birliğini sağlamak yönünde olmasına bağlıdır. Toulmin'ın dediği gibi hükümlerin desteklenmesinde izlenebilecek en önemli yol onları herkesçe kabul görmüş güvencelerle desteklemektir. Begoviç de hükümlerini Kur'an-ı Kerim'e dayandırmakta ve Müslümanların kayıtsız şartsız kabul ettiği ayetlerle güvence sağlamaktadır.

Kaynakça

- BEGOVIÇ, Aliya İzzet (2017). *İslam Deklarasyonu*, İstanbul: Yarın Yayınları.
- BOYNUKALIN, Neva (2013). *Argümantasyon Yoluyla Fikir İklimi Oluşturma: Nazım Hikmet Ran Ve Necip Fazıl Kısakürek Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- EEMEREN, Frans H. Van; GROOTENDORST, Rob (2004). *A Systematic Theory of Argumentation: The Pragma- Dialectical Approach*, Cambridge University Press.
- FREELEY, J. Austin, STEINBERG, L. David (2005). *Argumentation and Debate: Critical Thinking For Reasoned Decision Making*, Belmont: Thomson Wadsworth Publishing.
- HERRICK, A. James (2004). *Argumentation: Understanding and Shaping Arguments*, Pennsylvania: Strata Publishing.

- PATTEE, K. George (1920). *Practical Argmentation*, New York: The Century Co. 1920.
- TOULMIN, Stephen; RIEKE, Richard; JANIK, Allan (1984). *An Introduction to Reasoning*, New York: MacMillan Publishing.
- TOULMIN, Stephen (1990). *The Uses of Argument*, Cambridge: Cambridge University Press.
- WALTON, Douglas (2006). *Fundamentals of Critical Argumentation*, Cambridge: Cambridge University Press.

Post-War Generations' Awareness and Knowledge of the Life and Works of Alija Izetbegović

Nudžejma OBRALIĆ

*International University of Sarajevo, Department of English Language and Literature,
nobralic@ius.edu.ba*

Introduction

Young individuals from entire Bosnia and Herzegovina, have very poor knowledge on the life and works of Alija Izetbegović who was the first president of Bosnia and Herzegovina. Thus, the purpose of the study was to explore to what extent young generations born after 1992 are familiar with the life and works of Alija Izetbegović. The study was conducted from May to September 2018 among (N=42) individuals from the Sarajevo Canton.

In order to get data, the researchers designed a semi-structured interview and found out that the participants have poor knowledge on the life and the works of Alija Izetbegović. Thus, we presented the recommendations and suggestions in order to provide the young generations with the truth, the role, scientific contribution and works of Alija Izetbegović. We believe that this study is significant due to the reasons that participants provided for not being familiar with the life and works of Alija Izetbegović.

Background of the study

Alija Izetbegović was born on August 8, 1926 in Bosnanski Šamac. He was born into a lovely family that was devoted to Islam. He moved to Sarajevo in 1928, where he attended school and received all his education. First, he was interested in agriculture, later he transferred to the Law school. After receiving his law degree in 1956, he started to work at state institutions. He was a family man, devoted to his wife, two daughters and a son.

Due to the membership in the Bosnian Muslim intellectual association "Young Muslims" to be accused of "associating for the purpose of hostile activity and jeopardizing the constitutional law" and "acting from the standpoint of Islamic fundamentalism and Muslim nationalism", he was sent to jail in 1946.

In the 1980s, he was imprisoned again for the authorship of the two great written works: 'Islam Between East and West' and 'the Islamic Declaration'. The main idea of his books was "The first and foremost of such conclusions is surely the one on the incompatibility of Islam and non-Islamic systems. There can be neither peace nor coexistence between the Islamic faith and non-Islamic societies and political institutions. [...] By claiming the right to order its own world by itself, Islam clearly excludes the right and possibility of activity of any strange ideology on its own turf. Therefore, there is no question of any laicistic principles, and the state should be an expression of and should support the moral concepts of the religion."

(Izetbegović, A.,). Alija Izetbegovic had a significant role during the 1990s when he struggled for Independence of the state. His contributions as a statesman and a leader are significant. The US State Department praised him stating: "President Izetbegović's personal courage helped the Bosnian people endure one of Europe's greatest tragedies since World War II. He was a determined leader and was instrumental in Bosnia and Herzegovina remaining a unified, multiethnic country."

The rationale of the study

Recent studies stated that Alija Izetbegović has been discussed and his works are studied more abroad rather than in Bosnia and Herzegovina. Bakir Izetbegović, the son of Alija Izetbegović, confirmed it stating that it is very interesting that people abroad are more into the life and work of Alija Izetbegović rather than people who are from Bosnia. Young generations, especially the ones born after 1992 have very little or any knowledge about the life and works of the first president of Bosnia and Herzegovina

The purpose

The purpose of the study is to explore how much young generations born after 1992 are familiar with the life and works of Alija Izetbegović.

Participants

The study was conducted among 42 (N=42) young individuals who are university undergraduates. The study was conducted from May to September 2018. The participants were individuals from the Sarajevo Canton. The age of the participants ranged from 18 to 23.

Design

The study was conducted in order to get verbal data. A semi-structured interview was used to gather focused, textual data qualifying the research domain in the way that it explores the research questions. A semi-structured interview stand for a qualitative method of inquiry. It "allows researchers to develop in-depth accounts of experiences and perceptions with individuals" (Cousin, 2009, p71). It combines a pre-determined set of open questions with the opportunity for the interviewer to explore particular themes or responses.

The benefits of semi-structured interview is the fact that it encourages two-way communication between a researcher and participants, it confirms what is already known but also provides the opportunity for exploring new data. Besides, one of the significant advantages is that the information obtained from semi-structured interviews will provide to the researchers not just answers, but the reasons for the answers.

The interview procedure: introducing the participants with the purpose of the study, posing the opening questions including demographic data, asking the core in-depth questions and closing the interview.

The instrument

The demographic data included the questions about the participants' level of education and age. The questions from the semi-interview were in regards to Alija Izetbegović, such as date of birth, town and date of death; early life, life, education, family; source of information in regards to Alija Izetbegović, written works of Alija Izetbegović and the participants' perception of Alija Izetbegović?

Data analysis

After the review of feedback from transcripts and drafts, the researchers created a table in order to organize and make sense of data using descriptors of units for data. In another word, we systematically coded the entire database in order to identify the features of the data. The analytical approach was constructed based on the coded units were analyzed, compared and contrasted. Besides, the research was looking for in-depth individual cases and their unique responses and presenting them in the results.

Research findings

For the questions regarding to Alija's personal information: 77% of the participants answered correctly for the year of birth, some extreme answers were: 1951, 1900, and 1968. For the place of birth, 22% of the participants answered correctly, whereas the rest of the participants stated that Alija was born in Modriča, Zenica, Visoko and Turska. For the year of death, 56 % participants answer correctly. The most frequent answer was that Alija Izetbegović died in 1995 and 2003.

11% of the participants provided some information about the early life of Izetbegović. The rest of the participants had no idea. 58 % of the participants gave the correct answer for the education and occupation, while the rest frequent answer were: a journalist, a photographer, an architect, and a teacher. For the information about the family, most delivered information were about the family members: son, daughters and daughter-in-law.

In order to find about how the participants know about the life and works of Alija Izetbegović, 65 % stated that they learned about Izetbegović due to the soap opera that was broadcasted in Bosnia, 20 % participants said it was the media, 5% of the participants said it was the documentaries and 10 % mentioned other various sources. Other sources included: partial opposition, conferences on Alija Izetbegovic, ceremonies organized in school for the Statehood day and Independence day.

For the written works of Alija Izetbegović, 31% of the participants named the two books written by Izetbegović: "Islam between the East and the West" and "The Islamic Declaration". 69% of the participants were not familiar with the written works.

For the participants' perception of Alija Izetbegović, 75% of the participants stated that he was a politician, 8% of the participants stated that he was a philosopher, for the 5% of the participants he was a president, for the 4% of the participants he was a leader, and 2 % of the participants stated

that Alija Izetbegović was a thinker. 6% of the participants chose the answer 'other'.

We also want to present some answers in regards that are significant for the recommendations and suggestions:

"Alija is a real hero, he was so fair. He did not let Karadzic and his army to kill us. No mother will give a birth to a child just like Alija in future."

"I guess it was a period in the history that created him a hero."

"Alija Izetbegović, my parents love him, my aunt named her son after Alija, ... but it is 'old tradition' name and Alija is no more 'in'."

"Soap opera in Turkish?, they changed everything, it is not true."

"When you say Alija, I remember a war, I do not know why. Just remember him wearing a military uniform and greeting the soldiers".

"Sarajevski process'. I know all about it and Alija. The judge asked Alija to forgive him later on after the war..."

"My father died in Srebrenica, and Alija's army left us...that's what my mum says".

"I only hear about Alija when it is the anniversary of his death".

"Alija was a clever young man when he was first noticed by the Communists."

"Alija started a war...I want to leave this country, we are poor because of his politics..."

"No sufficient literature on Alija,... our university library has not any of Alija's books."

Discussion

Data show that young individuals from the Sarajevo Canton have very little knowledge on the life and works of Alija Izetbegović. Provided answers were poor and incomplete.

Based on the answers that students provided in the semi-structured interview and from the researchers observations, the reasons why young individuals lack the knowledge about the life and works of Alija Izetbegović are: political situation in Bosnia, poor representation of Alija Izetbegović in the teaching content in high-schools, the negative impact of the Media, the complexity of state-structure, the impact of political opposition, Alija is recently represented as the 'father of Bakir Izetbegović' and not vice versa and the trend of favoring western ideologies.

Suggestions and recommendations

Redesign of curricula and improvement of the teaching content seems to be a must in case we want our young generations and young individuals to learn about the life and work of Alija Izetbegović. Teaching content for the course of history in the primary and high-schools was the most sensitive topic after the end of the war and the onset of such reintegration of Bosnian society. The history teaching content does not mention recent events in the Bosnian history such as war, genocide, siege and migration of Bosnian population, what's more, it does not include the role, life and works of the first President of the Presidency of the newly-independent Republic of Bosnia and Herzegovina, Alija Izetbegović. Students from primary and high-

school started to learn about the recent history in 1994 and the first textbooks were printed in 1999, in which later on significant parts of the text were dimmed by black markers. It was an attempt to exclude offensive contents and names from the textbooks imposed by the OSCE. The history of the war 1992-1995 is not presented and taught to primary and high-school students except for general information about the beginning and end of the war.

By the decision of Ministry of Education and Science, Canton Sarajevo adopted on March 15, 2018, the content of history course books in the 9th grade in the Canton of Sarajevo will include four additional teaching units: the siege of Sarajevo and its military-political aspect; the siege of Sarajevo and the endangering of humanitarian law; ethnic cleansing, war crimes and crimes against humanity in BiH 1992-1995 and genocide in Srebrenica. For these teaching units, 8 hours are allocated, i.e. one month of teaching. (Oslobodjenje, 2018). Yet, the decision on the curricula changes will apply only the Canton Sarajevo and not other nine cantons, Republika Srpska and District Brcko. We also need to state that the decision has not been implemented in Sarajevo Canton.

The school curricula might include school activities including visits to the Museum of Alija Izetbegović, and the Tomb - Mezarluk of Alija Izetbegović. Remembering Alija Izetbegović on his death anniversary will significantly contribute to raising awareness of the life and works of Alija Izetbegović.

Besides, organizing conferences and essay writing contests on the life and works of Alija Izetbegović. One of the great example for such event is the conference on Alija Izetbegović that was held on the 13th anniversary of his death. It was organized by the association "Young Muslims", Foundation "The Bosniaks" and the Museum "Alija Izetbegovic 1925-2003". The aim of the conference was to raise the issue of the Alija Izetbegović among young generations. Besides, the scope of the presented conference papers was telling about the truth, the character and the work of Alija Izetbegović from the perspective of young people. The conference presenters promised that future generations will not be deprived of information about Alija Izetbegović's actions, before, during and after the aggression in BiH, 1992-1995.

Conclusion

The aim of the research was to present to what extend young individuals born after 1992 are familiar with the life and works of Alija Izetbegović. Unfortunately, gathered results were not encouraging. The study required implementation of analytical strategy in order to analyze the data by formatting analytical categories, and after coding and quantifying results, looking for the in-depth individual cases and their unique responses and presenting them. Thus, it is up to many factors, individuals, society and institutions to encourage young people to learn more about the works of Alija Izetbegović in order to get to know his messages, life, work and activities.

References

- COUSIN, G. (2009). Research learning in Higher Education: An Introduction to Contemporary Methods and Approaches. London: Routledge.
- IZETBEGOVIĆ, A. (1990) Islamska Deklaracija [Islamic Declaration]. Sarajevo, Translated by Petar Makara.
- OSLOBODJENJE (2018). Nastava historije/istorije/povijesti; Rat (ovi) iz 90-ih u školama, retrieved from:
<https://www.oslobodjenje.ba/o2/kultura/nastava-historije-istorije-povijesti-rat-ovi-iz-90-ih-u-skolama-367454>
- Transcript: State Department Noon Briefing, October 20, 2003 (Sudan, Powell's travel to Kenya, Cyprus, Russia, Azerbaijan, Middle East, reporters without borders/human rights, Iraq, Israel/Palestinians, Bosnia-Herzegovina/death of former President Itzetbegovic, terrorism, China, Iran) (6520) "Deputy State Department Spokesman J. Adam Ereli briefed the media October 20.
"http://canberra.usembassy.gov/hyper/2003/1020/epf101.htm

Aliya İzzetbegoviç'in Düşünce Dünyasında Kur'ân

Numan ÇAKIR

Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
numancakir@bayburt.edu.tr

Giriş

Yugoslavya'nın dağılma sürecinde Bosna-Hersek'i bağımsızlığa götüren ve bir kısmı savaşı geçen zor yılların yılmaz önderi olması, siyaset adamlığı yönünü haklı olarak öne çıkarmış olsa da Aliya İzzetbegoviç, aynı zaman da yirminci yüzyıl Avrupa'sındaki önemli Müslüman düşünürlerden biridir.

Son dönemde İslam dünyasında evrensel boyutlarda düşünce geliştirebilen ve bunu kendi toplumuna yabancılaşmadan başarabilen nadir mütefekkirlerdendir. Kendi medeniyetinden beslenerek evrensel ölçekte düşünce üretmiş, bu bağlamda çağdaş İslam düşüncesinde önemli bir figür olarak öne çıkmaktadır. Batı medeniyetiyle hesaplaşmaya girerken hiçbir kompleks duymadan beslendiği kültürü kritik edebilmesi onun sahip olduğu özgüveni gösterdiği gibi, Müslüman bir düşünür olarak insanoğlunun kadim varlık meselelerine kafa yorarak evrensel ölçekte düşünce üretebilmesi de onun bilgeliğine işaret etmektedir. (Emre 2018: IX-X)

Kendi yaşadığı topraklardan başlayarak İslam dünyasının ve tüm insanlığın sorunlarıyla ilgili düşünceler ortaya koymuştur. Hayatını idame ettirmek için çalışıp didinirken bu fikirlerini ortaya koymaktan hiçbir zaman çekinmemiş (Gülbüz 2009: 35), hatta düşüncelerinden dolayı ağır hapis cezalarına çarptırılmayı dahi göze alabilmiştir. (Emre 2018a: VII-VIII)

Dinden bilime, felsefeden siyasete, ahlaktan hukuka, kültürden sanata, tarihten medeniyete çok geniş alanı kapsayan konularda derin bilgi birikimine sahiptir. (Ay 2016: 512) Yaratılış ekseninde arayışı olan, ömrü boyunca her şeyi sorgulayan, sorduğu sorulara cevap bulmak için çalışan ve bulduğu çözümleri hayatına aktarmaya gayret eden bir samimiyet abidesidir. (Uğurlu 2016: 587)

Genç yaşlarından itibaren İslamî çalışmalara ağırlık vermiş ve Müslümanların sorunlarıyla ilgilenmiştir. Müslüman halkların yerlerinde saymalarından, bağımlılıktan, fakirlikten ve geri kalmışlıktan kurtulabilmeleri için İslam düşüncesinin bireysel, ailevi ve toplumsal hayatın tüm alanlarında yenilenmesi gerektiğini düşünmüştür. Bununla birlikte Müslüman dünyanın İslam'sız ve İslam'a karşı olarak yenilenemeyeceği inancındadır. Bu yenilenmenin önünde çok büyük ve ciddi engeller olduğunu da farkındadır. Bu yüzden İslam'ın temel şartlarının klasik tasnifinden Kur'ân-ı Kerim'e nasıl yaklaşılması gerektiğine, zekât ve faizden eğitim ve terbiyeye kadar bireysel ve toplumsal hayatı kuşatan her konuda görüşlerini ifade etmiştir. (Çağman 2016: 572)

1. İzzetbegoviç'in Kur'an'la İlgili Düşüncelerinin Oluşmasına Etki Eden Faktörler

İzzetbegoviç'in Kur'an'la alakalı düşüncelerini ele almadan önce onun Kur'an'la ilgili düşüncelerinin oluşmasına etki eden faktörlere dikkat çekmenin faydalı olacağı kanaatindeyim. Zira o 78 yıllık hayatında siyasetçi, devlet adamı, hukukçu, yazar, filozof, diplomat, sosyolog ve komutan gibi birçok ünvan sahibi olmuştur.

İzzetbegoviç, İslam'a değer veren bir aile ortamında doğup yetişmiştir. İlköğretime başlamadan önce aile büyükleri tarafından bir yıl süreyle Kur'an Kursu'na gönderilmiştir. (Karaaslan 2010: 37; Yorulmaz 2015: 33; Toktaş 2016: 9)

On iki-on dört yaşlarındayken, çok dindar olan annesinin teşvikiyle, sabah namazlarını mahalle camisinde cemaatle kılmayı alışkanlık edinmiş, o sabah namazlarında imamın okuduğu Rahman Suresi'nden oldukça etkilenmiş ve hayatının bu dönemini hep özlemle yâd etmiştir. (İzzetbegoviç 2018d: 12)

Bütün dinlere mesafeli duran sosyalist rejimin okullarında eğitim almış (Toktaş 2016: 9), on beş yaşlarındayken içinde bulunduğu hâkim ideoloji olan sosyalizm ve komünizm propagandasından etkilenerek inancında bazı tereddütler yaşamış, arkadaşlarıyla komünizm ve ateizm hakkında yoğun tartışmalar ve okumalar yapmıştır. Bir süre sonra kendini toparlamış, vardığı noktada tanrısız bir kâinatın kendisine anlamdan yoksun göründüğünü söylemiş ve inancında bir iki yıllık sallantıdan sonra geri dönmüştür. Artık onun için din, atalardan miras alınan değil; derin sorgulamalar sonucu yeni baştan inşa edilmiş bir inançtı ve onu bir daha hiç yitirmemiştir. (İzzetbegoviç 2018d: 13-14)

On altı yaşında Genç Müslümanlar Teşkilatı'nın fikrî çalışmalarına katılmış ve o sıralarda, Ali Muteveliç tarafından kaleme alınan *İslam Işığında*¹ isimli eseri okumuş ve onun üzerinde büyük etkisi olmuştur. Ayrıca Osman Nuri Hacıç'in yazdığı *Hiz. Muhammed ve Kur'an* da ona yön veren eserlerdendir. Yaklaşık 300 sayfa olan bu kitap idealist bir üslup ile yazılmıştır. (Tekin 2011: 81)

18-19 yaşlarında Avrupa felsefesinin bütün temel metinlerini okumuştur. Onun üzerinde özel bir etki bırakmış olan metinler, Bergson'un *Yaratıcı Evrim*'i, Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi* ve Spengler'in *Batı'nın Çöküşü* adlı eserleriydi. (İzzetbegoviç 2018d: 15-16)

Genç Müslümanlar Teşkilatı'na üye olduğu gerekçesiyle 1946 yılında üç yıl hapse mahkûm edilmiştir. 1983 yılında düşüncelerinden dolayı on dört yıl hapis cezası daha almış, cezasının yaklaşık altı yılını hapiste geçirdikten sonra genel af sebebiyle 25 Kasım 1988'de hürriyetine kavuşmuştur.

¹ Aliya İzzetbegoviç döneminde Eğitim, Kültür ve Spor Bakanlığı yapmış ve halen Saray-Bosna Üniversitesinde öğretim üyesi olarak çalışan Enes Kariç, bu eserin müellifini Mehmedaliya Metiljeviç olarak ve eserin ismini de *Gerçekler Işığında İslam* şeklinde kaydetmiştir. (Kariç 2016: 264)

Genç yaşında hapse mahkûm olması onu bilgisel arayışlarından alıkoymamış, aksine daha da ivme kazandırmıştır. (Orçan 2016: 11) Doğduğu ve yaşadığı topraklarda uzun süre komünizm ve sosyalizm hüküm sürdüğünden onların fikirleriyle susuzluğunu çektiği İslam fikirleri nedeniyle hapis haneye düştüğünden nerdeyse on yıl orada bir entelektüelin okuması gereken yaşama, kültüre, ideolojiye dair çok katmanlı okumalar gerçekleştirebilmiştir. Bugün elimizde olan *Özgürlüğe Kaçışım: Zindandan Notlar* isimli eserine baktığımızda onun zihin dünyasının, ideolojisinin ve düşünce ikliminin genişliği dikkat çeker. Tanrı, iyilik, kötülük, özgürlük, aşk, hayat, ölüm, din, siyaset, arkeoloji, antropoloji, sosyoloji, psikanaliz, psikoloji ve özellikle sinema ve müzik ilgilendiği alanlardır. (Sarı 2016: 380)

Yugoslavya'nın dağılma sürecine girdiği dönemde Demokratik Eylem Partisi'ni (SDA) kurup genel başkanı seçilmiştir. Komünist yönetimin çökmesiyle birlikte 5 Aralık 1990'da yapılan ilk serbest seçimlerde Bosna-Hersek Federal Cumhuriyeti Devlet Başkanı seçilmiştir. 1 Mart 1992'de yapılan referandumda halkın % 62,8'i bağımsızlıktan yana oy kullanınca Bosna bağımsızlığını ilan etmiş, ancak Sırbistan bu kararı tanımamış ve işgale başlamıştı. Hırvatlarla Boşnaklar da kendi aralarında anlaşamamış, böylece savaşın üç taraftarı olmuştur. 1992-1995 yılları arasında yürütülen bağımsızlık savaşına İzzetbegović önderlik etmiştir.

Avrupa'nın ortasında ve 20. yüzyılda yapılan bu büyük bir savaşta, İzzetbegović en ön safta, tüm Batı cenahına karşı durmuştur. Yalnızca komutan olarak değil; aynı zamanda bir mütefekkir olarak da Batı'nın karşısında durmuştur. Sadece Batı'nın değil; eleştirdiği Doğu'nun da karşısında durmuştur. Batıya karşı durmanın, durdurmaya çalıştığı şeyi durduramayacağını bildiği için Batı'yı tanımlamaya çalışmıştır. Batı'yı ve Doğu'yu tanımlarken Müslüman'ı, Hristiyan'ı, insanı ve eşyayı da tanımlamaya çalışmıştır. Doğu ve Batı arasında durmuş, ayaklarını ise hep İslam zemininde sabit tutmaya çalışmıştır. (Coşkun 2016: 556)

Gençlik yıllarında Kur'an'ı araştırıp incelemiş ve daha ziyade çalışma, mücadele ve adaletle alakalı ayetler üzerinde kafa yormuştur. Hatta o zamanlardan kalma çeşitli notlar aldığı küçük bir defterciği bile vardır. (İzzetbegović 2017a: 144-145)

Savaş esnasında Saraybosna'ya bomba yağarken bile Kur'an okumaya devam etmiştir. 25 Mart 1994'te Demokratik Eylem Partisi'nin Kongresinde yaptığı bir konuşmada Bosna-Hersek savaşını bazı Sırp akademisyenlerin planladığını ve o akademisyenlerden birinin vicdanlarının rahat olduğunu söylediğini aktardıktan sonra onun bunu 1300 çocuğun onların kurşunları ve bombalarıyla öldürüldüğü Saraybosna'nın tepesinden bakarak söylediğini belirtmiş ve ardından şöyle anlatmıştır:

O gün ilginç bir tevafuk yaşadım. Tam o gün her zaman beni cezbeden Kur'an'dan bir sure okuyordum. Bu sure, Kur'an'ın sonlarında yer alıyor ve şu kelimelerle başlıyor: "Güneş karardığı ve yıldızlar döküldüğü zaman..." (İnfitâr 81/1-2) Bu tehditkâr ifadenin devamında şöyle bir cümle yer alıyor: "Diri diri toprağa gömülen kıza hangi gınahtan dolayı öldürüldüğü sorulduğu zaman..." (İnfitâr 81/8-9) Akabinde televizyonu açtığımda Markale pazarı katliamından iki gün önce gerçekleşen başka

bir katliamın görüntülerini gördüm. Bildiğiniz gibi Şubat'ın dördünde altı çocuk öldürülmüştü. Ardından kamera öldürülen bir kız çocuğunun yüzünü ekrana yansıttı. İşte öldürülen o kız çocuğu ve vicdanları rahat akademisyenler Kur'an'da yer alıyorlardı. (İzzetbegoviç 2018b: 84; 2017b: 147)

1993 yılında Kral Faysal Ödülü'ne layık görülmesi üzerine Riyad Radyo ve Televizyonu muhabirinin kendisiyle yaptığı mülakatta, ilk gençlik yıllarından itibaren faaliyetlerinin ilham kaynağının İslam düşüncesi olduğunu ve gelecekte de böyle olacağını belirtmiş; İslam'da daima onun insanları ayırmak yerine birleştiren ve Yüce Kur'an'ın öğrettiği üzere hepimizin tek bir erkek ile tek bir kadından yaratıldığımızı teyit eden evrensel ilkelerinin peşine düştüğünü ifade etmiştir. (İzzetbegoviç 2018b: 65)

2. İzzetbegoviç'in Düşünce Dünyasında Kur'an

İzzetbegoviç, hemen her konuyu ikisi aşırı -ve bundan dolayı hatalı- ve biri orta yol -ve bundan dolayı doğru- olmak üzere üçe ayırmak suretiyle ele alıp değerlendirmiş ve bu üçüncü/orta yol anlayışı neredeyse onun adıyla özdeşleşmiştir. (Toktaş 2016: 16)

Ona göre, eski zamanlardan bu güne kadar ortaya atılmış bütün ideoloji, felsefe ve düşünce sistemleri üç temel dünya görüşünden birine dayanmaktadır: Dinî (maneviyatçı) görüş, Materyalist görüş ve İslamî görüş. Dinî (maneviyatçı) görüş ruhun, Materyalizm tabiatın, İslam ise insanın projeksiyonudur. Maneviyatçılara göre yegâne veya esas varlık ruh, Materyalistlere göre maddedir. En yüksek şekli insanda sergilenen ruh-madde birliği prensibinin adı ise, İslam'dır. (İzzetbegoviç 1993: 11) İslam, din (maneviyat) ve materyalizm arasındaki düalizmi öncelikli olarak anlamak ve kabul etmek; ondan sonra da onu yenmenin yoludur. (İzzetbegoviç 1993: 18) İslam'ın din ile materyalizmin bir sentezi olduğunu ve hristiyanlık ile sosyalizm arasında merkez noktasında bulunduğunu ifade eden tarif çok kabadır ve ancak şartlı olarak kabul edilebilir. İslam, ne bu iki doktrin arasında basit aritmetik merkez noktası, ne de onların bir ortalamasıdır. (İzzetbegoviç 1993: 19) Dolayısıyla İzzetbegoviç, İslam terimiyle hazır çözümden çok metodu kastetmekte ve bu terimi birbirine zıt umdelerin sentez prensibini dile getirmek anlamında kullanmaktadır. (İzzetbegoviç 1993: 18; Işık 2016: 355) Onun düşünce dünyasını ve ele aldığı meseleleri anlayabilmek için bu bütüncül yaklaşımını göz önünde bulundurmak gerekir.

İzzetbegoviç, Müslümanların dünyanın her yerinde fakir, miskin ve tüketim çılgınlığı içinde olduğunu vurgulamış; Müslüman halkların aynı yerde devr-i daim yapmaktan, bağımlılıktan, fakirlikten ve geri kalmışlıktan kurtulmaları için İslam düşüncesinin bireysel, ailevî ve toplumsal hayatın tüm alanlarında yenilenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre, alternatif açıktır, ya İslami yenilenmeye doğru hareket veya pasiflik ve gerileme. Müslüman halklar için üçüncü ihtimal yoktur. Ancak Müslüman dünya İslamsız ve İslam'a karşı yenilenemez. (İzzetbegoviç 2018a: 19-20) Yani yenilenmek ve uyanmak; asla İslam'dan ödün vermek, kendi değerlerimizden, inançlarımızdan, ilişkilerimizden ve tarihi birikimlerimizden tavizler vermek, özümüzü terk etmek, Batılılaşmak ve

modernist olmak demek değildir. İslami uyanış ve yenilenme için, her türlü yabancılaştırıcı hareketlere, etkenlere karşı mücadele edilmeli ve emperyalizme karşı bağımsızlık savaşımı verilmelidir. (Okumuş 2016:423)

İzzetbegoviç'in hayatı boyunca cevap aradığı en temel sorular şunlardır: Müslüman halklar niçin geri kalmışlardır? Bu geri kalmışlıktan nasıl kurtulacaklardır? Bu durumdan kurtulmak için Kur'an'ın rolü nedir? Hayat kitabı olan Kur'an'ı hayatımızın mihranı haline nasıl getirebiliriz? O, ömrü boyunca bu sorulara cevap aramıştır. Bu nedenle onun Kur'an'la ilgili düşüncelerinin ana teması, Müslümanların Kur'an'la kopan bağlarının yeniden nasıl inşa edileceği konusudur. O, bu amacına ulaşmak için eserlerinde ve konuşmalarında Kur'an'ın indirilişi, okunuşu, nasıl bir kitap olduğu, evrenselliği, günümüz Müslümanlarının nazarındaki vaziyeti vb. konuları ele alıp incelemiştir. Biz de şimdi bu konuları ele alacağız.

2.1. Kur'an'ın İndirilişi

Allahu Teâlâ'nın peygamberler vasıtasıyla insanlara gönderdiği son hitabı ve nihâî mesajı olan Kur'an'ın indirilmesi insanlığın hidayetinde bir dönüm noktası teşkil etmektedir. İzzetbegoviç, Hz. Peygamber'e büyük saygısı olan bir yazarın Kur'an indirilmeden önce Hz. Peygamber'in hâlet-i ruhiyesini ve ilk vahyin indirilmesini şöyle anlattığını nakletmiştir:

Muhammed (s.a.v.), her sene Ramazan ayı boyunca yalnızlık ve inzivaya çekilmeyi, o ayı ibadetle ve tüm zamanlarda insanların ruhlarını meşgul eden: "Ben neyim? İnsanların feza dedikleri bu sonsuz alan nedir? Hayat nedir? Neden ölüyoruz? Neye inanmalıyız? Ne yapmam gerekir?" gibi büyük meseleler hakkındaki düşüncelerle geçirmeyi adet edinmişti. Ne Hira tepesinin sert kayaları ne de karanlık kum çölleri cevap vermiyordu. Parlak mavi yıldızlarla bezenmiş olan gök de cevap vermiyordu. Hiçbir cevap yoktu. Sadece o insanın kendi ruhunun ve Allah'ın ilhamının buna cevapları vardı. Bu soruların cevabını Muhammed (s.a.v.), bir Ramazan gecesinde, onun iç dramının zirvede olduğu bir durumda iken aldı. "İkra' bismi Rabbike (Yaratan Rabb'inin adıyla oku!)" Allah ona merhamet etti, onun ruhunu nur kapladı ve o ruhunun uzun zaman boyunca aradığını bir anda algıladı. Vahiy o zamandan başlayarak hayatının geri kalan 23 yıllık süresi içinde hep devam etti, ancak en önemli, en belirleyici şey olan ve insanın yalnız olmadığı, Allah'ın var olduğu ve dünyayı idare ettiği meselesi, Hira tepesinde sadece tek bir anda çözüme kavuştu. Bunu takip eden her şey sadece en önemli şey olan bir hakikatin açılımı idi, çünkü Allah ve insan arasındaki ilişkilerle alakalı olan bu temel hakikat ile beraber bu aynı zamanda insan ile insan arasındaki ilişkileri düzenlemek zorunda olan başka hakikatin de açılımıydı. (İzzetbegoviç 2017a: 166-167)

İzzetbegoviç, Kur'an'ın ilk vahyedilen ayetini ise şöyle yorumlamıştır:

İlk indirilen "ikra' (oku)" (Alak 96/1) sözünde güçlü bir çağrı, kişinin dış dünyayı keşfetmesine yapılmış bir vurgu vardır, ama dış dünyanın keşfedilmesi sadece toplanan bilgilerin üstüste yığılması değildir; burada dış dünyaya kayıtsız kalan bir bakış yoktur. Bunun içinde irade, istek ve çaba vardır; işte bu kelimenin tam anlamıyla dindarca bir tavidir. Çünkü ayet şu şekilde devam etmektedir: "Rabb'inin adıyla oku." Öyleyse öğrenme soylu bir tefekkürdür, Allah'ın

dünyadaki işaretlerini okumaya çalışmaktır. İslam kültürünün hem geçmişteki hem de gelecekteki özelliği budur. Bizim baktığımız dünya salt tabiat değil; Allah tarafından yaratılmış bir sanat eseridir. Özellikle İslam dünyasının uçlarındaki İslam kültürüne yapılan bunca saldırıya, bilimsel, teknik ve teknolojik medeniyetimizin durgunluğuna rağmen bu bakış aslında hiç kaybedilmemiştir. İnsanlarımızın kendi kültürlerinin kaynağına geri dönmesi için hafif bir özgürlük nefesi yetecektir. Bunlar bizim farkında olmamız gereken değerlerdir. Batı'da gördüğümüz, Batı'nın kendisinin de farkında olduğu, medeniyetlerin büyümesiyle ortaya çıkan yan etkilerden kaçınmamız için bu değerlere ihtiyacımız vardır. (İzzetbegoviç 2018d: 540-541)

Onun bu sözlerinden anlıyoruz ki, Kur'an indirilen ilk âyetinde insanı dış dünyayı araştırmaya ve keşfetmeye çağırmıştır. Zira içinde bulunduğumuz dünya saf tabiat değil; Allah tarafından yaratılmış bir sanat eseridir. İşte Kur'an, önce Allah'ın yarattığı sanat eseri olan kâinat kitabının okunup incelenmesini istemiştir. Ayrıca İzzetbegoviç bir başka eserinde de, "*Rabb'inin adıyla oku!*" (Alak 96/1) meâlindeki Kur'an'ın ilk âyetinin, dinle ilmin bütünleşmesini talep ettiğini söylemiştir. (İzzetbegoviç 1993: 243)

2.2. Kur'an Nasıl Bir Kitaptır?

Kur'an'ın bizzat kendisi niçin indirildiğini, nasıl bir kitap olduğunu, nasıl okunması ve anlaşılması gerektiğini anlatan bir kitaptır. Yani Kur'an kendisini çeşitli âyetlerde değişik vasıflarla nitelemektedir. İslam âlimleri de, kendi zamanlarında Kur'an'ın önemli gördükleri vasıflarını dile getirip ön plana çıkarmışlardır. İzzetbegoviç de, Kur'an'ın nasıl bir kitap olduğuna dair eserlerinde ve konuşmalarında birçok şey söylemiştir. Biz de onun bu sözlerini biraraya getireceğiz.

2.2.1. Kur'an Hayattır

İzzetbegoviç, Kur'an'la hayat arasında doğrudan bir bağlantı olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, Kur'an'ın alelâde bir okuyucuya veya bir tahlilciye systemsiz görüldüğü ve birbirine zıt unsurları bir araya getirdiği intibasını uyandırdığı malumdur. Ancak ne var ki Kur'an, edebiyat değil; hayattır. Dolayısıyla ona bir düşünce tarzı olarak değil; bir yaşama tarzı olarak bakmaya başlanır başlanmaz güçlük ortadan kalkar ve bu tür yanlış intibalar değerini kaybeder. Kur'an'ın yegâne tefsiri hayat olabilir ve bildiğimiz gibi, Hz. Muhammed'in hayatı tam olarak buydu. İslam'ın öğretisi Kur'an'ın yazılı şeklinden anlaşılmaz ve mütenakız görünebilir. Fakat Hz. Muhammed'in hayatında tam manasıyla tabii bir ahenk içinde, sevgi ile kuvvet, ulvî ile tabii, ilahî ile insanî hususların pek müessir birliği ortaya çıkar. Dinle siyasetin meydana getirdiği bu patlayıcı karışım milletin hayatında muazzam bir enerji açığa çıkarmıştır. Bu noktada İslam'ın formülünün hayatın formülüyle tam mutabakat içinde olduğu bir anda göze çarpar. (İzzetbegoviç 1993: 19)

Gerçekten de sıradan bir okuyucu Kur'an'da edebî tasvirlerin, ahlakî öğütlerin, kıssaların ve dünyevî hükümlerin yanyana bulunmasını bir düzensizlik zannedebilir ve onda zıt unsurların bulunduğu intibasına kapılabilir. Ancak Kur'an'a bir yaşama tarzı olarak bakılırsa, bu tür yanlış telakkiler ortadan kalkar.

Enfâl suresinin 24. âyetinde meâlen “*Ey iman edenler! Size hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman Allah’a ve Rasulü’ne uyun!*” buyrulmuştur. Katâde’ye (ö. 117/735) göre bu âyetteki “hayat verecek şeyler” ifadesiyle, Kur’ân kastedilmiştir. Buna göre âyet, “Kur’ân’da bulunan şeylere uyunuz. Çünkü hayat, kurtuluş ve korunma ondadır.” manasına gelir. Kur’ân’a hayat adı verilmiştir. Çünkü Kur’ân ilmin sebebi (ve vasıtası)dır. İlim ise hayattır. O halde hayatın sebebi olan şey, hayat diye isimlendirilebilir. (Râzî 2004: XV/152) Ayrıca Kur’ân, bütün insanlar için yol gösterici (Bakara 2/185) ve en doğru yola rehberlik eden (İsrâ 17/9) bir kitaptır. Muhammed Esed’in (ö. 1992) söylediği üzere Kitab-ı Mukaddes dâhil hiçbir kitap, insanoğlunun şu tarihi sorusuna Kur’ân kadar net ve kapsamlı cevap verememiştir: “Bu dünyada iyi bir hayat yaşamak ve öteki dünyada mutlu olmak için nasıl davranmalıyım?” (Esed 1996: XXI)

Şah Veliyyullah Dihlevî (ö. 1176/1762) ile Mevdûdî (ö. 1979) de Kur’ân’ın hayat kitabı olduğuna işaret etmiştir. Dihlevî’ye göre, Kur’ân Allah tarafından kullarına içinde bulundukları halin gereklerine ve yaşadıkları değişim sürecine uygun olarak karşılaştıkları ve karşılaşılabilecekleri sorunlar konusunda yol göstermek için gönderilmiş mektuplar mecmuasıdır. (Dihlevî 1980: 85) Mevdûdî’ye göre ise, Kur’ân, bilinen te’lif yöntemleriyle yazılmış, belli konuları belli bâblar, fasıllar, başlık ve arabaşlıklar altında inceleyen beşeri düşünce ürünü bir fikir kitabı, tarih, sosyoloji, felsefe veya ahlak kitabı olmadığı gibi; giriş, gelişme ve sonuç bölümlerine ayrılacak bir edebiyat eseri de değildir. Hatta o, diğer dini metinlere benzetilebilecek klasik bir din kitabı olarak da görülemez. Kur’ân, yeryüzünde kendi türünde tek kitap, hiçbir bilim dalının ölçüsüne vurulamayan, amacı, üslûbu, dili, tertibi ve konuları ele alış biçimi bakımından tamamen farklı, eşsiz bir hayat kitabı, bir hayat rehberidir. (Mevdûdî 1986: I/78) Muhammed İkbâl (ö. 1938) de, Kur’ân’ın fikirden ziyade ameli/eylemi vurgulayan bir kitap olduğunu söylemiştir. (Schimmel 1990: 60)

Kur’ân, hayat kitabıdır; bu nedenle üslûbu, tarzı, dili ve tertibi de hayatın kendisi gibidir. Onda inanç esasları, ahlak ilkeleri, hukuk kuralları, uyarılar, ibretler, tavsiyeler, teşvikler, kıssalar, emirler ve yasaklar, müjdelar ve korkutmalar, Allah’ın varlığını, birliğini ve üstün sıfatlarını gösteren ayetler birbirinden soyutlanamayacak biçimde içiçedir. Bazen bir konu üzerinde dururken aniden çok alakasız gibi gözüken bir başka konuya geçivermesi, bazı hususları tekrar tekrar hatırlatması, birtakım ahlakî kuralları vaz’ ederken hemen ardından cehennem azabıyla korkutup cennetle müjdelemesi, hayat kitabı olmasının bir gereğidir. Zira insan ve toplum hayatı, bir kitabın konu başlıkları ve bunların alt başlıkları gibi sistematik bir bütünlük arz etmez. (Vatandaş 2000: 112)

İzzetbegoviç, “*Kur’ân’ın yegâne tefsiri hayat olabilir ve bildiğimiz gibi, Hz. Muhammed’in hayatı tam olarak buydu.*” diyerek Hz. Peygamber’in hayatının Kur’ân’ın uygulandığı ve dolayısıyla onun tefsiri demek olduğunu vurgulamak istemiştir. Zira ister itikat ve ibadetle, ister muâmelât ve ahlakla ilgili olsun Kur’ân’da emir ve nehiy olarak her ne gelmişse, Hz. Peygamber onları amelî kâideler olarak insanlara öğretmiş, aynı zamanda bu kâidelere uygun yaşayışıyla onları izah ve tarif etmiştir. (Koçyiğit 1971: 158-159) Buna göre Rasulullah, Kur’ân’ı sadece tebliğ etmekle kalmayıp onu hayatında

bizzat tatbik etmiş ve hayatını canlı bir Kur'an kılmıştır. Bu bakımdan Hz. Peygamber'in ahlakını soran bir kimseye Hz. Aişe "Rasulullah'ın ahlakı, Kur'an idi." cevabını vermiştir. (Müslim, "Müsafırın", 139)

2.2.2. Kur'an Kahraman Karşısı Bir Kitaptır

İzzetbegoviç'e göre, İslam'da aşırı bilge, herşeyi bilen, hatasız ve ölümsüz kimseler yoktur. Hz. Muhammed (s.a.v) kendisi hata yapan kimse idi ve böylece ikaz edilmiştir. (bk. Abese 80/1-2) Bu bakımdan Kur'an gerçekçi, adeta kahraman karşısı bir kitaptır. (İzzetbegoviç 2018a: 56)

Kur'an, hakikaten gerçekçi bir kitaptır. Onda anlatılan her şey gerçektir, hakikatin hilafına onda hiçbir şey yoktur, gerçekleri olduğu gibi yansıtır. Ayrıca onda yapılması istenenler, her insanın yapabileceği şeylerdir. Onları yapmak için olağanüstü niteliklere sahip bir kahraman olmaya hacet yoktur.

2.2.3. Kur'an'da Basit Gerçekler Vardır

Ona göre, Kur'an birçok yerinde şaşırtıcı doğrudanlıkla kadın-erkek ilişkilerinden, temizliğe, hijyene ve ölçülülüğe olan ihtiyacının altını çizerek bahsederek adeta halk için bir çeşit tıbbî kitap vazifesini görmektedir. Kur'an'da güzelleştirilmiş hipokrizler (ikiyüzlülük) yoktur; ancak çok sayıda basit ve yalın gerçekler vardır. (İzzetbegoviç 2017a: 42)

2.2.4. Kur'an'ın Monoteizmi En Mükemmeldir

Ona göre, Kur'an'ın ilk ve en önemli gerçeği, Allah'a iman, tek, iyi ve adil bir tanrı hakkındaki şuuru geliştirmektir. Tarih boyunca dinler arasında en temiz ve en yüce monoteizm örneği, Kur'an'da ortaya konulmuştur. O, bu konuda delil olarak Kur'an'dan birçok ayeti göstermiştir. (İzzetbegoviç 2017a: 65-68) Ancak Kur'an'ın monoteizmi, tedricen kompromite edilmiş (sulandırılmış), pratikte ise dini ticaretin iğrenç şekilleri ortaya çıkmıştır. Kendilerini dinin koruyucusu ve yorumcusu sanan kimseler, her halükarda çok güzel ve karlı olarak, dini gayreti mesleğe dönüştürmüşler ve hiçbir vicdani rahatsızlık duymadan dinin hayata geçirilmeyişi umurlarında olmamıştır. (İzzetbegoviç 2018a: 23)

2.2.5. Kur'an'da En Önemli İki Konu: Tevhid ve Eşitlik

İzzetbegoviç'e göre, çok büyük öneme sahip iki konu olan Allah'ın tek olması ve bütün insanların eşitliği Kur'an'da öyle apaçık ve kesin bir biçimde ortaya konulmuştur ki ancak tek bir yoruma izin verilmektedir: Tek olan Allah'tan başka ilah yoktur; seçilmiş halk, seçilmiş ırk veya sınıf yoktur; bütün insanlar eşittir. (İzzetbegoviç 2018a: 51)

İzzetbegoviç, insanların eşitliği meselesinin kadının durumuyla yakından ilgili olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, kadın, insan olarak erkekle aynı değerdedir. Erkek ve kadın insan olarak eşit değerdedir, fakat farklıdırlar. Kur'an, bu farklılıkları silmek istemediği gibi onları ayakta tutmaya çalışmaktadır. Avrupa ve İslam yolu arasındaki fark buradadır. Eşit değer prensibi söz konusu olduğunda Kur'an onu teyit etmekle kalmaz, kesin ve yanlış anlamalara yer vermeyecek şekilde ifadeler kullanarak koruma altına almaktadır. (İzzetbegoviç 2017a: 77)

2.2.6. Kur'ân'da Çok Az Kanun Vardır

İzzetbegoviç'e göre, Kur'ân'da izafî olarak çok az kanun vardır. Kur'ân, daha çok bu dine uygun biçimde hayatı gerçekleştirecek din talep etmektedir. Kanunların çokluğu ve hukuki sistemin karmaşıklığı genel olarak toplumda bir şeyin çürük olduğunun ve yeni kanun yapmak yerine insanları terbiye etme gereğinin işaretidir. Toplumun bozulmuşluğu belli bir sınırı geçtiği vakit kanunlar yetersiz kalarak ya yargı erkinin egemenliğinin ya da bozuk toplumun gizli veya açık aldatmacasının aleti olurlar. Toplum ancak Allah adına ve insanın terbiye edilmesiyle düzeltilebilir. Oysa Avrupalılar, toplumun kanunlar yardımıyla düzene girdiğine inanırlar. Ta Eflatun'un *Devlet*'inden toplumun mükemmel düzeni ütopyelerine, bu ütopyelerin en yenisi olan Marksizm'e kadar, Avrupa ruhu, toplum ilişkilerinin basit bir şekilde değişmesiyle mükemmel bir topluma ulaşılacak bir taslak, bir şema peşindedir. (İzzetbegoviç 2018a: 43-44)

2.3. Kur'ân Nasıl Okunmalıdır?

İzzetbegoviç'e "Kur'ân gerçekten nasıl okunmalı?" şeklinde bir soru sorulması üzerine kendisinin hayatı boyunca Kur'ân'ı defalarca okuduğunu, fakat daha evvel kendine böyle bir soruyu hiç sormadığını ve bu sorunun kendisini düşünmeye sevk ettiğini söylemiş ve bu konudaki düşüncelerini Mayıs 1977'de kaleme aldığı "Kur'ân'ı Nasıl Okunmalı?" isimli makalede ortaya koymuştur. Ona göre Kur'ân okurken iki hususa riayet etmek gerekir. Biri, Kur'ân okurken onun bütününe göz önüne almak, diğeri de onu periyodik olarak okumaktır. O, ilk hususu şöyle ifade etmiştir:

Her şeyden evvel Kur'ân'ın bir bütün olduğunu akılda tutmak gerekir. Tek başına alınmış ve metinden ayrılmış hiçbir ayet tam bir hakikat değil; sadece hakikatin bir parçasıdır. Sadece Kur'ân bütün ve eksiksiz hakikattir. Ayetleri tek başına zikretmek kaçınılmaz bir durumdur, ancak bu sefer hedefin sınırlılığına dikkat etmek gerekir. Bu mozaikteki duruma benzer. Mozaik içindeki küçük kırmızı veya siyah taş, ancak kompozisyonun tamamında bir anlam kazanır. Kendi bütünlüklerinden ayrılmış olarak onlar, parçası oldukları resmin görülmesinde çok az ya da hiç katkıda bulunamazlar.

O, bu hususu daha iyi açıklamak için şu örnekleri vermiştir:

Kur'ân "Ey iman edenler, öldürme konusunda kısas üzerinize farz kılındı." (Bakara 2/178) ayetinde kötülüğe kötülük olarak intikamı farz kılarken, "Kötü bir işin cezası misliyledir. Kim ki bağışlar ve ıslah ederse onun ecri Allah katındadır. Allah zalimleri sevmez." (Şûrâ 42/40) ayetinde ise affetme ve bağışlamaya davet eder. Bir ayet şu şekildedir: "Ey iman edenler, Allah'ın sizin üzerinize helal kıldığı temiz şeyleri kendinize haram kılmayın ve haddi aşmayın." (Mâide 5/87), başka bir ayet ise şöyle tavsiyede bulunur: "Kendilerini denemek için onlardan bir kısmını faydalandırdığımız dünya hayatının çekiciliğine gözlerini dikme!" (Tâhâ 20/131) Kur'ân'ı öylesine okuyan bir kimse, kesinlikle hatalı olarak, burada çelişkilerin söz konusu olduğunu düşünebilir. Aksine bu, Kur'ân'ı ve İslam'ı üstün ve benzersiz kaliteli kılan bir durum, ilk bakışta çelişkili görülen taleplerin sentezi söz konusudur. Açıkça Kur'ân, sadece birini değil; her ikisini de istemektedir. O sadece ceza değil; bağışlamayı da istemektedir (ve tersini de). Aynı şekilde o, sadece bu dünyayı değil;

ahireti de istemektedir, asla tek birini değil. Haklı da olsalar her zaman sadece ceza veren kimseler tam Müslüman olmazlar, çünkü hiç bağışlamamış olurlar. Fakat her zaman bağışlayan kimseler de kötülüğü kötülükle def etmemiş olurlar ve Müslüman olmazlar. Müslümanlar sadece her birinin gerçek ölçüsünü bilen kimselerdir. (İzzetbegoviç 2017a: 143-144)

Burada vurgulanan husus, Kur'an'ı anlayabilmek için âyetleri ayrı ayrı okumak değil; onu bir bütün olarak yorumlamak gerektiğidir. Kur'an'ın kendi bütünlüğü içinde anlaşılması, yani Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri, İslam'ın başlangıcından beri bilinen ve yeri geldikçe âlimlerce önemi vurgulanan bir husustur. (Albayrak 2015: 11) İzzetbegoviç de, Kur'an'ın tam manasını ve mesajının özünü anlamak için bunun en önemli metod olduğunu düşünmektedir.

İzzetbegoviç, Kur'an okurken dikkat edilmesi gereken ikinci kuralı ise şöyle açıklamıştır:

Belli zaman aralıklarına riayet ederek Kur'an'ı her zaman tekrar tekrar okuyun. Bu Kur'an'ın katmanlığı olarak da ifade edilebilecek şeyi keşfetmenin yoludur. Her yeni okuma, Kur'an'da yeni bir şeyi keşfeder. Tabii ki Kur'an aynı kalmıştır, fakat değişen bir şey vardır: Siz, sizin şahsi şartlarınız veya yaşadığınız dünya değişmiştir. İşte bu değişimler, daha önce fark etmediğiniz katmanları Kur'an'da keşfetmenize imkân sağlar ve daha evvel üstlerinden fark etmeksizin geçtiğimiz bazı âyetler şimdi ruhunuzda başka türlü yankı bulmaktadır.

O, bu hususu daha iyi açıklamak için de kendi hayatında yaşadığı tecrübelerden şu örnekleri vermiştir:

Çok eskilerde genç bir insan iken Kur'an'ı okuduğumda, özellikle çalışma, mücadele, adaletle alakalı âyetler üzerinde durduğumu biliyorum. O duruma tanıklık eden ve o zamandan kalma, hadiselerden bir şekilde korunmuş ve bunlara benzer âyetlerle dolu olan küçük bir deftercik vardır. Genç iken zulme karşı direniş görevi yükleyen âyetten özellikle çok etkilendiğimi iyi hatırlarım. Yani Kur'an bir yerinde Müslüman-müminden bahsederken, diğerleri yanında onları şöyle de tarif eder: "Bir haksızlığa uğradıklarında, üstün gelmek için aralarında yardımlaşsınlar." (Şûrâ 42/39) Onu her fırsatta severek nasıl naklettiğimi hatırlarım. Ancak bu gün, Allah'a, hayatın rölativitesi hatta geçiciliğe yani eylemden çok derin düşünmeye yönelik âyetler bana daha fazla cazip geliyor. Kısa bir zaman evvel, Allah'ın geçici olmayan tek gerçek varlık olduğunu ifade eden âyetin üzerimde çok özel tesir bıraktığını hatırlarım. "Yeryüzünde bulunan her şey fanidir. Ancak yücelik ve ikram sahibi Rabbinin zatı baki kalacaktır." (Rahman 55/27) Yani Allah, yıldızlardan evvel de var olan ve onlardan sonra da var olacaktır. O, tek gerçek ve tek realitedir. Annem vefat ettiğinde ise, daha acı ruhumda taze iken, şu cümlelerin bulunduğu Kur'an sayfasını severek açardım. "Ey huzura kavuşmuş nefis! O, senden, sen de ondan razı olarak Rabbine dön! Kullarımın arasına gir. Cennetime gir." (Fecr 89/27-30) Bu cümleler her zaman gözyaşlarımın dökülmesine sebep oluyorsa da, aynı zamanda en iyi şekilde beni teselli de ediyorlardı. O zaman düşünüyordum: Kendi ölü çocuğuna şahit olması takdir edilen bir insanı hangi en iyi teselli sözcükleri ifade edebilir? Yani Kur'an

bazen kanun veya cihat çağrısı, bazen ise bu dünyanın kaçınılmaz musibetlere bir tesellidir. Bazı durumlarda birine bazen de diğerine rastlarız. (İzzetbegović 2017a: 144-145)

İzzetbegović'e göre, kişilerin şahsî şartlarına bağlı olan Kur'an'ın değişik katmanları ve tonları, tarihsel ve toplumsal planda da geçerlidir. Dolayısıyla Kur'an'ın bazı ayetlerinin özel güncelliğinden bahsedebiliriz. Mesela ırkçılığın arttığı yerlerde insanların ortak kökenine ve eşitliğine işaret eden ayetler -mesela Nisâ suresinin ilk ayeti- özel öneme sahip olur. Dinî zorlama ve zulmün yaşandığı yerlerde ise "Dinde zorlama yoktur." (Bakara 2/256) ayeti daha fazla gündemde olur. (İzzetbegović 2017a: 145-146)

Bazı insanlar Kur'an'ın manasını anlamadığımızı ileri sürerek onun Arapça orijinalinin okunmasını önemsiz ve değersiz görseler de, İzzetbegović bu düşünceye katılmadığını açıkça ifade etmiş ve yaşadığı bir hadiseyi şöyle anlatmıştır:

Bir kaç sene evvel, İslami yeniden doğuş sorunlarıyla alakalı olarak düzenlenmiş bir konferansa katılma fırsatını elde ettim. Avrupa'nın büyük bir şehrinde düzenlenen konferansta, çok sayıda meşhur âlim, dini ve diğer İslamî yenilenmeyle alakalı kendi düşüncelerini sunuyorlardı. Çalışmalar her gün, meşhur dünya hafızlarından birinin okuduğu Kur'an'ın birkaç ayetin (aşır) okunmasıyla başlıyor ve sonlandırılıyordu. İnsanların konferans katılımcılarının bildirilerini dikkatle izledikleri halde, yine de kitlenin varlığı (birkaç yüz kişi) hissediliyordu. Bazı kısık sesli konuşmalar, sandalye ve evrak gıcırtsı vb. Fakat hafızın Kur'an okumasını başlattığında, her şey yavaş yavaş sakinleşir ve birkaç saniye sonra tam bir sessizlik hâkim olurdu. Okuma esnasında hafızın yaptığı duraklamalarda, başka hiçbir şey duyulmazdı, adeta hiç kimse nefes almıyor gibiydi. Bu öyle bir sessizlikti ki, insanlar kalplerinin düzgün vuruşlarını duyabilirlerdi. Bu kaliteli hafızın ağzındaki Kur'an, bazen sessiz ve sakin, bazen ise sizi alıp götürecekmiş gibi gürültülü şelaleye dönüşen akan bir nehre benziyordu. Bu tecrübenin zirvesi, hafızın ayrılık anısına bizi onurlandırmaya karar verdiğinde, konferansın son gününde yaşandı. Bu defa o, uyum ve güzelliğiyle meşhur olan Rahman suresini okudu. Bu tesiri tasvir etmemin mümkün olmadığını düşünüyorum. Bu surenin manasını (nakarat gibi sürekli tekrar edilen ayetler hariç) bilmiyordum, ancak ben ve diğer insanların tamamıyla anladığımızı zannediordum. Bu okumaların sonrasında her defa ben kendimi diğerlere ölçüsüz bir biçimde daha yakın hissediyordum ve bütün bu insanların birbirlerine şöyle demek istediklerini zannediordum: Hepimizin kardeş olduğunu görmüyor musunuz?

O, bu hadiseden sonra Kur'an'ın orjinal biçiminin okunması veya dinlenmesinin değerini bir daha asla sorgulamayacağını, zira Müslümanların şöyle ya da böyle Kur'an'ı anladıklarını dile getirmiş ve Kur'an okumayı, bilinen ve bilinmeyen ülkelere yolculuk yapmaya benzetmiştir. Ona göre, iki insan aynı yoldan geçer, fakat biri tecrübe ve tesirlerle dolu olarak, diğeri ise sanki gözleri kapalı gibiymiş geri döner. Bu durum, geçtikleri şehir ve manzaralara bağlı değil; onların kendilerine bağlıdır. Dolayısıyla herkes Kur'an'da kendisinin değeri kadarını bulacaktır. (İzzetbegović 2017a: 146-147)

2.4. Kur'ân Tefsiri

İzzetbegoviç'e göre, başlangıçta Kur'ân tefsiri serbestti ama yaratıcı yorum süreci (re'y) tedricen sünnet, kıyas ve icmâ tarafından sınırlanmış; (III. yüzyılda) ictihad kapısının kapanmasıyla ilgili teoriyle tamamen katılaşınca kadar bu devam etmiş ve tüm yenilikler tamamen engellenmiştir. XII. ve XIII. yüzyıla gelindiğinde artık büyük müfessirler yoktu, sadece çok sayıda hafız vardı. Yaratıcı yorumlar yerine sonu gelmez ezberlemeler, tahlil ve terkip yerine sonu gelmez tekrarlamalar aldı. (İzzetbegoviç 2018c: 302, 313)

2.5. Kur'ân'ın Evrenselliği

Kur'ân'ın evrenselliği denilince, onun ihtiva ettiği bütün prensipleriyle dünyadaki insanların tamamına, hatta cinlere gönderilen, her zaman ve mekânda uygulanabilir çağlar üstü ilahî bir kelam olduğu kastedilmektedir. (Kesler 2001: 26) İzzetbegoviç de, Kur'ân vahyinin başlamasının 1400. yıldönümü münasebetiyle Eylül 1969'da kaleme aldığı bir makalede, İslam'ın sadece bir inanç değil, insan hayatını bütün yönleriyle kapsayan bir sistem olduğu şeklindeki genel kanaate işaret ettikten sonra "İslam, daha doğrusu onun ilk ve temel kaynağı olarak Kur'ân, hangi şekilde evrenseldir?" sorusunu sorarak şöyle cevap vermiştir:

Gençliğimde bu sorunun cevabını ararken, Kur'ân okuyarak, onun özellikle sosyal, siyasî ve bilimsel, yani daha çok ve öncelikle dinî olmayan gerçeklerini araştırıyordum. İçinde belli bilimsel gerçekler, siyasal ve toplumsal hatta ekonomik sistemin işaretlerini bulacağım hususundaki güçlü inancım, bazen beni, Kur'ân'da en azından doğrudan var olmayan şeyleri bulmaya itiyordu. Daha sonra yıllar geçtikçe, hayat benim bazı tutumlarımı düzeltiyordu ve ben, insan hayatı ve kaderi bakımından dinî ve ahlakî gerçeklerin, aslında tek hakikat olduğunu anlamaya başladım. Çünkü -öyle düşünüyordum- uzak olması gerekmeyen bir günde hepimizin iş ve aş sahibi olacağımızı ve belki de az çalışarak çok şeye sahip olacağımıza rağmen refahın tek başına gerçek mutluluk ve sevinç getirmedeği hususunu aynı şekilde ve eskiden beri bütün büyük dinlerin kurucuları ve ahlakçılar iddia ediyorlardı. Fakat çok yaygın ve genel olsa dahi, maddi standardın insan mutluluğunun meselesini çözmediği tamamen bu günün keşfidir... İnsanlar arasındaki farkın, onların kendilerini nasıl tanımladıklarında değil de hakikatte ne olduklarında bulunduğu gibi iki toplum arasındaki gerçek fark da, o toplumları oluşturan insanlarda bulunmaktadır. Onların gerçek varlıkları, onların ahlakları, insanlıklarının seviyesi, şahsiyetleri ve vicdanlarıdır. Adi veya ahlaken çökmüş insanlardan oluşan gruplardan ideal ortaya çıkaracak mucize reçete veya dâhice hazırlanmış bir plan yoktur. İnsan toplumunun düzeni, her şeyden evvel insan terbiyesi meselesi olarak durmaktadır. (...) Hukuki, toplumsal, ekonomik, siyasal ve diğer problemlerin gerçek manadaki çözümünün ancak veya hemen hemen sadece insanın terbiye edilmesiyle mümkün olabileceğini kavramakla ruhumdaki sır çözülmüş oldu. İnsan hayatının bütün sorularına Kur'ân nasıl cevap vermeyi başardı? Birden insan hayatının bütün somut sosyal ve siyasal sorunlarına yönelik hazır çözümü veya doğa ve doğal hadiseler hakkındaki var olan gerçekleri Kur'ân'ın içermediği

ve içermemesi gerektiğini anladım. Kur'ân, sadece insanın dünyadaki kaderini ve durumunu tespit eden temel hakikatleri ihtiva eder ve etmelidir. Bu hakikatler de din ve etik konusudur ve gelişmişliğe bağlı olarak ortada bulunan sorulara nazaran bunlar insan hayatının değişmezleridir, hiçbir ilerleme onları gereksiz ve aşılmış yapamaz.

Bu temel hakikatler din ve bütün âlemlerin yaratıcısı olduğuna, her şeyi bilen ve kerim olan, onun mahluku olan insanın varlığına (Allah yoksa insan da yoktur), insan hayatının değerli olduğuna, herkesin kendi amelleriyle eşit sorumluluk sahibi olacağına, her insan için ahlaken seçmesi serbest olan iyi ve kötü olmak üzere iki yolun var olduğuna, insanın diğer insanlara yönelik tutumu ve bütün insanların yaşamaya ve mutlu olmaya eşit derecede hakkı olduğuna ilişkindir. (İzzetbegoviç 2017a: 62-64)

Buna göre İzzetbegoviç, Kur'ân'ın evrenselliğini, onun insanın dünyadaki kaderini ve durumunu tespit eden temel hakikatleri ihtiva etmesine bağlamıştır. Ona göre bu hakikatler ise din ve etik olup bunlar insan hayatının değişmezleridir, hiçbir ilerleme bunları gereksiz ve aşılmış yapamaz. Zira ona göre, din aklın ürünü olmadığı gibi onunla çatışma içinde de değildir. İlim ve bilgi, dini yargılamak veya onu tesis etme imkânına sahip değilse de, onu zenginleştirebilir ve heyecanımız ile derin düşünmemizin sınırlarını kıyaslanmayacak derecede genişletebilirler. (İzzetbegoviç 2017a: 72) Yine o, biri erkeklere, diğeri kadınlara mahsus olan iki ahlak çeşidi olmadığını, Kur'ân'ın benzersiz ahlak anlayışını her insandan istediğini söylemiştir. (İzzetbegoviç 2017a: 79)

Kur'ân'ın gücü, onun tarihi bir olayı, bir fenomeni açıklamasında değil; anlamı her zaman geçerli evrensel bir sembol olmasında yatar. Çünkü o, belli bir zamanda olmuş özel bir olayla değil; eşyanın tabiatında da mevcut bulunan ebedî gerçeklerle de ilgilenir. Kur'ân'ın mucizesi, onun yeryüzünde ilk zuhurunda olduğu gibi vahyedilmesinden yaklaşık on dört asır sonra bugünün insanlarının ruhlarını da harekete geçirme etkisinde bir dile sahip olmasındadır. (Nasr 1985: 54-55) İşte İzzetbegoviç Kur'ân'ın bugünün insanlarının da ruhlarını harekete geçirebileceğini vurgulamak üzere onun evrenselliğinden bahsetmiştir.

2.6. Kur'ân'ın Yaptırım Gücü

İzzetbegoviç, Kur'ân'ın insanlar üzerindeki olağanüstü yaptırım gücüne ilişkin de çarpıcı değerlendirmelerde bulunmuştur. Onun ifade ettiğine göre, Orta ve Yakın Doğu'da çok yaygın ve kök salmış olan üç kötülük, şarap, kumar ve sihir, uzun bir müddet için muazzam büyüklükteki bölgeden Kur'ân'ın tek bir ayetiyle ve tek bir açıklama ile -Allah onu haram etmiştir- ortadan kaldırılmıştır. Oysa yüzyıllar sonra dünyanın en teşkilatlı toplumlarından biri olan Amerika'da alkol kullanımı büyük müeyyidelerle yasaklanmasına rağmen önüne geçilememiş ve içki yasası geri çekilmek zorunda kalmıştır. İskandinav ülkelerinde de aynı kanunun uygulanma teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlanmıştır. (İzzetbegoviç 2018a: 43)

İzzetbegoviç, şarap, kumar ve sihrin Kur'ân'ın tek bir ayetiyle ve tek bir açıklama ile ortadan kaldırıldığını söylüyorsa da, toplumsal yaşamda köklü değişiklikler içeren bu tür hükümlerin konulmasında Kur'ân'da tedricî bir

yöntem uygulanmıştır. Mesela içki dört aşamada yasaklanmıştır. İlk aşamada Müslümanların hurma ve üzümünden içki ve güzel rızık elde ettikleri belirtilmiş, içki ayrıca zikredilerek güzel rızıktan sayılmamıştır. (Nahl 16/67) İkinci aşamada içkide hem büyük günah hem de yararlar bulunduğu, fakat günahının yararından daha fazla olduğu söylenmiştir. (Bakara 2/219) Üçüncü aşamada sarhoş iken namaza yaklaşılmaması emredilerek içki içilmesi sınırlandırılmış (Nisâ 4/43), son aşamada ise içki içilmesi kesin biçimde yasaklanmıştır. (Mâide 5/90-91)

2.7. Kur'ân ile Hadis

İzzetbegoviç'e göre, Kur'ân ile hadis arasında da bir düalizm söz konusudur. Kur'ân ile hadis her biri kendi başına ilham ile tecrübe, ebediyet ile zaman, düşünce ile tatbikat veya fikir ile hayatı temsil etmektedir. İslam bir düşünüş tarzı olmaktan ziyade bir yaşayış tarzıdır. Kur'ân'ın bütün tefsirleri onun hadise yani hayata başvurulmadan anlaşılmaz olduğunu gösterir. İslam, sadece bir tek hayatın, yani Hz. Muhammed'in hayatının izahında pratik bir felsefe ve şümüllü bir hayat tarzı olarak ortaya çıkmıştır. (İzzetbegoviç 1993: 239) O halde ona göre hadis, Kur'ân'ı anlamaya matuf bir metindir, fakat Kur'ân'a göre ikinci sıradadır.

İzzetbegoviç'e göre, hadisin sahihliği bakımından önemli olan senedler değil; onların öz itibarıyla Kur'ân'ın ruhuyla uyumudur. Mesela dünyadan el çekmeyi salık veren hadisler, Kur'ân'ın ruhuyla bağdaşmadığı için, hangi hadis kitabında bulunursa bulunsun, metodolojik olarak sahih kabul edilemez. Böyle bir durumda sözkonusu hadis bir kaynak olarak reddedilmemeli, fakat sadece -tek ve en yüksek otorite olan- Kur'ân'ın daha iyi anlaşılması için gözönünde bulundurulmalıdır. (İzzetbegoviç 2018c: 305)

İzzetbegoviç, burada hadislerin sıhhatinin tespitinde hadis usulüne ait metotların değil; hadislerin Kur'ân'a arz edilmesi gerektiğini anlatmak istemiştir. Bu durumda bir hadisin sıhhatini tesbit etmek için, onu Kur'ân'la karşılaştırmalıyız; şayet Kur'ân'ın ruhuna uygunsa sahihtir, aksi takdirde hadisin sahih olmadığına hükmedebiliriz. Ancak arz metodu, ilk bakışta çok makul ve cazip görünse de onun uygulanması halinde birtakım problemler ortaya çıkmaktadır. Bu Kur'ân'ın ruhu ne demektir? Bir hadisin Kur'ân'ın ruhuna uygunluğunu kim tespit edecektir? Hadisle Kur'ân arasında gerçekten bir ihtilaf ve tearuz mümkün müdür? İşte arz metodu doğru kabul edildiği takdirde bu ve benzeri daha birçok sorunun cevabının verilmesi gerekir. (Çakın 1993: 252-254)

2.8. Kur'ân ve Bilim

İzzetbegoviç'e göre, Kur'ân hazır ilmî hakikatler ihtiva etmemekte ve etmesi de gerekli değildir. Bunun yerine esaslı ilmî bir tavır ve dış dünyayla münasebet kurulmuştur ki, bu bir din için alışılmamış bir şeydir. Tabiattaki pekçok gerçeğe işaret eden Kur'ân, insandan onlarla ilgili cevap istemektedir. İlimle ("okumak"la-Kur'ân) ilgili talep şimdi Allah'a karşı olmayıp bilakis Allah'ın adınadır ("Rabbi'nin adıyla oku!" (Alak 96/1)). İnsan burada yaratıcı tabiatı değil, Allah'ın bir eseri olan tabiatı müşahade eder ve araştırır. Onun için bu müşahade objektif, bigâne ve istekten mahrum değildir; ilmi merak ve dini hayranlığın bir karışımıdır. Kur'ân'ın sık sık

kullandığı tabiat tasvirleri bu temayülü en iyi bir şekilde gösterir. (Kâf 50/6-11; Nahl 16/65-69; En'âm 6/95-99; Şuarâ 26/7; Enbiyâ 21/33; Bakara 2/164; Hac 22/45-46; Rum 30/9; Gâşiye 88/17-20; Vâkıa 56/63, 68, 71) Tamamen tabiatla ilgili bu ayetlerde dünyanın kabulü, tabiatla herhangi bir çatışmanın bulunmayışı açıkça hissedilmektedir. (İzzetbegoviç 1993: 240)

Ona göre, Kur'an'da İslam'ın tabiatla bağı, dış dünyaya karşı olan açıklığı göze çarpmaktadır. Kur'an, Allah'a iman hakkında, sorumluluk ve adalet hakkında, ancak aynı zamanda bizi kuşatan yıldızlar, güneş, karınca, arı, palmye ve deve hakkında da konuşmaktadır. Bu, eşyaların iç ve doğal sıralanmasında uçurum bulunmayan dünya ile alakalı İslam'ın tek ve benzeri olmayan resmini ortaya koymaktadır. (İzzetbegoviç 2017a: 74)

Yine o, Kur'an'ın gözlem ruhuyla dolu bir kitap olduğunu ve bu durumun dinî bir kitap için biraz alışılmış dışında olduğunu dile getirmiş ve buna delil olarak da bakınız, gözlemleyiniz, yolculuk yapınız gibi Kur'an'ın çağrılarını hatırlatmış ve Kur'an'ın bu çağrılarını başkalarının uyduğunu, fakat Müslümanların uymadığını söylemiştir. (İzzetbegoviç 2017b: 202)

Kur'an, Müslümanlardan Allah'ın bir sanat eseri olan tabiatı incelemelerini ve araştırmalarını istemektedir. İzzetbegoviç de bu hususu vurgulayarak Müslümanları tabiatı inceleyip araştırma yapmaya sevk etmek istemiştir. Zira ona göre, gözlem, insanın tabiat üzerindeki hâkimiyetinin başlangıcını teşkil etmektedir. Batı'nın güçlü ve kuvvetli olmasının sebebi ordular veya ekonomi değil; gözlem ve tecrübe düşünme metodudur ki, Batı uygarlığına Bacon'dan miras kalmıştır. (İzzetbegoviç 1993: 241) Müslüman toplumlar ise uzun zamandan beri sadece tabiatı değil, her sahada gözlem yapmayı ve eleştirel düşünmeyi ihmal etmiş ve bunun sonuçlarını da çok acı biçimde çekmiş ve hala da çekmeye devam etmektedir.

2.9. Kur'an'ın Günümüzdeki Müslümanların Nazarındaki Durumu

İzzetbegoviç'e göre bu günkü İslam dünyası, içinde gerçek dinin az, fakat sözel ve şekli dinin çok olduğu tipik örneğidir. Hiçbir yerde dine adanmışlık yok -fakat aynı zamanda ve sadece prensip olarak- din kayıtsız olarak öne çıkarılır ancak aynı dinin somut taleplerinin pratikte bu kadar az yerine getirildiği görülmemiştir. İşte bu paradoks, şekil ve içeriğin bu karşıtlık durumu, İslam ülkelerinin çoğundaki vaziyeti açıklayabilir. Belki bu, iradesiz ve hareketsiz bir durum olmayan, artık uyusukluktan uzak ancak hakiki yönü ve neticesi olmayan kendine has bir yerde sayma ve zaaf durumudur.

Bu dünyadaki Kur'an'ın vaziyeti, çok trajik biçimde durumu yansıtmaktadır. Orada her evde Kur'an'ı özel, yüksek bir yerde bulacaksınız. O en iyi hediye olarak kabul edilir, onun için en iyi kâğıt kullanılır, insanlar bugün bile onun için en iyi kaligrafiyi kullanmak ve onun kapakları ve sayfalarını en fantastik süslemelerle çizmekte yarışmaktadırlar. Çocuğun ilk okuduğu ve öğrendiği şey Kur'an'dır, fakat bütün bunların yanında bu çocukların çok büyük bir bölümü Kur'an'ın gerçek içeriğini ve önemini öğrenmeden büyüyecek ve yaşlanacaktır. Kur'an tartışmasız bir semboldür. Ancak kanun olmaktan çıkmıştır. Hâlbuki tersi olmalıydı. Dikkat edin ki Kur'an okunmak yerine, güzel sesle seslendirilip

yorumlanmaktadır. Seslendirmekte ne Araplar ne de Arap olmayanlar artık onun manasına ulaşamıyorlar ve Kur'an'ın benzersiz melodisinde artık hiç kimse emredici ve kesin, bazen tatlı tatlı uyaran ve davet eden bazen ise tehdit eden yüksek sesle haykıran fakat her zaman ve yeniden tüm insan hayatının değişmesini talep eden hükümlerini tanıyamamaktadır. (İzzetbegović 2017a: 83-84)

Onun bu tespitleri son derece yerindedir. Günümüzde Kur'an okuma, Kur'an dersi, Kur'an eğitimi hatta din eğitimi kavramları kullanıldığında, insanların aklına hemen Kur'an'ın dışyapısal özellikleri olan tecvid, mehâric-i hurûf, hafızlık ve kıraat öğretimi gelmekte; Kur'an metni her yerde deva sihirli bir formül olarak algılanmaktadır. Böylece Kur'an belli ritüeller yapılmadan el sürülemeyen, ölüye fayda sağlayan, hastaya şifa veren, istihare ve tefe'ül edilen, aslı ilkeleri öğrenilmek istenmeyen, öğrenilse de uygulanmayan, hayattan kopuk gizemli, şifreli dokunulmaz bir varlığa dönüşmüştür. (Sülün 2013: 14)

2.10. Kur'an ve Müslümanların Geri Kalması

İzzetbegović'e göre, dünyanın her köşesinde Müslümanlar tarafından Kur'an'a karşı büyük bir saygı ve teslimiyet gösterilmektedir. (İzzetbegović 2018a: 100) Ancak Müslümanların Kur'an'a bu teslimiyetleri aktif karakterini kaybetmiş, irrasyonel ve mistik bir hal almıştır. Böylece Kur'an'a karşı olan bu ateşli teslimiyet zamanla onun hayata geçirilmesi gereken ilkelerinin mutlak manada yok sayılması hareketiyle birleştirilmiştir. İşte burada Müslüman halkların gerilemeleri ve kudretsizliğinin ilk ve en önemli sebebi bulunmaktadır. Canlı ve faal hayat dairesinden günlükçü (günü kurtarmacı) ve pasif bir daireye itilmesiyle İslam'ı terk etme fenomeni, tam da İslam ideolojisi ve pratiği bakımından merkezi bir konumda bulunan Kur'an örneği üzerinden açık olarak takip edilebilir. Tarihen sabittir ki, Müslüman halkların her kalkınması ve şerefle dolu her dönemi, Kur'an'ın öncelenmesiyle başlamıştır. İki nesil dönemi içinde İslam'ı batıda Atlas okyanusuna ve doğuda Çin'in girişine kadar getiren İslam'ın erken genişlemesi, sadece tek örneği değil; en büyük örnektir. İslam tarihi esnasında bütün hareketlenmeler paralelizmin (ikiliğin) bu kanunu belgelemektedir. (İzzetbegović 2018a: 32)

Gerileme ve çekilme dönemi öncesinde Kur'an kanun otoritesini kaybedip buna karşın eşyaların kutsalı oldu. Kur'an'ın araştırılmasında ve yorumlanmasında bilgeliğin yerini kılı kırk yaran yorumlar, hayatın anlamını kavrayacağımız büyük fikirlerin yerini okuma becerileri aldı. Bu çerçevede Kur'an ilahiyat formalizminin tesiri altında hep daha az anlayarak ve manası düşünülerek ve daha çok güzel sesle okundu ve mücadele, doğruluk, şahsi ve maddî fedakârlıklar hakkındaki emirleri, tembelliğimize aykırı ve sevimsiz olarak, güzel sesle okunan Kur'an metninin zevk veren (rahatlatan) sesi içinde eriyip gitti. Bu doğal olmayan durum yavaş yavaş normal kabul edilmeye başlandı. Çünkü bu vaziyet, sayıları her geçen gün artan ve Kur'an'la yollarını ayıramayacak durumda olan, fakat aynı zamanda hayatlarını onun isteklerine göre düzenleyecek gücü kendinde göremeyenlerin işine gelmekteydi. Kur'an'ın (sesli olarak) aşırı okunmasındaki (veya ezbere okunmasındaki) psikolojik açıklamayı burada

aramak gerekir. Kur'ân'ı (sesli olarak) okuyor, yorumluyorlar sonra yine (sesli olarak) okuyorlar, inceliyorlar ve sonra yine (sesli olarak) okuyorlar. Bir defa olsun uygulamak zorunda kalmamak için bir cümlesini binlerce defa tekrarlıyorlar. Hayatta nasıl uygulanacak sorusundan kaçmak için Kur'ân'ın nasıl okunması gerektiği hususunda geniş ve itinalı bir ilim ürettirler. Nihayetinde Kur'ân'ı anlaşılan bir manası ve içeriği olmaksızın çıplak bir ses haline getirdiler. (İzzetbegoviç 2018a: 32-33)

İzzetbegoviç'in nasıl uygulanacağı sorusundan kaçmak için Kur'ân'ın nasıl okunması gerektiği hususunda geniş ve itinalı bir ilim ürettiklerini söylemesinden, ilk anda Müslümanların Kur'ân'ı uygulamaktan kaçınmak için kıraat ilmini icat ettikleri aklı gelmektedir. Fakat kıraat ilminin, İslamî ilimler içinde ortaya çıkma zamanı çok öncelere dayanır. Ayrıca Kur'ân'ın doğru ve güzel okunması, bizzat Kur'ân'ın emridir. (bk. Furkân 25/32; Müzzemmil 73/4) (Birişik 2002: 427) Öyleyse o bu sözüyle Müslümanların Kur'ân'ı uygulamayınca onun kıraatine ağırlık verdiklerini kastetmiş olabilir. Zira Kur'ân kıraati son zamanlarda anlamadan uzaklaşarak güzel ve etkili sesle okuma biçimine dönüşmüş ve estetik-fonetik bir faaliyet olarak algılanmaktadır. Oysa Kur'ân okumaktan asıl maksat, onu anlamak, hayata dönüştürmek, uygulamak, pratiğe aktarmak, işleyerek bir dünya görüşü ve yaşama kültürü haline getirmektir.

Müminin Kur'ân'la ilişkisi canlı bir diyalog olmalı; Tanrı'nın kendisiyle konuştuğunu ve her bir âyetin bizzat kendisine de hitap ettiğini hissetmelidir. Bu canlı diyalogun dışına çıkarak metinle olan ilişkisini estetik-fonetik zemine indirgediğinde çok önemli bir sorun ortaya çıkar: Metinle bir anlama aktı çerçevesinde ilişki kuramadığı için zihin hemen her şeye inanır duruma gelir; anlamayı değil hissetmeyi öne çıkaran mistik eğilimler oluşur. Bu durumda kişi kendisi anlayamadığı için başkalarına tabi olur, başkalarının aracılığı üzerinden Tanrı'yla iletişime geçer ve neredeyse Hristiyanlıkta olduğu gibi bir aracı sınıf oluşur. (Taşdelen 2016: 488) Zaten İzzetbegoviç de, İslam'ın "İslam'da ruhbanlık yoktur." şeklindeki açık düsturuna rağmen müslüman dünyasında muhafazakâr düşüncenin en büyük temsilcileri olan şeyhlerin ve hocaların İslam'ın yorumlanmasını tekellerine alarak kendilerini Kur'ân ile insanlar arasında aracı olarak konumlandırmalarını açıkça tenkit etmiştir. (İzzetbegoviç 2018a: 22)

Bir de şunu da ifade edelim ki, yukarıda "Kur'ân nasıl okunmalıdır?" başlığı altında İzzetbegoviç'in Kur'ân'ın Arapça orijinalinin okunmasının değersiz ve önemsiz görülmesine katılmadığına değinmiş ve bir konferans esnasında yaşadığı bir hadiseyi nakletmiştik. Burada ise o, Müslümanların Kur'ân'ı uygulamamak için onun nasıl okunacağına dair büyük bir ilim ürettiklerini söylemiştir. Onun bu iki düşüncesi arasında bir tutarsızlık olduğunu söyleyebilir miyiz? Biz onun bu düşüncelerini ne zaman dile getirdiğini araştırdığımız zaman, Kur'ân'ın Arapça orijinalinin okunması hakkındaki düşüncesini Mayıs 1977'de dile getirdiğini görürüz. (İzzetbegoviç 2017a: 147) Kur'ân'ı uygulamamak için onun nasıl okunacağına dair büyük bir ilim ürettikleri şeklindeki düşüncesi ise, *İslâm Deklarasyonu* isimli kitabında bulunmaktadır. Bu eseri 1969 yılında kaleme aldığını bizzat kendisi ifade etmiştir. (İzzetbegoviç 2018d: 29) Buna göre o, ilk olarak 1969 yılında Müslümanların uygulamamak için Kur'ân'ın nasıl

okunacağı hususunda büyük bir ilim ürettikleri şeklindeki düşüncesini ifade etmiş, ondan tam sekiz sene sonra 1977 yılında ise Kur'an'ın Arapça orijinalinin okunmasıyla ilgili düşüncesini dile getirmiştir. O halde burada bir tutarsızlıktan değil; düşüncelerin değişmesinden söz edilebilir. Zira hayatın dinamik ve inişli-çıkışlı olduğu dikkate alınırsa insanın yaşadıkça, okudukça, hayatın farklı evrelerine girdikçe bazı düşüncelerinin değiştiği bilinmektedir.

2.11. Kur'an'a Atıf Yapması

İzzetbegović, Kur'an'la ilgili konuları müstakil olarak incelediği gibi konuşmalarında ve eserlerinde ele aldığı birçok konuyu Kur'an ışığında değerlendirmiş ve Kur'an'a sık sık atıflarda bulunmuştur. Bu konuda bazı örnekler vereceğiz.

O, şöyle anlatmıştır:

1994'te Saraybosna'daki bir konferansta halktan biri bana şöyle sormuştu: "Sayın cumhurbaşkanım, neler yazıldığını biliyor musunuz, sonuçta savaş zamanındayız. Buna neden izin veriyorsunuz? Neden sansürü devreye sokmuyorsunuz?" Yaşadığım onca şeyden sonra asla bu tür yasaklara taraftar olmayacağımı söyleyerek karşılık verdim. Bu yalnızca bir ilke sorunu değildir; aynı zamanda bir verimlilik sorunudur. Yasakların ve baskının insanları ikna etmek konusunda yapabilecek bir şeyi olmadığına inanıyorum. Kur'an'ın da en güzel ve en veciz ayetlerinden birinde bu noktaya işaret ettiğini hatırlattım: "Dinde zorlama yoktur." (Âl-i İmrân 3/256) Eğer bu ayet biraz daha geniş yorumlanacak olursa, inançlarda ve düşüncelerde herhangi bir baskının sözkonusu olamayacağı sonucu çıkar. (İzzetbegović 2018d: 62)

Kur'an, başka dinlerin kutsallarına karşı herhangi bir saygısızlığı yasaklamıştır. İzzetbegović, bir konuşmasında, aslında herhangi bir kutsal nesneyi tahrip etmemizin sarıh bir biçimde yasaklandığını, Sırbistan'a dört asır boyunca Türkler hükmetmiş olmasına rağmen, bu yasaklama sayesinde, Decani, Gracanica ve Sopocani manastırlarının yerlerinde durduğunu, Türklerin buraları tahrip etmediklerini, çünkü inandığımız kitabın bu türden bir tahribatı reddettiğini ifade etmiştir. Ona göre, kiliselere ve diğer dinlere saygı göstermek istediğimizi söylediğimizde, yalnızca Avrupa demokrasisinin dünyanın şahit olduğu en iyi geleneğine uygun olarak davranmış olmakla kalmıyoruz, aynı zamanda bu suçu yasaklayan kendi kutsal kitabımıza da dosdoğru biçimde ve harfiyyen uymuş oluyoruz. (İzzetbegović 2018b: 26)

11 Aralık 1997'de İKÖ Toplantısındaki konuşmasında Batı'dan nefret etmek yerine, onunla rekabet etmemiz gerektiğini, Kur'an'ın da bunu emrettiğini söylemiş ve delil olarak da "Hayırlı işlerde yarışın." (Bakara 2/148; Mâide 5/48) ayetini göstermiştir. Yine o konuşmada terörün zararlarına değinmiş, terörün hâlihazırdaki ve gelecekteki zayıflığımızın bir sonucu olduğunu ifade etmiş ve terörün masum insanlar zarar gördüğü için ahlak dışı olduğunu, hiçbir zaman ve mekanda herhangi bir şeyi çözmediği için de üretkenliğe engel olduğunu dile getirdikten sonra Kur'an'daki "Kim, bir cana kıymayan veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayan bir nefsi öldürürse,

bütün insanları öldürmüş gibidir.” (Mâide 5/32) âyetinin terörü yasakladığını düşündüğünü söylemiştir. (İzzetbegoviç 2018d: 415)

Doğu ve Batı Arasında İslam isimli eserinde materyalizm ile maneviyatçılığın bir araya gelmesi mümkün olmayan iki ayrı dünya görüşü olduğunu ifade ettikten sonra Rahmân suresinin 19-20. âyetlerinden iktibas ederek: “birbirine galip gelemeyen iki deniz” demiştir. (İzzetbegoviç 1993: 15)

Bir de açıkça belirtmese de bazı sözlerini de Kur’ân’dan ilham alarak söylemiştir. Mesela, hayatın inanan ve salih ameller işleyenler dışında hiç kimsenin kazanamadığı bir oyun olduğunu ifade etmiştir. (İzzetbegoviç 2018c: 5) Bu ifadenin Asr suresinden ilham alınarak söylendiği açıktır. Ayrıca dünya hayatının oyun ve eğlenceden ibaret olduğu da Kur’ân’da birçok âyette zikredilmektedir. (En’âm 6/32; Ankebût 29/64; Muhammed 47/36; Hadîd 57/20)

İslam Deklarasyonu isimli eseri “Hedefimiz: Müslümanların İslamlaşması” diye başlamaktadır. (İzzetbegoviç 2018a: 15) Onun bu ifadesi, “Ey iman edenler, ... iman ediniz.” (Nisâ 4/136) âyetinden ilham alınarak söylenmiş gibidir.

2.12. Gayr-i Müslimlerin Kur’ân Hakkındaki Takdîrkâr Sözleri

Balığın suda yaşaması gibi dünyanın içinde yaşadığı çevrenin de Kur’ân ve İslam olduğunu ifade eden (İzzetbegoviç 2018c: 302) İzzetbegoviç’e göre, tarihte Kur’ân gibi sert saldırılara maruz kalan ve aynı zamanda heyecan ve sebatla savunulan başka bir kitap nadir bulunur. Kur’ân lehine ve aleyhine kütüphane dolusu kitap yazılmıştır. Kur’ân sonsuz insan bağlılığını ve fanatik nefretini tanımıştır. Herhalde tanımadığı sadece kayıtsızlık kalmıştır.

Ortaçağ Avrupası, İslam karşıtı mücadele ve Kur’ân’a karşı türlü saldırıların yorulmaz odağı idi. XVII. asırda yayılmaya başlayan aydınlanma ruhuyla beraber İslam’a karşı tutum yavaş yavaş değişmeye ve başlangıçta şurada burada daha sonra ise daha sık olarak anlayış, destek hatta açık sempati sesleri duyulmaya başlamıştır.

İzzetbegoviç, Kur’ân’a ve İslam’a karşı olumsuz bakış açısının son zamanlarda değişmeye başladığına işaret etmek üzere genelde yakın dönemde yaşamış bazı batılı yazarların Kur’ân hakkındaki takdîrkâr sözlerini nakletmiştir. Onun Kur’ân hakkındaki sözlerini naklettiği yazarlar şunlardır: F. F. Arbuthnot (ö. 1901), Paul Casanova (ö. 1926), John William Draper (ö. 1882), Harry Gaylord Dorman (ö. 1991), H. A. R. Gibb (ö. 1971), Hartwig Hirschfeld (ö. 1934), Rev. G. Margoliouth, Edward Montagu (ö. 1672), James A. Michener (ö. 1997), John Nash (ö. 2015), Rev J. M. Rodwel (ö. 1900), E. Denison Ross (ö. 1940), Laura Veccia Vaglieri (ö. 1989), George Bernard Shaw (ö. 1950), Bertrand Russel (ö. 1970), Edmund Burke (ö. 1797), H. G. Wels (ö. 1946)

İzzetbegoviç, onların sözlerini naklettikten sonra, İslam’ın geleceğinin şu veya bu batılı yazarın söylediğine bağlı olmadığını, ancak bunları bilmenin yabana atılamayacağını ve İslam’ın geleceğinin her şeyden evvel Müslümanlara ve onların kendilerini nasıl ilan ettikleri hususundaki gerçeğe bağlı olduğunu da ifade etmiştir. (İzzetbegoviç 2017a: 115-125)

2.13. Kur'ân ile Kitab-ı Mukaddesi Karşılaştırması

İzzetbegoviç, Kur'ân'la Kitab-ı Mukaddes arasında karşılaştırmalar da yapmıştır. Zira Kur'ân ile Kitab-ı Mukaddes arasında birçok benzerlik olduğu gibi, onlar arasında birtakım uzlaştıramaz çelişkiler de vardır. Bu karşılaştırmalar, o kitapların muhtevalarının daha iyi anlaşılmasını sağladığı gibi, İzzetbegoviç'in köklü bir Kur'ân ve Kitab-ı Mukaddes bilgisine sahip olduğunu da göstermektedir.

Ona göre, İncil'de Allah'tan baba olarak söz edilirken Kur'ân'da ise Allah Rab'dır. İncil'de Allah sevilir. Kur'ân'da ise Allah'a her şeyden evvel tapınılır, ondan korkulur. (İzzetbegoviç 1993: 223)

Hristiyanlık insan olma özelliğini muhafaza eden insan-ı kâmil fikrini kabul edememiştir. Hz. İsa'nın öğretisinin ruhundan tanrı-insan, Hz. İsa'nın tanrının oğlu olduğu neticesini çıkarmışlardır. Öbür tarafta Hz. Muhammed insan olarak kalmıştır. Hz. Muhammed'in mertçe ve savaşçı olarak hareket etmesine karşı Hz. İsa melek intibahını bırakmıştır. Kadınlarla ilgili durum da öyledir. Kur'ân'da onlar -İncil'deki Marta ve Meryem'in tam tersine- sadece zevce ve anne olarak, yani tabii fonksiyonlarında ortaya çıkmaktadırlar. Onun için Hristiyanların Hz. Muhammed'in fazlasıyla insani tabiatına hücum etmeleri haddizatında onu yanlış anlamalarından ileri gelir. Kur'ân ise Hz. Muhammed'in ancak insan olduğunu belirtmiştir. (İsrâ 17/93; Kehf 18/111; Mümin 40/6) (İzzetbegoviç 1993: 223-224)

İzzetbegoviç, İncil ve Kur'ân'da geçen kelimelerin mukayese edilmesinin, çok faydalı istidlallere imkân vereceğini ve o dinlerin tabiatlarının anlaşılmasına yardım edeceğini düşünmektedir. Ona göre, İncil'de şu kelimeler çok sık geçer: Cennetlik, mukaddes, melek, ebedi hayat, cennet, günah, sevgi, yakınlar, tevbe, af, sır, vücut, ruh, kurtuluş vs. Aynı tabirlere Kur'ân'da da rastlanılmaktadır ve bunlar bir dünya tasvirinde zemin teşkil etmektedir. Bu tasvirde ön planda tam bir aydınlık içinde akıl, sıhhat, temizlik, kuvvet, satınalım, sözleşme, rehin, mektup, silah, savaş durumu, mücadele, ticaret, meyve, kararlılık, ihtiyat, ceza, adalet, menfaat, misilleme, av, ilaç, faiz gibi gayet muayyen, gerçek mefhumlar resmedilmiş bulunmaktadır. (İzzetbegoviç 1993: 223-224)

İncil insana, Kur'ân ise insanlara hitap eder. Böylece Kur'ân ümmet, bütünlük ve cemaat prensibini ortaya çıkarır. Bu, tesadüfi değildir. İnsana hitap, tamamen Hristiyan elitizmin ruhuna; hiyerarşi, azizler ve keşişler prensibine uygundur. İnsanlara hitapta ise, bir bakıma dünyevî bir mahiyet vardır ve ümmet daha yüksek müşterek bir aklın ifadesi olarak nitelendirilmektedir. Bu da hür düşünmenin ve eşitliğin temelidir. İslam, keşiş ve azizlerden ibaret bir seçkinler topluluğunu ve biri seçkinler, öbürü ise halk için düzenlenmiş iki ayrı programı tanımamaktadır ve bu husus eşitlik prensibinin ilanı gibidir. (İzzetbegoviç 1993: 225)

İncil ve Kur'ân, Ahd-i Kadim'in tersine (Yahudilik milliyetçiliktir) manevî cemaat prensibini ilan etmiştir. Ancak İncil'in bu hususta kat'i olmasına karşılık, Kur'ân, milliyetleri tanımakta ve fakat kendisi onların üstünde yeni bir boyut -Müslümanların milliyetler üstü bir cemaati

(ümme)- olarak ortaya çıkmaktadır. Üstelik Kur'an, Hz. İsa'nın tamamen reddettiği akrabalık ve kan bağlarını teyit etmiştir. (İzzetbegović 1993: 225)

İncil ve Kur'an, insanın çalışıp mücadele etmesi konusunda da farklıdır. İncil'de "Kırlarda zambaklar gibi yaşayınız." denilmektedir. Kur'an'da ise "Allah nafakanızı ve onun nimetlerini aramak üzere dağılmanız için sizlere gündüzü verdi." (Nebe' 78/11) diye buyrulmuştur. (İzzetbegović 1993: 226)

Kur'an'a göre, Allah insanı yeryüzünde hükmetsin diye yaratmıştır. (Bakara 2/30) İncil'e göre ise böyle değildir. İnsan tabiat ve dünya üzerindeki hâkimiyetini ancak bilgi ve çalışmakla yani ilim ve amelle kurabilmiştir. Bununla ve hukuka ve kanunlara dikkat çekmekle, Kur'an, yalnız kültürü değil, medeniyeti de istediğini göstermiştir. (İzzetbegović 1993: 226)

Kur'an'ın medeniyetle münasebeti, medeniyetin en güçlü manivelalarından biri sayılan yazıyla olan münasebetinde de ifadesini bulmaktadır. Tarihen ilk inen âyetler yazıdan bahsetmektedir. (Alak 96/1) Prensipten itibaren yazı dine yabancıdır. İncil, uzun zaman şifahi rivayet edilmiş ve bildiğimiz kadarıyla Hz. İsa'dan bir asır kadar sonra yazılmıştır. Hz. Muhammed ise âdetine uygun olarak âyetleri, vahyedilmesini müteakip kâtiplerine imla ettiriyordu, yani Hz. İsa'ya tamamen yabancı ve dahası kınanmış olan "Yazıcılar"ın hareket tarzına uygun bir tatbikat. (İzzetbegović 1993: 226)

Kur'an'ın şerre karşı mücadele çağrısının ve zulme direniş emrinin de, İncil'de yeri yoktur. İncil'e göre, dinî bakımdan kuvvet kullanmaktan kaçınmak ve zulme mukavemet etmemek daha mantıkidir. Tahammül etme ve boyun eğmenin yerine savaşa izin veren ve hatta savaşı emreden Kur'an, bu alanda dinî-ahlakî değil; sosyo-politik bir kanun mecmuası olarak ortaya çıkmaktadır. (İzzetbegović 1993: 226-227)

İncil insanın tabii dürtülerini lanetleyerek sırf ruhtan söz etmektedir. Kur'an ise insanın dürtülerini ortaya çıkarmaktadır. Çünkü onlar o kadar asil olmamakla beraber doğru ve gerçektir. Kur'an onlardan kınamaksızın anlayışla bahsetmektedir. (İzzetbegović 1993: 246)

İncil'de en yüksek emir sevgi, Kur'an'da ise adalettir. (Nisâ 4/135; Mâide 5/9, 45; En'âm 6/152; A'râf 7/28, 84) (İzzetbegović 1993: 247)

İncil başkalarını sevmeyi, Kur'an ise başkalarına iyilik etmeyi emretmiştir. Buna göre Hristiyanlık duyguyu öne çıkarırken, İslam fiili öne çıkarır. Hristiyan ahlakı sevgi üzerine yoğunlaşırken, İslam ahlakı iyi amel üzerine yoğunlaşır. İncil'in sevgiden bahsetmesi kadar sık bir şekilde Kur'an da salih ameller işlemekten bahseder. (İzzetbegović 2018b: 235)

Ahd-i Kadîm misillemeyi, Ahd-i Cedîd bağışlamayı tavsiye etmiştir. Kur'an ise bu atomlardan bir terkip, bir molekül meydana getirmiştir: "Kötülüğün karşılığı, o kötülüğe denk bir cezadır. Kim affeder ve barışı sağlarsa onun mükâfatı Allah'a aittir." (Şûrâ 42/40) (İzzetbegović 1993: 237)

İzzetbegović, Kur'an'la Kitab-ı Mukaddes arasında bazı benzerlikler bulunduğunu da ifade etmiştir. Ona göre, Ahd-i Kadîm'in sert realizminden birazı Kur'an'da da vardır. Ahd-i Kadîm ile Kur'an arasındaki temas

noktaları, en fazla, layık olmayan iktidar sahipleri ile kibirli zenginlere karşı kullanılan ifadelerde bulunabilir. Kur'ân mağrur büyüklere (A'râf 7/71), günahkâr asilzadelere (En'âm 6/123), yüksek mevki sahiplerine (A'râf 7/59), müsrif zenginlere (Sebe' 34/34) ve benzerlerine çatmaktadır. Bu husus Yahudilik ve İslam'ın ictimâî yönlerdeki angajmanlarının birer ifadesidir. (İzzetbegoviç 1993: 228)

Sonuç

20. yüzyılın önde gelen Müslüman siyasetçi ve entelektüellerinden biri olan Aliya İzzetbegoviç, Avrupa'nın ortasında İslam'ı anlamaya, anlamlandırmaya, yaşamaya ve yaşatmaya çalışmış, bu yolda mücadele etmiştir. İslam dünyasının meseleleriyle ilgilenmiş ve onları çözmek için düşünceler üretmiştir. Müslüman halkların yerinde saymaktan, bağımlılıktan, fakirlikten ve geri kalmışlıktan kurtulmaları için bireysel, ailevî ve toplumsal hayatın tüm alanlarında İslam düşüncesinin yenilenmesi gerektiği kanaatindedir. Bu yüzden İslam'ın temel şartlarının klasik tasnifinden Kur'ân-ı Kerim'e nasıl yaklaşılmaması gerektiğine, zekât ve faizden eğitim ve terbiyeye kadar bireysel ve toplumsal hayatı kuşatan her konuda görüşlerini ifade etmiştir. Geçmişe ve yaşadığı dünyaya ilişkin tespitlerde bulunurken onun referansı her zaman İslam ve Kur'ân olmuştur. Hayatı boyunca Kur'ân'ı kendisine şiar edinmiş; yaşantısıyla ve davranışlarıyla bunu gösterdiği gibi eserlerinde ve konuşmalarında da ele aldığı birçok meseleyi Kur'ân açısından değerlendirmiş ve Kur'ân'a sık sık atıflarda bulunmuştur.

Müslüman halkların uzun süreden beri yaşadıkları problem ve sıkıntıların en önemli sebebinin Kur'ân'ın günlük hayatın dışına terk edilmiş bir kitap haline getirilmesi olduğu tespitinde bulunmuş ve Müslümanların geri kalmışlıktan kurtulabilmeleri için Kur'ân'a dönmelerinin zarureti dikkat çekmiştir. Bu bağlamda, Müslümanların her kalkınması ve şerefle dolu her döneminin Kur'ân'a öncelik vermeleriyle başladığını ifade etmiştir. Onun Kur'ân'la ilgili düşüncelerinin ana teması, Kur'ân'ın hayatın merkezine nasıl konulacağı ve Müslümanların Kur'ân'la kopan bağlarının yeniden nasıl inşa edileceği konusudur. O, Kur'ân'ın edebiyat değil; hayat olduğunu söylerken bunu hedeflediği gibi, Kur'ân'ın bir düşünme tarzı olarak değil; bir yaşama tarzı olarak telakki edilmesini ve onun yegâne tefsirinin hayat olduğunu söylerken de hep aynı şeyi hedeflemiştir. Yine aynı hedefi doğrultusunda Kur'ân'ın realist yani gerçekçi, neredeyse kahraman karşıtı bir kitap olduğunu da vurgulamıştır.

O, Kur'ân'ın hayatımızın mihveri haline nasıl getirileceğini göstermek için onunla ilgili birçok konuyu kendine mahsus bakış açısıyla ele alıp incelemiştir. Günümüz Müslümanlarının nazarında Kur'ân'ın durumunu tespit etmiş, Kur'ân okurken nelere dikkat edilmesi gerektiğinden bahsetmiş, Kur'ân'ın evrenselliği üzerinde durmuş, Kur'ân ve bilim münasebetine değinmiş, bazı batılı yazarların Kur'ân hakkındaki takdîrîkâr sözlerini nakletmiş, Kuran ile Kitab-ı Mukaddes arasında karşılaştırmalar yapmıştır.

Kaynakça

- ALBAYRAK, Halis (2015). *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*, 7. Basım, İstanbul: Şule Yayınları.
- AY, Arif (2016). "Aliya İzzetbegoviç'in Bilge Kişiliğinde Sanatın Yeri", *Hece: Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç Özel Sayısı*, 2. Basım, ss. 512-516, Ankara: Hece.
- BİRİŞİK, Abdülhamit (2002). "Kıraat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (25. cilt), ss. 426-433, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- COŞKUN, M. Yahya (2016). "Aliya İzzetbegoviç'in Kültür ve Medeniyeti", *Hece: Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç Özel Sayısı*, 2. Basım, ss. 556-560, Ankara: Hece.
- ÇAĞMAN, Ergin (2016). "Aliya İzzetbegoviç'e Göre İslam Dünyasının Gerileme Sebepleri ve Çağdaşlık", *Hece: Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç Özel Sayısı*, 2. Basım, ss. 571-574, Ankara: Hece.
- ÇAKIN, Kamil (1993). "Hadislerin Kur'an'a Arzı Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34: 237-262.
- DİHLEVÎ, Şah Veliyyullah (1980). *el-Fevzü'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr*, çev. Mehmet Sofuoğlu, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- EMRE, Akif (2018). "Bilge Bir Öncüyü Okumak", *Özgürlüğe Kaçışım: Zindandan Notlar*, ss. VII-X, İstanbul: Klasik.
- EMRE, Akif (2018a). "Sunuş", *Tarihe Tanıklığım*, ss. VII-IX, İstanbul: Klasik.
- ESED, Muhammed (1996). *Kur'an Mesajı*, çev. Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk, İstanbul: İşaret Yayınları.
- GÜRBÜZ, Gökhan (2009). "Aliya İzzetbegoviç'in Hayatı ve Eserleri", *İslam Ülkeleri Tarih ve Coğrafya Etütleri*, 1(1): 33-47.
- İŞİK, Vahdettin (2016). "Doğu ve Batı Arasında İslam Kitabından Hareketle Bazı Mülahazalar", *Hece: Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç Özel Sayısı*, 2. Basım, ss. 350-359, Ankara: Hece.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (1993). *Doğu ve Batı Arasında İslam*, çev. Salih Şaban, İstanbul: Nehir Yayınları.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2018a). *İslam Deklarasyonu*, çev. Rahman Ademi, 10. Basım, İstanbul: Fide Yayınları.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2017a). *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, çev. Rahman Ademi, 32. Basım, İstanbul: Fide Yayınları.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2018b). *Konuşmalar*, çev. Fatmanur Altun ve Rıfat Ahmetoğlu, 26. Basım, İstanbul: Klasik.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2017b). *Köle Olmayacağız*, çev. Rahman Ademi, 31. Basım, İstanbul: Fide Yayınları.

- İZZETBEGOVIÇ, Aliya (2018c). *Özgürlüğe Kaçışım: Zindandan Notlar*, çev. Hasan Tuncay Başoğlu, 30. Basım, İstanbul: Klasik.
- İZZETBEGOVIÇ, Aliya (2018d). *Tarihe Tanıklığım*, 22. Basım, çev. Alev Erkilet; Ahmet Demirhan ve Hanife Öz, İstanbul: Klasik.
- KARAASLAN, Faruk (2010). Entelektüel Üzerine Eleştirel Bir Çalışma: Aliya İzzetbegović Örneği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- KARİÇ, Enes (2016). "Doğu ve Batı Arasındaki İslam'ın İçindeki İslam", *Hece: Bilgemiz Aliya İzzetbegović Özel Sayısı*, Bosnakçadan çev. Azemina Brkan, 2. Basım, ss. 253-278, Ankara: Hece.
- KESLER, Fatih (2001). "Kur'an-ı Kerim'in Evrenselliği ve Tarihsellik", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 14(1): 23-32.
- KOÇYİĞİT, Talat (1971). "Peygamberimiz'in Ahlakı Kur'an İdi", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 108-109(10): 156-159.
- MEVDÛDÎ, Ebu'l-A'lâ (1986). *Tefhîmu'l-Kur'an* (I. cilt), İstanbul: İnsan Yayınları.
- NASR, Seyyid Hüseyin (1985). *İslam: İdealler ve Gerçekler*, çev. Ahmet Özel, İstanbul: Akabe Yayınları.
- OKUMUŞ, Ejder (2016). "Aliya İzzetbegović'te Din, İslam ve Toplum", *Hece: Bilgemiz Aliya İzzetbegović Özel Sayısı*, 2. Basım, ss. 417-426, Ankara: Hece.
- ORÇAN, Mustafa (2016). "Materyalist Çağın Erdemli Ruhu Bir 'Bilge Gezegen'i Aliya", *Hece: Bilgemiz Aliya İzzetbegović Özel Sayısı*, 2. Basım, ss. 9-14, Ankara: Hece.
- RÂZÎ, Fahredin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin (2004). *et-Tefsîru'l-Kebîr/Mefâtihu'l-Ğayb* (XV. cilt), 2. Basım, Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- SARI, Ahmet (2016). "Aliya İzzetbegović'in İhlas Ahlakıyla İmmanuel Kant'ın Ödev Ahlakı Üzerine", *Hece: Bilgemiz Aliya İzzetbegović Özel Sayısı*, 2. Basım, ss. 372-384, Ankara: Hece.
- SCHİMMEL, Annemarie (1990). *Peygamberane Bir Şair ve Filozof Muhammed İkbâl*, çev. Senail Özkan, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- SÜLÜN, Murat (2013). *Kur'an Kılavuzu: Mutlak Gerçeğin Sesi*, 2. Basım, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- TAŞDELEN, Vefa (2016). "İslam Zihninin Yeniden Oluşumu: Aliya'nın Eğitim Felsefesi Üzerine Bir Deneme", *Hece: Bilgemiz Aliya İzzetbegović Özel Sayısı*, 2. Basım, ss. 481-494, Ankara: Hece.
- TEKİN, Cemile (2011). Bosna-Hersek Kaynaklarına Göre Yugoslavya'nın Dağılmasından Sonra Bosna Hersek Federasyonu'nun Kurulması, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- TOKTAŞ, Fatih (2016). “Yenilikçi Müslüman Düşünür Olarak Aliya İzzetbegoviç”, *Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44: 7-45.
- UĞURLU, Yaşar (2016). “Doğunun Çocuğu Batının Münevver Aliya İzzetbegoviç”, *Hece: Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç Özel Sayısı*, 2. Basım, ss. 584-593, Ankara: Hece.
- VATANDAŞ, Celaleddin (2000). *Kur’ân ve Hayat*, İstanbul: Pınar Yayınları.
- YORULMAZ, Hüseyin (2015). *Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç*, İstanbul: Hat Yayınevi.

Savaş Sonrası Dönemde Mostar'da Entegrasyon Problemi

Özkan ÜNAL

Araştırmacı, ozkan.u@hotmail.com

Giriş

Bosna Hersek idari yapısı oluşturan 10 kantondan birisi olan Hersek-Neretva Kantonu'nun başkenti olan Mostar, aynı zamanda Hersek bölgesinin de en büyük şehridir ve Neretva nehri üzerinde kurulmuştur. Neretva, şehrin ortasından geçerek Mostar'ı iki yakaya ayırır. Neretva'nın doğu yakasında Boşnaklar yaşarken nehrin batı yakasında yaşayan nüfusun büyük bir çoğunluğu Hırvatlar'dan oluşmaktadır. Bugün, aynı şehirde farklı hayatlar yaşayan bu iki halkın arasında herhangi bir fiziksel sınır olmamasına rağmen özellikle savaşta ve savaş sonrası dönemde Neretva'nın bir tür doğal sınır olarak kullanıldığını söylemek mümkündür.

Mostar, Osmanlı hakimiyetine girdiği XV. yüzyılın ortalarından itibaren çok dinli ve çoklu etnik yapısıyla asırlar boyunca hoşgörü ve barışın şehri olmuştur. Mostarlı Ortodoks-Katolik Hristiyanlar, Müslüman halk ile yan yana yaşamış ve yakın akrabalık ilişkileri kurmuşlardır. Şehir Yugoslavya yönetimi döneminde Tito tarafından *kardeşlik ve birliğin sembolü* olarak nitelendirilmiştir. Hırvat, Boşnak ve Sırp'ların birlikte yaşadığı Mostar, bu dönemde Bosna Hersek'in küçük bir kesiti olarak kabul edilmiştir. Ne var ki bu birliktelik XX. yüzyılın son on yılına gelindiğinde Bosna Hersek'te patlak veren etnik çatışmalar neticesinde bozulmuş ve bir daha eskiye dönemeyecek kadar kötüleşmiştir.

Yugoslavya'nın dağılma sürecine girmesiyle birlikte Bosna Hersek de federasyonu oluşturan diğer devletler gibi, bağımsızlığını elde etmek amacıyla Mart 1992'de bağımsızlık referandumu düzenledi. Referanduma katılanların çok büyük bir oranının (%99,7) bağımsızlık yönünde karar vermesinden hemen sonra Bosnalı Sırp'lar, Bosna Hersek'in doğu bölgelerine saldırı başlattı ve çatışmalar kısa süre içerisinde Mostar'ı da içine alarak ülkenin batı kısımlarına yayıldı. Mostar üzerindeki iki aylık Sırp kuşatması şehirde yaşayan Boşnak ve Hırvatların ortak direnişiyle kırıldı ve Sırp kuvvetleri şehirden atıldı. Yaklaşık on ay süren sükunetin ardından şehir bir kez daha kuşatıldı ve Hırvatlar Mostar'a bütünüyle sahip olmak amacıyla Mayıs 1993'te şehrin doğusuna, Boşnak halk üzerine saldırı başlattı. Mart 1994'e kadar süren savaşta şehrin %70'i harap edildi, binlerce Mostarlı Boşnak yerinden edildi, toplama kamplarına gönderildi, tecavüze maruz kaldı ve katledildi.

Tüm bu gelişmelerin ardından Mostar'ın hem demografik yapısı değişti hem de şehirde yaşamaya devam eden Boşnak ve Hırvat halk arasında kesin ve bariz bir ayrışma, kutuplaşma meydana geldi. Etnik çatışmalardan önce yapılan 1991 nüfus sayımına göre 126,666 kişiden oluşan Mostar nüfusunun

%35'i Boşnak, %34'ü Hırvat, %19'u Sırp ve %12'si diğer (Yugoslav, Yahudi, Roman vb.) etnik gruplardan oluşmaktaydı¹. 2013 yılında yapılan son sayıma göre ise 105,797 kişilik nüfusun %43,8'ni Boşnaklar, %48,5'ni Hırvatlar, %3,8'ni Sırlar ve %3,9'unu diğerleri oluşturmaktadır². Bu verilerden de anlaşılacağı üzere çatışmalardan sonra Mostar'da yaşayan Sırların oranında büyük çapta düşüş olmuş, Boşnaklar ve Hırvatlar ise şehir nüfusunun asli unsuru olarak kalmışlardır. Ayrıca çatışmaların son bulmasıyla Boşnaklar Neretva'nın doğu yakasında Hırvatlar ise Neretva nehrinin batı yakasında toplanarak hayatlarını sürdürmeye başlamışlardır. 1994 yılında başlayan bu ayrışma bugün hala açık bir şekilde kendini hissettirmektedir ve Hırvat-Boşnak ilişkisi ve iletişimi çok kısıtlıdır.

Siyasi, Sosyal ve Kültürel Ayrışma

Çatışmaların sona erdiği Mart 1994 tarihine gelindiğinde 2000 Mostarlı hayatını kaybetmiş, 26.000'ni yerinden ve evinden edilmiş, 5000'den fazla bina zarar görmüş veya tamamen harap olmuş, tarihi Mostar Köprüsü de dahil olmak üzere 10 köprünün tamamı (bunlardan 9'u Sırlar tarafından) yıkılmıştı (Bollens 2007: 171; Yarwood 1999: 7). Savaş sonrası dönemde Mostar'daki yıkımın tarifi imkansızdı. Özellikle 9 Kasım 1993 tarihinde üç gün süren Hırvatların ağır bombardımanı neticesinde Neretva'nın sularına gömülen Mostar Köprüsü'nün yıkılmasıyla sadece nehrin iki yakası arasındaki bağ değil şehirde yaşayan Boşnak ve Hırvatlar arasındaki bağ da kopmuş oldu ve ilişkileri bir daha eskisi kadar iyi olamayacak derecede bozuldu. Bu kopuş ve ayrılık hayatın her alanında yaşandı.

Savaşın önce Neretva'nın doğu yakasında yaşayan 30.000 kişinin 6000'i Hırvat, nehrin batı yakasında ikamet eden 45.000'den fazla kişinin de en az 15.000'ni Boşnaklardan oluşuyor, Sırlar ise nehrin her iki yakasında dağınık vaziyette yaşıyorlardı (Bose 2002: 100-105). Savaşın sonra ise Boşnak ve Hırvatların birçoğu evlerini kendi aralarında ya takas ettiler ya da sattılar. Bu durum, şüphesiz, Mostar'da yaşayan Boşnak ve Hırvat halkın bölünmesine ve ayrışmasına neden oldu. Bugün, Neretva'nın doğu yakasında, yani Boşnakların yaşadığı bölgede ikamet eden Hırvat yoktur; diğer taraftan nehrin batı yakasında Hırvatların yaşadığı bölgede ikamet eden Boşnaklar, savaş öncesi döneme göre sayılarında azalma olsa da, hala mevcuttur. Ancak Batı Mostar'da yaşayan Boşnakların sayısı hakkında kesin veriler bulunmamaktadır.

Mostar'ın batısında yaşayan Boşnakların büyük çoğunluğu 2002 yılına kadar Hırvatlar tarafından işgal edilen evlerini geri alamamışlardı. Ancak dönemim Yüksek Temsilcisi Wolfgang Petritsch'nin kararlı tutumu sayesinde işgal edilen evler gaspçı Hırvatlardan alınarak asıl sahipleri Boşnaklara verildi (Bose 2003: 29). Ancak tahmin edileceği üzere işgal edilen bu evler gerçek sahiplerine verildiğinde harap edilmiş vaziyetteydi ve hiçbirinde oturulacak durumda değildi. Uluslararası örgütler Mostar'daki

¹ Bosna i Hercegovina Federalni Zavod za Statistiku (Bosna Hersek Federasyonu İstatistik Enstitüsü), (<http://www.fzs.ba>) Erişim Tarihi: 01.08.2018

² Detaylı bilgi için bakınız <http://www.popis.gov.ba/popis2013/knjige.php?id=0> Erişim Tarihi: 03.08.2018

yaşamı normale döndürmek için bu ve bunun gibi faaliyetlerde bulunsa da bu çalışmaların etkileri ve sonuçları hiçbir zaman Mostar'ı savaş öncesi döneme döndürmeye yetmedi.

Bugün, Boşnak ve Hırvatların hayatları hala bölünmüşlük üzerine kuruludur. Eğer, özel olarak birbirleriyle görüşme gayreti içine girmezlerse birlikte zaman geçirme fırsatları yok denecek kadar azdır ve herkes daha çok "kendini" tarafında yaşamını idame ettirmektedir. Çok az sayıda insan savaş öncesi dönemdeki arkadaşlığını sürdürmektedir ancak onlar için bile arkadaşlığın anlamı ve doğası değişime uğramıştır (PalMBERGER 2012: 13). Tüm bunlarla birlikte günümüzde hala şehirlerarası otobüs terminallerinden telekomünikasyon servislerine, hastanelerden eğitim kurumlarına kadar -ki bunlar her kesimden insanın görüşüp iletişim kurabileceği yerlerdendir- kültür merkezlerinden spor kulüplerine kadar Mostar'da yaşayan halka hizmet veren kurumların büyük bir çoğunluğu etnisiteye (Boşnak-Hırvat) dayalı olarak bölünmüş durumdadırlar. Hastalar farklı hastanelerde tedavi görmekte, yolcular Neretva'nın iki farklı yakasında bulunan otobüs terminallerini kullanmakta, sanatsal aktiviteler de yine Boşnak ve Hırvat kültür merkezlerinde ayrı olarak sürdürülmektedir. Öğrenciler ilkokuldan üniversiteye kadar farklı okullarda eğitim görmekte ve birbirlerini tanımadan, aralarında bir iletişim kuramadan büyümektedir. Ancak, Avrupa Birliği Mostar Yönetimi (European Union Administration of Mostar, EUAM)'nin katkı ve teşvikleriyle Boşnak ve Hırvat öğrencilerin aynı çatı altında eğitim alması projesi çerçevesinde lise düzeyindeki Gimnazija Mostar okulu farklı etnik kökene sahip öğrencileri kabul etse de bu öğrenciler farklı katlarda farklı sınıflarda eğitim almaktadır. Ayrıca eğitim-öğretim programları ve müfredatları da farklıdır. Bu öğrenciler arasında zaman zaman kavgalar da yaşanmaktadır. 22 Mayıs 2015 tarihinde Gimnazija'nın mezuniyet töreninin ardından toplanan bir grup Hırvat öğrenci okul önünde toplanarak "Ustaşalar¹ Eski Köprü (Mostar Köprüsü)'yü yerle bir etti. Artık Eski Köprü yoktur" sloganları atınca Boşnak öğrencilerle aralarında kavga çıkmıştı. Şüphesiz bu tarz olayların gerçekleşmesinde özellikle Hırvat politikacıların önceden beri süregelen milliyetçi tavırları etkili olmuştur. Zira Gimnazija'da Boşnak ve Hırvat öğrencilerin birlikte eğitim görmesine Hırvat öğrencilerin ulusal kimliklerinin tehdit edildiği bahanesiyle karşı çıkmışlardı. Hatta 2013 yılında dönemin Eğitim Bakanı Greta Kuna "elmalar ve armutlar karıştırılmaz" diyerek Hırvat milliyetçiliğinin Mostar'daki entegrasyonun önündeki en büyük engel olduğunu adeta gözler önüne sermiştir.

Mostar'da yaşayan Boşnak-Hırvat gençlerin ve öğrencilerin birbirleriyle olan iletişimleri dramatik bir şekilde kısıtlıdır. Hırvat gençlerin büyük çoğunluğu neredeyse Neretva'nın doğusuna hiç geçmez ve Boşnak akranlarıyla ilişki kurmazlar. Bunun en çarpıcı örneği Şubat 2015'te yerel

¹ Ustaşalar II. Dünya Savaşı döneminde Hırvatistan'a hakim olan Faşist Hırvat Hareketi'dir. Encyclopedia Britannica, (<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/620426/Ustasa>), Erişim Tarihi: 07.08.2018; Ayrıca ayrıntılı bilgi için bakınız: Irina Ognyanova, "Nationalism and National Policy in Independent State of Croatia (1941-1945)", IWM Junior Visiting Fellows Conferences, Vol. 6, Vienna 2000.

basında da haber konusu olan Ante isimli Hırvat öğrencidir. Lise öğrencisi olan Ante Neretva'nın doğu yakasına hiç geçmemiş ve Mostar Köprüsü'nü o yaşına kadar hiç görmemiştir. Bunun sebebinin ailesinin, nehrin diğer tarafına geçerse Boşnakların kendisine saldıracağı yönündeki telkinleri olduğunu söyleyen Ante, Mostar Köprüsü ve civarını gezip gördükten sonra bir Boşnak kafesinde kahve içer ardından tekrar nehrin batı yakasına geçer. Durumun anlatıldığı gibi olmadığını anlayan Ante kendi çocuklarına kendisine söylenen şeyleri söylemeyeceğini dile getirir¹.

Boşnak ve Hırvatlar arasındaki ayrışma ve bölünmenin en çarpıcı örneği yukarda bahsedildiği gibi eğitim-öğretim alanındadır. Zira bu yolla yetişen ve yetişecek olan nesillerin de birbirine entegre olması ve kaynaşması engellenmektedir. Bunun yanında sportif ve kültürel faaliyetler de her iki yakada "ulusal" kimliklere dayalı olarak sürdürülmektedir. Boşnak (Narodno Pozorista Mostar) ve Hırvat (Hrvatski Narodno Kazalista) kültür merkezleri ayrı ayrı faaliyet göstermektedirler ve hedef kitleleri kendileri ile aynı etnik kökene sahip insanlardır. Ayrıca, halihazırda Mostar şehrinin iki futbol takımı bulunmaktadır: Boşnak futbol kulübü Velež ve Hırvat futbol kulübü Zrinjski. Bu iki takımın arasında oynanan maçların tamamında taraftarlar arasında saldırılar olur ve kavgalar çıkar. Maçlar sportif faaliyetten çok milliyetçi duyguların dışa vurulduğu gösteriler şeklinde geçer. Bu iki takım arasında maç olduğu günlerde tüm şehirde adeta olağanüstü hal ilan edilir ve yoğun güvenlik önlemleri alınır. Tüm bunların altında yatan neden Mostar'ın Boşnak ve Hırvatların arasında bölünmesinin yanında savaştan önce Velež takımına ait olan Batı Mostar'daki Bijeli Brijeg stadının 1992 yılında Hırvatlar tarafından gasp edilerek Zrinjski takımına tahsis edilmesidir.

Neretva'nın iki yakasında farklı hayatlar yaşayan Mostarlılar'ın yaşamlarındaki ayrılık o kadar derindir ki bu ayrışma yukarda bahsedilen günlük yaşantının da dışına çıkmıştır. Buna en iyi örnek ölülerin bile ayrılmasıdır. Mostar'ın Sırpolar tarafından ilk kez kuşatılmasında Boşnak ve Hırvat halk birlikte, omuz omuza mücadele etmiş ve çok kısa bir zamanda Sırpoları şehirden atmışlardı. İşte bu dönemde yaşamlarını yitiren Boşnak ve Hırvatlar Liska Caddesi üzerinde bulunan ve daha sonra mezarlığa dönüştürülen parka yan yana defnedilmişti. Ancak, Boşnak-Hırvat çatışmasından sonra özellikle 1997 yılında yaşanan Boşnakların mezarlık ziyareti yapmak istemesi üzerine çıkan küçük çaplı çatışmalardan sonra Hırvatlar Liska mezarlığında bulunan ölülerini bile başka yerlere nakletmişlerdir (Pond 2006: 149-150). Bugün Liska mezarlığındaki mezarların çok büyük bir bölümü Boşnaklara ait olup Hırvat mezarları sadece birkaç adet kalmıştır.

Mostarlı Boşnak ve Hırvat halkın yaşamlarının bu derece bölünmüş olması ve hayatlarının her alanında ayrılmış olmaları elbette birbirleri arasında yaşanan çatışmaların bir sonucudur. Ancak çatışmaların son bulmasının hemen ardından başlayan barış görüşmeleri ve Mostar'daki yaşamı normale döndürme gayretleri özellikle Hırvat politikacıların anlaşma konusundaki olumsuz tavırlarıyla sekteye uğratılmıştır. Günümüze

¹ Videonun tamamı için: <https://www.youtube.com/watch?v=vd93NUuiofo>

kadar ulaşan bu derin ayrışma ve bölünmüşlük Hırvatların milliyetçi tutumlarının ve Mostar'ı kalıcı olarak bölme niyetlerinin neticesidir.

6 Nisan 1994 tarihinde Cenevre'de bir araya gelen Boşnak ve Hırvat politikacılar Mostar'da kalıcı bir çözüm bulununcaya kadar şehir yönetimini Avrupa Birliği'ne (EUAM) bırakma konusunda anlaştılar. Ancak Hırvatların şehir yönetimiyle ilgili her konuda gösterdikleri anlaşmaz tavırları ve muhalefeti nedeniyle yaklaşık iki yıl sonra 18 Şubat 1996 tarihinde imzalanan Roma Antlaşması'yla¹ hayata geçen Geçici Statü (Interim Statute) kapsamında Mostar üçü Boşnak kontrolünde (Güneydoğu Mostar, Kuzey Mostar ve Eski Şehir belediyeleri) ve üçü de Hırvat kontrolünde (Güney Mostar, Güneybatı Mostar ve Batı Mostar belediyeleri) olmak üzere 6 belediyeye ayrıldı.

Geçici Statü tartışmaları esnasında EUAM tarafından 7. belediye olarak Merkezi Bölge (Central Zone: halka açık parklar, kültür merkezleri, ofisler ve diğer işyerlerini içeren sembolik ve tarafsız bölge) fikri ortaya atılmıştı. Bu bölge Mostarlılar için bir karşılaşma ve kaynaşma noktası olacaktı. Bu bölge Neretva Nehri'nin etrafında, Mostar'ın merkezindeki eski Boşnak ve Hırvat cephe hatlarının olduğu yerde olacak ve ortak bir yönetimle yönetilecekti (International Crisis Group [ICG] 2000: 8). Ancak Boşnak ve Hırvat taraflar Merkezi Bölge'nin sınırları konusunda anlaşmazlığa düştüler. Boşnaklar bu sınırların olabildiğince geniş olmasını isterken Hırvatlar tam aksini savunuyordu. Hatta Hırvat politikacılar Merkezi Bölge'nin hiç olmamasını ve şehrin savaş dönemindeki cephe hatları boyunca bölünmesini istiyorlardı. Boşnaklar ise bu bölgenin şehir merkezinin 1/3'nü kapsayacak kadar geniş olmasını ve ortak bir yönetimle yönetilmesini öneriyorlardı. Nihayet, Merkezi Bölge Boşnakların teklif ettiği sınırların biraz daha daraltılmış haliyle kabul edildi (Makaş 2011: 3). Ancak Merkezi Bölge, Hırvat politikacıların engellemeleriyle her anlamda başarısız oldu ve amacına ulaşamadı. Bu bölgenin yönetimi üzerinde Boşnakların, Hırvatların ve diğer grupların eşit söz hakkı olmasına rağmen Hırvat politikacılar Merkezi Bölge üzerine yapılması planlanan bütün kurumlara (mahkeme, polis karakolu, ofisler ve vergi daireleri) kantonun ve diğer komşu belediyelerin de bu bölgede kurumlarının olması gerektiği bahanesiyle karşı çıktılar (ICG, 2000). Hülasa, Boşnak ve Hırvat halkın önündeki kaynaşma ve birleşme fırsatı Hırvat politikacıların milliyetçi tavırları ve Mostar'ı kalıcı olarak bölme istekleri yüzünden kaçmış oldu. Bugün şehirde yaşanan bu bölünmüşlüğün savaştan sonra çeyrek asırdır devam etmesinin en büyük sebeplerinden birisinin de bu tarz tutumlar olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Sonuç

Mostar'da yaşayan Boşnak ve Hırvat halk arasında süregelen derin ayrılık ve bölünmenin etkilerini şehrin her noktasında görmek mümkündür. Zaten şehrin yaşadığı iki ayrı kuşatmanın izleri de tamamen silinmiş değildir. Hem bu savaştan kalan izleri yok etmek hem de Boşnak ve Hırvat

¹ Antlaşmayla ilgili detaylı bilgi için bakınız:

<http://www.nato.int/ifor/general/d960218d.htm> Erişim Tarihi: 17.08.2018

halk arasındaki ayrışmayı gidermek adına uluslararası aktörler Mostar Köprüsü'nün yeniden inşası, belediyelerin tek bir çatı altında birleştirilmesi ve Merkezi Bölge'nin oluşturulması gibi birçok girişimde bulunsada bu faaliyetlerin başarılı olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Zira bugün hala başta eğitim kurumları olmak üzere resmi kurum ve kuruluşların çok büyük bir kesimi etnik olarak ayrılmış vaziyette hizmet vermektedir. Bu durum halk arasındaki iletişim ve etkileşimi çok kısıtlı hale getirmektedir. Özellikle Hırvatların ve Hırvat politikacıların iletişime kapalı tavırları Mostar'da eski günlere dönme ihtimalini ortadan kaldırmaktadır.

Özetle Bosna Savaşı'nın bir parçası olan ve çoğu zaman "savaş içinde savaş" olarak adlandırılan Mostar'daki etnik çatışmalar üzerinden çeyrek asır geçmesine rağmen şehirde yaşayan Boşnak ve Hırvat halk tam anlamıyla birbirine entegre olamamıştır. Şehrin iki yakasında farklı hayatlar sürdürülmektedir. Milliyetçi duygularla yetiştirilen çocuklar ve gençler farklı okullarda eğitim aldıklarından birbirleriyle iletişim kuramamaktadır. Bu da gösteriyor ki yakın gelecekte Neretva'nın ayırdığı Boşnak ve Hırvat halkın yeniden birlikte yaşayabilmeleri pek olası gözükmemektedir.

Kaynakça

- BOLLENS, Scott A. (2007). *Cities, Nationalism and Democratization*, Routledge.
- BOSE, Sumantra (2003). "Mostar: International Intervention in a Divided Bosnian Town, 1994-2001", *International Intervention in the Balkans Since 1995*, Routledge Advances in European Politics (Book 4).
- BOSE, Sumantra (2002). *Bosnia After Dayton: Nationalist Partition and International Intervention*, Hurst and Co., London.
- International Crisis Group (ICG) (2000). *Reunifying Mostar: Opportunities for Progress*.
- MAKAŞ, Emily G. (2011). "Mostar's Central Zone: Battles over Shared Space in a Divided City", *Urban Conflicts: Ethno-Nationalist Divisions, States and Cities*, Queen's University, Belfast.
- OGNYANOVA, Irina (2000). "Nationalism and National Policy in Independent State of Croatia (1941-1945)", *IWM Junior Visiting Fellows Conferences*, Vol. 6, Vienna.
- PALMBERGER, Monika (2012). "Renaming of Public Space: A Policy of Exclusion in Bosnia and Herzegovina", *MMG Working Paper*.
- POND, Elizabeth (2006). *Endgame in the Balkans: Regime Change, European Style*, Brookings Institution Press, Washington.
- YARWOOD, John (1999). *Rebuilding Mostar: Reconstruction in a War Zone*, Liverpool University Press, Liverpool.
- TERRY, Sara (2007). Students Mingle - sort of - in Postwar Bosnia's Only Integrated School, *The Christian Science Monitor*, Erişim Tarihi: 10.08.2018, (<https://www.csmonitor.com/2007/0927/p20s01-wogn.html>).

Aliye İzzetbegoviç"İN Felsefesinde Entellektüel Özgürlük Düşüncesinin Başlıca Çizgileri

Reşad ESGEROV

Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi, Felsefe Enstitüsü, Bakü Devlet Üniversitesi,
Asgarov_Rashad@Mail.Ru

*"Olduğunuz gibi kalın. Dininizi, milliyetinizi
koruyun. Kimliğinizi kaybetmenin bedeli köleliktir".*

Aliye İzzetbegoviç

Aliye İzzetbegoviç, özgür, entelektüel ve felsefi düşüncesiyle Batı ve Doğu alimleri arasında kendine özgü bir yer olan kendi eserlerinin bir düşünürüdür. Eserlerini okurken, Doğu ve Batı perspektiflerinde dini ve felsefi konuların karşılaştırmalı bir analizini buluyoruz ve Ali'nin çeşitli felsefi yargılarda kişisel konumunu görüyoruz.

Ülkenin gelişimi "dini ahlakı; onu hayata geçirmek ise eğitimidir "düşüncesinde gören Aliya İzzetbegoviç çağdaş dönemde asıl islam değerlerine sadık kalınarak, etnik kimlik ve milli değerleri korumaya yönelmiş bir düşünceyi, halka örnek eylemleri gerçekleştirebilir bilmiştir.

Aliye İzzetbegoviç'in "Ben Avrupa'ya gittiğimde başaşağı gitmiyorum. Çünkü çocuk, kadın ve yaşlı insanları katletmedik. Çünkü hiçbir kutsal yere hücum etmedik. Ama onlar bunu yaptılar. İşte Batı'nın gözü önünde, Batı kültürü adı altında yaptılar" demekle Doğu dünyasının kültür ve siyaset dünyasında sergilenmesi, barış ve insanlığa karşı muhalefeti açıkça göstermiştir (Mammedli: 2017). Daha sonra fikrini devam ederek, o, söylemiştir ki, "hayatımın sonuna kadar Müslüman ve Müslüman olmaya kararlıyım, çünkü İslam benim için iyi ve doğru olduğumun en açık ifadesidir" (Necati, 2018).

Aliye İzzetbegoviç kendi yaratıcılığında entelektüel toplum, entelektüel insan, entelektüel özgür olmanın koşulları hakkında kendi yargılarını ileri sürüyor. Zeka nedir? Bu, atadan elde edilen veya kazanılmış bir kavram mı? Bu tür sorulara cevap verebilmek için, bu kavramın anlamını ve bugün oynadığı rolü keşfetmeye ihtiyacımız var. Tarih boyunca insanların entelektüel ve topluluk geçmişlerinde birbirlerinden farklı olduğu görülmüştür. İnsanların ekonomik, politik, dini ve etik entelektüellerindeki farklılıklar da statülerini ve rollerini değiştirir. Bu konudaki tartışmalarda, Kuzey veya Güney, Batı veya Doğu'da yaşayan insanlar, rollerinde ve yaşam tarzlarında bu veya başka farklılıklara neden olduklarını göstermişlerdir. Kuşkusuz, insanlar arasındaki entelektüel farkın nereden başlayıp bittiğine dair hala somut bir fikir yoktur. Fakat entelektüel farklılıklar toplumundaki insanlar arasında ayırım yapmak çok zor değil. Kendilerini toplumun diğer üyelerinden ayıran ve toplumda belirli işlevleri

yerine getiren bu aydınlar. Orta Çağ Avrupası'nın dini, entelektüel olarak yüksek bir rol ve statüye sahip olsaydı, yeni dönemde, ekonomik faktörlerin aklın bir göstergesi olarak rolü artmıştı. Bu, akıllı bilimlerin zorunlu olarak bir akrabalığın olmaması gerçeğinden daha önemlidir (Rustamov ved:1997, 184).

Açıkçası, çağdaş toplumumuzda, tüm inananların belirli bir bilgisi vardır. Ama aynı zamanda insanların bilgi birikimlerinin diğerlerinin bilgisinden çok farklı olduğu da var. Bu insan grubu bilgilerini topluluğa uygular ve iyi eğitilmiş topluluğa bazı faydalar sağlamıştır. Bu tip ve karakterler tüm toplumlarda görülmüş ve tarihsel olarak onları toplum ve devletin kuruluşundan bağlı olarak molla, ulema, alim, intelegensiya, elit, sofist, ziyalı ve sair adlandırmışlar. Bugün, daha bilgili insanları daha entelektüel olarak adlandırıyorlar ve bu daha etkili bir ifade olarak görülüyor. Aslında, her toplumun bir düşünce dünyası vardır. Bu düşünce dünyası arasındaki farklılıklar toplumlar arasındaki farklılıklardır. Mesele, Batı'nın düşünce hareketinin yaygınlaşması ve entelektüel elitin batı yapımlarının son zamanlardaki yükselişi ile ilgilidir. Eğer listelenenlerin hepsi Batılı ise, o zaman Doğu'da var olan entelektüeller, akademisyenler, entelektüeller ve akademisyenler tarihsel olarak nasıl çağrıldı? Bu meseleler, özellikle entellektüel toplum konusunda, Batı ve Doğu yerleşimlerinde tek taraflı soruşturmanın açıkça ortaya koyduğunu ortaya koymuştur. Bu meselenin mahiyetini daha net anlamak için entelektüel toplumu tarihi gelişim sürecinde incelemek, Doğu intelegensiyasının bize verdiği ekonomik, siyasi, kültürel, manevi değerlerin mahiyetini derinden analiz etmek gerekir. Böylece, Doğu İstihbaratının dünya kamu-politik düşüncesinin tarihindeki rolü daha açıktır.

Bugün, her toplum, bağımsızlığa sahip olan entelektüel bağımsızlık konusunda kendi bakış açısına sahiptir. Farklı toplumlara sahip olanların, ölçeklerini ölçerek bunu ölçmeleri daha olasıdır. Burada, halklar tarafından şekillendirilen ve sürdürülen ulusal geleneklerin etkisi baskın bir rol oynar. Bütün bu sayılan toplumlar için ortak bir tutum şudur ki, bu toplumların her birinde toplum üyelerinden farklı ve daha üstün bilgiye sahip olanlar, azadfikirli, derin düşünce yeteneğine sahip olanlar entelektüel insanlar sayılırlar.

Bilimsel literatürde bazen "zeka" gibi kavramlar kavram olarak kullanılmaktadır. Aslında, zeka kavramı, özün diğer özlerinden daha zengin bir kavramdır. Ahlaki, duygusal, psikolojik değerleri içerir. Bilimsel literatürde "zekâ" kategorisi, kişinin akıl yürütme, akılcı kavrama, soyut analitik etkinlik gibi yeni bilgi yaratma yeteneği olarak yorumlanır. İnsan zekasının doğal bir temeli olduğu bilinmektedir. Doğal tabanı beyin ve diğer insan organizma sistemleridir. Ancak akıl, onun içsel sosyo-ekonomik özüne de sahiptir. Sadece genetik olarak değil, aynı zamanda yaşam sürecinde de ortaya çıkar. Bu özellik olmadan, karmaşık kamu görevini yerine getiremezdi. Bu açıdan bakıldığında, "entelektüel" terimi Batılı bir ürün olmasına rağmen, tarihsel olarak aynı anlama sahip olan kavramlar başlangıçta Doğu'da oluşmuştur. İşte Doğu'da toplumun fiziksel emekle ilgili bölümünden farklı, toplumu azadfikirliliye, reformaya, reformlara götüren zihinsel emekle uğraşan belli grup insanları entelektüel toplum -

aydın, alim, bilgin ve sair - adlandırmışlar. Bu kişiler de tarihsel toplumun daha da gelişmiş, özgür ve müreffeh bir şekilde gelişmesi için çalışmış, bir tür toplumun lokomotifleri olmuşlardır (Rüstemov vd: 1997, 12).

İnsanlığın yaratılmasından beri insanların kişisel irade temelinde düşüncelerinin özgür ifadesi gözlenmiştir. Bununla birlikte, bu kavramın hukuki ve politik değerinin tanımı, demokratik bir devletin anahtar faktörlerden birine dönüşmesi ve zamanın ezici bir şekilde mükemmelleştirilmesi, son birkaç yüzyılda belirgindir.

Yaşam boyunca, birçok bilim ve eğitim alanında sınıflar ve tabakalar vardı. Ancak entelektüel sınıfın bütün toplumlarda varlığı ve özellikle modern toplumun lokomotifine dönüşmesi özellikle araştırılmalıdır. Oryantal düşünce tarzını modern düşüncesinin köklerini incelediğimizde, Yunan felsefesine gitmeliyiz. Özellikle, Sokrates ve Sofistler, soruları cevaplarken modern zekanın ideal bir örneği haline gelmiştir. Ortaçağ düşüncesi dünyasında, bu paradigmada reformlar gerçekleştiren entelektüel sınıf, Aristo, Platon, Sokrates ve Perslerin aklından yararlandı. Entelektüel dairenin topluma ve egemen ideolojiye karşı tutumu her zaman açık değildir. Bu anlamda Aliya İzzetbegović'in özgürlük ve bağımsızlık mücadelesi söylediklerimizin açık bir göstergesidir. Halkın özgürlüğü ve bağımsızlığı için mücadele ederken, birçok mahrumiyetle karşı karşıya kaldı, hapisanede yaşadı, fakat onun vicdan ve bilgi birikimine ve toplumun en yüksek siyasi elit seviyesine kadar vicdan özgürlüğünü sürdürmeyi başardı. Aliye İzzetbegović'e göre, felsefi düşüncenin temeli rasyoneldir, fakat bu insan deneyiminin bize gösterdiği şeydir: Zihnin sınırları içinde kalarak tutarlı ve sistematik bir düşünce sistemi üretmek mümkün değildir. Bu anlamda Hristiyanlık ve materyalizm kendi entelektüel temellerini ve niteliklerini kaybetmedikçe yolu bulamazlar.

Dunya tecrübesi gösterir ki, entelektüel sınıfın fikirleri iktidarda olanların bakışları denk düştüğünde onlar çok etkili yardımcı, aksi durumda ise onlar hükümet temsilcileri tarafından sıkıştırılarak disident hayatı yaşamaya mecbur olurlar. Entellektüeller, hükümetin yönetimindeki engellere rağmen, toplumun gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, toplumdaki eğitimli insanların sayısı arttıkça, bu toplumun entelektüel kesimleri o kadar katı ve tutarlı olacaktır. Sadece entelektüel sınıfın toplumu ilerlemeyi götürebilir olabileceğini anlayan Aliye İzzetbegović diyordu ki, bilgili, eğitimli olmak özgürlüktür (İzzetbegović: 2008.235). Başka bir deyişle, iyi eğitimli, eğitimli bir insan tabakası, halkın özgürlüğü mücadelesinde topluma ulaşabilir ve bu özgürlüğü elde etmenin üç yolunu bulabilir. Eğer bilgi sahibi olmayan insan toplumu özgürlüğü elde etmek istiyorsa, nasıl ve ne şekilde edinilebileceğini öğrenemeyecektir. Bu nedenle, Aliya İzzetbegović özellikle yerli halkın eğitim sorununu gündeme getirdi. O, özgürlük ve ahlak, özgürlük ve İslami meseleleri birbiriyle karşılaştırmalı olarak, Müslümanların İslam ahlakı ve kurallarına dayanan kalkınma ve özgürlüklerini incelemiştir. Ona göre, bir Müslüman millet olarak, ulusal kimliğimizi korumalı ve onu gelecek nesillere getirmeliyiz. Bizim Batı ülkeleri ile kıyaslandığında geride kalmamız Âliye'yi özellikle düşündürür ve o sorunun çözümünde Müslüman aleminde bilim, bilgi ve eğitime daha çok önem vermesini gerekli sayıyordu.

İzzetbegoviç'e göre İslam beden ve rûh, dünya ve ahiret arasında denge kuran bir zemin üzerine oturur. "İstikbal ve pratik insanî çabalar bakımından İslam, beden ve rûhen aheng içinde bulunan insanları yetiştirmek ve kanunları ile sosyo-politik müesseseleri bu ahengi muhafaza edecek şekilde kurulmuş olan bir toplum meydana getirmek için yapılan bir çağrıdır" (Yılmaz, 2013)

Düşünen bir adam olarak, asıl sorun, bir insanın ve onurunun nasıl korunacağıdır. Özgürlük, her şeyden önce, ruhsal bir başarıdır. Fakat bu maneviyat maddi açıdan ihmal edildiğinde, liberal bir kurtuluş gerçekleştiremez. Öte yandan, bu sadece bizim özgürlüğümüz değil. Onlardan nefret etsek bile, başkalarının haklarını ve yaşama haklarını savunmalı ve onları kabul etmeliyiz. Gerçekten de Aliya, geçmişte ona kötü davrananları sonradan Bosna'nın kurtuluşu yolunda; Yani, düşmanlarını affetti.

Gerçekten de, tüm insani gelişme dönemlerinde, öznel bir faktörü olan bir kişi - bilgi, mesleki beceri, deneyim - büyük bir önem taşır. Bununla birlikte, farklı tarihsel dönemlerde, üretici güçlerin öznel bileşeni farklı bir rol oynamıştır. Endüstri sonrası toplumda, yeni bir anlam kazanıyor. Endüstriyel ve endüstriyel sonrası toplumun üretici güçleri için, insanın fiziksel (kas) enerjisi çok önemlidir. Endüstri sonrası dönemin üretici güçleri için, bir kişinin zihinsel, bilişsel ve yaratıcı yeteneklerinin önemli bir rol oynadığı bir özelliktir. Post-sanayi geliştirme aşamasının kendine özgü özelliği, bu aşamada bilginin stratejik bir sosyal ve ekonomik kaynak olarak rolünün önemli ölçüde artmasıdır. Tüketici ve yatırım ürünü gibi tüketim, eğitimin nihai ürünü gibi bir üretim sürecinin ürünüdür ve aynı zamanda diğer üretim (malzeme ve materyal olmayan) süreçler için önemli bir kaynak haline gelmektedir. Bu şekilde eğitim sürecinde kazanılan bilgi, kurumun sosyal ve ekonomik kaynağı haline gelir. Bilginin sosyo-ekonomik bir kaynak olarak doğası, genellikle emek sayesinde nesnel olan ürün ve hizmetlere katılmasıdır.

Önde gelen filozof ve sosyolog O. Toffler'e göre, postendüstriyel dönemde kişinin fiziksel gücü kullanıldı ve zihinsel yetenekleri kullanıldı. Bu sayede yeni varlık edinimi sistemi oluşturuldu. "Sembolik sermaye" kavramını bilimsel dolaşıma dahil eder. Ona göre, bu sermaye biçimi bilgiyi gerektirir. Geleneksel sermaye biçimleri tükenmez, ancak birçok kullanıcı tarafından herhangi bir sınırlama olmaksızın aynı anda kullanılabilir (Toffler: 1991, 5). Toffler haklı olarak yazıyor ki: "Kompak, Kodak, Xitacı ve Siemens gibi şirketlerin gerçek değeri onların sahip olduğu yük araçları, Kur Tesisleri ve diğer fiziksel varlıklardan daha çok, personel başındaki düşünceden, akıldan, bilgiden, bu şirketlerin kontrol ettiği veri tabanından ve planlardan bağlıdır. Bu şekilde sermayenin kendisi giderek daha fazla görülmez" (Toffler, 1994, s.15).

Aliye İzzetbegoviç "İslam Deklarasyonu" adlı kitabı dolayısıyla yargılandığı Saraybosna İslamcılık Davasında kendisini yargılayan Sosyalist Yugoslavya Cumhuriyeti'nin yargıçlarından şu sözlerle karşılık bildirdi: "Ben bir Müslümanım ve öyle kalacağım. Kendimi dünyanın İslami nedeninin kurbanı olarak teleport ediyorum ve son güne kadar bu şekilde

hissedeceğim. Çünkü İslam benim için güzel ve asil olan her şeyin diğer adı, dünyadaki müslüman halklar için daha iyi bir gelecek vaadinin ya da umudunun, onlar için onurlu ve özgür bir hayatın, kısacası benim inancıma göre uğrunda yaşamaya değer olan her şeyin diğer adıdır "(İzzetbegoviç: 2014).

Çağdaş İslam düşüncesinin temsilcisi Aliye İzzetbegoviç'in özgürlük mücadelesi, İslami düşünce ve pratikten bağımsız değildir. Düşüncesinde özgürlük ve ahlak, insanları diğer yaratıklardan daha farklı kılan temel değerlerdir. İslam, bu iki değerın uyum içinde olduğunu savunur. Aliye İzzetbegoviç, sınıf arkadaşlarının yarı kıymet ve fedakârlıkla dönüşümünü ve içinde yaşamalarını isteyen özgür bir düşünürdür.

İzzetbegoviç'in hayatta kalma mücadelesinin temel kavramlarından biri, insanları varoluş dünyasından ayıran özgürlüktür (Akın, 2008). Bu anlamda özgürlük, insan yaşamının iç dünyasını enfekte eden bir ahlaktır. Aliya İzzetbegoviç'e göre, özgürlük tek bir kişinin ve ait olduğu bir halkın mücadelesi değildir. Özgürlük, her insanın doğasında var olan gerçek. Bu anlamda Aliya, özgürlük kavramını etik bir temele oturtmakta ve eşitliğe adalet getirmektedir. Bu nedenle, hiçbir zaman etnik ve dini çoğulculuğun zorunlu olduğu Bosna Hersek'te bir hükümet biçimi önermez. Herkesin özgürce yaşayabileceği demokratik ve barışçıl bir hükümet biçimi mücadelesine yol açar (İzzetbegovic 2008: 16-32). İşlerinde özgürlük meselesine değinmesi, insanın temel ilkelerinden biri olarak görme özgürlüğünün büyük öneminin bir göstergesidir.

Nihayetinde, Aliye İzzetbegoviç'in İslami değerler bağlamında ahlaki ve etik değerleri sonucuna varmıştır. Avrupa'da, Bosna-Hersek gibi İslami temeller üzerinde demokratik, liberal bir devlet kuruldu. Bu kurtuluş devleti, ulusal kimliğini ve dinini, tarih boyunca Müslümanlara yasaklanan ulusal-manevi değerlerini yeniden inşa ederek yerli halkına geri kazandırdı. Bu anlamda Aliye İzzetbegoviç bildirirdi ki, olduğunuz gibi kalın, dininizi ve milliyetinizi koruyun, kimliğinizi kaybetmenin bedeli köleliktir. Tabii ki, milli kimliğini ve özverisini kaybeden ulusların kaderi, bugün yaşadığımız bu dünyada köleleştirmedir.

Aliye'nin meditasyon dünyasının zenginliği, çeşitli görüşlerin ve bilim adamlarının maneviyatları hakkındaki görüşlerini derinlemesine araştırıp analiz etmesine izin verdi. Farklı alanlarda entelektüel insanlar arasında kötü muamele yapan insanlar olduğunu gördü. Bu amaçla, iyi bir insan olmadan önce iyi bir Müslüman olarak hareket eden Aliya İzzetbegoviç, Müslüman ahlakının ahlaki değerlerinin sadece insanları iyi işlere yönlendirebileceğine inanmıştı. Bu, İslami kuralların sıkı bir şekilde yerine getirilmesinin bir sonucu olarak mümkün olabilir. Bu anlamda Aliya, bunun sonucu olarak din ahlakını göz önüne aldı. Yani, iyi eğitim, iyi eğitilmiş insanlar İslam dininin gereklerini daha iyi takip eder ve toplumun gelişimine katkıda bulunurlar. Bu eylem için savaşıyan Aliya İzzetbegoviç, kendi halkını İslami vakıflar üzerine yeniden inşa etme fikrini öne sürdü.

Aliye İzzetbegoviç, eserlerinde bilim ve dinin ayrılmasına karşı çıktı ve ülkesinde, dinlerden ayrılmış bilim döneminde ateizmin yayılmasına yol açtığını gösterdi. Dinin yaygın olduğu ve bilimin reddedildiği toplumlarda

din insanları yeniden hayata döndürür. Bu durumda toplumda bilimsel başarıların uygulanması dinden yasaklanmıştır. Bu, genel olarak, toplumun kültürel ve ruhsal gelişimi için bir katalizatördür. Bilim ve dinin bütünlüğü ise toplumun daha ilerici gelişme çizgisi almasına, toplumun daha özgür ve demokratik şekilde yönetilmesine, insanların manevi dünyasının ise zengin olmasına neden olur. Bu anlamda, Aliya entellektüel ve hayırsever temelde bir kurtuluş mücadelesi kurma konusunda elinden geleni yaptı.

Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegović, büyük askeri güce sahip Sırp'ların baskısına rağmen onlara direniş gösterip bağımsız devlet kurucusu gibi halkın gönlünde güçlü bir politikacı oldu. Dinin ahlak olduğu görüşüne sahip Aliya İzzetbegović, modern çağda gerçek İslami değerlere sadık kalarak, ulusun etnik kimliğini ve milli değerlerini koruma girişimlerinin bir modelini gerçekleştirebilmiştir. Tıpkı Bosna Hersek'in, göçünün bir sonucu olarak özgürlüğünü yeniden kazanması gibi, bugün de bu saygın ideolog tarafından layık bir siyasi bağlılık çizgisi sürdürmeye devam ediyor.

Kaynakça

- Aliya Kitap Okumaları (2016) "Doğu Batı Arasında İslam"-İstanbul 30 avq2016 ...www.istanbultarih. com/ aliya-kitap-okumalari---dogu-bati-ar...
- "Sənət üçün soyunanları alqışlayanlar, Allah üçün geyinənlərə niyə zülm edər?" (2016). 19 okt 2016-"Sənət üçün soyunanları alqışlayanlar, Allah üçün ...www. islaminsesi. info/ detay. asp?id=senet-ucun-soyunanlari...aliya-izzetbeqovic...
- AKIN, Mahmut Hakkı (2016). Aliya İzzetbegović'in ahlak felsefesinde büyük insan meselesi. II ULUSLARARASI DİNİ ARAŞTIRMALAR VE KÜRESEL BARIŞ SEMPOZYUMU. "SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ BARIŞIN TESİSİNDEKİ ROLÜ" Cilt II 19 - 20 - 21 MAYIS 2016-SARAJEVO s.221-230).
- AKTAŞ, Cihan. Sadece Aliya(2017). 09 Ağustos 2017 | Kültür Sanat | Dünya Bülteni...www. dunyabulteni. net/aliya/337468/sadece-aliya
- Aliya İzzetbegović - Vikipediya
https://az.wikipedia.org/wiki/Aliya_İzzetbeqović
- Aliya Kitap Okumaları (2016). "Doğu Batı Arasında İslam"30avq 2016-İstanbul ...www. istanbul tarih. com/aliya-kitap-okumalari---dogu-bati-ar...
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2003). Doğu ve Batı Arasında İslam. Çev. Salih Şaban, Yarı Yayınları, 4. Basım, İstanbul
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2014). İslam Deklarasyonu. Çev. Rahman Ademi. İstanbul: FideYayınları.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliye (2003). Tarihe Tanıklığım. Çev. Alev Erkilet, Ahmet Demirhan, Hanife Öz. İstanbul: Klasik Yayınları.

- İZZETBEGOVİÇ, Aliye (2006). Özgürlüğe Kaçışım Zindandan Notlar. Çev. Salih Şaban: İstanbul: Nehir Yayınları.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliye (2008). Konuşmalar. Çev. Fatmanur Altun, Rifat Ahmetoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları.
- MAMMADLİ, Parvana (2017). İslami bir mühür, Osmanlı mirasıyla Balkan toprağı. 20 sen 2017 (525. Gazete - İslami mühür, Osmanlı mirası ... https://525.az/site/?İsim=xeber&news_id=86784).
- RÜSTEMOV İzzet, ABBASOV Eli, VELİYEV İsmayıl, QARAMAMMEDLİ Yasin, QASIMZADE Fuad, AHMEDLİ Cemil, MAMMEDOV Zakir.. v.d. Felsefe Ensiklopedik Lüğeti (1997). Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyası Neşriyyat-Poliqrafiya Birliyi.
- TOFFLER A. and Toffler H. (1994). War and Antiwar Survival at the Down of the 21-st Century. New-York.
- TOKTAŞ, Fatih (2016). YENİLİKÇİ MÜSLÜMAN DÜŞÜNÜR OLARAK ALİYA İZZETBEGOVİÇ. DEÜİFD XLIV /, ss.7-45
- YILMAZ, Yavuz (2013). Aliya İzzetbegović nasıl ele alınmalı?. 22 iyıl 2013 | Kültür Sanat ...www.dunyabulteni.net/.../aliya-izzetbegovic-nasil-ele-alinma...
- Зайцева Л.А. (1998). Знание как основная ценность информационного общества. Москва.
- Тоффлер Э. Смещение власти: знание, богатство и принуждение на пороге XXI века / Реф. кн. АНСССР ИНИОН. М., 1991, 32 с.
- NECATİ, Aydın (2018) BİLGE KRAL ALİYA İZZETBEGOVİÇ
Kaynak: <http://www.oncevatan.com.tr/bilge-kral-aliya-izzetbegovic-makale,40755.html>

Aliya İzzetbegoviç'in Yararcı Ahlak Eleştirisi

Salih YALIN

*Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
yalin@erciyes.edu.tr*

Ahlak bir değerler alanıdır ve gerek kendi eylemlerimize gerekse başkalarının eylemlerine ilişkin değerlendirmelerde bulunurken bunları iyi veya kötü olarak niteleriz. Fakat “iyi ve kötünün ölçütü nedir ve hangi ilkeye göre bir eylem iyi veya kötü olarak değerlendirilmektedir?” Bu soru farklı bakış açılarından farklı şekillerde cevaplanmıştır. Buna bağlı olarak antik çağdan günümüze ahlakın kaynağı ve ahlaki iyi konusunda çok çeşitli düşünce ve ekollerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda birçok düşünür ahlaki haz, yarar (menfaat, fayda), vicdan, vazife gibi kavramlar üzerinden temellendirmeye çalışmış ve bunları ahlaki anlamda iyi ve kötünün ilkesi olarak görmüştür. Bu bildiride İslam dünyasının büyük fikir ve siyaset adamlarından birisi olan Aliya İzzetbegoviç'in ahlaki yarar ya da menfaat üzerine temellendiren yararcı ahlak düşüncesine ilişkin görüş ve eleştirileri ele alınacaktır.

Yararcı Ahlak Genel Bakış

Yararcı ahlakın kökenleri ilk çağ hazcılığına (hedonizm) dayanmaktadır. Hazcılar hayatın gayesi ve ahlak kanununun dayandığı temel haz ve acı olduğunu düşünmekte ve çoğunlukla duyulur haz ve acıyı dikkate almaktadırlar. Bu anlayışa göre kişiye haz veren şeyler ve eylemler iyi, acı verenler ise kötü olarak değerlendirilmektedir. Mutluluğa ulaşmak için haz veren şeyleri istemek, acı veren şeyleri ise reddetmek gerekir. Haz veren her eylem sonucu ne olursa olsun iyi olarak kabul edilmiş, buna bağlı olarak da ahlakın temelini çabucak hazır olarak elde edilen haz olduğu iddia edilmiştir. Hazcı anlayışın ilk kurucularının maksadı bu olmasa da sonraki süreçte bu anlayışın Aristippos'ta görüleceği üzere hayvani bir haz şekline dönüştürüldüğü söylenebilir. (Akseki 1968: 26-27; Akarsu 1998: 57-62)

Yararcı öğretiler, büyük ölçüde Yeniçağ İngiliz felsefesinden çıkmış öğretiler olarak görülür. 20. yüzyılda Anglosakson dünyasında ortaya çıkan Pragmatizm gibi öğretiler de büyük ölçüde yararcı öğretilerin birer devamı niteliğindedir. Yararcılık asıl olarak 18. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Jeremy Bentham ve John Stuart Mill tarafından geliştirilmiş bir ahlak öğretisidir. Yararcılık bir eylemin yarar ilkesine uyduğu, yani ilkin eylemden etkilenen herkese, sonra da en yüksek sayıda insanın en yüksek derecede mutluluğuna katkı yaptığı sürece ahlaki bakımdan doğru, eylemi yapan öznenin de iyi olduğunu öne sürer. Yararcılık en yüksek iyi olarak haz, mutluluk ya da yararı görür. Bir eylemin ahlaki değerinin ürettiği haz ya da yarar ve oluşumuna katkıda bulunduğu refah ile ölçülmesi gerektiğini öne süren yararcılık eylem yol açan niyetten ziyade eylemin doğurduğu sonuçla ilgilenen bir öğretilerdir. Yararcılık yarar ilkesine uyan hazzın varlığı ve acının yokluğunun bir eylemin doğruluk kriteri olduğunu ve

mutluluktan hazzı ve acının yokluğunu anlayıp hazzın biricik iyi, acının da tek gerçek kötü olduğunu öne sürer. (Cevizci 1999: 917; 2008: 190-191; Özlem 2004: 64; Pieper 2012: 228)

Yararcı öğretiler, insanın doğası gereği bencil ilgi ve eğilimlere sahip bulunduğu ve onun bu bencil istek ve eğilimlerini, bedensel ve ruhi ihtiyaçlarını, tutkularını doyurmak, böylece mutluluğa ulaşmak peşinde olduğu noktasından hareket ederler. Öyle ki, yararcı öğretileri kalkış noktaları itibarıyla hazzı öğretilerden ayırt etmek ilk bakışta kolay değildir. (Özlem 2004: 65) Fakat temeli haz kavramına dayansa da yarar kavramının bireye dayalı bir şey olmayabileceği ve onun toplumsal bir şey olabileceği de düşünülebilir. Haz kavramı bireysel deneyimlere işaret ederken, fayda kavramı cazip sonuçlara işaret eder. (Gilje ve Skirbekk 2004: 340)

Yararcılık denildiğinde akla ilk gelen filozof Bentham'dır. O yararcılığı haz kavramına dayandırır ve ona göre en yüksek iyi hazzdır. Onun ifadesiyle doğa insanı iki hakim gücün (efendinin) yani acı ve hazzın yönetimine bırakmıştır. Ne yapacağımızı belirlemenin yanı sıra, ne yapmamız gerektiğine işaret etmek de sadece onlara ait bir iştir. Bir yandan doğru ve yanlış ölçütü, diğer yandan da neden ve sonuçlar silsilesi onların hakimiyetine (kontrolü) bırakılmıştır. Bu ikisi yaptığımız, söylediğimiz ve düşündüğümüz her şeyde bizi yönetmektedir ve onlara bağlı olmaktan kurtulma yönündeki her çabamız bunu kanıtlamaya ve teyit etmeye yaramaktadır. Bir kimse haz ve acının hakimiyetini inkar etmeye kalkışabilir, fakat gerçekte bunların sürekli etkisi altında kalmaktan kurtulamaz. Yararcılık ilkesi bu etkilenmeyi kabul eder, akıl ve hukuk eliyle mutluluğun inşa edildiği sistemin kurulmasında bu iki hakim gücün varlığını esas alır. (Bentham 1823: 1; Cevizci 2008: 195; Hazlitt 2006: 91)

Bentham'a göre bütün canlı varlıklar hazza yönelir ve haz elde etmek için çabalar, doğaları gereği acıdan kaçınırlar. İnsanın eylemleri de bunun dışında değildir ve insan doğası hazza yönelip acıdan kaçacak bir yapıdadır. Bu dünyanın hazlarından yüz çeviren dindar insan bile öbür dünyada mutluluğa erişmek isteyerek yine hazzı arıyor demektir. (Akarsu 1998: 168; Cevizci 2008: 196) Bentham hazzdan arzu edilir, bedensel, duyumlu hoş fiziki hareketi anlar ve o şu şekilde bir hazlar listesi hazırlamıştır: **1.** Beş duyu organının duyumlarıyla cinsellikten, sağlık ve hastalıktan, yeniliklerle iç daralmasından kaynaklanan haz ve acılar, **2.** Zenginliğin getirdiği haz ile yoksulluğun yol açtığı acı, **3.** Yetenekli olmanın verdiği keyif ile yeteneksizliğin yol açtığı sıkıntı, **4.** Dostluğun verdiği aşk ve nefreti de içeren haz ve acı, **5.** Ünlü olmanın iktidarda olmanın doğurduğu haz, **6.** Dini görevleri yerine getirmenin verdiği haz ile tanrı korkusunun yol açtığı acı, **7.** Duygudaşlığın doğurduğu haz ile kötücüllüğün neden olduğu acı, **8.** Bellekten, hayal gücünden bekleme ile çağrışımdan kaynaklanan hazlar. (Cevizci 2008: 196; Bentham 1823: 55-62)

Bentham insan doğasıyla ilgili gözleme dayalı olgulardan ya da haz ve acının ne yapacağımızı belirlediğini vurgulayan psikolojik hazzcılıktan önce ahlaki hazzcılığa sonra da fayda ilkesi yoluyla hazzı yararcılığa geçer. Buna göre haz biricik iyi, acı da biricik kötüdür. İyi ve kötünün bunun dışında bir anlamı olamaz. Mutluluğun olmazsa olmaz iki şartının hazzın varlığı ve

acının yokluğu olduğunu iddia eden Bentham'ın hazcılığı niceliksel bir hazcılıktır. Onun nazarında her haz, haz olması bakımından aynı ölçüde iyi ve değerlidir. Önemli olan hazzın niteliği değil niceliğidir ki, bu düşüncenin insani deneyimi hayvani varoluş düzeyine indirgediği şeklinde eleştiriler aldığı görülür. Fakat Bentham ahlaki bir eylemin iyi olabilmesi için mümkün olan en yüksek sayıda insanın en büyük mutluluğunu meydana getirmesi gerektiğini bildiren yarar ilkesiyle bireysel mutluluktan toplumsal yarar ve mutluluğa geçer. Buna göre Bentham'ın yarar ilkesi gerek bireylere gerekse idarelere eylemlerinden etkilenecek herkese en yüksek faydayı, çıkarı veya mutluluğu sağlayacak şekilde davranma görev ve sorumluluğunu yüklemektedir. Bentham'a göre gerçekten var olan birey olup, cemaat ya da toplumun kendisini meydana getiren bireylerin üstünde ve ötesinde hiçbir gerçekliği yoktur. Toplum bir kurgu ve yapımdan başka bir şey olmadığına göre toplumun yararına hizmet etmek gerçekte bireyin mutluluğu için çalışmaktır. (Cevizci 2008: 196-197) Bentham'a göre, insan kendi iyiliği için herkesin iyiliğini dikkate almak zorundadır. Ahlaklı kimse kendi mutluluğunu isteyecektir, ama bunu azami sayıda insanın azami mutluluğunu istemeden gerçekleştiremeyeceğini bilecektir. (Akarsu 1998: 171)

Bentham'ın yarar ilkesi bağlamında azami sayıda insanın azami mutluluğu ilkesinin bize bir eylem kriteri verdiğini savunmasının birinci sebebi herhangi bir metafizik ahlak teorisinin mantıksal imkansızlığı iddiası. İkinci sebep ise insan psikolojisi içerisinde bu ilke için konulan temel yani insanların, iki hakim güç olan haz ve acının hükmü altına girecek şekilde var olmalarıdır. (MacIntyre 2001: 264-265) Bu bağlamda Bentham'ın nazarında yarar nihai ve en yüksek ahlaki ilkedir ve onu gerekçelendirecek vicdan gibi başka bir olgu, ahlak yasası gibi başka bir ilke yoktur. Yarar ilkesi, kanıtlanamayan fakat tüm kanıtların kendisinden kaynaklandığı bir ilk ilkedir. İlkenin bir diğer avantajı da Bentham'a göre onun bütün bir ahlak alanını niceliksel terimlerle anlaşılabilir ve açıklanabilir hale getirmesidir. Çünkü yarar ölçümlenebilir, dolayısıyla niceliksel, nesnel ve bilimsel bir şeydir. Bu bağlamda Bentham haz ve ödev çatışmasını kabul etmez ve çatışmanın hazlar arasında olduğunu hangi eylemin daha büyük haz sağlayacağı belirlenince çatışmanın kendiliğinden ortadan kalkacağını iddia eder. Bu çerçevede haz veya acılar kendi aralarında bir sıralamaya tâbi olabilir ve Bentham daha değerli olanı bulabilmek için hazların niceliksel olarak ölçülmesi ve hesaplanması gerektiğini düşünür. (Cevizci 2008: 197-198)

Haz verecek şeylerin ölçüsünü acı vereceklerin karşısında iyice tartıp değerlendirmeyi bilen kimse, daha büyük hazlar için daha küçük hazzardan yüz çevirmeyi öğrenen hatta sırasında daha büyük hazza erişmek için acıyı üzerine almaya hazır olan kimse erdemli bir insan olarak nitelenebilir. Böyle bir kimse artık mutluluğunu rastlantıya değil, kendi akıllılığına ve kendi eylemine borçludur. Bu duygulardan her biri hesaplanarak haz ve acı duyuları birbiriyle karşılaştırılarak bir eylemin erdemli olup olmadığı anlaşılır. Buna göre kötü insanlar yoktur, kötü hesap eden kimseler vardır. O da her canlı varlığın, erdemli insanın istediği şeyi yani mutlu olmayı ister.

Onun hatası mutluluk için zorunlu olan hesaplamayı ya hiç yapmamasında ya da eksik yapmasındadır. (Akarsu 1998: 169-170)

Bentham haz ve acının hesaplanabilmesi için bir haz aritmetiği ortaya koyar. Tek başına bir kişi için kendi başına dikkate alınan bir haz veya acının değeri şu dört şarta bağlı olarak daha az ya da daha çok olacaktır: **1. Yoğunluğu**, **2. Süresi**, **3. Kesin** veya kesin olamayışı, **4. Yakınlığı** veya uzaklığıdır. Bu şartlar her biri kendi başına düşünülen bir hazzın veya acının değerinin ölçülmesinde göz önünde bulundurulması gereken şartlardır. Fakat herhangi bir hazzın veya acının değeri bu haz veya acıya yol açan herhangi bir eylemin eğilimini ölçmek için ele alındığında, hesaba katılması gereken başka iki şart ortaya çıkar. Bunlar **5. Üretkenliği** (verimliliği) yani ardından aynı türden duyumların gelme ihtimali, **6. Sağlığı** yani ardından ona zıt türden duyumların gelmeme ihtimali. **7. Son** olarak da hazzın *kapsamı* yani hazdan etkilenen kişilerin sayısıdır. (Bentham 1823: 49-51; Cevizci 2008: 198-199; Hazlitt 2006: 94)

Yararcı ahlak görüşüne sahip önemli filozoflardan biri de Bentham tarafından öne sürülmüş olan yararcılığı etik bir teori olarak biraz daha geliştirip derinleştiren John Stuart Mill'dir. Mill yararcılığın insanı domuzdan ayıracak bir insan doğası teorisinden yoksun bulunduğunu ve dolayısıyla bunun yarar ilkesi veya en yüksek sayıda insanın mutluluğu prensibini temelsiz bıraktığını düşünmüş ve bu eksikliği giderecek bir insan tasarımı geliştirme, bireysel mutluluğu sosyal mutluluğa bağlayacak sağlam bir motif temin etme ya da en yüksek sayıda insanın en büyük mutluluğunun önündeki engelleri ortadan kaldıracak bir özgürlük felsefesi ortaya koyma çabası içinde olmuştur. Mill, yararlılık ilkesinin ahlaki bakımdan iyi bütün eylem ve davranışların temelini ve normunu oluşturduğunu, bu eylemlerin muhataplarının, bu tür eylemler sayesinde mutluluklarının artacağını ileri sürer. Ancak Mill, Bentham'dan farklı olarak, niteliksel bir ayrım getirerek, hiyerarşide üst konumda bulunan manevi hazlar ile onlara göre daha alt düzlemde yer alan fiziksel hazlar arasında fark gözetir. Dolayısıyla da ona göre, bu üst düzlemdeki ihtiyaçların giderilmesine alttakilere göre her halükârda öncelik tanınmalıdır. (Cevizci 2008: 200-201; Pieper 2012: 228-229)

İşte bu bağlamda O, Bentham'ın insanın çoğunlukla duyumlarını ön plana çıkaran yaklaşımına karşı, insanın toplumsal olduğu kadar entelektüel bir canlı olmasını esas kabul eder. Salt haz peşinden koşmakla geçirilecek bir hayatın mutlu değil de, boş bir hayat olduğunu söylerken, insanın mutluluğu için belirleyici olanın Bentham'da olduğu gibi duyumsal türden aşağı hazlar değil, fakat yüksek düzeyde hazlar olduğunu savunmuştur. Ona göre, yarar ilkesi için ihtiyaç duyulan motif, insanî duygudaşlığın çok çeşitli ve nispeten daha yalın şekillerinde zaten vardır. (Cevizci 2008: 200-201)

Mill'e göre de ahlaki eylemin ve dolayısıyla hayatın amacı en yüksek iyi olarak mutluluktur. Yararcı öğreti, mutluluğun arzu edilir ve hatta bir amaç olarak arzu edilir biricik şey olduğu öğretisidir. Bütün diğer şeyler yalnızca söz konusu amacın araçları olarak istenir. Her kişinin mutluluğu o kişi için bir iyidir ve dolayısıyla, genel mutluluk bütün kişilerin toplamı için iyidir.

Mill olgu değer ayırımını unutarak, olandan olması gerekeni, insanların mutluluğu fiilen istedikleri olgusundan bir değer, bir en yüksek iyi olarak mutluluğu, mutluluğun arzu edilir olduğu sonucunu çıkartır. (Cevizci 2008: 201-202)

Mill'in yararcı anlayışına göre ahlakta değerini nihaî belirleyicisi insanın arzularıdır. Ona göre yararcı teori mutluluğun arttırılması yanında mutsuzluğun önlenmesine ve azaltılmasına da önem verir. İnsanın kendi payına düşen mutluluktan bir özveriyle vazgeçmesi soylu bir davranış olmakla birlikte, bu kendini feda etmenin de bir amacının olması gerekir. Yarcılık, ona göre, insan varlığında başkalarının iyiliği için kendi iyiliğini feda etme gücünün bulunduğunu inkâr etmez. Onun inkâr ettiği şey fedakârlık gibi bir erdemin kendi başına iyi olduğu görüşüdür. Bireysel ya da sosyal mutluluğu arttırmaya yönelmemiş olan bir fedakârlık, erdem olmak bir yana boşa gitmiş bir davranıştır. İrade dışı fedakârlığın evrensel olarak zaten yürürlükte olduğunu savunan Mill'e göre, isteyerek yapılan fedakârlık fiili olarak dünyadaki toplam mutlulukta bir artışa yol açıyorsa arzu edilir bir şeydir; yoksa o hastalıklı ve mazoşist bir çilecilikten öteye gitmez. (Cevizci 2008: 202)

Mill'in yararcı etiği açısından mutluluk hazla, mutsuzluk ise acıyla özdeşdir. Ahlakın temeli olarak yararı veya en büyük mutluluk ilkesini benimseyen görüş, eylemlerin mutluluğu arttırmaya yöneldikçe doğru, mutluluğun karşısını meydana getirmeye yöneldikçe de yanlış olduklarını savunur. Mutlulukla hazzın varlığı ve acının yokluğu, mutsuzlukla da acının varlığı ve hazzın yokluğu kastedilmektedir. Bu haz ile acıdan uzak durma nihai olarak arzu edilen yegane şeylerdir. (Mill 1907: 9-10; Cevizci 2008: 203)

Ahlaklılığı bireysel ve sosyal mutluluk sanatı olarak tanımlayan Mill, mutluluğun da bireyin arzularının ahenkli tatmini olduğunu ifade eder. Bu ahenkli tatminin biricik ölçüsü haz olduğuna, mutluluğun haz dışında bir ölçütü bulunmadığına göre, mutluluğun hazla özdeşleştirilmesinin herhangi bir sakıncası yoktur. Bununla birlikte, mutluluğu hiçbir ayırım gözetmeden hazla ölçmek, hazzı salt bedensel duyuma indirgemek olur ve bu yeterince gelişmemiş, kültürün süzgecinden geçmemiş bir hayat tarzını meşrulaştırmaya yarar. Fakat böyle bir teori birçok zihinde köklü bir nefret yaratmıştır. Hayatın haz dışında daha yüksek hiçbir amacı olmadığını düşünmek en yüksek derecede adi ve küçültücü bir şey, yalnızca domuzlara yaraşır bir öğreti olarak görülür. Bentham'dan farklı olarak Mill, hazların kendisiyle kıyaslanacağı yeni bir faktör olarak nitelikten söz eder. Ona göre, hazlar niteliklerine göre sıralanır ve birtakım entelektüel, estetik ve ahlaki nitelikteki daha yüksek düzeyden hazların salt hayvanî içgüdülerin tatminine tercih edilmesi gerekir. (Cevizci 2008: 203-204; Mill 1907: 12-13)

Mill'e göre, insan mutluluğu bir fazilet duygusu olmaksızın gerçek anlamda mümkün değildir. Bu bağlamda Mill'e göre etiğin görevi, sadece bireysel çıkarın kamusal yarar veya genelin mutluluğuyla nasıl tamamlanacağını göstermekten ibaret değildir. Ona göre, ahlak felsefesi deneyim zenginliğinin ve karakter yetkinliğinin önemini vurgulamak suretiyle, bireye daha zengin ve nitelikli bir hayata ulaşmanın yollarını

göstermelidir. İnsanların genellikle yüksek hazlar yerine aşağı hazları tercih ettikleri olgusuna rağmen, her koşulda entelektüel ve estetik hazlara öncelik ve üstünlük verilmesi gerektiğini ısrarla savunur. O bütün etik teoriler gibi, yararcılığın da biri Tanrı ve toplumsal tasvip gibi harici, diğeri vicdan gibi dahili olmak üzere iki kutsayıcı dayanağı olduğunu söyler. Mill'e göre insanlar fedakarlık türünden erdemlere başlangıçta toplumsal mutluluğa yaptıkları katkı ve sosyal yararlılıkları nedeniyle değer verirken, daha sonra onlara bizzat kendileri için değer vermeye başlarlar. Erdeme toplumsal bir araç olarak değer biçmeden erdemi bizzat kendisi için takdir etmeye doğru bu geçiş, kendisi de toplumsal olarak yararlı olduğu için, son derece iyi bir eğilim olmak durumundadır. Zira ahlaki niteliklere dolayimsız sonuçlarından bağımsız olarak kıymet takdir etme, failin toplumsal güvenilirliğini arttırdığı gibi, uzun vadede zarar değil, fakat daha fazla iyilik üretir. (Cevizci 2008: 204-205; Mill 1907: 41-51)

İzzetbegoviç'in Yararcı Ahlak Eleştirisi

Yararcılığa ve yararcı ahlak anlayışına birçok eleştiri yapılmıştır. İslam dünyasında yetişen önemli fikir ve siyaset adamlarından biri olan Aliya İzzetbegoviç de yararcılığa önemli eleştirilerde bulunmuştur. O, ahlak düşüncesinde dini ve vazifeyi esas kabul etmekte ve yarar ya da menfaat düşüncesini ahlaktan dışlamaktadır. O, yaratma ve evrimi iki ayrı şey olarak görür ve vazife ve yarar temelli ahlak anlayışlarının varlığın temeline ilişkin bu iki anlayışa göre şekillendiğini düşünür. Hakikat olarak kabul edilen düşüncelerin bir tarafında hürriyet, gayri ihtiyarılık, şuur ve şahsiliği beraberinde bulunduran yaratma; öbür tarafta illiyet, entropi*, atalet ve anonimliği (homojenlik) beraberinde bulunduran evrim vardır. Vazife ile menfaat de bu zincirin iki halkasıdır ki; birincisi ahlakın merkezi mefhumudur, ikincisi ise siyasette aynı rolü oynamaktadır. Birbirinin zıddı olan vazife ile menfaat her insanî hareketin iki farklı hareket ettirici gücünü teşkil etmektedir. Bu ikisi arasında hiçbir şekilde karşılaştırma yapılamaz. Vazife hiçbir zaman menfaatçi değildir, menfaatin ise ahlakla alâkası yoktur. (İzzetbegovic 2012: 109)

Aliya'ya göre ahlak ne fonksiyonel ne de rasyoneldir. İlk olarak eylemin ahlaki değeri doğurduğu ve doğurması muhtemel sonuca bakarak tayin edilemez. Sözelimi bir kimse hayatını tehlikeye atarak komşusunun çocuğunu kurtarmak üzere yanan eve girse, fakat çocuğu kurtaramasa bile, sonuç başarısız olduğu için yapmış olduğu hareketin değersiz olduğu söylenemez. Faydasız görünen bu fedakârlığa ve başarısız bu teşebbüse değer veren şey ahlaktır. Adalet ve faziletin yanında yer aldığı için mağlubiyete uğramış bir kahramanın yaptığı eylemi tabii, mantıkî, bilimsel, entelektüel vb. dünyevî hangi nedenler haklı çıkarabilir? Eğer bu dünya yalnızca uzay ve zaman içinde var oluyor ve tabiat hak ve haksızlığa karşı kayıtsız kalıyorsa bu durumda adaletin yanında yer alan kahramanın

* Entropi (düzensizlik, tesadüfîlik): herhangi bir fiziksel veya kimyasal olayda yararlı enerjinin tesadüfen, düzensiz ve geriye dönüşümsüz olarak dağılması. Bk. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5baa1d9bd43563.45283381, Erişim Tarihi: 25.09.2018

fedakârlığı anlamsızdır. Oysa bu hareketin anlamsız olduğu söylenemez. Kahramanca bir eylemin büyüklüğü onun faydalı ya da başarılı olmasında değildir, çünkü o çoğu kez sonuçsuz da kalabilir. Yine böyle bir eylemin büyüklüğü onun makul olmasında da değildir, çünkü o çoğu kez makul de olmayabilir. (Izetbegovic 2012: 109-110)

Aliya insan hayatının hakiki bir fenomeni olarak ahlakın rasyonel olarak izah edilemeyeceğini düşünür. Ahlaki davranış ya anlamsızdır yahut tanrı var olduğunda bir anlamı vardır, üçüncü bir şık mümkün değildir. Ahlakı bir önyargı yığını olarak atmalıyız ya da denklemin içine ebedilik unsurunu dahil etmeliyiz. Ancak hayatın ebediliği, Allah'ın ve bu tabii dünyanın ötesinde ve ondan ayrı bir âlemin var olması şartıyla insanın ahlaki davranışı anlamlı ve doğru olur. Fazilet kanununa göre hareket eden insanlar çok değildir, fakat bu son derece küçük azınlık, insanlığın ve her bir insanın gurur kaynağı olmaktadır. Kendi hayatımızda vazife kanununa göre hareket ettiğimiz anlar çok değildir, bununla birlikte menfaat ve faydamıza bakmadan kendi üzerimizde yükseldiğimiz bu nadir anlar, hayatımızın biricik ölümsüz esasını teşkil eder. İnsan ahlaki açıdan hiçbir zaman tarafsız olamaz. İşte bu yüzden insan ya ahlaki olarak doğru, ya yanlış yahut da en sık görülen şekliyle her iki durumda da bulunabilir. İnsanlar farklı şekillerde eylem ve davranışlarda bulunmuş olsalar da, adalet, hakikat, eşitlik ve hürriyet hakkında çoğunlukla ortak söylemler geliştirip, aynı şeyleri konuşmuşlardır. (Izetbegovic 2012: 110)

Aliya'ya göre ahlak ancak dine dayanabilir, fakat bu ahlak ve dinin aynı şey olduğu anlamına gelmez. Ahlak bir pratik ve belli bir davranış biçimi olarak doğrudan dindarlığa bağlı olmasa da, bir prensip olarak ahlak din olmadan var olamaz. Ahlak, davranış kurallarına dönüştürülmüş dindir, yani insanın tanrının varlığı gerçeğine uygun olarak diğer insanlara dönük olan tutumudur. Çünkü karşılaştığımız zorluklar ve riskler ne olursa olsun vazifelerimizi yerine getirmek zorundayız. Bu menfaatle motive edilen davranıştan farklı olarak ahlaki bir davranıştır. Böyle bir talep, ancak bu dünya ve bu hayatın tek dünya ve tek hayat olmaması halinde haklı olabilir. İşte bu husus ahlak ve dinin müşterek hareket noktasını teşkil etmektedir. (Izetbegovic 2012: 122)

Vazife ile menfaat arasında var olan ikiliği ortadan kaldırmak ve ahlaki değerleri faydacılığa veya hazza indirgemek ahlakın bağımsız pozisyonunu ortadan kaldırdığı için ahlaki iptal etmek anlamına gelir. Aliya'nın ifadesiyle Aristoteles'ten başlayarak bütün düşünce tarihi boyunca takip edebileceğimiz bu temayülü, Batının ilk büyük materyalist yazarlarından olan Dietrich von Holbach en açık bir şekilde izah etmiştir. Ona göre menfaat insan davranışını motive eder. İnsanın nesnelerden aldığı duyum ve izlenimlerden bir kısmı hoştur, bir kısmı ise ona acı verir. Kişi bunlardan bir kısmını tasvip etmeyip mümkün olduğu kadar onlardan kaçınırken, bir kısmını tasvip edip daha uzun sürmesini veya yeniden ortaya çıkmasını arzu eder. Başka bir deyişle belli duyum ve izlenimleri ve onlara sebep olan nesneleri sever, diğer bazı duyum ve izlenimlerden ve onlara sebep olan nesnelerden nefret eder. Toplumdaki insanların tümü hazzı aramakta ve acıdan korkmaktadır. Onlar kendilerine zevk veren her şeye iyi, kendilerine acı veren her şeye ise kötü derler. Kendilerine daimi olarak fayda veren her

şeyi fazilet, diğer insanların karakterinde bulunan ve kendilerine zarar veren her şeyi günah olarak vasıflandırmaktadırlar. (Izetbegovic 2012: 126-127)

Yararcılık ahlakının ideoloğu olan Jeremy Bentham'a göre insanlık tabiat tarafından iki gücün yani acı ve hazzın hakimiyetine bırakılmıştır. Ne yapacağımızı ya da ne yapmamız gerektiği konusunda ancak onlar yol göstermektedir. Yararcı bakış açısıyla ahlak, tümüyle sadece ince bir egoizmden, ferdin iyi anlaşılan menfaatinden başka bir şey değildir. Aklın buradaki fonksiyonu haz arzusunu ahlaki bir talebe dönüştürmek için aracılık etmektir. İnsanın zihni ve hafızası şimdiki zamana ek olarak geçmiş ve geleceği de görmesini sağlar. Böylece onun davranışları sadece şimdiki menfaati değil, mutlulukla ilişkili tüm sonuçlar tarafından da motive edilir. Bu şekilde bir hesaplama ile insan, acı ve haz duyularını yani biyolojik, zoolojik, Darvinci gerçekleri iyi ve kötü kavramlarına dönüştürmektedir. Böylece iyi ile kötü, bir akıl, bir düşünce ve bir hesap için, haz ve acı artışından başka bir şey değildir. Bu bağlamda yararcı ahlak tamamen doğa ve bu dünyanın sınırları içinde kalmakta ve hiçbir zaman kelimenin tam anlamıyla ahlak haline gelmek için menfaat sınırlarının ötesine geçememektedir. (Izetbegovic 2012: 127; Bentham 1823: 1)

Fakat ahlak alanındaki insani tecrübenin tümü yukarıda zikredilen materyalist görüşlerle çelişmektedir. Zira insanlar genellikle prensipler veya başkalarının iyiliği uğruna yapılan züht, oruç, feragatte bulunma, maddî fedakârlıklar vb. gibi haddizatında kendileri için hoş olmayan şeyleri ahlak olarak vasıflandırmışlardır. Yararcı ahlak medenî insanın ahlak anlayışına ters olduğu gibi, aynı şekilde ilkel insanın da ahlak anlayışına terstir. İlkel insan bir dizi yasaklama, tabu, mahrumiyet ve görünüşte faydacı bir karakteri olmayan yükümlülükleri icat etmiştir. Nitekim bu icatların arkasındaki her yararlı, rasyonel ya da maksatlı anlam genellikle medeni insan tarafından gözden kaçırılmaktadır. (Izetbegovic 2012: 127-128)

Aliya, genel anlamda ele alındığında ahlakın yararlı olmadığını ifade eder ve bu görüşünü birçok örnekle daha somut halde ortaya koyar. Sözelimi herhangi bir felaket anında dile getirilen “Önce kadınlar ve çocuklar!” kaidesinin sosyal açıdan faydalı olduğu söylenemez. Adil davranmak ve doğruyu söylemek faydalı mıdır? Haksızlık veya yalanın faydalı olduğu birçok durumu tasavvur edilebilir. Sözelimi dini, siyasi, ırki ve milli müsamaha, hiç de faydalı olmayabilir. Hasımları yok etmek salt rasyonel bakış açısından daha yararlı görülebilir. Müsamaha eğer varsa menfaat icabı değil ancak prensip olarak, insaniyet namına ve gayesiz maksada uygun bir sebepten dolayı uygulanır. Yaşlılarla güçsüzlerin himayesi ya da engelli veya tedavisi mümkün olmayan hastaların bakımı yararlı değildir. Yararı gözetecek olursak onların hayatına son verecek karar ve eylemlere meyletmemiz gerekecektir. Tüm bu gibi örnekler göz önüne alındığında ahlak, yararlılık standartlarına tabi tutulamaz. Ahlaki davranış bazen faydalı da olur; fakat onun bazen faydalı olması gerçeği, bir şeyin insani tecrübenin belli bir döneminde yararlı olduğu için ahlaki olması gerektiği anlamını doğurmaz. Aksine bu tür tesadüfler çok nadir görülür. Dürüstlük ve yararın bir arada bulunduğu, dürüstlüğün en iyi siyaset olduğuna dair optimist inancın naif ve hatta zararlı olduğu açıktır. İnsanlar sürekli olarak bunun tam tersine tanık olduklarından dolayı, bu inanç

insanlar üzerinde yıkıcı bir etkiye sahiptir. Hakikî manada dürüst insan fedakârlığı kabul eden ve kaçınılmaz bazı ayartmalarla yüz yüze geldiğinde menfaati yerine prensiplerine sadık kalan kimsedir. Eğer fazilet kâr getirmiş olsaydı tüm zeki sahtekarlar birer fazilet örneği olmak için acele ederlerdi. (Izetbegovic 2012: 128)

Bazen suç olarak, bazen de insanların çoğunun gözünde gayri ahlaki olarak görülen hırsızlık, gasp, fuhuş, cinayet vb. birçok eylem kanuni bir cezaya muhatap olmuyor ya da bir şekilde kanundan da kaçabiliyorsa kâr getirici ve menfaat temin ediyor olabilir, ama bunların iyi ve ahlaki olduğu söylenebilir mi? Tarih boyunca birçok coğrafyada görülen istila, katliam, tecavüz, sömürü gibi durumları doğuran emperyalist ya da kolonyal hareketlerin de bunun faili olan ülkelere bazı menfaatler ve kârlar sağlamadığı söylenebilir mi? Kısaca ifade etmek gerekirse tüm bu suçlar ve davranışlar bir tanrının olmaması koşuluyla kârlı ve menfaat temin edici, dolayısıyla da iyi olarak görülebilir, bir ölçüde makulleştirilebilir. Bu bağlamda yararcı ahlakın en azından teorik bir model olarak akla dayandırılması mümkündür. Fakat özveri veya fedakarlık ahlakını yani hakikî ahlakî tanrı olmaksızın sırf akla dayandırmak imkansızdır. (Izetbegovic 2012: 128-129)

Aliya Aristoteles'in *Nikomakhosa Etik* kitabında tutarsız bir şekilde diğergamlığı bencillığe dayandığını ifade eder. Çünkü Aristoteles diğergamlığın kendi şahsiyetimizden başladığını söylemektedir. Erdemli insanların dostları ve ülkesi için uğruna canını vermek bile gerekse pek çok şey yaptığı görülür. Kendisi için güzel olanı sağlamak istediğinden zenginliği, onuru kısaca arzulanan tüm iyileri bir yana bırakır ve bunları başkaları için memnuniyetle feda eder. Bu sözlerle o, tüm bu fedakarlıkların şahsi bir saikle gerçekleştirildiğini ima etmektedir. Oysa bu davranışların kendi içlerinde tutarlı olmadığı ve aynı kaynaktan gelmediği aşıkardır. Kahramanlık gösterip başkaları için ölürken bile bencillik dışına çıkmadığını, zira bu gibi kimselerin mükemmel ve iyi olanı kendileri için seçtiğini söylerken Aristoteles bencillik ve egoizm mefhumunu her insanın bilincindeki anlamının ötesine taşımaktadır. Böylece onun bencillikle, fedakârlık ve diğergamlığı aynı kefiye koyduğu düşünülebilir. Komşunun çocuğunu kurtarmak için yanan bir eve giren kimsenin bencillik saikiyle kendisi için bunu yaptığını söyleyebilir miyiz? Eğer vazife anlayışı icabı, iyilik adına hareket etmek herkesin ve hatta kendini feda edenin de en yüksek menfaati ise bu söylenebilir. Böyle hususî bir durumda fedakârlık ve menfaat birbiriyle çatışmaz. Zira alışlagelmiş anlamda bir menfaat değil, mutlak manada ahlakî bir menfaat söz konusudur. Bu iki menfaat arasındaki ayrım, fani ve ebedi iki dünya arasında bir ayrım yapmayı gerekli kılar. Ancak öbür dünya varsa, kendi menfaatine bir hareket olarak fedakârlıktan bahsedilebilir. Bu olmaksızın fedakârlık konusunda aşılması mümkün olmayan bir sınır vardır ki, o da hayattır. (Izetbegovic 2012: 128-129; Aristoteles 1998: 1169a1-1169a35)

Ahlakî erdem ve ilkelerin yararcı bir temele dayanarak savunulması, genel olarak insanın hayırsever eğilimlerine duyulan iyimser inanca dayanır. Burada bireysel yarar ve mutlulukla toplumsal fayda ve mutluluğun çakışacağı varsayılmakta, ama ikisinin çatıştığı durumlarda

bireyin niçin genelin yararını özel çıkarın önüne geçirmesi gerektiği açıklanamamaktadır. Bunun yerine sadece fedakârlık yapan insanları niçin takdir ettiğimizi açıklamakla yetinilmektedir. Eğer fedakârlığın toplumsal yararı onunla ilgili olumlu yargının biricik aklî temelini meydana getiriyorsa, buradan bizim fedakârlığı pek düşünmeyeceğimiz, sadece başka insanların yaptıkları fedakârlıklara olumlu bir değer biçeceğimiz sonucu çıkar. Dolayısıyla, bireysel mutluluktan azami sayıda insanın azami mutluluğuna doğru olan bu adım ancak ve ancak ikisinin uzun vadede çakışmasıyla meşru bir adım haline gelir. Ama çakışmadığı zamanlarda, bizim özel çıkar yerine genelin iyiliğini gözetmemiz için hiçbir neden kalmaz. (Cevizci 2008: 205-206)

Aliya hakikî ahlakı, bir kimsenin şahsî menfaatine aykırı olabilen bir davranış olarak görür. O, şahsî menfaatin yerine toplumsal menfaatin konulmasının da yararcılık açısından bir anlam ifade etmediğini düşünür. İnsan toplum hayatında her zaman toplumsal menfaate göre davranmaz. Onun toplumsal davranışı, daha geniş bir sosyal temele rağmen şahsî ihtiyaçlarını karşılamaya dönüktür. Burada toplum, tüm şahsî menfaatlerin bir ifadesi haline gelir ve bu yapıda şahsî ihtiyaçlar artık daha etkili bir şekilde temin edilebilir. Bu yeni durum toplum mensupları için farklı vazifeler meydana getirir ki, bunlar ahlaki talepleri vazife olarak bize hatırlatır. Şahsî menfaatlerin gerçekleştirilmesini hedefleyen fiiller artık vazife ve toplumsal yükümlülük olarak ifade edilmektedir. Bazen bunlar şahsî menfaatle orantısız olabileceği veya toplum üyelerinin şahsî arzu ve isteklerine aykırı olabileceği için kişinin kendi çıkarına değil de, üstün bir ilkeye göre hareket ettiği şeklinde bir yanılsama oluşur. Esasen toplum şahsî menfaatleri karşılamının özel bir şeklidir. Bu şekil içinde muhteva aynı kalırken; değişen sadece, asıl gaye olan şahsî menfaati daha etkili bir biçimde temin etmek maksadıyla dış şartların kontrol altına alınmasıdır. (Izetbegovic 2012: 130)

Buna göre Aliya toplumsal ya da umumî menfaat denilen şeyin nihai olarak şahsî menfaatten başka bir şey olmadığını düşünür. Şahsî olan gibi bu da aynı şekilde bencil ve gayri ahlakidir. Bu uzun vadeli olarak hesaplanan, büyük sayıların hesabıyla teminat altına alınan, tahminî hesaplarda görülen hataların risklerine karşı sigorta edilen, aynı gruba mensup başka çok sayıda insanların şahsî menfaatle ilgili çabalarıyla desteklenen, lüzumsuz kayıplara ve güçlerin karşılıklı çatışmalarına maruz kalmayan bir menfaattir. Burada kalp veya ruh vasıtasıyla değil, zekâ vasıtasıyla yeni bir kolektif faaliyet şekli ortaya çıkmaktadır. Bu faaliyetin bazı hesap hataları ve suiistimaller olmaması durumunda toplum üyelerinin azami çoğunluğunun azami şahsî menfaatinin gerçekleşmesine vesile olması gerekir. Bu durumda da toplum, bütün şahsî menfaatlerin bir ifadesi veya toplamı olarak karşımıza çıkmaktadır. (Izetbegovic 2012: 130-131)

Toplumsal iş birliği bağlamında insanların iş birlikleriyle hayvanlarınkini kıyaslayan Aliya, insan hayatında zekâ vasıtasıyla ancak noksan olarak temin edilen şeyin, hayvanlar aleminde içgüdü sayesinde mükemmele yakın bir şekilde gerçekleştiğini ifade etmektedir. Hayvanlarda sosyal davranışın son derece etkileyici örneklerine rastlanılmakla birlikte, burada hakiki manada ahlaki davranıştan söz edilemez. Buradaki fark esasla ilgilidir ve

sosyal davranış menfaat için yapılan bir davranışken, ahlaki davranış ise menfaate karşıdır ve onun menfaatle bir ilgisi yoktur. Biri bencillik adına, öteki vazife adına yapılan davranıştır. İlki faydaya, hesaba, disipline ve akla dayanıyorken, diğeri ise yalnızca Allah'ın adına gerçekleştirilmektedir. (Izetbegovic 2012: 131)

Yararcı teoride bireysel yarardan ziyade genel yarar ve çok sayıda insanın yararı süreç içerisinde ön plana çıkarılmıştır. Fakat yararcılığa yöneltlen en önemli eleştiri de onun temelinde bulunan yarar ilkesi ya da en yüksek sayıda insanın en yüksek mutluluğu ilkesinin belirsizliği ile ilgilidir. Bu bağlamda ilkenin çoğunluk için en yüksek yararı sağlayabilse bile azınlık için çok kötü sonuçlar doğurabileceğine işaret edilmiştir. Yine en yüksek sayıda insanın en yüksek mutluluğunu amaçlama eleştiriye göre ahlakta bir maliyet fayda analizi yaklaşımını doğurur ki, bu analiz de bir toplumdaki bireylerin toplumsal değerini belirlemeyi içerdiği için son derece tehlikeli bir yaklaşımdır. (Cevizci 1999: 917)

Aliya'ya göre ahlaki davranış daima şahsî olgunluğa dayanır ve iyilik, hakikat ve adalet idealleriyle ahenk içindedir. Kolektif davranış ise disiplin esasına dayanır ve kötü bir mahiyete de sahip olabileceği gibi, çoğu kez ahlak dışıdır. Umumi menfaat hiçbir zaman tüm insanlığın menfaati olmayıp, sınırlı, içine kapanmış, belli bir grup ve topluluğun menfaatidir. Tarihte ve bilhassa emperyalizm tarihinde de görüleceği üzere, bir grubun veya milletin umumi menfaati başka bir grubun veya milletin mensuplarının sömürülmesi, köleleştirilmesi ve hatta imha edilmesini icap ettirebilir. (Izetbegovic 2012: 131)

Dinî ahlak kötülüğe karşı koyma prensibini ortaya koyarken, yararcı ahlak buna ters bir biçimde karşılık prensibini benimser. Yararcılar açıkça ahlakın buyruklarına kimsenin uymadığı bir zamanda buna uyacak herhangi bir kimsenin akla aykırı hareket ettiği görüşündedirler. Yararcı açısından bu gayet tutarlı bir çıkarım olarak görülebilir, fakat bu gerçek yararcılığın hakikî ahlak olmadığını, daha ziyade siyasetin gereçlerinden biri olduğunu göstermektedir. Zira ahlaki davranışta geçerli bir prensip olarak karşılıklılığı koymak, ahlaka ancak nisbî bir değer vermektir ve ahlakın şartsız olarak bağlayıcı kuvvetinin dayandığı prensipten onu ayırmak demektir. (Izetbegovic 2012: 132-133)

Yararcı ahlak sonuçları dikkate alan bir ahlak olarak görülür. Bu itibarla genel olarak sonuçları iyi olan şeylerin ahlaki, kötü olan şeylerin ise gayri ahlaki olduğu söylenebilir. Fakat Aliya'ya göre hakikî ahlak sonuçlarla ilgilenmez ve bu tutum çok defa davranışın harici bir ifadesi olan fiilin kendisinin inkarına kadar gider. Hakikî ahlak, nihayetinde yalnız niyetleri, maksatları sorar. İnsandan istenen sadece gayret ve çabadır ve olayın ahlaki yönü burada biter, sonucun ne yönde tezahür edeceği ise Allah'ın elinde olan bir şeydir. (Izetbegovic 2012: 133)

Sonuç

Kökenleri ilkçağ hazcılığına dayanan ve J. Bentham ve J. S. Mill tarafından geliştirilen bir ahlak anlayışı olarak yararcılık bir fiilin iyi olarak kabul edilmesinin ölçütü olarak haz ve yararı temel almaktadır. Yararcı

ahlak fiillerimizin değerini ortaya çıkan sonuçla ilişkilendirmekte; buna bağlı olarak da haz ve yarar doğuran fiilleri iyi, acı veren ve menfaate aykırı fiilleri kötü olarak değerlendirmektedir. Yararcı ahlakın ortaya koyduğu düşüncelere farklı kimseler tarafından birçok eleştiri getirilmiştir. İslam coğrafyasında yetişen önemli fikir ve siyaset adamlarından biri olan Aliya İzzetbegoviç zaman zaman farklı şekillerde karşımıza çıksa da sadece felsefi bir teori olarak değil, günümüz insanın hayatına yön veren önemli ve yaygın bir hareket noktası olarak da düşünebileceğimiz bir ahlak anlayışı olarak yararcılığa önemli eleştirilerde bulunmuştur.

Aliya'ya göre ahlakın temel hareket noktası din ve vazifedir; menfaat ve yarar kavramları ahlaka uygun olmayıp, o vazifeyi ahlakın menfaati ise siyasetin temel kavramı olarak görür. Vazife ve menfaat birbirine zıttır vazifenin menfaatle, menfaatin ise ahlakla alâkası yoktur. Vazife ile menfaat arasında var olan bu ikiliği ortadan kaldırmak ve ahlaki değerleri faydacılığa veya hazza indirgemek ahlakın bağımsız pozisyonunu ortadan kaldırmaya yol açtığı için ahlakı ortadan kaldırmak anlamına gelir. Burada ifade etmemiz gereken hususlardan birisi Aliya'nın vazifeyi pratik akıl üzerine temellendiren Kant'tan farklı olarak, vazifenin asıl kaynağı olarak dini görmesidir. Diğer bir husus da onun, vazifeyi ahlakla menfaati siyasetle ilişkilendirirken bu ifadelerden çokça dillendirildiği üzere yerel ya da uluslar arası siyasette ahlaka yer olmadığı burada asıl olanın menfaat ya da çıkar olduğu biçiminde bir anlayışa sahip olduğu düşünülmemelidir. Burada dile getirilenin reel durum olduğu, olması gerekenin ise ister şahsi ister toplumsal olsun her durumda ahlaki ilkelere riayet edilmesi gerektiğidir ki, pratikte de Aliya'nın yönetiminde ortaya çıkan birçok olay ve siyasi uygulamada buna uyulduğunun örneklerini görmek mümkündür.

Hazı temele alan yararcı anlayışa göre ahlak, yalnızca ince bir egoizmden, ferdin iyi anlaşılan menfaatinden başka bir şey değildir. Akıl burada hazzın doğuracağı faydaları ve zararları hesap eden bir muhasebeciye dönüşmekte; iyi ile kötü, yapılan hesaba göre haz ve acı artışından başka bir şey olmamaktadır. Yararcı ahlakın iddiasının aksine ahlakın her durumda yararlı olduğu söylenemeyebilir. Ahlaki davranış bazen faydalı olabilir, fakat bir davranışın ahlaka uygunluğu ve değeri sonucu olan fayda ile açıklanamaz. Hakiki manada ahlaklı insan, gerektiğinde menfaatini düşünmeden fedakârlık yapabilen kişidir. Üstün değerler uğruna gerektiğinde canını bile feda etmekten çekinmeyen kahramanların bu davranışı asla şahsi ya da toplumsal yararlar izah edilemez. Zira varlığının devamı benim şahsi yararına olan bir şeydir ve bundan fedakârlık yapabilmem için yarar kavramından daha üst bir değer motivasyonu gereklidir. Aliya'ya göre bu fedakârlık ancak Allah ve Ahiret inancıyla, vazife kavramıyla izah edilebilecek bir şeydir.

Aliya yararcı ahlakı sırf akli kullanarak temellendirebileceğimizi, fakat feragat, fedakârlık ve diğergamlığı içeren hakiki ahlakı sırf akla dayanarak izah etmenin zor olduğunu düşünür. Bu bağlamda o, hakiki ahlakı kişinin şahsî menfaatine aykırı bile olsa vazifenin gereği olarak bir davranışı yapması olarak izah eder. O vazifenin kaynağı olarak dini görür; ahlak ancak dine dayanabilir ve ahlak bir pratik olarak doğrudan dindarlığa bağlı olmasa da bir prensip olarak ahlak din olmadan var olamaz.

Aliya şahsi haz ve yarar yerine toplumsal haz ve yararın ahlaki ilke olarak konulması fikrine de sıcak bakmaz. Toplumsal yarar denilen şeyin nihai noktada şahsî menfaatten başka bir şey olmadığını düşünür. Şahsi olan gibi bu da aynı şekilde bencil ve gayri ahlakidir. Gerçekte toplum kişisel menfaatleri karşılamamanın özel bir şeklidir. Sözde umumi menfaat denilen şey bir şahsi menfaattir ve tıpkı onun gibi bencil ve gayri ahlakidir. Toplumsal ya da umumi menfaat hiçbir zaman tüm insanlığın menfaati olmayıp, sınırlı ve belli gruba ait olan bir menfaattir ve bu grup bu menfaati korumak adına kendi dışındaki kimselere beklenmedik ve istenmeyen kötü davranışlar sergileyebilmektedir.

Dini ahlak, her durumda kötülüğe karşı koyma ilkesini ortaya koyarken, yararcı ahlak karşılık prensibini benimser. Bir prensip olarak karşılıklılığı koymak, ahlaka ancak nisbî bir değer vermek demektir. Yararcı ahlak anlayışında bir eylem doğurduğu iyi veya kötü sonuçlara göre ahlaki veya gayri ahlaki olarak görülür. Fakat hakikî ahlak çoğunlukla neticelerle değil, niyetlerle ilgilenir. İnsan sınırlı bir varlıktır ve yapmak istediği birçok fiilin gerçekleşmesi, kendi dışındaki şartların bu niyetin gerçekleşmesi konusunda onun yolunu açmasına bağlıdır. Aliya'nın ifadesiyle "İnsandan istenen sadece gayret ve çabadır ve olayın ahlakî yönü burada biter, sonucun ne yönde tezahür edeceği ise Allah'ın elinde olan bir şeydir".

Kaynakça

- AKARSU, Bedi (1998). *Mutluluk Ahlakı*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- AKSEKİ, Ahmet Hamdi (1968). *Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı Ahlak Dersleri*, İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Aristoteles (1998). *Nikomakhosa Etik*, çev. Saffet Babür, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- BENTHAM, Jeremy (1823). *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, London.
- CEVİZCİ, Ahmet (2008). *Etiğe Giriş*, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- CEVİZCİ, Ahmet (1999). *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- GİLJE, Nils & GUNNAR, Skirbekk (2004). *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, çev. Emrah Akbaş - Şule Mutlu, İstanbul: Üniversite Kitabevi.
- HAZLİTT, Henry (2006). *Ahlakın Temelleri*, çev. Mehmet Aydın - Recep Tapramaz, Ankara: Liberte Yayınları.
- IZETBEGOVİĆ, Alija Ali (2012). *Islam Between East and West*, Oak Brook: American Trust Publications.
- MACLINTYRE, Alasdair (2001). *Ethik'in Kısa Tarihi/Homerik Çağdan Yirminci Yüzyıla*, çev. Hakkı Ünler, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- MİLL, John Stuart (1907). *Utilitarianism*, Newyork Bombay and Calcuta: Longmans Green And Co.
- ÖZLEM, Doğan (2004). *Etik - Ahlak Felsefesi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

PİEPER, Annemarie (2012). *Etİğe Giriş*, çev. Gönül Özen Sezer - Veysel Atayman, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5baa1d9bd43563.45283381, Erişim Tarihi: 25.09.2018

İnsani Müdahale ve Meşruluğu; Bosna Örneği

Selahattin ÖZBERK¹, Tuğçe ULUBAY²

¹Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Pazarcık MYO,
sel_ozberk@hotmail.com

²Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Pazarcık MYO

1. İnsani Müdahale Kavramının Gelişimi, Tanımı ve Unsurları

Şüphesiz insani müdahale kavramı birden bire ortaya çıkmadığı gibi baştan beri uluslararası hukuka ait bir kavram da değildir. İnsani müdahale kavramı “haklı savaş” kavramının bir uzantısıdır. Dolayısıyla insani müdahale kavramını anlayabilmek için öncelikle haklı savaş kavramını açıklamak gerekir. Bunun için de savaşın tarihsel süreç içerisindeki gelişimine bakmak, dolayısıyla da binlerce yıl geriye gitmek gerekecektir. Bu bölümde ilk olarak haklı savaş kavramının tarihsel gelişimini, bu kavramın insani müdahale kavramına evrilmesini özet olarak açıklamaya çalışacağız. Devamında insani müdahale kavramının farklı tanımlar üzerinden anlamını tartışacağız.

1.1. İnsani Müdahale Kavramının Gelişimi ve Tanımı

Genelde kabul gören görüşe göre savaş, yerleşik yaşama geçişin başladığı M.Ö. 3000 yıllarında avcı-toplayıcı insan grupları ile yerleşik insan grupları arasında ortaya çıkmıştır. Artan nüfusa ve farklı uygarlıkların gelişimine paralel olarak Avrupa, Kuzey Mezopotamya ve Çin’de yerleşik hayata geçen köylülerin kendilerini ve ürettiklerini korumak amacıyla hendekler kazdığı ve surlar yaptığı arkeolojik kazılarla ortaya çıkmaktadır. Savaşın ortaya çıkışından günümüze kadar gelişme sürecine bakıldığında insanlık tarihiyle savaşın tarihinin paralel olarak ilerlediğini söyleyebiliriz.

Modern Batı’nın genel anlamda savaş algısı, zamanın başlangıcından beri savaşın da var olduğu üzerine temellendirilmiştir(Hoş 2013: 5). Savaşın kendisiyle birlikte haklı olup olmaması da tarihin başlarından itibaren tartışılmalıdır. Hesiodos (İ.Ö 8. yy), “İşler ve Günler” adlı eserinde dünyada iki türlü kavga olduğunu belirtmektedir. Bunun bir tarafı olan “kötü kavga” yerilmesi gereken bir kör dövüşüdür. Bu üretim ve çalışmaktan uzak kavgadır. Diğer tarafta “iyi kavga” yani övülmeye değer kavga vardır. Bu kavga başkalarının emeğine göz dikmemek, kendi emeğiyle üretmek, çalışmak ve kendi ürünleriyle ihtiyaçları karşılamak üzerine bir kavgadır(Hesiodos 1977: 106-134). Bu bakış açısının Batı’nın savaş hakkındaki genel düşüncesi olan ikili(düalist) bakış açısına da yansımaları görebiliriz(Hoş 2013: 4).

Haklı Savaş kavramının ortaya çıkmasının altında yatan düşünce savaşını meşrulaştırmaktan çok savaşını kısıtlamaktır(Yalçınkaya 2008: 108). Savaşın tamamen ortadan kaldırılmasının günümüz açısından bir ütopya olması karşısında savaşın yıkıcı etkilerini en aza indirmek açısından savaşın insanileştirilmesi boyutu öncelik kazanmıştır. Haklı Savaş düşüncesi de bu

yönde bir çaba sonucu tarihsel bir süzgeçten geçerek günümüze kadar gelmiştir(Hoş 2013: 12).

Antik Yunan ve Roma'da savaşa başvurmak (*jus ad bellum*) doğal bir hak olarak kabul edildiğinden üzerinde çok tartışılmamış, savaş sırasında uygulanacak kuralların (*jus in bello*) düzenlenmeye daha müsait olduğu kabul edilmiştir(Yılmaz 2011: 16-17).

Yunan geleneği ve Roma Hukuku ile temelleri atılan Haklı Savaş düşüncesi özellikle Hristiyanlığın ortaya çıkışı ve Augustine'in çalışmalarıyla birlikte savaş üzerine tartışmaların merkezine oturmuştur. Ortaçağ düşünürleri *jus ad bellum* (savaşın haklılığı) ile *jus in bello* (savaşta adalet) kavramlarını birbirinden ayırmışlardır. Savaşın *jus ad bellum* boyutunda saldırganlık ve meşru müdaafa hakkı tartışılmaktadır. Savaşın *jus in bello* boyutunda ise geleneksel ve pozitif çatışma kurallarının ihlali ya da gözetilmesi tartışılmaktadır(Walzer 2010: 47). Ortaçağ boyunca Batı'da savaşın haklılığı ile ilgili düşünceleri kilisenin bakışı etkilemiştir.

Modern dönem, dini çıkar merkezli bir dünyadan ulusal çıkar merkezli bir dünyaya geçişi simgelemektedir. Modern dönemle birlikte haklı savaş düşüncesinin temelleri de felsefi ve teolojik olmaktan çıkıp pozitif hukuk boyutuna taşınmıştır.

Realist düşüncenin öncüleri arasında kabul edilen Machiavelli(1469-1527)'ye göre devletin kendini sürdürebilmesi için adalet ve orduya ihtiyacı vardır. Ona göre, savaş kimlere gerekliyse onlar için haklıdır ve tek umut askeri güç olduğundan kutsaldır(Bellamy 2006: 56). Augustine Tanrı'nın yönettiği savaşları tartışmasız haklı savaşlar olarak nitelerken, Machiavelli'nin görüşüne göre modern devletlerin egemenlikleri en önemli unsur olduğundan, ona göre egemenliğin gerektirdiği savaşlar tartışmaksızın haklı savaşlardır(Bellamy 2006: 56).

Bir sonraki yüzyılda Thomas Hobbes (1588-1679); gerçekçiliğin, güç ve egemenliği merkeze alan yapısından etkilenecek, *Leviathan* adlı eserinde uluslararası ilişkiler konusundaki görüşlerini *doğal durum* kavramı üzerine inşa etmiştir. Savaşı da bu doğal durumun bir parçası olarak görmektedir. Hobbes insanın doğası gereği kötü olduğunu ve doğal hali savaş hali olduğunu belirtmiştir(Hocaoğlu 2003: 113-14). Hobbes'a göre devlet güçlüyken sınırlarını ve egemenliğini genişletmek için çaba harcamalıdır(Walzer 2010: 26).

17. yüzyılın bir diğer düşünürü John Locke (1632-1704) da Hobbes gibi uluslararası ilişkiler konusundaki görüşlerini *doğal durum* üzerinden tanımlamıştır. Fakat Hobbes'un aksine Locke insana ilişkin görüşlerinde iyimser olduğundan doğal durumu barış hali olarak nitelendirir. Locke'a göre insan doğanın temel yasalarıyla korunması gereken bir varlıktır. Ama bütün insanların korunması mümkün olamayacağı için en azından suçsuzların korunmasına çalışılmalıdır. Locke suçsuzları yok etme tehdidi karşısında tehdit edeni ortadan kaldırma hakkının adil ve akla uygun olacağını iddia etmiştir(Hocaoğlu 2003: 115).

Modern dönem realist düşüncenin diğer bir önemli ismi Hegel (1770-1831)'dir. Hegel'in yaşadığı dönemde kilise merkezli siyaset iyice zayıflamış,

devlet merkezli siyasete geçiş yapılmış ve devlet siyasetin tüm alanlarında baskın ve egemen olmuştur. Hegel kutsal ve egemen kiliseden boşalan alana devleti ikame etmiştir. Hegel'e göre devlet hür ve bağımsız olmalı ve varlığını ve geleceğini korumak için her şeyi yapma noktasında özgür olmalıdır. Barış yoluyla çözilemeyen problemler doğal olarak savaş yoluyla çözülecektir. Savaş nihayetinde en son fakat en kesin çözüm şeklidir(Hocaoğlu 2003: 123-25).

Modern dönemde Legalistler de Haklı Savaş düşüncesine katkı yapan düşünürler olarak değerlendirilebilir. Legalizmin 16. yüzyıldaki en önemli savunucuları Balthazar Ayala ve Alberico Gentili'dir. Ayala (1548-1584)'ya göre her iki taraf açısından da savaş haklı bir nedene dayanabilir. Böyle bir durumda önemli olan artık savaşın *jus ad bellum* boyutu değil *jus in bello* boyutudur. Ayala'ya göre savaş sırasında adil savaşmayan tarafı da ancak adil savaşan taraf dengeleyebilir ve adil savaşmayan tarafın dehşet veren uygulamalarını sonlandırabilir. Alberico Gentili (1552-1608), 1589 yılında yayınlanan *de jure belli* adlı eserinde gerçekçi düşünceyi eleştirerek, egemenlerin uygun gördükleri zaman istedikleri savaşı haklı savaş olarak niteleyip savaşabilecekleri fikrini reddetmiştir. Gentili'ye göre devletlerarası ilişkiler devletlerin de rıza göstererek kabul ettikleri uluslararası hukuk kuralları tarafından belirlenir. Gentili'ye göre savaş orduların adil ve aleni mücadelesidir ve mutlak olarak zorunlu olmadıkça haklı olarak nitelendirilemez(Bellamy 2006: 59-60).

Hugo Grotius (1583-1645) haklı savaş düşüncesini sistematize ederek dünyevi bir biçim kazanmasında büyük rol oynamıştır. Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku* (1625) adlı eserinde savaşı, tarafların kamusal yetkisinin olup olmaması durumuna göre kamusal, özel ve karma olarak üçe ayırmıştır(Grotius 1967: 26). Grotius da daha öncekiler gibi savaşa girmenin hangi koşullarda haklı olacağı hangi koşullarda olmayacağını yanıtını aramıştır. Otuz Yıl savaşlarının vahşetine tanık olan Grotius savaşın daha ılımlı hale gelmesi için çalışmalarını yürütmüştür. Grotius savaşı haklılaştırma gayretine girişmekten çok eserinde savaşa başvurma (*jus ad bellum*) durumunun haklı olup olmadığını ve savaşı yürütürken (*jus in bello*) nelerin yapıp nelerin yapılmayacağını tartışmıştır(Hoş 2013: 57). Grotius'a göre savaşı haklı gösteren nedenler; sahip olduğun bir şeyi koruma, sahip olduğun fakat elinden alınan bir şeyi geri alma ve cezalandırmadır(Grotius 1967: 49). Grotius savaşta *inter arma silent leges** ifadesinin geçerli olmadığını, adalete uygunluk dışında savaşa girilmemesi gerektiğini, girişilmesi durumunda da kanunların ve geleneklerin ihlal edilmemesi gerektiğini belirtmektedir.

Modern dönemde gerçekçi ve legalist düşünürlerin yanında Hümanist ve Reform yanlısı düşünürlerin yazdıkları da Haklı Savaş düşüncesi açısından önem taşımaktadır. Hümanist düşünürler pasifist düşünürlere yakın olarak haklı savaş düşüncesinin bile ötesine geçmiş savaşın varlık nedenlerini ve haklılaştırılmasını reddetmişlerdir. Rönesansla birlikte Montaigne, Thomas More, Vives, Colet ve Shakespeare gibi düşünürler savaş karşıtlığına

* Latince bir deyim olup, *savaş sırasında hukuk susar* biçiminde Türkçe'ye çevrilebilir. "Haklı savaş" kavramının gelişmesiyle, önem kazanmaya başlanmış bir ilkedir.

dayanan görüşleriyle özellikle İngiltere ve Fransa'da etkili olmuşlardır(Bellamy 2006: 62).

Modern dönemde mutlak egemenliğe yapılacak müdahaleler başlı başına haklılaştırılmış savaş sebebi olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Böylelikle modern dönemde ulusal çıkar ve ulus egemenliği gibi kavramlar dönemin dinamiklerini belirleyen temel faktörler olmuşlardır. Bütün devletlerin ulusal çıkarlarının çakıştığı ve bütün devletlerin savaşlarının haklı olduğu bir dünya düzeninde haklı savaş düşüncesi gerçekçi bir analiz kriteri olarak değerlendirilemeyecektir(Hoş 2013: 53).

İnsanlığın 20. Yüzyılın ilk yarısında yaşadığı iki büyük ve yıkıcı savaş tecrübesi Haklı Savaş ve İnsancıl Hukuk konusunda daha ciddi çalışmaların yapılması ihtiyacını ortaya koymuş, Birleşmiş Milletler Şartı başta olmak üzere Uluslararası Pozitif Hukuk, savaşı birkaç istisna dışında tamamen yasaklamıştır. Bu istisnalar ve şartları BM Antlaşması'nın III. Bölümünde düzenlenmiş ve çeşitli somut durumlarla ilgili BM kararlarıyla geliştirilmiştir.

İnsancıl Hukukun, haklı savaş düşüncesinin yansıması olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Siviller genellikle "*insancıl hukuk*" veya "*insani hukuk*", askeri çevreler ise "*savaş hukuku*" veya "*silahlı çatışmalar hukuku*" terimlerini kullanmayı tercih etmektedirler(Hoş 2013: 85). Türk Dil Kurumu'na göre, İnsancıl sözcüğü; İnsan seven, İnsanla ilgili, İnsana değer veren ve İnsancılık yanlısı olan, beşeriyetçi, hümanist anlamlarına gelmektedir(Türkçe Sözlük: 1195).

İnsancıl hukukun temel amacı, öncelikle çatışmada herhangi bir nedenle yer almayan, çatışmadan zarar görmüş veya zarar görme potansiyeli bulunanları çatışmanın verdiği veya verebileceği zararlardan mümkün olduğu ölçüde uzak tutmak veya zararları en aza indirebilmek için müdahalede bulunmaktır(Hoş 2013: 87).

İnsancıl hukukun var olmasının nedeni savaşın varlığıdır. Bu hukuk dalı savaş zamanı ve koşullarıyla sınırlı olarak var olur ki bu sınırı belirlemek oldukça zordur.

İnsancıl hukuk, 1990'lara kadar uluslararası hukukun gölgede kalmış ve ihmale uğramış konularından biriydi. Bu dönemde uluslararası ceza mahkemelerinin kuruluşuyla başlayan süreç, insancıl hukuku, uluslararası hukuk disiplini gibi başka bilimsel disiplinlerin ve medyanın da gündemine yerleştirmiştir(Yamaner ve Öktem 2010: IV).

İnsancıl hukukun pozitif hukukun alanına giren yasalar bütünü olarak kökleşmesi uzun bir süreç içinde gerçekleşmiştir. Bu konudaki ilk adım İsviçreli tacir Henri Dunant'ın 1859'da Solferino Savaşı (Fransa-Almanya) sonrasında savaş meydanındaki insanlık dışı manzaraya tanık olması ve bunu kitaplaştırmasıyla atılmıştır. Kitabın başlattığı hareket gelişerek büyümüş, çeşitli konferanslar sonunda kitapta yapılan iki öneri olgunlaşarak 1863'te Uluslararası Kızıl Haç Komitesi (UKHK) -International Committee of the Red Cross (ICRC) oluşturulmuş ve bu tür durumlar gerçekleştiğinde uygulanacak kuralları belirleyecek bir sözleşme fikri ortaya çıkmıştır(tr.wikipedia.org).

Çabalar sonucunda insancıl hukukun kuralları 1949 tarihli dört Cenevre Sözleşmesi ve bu sözleşmeye ek 3 Protokolle oluşturulmuştur(Yamaner ve Öktem 2010: III).*

1. Harp Halindeki Silahlı Kuvvetlerin Hasta ve Yaralılarının Vaziyetlerinin Islahı Hakkında Cenevre Sözleşmesi
2. Silahlı Kuvvetlerin Denizdeki Hasta, Yaralı ve Kazazedelerinin Islahı Hakkında Cenevre Sözleşmesi
3. Harp Esirlerine Yapılacak Muamele ile İlgili Cenevre Sözleşmesi
4. Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi

1949 Sözleşmeleri, 12 Ağustos 1949 tarihinde imzalanmış, 21 Ekim 1950 tarihinde yürürlük kazanmıştır. Sözleşmeler Türkiye tarafından 10 Şubat 1954 tarihinde onaylanmıştır. 1977 Protokolleri, 8 Haziran 1977 tarihinde imzalanıp 7 Aralık 1978 tarihinde yürürlüğe girmiştir. III. Protokol ise 8 Aralık 2005 tarihinde imzalanmış ve 14 Ocak 2007 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

İnsani müdahale, insancıl hukukun en önemli kavramlarından birisini teşkil etmektedir. İnsani Müdahale Hakkı 1945 yılında BM taslağının hazırlandığı San Fransisco konferansında tartışılmış fakat benimsenmemiştir(Reçber 2016: 89).

İnsani Müdahale, bir devlet, devletler topluluğu veya uluslararası örgüt tarafından; kendi uyrukluğu dışındaki kişilerin temel insan haklarına yönelik yoğun, kapsamlı, sistematik ihlallerin ve kitlesel ölümlerin önlenmesi, durdurulması ve sonlandırılması amacıyla herhangi bir devletten izin almaksızın bu tür eylemlerden sorumlu devlet ya da devletlere yönelik silahlı kuvvet kullanılmasıdır(Hehir 2010: 15). İnsani müdahale sıklıkla bir devletin egemenliğinin, insan hakları ihlallerini önlemek adına dışsal kuruluş, devlet ya da devlet grubu tarafından tecavüze uğraması olarak tanımlanır. Buchanan'a göre "tecavüz" terimi bu tanımlamada dikkatli bir şekilde seçilmiştir: tecavüzler ve ihlaller arasındaki örtük tezat şöyle ifade edilebilir. Tüm hak tecavüzleri haksız değildir, bu yüzden bu tanım müdahalenin hangi koşullar altında haklı olacağı hususunda yansızdır(Buchanan 1999: 77). Daha katı bir tanıma göre insani müdahale ekonomik yaptırımlardan farklı olarak kuvvet kullanımıyla sınırlıdır. Bazı yazarlar insani müdahalenin saf insani niyetle yapılması gerektiği şartını ekler, müdahalenin yegâne ve en azından başlıca amacı müdahale eden devletin kendisi veya kendi vatandaşları yararına olmaktan ziyade bir diğer devletteki insanların refahı ve özgürlüğünü korumak olmalıdır(Buchanan 1999: 71). Başka bir tanımla toparlayacak olursak, insani müdahale, herhangi bir devlet tarafından insan haklarının ağır ve yaygın biçimde ihlal edilmesi veya devlet otoritesinin çökmesi sonucunda ortaya çıkan insancıl nitelikli krizleri önlemek veya engellemek amacıyla, ihlal veya krizden sorumlu devletin izni olmaksızın ona karşı bir başka devlet veya devletler topluluğu

* Türkiye Cumhuriyeti 1977 Protokollerine taraf olmamıştır. Türkiye III. protokolü, kendisinin I. ve II. protokollere taraf olmadığını hatırlatan bir bildirim eşliğinde 7 Aralık 2006 tarihinde imzalamıştır.

yahut uluslararası örgüt tarafından gerçekleştirilen askeri kuvvet kullanımıdır(Holzgree 2003: 18).

1.1.1 Savaşın Başlamasına İlişkin-Jus Ad Bellum Haklı Savaş İlkeleri

Haklı Neden: Savaşın *jus ad bellum* boyutuna ilişkin haklı savaş düşüncesi açısından savaşa girişilebilmesi için açık şekilde ortaya konulabilecek bir *haklı nedene* ihtiyaç vardır. Haklı nedenle kastedilen soykırım ve insanlığa karşı suçlar gibi kitlesel nitelikteki eylemlerdir(Wheeler 2003: 33-38). Haklı savaş düşünürlerinin büyük bir kısmı haklı savaşın ancak bir savunma savaşı olabileceğini ileri sürmüşler, bu nedenle saldırı savaşlarının haklı savaşlar olarak nitelendirilmesine karşı çıkmışlardır. Fakat *savunma savaşı* kavramının kapsamı, özellikle ABD'ye yapılan 11 Eylül saldırıları sonrasında fazlasıyla esnetilmiştir. Günümüzde Bush doktrini olarak ortaya çıkan görüşlere göre bazı saldırı savaşları savunma amacı taşımaktadır ve bu nedenle haklı savaş prensiplerine uygun olarak kabul edilmektedir(Hoş 2013: 74).

Meşru Otorite: Haklı savaş düşüncesi kuramcıları, meşru otorite kavramını egemen güç olarak tasvir etmekte ve ancak bu otoriteler tarafından ilan edilen savaşları haklı savaş olarak nitelendirmektedirler(Ereker 2004: 3).

Meşru Amaç: Haklı savaş düşünürlerinin genel olarak kabul ettiği meşru amaç savaşın kamu yararı amacıyla yapılabileceği yönündedir. Haklı savaş kuramcıları realistlerin ileri sürdüğü milli çıkarlar nedeniyle savaşa girişilmesinin savaşı haklılaştırdığı yönündeki görüşü kabul etmemektedirler. Kuvvet gerçekten ve sadece gerçek haklı bir sebebe dayalı olarak kullanılmalıdır(Hocaoğlu 2003: 113). Karar alıcıların müdahale sonucunda insancıl bir hedefe ulaşılacağına inanmaları gerekir(Wheeler 2003: 35).

Uygunluk: Uygunluk ilkesi müdahalenin orantılı bir şekilde yapılmasını ifade etmektedir. Müdahale sırasında kullanılan kuvvet düzeyinin, önlenilen ya da önlenilmek istenen şiddeti aşmaması gerekmektedir(Wheeler 2003: 36). Kuvvet kullanımı amacının ötesine geçmemelidir ve amacının ötesinde zararlar yaratmamalıdır. Savaşın haklı olabilmesi için barışı hedeflemesi ve bu hedefe ulaşırken diğer ilkelerle uyum içerisinde olması gerekir(Hoş 2013: 76).

Son Çare: Askeri kuvvet kullanımına son çare olarak başvurulmalı ve askeri müdahale yapılmadan önce tüm barışçıl yollar denenmiş ve tüketilmiş olmalıdır(Wheeler 2003: 36). Haklı savaştan söz edilebilmesi için savaşın zorunluluk olarak kendini dayattığı bir evreye girilmiş olmalıdır(Hoş 2013: 76).

Başarı İhtimali: Savaşın sonucunu bilmek neredeyse imkânsız olsa da başarı ihtimali olması önemlidir. Girişilecek savaşta başarı ihtimalinin olmaması, savaşın doğası gereği yok olacak yaşamların boşuna feda edilmesi anlamına gelecektir ki bu haklı savaş düşüncesine göre kaçınılması gereken bir durumdur(Hoş 2013: 76).

1.1.2 Savaşın Sürdürülmesine İlişkin-Jus In Bellum Haklı Savaş İlkeleri

Savaşın jus in bellum boyutuyla ilgili ilkeler genel olarak 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve ek protokolleriyle düzenlenmiştir. Günümüz uluslararası pozitif hukuku savaşın sürdürülmesiyle ilgili haklılık nedenlerini aşağıdaki gibi kabul etmektedir.

Ayırım Gözetme (savaşan-sivil ayırımı): II. Dünya Savaşı'yla birlikte cephe-cephe gerisi ayırımı ortadan kalktığı için sivillerin cephe gerisindeki göreceli güvenli konumları da ortadan kalkma noktasına gelmiştir. Bu durum korunmasız durumdaki sivillerin gördüğü zararları telafi edilemeyecek boyutlara ulaştırmış ve bu savaşta insan kayıplarının dörtte üçü sivillerden oluşmuştur(Hoş 2013: 85). Bu durum savaşta savaşan -sivil ayırımı yapılmasının gerekli olduğu düşüncesinin gündeme gelmesine ve benimsenmesine yol açmıştır. Bu prensibe göre sivillere yani savaşta bir tarafa zarar verme durumunda olmayan silahlı kimselere yahut zarar verenlere yardım etmeyen kişilere saldırılmamalıdır(Guthrie 2007: 14). Yine de haklı savaş düşüncesinde sivillerin bazı durumlarda öldürülebileceği kabul edilmiştir ve bu durum *çift etki* kavramıyla açıklanmaktadır(Ereker 2004: 4). Çift etki, sivil unsurlara saldırılmasını mutlak olarak yasaklayan ilke ile makul kabul edilebilecek askeri harekâtları uzlaştırmanın bir yolu olarak tanımlanabilir.

Orantılılık: Orantılılık ilkesiyle amaçlanan, savaşın şiddetinin ve yıkıcılığının en düşük seviyeye çekilmesidir(Ereker 2004: 4). Orantılık ilkesi sivillerin gözetilmesi ilkesiyle de yakından ilgilidir. Askeri olarak belirlenen hedefe hangi yöntemle ve şiddette saldırılacağı tartışması bu ilkenin merkezini oluşturmaktadır(Walzer 2010: 183).

İnsani müdahalenin gündeme gelebilmesi ve gerçekleştirilebilmesi için bir takım unsurların var olması gerekir.

1.2. İnsani Müdahalenin Unsurları

1.2.1. Kitleseel Düzeyde İnsan Hakları İhlalleri

Müdahale kitleseel düzeydeki insan hakları ihlallerini engellemek ve sona erdirmek amacıyla gerçekleştirilmelidir. 1990'lı yıllardan itibaren kullanılan ve kuvvet kullanımını içermeyen, yiyecek, ilaç ve barınak sağlanması gibi önlemleri ima eden *insancıl yardım* terimi insancıl müdahaleden ayrıdır(Reçber 2016: 69-70).

1.2.2. Kuvvet Kullanma

İnsancıl müdahaleyi diğer müdahale tiplerinden ayıran temel unsur, bunun kuvvet kullanımını içermesidir. Mevcut BM sistemi içindeki hukuki sorun da buradan kaynaklanmaktadır. İstisnai nitelikteki kuvvet kullanma biçimlerinden farklı olarak, insancıl amaçlar taşısa da böyle bir müdahalenin meşruluğunun ne olacağı oldukça tartışmalıdır. Meşruluk kavramının yasallık kavramını aşan yapısı dikkate alındığında sorun derinleşmektedir. Dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta kuvvet kullanımını içermeyen bir insancıl müdahale olup olmayacağıdır(Reçber 2016: 70).

BM Kurucu Antlaşması, geniş kapsamlı savaş yasağını beraberinde getirmekle beraber aynı zamanda barışı bozucu nitelikteki her türlü eyleme de karşı çıkılmasını öngörmektedir. (BM Kurucu Anlaşması: m. 2/4).

BM Kurucu Anlaşması'nda kuvvet kullanma yasağının istisnası olarak bilinen durumlar, BM Güvenlik Konseyi'nin VII. Bölüm çerçevesinde alacağı önlemler ile 51. maddede belirtilen meşru savunma hakkıdır.

i. Kolektif Müdahale

Kollektif Müdahale, BM Kurucu Antlaşması çerçevesinde kuvvet kullanma yasağı konusunda ilk istisnayı oluşturmaktadır. Birleşmiş Milletler Kurucu anlaşması uluslararası topluma askeri müdahaleyi içermeyen tedbirler alma, bunlar etkili olmadığında da askeri müdahaleyi içerin tedbirleri gündeme alma yetkisi vermektedir. Buna göre, Güvenlik Konseyi, barışın tehdit edildiğini, bozulduğunu ya da bir saldırı eylemi olduğunu saptar ve uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için tavsiyelerde bulunur veya 41. ve 42. maddeler uyarınca hangi önlemler alınacağını kararlaştırır(m. 39). Güvenlik Konseyi, kararlarını yürütmek için silahlı kuvvet kullanımını içermeyen ne gibi önlemler alınması gerektiğini kararlaştırabilir ve Birleşmiş Milletler üyelerini bu önlemleri uygulamaya çağırabilir. Bu önlemler, ekonomik ilişkilerin ve demiryolu, deniz, hava, posta, telgraf, radyo ve diğer iletişim ve ulaştırma araçlarının tümüyle ya da bir bölümüyle kesintiye uğratılmasını, diplomatik ilişkilerin kesilmesini içerebilir (m. 41). Güvenlik Konseyi, 41. maddede öngörülen önlemlerin yetersiz kalacağı ya da kaldığı kanısına varırsa, uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için, hava, deniz ya da kara kuvvetleri aracılığıyla, gerekli saydığı her türlü girişimde bulunabilir. Bu girişimler gösterileri, ablukayı ve Birleşmiş Milletler üyelerince hava, deniz ya da kara kuvvetlerince yapılacak başka operasyonları içerebilir (m. 42).

ii. Meşru Savunma

Meşru savunma hakkı BM Kurucu Antlaşması çerçevesinde kuvvet kullanma yasağı konusunda ikinci istisnayı oluşturmaktadır. Antlaşmaya göre, bu Antlaşma'nın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler üyelerinden birinin silahlı bir saldırıya hedef olması halinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya dek, bu üyenin doğal olan bireysel ya da ortak meşru savunma hakkına hanel getirmez. Üyelerin bu meşru savunma hakkını kullanırken aldıkları önlemler hemen Güvenlik Konseyi'ne bildirilir ve Konsey'in işbu Antlaşma gereğince uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için gerekli göreceği biçimde her an hareket etme yetki ve görevini hiçbir biçimde etkilemez(m. 51). Meşru savunma hakkının kullanımı çerçevesinde dikkati çeken unsur silahlı bir saldırının olmasıdır. Saldırı tanımı BM Genel Kurulu'nun 14 Aralık 1974 tarihli 3314 sayılı kararına göre şu şekildedir: *"Bir devletin başka bir devletin egemenliğine, toprak bütünlüğüne ya da siyasi bağımsızlığına karşı herhangi bir biçimde BM Kurucu antlaşmasına aykırı olarak silahlı kuvvet kullanmasıdır"*(Reçber 2016: 81).

iii. Barış İçin Birlik Kararı

BM Antlaşması'nda bir istisna olarak yer almamakla beraber BM Genel Kurulu'nun, Güvenlik Konseyi'nin bir sürekli üyesinin vetosu nedeniyle uluslararası barışın korunmasına ve yeniden tesisine ilişkin bir karar alamaması durumunda kendisini bu konuda yetkili kabul ettiği görülmektedir. Bu doğrultuda 3 Kasım 1950 tarihinde BM Genel Kurulu tarafından alınan 377 sayılı karar "*Barış İçin Birlik*" adını taşımaktadır. Bu karar uyarınca BM Genel Kurulu, barışın tesisi konusunda veto yüzünden işlemez hale gelen Güvenlik Konseyi'nin yerine, BM'in temel amaçları arasında yer alan uluslararası barış ve güvenliği sağlamak adına karar ve önlemler alabileceğini kabul etmiştir(Reçber 2016: 84).

377 sayılı karar ile BM Genel Kurulu, Güvenlik Konseyi'nin temel yükümlülüğü olan uluslararası barış ve güvenliğin tesis edilmesi konusunda daimi üyelerinin veto yetkisi nedeniyle oy birliği sağlayamadığı durumlarda acil olarak toplanabileceğini, uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da tesis edilmesi noktasında askeri kuvvet kullanımını da içeren önlemlerin alınması konusunda üye devletlere önerilerde bulunabileceğini belirtmiştir. Genel Kurul'un *barış için birlik kararı* usulü çerçevesinde almış olduğu bazı kararlar; 1950 tarihli Kore, 1956 tarihli Suveyş, 1960 tarihli Kongo, 1980 tarihli Afganistan, 1980 ve 1982 tarihli Filistin kararlarıdır(Reçber 2016: 84).

Sonuç olarak, BM Güvenlik Konseyi yetkilendirmesine dayalı güç kullanımı ve BM Antlaşması'nda yer alan meşru savunma hakkı, kuvvet kullanma yasağı ve kuvvet kullanma tehdidi yasağına getirilen yazılı istisnalar ve bu hükümler BM Antlaşması'nda açık bir şekilde bulunmaktadır. Geçtiğimiz yıllarda yaşanan gelişmelerin ise iki yeni yazılı olmayan istisna olasılığını doğurduğu iddia edilmiştir. Birincisi demokrasiyi teşvik etmek ya da yeniden tesis etmek için askeri müdahalede bulunma hakkı, ikincisi, soykırım etnik temizlik, kitlesel sürgün, sistematik tecavüz gibi uluslararası insancıl hukuk ihlallerini önlemek için müdahalede bulunma hakkıdır(Reçber 2016: 94).

1. İnsani Müdahalenin Meşruiyeti

İnsani müdahale etiği, karmaşık ve tartışılan bir konudur. Tartışmalar esas olarak insani müdahalenin meşruluğu üzerine yoğunlaşmaktadır. Şu sorulara verilecek cevaplar aynı zamanda insani müdahalenin meşruiyet sorununu açıklamayı amaçlamaktadır: (1) Uluslararası hukukta devlet egemenliğine verilen merkezi önem bakımından insani müdahale hangi şartlar altında yasal ve yasadışı müdahaleye başvurmaya hangi koşullar altında ahlaki olarak izin verilebilir? (2) Kolektif insani müdahalenin aksine tek taraflı müdahale ahlaken haklı gösterilebilir mi? (3) İnsan haklarının herhangi bir mütemadi ihlali müdahaleyi meşru kılar mı veya sadece soykırım gibi aşırı ihlaller mi gereklidir? (4) Mütemadi insan hakları ihlalleri (veya belirli temel insan hakları ihlalleri) müdahale için *prima facie* (öncelikli) bir gerekçe teşkil etse bile ne türden diğer şartlar yerine getirilmelidir (Buchanan 1999: 71)?

Günümüzde geleneksel noktada genel kabul gören yaklaşım insancıl müdahale eşiğinin soykırım, etnik temizlik veya benzeri ağır insan hakları

ihlalleri durumunda aşılmış olacağı ve ancak böyle bir durumda silahlı müdahalenin meşru görülebileceği şeklindedir. Fakat yakın geçmişte Somali, Ruanda, Bosna ve Myanmar'da yaşananlar göstermiştir ki harekete geçilmesi gerekirken ya hiç müdahale edilmemiş ya da doğru zamanda müdahalede bulunulmamıştır(Reçber 2016: 71-72).

Birleşmiş Milletler Kurucu Antlaşması 26 Haziran 1945 tarihinde San Francisco'da imzalanmış ve 110. maddeye uygun olarak 24 Ekim 1945'de yürürlüğe girmiştir(www.tbmm.gov.tr).^{*} İnsani Müdahale düşüncesi bu konferansta tartışılmış fakat BM Kurucu Antlaşmasında açıkça yer almamıştır. Ancak İnsani Müdahale düşüncesi meşruiyetini bu sözleşmeye dayandırma çabası içerisinde.

Antlaşmanın I. Bölümünün ilk maddesinde BM'in amaçları ve ilkeleri açıklanmıştır(www.tbmm.gov.tr);

BM'in kuruluş amacı uluslararası barışı ve güvenliği korumaktır. Bu amaçla, barışın uğrayacağı tehditleri önlemek ve bunları boşa çıkarmak, saldırı ya da barışın başka yollarla bozulması eylemlerini bastırmak üzere etkin ortak önlemler almak ve barışın bozulmasına yol açabilecek nitelikteki uluslararası uyuşmazlık veya durumların düzeltilmesini ya da çözümlenmesini barışçı yollarla, adalet ve uluslararası hukuk ilkelerine uygun olarak gerçekleştirmek(m. 1/1),

Uluslararası, halkların hak eşitliği ve kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi ilkesine saygı üzerine kurulmuş dostça ilişkiler geliştirmek ve dünya barışını güçlendirmek için diğer uygun önlemleri almak (m.1/2),

Ekonomik, sosyal, kültürel ve insancıl nitelikteki uluslararası sorunları çözmede ve ırk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygının geliştirilip güçlendirilmesinde uluslararası işbirliğini sağlamak (m.1/3),

Bu ereklere ulaşılması yolunda ulusların giriştikleri eylemlerin uyumlaştığı bir odak olmak (m.1/4), BM'in temel amaçları olarak sayılmıştır.

Birleşmiş Milletler Kurucu Antlaşmasının Temel Amaçlar ve İlkeler bölümünün 2. maddesinde bu amaçlara ulaşabilmek için BM ve üyelerinin uymaları gereken ilkeler açıklanmıştır(www.tbmm.gov.tr).

Buna göre, tüm üyeler, uluslararası nitelikteki uyuşmazlıklarını, uluslararası barış ve güvenliği ve adaleti tehlikeye düşürmeyecek biçimde, barışçı yollarla çözmeli (m.2/3), bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığına karşı, gerek Birleşmiş Milletler'in amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidine ya da kuvvet kullanılmasına başvurmaktan kaçınmalıdır(m.2/4).

Üyelerin, örgütün giriştiği tüm eylemlerde örgüte her türlü yardımı yapması gerektiği ve Birleşmiş Milletler tarafından aleyhinde önleme ya da

^{*} Türkiye Antlaşmayı Milletlerarası Adalet Divanı Statüsü'yle birlikte 15 Ağustos 1945'te onaylamıştır. 4801 Sayılı Onay Kanunu 24 Ağustos 1945 gün ve 6902 Sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.

zorlama eylemine girilen herhangi bir devlete yardım etmekten kaçınacağı da düzenleme altına alınmıştır(m.2/5).

Örgüt, Birleşmiş Milletler üyesi olmayan devletlerin de, uluslararası barış ve güvenliğin korunmasının gerektirdiği ölçüde bu ilkelere uygun biçimde hareket etmesini sağlar(m.2/6).

Antlaşma, Birleşmiş Milletlere herhangi bir devletin kendi iç yetki alanına giren konulara müdahale yetkisi vermemekle beraber, VII. Bölümde öngörölmüş olan zorlayıcı önlemlerin uygulanması buna istisna tutulmuştur(m.2/7).

Birleşmiş Milletler Kurucu Anlaşmasının VI. Bölümü (m. 33-38), Uyuşmazlıkların Barışçı Yollarla Çözölmesi konusunu düzenlemiştir(www.tbmm.gov.tr).

Süregitmesi uluslararası barış ve güvenliğin korunmasını tehlikeye düşürebilecek nitelikte bir uyuşmazlığa taraf olanlar, herşeyden önce görüşme, soruşturma, arabuluculuk, uzlaşma, hakemlik ve yargısal çözüm yolları ile bölgesel kuruluş ya da anlaşmalara başvurarak veya kendi seçecekleri başka yollarla buna çözüm aramalı (m.33/1) gerekirse Güvenlik Konseyi, tarafları aralarındaki uyuşmazlığı bu gibi yollarla çözmeye çağırmalıdır(m.33/2).

Güvenlik Konseyi aynı zamanda, herhangi bir uyuşmazlık veya uluslararası bir anlaşmazlığa yol açabilecek ya da uyuşmazlık doğurabilecek bir durumun süregitmesinin uluslararası barış ve güvenliğin korunmasını tehlikeye düşürme eğiliminde olup olmadığını saptamak için soruşturmada bulunabilir(m.34).

Güvenlik Konseyi, 33. maddede belirtilen nitelikte bir uyuşmazlığın ya da benzeri bir durumun herhangi bir evresinde, uygun düzeltme yöntem ya da yollarını tavsiye edebilir (m.36/1), bununla beraber uyuşmazlığın çözölmesi için taraflarca önceden kabul edilmiş olan tüm yöntemleri de gözönünde tutacaktır (m.36/2). Bu maddede öngörölen tavsiyelerde bulunurken, genel kural olarak, hukuksal nitelikteki uyuşmazlıkların taraflarca Uluslararası Adalet Divanı Statüsü hükümlerine göre Divan'a sunulması gerektiği de gözönünde tutulacaktır (m.36/3).

33. maddede belirtilen nitelikte bir uyuşmazlığa taraf olanlar sözkonusu uyuşmazlığı anılan maddede gösterilen yollarla çözmeyi başaramazlarsa, Güvenlik Konseyi'ne sunarlar (m.37/1).

Güvenlik Konseyi bir uyuşmazlığın süregitmesinin gerçekten uluslararası barış ve güvenliğin korunmasını tehlikeye soktuğu kanısına varırsa, 36. madde uyarınca mı hareket edeceğini yoksa uygun gördüğü başka çözüm yolları mı tavsiye edeceğini kendisi kararlaştırır (m. 37/2).

Güvenlik Konseyi, 33-37. maddeler hükümlerini zedelemeksizin, bir uyuşmazlığa taraf olanların tümünün istemesi halinde bu uyuşmazlığın barışçı yollarla çözölmesi için taraflara tavsiyelerde bulunabilir (m. 38).

Birleşmiş Milletler Kurucu Antlaşmasının VII. Bölümü, Barışın Tehdidi, Bozulması ve Saldırı Eylemi Durumunda Alınacak Önlemler (m. 39-51) başlığı altında düzenlenmiştir(www.tbmm.gov.tr).

Güvenlik Konseyi, barışın tehdit edildiğini, bozulduğunu ya da bir saldırı eylemi olduğunu saptar ve uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için tavsiyelerde bulunur veya 41. ve 42. maddeler uyarınca hangi önlemler alınacağını kararlaştırır(m. 39). Fakat öncesinde ilgili tarafları gerekli ya da uygun gördüğü ve tarafların haklarını, iddialarını ya da konumlarını hiçbir biçimde zedelemeyen geçici önlemlere uymaya çağırabilir. Bu geçici önlemlerin yerine getirilmemesi halinde Güvenlik Konseyi bunu gereğince dikkate alacaktır(m. 40).

Güvenlik Konseyi, kararlarını yürütmek için, ekonomik ilişkilerin ve demiryolu, deniz, hava, posta, telgraf, radyo ve diğer iletişim ve ulaştırma araçlarının tümüyle ya da bir bölümüyle kesintiye uğratılmasını, diplomatik ilişkilerin kesilmesini içeren önlemler kararlaştırabilir(m. 41).

Güvenlik Konseyi, 41. maddede öngörülen önlemlerin yetersiz kalacağı ya da kaldığı kanısına varırsa, uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için, hava, deniz ya da kara kuvvetleri aracılığıyla, gerekli saydığı her türlü girişimde bulunabilir. Bu girişimler gösterileri, ablukayı ve Birleşmiş Milletler üyelerinin hava, deniz ya da kara kuvvetlerince yapılacak başka operasyonları içerebilir (m. 42).

Birleşmiş Milletler'in tüm üyeleri, uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına katkıda bulunmak üzere, Güvenlik Konseyi'nin çağrısı ile özel anlaşma ya da anlaşmalar uyarınca, uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli silahlı kuvvetleri ve geçit hakkını da içine almak üzere her türlü yardım ve kolaylığı Konsey'in hizmetine sunmayı yüklenirler(m. 43/1).

Güvenlik Konseyi kuvvet kullanmaya karar verdiği zaman Konsey'de temsil edilmeyen bir üyeyi, 43. madde uyarınca üstlenilen yükümlülüklerin yerine getirilmesi için silahlı kuvvet vermeye çağırmadan önce, o üyeyi dilerse, o üyenin kendi silahlı kuvvetlerine bağlı birliklerin kullanılmasına ilişkin Güvenlik Konseyi kararlarına katılmaya çağıracaktır(m. 44).

Birleşmiş Milletler'in ivedi askeri önlemler alabilmesini sağlayabilmek üzere üyeler, birleşik uluslararası zorlayıcı önlemleri yürütmek için derhal kullanılabilecek ulusal hava kuvveti birlikleri bulunduracaklardır. Bu birliklerin gücü ve hazırlık derecesi ile bunların birlikte hareketini düzenleyen planlar, 43. maddede belirtilen özel anlaşmanın ya da anlaşmaların öngördüğü sınırlar içinde, Askeri Kurmay Komitesi'nin yardımı ile Güvenlik Konseyi'nce belirlenecektir(m. 45).

Silahlı kuvvet kullanılması için planları, Askeri Kurmay Komitesi'nin yardımı ile Güvenlik Konseyi tarafından hazırlanır(m. 46).

Askeri Kurmay Komitesi, Güvenlik Konseyi'nin yetkisi altında Konsey'in emrine verilen tüm silahlı kuvvetlerin stratejik açıdan yönetilmesinden sorumlu tutulmuştur(m. 47/3).

Güvenlik Konseyi'nin uluslararası barış ve güvenliğin korunması konusundaki kararlarının yürütülmesi için gerekli önlemler, Birleşmiş Milletler'in tüm üyeleri ya da bunlardan bazıları tarafından alınır(m. 48/1).

Bu kararlar, Birleşmiş Milletler üyeleri tarafından doğrudan doğruya ve üyesi bulundukları uluslararası kuruluşlar içindeki eylemleriyle yürütülürler(m. 48/2).

Birleşmiş Milletler üyeleri, Güvenlik Konseyi'nin kararlaştırdığı önlemlerin yürütülmesinde birbirlerine karşılıklı yardımcı olmak için işbirliği yaparlar(m. 49).

Güvenlik Konseyi tarafından bir devlet aleyhine önleyici ya da zorlayıcı önlemler alındığında, Birleşmiş Milletler üyesi olsun ya da olmasın başka herhangi bir devlet, bu önlemlerin yürütülmesi yüzünden özel ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalırsa, bu devletin söz konusu sorunların çözümü için Güvenlik Konseyi'ne danışma hakkı vardır(m. 50).

Bu Antlaşma'nın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler üyelerinden birinin silahlı bir saldırıya hedef olması halinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya dek, bu üyenin doğal olan bireysel ya da ortak meşru savunma hakkına halel getirmez. Üyelerin bu meşru savunma hakkını kullanırken aldıkları önlemler hemen Güvenlik Konseyi'ne bildirilir ve Konsey'in işbu Antlaşma gereğince uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için gerekli göreceği biçimde her an hareket etme yetki ve görevini hiçbir biçimde etkilemez(m. 51).

Çalışmanın buraya kadar olan bölümünde, haklı savaş ve insani müdahale kavramları açıklanmaya çalışılmış, tarihsel gelişimleri ve hukuki dayanakları üzerinde durulmuştur. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde Bosna Çatışmaları özetlendikten sonra uluslararası toplumun tavrı ve müdahalesi tartışılacaktır.

2. Bosna Çatışmaları

Her çatışmanın kendine özgü bir takım özellikleri vardır. Çatışmanın nedenleri, dinamikleri, aktörleri, aktörlerin yapıları ve hedefleri, üçüncü taraf ve uygulanan metodlar farklı olabileceğinden, aynı planın her zaman aynı sonucu vermesi zor bir ihtimaldir(Bağcı 2014: 6). Bosna Çatışmaları kendine has özelliklere sahip olmanın yanı sıra, çatışmalar zaman içinde değişime uğrayarak farklı boyutlar kazanmıştır.

Bosna çok dinli ve çok etnik kökenli bir coğrafya olduğu için çatışmalar böyle toplumların gerektirdiklerinin yerine getirilmemesi ya da yeterince önemsenmemesi sonucu gelişmiştir. Bosna'da kültürel kimliği şekillendiren, farklı kültürel kimliklerin oluşmasına yol açan esas amil din farklılıklarıdır. Böyle farklı kültürel kimliklerin olduğu toplumların gerektirdikleri; laiklik, tolerans ve devlet aygıtının insan haklarının geliştirilmesi talepleriyle kültürel kimliğin geliştirilmesine ilişkin taleplerin farklı olduklarının, hatta zaman zaman çatışan kavramlar olduklarının bilincinde olmalarıdır(Kuçuradi 2016: 127-140). Bosna'da yaşanan çatışmalar ve ağır insan hakkı ihlalleri bu gereklerin dikkate alınmamasının sonucu meydana

gelmiştir. Bosna’da yaşanan çatışmaların arka planında değerler, çıkarlar, duygular, algılar, davranışlar, ihtiyaçlar, umutlar, korkular; bilgi, inanç, değer ve hedef farklılıkları, ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel baskılar, diyalog eksikliği, güç ve statü arayışları vardır(Akyeşilmen 2014: 23).

HIİK (Heidelberg Institute for International Conflict Research - Heidelberg Uluslararası Çatışma Araştırmaları Enstitüsü) 2000 yılına ait raporunda çatışmaları; gizli çatışma, kriz, şiddetli kriz ve savaş olarak dört grupta değerlendirmektedir(www.hiik.de).

Buna göre *Gizli Çatışma*, birbirleri arasında çıkar ilişkisi veya konumsal fark bulunan grupların belirli çıkarların teminine yönelik kaygılarının artması sonucu yaşanan rekabet veya gizli stres durumunu ifade etmektedir.

Kriz, gizli stres durumunun artması sonucu mevcut ilişkilerin, daha önce var olan askeri tehditlerin şiddet kullanma tehdidi aşamasına ulaşması durumunu ifade etmektedir.

Şiddetli Kriz, çatışma tarafları arasında birbirlerine karşı kuvvet kullanma tehdidini içeren gergin bir durumdur. Esasında kısa bir süre şiddet kullanılır.

Savaş, savaşların karakterize edici özelliği olan şiddetli çatışma;

- a) genellikle birbirine denk güce sahip taraflar arasında silahlı mücadele biçiminde kendini gösterir,
- b) uzun sürelidir,
- c) savaş kurbanları ve imha gibi maliyetler ortaya çıkarabilir.

HIİK (Heidelberg Institute for International Conflict Research - Heidelberg Uluslararası Çatışma Araştırmaları Enstitüsü) 2016 Çatışma Raporu(Conflict Barometer 2016)’nda, Çatışma aktörlerini, ilgili kişiler veya topluluklar olarak tanımlamaktadır. Aktörlerin karar verme süreçlerinde karışıklıklar diğer aktörler tarafından dikkate alınır. Kolektif aktörlerin yapısı ortak tercihler ile karakterizedir. Çatışma aktörleri, devletler, uluslararası örgütler ve devlet dışı aktörlerdir(www.hiik.de).

Tablo 1: Çatışma Yoğunluğu Konsepti(www.hiik.de)

Yoğunluk Seviyesi	Terminoloji	Şiddet Seviyesi	Yoğunluk Seviyesi
1	Anlaşmazlık	Şiddet içermeyen çatışmalar	Düşük yoğunluklu
2	Şiddet içermeyen kriz		
3	Şiddetli kriz	Şiddet içeren çatışmalar	Orta yoğunluklu
4	Sınırlı savaş		Yüksek yoğunluklu
5	Savaş		

HIİK 2016 Çatışma Raporu'nda Bosna Çatışmalarının yaşandığı dönemin hemen sonrasına denk gelen 2000 yılına ait Çatışma Raporu'ndan farklı olarak çatışmaları yoğunluk seviyesine göre beşli bir sınıflamaya ayırarak incelemektedir. Çatışmaları şiddet içermeyen çatışmalar (anlaşmazlık, şiddet içermeyen kriz) ve şiddet içeren çatışmalar (şiddetli kriz, sınırlı savaş, savaş) olarak iki gruba ayırmaktadır. Şiddet içermeyen çatışmalardan; anlaşmazlığın yoğunluk seviyesi 1, şiddet içermeyen krizin yoğunluk seviyesi 2'dir ve bu çatışmalar düşük yoğunluklu çatışmalar olarak kabul edilmektedir. Şiddet içeren çatışmalardan; şiddetli krizin yoğunluk seviyesi 3, sınırlı savaşın yoğunluk seviyesi 4, savaşın yoğunluk seviyesi ise 5'tir. Şiddet içeren çatışmalardan şiddetli kriz orta yoğunluklu, sınırlı savaş ve savaş ise yüksek yoğunluklu çatışmalar olarak kabul edilmektedir(www.hiik.de). Bosna çatışmaları Yugoslavya'nın dağılması sürecinden itibaren başlayan bir süreçle birlikte anlaşmazlık ve şiddet içermeyen kriz evrelerinden geçerek önce şiddetli kriz devamında sınırlı savaş ve nihayetinde savaş halini almıştır.

3.1. Çatışmaların Başlaması ve Gelişimi

Bosna Çatışmaları, 1990'da anlaşmazlığın baş göstermesinden 1995'te savaşın sona erdirilmesine kadar geçen sürede HIİK'in sınıflandırmasında tanımlanan bütün çatışma seviyelerinin aşama aşama yaşandığı çatışmalar biçiminde gelişmiştir.

1990'lı yılların başında Yugoslavya bir dağılma süreci içine girmiş; 1991 yılının Haziran ayında önce Slovenya sonra Hırvatistan bağımsızlığını ilan etmişti. Bunların arkasından Bosna-Hersek de bağımsızlığını ilan etti(Selver 2003: 93).

Sırbistan, Batının; özellikle Almanya'nın desteği karşısında Slovenya ve Hırvatistan'ı gözden çıkarmış; Karadağ, Bosna-Hersek, Makedonya, Voyvodina ve Kosova'dan oluşacak yeni Yugoslavya'nın peşine düşmüştür. Bosna-Hersek bağımsız olursa Sırbistan ile Karadağ arasında Müslümanların etki alanı doğacak ve Karadağ ile fiziki temas kesilecekti. Bu yüzden Sırbistan, Bosna-Hersek'in bağımsızlığını önlemek için elinden geleni yapmıştır(Selver 2003: 99). Gelişmeler ve olaylar çok kültürlü, çok inançlı ve çok etnik yapıları Bosna Hersek'te barışın ve güvenliğinin ciddi şekilde tehdit altına girmesine yol açmıştır. Bosna Hersek'teki durumun sona erdirilmesi için BM'de 1991 yılının sonlarına doğru müdahale çağrıları duyulmaya başlamıştır. Bölgede gerginliğin tırmanması sonucu BM Güvenlik Konseyi'nin 21 Şubat 1992 tarihinde almış olduğu 743 sayılı karar ile bölgeye BM Koruma Gücü (UNPROFOR - UN Protection Force) gönderilmiştir. UNPROFOR ilk olarak Güney Hırvatistan'a yerleştirilmiş, çatışmaların alan olarak yayılması nedeniyle bu koruma gücünün görev alanı ve tanımı genişlemiş, bu bağlamda yetki insancıl yardımların ulaştırılmasından Sırpların, Bosna Hersek üzerinde uçuşa yasak bölgeyi ihlal edip etmediklerinin izlenmesine kadar genişletilmiştir(Reçber 2016: 174).

AT ülkelerinin, tanınmak için başvuran Slovenya ve Hırvatistan'ı tanıma kararı almasından sonra, Bosna Hersek de hemen başvurusunu yapmış ve durumu Ocak 1992 içinde Hakemlik Komisyonu'nca incelenmiştir. Komisyonun ön şart olarak Bosna Hersek'te bir referandum yapılmasını

önermesi üzerine Şubat 1992’de referandum yapılmış, bu referandumda Boşnaklar ve Hırvatlar birlikte hareket etmişler ve referanduma katılanların % 63’ü Yugoslavya’dan ayrılma ve bağımsızlık için oy kullanmışlardır. Bosnalı Sırlar bu referanduma katılmamış, liderleri Radovan Karadzic tarafından referandum yasadışı ilan edilmiş ve 27 Mart 1992 tarihinde Bosna Sırp Cumhuriyeti’nin kurulduğu ilan edilmiştir. Bu esnada Yugoslav Ordusu komutanı General Adziç, ordusunun Bosna’daki Sırp halkını koruyacağını açıklamış, bunun üzerine Bosnalı Müslümanlar da çatışma hazırlıklarına başlamıştır. Referanduma katılmayan Sırlar referandumu engellemek ve sonuçlarını geçersiz kılmak için geniş çaplı saldırılara başlamışlardır. 5 Nisan 1992 tarihinde iç savaş korkusuyla ve uluslararası himaye talebiyle yaklaşık 100 bin kişinin katıldığı gösteride, göstericilere ateş açılmış, bundan sonra Bosna’da iç savaş ve katliam süreci başlamıştır(Reçber 2016: 174). 3 Mart 1992’de kendisini bağımsız bir devlet olarak ilan eden Bosna’yı, ABD ve AT 6 Nisan 1992’de tanımışlardır. Bosnalı Sırların, Belgrad’ın desteğiyle, Bosna’nın bağımsızlık ilanını geri almasını talep etmesinin ardından, bu talep, Bosna-Hersek cumhurbaşkanı İzzetbegović tarafından reddedilmiş ve tam anlamıyla savaş başlamıştır(Halbrooke 1999: 55).

3.2. Çatışmayı Dindirmeye Yönelik Çabalar ve Müdahale

Çatışmalar başladığında Bosna Hersek’in nüfusu; % 45 Müslüman, % 30 Sırp ve % 17 Hırvatlardan oluşmaktaydı(Reçber 2016: 174). 1992’den itibaren insanî yardım sağlamakla görevlendirilen BM askerleri (UNPROFOR) büyük oranda etkisiz hale getirilmiş, 1993’ün ilk aylarından itibaren, Bosna’daki insanî kriz korkunç bir hale gelmiş ve nüfusun yarısından fazlası göçmen durumuna düşmüştür. AT’nin Bosna’nın bağımsızlığını tanınması sonucunda, Sırp ordusu ve milis güçleri çok kültürlü yapıya sahip bir Bosna’yı savunan sivilleri öldürmüşler ve Bosna’da soykırım suçu işlemişlerdir. Etnik olarak homojen bir *Büyük Sırbistan* yaratmak isteyen ve bundan dolayı da Sırp olmayanlardan temizlenmiş bir Bosna yaratmayı amaçlayan Bosnalı Sırlar, toplama kampları oluşturmuşlar, toplu katliam ve tecavüzler gerçekleştirmişler, kasabaları yakmışlar ve işkence uygulamışlardır(Yapıcı 2007: 4).

Bosna’ya yönelik uluslararası toplumun ilk girişimi şiddet içermemiş ve bu strateji, etnik savaşı durdurmada başarısız olmuştur. NATO bombardımanından önce, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Carrington’ın AT destekli barış misyonu, BM talebi sonrasında ABD Genel Sekreteri Cyrus Vance’ın Lord Carrington ve AT arabulucusu David Owens’la çalışması, BM Güvenlik Konseyi’nin tüm Yugoslavya’ya silah ambargosu uygulaması, BM barış gücü askerlerinin insanî yardım dağıtmak için Bosna’da konuşlandırılması ve BM’nin Müslüman vatandaşlar için güvenli bölgeler ilan etmesi gibi şiddet içermeyen girişimler bulunmaktadır.¹³

Vance-Owen Planı

1993 ilkbaharı boyunca BM arabulucusu Vance ve AT arabulucusu Owen’in hazırladığı barış planı gündemdeydi. Bu plan, Bosna-Hersek’in bir federasyon çatısı altında on özerk kantona bölünmesini öngörüyordu. Planla Bosna’daki nüfus oranları yüzde 43,7 olmasına rağmen, Bosna topraklarının

sadece yüzde 26,36'sının Boşnakların kontrolüne bırakılması planlanıyordu. Bosna-Hersek'i kantonlaştırmayı amaçlayan Vance-Owen planı, üçü Sırpların, üçü Hırvatların ve üçü Müslümanların kontrolü altında olacak dokuz kanton ile Saraybosna'da uluslararası yönetime tabi olacak tarafsız bir kanton oluşturulmasını öngörüyordu.¹⁵ Bir çok yorumcu, bu planın Bosna'nın parçalanmasına öncülük edeceğini belirtmiş ve planı etnik kantonlaştırmaya neden olmakla suçlamıştır. Nitekim, başarısız olmasının yanında bu planın zararlı olduğu da ortaya çıkmıştır. Çünkü bu plan, Bosna merkezinin bazı kesimleri için Hırvat ve Müslüman taraflar arasındaki rekabeti körüklemiş, gerçek bir Bosna iç savaşının oluşmasını kamçılamış ve Sırlara karşı en etkin siper işlevi görmüş Hırvat-Müslüman ittifakını kırmıştır. Ayrıca harita üzerindeki kantonlara etnik etiketler yapıştırılması, toprak mücadelesini daha da teşvik etmiştir(Yapıcı 2007: 4-5).

Müslümanların kontrolündeki eyalet sayısı 4'e, Hırvatlarınki ise 2'ye indirilince, Müslüman Boşnakların lideri İzzetbegoviç, 25 Mart 1993'te planı imzalamıştır. Müslüman ve Hırvat toplumu temsilcilerinin ilke olarak kabul ettiği bu plana Sırp tarafı, eyaletlerin uluslararası ilişki kurma yetkisine sahip olmasını talep ederek önce karşı çıkmıştır. Ancak 12 Ocak'ta Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti Parlamentosu'nca onaylanması koşuluyla, plan benimsenmiştir. ABD'nin Bosna'ya askerî müdahale gereğini savunarak bir atağa geçmesi, Sırpların uzlaşmaya yanaşmasında önemli pay sahibi olmuştur. Fakat 6 Mayıs 1993 tarihinde Bosna Sırp Parlamentosu'nun planı reddetmesi ve bunun için referanduma gidilmesine karar vermesi üzerine, 15 Mayıs 1993 tarihinde Bosna Sırpı büyük çoğunlukla planı reddetmiş, Vance-Owen Planı kabul edilebilirliğini tamamen yitirmiştir(Selver 2003: 147).

Güvenli Bölgeler Planı

Vance-Owen Planı'nın reddedilmesi üzerine, BM Güvenlik Konseyi, Körfez Savaşı'nda Irak'taki Kürt bölgeler için kullandığı 'Güvenli Bölge' formülünü benimsemiş ve BM Anlaşması'nın yedinci bölümü çerçevesinde hareket ederek, 16 Nisan 1993'de çıkardığı 819 sayılı karar ile Srebrenica'yı güvenli bölge olarak ilan etmiştir. Buna ek olarak BM, Mayıs 1993'de çıkardığı 824 sayılı karar ile Zepa, Tuzla, Saraybosna, Goradze ve Bihaç'ı güvenli bölge kapsamına dâhil ederek, güvenli bölge sayısını altıya çıkartmıştır(Yapıcı 2007: 5).

Güvenli bölgeler, Sırp güçlerinin ve silahlarının çekilmesiyle Müslüman bölgelere yardım akışının sağlanması ve BM koruma güçlerinin rolünün genişletilmesi amacıyla oluşturulmuştu. UNPROFOR güçleri ve NATO hava güçleri, BM Güvenlik Konseyi tarafından gerekli olduğunda bu bölgeleri korumak için ve kendilerini savunmak için güç kullanma yetkisi ile donatılmışlardı. Ancak, BM Anlaşması'nın yedinci bölümü çerçevesinde hareket edecek BM Koruma Güçleri, bu bölgelerde üstlendikleri misyonları gerçekleştirmede başarısız kalmışlardır. 34.000 askerin BM Koruma Gücü olarak görev yapması beklenirken, bu bölgelerde sadece 7.600 asker görevlendirilmiştir. Bu askerlerin etkisizliği bir tarafa, NATO hava saldırıları tehdidi de bu bölgelere yapılan Sırp saldırılarını caydırma konusunda başarısız kalmıştır. Her ne kadar UNPROFOR askerlerine BM tarafından

alınan 836 sayılı karar ile güvenli bölgelere karşı gerçekleştirilecek saldırıları caydırma görevi verilmiş olsa da, bu görev daha çok sadece BM askerlerinin saldırıya uğraması halinde güç kullanılabileceği şeklinde yorumlanmıştır. Sonuçta korumayı sağlayacak BM güçleri, Müslümanlara ateş edildiğinde değil, kendilerine bir saldırıda bulunulduğunda güç kullanma yetkisini kullanmışlardır(Yapıcı 2007: 5-6).

BM'nin Bosna'daki Güvenli Bölgeler operasyonu, katılan tarafların uzlaşısına dayanmamaktaydı. BM Güvenlik Konseyi'nin çatışmayı dindirmekteki yetersizliği ve isteksizliğine bağlı olarak, tarafların hiçbiri güvenli bölgeleri korumaya yönelik işbirliği için bir girişimde bulunmamıştır. Tarafların bu planı hayata geçirmek için yeterli niyeti sergilememeleri sonucunda, bu bölgelerin silah ve askerden arındırılmasına yönelik amaç gerçekleştirilememiş ve bölgeler adeta Bosna'daki en tehlikeli yerler haline gelmiştir(Yapıcı 2007: 6). Güvenli bölgeler, *güvenli* dışında her şey olmuşlardır(Halbrooke 1999: 89).

Owen-Stoltenberg Planı

Ağustos 1993'de Lord Owen ile yeni BM elçisi Thorvald Stoltenberg, Bosna'nın üç homojen etnik devlete bölünmesine ilişkin yeni bir plan açıklamışlardır. Bu yeni plan aslında, 1993 Haziranında Hırvat lider Franjo Tudjman ile Sırp lider Slobodan Milošević'in üzerinde anlaştıkları bir önerinin yenilenmiş versiyonu şeklindeydi. Bu plana göre, Bosna Hersek topraklarının %52'si Sırlara, %31'i Bosnalı Müslümanlara, %17'si de Hırvatlara bırakılacaktı. Sırp ve Hırvat askerî çıkarlarına uygun düşen bu plan, Bosna hükümeti tarafından, askerî olarak savunmasız bir devlet yaratacağı ileri sürülerek reddedilmiştir(Yapıcı 2007: 6).

Müslümanlara göre bu plan, ciddi sınır sorunları yaratacaktı. Üç bölgenin sınırlarını belirlemek, hâlâ ülkenin birçok bölgesinde üç ayrı etnik kökene ve mezhebe mensup insanların iç içe yaşamaları nedeniyle, son derece zor olacaktı. Planın yeni nüfus mübadelelerine yol açması, Müslümanlara deniz çıkışını kapatması gibi riskler mevcuttu(Selver 2003: 150). Ayrıca bu plan ile birlikte, bir BM üyesi olan Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin uluslararası hukuk altındaki devlet statüsü yok edilecek ve BM üyeliğinden Bosna mahrum bırakılacaktı. Bunlardan dolayı da Bosna Hersek Parlamentosu, bu planı 29 Eylül 1993'de reddetmiş ve plan uygulanamamıştır(Yapıcı 2007: 6).

Dayton Barış Anlaşması'na Giden Süreç

BM'nin ve Batılı devletlerin barış için öngördükleri planların sonuçsuz kalması ve Sırların saldırılarını yoğunlaştırması üzerine, ABD ve AT, Sırlara karşı NATO hava bombardımanı tehdidi ile daha aktif bir politika izlemeye başlamışlardır. Şubat 1994'de NATO, Sırp güçlerine yönelik bir ultimatoma yayınlamış ve bu ultimatoda Sırların Saraybosna'dan ağır silahlarını çekmesi ya da bu silahları BM kontrolüne bırakması gerektiğini ifade etmiştir. Böyle bir ultimatoma yayınlanmasına olanak sağlayan gelişme ise 1994 Şubatında pek çok kişinin ölümüne sebep olan Saraybosna bombalamasıdır. NATO, Sırp güçleri eğer Saraybosna'dan 20 kilometre

dışarıya çekilmezse ve ağır silahlarını BM kontrolüne bırakmazsa hava saldırılarına başlayacağı konusunda tehditler savurmuştur(Yapıcı 2007: 7).

Savaş boyunca NATO, Bosna-Hersek üzerindeki uçuşa yasak bölgenin gözetimi ile BM yaptırımlarının Adriyatik'teki uygulamasının denetiminde sorumluluk sahibi olmuştur. NATO ayrıca karadaki BM Koruma Gücü'ne yakın hava desteği de sağlamış ve NATO güçleri Saraybosna kuşatmasını kaldırmak için hava saldırıları gerçekleştirmiştir. İttifakın ilk askeri çarpışması 28 Şubat 1994 tarihinde meydana gelmiş ve NATO uçakları, Bosna-Hersek üzerinde BM tarafından ilân edilen uçuşa yasak bölgeyi ihlâl eden dört savaş uçağını düşürmüştür. Bu olay, NATO'nun Bosna'da gerçekleştirdiği ilk askerî müdahale olmuştur. Bu saldırının ardından Nisan 1994'de Sırp güçlerinin bir diğer güvenli bölge Goradze'yi bombalamaya başlaması üzerine, NATO da Sırp güçlerine karşı tekrar hava saldırısında bulunmuştur. Ancak 10-11 Nisan'da gerçekleştirilen bu NATO saldırısı, Sırp güçlerini caydırmaya yetmemiş ve oldukça sınırlı bir operasyon şeklinde kalmıştır. Atılan altı bomba, önemli bir zarara yol açmamış ve NATO, 'kâğıttan kaplan' olarak ün salmıştır. Sırp güçleri bu sınırlı saldırılara, 150 Fransız barış gücü askerini rehin alarak ve Nisan ortalarında Goradze'ye girip Drina nehrinin sağ kıyısını işgal ederek cevap vermişlerdir(Yapıcı 2007: 7).

Bu arada Mart 1994'de ABD hükümetinin yardımıyla bir Müslüman-Hırvat Federasyonu oluşturulması için bir anlaşma geliştirilmiş ve 18 Martta İzzetbegoviç ile Tudjman arasında 'İki Toplumlu Federasyon ve İlişkilerin Geliştirilmesi'ne ilişkin Washington'da bir anlaşma imzalanmıştır. Bunun ertesinde 1994 ilkbaharında Federasyon ile Bosnalı Sırlar arasında anlaşma zemini oluşturma gayretlerine yönelik olarak, ABD, Rusya, İngiltere, Fransa ve Almanya arasında 'Beşli Temas Grubu' oluşturulmuştur. Bu Temas Grubu'na göre, Müslüman-Hırvat Federasyonu ile Bosnalı Sırlardan oluşacak Bosna, bütünlüğünü korumalı ve Bosna topraklarının %51'i Federasyona, %49'u da Sırlara verilmeliydi. Müslümanlar ve Hırvatlar tarafından kabul edilen bu hususlar, Bosnalı Sırlar tarafından reddedilmiş, ancak bu konularda 1995 Dayton Barış görüşmelerinde bir sonuca varılmıştır(Selver 2003: 155-56).

Aynı yılın Kasım ayında Sırlar, Hırvatistan'ın Sırp kontrolündeki bölgesinde bulunan Udbina askerî havaalanından kalkan savaş uçaklarıyla, Batı Bosna'daki Müslüman ve Hırvat mevkilerine saldırmışlardır. Bu olay, savaşın dozunu dikkat çekecek kadar arttırmıştır. Konu, yalnız savaş uçaklarının kullanılması ya da BM'nin 'uçuşa yasak bölge' sınırlamalarının ihlâl edilmiş olması değildi. Uçaklar aynı zamanda Hırvatistan ve Bosna arasındaki uluslararası sınırı da geçmişlerdi. Bunun üzerine NATO, Udbina hava üssüne hava saldırısında bulunmuş ancak bu büyük bir saldırıdan ziyade küçük hava vuruşları şeklinde gerçekleşmiştir. Hatta basın bu saldırılara sonradan 'iğne delikleri' ismini takmıştır(Halbrooke 1999: 86).

Bu arada Sırların, hava saldırıları durdurulmadığı takdirde, rehinelerin öldürüleceğine ilişkin tehditlerinin gündeme gelmesi ile beraber, NATO hava saldırıları durdurulmuştur. 300'den fazla BM barış gücü görevlisini rehin alan Sırlar, onları gelecek saldırılara karşı 'canlı kalkan' diye

adlandırarak ağaçlara ve elektrik direklerine kelepçelemişlerdir(Halbrooke 1999: 89). 27 Mayıs tarihinde Sırp televizyonlarında, NATO hava saldırılarına hedef olabilecek uçak hangarlarına kelepçelenmiş Fransız, İngiliz ve Kanadalı barış gücü askerlerinin görüntüleri yer almıştır. Tehlikeye maruz bölgelerde barış gücü askeri bulunduran uluslar, özellikle İngilizler, Fransızlar ve Hollandalılar, Bosnalı Sırlara karşı herhangi bir misillemenin, rehinelerin ve diğer barış gücü mensuplarının öldürülmesine yol açacağından korkmuşlar ve onların serbest bırakılması için görüşmelere girişilmesini istemişlerdir. BM kuvvetlerinin bölgeden çekilmesi gündeme gelmiş ve ABD ile NATO, BM askerlerinin çekilişinde yardımcı olacaklarını açıklamışlardır. Sonuçta, 18 Haziranda rehineler serbest bırakılmış ve Saraybosna civarındaki BM barışı koruma kuvvetleri geri çekilmişlerdir(Yapıcı 2007: 8).

Rehine krizi ile beraber güçsüzlüğü iyice ortaya çıkan BM, Temmuz 1995’de, gü-venli bölgelerden biri olarak ilan edilmiş Srebrenica’ya yönelik Sırp saldırıları ile daha da güç duruma düşmüştür. Çünkü Srebrenica’yı ele geçiren Sırlar, yaklaşık 400 Hollandalı barış gücü askerini de ele geçirmişler ve Hollanda hükümeti, kendi askerleri Bosna’dan çıkıncaya kadar hava saldırılarına izin vermeyi reddetmiştir. Uluslararası Kızılhaç Komitesi’ne göre, 12-16 Temmuz 1995 tarihleri arasında Srebrenica’da öldürülen Bosnalı Müslüman sayısı 7079’dur. Kendilerine karşı bir eyleme girişilemeyen Sırlar, burada öyle katliamlar gerçekleştirmişlerdir ki, bu savaş boyunca yaşanan olaylardan hiçbiri, yoğunluk açısından Srebrenica ile boy ölçüşecek düzeye ulaşmamıştır(Halbrooke 1999: 97).

Ağustos sonlarında, Saraybosna pazarında gerçekleşen Sırp bombardımanında 37 kişinin ölümünden sonra BM, Bosnalı Sırlara bir ultimatoma yayınlamış; bu ultimatoma Saraybosna’ya yapılan bombardımanın kesilmesini, güvenli bölgelere yapılan saldırılara son verilmesini, Saraybosna kuşatmasındaki ağır silahların geri çekilmesini ve Saraybosna’da hava ve kara yoluyla girişe izin verilmesini talep etmiştir. 30 Ağustos tarihinde, Bosnalı Sırların bu istekleri reddetmesinden sonra, NATO askerî hedefler üzerine ağır bir hava saldırısı başlatmış ve Bosnalı Sırlar ancak bundan sonra NATO isteklerine uyum sağlamışlardır(Selver 2003: 156-57). Bu saldırı, o zamana kadar NATO tarihinde gerçekleşen en büyük askerî eylem olmuştur(Halbrooke 1999: 130).

20 Eylül günü NATO ve BM kuvvet komutanları, Bosnalı Sırların BM’nin belirlediği şartlara uyduklarına karar vermişler ve hava saldırılarına son verilmiştir. Nihayet, 14 Aralık 1995’de Bosna Hersek devleti ve onu oluşturan Federasyon (Boşnak ve Hırvatların oluşturduğu Bosna-Hersek Federasyonu) ve Bosna Sırp Cumhuriyeti’nin temsilcilerinin imzaladıkları Dayton Barış Anlaşması ile Bosna-Hersek’teki dört yıllık savaş sona erdirilmiştir(Yapıcı 2007: 9).

Dayton Barış Anlaşması’na göre, Bosna-Hersek Devleti, Bosna-Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti olarak iki birimden oluşmaktadır ve Bosna, Bosna-Hersek ismiyle tek bir devlet olarak idame ettirilecektir. Anlaşmanın uygulanması amacıyla bölgede 12 ay süreyle NATO Uygulama Gücü (IFOR) adı altında 60.000 civarında askerden oluşan askerî bir güç

görevlendirilmiştir. Bu anlaşma ile beraber BM Güvenlik Konseyi, Eski Yugoslavya'yı oluşturan bütün cumhuriyetlere yönelik silah ambargosunun kaldırılması yönünde karar almıştır(selver 2003: 157-58).

Eylül 1996'da Bosna'da seçimlerin yapılmasıyla IFOR görevini tamamlamış ve NATO Dışişleri ve Savunma Bakanları, azaltılmış bir askerî varlığın, Bosna'da barışın devamı için istikrarın sağlanabilmesinde gerekli olduğu konusunda görüş birliğine varmışlardır. Böylece, NATO'nun bir İstikrar Gücü (SFOR) oluşturmaya konusunda anlaşmaya varılmış ve SFOR, IFOR'dan sonra 20 Aralık 1996'da faaliyete geçirilmiştir. BM Güvenlik Konseyi'nin 12 Aralık 1996 tarih ve 1088 sayılı kararı uyarınca SFOR'a IFOR'un resmi halefi olarak ve BM Antlaşması Bölüm VII uyarınca Barış Anlaşması'nın askerî boyutlarını uygulama yetkisi verilmiştir. Çalışma kuralları IFOR'unkilerle aynı olan SFOR'a, görevini yerine getirmesi ve kendini koruması için gerekirse kuvvet kullanma yetkisi verilmiştir(Yapıcı 2007: 7).

250 binden fazla insanın öldüğünün tahmin edildiği ve 1.8 milyon kişinin evlerinden sürüldüğü Bosna Savaşı'nın bitmesinden sonra uluslararası savaş suçları mahkemesi Bosnalı Müslümanlar ve Hırvatlar karşı savaş suçu işlediği gerekçesiyle Karadzic'i resmen suçladı(www.timeturk.com). SFOR, savaş suçlusu olarak ilan edilen kişilerin yakalanmasında başarı elde edememiştir. Aslında Dayton Anlaşması'na göre de, NATO askerlerinin normal yükümlülükleri içinde savaş suçlularını aramak ve yakalamak yoktur. NATO askerleri ancak onlarla iletişime geçildiğinde, savaş suçlularını gözaltına alma ve Lahey'deki mahkemeye gönderme yetkisine sahiptirler. Bundan dolayı da, savaş suçlusu Sırp liderler Radovan Karadzic ve Ratko Mladic, uzun süre yakalanamamışlardır ve onların yakalanması ancak Sırbistan'ın yetkisi ile gerçekleşecek hale gelmiştir(Yapıcı 2007: 10). Karadzic 2008 yılında Sırbistan'da yakalandı ve Lahey Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde yargılanmaya başlandı(www.timeturk.com). Hollanda Lahey'deki Uluslararası Ceza Mahkemesi, Srebrenica'da soykırım suçu işlediği yönünde karar vererek, Sırp lideri 40 yıl hapse mahkûm etti. Karadzic, 'insanlığa karşı suç'tan da hüküm giydi(www.hurriyet.com.tr). Ratko Mladic ise ancak 2011 yılında Sırbistan'da yakalanabilmiştir(www.haberturk.com). 2012 yılında Lahey Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne çıkarılan Mladic, mahkeme savcısının müebbet hapis talebiyle yargılanmıştır(http://euronews.com).

Bosna'daki 30.000 askerle IFOR'un yarısı güce sahip SFOR, Müslüman ve Hırvatları daha etkili savaşmaları için eğitmiş ve donatmıştır. Buna dayanarak ABD, askerlerini Bosna'dan çekmek istemiş ve Avrupa ülkelerinin buradaki misyonu üstlenebileceklerini düşünmüştür. Nihayetinde Aralık 2004'de AT, Bosna'daki NATO misyonunu devralmıştır(Yapıcı 2007: 10).

Sonuç

21. yüzyılın eşiğinde medeni dünyanın göbeğinde yaşanan soykırıma Uluslararası toplumun tepkisi yetersiz kalmış; BM, AGİK ve AT savaşı durdurmak ve Bosna Çatışmalarını bir çözüme kavuşturmak için ciddi ve etkili tedbirler içeren kararlar alamamış, NATO gibi yaptırım gücü olan

uluslararası kuruluşlardan yararlanmakta eksik kalmışlardır(Selver 2003: 137). Çatışmaları Avrupa'nın iç meselesi olarak değerlendiren ABD ise bu krizi durdurmak için girişimde bulunma konusunda oldukça gecikmiş ve sonuçta kriz binlerce kişinin ölümü ve mülteci konumuna düşmesi ile sonuçlanmıştır(Yapıcı 2007: 10).

Bosna'daki savaşı, *zengin insanların savaşı* olarak adlandıran dönemin BM Genel Sekreteri Butros Gali, Bosnalıların Afrikalılara oranla daha az yardıma ihtiyacı olduğunu savunmuştur. Gali, sık sık Bosna'da BM'nin sadece barışı koruma operasyonunu gerçekleştireceğini ve insanî yardıma öncelik vereceğini vurgulamıştır. Bir anlamda, askerî müdahale seçeneğinin geriletilmesinde Gali'nin, BM'nin gücünün Avrupa ve Batı içi sorunlarda yoğunlaşması sebebiyle, Üçüncü Dünya'ya kaynak ve vakit kalmamasından kaygı duymasının, bu nedenle uluslararası topluluğun Bosna-Hersek'te aşırı enerji harcamasını önlemek istemesinin de payı olduğunu söylemek mümkündür(Yapıcı 2007: 10).

BM, ilk olarak 25 Eylül 1991 tarihinde çıkardığı 713 sayılı karar ile tüm eski Yugoslavya'ya her türlü silah ve teçhizat sevkiyatının durdurulması için gerekli tedbirlerin alınmasına karar vermiştir. Ancak, tüm eski Yugoslavya için alınan silah ambargosu kararı, en çok Bosna-Hersek'teki Müslüman Boşnakları etkilemiştir. Çünkü yasaklara rağmen Sırp tarafına ulaşan silah yardımları karşısında Boşnaklar, silahsız ve güçsüz bırakılmıştır. Bosna'da Sırp tarafın elinde yüksek miktarda silah varken, diğer tarafta oldukça az silah bulunmasından dolayı, BM ambargosu soykırıma neredeyse yardım etmiştir. Bazı hukukçulara göre, bu ambargo uluslararası hukuku ihlâl eden ve meşru olmayan bir girişimdir. Bunun nedeni de, Bosna devletine bu ambargoyu uygulayarak, BM Anlaşmasının 51. Maddesindeki 'meşru müdafaa hakkı'nın ihlâl edilmiş olmasıdır(Yapıcı 2007: 11).

1992 yılında BM, Koruma Güçleri olarak bilinen UNPROFOR askerlerini Bosna'ya göndermiş, bu askerler insanî yardım dağıtmak ve BM Güvenli Bölgelerine yönelik saldırıların cesaretini kırmak için görevlendirilmiştir. Her ne kadar UNPROFOR güçleri BM Anlaşmasının VII. Bölümü çerçevesinde görevlendirilmiş olsalar da, ana amaçları insanî yardım için orada bulunan personeli korumak olmuş ve güvenli bölgelerdeki sivillerin refahını sağlamak, onlar için ikinci planda kalmıştır. UNPROFOR, savaşan bir güç değil de barışı korumaya çalışan bir güç olarak görev yapmıştır. Bosna'daki UNPROFOR askerleri, silahlarını sadece kendilerine emir verildiğinde, kendilerini savunmak için ve çok zorunlu olduğunda hayat kurtarmak için kullanmışlardır(Yapıcı 2007: 11).

Durum öyle bir hale gelmiştir ki, güç kullanma yetkisi olmayan barışı koruma askerleri, yardımın büyük bir kısmından yararlanan Müslüman tarafa yardımı ulaştırmak için Bosnalı Sırp güçlerinden izin almak zorunda kalmışlardır.⁶⁷ Bu da BM müdahalesinin güçsüzlüğünü göstermeye yeterlidir.

BM'nin Bosna'daki insanî müdahalesi, gıda dağıtımının yanında, çatışan tarafların uluslararası insanî hukuka bağlı olmalarını sağlayacak girişimleri de içermiştir. Buna yönelik olarak da Bosna'daki savaş suçlularını yargılamak için Savaş Suçları Mahkemesi oluşturulmuş ve Mayıs 1993'de

oluşturulan bu mahkeme, ilk yargılamasına 1996 yılında başlamıştır(Yapıcı 2007: 12).

Bosna örneğinde, NATO ve egemen gücü ABD, Bosna'daki insan hakları ihlallerine karşı, kafalarına göre kuvvet kullanmamışlardır; burada BM'nin yetkilendirilmesi söz konusudur.

BM Anlaşması'nın VII. Bölümünde insan hakları ihlallerinin 'uluslararası barışı tehdit etmesi', 'barışı bozması' ya da 'saldırı' fiili oluşturması halinde BM'ye tasarrufta bulunma yetkisi veren hükümler bulunmaktadır. Bölgesel örgütlerin ise, BM yetki vermeden meşru müdafaa esası dışında kuvvet kullanmaları düşünülemez. Bu açıdan Bosna'da VII. Bölüm çerçevesinde hareket eden BM, Bosna'daki insan hakları ihlallerinin uluslararası barış ve güvenliği tehdit ettiğine karar vererek, NATO'yu kuvvet kullanma konusunda yetkilendirmiştir. Bundan dolayı da Bosna'daki kuvvet kullanımı hukuka uygundur(Yapıcı 2007: 17).

Kesin olan Bosna'da yaşanan katliamların uluslararası barış ve düzeni tehdit ettiği ve bu konuda da BM'nin NATO'yu yetkilendirmiş olmasıdır. Sonuçta, her ne kadar açıkça belirtilmese de NATO'nun ilk amacı BM'nin kararı doğrultusunda, sivillerin öldürülmesi ve katliamların durdurulması olmuştur. Hava saldırılarının ilk amacı, Bosna'daki devletin yeniden yapılandırılmasından ziyade, insanların saldırılardan zarar görmesini engellemektir(Yapıcı 2007: 17-18).

Bosna-Hersek'e yönelik NATO müdahalesi, BM'nin yukarıda belirtilen 39. madde uyarınca Bosna'daki çatışmanın uluslararası barış ve güvenliği tehdit ettiğini kabul etmesi ve bu çatışmayı durdurmak için Anlaşmanın 42. ve 53. maddelerine dayanarak, NATO'ya BM adına kuvvet kullanma yetkisi vermesi sonucunda gerçekleşmiştir. Yani BM kararı doğrultusunda gerçekleştiği için bu müdahale, hukuka uygundur. NATO müdahalesine zemin hazırlayan, Güvenlik Konseyi'nin 816 ve 836 sayılı kararlarıdır. Güvenlik Konseyi 31 Mart 1993 tarihinde kabul ettiği 816 sayılı karar ile üye ülkeleri 'bölgesel örgütler aracılığıyla veya kendi başlarına Bosna Hersek hava sahası ihlallerine karşı gerekli önlemleri almaya yetkili kılmıştır. NATO'nun 12 Nisan 1993'de başlattığı operasyonun zemini de bu karara dayanmaktadır. Güvenlik Konseyi'nin 4 Nisan 1993'de aldığı 836 sayılı karar ise, üye ülkelere güvenli bölgelerde, UNPROFOR'u görevlerini ifa ederken desteklemek amacıyla, hava gücünü kullanarak gerekli önlemleri alma yetkisi vermiştir. Bu karara dayanarak NATO, 10-11 Nisan 1994 tarihlerinde iki havadan destek operasyonu düzenleyerek Goradze bölgesindeki Bosnalı Sırp mevzilerini hedef almıştır. Ancak bu görev doğrultusunda NATO, Ağustos 1995'e kadar dar kapsamlı operasyonlarda bulunmuş ve sınırlı bir kuvvet kullanımı gerçekleştirmiştir. 1995 Ağustosunda başlayan NATO'nun yoğun hava saldırıları, tekrar bu 836 sayılı karara dayandırılmıştır(Yapıcı 2007: 20-21).

NATO'yu Güvenlik Konseyi'nin 836 sayılı kararı ile kuvvet kullanma konusunda yetkilendiren BM, getirdiği 'iki anahtar' düzenlemesi ile bu yetkiyi sınırlandırmış; NATO'nun olası askerî müdahalelerinin idaresini kendi üzerine almış ve onayı olmadan NATO'nun harekete geçmesini engellemiştir. Ancak 1995 Ağustosunda Annan'ın çabaları sonucu 'iki

anahtar' mekanizması ortadan kalkmış ve kuvvet kullanma yetkisi tamamen NATO'ya bırakılmıştır. Bazı hukukçulara göre, 1995 Ağustosundaki askerî müdahalenin NATO'nun idaresi altında gerçekleşmiş olması, müdahalelerin sadece BM kontrolü altında gerçekleşmesine izin veren BM Şartı'nı ihlal etmektedir. Ancak, sonuçta müdahaleyi NATO idaresine bırakan da yine BM'nin kendisidir. Bosna'daki NATO'nun askerî müdahalesi, 'haklı savaş doktrini' açısından da incelenmektedir. Haklı savaş doktrini savaş etiğini iki açıdan yargılamaktadır. Bunlar, *jus ad bellum* yani savaşın açılması ile ilgili kurallar ve *jus in bello* yani savaşın yürütülmesi ile ilgili uygulanacak kurallardır(Yapıcı 2007: 21).

Jus ad bellum kriterlerinden ilki, *haklı nedenin* varolmasıdır. Savaş açılmasındaki haklı neden genelde, masum insanların yaşamını korumaktır. Bosna'da soykırım suçu işleyen Bosnalı Sırp milislere karşı gerçekleşen NATO müdahalesi, Bosnalı Müslümanların toplu bir soykırıma uğramasını önlemek için yapılmış ve bu sebepten dolayı da haklı nedene dayanmıştır.

Kriterlerden ikincisi, savaşın bir *meşru otorite* tarafından başlatılması gereğidir. Meşru otorite kriterine göre savaş, özel ordular tarafından değil, egemen devletler ya da uluslararası kurumlar tarafından yürütülmelidir. Bu kriter Bosna'da uygulanmıştır, çünkü burada müdahaleyi yürütenler, BM ve NATO otoritesi altındaki üye devletler olmuşlardır.

Üçüncü kriter, savaşın *son çare* olması gerektiğidir. Son çare kriteri, şiddeti dindirmeye yönelik tüm çabaların tüketilmesinden sonra askerî tedbirlere başvurulmasını öngörmektedir. Bu kriter Bosna'da karşılanmış, hatta askerî müdahale için oldukça geç kalınmıştır. Uluslararası toplum, 1995'teki NATO bombardımanlarından önce insanî yardım dağıtılması, güvenli bölgeler oluşturulması, çeşitli barış planlarının hazırlanması gibi şiddet içermeyen pek çok girişimde bulunmuştur; ancak bu girişimler, savaşı durdurmada başarısız olmuşlardır(Yapıcı 2007: 22).

Savaşa başvurulmasına ilişkin diğer bir kriter, *uygunluk* kriteridir. Bu kriter, savaştan sağlanacak toplam fayda ile toplam zararın karşılaştırılmasını gerektirmektedir. Eğer bir savaş çok yıkıcıysa, karşısında sağlanacak fayda yüksek olmalıdır(Yapıcı 2007: 22). 30 Ağustos gecesi gerçekleşen, 'Kararlı Kuvvet' operasyonunda, İtalya'daki üslerden ve Adriyatik'te demirlemiş bulunan Theodore Roosevelt uçak gemisinden havalanan 60'ı aşkın uçak, Saraybosna çevresindeki Bosna Sırp mevzilerini vurmuş; bu, NATO tarihinde o zamana kadarki en büyük askerî eylem olmuştur. Daha önceki hava saldırılarında, BM ile NATO kendilerini sınırlamış, yalnızca Sırpların yerden havaya roket mevzilerini ya da tek tek tanklarını hedef almaya özen göstermişken, bu sefer çok farklı olarak kapsayıcı saldırılara yönelmiştir(Halbrooke 1999: 130). 30 Ağustosta başlayan NATO harekâtı, 11 gün sürmüş ve Bosna'daki Sırp askerî hedeflerine yönelik 3500 sefer düzenlenmiştir. 38000 sefer ile 78 gün süren Kosova operasyonu ile karşılaştırıldığında, Bosna hava harekâtı yumuşak ve etkili olmuştur. Çok az sayıda Sırp hayatını kaybetmiş, hedefler genelde cephane depoları ve NATO saldırılarının başlayacağını bilen Sırp askerlerinin bıraktığı ağır silâh parçaları olmuştur.

Beşinci kriter, *başarı ihtimalinin* olması gerekliliğidir. Bu kriter de Bosna'da karşılanmıştır, çünkü Sırp ordusu karşısında Bosnalı Müslümanlara yardım eden bir NATO gücünün başarı şansı her zaman bulunmaktaydı(Yapıcı 2007: 22).

Altıncı kriter, *iyi niyet* kriteridir. Bu kriter, haklı sebep var ise, savaşın amacının tek taraflı bir kazanç olmaması gerektiğidir. Bu da tüm tarafların dahil olduğu barış ve uzlaşmanın sağlanması anlamına gelmektedir. Bosna'daki uluslararası müdahale ile iyi niye kriteri test edilmiş ve SFOR'un devam eden sorumluluğu ile iyi niyet gösterilmiştir. Yukarıda da görüldüğü üzere, *jus ad bellum*'un bu altı kriterinin Bosna'da karşılandığını söylemek mümkündür(Yapıcı 2007: 22).

Jus in bello, yani savaşın yürütülmesine ilişkin kurallar, sivillere zarar verilmemesi (sivil savaşın ayrımı) ve aşırı güç kullanılmaması (orantılılık) şeklindedir. NATO hava müdahalesi, sivil savaşın ayrımı ve orantılılık prensibini karşılamaktadır. Sadece askerî hedeflerin vurulması ve çok az sivilin zarar görmesi açıkça sivil-savaşın ayrımı ilkesinin uygulandığını göstermektedir. Askerî hedefler kısa bir süre içinde düşmüşler, Bosnalı Sırlara karşı toplu bir misilleme uygulanmamış ve Sırları görüşme masasına getirmek için yeterli derecede sınırlandırılmış güç kullanılmıştır. Sonuç olarak, Bosna'daki askerî müdahale, '*jus in bello*' kriterlerini karşılamış ve savaşı sona erdirmiştir(Yapıcı 2007: 23).

Ancak, az bir kayıpla sonlanan Bosna harekâtının, zamanlama açısından başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir. Müdahalenin bu kadar geç gerçekleşmiş olması, pek çok sivilin yaşamını kaybetmesine, kentlerin harap olmasına ve büyük bir kısım Bosnalının göç etmesine yol açmıştır(Yapıcı 2007: 23). Bosna çatışmalarını önlemeye yönelik BM ve NATO insiyatifindeki müdahaleler zamanlama açısından etkili olamamış, çok sayıda sivilin ölmesine ve/veya mülteci durumuna düşmesine engel olamamıştır. Bosna çatışmalarına yönelik insani müdahalenin çatışmaları ve buna bağlı ağır insan hakları ihlallerini önleyememiş olması *koruma sorumluluğu* düşüncesini gündeme getirmiştir.

Koruma sorumluluğu, önlenabilir nitelikteki felaketlerden (etnik temizlik, soykırım, insanlığa karşı suçlar ve savaş suçları vb.) devletlerin vatandaşlarını koruma konusunda öncelikli sorumluluğu esasına dayanır. Uluslararası toplumun sorumluluğu ise devletlerin bu görevi yerine getirmediği bütün durumlarda söz konusudur. Koruma sorumluluğu kavramı soyut olmayıp; yaşanan büyük çapta, insan unsurunun ağır bastığı felaketler karşısında devletlerin ve uluslararası toplumun neler yapabileceğinden hareketle ortaya çıkmıştır(Reçber 2016: 187).

Koruma Sorumluluğu (Responsibility to Protect) kavramı ilk kez 2001 tarihinde, Kanada Hükümeti'nin kurduğu Uluslararası Müdahale ve Devlet Egemenliği Komisyonu (International Commission on Intervention and State Sovereignty - ICISS) tarafından hazırlanan raporda kullanılmıştır. Koruma sorumluluğu ilkesinin ortaya çıkışının ana nedeni bazı devletlerin egemenlik olgusunun beraberinde getirdiği, soykırım, insanlığa karşı suçlar ve etnik temizlik gibi uluslararası hukukun ağır ihlallerini önleme konusundaki sorumluluklarını yerine getirememiş olmaları ya da sözü

edilen büyük çaptaki insan hakları ihlallerinde başrol oynamalarıdır(Reçber 2016: 207).

2004 tarihli Tehditler, Dönüşüm, Meydan Okuma, “Daha Güvenli Bir Dünya” başlıklı Yüksek Düzey Paneli’nde koruma sorumluluğu önlenabilir bir felakete ilişkin, her devletin sahip olduğu sorumluluk olarak ifade edilmiştir(Reçber 2016: 208).

Takip eden yıllarda kavram BM bünyesinde de kullanılmaya başlanmıştır. BM Genel Kurulu Temmuz 2009 tarihinde yaptığı toplantılar sonucunda 14 Eylül 2009 tarihinde aldığı A/RES/63/308 sayılı karar ile koruma sorumluluğunu kabul etmiş ve desteklemiştir(Reçber 2016: 208). Koruma sorumluluğu insani müdahale kavramından daha geniş bir anlam ifade etmektedir. Müdahale dışında, önleme sorumluluğunu, tepki verme sorumluluğunu ve müdahale sonrası yeniden inşa sorumluluğunu da içermektedir.

Kaynakça

- AKYEŞİLMEN, Nezir “Çatışma Yönetimi; Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz”, *Barışı Konuşmak; Teoride ve Pratikte Çatışma Yönetimi*, Ed. Nezir Akyeşilmen, ss. 18-45, İstanbul: ODTÜ Yayıncılık.
- BAGCI, Hüseyin (2014). “Çatışma Analizi”, Nezir Akyeşilmen (ed.), *Barışı Konuşmak; Teoride ve Pratikte Çatışma Yönetimi*, Ed. Nezir Akyeşilmen, ss. 3-17, İstanbul: ODTÜ Yayıncılık.
- BELLAMY, Alex J. (2006), *Just War, From Cicero to Iraq*, Cambridge: Polity Press.
- BUCHANAN, Allen (1999). “The Internal Legitimacy of Humanitarian Intervention”, *The Journal of Political Philosophy*, Volume 7, Number 1: 71-87
- EREKER, Fulya A. (2004). “İlkçağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3: 1-36
- EURONEWS, Erişim Tarihi: 25.05.2017, (<http://tr.euronews.com/2016/12/07/ratko-mladic-hakkinda-muebbet-hapis-talebi>)
- GALTUNG, Johan (2013). *İnsan Hakları Başka Bir Açıdan Bakış*, İstanbul: Metis Yayınları.
- GROTIUS, Hugo (1967). “*Savaş ve Barış Hukuku*”, Çev. Seha L. Meray, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- GUTHRIE, Charles & QUINLAND, Michael (2007). *Just War-The Just Wartradition: Ethics in Modern Warfare*, London: Bloomsbury Publishing.
- HABERTÜRK, Erişim Tarihi: 25.05.2017, (<http://www.haberturk.com/dunya/haber/634282-son-kasap-yakalandi>)

- HEHIR, Aidan (2010). *Humanitarian Intervention an Introduction*, Palgrave Macmillan: London.
- HESIODOS (1977). *Tanrıların Doğuşu-İşler ve Günler*, Çev. Sebahattin Eyüboğlu ve Azra Erhat, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- HIİK, Erişim Tarihi: 25.05.2017, (https://www.hiik.de/de/konfliktbarometer/pdf/Konfliktbarometer_2000.pdf)
- HIİK, Erişim Tarihi: 25.05.2017, (https://www.hiik.de/de/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2016.pdf)
- HOCAOĞLU, Durmuş (2003). "Savaş ve Barış Üzerine", *Köprü*,83(2), 105-129.
- HOLBROOKE, Richard (1999). *Bir Savaşı Bitirmek*, Çev. Belkıs Dışbudak Çorakçı, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- HOLZGREE, J. L. (2003). "The Humanitarian Intervention Debate", *Humanitarian Intervention; Ethical, Legal and Political Dilemmas*, Ed: J. L. Holzgree and Robert O. Keohone, ss. 15-52, Cambridge: Cambridge University Press
- HOŞ, H. Serdar (2013). *Haklı Savaş ve İnsancıl Hukuk*, İstanbul: XII Levha Yayıncılık.
- HÜRRİYET, Erişim Tarihi: 25.05.2017, (<http://www.hurriyet.com.tr/ve-mahkeme-acikladi-bosna-kasabi-radovan-karadzic-srebrenicada-soykirim-sucu-isledi-40075129>)
- KUÇURADİ (2016). İoanna, *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- PAİNE, Thomas, (2017). *İnsan Hakları*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- REÇBER, Sercan (2016). *İnsancıl Müdahale ve Koruma Sorumluluğu*, İstanbul: Onikilevha Yayınları.
- SCHEFFER, David J. (1992). "Challenges Confronting Collective Security: Humanitarian Intervention". *Post-Golf War challenges to The UN Collective Security System: Three Views on the Issue of Humanitarian Intervention*, Ed. David J. Scheffer, Richard N. Gardner and Gerald B. Helman, United States Institute of Peace, Washington,
- SELVER, (2003). Mustafa, *Balkanlara Stratejik Yaklaşım ve Bosna*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TIMETURK, Erişim Tarihi: 25.05.2017, (<http://www.timeturk.com/tr/2008/07/22/sirp-kasabi-radovan-karadzic-yakalandi.html>)

- Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı İnsan Hakları İnceleme Komisyonu,
Erişim Tarihi: 17.04.2017,
(<https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf>)
- VİKİPEDİ, Erişim Tarihi: 25.01.2017,
(https://tr.wikipedia.org/wiki/Uluslararası%C4%B1_K%C4%B1z%C4%B1lha%C3%A7_Komitesi)
- WALZER, Michael (2010). *Haklı Savaş Haksız Savaş*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- WHEELER, Nicholas J. (2003). *Saving Strangers: Humanitarian Intervention in International Society*, Oxford: Oxford University Press.
- YALÇINKAYA, Haldun (2008). *Savaş, Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı*, Ankara: İmge Kitabevi.
- YAMANER, Melike Batur ve ÖKTEM, Emre (2010). *12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri Ve Ek Protokolleri*, İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları
- YAPICI, Merve İrem (2007). “Bosna Hersek’te Gerçekleştirilen Askeri Müdahalenin Uluslararası Hukuktaki Yeri”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, s. 1-24, Cilt 2, No: 8.
- YILMAZ, Esat Mahmut (2011). *Uluslararası Hukukta Saldırı Suçu*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Basımevi.

Alija Izetbegovic: Natural Leadership Qualities and Approaches

Senad BUSATLIC¹, Šemsudin PLOJOVIC²

¹International University of Sarajevo (IUS), Faculty of Business and Administration,
sbusatlic@ius.edu.ba

²University of Novi Pazar, Department of Economics,
plojovic@uninp.edu.rs

Introduction

The subject of research in this paper is Alija Izetbegović: Natural Leadership Qualities and Approaches was chosen because the authors consider Ali Izetbegović as a model for political and social leaders in contemporary circumstances and that based on the research of his properties and activities from the aspect of leadership theory, certain rules can be defined can be considered universal characteristics of a natural leader.

The aim of the paper is to investigate the characteristics of Alija Izetbegovic from the aspect of natural leadership and to investigate whether certain conclusions can be derived from that model.

In the work itself, the authors are using the method of processing already existing data, and the leadership and procedures of Alija Izetbegovic as leaders are considered by the role model model. They also use methods of logical conclusion and analysis, synthesis and analogy in concluding conclusions.

The first thing to consider in leadership issues is the link between the leader and his followers, or the consideration of the established social system if it is a political leadership.

Plato in his part of the state says that society consists of three segments. These three segments are: the wise who rule the brave who defend and are worthy of working (Plato, State). In this paper, the authors are inviting everyone to another partition presented by Hasan Kafia Pruščak, who says that the society is composed of four categories. The first category is made up of people, or today's words, the academic community, the second category consists of soldiers or today's state apparatus of coercion, the third category makes the producers or today said the primary and secondary sector of the industry, the fourth category is the traders, that is, those in charge of allocation of funds within the community. Hasan Kafi Pruščak lists another category and it is a ruler. The ruler is above all categories and is the absolute owner and manager of everything in the state. (Hasan Kafi Pruščak "The Foundations of Wisdom on the Editing of the World" (1596))

The question that poses as a challenge to the authors of this paper is: How to adapt these forms of social governance in times of democratic principles. In particular, if one considers that the ruler, that is, the modern

political leader, depends in some way on those who govern it, because they can change it after each mandate.

It is precisely for this reason that it is necessary to define that the rulers spoken by these two scholars were, in fact, the leaders of the transaction style. This means that in most cases they only prescribed transactions and checked whether they were not being executed, because their orders could not be questioned. Modern leaders, if they want to be successful in their political engagement, have to focus on transformational leadership. Transformational leadership is a relationship that relates both to the leader and his followers and to influence both the leader and his companions. Followers should adopt the principles and basic guidelines represented by their leader and accept them as their own. In this part, Alija Izetbegović gives an exceptional example: "We will continue to fight for Bosnia and our people." We want our country because a people without a state as a family without goods living under the rain, we do not want to be a nation that has no land. "(the Bosnian Hedgehogs in Mecca). In this way, the leader transmits his moral principles as well as his desire and belief in his followers.

Previous research

Many authors have dealt with leadership issues, although the theory of natural leadership is still the most advanced. In this paper, the authors primarily refer to the work of Freeman, who considers the theory of natural leadership in the time of modern technological achievements and globalization processes (Richard B. Freeman: 2006), a Spolestra that speaks of the differences between transactional and transformational leadership and the connection with natural leadership (Spolestra 2008), Avolio discussing the development of the concept of leadership and others.

In the part relating to the personality of Alija Izetbegović, the authors rely on his works as well as on media and multimedia records of his interviews, guest appearances, official speeches and appearances.

Alija Izetbegović from the aspect of natural leadership theory

How much do we start from the definition of the political leadership of ancient philosophers. They say that leaders need to be wise, smart, educated, that they have been trained in certain schools. However, the question posed in this paper is how a person can be a leader if he possesses only knowledge but not courage. Hradrosta is necessary for knowledge to be transformed into action, courage is necessary to take on the risk, courage is necessary to take the first steps, courage is necessary to conquer space, whether it is geographically economic or academic. It is necessary at this point to define that courage is an indispensable feature of natural leaders, and that without that characteristic leadership would be impossible. Alija Izetbegović expressed his courage through his actions through time, and a more prominent example is the statement: "We are swearing by God that the slaves we will not be!" (January 12, 1994)

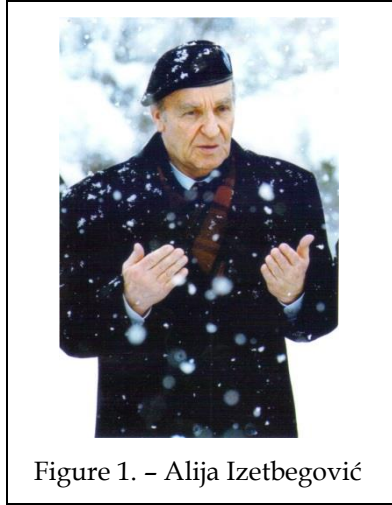

Figure 1. – Alija Izetbegović

Another feature that is considered a precondition for a person to be a leader, that is, considered as a precondition for natural leadership is diligence, that is, lack of laziness. Without this trait, the leader could be a writer or even a speaker, but he could not be a leader. Because the basic characteristic of the leader of the action, and without any diligence, that is, absence of laziness, there is no action. The best example of how much he worked and appreciated the work were the messages mentioned in the interview in 1996: "Therefore, we raise our flags high, we reject fear and suspicion, instead we work hard and how best we know, conscious that our life and our death, even our fate is not in their own, but in God's hands. In this faith is our freedom, our strength and, in God is, our victory. "

A third feature, which we consider as a prerequisite for natural leadership, knowledge of the economic and social circumstances of the leaders. For if the leader had the first two qualities he could be effective in his leadership, but without this third characteristic his leadership actions could not be effective.

And as far as he was familiar with the current situation, he not only speaks in Bosnia and Herzegovina, but also in the area of a letter he sent to the Secretary General of the Organization of Islamic Countries in which he says in one part about the BiH environment: "Although Sandžak is outside the borders of the Republic of Bosnia and Herzegovina, we are permanently interested in this part of our nation. " (letter to the Secretary General of the Organization of Islamic Countries, Dr. Hamid Al-Gabid, Sarajevo, September 24, 1995

General social circumstances, wisdom, courage and diligence of the leaders can give results achieved by Alija Izetbegović.

These four characteristics,

- wisdom,
- courage,
- diligence and
- knowledge of general social circumstances

are preconditions of natural leadership. In other words, these are prerequisites for a person to be a leader in his community at all.

Alija Izetbegovic as an effective leader

Since the beginning of his social engagement, Alija Izetbegovic was part of one team. It was a team of people who set a goal in front of themselves to positively influence society. The extent to which the environment was against such a team is best shown by data on their arrests. Indictments without a basis, conviction without facts, and prison sentences to which they were convicted, simply because they wanted to improve the living conditions of their community. It is interesting to note that the lawsuits were so absurd that today in the legal theory in the Balkans they are listed as an example of an ill-founded lawsuit. They were indicted, inter alia, for the "Islamization of the Islamic Community".

People who followed Alija Izetbegovic all the time from his first public appearances were prominent intellectuals, people with moral virtues and prominent social activism.

It should be pointed out here that the development of leadership style should be viewed through the prism of the environment, both the micro environments that the team creates and the macro environment that is the whole community. National culture influences the leadership style, and there they can not choose in which cultural activities they are currently operating, and which cultural patterns have been acquired by members of their team.

So it can be said that each of the team members could also be the team leader.

However, what is expected of a leader is to be an effective leader. An effective team leader needs to learn patience and information sharing, to trust others, to renounce the work of authorities through the delegation process, and to try to understand the way of thinking and acting of other team members.

An effective leader has the ability, when necessary, to allow members of the team to decide what is within their jurisdiction, but on the other hand he knows when to make his own decision and to stand behind that decision. When making a decision, it is necessary to explain the arguments that led to that decision, but also to clearly show that he is convinced of what he is talking about. Alija Izetbegovic always explained his decisions, one example is: "And what we call Bosnia is not only a part of the country in the Balkans, for many of us Bosnia is an idea, it is a belief that people of different religions, nations and cultural traditions can live together. " (when awarding the American Center for Democracy Award, New York, 1997)

In order to be an effective leader, each individual performing this function should fulfill four tasks successfully.

The first task of an effective team leader is to be in contact with other leaders. That is, if we move on to the socio-political situation, the first task of a successful effective leader is adequate diplomacy. Alija Izetbegović

completely fulfilled this task. With his political engagement and social status, he has gained reputation among the political representatives of the peoples of the region. They knew that if they had it for a friend, then they had a positive trustworthy partner to rely on. On the other hand, they also respected him as an opponent because they knew that if there was any possibility, he would use this opportunity to make a good use of it. To the extent that his vocabulary was correct, I showed part of the letters to the then president of Croatia in which he explained the position of the BiH army: "The BiH Army can not be an aggressor in its own country." (letter to Franjo Tudjman, 1993)

The second task of an effective leader is to be the one that solves the problems. An effective leader is always part of the solution and never is part of the problem. An effective leader is always ready to solve the problem, however, what the effective leader should aim for is preventively to prevent problems. This was exactly the characteristic of Alija Alibegovic. Alija Izetbegovic publicly warned about the possibility of corruption and systemic corruption, warning those who were given the confidence to represent Bosnia and Herzegovina and they use their position for personal promotion and acquisition of property. He clearly warned that such a place was not in his surroundings and that he did not want such a team in his team.

"No one can have two or more functions that, by description or nature, require full-time engagement (full-time and permanent employment). This has sometimes been the case for some time, except for university professors for a limited number of hours. have a full salary for two functions, which was also the case. The person with (or a member of his immediate family) has a private company can not be in any important state function. committees of several companies or institutions. It would also be useful to recruit pensioners, experts in relevant areas who have time, and experience to help executive authorities in studying some ... It is necessary to review the behavior of managers of some firms when it comes to employment fighters can not remain in their places. Those who did not employ combatants could stay in their places. You can suggest combatants (combat people who have stated their attitudes and defenses), and not the officers. "(Izetbegovic's address to all the committees and staff commissions of the SDA, October 20, 1998 from Sarajevo)

This was his preventive action in relation to the occurrence of corruption.

The third task of an effective leader is to manage conflicts. The leader should find the cause of the conflict and solve it. Through continuous conflict resolution, the leader actually manages conflicts. As one such action, we give the advice to the members of our team who said: "Get these people out of the party. And, when it comes to opening a party (opening the SDA to new members), do not leave so many doors open that the dishonest ones do not get inside. I do not think that we had criteria in that direction, and we just once rose, criticized, tried to get political points, and they say that above mentioned and this man is in the SDA. " (Alija Izetbegović's speech, January 12, 1994)

The fourth role of an effective leader to be a trainer. This will be achieved by clearly expressing your expectations and helping team members to improve their knowledge and skills so that they, as a whole, can achieve better results in the future.

Another feature of the effective leader is emotional intelligence. The leader should have information and know how to manage the information, but this is not enough for a quality management team. Alija Izetbegovic as an effective leader possessed emotional intelligence consisting of five segments:

- Consciousness
- Self management
- Self-initiative of empathy
- Empathy
- Social skills.

A model of a natural leader based on the analysis of Alija Izetbegović

Based on the presentation of the analysis of materials on natural leadership and the need to further explore the concept of natural leadership, and based on the collected information on how Alija Izetbegović acted as a leader, the following model can be carried out.

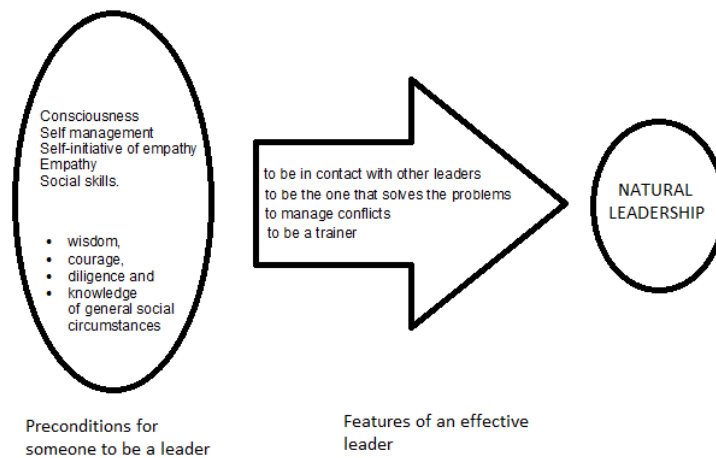

Figure 2. – Model of Natural leadership based on the example of Alija Izetbegović

Based on the presented model, it is easy to show that Alija Izetbegovic's case as a leader shows that there are personalities that integrate theories of transformational leadership, natural leadership and effective leadership, and that if in one person all three models of leaders are found, then that person is a natural lider who will, as such, bring good to the community they lead and will be an example to others to act if they are given the opportunity to lead a business, social or political system.

Conclusions

On the basis of the above, the following conclusions can be made:

- Alija Izetbegovic was a natural leader
- Alija Izetbegovic was an effective leader
- Alija Izetbegovic was a transformation leader.
- Alija Izetbegović is a good model for exploring natural leadership and this model can be transferred as a universal model for leaders in business, social and political systems.

By this research, the authors showed that Alija Izetbegović, on the basis of the theory of natural leadership, as a leader was very successful and worthy of studying his ideas, words and actions through the prism of the natural leadership theory.

References

- AVOLIO, B. J. (2005). *Leadership development in balance: Made/born*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- BROWN, M. E., & Trevino, L. K. (2003, August). "The influence of leadership styles on unethical conduct in work groups: An empirical test". Paper presented at the meeting of the Academy of Management, Seattle, WA.
- CONGER, J. A., & Toegel, G. (2003). Action learning and multirater feedback: Pathways to leadership development? In S. E. Murphy & R. E. Riggio (Eds.), *The future of leadership development* (pp. 107-125). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- EGRI, C. P., & Herman, S. (2000). "Leadership in the North American environmental sector: Values, leadership styles, and contexts of environmental leaders and their organizations". *Academy of Management Journal*, 43, 571-604.
- FREEMAN, R. B. (2006). "Does Globalization of the Scientific/Engineering Workforce Threaten U.S. Economic Leadership?," *Innovation Policy and the Economy* 6: 123-157.
- GARDNER, W. L., & Schermerhorn, J. R. (2004). Performance gains through positive organizational behavior and authentic leadership. *Organizational Dynamics*, 33, 270-281.
- IZETBEGOVIC A. (1990). *Islamska Deklaracija*, Sarajevo: Osna.
- IZETBEGOVIĆ A. (1984/2003). *Islam between east and west*. Kuala Lumpur, Malaysia: Islamic Book Trust.
- IZETBEGOVIĆ A., *Izetbegović of Bosnia and Hercegovina*. Notes from Prison 1983-1988.
- KUPERMAN A. J. (15 April 2008). *The Moral Hazard of Humanitarian Intervention: Lessons from the Balkans*.
- SPOELSTRA S. (2009). Transformational leadership: scientific concept or management concept? *Academy of Management Proceedings* Vol. 2009, No. 1, p. 16.

Aliya İzzetbegoviç ve Bosna-Hersek Bir Osmanlı Mirası: Hacı Aliya Camii

Şekip Şadiye YAŞAR¹, Sonay GÜZEL ÖZCUBUKÇU²

¹Gümüşhane Üniversitesi, Ormancılık ve Çevre Anabilim dalı,
ssyasar@gumushane.edu.tr

²Gümüşhane Üniversitesi, Ormancılık ve Çevre Anabilim dalı,
sonayguzel1@gmail.com

Giriş

Hacı Aliya Camii Saraybosna'ya bağlı Poçitel kasabasında yer almaktadır. Poçitel Saraybosna' yı Adriyatik Denizine ulaştıran karayolu üzerinde kayaların oluşturduğu vadi üzerine kurulmuş bir Osmanlı kasabasıdır. Kasaba 1383 yılında Kral Stephan tarafından kurulmuş, dağların topografik yapısına göre kademeli şekilde yerleşim göstermiştir (Büyükdığan 1993:10).

Saraybosna köylerinde özellikle kuzey bölgelerinde ahşap yapılar yaygınken, kıyı bölgesine yakın olması nedeniyle Poçitel'de kent mimarisi oluştururken taş malzeme kullanılmıştır. 1471 yılında Osmanlı tarafından fethedildikten sonra bu mimari yapı terkedilmemiş ve sınır savunma kasabası olarak dik yamaç üzerine taştan inşa edilmiştir (Turan ve İbrahimgil 2005: 97). Bu tarihten itibaren Poçitel'in kale surları arasına şehrin ana hatlarını oluşturan Hacı Aliya Camii, Medrese, Han yapıları, Poçitel Saat Kulesi, ve Mektep inşa edilmiştir (Resim 1.).

Resim 1. Poçitel Genel Görünüş

Amaç

Poçitel'in 1471 yılında Osmanlı yönetimine geçmesi ile kentin önemi giderek artmıştır. Osmanlı daha iyi ve güçlü kent yapısı oluşturabilmek için kamusal yapılara önem vermiştir. Poçitel'de bugüne ulaşabilen ya da 1992-1995 Bosna savaşı esnasında zarar görüp tekrar restore edilen önemli tarihi yapılar yer almaktadır. Bu çalışmada Osmanlı'nın anıtsal sembolü haline gelen Hacı Aliya Camii incelenmiştir.

Çalışmada UNESCO Kültür Mirası Listesi'nde de yer alan Poçitel kasabasının mimari karakterini oluşturan, Hacı Aliya Camii mimari detayları ve tarihçesi ile incelenmiştir.

Yöntem

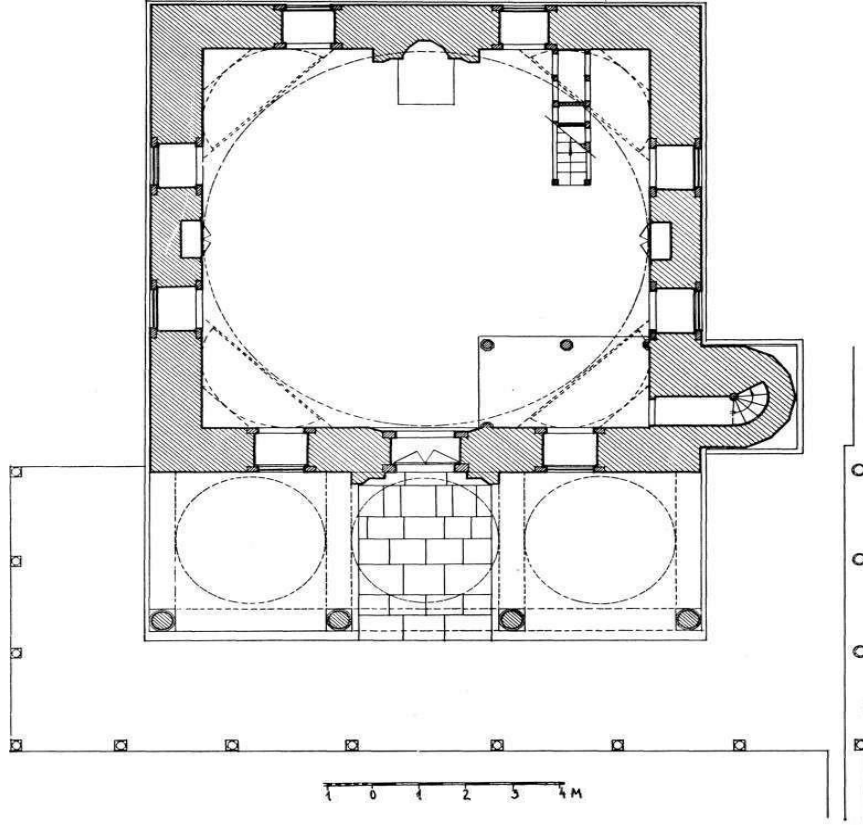
Araştırmada Camii'nin bulunduğu bölge ve etrafında bulunan Osmanlı eserleri ile ilişkisi göz önünde bulundurularak, Hacı Aliya Camii üzerine yapılan araştırmalar incelenmiş ve buraya yapılan seyahat fotoğrafları kullanılmıştır.

Hacı Aliya Camii'nin Genel Mimari Özellikleri

Hacı Aliya Camii Osmanlı Devletinin 15 ve 16.yy dönemi mimari yapısını yansıtmaktadır. Camii inşasında bir plakaya hicri 970'de (1562/3 yılları) Musa Oğlu Hacı Ali (Ali Bin Musa Ağa) hayrına yapıldığı yazılmıştır (ČELIĆ Džemal 1956:44). Ali Bin Musa Ağa'nın Fazıl Ahmed Paşa'nın kethüdası Şişman İbrahim Paşa'nın ailesinden olması sebebiyle, camii daha çok Şişman İbrahim Paşa ismi ile anılmaktadır (Turan ve İbrahimgil 2005: 97). Poçitel halkı camii'yi Şişman İbrahim Paşa'nın yaptırdığına inanmaktadır. Anlatılan bir hikâyeye göre Paşa, camii'nin bulunduğu bölgede çocukluğunu geçirmiştir. İstanbul'da paşa olduktan sonra biriktirdiği parayı bir karpuzun içinde ailesine yollayıp, annesi de paranın tamamını camii inşası biriktiriyormuş. Yine rivayete göre camii inşasında da taşların arasına depremde zarar görmemesi için kurşun dökülmüştü (Alanyalı 2014).

Hacı Aliya Camii'nin inşasında Balkanlar'da yaygın olarak görülen kubbeli camii tipi tercih etmiştir. Camii kare planlı ve tek boşluklu kubbe ile örtülüdür tıpkı Mostar'daki Karadjozbeğ Camii (1577), Foča'da Hasan Nazir veya Aladža Camii'si (1550/1) gibidir (Resim 2 ve 3). Yapının geri kalanını üç küçük kubbe sundurma ve ahşap giriş kapısının sağında bulunan minare tamamlanmaktadır (ČELIĆ Džemal 1956:44).

Mihrap, minber, kemer, son cemaat yerin duvar yüzeylerinde 18. yüzyıla ait duvar süslemeleri bulunmaktadır (Resim 4).

Resim 2. Hacı Aliya Camii Planı (ČELIĆ Džemal 1956:44)

Resim 3.Hacı Aliya Camii Genel Görünüşü

Resim 4. Hacı Aliya Camii Kubbe ve Camlarındaki Süsleme Detayları

Camii minaresine iç mekândan giriş sağlanmaktadır. Kubbe yüksekliği 15m., minare 28 m.'dir (Büyükdığan 1993: 10). Ahşap giriş kapısı muhtemelen döneminin en önemli eserlerindendir. Kapı Resim 5.'de gösterilen şekilde üç orta kuşak kullanılarak, boy yönünde dört parçaya ayrılmış ve üzerine Osmanlı yıldızı ve arabesk motifler işlenmiştir. Kapı, ahşap çerçeve içerisine, ahşap lataların yan-yana birleştirilmesi ve orta kuşaklar arasına geçirilmesi ile oluşturulmuştur. Yüzey oymacılığı yapılarak, görsel olarak kündekârî tekniğine benzer bir yüzey oluşturulmaya çalışılmıştır.

Alt pencere olarak, kalın taş duvarların oluşturduğu boşluğu sade bir şekilde kapatan ahşap çerçeveli pencereler kullanılırken, üst pencerelerde renkli cam uygulamasına geçilmiştir (Resim 5.). Ana taşıyıcı olan kare hattın kubbeyi taşıyabilmesi için köşelerde üçgen şekiller (Türk üçgeni) oluşturulmuştur (ÇELİĆ Džemal 1956:44). Sivri kemerli iç dekorasyon elemanları (kemer, pencere vb.) tasarımın bütünleşmesini sağlamıştır (Resim 4.).

**Resim 5. Camii'nin ahşap kapısı (A kısmı) ve pencerelerin kesiti (B kısmı)
- ČELIĆ Džemal 1956:44)**

Camii'nin hemen yanında yer alan Şişman İbrahim Paşa Medresesi aynı bölgede Osmanlının kültürel ve sanatsal ruhunu yansıtmıştır. Şişman İbrahim Paşa Hanı, Medresesi ve Camii farklı zamanlarda yapılmalarına rağmen; aynı bölgede ve birbirine uyumlu şekilde planlanma yapılmıştır (Büyükdığan 1993: 10). Bu yapılar fonksiyonel olarak küllüye benzeri bir bütünlük oluşturmaktadır (Resim 6.).

**Resim 6. Şişman İbrahim Paşa Medrese'sinin ön (Pašić vd. 2012: 11) ve
arka cepheden görünümü**

1992-1995 Bosna-Hersek savaşı esnasında camii'nin kubbesi, son cemaat yeri ve minaresi tamamen yıkılmıştır (Resim 7 ve 8).

**Resim 7. Hacı Aliya Camii 1992-95 Savaş Sonrası iç görünümü (Dünya
Anıtlar Formu, 1997)**

Resim 8. Hacı Aliya Camii 1992-95 Savaş Sonrası dış görünümü (Dünya Anıtlar Formu, 1997)

Restorasyon çalışmasıyla Camii kubbesi, son cemaat yeri ve minaresi tekrar yapılmıştır. Genel yapıyı oluşturan duvarlar orijinaldir. Mihrapta ve pencere üstünde görünen beyaz kısımlar yenidir ve bu bölümler de Camii'nin yenilenmiş halini yansıtmaktadır (Resim 9 ve 10), (Gadara 2014: 136).

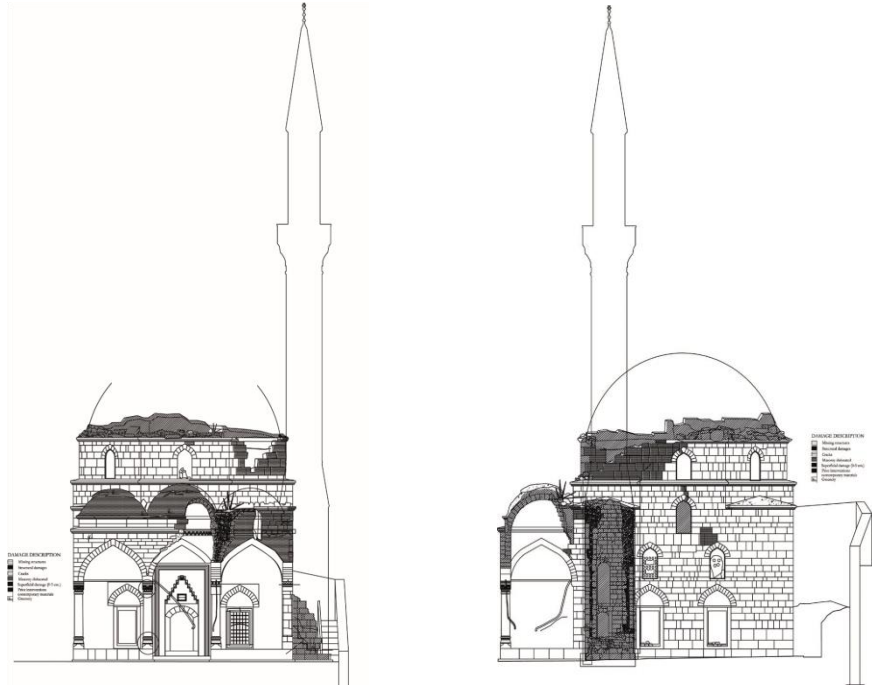

Resim 9. Hacı Aliya Camii mihrab, minber ve pencereleri

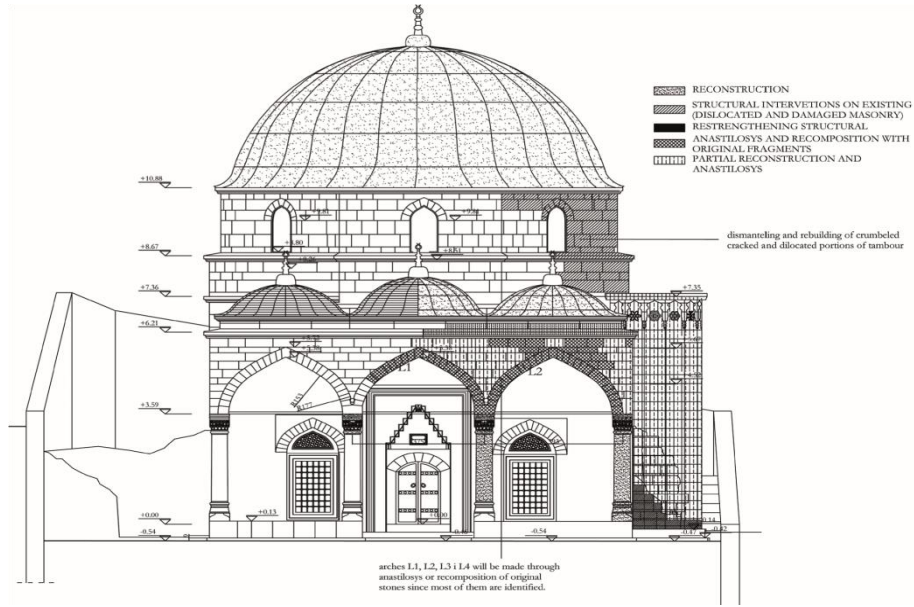

Resim 10. Hacı Aliya Camii Duvar Süslemeleri

Camiinin restorasyon çalışmalarında kullanılan yan ve ön girişten planı Resim 11 ve 12. da gösterilmektedir.

Resim 11. Hacı Aliya Camii Restorasyon Öncesi Planı (Eren vd. 2013:132)

Resim 12. Hacı Aliya Camii Restorasyon uygulama planı (Eren vd. 2013:132)

Camii'nin bazı bölümlerinde yer alan, hasar görmemiş olan süslemeler orijinaldir. Fazla hasar görmediğinden tekrar yerine yerleştirilmiştir. Ama birçoğu patlamada zarar gördüğünden yeniden yapılmıştır. Yıkılan kubbe ve diğer bölümlerinden dağılmış olan parçalar Resim 13.' de gösterildiği gibi Camii avlusunda sergilenmektedir (Gadara 2014). Ayrıca camiinin iç kısmında bazı duvarlarda savaş sonrası resimleri sergilenmektedir.

Resim 13.Savaş sonrası Camii'den sergilenmek için toplanan yıkıntılar.

Sonuç

Kent mimarisini oluşturan konutlar, camiler, anıtlar ve diğer mimari yapıtlar, ülkelerin edebi mirasları arasındadırlar. Ortak medeniyet çatısı

altında farklı dinleri barındıran Poçitel'de Hacı Aliya Camii kentsel mimarinin ve İslam'ın önemli bir sembolik karşılığı haline gelmiştir.

Bu çalışma da Osmanlı'nın kültürel ve sanatsal ruhunu yansıtan Hacı Aliya Camii'nin tarihsel süreci de ele alınarak, günümüze kadar uzanan yolcuğu incelenmiştir. Sonuç olarak;

- UNESCO Kültür Mirası Listesi'ne alınan kentte Hacı Aliya Camii 15 ve 16.yy Osmanlı mimarisinin en güzel örneklerinden birisini yansıtmaktadır. Bu eser içerisindeki tarihsel ve kültürel zenginliğinden dolayı evrensel bir hazine haline gelmiştir.
- Bölgenin doğal yapısına uygun olarak inşa edilebilen yapıların kültür turizmine yüksek oranda katkısı bulunmaktadır. Bu anlamda uluslararası işbirliği ve paylaşım sağlayacak etkinlik ağlarının artırılması, kültürel turizmin sürdürülebilirliğini arttırabilir.
- Poçitel'de Camii, Medrese ve Han gibi sosyal mimariler, kentin dokusunu oluşturan yapılardan soyutlanmamıştır. Kültür mirası haline gelen bu eserlerin ayakta kalabilmesi ancak bu yapılara doğru fonksiyonlar verilmesi yani kısaca yaşatılması ile sağlanabilir.

Kaynakça

- ALANYALI, Avni (2014). "Müze Kasaba", Erişim Tarihi 03.09.2018, (<http://gezginmimar-merze.blogspot.com/2014/03/pocitel.html>)
- BÜYÜKDAĞIN, İlter (1993). "Bosna-Hersek'te İlginç Bir Osmanlı Kasabası : Poçitel", X. Vakıf Haftası Kitabı, sayı: X, Ankara, ss. 287-294.
- ČELIĆ Džemal (1956). "Počitelj Na Neretvi Urbanističko-ArHITEKTONSKA Studija S Osvrtom Na Problematiku Održavanja", Spomenici Kulture, 4 Naše starine VII, ss. 5-49.
- Dünya Anıtlar Formu, (1997). Erişim Tarihi: 03.09.2018 (<https://www.wmf.org/project/village-po%C4%8Ditelj>)
- EREN, H.; PAŠIĆ, A. ve ZGONİĆ, A. I. (2013). "Restoration of Mosques in Bosnia and Herzegovina" IRCICA Publications, ss. 120-143.
- GADARA, Cemal (2014). Ekovitrin gazetesi, s: 136, Erişim Tarihi 03.09.2018, (<http://docplayer.biz.tr/2758538-Ay-yildizin-izleri-bosna-hersek-te-bilal-kocak-in-izlenimleri.html>)
- PAŠIĆ, A.; ZGONİĆ, A. I. ve KUDUMOVİĆ, Lana (2012). "Restoration of Traditional Housing Complexes - Case Studies: Muslibegović, Biščević-Lakšić, Gavrankapetanović and Ramić Street Housing Complexes (in Mostar and Počitelj)", Technics Technologies Education Management. ss. 1-13.
- TURAN, Ö. ve İBRAHİMİL, M. Z., (2005). "Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler", TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, no:97.

Resim Bilgi:

Resim 1, 3, 4, 5(A), 6(arka), 9, 10 ve 13 bu makale kapsamında yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Alija Izetbegovic - the Charismatic Leader of the Middle Path

Tarik OBRALIĆ

University of Travnik,
tobralic@hotmail.com

Introduction

In the Izetbegovic's ideological approach to the understanding of the world, in another words the religious and the materialistic, the thought of the middle way is comprehensively recognized and deeply rooted in his works, especially in his work "The Islamic Declaration" and "Islam between the East and the West."

Particularly recognizable within the philosophical and intellectual discourse, Alija Izetbegović, the man and the true leader of the Middle Way in the most difficult moments of survival of the Bosniaks sent a historical message to his people and soldiers to guard and keep safe the Orthodox churches and Jewish synagogue at a time when Serbian barbarians from the Bosnian hills destroyed religious, cultural and scientific institutions. The messages were sent in the period when the national and university library with two million books was burning, and when the number of hundreds of thousands of Bosnian Muslims was killed and thousands of Bosnian mosques were ruined.

Izetbegovic warned his people and soldiers not to kill women and children, and not to fire the churches although they were slaughtering and murdering our women and children, burned our mosques. It is for the reason that the Holy Book that we respect forbids it. Thus, while he was travelling around Europe, he never walked down a street with his head bowed because the Bosniaks did not kill children, women or the elderly nor they attacked or crashed any temple or church.

Two leaders

There are two true leaders within the Islamic world that marked the time in which we live; one at the end of the 20th century, and the other at the beginning of the twenty-first century.

The first leader is our hero from the end of the 20th century, Alija Izetbegovic, the leader of the Bosnian Muslims.

The other leader, who appeared at the beginning of this century, is our and your leader as well, the Muslim community leader, the President of the Republic of Turkey, Recep Taib Erdogan who once said:

Alija Izetbegovic, as the leader in the Bosnian Muslim fight, enabled the survival of the most important Islamic community in Europe, and for this

reason, the Bosniaks have a responsibility to maintain their memory of Izetbegovic.

The last moments of the President Izetbegovic's life, two leaders spent together. I had the opportunity to meet President Izetbegovic during the period of aggression on Bosnia and Herzegovina, while I met the President Erdogan and spent some time with him during the ceremony when he was given an honorary doctorate at the University of Sarajevo.

Izetbegovic's philosophical and intellectual discourse

My review of Izetbegovic concerns the intellectual heritage which is based on religious and human principles that consist of his recognizable principle of moderation, or the Median path. Izetbegovic did not approach the theory of moderation only theoretically, he was trying to live according to them and thus he acted accordingly in his public and political life, where he consistently applied and advocated those principles. The release of these values would not just imply giving up the idea that Izetbegovic promoted, but also it would mean giving up our long-standing tradition that he was mentioning in his works.

My reflection on Alija Izetbegović, as I have mentioned before, in the trace of his philosophical and intellectual discourse, as it is all about the man and the leader, the charismatic leader of the Middle Way, whose thoughts were at the core of his lifelong philosophy that he had drawn from the honorable Qur'an.

That middle way was the practical application of what the Almighty said in Qur'an:

"We have made you a median global community; in order that you may serve as a testimony/example to humanity [Qur'an 2:149]."

The fact that Izetbegovic consistently followed the instructions of Allah puts him among great thinkers comparing to contemporaries.

Alija Izetbegovic was spiritually, and therefore thoughtfully, but at the same time practically showing his humanistic profile in his acts and deeds, living and acting in a unique way on the ground of Bosnia, between the spiritual Eastern and the materialized West, seeking for a common denominator in the form of their balance. His reflections were in legal and political interrelation, that is, the moral and religious sphere in which the moral peace was constant in the most difficult moments for the survival of contemporary Bosnia and Herzegovina.

Izetbegovic's moral and religious sphere

His approach to the ideological perception of the world, in another words the religious and the materialistic, is comprehensively recognized in his works, especially in his work "Islam between the East and the West."

For only a man and a true leader, the charismatic leader of the Middle Way, as Izetbegovic, could send a message to his people and soldiers to guard and keep safe the Orthodox churches and Jewish synagogue at a time when Serbian barbarians from the Bosnian hills destroyed religious, cultural

and scientific institutions, burned national and university library with two million books, and when the number of hundreds of thousands of Bosnian Muslims were killed and thousands of Bosnian mosques were ruined.

They were slaying us, Izetbegovic says, women and children are murdered, our mosques are burned, yet we will not kill women and children, and we will not fire the churches. It is for the reason the Holy Book that we respect forbids it. Izetbegovic said, "So when I travel around Europe I never walk down a street with my head bowed because we did not kill children, women or the elderly and we did not attack or crash any temple or church."

There are two very important dimensions presented in the political, religious, social and state activities of Izetbegovic. On one hand, it is his understanding of the term 'plural' in Islam that was the basis upon he formed his thought, relying almost always on the Quranic settings from which he pledged his pluralism. On the other hand, it is his written work that was deeply rooted in his human and political habitus, in which his universal messages were set. It is particularly recognized in his works "Islam between the East and the West" and the "Islamic Declaration".

Emphasis on responsibility and consistency

Izetbegovic is particularly recognized due to his emphasis on responsibility, responsibility as a mandatory virtue in Islam, it is the Islamic Model of Responsibility, first of all before God, then in front of one's own history and people, just the way our great teacher, the Prophet taught us that people are given responsibilities according to their condition and capabilities, meanwhile the Prophet warned of the irresponsibility and neglecting of the obligations entrusted to people.

Beside responsibility, Izetbegovic was aware of consistency and compromise, and in the complex and fateful moments for Bosnia and Herzegovina and the Bosniak people, he was almost always inspired by the Qur'anic verse in which the Almighty recommends moderation as the final stage of human wisdom and achievement.

Izetbegovic's role is particularly significant in approaching the issues of interpersonal relationships importance, patronage over weak and helpless in regards to the rights of national and religious minorities in the world.

The return of dignity

Izetbegovic committed himself to return the dignity of the Muslim people, beside his was paying a lot of attention to fostering the advancement and prosperity of the Muslims in the world. He recognized Muslim countries and societies were stepping behind and trotting, which can be especially observed through the relationship between the literate and the illiterate in the Muslim countries, i.e. trotting in scientific and technological development. Today, half a century later, Izetbegovic's assumptions are confirmed that many Islamic countries are undeveloped and suffer from poverty.

Only three Muslim countries are among the 20 largest economies in the world.

Among the 200 best universities in the world, there is not even one from Muslim countries, and less than 2% of technological discoveries come from Muslim countries which are not among the top 30 in the world.

The Islamic world is at the very bottom of the scale when it comes to investing in scientific and technological research.

Member States of The Organization of Islamic Cooperation allocate only 0.46% of GDP for research and science, while the developed countries for scientific and technological research set out 2 to 3% of GDP. Muslim countries are still leading in regards to the number of illiterate people.

The obligations of the Muslim societies

Then what imposes as a must in the Muslim countries, namely, in the societies?

Reducing illiteracy, developing science and technology that will be the direct consequence of developing awareness of the need for such progress and greater support through investment in the development of science and technology thanks to the powerful spiritual and material resources available to governments in Muslim countries in order to reduce the differences between Islamic world and developed countries.

Therefore, it is up to Muslims, or Muslim communities, they need to engage more actively in these processes, - they must be more courageous to join the knowledge and technology market, the market of ideas without closure, without self-isolation and isolation. Islam imperatively imposes and demands it from the people. This inclusion in the world of science and technology flows requires our superior education, scientific research, consistent application of research results, exchange and transfer of ideas and the exchange of goods. So, inclusion in the search for knowledge versus isolation and exclusivity is essential.

Integration to the "Knowledge market"

Therefore, the inclusion in the search for knowledge versus isolation and exclusivity must be considered.

In the market of ideas, in the rapid transfer of information, knowledge and capital, Muslim countries must be, at the source of change, exchanging ideas and mutual co-operation by utilizing all the resources that the Almighty has made available to them. And they are not small.

The beginning of the revelation is based on the command, which is a universal message to the entire human race: learn, read. Uma, the Muslim community, has to confirm this first message of the Annunciation by applying it in the practice, in its way of life.

In a changing global context, when powerful people want to become even more powerful, at the expense of hungry and poor, self-isolated and exclusive, Muslims must, with the support of science and technology,

research and application of research results, must stop the greed of the great and powerful who tend to destroy human dignity, material and spiritual.

Finally, the political dimension of Izetbegovic, as well as his intellectual and philosophical thought in his life and work, is deeply entrenched and well known to the public, unlike the role of Izetbegovic as a humanist who is especially recognized in the story of Muderris, one Muslim scholar from Sarajevo and at the same time commander of a military unit during the aggression on Bosnia and Herzegovina, who said: "During the aggression on Bosnia and Herzegovina, I visited the President Izetbegovic in his small apartment in the basement floor. I was surprised to see that the supreme commander lived in a small apartment which was old furnished. I was served bitter coffee and after a asked for some sugar, his son Bakir replied that in the house there is no sugar for two months because the 'babo' does not want to live differently from the citizens of Bosnia and Herzegovina. In another words, if the Bosniaks face the lack of sugar in house, then neither the president of the state can have sugar in his house. I felt the joy that I have such a man for the president, a man like Alija Izetbegovic."

Aliya İzzetbegoviç'in Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam Hakkındaki Düşünceleri

Tuncay İMAMOĞLU

Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri

Henri Bergson, insanlık tarihinde ilimsiz, felsefesiz ve sanatsız toplumlar olmakla birlikte dinsiz bir toplum asla bulunmaz der. İşte tarih boyunca bütünüyle dinden uzak bir toplumun bulunmaması, onun insanlık tarihi kadar eski olduğunu göstermektedir. Peter L. Berger'in de ifade ettiği gibi, her insan topluluğu, aynı zamanda bir dünya kurma teşebbüsü olduğundan, bu teşebbüste din özel bir yer işgal etmektedir.¹(İmamoğlu, 2013:9). İnsanın onurlu bir hayat yaşayıp, ahlaklı eylemler ortaya koyması, metafizik hakkında doğru bilgi elde edebilmesi ve bu metafizik bilgiye uygun davranışlar sergilemesi ancak din ile mümkündür.

Aliya İzzetbegoviç'in de ifade ettiği gibi din, insan ile Tanrı arasındaki ilişkiyi sağlayan ve vaz ettiği ahlaki ilkeler ile inanan inanmayan ayrımı yapmadan tüm insanlar arasındaki ilişkiyi düzenleyen bir sistemdir.² İnsanların oluşturdukları medeniyetin arka planında kurucu unsur hep din olmuştur. Kısaca bir toplum hakkında sağlıklı bir bilgi elde etmenin yolu onun din anlayışına bakmaktan, Tanrı hakkındaki düşüncelerini öğrenmekten geçmektedir. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam dininin hâkim olduğu kültürlerde kurulan medeniyetler bu dinlere göre şekillenmiştir.

İşte Aliya İzzetbegoviç bu üç dinin tarihte oynadığı rolün büyüklüğüne dikkat çekerek, insanın bu dinler sayesinde tarihin merkezi olduğunu, dünyayı ve insanlığı ancak bu dinler sayesinde bir bütün olarak görmeye başladığını belirtmektedir. İzzetbegoviç'e göre, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed, insani olan her şeyin teşekkül ettiği üç meyli tecessüm ettirmektedirler. ³ Bu genel çerçeve içerisinde İzzetbegoviç bu dinlerle ilgili çok önemli tahlillere girişmektedir.

Aliya İzzetbegoviç'in bu üç dinle ilgili düşünceleri, üç dünya görüşü ekseninde şekillenmektedir. Ona göre dünya görüşlerini üç ana kategori içerisinde değerlendirmek mümkündür. Bunlar;

1. Maneviyatçı dünya görüşü
2. Materyalist dünya görüşü
3. İslami dünya görüşü.

¹ Tuncay İmamoğlu, Modern Batı Düşüncesinin Felsefi Temelleri, İz yayınları, İstanbul, 2013, s.9.

² Cevat Özyurt, "İki Dünya Arasında İnsan: Aliya İzzetbegoviç'in Din Kuramı ve İslam Yorumu", Hece Dergisi, sayı.229, Ankara, 2016, s.196.

³ Aliya İzzetbegoviç, Doğu ve Batı Arasında İslam, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993, s.215.

Bunlardan birincisine göre, yegâne ve tek varlık ruh, ikincisine göre madde, üçüncüsüne göre ise, ruh ve maddenin bir aradalığıdır. Aliya İzzetbegoviç, en eski zamanlardan bugüne kadar ortaya çıkmış olan tüm ideoloji, felsefe ve düşünce sistemlerinin mutlaka bu üç temel dünya görüşünden birine dayandığını belirtmektedir.¹ İzzetbegoviç bu dünya görüşlerini ve buna paralel olarak ele aldığı üç dini insanın ruhsal ve fiziksel yapısıyla kurduğu ilişki doğrultusunda değerlendirir. Ona göre insan, ruhsal ve fiziksel diye ikili bir yapıya sahiptir. Bu yapıların her ikisi de dikkate alınmadan insanla ilgili yapılacak her türlü değerlendirmenin yanlış olacağı kanaatinde olan Aliya İzzetbegoviç, insanın bu iki yönünü dikkate alan bütünlüklü bir sistemin olması gerektiğini ifade eder.² Yukarıda sıraladığımız üç dünya görüşünden hareket eden İzzetbegoviç, dinleri bu görüşler ekseninde değerlendirir.

Aliya İzzetbegoviç, maneviyatçı dünya görüşüne örnek olarak Hristiyanlığı verir. İzzetbegoviç'e göre "Zühd, mahiyeti gereği Hristiyanıdır".³ Bu anlamda Hristiyanlık, insan ruhunu kendi kendine yöneltmiş bir din olarak karşımıza çıkar. Hristiyanlığa göre, insanın meyil ve enerjisi semaya ve arza doğru asla bölünmemelidir. Matta incilinde de ifade edildiği gibi "Hiç kimse iki efendiye hizmet edemez. Ya birisinden nefret edip ötekini sevecek, ya da birisine bağlanarak öbürünü ihmal edecek. Siz hem Tanrı'ya hem Mammona (para ve servet) hizmet edemezsiniz".(Matta, 6/24). Aliya İzzetbegoviç konunun daha da iyi anlaşılabilmesi için Tolstoy'dan şu alıntıyı yapar: "İnsan aynı zamanda hem kendi ruhuyla hem de dünyevi işlerle uğraşamaz. Eğer dünyevi menfaat istiyorsan, ruhunla uğraşmaktan vazgeç; fakat eğer ruhunu korumak istiyorsan, o zaman dünya işlerini bırak. Yoksa kendini mahvederek ne buna ne de şuna sahip olacaksın".⁴ Buradan yola çıkan İzzetbegoviç, Hristiyanlığı 'saf din' olarak görür. İzzetbegoviç'e göre saf din, insanın yalnızca maneviyatına odaklanıp, maddeyi reddetmektedir. Her din dünyaya karşı aynı tarzda radikal bir tutumla başlamıştır".⁵ Bu anlamda saf din, dış dünyayı düzenlemek veya mükemmelleştirmek isteğinden peşinen vazgeçmektedir. Çünkü din dünyada ve insanların karşısında yani toplumda nasıl yaşanacağını değil, kendi iç dünyasında kişinin nasıl yaşaması gerektiğini öne çıkarır. Din dağın doruğunda bir mabettir, bir sığınaktır diyen Aliya İzzetbegoviç, ona ulaşmak için tırmanmanın gerekli olduğunu, İblisin hüküm sürdüğü, ıslahı kabil olmayan bir dünyanın bütün boşluğunu arkada bırakarak yukarıya tırmanmanın zorunluluğunu dile getirerek "saf din" in de bu olduğunu ifade etmektedir. Aliya İzzetbegoviç'e göre, Hristiyanlık insanın sadece ruhsal boyutunu dikkate alıp, onun maddi boyutunu ihmal ettiği için, toplumun değil bireyin, ekmeğin değil hürriyetin, medeniyetin değil, kültürün tarafında yerini almış, hayatın maddi olan boyutunu inkar ettiği için de insanın fıtratına uygun bir din

¹ İzzetbegoviç, a.g.e., s.11

² İzzetbegoviç, a.g.e., s.11-13.

³ Aliya İzzetbegoviç, Özgürlüğe Kaçışım, çev.Hasan Tuncay Başoğlu, Klasik Yay. İstanbul, 2014, s.238.

⁴ İzzetbegoviç, Doğu ve Batı Arasında İslam, s.218.

⁵ İzzetbegoviç, a.g.e., s.105.

olamamıştır.¹ “İnsan doğuştan Hristiyan olamaz” diyen İzzetbegoviç, İnsanın Hz. İsa’ya göre yaşayamayacağını, ancak tamamen ona karşı da olamayacağını söylemektedir.² İzzetbegoviç’in bu ifadeleri göstermektedir ki, insan sadece ruhsal yönünü tatmin etmekle tam anlamıyla kamil bir insan olamamaktadır. Ruhsal yönden belli bir noktaya ulaşmak elbette önemlidir, ancak bu maddi tarafın ihmal edilmemesi koşuluyla olması gereken bir şeydir. Hristiyanlık bu konuda aşırı bir uç noktada olduğundan insanı tatmin edecek bir din olmamıştır. Bunun içindir ki kurumsallaşan Hristiyanlık, daha önce karşı çıktığı birçok şeye taviz vermek durumunda kalmıştır. Örneğin Ortaçağ’da roma döneminden kalan hamamlar maddenin değersiz olarak görülmesinden dolayı, manastırlara dönüştürülürken daha sonraki zamanlarda bundan vazgeçilmiştir. Yine saf din olarak Hristiyanlık, cinsi münasebetten tamamen kaçınma talebinden dolayı evlilik kurumuna karşı olumsuz tavır sergilerken, kurumsal alandan pratiğe yönelmeye başladığında evlilik kurumunu kabul etmek durumunda kalmış ve evliliğe ibadet manasını vermiştir.³ Bunun yanında yine kurumsallaşan Hristiyanlık, ilk dönem Hristiyanların Tanrı’ya ulaşmanın yolunun mistisizmden geçtiğini söylemelerine karşın, burada da bir sapma ortaya koyarak Tanrı’ya mantıki muhakeme yoluyla ulaşabileceğini benimsemiştir. Skolastik dönemde bunları görmemiz mümkündür.⁴ Tüm bu sapmaların olması saf din olarak Hristiyanlığın hayatı sadece tek boyutlu olarak görmesinin bir sonucu olarak durmaktadır. Çünkü söylemler tek boyut üzerine olduğunda hayatın pratiğine yeterli cevabı verememektedir diyebiliriz.

Yahudiliğe gelince, İzzetbegoviç’e göre, Hristiyanlık saf dini temsil ederken, Yahudilik materyalizmi temsil etmektedir. Hristiyanlık bu dünyaya karşı radikal bir tavır ortaya koyarken, Yahudilik cenneti bu dünyada aramaktadır. Asli karakteri materyalizm olan Batı medeniyeti de, bir Hristiyan medeniyeti olma yerine aslında Yahudi-Hristiyan medeniyeti olarak durmaktadır.⁵ Ona göre, Yahudilik dünyevi, sol temayülü teşkil eden bir din olup, dünyevi cennet perspektifini vadetmektedir. Tüm Yahudi teorilerinde bu dünyevi cennet fikrini görmek mümkündür. Bu dine göre, daha doğru bir ifadeyle Yahudilere göre cennet bu dünyada kurulacaktır. Dolayısıyla onlar hiçbir zaman ölümsüzlük öğretisini benimsememişlerdir. Yahudi düşüncesinin önde gelen düşünürlerinden İbn Meymun ve Spinoza’ya baktığımızda bu anlayışın onların felsefelerinin temelini oluşturduğunu görebiliriz. Örneğin İbn Meymun, ölümsüzlüğün gayri şahsi olduğunu ileri sürmekle bir anlamda ölümsüzlük düşüncesini açıkça inkar etmektedir. Spinoza ise daha da ileri giderek, Ahdi Atik’in ölümsüzlük düşüncesinden hiç bahsetmediğini ifade etmektedir. İşte Yahudilerin ölümsüzlük düşüncesini kabul etmemelerinin onların dünya görüşlerinin bir parçası olduğunu belirten Aliya İzzetbegoviç, aforoz edilmesine rağmen bu anlamda Spinoza’nın Tanrı ile tabiatı özdeşleştirmesinden dolayı gerçek

¹ İzzetbegoviç, a.g.e., s.218-221.

² İzzetbegoviç, a.g.e., s.249.

³ İzzetbegoviç, a.g.e., s.288.

⁴ İzzetbegoviç, Özgürlüğe Kaçışım, s.68; krş, Cevat Özyurt, a.g.m., s.205.

⁵ Cevat Özyurt, a.g.m., s.209.

bir Yahudi olduğunu ifade etmektedir.¹ Çünkü Aliya İzzetbegoviç'e göre Yahudilik Tanrı'yı inkar etmemekle birlikte O'nu tanımayı ve kutsamayı kabul etmez.² Örneğin Spinoza eserlerinde Tanrı yerine hep tabiat kelimesini kullanmakta ve Tanrı kavramından şahsi, irade ve şuurla ilgili her şeyi çıkararak bu iki kavramı birbirine yaklaştırmaktadır.³ Bu yaklaşım da her şeyin ancak bu dünyada tecelli ettiğini gösteren önemli bir göstergedir.

Aliya İzzetbegoviç'e göre, Hz. İsa'nın ortaya çıkmasından önce Yahudiler Tanrı melekutunun ahirette değil bu dünyada olacağını bekliyorlardı. Örneğin Yahudi edebiyatında Mesih, öç alan ve adaleti icra eden kişi olarak görülmektedir. Onlar Mesih'i ızdırap çeken bir peygamber olarak değil, seçkin milletin iktidarını kuracak milli bir kahraman ve dünyevi kral olarak beklemekteydiler. Yahudiler için doğruların mutsuz olduğu bir dünya anlamsız olduğundan, dünyayı anlamlı kılmanın yolu da tanrısal melekutu bu dünyada inşa etmekten geçmektedir. Buradan hareketle İzzetbegoviç, geçmiş ve gelecek tarih için Yahudi kalıbının tüm devirlerde ezilenlere ve mutsuzlara yönelik kuvvetli bir çağrı olduğunu ifade ederek, bu kalıbın, Aziz Augustin tarafından Hristiyanlığa, Marks tarafından ise sosyalizme uyarlandığını belirtmektedir. Aliya İzzetbegoviç'e göre, yeryüzünde cennet isteyen bütün ihtilaller, ütopyalar, sosyalizmler, pozitivizm ve diğer cereyanlar özünde Ahdi Kadimden ileri gelmektedir ve hepsi de Yahudi kökenlidir. Yahudilik tarihinin dünyanın iktisadi gelişiminin tarihi olduğuna dikkat çeken İzzetbegoviç, Yahudilerin herhangi bir kültüre değil, ancak her zaman bir uygarlığa iştirak ettiklerini ifade etmektedir. İzzetbegoviç'e göre, Yahudilerin sahneye çıkması, zeval bulan bir uygarlıktan yeni doğan başka bir uygarlığa geçme olarak görülebilir. Bunun Batı tarihinde de tekrarlandığını belirten Aliya İzzetbegoviç bununla ilgili Russel'in de tespitlerinden yola çıkarak şunları söylemektedir: "Bütün Ortaçağ boyunca Yahudiler hristiyan memleketlerin kültürü üzerinde herhangi bir tesir icra etmediler" "Şehir, bir kültür içinde köy üzerinde hâkimiyetini kurar kurmaz yahudiler ortaya çıkarlar. Onlar ancak şehir mefhumları çerçevesi içinde yaşayıp düşünebilirler. Her önemli şehrin Yahudi kolonileri vardır. Eskiçağ'da Sur, Sayda, Antakya, Kudüs, İskenderiye, Kartaca ve Roma; Müslüman İspanya'da Kurtuba, Gırnata, Toledo ve Sevilla, Yeniçağ'ın başlarında Amsterdam, Venedik ve Mersilya; bu gün ise dünyanın ve bilhassa Amerika'nın bütün büyük merkezleri, işte Yahudilik tarihi". Bu da bize gösteriyor ki, "Yahudiler her zaman maddi ilerlemenin taşıyıcıları olmuşlardır".⁴

İzzetbegoviç'in bu tespitleri gösteriyor ki, Yahudilik tamamen maddi ilerleme üzerine inşa edilmiş bir din olup, tinsel hayata yönelik bir içerik sunmamaktadır. Yani Hristiyanlıkta olduğu gibi burada da hayatın tek boyutu üzerinde durulmaktadır. Dünya tarihini okuduğumuzda bu durumu çok net olarak görebiliriz. Günümüz iş dünyasında Yahudilerin ön planda olmaları Yahudilik dininin maddeyi, zengin olmayı emretmesinden

¹ İzzetbegoviç, Doğu ve Batı arasında İslam, 216.

² İzzetbegoviç, Özgürlüğe Kaçışım, s.191.

³ İzzetbegoviç, Doğu ve Batı Arasında İslam, 216.

⁴ İzzetbegoviç, a.g.e., 217-218..

kaynaklanmaktadır. Bu durumu Karl Marks'ın şu ifadelerinde görmek mümkündür:

“İsrail'in Tanrısı paradır; bu mutaassıp Tanrı'nın yanında başka hiçbir Tanrı tutunamaz. Para, insanlığın bütün tanrılarının tanrılıklarını yok eder, hepsini bir matah (meta) haline getirir. Para her şeyin üstünde, kendi kendini yapan (mutlak) bir değerdir. Bundan ötürü, bütün dünyayı, tüm tabiatı, hem insani orijinal değerinden yoksunlaştırır. Para insanın hayatının ve çalışmasının özü olmuştur. Para, hayatı ve işi insana yabancılaştırmıştır. İnsana hükmeden, insanın taptığı bu yabancı canavardır”.¹

Bu bilgiler ışığında diyebiliriz ki Aliya İzzetbegović, her iki dinin de yani hem Hristiyanlığın hem de Yahudiliğin hayatı tek boyuttan ibaret olarak algılamalarından dolayı insanı tatmin edemedikleri kanaatindedir. Bu yüzden o gerek Hristiyanlığın, gerekse materyalizmi içeren Yahudiliğin, pratik hayatın gerçekleri karşısında saf hallerini muhafaza edemediklerini belirtmektedir. Nitekim ona göre, kilise olmuş Hristiyanlık, çalışma, mülkiyet, tahsil, evlilik, kanunlar, sosyal adalet gibi hususlardan bahsetmeye başlamıştır. Aynı şekilde materyalizmi içeren Yahudilik de, terbiye, hümanizm, ahlak, sanat, yaratıcılık, adalet, mesuliyet ve manevi düzenin diğer kategorilerinden söz etmeye başlamıştır. Zira hayatın ancak bir yönünün ifadesi olan bir hususu, bir bütün teşkil eden gerçek hayata uyarlamak mümkün değildir. Bu da bize gösteriyor ki, gerçek hayatta ne tutarlı materyalist, ne de tutarlı Hristiyan var olabilir.²

İslam'a gelince yukarıda üzerinde durduğumuz iki dünya görüşünden birincisine göre, temel varlık ruh, ikincisine göre ise maddedir. Bu iki dünya görüşü ya da din, tek taraflı yaklaşımlarından dolayı insanlık için tatmin edici olamamışlardır. İslam ise bu iki boyutu bir arada bulunduran bir din olarak durmaktadır. Bu yüzden İzzetbegović, “en yüksek şekli insanda sergilenen ruh-madde birliği prensibinin adı İslam'dır” der.³

Aliya İzzetbegović İslam'ı anlamak için onda var olan bu ikili yapıyı bilmek gerektiği kanaatindedir. İslam iki kutuplu birliği bünyesinde taşımaktadır. İslam'ın sunmuş olduğu hayatta daima iç içe geçmiş bir birliği görmek mümkündür. Bütünün olarak İslam iki kutuplu bir birliğin ifadesidir.⁴ İzzetbegović İslam'ın bu iki kutuplu birliğinin en mükemmel şeklinin namazda ortaya çıktığını söyler. Namaz, İslami dünya görüşünün bir ifadesi olduğu kadar, İslam'ın dünyayı nasıl düzenlemek istediğinin de bir göstergesidir. Namaz iki şeyi ilan etmektedir. Bunlar; 1. Bir değil iki ezeli insani meyil vardır, 2. Bunlar mantıkça birbirinden ayrı olmakla birlikte insanın hayatında birlikte bulunurlar. Ne temizlik olmadan namazdan ne de fiziki ve sosyal çabalar olmadan manevi çabalardan söz edilebilir.⁵ İzzetbegović'e göre namaz, maddi temizlik ve manevi arınma olduğu kadar, insanları cemaat haline getirme ve onları kibleye yöneltmekle, onlara ortak

¹ Cevat Özyurt, a.g.e., s.210.

² İzzetbegović, a.g.e., s.16-17.

³ İzzetbegović, a.g.e., s.11.

⁴ İzzetbegović, a.g.e., s.236.

⁵ İzzetbegović, a.g.e., s.229.

bir istikamet verme anlamına da gelmektedir. Bu yönüyle bakıldığında namaz hem uhrevi hem de dünyevi olanı içine almakta ve bu iki kutupluluğu mükemmel bir şekilde yansıtmaktadır. İzzetbegoviç namazın dışında İslam'ın diğer şartlarının da aynı şekilde iki kutuplu yapıyı bünyesinde birleştirdiğini belirterek Doğu ve Batı Arasında İslam adlı kitabının "İslam'ın beş Şartının Düalizimi" başlığı altında oruç, hac, zekat ve kelimeyi şehadet getirmeyi etrafıca tahlil eder. Ona göre oruç, Müslümanlar tarafından her zaman beraberliğin bir tezahürü olarak görülmüştür. Onun ihlal edilmesinde halkın gösterdiği sert tepki bunun bir kanıtıdır. Dolayısıyla İslam'da oruç tutmak, sadece dini bir husus değil, aynı zamanda sosyal bir mükellefiyettir. İslam'ın diğer bir şartı olan hac da bu çift kutupluluğu bünyesinde barındırır. Hac dini bir merasim ve ticari fuar ve siyasi bir toplantı olarak da fonksiyon icra etmektedir. Aynı şekilde İslam cemaatinin teşekkül etmesiyle birlikte bu zamana kadar manevi olan cemaatin, devlet olmasıyla birlikte zekat ilan edilmiş, zekatın ilanıyla İslam sosyal bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Şehadete gelince İslam'a giriş ilanı manasında olan şehadet, İzzetbegoviç'e göre, şahitler huzurunda yapılır ki, bu da fiilin iki anlamlı olmasının bir sonucudur. Bu ilanla manevi topluluğa intisap gerçekleşir. Bunda şahitlere lüzum yoktur ancak bu hareket aynı zamanda sosyo-politik bir cemaate giriş anlamına da gelmektedir. Bunun sadece manevi olmayıp, hukuki bir manası da vardır. İzzetbegoviç'e göre, bunların dışında İslami mimaride de bu iki kutuplu yapının birliğini görebiliriz. Mimari angaje bir sanattır diyen Aliya İzzetbegoviç, onun bir fonksiyonu ve insanların ihtiyaçlarına verecek cevabının olduğunu belirterek, mimarinin bu çift karakterinin onu tipik bir İslami sanat olarak önceden tayin ettiğini belirtmektedir.¹

Aliya İzzetbegoviç'in İslam'ın çift kutupluluğu ile ilgili yaptığı bu tahliller İslam'ın sadece bir düşünüş tarzı değil daha çok bir yaşayış tarzı olduğunu çok net bir şekilde ortaya koymaktadır. Ona göre Kur'an'ın anlaşılması ancak hayatı anlamakla olur. Kur'an ile hayat arasında bir ilişkinin varlığına dikkat çeken İzzetbegoviç, Kur'an ile hayat arasındaki ilişkinin en somut örneğinin Hz. Peygamber olduğunu belirterek şunları söyler:

"Bu kaçınılmaz iki yönlülük İslam'ın kaynaklarında da tezahür etmektedir. Her şeyden evvel Kur'an ve Hadis'te. Her biri kendi başına ilham ile tecrübe, edebiyat ile zaman, düşünce ile tatbikat veya fikir ile hayatı temsil etmektedir. İslam bir düşünce tarzı olmaktan ziyade bir yaşayış tarzıdır. Kur'an'ın bütün tefsirleri, onun, Hadis'e, yani hayata başvurmadan anlaşılmaz olduğunu göstermektedir. Sadece bir tek hayatın, yani Hz. Muhammed'in hayatının izahında İslam pratik bir felsefe, şümüllü bir hayat tarzı olarak ortaya çıkmıştır. İslam'ın üçüncü ayağı olan İcma'ı da mütalaaya dâhil ettiğimiz zaman gene aynı pozisyonda kalırız. İcma, bilindiği gibi, dini bir meselede âlimlerin (İmamı Şafi'ye göre tüm âlimleri, Taberi ve Razi'ye göre ise ekseri âlimlerin) ittifakı demektir..." "İcma'da

¹ İzzetbegoviç, a.g.e., s.229-240.

aynı zamanda hem (aristokratik, elitistik) hem de kantitatif (demokratik) bir prensip bulunmaktadır".¹

Verilen bu bilgiler ışığında sonuç olarak diyebiliriz ki, Aliya İzzetbegoviç, saf din olan Hristiyanlığın ve materyalizmi içeren Yahudiliğin hayata tek bir açıdan bakmalarından dolayı insanlığın problemlerine cevap üretemediklerini ileri sürmekte, İslam'ın ise, iki kutuplu bir birliğe sahip olmasından dolayı hayatın problemlerine cevap verebilecek bir din olduğu kanaatini taşımaktadır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, insan ruh ve beden olmak üzere ikili bir yapıya sahiptir. İnsanın bu ikili yapıya sahip olması gibi, hayatta insanı kuşatan her şey de de bu ikili yapıyı görmemiz mümkündür. Dolayısıyla hayatın problemlerine ancak bu ikili yapıyı bir arada görmekle cevap verilebilir ki bu da ancak İslam ile mümkündür.

¹ İzzetbegoviç, a.g.e., s.239.

Başkaldıran Ruhların Simgesi: Aliya İzzetbegoviç

Ülkü ELİUZ

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
ulku.eliuz@mynet.com

Tarihsel bir başkaldırının lideri: Aliya İzzetbegoviç

*Karanlık dahi aydınlık olabilir.
Yıldızlar gün boyu görünmezler.
Onların ışığı, en koyu karanlıkta en kuvvetli durumdadır.
Eğer karanlık gece hiç olmasaydı, yıldızlı bir gökyüzünün büyüsunü bilemezdik.
Bilseydik bile bu inanılmaz manzarayı göremezdik.*

Yüksek değerlerin silinmeye çalışıldığı zaman ve mekânda aydınlık ve güçlü bir direnişin sesine dönüşerek verdiği özgürlük mücadelesi ile İslam dünyasının “bilge kral”ı ünvanını kazanan Aliya İzzetbegoviç, devlet başkanı, siyasetçi, komutan, lider, Müslüman bir entelektüel, filozof, yazar, avukat, baba ve eş kimliklerine sahiptir. Ülkü değerlerden ve benimsenmiş kıymet hükümlerinden gelen olması gerek sesine duyarlı ve tam anlamıyla inanmış bu soylu ruhun yaşamı, her şeye, her türlü olumsuzluğa *rağmen varolmak* üzerine inşa edilen kahramanca bir yaşayışa göre şekillenir. Hem yüksek idealist normları hem ahlaki normları savunarak soylu amaçlar, istekler için her türlü fedakarlığı göze alan erdem ve hüner sahibi bu sağduyulu bilinç, sadece kendisinden değil, başkalarından da sorumlu olduğu bilinci ile hareket eder; sorumluluklarını eyleme dönüştürerek yaşamsal sürece katılır. İnanç, değerler bütünü, bilgi birikimi, kendine güven ile sentezlediği dinamik ve azimli yapısı ile yitimleri yazgı kabul etmeyerek başkaldıran ruhların simgesine dönüşür.

Kolektifi kutsalla buluşturan Aliya İzzetbegović, üst benin/ iç aklın/ öz benin aklın ötesindeki davranış biçimlerini ve üstün bilgeliğini ödünçler. Bosna Hersek devletinin ve halkının menfaatlerini gözetip korurken verdiği özgürlük mücadelesinin dünya yaşamını anlamlandırma, dünyayı mezar insanı da *leş* olmaktan çıkarma, kurma, dönüştürme olanaklarını farkındalığında hareket eder. Yeni'den inşa ve doğum olanaklarını da imleyen özgürlük ve başkaldırı eylemlerini birbirine eklemleyerek *yaşayan ölü* görünümünü aşmak ister. Kendisini adadığı barışı, benimsediği ve yaşam felsefesi haline getirdiği ahlaki ilkeler ile sentezler. İslami hükümlerin aslını esas alır; skolastik yaklaşımlara karşıdır; düşünsel arka planına insani değerler sisteminin yapı taşları ile yaşam-ölüm diyalektiğindeki varoluş mücadelesinin içsel kaynaklarını yerleştirir.

Bosna'yı özgürleştirmek için başlattığı mücadelede Promete edası içinde siyasi, sosyal ve kültürel kaos ortamında varoluşsal yitimlere dur! diyen Aliya İzzetbegović, din, ahlak, ilerleme, gelişim, akıl, aydınlanma, özgürlük bağdaşımında öze dönüş çağrısı yapar. Halkının bilinçaltı reflekslerini şahsında deneyimleyen, ülküleşen bu özne, kendinin, halkının ve tüm insanlığın yorucu yolculuğunda toplumsal açıdan olduğu gibi kültürel bakımdan da biçimlendirme/yön verme sorumluluğunu yüklenir. Düşünsel ve siyasi bağlamda teorisini pratiğe dönüştürme başarısı ile topyekun bir mücadelenin örneği ve öncüsü olur. Avrupa kültüründe İslam'ın varlığını koruması, güçlendirmesinde onun etkisi/katkısı büyüktür.

Aliya İzzetbegović, Bosna'ya ve Bosna halkına uygulanan Sırplastırma politikasının etkin olduğu dönemdeki çocukluk ve ilköğrenim yıllarında özellikle annesinin yönlendirmesi ile zorlu hayat şartlarında dine tutunur. Dünya hayatında en emin yolun İslam'ın gösterdiği şekilde yaşamak olduğunu fark eder. Asıl hedefi İslamiyet'i bir dogma olarak değil bir yaşam tarzı olarak uygulamak olan Genç Müslümanlar Örgütü'ne katılmasıyla bu düşünce pekişir. Sürekli kitap okuma alışkanlığı edindiği lise öğrenimi sırasında iki yıllık bir inanç sarsıntısı yaşadktan sonra din anlayışını atalarından devraldığı şekliyle değil, bir amaç etrafında yeni baştan edinir.

Genç Müslümanlar Örgütü'nün etki alanı hızla yayılmaya ve komünist rejim karşısında tehdit olmaya başlayınca 1945 yılında 21 yaşında iken 14 kişi ile birlikte "Miladi Müslimani (Genç Müslümanlar Teşkilatı) üyesi olmak, Tito'nun fikirlerini eleştirmek, onun fikirlerini devletleştirmek isteyen savaşçı önderler kabul edilen Partizanlar'a karşı muhalefet oluşturmak, Sovyet karşıtı gizli propaganda yapmak gibi." İddialarla tutuklanarak 3 yıl hapisle cezalandırılır. İzzetbegoviç, bu dönemi okuyarak ve 10 dile çevrilen kitabı *Doğu Batı Arasında İslam* adlı eserinin ilk müsveddelerini yazarak değerlendirir. 3 yılın sonunda eşi Halida Hanım ile evlenen Aliya, Hukuk Fakültesi'ne gitmek ister, ancak eniştesinin ve babasının komünistlerin onu unutmuyacağı, meslekte ilerlemesine izin vermeyeceği yönündeki söylemleri ve zorlamaları üzerine Ziraat Fakültesi'ne başlar. Burada 3 yıl eğitim gördükten sonra hayalini gerçekleştirmek için Hukuk Fakültesi'ne geçiş yaparak 1956'da mezun olur.

Aliya İzzetbegoviç, Karadağ'da Niksiva yakınındaki hidroelektrik santrallerinin yapımında çalıştığı dönemde yayımlamadığı makaleler yazmaya başlar. 1970'de yazdığı "ana fikri, Müslüman kitlelerin imgelemine ancak İslam'ın yeniden canlandırılabilmesi ve onları bir kez daha kendi tarihlerinin aktif katılımcıları olmaya muktedir kılabileceği" (s.30) olan *İslam Deklarasyonu* (İzzetbegoviç 2014) adlı eseri ile ikinci kez özgürlüğünü kaybeder. Birinci Bölüm'de başta Türkiye olmak üzere tüm İslam ülkeleri eleştirildiği ve İslam'ın geri kalma sebepleri üzerinde durulduğu; İkinci Bölüm'de İslami düzenin nasıl olabileceği gösterildiği ve onun ilerlemesi için yapılması gerekenlerin anlatıldığı; Üçüncü/Son Bölüm'de İslami yeniden doğuş üzerinde durularak siyasi değil İslam'ın kalkınması amacıyla köklü bir devrim olması gerektiğinin değerlendirildiği kitaptaki düşünceler dolayısıyla devrimci ve 'çete başı' olmak ile suçlanır. Eserin basımından sonra 23 Mart 1983 günü Yugoslavya polisi İzzetbegoviç'in evini basar. Bosna'nın dört bir yanından yüzlerce kişi ile birlikte tutuklanarak hapishaneye götürülür. Mahkemede zorla yalancı şahitlik yaptırma da dahil birçok usulsüzlük ile Kosova'nın bağımsızlığını istediği için ona 13 yıl diğerlerine de 5'er, 6'şar, 7'şer yıl ceza verilir.

Aliya İzzetbegoviç, hukuk sistemini zayıfın değil güçlünün yanında yer aldığı için eleştirir; bu durumu komünist rejimin çöküşüne geçişi olarak değerlendirir. Çünkü ona göre güçlü rejimler, zayıf olanların aksine söyledikleri sözler nedeniyle insanları mahkûm etmez; onlardan korkmaz, şiddete başvurmazlar. Kendi cumhurbaşkanlığı döneminde de düşünce özgürlüğü ile ilgili görüşlerinde değişiklik olmaz, ahlaki kabullerinden vazgeçmez. İlişkilerinde samimiyet, güven ve sevginin rehberliğinde hareket eden İzzetbegoviç, samimi, net ve şeffaf bir kişidir.

Kasım 1983 yılında Foça'daki hapishanede birçok cinayet suçlusunun bulunduğu bir bölüme yerleştirilir. Hukukçu olduğu için bu durumu, mahkûmlara dilekçe, temyiz başvurusu vb. yazarak; aynı zamanda onların hikâyelerini dinleyerek insanları daha iyi tanıma imkânı yakalama şansına çevirir. 1988'in kasımında Yugoslavya cumhurbaşkanının affı ile beş yıl sekiz ay süren bu mahkûmiyet dönemindeki düşüncelerini 13 deftere kaydeder ki, bunlar daha sonra *Özgürlüğe Kaçışım* adıyla yayımlanır.

Genç Müslümanlarla temasa geçtiği dönemden itibaren siyasi hayata giriş yapmış olan İzzetbegović ve arkadaşları, Komünizmin çöküşüyle yeniden doğuş sürecine giren ülkede Boşnaklar ve Müslümanları bir araya getirme amacı ile amblemi önce yeşil zemin üzerinde hilal ve yıldızın bulunduğu Endülüs Müslümanlarından alınma sembol daha sonra zambak figürlü beyaz bayrak olan din ve özgürlük vurgusunun ön plana alındığı Demokratik Eylem Partisi'ni (SDA) kurarlar. O, özgürlükleri ortadan kaldıran komünizmin çöküşüne sosyalist ekonominin ve birçok halktan (Müslümanlar, Hırvatlar, Sırp, Makedonlar, Karadağlılar, Slovenler) oluşan Yugoslavya'da Sırp hemoganyasının sebep olduğunu dile getirir. Bu dönemde Bosna'daki Sırp Sırp Demokratik Partisi'ni (SDS); Hırvatlar ise, Hırvat Demokratik Birliği'ni (HDZ) kurarlar. Komünistler döneminde hapiste kalmış dindar bir adamın öncülüğünde kurulan partinin başarılı olacağı ile ilgili güven eksikliğine rağmen Kasım 1990'da Demokratik Eylem Partisi, 240 kişilik parlamentonun 86'sını kazanır ve Aliya İzzetbegović, Cumhurbaşkanı olur.

Yugoslavya'nın iç sınırlarının bölünmesi ile bu parçalanmayı Sırbistan ve Hırvatistan'ın Bosna Hersek topraklarına doğru genişletilmesi şeklindeki büyük devlet hayalleri ve milliyetçilik ideolojileri ile Boşnakların ulusal partisi görünümü alır. 1991'de Slovenya'da savaş çıkar; önce Slovenya daha sonra Hırvatistan, Yugoslavya'dan ayrılır. İzzetbegović, artık Yugoslavya'nın içerisinde kalamayacaklarını, eğer böyle bir şeyi kabul ederlerse Yugoslavya'nın değil, Sırbistan'ın içinde kalacaklarını söyleyerek kabul etmez. 15 Ocak 1992'de Avrupa ülkelerinin Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlığını tanıırken Bosna-Hersek'in ve Makedonya'nın bağımsızlığını referanduma bağlarlar. Başarılı olması beklenmeyen referanduma % 63.4 katılım olur ve % 99'dan fazla "evet" cevabı çıkar. Böylece Bosna-Hersek, bağımsız bir ülke olur. Ancak sınır komşusu olan Sırbistan, Karadağ ve Yugoslav Ordusu tarafından saldırıya uğrar ve savaş başlar.

Bosna-Hersek'in AGİT üyeliğine kabulü ile şiddetlenen ve Birleşmiş Milletler üyeliğine alınmasından sonra daha sert ve acımasız bir hale dönüşen saldırılar, BM Güvenlik Konseyi'nin Eylül 1991'de eski Yugoslavya üzerine silah ambargosu koyması ile daha da şiddetlenir. Yıllardır silah biriktiren Sırp'ların karşısında eksik kalan Boşnaklar, İzzetbegović'in "Büyük Allah'a yemin ederiz ki köle olmayacağız!" (İzzetbegović 2007: 56) düsturu ile toplara ve tanklara karşı tüfeklerle savaşır. Mısır, Tunus ve Suriye Sırp'ların yanında yer alırken; 1992 yılında toplanan İslam İşbirliği Teşkilatı ile Türkiye Bosna-Hersek'e destek olur ve BM'den savaşı durdurmasını isterler. Tüm bu olumsuz şartlara ve eşit olmayan iki ordu gücü arasındaki savaşın başında yok edilmesi beklenmesine rağmen Bosna-Hersek, Boşnak Direniş Örgütü'nü genişleterek kendi ordusunu kurar ve güçlenir. Teknolojik üstünlüğün karşısında milli ve dini duruşu ile mücadele eden Boşnaklar, maddi olanı ruhsal, manevi olan ile yenmek için savaşır.

Temmuz 1995'de Mladić komutasındaki Sırp ordusu, Srebrenitsa'da 8000 Müslüman sivil türü işkencelerle öldürerek bu facianın en acı etabını gerçekleştirir. Avrupa'nın ortasında 3 gün/ 72 saat süren bu etnik soykırım ile Bosna Hersek'in Srebrenitsa da dahil % 49'u Sırp'ların eline geçer ve bölgede Sırp olmayan unsur kalmaz. Avrupa'nın oluşturduğu ve bölgeye

göndermiş olduğu UNPROFOR ordusunun görmezlikten geldiği hatta yardımcı olduğu bu vahşetten kurtulan insanlar, hâlâ unutamadıkları bu günlerin psikolojik ve fiziksel izlerini taşırlar. Ordu-sivil savaşının yön değiştirmesi ile köle olmak istemeyen ve özgürlük için ahlaki sınırların dışına çıkmadan mücadele eden insanlar, direnişe geçer, zafer kazanır. Uluslararası Adalet Divanı, Bosna-Hersek hükümetince kendisine 1993’de sunulan soykırım davası, 26 Şubat 2007’de Sırbistan’ı soykırım suçundan aklayarak karara bağlanır. Bernand Henry Levy’nin Bosna’yı anlattığı belgeselde dediği gibi “ve Batı, Bosna’da öl(ür)”.

Avrupa Müslümanlarını yok etmek isteyen devletlerin sözde barış isteği içindeki eylemler ile şekillenen savaşta yüzlerce köy ve şehir yıkılır; bir milyondan fazla insan evlerinden çıkarılır; binlerce sivil insan ile birlikte tarihi eserler, ibadethaneler de yok edilir. Tüm bu trajedi sürecinde BM ve NATO, yetkisi olmasına karşın direk müdahale etmez. 28 Ağustos’ta Saraybosna’da pazar yerine düşen ve sivilleri hedef alan bir bomba sonrasında NATO, Sırp mevzilerine ateş açar. Böylece 1280 gün sonra 5 Ekim 1995’te ateşkes antlaşması imzalanarak savaş sona erer; 1 Kasım’da başlayan barış görüşmeleri 21 Kasım’da savaşta olduğu gibi adaletsiz bir şekilde sonlanır.

İzzetbegović insanlığın utancı Bosna’nın yüz akı olarak nitelenen; özgürlüğü hedef alan saldırgan akınların kutsi ve milli tepkilerle durdurulacağına duyulan inanç ile sonlanan süreci “Askeri olarak kazanan yok, herkes hem kazandı hem kaybetti. Ancak ahlaki olarak kazanan biziz” sözleri ile özetler. Bu zorlu dönemlerde büyük ve asil mücadelesi ile halkına liderlik eden bilge kral, 1998 seçimlerinde aday olmak istememesine rağmen ülkenin içinde bulunduğu şartlar dolayısıyla seçimlere katılır ve ikinci kez Cumhurbaşkanı seçilir.

Bilge Müslüman prototipi Aliya İzzetbegović’in eserleri, içinde bulunduğu siyasal şartların farkında, sorumluluğunu üstlendiği toplumun zaafalarını ve beklentilerini çok iyi tanıyan bir siyasi liderin, bir özgürlük savaşçısının, bir eylem adamının derin bilgi birikiminin, entelektüel bakış açısının, sahip olduğu medeniyetin bilincinin göstergesi niteliğindedir:

- *İslam Deklarasyonu*: Siyasi ve milli bilincinin yankısının söze dönüştüğü eserde İslam ve İslam toplumlarının mevcut durumu değerlendirilir.
- *Doğu ve Batı Arasında İslam*: Bilge kralın entelektüel hâkimiyeti, analitik beyni ve aidiyet bilinci belgelerle yansıtılır.
- *Tarihe Tanıklığım*: Tanık olduğu önemli tarihi olayların, kişisel yaşamının ve Bosna direnişinin belgelerle anlatılır.
- *Konuşmalar*: 21. Yüzyılda Bosna’da yaşanan insanlık trajedisini ve sorumlu dünya sistemini yorumlar.
- *Köle Olmayacağız*: Diplomat kimliğinin muhtelif zaman ve mekânlarda yaptığı konuşmalar ve kaleme alınan makaleler aracılığı ile yansıtılır.
- *Bosna Mucizesi*: *Konuşmalar*: Çeşitli zamanlarda ve mekânlarda yaptığı konuşmalar, verdiği demeçler, röportajlar bir araya getirilir.

- *Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar*: Düşünsel başkaldırısı ve özgürlük arayışı, hapishane döneminde aldığı notlar bağlamında yansıtılır.
- *İslamî Yeniden Doğuşun Sorunları*: Müslüman bir mütefekkir kimliği ile konjonktürel şartlardan bağımsız olarak çağdaş İslam düşüncesine evrensel anlamda düşünce üreterek değerlendirir.
- *Geleceği Yenilemek*: Yeniden doğuş ve umut çağrısı yaptığı metinlerden oluşur.

Nitelik olarak anlam ve değer kazanan bu eserlerde kutsal mücadelesini zamanın belleği olan somut belgeler halinde kaydederek yazıya taşır. Tin ile aklın buluştuğu metinlerin arka planında özgürlük, düşünsel ve eylemsel başkaldırı, İslami değer dizgesi, erdem, mücadele, düşünsel ve duygusal derinlik yer alır. O, edebi ve ebedi bir mücadelenin sembol kişisi olarak yaşamın görünen ve görünmeyenlerini olan ve olması gereken diyalektiğinde sentezleyerek geleceğe taşır.

2 Haziran 2000’de 10 yıl devam ettiği cumhurbaşkanlığı görevini sağlık sorunları nedenleriyle bırakır. 10 Eylül 2003’de evde aniden bayılır ve düşerek kaburga kemiğini kırarak hastaneye kaldırılır. İç kanaması geçirdiği tespit edilen büyük lider, 40 gün sonra 19 Ekim 2003 tarihinde uçmağa varır. “Beni şehitlerin yanına defnedin” vasiyeti üzerine Kovaçi’deki şehitliğe defnedilir.

Yazarak direnmek: Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar*

Hapiste iken insanın tek bir arzusu olur: Özgürlük.

Aliya İzzetbegović’in 13 yıllık hapse mahkûm olduğu ancak beş yıl sekiz ay süren dönemde hapishane ortamında gizlice yazdığı A5 boyutunda 13 defterlik notlardan oluşan *Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar* kitabı, eylemsel değil düşünsel kaçışın ve soylu bir başkaldırının belgeleridir. Eserin tamlama halindeki ismindeki özgürlük, fiziksel anlamda sınırlandırma, kısıtlanma durumunun ortadan kalkışı ile değil yazıya sığınma, varoluşunu devam ettirmek için yazma ve bireysel bir özgürlük alanı oluşturma çabasının ifadesidir. Yazıyla kurulan ilişki, labirentleşen ve kapalı/ dar

* Çalışmada “Aliya İzzetbegović, (2018). *Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar* (Çev. Hasan Tuncay Başoğlu), İstanbul: Klasik Yayınları” kullanılmıştır.

nitelikler kazanan mekândaki duvarları, demirleri, zincirleri ve baskıyı birincil anlamıyla yıkamayan bireyin, varlık açılımını ve tinsel rahatlamayı gerçekleştirmek için seçtiği bir yoldur. Bu seçim, tutukluluk, mahkûmiyet halinin yazıda yaşama, yazarak özgürleşme, yazdıklarının evreninde nefes alma olanaklarını sunar. Düşünsel yolculuğunun azığı olan özgürlüğü, yazma eyleminin sınırsızlığı ile buluşturarak kendisine yapılanlara başkaldırır.

Özgürlük ve başkaldırının milli bilinçle yoğrulduğu *Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar* kitabındaki metinlerde engin, coşkun bir ruhun farkındalık düzeyi temel gerçek olan değişimin tarihsel zorunlulukları bireysel, milli, evrensel şekilde sentezlenerek kurgulanır. Konuşmanın yasaklandığı ve ölümü tek umut olarak gördüğü bir dönemde düşünme özgürlüğünü bu şekilde kullanan; notları kasten ve bilerek okunması imkansız şekilde kaleme alan bilge kral, özgürlüğe akli bakımdan kaçış için edebiyatı aracı kılarak bir mahkumun zihninden geçen ve geçebilecek her şey hakkındaki düşüncelerini kaydeder.

Aliya İzzetbegović, hapisane döneminin ilk yılında/eserin hazırlık aşaması nitelenebilecek dönemde eleştirel düşünmenin göstergesi olarak *“araştırma, muhakeme etme ve hüküm verme”* (s.XIII) ile uğraşır ve hiçbir şey yazmaz. İlk olarak 1984’de kendisinden alınamadığını düşündüğü tek şey olarak gördüğü *“bir sır gibi”* (s. XIII) yazmaya başlar ve yaklaşık 5 yıl boyunca her gün devam eder. Eser, Berlin Duvarı’nın yıkılması, Honecker ve Çavuşesku’nun iktidardan uzaklaştırılması, Varşova Paktı’nın ortadan kaldırılması, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya’nın parçalanması gibi sonuçları ile *“kasırğa haline gelecek”* (s. XIV) siyasi; maddi ve manevi özgürlük, hayat ve kader, insan ve olaylar, okunan kitaplar ve yazarları, çocuklarına hitaben tasarladığı ancak yazmadığı mektuplar ile şekillenen felsefi konulardaki özel yorumlardan oluşur.

3676 numaralı son notun tarihi 30 Eylül 1988’e kadar hapishanede geçen 2000 küsur gün ve gecede olaylara eylemsel olarak dâhil olması engellenen ve bu nedenle izlemek zorunda bırakıldığı olaylar; özellikle de sadece Doğu Avrupa’nın komünist hükümetlerinin korkunç tecrübelerle yaşayacağı değil, tüm dünyanın ve tüm insanların yaşamını değiştirecek, hatta tarihin akışını farklı bir yöne çevirecek dönüşüm sürecindeki *“anahtar hadiseler”* (s. XIV) ile ilgili bireysel hükümler bulunur.

Kaleme alındığı düşünce ve inançlarda radikal revizyonların yapıldığı dönemin işaretlerini taşıyan eserde kendine özgü bakış açısı ve duyarlılığı ile var olandan seçmeler, ayıklamalar yapar ve yorumlar. İlk yazım esnasında yazar tarafından 1, 2, 3 sayılılarıyla işaretlenen notlar daha sonra yayım sırasında içerik bakımından 6 bölüm halinde düzenlenir. Böylece kitabın *“Hayat, İnsanlar ve Özgürlük”* başlıklı Birinci Bölüm’ünde (s.1-44) genel düşünceler; *“Din ve Ahlak”* başlıklı İkinci Bölüm’ünde (s.45-71) Aliya İzzetbegović’in din ve ahlak bağıntısı ile ilgili değerlendirmeler; *“Siyaset”* başlıklı Üçüncü Bölüm’ünde (s.73-165) dünyanın çift kutupluluktan tek kutupluluğa geçtiği bir dönemin siyasi gelişmeleri hakkındaki yorumlar; *“Doğu ve Batı Arasında İslam’a Hasiye”* başlıklı Dördüncü Bölüm’ünde *“üçüncü yol teorisi”* (s. XV) olarak adlandırdığı tek bir temel düşünce

etrafındaki olayların ve düşüncelerin anlatımı; “Komünizm ve Nazizm: Unutulmaması Gereken Bazı Gerçekler” başlıklı Beşinci Bölüm’ünde örneklerden hareketle bu iki -izm ile ilgili çıkarımlar; “İslam Hakkında Düşünceler: Tarihe ve Diğer Şeylere Dair Gözlemler” başlıklı Altıncı Bölüm’de İslam ile ilgili gözlemler; “Çocuklarımla Mektuplarımdan Seçmeler” başlıklı Ek bölümünde ise, hapishanede iken kendisini sadece özgür değil “Allah’ın tüm hazinelerini kendisine bahsettiği birisi” (s. XV) olarak hissettiren üç çocuğundan (Sabina-Leyla-Bakir) aldığı yaklaşık 1500 mektuptan özgürlüğe duygusal kaçışının göstergesi 94 metin yer alır.

Hapishane ortamının tasviri edildiği bir anlatı görünümündeki eserin ilk hali olan her bir defterin yazımını bitirdiğinde tehlikeli şeyler bulunup bulunmadığını kontrol için dolapları sözde bir eşitlik göstererek kontrol eden gardiyanlardan korumak amacıyla başka mahkûmlara emanet eder. Hatta on üç defterden on tanesini tamamladıktan sonra güvene almak niyetiyle sahte belge düzenlemekten hapse giren ve Aliya İzzetbegoviç’ten önce tahliye edilen Veselin K. adlı bir kişiye vererek satranç kutusu içinde dışarıya çıkarılmasını, çocuklarına teslim edilmesini sağlar.

Yüksek değerlerin silinmeye çalışıldığı bir zaman ve mekânda aydınlık ve güçlü bir direnişin sesi olan Aliya İzzetbegoviç’in ben’den biz’e dönüşen kendi olma/kendini gerçekleştirme somutlandığı *Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar* kitabında simge kişi aktarıcı konumundaki bilge lider, simge değer başkaldırı, hedef değer özgürlük, aracı ise yazmak/kaydetmektir. Kendi hayatı ile birlikte çevresindekilerinkini de kuran ve şekillendiren bu soylu ruh, sorunsal düşünmesi ve maddesel olanı aşan eseri gibi varoluşsal atılımları ile kendi hayatının başkisi, tamamlama, bütünlüme, netleştirme özellikleri ile başkalarının/dostlarının/tanıdıklarının ise norm karakteridir. Bilginin bilinç gerektirdiğinin farkındalığına ulaşan Aliya İzzetbegoviç, bu eserinde özgürlük kavramını bireysel, toplumsal ve evrensel bir ihtiyaç ve değişmez bir gereklilik olarak sunar. “Hayat, İnsanlar ve Özgürlük” başlıklı Birinci Bölüm başta olmak üzere tüm bölümlerin etimonu olan bu kavram aracılığıyla sonsuz devrimdeki insanın varoluş serüvenine aşamalar ekler. Bu bağlamda yalnız insan için değil, diğer tüm canlı varlıklar için herhangi bir kısıtlanma, engellenme durumunun ve zorlamanın olmaması anlamı ile kullanılan özgürlüğün yaşamı aşma, yaşama tutunma, kendini gerçekleştirme yönündeki tek çare, tek yol oluşunu vurgular.

423. Bir arkadaşımın serbestçe konuşamazsam –ki yazdıklarımın anlaşılacağı gibi, konuşamayacağım açık-, özel hayat tamamen yok sayılmışsa, o zaman burası bir toplama kampıdır. Bu sadece sıradan bir şiddet değil aynı zamanda özel hayatın tamamen yok edilmesidir de. Ve bu, toplama kamplarının özelliklerinden biridir. (s.5-6)

Kutsal (dini ve milli) göstergeler uzamı halindeki eserde özgürlüğü elinden alınan kişi, toplama kampında yaşayan bir kişinin yaşadığı duygusal, düşünsel ve fiziksel şiddetin benzerine hatta aynısına maruz kaldığını düşünür. Bu durum kişinin diğer insanların veya bir güç merkezinin müdahalesi olmadan kendi hareket biçimini ve kendi hayatını nasıl yaşayacağını seçebilme olanağını kaybetmesidir ki bu durum tüm

ontik açılımların sona ermesidir. Eserde bu düşünceleri, Hegel ve Kierkegaard'dan aldığı alıntılarla destekler.

3.“Ruhun mahiyeti, onun tam zıddı aracılığıyla anlaşılabilir. Maddenin cevheri onun ağırlığı olduğu gibi, ruhun cevheri veya özü de özgürlüktür.” (Hegel, Tarih Felsefesi). (s.168)

784.Kierkegaard'a göre ölüm özgürlüğün meyvesidir. Ölüm, Lucifer'in (İblis) isyanından doğmuştur. Byron'ın Kabil dramında, Kabil, ebeveynlerinin günahını ve onların Cennetten kovulmalarını, ebedi hayatın kaybıyla neticelenen kovulmayı merak eder. Masumiyet, seçim imkanına dair bilgiden yani özgürlük bilgisinden önce mevcut olan durumdur. Özgürlüğün yanı sıra İsyen, Günah ve Ölüm gelir. (s.198)

Aliya İzzetbegović, hem eylem hem de düşünce olarak köleleşmemek için bireyin kendi eylemlerinde ve seçimlerinde “bir şeyi yapma noktasında özgür olma” ve “dokunulmazlığının olması” bakımından kasıtlı şekilde kısıtlanma ile karşılaşmasının en büyük cezalandırma yöntemi olduğunu ifade eder. Tam bağımsız, bağlantısız bir milletin ve devletin varlığı için mücadele eden bilge lider, bireyden başlayarak tüm insanların özgürlüğünün varoluşsal gerekliliğinin farkındadır.

251.Özgürlüğün üstünlüklerinin bizzat özgürlük dışında bir şeyle ispatlanması gerekmez. O kendi kendisinin teminatıdır. (s.3)

3577.Marie Ebner-Eschenbach, özgürlüğün en büyük düşmanlarının, tiranlar ve bürokratların yanısıra mutlu köleler olduğunu söyler. (s.162)

İnsanın diğer varlıklardan farklı olarak, akıl sahibi olduğu için düşünebildiğine ve kendi kararlarını kendisini vererek kendi iradesini yönlendirebileceğine dikkat çeken bilge kral, insanın kendi kendini yönetebildiği takdirde özgür hissedebileceği düşüncesindedir. Çünkü o bilmektedir ki, kendine hâkim olabilen kişinin yüksek ben'i, alçak ben'ini denetim altında tutarsa kendi kendisinin efendisi olabilir, hiç kimsenin kölesi olmaz ve başkalarının ona karışmasına izin vermez.

1295.Hakiki bir adam, kendi vazifesini yerine getirir veya onu yerine getirmek uğraşında kendini tüketir. İnsan dediğimiz şeyin başı ve sonu budur. Vazifenin kendisi genellikle ferdi bir tarzda anlaşılır. Din ve ahlak sadece bu vazifeyi objektif hale getirme, onu belirleme ve daha az sübjektif kılma teşebbüsleridir. O, daima mahza biyolojinin dışında bir şeydir. Çünkü hayvanlar da yaşar. İnsan olmak için biyolojik hayatın ötesinde bir şeye sahip olmak gerekir. Sorun, nasıl yaşandığı değil niçin yaşandığıdır. (s.12)

Aliya İzzetbegović, bireyin her istediğini yapabilmesinin mutlak ya da sınırsız özgürlük anlamına geldiğini önceleyerek bunun temel koşullarının dışarıdan baskı ve zorlamanın olmaması; bireyin başkalarının keyfi isteklerinden bağımsız hareket edebilmesi; bireyin yapmak istediği şeyleri serbestçe yapabilmesi, istediği şekilde hareket edebilmesi olduğuna dikkat çeker. Bu durumun, dış etkenler ile değil, kendi yönetiminde kendi eylemlerini gerçekleştirmek isteği sonucunda şekillendiğini ekler. Mutlak özgürlükte diğer bireylerin özgürlüklerinin sınırlandırılması sorununu ortaya çıkması; her istediğini yapmaya kalkışan bireyin başkalarının özgürlüklerine zarar verebilme ihtimali vb. sebepler dolayısıyla toplumsal yaşamda mutlak özgürlükten feragat edilmesinin kaçınılmazlığını da işaret eder.

1189.Erich Fromm, (Özgürlükten Kaçış'ta) diktatörlük, totaliteryanizm ve genel olarak özgürlüğün yokluğu halinin, sadece sosyal ve siyasi meselelerde değil, aynı zamanda bizzat insanın kendisinde, onun karakter yapısında bir temele sahip olduğunu gösterir. Özgürlük, kendi başına anlaşılan veya bir değer olarak gerçekleştirilen bir şey değildir. İnsanların hak din olarak özgürlüğe sevk edilmeleri veya davet edilmeleri gerekir. Bazı insanlar için özgürlük aşırı bir yüküdür. Dolayısıyla özgürlükten kaçarlar. Fromm, 1930'ların Almanya'sını hatırlatmaktadır. O dönemde "milyonlarca insan, başkalarının özgürlüğü için savaşılmaya istiyaklı oldukları kadar kendi özgürlüklerinin teslim etmeye istiyaklıydılar." (s.111)

Eserde bireyin yönetimin zorunlu olmayan kısıtlamalarından kurtulmayı amaçlaması ve devletin gereğinden fazla müdahalesinin bireysel eylemin önüne ket vurarak temel özgürlükleri zedelemesini de ele alır. Amacı bireylerin özgürlüğünü korumak olan devletin kanunlar ile özgürlüğü ortadan kaldırmayı ya da kısıtlamayı değil; korumayı ve genişletmeyi hedeflemesi gerektiğini dile getirir. İnsanlara baskı yaparak özgürlüğü tahsis etme amacının temele alındığı iddiasının, özünde baskıyı meşrulaştırmaya hizmet ettiğini, bu durumun bağımlılık içindeki bağımsızlık olacağını dile getirir.

730.Özgürlük ve anarşi, birbiriyle karıştırılmaya mahkûm iki mefhumdur. Onlar bu konuda tek örnek durumunda değildirler (zarar-günah, faydalı-iyi, Tanrı-tabiât vb). (s.97)

2200.Marx iki imparatorluktan bahseder: Ceberût imparatorluk ve özgürlük imparatorluğu. İkincisinin maddi bolluğa dayandığı farz edilmiştir. Ne yanılısama ama! Özgürlük imparatorluğuna dair böyle bir tasavvur, üretimin ve üretim sonuçlarından faydalanmanın bir fonksiyonu olarak verilir. (s.250)

O, kişinin serbest hareket alanına müdahale eden ve baskılayan kanun veya kuralların egemen olduğu diktatörlüğü özgürlüğün önündeki en büyük engel olarak görür ve sürekliliği durumunda toplumsal anarşiye zemin hazırlayacağını ifade eder. Bireyin hem hükümlerlik hem de bastırılmışlık hislerini yaşadığı bu yönetim düzeninde kendi özgürlüğü için bireye baskı yapıldığına; onun istediğinin ondan daha iyi bilindiğinin ve onun bunu fark etmediğinin ileri sürüldüğüne; bu durumun bireysel ve toplumsal anarşiye sebep olduğuna dikkat çeker.

88. Diktatörlük günahı yasaklasa bile ahlaksızdır, demokrasi ona izin verse bile ahlaklıdır. Ahlakilik özgürlükten ayrılamaz. Ancak hür fiil ahlakî fiildir. Bir diktatörlük özgürlüğü, dolayısıyla seçme imkanını ortadan kaldırmak suretiyle, kendi temellerinde ahlakiliğin nefyini içerir. Bu noktaya kadar, tarihteki tüm tezahürler ne olursa olsun, din ile diktatörlük birbirlerini karşılıklı olarak dışlarlar. Din, tıpkı ruh-beden ikileminde olduğu üzere daima ruhu tercih ettiği için, isteme ile davranma ve niyet ile hareket arasındaki seçimde de -neticesi ne olursa olsun- diama isteme ve niyeti tercih eder. Kasıt olmaksızın, "niyet" olmaksızın, yani fiilde bulunma veya bulunmama hürriyeti ya da imkanı olmaksızın bir hareketin din bakımından değeri yoktur. Zorla aç bırakılma oruç olmadığı gibi zorla yapılan iyilik de iyilik değildir ve dinî bakış açısından değersizdir. Seçme özgürlüğünün, yani fiilde bulunma veya bulunmama, riayet ve ahlakın temelinde yatan ön şart oluşunun sebebi budur. Yine ister diktatörlükte olduğu üzere fiziki güç yoluyla isterse ütopyada olduğu üzere fiziki güç yoluyla olsun bu seçme özgürlüğünün ortadan kaldırılması, onların (din ve ahlak) nefyi anlamına gelir. Buradan, gerçekten insani olan her toplumun özgür fertlerden oluşan bir topluluk olması gerektiği anlayışı çıkar. Söz konusu toplum,

kanunlarının ve müdahalelerinin (harici zorlama derecesinin) sayısını zorunlu bir sınırla tahdit etmek zorundadır; bu zorunlu sınır, içinde iyi ile kötü arasında seçim yapabilme özgürlüğünün korunacağı, dolayısıyla insanların mecbur oldukları için değil istedikleri için iyilik yapacakları alandır. İyiliğe yönelik bu niyet yoksa karşımızda ya bir diktatörlük ya da bir ütopya vardır. (s.78)

Otoriter ve totaliter rejimlerde bireyin eylem ve davranışları üzerinde baskı ve zorlamaların örneklediği eserde, insanların özgürlük alanlarının yasalarla belirlendiğine; özgürlüğü korumanın devletin/ yönetimin önde gelen görevlerinden sayılması gerektiğine; birinin eyleminin bir başkasını kısıtlayıcı nitelikte olması ile kişinin eylemleri yani özgürlüğü kasıtlı olarak engellendiğine de dikkat çeker.

2015.Sosyalist toplumlar dahi, bazen de üstü kapalı bir şekilde, esirgenen siyasi özgürlükler için bir telafi olmak üzere sınırsız cinsi özgürlük sunarlar. Bazı geleneksel toplumların bile sosyalist yönetim altında, cinsiyet konusundaki taassup ile tüm sınırlandırmaların ortadan kaldırılması arasındaki mesafeyi ne kadar çabuk katetmiş olduklarını görmek ilginçtir. Cinsî “özgürlükler”in yönetici sınıflar için tehlikeli olmadığı, aksine sosyal ve siyasî gerilimleri ortadan kaldıran iyi bir kanal olarak hizmet gördüğü ortaya konulmuştur. Ancak kendisine ve kendi yoluna inanan bir yönetim, uyuşturucu, alkol, cinsî özgürlükler ve diğer sakınleştiriciler gibi “sosyal müsekkinler”i yadsıma riskini göze alabilir. (s.131)

Fiziksel kısıtlamanın, tutuklamanın düşünsel olarak aşıldığı eserde özgürlüğün bir yandan insanları ekonomik ve siyasi sınırlılıklardan kurtarmayı amaçladığını diğer yandan ise onların bireysel alanlarına müdahale hatta yok ettiğini vurgular. Kavramın siyasi bağlamda ise, bir kimsenin, başkaları tarafından engellenmeden içinde hareket edebildiği alanın adı olduğunu belirtir.

3440.Hakiki demokrasi sadece bir çoğunluk yönetimi değildir. Tıpkı her hakkın zayıf olanın korunması anlamına gelmesi gibi, demokrasi de azınlığın korunması demektir. Bu ikinci olmaksızın çoğunluk hükümeti diğer tiranlıklar gibi bir tiranlık olur. (s.156)

Öznenin dış müdahale olmadan istediğini yapabilmesine izin verilmesinin sınırları ve kişinin eylemlerini belirleyen denetimin kaynağı ikilemi ile özgürlüğün başıboş bırakılmadığı bir ortamda devletin etkin rol oynayarak kişilerin hak ve özgürlüklerini tam olarak kullanabilmelerine, faaliyete geçirebilmelerine müdahale etmek zorunda oluşunu belirginleştirir.

1236.İnsanlar eşittir, ama özdeş değildir. Bu bağlamda eşitlik ve özdeşlik iki farklı kategoridir. Allah'ın huzurunda eşitiz, tabiat bakımından özdeşiz. Allah'ın yarattıkları olarak eşitiz, yani insanlar olarak eşit değere sahibiz ve her bir ferdin paha biçilmez bir değeri vardır. Özdeş olmamız mümkün olsaydı, ancak tabiatın ürünü olarak, bizi tabii varlıklar kılan hususlar bakımından, tabiattan aldığımız hususlar bakımından özdeş olabilirdik. Ruhlar (fertler) olarak eşitiz, bedenler olarak özdeşiz(ya da özdeş olabiliriz). (s.208)

İslam üzerinde somutlaştırdığı düalist nitelikli düşünüş içinde zıt kutupların pratik hayatta yansımalarını zihinsel ve eylemsel bağlamda yorumlar. İslam'ın asıl yapısının unutulmasının doğurduğu sonuçları, diğer düşünce sistemlerinin doğrularını ve yanlışlarını kavrayarak; inanmış olduğu İslam dininin asıl manası ile bütüncül değerlendirir. Materyalist bakışın yücelttiği bilimi ve tarih boyunca karşısında yer alan dinin

maneviyatçı yaklaşımının ahlaki, kültürel birikiminin çift kutupluluğunda idealize eder.

2275.Mesa Selimoviç, “İnsan, düşündüğü değil, yaptığı şeydir” der (Derviş ve Ölüm). Yorumum: Düşündüğüm şey değilim, hele yaptığım hiç. Her ikisi de açıkça şartlara bağlıdır. Ben, istediğim ve hissettiğim şeyim. Düşünce “benim dışımda”dır, hareketlerim daha da “yabancı”, daha da “dışarda”dır. Hisler eğer ruhun kendisi değilse ona en yakın olandır. (s.32)

Yaşadığı birçok olumsuzluğa karşın İslami prensiplerden vazgeçmeden teoride oluşturduğu düşünceler ile varlığını gerçekleştiren Aliya İzzetbegoviç, evrensel düşüncenin savunuculuğunu yapan bir aydın olarak yaşam felsefesini, Doğu ve Batı felsefe teorilerinin yanlışlıklarını ile pratikteki problemlerini sentezleyerek, insanın asıl yapısına odaklanarak oluşturur. Bu eserinde süreklilik arayışı içinde varlığını yenilemek için kendisine armağan olan yaşamdan, değişmez yazgısı olan ölümden felsefi ve dini anlamda ödünçlemeler yapar.

Sonuç: düşünsel özgürlük atılımı

*Dik dur!
Yıldızların altında nasıl başı eğik durursun
Hangi yoldan gidersen git
Sonunda ölüm bekliyor
Ve her şey felaketle sonuçlanıyor
Sen de öleceksin
Bu dünya da ölecek
Bu yüzden dik dur!*

Siyaset ve fikir adamı Aliya İzzetbegoviç, bireysel ve kolektif tarihselliğin bulunduğu vatan, millet ve İslam için mücadeleyi amaç edinmiş bir zirvedir. Tarihsellik iç içe bir gelişim, dönüşüm serüveni yaşayan lider, ülkesinin ve tüm dünyanın içinde bulunduğu politik şartların etkin ve etkili olduğu trajik kırılma noktasında yitimleri yazgı kabul etmeyerek başkaldıran ruhların simgesi olur. O, kahramanca bir yaşayışın, topluma mal edilmiş kutlu bir mücadelenin öznesi olarak toplumsal açıdan taşıdığı sorumluluğu kültürel düzlemde derinleştirme gayretindedir.

Vatanında parya olmayı kabul etmeyen ve direnen duruş sahibi bu ‘Avrupalı Müslüman’, milletin bilinçaltı reflekslerini, Promete edası içinde akıl, hukuk, adalet, özgürlük, eleştiri, devrim, değişim kavramları ile bireysel ve toplumsal bir dönüşüm sürecine taşır. Ana hedefi dini ve milli bilinçlendirme adına çalışmak olan bilge lider kimliği ile tüm milli ve dini içerikli varoluşsal yitimlere ‘dur’ der; entelektüel düşüncesinin rehberliğinde ülküsünün peşinde sorumluluklarını yerine getirmeye çalışır. İçinden çıktığı toplumun tam bir aynası olan kutlu ve haklı mücadelesinde her eylemini her türlü askeri imkândan yoksun, hiçbir dış desteğe sahip olmayan halkı adına gerçekleştirir; her zaman olması gerek sesine duyarlı ve bu sesi önceleyerek hareket eder. Ben’in ötesindeki davranış biçimlerini, üstün bilgelğinde bütünleyen Aliya İzzetbegoviç’in ülkesinde 200 bine yakın insanın hayatını kaybettiği, bir milyondan fazla insanın evini terk ettiği, soykırımların, katliamların gerçekleştiği savaş sürecinde Müslüman

kimliğinin rehberliğindeki düşünsel yolculuğunun durakları 'hayat', 'varlık', 'din/inanç/İslam' ve 'özgürlük'tür.

Milletinin varlığını benliğinin üstünde gören erdem ve hüner sahibi bir rehber olarak Aliya İzzetbegović'in *Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar* kitabı, 13 yıllık hapse mahkum iken beş yıl sekiz ay süren hapisane döneminde gizlice A5 boyutunda 13 deftere yazdığı notlardan oluşur. Sözün, düşüncenin ve yazının özgürlüğüne sığınarak yaşadığı dirimsel varoluş sürecinin ifadesi notlar, içerik bağlamında "Hayat, İnsanlar ve Özgürlük", "Din ve Ahlak", "Siyaset", "Doğu ve Batı Arasında İslam'a Haşiyeler", "Komünizm ve Nazizm: Unutulmaması Gereken Bazı Gerçekler", "İslam Hakkında Düşünceler: Tarihe ve Diğer Şeylere Dair Gözlemler" başlıklı 6 bölüm ve üç çocuğundan (Sabina-Leyla-Bakir) aldığı yaklaşık 1500 mektup arasından seçilen özgürlüğe duygusal kaçışının göstergesi 94 metinden meydana gelir.

Bosna-Hersek'in özgürlük mücadelesi ile özdeşleşen bir simge değer konumundaki bilge komutan, eserde özgür yaşayış düzenini bireysel oluşumlarla toplumsala taşır ve maddi değerlerin değil tinsel varoluşun öncelik taşıdığı yüksek değerler dizgesini yansıtır. Eylemsel değil düşünsel kaçışın ve soylu bir başkaldırının belgelerinden oluşan eserde 30 Eylül 1988'e kadar hapisanede geçen 2000 küsur gün toplam 3676 notta özgürlük, din ve ahlak bağıntısı, siyasi gelişmeler, İslam ile ilgili gözlemler bağlamında öznel yorumlar yapılır. İnsanın kendini özgürce biçimlendirmesinin ayırdındaki bilge lider, akıl, tin, tarih kavramlarını içselleştirerek sözden yazıya doğru derinleşen kültürel evrimin katmanının üzerinde yükselir. Varoluşsal kaygılarını farkındalık açılımlarına taşıyabilmek için yaşamı mücadeleye, geçmişi varoluş kaynağına, süreyi anlamlı zamana dönüştürür. Eserde bulunan özgürlüğe duygusal ve düşünsel kaçışının göstergesi metinlerde hâkim, akılsal, duygusal bir öznenin varoluşunu bilme, kavrama, anlama, kurtarma edimleri ile bireyin ve toplumun oluş sürecine tanıklık eder. Metinden bilgiye bilgiden metne derinleşen eserde sözün dünyasından başka bir dünyaya geçiş yapılarak kaydetme eyleminin ana görüngü olduğu bir kayıt dünyasında, insanın kendi için varlık/ özne olmayı başarmasının, kendi oluşa imza atmasının, yaşamı kaydetmesinin örneklendiği görüngülenir.

Kaynakça

- İZZETBEGOVIÇ, Aliya (2018). Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar (Çev. Hasan Tuncay Başoğlu), İstanbul: Klasik Yayınları.
- İZZETBEGOVIÇ, Aliya (2007). Köle Olmayacağız. (Çev. Feridun Terzioğlu). İstanbul: Fide Yayınları.
- İZZETBEGOVIÇ, Aliya (2014). İslam Deklarasyonu, (Çev.: Rahman Ademi). İstanbul: Fide Yayınları.

Aliya İzzetbegoviç'in Devlet ve Toplum Anlayışında İnşacı Bir Unsur Olarak Eğitim

Vefa TAŞDELEN

Yıldız Teknik Üniversitesi

Giriş

Aliya İzzetbegoviç, öncelikle bir düşünür, bir devlet, siyaset ve aksiyon adamıdır. İnsan, devlet, toplum ve siyaset anlayışı bir dünya görüşüne dayanır. Bu dünya görüşü belirli değerleri önceler, belirli değerleri kültürün, gelişmenin ve kalkınmanın temeli haline getirir. Bu değerler, bir insan anlayışı etrafında örüntülendirilebilir. Varlık, bilgi, ahlâk, devlet ve toplum anlayışı insan anlayışında kaynağını bulur. Görüşlerini, insanlığın felsefe, bilim, kültür ve sanat birikimi ile besler. Mevlâna'nın pergel metaforu, onun için de fazlasıyla geçerlidir. Bir ayağıyla İslâm düşüncesinin sabit ve değişkenleri içinde bulunurken, diğer ayağı ile bütün âlemi dolaşır ve bunu kutsal bir yolculuk gibi yapar. Önünde zamanın ve geçmiş yüzyılların biriken teorik ve pratik devasa sorunları vardır (K: 241-253). Kimi zaman hapishanenin, kimi zaman savaşın ve şiddetin zor koşulları altında yazdığı eserleri, bir dönemin tanıklığını yapar. Bu eserlerde çağın sorunları yanında, İslâm kültürünün kendi içindeki felsefi, teolojik, eğitimsel ve kültürel sorunları da vardır. Bir dönem kapanmakta yeni, bir dönem başlamaktadır. Ele aldığı konular, sorduğu sorular, duyduğu kaygılar açısından bakıldığında Mehmet Akif'le benzer yönlerinin olduğu görülebilir. Çırpınışlarında, bir dönemin batışının yeni bir dönemin doğuşunun sancıları sezilir. Şöyle seslenmek ister gibidir: "İnsanlık için, dünya için, İslâm kültürü için, Bosna için, gecikmeden, hemen şimdi, acil olarak bir şeyler yapmamız gerekir; yarın çok geç olabilir." Onda, gören, anlayan ve sezen bir kişinin bakışı vardır; eserleri felsefe ve edebiyat olmadan önce hayattır, tecrübedir, mücadeledir, hayattan süzülen arı duru damlalardır. Bu açıdan, Aliya'nın eğitim felsefesi denildiğinde sadece eğitim öğretim konusundaki görüşleri anlaşılmamalı; varlık, insan, devlet, toplum, kültür ve medeniyet anlayışı anlaşılmalıdır (DBAİ: 88-94). O, eğitimden sadece bilgiyi, öğrenmeyi anlamaz, geniş anlamda yaşamayı anlar, eylemeyi ve mücadele vermeyi anlar. Hepsi, zihinden çıkar, zihne döner; bu da kişiliğin en temel faaliyeti olarak bir yaşama tutumuna dönüşür.

Aliya'da, eğitim, toplumun temeli olarak ortaya çıkar. Öncelikle ailede, daha sonra da okulda gerçekleşir. Bu açıdan öncelikle ahlâk ve değer, ikinci olarak da bilim ve teknik eğitimidir. Bu eğitim biçimi çalışma, üretme, estetik duyarlık (*zevk-i selim*) eğitimi olarak giderek bütüncül bir yaklaşımı ifade eder (ÖK: 30). İslâm toplumları bu bilgi ve kültürü, bu terbiye ve ahlâkı kazanabilmek için ellerindeki bütün sermayeyi eğitim ve öğretime yatırmalıdır; zira tek kazanım noktası burasıdır. Eğitime yatırım yapmadan yapılan bütün yatırımlar eksik ve sonuçsuz kalır. *İslâm Deklarasyonu*'nda şöyle der: "İslâm dünyasının şu anda bulunduğu aşığı

durumdan hızlı bir şekilde kurtulması için birlik ve beraberliğin yanında, öğretim ikinci ve en önemli etkidir. Müslüman ülkeler yeteri kadar sermaye sahibi değildir, öyleyse var olan sermayelerini her şeyden verimli olan öğretime yatırmalıdır” (İD, 59). Ancak burada eğitim faaliyeti öğretime, ahlâk ve kişilik eğitimi de fen ve teknoloji eğitimine eşlik eder. Şahsiyet eğitimi, eğitim ve öğretimin ruhu gibidir. Ne eğitimi olursa olsun ister zihin, ister duygu, ister beden eğitimi, öncelikle ahlâk ve değer eğitimi olmalıdır. Aliya, bu konuda Nurettin Topçu ile aynı görüşü paylaşır: Fen ve teknoloji eğitimi verilmeden önce, şahsiyet eğitimi verilmelidir, aksi halde verilen fen ve teknoloji eğitimi zararlı ve yıkıcı bile olabilir (Bkz. Topçu, 1998: 41, 107, 176). Bu konuda şöyle der: “Eğitim [öğretim] kendi başına insanları terbiye etmez; onları daha serbest [özgür], daha insanî kılmaz, fakat daha kabiliyetli, daha verimli, topluma daha faydalı yapar. Tarihin gösterdiği gibi tahsilli insanlar ve milletler kötüye alet olarak kullanılabilirler ve bu işlerde geri kalmış olanlardan daha müessir olurlar” (DBAİ: 91).

Aliya’nın eğitim anlayışı somut eğitim pratiklerine dayanır, oradan türer. Şekilci, ezberci, zihni fesada uğratan, insanın iç âleminin gelişmesine katkı sunmayan, köleleştirici bir eğitim pratiği onun ortadan kaldırmak için mücadele ettiği bir anlayışın ürünüdür. O, teorinin ve pratiğin, ahlâkın ve bilimin, tekniğin ve değerlerin birlikteliğinden oluşan bir eğitim ideali ortaya koyar. Bu ideal, şahsiyet eğitiminin, fen ve teknoloji eğitiminin birlikteliğinden oluşur. Ancak, eğitimden, hepsinden önce şahsiyetin kurulması ve içinde yaşanan zihin durumlarının yeniden inşası amaçlanır.

1. İnsan Doğasının İkicil Yapısı

Eğitim, çok bileşenli bir faaliyet alanıdır. Eğitim üzerine düşünmek, bir bütün olarak insan ve bilgi, varlık ve hayat, kültür ve medeniyet üzerine, ahlâk ve değer üzerine düşündürmektir. Eğitim, zihnin, kişiliğin ve hayatın inşasıdır.

İnsanın olduğu yerde insan yetiştirme sanatı olarak eğitim de vardır. Kant’ın dediği gibi, insan ancak eğitimle insan haline gelebilir (Kant, 2006: 25). Bunun bir gereği olarak, insan, yalnız eğitim faaliyeti ile ilgilenmemiş, eğitmemiş eğitilmemiş, eğitimin ne olduğu ve nasıl olması gerektiği üzerinde de düşünmüştür. Bu çerçevede eğitim üzerine düşünme geleneği, gerek Doğu gerekse Batı kültürlerinde çok eskiye gider. Devleti ve toplumu merkeze alan yaklaşımlarda, eğitim, politikanın bir aygıtı, bireyi merkeze alan yaklaşımlarda ise bireyin (kendi kendini) inşası olarak görülmüştür. Sözelimi Platon’la birlikte başlayan ve günümüze değin bir şekilde sürüp gelen organizmal devlet-toplum anlayışında –Platon, Aristoteles, Farabi, İbn Haldun, Thomas Hobbes örneğinde olduğu gibi- eğitim, öncelikle düzenin sağlanmasına yönelik bir faaliyet alanı olarak düşünülmüştür. Kanunların, adetlerin, törelerin, değerlerin, düzenin öğretilmesi, bir arada yaşama duygusunun kazandırılması öncelikli görülmüştür. Bireyi merkeze alan varoluşçu yaklaşımlarda ise insanın kendi kendisini seçmesi, kendi özgür iradesi ile kendi benliğini ve kişiliğini inşa etmesi esastır; bunun için ve bunu yapabilecek şekilde eğitilmiş olması gerekir. Kierkegaard’un, Jaspers’in, Heidegger’in, Sartre’in, Camus’nün “otonom birey”, “sahih

varoluş" (*authenticity*), "özgürlük", "benlik" kavramlarından çıkan sonuç budur.

Aliya, eğitimi, devlet ve toplum bütünlüğü içinde ele alır; ancak devlet ve toplumu da eğitim içinde ele alır. Birey olmayı toplum içinde, toplum olmayı da birey içinde görür. Bunlardan birini diğerine indirgemez. Olgun ve erdemli bireylerin ancak uygun bir toplum yapısı içinde yetişebileceğini düşünür; bu nedenle merkezde birey yer alır; birey de kendisini yetiştiren toplum tarafından çevrelenmiştir. Buna göre insan, hem birey hem toplumdur; kendi benliği ve kişiliği içinde her ikisidir de. Birey olma toplum, toplum olma da bir birey olma sorunudur. Bu ikicil (*dualistic*) yapı içinde eğitimin oluşturunca ve kurucu yönüne yapılan vurgu, belirgindir. Bu açıdan eğitim sadece organize edilen değil organize eden, sadece oluşturulan değil oluşturan bir güç ve faaliyet alanıdır; bireyin ve toplumun oluşması açısından, insanın kendi varlık yapısında ayrışık şekilde bulunan unsurların sentezlenmesi, dengelenmesi ve bir ahenk oluşturabilmesi açısından "varoluşsal" değerdedir. Bireyi anlamak, toplumu, zamanı ve gidişatı anlamak için eğitime bakmak gerekir. Aliya, bireyin ve toplumun sorunlarını eğitim açısından ele alır; çöküşün, inkırazın, yozlaşmanın nedenlerini eğitimde arar; eğitimden bütüne gider, bütünden eğitime gelir; ama her hâlükârda düşüncelerinin merkezine eğitim kavramını koyar. Eğitim, toplumun diğer bütün sorunlarının kendisinden türediği, kendisine bağlı olduğu ve yine sonuçta kendisine döndüğü merkezi sorundur. Aliya, tıpkı Platon'da olduğu gibi, bir bütün olarak toplumun iyiliğini ve mutluluğunu temele alan bir erdemliler toplumu düşünür. Eğitim bu amacı gerçekleştirecek biricik araçtır.

Aliya'ya göre insan tek boyuta indirgenebilecek, tek kavramla açıklanabilecek bir varlık değildir. Bakıldığında düşünce tarihinde insan doğası kavramı üzerine yoğunlaşmalar olmuştur. Denebilir ki, her filozof öncelikle insan doğası konusunda bir görüş ortaya koymuş, buradan hareketle varlık, bilgi, ahlâk, devlet ve toplum felsefelerini sistemleştirmiştir. Aliya'daki ikicil yapı Descartes'in "düşünen" (*res cogitans*) ve "yer kaplayan" (*res extensa*) ayrımına benzer, ancak onunki kadar karmaşık sorunlar içermez. Daha geriye gittiğimizde, Platon'un insan ruhunu farklı özellikleri ile ele alması, bu ayırmadan hareketle kendi devlet ve toplum felsefesini biçimlendirmesi de insan doğasını çoklu yapıda açıklama denemelerinden biri olarak görülebilir. Kierkegaard'un, insan benliğini sonlunun ve sonsuzun, ruhun ve bedeninin, özgürlüğün ve zorunluluğun bir sentezi olarak tanımlaması da ikicil açıklama tarzlarından biri olarak görülebilir. Hayatın en yüksek formu insan doğasındaki ikicil yapının kurulabilmesinde ve korunabilmesinde ortaya çıkar. İslâm'ın erdem anlayışı insan doğasındaki dualistik yapının tanınmasında ortaya çıkar.

İnsan doğası kimi zaman akıl, kimi zaman duygu, kimi zaman ahlâk, kimi zaman toplum yaşamı, kimi zaman rekabet, kimi zaman bencillik olarak açıklanmıştır. Aliya da, "İnsan tüm bilimlerin söyleyebildiklerinden daha fazlasıdır." dedikten sonra (DBAİ, 37) kendi insan anlayışına temel oluşturması açısından ikicil yapıdan söz eder. Dualistik yapı kavramı öncelikle İslâm düşüncesinde kaynağını bulmakla birlikte farklı görüş ve inanışlardan da beslenir. Sözgelimi, Yahudilik dünyevi özellikleri ile oryaya

çıkarmak ve dünyasal güç üzerinde vurgu yapar. “İki efendiye birden hizmet edilemeyeceği” ilkesi, Hristiyanlıkta uhrevî yönü öne çıkaran bir yönelim ortaya koyar. İslâmiyet’te ise durum farklıdır; o, kendi içinde dualistik bir yapı oluşturacak şekilde bu ikisini bileştirir (DBAİ: 20). Dünyevî ve uhrevî, maddî ve manevî unsur onda bir araya gelir: İnsan sadece ruh değildir, sadece beden de değildir, sadece akıl ya da söz değildir, sadece duygu da değildir. Sadece beden de değildir, sadece ruh da değildir, sadece birey de değildir, sadece toplum da değildir. Bu farklı, hatta karşıt doğallı unsurların bir araya gelmesi, bir birlik ve bütünlük oluşturmaktır. İkicil yapı insanın maddî ve manevî, dünyevî ve uhrevî boyutlarını sentezler (ÖK: 167, 244). Aliya, *Doğu ve Batı Arasında İslâm’ın* girişinde yer verdiği “Zıddiyetler Cetveli”nde, İslâm’ın bu sentezci yapısına dikkat çeker (DBAİ: 26-28). Bu cetvelde ortaya çıktığı üzere, İslâm öğretisi aşırı uçlarda değil, ortada yer alır; vaz ettiği ibadetlerde bile dünyaya, insan hayatına ilişkin somut mesajlar verir. Hacda, kurbanda, zekatta, namazda, bu sosyal ve pratik fayda kendini gösterir. İslâm’ın mesajları, doğrudan sosyal hayata, dünyanın yeniden düzenlenmesine, insanın toplum içinde olgunlaşması ve ifade bulmasına yöneliktir.

Aliya, öncelikle bir ideolojiler döneminin adamıdır; görüşleri yer yer ideolojik dönemlerin gerilimini yansıtır; ama o yine de bir ideolojiden hareket etmez, bir ideolojinin sözcülüğünü yapmaz. Konumu açıktır. Bu konunun koordinatlarını çizerek şekilde, kendi çabasını, İslâm’ı günümüzün anladığı ve konuştuğu dile tercüme etme girişimi olarak niteler (DBAİ, 24). Bu tercüme faaliyetinde gözettiği şey insandır; insana ulaşmak için yine insandan hareket eder. İnsanı da dinî ve ideolojik aşırılıklar içinde anlamaz. Onun göz önünde tuttuğu husus, “ikicil yapı”dır. Hristiyanlık onu uhrevî, Yahudilik dünyevî, materyalizm maddî, idealizm ve rasyonalizm akli ve ruhu ile ele almıştır. Olması gereken tek boyuta indirgenmemiş, çok boyutlu insandır. “Bu ikiciliğin bir tarafı dünyevî, öteki uhrevidir” (DBAİ: 36). İslâm ahlâkında indirgemeciliğin olmadığını belirtir (DBAİ: 290). Zira İslâm ahlâkı, insanın önüne “ya dünya ya ahret” (*ya/ya da*) gibi bir ikilem koymaz; düalist yapı (*hem/hem de*) bu ahlâk anlayışının temelini oluşturur.

Aliya’nın eğitim anlayışı, bireydeki, kültürdeki ve toplumdaki bu ikicil ve bütüncül yapıdan hareket eder. Anlama sorunu bu düalist yapının anlaşılması konusunda ortaya çıkar. Manevî anlamda ahlâkın ve kişiliğin olgunlaşması, maddî anlamda, refahın ve teknik ilerlemenin sağlanması amaç olarak görülür. İslâm dünyasının temel sorunu, bu ikicil yapının varoluş alanına aktarılamaması, teorisinin pratikle ilişkilendirilememesidir. İslâm öğretisi, tevhit inancında kaynağını bulmasına karşın, insan varoluşunun gerçekliğini yansıtacak şekilde böyle bir düalizme kapı aralamıştır. İslâm ruhuna sahip çıkmak demek, bu ikicil yapıya sahip çıkmak demektir. Aliya bu ödevi sadece topluma yüklemeyi, bizzat birey de bu sorumluluk halkası içinde yer alır. Aliya’ya göre Tanrı insanı yaratmıştır. Onun kendini, kendi şahsiyetini inşa etmesini ise kendisine bırakmıştır (DBAİ, 74). İnsanın önündeki en önemli ödev, ahlâk ve değer sahibi bir kişi olabilmek, bu şekilde kendisini üzerinde yaşadığı dünyayı paylaştığı diğer organizmalardan ayırabilmektir. İnsan olmanın anlamı, değeri ve zorluğu bu ödev karşısında ortaya çıkar. Bunun anlamı ne olabilir? Kişi, kendisine

tanınan irade gücü, isteme serbestisi ile kendi şahsiyetini oluşturmuştur. Şahsiyet olma, insanın kendisine bırakılmıştır. Eğitimin sağlayabileceği en büyük katkı, özgürlüğünü kendi şahsiyetini oluşturacak şekilde kullanabilmesidir; bu da eğitimle ilgilidir. Eğitim bana özgürlüğümü tanıtır, özgürlüğümü verir, şahsiyet olmayı öğretir. “İnsan şahsiyetini alçaltan, onu eşya ile bir tutan her şey gayrı insanidir” (DBAİ: 79. Çünkü orada özgürlük yoktur, ruh yoktur, anlam yoktur; gayrı insanidir, çünkü ahlâk yoktur. İşte eğitimin yöneldiği öncelikli hedef değerdir, şahsiyetin inşasıdır.

2. Okuma ve Anlama Sorunu

Aliya’nın eğitim anlayışı İslâm kültürünün kendine özgü sorunları, konuları ve kavramları üzerinde şekillenir. Onun gündeminde bir soru vardır: İslâm kültürü, Müslüman toplumlar, içine düştükleri bu çöküşten, bu karanlık ve karamsar durumdan nasıl kurtulacaklar; yenilenme ve uyanış nasıl gerçekleşecektir? Günümüz dünyasında İslâm’ın bir yeri ve iddiası olabilir mi? İslâm kültürü kendisini tazeleyip yenileyebilecek midir; bir diriliş hareketi ortaya koyabilecekler midir? (İD: 19). Onun asıl sorusu bunlardır. İslâm öğretisinin, kendisinden beklenmeyecek şekilde hem maddi hem manevi anlamda bir inkıraz içinde olması, İslâm’ın anlaşılabilmesi ile açıklanabilir. Bu da dikkati doğrudan “okuma” ve “anlama” konusuna yöneltmektedir. Aliya, inkırazın anlaşılabilmesi ve aşılabilmesi için, İslâm’ın ikicil yapısının (maddi ve manevi) yanında “okuma” ve “anlama” konusuna ayrıca değer verir. Çıkış yolu öncelikle “okuma” ve “anlama” kavramlarıyla ifade edilebilecek bir zihin ve zihniyet yenilenmesindedir.

Okuma ve anlama birbirini destekleyen, birbirini bütünleyen, birbirini içeren karşılıklı iki eylemdir. Her şey gelip bu iki kavramda düğümlenir. Sorun, okumanın ne olduğu, ne ölçüde yapılabildiği, ne ölçüde anlaşılabilirdiği konusunda ortaya çıkar. Bu temel soruna, bu sorgulamaya eşlik eden birçok soru vardır ve kuşkusuz bunlardan en önemlisi şimdi ve burada yaşayan birey ve toplumlar olarak biz kimiz, nereden geliyoruz nereye gidiyoruz, şimdi ve burada bulunmamızın anlamı ve gerekçesi nedir, bizi biz yapan değerler nelerdir, nelere inanıyor nelerden uzak duruyoruz, nasıl yaşıyor nasıl davranıyoruz, varoluşumuz nasıl şekilleniyor, hayatımıza yön veren değerler nelerdir, içinde yaşadığımız kültürel kriz nereden kaynaklanıyor, sorularıdır. Bu soruların ortaya çıkmasında Aliya’nın içinde yaşadığı ideolojik, kültürel ve etnik sorunlarla birlikte İslâm kültürünün özellikle 1600’lü yıllardan sonra, modern bilim ve kültürle tanışamamasının bir eseri olarak ortaya çıkan, giderek büyüyen ve çeşitlenen sorunlarının da büyük etkisi vardır. Bu anlamda bakıldığında onun eğitim anlayışının şekillenmesinde yerli ve evrensel unsurların bir arada olduğu görülebilir.

Aliya, İslâm zihnini besleyen eğitim ve kültürün ruhunu *Kur’an*’nın ilk ayeti olan “oku” buyruğu olduğunu düşünür. Ne var ki, “okuma” ve “anlama” zaman içinde, İslâm zihin ve kültürünün en önemli sorunu olarak bütün sorunların kökeni haline gelmiştir. “Güzel okuma” (*kıraat*), zaman içinde “manasını anlama”dan uzaklaşarak, “güzel ve etkili sesle okuma” biçimine dönüşmüş, giderek “estetik-fonetik” bir etkinlik hâlini almıştır. Öyle ki, bu konuda ekoller oluşmuş, eğitimi ve öğretimi yapılan bir disiplin haline gelmiştir. Gerçek okuma, bu algı çerçevesinde ortaya çıkmış, anlam

ötelenmiş, anlamın ve anlamanın ne olduğu öncelikli sorun olarak görülmemiştir. Güzel sesli kâfîler, yanık ve içli sesleriyle müminlerin gönüllerini, ruhlarını doyurmuş, böylece kitabın yazısından cildine, harflerin mahreçlerinden makamla okunmasına değin estetik değerli bir kıraat kültürü gelişmiştir. Bu durum, güzel kıraatin ne olduğu, ne anlama geldiği, insan hayatında nasıl bir yer tuttuğu konusunu ötelemiştir. Aliya, bu zihinsel gölgelenmeyi şu şekilde ifade eder: “*Kur’an-ı Kerim*’in nasıl okunması gerektiği hususunda geniş ve itinalı bir ilim ürettiler. Nihayetinde, *Kur’an-ı Kerim*’i, anlaşılan bir manası ve içeriği olmaksızın çıplak bir ses haline getirdiler” (İD 33). Bu sorunun bir tezahürü olarak, bir yaşama öğretisi olan *Kur’an*, Mehmet Akif’in de işaret ettiği üzere (Ersoy, 2009: 175) mezarlıkta okunup üflenene bir ölüler kitabına dönüştürülmüş; bu bilinç kapalılığı giderek İslâm zihninin en önemli bozulma nedenlerinden biri haline gelmiştir. Bunun sonucu olarak da anlam, kendini ruhlarda, zihinlerde, yaşam alanlarında üretememiş, bu konuda ciddi sorunlar yaşanmıştır. İnanç, bu şekilde ruhuna inilemeyen bir şekil ve forma dönüşmüştür. Bu tutumun İslâm zihni üzerinde oluşturduğu bozucu etki çok fazladır. Anlamadığına inanmak şeklinde ortaya çıkan dindarlık, kıraati saygı ve huşu içinde dinlenileme, dinlerken hüzünlenme, mistik bir coşkuya kapılma şeklinde kendini göstermiştir. Bu arada kutsal metnin kimi durumda sihir, büyü, şifa niyetine okunması uygulamaları da ortaya çıkmıştır. Oysa “*Kitap*” öncelikle anlaşılması gereken bir hayat öğretisi, bir yaşama bilgisidir. Aliya, bu konuda, Mehmet Akif’le aynı görüşü paylaşır ve şöyle der: “İşte burada Müslüman halkların gerilemeleri ve kudretsizliğinin ilk ve en önemli sebebi bulunur. Evrensel değeri olan bir diğer sebep ise en geniş manada eğitim, daha doğrusu terbiye sistemidir” (İD: 33).

Müminin *Kitap*’la olan ilişkisi, her bir ayetin bizzat kendisine hitap ettiği anlayışı üzerinden Tanrı ile canlı bir diyalogdur. Bu canlı, *existential* diyalogun dışına çıkarak “*Kitap*”la olan ilişkisini estetik-fonetik zemine indirgediğinde, zihin kendi yolunu ve yönünü bulması zorlaşır; temel sıçramasını ve bağlanışını gerçekleştiremez. Bu durumda başkalarına tabi hale gelir, başkalarının aracılığı üzerinden bağlanışa geçer. Bireyin anlama durumu ile ilişkisinin kesilmesi, aşkın bağlanışının kesilmesi anlamına gelir; bu durumda neredeyse Hristiyanlıkta olduğu gibi bir aracı sınıf, denilebilirse bir “kutsal adamlar sınıfı” oluşur. Başkaları üzerinden kurulan ilahi bağlanışta, kişi sonsuz karşısında şahsiyet haline gelebilme şansını kaybeder. Oysa şahsiyet olmak, bizzat vahye muhatap olmak, bizzat aşkın bir bağlanışa girebilmek durumunda gerçekleşen bir olgunlaşma durumudur.

“Anlama” yalnız teorik çağrışımları olan bir kavram değildir, onun pratik içerimleri de vardır. Kişi bir teoriyi, bir bilgiyi anlar; bu zihinsel bir anlamadır. Amaç salt zihinsel anlama değildir; onu hayata dönüştürmek, pratiğe aktarmak, işleyerek bir dünya görüşü ve yaşama kültürü haline getirebilmek de önemlidir. Kişi, eyleme geçmeden, kendi kişiliğini teoriyle bütünlemeden, davranışlarını bu çerçevede oluşturmada anlamış sayılmaz. Bunun toplumsal ifadesi erdemli yaşamdır. Erdemli yaşamın içinde, teorik ve pratik boyutu olan kavrayıcı ve eyleyici eğitim başta gelir. Bunun yanında diğer bütün erdemler eğitimin bir ürünüdür: adalet gibi, güvenilirlik

gibi, yabancılaşılmaya uğramama (sahih olma durumu) gibi, çalışkanlık ve dürüstlük gibi, cesaret gibi. İnsanlığın, özellikle de İslâm kültürünün bütün temel sorunlarını eğitimle ilişkilendirmek mümkündür. Onun özünde de “okuma”nın yeterli derecede anlaşılabilmesi; insanı okuma, toplumu okuma, tabiatı okuma, dünyayı okuma, zamanı okuma şeklinde halka halka genişletilememesi bulunur. “Estetik-fonetik” yapıya indirgenen okuma biçimi, yanlış biçimlenmiş ve yanlış yönlendirilmiş kuşakların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Aliya, bir şeyin altını çizer: İslâm’ın pencereleri sonuna kadar açıktır; fakat onun kendini etkin hale getirebilmesi için insanların zihinlerinin de açık olması gerekir. Biçimsel bağlanış, ölüm, korku ve itaat temelinde, özümsememiş, şahsiyet oluşturmamış bir bağlanıştır. Müslüman aydınlar hep ortaya çıktığı üzere, İslâm aydınlanmasının, yeni anlama biçimleri üzerinden kurulması gerekir: okumanın sınırları, tüm bilim, kültür, sanat ve düşünce alanlarını kuşatacak şekilde genişletilmesi gerekir. Artık bu kısmî değil bütüncül bir okuma olacaktır. Varlık’tan gelen ışık, bu bütüncül okumada billurlaşacak, hakikat kendini gösterecektir. Din, toplumu geri bırakmaz; okuma, anlama ve yorumlama biçimleri geri bırakır. İnsanı, hayatı, değeri, dünyayı ve evreni unutmayan okumalar, hangi metinden hareket ederse etsin, iyi okumalar, sonuç veren okumalardır. İnsanlar kendi dinlerinden ne anlamakta, onu nasıl görmekte, nasıl yorumlamakta, birey Varlık, birey-birey, birey toplum ilişkisini nasıl kurmakta; varoluşu nasıl anlamlandırmaktadırlar; bu yaşama kültürünü oluşturma adına önemli bir algıdır. “Hak din” anlayışı dinlerin esasını oluşturur; ancak bu doğru, uygun, insanî, rasyonel ve insan doğasına uygun, insan varoluşunu destekleyen yorumlarla gerçekleşebilir. Bu da eğitimin, idrakin, anlayışın, hikmetin, irfanın, felsefenin ve kültürün içselleştirilmesi, uygun bir yaşama kültürünün üretilebilmesi ile mümkündür. Aliya, İslâm toplum halinde yaşanabilecek bir dindir, derken, bu yaşama kültürünün oluşturulmasına, bunun gerekliliğine işaret eder. Yaşama kültürü, nihayetinde teoriyi ve pratiği içinde barındıran en yüksek yorum biçimidir. Sabit ve değişken arasındaki uyumu gerçekleştirebilmek, dengeyi kurabilmek, etki ve ilişki alanlarını oluşturabilmek için ana metinle uygun bir şekilde diyaloga geçebilmek, önemli bir varoluş sorunudur; bir zihin ve zihniyet sorunudur. Metinde ne yazdığı önemlidir, ama ondan ne anlaşıldığı, ne şekilde anlaşıldığı, ne kadar anlaşıldığı da önemlidir.

Okumanın anlamı, estetik-fonetik yapıya indirgenip bu yapı üzerinden bir maneviyat türetilmeye çalışıldığında, temel sorun ortaya çıkmış olur. Yanlış okumada, *ana metnin* anlam alanından uzaklaşma, metni estetik-fonetik bir yapıya indirgeme, anlamı ötelenme durumu söz konusu olur. Sesten anlama, anlamdan yoruma geçememe de uygun olmayan bir okuma biçimidir. Oysa anlam, fonetik yapının içindedir ve yaşayanlara hitap eder, yaşayanlar içindir. Kurtuluş, onların kurtuluşudur, mutluluk onların mutluluğudur. Oradaki anlamın yeniden üretilmemesi, bireyler tarafından yeniden özümsememesi, her bir bireye hitap edecek şekilde canlandırılmaması, dinin giderek yapılması ve yapılmaması gereken bir kurallar bütününe indirgenmesi, onun ruhunun, insanî özünün yeterince ortaya çıkmasına, bir yaşama kültürü olarak filizlenmesine imkân vermez. Oysa okuma, ilk hedeftir: Kitabın okunması, insanın okunması, insanlık tarihinin okunması, kültürün ve medeniyetlerin okunması, tabiatın

okunması, yerin ve göğün, hayatın ve ölümün okunması, olası okuma biçimleri içindedir.

Söz konusu bütüncül, kapsayıcı okuma biçiminin ortaya çıkabilmesi için canlı bir tefekkür geleneğinin olması gerekir. Tefekkür en önemli aksiyondur. Aliya bu geleneğin İslâm kültüründe bulunduğunu düşünmekle bir umut ortaya koyar (İD, 19). Aklın ve kalbin aktivitesinin belirtisi olarak sorunun algılanabilmesi önemlidir. Tefekkür sadece anlamaya yönelik değildir; fark etmeye, nüfuz etmeye, eylemeye ve yaşamaya yöneliktir (İD, 18-19-38-39). Aliya, çıkış yolunun eğitim ve tefekkürün ihyasında olduğunu düşünür. İslâm düşüncesi demek, İslâm zihni demektir. Sorunun algılanışı, anlamlandırılışı ve çözümü demektir. İslâm düşüncesinin canlı olması, Müslümanların kendi kaderlerini kendi ellerinde bulundurmaları, başkalarının proje ve tasarruf alanından çıkmaları anlamına gelir. Bilincin diriliği anlamına gelir. Bu bir umuttur. İslâm kültürünün milletlerinin kurtuluşu tefekkürün canlılığına bağlıdır. Kendi üzerine tefekkür ve eğitim, kendi kaderine sahip çıkma, kendi sorunlarını algılayabilme imkânı sunar. Bu yeterlilik oluştuğunda karşıt güçlerin eylem ve proje alanı olmaktan da çıkar. İslâm kültürünün yeniden üretimi ve ihyası, eğitim ve düşünce yoluyla gerçekleşecektir. Yenilenmenin temelinde bilinci, zihni yapılandıran bu güç ve eğitim vardır. Eğitim temeldir, çıkış noktasıdır. Aliya, bu uyanışın, bu inşa ve ihya hareketinin eğitimle başlayacağını ya da başlaması gerektiğini düşünür (İD, 20).

3. Eğitim ve Öğretim

Peki, eğitim ve öğretim nasıl anlaşılmalı? Aliya eğitimden ve öğretimden neyi anlar, onlara nasıl bir anlam yükler? Ona göre eğitimden terbiyeyi anlamak gerekir. Ve terbiye aileden başlayan bir eğitim biçimidir. Öğretim denildiği zaman ise daha çok okulda verilen dersler ve teknik bilgileri anlar; bu eğitim biçimini “okul eğitimi” olarak da adlandırır (DBAİ: 91). Eğitim, değerlerin kazandırılması ve kişiliğin oluşturulması, öğretim ise bu kişiliğin diğer bilgi dallarıyla donatılmasıdır. Çocuk ailede ahlâkı ve insanlık değerlerini öğrenir, okulda ise bilgileri kazanır. Böylece bireyin yetiştirilmesinde eğitim ve öğretim, aile ve okul bir araya gelir, birlikte çalışır (İD: 58). Bu şekilde eğitim ailede başlar, okula doğru açılır; ahlâk ve kişilik terbiyesinden başlar fen ve teknoloji eğitimine, bilgi ve bilimlerin eğitimine doğru evrilir. Bu şekilde insandaki farklı unsurları bir denge ve ahenk içinde geliştirecek bütüncül bir eğitim anlayışı ortaya çıkar.

Yukarıda da değinildiği üzere, Aliya, İslâm toplumlarının eğitim ve öğretimde bir hamle ortaya koyabilmek için ellerindeki bütün sermayeyi kullanmalarını ister. Eğitime yatırım yapmadan yapılan bütün yatırımlar eksik ve sonuçsuz kalır: “Müslüman dünyasının şu anda bulunduğu aşağı durumdan hızlı bir şekilde kurtulması için birlik ve beraberliğin yanında, öğretim ikinci ve en önemli etkidir. Müslüman ülkeler yeteri kadar sermaye sahibi değildir ve öyleyse var olan sermayelerini her şeyden verimli olan öğretime yatırmalıdır” (İD, 59). Aliya sınıf ve cinsiyet ayrımı gözetmez; toplumun bütün çocukları, hangi sınıftan olursa olsun, cinsiyeti ne olursa olsun, yeteneklerine göre eğitim ve öğretim görmelidir. Bu önemlidir; zira İslâm toplumlarının kurtuluşu eğitimde bulunmaktadır.

Eğitim, bireyi yetiştirecek, toplumu bir araya getirecek, kültürü kuracak, zihni oluşturacak, giderek insanlığı ve uygarlığı geliştirecek biricik çıkış yolu olarak ortaya çıkar. Bu eğitim, bireyi, toplumu, İslâm dünyasını ve giderek insanlığı bütünleştirecek; insanı insana, insanı topluma, insanı Varlığa bağlayacak bir eğitimidir. Aliya, eğitim uygarlığın bir ürünüdür, derken bu tür bir eğitim anlayışına işaret eder (DBAİ: 88).

İslâm kültürünün temel dinamiğini eğitim ve öğretim oluşturması gerekirken, bu dinamik yeterince çalıştırılmamış ya da yanlış yönde çalıştırılmıştır. Oysa eğitim çıkış yoludur; öncelikli sorundur. “Verilere bakarak söyleyebiliriz ki, bugün İslâm dünyasında nitelik ve nicelik bakımından en acil değişim isteyen kurum, eğitim-öğretim kurumudur” (İD 59). Aliya, sorunun sefalet, fakirlik, esaret sorunu olduğunu düşünür. Eğitim ve öğretim başlıca bu üçüne karşı yapılır. Bu nedenle öncelikli yatırım eğitim ve öğretime yapılan yatırımdır. Aliya bu konuya o kadar önem verir ki, ilk planda gerekirse, tarihte olduğu üzere, camilerin bile eğitim kurumuna dönüştürülebileceğini söyler. Eğitim ve öğretimde sağlanan başarı, diğer alanlara da yansiyacak, eğitimde başarılı olan toplumlar diğer alanlarda da başarılı olacaklardır. İslâm kültürünün yeniden doğuşu eğitim ve öğretimle olacaktır. Eğitim sadece çocukların ve gençlerin eğitilmesi anlamına gelmez, tıpkı camilerin okul olarak kullanılması önerisinde olduğu gibi, bizzat halk denilen büyük kitlenin de eğitilmesi gerekir. Sadece çocuklar ve gençler değil, toplumun her kademesi eğitim görmeli, hayat baştan sona bir eğitim alanına, bir okula dönüşmelidir (İD 60).

4. Yabancılaşma ve Eğitim

Yabancılaşma, İslâm toplumlarında görülen temel sorunlardan biridir. Eğitimsizlik, yanlış eğitime, yanlış modernleşme çabaları, yabancılaşmayı da beraberinde getirmiştir. Yabancılaşma değer ve karakter yitimi şeklinde ortaya çıkar. Yabancılaşan kişi ya da toplumlar, kendi karakterlerinden, kendi ruhlarından, kendi özelliklerinden uzaklaşırlar. Özgürlük ve bağımsızlıklarını yitirirler (İD: 27). Aliya, yabancılaşmanın İslâm toplumlarında ciddi bir sorun olduğunu düşünür ve bu zamanın hastalığıdır. İslâm toplumlarındaki yenilenme hareketleri, genellikle batıllaşma şeklinde tezahür etmiştir. Bu da beraberinde kendine, kendi karakterine yabancılaşmayı getirmiştir. Batıllaşma yabancılaşmanın bir sonucu olduğu gibi, onun bir eseridir de. Kendine yabancılaşma, cehaletin ve eğitimsizliğin yanında bir başka sorun olarak kendini hissettirmektedir. Eğitim modernleşirken, Batıllaşıırken, bir reform anlayışı içinde dönüşürken, özdeğerlere bağlı kalma sorumluluğu da vardır. Buna göre eğitim, karakteri oluşturan ve yok olmasını önleyen bir değerdir (İD: 29).

İslâm kültüründeki sorunlardan biri de eğitim kurumlarının yabancıların elinde bulunmasıdır. Eğitim kurumlarının yabancıların elinde olması, yabancılaşmanın, yanlış eğitimin ve Batıllaşmanın nedenlerinden en önemlisidir. Yabancı eğitimciler kendi kültürlerine yabancı aydınlar yetiştirmektedirler ve bu önemli bir sorundur. “Müslüman toplumun eğitim ve okula karşı soğuk olduğu yolunda anlamsız ve saçma bir suçlama ortaya atılmaktadır. Hakikatte ise okula karşı bir ret tavrı olmadığı açıktır; tepki İslâm ve halklarla her türlü manevi bağıny kaybeden yabancı okullara

karşıdır” (İD: 35). İslâm toplumları öncelikle kendi çocuklarını eğitecek, onları iyileştirecek, erdemli bireyler haline getirecek eğitim kurumlarını açmalıdır. Yabancılaşma genellikle eğitim üzerinden başlamış ve toplumun her katmanına yayılmıştır. Eğitim zemininde başlayan yabancılaşma sorunu, yine eğitim vasıtasıyla önlenabilir. Bunun için iyi bir terbiye, eğitim ve öğretim faaliyeti olmalıdır. Bunun anlamı, aileden başlayan bir eğitimidir. Şahsiyet oluşturmaya bir eğitimidir, Kişinin özgürlüğünü ve kişiliğini geliştirici bir eğitimidir. Taklitçi, eski zamanlara ait bilgilerin ezberden okunduğu bir eğitim değil, yaratıcı ve eleştirel zihni oluşturacak, geliştirecek, özgür zihinlerin ortaya çıkmasına yönelik bir eğitimidir; ve bu eğitim oluşturulmalıdır. Köleleştirici, sindirici, susturucu, baskılayıcı, pasifize edici, yabancılaştırıcı bir eğitim değil. Aliya, bu eğitim biçimini “insanî okul” olarak adlandırır (DBAİ: 91, 94).

Eğitim sorununun bir yüzünü de bu yanlış eğitim oluşturur ve bu İslâm toplumlarının temel sorunlarından biri, hatta başlıcasıdır. Zira bunda daha derin bir yara vardır; eğitimsizlik nispeten daha yüzeydedir ve tedavisi mümkündür. Yanlış eğitim ise başa çıkılması zor bir meseledir. İlk önce bilinenlerin unutulması, zihnin tahliyesi, terbiyesi ve yeniden biçimlendirilmesi gerekir. “Asırlardır halklarımız eğitilmiş insanlara sahip değildir. Onların yerine, aynı derecede istenmeyen iki ayrı sınıf insana sahiptir: eğitimsiz ve yanlış eğitilmiş. Hiçbir Müslüman ülkesinde halkın ihtiyaçlarına cevap verecek ve İslâm ahlakının anlayışına uygun olarak gelişmiş bir eğitim sistemine sahip değiliz. Bu hassas kurumu bizim iktidar sahipleri ya ihmal ettiler ya da yabancılara bıraktılar. Yabancıların para, kadro ve tabii ki program ve ideoloji verdikleri okullar, Müslümanları, hatta milliyetçileri eğitmedi. O okullarda bizim müstakbel aydınlarımız itaat, teslimiyet ve yabancıların zenginliği ve gücüne karşı hayranlığın hasletleri enjekte edilmekte. Böylece onlar kendi memleketlerinde kendilerini yabancı gibi hissetmektedirler (İD: 34). Eğitim, yabancılaşmanın aracı haline gelince zihniyet de bozulur. Bu bozulmanın en yalın ifadesi zihnin kendi kendini üretememesi, giderek yabancılaşmaya ve fesada uğramasıdır. Yanlış eğitimle, söz konusu inkıraz daha da derinleşmekte, zihnin ve kişiliğin yozlaşmasına neden olmaktadır. İşte Aliya, “yanlış eğitim” derken, bu tür bir bozulmaya işaret etmektedir. Aldıkları eğitimle kendi değerlerine yabancılaşan aydınların dışavurum biçimlerinden biri de kimliksizleşme, kendi kültürlerine karşı yadsıyıcı ve küçümseyici bir tutum içine girmeleridir. Bu onların aldığı yanlış ve yabancılaştırıcı eğitimin dışavurumlarından biridir.

Sonuç

Görüleceği üzere, Aliya’nın eğitim felsefesi, belirli bir Varlık, bilgi, insan, ahlak ve sanat anlayışı çerçevesinde gelişir. İnsan anlayışının temelinde, düalistik yaklaşım bulunur. Tanrı huzurunda şahsiyet haline gelen, varlık bilincine ve sorumluluğuna sahip insan portresi üzerinden varlığın, evrenin ve insanın okunup anlaşılması, yorumlanması ve bunun canlı bir diyalog üzerinden sürdürülmesi esastır. Aliya’da her türlü donmuş, canlılığını yitirmiş ezber konuları, eğitim anlayışının sınırları dışında kalır. Eğitim faaliyeti, kültürün, uygarlığın ve geleneğin şimdi ve burada yeni kuşakların şahsında yeniden üretilmesidir. Bu bir bilgi, bir ezber, bir sınav konusu

değil, bir varoluş konusudur. Dolayısıyla salt kuramdan ibaret değil, uygulamaya yönelik, uygulamaları ve uzanımları olan bir faaliyet alanıdır. Bu anlamda eğitim yalnız bilginin ve kültürün öğretilmesi değil, hayatın yeniden üretilmesi, dünyanın yeniden düzenlenmesi, varoluşunun yeniden tanzim edilmesi anlamına da gelir. Eğitim, hayatı üretebilen, hayatı değiştirebilen irade sahibi bireyi yetiştirebilmektir. İrade sahibi, bilinci açık, tutum ve görüş sahibi bireyi yetiştirebilmektir. Yalnız entelektüel eğitim değil, fen ve teknoloji eğitimi de bu bağlamda söz konusu eğitim anlayışının içine girer (İD: 50). Bu çerçevede ortaya çıkan başlıca kavramlar şunlardır: Uygarlık, İslâm kültürü, ikicil insan doğası, okuma ve anlama, tefekkür, eğitim ve öğretim, yabancılaşma, yanlış eğitim.

Aliya'nın eğitim anlayışı, bir insan ve uygarlık felsefesi çerçevesinde şekillenir; sadece okullarda öğretilen bilgilere, pratik gereksinimlere, gündelik ihtiyaçlara indirgenemez. Kültür ve uygarlık anlayışında İslâm kültürünün kendi içindeki ve kendine özgü sorunları, insan felsefesinde ise ikicil insan doğası anlayışı yer alır. Bu açıdan bakıldığında, Aliya'nın eğitim anlayışı, geniş anlamda kültürün ve uygarlığın, nihayetinde insanlığın derinleşen sorunları üzerinde durup düşünmedir. Bu yüzden eğitim kavramı onda geniş bir çerçevede, bireyi ve toplumu, zihni ve kültürü üretecek, giderek insanlığı ve uygarlığı kuracak ve geliştirecek biricik yol olarak ortaya çıkar. Özel anlamda ise İslâm zihninin sorunları üzerine bir durup düşünmedir. Yapılması gereken şey yabancılaşmaya uğramamış, sahih aydın tipini yetiştirebilmek, kendi sorunları üzerine düşünen, kendi sorunlarını algılayabilen bireyleri yetiştirebilmek; şekilci, taklitçi, içi boş, yabancılaşmaya uğramış yanlış eğitim tutumlarından uzaklaşabilmektir. Onun eğitim felsefesi, bir erdem ve bir diriliş söylemi üzerine oturur; bu nedenle bir umudun ve iyimserliğin ifadesidir. Aliya, "Elbette kötü şeyler unutulur. Geçmişe değil, daha çok geleceğe dönük biriyim" derken, bu umudu ve iyimserliği dile getiriyor gibidir (K: 249).

Kaynakça

- ERSOY, M.A. (2009). *Safahat*. Ankara: Hece Yayınları.
- İZZETBEGOVIÇ, A. (2014). (İD) *İslâm Deklarasyonu*. Çev. Rahman Ademi. İstanbul: Fide Yayınları.
- İZZETBEGOVIÇ, A. (2011). (DBAİ) *Doğu ve Batı Arasında İslâm*. Çev. Salih Şaban. İstanbul: Yarın Yayınları.
- İZZETBEGOVIÇ, A. (2014). (ÖK) *Özgürlüğe Kaçışım*. Çev. Hasan Tuncay Başoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları.
- İzzetbegoviç, A. (2014). (K) *Konuşmalar*. Çev. Fatmanur Altun – Rıfat Ahmetoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları.
- KANT, I. (2006). *Eğitim Üzerine*. Çev. Ahmet Aydoğan. İstanbul: İz Yayınları.
- TOPÇU, N. (1998). *Türkiye'nin Maarif Davası*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Bir Edebiyat ve Düşünce Dergisi Kayıtlar'da Bosna-Hersek Hassasiyeti

Veli KILIÇARSLAN

Atatürk Üniversitesi

1. Giriş

Edebiyatımızda dergiler, önemli fikirlerin uygulamaya geçirildiği oldukça önemli bir yayın organı olarak değerlendirilmiştir. Dergiler sayesinde fikirlerine destekçi bulabilen şair ve yazarlar, aralarına yeni isimlerin katılmasını sağlayarak daha çok insana ulaşma yolunda ilerlemişlerdir. Dergilerin büyük bir çoğunluğu, bu amaçlar doğrultusunda yayın hayatına başlarken nihayetinde başarılı olup olamadıkları tartışmaya açıktır. Başarı sağlayan dergilerin en önemli özelliği devamlılıklarının olması ve uyandırdıkları etkinin nispeten daha güçlü olmasıdır. Söz konusu kriterlere sahip olduğu söylenebilecek bir dergi de *Kayıtlar*'dır. Yayımlanmaya başladığı dönemde dergicilik alanında, kendi yayın anlayışı ve fikirleriyle benzer dergilerin bir bir yayın hayatını noktalaması, *Kayıtlar*'ın varlığını daha anlamlı hâle getirmiştir.

Kayıtlar dergisi, 1990 yılında yayımlanmaya başlayan bir edebiyat ve kültür dergisidir. Derginin kurucu isimleri arasında Hasan Aycın, Ramazan Dikmen, Yusuf Ziya Cömert, Ahmet Şirin, Ömer Lekesiz gibi isimler yer alırken *Mavera*'nın yazar kadrosunda bulunan Âlim Kahraman, Mustafa Özçelik, Arif Ay, Necip Tosun, Cemil Çiftçi, Cemal Şakar, Ahmet Kekeç, Kemal Sayar derginin diğer önemli isimleri arasındadır. Ayrıca dönemin edebiyat meraklısı gençlerine de kapılarını açarak geniş bir yazar kadrosuna sahip olmuştur. Dergide eleştiriler, öyküler, şiirler, çevirilerin yanı sıra felsefi, sosyal ve siyasi ağırlıklı düşünce yazılarına da yer verilmektedir. Derginin 45 sayılı yayı hayatı boyunca neredeyse bütün sayılarda imzası görünen Hasan Aycın, çizgileriyle *Kayıtlar*'a katkı sağlamıştır. *Kayıtlar*'ın on üçüncü sayısının ardından derginin sahibi ve yazı işleri müdürü konumuna gelen Yusuf Ziya Cömert, derginin aralıksız bir şekilde çıkması için yoğun çaba sarf etmiştir. En çok yazı kaleme alan isim de yine kendisidir.

2. Kayıtlar Dergisinde Bosna-Hersek Hassasiyeti

Bosna Savaşı'nın başladığı yıllarda *Kayıtlar* dergisi de yayın hayatına başlamıştır. İlk sayılarındaki sunuş yazısı bir manifesto olarak değerlendirildiğinde, zorda kalan insanların yardımına koşacaklarını, zulme uğrayan Müslümanların sesi olacaklarını ve onlara yardım edeceklerini özellikle belirttikleri görülmektedir. Süleyman Gündüz, Kamil Doruk, Yusuf Ziya Cömert, Arif Ay, Hasan Aycın, Ramazan Dikmen başta yazılarıyla olmakla birlikte aktif roller alarak isyanlarını haykırarak, Bosna için çaba harcamışlardır. *Kayıtlar*'ın yazar kadrosunda bulunanlar, Bosna'nın acısını paylaşmakla ve duyurmakla yetinmemiş, çözüm yolları da aramışlardır. Müslümanların içinde bulundukları gaflet halinden çıkabilmesinin çözümün

ilk basamağı olduğu düşüncesini taşımaktadırlar. Diğer taraftan Bosna'daki savaş mağdurlarına yardım götürmek için birtakım çabalar içerisine girmişlerdir. Bosna dışındaki Müslümanların da dinmek bilmeyen dramları ve acıları da devam etmektedir. Bu durum karşısında cesur bir irade göstererek sorumluluklarını icraata geçirme becerisine sahip olan *Kayıtlar* yazarları, her fırsatta okuyucusunu kendilerine katılmaya çağırılmaktadır. Yaşanan acılar karşısında sessiz kalamayan *Kayıtlar*, derginin dördüncü sayısında bir çağrı metni yayınlar. *Kayıtlar* imzasını taşıyan bu metinde:

“ABD, Rus ikiz kardeşini, Batılı ortaklarını ve ona uşaklığı meziyet sayan, lağım farelerinden iğrenç bölgesel firavuncukları da yanına alarak Orta Doğu'da giriştiği, İslam'ın yeniden ihyasını boğma ve ümmetin yer altı ve yer üstü kaynaklarını gasp ve yağma etme operasyonunda, kendi adına Müslümanları savaştırmakta, onları birbirine kırdırmakta, ağıtlara sığmayacak bu trajik durum içinde kardeşi kardeşe vurdurmaktadır.”
(*Kayıtlar* 1991: 53)

cümleleriyle isyan edilmektedir. *Kayıtlar*'ın 13 ve 14. sayılarında Fehim Nametak'ın “Türkçe Yazılmış Bosna Edebiyatı Mirasını Araştırmak” yazısı, Altay Suroy tarafından tercüme edilir. Bu iki yazıda Bosna edebiyatında Türkçe eser vermiş isimler eserleriyle beraber değerlendirilirken bu edebiyatı araştırma yoluna gitmiş olanlar da ayrıca öne çıkarılır.

Derginin yirmi ikinci sayısı Bosna üzerine hazırlanmış özel bir sayı şeklinde değerlendirilebilir. Bu sayının dosya konusu Bosna'dır. Böylece savaşın boyutları gözler önüne serilecek, Müslüman şehitler anılacak ve yetimlerin durumları okuyucuya aktarılacaktır. Dosyada yer alan yazılar, Yusuf Ziya Cömert'in kaleminden “Yetimler Diyarı” ve yine onun çevirisiyle Crescent International'ın 1-15 Temmuz 1992 tarihli sayısında yayımlanan yazarı belirsiz “Katliam” başlıklı yazıdır. Ayrıca Ahmet Kekeç'in “Sorun İzzetbegoviç”, Munir Gavrankapetonoviç'in “İmtihan Alevi” ile Süleyman Gündüz'ün “Bu Benim Üçüncü Göçüm” dosyanın diğer yazılarıdır.

Yusuf Ziya Cömert'in “Yetimler Diyarı” yazısındaki şu ifadeler oldukça çarpıcıdır: “Demeçler, yazılar, kampanyalar, diplomatik seyahatler kimseyi yanıltmasın. Yalnızız. Ankara yönetimi dünyayı ayağa kaldırdı. Şimdi katliamı bütün dünya ayakta seyrediyor!” (Cömert 1992a: 49). Crescent International'da çıkan yazı, isimsiz yayımlanmasına rağmen savaşın gerçeklerini ve Müslümanların nasıl katledildiğini dünyaya duyurmaya çalışmaktadır. Müslümanların canice katledildiği söylenen yazının sonunda “Dünyanın vicdanı uyanıncaya kadar daha kaç Bosnalının ölmesi gerekiyor?” (Cömert 1992b: 55) ifadelerine yer verilir. Ahmet Kekeç, Sorun İzzetbegoviç adlı yazısında, Bosnalıların tarihî kökenlerine kadar gitmektedir. Bosnalıların bugün yaşadıkları bölgede İliryalıların yaşadığını ve Bosna halkının söz konusu İlirya kültürünün bir taşıyıcısı olduğunu söyler. Ancak Slav istilası bölgede olumsuz etkilere sebep olmuştur. Avrupa'nın orta yerinde böyle Müslüman bir halkın varlığından rahatsız olanların yapılan katliama sessiz kaldığını ifade eder. İzzetbegoviç'in savunduğu görüşlerin uyandırdığı rahatsızlık, yapılan katliama başka bir sebep olarak gösterilmektedir (Kekeç 1992: 58-60).

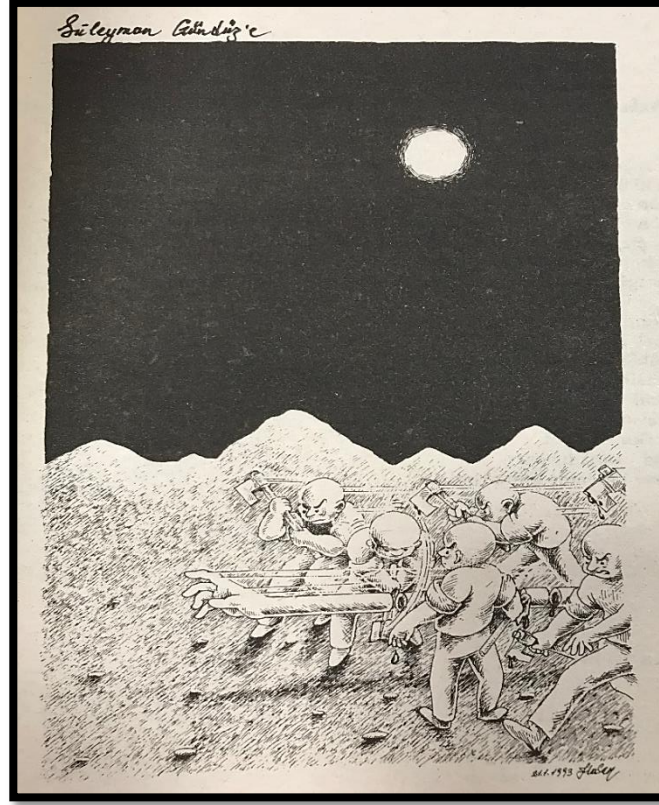

Kayıtlar'ın yirmi ikinci sayısında yer alan yazılardan biri de Munir Gavrankapetonoviç'e aittir. Bu yazı, Gavrankapetonoviç'in *İmtihan Alevi* adlı hatıra türündeki eserinden Ataullah Sadağ'ın yaptığı bir çeviridir. Gavrankapetonoviç, içerisinde Müslümanlardan gençlerin bulunduğu bir oluşumla Bosna için yaptıklarını ve Bosna'da yaşanan olayları içeriden bir gözle okuyucuya aktarır. 1945 yılında komünistlerin iktidara gelmesinin ardından faaliyetlerinin kısıtlandığını söylerken 1946 yılında ise aralarında Aliya İzzetbegoviç'in bulunduğu Müslüman Bosnalıların sorguya alındığını ifade eder (Gavrankapetonoviç 1992: 62). Geçmişten beri süregelen huncin savaşa, katliama kadar ulaştığı Gavrankapetonoviç'in anılarından takip edilebilmektedir. Dosyada Bosna ile ilgili yazılardan biri de "Bu Benim Üçüncü Göçüm"dür. Süleyman Gündüz tarafından kaleme alınan yazıda, Adapazarı Belediyesi ile birlikte Bosna için bir yardım kampanyası düzenlenmesi neticesinde Bosna'ya yaptığı seyahati anlatmaktadır. Söz konusu kampanyayı düzenlemekle kalmaz, yardımların yerine ulaştırılmasını da bizzat üstlenir. Böylece Bosna'ya doğru yola çıkan Süleyman Gündüz, orada gördüklerini tüm açıklığıyla çarpıcı bir şekilde anlatır (Gündüz 1992: 50). İnsani yardımların bile engellendiği bir savaş ortamında, katliama maruz kalarak yerlerinden olan insanlarla görüşme imkânı da bulmuştur. Süleyman Gündüz ile bir sonraki sayıda bir de söyleşi yapılmıştır. "Ben Sussam Sarayevo Söyler Şarkısını" başlıklı söyleşide Yusuf Ziya Cömert, Süleyman Gündüz'e Bosna'ya dair sorular yöneltmektedir. Daha önce toplanan yardımların götürülmesi sebebiyle Bosna'ya seyahat eden Süleyman Gündüz, ikinci kez Sarayevo'ya gider. Savaş şartlarında ulaşılması oldukça zor olan Sarayevo'ya bir arkadaşının yardımıyla Müslümanların "Put Spasa (Umut Yolu)" dedikleri yoldan gece geçerek gidebildiğini açıklar. Süleyman Gündüz ateş altında gördüklerini de

okuyucuya aktarır. Ayrıca İzzetbegoviç ile ilgili söylenen olumsuz ifadelerle ilgili bir soruya ise İzzetbegoviç'in övgüyü hak ettiğini, savaş sırasında başkenti terk etmeyerek halkıyla beraber olduğunu ve canı pahasına yapılması gereken her şeyi yaptığını söyler (Cömert 1992c: 61-67).

Süleyman Gündüz'ün takdire şayan gayretleri, *Kayıtlar* tarafından da olumlu karşılanmıştır. Derginin önemli isimlerinden çizer Hasan Aycın, Süleyman Gündüz'e ithafen yirmi sekizinci sayıda bir çizgi çizer (Aycın 1993: 3). Bosna'ya her fırsatta yardım elini uzatan Gündüz'ün yardım eli şu şekilde çizgileştirilir:

Hasan Aycın, *Kayıtlar*'da Bosna'ya dair Süleyman Gündüz'e ithafen çizdiği bu çizginin yanı sıra başka bir sayıda Arif Ay'a ithaf ettiği ikinci bir çizgiye yer vermiştir. Bu çizgide Hasan Aycın, savaşta yaralanmış, parçalanmış Müslüman bir gencin gece gökyüzünde ayın tam ortasına elini uzatıp bir hilal koymasını resmetmektedir. Bahsedilen çizgi şöyledir:

Şiirin edebiyatta özel bir yeri olduğu aşikârdır. Onun eşsiz bir gücü olduğundan hareketle acılara, isyana, zulme, katliama karşı kullanılması her zaman olduğu gibi şairlerin kalemiyle sesini yükseltmesi yadsınamazdı. Şiir savaşın getirdiği bütün olumsuzluklara rağmen umudun habercisi olabilmektedir. Bosnalı Müslümanların acısını paylaşan, beklentilerini şiirlere konu edinen bütün şairler gibi *Kayıtlar*'daki şairler de en güzel

şiiirlerini Bosna için yazmışlardır. Derginin yirmi beşinci sayısında Arif Dülger, “Köz Bir Yürek Parlıyor Ölüm Oluyor Ateş” başlıklı şiirine, *Priştina üşüyor, Bosna kan şehri* dizesiyle başlar. Şiirin sonunda ise umutla seslenir Priştina’ya:

*priştina, ah priştina
uyansa uyuyan dev
kana bulanmış bosna
can akıyor gürül gürül ırmakları
utangaç gelinlerin terlemiş ellerinden
kireç beyazı,
köz bir yürek parlıyor ölüm oluyor ateş
ateş toprağa düşüyor yalnızca
günün yedi rengini utanıyorum
priştina ah priştina* (Dülger 1992: 35).

Yirmi yedinci sayıda bu kez Arif Ay, “Bosna Ah Bosna” şiiriyle seslenir okuyucuya. Yirminci yüzyılın Endülüs’ü dediği Bosna’nın yaşadıklarında başta sesini yeterince yükseltmeyen Müslümanların yanı sıra bütün insanlığın suçu olduğunu vurgular:

*Bosna
Filistinli çocukların
taşlarıdır sözcüklerim
göğünde uçan bir kuş bile değilim
kanatlarımda ısıtmak için seni
ey yirminci yüzyılın Endülüs’ü
alnındaki kara yazı değil
kalplerimizin kiri pasıdır
bin vakit çeşmelere koşsak yeridir
(...)
Bosna Bosna
Yorgun atlar gibi akıyor Mostar Irmağı
Osmanlı köprülerinden bak baka
“Ben sussam da
Sarayevu söyler şarkısını”* (Ay, 1993: 7).

*Kayıtlar’*daki Bosna ile ilgili şiirlerden bir tanesi de Kamil Eşfak Berki’ye aittir. “Mostar Köprüsü” adlı şiir derginin otuz sekizinci sayısında yayımlanmıştır. Berki, bu şiirde tam bir isyan hâlinedir ve asıl suçlulara karşı sözünü esirgemez:

*Irmak öyle akar ki kıyısında biri vardır
Ruh için ne yüzyıllar geçti
Neretva Irmağı nasıl akıyor mu Mr. Arabulucu
Kötülük görmeden kötülük eden İngiltere’nin
Aracısınız Lord filanca Mr. Arabulucu
Irmakların arş-ı âlâda aslı vardır akarlar
Bilir misiniz Lord filanca bilir misiniz?
Mostar Köprüsü’ne ateş ettiler* (Berki 1993: 6).

Bosna’da yaşananlar sonucunda yerinden yurdun olmuş kadınlar ve küçük çocuklarla sıkça karşılaşabilmektedir. Yusuf Çağlar, “Mostar

Köprüsü Düşleri” şiirinde böyle bir çocuğun yaşadıklarını, hayallerini anlatır. Şiirini de Amar adlı bu çocuğa ithaf eder. Şiirin ardından Amar’ın hikâyesini okuyucuya aktaran Çağlar, şu ifadelere yer vermektedir:

“Amar şimdi İstanbul’da yaşıyor. Düşlerinde büyütüyor Bosna’yı. Hiç bir kurşun vuramıyor düşlerini. Mostar, her gün bahara taşıyor Amar’ı. Amar da düşlerin gerçek olduğuna inanmak için Mostar Köprüsü’nü resim defterine çiziyor, camlara çiziyor, küçücük maketler yapıyor... Ama her defasında düşlerden çılgınlarla uyanıp annesine sığınıyor. ‘Evimize ne zaman döneceğiz anne!’ diyor. ‘Ne zaman döneceğiz? Bu evler bizim değil ki!’ Ne İstanbul ne güvercinlerin söylediği huzurlu şarkılar avutuyor Amar’ı. Ne de annelerin sevgi dolu yürekleri... Ne de bahar, ne de yıldızlar... Amar’ın düşlerinde hâlâ, defalarca kurşunlanan küçücük çocuklar, adamlar, evler, köprüler var.” (Çağlar 1994: 17).

Rıdvan Canım, Bosna’ya dair şiirlerden oluşan bir antoloji oluşturmuştur. Bu antolojide Mehmet Akif’ten Murtta Alan’a kadar kırk şairin şiirlerine yer verilmiştir. Arif Ay, Rıdvan Canım’ın hazırladığı antolojinin tanıtımını Kayıtlar’ın kırkıncı sayısında yapmaktadır. Kitabın takdim bölümünden ise şu cümleleri aktarır: “Asırlık uykulardan uyanmadıkça, gözümüzdeki yaş kurumayacak, bağrımızdaki sızı dinmeyecek, ağtılarımız son bulmayacaktır. Bu utanç tablosuna adanan ağtılar bu amaçla derlendi.” (Ay, 1994: 18).

Bosna deyince akla gelen ilk isim olan bilge lider Aliya İzzetbegović, *Kayıtlar*’da sıkça adı geçen isimlerdendir. Derginin Bosna ve Müslümanlar hakkındaki hassasiyeti çerçevesinde Aliya İzzetbegović ile ilgili yazılara, şiirlere yer verilmektedir. Kırkıncı sayının sonunda Aliya İzzetbegović’in Avrupa Topluluğu’na ve NATO’ya gönderdiği mektup yayımlanır. Bu mektup dergiye Süleyman Gündüz tarafından ulaştırılmıştır. Yaşanan katliam Aliya İzzetbegović’in ağzından okuyucuya aktarılmıştır. İzzetbegović, Birleşmiş Milletler’e, Avrupa Birliği’ne, NATO’ya yardım için çağrıda bulunmaktadır (İzzetbegović 1994: 48).

“Alia İzzetbegović
Bosna-Hersek Cumhuriyeti Devlet Başkanı
Sayın Carlos Papulas, AT Dönem Başkanı
Sayın Manfred Werner, Nato Genel Sekreteri
Baylar,

Saraybosna’da pazar yerinde meydana gelen katliamla ilgili olarak 5 Şubat’ta size mektup göndermiştim.

BM Barış gücü yetkilisinin roketin nereden, kim tarafından atıldığının araştırılması teklifiyle ilgili açıklaması teessür ve öfkeyle karşılanmıştır. Bu teklif müdahale sürecini uzatmaya matuftur. Sırlar, ağır silahlarını kendilerini savunmak için kullandıklarını söylüyorlar. Öyle görünüyor ki son barış girişimleri de başarısız olacaktır. Zira iki taraf açısından da kabul edilebilir olan bir anlaşma mümkün değildir. Korkarım bu tartışmalar dünyanın dikkatini tek bir top mermisine çekecek; diğerlerini, yani 22 aydır bu şehre düşen yaklaşık 300 000 top mermisini unutturacaktır.

Saraybosna çevresindeki 400 kadar ağır silahı kendilerini Bosna ordusuna karşı korumak için bulundurdıkları, Sırp'ların en büyük yalanıdır. Sırp'lar, bu silahları sivilleri katletmek, şehri yıkmak, halkı göçe zorlamak için kullanmaktadır. Saraybosna'da Sırp silahlarıyla hayatını kaybeden 9872 kişiden sadece 164'ü askerdir. Ölenlerin 1563'ü çocuk, 278'i hamile kadındır. Yine bu silahlarla 57.897 sivil yaralandı. Yaralıların 19 000'i sakat kaldı.

Şehirde 40.000 ev, 35.000 işyeri yıkıldı. Saraybosna'daki doğumevi, Milli Kütüphane, Şarkiyat Enstitüsü, demir yolu istasyonu ve otobüs terminali de yıkılmış veya ağır hasarlıdır. Koşevo Hastanesi şu ana kadar 287 kez isabet aldı; hastanede 9 doktor, 16 hasta öldü. Şehirdeki cami, kilise ve sinagogların hepsi isabet aldı. Olimpik tesisler, meclis ve hükümet binaları yerle bir oldu. Ayrıca şehirdeki okul, üniversite ve sanat merkezlerinden isabet almayan yok. BM görevlilerinin ikamet ettiği Holiday Inn oteli dışındaki bütün oteller yıkılmış durumda.

Baylar,

700 gündür Saraybosna'da adeta bir cehennem yaşanıyor. Artık halkın öldürülmemesi, mabetlerin, okulların, hastanelerin yıkılmaması için Sırp'ların ağır silahlarının susturulması zorunludur. Lütfen üyelerinizi bu mektubun muhtevasından haberdar edin.

Saygılarımla.

7.2.1994, Saraybosna"

3. Sonuç

Bosna Savaşı sürerken, Müslümanlar kan ağlarken yürekleri yananlar yapılması gereken ne varsa, ellerinde ne geliyorsa yapmaya hazırdır. *Kayıtlar*'da bir nevi sivil toplum örgütü olarak çalışmış, yalnız Bosna'daki Müslümanlar için değil, dünyanın birçok yerinde acı çeken Müslümanlar için ellerini taşın altına koymuşlardır. Bunu yaparken edebiyatın gücünden büyük ölçüde faydalanmışlardır. *Kayıtlar*, tüm çabalarına rağmen eleştirilerden de kurtulamamıştır. Dergiye gelen bir mektupta, *Kayıtlar*'ın Bosna konusunda oldukça geç adım attığı ileri sürülmektedir. Yusuf Ziya Cömert ise söz konusu eleştiriye, bir konuya verilen önem, o konuya ayrılan sayfa sayısı ile ölçülemez; belki sayfalarımızı değil de mesaimizi harcıyoruzdur, şeklinde cevap verir. Yusuf Ziya Cömert'in ifadeleri, *Kayıtlar*'ın konuyu ne kadar önemseydiğinin bir göstergesidir. Nitekim derginin çıkış amaçlarından biri de Müslümanlara karşı yapılan zulme sessiz kalmamaktır.

Yaklaşık beş yıl boyunca dergicilik sahasında varlığını sürdüren *Kayıtlar*, referanslarının çizgisinde sorumluluklarını yerine getirmiştir. Dönemin ekonomik şartları göz önünde bulundurulduğunda dergi çıkarmanın zorlukları pahasına oldukça uzun bir süre çıkmayı başarmıştır. Bu süre zarfında Bosna Savaşı'nın sıcaklığının etkisiyle derginin çeşitli sayılarındaki şiir ve yazıların yanı sıra yirmi ikinci sayıdaki dosya, Bosna hassasiyeti için kayda değer bir yaklaşımdır. *Kayıtlar*'ın üstlendiği misyonu kendi şartlarınca yerine getirdiği söylenebilir.

Kaynakça

- AY, Arif (1993). "Bosna Ah Bosna", *Kayıtlar*, (27): 7-8.
- _____(1994). "Okurken", *Kayıtlar*, (40): 18-20.
- AYCIN, Hasan (1993). "Bir Çizgi" *Kayıtlar*, (22): 3.
- BERKİ, Kamil Eşfak (1993). "Mostar Köprüsü" *Kayıtlar*, (38): 6-7.
- CÖMERT, Yusuf Ziya (1992a). "Yetimler Diyarı", *Kayıtlar*, (22): 49.
- _____(1992b). "Katliam", *Kayıtlar*, (22): 55-57.
- _____(1992c). "Ben Sussam da Sarayevu Söyler Şarkısını" *Kayıtlar*, (23-24): 61-67.
- ÇAĞLAR, Yusuf (1994). "Mostar Köprüsü Düşleri" *Kayıtlar*, (40): 16-17.
- DÜLGER, Arif (1992). "Köz Bir Yürek Parlıyor Ölüm Oluyor Ateş", *Kayıtlar*, (25): 35.
- GAVRANKAPETONOVİÇ, Munir (1992). "İmtihan Alevi", *Kayıtlar*, (22): 61-67.
- GÜNDÜZ, Süleyman (1992). "Bu Benim Üçüncü Göçüm" *Kayıtlar*, (22): 50-54.
- İZZETBEGOVIÇ, Aliya (1994). "Bir Mektup", *Kayıtlar*, (40): 48.
- Kayıtlar (1991). "Çağrı", *Kayıtlar*, (4): 53.
- KEKEÇ, Ahmet (1992). "Sorun İzzybegoviç", *Kayıtlar*, (22): 58-60.

Boşnak Ninnileri Üzerine Bir İnceleme

Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ

*Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
yzsumbullu@erzurum.edu.tr*

Güfte ve bestesiyle annelik içgüdüsünün verimleri olan ninniler, anonim halk edebiyatı türleri içerisinde yer almaktadır. Yenidoğanın korunması, kollanması, sağlıklı zihinsel ve bedensel gelişimini sürdürmesi adına annelik doğasından kaynaklanan özverinin en somut hallerinden biri olarak karşımıza çıkan ninni, anne ile çocuğu arasında kurulan iletişim mekanizmalarından da biridir.

Yenidoğanın dahil olduğu yeni düzene adapte olabilmesi, kendini güvende hissedebilmesi adına önemli bir rol üstlenen ninni, bu haliyle gelişigüzel melodi destekli sözler olmanın çok ötesinde, öğrenme aşamasının ilk adımı olarak da karşımızdadır ki ninni : “En az iki üç aylıktan üç-dört yaşına kadar annenin çocuğuna, onu kucağında, ayağında veya beşikte sallayarak daha çabuk ve kolay uyutmak yahut ağlamasını susturmak için hususi bir beste ile söylediği ve o andaki hâlet-i rûhiyesini yansıtır mâhiyette, umumiyetle mani türünde bir dörtlükten meydana gelen bir çeşit türkü” (Çelebioğlu 1982: 9). “Anaların çocuklarını sakinleştirmek ve uyutmak amacıyla söyledikleri ezgili manzumelerdir. Ninnilerdeki ezgi, sakinleştirici, gevşetici ve uyku getirici bir ezgidir. Ninni söyleyen kadın, ya hazır şiir örneklerinden istifade eder ya da doğaçlama yoluna başvurur. Ninnilerde kadınların kendilerini ve çocuklarını üzen durumlardan da serzenişte bulunduklarına rastlanmaktadır” (Oğuz vd. 2004:274) genel : “Dört mısrası yahut birinci, ikinci ve dördüncü mısraları arasında kafiyeli olmak; bir veya iki bendi bulunmak, ya da birbirleriyle kafiyeli üçer mısralık parçalardan sonra yine bir veya iki mısralık bentleri taşımak (4+4=8, 4+3=7) vezinler ile yazılmak suretiyle, en çok anneler ve bazen da babalar tarafından vücuda getirilen halk edebiyatı karakteristiğini haiz manzumeler” (Kaya 1999: 346-350) teknik tanımları ile karşımızdadır.

Türün genel tanımından ninninin daha ziyade çocuğun uyutulma ve ağlamasının dindirilmesi sürecinde icra edilmekle tanındığı kanaatine ulaşılabilse de tür açısından işlev/işlevler bu kadar sınırlı değildir. Yukarıda ifade edildiği gibi ninni, bahsi geçen amaçlara hizmet etme yanında yenidoğanın ruhsal, zihinsel, bedensel gelişimi açısından çok daha önemli bir rol üstlenmekte, yarının bireyini kendine sırdaş eden annenin ruh halini, ilgili ailenin yaşama dönük yüzünü, toplumsal kabulleri, dini-ahlaki-sosyal değerleri doğrudan veya dolaylı şekilde bünyesinde taşımakla da oldukça zengin muhtevalı bir türdür.

Türk bilim tarihinin ilk akla gelen isimlerinden biri olan ve pediatri alanında da söz sahibi hekimlerinden olan İbni Sina’nın, bebeğin maddenmanen sağlıklı gelişim sürecinin temini adına ninni eşliğinde hafifçe sallanmak suretiyle uyutulmasını tavsiye etmesi (Somakçı 2003: 131-140)

yanında, beste içermekle ninnilerin müzikoterapi uygulamalarında da (Gençel 2006: 697-706) kullanılabilecek bir tür olarak ele alınması gereği/düşüncesi türün işlevsel gücünü daha manidar bir surette ortaya koyabilecektir.

Ninninin muhatabı, ebeveyninin dini, dili, ırkı, kültürü, yaşam formu ne olursa olsun değişmeyen yenidoğandır. Bu anlamda ninni, kültürel düzlemde içerik açısından kısmi değişkenler ihtiva etse de genel amaçlar ekseninde insan hayatının ortak paydalarından biri ve en masum olanıdır. Bir diğer ifade ile anne her ulusta anne, çocuk her ulusta çocuktur. Çocuk muhtelif sebeplerle ağlar, ağlayan çocuk kendini binbir güçlükte dünyaya getiren annesinin sesinde huzuru, güveni bulur, ona sığınır, rahatlar, gevşer, ihtiyaçları karşılanır, susar ve derin bir uykuya geçer. Çocuğunun huzuru ile huzur bulan anne, bir başkasına gürültü, kendine melodi gibi gelen bir sonraki ağlama sesine kadar tetikte bekler, uykusunu severek böler, kalkar, sevgiyle dolu bağrına yavrusunu basar.

Ninnilerin şekil ve içerik özellikleri icra ortamına, kültürel , ve inançsal çeşitliliğe göre değişkenlik arz etse de türün omurga hedefleri ulus kültürlerinde hep aynıdır. Bu durum, Bosna-Hersek'in üç kurucu halkından biri olan Boşnaklar açısından da farklı değildir ki bu çalışma Alija Nametak tarafından derleme metodoloji kullanılmak suretiyle oluşturulan “ Od Beške Do Motike/ Narodne Lirske I Pripovijedne Pjesme Bosansko – Hercegovačkijh Muslimana” adlı eserde yer alan toplam 22 adet ninni metni ile 8 adet zaman zaman ninni olarak da kullanılabilen tekerleme/sayısmaca metninin – ki bu 8 metni de ninni gurubuna dahil ettik -Türkçe'ye tercüme edilmesi ve tercüme edilen metinler üzerinden bir tasnif denemesine gitmek suretiyle şekil bulmuştur.

Çalışmamıza konu olan Boşnak ninnilerini öncelikle Amil Çelebioğlu'nun türe ilişkin tasnifinden istifade ederek 7 başlık altında sınıflandırdık ki bu tasnif denememizi takiben her bir ninni/tekerleme/sayısmaca metnini dâhil ettiğimiz tasnif numarasını ilgili ninni metninin başlığının yanına parantez içerisinde verdik. Bu anlamda öncelikle bahsi geçen tasnifimize ardından tercüme ettiğimiz ninni metinlerine yer vermek istiyoruz.

Tasnif

- 1-Dini-kutsal nitelikli ninniler
- 2- Dilek ve temenni ninnileri
- 3- Sevgi ve ilgi anlatan ninniler
- 4- Övgü ve yergi nitelikli ninniler
- 5- Vaat ninnileri
- 6- Tehdit ve korkutma ninnileri
- 7- Ninni olarak söylenen tekerlemeler/sayısmacalar

Metinler

1.UYU, OĞLUM, UYU, OKŞUYORUM(3)

Uyu, oğlum, uyu, okşuyorum
Okşuyor ve konuşuyor!

Seni doğuran ve sana güzel adını
Veren seni okşuyor.
Seni hem tepe hem de ot okşarken
Annen baban niçin okşamasınlar! (s.8)

2.UYU OĞLUM, GÜZEL RÜYA GÖR (3)

Uyu oğlum ve güzel rüyanda
İnce gömleğini diken anneni gör
Dikiş dikerken yılları sayıyor:
Birincisi annen, ikincisi üvey annen,
Üçüncüsü teyzen, annenin kız kardeşi,
Ve dördüncüsü eben,
Senin göbek bağını bağlayan
Ve kucağına alan eben.(s.8)

3.UYU OĞLUM BEŞİĞİN GÜLDEN OLSUN (3)

Uyu oğlum beşiğin gülden olsun,
Senin beşiğin denizde yapılmış,
Üç kuyumcu onu yapmış,
Biri işliyor, öbürü yaldızlanıyor,
Üçüncüsü ise altın elma yapıyor.
Elma içerisinde pırıl pırıl mücevher var
Ki çocuk öğlen vaktindeki gibi gece yarısında da
Emzirildiğini görsün. (s.8)

4.ANNE OĞLUNU HEM DÖVÜYÜR HEM DE KÖTÜLÜYOR (4)

Anne oğlunu hem dövüyor hem de kötülüyor,
Ve gene onunla konuşuyor,
Babası oturuyor ve onu savunuyor:
Oğlunu dövme ve kötüleme!
Ale sokakta değildi ki,
Ale mektebe gitti,
Mektepteki çocuklara öğretmen oldu.
Öğlene kadar hatim okudu.
Öğleden sonra hamayıl okudu. (s.9)

5. BAHAR, GÜLLERİ OĞLUMUN ÜZERİNE DÖKME (3)

Bahar gülleri oğlumun üzerine dökme
Benim tatlı oğlumu uyandırma.
Uyu oğlum sağlıklı ol,
Sağlıklı ve neşeli oğlum! (s.9)

6. DÜŞMANLARIN AYAKLARININ ALTINDA OLSUN (2)

Düşmanların ayaklarının altında olsun,
Tam da atların ayaklarındaki çiviler ve at nalı gibi.
Benim oğluma hiçbir zarar vermesinler.
Kurtlara ve haydutlara zarar versinler!
Düşmanların tepelede gezsinler
Ot yesinler ve yaprakların suyunu içsinler

Benim oğluma hiçbir zarar vermesinler
Taşa ve oduna zarar versinler! (s.9)

7. ANNE OĞLUNU GÜLDE DOĞURMUŞ (2)

Anne oğlunu gülde doğurmuş
Gül onu yaprağına almış,
Beyaz peri onu gümüşe sarmış,
Bal arısı onu bal ile emzirmiş.
Bal arısı onu bal ile emzirmiş.
Kırlangıç ise ezan okumuş.
Onu yaprağına alan gül gibi
Kırmızı olsun.
Onu gümüşe saran beyaz peri gibi
Hızlı olsun.
Onu bal ile emziren bal arısı gibi
Baldan tatlı, daha tatlı olsun.
Ezan okuyan kırlangıç gibi
O da okusun. (10)

8. RABBİM ALLAH SEN BANA VER (2)

Rabbim Allah sen bana ver ki
Benim Alim uzun uzun yaşasın,
Okusun ve namaz kılsın,
Ve mektebe gitsin,
Bana hatim okusun,
Ölenlere okusun.
La ilahe illallah,
Muhammed Hak resulullah. (s.10)

9. MEKTEPTEKİ KÜÇÜK ÇOCUKLAR (1)

Mektepteki küçük çocuklar
La ilahe illal-lah.
Ellerinde küçük ibrikler,
Koltuk altlarında Arap alfabesi ile yazılmış kitaplar,
Onlar Kevser suyuna gidiyorlar,
Soğuk su almak için,
Sevgili annelerine vermek için,
Sevgili annelerine ve babaannelerine,
La ilahe illallah,
Muhammed hak resulullah. (s.11)

10. UYU OĞLUM, RÜYAN AVUTSUN SENİ (2)

Uyu oğlum rüyan avutsun seni
Seni şimdiye kadar avutan rüyan
Avutsun ama unutmasın seni,
Önceden avutması,
Sonradan daha iyidir.
Uyu oğlum ve uyurken büyü.
Annen de sena bakarken büyüyor.(s.11)

11. ANNE OĞLUNU HEM DÖVÜYOR HEM DE KÖTÜLÜYOR. (5)

Ve gene onunla konuşuyor,
Babası oturuyor ve onu savunuyor:
Oğlunu dövme ve kötüleme!
Çünkü sen yaşlanınca sana iyilik yapacak.
Sen abdest alırken
Ale sana havlu tutacak,
Sen namazı kılarken
Ale sana seccadeyi uzatacak. (11)

12. BU DÜNYA BEYAZ BİR ÇİÇEKTİR (1)

Bu dünya beyaz bir çiçektir,
İnsan, beyaz bahar çiçeği,
Bahar çiçeği de dökülecek
Ve insan da ölecek.
Herkese ecel gelecek:
Hem insana hem de hayvana,
Hem tepedeki küçücük kuşa
Hem de denizdeki küçücük balığa,
Topraktaki siyah karıncaya-
Onun da zamanı gelecek.
Bizi onu mezara kapatacak,
Mezarda kara gece
Ne pencere ne de kapı,
Bize nereden su gelecek ki?
Bize nereden güneş parlayacak ki?
La ilahe illallah,
Muhammed hak resulul-lah. (s.12)

13. UYU OĞLUM, ANNEN MUTLU OLSUN (2)

Uyu oğlum, annen mutlu olsun
Annen seni tepede doğurmuş,
Beyaz peri senin eben imiş,
Bal arısı seni bal ile emzirmiş,
Göbek bağını kırlangıç bağlamış,
Böğürtlene sarmış.
Ah be oğlum akşam yemeye ne yiyeceğiz?
Ah be annem, babam ne istiyorsa onu yiyeceğiz.
Baban helva ve poğaça istiyor,
Ben ise mısır ekmeği ve tarhana çorbası istiyorum. (s.13)

14. ANNE OĞLUNU GÜLDE DOĞURMUŞ (2)

Anne oğlunu gülde doğurmuş,
Gül ona kırmızı rengini vermiş,
Ot onu kendine almış,
Bal arısı onu bal ile emzirmiş,
Beyaz peri Meho'ya ebe olmuş,
Kırlangıç ezan okumuş. (s.13)

15. ŞİMŞİR BEŞİĞİNDE UYU OĞLUM (3)

Şimşir beşiğinde uyu oğlum,
Beşiğin denizde yapılmıştır,
Üç kuyumcu onu yapmıştır,
Biri işliyor öbürü ise yaldızlıyor,
Üçüncüsü tertemiz ayna koyuyor ki
Meho'nun annesi kendine baksın! (s.13)

16.RENGARENK BEŞİĞİNDE UYU (3)

Rengarenk beşiğinde uyu,
Senin beşiğin denizde yapılmıştır,
Üç kuyumcu onu yapmış,
Biri işliyor, öbürü yaldızlıyor,
Üçüncüsü ise içerisine mücevher koyuyor. (s.13)

17.UYU OĞLUM, RÜYAN AVUTSUN SENİ (2)

Uyu oğlum rüyan avutsun seni,
Uykusuzluğunu su götürsün,
Kurtların ve haydutların olmadığı bir yere
Büyük bir tepeye götürsün.
Düşmanların tepe gezerken,
Ot yesinler, yapraklardan su içsinler,
Benim Meho'ma hiç zararı vermesinler! (s.16)

18. BEN CAMİYE GEDERKEN (1)

Ben camiye giderken la ilahe illallah
PeygamberimE rastladım.
Rasıtladığımız yerde bana şöyle dedi:
Bu dünya çiçek idi,
Bu vakit bahar çiçeği idi.
Ölme zamanı geldi,
Mezarın kazılma zamanı geldi.(s.17)

19. ANNESİ TİFA'YI TEPEDE DOĞURMUŞ (3)

Annesi Tifa'yı tepede doğurmuş,
Tepedeki yaprak onu sarmış,
Beyaz peri Tifa'ya ebe olmuş,
Bal arsısı onu bal ile emzirmiş,
Ona gümüş gömlek getirmiş.
Gömlekte ne kadar ip varsa,
Tifa'ya o kadar hayır ve iyilik olsun.
Annesi Tifa'ya sevgiyle bakıyor,
Ve Tifa'yı her kimseye vermiyor,
Annesi Tifa'ya gömlek dikmiş,
Gömlekteki ipler sayılmış,
Gömlekte ne kadar ip varsa,
Tifam o kadar yıl yaşasın.
Annesi Tifa'yı hem dövüyor hem de kötülüyor,
Ve yine Tifa ile konuşuyor. (s.15)

20. JUSO, OTTAKİ KUZU GİBİ UYU (3)

Uyu Juso, ottaki kuzu gibi,
Kuzu da otta uyuyor,
Juso beşiğinde. (s.15)

21. UYU, ANNEN DOĞURSUN SENİ NİNNİ (1)

Uyu annen doğursun seni
La ilahe illallah la ilahe illallah,
Ben camiye giderken,
Peygamberimiz bana rastladı ,
Rastladığı yerde bana şöyle dedi:
"Ölmemiz gerektiğini biliyor musun?
Mezara kapatacaklar bizi
Hiç kapı veya pencere olmayacak,
Nereden yerden güneş girecek ki"?
Allah'ım bana bir pencere ver!
Ben Cennete bakayım!
Allah, bana pencere verdi.
Ben de Cenneti gördüm.
Cenneti de, devleti de,
Mektepten küçük çocuklar,
Koltuk altlarında Arap alfabeli kitaplar,
Ellerinde küçük ibrikler,
Onlar annelerini besliyorlarmış,
Annelerini ve babaannelerini. (s.19)

22. OĞLUMU UYUTUYORUM VE BEŞİĞİ BAŞINDA ŞARKI SÖYLÜYORUM (6)

Oğlumu uyutuyorum ve beşiği başında şarkı söylüyorum,
Uyu oğlum, babasız kal,
Annen dul kalsın,
Onun ilk sevgilisi gelsin. (s.22)

23. KEDİ, KEDİ (7)

Kedi , kedi
Nerede idin?
Halil'de idim.
Ne yaptın?
Mısır yemeği yaptım.
Bana da bıraktın mı?
Evet, bıraktım.
Nerede, peki?
Sandalyede
Raflarda,
Fare raflar üzerine koşuyor,
Kabağı sırtında taşıyor,
Fare osuruyor.
Kabak düşüyor,
Evler de yanıyor,

İşte yukarıda bir şey var. (s.24)

24. KEDİ, KEDİ (7)

Kedi , kedi
Nerede idin?
Halil'de idim.
Ne yaptın?
Sütü içtim.
Bana getirdin mi?
Getirecektim ama
Düşürdüm elimden.
Şaban geldi,
Ayağı bastı;
Fare geldi s..tı,
Huso da geldi
Her şeyi içti.(s.25)

25. NİNE UN ELİYOR (7)

Nine unu eliyor mu?
Eleyecek eleğim yok, dede.
Eleğin nerede?
Köpek onu yedi.
O köpek nereye gitti?
Yoluyla gitti.
O yol nerede?
Onun üzerinde ot oldu.
O ot nerede?
İnek onu yedi.
O inek nerede?
Dana doğurdu.
O dana nerede?
Tarlayı sürdü
O tarla nerede?
Buğday büyüdü.
O buğday nerede?
Güvercinler onu yedi.
O güvercinleri nerede?
Denize gitti...(s.25)

26. NİNE UNU ELENİYOR (7)

Nine unu eliyor.
Eğimli elekten,
Eleği olmayınca
Mujo'nun iç çamaşırını aldı,
Mujo ağladı:
Benim çamaşırım nerede?
İşte bahçenin sonunda.
Fareler olduğu yerde.(s.27)

27. NİNE YEMEĞİ PİŞİRMİŞ (7)

Nine yemek pişirmiş
Bir de dedeye övünmüş:
Sana yemeği pişirmişim
Ne ile karıştırdın onu?
Tavuğun ayağı ile.
O ayak nerede?
Gübreye attım onu
O gübre nerede?
Tavuklar onu karıştırmış.
O tavuklar nerede?
Yumurta vermiş
O yumurta nerede?
Bir kız onu içmiş
O kız nerede?
Düğüne gitmiş.
O düğün nerede?
Bir yola gitmiş.
O yol nerede?
Onun üzerinde ot olmuş.
O ot nerede?
İnek onu yemiş.
O inek nerede?
Tarlayı sürmüş (28str)
O tarla nerede?
Buğday büyümüş.
O buğday nerede?
Güvercinler onu yemişler.
O güvercinleri nerede?
Denize gitmiş. (s.27-28)

28. HOP HOP HOPLAMA (7)

Hop hop hoplama
Denide senin için armut var.
Teyzemin olduğu yerde.
Kekleri yaptığı yerde,
Herkese kek vermiş
Sadece bana çarşaf vermiş
Kek parçasını düşürmüşüm
Güvercin onu yemiş
Anne bana tüfeği ver
Güvercini öldüreyim!
Öldürme oğlum, güvercini
Güvercin bize tuz verecek,
Biz tuzu ineğe vereceğiz
İnek bize süt verecek,
Biz sütü kediye vereceğiz
Kedi bize fareyi verecek
Fareyi kartala vereceğiz

Kartal bize tüy verecek
Tüyü padişaha vereceğiz
Padişah bize kitap verecek
Biz kitabı çuvala koyacağız
Kapıdan eve gireceğiz.(s.28-29)

29. HOP HOP HOPLAMA (7)

Hop hop hoplama
Denide senin için armut var.
Teyzemin olduğu yerde.
Kekleri yaptığı yerde,
Kayın ağacının yaprağında.
Yaprak kırıldı.
Teyzem çıldırdı.
Bütün çocukları dövdü,
Ben Sutkamı vermedim.(s.29)

30. HOP HOP HOPLAMA (7)

Hop hop hoplama
Ata bindi
Kimin yanına gitti?
Renk renkli delikanlılar yanına
Delikanlı evlenecek,
Çok şeyler alacak:
Serçeyi, kediyi, kartalı, tavuğu, kuşu.(s.29)

Sonuç

Halk edebiyatı verimleri içerisinde oluşumunu gerçekleştirmek adına bir dizi çevresel, inançsal, yaşamsal, kültürel vb. şarta ihtiyaç duyan destan, efsane, hikaye nev'inden türlere kıyasla doğum olayının gerçekleşmesini takiben annelik tabiatından kaynaklanan doğallıkla ve yenidoğanın kimyası ile varlık bulan ninniler, bir bakıma oluşumundaki kendiliğinden kaynaklı olmak yönü ile en kadim halk kültürü verimlerinden biridir.

Ninnilere dönük çalışmalarda, türün şekil, muhteva özelliklerinin ortaya konulmasına dönük yaklaşımlara ilaveten ilgili ninninin içerisinde bulunduğu toplumun değerler manzumesi olduğu gerçeğinin de göz önünde bulundurulması gereği de ihmal edilmemelidir. Yüzlerce, binlerce yıl sonra toprak altından çıkarılan tek bir sikkeden hareketle, sikkenin ait olduğu toplumun sosyal, ekonomik, inançsal, askeri, siyasi, teknik vb hususları hakkında bilgi edinmek mümkündür ki bu yaklaşım ve titizliğin ninni türü üzerinde yapılacak kapsamlı çalışmalar için de uygulanabilir olduğu açıktır.

Ninnilerin öğrenme sürecindeki rolü, geleceğin bireylerinin iç dünyalarındaki sevgi, korku, nefret türünden hissiyatın oluşmasındaki etkisi, türün muhtelif musiki makamları eşliğinde seslendirilmesine bağlı olarak muhatap üzerinde ortaya çıkan/çıkarılacak ruhsal-bedensel etkileşim, türe ilişkin yaklaşımlarda belki an itibari ile daha da önem kazanmış görünmektedir.

Kaynakça

- ÇELEBIOĞLU, Âmil (1982). *Türk Ninniler Hazinesi*, İstanbul:Ülker Yayınları.
- KAYA, Doğan (1999). *Anonim Halk Şiiri*, Ankara:Akçağ Yayınları.
- NAMETAK, Alija (1970). *Od Beške Do Motike/ Narodne Lirske I Pripovijedne Pjesme Bosansko – Hercegovačkih Muslimana*”, Sarejevo: IKP, Svjetlost-Stamparija.
- OĞUZ, M.Öcal; EKİCİ, Metin; AÇA, Mehmet; ARSLAN, Mustafa; DÜZGÜN, Dilaver; KARPINAR, Bahar; EKER, Gülin Ögüt; ERCAN, a. Müge; ÖZKAN, T. Saltık; (2004) *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları
- SOMAKÇI, Pınar (2003). *Türklerde Müzikle Tedavi*, İstanbul: Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi;15(2) :131-140.
- GENÇEL, Özge (2006.) *Müzikle Tedavi*, Kastamonu: Kastamonu Eğitim Dergisi ;14(2) : 697-706.

Alija Izetbegovic

1925 - 2003